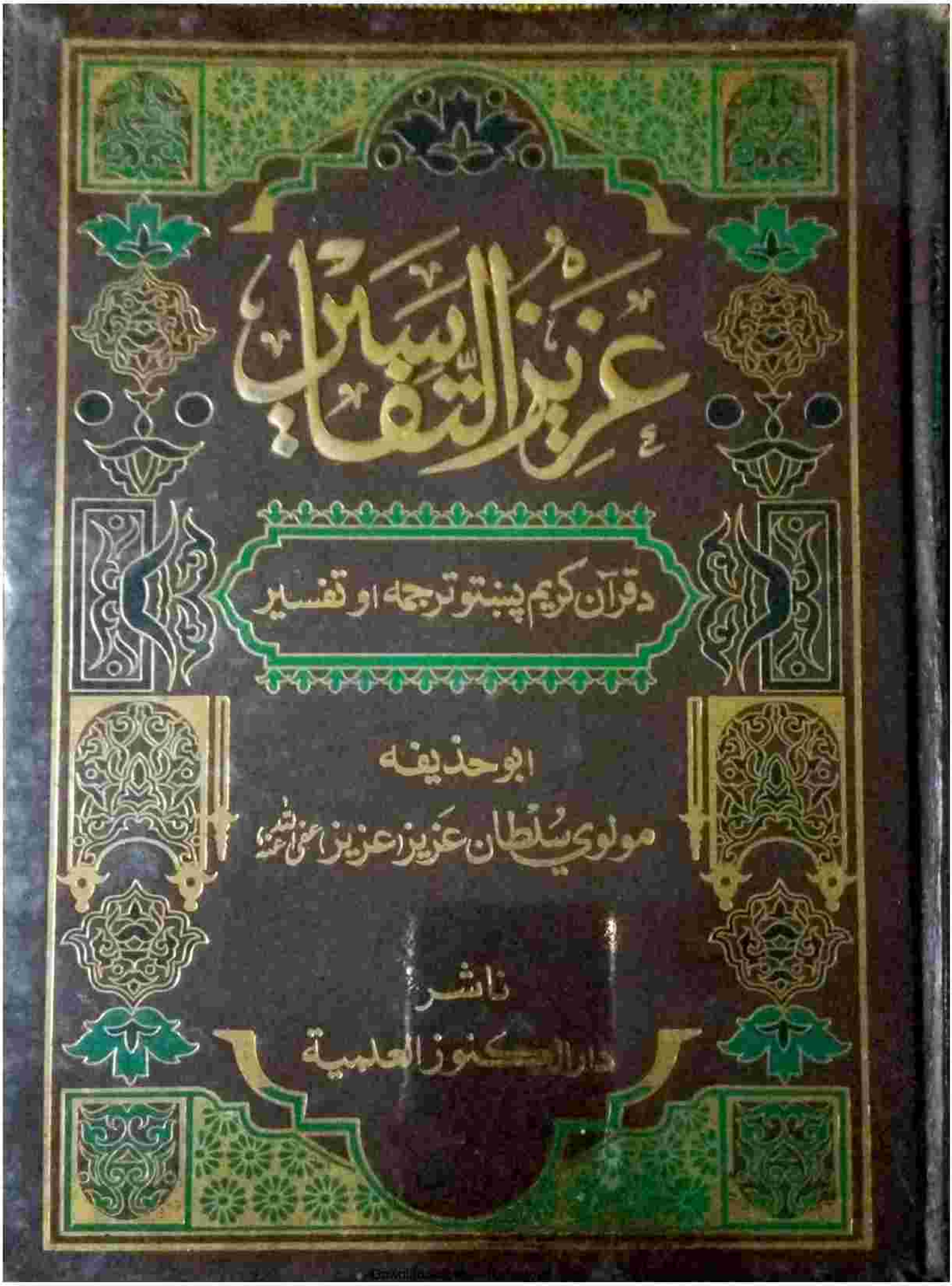
د میرویس اباسین لخوا سکین شو

﴿ وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ ﴾ [حم السجدة]
او بېشکه دا ذکر (قرآن) هرومرو کلک (قوي) کتاب دی

عزيز التفاسير

د قرآن کريم پښتو ترجمه او تفسير

"الفاتحة"، او "البقرة" تر [۲۲۸] ايت پورې

لومړی ټوک

مولوي سلطان عزيز (عزيز) أبو حذيفه عفا الله عنه

حسن خيل مومند، د نجم المدارس پخواني استاذ

ناشر: دار الكنوز العلمية

1

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې کتاب لیکنه د الله ﷻ په توفیق په دار الهجرة (پېښور - پاکستان) کې په ۱٤۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳٦۹/٦/۲ هـ ش نیټه د جمعې د شپې په دوه بجو پیل. او په ۱٤۲٦/٤/۱۲ هـ ق = ۱۳۸٤/۱/۳۱ هـ ش نیټه پای ته ورسیده.
- په ۱٤۲۹/۱/۱ هـ ق= ۱۳۸٦/۱۰/۲۰ هـ ش نیټه یې بیا کتنه، تصحیح او ډیزاین ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.
- له شروع نه تر پایه وربانديې اوولس کاله، څلور میاشتې او اوولس ورځې تیرې شوي، البته په دې حساب کې هره میاشت د دېرشو ورځو په لحاظ نیولې شوې ده.
- کمپوز: مولوي تبیان الحق عزیز حقاني، تصحیح: قاضي اسامه عزیز، د (دکتور اظهار الحق عزیز، نبراس الحق عزیز او حذیفه عزیز) په همکارۍ، ډیزاین: نبراس الحق عزیز، د حذیفه عزیز په همکارۍ.

څلورم چاپ

۱٤۳۷ هـ ق / ۱۳۹۵ هـ ش

د اړیکو پتې

۱) بریښنالیک azizultafasir@gmail.com

۲) ګرځنده تلفون (۰۰۹۲۳۰۰۵۸٤٦۳۵۱)، (۰۰۹۲۳۱٤٥۲۷۹۳۰۳)

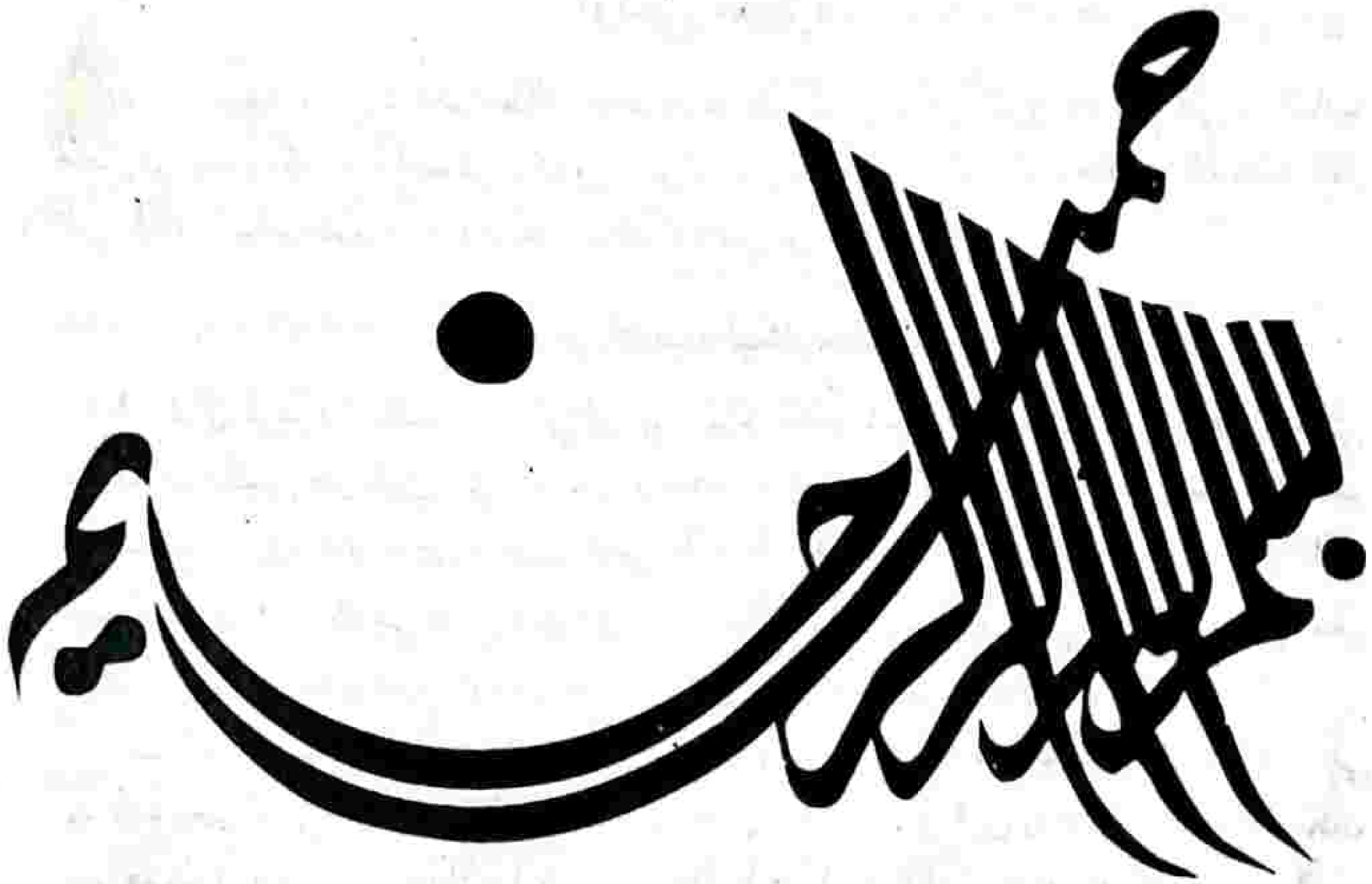
د لاسته راوړلو پتې

۱) رشیدیه کتب خانه، کابل، افغانستان

ګرځنده تلفون (۰۷۷۱۹٤۱۰۲۸)، (۰۷۹۰۹٤۲۸۰۷)

۲) رشیدیه کتب خانه، صدف پلازه، محله جنګي، د قصه خوانې شانه، پېښور، پاکستان

تلفون (۰۹۱۲٥٦٥٥۳۸)

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رحمة للعالمين

وعلى آله وأصحابه نجوم الدين أجمعين، أما بعد:

مونږ غواړو چې د الله ﷻ په توفیق د قرآن کریم په ترجمه او تفسیر باندې د شروع کولو څخه وړاندې محترمو لوستونکو ته دوه سریزې د مقدمې په توګه وړاندې کړو:

اولنۍ سریزه

په دې سریزه کښې د هغو مطالبو توضیح په نظر کښې نیولې شوې ده کوم چې دا کتاب محترمو لوستونکو ته په اجمالي توګه وربېژني ترڅو ورسره د لوستلو څخه مخکښې څه ناڅه اشنا شي، لکه د لیکلو ضرورت او د لیکلو طریقه او داسې نور.

د دې کتاب د لیکلو باعث

۱ـ قرآن کریم د قیامت تر ورځې پورې د ټولو خلکو دپاره نازل شوی دی، د هرې زمانې مشکلات پکښې حل شوي دي، او پوره واضحه ده چې د زمانو په اختلاف سره مشکلات هم تفاوت پیدا کوي، حال دا چې د هرې زمانې خلک په خپلو مشکلاتو باندې د نورو زمانو د خلکو څخه ښه پوهېږي، لکه چې عربي متل دی: "صَاحِبُ الْبَيْتِ أَدْرَى بِمَا فِيْهِ" یعنې: د کور خاوند په هغو شیانو باندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې په کور کښې موجودیت لري. د مثال په توګه:

الف: کابلي تفسیر اصلاً په هندوستان کښې په اردو ژبه ډېر کلونه پخوا لیکلی شوی دی، چې په هغه وخت کښې نه روسانو په افغانستان باندې نظامي تېری کړی وه او نه ورسره د افغانانو مجاهدینو د پلوه وسلوال جهاد پیل شوی وه، حال دا چې نن ورځ مونږ په هغې مرحله کښې قرار لرو په کوم کښې چې د روسانو د ګوډاګیانو (افغاني کمونستانو) سره جهاد جاري دی.

یا په بل عبارت: که څه هم په افغانستان باندې د روسانو نظامي تجاوز په ۱۳۵۸/۱۰/۶ هـ ش کال پیل او په ۱۳۶۷/۱۱/۶ هـ ش کال ختم شو مګر د هغوی ګوډاګیان (افغاني کمونستان) اوس هم زمونږ په وژنه لګیا دي او زمونږ جهاد ورسره جریان لري.

ب: د ذکر شوي تفسیر لیکونکو د لیکنې په وخت کښې د خپل ټاټوبي (هندوستان) څخه چرته هجرت نه وه کړی او د هجرت په مشکلاتو باندې اخته نه وه، حال دا چې مونږ د هجرت د مشکلاتو سره مخامخ یاستو چې په پاکستان او ایران او نورو ممالکو کښې خواره واره او تیت پرک پراته یاستو او د ډول-ډول سختیو سره لاس او ګرېوان یاستو.

ج: د هغوی د لیکنې په وخت کښې د شهیدانو د وینو رودونه جاري نه وه او د مجاهدینو اندامونه

نه پرېښېدل. حال دا چې دغه غمېزه زمونږ د سترګو لاندې سات په سات او ګړۍ په ګړۍ په مونږ باندې تکرارېږي.

لنډه دا چې مونږ ته ځینې ایتونه همدغه جاري جهاد تفسیر کړه، ته به وایې چې همدا نن او همدا زمونږ په هکله نازل شوي دي. یوه عربي شاعر څومره ښه ویلي دي چې:

سَتُبْدِيْ لَكَ الْأَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا :: وَيَأْتِيْكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدِ

یعنې: ژر ده چې راتلونکې ورځې به تاته هغه حوادث درڅرګند کړي د کومو څخه چې ته غافل یې (او وربارندې خبر نه یې). او هغه څوک به دې وربارندې خبر کړي کوم ته به چې تا څه توښه نه وي ورکړي (چې دا واخله او ماته حوادث بیان کړه).

د: پخوانیو مفسرینو کرامو ته دې الله ﷻ ډېر اجرونه ورکړي چې د قرآن کریم د توضیحاتو دپاره یې زښت ډېر زحمتونه ګاللي دي خو هغوی په دې ملامته نه دي چې زمونږ د زمانې د مشکلاتو څخه ساکت پاتې شوي دي، هغوی څه خبر وه چې دغسې او هغسې مشکلات به په راتلونکي کښې څرګندېږي، غیبي علم خو الله ﷻ پورې اختصاص لري.

هـ: په دې باندې علاوه د وخت مجاهدین هم په پرلپسې توګه مونږ ته د یوه تفسیر د لیکلو غوښتنه راوړاندې کوي، لکه قومندان صاحب حافظ الحق او قومندان صاحب سازنور چې دواړه د ګلائي د کلي اوسېدونکي دي، او زمونږ د ډېرو نژدې دوستانو څخه دي.

د دغو مجاهدینو غوښتنې ته "نه" ویل هم ګران کار دی.

نو د همدې کبله مونږ څو کرته استخاره وکړه او د خپل رب ﷻ څخه مو په ماثوره دعاء سره خیر وغوښت او بیا مو اراده وکړه چې د الله ﷻ په توفیق په پښتو ژبه د قرآن کریم دتفسیر په ارتباط د وخت د غوښتنو په مطابق یو کتاب ولیکو، چې د حالاتو د مساعدت په صورت کښې به په دري ژبه هم وژباړل شي ترڅو ترې ټول افغانان ورونه او خوېندې ګټې اوچتې کړي. الله ﷻ دې ورته په دنیا او آخرت کښې دا کتاب ګټور وګرځوي. آمین یا رب العالمین، برحمتک یا أرحم الراحمین.

د دې کتاب د لیکنې طریقه

۲ـ که څه هم ممکنه ده چې د بیان طرز او طریقه د لیکنې په جریان کښې څه تفاوت مونده کړي مګر کومه طریقه چې سمدستي په همدې هکله زمونږ په ذهن کښې قرار لري هغه دا ده:

الف: مونږ غواړو چې د الله ﷻ په توفیق د قرآن کریم ایتونو په نورو ایتونه سره تفسیر کړو او بیا یې په احادیثو او د سلفو صالحینو په اقوالو کښې پلټنه وکړو چې څنګه-څنګه یې تفسیر کړي دي.

ب: په متشابهاتو کښې مونږ ته د سلفو صالحینو تګلاره غوره برېښي، چې بې خطره ده.

ج: مونږ به د عربیت د علومو او قواعدو څخه په هغو ځایونو کښې استفاده وکړو په کومو کښې چې راته شریعت اجازه راکوي.

د: مونږ به کوښښ وکړو چې علمي او فني اصطلاحات په ساده او اسانو الفاظو کښې بیان کړو

ترڅو لوستونکي په حرج کښې واقع نه شي.

هـ مونږ به کمزوري اقوال او واهيات او همدارنګه اسرائيليات ذکر نه کړو مګر د رد دپاره، البته هغه اسرائيليات کوم چي زمونږ په شريعت کښې رد شوي وي.

هو: کوم اسرائيليات چي زمونږ په شريعت کښې نه وي رد شوي او تضاد هم ورسره ونه لري او بالآخره مونږ بې به ذکر کښې څه ګټه وګورو، نو د هغو د ذکر څخه د امتناع لوظ نه کوو.

و. مونږ به د الله ﷻ په فضل هغه شبهات او سوالونه جواب کړو کوم چي لوستونکو ته د تلاوت په وخت کښې ذهنونو ته ورځي او پکښې ګرځي راګرځي.

ز. مونږ به د معاندينو اعتراضاتو ته غابس ماتوونکي جوابونه ووايو او موقع به ورنه کړو چي خلک په غفلت کښې واچوي.

ح. داسې شيان به ذکر نه کړو چي عوام په تشويش کښې اچوي، او هغه تشويشونه به تصحيح کړو او يا به ورباندي د ابطال کرښه کش کړو کوم چي د عوامو په منځکښې غلط مشهور دي.

ط. په کومو ځايونو کښې چي شرعي ممانعت موجود نه وي هلته به مونږ خپله توجيه او يا د مفسرينو په اقوالو کښې ترجيح د محترمو لوستونکو څخه ونه سپموو.

ي. کوښښ به وکړو چي معنوي شيانو ته د توضيح په غرض محسوس مثالونه مونده کړو، او هم د ايتونو دپاره تازه مصداقات په ګوته کړو.

يا. د سورتونو او ايتونو ارتباطات او شان نزولونه به هم په بشري چوکاټ کښې هېر نه کړو.

يب. که څه هم مونږ ته د لغاتو معناوي او د فقهي احکامو بيان هم ضروري برېښي مګر په دومره اندازه چي د ايتونو تفسير ورته ضرورت ولري او يا ورپوري متوقف وي.

يج. په کومو ځايونو کښې چي ډېر اوږده بيان ته اړتيا وي چي دا کتاب (عزيز التفاسير) بې تحمل نه شي کولی هلته به مونږ لوستونکو ته د اوږده بيان ځايونه ورپه ګوته کړو، ترڅو محترم لوستونکي ورته مراجعه وکړي او پخپله يې مطالعه کړي.

يد: مونږ به تفسيري تحليلونه او هم صرفي او نحوي تحليلونه ځای په ځای ذکر کړو.

يه: مونږ به تر خپلې وسې پورې په عبثياتو او بې ګټو خبرو باندي دا کتاب اوږد نه کړو.

يو: بالآخره مونږ غواړو چي د الله ﷻ په توفيق د ايتونو د توضيح دپاره څه اشعار (پښتو، دري، عربي) او څه قيصې او متلونه هم ذکر کړو او داسې نور.

د دې کتاب د ژباړې ډول

۳ـ د يوې ژبې څخه بلې ته د يوه مضمون اړول او ژباړل په دوه وو ډولونو سره صورت نيسي[۱]، چي يو ډول ته حرفي ترجمه وايي او بل ډول ته د تفسيري ترجمې لقب ورکولی کېږي:

الف. حرفي ترجمه او ژباړه د دې څخه عبارت ده چي په يوه ژبه کښې يو کلام تکي په تکي بلې

---

(۱) مناهل العرفان في علوم القرآن ج۲ ص۳۲۵

ژبې ته واړولی شي حتی چې د کلماتو ترتیب هم پکښې تغیر ونه خوري.
ب: تفسیري ترجمه دې ته ویل کېږي چې د یوه کلام مضمون بل کلام ته واړولی شي چې نه يې د کلماتو افرادي معناوې په نظر کښې ونیولی شي او نه يې د ترتیب مراعات وکړی شي.
په دې کتاب کښې مونږ حرفي ترجمه غوره کوو خو فقط په یوه تفاوت سره، هغه دا چې د کلماتو ترتیب مو پکښې د نظره غورزولی دی ترڅو کلام بې مزې ونه ګرځي او خوند او لذت يې په خپل ځای پاتې شي.
نو د دې دپاره چې تاسو ته زمونږ د غوره کړی شوې ترجمې غوروالی او بهتري څرګنده شي په دغه ایت شریف ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱدۡخُلُواْ فِي ٱلسِّلۡمِ كَآفَّةً ﴾ [البقرة:۲۰۸] کښې ذکرې شوې درېواړه ترجمې تطبیقي کړئ:
حرفي ترجمه: ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو داخل شئ په اسلام کښې ټول.
تفسیري ترجمه: ای مؤمنانو! تاسو په اسلام کښې په هر اړخیز ډول سره داخل شئ او په انتخابي توګه پکښې مه داخلېږئ چې ځینې احکام يې قبول کړئ او ځینې يې رد کړئ.
غوره ترجمه: ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو په ټول اسلام کښې داخل شئ.
هو! مونږ به تفسیري ترجمه هم د نظره ونه غورزوو بلکې د "مطلب خلاصه" د عنوان لاندې به يې محترمو لوستونکو ته د اغلبیت په توګه وړاندې کړو، لکه چې لاندې واضحه کېږي.

د دې کتاب ترتیب

۴_ د دې کتاب ترتیب مونږ په لاندې ډول په نظر کښې نیولی دی:
الف: باید د ایتونو لاندې غوره ترجمه ولیکله شي.
ب: بیا ارتباطات او شان نزولونه ذکر کړی شي.
ج: بیا د "مطلب خلاصه" عنوان یا تفسیري ترجمه کېښودله شي.
د: بیا باید د "توضیحات" د عنوان لاندې هغه موضوعات تشریح کړی شي کوم چې زیاتې تشریح ته اړتیا لري، د کومو تشریح ته چې په حرفي او تفسیري ترجمو کښې اشاره شوې وي.
۵_ مونږ غواړو چې دغه کتاب په ذکر شوي ترتیب سره څکه مرتب کړو چې په دې ترتیب کښې د ټولو لوستونکو د حالاتو غوښتنې په نظر کښې نیولې کېږي. دا څکه چې:
الف: که څوک ډېر لږ فرصت لري نو هغه به صرف د ژباړې او ترجمې څخه استفاده وکړي البته چې د څه تدبر او تفکر څخه به کار واخلي.
ب: که د چا فرصت لږ زیات وي نو هغه به د "مطلب خلاصه" د عنوان په محتویاتو خپله تنده ماته کړي او د تفسیري ترجمې په لوستلو سره به اکتفاء وکړي چې ډېر دقت او تفکر ته هم پکښې چندان ضرورت نشته.
ج: او که څوک پربمانه فرصت لري او زړه يې غواړي چې په استدلالي توګه مطالب تعقیب کړي

نو _ان شاء الله ﷻ د هغه سترګي به د "توضیحات" د عنوان په محتویاتو باندي پخې او قناعت به يې حاصل شي.

د کتاب عناوين

۶_ د الله ﷻ په کومک به دغه کتاب د اغلبیت په لحاظ لاندي عناوین ولري:

۱_ شان نزول یا شان نزولونه. ۲_ ارتباط یا ارتباطونه. ۳_ د مطلب خلاصه. ۴_ توضیحات او د مطلب خلاصه. ۵_ شان نزول او توضیحات. ۶_ ارتباط او توضیحات. ۷_ د لغاتو معناوي. ۸_ څو نکات. ۹_ سوال جواب. ۱۰_ سوالونه او جوابونه. ۱۱_ قرآن کریم او زمونږ زمانه. ۱۲_ د ایتونو تازه مصداق. ۱۳_ د نامه په بدلون حقیقت نه بدلېږي. ۱۴_ دنیاوي کسبونه ټول کفائي فرض دي. ۱۵_ یوه مسئله یا څو مسائل. ۱۶_ افغان مجاهدین او د جهاد دوران. ۱۷_ د دې عصر کفري دولتونه. ۱۸_ عجیب منظر. ۱۹_ عجیبه عبارت. ۲۰_ عجیبه اشاره. ۲۱_ عجیب امتحان او عجیبه کامیابي. ۲۲_ عجیب توافق. ۲۳_ عجیبه بې انصافي. ۲۴_ په امتحان کښې بل امتحان. ۲۵_ هم اقرار او هم انکار. ۲۶_ خارق العاده مرګ. ۲۷_ متعدد تفسیرونه. ۲۸_ متعدد تحلیلونه. ۲۹_ د دې زماني فرعون څوک دی. ۳۰_ اعتراف او اعتذار. ۳۱_ لیوني او خنګل. ۳۲_ چرګه مشره ده که هګی مشره ده؟ او داسې نور.

زمونږ التزامات

۷_ مونږ به د الله ﷻ په توفیق د مطالبو په وړاندي کولو کښې لاندي التزامات عملي کړو:

الف: احادیث به تخریج کړو.

ب: که په تخریج باندي يې بریالي نه شوو نو د هغو مفسرینو کرامو په تخریج باندي به اکتفاء وکړو کوم چي محدثین هم دي، لکه ابن کثیر، البغوي، الطبري او نور.

البته دا د دې کبله چي تخریج ډېر اوږد وخت غواړي نو د لوستونکو څخه هیله ده چي د دغسي احادیثو تخریج همدوی په غاړه واخلي.

ج: مونږ به په هره موضوع کښې د ضرورت په اندازه بحث وکړو او د اوږده بحث دپاره به ځیني ځایونه په ګوته کړو چي لوستونکي همغه مراجعه وکړي.

د: مونږ به ایتونه په متبادري معنی سره تفسیر کړو.

ه: د تاکید څخه به تاسیس بهتر وګڼو.

و: په متعددو احتمالاتو کښې به یوه احتمال ته ترجیح ورکړو او تر خپلې وسې پورې به لوستونکي په حرج کښې واقع نه کړو.

ز: په متعددو احتمالاتو کښې به کله-کله د بدلیت په لحاظ یا د عموم مجاز په لحاظ ټول احتمالات مراد وګڼو.

ح: مونږ به دا کتاب د هغو مطالبو څخه لرې وساتو چي د ایتونو سره نژدې اړوند ونه لري.

ط: مونږ به د هغو موضوعاتو د ذکر څخه خودداري خپله کړو کوم چې ډېرو علومو ته ضرورت لري ترڅو عوام په حرج کښې وانه چوو.

ي: کومې قیصې چې د ایتونو په تفسیر کښې لاس کوي د هغو ذکر به هم د محترمو لوستونکو څخه ونه سپموو او داسې نور.

د دې کتاب مراجع

۸ـ که څه هم مونږ مونږ به ـان شاء الله ﷻـ حتی المقدور کوښښ وکړو ترڅو د مطالبو مراجع د کتاب په حواشیوو کښې ولیکو.

مګر د دې دپاره چې د محترمو لوستونکو علم په اجمالي توګه په ټولو مراجعو باندې حاصل شي نو د کتاب په پای (وروستنۍ برخه) کښې به د ټولو مراجعو نوملیک ذکر کړو، او د هر توک په اخر کښې دا کار خکه نه شو کولی چې د اوږدوالي څخه پرته بله نتیجه نه لري، حال دا چې مونږ د کتاب د بې فائدي اوږدولو اراده نه لرو.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه محترم لوستونکي پوهېږي چې هغو ټولو کتابونو ته مراجع ویل کیږي کومو ته چې د کتاب لیکونکی د لیکنې په وخت کښې مراجعه کوي برابره خبره ده چې په مراجعه باندې یې استفاده مرتبه شوي وي او یا بل شی.

یا په بل عبارت: کتاب لیکونکی د لاندې مطالبو د ترلاسه کولو په غرض مراجعو ته مراجعه کوي:

الف: چې د هغو څخه استفاده وکړي.

ب: چې په هغو باندې نقد وکړي.

ج: چې د هغو سره محض توافق څرګند کړي.

نو محترم لوستونکي به د دې کتاب (عزیز التفاسیر) د کتلو په وخت کښې په خپله وګوري چې مونږ د کوم مطلب په منظور مراجعو ته مراجعه کړې ده (په مراجعه باندې مو کوم یو مطلب ترتب موندلی دی).

دوهمه سریزه

په دې سریزه کښې د الله ﷻ په توفیق ځینې هغه مطالب لیکلی کېږي کوم چې په قرآن کریم پورې نژدې اړوند لري او اجمالي علم ورباندې بې ګټې نه دی، چې په لاندې ډول دي:

د قرآن کریم نزول او راغونډول

۱ـ د قرآن کریم د نزول او راغونډولو په ارتباط ځینو علماوو کرامو ښه مفصل معلومات لیکلي دي[۱]، که د چا زیات تفصیل زړه غواړي نو هملته دې مراجعه وکړي خو مونږ په همدې موضوع کښې د لاندې معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: قرآن کریم په نبي کریم ﷺ باندې په درویشتو کلونو کښې د تقریر په شکل د ضروراتو په مطابق نازل شوی دی. په دغه وخت کښې د یو پلوه په هغو لغاتو باندې هم مشتمل وه کوم چې د قریشي لغاتو څخه په غیر د نورو عربي قبائلو د سهولت دپاره نازل شوي وه، او د بله پلوه متفرق وه چې هر چا د خپل خان دپاره هومره ایتونه لیکلي وه کوم چې لاس ته ورغلي وه، او هر چا د خپله خانه سره ساتلي وه.

ب: أبو بکر الصدیق ؓ د خپل خلافت په دوران کښې د قرآن کریم متفرقې او متشتتې پاڼې راغونډې کړې او د خپله خانه سره یې وساتلې ترڅو د قاریانو په شهادت یا وفات سره د منځه لاړې نه شي.

ج: عثمان ؓ د خپل خلافت په دوران کښې د یوې څلور کسیزې جرګې په ذریعه د قرآن کریم څخه هغه غیر قریشي لغات وویستل کوم چې د سهولت دپاره نازل شوي وه او د یوه کتاب په شکل یې څو نسخې ولیکلې چې یوه نسخه یې په مدینه منوره کښې پرېښودله او نورې څو نسخې یې د مملکت (اسلامستان) اطرافو ته واستولې ترڅو د خلکو د اختلافاتو مخه ونیوله شي.

د: همدغه عثماني لیکلی شوی قرآن کریم به د قیامت د ورځې پورې د مؤمنانو ترمنځ موجودیت لري. الله ﷻ دې ورته لا زیاته ترقي ورکړي.

"آیَة" څه معنی؟

۲ـ د "آیَة" په هکله لاندې معلومات لوستل په کار دي:

الف: د "آیَة" کلمه په اصل کښې "أَوَیَة" ـلکه "خَزَنَة"ـ وه. "و" یې په "الف" سره بدل شو نو "آیَة" ـلکه "آفَة"ـ ترې جوړ شو.

ب: دا کلمه په لغت کښې د نښې او علامې معنی ورکوي خو په اصطلاح کښې[۲] د قرآني سورت

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۴۹؛ تفسیر الخازن ج۱ ص۸؛ البرهان في علوم القرآن ج۱ ص۲۳۳؛ مناهل العرفان في علوم القرآن ج۱ ص ۲۳۲، ۲۵۶

(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۶۱

هغه برخه ده کومه چې په دائره (O) باندې منتهي شوې وي

ج. د هغه دائره (O) په حقیقت کښې د "ة" د کلمې تخفیف کړې شوې شکل دی چې په لیک کښې "تې" تخفیف کړې شوې دی او بیا ئې مدوره "ة" باندې د تکو د ناسټې (O) په شکل اړولې شوې او ښودله شوې ده.

د. د اېتونو ترتیب او تحدید دواړه بالاتفاق توقیفي دي چې اجتهاد پکښې مداخله نه ده کړې[1]

لاندې وضاحت ولولئ:

نبي کریم ﷺ یو ځل په یوه حدیث کښې، د [النحل ۹۰] اېت ته اشاره وکړه او وئې فرمايل چې "اتاني جبريل عليه السلام فأمرني أن أضع هذه الآية بهذا الموضع من هذه السورة"[2] يعني ماته جبرائيل علیه السلام راغلی او امر يې راته وکړ چې دغه اېت د دغه سورت څخه په دغه ځای کښې کېږدم.

ه. د قرآن کریم تر ټولو وړوکی اېت د "الفجر" د سورت اولنی اېت دی چې د حرفونو شمېر يې فقط پنځه (۵) دی.

و. د قرآن کریم تر ټولو اوږد اېت د [البقرة ۲۸۲] اېت دی چې د حرفونو شمېر يې پنځه سوه او څلوېښتو (۵۴۰) ته رسېږي.

د "سُورة" معنی

۳_ د قرآن کریم د سورتونو په ارتباط لاندې څه معلومات ولولئ:

الف. د "سُورة" کلمه په لغت کښې د ارتفاع او منزل معنی ورکوي[3]، نو په دې وايي چې د قرآن کریم سورتونه د يوې دنګې ماڼۍ څېرونه دي او يا د سېرومی منازل دي چې قاري پکښې ګرځي راګرځي.

ب. د "سُورة" کلمه په اصطلاح کښې د قرآن کریم د اياتونو د هغې مجموعې نوم دی کومه چې د دريو اياتونو څخه کمه نه وي او خاص نوم يا نومونه هم ولري.

ج. د قرآن کریم د سورتونو تحدید او نومونه دواړه توقیفي دي اجتهاد نه پکښې دخل نشته[4].

د. اما د سورتونو په ترتيب کښې اختلاف دی خو جمهور علماء کرام په دې نظر دي چې دا اجتهادي دی او توقیفي نه دی[5].

د قرآن کریم اعداد

۴_ د قرآن کریم اعداد او شمارې په لاندې ډول دي:

الف. د قرآن کریم ایتونه د اختلاف سره سره شپږ زره دوه سوه او شپږ دیرش (۶۲۳۶) دي[6].

---

(۱) مناهل العرفان في علوم القرآن ج۱ ص۳۳۹، تفسير ابن كثير ج۱ ص۴۹

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲۷۲

(۳) لسان العرب ج۴ ص۳۸۶، مفردات الراغب ص۲۵۴

(۴) تفسير ابن كثير ج۱ ص۳۷، ج۱ ص۳۹، تفسير المراغي ج۱ ص۲۳

(۵) البرهان في علوم القرآن ج۱ ص۲۵۷، تفسير القرطبي ج۱ ص۵۹

(۶) تفسير القرطبي ج۱ ص۶۵

ب: په دغو کښې څلور زره څلور سوه او پنځه اویا (۴۴۷۵) مکي دي او متباقي یو زر اوه سوه او یو شپېته (۱۷۶۱) مدني دي.

ج: د قرآن کریم ټول سورتونه یو سلو څوارلس (۱۱۴) دي چې دوه اتیا (۸۲) مکي دي، شل (۲۰) مدني دي او متباقي دولس (۱۲) اختلافي دي[۱] چې ځینې علماء کرام یې مکي ګڼي او ځینې نور ورته د مدني لقب ورکوي.

د: د قرآن کریم د ټولو کلمو شمېر اوه اویا زره څلور سوه او نهه دېرش (۷۷۴۳۹) ده[۲].

ه: د حرفونو شمېر یې درې لکه څلوېښت زره اوه سوه او څلوېښتو (۳۴۰۷۴۰) ته رسېږي[۳].

پاتې شوه دا چې د حرفونو د تعداد په لحاظ په کوم ځای باندې قرآن کریم نیمایي جوړېږي، نو دا موضوع به ـ إن شاء الله ﷻ ـ د [الکهف:۷۴] ایت لاندې واضحه شي.

مکي او مدني

۵ـ د مکي سورتونو یا ایتونو او هم د مدني سورتونو یا ایتونو په تعریف کښې علماء کرام په لاندې درېوو ګروپونو ویشلی شوي دي[۴]:

الف: مشهور قول دا دی چې مکي هغه سورت ته ویل کېږي کوم چې د هجرت څخه وړاندې نازل شوی وي او مدني هغه دی چې د هجرت څخه وروسته نازل شوی وي که څه هم په مکه کښې وي.

ب: مکي هغه دی چې په مکه کښې نازل شوی وي او مدني هغه دی چې په مدینه کښې یې نزول موندلی وي.

ج: مکي هغه دي چې اهل مکهورباندې مخاطب ګرځولي شوي وي او مدني هغه دي په کومو سره چې اهل مدینه مخاطب وي.

د قرآن کریم نومونه

۶ـ الله ﷻ په خپل کلام کښې قرآن کریم په پنځه پنځوسو (۵۵) نومونو سره یاد کړی دی لکه "فُرْقَان" او "نُور" او داسې نور. خو د "مُصْحَف" نوم ورته د ابو بکر الصدیق رضی الله عنه د خلافت په دوره کښې اېښودل شوی دی[۵].

د "تفسیر" او د "تاویل" معناوې

۷ـ که څه هم د "تفسیر" او "تاویل" په معناوو کښې ځینو مفسرینو کرامو زښت ډېر اوږد بحث کړی دی مګر مونږ یې په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو[۶]:

---

(۱) مناهل العرفان في علوم القرآن ج۱ ص۱۹۱
(۲) تفسیر القرطبي ج۱ ص۶۵
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۷
(۴) الاتقان في علوم القرآن ج۲ ص۹
(۵) البرهان في علوم القرآن ج۱ ص۲۷۳
(۶) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۲۴؛ الاتقان في علوم القرآن ج۲ ص۱۷۳؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۷

الف: تفسیر په لغت کښې کشف او اظهار ته ویل کېږي او په اصطلاح کښې د یوه لفظ ښکاره متبادره او څرګنده معنی اراده کول د تفسیر په نامه یادېږي.

ب: تاویل: د لغت په لحاظ سره د ناوولو او یو طرف ته د ورګرځولو معنی ورکوي او په اصطلاح کښې د دې دپاره وضعه شوی دی چې د یوه لفظ ښکاره غیر متبادره او ناڅرګنده معنی اراده کړی شي.

د دغه وضاحت دپاره ذکرې شوې دواړه معناوې په یوه ایت شریف کښې ولولئ، هغه دا چې الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ وَتُخۡرِجُ ٱلۡحَیَّ مِنَ ٱلۡمَیِّتِ وَتُخۡرِجُ ٱلۡمَیِّتَ مِنَ ٱلۡحَیِّ ﴾ [آل عمران ۲۷].

تفسیر: یعنې: او ته ژوندی د مړي ښځه راوباسې او مړی (بې روحه شی) د ژوندي ښځه راوباسې (چې چرګوړی د هګۍ ښځه او هګۍ د چرګې ښځه رابهر کوي).

تاویل یعنې: او ته ژوندی د مړي ښځه راوباسې او مړی د ژوندي ښځه راوباسې (چې مسلمان د کافر ښځه زېږوي او کافر د مسلمان ښځه زېږوي، لکه ابراهیم ؑ د آزر ښځه او کنعان د نوح ؑ ښځه).

د قرآن کریم فضائل

۸_ که څه هم د قرآن کریم د فضائلو په هکله زښت ډېر احادیث روایت شوي دي مګر موږ د لاندې څو احادیثو په ذکر باندې د مثال په توګه اکتفاء کوو:

الف: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «الْقُرْآنُ حُجَّةٌ لَكَ أَوْ عَلَيْكَ»[۱] یعنې قرآن کریم ستا دپاره حجت دی (چې خپل ځان ته به ورباندې د عمل په صورت کښې نجات ورکړي)، او یا په تا باندې حجت دی (چې د بې عملۍ په صورت کښې به ورباندې ملامت کړی شې).

ب: په یوه اوږده حدیث کښې یو صحابي ؓ وایي چې نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «أَلَا إِنَّهَا سَتَكُونُ فِتْنَةٌ» یعنې: اګاه اوسئ! یقیناً قیصه دا ده چې ډېر ژر ده چې ډېره غټه فتنه به موجوده شي. نو ما پوښتنه وکړه چې: «مَا الْمَخْرَجُ مِنْهَا يَا رَسُولَ اللهِ!» یعنې: یارسول الله! د دغې فتنې څخه د وتلو لاره کومه ده؟ نو جواب یې راکړ چې: «كِتَابُ اللهِ »[۲] یعنې: د وتلو لاره تري فقط کتاب الله دی (چې عمل ورباندې وکړی شي).

ج: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ»[۳] یعنې: ستاسو بهتر هغه څوک دی کوم چې قرآن کریم زده کړي او خلکو ته یې ورزده کړي (تعلیم کړي).

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۱۱۸

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱۸

(۳) سنن ابو داؤد ج۱ ص۲۰۵

د نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «يُقَالُ لِصَاحِبِ الْقُرْآنِ اقْرَأْ وَارْتَقِ وَرَتِّلْ كَمَا كُنْتَ تُرَتِّلُ فِي الدُّنْيَا فَإِنَّ مَنْزِلَكَ عِنْدَ آخِرِ آيَةٍ تَقْرَؤُهَا»[1] يعنې د قيامت په ورځ به د قرآن کريم ملګري ته وويل شي چې قرائت کوه او پورته خېژه او په ارامۍ سره يې لوله لکه چې په دنيا کښې به دې په ارامۍ سره لوسته، نو يقيناً ستا منزل او کور د وروستني ايت په نزد دی چې ته يې قرائت کوې.

ه: نبي کريم ﷺ په يوه قدسي حديث کښې فرمايلي دي چې: «مَنْ شَغَلَهُ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ عَنْ مَسْأَلَتِي وَذِكْرِي أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ ثَوَابِ السَّائِلِينَ»[2] يعنې الله ﷻ فرمايي هغه څوک چې زما د سوال او زما د ذکر څخه يې د قرآن کريم قرائت مشغول کړي نو هغه ته به زه د سوال کوونکو (او ذکر کوونکو) د ثواب څخه ډېر افضل ثواب ورکړم.

---

(۱) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۰۶
(۲) سنن الدارمي ج۲ ص۳۱۷

الفاتحة (۱)

سریزه

۱ـ دا سورت تقریباً څه دپاسه دوه ویشت (۲۲) نومونه لري[1] چې ټول د دې سورت په فضائلو باندې دلالت کوي، خو مشهور نوم یې "الفاتحة" دی

که څه هم دا سورت په خپل دغه نامه باندې په صراحت سره مشتمل نه دی مګر د معنی په اعتبار سره ورباندې مشتمل دی ځکه چې دا کلمه (الفاتحة) د هر شي هغې اولنی برخې ته ویله کېږي په کومې سره چې همدغه شی پیل کېږي[2].

دا سورت هم هغه اولنی برخه ده په کومې سره چې قرآن کریم د نزول په ملحوظ نه، بلکې په لوح محفوظ کښې د موجودیت په ملحوظ پیل او شروع شوی دی.

د دغه ډول نوم یو نظیر د "الإخلاص" د سورت نوم دی چې د ﴿ قُلْ هُوَ ٱللَّهُ أَحَدٌ ﴾ سورت ورباندې په صراحت سره مشتمل نه دی بلکې د معنی په لحاظ ورباندې مشتمل دی، چې سوچه د توحید بیان پکښې نازل شوی دی.

دا سورت مکي دی

۲ـ که څه هم د یوه حدیث په استناد دا سورت (الفاتحة) د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[3]، چې د بعثت په اولنیو وختونو کښې د قرآن کریم د ټولو سورتونو څخه وړاندې اولنی کامل سورت همدا سورت دی چې نزول یې موندلی دی.

یا په بل عبارت: د دې سورت څخه وړاندې اینونو نزول موندلی وه خو کامل سورت نزې وړاندې نزول نه وه موندلی؛ مګر ځینې علماء کرام وایي[4] چې دغه سورت په لاندې ډول تکراراً نازل شوی دی:

الف: دا سورت اول ځل هغه وخت نازل شوی دی چې کله نبي کریم ﷺ د معراج د دورې څخه راستون شو او پنځه لمونځونه فرض وګرځېدل.

یا په بل عبارت: د لمانځه د فرضیت سره سم دغه سورت هم نازل شوی دی، ترڅو په لمونځونو کښې قرائت کړی شي. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ»[5] یعنې: هغه چا دپاره لمونځ نشته کوم چې (پکښې) فاتحة الکتاب قرائت نه کړي.

ب: دوهم ځل دا سورت په مدینه منوره کښې هغه وخت نازل شوی دی چې کله د بیت المقدس څخه بیت الله ته د قبلې تحویل صورت ونیوه.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۱۱۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۹؛ روح المعاني ج۱ ص۳۴
(۲) لسان العرب ج۲ ص۵۳۹
۳، صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۲، ۶۸۳
۴، تفسیر ابي السعود ج۱ ص۸
۵، صحیح مسلم ج۱ ص۱۶۹

د دې سورت اعداد

۳ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: ټول ایتونه يې فقط اووه (۷) ایتونه دي[۱]، خو په لاندې وضاحت سره:

اول: څوک چې ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ مستقل ایت بولي او هم يې د دې سورت جزء ګڼي نو هغوی وايي چې اوم (۷) ایت يې د ﴿ صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ ﴾ څخه پیل شوی او په ﴿ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ﴾ باندې تمام شوی دی.

دوهم: څوک چې ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ د دې سورت جزء نه ګڼي هغوی د ﴿ غَيْرِ ٱلْمَغْضُوبِ ﴾ څخه اوم (۷) ایت شروع کوي.

ب: د دې سورت د کلماتو شمېره پنځه ويشت (۲۵) ده[۲].

ج: د دې سورت د حرفونو شمېره يو سل او څلوېښتو (۱۴۰) ته رسېږي[۳].

د دې سورت محتويات او مطالب

۴ـ دا سورت په حقيقت کښې د اشارې په توګه د قرآن کريم په ټولو مطالبو او محتوياتو باندې مشتمل دی، ته به وايې چې په دې سورت کښې په اجمالي ډول ټول قرآن کريم ايښودل شوی دی، چې ځينو علماوو کرامو ښه تفصيل ورکړی دی[۴].

د همدې کبله دغه سورت نبي کريم ﷺ په خپل يوه حديث کښې د "أُمُّ الْقُرآن" په نامه ياد کړی دی[۵]، لکه چې الله ﷻ خپل ازلي کتاب (لوح مَحْفُوظ) ته په [الرعد: ۳۹] ايت کښې د "أُمُّ الْكِتَاب" لقب ورکړی دی چې د قيامت د ورځې پورې د ټولو کائناتو په ذکر باندې مشتمل دی.

شايد چې د همدې کبله به د قرآن کريم اولنی برخه (سپاره) په "الم" سره نوموله شوې وي، نه په "الْحَمْدُ" سره، والله ﷻ أعلم.

﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ۝١ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ۝٢ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ۝٣ مَٰلِكِ يَوْمِ ٱلدِّينِ ۝٤ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝٥ ٱهْدِنَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلْمُسْتَقِيمَ ۝٦ صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ ٱلْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ۝٧ ﴾

---

(۱) تفسير الطبري ج۱ ص۵۰، تفسير البغوي ج۱ ص۳۷

(۲) تفسير ابن كثير ج۱ ص۸

(۳) تفسير الخازن ج۱ ص۱۶

(۴) اللباب في علوم الكتاب ج۱ ص۱۶۰، تفسير القرطبي ج۱ ص۱۱۲، التفسير الكبير ج۱ ص۲۰، تفسير القاسمي ج۲ ص۲۵

(۵) صحيح مسلم ج۱ ص۱۶۹

[۱] د ډېر مهربان (او) ډېر رحم درلودونکي الله ﷻ په نامه
[۲] هر جنس ستاینه الله ﷻ پورې مختصه ده چې د عالمونو پالونکی (او کارسازی) دی.
[۳] چې ډېر مهربان (او) ډېر رحم درلودونکی دی.
[۴] چې د جزا د ورځې (قیامت) مالک (واکدار) دی.
[۵] مونږ خاص ستا عبادت کوو او خاص ستا څخه کومک (او معونت) غواړو (د ټولو شرکیاتو څخه بېزار یاستو).
[۶] مونږ ته سمه لاره وښیه.
[۷] د هغو کسانو لاره چې تا ورباندې انعام کړی دی، چې د غضب ورباندې کړی شوو کسانو او د لار ورکو کسانو (گمراهانو) څخه غیر (او جدا) دي.

د مطلب خلاصه

د دې سورت په دوه ویشتو (۲۲) نومونو کښې یو نوم "تَعْلِيمُ الْمَسْئَلَةِ" دی[۱]، چې په همدې لحاظ د سورت مضمون داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ﴾ په ویلو سره خپل اُمت ته د سوال کولو طریقه وروزده کړه هغه دا چې:

۱ـ ستا امت ته په کار دي چې د هر څه څخه وراندې د خپل رب ﷻ ستاینه وکړي چې:

الف: ټولې ستاینې او محامد په الله ﷻ پورې اختصاص لري. او دا ځکه چې همدی ﷻ د ټولو عالمونو او ټولو مخلوقاتو پالونکی او کارسازی دی.

نو په حقیقت کښې د هر عالم او هر مخلوق ستاینه همده ﷻ ته راجع ده، چې یوازې همدی ﷻ د حمیده صفاتو ورکوونکی او پیداکوونکی دی او بس. بل هیڅوک پکښې څه مداخله نه شي کولی.

ب: الله ﷻ ډېر مهربان دی چې د دنیا او آخرت د نعمتونو ورکړه یوازې د همده ﷻ پورې مختصه ده. حتی چې په دنیا کښې کفار هم د همده ﷻ د مهربانۍ څخه استفاده کوي خو یوازې په آخرت کښې ترې بې برخې دي.

ج: الله ﷻ د جزا د ورځې مالک او واکدار دی چې په دغې ورځ کښې یوازې همدی ﷻ جزا یا سزا ورکوونکی دی او بس. د ده څخه پرته نه څوک د جزا واکداري کولی شي او نه د سزا د ورکړې توان لري.

۲ـ ستا امت ته په کار دي چې د خپل اطاعت (عبادت) او د خپل معونت غوښتنې اختصاص فقط په الله ﷻ پورې ورکړي چې:

الف: ای ربه! مونږ یوازې تاته عبادت کوو او یوازې ستا اطاعت کوونکي یاستو، بلکې د ټولو

---

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۸

کفریانو او شرکیاتو څخه بېزار یاسنو.

ب: ای ربه! زموږ معونت غوښتنه یوازې په تا پورې مختصه ده چې ستا څخه په غیر موږ نه د چا څخه مرسته غواړو او نه څوک د مرستې کولو توان لري.

۳ـ ای پیغمبره! د ذکرو شوو مقدماتي مطالبو څخه وروسته باید چې ستا اُمت د سوال لاسونه اوچت کړي او سوال وړاندې کړي چې:

الف: ای زموږ ربه! موږ د جهالت د تورو تیارو څخه وباسه او په سمه او روښانه لاره باندې مو روان کړه.

ب: ای زموږ ربه! موږ د هغو کسانو د لارې سوال کوو په کومو باندې چې تا انعام او احسان کړی دی او په تېرو زمانو کښې دې پیغمبران او صالحان ګرځولي دي.

ج: ای زموږ ربه! موږ د هغو کسانو د لارې څخه مغایره لاره غواړو په کومو باندې چې ستا د پلوه غضب او لعنت ورنازل کړی شوی دی کومو چې سمه لاره تحریفه کړې ده او په ناسمه لاره باندې روان دي.

د: همدارنګه موږ د هغو کسانو د لارې څخه مغایره لاره غواړو کومو چې سمه لاره قصدا پرېښې ده او یا د سمې لارې په تشخیص کښې خطا شوي دي او په باطله لاره لګیا دي چلېږي.

توضیحات

۱ـ که څه هم ځینو علماوو کرامو[۱] د ﴿بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ﴾ په هکله ډېر اوږد بحث کړی دی چې تقریبًا اتلس (۱۸) مخونه وربانديې ډک شوي دي، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي؛ مګر موږ غواړو چې فقط د یوه مطلب په ذکر باندې اکتفاء وکړو. هغه دا چې:

د جاهلیت په زمانه کښې به مشرکانو او کفارو د خپلو بوتانو په نوموونو سره (د تبرک په غرض) شروع کوله[۲]، نو ځرنګه چې الله ﷻ خپل کلام په ﴿بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ﴾ سره شروع کړ موږ یې په غوږ ووهلو چې تاسو د مشرکانو څخه کلک مخالفت غوره کړئ او خپل کارونه د الله ﷻ په نامه سره شروع کړئ او برکت ترلاسه کړئ.

شاید چې په دغه ډول شروع کښې به یو حکمت دا وي چې د الله ﷻ د نامه په یاد سره به بنیادم وشرمېږي او په معاصیوو کښې به شروع ونه کړي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه باید د دې سورت (الفاتحة) مضامینو ته د لاندې دوه وو شکلونو څخه په یوه شکل سره د بندګانو پورې ارتباط ورکړی شي:

الف: کله چې د قرآن کریم د نزول په ابتدائي حالاتو کښې ټوله دنیا مفاسدو احاطه کړې وه او

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۹

(۲) تفسیر الکشاف ج۱ ص۳

يوې قوي رښا ته ارتيا وه او بندګانو د حال په ژبه د مفاسدو مخنيوی غوښت چې: ای ربه! يوه قوي رڼا نازله کړه چې د دنيا مفاسد محوه کړي او بندګان ارام ژوند وکړي او آخرت ته تياری ونيسي، نو الله ﷻ همدغه د حال غوښتنه راحکايته کړه چې: ای بندګانو! تاسو زما څخه د حال په ژبه داسې غوښتنه لرئ چې: "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ . . . وَلَا الضَّالِّينَ".

ب: چې د دې سورت په اول کښې د "قُولُوا" کلمه مقدره شي لکه چې وړاندې د "مطلب خلاصه" د عنوان لاندې ورته اشاره شوې ده، ته به وايې چې داسې نازل شوی دی چې: "قُولُوا بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ . . . وَلَا الضَّالِّينَ".

څو نکات

٢_ په دې مقام کښې لاندې نکات په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: په ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾ کښې د "ال" توری د استغراق دپاره دی[١] او د "حَمد" کلمه په جنس ستاينه باندې دلالت کوي. يعني: هر جنس نېکه ستاينه په الله ﷻ پورې مختصه ده او يوازې همدی ﷻ يې لياقت لري. حتی د مخلوقاتو ستاينه هم په حقيقت کښې د الله ﷻ ستاينه ده چې يوازې همدی ﷻ د ښو صفاتو ورکوونکی دی او بس.

ب: په ﴿ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ کښې د "رَبّ" کلمه يا صفت مشبه ده چې په اصل کښې "رَبِبٌ" _لکه "قَمِنٌ"_ وه، او يا مصدر ده چې په اصل کښې "رَبْبٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ وه[٢].

په هر تقدير دغه کلمه په دې مقام کښې د مبالغې په توګه د مالک او مصلح (کار سان) او هم تربيه کوونکي او پالونکي معنی ورکوي[٣].

ج: په همدې عبارت کښې د "عَالَمِين" کلمه د "عَالَمْ" لکه "خَاتَمْ" جمعه ده او د "عَلَامَة" څخه اشتقاقه شوې ده.

په دې کلمې کښې د معنی په لحاظ علماوو کرامو اوږد بيان کړی دی[٤]، خو مونږ فقط د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول: دغه کلمه د "الله ﷻ" څخه په غير ټولو موجوداتو ته شامله ده چې ټول د الله ﷻ په وجود او هم وحدانيت باندې دلالت کوي او هم ورباندې علامات او نښې دي.

دوهم: لکه چې ټولو مخلوقاتو ته "عَالَمْ" ويل کېږي همدارنګه په هر جنس باندې هم د "عَالَمْ" اطلاق کېږي، لکه "عَالَمُ الْأَرْوَاحِ" او "عَالَمُ الْأَجْسَادِ" او داسې نور.

---

(١) تفسير القاسمي ج٢ ص٠٦ روح المعاني ج١ ص٧٧

(٢) اللباب في علوم الكتاب ج١ ص١٧٩

(٣) لسان العرب ج٢ ص٠٠٤٠ مفردات الراغب ص١٨٩

(٤) تفسير القرطبي ج١ ص١٣٨

درېيم: په دې مقام کښې د يو پلوه دوهم اطلاق ته کتل شوي دي او د بل پلوه د علم خاوندانو اجناسو ته (لکه پېرى او انسان) په نورو اجناسو باندې تغليب ورکړى شوى دى. نو ذکره شوې کلمه "عَالَمْ" په سالمه جمعه ﴿ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ سره نازله شوې ده.

د: په ﴿ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ کښې د "رَحْمن" او "رَحِيم" دواړه کلمې د مبالغې صيغې دي او د "رَحْمَة" څخه اشتقاقي شوې دي چې د مبالغې د بيان دپاره يې علماوو کرامو متعدد صورتونه ښودلي دي[1].

خو مونږ ته بهتره برېښي چې د "رَحْمن" کلمه د زښت ډېر رحم کوونکي معنى ورکوي او د "رَحِيم" کلمه د زښت ډېر رحم درلودونکي معنى اداء کوي[2].

نو د الله ﷻ نه رحم کول انتهاء لري او نه يې رحم درلودل څه محدوديت درلودونکى دى، لکه چې فرمايي: ﴿ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ﴾ [الأعراف: ۱۵۶] يعنې: زما رحمت هر شى ځاى کړى دى (او هر شي ته رسېدلى دى).

ه: په ﴿ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴾ کښې د "إِيَّاكَ، إِيَّاكَ" دواړه کلمې هره يوه په خپل عامل باندې مقدمه نازله شوې ده ترڅو تخصيص افاده کړي، او د شرک رد ته په ټولو ډولونو سره اشاره وشي.

و: د شرک په ارتباط پوره توضيحات ـ إن شاء الله ﷻ ـ د [النساء: ۴۸] او [يوسف: ۱۰۶] ايتونو لاندې راروان دي چرته چې د ﴿ أَن يُشْرَكَ بِهِ ﴾ او ﴿ وَهُم مُّشْرِكُونَ ﴾ کلمې بالترتيب نازلې شوې دي. همدارنګه به ـ إن شاء الله ﷻ ـ د الله ﷻ په نومونو کښې د "الحاد" په هکله د [الاعراف: ۱۸۰] ايت لاندې ښه پوره توضيحات وليکو چرته چې د ﴿ يُلْحِدُونَ فِيٓ أَسْمَٰٓئِهِۦ ﴾ کلماتو نزول موندلى دى.

"عِبَادَة" څه معنى؟

ز: د ﴿ نَعْبُدُ ﴾ کلمه د "عِبَادَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د لغت په لحاظ د طاعت او فرمانبردارۍ معنى ورکوي[3]. او په شريعت کښې د "عِبَادَة" کلمه د دې دپاره وضعه شوې ده چې د کامل اطاعت او کامل خوف او هم د کامل اميد او محبت په مجموعې باندې دلالت وکړي[4].

يعنې: اى ربه! مونږ د شرک د ټولو ډولونو څخه بېزار ياستو او خاص تاته کامل اطاعت کوو او په کامله توګه درڅخه ډارېږو او هم تاته کامل اميد کوو او خاص ستا سره کامل محبت لرو.

ح: د ﴿ نَسْتَعِينُ ﴾ کلمې تفسير ته نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې اشاره کړې ده په داسې حال کښې چې يو صحابي ﷺ يې مخاطب ګرځولى وه چې: «أَلَا أُعَلِّمُكَ كَلِمَةً هِيَ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ لَا حَوْلَ

(۱) اضواء البيان ج۱ ص۳۳
(۲) مفردات الراغب ص۱۹۷
(۳) القاموس المحيط ج۳ ص۱۳۴؛ لسان العرب ج۳ ص۲۷۲
(۴) تفسير ابن كثير ج۱ ص۲۵؛ تفسير القاسمي ج۲ ص۹

ولا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ»[۱] یعني: ایا زه تاته یوه جمله درزده نه کړم چې هغه د جنت د خزانو څخه ده (د جنت نعمتونه وربانديې حاصلېږي هغه دا چې) د شرک او کفر څخه هیڅ تاوېدل نشته او په خیریه کارونو باندې هیڅ قوت او توان نشته مګر د الله ﷻ په کومک او توفیق.

ط: که څوک وایي چې په ﴿ صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ﴾ کښې د ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ کلمه د کومو کسانو څخه کنایې ده؟

مونږ وایو چې: دغه کلمه په بل ایت کښې داسې تفسیره شوې ده چې: ﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ [النساء:۶۹] یعني: او هرڅوک چې د الله ﷻ او د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړي نو دغه ډله به د هغو کسانو سره وي په کومو باندې چې الله ﷻ انعام کړی دی کوم چې د پیغمبرانو او صدیقینو او هم د شهیدانو او صالحینو څخه عبارت دي.

ي: که څوک وایي چې: په ﴿ غَيْرِ ٱلْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلضَّآلِّينَ ﴾ کلمه په ﴿ ٱلْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ ﴾ باندې عطفه ده او د "غَیر" د کلمې لاندې ده.

نو پوښتنه دا ده چې د "لا" توري په نزول کښې څه حکمت دی حال دا چې مطلوبه معنی بدون د دغه توري څخه تحقق موندلی شي؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینې علماء کرام وایي چې دلته د "لا" توری د "غَیر" معنی ورکوي[۲]، ته به وایې چې "غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَغَيْرِ الضَّالِّين" نازل شوی وي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دغه توری (لا) به په خپله معنی (نفي) سره وي او هغه نفي به وربانديې تاکیده شوې وي په کومه باندې چې د "غَیر" کلمه دلالت کوي[۳].

که بالفرض ذکر شوی توری نه وی نازل شوی نو چا به ګومان کړی وی چې د ﴿ ٱلضَّآلِّينَ ﴾ کلمه به په ﴿ ٱلَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ﴾ باندې عطفه وي، حال دا چې دا ډول عطف فاسده معنی ورکوي (چې مونږ ته د ګمراهانو د لارې ښودانه وکړه).

ماثور تفسیر

یا: د ذکر شوي اوم ایت په ارتباط نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «الْيَهُودُ مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمْ وَالنَّصَارَى ضُلَّالٌ»[۴] یعني: یهودان (د الله ﷻ د پلوه) غضب نازل کړی شوي دي او نصارا ګمراهان دي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۷۸

(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۴۶۶

(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۲۲۳

(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۲

یب: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ماثور تفسیر کښې یوازې د یهودو او نصاراوو نوم‌ونه یاد کړی شوه‌حال دا چې ټول کفار غضب کړی شوي او ټول ګمراهان دي؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: دا د دې دپاره چې محمدي ﷺ أمت ته توصیه وکړی شي ترڅو محض د اسماني کتاب په درلودلو باندې غره نه شي چې په عمل کښې یې پیاده نه کړي.

که بالفرض محض د اسماني کتاب درلودل د سمې لارې موندل وی نو یهود به غضب کړی شوي نه وی او نصارا به ګمراهان نه وی.

"آمین" څه معنی؟

یج: که څوک وایي چې: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَإِذَا قَالَ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فَقُولُوا آمِينَ يُجِبْكُمُ اللهُ»[1] یعني: او کله چې امام ﴿ غَيْرِ ٱلْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ﴾ ووایي نو تاسو "آمِینَ" ووایاست ترڅو الله ﷻ ستاسو اجابت وکړي او سوال مو قبول کړي.

نو پوښتنه دا ده چې "آمِینَ" څه معنی؟

مونږ وایو چې: د "آمِینَ" کلمه اسم فعل ده[2] چې مفرد او مثنی او جمعه درېواړه پکښې یو برابر دي. نو په حدیث کښې ترې مونږ په "اسْتَجِبْ دُعَاءَنَا" سره تعبیر کولی شو. یعني: ای زمونږ ربه! زمونږ دعاګانې قبولې کړه.

په همدې ځای د "الْفَاتِحَة" د سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو.

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ مَا فِيْ هَذِهِ السُّوْرَةِ.

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۲۷۴
(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۲۶

البقرة (٢)

سریزه

۱_ د دې سورت نوم "البقرة" د همدې سورت د [۶۷] ایت څخه اخستل شوی دی او په همدې نامه سره د نورو سورتونو څخه جدا کړی شوی دی، هسې نه چې دا نوم د دې سورت دپاره عنوان دی او د بقرې د بحث څخه په غیر پکښې د بل شي بحث نشته.

۲_ دا سورت د ټولو مفسرینو کرامو په نزد بدون د خلافه مدني دی او د هجرت څخه وروسته نازل شوی دی(۱).

۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: ټول ایتونه یې دوه سوه او شپږ اتیا (۲۸۶) دي(۲).

ب: ټولې کلمې یې شپږ زره دوه سوه او یو ویشت (۶۲۲۱) دي(۳).

ج: ټول حرفونه یې پنځه ویشت نیم زره (۲۵۵۰۰) دي(۴).

۴_ په دې سورت کښې په اکثریت سره د احکامو ایتونه نازل شوي دي. لکه د یهودانو او منافقانو سره ګوزاره او د ناستې ولاړې طرز او طریقه، د قبلې تحویل، د جهاد او حج فرضیت او داسې نور.

د دواړو سورتونو تناسب

۵_ د دې سورت (البقرة) د وړاندېني سورت (الفاتحة) سره تناسب ډېر واضحه او څرګند دی چې په حقیقت کښې د دې سورت په نزول سره د هغه سوال اجابت (قبول) نزول موندلی دی کوم ته چې هلته په ﴿ ٱهۡدِنَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلۡمُسۡتَقِيمَ ﴾ سره اشاره شوې وه.

هېر مو نه شي!

۶_ د دې سورت (البقرة) په فضائلو کښې ځینو مفسرینو کرامو(۵) زښت ډېر احادیث (مرویات) راغونډ کړي دي چې یو څل لوستل یې بې ګټې نه دي خو مونږ د اوږدوالي دکبله دلته رانقل نه کړه.

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ الٓمٓ ۝١ ذَٰلِكَ ٱلۡكِتَٰبُ لَا رَيۡبَۛ فِيهِۛ هُدٗى لِّلۡمُتَّقِينَ ۝٢ ٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡغَيۡبِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ۝٣ وَٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ وَمَآ أُنزِلَ

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱ ص۹۳؛ روح المعاني ج۱ ص۹۸

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۳۵

(۳) تفسیر الخازن ج۱ ص۳۴

(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۲۵۰

(۵) الدر المنثور ج۱ ص۴۶

مِن قَبْلِكَ وَبِٱلْأَخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر رحم والا الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] دغه (سمه لاره) دا کتاب (قرآن کريم) دی، هيڅ شک پکښې نشته، د متقيانو دپاره سوچه لارښودل دي (چې مطلب ته ورباندې رسېږي).

[۳] (متقيان) هغه کسان دي کوم چې په غائبو شيانو باندې ايمان راوړي (البته چې شريعت ورباندې ارشاد کوي)، او لمونځ ودروي (د ټولو حقوقو سره يې اداء کوي)، او (هم) د هغو مالونو څخه (د الله ﷻ په لار کښې) خرڅه کوي کوم چې ورته مونږ روزي کړي دي.

[۴] او هغه کسان دي کوم چې په هغه شي سره عقيده (باور) خپلوي کوم چې تاته نازل کړی شوی دی او په هغه شي باندې (هم ايمان راوړي) کوم چې ستا څخه مخکښې (نورو پيغمبرانو ته) نازل کړی شوی دی.

او (هم) په وروستنۍ (ورځې) باندې دوی په دوامداره توګه يقين کوي (چې د مرګ د ورځې پورې په همدې عقيده باندې کلک ولاړ دي).

[۵] دغه (ذکر شوي کسان) د خپل رب ﷻ د پلوه په عالي شان هدايت باندې دي او دغه (ډله) همدوی خلاصی (او نجات) موندونکي دي (همدوی بريالي دي).

د مطلب خلاصه

يعنې: ای پيغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ويلو څخه وروسته په خپل امت باندې د الله ﷻ د پلوه څه مطالب قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ ای بنيادمانو! تاسو چې د حال په ژبه د خپل رب ﷻ څخه د مشکلاتو د حل دپاره د سمې لارې د ښودنې سوال کړی وه، هغه سوال ستاسو رب ﷻ مقبول وګرځاوه او داسې کتاب يې درنازل کړ چې د لاندې خاصيتونو درلودونکی دی:

الف: دا کتاب د خپل ځان حقانيت پخپله په اثبات رسوي. او دا څکه چې دغه کتاب د هغو تورو څخه ترکيب موندلی دی په کومو باندې چې ټول خلک حتی ماشومان خبرې کوي او خپل کلامونو ته ترې ترکيب ورکوي، لکه "ا، ل، م" او داسې نور.

خو ددې سره-سره که ټول مخلوقات راغونډ شي او وغواړي چې ددې کتاب سره ديوه ايت يا يوه سورت په جوړولو کښې سيالي وکړي نو مطلب ته به ونه ورسېږي او په سيالۍ کښې به ناکام شي.

که بالفرض المحال دا کتاب د الله ﷻ د پلوه نه وی نازل شوی او بشري تاليف وی نو ضرور به يوې سيالۍ نه بلکې زښتو ډېرو سياليو ورسره صورت نيولی وی.

ب: نو په همدې بنیاد دا کتاب د شک او شبهې ځای نه دی او هیڅوک پکښې په حقه توګه اشتباه نه شي کولی، ترڅو چې عناد خپل نه کړي.
ج: هو، دا کتاب صرف د متقیانو دپاره سراسري هدایت دی او همدوی ورباندې د دواړو دارینو مشکلات حل کوي.
۲ـ پاتې شوه دا خبره چې متقیان څوک دي؟. نو د دې جواب دا دی چې متقیان د لاندې صفاتو درلودونکي دي:
الف: دوی هغه کسان دي کوم چې په داسې شیانو باندې ایمان راوړي او عقیدهورباندې خپلوي چې په سترګو یې نه وي لیدلي او په حواسو سره یې نه وي محسوس کړي خو دغه کتاب ورباندې توصیه کړې وي چې ایمان پرې راوړئ او عقیده پرې خپله کړئ، لکه بعث بعد الموت او داسې نور.
ب: هغه کسان دي کوم چې خپل لمونځونه د ټولو حقوقو سره اداء کوي او وختونه یې هم د نظره نه غورځوي.
ج: هغه کسان دي چې د خپلو هغو مالونو څخه څه برخه د الله ﷻ په لاره کښې نفقه کوي او مستحقینو ته یې ورکوي کوم چې مونږ ورته روزي کړې دي او پخپله یې نه دي موجود کړي.
د: هغه کسان دي کوم چې په ټولو هغو ارشاداتو باندې ایمان راوړي کوم چې تاته درنازل شوي دي او یا درنازلیږي او یا ستا څخه وړاندې نورو پیغمبرانو ته ورنازل کړی شوي وي، لکه تورات او انجیل او نور.
هـ: هغه کسان دي کوم چې په وروستنۍ ورځ (قیامت او بعث بعد الموت) باندې یقین او باور کوي او بیا همدغه باور او یقین ته د مرګ د وخته پورې ادامه ورکوي.
۳ـ ای پیغمبره! دغه کسان کوم چې ذکر شوي خاصیتونه یې خپل کړي دي او تقواداران جوړ شوي دي همدوی د خپل رب ﷻ دپلوه په کامل هدایت باندې دي او د همدوی مشکلات په دغه کتاب سره حل کیږي. او همدوی د خپل رب ﷻ د پلوه غضب کړی شوي نه دي او نه د سمې لارې غلطوونکي دي بلکې همدوی کامیابان او نجات موندونکي دي.

توضیحات

۱ـ د قرآن کریم شپږ سورتونه په "الم" سره پیل شوي دي، چې نومونه یې دا دي:
الف: همدا سورت (البقرة).
ب: آل عمران "سورة".
ج: العنکبوت "سورة".
د: الروم "سورة".
هـ: لقمان "سورة".
و: السجدة "سورة".

مقطعات یا متشابهات

۲_ د قرآن کریم نهه ویشت (۲۹) سورتونه په حرفونو باندې پیل شوي دي لکه چې همدا سورت (البقرة) وړباندې پیل شوی دی. دا حرفونه په لاندې دوه وو نومونو سره یادېږي:

الف: دغو حرفونو ته مقطعات ویل کېږي څکه چې هر یو جدا جدا لوستل کېږي که څه هم گډ لیکلي شوي وي یا په یل عبارت: دغه حرفونه په لیک کښې حرفونه دي خو په لوست کښې د حرفونو نومونه دي. د مثال په توگه ﴿ الٓمٓ ﴾ داسې لوستل کېږي: "الف، لام، میم".

ب: بل نوم یې متشابهات دي چې مراده معنی یې په خلکو باندې خفي ده او څرگنده نه ده، البته هغه معنی په کومه باندې چې په عبارة النص سره دلالت کوي چې بحث یې ـان شاء الله ﷻـ د [آل عمران: ۷] ایت لاندې راروان دی.

د مقطعاتو بالاشاره معناوې

۳_ د مقطعاتو هغه معناوې محدودې نه دي په کومو باندې چې په إشارة النص سره دلالت کوي. لاندې څو مثالونه یې ولولی:

الف: په دغو حرفونو سره کلام ښایسته کېږي او د قرآن کریم د نزول په وخت کښې په محاوراتو کښې د دغه ډول تحسین څخه کار اخستل کېده. د همدې کبله د وخت مشرکانو د دغو حرفونو په نزول سره څه اعتراض وارد نه کړ، که نه نو هغوی خو د اعتراض ځای موندلو ته ډېر خوشالېده.

ب: په دغو حرفونو سره د قرآن کریم اعجاز ته اشاره ده او د حقانیت اثبات یې په نظر کښې نیولی شوی دی، چې دا قرآن کریم د هغو حرفونو څخه ترکیب موندلی دی د کومو څخه چې روزمره د خلکو کلامونه په اسانۍ سره ترکیب مومي نو که بالفرض دا حقاني کتاب نه وی نو ضرور به ورسره خلکو د سیالۍ توان درلودلی وی.

ج: د دغو حرفونو په نزول کښې د نبوت د اثبات دپاره یو دلیل غلی کړی شوی دی، چې نبي کریم ﷺ أمي وه (لیک او لوست یې نه شو کولی) او نه یې چرته شاگردي کړې وه خو د دې سره-سره یې د حرفونو په نومونو باندې تلفظ کاوه، لکه "الف، لام، میم" او داسې نور.

حال دا چې أمي سړی په حرفونو باندې تلفظ کوي او کلامونه ترې جوړوي خو د حرفونو نومونه نه پېژني او نه وړباندې تلفظ کولی شي. نو پوره څرگنده شوه چې د الله ﷻ د پلوه ورته دا کتاب وحي کړی شوی دی او په نبوت کښې یې هیڅ شک شبه نشته.

د: خینو علماوو کرامو د دغو ذکرو شوو مقطعاتو تورو په هکله زښت ډېر عجیبه اشارات ذکر کړي دي[۱]، که څوک هلته مراجعه وکړي نو په خپلو سترگو به یې وگوري.

---

(۱) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۸۸

دلته څه شي ته اشاره ده؟

۴_ علماوو کرامو په ﴿ ذَٰلِكَ ٱلْكِتَٰبُ ﴾ کښې د "ذٰلكَ" د مشار الیه په تعین کښې متعدد اقوال کړي دي[۱]، خو مونږ ته بهتره بریښي چې په دغې کلمې سره به وړاندې په "الفَاتِحَة" کښې ﴿ ٱلصِّرَٰطَ ٱلْمُسْتَقِيمَ ﴾ ته اشاره وي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کلمه مبتدا ده او ﴿ ٱلْكِتَٰبُ ﴾ یې خبر دی. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! کومه مستقیمه لاره چې بندګان غواړي (ترڅو وریاندې دنیاوي او اُخروي مشکلات حل کړي) هغه همدا کتاب دی کوم چې تاته درنازل کړی شو.

که څه هم دا کتاب سمدستي د تقریر مجموعه ده او په تقریر سره نزول مومي خو په راتلونکي کښې به (کله چې تمام شي) لیکلې شوې مجموعه وګرځي.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: په ﴿ لَا رَيْبَ فِيهِ ﴾ کښې د "لا" توری د جنس د نفي دپاره دی، یعني په دې کتاب کښې جنس شک نشته حال دا چې کفار د همدې کتاب په حقانیت کښې شک خپلوي لکه چې په راتلونکې [البقرة: ۲۲] ایت کښې ورته اشاره شوې ده؟

مونږ وایو چې: دغه سوال علماوو کرامو په ډېرو جوابونو سره جواب کړی دی[۲]. د مثال په توګه:

الف: څرنګه چې د دې کتاب اعجاز ته په ﴿ الٓمٓ ﴾ سره اشاره شوې ده، نو نظر اعجاز ته د کفارو شک هیڅ شتون نه لري چې فقط په عناد باندې ولاړ دی او بس.

ب: دغه خبریه جمله ﴿ لَا رَيْبَ فِيهِ ﴾ د انشائیه جملې "لا تَرْتَابُوا فِيْهِ" معنی ورکوي. یعني ای خلکو! تاسو د دغه کتاب په حقانیت کښې شک او شبه مه خپلوئ. د همدغسې جملې په مثل یوه خبریه جمله د [البقرة:۱۹۷] ایت کښې راروانه ده، چې د انشائیه جملې معنی ورکوي.

یو صرفي تحلیل

۶_ په ﴿ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴾ کښې د "مُتَّقِين" کلمې په ارتباط لاندې تحلیل او تشریح ولولئ:

الف: دغه کلمه د افتعال د باب څخه د اسم فاعل د روغې جمعې صیغه ده چې په اصل کښې د "وِقَايَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د ضررناکو او شریرو شیانو څخه د خپل ځان د ساتلو او حفاظت معنی ورکوي خو کله کله د ډار او خوف په معنی سره هم استعمالېږي[۳]، نو کېدی شي چې د "اتَّقُوا اللهَ" معنی داسې وکړو چې تاسو د الله ﷻ څخه ودار شئ.

ب: دا کلمه د تخفیف څخه وړاندې "مُوتَقِيْن" _لکه "مُكتَسِبِين"_ وه. د "و" توری په "ت" بدل او په

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۱۵۷؛ روح المعاني ج۱ ص۱۰۵

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱ ص۱۶۹

(۳) مفردات الراغب ص۵۶۸؛ لسان العرب ج۱۵ ص۴۰۱

بابې "ت" کښې مدغم شو او هم پکښې د دوه وو "ي" ګانو ځخه اولنۍ "ي" حذفه شوه، نو "مُتَّقِین" کلمه ترې جوړه شوه.

ج: د دغې کلمې د خپل باب مصدر "اتّقاء" دی چې د محارمو ځخه د خپل خان د ساتنې او حفاظت معنی ورکوي (۱)، خو په دغې ساتنې باندې چې کوم حالت مرتبېږي اوورباندې حاصلېږي هغه ته "تقوی" وايي.

د: "تقوی" په اصل کښې "وقیی" ـ لکه "عطشی" ـ وه، نو د "و" توری یې په "ت" او د "ي" توری یې په "و" بدل شو، نو "تقوی" ترې جوړه شوه.

هـ: "تقوی" ډېر مراتب لري چې اولنۍ مرتبه يې د شرک او کفر ځخه خان ساتل دي (۲)، او بیا د کبیره وو او صغیره وو ګناهونو ځخه اجتناب کول او هم د شبهاتو او کم اخلاصۍ ځخه پرهېز کول او داسې نور صورتونه ټول په تقوی کښې شامل دي.

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: په ﴿ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴾ کښې الله ﷻ قرآن کريم ته خاص په متقيانو پورې اختصاص ورکړی دی حال دا چې په بل ايت کښې فرمايي چې: ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِیٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلْقُرْءَانُ هُدًى لِّلنَّاسِ ﴾ [البقرة: ۱۸۵] يعنې: د روژې مياشت هغه مياشت ده چې قرآن کريم پکښې نازل شوی دی حال دا چې د ټولو خلکو دپاره هدايت دی؟

مونږ وايو چې: هُدی او هدايت په لاندې دوه ډولونو سره ويشل کېږي (۳):

الف: يو هغه هدايت او لاربنودانه ده چې د قبول توفيق ورسره ملګرې وي او سړی ورباندې مطلب ته رسېږي. په دې مقام کښې همدغه ډول هدايت مراد دی او پوره واضحه ده چې دا ډول په متقيانو پورې اختصاص لري.

ب: بل هغه هدايت دی چې محض د سمې لارې ښودانه پکښې صورت ونيسي، برابره خبره ده چې مطلب ته رسېدل او د قبول توفيق ورسره ملګری وي او که نه.

نو د [البقرة: ۱۸۵] ايت کښې همدغه دوهمه معنی مطلب ده چې کفارو ته هم شموليت لري.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۸ـ که څوک وايي چې: متقيان خو هغه کسان دي چې سمه لاره يې موندلې وي او د هدايت او توفيق خاوندان وي، نو پوښتنه داده چې دغسې کسانو ته قرآن کريم هدايت ګرځېدل څه معنی لري؟

مونږ وايو چې: د دغه هدايت معنی دا ده چې دوی په همدغه قرآني هدايت سره متقيان ګرځېدلي دي او همدا يې د "تقوی" سبب جوړ شوی دی.

---

(۱) تفسير الخازن ج۱ ص۴۰

(۲) الدر المنثور ج۱ ص۶۲؛ تفسير ابي السعود ج۱ ص۲۸

(۳) تفسير القاسمي ج۲ ص۳۳؛ تفسير القرطبي ج۱ ص۱۶۰

بالمقابل څوک چې د دغه قرآن کریم په هدایت سره متقي جوړ نه شي او توفیق یې په برخه نه شي نو د هغوی ضلالت او کفر وړباندې اضافه کېږي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴾ [الإسراء: ۸۲] یعنې: او مونږ د قرآن کریم څخه هغه شی نازلوو کوم چې د مؤمنانو دپاره شفا او رحمت دی او کوم چې ظالمانو (مشرکانو او کفارو) ته نه زیاتوي مګر زیان او تاوان (چې کفر او شرک یې وړباندې لا قوي کېږي).

هېر مو نه شي!

۹_ هېر مو نه شي چې د قرآن کریم هدایت لاندې دوه ډوله اثرات لري:

الف: یو ډول اثرات یې "تخلیه" ده چې بنیادم د غیرو مشروعاتو څخه خالي او صاف جوړوي چې د ﴿ لِّلْمُتَّقِينَ ﴾ په کلمې سره ورته اشاره شوې ده.

ب: بل ډول اثرات یې د "تحلیه" په نامه یادېږي چې بنیادم په مشروعاتو باندې ښایسته کوي چې په متصلو دوه وو ایتونو کښې ورته اشارې شوې دي.

"غیب" څه معنی؟

۱۰_ په ﴿ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱلْغَيْبِ ﴾ کښې د "غَيْب" کلمه مصدر ده خو د "غائب" معنی ورکوي او د هغو موجوداتو څخه عبارت ده کوم چې د انسان د حواسو لاندې نه واقع کېږي او شریعت وړباندې لارښودانه کوي، لکه د الله ﷻ وحدانیت او نور أخروي أمور.

په دې هکله _إن شاء الله ﷻ_ د [الأنعام: ۵۰، ۵۹] ایتونو لاندې ښه مفصل بحث راروان دی.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝٦ خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰٓ أَبْصَٰرِهِمْ غِشَٰوَةٌ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝٧ ﴾

[۶] یقینًا هغه کسان کومو چې په داسې حال کفر غوره کړی دی چې ستا انذار (ډارول) او عدم انذار وړباندې یو برابر دی (په راتلونکي کښې) ایمان نه راوړي.

[۷] الله ﷻ یې په زړونو باندې او په غوږونو باندې مهر لګولی دی او د دوی په سترګو باندې پردې (پرتې دي). او دوی ته (د الله ﷻ په نزد) ډېر لوی عذاب دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د کاملو مؤمنانو او متقیانو ذکر نازل شوی وه او په دې ایتونو کښې د پخو او څرګندو کفارو ذکر ته اشاره کېږي چې حاصل یې داسې راځېږي:

۱_ ای پیغمبره! په تاباندې الله ﷻ کامل هدایت کوونکی کتاب (قرآن کریم) درنازل کړی دی چې

د دنیا او آخرت مشکلات پکښې حل شوې دي.

۲ـ خو کومو کسانو چې کفر غوره کړی دی او په خپل دغه دریغ باندې کلک ولاړ او عناد سپولې دې هغوی ورباندې ایمان نه راوړي.

د همدې کبله ستا انذار او عدم انذار او هم ستا دعوت او عدم دعوت په هغوی باندې یو برابر دي هو! په هغوی باندې یو برابر دي چې هیڅ اثر ورباندې نه اچوي، خو تاته یو برابر نه دي بلکې تاته په انذار او دعوت کښې اجرونه دي او ستا مکلفیت دی، ته ورته ادامه ورکړه.

۳ـ الله ﷻ د دغو عنادي کفارو د ایمان راوړلو استعداد بالکل محوه کړی دی او په زړونو او غوږونو باندې یې ورته مهر وهلی دی چې نه د عقلونو څخه کار اخلي او نه ستا دعوت ته غوږ ږدي، بلکې د دغو کسانو په سترګو باندې پردې خورې دي چې د حقائقو څخه ړانده دي، نو نه افاقي دلایلو ته ګوري او نه د انفسي دلایلو څخه کار اخلي.

توضیحات

۱ـ د ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾ الآیة د نحویت په لحاظ علماوو کرامو په متعددو ډولونو سره تحلیل کړی دی[۱]، خو کوم تحلیل چې مونږ ته په زړه پورې برېښي هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

الف: د ﴿ سَوَآءٌ ﴾ کلمه مصدر ده چې مفرد، مثنی او هم جمعه پکښې درېواړه یو برابر دي او د استواء معنی ورکوي[۲].

ب: دغه کلمه ﴿ سَوَآءٌ ﴾ مقدم خبر ده[۳].

ج: په ﴿ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ ﴾ دواړو جملو کښې د "ء، أمْ" دواړه توري د استفهام څخه مجرد ګرځولي شوي دي[۴].

د: د دغو دواړو جملو مضمون د "إِنْذارُكَ وَعَدَم إِنْذارِكَ" په تاویل سره موخره مبتداء ده، چې اسمیه جمله ترې جوړېږي.

هـ: دغه اسمیه جمله د ﴿ كَفَرُواْ ﴾ د ضمیر څخه حال واقع شوې ده. او د ختم (مهر) څخه کنایه ده چې خپل ذو الحال ته یې د عموم څخه تخصیص ورکړی دی.

و: نو موصول ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ د خپلې صلې ﴿ كَفَرُواْ ﴾ او مربوطاتو سره د "إِنَّ" دپاره اسم دی، او د ﴿ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ جمله یې خبر دی.

یعنې ای پیغمبره! یقیناً هغه کسان ایمان نه راوړي کومو چې په داسې حال کفر غوره کړی دی چې ستا انذار او عدم انذار ورباندې یو برابر دی، کومو چې عناد خپل کړی دی او د ایمان راوړلو

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۱ ص۴۷
(۲) روح المعاني ج۱ ص۱۸۲
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۴۵
(۴) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۳۶ المحرر الوجیز ج۱ ص۱۰۷

استعداد يې د منځه بېولی شوی دی نو د مرګ پورې به په خپله کفري عقيده کلک ولاړ وي.

يا په بل عبارت. ای پيغمبره! هغه کفار يقينًا ايمان نه راوړي د کومو په زړونو باندې چې مهر وهل شوی دی نو د ايمان راوړلو تمه ورته مه کوه.

اما د کومو کفارو په زړونو باندې چې مهر نه دی وهل شوی نو د دوی د جملې څخه هغه کسان ايمان راوړي کومو ته چې د الله ﷻ اراده وشي.

نو د ايمان د راوړلو تمه ترې مه پرې کوه څه لرې نه ده چې ستا د د عوت او انذار د اثر لاندې واقع شي او په ايمان باندې مشرف وګرځي.

د همدغه مضمون يوه مثال ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ قَالُوا۟ سَوَآءٌ عَلَيْنَآ أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُن مِّنَ ٱلْوَٰعِظِينَ ﴾ [الشعراء: ۱۳۶] يعنې: هُود ﷺ ته خپل قوم وويلې چې: په مونږ باندې (په عدم تاثير کښې) برابره ده چې ته (مونږ ته) وعظ وکړې (توحيد ته مو دعوت کړې) او يا ته د وعظ کوونکو (دعوت کوونکو) څخه ونه ګرځې (بالکل چپ او ساکت پاتې شې).

"خَتَمَ" څه معنی؟

۲ـ په ﴿ خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ﴾ کښې د ﴿ خَتَمَ ﴾ کلمه د "خَتْمٌ" ـلکه "ضَرْبٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د مهر لګولو معنی ورکوي[۱].

نو د دې دپاره چې په دې مقام کښې د مهر لګولو معنی ښه پوره څرګنده شي بايد لاندې وضاحتونه په ذهن کښې وساتل شي:

الف: کله چې بنيادم د يوه شي سره عادت شي نو همغه شی ورته ډېر غوره برېښي او د همغه شي پرېښودل ورته زښت ډېر سخت په نظر ورځي.

ب: په همدې بنياد هرڅوک چې د معاصيوو او کفرياتو سره عادت شي نو فقط خپل خان ورته په حقه لاره روان څرګنديږي او نورو ټولو خلکو ته د ګمراهانو په نظر ګوري.

ج: الله ﷻ په دنيا کښې ټول کارونه په اسبابو باندې مرتب ګرځوي ترڅو د امتحان دپاره زمينه برابره شي.

که بالفرض الله ﷻ دنياوي کارونه په اسبابو باندې نه وی مرتب کړي نو د يو پلوه به د امتحان لمن ټوله شوې وی او د کسب ساحه به د منځه تللې وی، او د بله پلوه به د پيغمبرانو دپاره خارق العاده کارونه معجزات نه وی ګرځېدلي بلکې په دې تقدير به ټولو کارونو بلا سببه په خارق العاده توګه تحقق موندلی.

د: لکه چې په محسوساتو کښې الله ﷻ ځينو شيانو ته په ځينو نورو شيانو باندې ترتب ورکوي همدارنګه يې په معنوياتو کښې هم دغه سلسله جاري ساتلې ده.

---

(۱) القاموس المحيط ج۲ ص۱۵؛ مفردات الراغب ص۱۴۳

نو د همدې کبله الله ﷻ د گناهونو په سبب په زړونو کښې څه کلکوالی او توروالی پیدا کوي چې د گناهونو په ادامې سره همدغه کلکوالی او توروالی زیادت او شدت مومي.

همدارنگه د کفریاتو په ادامې سره کفري عقیده تقویه کیږي او کلکیږي او بالآخره خپل خاوند ورسره عادت کیږي.

هـ: همدغه قلبي کلک حالت په قرآن کریم کښې په لسو (۱۰) لقبونو سره یاد شوی دی[۱]، چې د دغو لسو لقبونو څخه یو لقب ختم (مهر) دی.

و: شاید چې دا لقب (مهر وهل) به ورته په دې مناسبت ورکړی شوی وي چې په محسوساتو کښې چې کله د یوه کاغذ په مضمون باندې مهر ووهلی شي نو په همغه لیکلي شوي کاغذ کښې نه بل شی اضافه کېدلی شي او نه یې د مضمون څخه څه شی کمبود موندلی شي، همدارنگه کله چې د یوه کافر دپاره خپله کفري عقیده عادت وگرځي او ورسره اموخته شي نو د لیکلي شوي او مهر لگولی شوي مضمون غوندې یې په عقیده کښې په هیڅ وجه تغیر صورت نه نیسي.

د موضوع ښه وضاحت

۳_ د ذکرې شوې موضوع د ښه وضاحت دپاره لاندې تشریح ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ ٱلسَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُم مُّهْتَدُونَ ﴾ [الزخرف ۳۷] یعني: او یقینًا شیطانان چې دي هرومرو دوی (کفار) د سمې لارې څخه اړوي حال دا چې دوی گومان کوي چې یقینًا دوی سمه لاره موندونکي دي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا أَذْنَبَ كَانَتْ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ فِي قَلْبِهِ فَإِنْ تَابَ وَنَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ صُقِلَ قَلْبُهُ وَإِنْ زَادَ زَادَتْ حَتَّى يَعْلُوَ قَلْبَهُ ذَاكَ الرَّيْنُ الَّذِي ذَكَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْقُرْآنِ ﴿ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِم مَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴾ [المطففین ۱۴]»[۲] یعني: یقینًا مؤمن سړی چې کله گناه وکړي نو په زړه کښې یې تور داغ وگرځي نو که توبه تائب شو او د گناه څخه یې خپل خان وویست او (هم) یې مغفرت وغوښت نو زړه یې سوان کړی شي (او داغ ترې لرې شي) او که په گناه کښې یې زیادت خپل کړ نو داغ یې هم زیات (اضافه) شي آن تردې چې په زړه باندې یې وراوچت شي (او ټول تور کړي).

همدغه (داغ) هغه زنگ دی چې الله ﷻ په قرآن کریم کښې ذکر کړی دی چې:

دغسې نه ده بلکې د دوی په زړونو باندې هغو جناباتو زنگ اچولی دی کوم چې دوی لگیا دي چې کسب یې کوي.

ج: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا سَمِعْتُمْ بِجَبَلٍ زَالَ عَنْ مَكَانِهِ فَصَدِّقُوا وَإِذَا سَمِعْتُمْ بِرَجُلٍ تَغَيَّرَ عَنْ خُلُقِهِ فَلَا تُصَدِّقُوا بِهِ وَإِنَّهُ يَصِيرُ إِلَى مَا جُبِلَ عَلَيْهِ»[۳] یعني: کله چې تاسو واورېدل چې کوم غر د خپله

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۱۸۶

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۱۵۴

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۴۲۰

خایه زوال موندلی دی (او بې خایه شوی دی) نو تاسو یې تصدیق وکړئ (کېدی شي چې رښتیا وي)، او کله چې تاسو واورېدل چې کوم سړي د خپل خوی (عادت) څخه تغیر خوړلی دی نو تصدیق یې مه کوئ، او یقینًا دغه سړی به خپل هغه خوی ته وروګرځي په کوم باندې چې نوموړی عادت کړی شوی دی (ته به وایې چې په همدغه باندې پیدا کړی شوی دی).

د: همدغه مضمون یوه پښتون شاعر څومره ښه تمثیل کړی دی[۱]، چې:

د ابلیس وریاضت تـه دې نظـر کا :: چې غرور کا په طاعت پـه ریاضت څوک

علت لاړ شي عادت نه ځي د سړي نه :: خدای دې نه کاندې په بد چاره عادت څوک

هـ: حجاج بن یوسف الثقفي یو ظالم حاکم وه چې په مسلمان وژنه باندې عادت شوی وه حتی چې د جنګونو څخه په غیر یې یو لک او شل زره (۱۲۰۰۰۰) کسان وژلي وه[۲]، او په وژلو شوو کسانو کښې یې سعید بن جبیر رحمه الله عالي القدر تابعي هم شامل وه؛ نوموړي به ویل چې زه د بل هیڅ شي څخه دومره خوند نه اخلم څومره خوند چې زه د وینو د تویولو څخه اخلم[۳].

سوالونه او جوابونه

۴_ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې سوالونه خطور کوي:

الف: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې دلته د "قُلُوب" او "أَبْصَار" کلمې جمعې نازلې شوې دي او د "سَمْع" کلمې په افراد سره نزول موندلی دی؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو په جواب کښې ویلي دي چې په زړه (قَلب) باندې مختلف الأجناس شیان درک کولی شي او په سترګو (بَصَر) سره مختلف الأجناس شیان لیدلی شي نو د دواړو سره جمعیت مناسب دی[۴]. او په غوږونو (اورېدلو سره) یو جنس (أصوات) درک کولی او اورېدلی شي نو إفراد ورسره مناسب دی.

مګر بهتر جواب دادی چې د "قَلب" او "بَصَر" جمعې کثیرالاستعمال دي او د "سَمْع" جمعه "اسْمَاع" قلیل الاستعمال ده، او په قرآن کریم کښې د عربي محاورو مناسبات د نظره نه دي غورزولي شوي.

د همدې کبله د "أَرْض" د کلمې جمعې "أَرَاضُ، أَرُوْضُ، أَرْضُونَ، أَرَاضِيْ" یوه هم په قرآن کریم کښې نه ده نازله شوې چې ټولې قلیل الاستعمال دي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ﴾ کلمات په ﴿عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ﴾ باندې عطف دي، یعني الله ﷻ د ذکرو شوو کفارو په زړونو باندې او هم په غوږونو باندې مهر لګولی دی.

په همدې مضمون باندې په بل ایت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ﴾

---

(۱) د عبد الرحمن مومند دیوان ص۸۴

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۴۶

(۳) وفیات الاعیان ج۲ ص۳۰

(۴) روح المعاني ج۱ ص۱۳۵

[الجاثية: ۲۳] يعنې: ايا هغه څوک (سمه لاره مونډلی شي) د کوم په غوږونو او زړه باندې چې الله ﷻ مهر لګولی دی.

ب: که څوک وايي چې: په همدغه ايت کښې د ﴿ غِشَٰوَةٌ ﴾ کلمه هغه شي ته وضعه شوې ده کوم چې بل شی پټوي او په پرده کښې يې ګرځوي[۱]. نو پوښتنه دا ده چې د همدغې کلمې په نزول کښې څه حکمت دی حال دا چې مطلوبه معنی بې د دې کلمې څخه هم ترلاسه کېږي، چې الله ﷻ د هغوی په زړونو او غوږونو او هم په سترګو مهر لګولی دی؟

مونږ وايو چې: دلته هم د عربي محاوراتو مراعات شوی دی چې په سترګو کښې د ختم کلمه نه استعمالېږي بلکې د ﴿ غِشَٰوَةٌ ﴾ کلمه پکښې استعمال مومي.

ج: که څوک وايي چې: په زړه باندې مهر لګول خو په هغه وخت کښې تکميلېږي چې پنځه واړه حاسې (سامعه، باصره، ذائقه، لامسه، شامه) د کاره وغورځولی شي، حال دا چې په ايت شريف کښې فقط د دوه وو حاسو ذکر نازل شوی دی؟

مونږ وايو چې: دلته د دوه وو حاسو په ذکر باندې د حصر دپاره صراحت نه دی شوی ترڅو اعتراض وارد شي بلکې د تمثيل په توګه ذکرې شوې دي چې د عقل په جواسيسو او حواسو کښې دغه دواړه ډېرې مهمې حاسې دي. او دا ځکه چې په غوږونو باندې د پيغمبرانو او نصيحت کوونکو ارشادات او نصائح اورېدلی کېږي او په سترګو باندې د توحيد انفسي او افاقي دلايل ليده کېږي.

د: که څوک وايي چې: کله الله ﷻ د عنادي کفارو په زړونو مهر ولګاوه او د ادراک وسائل يې ورختم کړه نو په څه وجه هغوی دملامتې لاندې راغله حال داچې د ادراک وسائل يې ختم شوي دي؟

مونږ وايو چې: دا اعتراض به په هغه وخت کښې په ځای وی چې د کفرياتو ارتکاب د وسائلو د ختم نتيجه وی، حال دا چې د وسائلو ختم د کفرياتو د ارتکاب نتيجه ده. يا په بل عبارت: الله ﷻ د هغوی په زړونو باندې ځکه مهر وهلی دی چې هغوی په دوامداره توګه د کفرياتو مرتکب ګرځېدلي دي، نه دا چې هغوی ځکه کفريات غوره کړي دي چې په زړونو باندې يې مهر لګولی شوی دی.

په همدې مضمون باندې په بل ايت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ بَلۡ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَيۡهَا بِكُفۡرِهِمۡ ﴾ [النساء: ۱۵۵] يعنې: بلکې الله ﷻ (ورته) د خپل کفر په سبب په زړونو باندې چاپ (مهر) لګولی دی.

﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَمَا هُم بِمُؤۡمِنِينَ ۝٨ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَمَا يَخۡدَعُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمۡ وَمَا يَشۡعُرُونَ ۝٩ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ فَزَادَهُمُ ٱللَّهُ مَرَضٗاۖ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمُۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡذِبُونَ ۝١٠ ﴾

(۱) مفردات الراغب ص۴۷۳

[۸] او د خلکو څخه ځيني هغه څوک دي چې وايي مونږ په الله ﷻ سره او په وروستني ورځې سره ایمان راوړی دی حال دا چې دوی (ورباندې) ایمان راوړونکي نه دي.

[۹] دوی (په دغه قول سره په خپل خیال) الله ﷻ او هغه کسان غولوي کومو چې ایمان راوړی دی، حال دا چې دوی (په حقیقت کښې) نه غولوي مگر خپل ځانونه خو دوی ورباندې شعور (ادنی پوهه) نه لري.

[۱۰] د دغو (خلکو) په زړونو کښې مرض (کفر او نفاق) دی، نو الله ﷻ د دوی قلبي مرض زیات کړ (چې د دوی علامات يې نازل کړه نو زړونه يې ورته مهر کړه).

او دغو (خلکو) ته د دې کبله دردناک (یا دردوونکی) عذاب دی چې دوی په دوامداره توگه دې چې دروغ وايي (چې مونږ ایمان راوړی دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې الله ﷻ د هغې ډلې خلکو ذکر ته اشاره کړې ده کومه چې ذکرو شوو دواړو ډلو (مؤمنانو او مجاهرو کفارو) ترمنځ قرار لري، کومه چې د منافقانو د ډلې څخه عبارت ده.

څرنگه چې د دغې ډلې پېژاندلو لږ څه اشکال درلود نو الله ﷻ د دوی د معرفي کولو دپاره د ذکرو شوو ایتونو په شمول آن د [البقرة: ۲۰] ایت پورې دیارلس (۱۳) ایتونه نازل کړه، نو د دغو ایتونو حاصل داسې راځېږي:

ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې د خلکو څخه د يوې خاصې ډلې حالات قرائت کړه کومه چې نه سوچه مؤمنه او نه سوچه کافره ده بلکې ددغو دواړو ډلو ترمنځ مذبذبه ده. هغه دا چې:

۱_ د خلکو څخه یوه ډله خلک دي چې په ژبه وايي چې مونږ په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی چې هیڅ شریک نه لري او محمد ﷺ يې په حقه دنیا ته د پیغمبر په حیث رالېږلی دی.

او هم وايي چې مونږ په وروستنۍ ورځ (قیامت) باندې د عقیدې او ایمان درلودونکي یاستو چې د مرگ څخه وروسته بیا ژوندون حق دی.

۲_ دغه ډله د ذکرو شوو اعترافاتو او اقرارونو سره-سره ایمان درلودونکې نه ده، ذکر شوي اقرارونه يې فقط په ژبه جاري دي او په زړونو کښې يې ځای نه لري.

۳_ دغه ډله غواړي چې په دروغژنو اقوالو سره الله ﷻ او پیغمبر ﷺ او هم مؤمنان وغولوي ترڅو د يو پلوه د جهاد لاندې واقع نه شي او د بل پلوه د هغو امتیازاتو څخه استفاده وکړي د کومو چې مؤمنان درلودونکي دي، حال دا چې دوی شعور نه لري که نه نو د دغې غولونې تصور به يې نه وی کړی او نه به ورته په تمه شوي وی.

۴_ دغه ډله خلک په حقیقت کښې فقط ځانونه غولوي چې د همدغې کړنلارې په خپلولو سره يې الله ﷻ د غضب مستحق کرځوي.

۵_ د دغې کړنلارې خپلولو وجه دا ده چې د دغې ډلې په زړونو کښې منافقت او د اسلام سره

دښمنی او عداوت ځای نیولی دی او په همدې باندې عادت شوي دي، ته به وایې چې په مشاعرو باندې یې مهر لګولی شوی دی

۶_ نو الله ﷻ د دغې ډلې قلبي کیفیات (منافقتونه اوعداوتونه) نور هم اضافه کوي، چې روزمره اسلام مخ په ترقۍ روان دی او د پیغمبر ﷺ معجزات رانازلیږي او هم د هغوی علامات نزول مومي

۷_ په دې باندې علاوه دغې ډلې ته د قیامت په ورځ د دې کبله دردناک عذاب ټاکلی شوی دی چې دغه ډله لګیا ده د استمرار په توګه دروغ وایي او خپل ځانونه مؤمنان معرفي کوي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ ﴾ کښې د ﴿ ٱلنَّاس ﴾ کلمه د "إِنس" _لکه "عِلْم"_ جمعه ده چې په اصل کښې "الأُناس" وه، همزه د تخفیف دپاره حذفه شوه او تعریفي "ل" په "ن" کښې مدغم شو نو "النَّاس" ترې جوړ شو[۱]، چې مونږ یې په "خلکو" سره ترجمه کوو.

۲_ د ﴿ بِٱلْيَوْمِ ٱلْأٓخِرِ ﴾ څخه د قیامت ورځ مطلب ده کومه چې په [المعارج:۴] ایت کښې پنځوس زره (۵۰۰۰۰) کاله ښودلې شوې ده.

دا نوم ورته د دې کبله اینښودل شوی دی چې د دغې ورځې په تعقیب شپه صورت نه نیسي[۲]، لکه څنګه چې د هرې ورځې په تعقیب شپه صورت نیسي.

۳_ د خلکو کومې ډلې ته چې په دې ایت کښې اشاره شوې ده هغه عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د منافقانو ډله ښودلې ده[۳].

نو په همدې بنیاد "نفاق" د دې څخه عبارت دی چې څوک خپل ظاهر خیر څرګند کړي حال دا چې په باطن کښې شر وي[۴].

د نفاق ډولونه

۴_ نفاق په لاندې دوه وو ډولونو سره وېشل کېږي:

الف: یو عقیدوي نفاق دی چې څوک خپل ځان مسلمان معرفي کړي خو په باطن کښې د کفري عقیدې درلودونکی وي، په دې مقام کښې همدغه ډول ته اشاره ده.

ب: بل عملي نفاق دی چې څوک خپل ځان نېکعمله معرفي کوي حال دا چې نېکعمله نه وي بلکې بدعمله وي، خو د دې سره‌سره په عقیده کښې د شک او شبهې درلودونکی نه وي. همدغه ډول ته په ډېرو احادیثو کښې اشاره شوې ده. د مثال په توګه:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ

(۱) القاموس المحیط ج۴ ص۴۵۹: لسان العرب ج۶ ص۱۱
(۲) المحرر الوجیز ج۱ ص۱۱۱
(۳) الدر المنثور ج۱ ص۷۳
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۴۷

خان»[۱] یعني: د منافق نښې درې دي چې کله خبرې کوي دروغ وایي او چې وعده وکړي بې لوظي کوي او چې امانت ورته کېښودل شي نو خیانت پکښې خپلوي.

د نفاق خپلولو اسباب

۵_ نفاق د ډېرو اسبابو د کبله صورت نیسي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: چې څوک د ډار د کبله زورور ته خپل ځان دوست یا همعقیده معرفي کړي حال دا چې په باطن کښې دغسې نه وي، ترڅو د هغه د اذیتونو څخه بچ پاتې شي.

ب: چې څوک مالدار ته د مادي تمې د کبله منافقت اختیار کړي ترڅو د هغه د مالیاتو څخه استفاده وکړي.

ج: چې څوک داقتدار د خاوند په وړاندې د څه حکومتي رتبې د موندلو دپاره د نفاق مرتکب وګرځي.

د: چې څوک د جاسوسۍ کولو په غرض دغه کار ته لاس واچوي.

هـ: چې څوک غواړي چې دوه کسان یا دوه ډلې په جنګ او جګړه اخته کړي.

و: چې څوک دغسې بله ګټه په نظر کښې ونیسي او منافق جوړ شي.

منافقت چرته وده وکړه؟

۶_ په مکه معظمه کښې د منافقت سببونو شتون نه درلود او مؤمنان کمزوري وه بلکې هلته کفار (مشرکان) زورور او مالداره وه.

د همدې کبله به هلته ځینو مؤمنانو د رخصت څخه استفاده کوله او د خپلو ځانونو د نجات په خاطر به یې کله-کله د کفر کلمه هم ویلې، حال دا چې زړونه به یې په ایمان باندې مطمئن وه.

هو! که کوم کس به په همدغه کمزورۍ حالت کښې هم د مؤمنانو په وړاندې د منافقت لاره اختیاره کړې وي او په احتمالي ترقۍ باندې به یې اتکاء خپله کړې وي، نو هغه به ډېر لږ وي چې د ذکر وړ به نه وي.

نو په همدې بنیاد په مدینه منوره کښې او په خاصه توګه د بدر د غزا څخه وروسته منافقت په وده شروع وکړه چې مؤمنان د ترقۍ په لور روان وه او هیڅا یې د قوت څخه سترګې نه شوې پټولې.

منافقانو په دغه ځای کښې یو مشر هم درلود چې عبد الله بن أبي بن سلول نومېده.

سوالونه او جوابونه

۷_ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې په دې کښې څه حکمت دی چې دلته الله ﷻ منافقان په عام مفهوم سره معرفي کړه او اشخاص یې ونه ښودل؟

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۰

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا د دې دپاره چې د قيامت د ورځې پورې په هره زمانه کښې مؤمنانو ته منافقان وروښودل شي ترڅو ترې اجتناب وکړي.

ب. که څوک وايي چې: نبي كريم ﷺ ته خو منافقان بالاشخاص نه وه وربښودل شوي، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ﴾ [التوبة: ١٠١] يعني: اى پيغمبره! دلته منافقان شته چې ته ورباندې علم نه لرې خو مونږ ورباندې علم لرو (او مونږ يې پېژنو).

حال دا چې د نبي كريم ﷺ د پلوه حذيفه ﷺ ته د منافقانو اشخاص وربښودل شوي وه، د همدې کبله دغه صحابي ﷺ د «صَاحِبُ سِرِّ النَّبِيِّ ﷺ»[١] لقب ګټلی وه.

مونږ وايو چې: په ايت شريف کښې مطلب دا دی چې ته ټول نه پېژنې، او ذکر شوی صحابي ﷺ ته خو فقط د څوارلسو (١٤) کسانو نومونه وربښودل شوي وه او بس[٢].

ج: که څوک وايي چې: فقط په يوه مجلس کښې نبي كريم ﷺ په شپږ دېرشو (٣٦) کسانو باندې غږ وکړ او ويې ويلې چې: «إِنَّ فِيكُمْ مُنَافِقِينَ فَمَنْ سَمَّيْتُ فَلْيَقُمْ» يعني: يقيناً په تاسو کښې منافقان شته نو ما چې د هر چا نوم واخست نو هغه دې اوچت شي، بيا يې وويلې چې: «قُمْ يَا فُلَانُ قُمْ يَا فُلَانُ قُمْ يَا فُلَانُ»[٣] يعني: اى فلانيه! اوچت شه، اى فلانيه! اوچت شه، اى فلانيه! اوچت شه.

نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه حديث د ذکر شوي ايت سره منافات او تضاد نه لري؟

مونږ وايو چې: دغه حديث د ايت د نزول څخه ډېر وروسته هغه وخت صورت نيولی وه چې د مجاهرو (ځرګندو او علني) کفارو سره جهاد ختم شوی وه او د منافقانو سره جهاد پيل شوی وه.

د: که څوک وايي چې: ايا د مجاهرو کفارو سره او د منافقانو سره جهاد څه فرق درلود؟

مونږ وايو چې: د منافقانو سره هيڅکله وسلوال جهاد نه دی شوی بلکې د دوی د جهاد ډول ته به ـ إن شاء الله ﷻ ـ د [التوبة:٧٣] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق تشريح ورکړو.

هـ: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې د منافقانو سره وسلوال جهاد ونه شو؟

مونږ وايو چې: دغه حکمت ته نبي كريم ﷺ په خپل يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «دَعْهُ لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ»[٤] يعني: اى عمره! دغه منافق پرېږده (سر يې مه الوزوه)، ترڅو خلک خبرې ونه کړي (اوازه خوره نه کړي) چې محمد ﷺ خپل ملګري وژني (نو د ايمان په راوړلو به اثر واچوي).

و: که څوک وايي چې: په ﴿يُخَـٰدِعُونَ ٱللَّهَ﴾ کښې د ﴿يُخَـٰدِعُونَ﴾ مستتر ضمير څه شي ته راجع دی؟

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٥٢٩؛ جامع الترمذي ج٢ ص٢٢١

(٢) صحيح مسلم ج٢ ص٢٦٩؛ تفسير ابن كثير ج١ ص٤٩

(٣) مسند احمد بن حنبل ج٨ ص٣١٧

(٤) صحيح البخاري ج٢ ص٧٢٨؛ صحيح مسلم ج٢ ص٣٢١

مونږ وایو چې: دغه ضمیر په ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ﴾ کښې د معنی په لحاظ د "مَنْ" کلمې ته راجع دی لکه څنګه چې ورته د لفظ په لحاظ د ﴿ يَقُولُ ﴾ مستتر مفرد ضمیر راجع دی.

ز: که څوک وایي چې: په ﴿ يُخَـٰدِعُونَ ٱللَّهَ ﴾ کښې د ﴿ يُخَـٰدِعُونَ ﴾ کلمه د "مُخَادَعَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د "خِدْعَة" په اشتراک باندې دلالت کوي، حال دا چې په ټګۍ (خِدْعَة) کښې د اشتراک نسبتول الله ﷻ ته صحت نه لري؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه په اشتراک باندې دلالت نه کوي ترڅو اعتراض وارد شي، لکه څنګه چې په "سَافَرَ زَيْدٌ" کښې په اشتراک باندې دلالت نه کوي یعنې زید سفر کړی وه.

هو! د ټګۍ په مبالغه باندې دلالت کوونکې ده. یعنې منافقین د الله ﷻ سره ډېره سخته ټګي کوي چې خپل ځانونه مؤمنان معرفي کوي.

ح: که څوک وایي چې: منافقانو خو خپل ځانونه نبي کریم ﷺ ته مؤمنان معرفي کول، نه الله ﷻ ته؛ نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد "يُخَادِعُونَ الرَّسُولَ" نازل نه شو؟

مونږ وایو -والله ﷻ أعلم- چې: دا د دې دپاره چې منافقان په غوږ ووهلی شي چې د پیغمبر ﷺ سره ټګي کول په حقیقت کښې د الله ﷻ سره ټګي ده، لکه څنګه چې د پیغمبر اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی. الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ مَّن يُطِعِ ٱلرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ ٱللَّهَ ﴾ [النساء: ٨٠] یعنې: هرڅوک چې د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړي نو هغه په حقیقت کښې د الله ﷻ اطاعت وکړ.

ط: که څوک وایي چې: په ﴿ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴾ کښې د "يَشْعُرُونَ" کلمه د "شُعُور" -لکه "قُبُول"- څخه اشتقاقه شوې ده، نو "شُعُور" څه معنی؟

مونږ وایو چې: "شُعُور" د هغې پوهې څخه عبارت دی کومه چې په مشاعرو او حواسو باندې حاصلېږي[١]، کومه چې انسانانو پورې اختصاص نه لري او ځاروي هم پکښې اشتراک لري.

یا په بل عبارت: د منافقت په اضرارو باندې ځاروي او ځناور هم پوهېږي، خو منافقانو وړباندې خپل ځانونه رانده او کاڼه اچولي دي.

ي: که څوک وایي چې: په ﴿ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ﴾ کښې د "مَرَض" کلمه د څه شي څخه عبارت ده؟

مونږ وایو چې: قلبي مرض د کفر او شک څخه عبارت دی[٢]. د همدې کبله د مؤمن زړه ته د "سَلِيم" لقب ورکړی شوی دی چې: ﴿ إِلَّا مَنْ أَتَى ٱللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴾ [الشعراء: ٨٩] یعنې: د قیامت په ورځ مالونه او زامن چا ته ګټه نه شي رسولی مګر هغه چا ته کوم چې الله ﷻ ته په روغ زړه سره ورشي (چې د ایمان په حال مړ شي).

---

(١) تفسیر أبي السعود ج١ ص٤١؛ روح المعاني ج١ ص١٤٨

(٢) تفسیر الطبري ج١ ص٩٤

یا: که څوک وایي چې: په ﴿ فَزَادَهُمُ ٱللَّهُ مَرَضًا ﴾ کښې څه شي ته اشاره ده چې الله ﷻ ورباندې د منافقانو قلبي مرض اضافه کوي؟

مونږ وایو چې: دغه شی د ایتونو د نزول څخه عبارت دی چې نښې او علامات یې پکښې روزمره ښودل کېږي او کفر یې ورباندې قوي کېږي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كَـٰفِرُونَ ﴾ [التوبة: ١٢٥] یعنې: او هر چې هغه کسان دي د کومو په زړونو کښې چې مرض (کفر او نفاق) دی، نو دوی ته ایتونه (او سورت) برسېره د هغوی په پلیتۍ باندې نوره پلیتي هم وراضافه کوي (کفر او نفاق یې قوي کوي) دوی به په داسې حال مره شي چې کافران به وي.

یب: که څوک وایي چې: په ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌۢ ﴾ کښې د ﴿ أَلِيمٌ ﴾ کلمه د "أَلَمٌ" ـ لکه "غَضَبٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. نو پوښتنه دا ده چې "أَلَمٌ" څه معنی؟

مونږ وایو چې: که څه هم "أَلَمٌ" د درد معنی ورکوي[1]، مګر په دې مقام کښې ترې ډېر شدید درد مطلب دی، او دا خکه چې دلته "أَلِيمٌ" د "مُولِمٌ" معنی ورکوي[2]، لکه څنګه چې "سَمِيعٌ" د "مُسْمِعٌ" او "نَذِيرٌ" د "مُنْذِرٌ" معناوې ورکوي[3].

خو مونږ ترې په دردناک عذاب او یا دردوونکي عذاب سره تعبیر کولی شو.

یج: که څوک وایي چې: په ﴿ بِمَا كَانُوا۟ يَكْذِبُونَ ﴾ کښې د ﴿ كَانُوا۟ ﴾ کلمه په (تېرې شوې زمانې) باندې دلالت کوي او ﴿ يَكْذِبُونَ ﴾ کلمه د حال یا استقبال دپاره وضعه شوې ده، نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه کلمې په دې مقام کښې سره منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: دلته د ﴿ كَانُوا۟ ﴾ کلمه په لزوم باندې دلالت کوي او بس، چې د زمان د معنی لحاظ پکښې د نظره غورزولی شوی دی[4]، نو منافات هم موجودیت نه لري.

یعنې د منافقانو دپاره د دې کبله دردناک عذاب ټاکلی شوی دی چې دوی به دوامداره توګه دروغ وایي او دغه حالت ورسره بالکل لازم ګرځېدلی دی چې د انفکاک (بېلېدلو) قابل نه دی.

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا۟ فِي ٱلْأَرْضِ قَالُوٓا۟ إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ۝ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلْمُفْسِدُونَ وَلَـٰكِن لَّا يَشْعُرُونَ ۝ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا۟ كَمَآ ءَامَنَ ٱلنَّاسُ قَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ كَمَآ ءَامَنَ ٱلسُّفَهَآءُ ۗ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلسُّفَهَآءُ وَلَـٰكِن لَّا يَعْلَمُونَ ۝ وَإِذَا لَقُوا۟ ٱلَّذِينَ

(١) تفسیر القرطبي ج١ ص١٩٨
(٢) القاموس المحیط ج١ ص١٧٢
(٣) لسان العرب ج١٢ ص٢٢، ج٥ ص٢٠١
(٤) مفردات الراغب ص٤٦١؛ روح المعاني ج١ ص١٥٢

ءَامَنُوا۟ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَوْا۟ إِلَىٰ شَيَٰطِينِهِمْ قَالُوٓا۟ إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ ﴿١٤﴾
ٱللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشْتَرَوُا۟ ٱلضَّلَٰلَةَ
بِٱلْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَٰرَتُهُمْ وَمَا كَانُوا۟ مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾ ﴾

[۱۱] او کله چې دوی (منافقانو) ته وویل شي چې تاسو په ځمکه کښې فساد مه کوئ (د کفریاتو او معاصیوو څخه لاس واخلئ) دوی (په جواب کښې) وایي چې یقیناً مونږ مصلحان یاستو (مونږ فساد کوونکي نه یاستو).

[۱۲] اګاه اوسئ چې یقیناً دوی همدوی فساد کوونکي دي مګر دوی (په خپلو فسادونو باندې) شعور نه لري (او یا یې ورباندې خپل خانونه رانده کانه اچولي دي).

[۱۳] او کله چې ورته وویلی شي چې: تاسو داسې ایمان راوړئ لکه څنګه چې خلکو ایمان راوړی دی (او د پخوانیو ادیانو سره یې ارتباطونه پرې کړي دي)، نو دوی (په جواب کښې په تعجب سره) وایي چې: ایا مونږ د ساده ګانو خلکو غوندې ایمان راوړو (چې د راتلونکي غم ورسره نشته)؟.
اګاه اوسئ چې یقیناً منافقان چې دي همدوی ساده ګان دي مګر (په خپل ساده توب باندې) نه پوهېږي (چې خپل آخرت یې خراب کړی).

[۱۴] او کله چې (منافقان) د هغو کسانو سره ملاقي شي کومو چې (په رښتیاني توګه) ایمان راوړی دی (نو ورته) وایي چې مونږ (ستاسو غوندې) ایمان راوړی دی، او کله چې خپلو مشرانو (د نفاق لاربښودونکو) ته ورخالي شي (ورسره پیوسته او ملاقي شي، نو ورته) وایي چې یقیناً مونږ ستاسو سره یاستو (ستاسو په تګلارې روان یاستو) یقیناً مونږ (په مؤمنانو باندې) ملنډې وهو (چې خانونه ورسره ملګري معرفي کوو).

[۱۵] الله ﷻ په دوی (منافقانو) سره استهزاء کوي او هغوی ته په خپل طغیان کښې په داسې حال مهلت ورکوي چې هغوی (پکښې) تاوېږي راتاوېږي (او د وتلو لاره ترې نه شي موندلی).

[۱۶] دغه (منافقان) هغه کسان دي چې په هدایت سره یې ضلالت اخستی دی نو په خپل تجارت کښې یې ګټه نه ده کړې او دوی لاره موندونکي نه دي (چې خپله ګټه او تاوان وسنجولی شي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د منافقانو د معرفي کولو موضوع تعقیبېږي چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل امت باندې د منافقانو څه نور خاصیتونه هم قرائت کړه هغه دا چې:
۱ـ کله چې منافقانو ته وویلی شي چې تاسو په ځمکه کښې فساد مه کوئ او د مسلمانانو جاسوسي کفارو ته مه کوئ او هم مسلمانانو ته شک شبه مه وراچوئ، دغه خبره که د هر چا د پلوه ورته وویلی شي د هغوی جواب به فقط همدا یو وي چې:
مونږ خو فساد نه کوو بلکې یقیناً مونږ مصلحان یاستو مونږ غواړو چې د فساد مخه ونیسو.

۲_ ای پیغمبره! تاسو اګاه اوسئ چې یقیناً همدوی مفسدان دي چې په فساد باندې یې خپل کړه وړه دلالت کوي. یا په بل عبارت: د منافقانو فساد دومره څرګند دی چې چندان تفکر ته اړتیا نه لري چې په غوږونو اورېدل کېږي او په سترګو لیدل کېږي، مګر دوی ورباندې خپل خانونه ړانده او کاڼه ګرځولي دي ته به وایې چې دوی هیڅ حواس نه لري.

۳_ کله چې منافقانو ته وویلی شي چې تاسو د خلکو په شان ایمان راوړئ او په اسلام کښې په هر اړخیز ډول داخل شئ، هسې نه چې د "آمَنَّا" ویلو څخه وروسته هم د خپل پخواني دین او پخوانیو دیني ملګرو سره په پټه علاقې ساتئ او جاسوسي ورته کوئ. نو هغو به په تعجب سره ووایي چې ایا مونږ د ساده ګانو غوندې ایمان راوړو چې د پرېښودلي شوي دین سره بالکل علاقه قطعه کړو؟، مونږ دغسې کار ته هیڅ اقدام نه کوو، مونږ خپل راتلونکی ژوند په نظر کښې نیسو، هغه دا چې:

څه لرې نه ده چې زمونږ پخوانی دین ترقي مونده کړي او دغه دین ـ چې مونږ یې په "آمَنَّا" ویلو سره اعلانوو_ مغلوب وګرځي.

نو که داسې وشي مونږ به خپلو خانونو ته د بېرته ورستنېدلو ځای پرېښی وي او په اسانۍ سره به بېرته ورستانه شو.

۴_ ای پیغمبره! تاسو اګاه اوسئ چې همدغه منافقان ساده ګان دي چې خپل باطل دین ته د ترقۍ اُمید لري او د اسلام مغلوبیت ته سترګې په لار دي، حال دا چې دا حق دین دی او همدغه دین (اسلام) به الله ﷻ په ټولو ادیانو باندې غالب وګرځوي، مګر منافقان دومره سادګان دي چې په همدغه خبره باندې نه پوهېږي او د حق دین مغلوبیت ته په تمه دي.

۵_ کله چې منافقان د مؤمنانو سره ملاقي شي نو وایي چې مونږ ستاسو غوندې ایمان راوړی دی او مونږ ستاسو غوندې مؤمنان یاستو، خو کله چې دوی د مؤمنانو څخه جدا شي او د خپلو هغو کفري مشرانو سره یو ځای شي کومو چې همدغه نفاق ته هڅولي دي نو په دغه وخت کښې وایي چې: ای زمونږ مشرانو! یقیناً مونږ ستاسو سره یاستو او همدا ستاسو په مسلک باندې روان یاستو او هیڅکله به د دغه مسلک څخه بله خوا لاړ نه شو.

یقیناً مونږ په مؤمنانو باندې استهزاء کوو او ورپورې خندنی کوونکي یاستو چې "آمَنَّا" ورته وراوروو او په همدې باندې یې غولوو.

۶_ ای پیغمبره! منافقان نه پوهېږي چې دا کار ورته په ضرر تمامېږي. یا په بل عبارت: الله ﷻ په دوی باندې د خپل شان سره مناسبه استهزاء کوي چې په داسې لاره باندې یې روان کړي دي کومه چې ورته په دنیا او آخرت کښې مضره ده حال دا چې دوی ته ګټوره برېښي. هغه دا چې:

الله ﷻ منافقانو ته د طغیان او سرکشۍ سره ـ سره مهلت ورکوي او سمدستي یې په عذاب سره نه نیسي. نو د همدې کبله دوی په خپل نفاق کښې اوړي او رااوړي او د وتلو لاره ترې نه شي موندلی.

۷_ ای پیغمبره! د همدې کبله چې منافقان توفیق نه شي موندلی او په زړونو او مشاعرو باندې یې الله ﷻ مهر وهلی دی. دغه دله هغه خلک دي کومو چې د هدایت استعداد ورکړی دی او

گمراهي يې ورباندې اخستې ده او دغه ډول تجارت ته يې لاس اچولی دی.
نو په دغه تجارت کښې يې هيڅ ګټه ونه کړه چې سراسري ورته په تاوان او خسران باندې تمام شو. او دوی نه دي چې لاره موندونکي جوړ شي او په حقيقي ايمان باندې بريالي شي چې د نفاق څخه لاس واخلي.

توضيحات

۱ـ شايد چې په ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ ﴾ کښې به د "قيل" مجهوله صيغه د دې دپاره نازله شوې وي ترڅو په عموميت باندې دلالت وکړي چې د قيامت د ورځې پورې هرڅوک چې د خپل وخت منافقانو ته د ﴿ لَا تُفْسِدُوا ﴾ خطاب وکړي نو د هغوی جواب به همدغه وي کوم چې په ايت شريف کښې نازل شوی دی. همدې مضمون ته په[النساء: ۶۲] ايت کښې هم اشاره شوې ده.
که څه هم دغه جواب ﴿ إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴾ په ايت شريف کښې د منافقانو څخه راحکايت شوی دی مګر د ټولو کفارو مشترک جواب دی، برابره خبره ده چې منافقان وي او که مجاهر کفار.

د ايتونو تازه مصداق

۲ـ په دې زمانه کښې د روسانو تيری او نظامي تجاوز د ايتونو تازه مصداق دی چې څه لنډه شرحه يې دا ده:
الف: مونږ د الله ﷻ په توفيق د دې کتاب په اولنۍ سريزه کښې ليکلي دي چې روسانو په افغانستان باندې په ۱۳۵۸/۱۰/۶ هـ ش نېټه نظامي يرغل وکړ او په ۱۳۶۷/۱۱/۶ هـ ش نېټه د هغوی تيری ختم شو.
ب: نو د روسانو د پلوه څه د پاسه نهه کاله افغانستان اشغال کړی شوی وه چې دغه (د اشغال موده) د ۳۳۳۷۰ ورځو او يا ۸۰۰۰۹۸۰ ساتونو سره برابره وه.
ج: روسانو د خپل اشغال په موده کښې تقريباً يو نيم مليون مسلمانان شهيدان کړه چې يوې ورځې ته يې ۴۵۰۰ شهيدان رسيږي او په يوه سات کښې يې تقريباً نولس (۱۹) کسان شهيدان کړي دي.
د: روسانو په دغې موده کښې زرونه کسان معيوبان کړه او په زرونو کونډې يې په خاورو پربښودې او د يتيمانو تعداد خو د اندازې څخه وتلی دی.
بالآخره هغوی په ظلم سره افغانان د وطنه وشړل او ټوله دنيا يې ورباندې ډکه کړه، ګومان نه کوو چې داسې دولت به شتون ولري چې افغانانو به ورته هجرت نه وي کړی.
هـ: روسانو په بمباريو باندې ښارونه چپه کړه او د باغونو بنياد يې وويست بلکې د هغوی د فسادونو څخه هيڅ خای بچ پاتې نه شو.
و: روسانو ته به د اشغال په موده کښې هر کال د دنيا د کفري او اسلامي دولتونو د پلوه غوټ راجع کېده چې خپلو فسادونو او ورانکاريو ته خاتمه ورکړي او د افغانستان څخه ووځي.

ز مگر د هر ځل غوښتنې دپاره به د روسانو جواب همدغه وه کوم ته چې به ایت شریف کښې اشاره شوې ده چې مونږ خو هیڅ فساد نه دی کړی، مونږ خو د اصلاح دپاره راغلي یاستو، ترڅو ناقراري د منځه یوسو، کله مو چې نظم برقرار کړ او سرکشان مو د منځه یووړل نو مونږ به سمدستي د افغانستان څخه ووځو

ح روسانو د هیڅ غوښتنه قبوله نه کړه او د ډېرو مالي او ډېرو ځاني تلفاتو متحمل شوه.

ط بالآخره الله ﷻ د مجاهدینو سره نصرت وکړ او توفیق یې ورکړ چې روسان یې د افغانستان څخه وتلو ته مجبور کړه

ي د روسانو وروستنی کس عمومي قومندان "بورسي گروف" وه چې د آمو سیند په پله باندې په داسې حال پیاده پورې ووت چې د مالي او ځاني تلفاتو د کبله یې ژړل او سترگو ته یې دسمال نیولی وه، والحمد لله ﷻ علی ذلک.

"سفه" څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا ﴾ الآیة کښې د "سُفهاء، سُفَهَاءُ" دواړه کلمې د "سفه" ـلکه "شرف"ـ څخه اشتقاقي شوې دي چې د خفت او سپکوالي معنی ورکوي[۱]، چې مونږ یې دلته په "ساده گی" سره ترجمه کړو. یعنې منافقان خپل ځانونه هوښیاران بولي او مخلصو مؤمنانو ته د ساده گانو لقب ورکوي. چې دوی د راتلونکي غم نه خوري او زمونږ سره د راتلونکي غم هم شته.

همدا مضمون په بل ایت شریف کښې هم نازل شوی دی چې ﴿ يَقُولُونَ نَخْشَىٰٓ أَن تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ ﴾ [المائدة ۵۲] یعنې منافقان وایي چې مونږ د یهودو او نصاراوو موالات څکه نه پرېږدو چې مونږ دارېږو چې د زمانې حوادث به راورسېږي (او دوی به مو په درد دوا شي).

یو صرفي تحلیل

۴ـ په ﴿ وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَٰطِينِهِمْ ﴾ کښې د "شیاطین" کلمه د "شیطان" جمعه ده.

ځینې علماء کرام وایي چې دغه کلمه د "شیط" ـلکه "بیع"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د غُصې او غضب د حیثه سوزېدلو ته ویل کېږي[۲]، مگر غوره دا ده چې د "شیطان" کلمې د "شطن" ـلکه "ضرب"ـ څخه اشتقاق موندلی دی چې د لرېوالي معنی ورکوي[۳] شاید چې ابلیس ته به دغه لقب د دې کبله ورکړی شوی وي چې نوموړی ملعون دی او د الله ﷻ د رحمت څخه لرې دی.

اما په محاوراتو کښې هر ضررناک او سرکشه شی د شیطان په نامه یادېږي که څه هم انسان وي یا بل ساکښ او بل غیر ساکښ وي[۴].

---

۱. مفردات الراغب ص ۲۴
۲. القاموس المحیط ج۲ ص۷۸۵
۳. لسان العرب ج۱۳ ص۲۳۸
۴. تفسیر البغوي ج۱ ص۵۱

خو په دې مقام کښې د "شيطان" د کلمې څخه د منافقانو استاذان او لارښودان مطلب دي. لکه يهودان او نور[۱].

"اسْتِهْزَاء" څه معنی؟

۵_ په ﴿ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ ﴾ کښې د "مستهزءون" کلمه او په ﴿ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ﴾ کښې د "يستهزئ" کلمه دواړه د "اسْتِهْزَاء" څخه اشتقاقي شوي دي. "اسْتِهْزَاء" د هغه فعل يا قول څخه عبارت ده په کوم سره چې حقيقت اراده نه کړی شي او محض د لوبو او ملنډو حيثيت ولري[۲]. يعني کله چې منافقان د خپلو کفري مشرانو سره ملاقي شي نو بدون د هغوی د پوښتلو څخه ورته وايي چې ای مشرانو! مونږ په "آمنّا" ويلو سره د ملنډو او مسخرو په توګه مسلمانان مخاطب ګرځوو، پام کوئ چې زمونږ په هکله په خپلو زړونو کښې شک او شبهې ته ځای ورنه کړئ.

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې: ايا د استهزاء د ذکرې شوې معنی نسبت الله ﷻ ته په ﴿ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ﴾ جمله کښې صحت لري، حال دا چې الله ﷻ د ټولو عبثياتو او لوبو څخه پاک او منزه دی؟

مونږ وايو چې: په دغې جمله کښې د "اسْتِهْزَاء" کلمه د متشابهاتو څخه ګرځي چې علماء کرام يې د تفسير په لحاظ په لاندې دوه وو ګروپونو ويشلي شوي دي:

الف: خينې علماوو کرامو دلته د "اسْتِهْزَاء" کلمې ته په متعددو طريقو سره تاويل ورکړی دی[۳]. د مثال په توګه دوی وايي چې دلته د "اسْتِهْزَاء" سره لازمه معنی مراده ده چې د توهين او سزا څخه عبارت ده. يعني الله ﷻ به منافقانو ته د منافقت توهين آميزه سزا ورکړي.

ب: دلته د "اسْتِهْزَاء" څخه هغه استهزاء مراده نه ده کومه چې د بندګانو په منځکښې مروجه ده ترڅو اعتراض وارد شي. بلکې دلته هغه "اسْتِهْزَاء" مطلب ده کومه چې د الله ﷻ د عالي شان سره مناسبه ده[۴] که څه هم مونږ ورباندې علم نه لرو.

تبصره

۷_ زمونږ په نزد فقط په دې مقام کښې پورتني دواړه جوابونه په زړه پورې نه دي او دا ځکه چې دلته ذکره شوې جمله په متصلې جملې ﴿ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴾ سره تفسيره شوې او د متشابهاتو څخه وتلې ده.

او د ﴿ يَعْمَهُونَ ﴾ کلمه د "عَمَه" _لکه "ضَرَب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د زړه د ړوندوالي او

---

(۱) تفسير الطبري ج۱ ص۱۳۰

(۲) لسان العرب ج۱ ص۱۸۳؛ مفردات الراغب ص۵۴۰

(۳) زاد المسير ج۱ ص۲۷؛ تفسير ابن کثير ج۱ ص۵۱

(۴) روح المعاني ج۱ ص۱۵۸؛ تفسير ابي السعود ج۱ ص۴۷

تحیر معنی ورکوي(۱)، خو په دې مقام کښې د ختم او مهر لګولو څخه کنایي ده.

یعنې د ذکرو شوو خاصیتونو خاوندانو منافقانو ته الله ﷻ په سرکشی او عصیان کښې په داسې حال مهلت ورکوي چې منافقت یې ورځ په ورځ زیاتېږي او قوي کېږي چې مهر وربانديې لګولی کېږي او د بېرته راستنېدلو امکان یې د منځه ورې.

خو د دې سره‌سره په همدغه مهلت او استدراج باندې منافقان ګومان کوي چې په منافقت باندې به ونه نیولی شي او ورته به عفوه کړی شي.

په همدغه مضمون باندې په [المؤمنون:۵۵، ۵۶] ایتونو کښې صراحت نازل شوی دی، چې یو څل قرائت یې ګټور دی، او د [آل عمران:۱۷۸] ایت کښې هم ورته اشاره شوې ده.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۸_ که څوک وایي چې: د ﴿ ٱشْتَرَوُا۟ ٱلضَّلَـٰلَةَ بِٱلْهُدَىٰ ﴾ څخه مضمون داسې راخېژي چې منافقانو د هدایت په بدل کښې ضلالت واخیست، حال دا چې هغوی خو اصلاً د هدایت درلودونکي نه وه؟

مونږ وایو چې: که څه هم هغوی د هدایت درلودونکي نه وه مګر د هدایت استعداد یې درلود خو د عقیدوي نفاق په قوت سره هغه هم محوه شو او په زړونو باندې یې مهر ولګولی شو(۲).

دا هم څه لرې نه ده چې دلته به هغو منافقانو ته اشاره وي کومو چې د ایمان راوړلو څخه وروسته عقیدوي نفاق غوره کړی دی، په کومو باندې چې په [النساء:۱۳۷] ایت کښې صراحت نازل شوی دی(۳).

﴿ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ ٱلَّذِى ٱسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّآ أَضَآءَتْ مَا حَوْلَهُۥ ذَهَبَ ٱللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَـٰتٍ لَّا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾ أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَـٰتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَـٰبِعَهُمْ فِىٓ ءَاذَانِهِم مِّنَ ٱلصَّوَٰعِقِ حَذَرَ ٱلْمَوْتِ ۚ وَٱللَّهُ مُحِيطٌۢ بِٱلْكَـٰفِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ ٱلْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَـٰرَهُمْ ۖ كُلَّمَآ أَضَآءَ لَهُم مَّشَوْا۟ فِيهِ وَإِذَآ أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا۟ ۚ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَـٰرِهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾ ﴾

[۱۷] د منافقانو (عجیب) حالت د هغه چا د (عجیب) حالت غوندې دی کومو چې (په یوه بیدیا کښې) اور بل کړی وي، نو هر کله یې چې اور شاوخوا رڼا کړي، نو الله ﷻ یې رڼا محوه کړي او په تیارو کښې یې په داسې حال پرېږدي چې (هیڅ شی) نه ګوري.

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱ ص۵۱؛ القاموس المحیط ج۳ ص۳۱۶
(۲) روح المعاني ج۱ ص۱۶۱
(۳) المحرر الوجیز ج۱ ص۱۲۸

[۱۸] (او هم یې) په داسې حال (بربېږدي) چې (دوی) کاڼه (او) ګونګان (او هم) ړانده وي
(ای پیغمبره! کله چې د منافقانو حالت د دغو کسانو غوندې دی) نو دوی (د نفاق څخه) نه ناوړېږي (چې لاس ترې واخلي).

[۱۹] یا (د منافقانو حالت) د اسمان د طرفه د داسې باران (د ملګرو) غوندې دی چې تیارې او اسماني غرهار او برېښنا پکښې (دربواره) موجودیت ولري
نو دوی د تندرونو د کبله د مرګ د ډاره په خپلو غوږونو کښې خپلې ګوتې ګرځوي (منباسي)
او الله ﷻ په کفارو (او منافقانو) باندې (په علم او قدرت سره) احاطه کړې ده (نو مرګ د همده ﷻ په اختیار کښې دی او بس).

[۲۰] برېښنا (د ډېر تېزوالي د کبله) نږدې وي چې د باران د ملګرو سترګې وتښتوي (او رڼا یې محوه کړي).
هر کله چې ورته برېښنا (لږ ځای) رڼا کړي نو قدم پکښې ږدي (او روانېږي)، او کله چې دوی باندې برېښنا تیاره کړي نو (سمدستي) ودرېږي.
او که د الله ﷻ اراده وشي نو غوږونه او سترګې به یې (دواړه) د منځه یوسي (او دا څکه چې)
یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت درلودونکی دی.

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱ــ په دې مقام کښې الله ﷻ د منافقانو عجیبه صفت په دوه وو محسوسو مثالو کښې واضحه کړی دی چې یو یې ناري مثال دی او بل یې مائي (د اوبو) مثال.

ناري (د اور) مثال

۲ــ ناري یا د اور مثال ته په ﴿ مَثَلُهُمۡ كَمَثَلِ ٱلَّذِی ﴾ کښې اشاره شوې ده چې په لاندې ټکو کښې توضیح کېږي:

الف: د "مَثَلٌ، مَثَلٌ" دواړه کلمې دلته هره یوه د "صفت" معنی ورکوي[۱].

ب: د ﴿ ٱلَّذِی ﴾ کلمې ته د لفظ په لحاظ په ﴿ ٱسۡتَوۡقَدَ ﴾ او ﴿ حَوۡلَهُۥ ﴾ کښې د مفرد ضمائر راجع کړی شوي دي، او په ﴿ بِنُورِهِمۡ ﴾ او ﴿ وَتَرَكَهُمۡ ﴾ کښې ورته د معنی په لحاظ د جمعې ضمائرو رجوع موندلې ده.

ج: د ﴿ ٱلَّذِی ﴾ د کلمې په دوه وو لحاظونو سره یو نظیر وراندې په [البقرة:۸] ایت کښې د "من" کلمه ده او بل مثال یې په [الزمر:۳۳] ایت کښې د "الذي" کلمه ده، چې په دوه وو لحاظونو ورته کتلی شوي دي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۸۲

د. د ﴿ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ ﴾ درېواړه کلمې د مقدرې مبتداء خبرونه دي[١]، چې مونږ ترې په "هُمْ" سره تعبير کولی شو چې مرجع به يې ـ ان شاء الله ﷻ ـ په درېيمه توضيح کښې واضحه شي.

هـ. د ﴿ صُمٌّ ﴾ کلمه د "اصم" جمعه ده چې د صفت مشبه صيغه ده او د "صَمَم" ـلکه "شَرَف"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، د "صَمَم" کلمه د اورېدلو د حاسې د نشتوالي څخه عبارت ده او حق ته د غوږ نه اېښودلو معنی هم ورکوي[٢].

و. د ﴿ بُكْمٌ ﴾ کلمه د "أَبْكَم" جمعه ده چې د صفت مشبه صيغه ده او د "بَكَم" ـلکه "شَرَف"ـ څخه يې اشتقاق موندلی دی. "أَبْكَم" هغه چا ته ويل کېږي څوک چې ګونګ تولد شوی وي او "أَخْرَس" د هغه چا معنی ورکوي کوم چې ګونګ وي، برابره خبره ده چې مورزادي ګونګ وي او که وروسته ګونګ شوی وي[٣].

ز. د ﴿ عُمْيٌ ﴾ کلمه د "أَعْمَی" جمعه ده او د صفت مشبه صيغه ده چې "عَمَی" ـلکه "عَصَی"ـ څخه اشتقاقه شوې ده. "أَعْمَی" هغه چا ته ويل کېږي کوم چې ړوند وي، برابره خبره ده چې د ليدلو حاسه ونه لري او يا يې د زړه سترګې ړندې وي "بصيرت" ونه لري[٤].

دوه ډوله تفسير

٣ـ ذکر شوی مثال علماوو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو سره تفسير کړی دی:

الف: يو تفسير په لاندې ټکو ولاړ دی:

اول: ذکر شوی مثال په ﴿ لَّا يُبْصِرُونَ ﴾ باندې تمام شوی دی[٥].

دوهم: د ﴿ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ ﴾ کلمات د هغه مقدر ضمير (هُمْ) دپاره خبر دی کوم چې منافقانو ته راجع دی، چې بحث پکښې روان دی.

درېيم: په همدغې جمله کښې دمثال تطبيق ته اشاره ده.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: د منافقانو عجيب حالت د هغو کسانو عجيب حالت ته ورته دی کومو چې په بيابان کښې د ضررې شيانو څخه د بچ کېدلو په غرض اور بل کړی وي، خو کله چې همدغه اور د هغوی شاوخوا رڼا کړي سمدستي الله ﷻ د هغوی رڼا مړه کړي او ذکر شوي کسان په تورو تيارو کښې په داسې حال پرېږدي چې هيڅ شی نه ګوري او د خطراتو سره مخامخ شي.

منافقان هم د "آمَنَّا" په ويلو سره د خپلو خانونو دپاره لږ رڼا مونده کوي چې د وسلوال جهاد څخه وربانډې بچ کېږي او په غنيمتونو کښې برخه اخستلې شي.

---

(١) تفسير ابي السعود ج١ ص٥١
(٢) القاموس المحيط ج٢ ص٨٥٤
(٣) مفردات الراغب ص٥٦
(٤) لسان العرب ج١٥ ص٩٥
(٥) نظم الدرر ج١ ص٤٨

خو دغه رښا به الله ﷻ ډېر ژر مړه کړي او نفاق به يې پوره څرګند کړي او ټولو خلکو ته به يې شرمنده کړي، او هم به د "آمنّا" د منافعو څخه محروم وګرځي.

اې پيغمبره! منافقانو ته ذکر شوی مثال هم په ګټه نه تماميږي چې د نفاق څخه توبه تائب وګرځي. او دا ځکه چې منافقان د حق څخه کاڼه او ګونګان دي او هم يې د زړونو بصيرت د لاسه ورکړی دی، نو دوی خپلې کړنلارې ته ادامه ورکوي او د ضلالت څخه هدايت ته نه ستنيږي ځکه چې په عقلونو او حواسو باندې يې مهر لګولی شوی دی.

ب: دوهم تفسير د لاندې ټکو په بنياد راخلاصه کيږي[۱]:

اول: ذکر شوی مثال په ﴿ صُمٌّ بُكۡمٌ عُمۡيٌ ﴾ باندې تمام شوی دی.

دوهم: د ﴿ صُمٌّ بُكۡمٌ عُمۡيٌ ﴾ سره مقدر ضمير "هُمۡ" د معنی په اعتبار په ﴿ ٱلَّذِى ٱسۡتَوۡقَدَ نَارًا ﴾ کښې د "الّذي" کلمې ته راجع دی.

دريم: همدغه اسميه جمله په ﴿ وَتَرَكَهُمۡ ﴾ کښې د "هُمۡ" څخه حال واقع شوې ده.

څلورم: په ﴿ فَهُمۡ لَا يَرۡجِعُونَ ﴾ کښې د مثال تطبيق ته اشاره شوې ده.

نو دغو ټکو ته په پام سره يې د معنی حاصل داسې راځيږي چې: د منافقانو عجيبه حالت د ذکرو شوو اوربلوونکو د عجيبه حالت غوندې دی چې الله ﷻ يې رڼا مړه کړي او په تورو تيارو کښې يې پرېږدي چې هيڅ شی نه ګوري حال دا چې هغوی په عين وخت کښې کاڼه او ګونګان او ړانده هم وي.

همدارنګه منافقان د "آمنّا" په ويلو سره د ډېر کوچني وخت دپاره خپلو ځانونو ته څه رڼا ترلاسه کوي خو دغه کوچنۍ رڼا يې الله ﷻ په رسوا کولو سره د منځه وړي او په داسې حالت باندې يې پرېږدي چې څه نه ګوري او هغه ټول منافع يې د لاسه اوباسي کوم يې چې د "آمنّا" په ويلو سره خپل کړي وه. يا په بل عبارت: په داسې حال باندې يې پرېږدي ته به وايې چې همدوی کاڼه، ګونګان او هم ړانده دي، چې سمه لاره ترې ورکه ده او رڼا يې محوه شوې ده او هم يې د سمې لارې د موندلو ټول عقلي او حسي وسائل د لاسه وتلي دي. نو د همدې کبله په نفاق کلک دي او د ضلالت څخه هدايت ته نه ورتاوېږي او د سمې لارې توفيق نه شي موندلی.

مائي (د اوبو) مثال

۴_ مائي يا د اوبو مثال ته په ﴿ أَوۡ كَصَيِّبٖ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ کښې اشاره شوې ده چې په لاندې ډول سره د الله ﷻ په توفيق توضيح کيږي:

الف: دلته د "أوۡ" توري علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسير کړی دی[۲]، خو بهتره دا ده چې په دغه توري سره هغه اجمال پورته شوی دی کوم چې په ﴿ مَثَلُهُمۡ كَمَثَلِ ٱلَّذِى ٱسۡتَوۡقَدَ نَارًا ﴾

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۱ ص۵۳؛ تفسير القاسمي ج۲ ص۵۷

(۲) زاد المسير ج۱ ص۳۳

[البقرة: ۱۷] ایت کښې د "هُمْ" په ضمیر کښې موجود وه، کوم چې منافقانو ته راجع وه.

یا په بل عبارت منافقان په دوه وو ډلو سره تفصیل کړی شوه چې یوې ډلې ته هلته اشاره شوې وه او بلې ډلې ته په همدغه ایت کښې اشاره کېږي په کوم کښې چې بحث روان دی[۱].

د دغه ډول اجمال او تفصیل یو نظیر د [البقرة: ۱۱۱] ایت کښې راروان دی، چې هملته به ان شاء الله ﷻ ورباندې څه رڼا واچولی شي.

ب: که څوک وایي چې: د ذکرو شوو دواړو ډلو منافقانو ترمنځ څه فرق دی؟

مونږ وایو چې: هلته د هغو منافقانو مثال نازل شوی وه کوم چې په نفاق باندې کلک وه د کومو په زړونو او حواسو باندې چې مهر لګولی شوی وه، د همدې کبله ذکر شوی مثال په ﴿ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴾ سره تعقیب شو. او دلته د هغو منافقانو مثال ته اشاره شوې ده د کومو نفاق چې د مهر او ختم اندازې ته نه وي رسېدلی، کوم چې په شک او تردد کښې قرار لري[۲]. د همدې کبله دغه مثال د ﴿ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَـٰرِهِمْ ﴾ په جملې سره تعقیب شوی دی.

ج: په ﴿ أَوْ كَصَيِّبٍ ﴾ کښې د "أصْحَاب" کلمه مقدره ده چې د ﴿ يَجْعَلُونَ ﴾ مستتر ضمیر او نور ضمائر ورته راجع دي[۳].

د: د "صَيِّب" کلمه د "صَوب" ـلکه "قَول"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د تېز باران معنی ورکوي[۴]، او په اصل کښې "صیوب" ده چې په ابدال او ادغام سره ترې "صَيِّب" جوړ شوی دی.

ه: په ﴿ فِيهِ ظُلُمَـٰتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ ﴾ کښې د ﴿ ظُلُمَـٰتٌ ﴾ کلمه د دغو درېوو تیارو څخه عبارت ده: د شپې تیاره، د ورېځې تیاره او د څاڅکو تیاره.

و: په یوه حدیث کښې د "رَعْد" کلمه د هغې پرښتې دپاره نوم ښودلې شوې ده کومه چې د باران په ورېښت باندې مقرره ده[۵]. مګر د اسمان غرهار او ګرزهار ته هم وضعه شوې ده[۶]، چې په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

ز: په ﴿ يَجْعَلُونَ أَصَـٰبِعَهُمْ فِىٓ ءَاذَانِهِم مِّنَ ٱلصَّوَٰعِقِ حَذَرَ ٱلْمَوْتِ ﴾ کښې د سختیو شدت اوقوت ته اشاره ده چې ذکر شوي کسان سختیو دومره بې حوصلې ګرخولي دي چې د تندرونو د کبله په خپلو غوږونو کښې ګوتې ننباسي ترڅو د مرګ څخه بچ شي حال دا چې دغه کار ورته څه په درد نه خوري.

ح: په ﴿ وَٱللَّهُ مُحِيطٌۢ بِٱلْكَـٰفِرِينَ ﴾ جمله کښې د هغوی بې حوصله ګي تاکیده شوې ده، چې الله ﷻ په کافرانو (په دغو کسانو) باندې په علم او قدرت سره احاطه کړې ده او مرګ د همده ﷻ په واک

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۵۴
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۵۴
(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۵۳
(۴) لسان العرب ج۱ ص۵۳۴
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۴، مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۵۸۹
(۶) مفردات الراغب ص۲۰۳

کښې قرار لري، که بالفرض هغوی بې حوصلې شوي نه وی او وارخطائي يې د اندازې څخه نه وی وتلې نو الله ﷻ ته به يې د سوال لاسونه اوچت کړي وی او په غوږونو کښې به يې ګوتې نه ننويستلې.

ط: په ﴿ يَكَادُ ٱلْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَـٰرَهُمْ ﴾ کښې د برېښنا شدت ته اشاره ده چې يوازې همدغه برېښنا هم نژدې وي چې دسترګو رڼا يې والوزوي که څه هم تيارې او تندرونه ورسره لاس يو نه کړي.

ي: په ﴿ كُلَّمَآ أَضَآءَ لَهُم مَّشَوْاْ فِيهِ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې که څه هم ذکر شوي کسان د زښت ډېر سخت حالت سره مخامخ دي مګر په عين وخت کښې هر کله چې ورته د قدم ايښودلو ځای ځرګند شي نو سمدستي پکښې پښه ږدي او روانيږي.

يا: د ﴿ وَإِذَآ أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُواْ ﴾ په جملې سره ذکر شوی مثال اختتام مومي.

۵ـ نو د دغه مثال خلاصه د ذکرو شوو توضيحاتو په ملحوظ داسې راځېژي چې: د منافقانو د يوې ډلې عجيب حالت د هغو کسانو عجيب حالت ته ورته دی کوم چې سختو تيارو او هم د اسمان غرهار او برېښناګانو وارخطا کړي او په داسې اضطراب کښې يې اچولي وي چې د مرګ د ډاره په غوږونو کښې ګوتې ننباسي او الله ﷻ هېروي، چې په علم او قدرت سره يې ورباندې احاطه کړې ده.

که څه هم نژدې وي چې تېزه برېښنا يې د سترګو رڼا والوزوي او ړانده يې وګرځوي، مګر د دې سره‌سره دوی د دغه لږ فرصت څخه هم استفاده کوي او قدم اخلي (روانيږي) خو کله چې دغه لنډمهالې رڼا محوه شي نو سمدستي ودريږي او توقف اختياروي.

د مثال تطبيق

۶ـ په ﴿ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَـٰرِهِمْ ﴾ الآية کښې د ذکر شوي مثال تفسير او تطبيق ته اشاره ده چې حاصل يې داسې راځېژي:

ځينې منافقان د ورانديښو منافقانو غوندې په نفاق کښې ډېر کلک ولاړ نه دي چې د بېرته ګرځېدلو دروازه ورباندې بنده کړی شوې وي او مهر ورباندې وهلی شوې وي.

بلکې دوی اسلام منلی شي او د "آمَنَّا" کلمه ويلی شي مګر په دغې لاره کښې جهاد ته او د جهاد مشکلاتو ګاللو ته تيار نه دي چې سختی پکښې وزغمي.

د همدې کبله کله چې دوی ته په اسلام کښې پرته د مشکلاتو څخه د ګټې کوم شی په نظر ورشي نو سمدستي وړاندې قدم اخلي او که نه نو توقف او بې ايماني خپلوي.

ای پيغمبره! که څه هم تر اوسه پورې الله ﷻ د دغې ډلې منافقانو په زړونو او حواسو باندې مهر نه دی لګولی خو که دوی خپل همدغه شکي حالت ته ادامه ورکړي او د شک او تردد څخه لاس وانخلي، نو څه لرې نه ده چې الله ﷻ ورباندې مهر ولګوي او د ايمان راوړلو استعداد ترې واخلي.

او دا ځکه چې الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت درلودونکی دی.

په ذکر شوي مضمون باندې په ډېرو نصوصو کښې صراحت شوی دی لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَعْبُدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُۥ خَيْرٌ ٱطْمَأَنَّ بِهِۦ

﴿وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ﴾ [الحج: ۱۱] یعني: او د خلکو څخه ځیني هغه څوک دي کوم چي په څنډه باندې د الله ﷻ عبادت کوي چي که نوموړي ته څه خیر (خوشالي) ورسېږي نو په عبادت باندې ارام نیسي (چي دا ښه دین دی) او که کومه فتنه (امتحان) ورته ورسېږي نو په خپل مخ باندې بېرته ګرځي (مرتد کېږي چي دا ښه دین نه دی).

ب. نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چي: «حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ» [1] یعني: جنت په سختیو سره احاطه کړې شوی دی او دوزخ په شهواتو سره احاطه کړی شوی دی (دوزخ ته داخلېدل اسان دي او جنت ته داخلېدل سخت دي).

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱعۡبُدُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُمۡ وَٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَرۡضَ فِرَٰشٗا وَٱلسَّمَآءَ بِنَآءٗ وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَخۡرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزۡقٗا لَّكُمۡۖ فَلَا تَجۡعَلُواْ لِلَّهِ أَندَادٗا وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿٢٢﴾﴾

[۲۱] ای خلکو! تاسو (یوازې) د خپل هغه رب ﷻ عبادت وکړئ چي تاسو یې پیدا کړي یاست او هغه کسان (یې هم پیدا کړي دي) کوم چي ستاسو څخه وړاندې تېر شوي دي. شاید چي تاسو (خپل خانونه د خپل رب ﷻ د عذابه) په وقایه کښي کړئ (د همدغه مطلب أمید او تمه وکړئ).

[۲۲] ستاسو هغه رب ﷻ چي ځمکه یې درته د فرش غوندې هواره کړې (او د سکونت قابله یې ګرځولې ده)، او چي اسمان یې درته چت جوړ کړی دی، او چي د اسمان د پلوه یې (درته) اوبه (اورښت) نازلې کړې دي، نو په اورښت سره (درته د ځمکې څخه) میوجات راوباسي ترڅو ستاسو دپاره روزي وګرځي.

نو د الله ﷻ دپاره (په عبادت او واکدارۍ کښي) شریکان (او سیالان) مه ګرځوئ حال دا چي تاسو پوهېږئ (چي هیڅ شریک نه لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

نظر هغې سمې او مستقیمې لارې ته کومه چي د حال په ژبه غوښتل شوې وه او په [الفاتحة: ۶] ایت کښي ورته اشاره شوې ده ټول خلک په درېوو ډلو سره وېشل کېږي چي متقیان، مجاهر کفار او منافق کفار دي کله چي الله ﷻ په وړاندېنیو ایتونو کښي درېواړه ډلې معرفي کړې نو په دې ایتونو کښي یې درېواړه په خپل عبادت باندې مخاطبې او مکلفې وګرځولې چي حاصل یې داسي راځي:

ای خلکو! تاسو په اتفاق سره په هغې لاره باندې روان شئ او یا پرې خپل تګ ته ادامه ورکړئ کومه چي تاسو د حال په ژبه غوښتې وه، نو په همدې بنیاد تاسو ټول په اخلاص سره یوازې د خپل رب ﷻ عبادت وکړئ او دا ځکه چي:

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۷۸؛ جامع الترمذي ج۲ ص۸۳

۱_ ستاسو رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو يې د نشت څخه پیدا کړي یاست او هم يې ستاسو څخه وړاندېني خلک هم د نشت څخه پیدا کړي دي.

یا په بل عبارت: تاسو د خپلو ځانونو نه پخپله پیدا کوونکي یاست او نه ستاسو پخواني (پلرونه او نیکونه) ستاسو پیدا کوونکي دي، بلکې د هغوی په شمول ستاسو ټولو احتیاجات یوازې ستاسو رب ﷻ پوره کوي او ژوند ته مو تمدید ورکوي.

نو د عبادت خپلولو په صورت کښې به تاسو ټول په یقیني توگه متقیان جوړ شئ او د خپل رب ﷻ د عذاب څخه به په وقایه کښې وګرځئ.

۲_ ستاسو رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې برسېره په پیدا کولو او موجودولو باندې يې تاسو ته نور بې شماره نعمتونه هم درېبرزو کړي دي، لکه:

الف: تاسو ته يې ځمکه فرش او زانګو ګرځولې ده چې د اضطراري حرکت مخه يې ورته نیولې او د استوګنې دپاره يې قابله جوړه کړې.

ب: ستاسو رب ﷻ ستاسو دپاره اسمان بې ستنو د چت په حیث درولی او ستاسو د ګټو دپاره يې پکښې لمر او سپوږمۍ او هم بې شماره ستورو ته قرار ورکړی دی.

ج: ستاسو رب ﷻ د همدغه اسمان د پلوه د څاڅکو په شکل اوبه نازلې کړې دي، که بالفرض باران د ناوې په شکل رانښکته کېدلی نو تاسو ته به هرومرو په ضرر تمام شوی وی.

د: ستاسو رب ﷻ په همدغو اوبو سره د ځمکې څخه نباتات رازرغونوي چې ستاسو او ستاسو د څارویو روزي پکښې نغښتې ده.

۳_ نو ای خلکو! تاسو د خپل رب (الله ﷻ) سره په عبادت کښې سیالان مه ګرځوئ او شرکي عقیده مه خپلوئ حال دا چې تاسو په دې باندې ښه پوهېږئ چې ستاسو پیداکوونکی او ستاسو د اړتیاوو او احتیاجاتو پوره کوونکی فقط الله ﷻ دی. نو یوازې همدی ﷻ د عبادت لیاقت او استحقاق لري او بس.

توضیحات

۱_ په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱعۡبُدُواْ ﴾ کښې د "اعبدوا" کلمه د "عِبَادَة" څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الفاتحة:۴] ایت لاندې لیکلې دي چې د کمال په توګه د طاعت او محبت او هم د خوف او رجا مجموعې ته عبادت ویل کېږي، په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې:

الف: تقریبًا طاعت په خوف او محبت په رجا کښې شمولیت لري نو ځه بده نه ده چې ووایو چې: هغه قول یا فعل ته شرعًا عبادت ویل کېږي چې د کامل خوف (ډار) او د کاملې رجا (تمې او امید) په بنیاد صورت ونیسي. نو په دې مقام کښې به يې حاصل داسې راوخېژي چې: ای خلکو! تاسو یوازې د خپل رب ﷻ څخه وډار شئ او یوازې د همده ﷻ څخه تمه وکړئ چې د دغو دواړو کارونو د مجموعې لیاقت او استحقاق یوازې په همده ﷻ پورې خاص دی او بس، بوتان يې لیاقت نه لري.

نو په حقیقت کښې د "عبادة" کلمه د توحید سره مساوي ده، د همدې کبله په دې مقام کښې د ﴿ آعْبُدُوا ﴾ جمله د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د پلوه په "وَحِّدُوْا" سره تفسیره شوې ده[۱]، یعنې: ای خلکو! تاسو د خپل رب ﷻ په وحدانیت عقیده خپله کړئ.

ب عبادت په لاندې دوه ډولونو سره وېشلی کېږي:

اول: تکویني عبادت دي چې اختیار او ارادې پورې توقف نه لري او ټولو مخلوقاتو ته شمولیت لري. الله ﷻ همدغه ډول ته اشاره کړې ده چې: ﴿ إِن كُلُّ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّآ ءَاتِى ٱلرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴾ [مریم ۹۳] یعنې: هیڅ کس (او هیڅ شی) نه په اسمانونو کښې شته او نه په ځمکو کښې مګر د هر مهربان الله ﷻ ته د یوه بنده په حیث ورتلونکی دی (چې اطاعت یې کوي).

دوهم: بل تشریعي عبادت دی چې د اختیار او ارادې په بنیاد صورت نیسي، چې په ذکر شوي ایت کښې په همدغه ډول عبادت سره ټول خلک مکلف ګرځولي شوي دي.

د "لَعَلَّ" معنی

۲ـ په ﴿ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾ کښې د "لَعَلَّ" کلمه د هغه اُمید او تمې دپاره وضعه شوې ده چې شک ورسره ملګری وي[۲]، مګر په دې مقام کښې د امید او تمې په ورکولو باندې دلالت کوي.

یعنې ای خلکو! تاسو د خپل رب ﷻ عبادت وکړئ نو بیا اُمید او تمه ولرئ چې تاسو به متقیان جوړ شئ او د عذابه به خپل ځانونه په وقایه کښې وګرځوئ.

"فِرَاش" څه معنی؟

۳ـ په ﴿ جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ فِرَٰشًا ﴾ کښې د "فِرَاش" کلمه د "فَرْش" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د خوړولو او غوړولو معنی ورکوي او "فِرَاش" د هغه شي نوم دی کوم چې د کېناستلو دپاره هوار کړی شوی وي[۳]. یعنې: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته یې ځمکه هواره ګرځولې ده چې د سکونت قابله ده او اضطراري حرکت یې د منځه وړل شوی دی.

د کائناتو د بیان طرز او ډول

۴ـ د کائناتو په بیان کښې د قرآن کریم د بیان ډول دا دی چې نقط د فوائدو په ذکر باندې یې اکتفا کوي او بس ترڅو د توحید د دلایلو په حیث ترې کار واخستلی شي. د مثال په توګه:

الف: په دې مقام کښې الله ﷻ د ځمکې په هکله د "فِرَاش" کلمه نازله کړې ده چې په استفادې باندې دلالت کوي. خو کُرویت او عدم کُرویت ته یې هیڅ اشاره نه ده شوې.

---

(۱) الدر المنثور ج۱ ص۸۵

(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۶۰۷

(۳) القاموس المحیط ج۳ ص۴۷۰

ب. د [الحديد: ۲۵] ایت کښې الله ﷻ فقط د اوسپنې د فوائدو په بیان باندې صراحت نازل کړی دی او د استفادې د طریقو بیان ته یې په اشاراتو باندې اکتفاء کړې ده، او داسې نور

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي: د څه حکمت په بنیاد د ﴿ وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً ﴾ جمله په ضمیر سره (وَأَنْزَلَ مِنْهُ مَاءً) نازله نه کړی شوه حال دا چې مرجع (السَّمَاء) یې په وړاندېنۍ متصله جمله کښې ذکره ده؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: په دغه ډول نزول کښې دې ته اشاره ده چې په دې جمله کښې هغه اسمان مراد نه دی کوم چې په وړاندېنۍ جمله کښې مراد دی او د ځمکې مقابل دی بلکې دلته د "السَّمَاء" څخه د سر څخه پورته خاې مطلب دی چې وریځې او هوا ته هم شمولیت لري[۱].

دغه مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ ٱلْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنزِلُونَ ﴾ [الواقعة:۶۹] یعنې: ایا تاسو د وریځې څخه اوبه نازلې کړې دي او که مونږ یې نازلوونکي یاستو؟

که بالفرض په دغې جمله کښې په ﴿ ٱلسَّمَآءِ ﴾ باندې صراحت نه وی نازل شوی او په ضمیر سره یې نزول موندلی وی نو ذکره شوې اشاره به پټه پاتې وی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وایي چې: په ﴿ فَلَا تَجْعَلُوا۟ لِلَّهِ أَندَادًا ﴾ کښې د "أنداد" کلمه د "نِدّ" ـلکه "ضِدّ"ـ جمعه ده[۲]، "نِدّ" د هر شي هغه مثل ته ویل کېږي چې عین په مثلیت کښې د همدغه شي سره مخالف هم وي[۳]، نو پوښتنه دا ده چې په څه ملحوظ د مشرکانو باطل معبودان د "أنداد" په کلمې سره تعبیر کړی شو؟

مونږ وایو: چې کله مشرکانو خپلو معبودانو ته په عبادت او واکدارۍ کښې د اشتراک عقیده درلوده چې د الله ﷻ سره برخوال دي حال دا چې الله ﷻ عبادت او واکدارې دواړو ته په خپل اقدس ذات پورې اختصاص ورکړی دی. نو د هغوی د ذکرې شوې عقیدې غوښتنه دا وه چې بوتان د الله ﷻ سره په عبادت او واکدارۍ کښې شریکان شي او د دغو دواړو په اختصاص کښې ورسره مخالفت لري چې سیالي یې د منځه لاړه نه شي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ داسې اشاره کړې ده چې: «مَنْ جَعَلَ لِلَّهِ نِدًّا جَعَلَهُ اللهُ فِي النَّارِ»[۴]، یعنې: هر څوک چې د الله ﷻ دپاره (په عبادت او واکدارۍ کښې) سیال (مثل) وګرځوي نو هغه کس به الله ﷻ په اور کښې وګرځوي (واچوي).

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۲۹
(۲) تفسیر القاسمي ج۲ ص۶۹
(۳) لسان العرب ج۳ ص۴۲۰
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۶۳

﴿وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُم
مِّن دُونِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَن تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ
لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ رِّزْقًا قَالُوا هَٰذَا الَّذِي
رُزِقْنَا مِن قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾﴾

[۲۳] او که تاسو د هغه کتاب (قرآن کریم) څخه په شک کښې یاست کوم چې مونږ په خپل بنده (محمد ﷺ) باندې نازل کړی دی نو تاسو د هغه کتاب د مثل څخه یو سورت سره راتګ وکړئ او (په همدې کار کښې د خپل کومک دپاره) د الله ﷻ څخه په غیر خپل ټول کومک کوونکي (او ناصران) دروبلئ، که تاسو (په خپل شک کښې) صادقان یاست (نو دغه کار وکړئ)

[۲۴] نو که چیرته تاسو دا کار ونه کړ او هیڅکله به یې ونه کړئ نو تاسو د هغه اور (دوزخ) څخه (خپل ځانونه) وساتئ د کوم د سوند مواد چې خلک او ډبرې دي
(دا دوزخ) د کفارو (شک کوونکو) دپاره (عند الله) تیار کړی شوی دی

[۲۵] او (ای پیغمبره!) هغو کسانو ته زیری ورکړه کومو چې ایمان راوړی دی (شک کوونکي نه دي) او نیک عملونه یې کړي دي چې یقینًا دوی ته (عند الله) داسې جنتونه (تیار کړی شوي) دي د کومو لاندې چې (خلور دوله) ویالې (نهرونه) بهیږي
هر کله چې دوی ته د جنتونو څخه د میوجاتو څخه څه روزي (خوراک) روزي کړی شي نو دوی به وایي چې دا روزي خو عین هغه روزي (میوه) ده کومه چې مونږ ته پخوا (په دنیا کښې) روزي کړی شوې وه
(او دا ځکه چې) جنتیانو ته به (ذکر شوي میوجات) په داسې حال ورکولی شي چې (د دنیاوي میوجاتو سره به په رنګونو او نومونو کښې متشابه وي (او مزې به یې سره جدا جدا وي).
او (په دې باندې هم زیری ورکړه چې) جنتیانو ته به جنت کښې پاکیزه میرمنې شتون لري، حال دا چې دوی به هلته همیشه وي

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د طیبه کلمې د اولنۍ برخې (لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ) اثبات ته اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې د همدغې کلمې دوهمې برخې (مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللّٰهِ) ته اشاره کیږي نو حاصل یې داسې راځیږي
ای پیغمبره! زمونږ د پلوه ټول خلک مخاطب کړه او ورته ووایه چې

۱ _ ای خلکو! کوم حقاني کتاب چې تاسو د حال په ژبه غوښتی وه هغه همدا قرآن کریم دی چې مونږ په خپل بنده (محمد ﷺ) باندې درنازل کړی دی. نو تاسو داسې گومان او شک مه خپلوئ چې دا به د همدغه زما بنده تصنیف وي.

۲ _ که بالفرض تاسو پکښې شک او تردد کوئ نو په لاندې طریقې سره خپل شک او تردد د منځه یوسئ:

الف: د کومو حرفونو څخه چې دا کتاب ترکیب شوی دی هغه ستاسو د توان لاندې دی چې روزمره ترې خپلو کلامونو ته ترکیب ورکوئ.

ب: په لفظي قواعدو کښې تاسو ښه مهارت لرئ او په فصاحت او بلاغت کښې هم د پوره لاس درلودونکي یاست.

ج: په دې باندې نور فصحاء او بلغاء هم استخدام کړئ او د کومکیانو په حیث یې د خپلو خانونو سره مله کړئ.

د: بیا په اتفاق سره د دې قرآن کریم د یو لنډې سورت غونډې کوم سورت جوړ کړئ چې په ټولو کیفیاتو کښې ورسره شباهت ولري.

ه: ای خلکو! که چرته تاسو ټولو ذکر شوی کار ترسره کړ او د یوه لنډې سورت په جوړولو باندې بریالي شوئ، نو په دې صورت کښې به ستاسو شک او تردد په ځای وي او دا کتاب به حقاني کتاب نه وي.

و: او که تاسو ټولو ذکر شوی کار عملي نه کړی شو نو پوه شئ چې دا کتاب (قرآن کریم) زما د بنده تصنیف نه دی او په حقه سره ورباندې فقط مونږ ورنازل کړی دی ترڅو تاسو زما بندگۍ ته دعوت کړي.

ز: که بالفرض المحال دا کتاب زما د بنده (محمد ﷺ) تصنیف وی نو هرومرو او ضرور به تاسو ورسره اقلا د یوه سورت په جوړولو کښې خپلې سیالۍ ته صورت ورکړی وی. او دا ځکه چې:

ح: د بندگانو ترمنځ تفاوت شته مگر دومره تفاوت خو نشته چې یو کس دې روزمره کلامونه جوړوي او نور ټول خلک دې د هغه د یوه کلام سره هم سیالي ونه کړی شي.

حال دا چې همدغه یو کس دې تر څلوېښت کلنۍ عمره پورې د دغسې کلام په جوړولو باندې قدرت ونه لري او ناڅاپه دې په څلوېښت کلنۍ عمر کښې دغسې امتیازي قدرت مونده کړي.

۲ _ ای خلکو! تاسو به هیڅکله په ذکره شوې سیالۍ باندې بریالي نه شئ که څه هم یو تربله سره کومک وکړئ او د دغې سیالۍ د حصول دپاره سره اتفاق خپل کړئ.

۳ _ ای خلکو! نو د همدغه ذکر شوي برهان په بنیاد د دې کتاب په حقانیت کښې د شک او تردد څخه لاس واخلئ او په اتفاق سره ورباندې ایمان راوړئ.

۴ _ هو! که تاسو د دغه برهان سره-سره ایمان رانه وړئ او ورباندې کافران جوړ شئ نو د ډېر سخت عذاب سره به زمونږ دپلوه مخامخ کړی شئ، هغه دا چې:

الف: دا داسې عذاب او داسې دوزخ دی د کوم خاشاک او د سوند مواد چې خلک او ډبرې دي او په همدغو باندې بلېږي.
ب: دغه دوزخي عذاب د کفارو دپاره تیار کړی شوی دی او همدوی ته منتظر دی چې د قیامت په ورځ به یې خپلې ګېډې ته ورکش کړي.
۵ـ ای پیغمبره! بالمقابل هغه کسان د ذکر شوي سخت عذاب څخه بچ دي کوم چې همدا کتاب په حقانیت سره قبول او ستا په نبوت باندې عقیده څېله کړي، او هم د دغې عقیدې او ایمان سره نېک اعمال ملګري کړي: نو دوی ته لاندې بشارتونه ورکړه:
الف: دوی لره د الله ﷻ په نزد د مرګ څخه وروسته داسې جنتونه ټاکلي شوي دي چې د ونو لاندې یې څلور ډوله لښتې او ویالې بهېږي. هغه دا چې:
اول: د سوچه او سپېڅلو اوبو لښتې.
دوهم: د شرابو ویاله (لښتې)، چې د دنیاوي شرابو غوندې جانبي عوارض به نه لري.
درېیم: د شاتو ویاله، چې د مچیو د جالکي اثار او نښې به پکښې موجودیت نه لري.
څلورم: دشودو لښتې. چې دخارویو څخه به نه وي لوشلي شوي او د خیرومیرو څخه به پاک وي.
ب: دوی لره د ذکرو شوو باغونو څخه داسې میوجات ورکولی کېږي چې لاندې کیفیات به ولري.
اول: دغه میوجات به جنتیانو ته د خدمتګارانو دپلوه ورکولی کېږي او دوی به یې د راشکولو ستوماني په غاړه نه لري او هم به ورته د عزت او وقار په صورت کښې وړاندې کېږي.
دوهم: هر کله چې هغوی ته د جنتي میوجاتو څخه څه خوراک ورکړی شي نو هغوی به وایي چې دغه خوراک خو عین هغه خوراک او میوجات دي کوم به چې مونږ ته په دنیا کښې راکول کېده، د دغو میوجاتو نومونه او شکلونه خو د دنیاوي میوجاتو د نومونو او شکلونو غوندې دي. مګر کله یې چې وخوري نو د مزو او خوندونو د تفاوت په لحاظ به یې په فرق باندې پوه شي.
ج: جنتیانو ته به هلته همزولي ښځې وي چې د حورو په نامه به یادېږي او د مادي او معنوي عیبونو څخه به پاکې سوتره کړی شوې وي. د مثال په توګه هغوی به حیض او نفاس نه لري او د بولو او غائطو او د ګرېنګونو او خیرو میرو څخه به پاکې وي، ناندرې، او غُصه به نه لري او بې اطاعتي به نه څپلوي.
د: په دې ټولو نعمتونو باندې علاوه جنتیان به هلته همېشه وي او په هیڅ وجه به د جنت څخه اخراج نه کړی شي او نه به جنت فنا ولري.

توضیحات

۱ـ په ﴿ فَأْتُوا۟ بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِۦ ﴾ کښې د "سُورَة" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د دې کتاب په دوهمه سریزه کښې لغةً او شرعاً تشریح کړې ده نو بیا تشریح کولو ته یې ارتیا نه ګورو، هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

دوه دوله تفسير

۲ـ په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ مِّن مِّثۡلِهِۦ ﴾ ضمير لاندې دوه لحاظونه درلودلی شي:

الف: چې دغه ضمير په ﴿ عَلَىٰ عَبۡدِنَا ﴾ کښې د "عَبۡد" کلمې ته راجع شي[1].

يعني: تاسو د داسې کس د پلوه يو سورت (يوه ټوټه کلام) راوړئ کوم چې زمونږ د بنده (محمد ﷺ) غوندې نالوستی (أمي) وي.

ب: چې ذکر شوی ضمير په ﴿ مِّمَّا نَزَّلۡنَا ﴾ کښې د "مَا" کلمې ته راجع شي[2].

يعني: تاسو د هغه کتاب په مثل يو سورت (يوه ټوټه کلام) راوړئ کوم چې مونږ په خپل بنده (محمد ﷺ) باندې نازل کړی دی.

تبصره

۳ـ که څه هم ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري د بدليت په لحاظ دواړه اراده کېدلی شي، مګر دوهم تفسير په بل ايت کښې تائيد شوی دی چې: ﴿ أَمۡ يَقُولُونَ ٱفۡتَرَىٰهُۖ قُلۡ فَأۡتُواْ بِسُورَةٖ مِّثۡلِهِۦ وَٱدۡعُواْ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتُم ﴾ [يونس: ۳۸] يعني: کفار وايي چې دا کتاب يې په دروغو جوړ کړی دی، نو ته ورته (په رد کښې) ووايه چې تاسو د دې کتاب په مثل يو سورت (يوه ټوټه کلام) راوړئ او هغه څوک (د کومک دپاره) دروبلئ د کوم د بللو چې ستاسو توان وي (برابره خبره ده چې لوستونکي وي او که نه لوستونکي).

"شَهِيد" څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَٱدۡعُواْ شُهَدَآءَكُم ﴾ کښې د "شُهَدَاء" کلمه د "شَهِيد" جمعه ده[3]، چې په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په کومک کوونکو او نصرت کوونکو سره تفسيره کړې ده[4]. شايد چې شهادت ورکوونکو کسانو ته به هم دغه لقب د دې کبله ورکړی شوی وي چې دوی د مدعي سره د مدعی په اثبات کښې کومک او نصرت کوي.

د مطالبو استحکام او تثبيت

۵ـ خلک خپلو تحريري مطالبو ته په مهر لګولو او لاسليک کولو سره استحکام ورکوي خو څرنګه چې قرآن کريم د تقرير په توګه نزول موندلی دی نو په ذکرو شوو دواړو طريقو سره ورته استحکام ورکول هيڅ متصور نه دي.

د همدې کبله قرآن کريم خپل حقانيت او استحکام ته په لاندې طريقو سره صورت ورکړی دی:

---

(۱) زاد المسير ج۱ ص۳۹

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱ ص۴۳۵

(۳) تفسير القاسمي ج۲ ص۷۲

(۴) تفسير ابن كثير ج۱ ص۵۹

الف: په شهادت سره، لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي: ﴿ لَّٰكِنِ ٱللَّهُ يَشۡهَدُ بِمَآ أَنزَلَ إِلَيۡكَۖ أَنزَلَهُۥ بِعِلۡمِهِۦۖ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ يَشۡهَدُونَۚ ﴾ [النساء: ۱۶۶] یعني: کفار د قرآن کریم د حقانیت څخه انکاري دي مګر الله ﷻ د هغه شي (قرآن کریم) په حقانیت باندې شهادت ورکوي کوم یې چې تاته درنازل کړی دی، په خپل کامل علم سره یې درنازل کړی دی او پرښتې هم (ورباندې) شهادت ورکوي.

ب: په سوګند سره، لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي: ﴿ قُلۡ إِي وَرَبِّيٓ إِنَّهُۥ لَحَقّٞۖ ﴾ [یونس: ۵۳] یعني: ای پیغمبره! ته مشرکانو ته ووایه چې: هو! زما دې په خپل رب ﷻ سوګند وي چې یقینًا دا قرآن کریم هرومرو حق دی (او زما د رب ﷻ د پلوه نازل کړی شوی دی).

ج: په اعجاز سره، البته دا د هغه چا دپاره چې نه ورته شهادت د قبول وړ وي او نه په سوګند باندې قناعت خپلولو ته تیار وي.

دغه ډول استحکام ته په همدغو ایتونو کښې اشاره شوې ده په کومو کښې چې بحث روان دی.

سوالونه جوابونه

۶_ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې: د قرآن کریم سره د اعجاز وجوه کوم کوم دي؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د قرآن کریم د اعجاز ډېرې وجې لیکلي دي[۱]، هیله ده علاقمندان همدغه مراجعه وکړي مګر مونږ په همدې اړه لاندې مطالبو ته اشاره کوو اوبس:

اول: الله ﷻ د خپل عادت په مطابق په هره زمانه کښې خپل پیغمبر ته هغه ډول معجزه ورکړې ده د کومې د مقابلې او سیالۍ څخه به چې د همغې زمانې ماهره ډله عاجزه وه. د مثال په توګه[۲]:

موسی ﷺ په خپلې معجزې (ښامار) سره جادوګران عاجز وګرځول، عیسی ﷺ د مړو په ژوندي کولو سره طبیبان عاجزان جوړ کړه او بالآخره داوُد ﷺ د خپلې خوش اوازۍ په سبب موسیقي دانان دپښو وغورزول. او دا ځکه چې د دغو پیغمبرانو علیهم السلام په زمانو کښې په ترتیب سره جادوګران، طبیبان او موسقي دانان ماهرې ډلې وې.

دوهم: په همدې بنیاد الله ﷻ آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) ته داسې معجزه ورکړه چې د قیامت تر ورځې پورې ورسره یوه ماهره ډله هم د سیالۍ توان نه لري. د مثال په توګه:

د قرآن کریم د نزول په وخت کښې فصیحان او بلیغان ماهره ډله وه خو د دې سره-سره دغې ډلې د قرآن کریم سره د یوه لنډکي سورت په جوړولو کښې سیالي ونه کړی شوه.

او په دې حاضره زمانه کښې ساینس او تخنیک ډېره ترقي کړې ده او په همدغو علومو باندې پوهېدونکي خلک ماهره ډله ده خو همدغه ډله د خپل مهارت سره سره د قرآن کریم سره سیالي نه شي کولی او د مقابلې توان یې نه لري.

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۴۳۰؛ تفسیر القرطبي ج۱ ص۷۲
(۲) شرح المقاصد ج۲ ص۱۷۹

یا په بل عبارت: د "النمل" سورت ناطق دی چې سلیمان ﷺ د مرغانو سره خبرې کولې او په پیریانو باندې یې حکومت چلاوه. خو د دې زمانې ساینسي ماهران د دغو دوارو کارونو څخه عاجزان دي او لا عاجزان به وي.

ب. که څوک وایي چې: ایا د سلیمان ﷺ په زمانه کښې په کسبي ډول سره ذکر شوي دواړه کارونه ممکن وه؟

مونږ وایو چې: په هغې زمانه کښې دغه دواړه کارونه په کسبي ډول سره فقط په ذاتي امکان سره ممکن وه او بس. اما په وقوعي امکان سره نه په هغې زمانه کښې ممکن وه او نه نن ورځ امکان لري. که بالفرض په هغې زمانه کښې یې په کسبي توګه ذاتي امکان نه درلودی او محال کارونه وی نو د معجزې په توګه به یې هم تحقق نه وی موندلی ځکه چې د معجزاتو تحقق په محالاتو کښې موجودیت نه شي درلودلی بلکې په ممکناتو کښې تحقق مومي او بس.

هو! د سلیمان ﷺ د تخت الوتنه په هغې زمانه کښې فقط د معجزې په توګه ممکنه وه او نن ورځ په کسبي توګه هم وقوعي امکان لري.

ج. که څوک وایي چې: ایا په ذاتي امکان سره ممکنه ده چې د قرآن کریم سره په کسبي توګه د یو سورت په جوړولو کښې سیالي وکړی شي؟

مونږ وایو چې: هو! دغه کار ذاتي امکان لري خو وقوعي امکان په یوه زمانه کښې هم نه شي درلودلی، او د قیامت تر ورځې پورې ترې ټول مخلوقات د عجز درلودونکي دي.

د: که څوک وایي چې: په یوه ایت سره خو هرڅوک کولی شي چې د قرآن کریم سره سیالي وکړي، د مثال په توګه هر څوک موسی نامی سړی مخاطب کولی شي چې: ﴿ وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَـٰمُوسَىٰ ﴾ [طه: ۱۷] یعني: ای موسی! دغه په ښي لاس کښې دې څه شی دی؟

مونږ وایو چې: د قرآن کریم سره د کیفیاتو په ملحوظ په یوه ایت کښې هم هیڅوک سیالي نه شي کولی. لاندې وضاحتونه ولولئ:

اول: ذکر شوی ایت د موسی ﷺ د مناجات یوه کړی ده، او که بالفرض الله ﷻ مونږ ته نه وی راحکایته کړي نو هیڅوک به نه وی توانیدلی چې په همدغه ملحوظ سره ورباندې تلفظ وکړي.

دوهم: په دغه ایت کښې -چې بحث پکښې روان دی- هیڅوک توان نه لري چې د ﴿ لَن تَفْعَلُواْ ﴾ په جمله باندې په قطعي توګه تلفظ وکړی شي ځکه چې غیبي علوم یوازې په الله ﷻ پورې اختصاص لري او هیڅوک په باوري علم سره نه پوهیږي چې سبا به څه کیږي.

هـ: که څوک وایي چې د نبي کریم ﷺ ډېره لویه معجزه څه شی ده؟

مونږ وایو چې: د نبي کریم ﷺ ډېره لویه معجزه همدا قرآن کریم دی چې د قیامت د ورځې پورې خپل حقانیت پخپله په اثبات رسوي او هیڅوک به یې د سیالی توان ونه شي درلودلی.

همدې مضمون ته الله ﷻ داسې اشاره کړې ده چې: ﴿ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ يُتْلَىٰ

عَلَيْهِمْ ﴾ [العنكبوت ۵۱] یعنې، ایا خلکو ته دا کفایت نه کوي چې، یقیناً موږ په تا باندې (معجز) کتاب در نازل کړی دی چې، (د قیامت تر ورځې پورې به د استمرار په توګه) ورباندې لوستلی کېږي!؟

هېر مو نه شي!

۷ـ هېر مو نه شي چې، د قرآن کریم سره د سیالۍ دعوت په ډېرو مکي سورتونو کښې، د دعوت نازل شوی دی. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د [یونس ۳۸] ایت کښې.

ب: د [هود ۱۳] ایت کښې.

ج: د [الإسراء ۸۸] ایت کښې.

د: د [القصص ۴۹] ایت کښې.

خو په دې مقام کښې په مدني سورت کښې ذکر شوی دعوت یو ځل بیا تازه کړی شوی دی.

د "وَقُودُ" او "حِجَارَةُ" معناوې

۸ـ په ﴿ وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلْحِجَارَةُ ﴾ کښې لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: د "وَقُود" کلمه ـ لکه "شَكُور" ـ د سونګ هغو موادو ته وضعه شوې ده په کومو باندې چې اور بلېږي[1]، اما د "وُقُود" ـ لکه: "غُرُوب" ـ کلمه د اور د بلولو معنی ورکوي.

ب: د "حِجَارَةُ" معنی واضحه ده چې د ډېرو ځنې عبارت ده خو دغه ډبرې علماوو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو سره تفسیر کړي دي او څه لرې نه ده چې، د بدلیت په لحاظ دواړه اراده کړی شي.

اول: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ترې په دې مقام کښې د ګوګړو ډبرې مرادې کړې دي[2]، چې د یو پلوه ورپورې په ډېر تلوار سره اور تماس نیسي او د بله پلوه د تورو لوګو سبب جوړېږي.

دوهم: ځینې علماء کرام وایي چې دلته ترې د مشرکانو باطل معبودان او بوتان مطلب دي[3]، کوم ته چې الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ﴾ [الأنبياء ۹۸] یعنې ای مشرکانو! یقیناً تاسو او ستاسو هغه معبودان د دوزخ د سونګ مواد (خاشاک) دي د کومو چې تاسو د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوئ.

څو نکات

۹ـ که څه هم دغه عبارت ﴿ كُلَّمَا رُزِقُوا۟ مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ رِّزْقًا ۙ قَالُوا۟ هَـٰذَا ٱلَّذِى رُزِقْنَا مِن قَبْلُ ۖ وَأُتُوا۟ بِهِۦ مُتَشَـٰبِهًا ﴾ علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیر کړی دی[4]، مګر کوم دوه تفسیر

---

(۱) لسان العرب ج۳ ص۴۶۵

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۶۱

(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۵۶، تفسیر القاسمي ج۲ ص۷۴

(۴) اللباب في علوم الكتاب ج۱ ص۴۵۲، روح [illegible] ج۱ ص۲۱

چې مونږ ته غوره برېښي هغه په لاندې نکاتو ولاړ دي:

الف: ﴿ كُلَّمَا رُزِقُواْ مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ ﴾ شرطيه جمله ده، او ﴿ رِّزْقًا ﴾ د "مرزوق" په تاويل سره د ﴿ رُزِقُواْ ﴾ دپاره مفعول دی.

ب: د ﴿ قَالُواْ ﴾ جمله د خپلو مربوطاتو سره جزائيه جمله ده او د ﴿ هَٰذَا ﴾ په کلمې سره همدغه ﴿ رِّزْقًا ﴾ ته اشاره ده.

ج: د ﴿ مِن قَبْلُ ﴾ څخه دنياوي ژوند مراد دی.

د: په ﴿ وَأُتُواْ بِهِۦ مُتَشَٰبِهًا ﴾ کښې د ذکر شوي قول سبب ته اشاره کېږي او د "بِهِ" ضمير همدغه ﴿ رِّزْقًا ﴾ ته راجع دی.

نو پورتنيو نکاتو ته په پام سره به يې حاصل داسې راوخېژي چې:

هرکله چې جنتيانو ته د جنت څخه بلکې د ميوجاتو څخه څه ميوجات روزي کړی شي او ورته ورکړی شي، نو دوی به وايي چې دغه ميوجات خو عين هغه ميوجات دي کوم به چې مونږ ته وراندې په دنيا کښې راروزي کول کېده، لکه: انار، انګور او داسې نور.

د جنتيانو د ذکر شوي وينا وجه به دا وي چې دوی ته به هلته د دنياوي ميوجاتو غوندې ميوجات ورکولی کېږي چې په رنګونو او نومونو کښې به يې هيڅ فرق نه وي خو په مزو او خوندونو کښې به يو تربله زښت ډېر توپير لري.

همدغه مضمون ته عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او نورو علماوو کرامو داسې اشاره کړې ده چې: «مُتَشَابِهًا فِي الأَلْوَانِ مُخْتَلِفًا فِي الطُّعُومِ»[1] يعني: جنتي ميوجات به د دنياوي ميوجاتو سره صرف په رنګونو کښې متشابه وي او خوندونو او مزو کښې به سره يو تربله اختلاف لري.

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَسْتَحْيِۦٓ أَن يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۖ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَيَقُولُونَ مَاذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا ۘ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِۦ كَثِيرًا ۚ وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٢٦﴾ ٱلَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مِيثَٰقِهِۦ وَيَقْطَعُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴿٢٧﴾ ﴾

[۲۶] يقيناً الله ﷻ د دې کار څخه شرم نه کوي چې په ماشي سره، نو د ماشي څخه په وړوکی شي سره مثال بيان کړي (او نه دا د شرم کار دی).

---

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۵۶

نو هر هغه کسان کومو چې ایمان راوړی وي نو دوی پوهېږي چې دا مثال د دوی د رب ﷻ د پلوه حق دی (د حکمت سره مطابق دی)،

او هر چې هغه کسان دي کومو چې کفر غوره کړی دی نو دوی (د اعتراض په توګه) وايي چې هغه کوم شی دی چې الله ﷻ يې په دغې شي سره د مثال په حيث اراده کوي؟

الله ﷻ په دې (ډول مثال) سره ډېر خلک ګمراه کوي (چې کفر يې ورباندې تقويه ګېږي) او ډېرو خلکو ته ورباندې هدايت کوي (چې ايمان يې ورباندې قوت مومي).

او الله ﷻ په دې ډول مثال سره نه ګمراه کوي مګر فاسقان.

[۲۷] فاسقان هغه کسان دي چې د الله ﷻ عهد د هغه د محکموالي څخه وروسته نقض کوي (او ماتوي)، او دوی هغه شی پرې کوي د کوم په وصل (پيوستون) سره چې الله ﷻ امر کړی وي او (هم) دوی په ځمکه کښې فساد خوروي.

دغه (فاسقان) هما ...(په دائمي توګه) زيانکاران (او تاوانيان) دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د هغه اعتراض رد نازل شوی دی کوم ته چې د ذکرو شوو ايتونو په تعقيب کفارو او په تېره بيا يهودانو صورت ورکاوه هغه دا چې: که دا کتاب (قرآن کريم) په رښتيا سره د الله ﷻ د پلوه نازل شوی وی نو په دې کښې به د کوچنيو او حقيرو شيانو د نومونو ذکر موجوديت نه درلودی، لکه: مچ، غنه او داسې نور. يا په بل عبارت: په دې تقدير به الله ﷻ د حقيرو شيانو په نومونو باندې شرم کړی وی. ايا الله ﷻ ته شرم نه دی چې د حقيرو شيانو نومونه په خپل عالي شان کتاب کښې يادوي؟. نو د رد حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای پيغمبره! په خپل امت باندې د کفارو د ذکر شوي اعتراض په رد کښې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ الله ﷻ ټول مخلوقات (لوی دي او که کوچني) د حکمتونو په بنياد باندې پيدا کړي دي او د حکمتونو په بنياد يې په خپل کتاب کښې د نومونو ذکر هم نازلوي.

لنډه دا چې لکه څنګه چې د کوچنيو مخلوقاتو پيدا کول د شرم کار نه دی همدارنګه د مطالبو د توضيح په اساس د هغو د نومونو ذکر هم د شرم کار نه دی. نو د همدې کبله الله ﷻ د دې څخه شرم نه خپلوي چې د ماشي او يا د ماشي څخه د اوچتو مخلوقاتو نومونه واخلي.

۲ـ هو! د ذکرو شوو شيانو د نومونو د اخستلو په نسبت بنيادمان په دوه وو ډولو سره وېشلي کېږي، چې د يوې ډلې ورباندې ايمان قوي کېږي او د بلې ډلې ورباندې کفر او ګمراهي تقويه مونده کوي. نو:

الف: هغه کسان کومو چې په حقيقي معناوو کښې ايمان راوړی دی پوهېږي چې د کوچنيو مخلوقاتو نومونه اخستل د دوی د رب ﷻ د پلوه په حقه نازل کړی شوي او مطالب ورباندې ډېر ښه توضيح کړی شوي دي.

ب: بالمقابل هغه کسان کومو چې کفر او ګمراهي غوره کړې ده په ډېر تعجب سره وايي چې الله ﷻ د خپل عالي شان سره-سره څه غواړي او څه اراده کوي چې د دغو کوچنيو مخلوقاتو نومونه د مثال په توګه په خپل کتاب کښې نازلوي؟ بلکې اصلا دا د الله ﷻ د پلوه نه دي نازل شوي.

۳_ ای پیغمبره! الله ﷻ د کوچنيو مخلوقاتو د نومونو په ذکر سره ډېر خلک ګمراه کوي البته کوم چې ورباندې اعتراض کوي او د خپلو کفرياتو دپاره ترې د بهانې کار اخلي.

او بالمقابل ورباندې ډېرو خلکو ته هدايت کوي البته کوم خلک چې ورباندې د حقانيت عقيده خپلوي او ايمان ورباندې تازه کوي.

۴_ ای پیغمبره! الله ﷻ د دغو نومونو په ذکر سره نه ګمراه کوي او د ګمراهۍ د زيادت سبب يې نه ګرځوي مګر هغو کسانو ته کوم چې د لاندې خاصيتونو درلودونکي دي:

الف: کوم کسان چې د عالم الذر عهد ماتوي او منافقت خپلوي البته د هغه څخه وروسته چې "آمَنَّا" وايي او د پيغمبر په منلو او قبول باندې اعتراف کوي.

ب: هغه کسان کوم چې هغه شيان پرې کوي د کومو په وصل او پيوستون باندې چې الله ﷻ امر کړی دی، او هغه شيان وصل کوي او پيوستون ورکوي د کومو په پرېکړه چې الله ﷻ ارشاد نازل کړی دی.

ج: هغه کسان کوم چې په ځمکه کښې فساد خوروي او د کفر او ګمراهۍ اور ته لمن وهي.

۵_ ای پیغمبره! د دغو ذکرو شوو خاصيتونو خاوندان همدوی په دوامداره توګه زيانکاران دي، چې همېشه به د خپلو کړو وړو په کړاوونو کښې اخته وي.

توضيحات

۱_ په ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَسۡتَحۡيِۦٓ ﴾ کښې د "يَسْتَحْيِي" کلمه اصلا د "حَيَاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د شرم معنی ورکوي. خو کله چې دغه کلمه الله ﷻ ته منسوبه وګرځي لکه چې دلته ورته منسوبهٔ ګرځېدلې ده نو د متشابهاتو څخه شمېرله کېږي او هغه شرم مرادېږي کوم چې د الله ﷻ د عالي شان سره مناسب وي که څه هم مونږ ورباندې علم نه لرو.

د متشابهاتو په هکله څه وضاحت د [البقرة:۱۵] ايت لاندې تېر شوی دی، مګر پوره وضاحت يې د [آل عمران:۷] ايت لاندې راروان دی، ان شاء الله ﷻ.

فوقيت څه معنی؟

۲_ په ﴿ أَن يَضۡرِبَ مَثَلٗا مَّا بَعُوضَةٗ فَمَا فَوۡقَهَا ﴾ کښې د ﴿ فَمَا فَوۡقَهَا ﴾ کلمات مفسرينو کرامو په لاندې دوه ډولو سره تفسير کړی دی[۱]:

الف: دلته فوقيت او اوچتوالی په جسم کښې مطلب دی لکه چې مچ او غنه هر يو د ماشي څخه

---

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۵۸؛ تفسير القرطبي ج۱ ص۲۴۳

په جسم کښې لږ څه غټ-غټ دي، او الله ﷻ دواړه په ترتیب سره په [الحج:۷۳] او [العنکبوت:۴۱] ایتونو کښې د باطلو معبودانو د کمزورۍ د وضاحت دپاره نازل کړي دي.

ب: دلته فوقیت او اوچتوالی په حقارت او کوچنیوالي کښې مطلب دی چې د ډېر کوچني شي معنی ورکوي لکه چې "ذرّة" د ماشي څخه کوچنۍ ده او الله ﷻ د باطلو معبودانو د عدم ملکیت دپاره د مثال په توګه د [سبا:۲۲] ایت کښې نازله کړې ده. یعنې: الله ﷻ د دې څخه خودداري نه کوي چې په کتاب کښې د ماشي یا د ماشي څخه د غټ مخلوق او یا د ماشي څخه د ډېر کوچني شي نوم ذکر کړي او څه مطلب ورباندې واضحه کړي، او نه دا کار د دې وړ دی چې خودداري ترې وکړي.

هو! که د مطلب وضاحت ورباندې تحقق نه موندلی نو بیا به د هغو د نومونو د ذکر څخه خودداري مناسبه وی او د کفارو اعتراض به وجه درلودلې وی.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په یوه حدیث کښې د مؤمنانو نسبت کفارو ته یو په زره ښودلی شوی دی[۱]، حال دا چې په ﴿ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِۦ كَثِيرًا ﴾ کښې د دواړو ډلو په هکله د "كثيراً، كثيراً" کلمات نازل شوي دي چې د مساوات وړمه ترې اوچتېږي؟

مونږ وایو چې: د ایت شریف مطلب دا دی چې دغه دواړه ډلې هره یوه په خپل ذات کښې زښته ډېره ده، که څه هم د تناسب په لحاظ یوه د بلې څخه زیاته ده. اما په حدیث شریف کښې د دواړو ډلو تناسب بیان او واضحه شوی دی، نو څه منافات صورت نه شي نیولی.

"فسق" څه معنی؟

۴_ په ﴿ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾ کښې د "فاسقین" کلمه د "فسق" _لکه "علم"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د وتلو معنی ورکوي. لکه چې عرب وایي: "فَسَقَتِ الرُّطَبَةُ قِشْرَهَا"[۲] یعنې: لمده کجوره د خپل شخولي څخه ووتله. خو په شریعت کښې د الله ﷻ د اطاعت څخه وتلو ته "فِسق" وایي.

نو کفار د الله ﷻ د اطاعت څخه عقیدةً وتلي دي، او مؤمنان عاصیان د همده ﷻ د اطاعت څخه یوازې په عمل کښې وتلي دي او بس.

د "عهد الله" څخه دلته کوم عهد مطلب دی؟

۵_ په ﴿ يَنقُضُونَ عَهْدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مِيثَٰقِهِۦ ﴾ کښې د ﴿ عَهْدَ ٱللَّهِ ﴾ کلمه مفسرینو کرامو په متعددو ډولونو سره تفسیره کړې ده او څه لرې نه ده چې د بدلیت په لحاظ ټول تفسیرونه اراده کړی شي. هغه دا چې:

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص ۱۵۰

(۲) مفردات الراغب ص ۳۹۴

الف دلته هغه فطري عهد مطلب دی کوم ته چې په [الروم ۳۰] ایت کښې اشاره شوې ده، کوم چې په عقل او روغو حواسو سره تائید شوی دی په کوم باندې چې تکویني دلایل لارښودانه کوي[۱].

ب دلته هغه عهد مراد دی کوم چې په عالم الذر کښې د ټولو بنیادمانو څخه اخستل شوی وه، په کوم باندې چې په [الأعراف ۱۷۲] ایت کښې صراحت نازل شوی دی د کوم توثیق چې په اسماني کتابونو او پیغمبرانو سره صورت نیولی دی[۲].

ج. دلته د أهل الکتابو هغه عهد اراده کړی شوی دی[۳]، کوم ته چې په [آل عمران ۸۱] ایت کښې اشاره شوې ده کوم چې په قرآن کریم سره توثیق شوی دی.

هېر مو نه شي!

۶ـ هېر مو نه شي چې د ﴿ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ ﴾ کلمات ټولو الهي اوامرو ته شمولیت لري. د مثال په توګه:

الف: د پیغمبر ﷺ او د مؤمنانو سره مینه او محبت کول.

ب د خپلوانو سره صله رحمي خپلول.

ج: په شرعي احکامو باندې د عقیدې سره صالح عمل ضمیمه کول.

د: په ټولو پیغمبرانو علیهم السلام او ټولو اسماني کتابونو باندې ایمان راوړل.

هـ: د قرآن کریم د ټولو ایتونو منل او قبلول.

و. الله ﷻ ته په عبادت سره خانونه ورنژدې کول او داسې نور.

بالمقابل په ﴿ وَيُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ کښې ټولو نواهیوو ته اشاره ده. یعنې: فاسقان هغه کسان دي چې نه په اوامرو عمل کوي او نه د مناهیو څخه اجتناب خپلوي.

﴿ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِٱللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَٰتًا فَأَحْيَٰكُمْ ۖ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ لَكُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَسَوَّىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾ ﴾

[۲۸] تاسو په الله ﷻ سره څنګه کفر غوره کوئ حال دا چې (تاسو پوهېږئ چې) تاسو بې روحه وئ نو الله ﷻ (په روح سره) ژوندي کړئ.

بیا الله ﷻ تاسو بې روحه ګرځوي (مړه کوي مو)، بیا الله ﷻ تاسو لره (د قیامت په ورځ) ژوندي کوي، بیا همده ﷻ ته (د حساب تصفیه کولو دپاره) ورتاوول کېږئ.

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۲ ص۸۸

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۶۶

(۳) تفسیر الطبري ج۱ ص۱۸۳

[۲۹] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره يې هغه ټول شيان پيدا کړي دي کوم چې په ځمکه کښې موجوديت لري.

بيا الله ﷻ د اسمانونو (پيدا کولو) ته ګډکه اراده وکړه، نو اسمانونه يې اوه برابر (او پيدا) کړه.

او الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی (چې ستاسو احتياجات او اړتياوې لا ورته په ازل کښې معلومې وې).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د فاسقانو څه خاصيتونو ته اشاره شوې وه. په دې ايتونو کښې د څه انفسي او د څه افاقي نعمتونو ذکر ته اشاره کېږي، ترڅو وړباندې هغوی د فسق څخه اجتناب خپل کړي او د ګمراهی د کندې څخه وړباندې د هدايت رڼا ته خپل ځانونه راوباسي. نو حاصل بې داسې راځېږي

ای پيغمبره! په خپل امت باندې د الله ﷻ د څه نعمتونو ذکر قرائت کړه ترڅو وړباندې هغوی خپله عقيده او خپل عمل تصحيح کړي. نو ورته ووايه چې:

۱_ ای خلکو! تاسو په خپل حقيقي انعام کوونکي (الله ﷻ) باندې څنګه کفر غوره کوئ او ناشکري يې څپلوئ حال دا چې

الف تاسو د پيدايښت څخه وړاندې بې روحه (مړه) وئ چې د ګياګانو او نطفو په اشکالو مو سره موجوديت درلود، خو الله ﷻ تاسو ته د ډېرو مراحلو په تېرولو سره انساني اشکال درکړه او به ارواګانو سره يې ژوندي کړئ.

ب بيا چې کله الله ﷻ ستاسو د مرګ اراده وکړي نو ستاسو څخه به ارواګانې بېرته واخلي او د پخواپه څېر به مو بې روحه وګرځوي اوهم به موانساني اشکال ټول په ځمکه کښې تيت پرک جوړشي.

ج بيا چې کله الله ﷻ ستاسو د بيا راژوندي کولو اراده وکړي نو د دوهم ځل دپاره به تاسو په ارواګانو سره ژوندي کړي.

د نو کله چې د دوهم ځل دپاره ژوندي وګرځېدئ نو بيا به د حساب کتاب دپاره خاص الله ﷻ ته ورتاو کړی شئ: ترڅو د خپلو کړو وړو د جزا يا سزا سره مخامخ شئ.

يا په بل عبارت: په دغه وخت کښې به ستاسو څخه د دنياوي ظاهري تصرف توان اخستی شوی وي او د هيڅ تصرف توان به نه لرئ، لکه څنګه مو چې د مورګانو څخه د زېږېدلو په وخت کښې د هيڅ ظاهري تصرف توان نه درلود.

۲_ ای خلکو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره يې ډېر مخلوقات پيدا کړي دي د مثال په توګه

الف ټول شيان چې په ځمکه شتون لري هغه الله ﷻ ستاسو د استفادې دپاره پيدا کړي دي چې تاسو ترې په پوه ډول سره ګټه اوچته کړئ او د خپل رب ﷻ شکريه خپله کړئ.

ب. بیا دا خبره هم د ذکر وړ ده چې الله ﷻ د اسمانونو پیدا کولو ته قصد وکړ، نو ستاسو دپاره یې اوه اسمانونو برابر پیدا کړه، ترڅو تاسو ورته په دقت سره وګورئ او د عقیدې د تصحیح دپاره ترې د استدلال کار واخلئ:

بلکې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ټول اسماني کائنات یې ستاسو د ګټو دپاره پیدا کړي دي که څه هم تاسو یې خپلو ځانونو ته په ګټورتوب باندې نه پوهېږئ.

په دې باندې علاوه ترڅو دغه اسمانونه ستاسو په معیشت کښې تاسو ته ګټور تمام شي که څه هم تاسو یې پوره درک نه شئ کولی او ورباندې نه پوهېږئ.

مګر الله ﷻ په هر شي باندې په کامله وجه پوه دی او هغه فوائد ورته ټول معلوم دي او ورته معلوم وه کومو ته چې ستاسو ضرورت دی.

توضیحات

١ـ په ﴿ وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا ﴾ کښې د "أَمْوَات" کلمه د "مَيت" جمعه ده او د هغو کالبوتونو څخه عبارت ده د کومو څخه چې روحونه وتلي او جدا شوي وي.

خو په دې مقام کښې ترې هغه شیان مطلب دي په کومو کښې چې روحونه (ارواګاني) نه وي پو کړی شوې او د انسان اطلاق ورباندې صحت نه لري، برابره خبره ده چې د انساني اسکلیټ درلودونکی وي او که نه.

نو په همدې بنیاد ذکره شوې کلمه لاندېنیو ټولو صورتونو ته شمولیت لري:

الف: چې بنیادمان د ګیاګانو او غذاګانو په مجموعو کښې خواره واره وي.

ب: چې د غذاګانو په خوراک سره یې د پلرونو په اصلابو کښې د نطفو په شکلونو سره موجودیت خپل کړی وي.

ج: چې نطفې د میندو رحمونو ته ورانتقال او هلته د مختلفو مراحلو سره مخامخ شي خو ارواګاني لا پکښې نه وي پو کړی شوې او د انسانانو اطلاق ورباندې صحت نه لري.

همدغه مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ هَلْ أَتَىٰ عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ حِينٌ مِّنَ ٱلدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْـًٔا مَّذْكُورًا ﴾ [الدهر: ١] یعني: یقیناً په بنیادمانو باندې د اوږدې زمانې څخه داسې وخت ورغلی دی چې هغوی هیڅ موجود شیان نه وه. او داسې وخت هم ورباندې ورغلی دی چې موجود شیان وه (مستقل شتون یې درلوده) خو د نطفو یا بل شي په نومونو یادېده، نه د انسانانو په نامه.

"اسْتِوَاء" څه معنی؟

٢ـ په ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَسَوَّىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ ﴾ کښې ﴿ ٱسْتَوَىٰ ﴾ د "استواء" څخه اشتقاقه شوې ده چې علماوو کرامو په متعددو معناوو سره معنی کړې ده[1].

---

(١) البحر المحیط ج١ ص٢١٧

خو څرنګه چې په دې مقام کښې وروسته د "إلیٰ" توري تعلق نیولی دی نو د کلکې ارادې معنی يې په زړه پورې برېښي[۱].

دا د یو پلوه، او د بل پلوه په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ٱلسَّمَآءِ﴾ کلمه اسم جنس ده چې په مفرد او جمعه دواړو باندې یې اطلاق کېږي، او دلته ترې د جمعې معنی مراده ده[۲]، د همدې کبله ورته د جمعې مؤنث ضمیر "هُنَّ" راجع شوی دی. یعنې بیا الله ﷻ اسمانونو ته کلکه اراده وکړه نو اسمانونه یې اوه برابر او خلق کړه.

هېر مو نه شي!

۳ـ په دې مقام کښې باید لاندې مطالب هېر نه کړی شي:

الف خینو مفسرینو کرامو دلته اوږد بحث کړی دی چې اسمانونه په پیدا کولو کښې مخکښې دي او که ځمکه مخکښې پیدا کړی شوې ده؟[۳].

خو مونږ به ـ ان شاء الله ﷻ ـ همدا موضوع د [حم السجدة: ۱۱] ایت لاندې مطرحه کړو.

ب دلته خینو مفسرینو کرامو د ټول عالم د پراخوالي په ارتباط څه رڼا اچولې ده[۴]، خو مونږ به ـ ان شاء الله ﷻ ـ په همدې هکله د [الکهف: ۱۰۹] ایت لاندې هغه څه ولیکو کوم چې راته د خپل رب ﷻ د پلوه راوښودل شي.

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوٓا۟ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ
فِيهَا وَيَسْفِكُ ٱلدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّىٓ أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾
وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلْأَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنۢبِـُٔونِى بِأَسْمَآءِ هَٰٓؤُلَآءِ إِن
كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَلِيمُ ٱلْحَكِيمُ
﴿٣٢﴾ قَالَ يَٰٓـَٔادَمُ أَنۢبِئْهُم بِأَسْمَآئِهِمْ ۖ فَلَمَّآ أَنۢبَأَهُم بِأَسْمَآئِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ إِنِّىٓ أَعْلَمُ
غَيْبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾﴾

[۳۰] او هغه وخت (خپل امت ته ور په یاد کړه) چې کله ستا رب ﷻ پرښتو ته وویل چې یقیناً زه په ځمکه کښې د یوه خلیفه پیدا کوونکی یم (چې د ښو او بدو دواړو استعداد به ولري).

پرښتو وویل چې: (ای ربه!) ایا ته په ځمکه کښې هغه څوک (د خلیفه په حیث) ګرځوې (پیدا

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۱ ص۱۲۳
(۲) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۷۸
(۳) تفسیر القرطبي ج۱ ص۲۵۵
(۴) الجواهر للطنطاوي ج۱ ص۴۹

کوي) کوم به چې پکښې فساد کوي او وینې به (پکښې) تویوي؟ (دا خو عجیبه کار دی).

حال دا چې مونږ تاته ستا د حمد سره (په صفاتو کښې) د پاکۍ نسبت کوو او (هم) درته (په افعالو کښې) تنزیه نسبتوو (نو په تاباندې څه اعتراض نه لرو).

الله ﷻ ووېلې چې: یقینًا زه په هغه شي باندې ښه پوهېږم په کوم باندې چې تاسو نه پوهېږئ (لږ وروسته به تاسو پوه شئ).

[۳۱] او (بیا) الله ﷻ آدم ﷺ ته ټول نومونه وښودل بیا یې د نومونو والا شیان په پرښتو باندې (په بلاکیفه توګه) وړاندې کړه.

نو (الله ﷻ ورته) ووېلې چې: د دغو شیانو په نومونو باندې ماته خبر راکړئ.

که چرته تاسو (په خپل تعجب کولو کښې) رښتیني یاست (نو دا کار وکړئ).

[۳۲] پرښتو ووېلې چې: (ای ربه!) تاته د اعتراض کولو څخه پاکي ده (مونږ ته د دغو شیانو په نومونو باندې علم نشته بلکې) مونږ ته هیڅ علم نشته مګر هغه علم کوم چې مونږ ته تا راښودلی دی (او زمونږ ورته ضرورت دی).

(ای ربه!) یقینًا ته یوازې همدا ته د کاملې پوهې (او) کامل حکمت خاوند یې (او بس).

[۳۳] (بیا) الله ﷻ ووېلې چې: ای آدمه! د دغو شیانو په نومونو باندې پرښتو ته خبر ورکړه (ترڅو هغوی پوه شي چې ستا زده دي).

نو کله چې آدم ﷺ د هغو شیانو په نومونو باندې پرښتو ته خبر ورکړ نو الله ﷻ ووېلې چې (ای پرښتو!) ایا ما تاسو ته نه وه ویلې چې یقینًا زه د اسمانونو او ځمکو په غیبو باندې ډېر ښه پوهېږم؟

(ای پرښتو!) او (په دې باندې علاوه) زه په هغو شیانو باندې هم ډېر ښه پوهېږم کوم چې تاسو یې ښکاره کوئ او په هغو شیانو باندې هم کوم چې تاسو یاست چې (په خپلو زړونو کښې) یې پټوئ.

ارتباطونه او د مطلب خلاصه

۱ــ د وړاندېنیو ایتونو مضمون دا وه چې ځمکې او اسمانونه او هغه شیان چې په دغو دواړو کښې شتون لري الله ﷻ د بنیادمانو دپاره پیدا کړي دي. په دې ایتونو کښې همدغه مضمون تائید شوی دی چې د آدم ﷺ د خلافت قیصې ته پکښې اشاره شوې ده.

۲ــ د هغو ایتونو اختتام په دې باندې صورت نیولی وه چې الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی او ټول علم همده ﷻ پورې اختصاص لري.

په دې ایتونو کښې د علم د ورکړې ډول ته اشاره کېږي چې هر چا ته د ضرورت او مناسبت په اندازه ورکول کېږي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د آدم ﷺ په ارتباط څه مطالب قرائت کړه او یو عظیم الشان نعمت وریه یاد کړه هغه دا چې:

۱ــ ستا رب ﷻ د آدم ﷺ پیدا کولو څخه وړاندې او د ځمکې د پیدا کولو څخه وروسته پرښتې مخاطبې کړې او ورته یې ووېلې چې ای پرښتو! زه په ځمکه کښې د یوه داسې شخص پیدا کوونکی

یم کوم به چې په شرعي کارونو کښې زما خلافت کوي، کوم به چې ستاسو غونډې نه وي چې د بدیو استعداد به نه لري بلکې هغه به د دواړو ډولونو استعداد درلودونکی وي.

۲_ پرښتو د اطمنان د حاصلولو دپاره او د خپلو خانونو د پوه کولو په غرض الله ﷻ ته پوښتنه راجع کړه چې ای زمونږ ربه! ایا ته په ځمکه کښې داسې شخص ګرځوې او پیدا کوې کوم به چې پکښې فسادونه کوي او وینې به پکښې تویه وي؟ دغه کار خو مونږ په تعجب کښې اچولي یاستو، حال دا چې مونږ ستا د ټولو عالي صفاتو څرګندوونکي یاستو.

ای زمونږ ربه! مونږ د حمد سره ستا تسبیح وایو چې ته په عالي صفاتو کښې هیڅ عیب نه لرې، او همدارنګه تاته په افعالو کښې هم د پاکۍ نسبت کوو چې ستا په کارونو کښې نه د ګوتې د ایښودلو ځای شته او نه وربانډې څه اعتراض واردېدلی شي.

لنډه دا چې زمونږ پوښتنه د اعتراض په بنیاد نه ده مطرحه شوې بلکې صرف د اطمنان حاصلولو او په حکمتونو باندې د پوهېدلو په غرض مو ورته صورت ورکړ.

۳_ الله ﷻ پرښتو ته جواب ورکړ چې یقیناً زه په هغو شیانو باندې پوهېږم په کومو باندې چې تاسو نه پوهېږئ. نو ستاسو پوښتنه په ځای ده ډېر ژر به زه تاسو ته په عملي جامه کښې جواب درکړم.

۴_ په همدې بنیاد الله ﷻ آدم ﷺ ته د ټولو هغو شیانو نومونه وروښودل کومو چې هغه ﷺ پورې ارتباط درلود او په پرښتو پورې یې تړاو نه درلود او د کومو نومونه چې د هغوی زده نه وه.

۵_ بیا الله ﷻ ذکر شوي ټول شیان پرښتو ته وړاندې کړه او پوښتنه یې ورته متوجه کړه چې ای پرښتو! تاسو ماته د دغو شیانو په نومونو باندې خبر راکړئ چې کوم-کوم او څه-څه نومونه لري؟.

ای پرښتو! دغه کار وکړئ که تاسو په تعجب کولو کښې رښتیني یاست او رښتیا د آدم ﷺ خلیفه ګرځول تعجبي وي او بالآخره که تاسو د الله ﷻ د ټولو عالي صفاتو څرګندوونکي یاست.

۶_ پرښتو په جواب کښې وویلې چې ای زمونږ ربه! تاته د هر نقص او هر عیب څخه پاکي ده او مونږ تاته پاکي نسبتوو، مونږ ته د دغو شیانو په نومونو باندې علم نشته، مونږ نه پوهېږو مګر په هغو شیانو باندې کوم چې مونږ ته ستا د پلوه رابنودل شوي وي، حال دا چې د دغو شیانو نومونه مونږ ته ستا دپلوه نه دي رابنودل شوي.

ای زمونږ ربه! یقیناً همدا ته په هر شي باندې پوه یې او د هر چا ضروریات درته معلوم دي او همدا ته د حکمت څښتن یې هر کار دې په حکمت ولاړ دی، او پوره واضحه ده چې د دغو شیانو د نومونو زده کړې ته مونږ څه اړتیا نه درلوده.

۷_ نو د پرښتو د جواب په تعقیب الله ﷻ آدم ﷺ مخاطب کړ او توصیه یې ورته وکړه چې ای آدمه! ته د دغو شیانو په نومونو باندې پرښتې خبرې کړه ترڅو دوی پوه شي چې ستا هغه شیان زده دي کوم چې د دوی نه دي زده.

۸_ نو کله چې آدم ﷺ پرښتو ته د هغو شیانو په نومونو باندې خبر ورکړ او د هر شي نوم یې بیل-بیل ورته واخست چې دا یې نوم دی او دایې خاصیتونه دي.

سمدستي پرښتې پوه شوې چې ددغو شیانو د استعمال او په کار اچولو دپاره زمونږ څخه په غیر یوه بل مخلوق ته ضرورت شته چې د ښو او بدو دوارو استعداد ولري.

په همدې بنیاد مونږ اعتراف کوو چې د آدم ﷺ پیدا کول او په ځمکه کښې د خلیفه په حیث یې درول څه د تعجب خبره نه ده، او مونږ د الله ﷻ د ټولو عالي صفاتو مظاهر نه شو جوړېدلی.

۹_ په دغه وخت کښې الله ﷻ پرښتې مخاطبې کړې چې ای پرښتو! ایا ما تاسو ته نه وه ویلي چې یقیناً یوازې همدا زه د ځمکو او اسمانونو او د ټولو کائناتو په پټو اسرارو باندې پوهېږم او بس.

۱۰_ الله ﷻ پرښتې په دې خبره باندې هم مخاطبې وګرځولې چې ای پرښتو! زه په هغه شي باندې هم ډېر ښه پوهېږم کوم چې تاسو یې ښکاره کوئ او تعجب ترې کوئ.

او په هغو شیانو باندې هم ډېر ښه پوهېږم کوم چې تاسو یې په زړونو کښې پټوئ او کوم چې ستاسو په زړونو کښې خطور کوي او ګرځي راګرځي.

توضیحات

۱_ په ﴿ فِي ٱلۡأَرۡضِ خَلِيفَةً ﴾ کښې ځینو مفسرینو کرامو د "خَلِيفَة" کلمه د "خَلَائِف" د کلمې دپاره مفرده ګڼلې ده[۱]. یعنې زه په ځمکه کښې د داسې یوه مخلوق پیدا کوونکی یم چې اولادونه به یې د پلرونو نائبان جوړېږي او د قیامت د ورځې پورې به دا سلسله روانه وي.

مګر مونږ ته دغه معنی په زړه پورې نه برېښي ځکه چې دا د اکرام مقام دی او ذکره شوې سلسله په اکرام دلالت نه کوي چې په ټولو حیواناتو کښې دغه سلسله جاري ده. مونږ ته غوره برېښي چې ذکره شوې کلمه (خَلِيفَة) دلته د "خُلَفَاء" دپاره مفرده وګڼله شي ترڅو د نائب معنی ورکړي.

خو نائب جوړېدل کله د مَنوب عنه د غیاب یا عُجز د کبله او کله د تشریف او اکرام د کبله صورت نیسي[۲]، چې دلته الله ﷻ همدغه مخلوق (آدم ﷺ) د تشریف او اکرام دپاره د تکلیفي احکامو په تنفیذ کښې نائب ګرځولی دی.

په همدغه مضمون باندې په بل ایت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ وَلَقَدۡ كَرَّمۡنَا بَنِيٓ ءَادَمَ وَحَمَلۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِ وَرَزَقۡنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ ﴾ [الإسراء: ۷۰] یعني: او یقیناً مونږ بنیادمان مکرم ګرځولي دي او په وچه او دریاب کښې مو سواره کړي دي او د پاکیزه خوراکونو څخه مو ورته روزي کړې دي.

سوالونه او جوابونه

۲_ څه لرې نه ده چې په دې مقام کښې د چا په ذهن کښې لاندې سوالونه خطور وکړي:

الف: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې الله ﷻ د خلیفه د پیدا کولو څخه وراندې

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۶۹
(۲) مفردات الراغب ص۱۵۷

پرښتې په خپله اراده خبرې کړې چې زه د دغه کار کوونکی یم؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ اراده وه چې د راتلونکي خلیفه سره به پرښتې د جنین په جوړولو او د ارزاقو په توزیع او هم د اعمالو په لیکلو او نورو کارونو کښې همکاري خپلوي.

نو هغوی یې لا د وړاندې څخه په خپله اراده خبرې کړې ترڅو هغوی د خپل اطمنان د تحصیل دپاره پوښتنه وکړي او د الله ﷻ د پلوه اطمنان ښونکی جواب واوري، لکه چې همداسې وشوه.

ب: که څوک وایي چې پرښتې په څه پوه شوې چې د راتلونکي خلیفه اولادونه به په ځمکه کښې فساد کوي او وینې به پکښې تویوي؟

مونږ وایو چې: که څه هم د دغه سوال د جوابولو دپاره علماوو کرامو متعدد احتمالي جوابونه کړي دي[۱]، مګر کوم جواب چې مونږ ته په زړه پوری برېښي هغه دا دی چې: په دغې خبره باندې الله ﷻ پرښتې خبرې کړې وې البته په کوم وخت کښې یې چې ورته راتلونکی خلیفه معرفي کاوه.

که بالفرض د الله ﷻ د پلوه ورته ذکره شوې اطلاع نه وی ورکړې شوې نو دوی به په جرئت سره د ﴿ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ ٱلدِّمَآءَ ﴾ په کلماتو باندې تلفظ نه وی کړی او نه به ورته د پوښتنې کولو باعث صورت نیولی وی.

ج: که څوک وایي چې: په ﴿ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ﴾ کښې د ﴿ نُسَبِّحُ ﴾ کلمه د "تَسْبِيح" څخه اشتقاقه شوې ده او د "نُقَدِّسُ" کلمې د "تقديس" څخه اشتقاق موندلی دی. نو پوښتنه دا ده چې ایا د تسبیح او تقدیس ترمنځ څه فرق شته؟

مونږ وایو چې: که څه هم دغه دواړه مصدرونه الله ﷻ ته د پاکۍ د نسبت کولو څخه عبارت دي[۲]. مګر څرنګه چې د تاکید څخه تاسیس بهتر دی، نو دلته لاندې فرق درلودلی شي:

تسبیح په عالي صفاتو کښې الله ﷻ ته د پاکۍ نسبت کول دي او تقدیس الله ﷻ ته په افعالو کښې د پاکۍ نسبت کول دي. یعنې حال دا چې مونږ تاته په صفاتو کښې او هم په افعالو کښې د پاکۍ نسبت کوو چې ته د هر حیثه د نقص او عیب څخه پاک او منزه یې.

د: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې پرښتو د خپلې پوښتنې سره ذکر شوي د تحمید او تسبیح او هم د تقدیس کلمات ضمیمه کړه، حال دا چې د هغوی پوښتنه د دغو کلماتو د ذکر څخه په غیر تمامه وه؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا د دې دپاره چې د خپلې پوښتنې دول څرګند کړي چې دا پوښتنه د اعتراض په بنیاد منځ ته نه ده راغلې، چې د عیب لګولو معنی ورکړي، بلکې دې پوښتنې صرف د اطمنان د تحصیل په غرض صورت نیولی دی.

ه. که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د پرښتو په جواب کښې صرف د

(۱) تفسیر فتح القدیر ج۱ ص۶۳، تفسیر القرطبي ج۱ ص۲۷۴، تفسیر القاسمي ج۲ ص۹۶

(۲) مفردات الراغب ص۲۲۶؛ لسان العرب ج۶ ص۱۶۸

﴿إِنِّيٓ أَعۡلَمُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ﴾ جملې په ویلو باندې اکتفاء ونه کړه بلکې آدم ﷺ ته یې د ټولو شیانو د نومونو په ښودانې سره ذکر شوی اجمالي جواب تفسیر کړ؟

مونږ وایو: لکه څنګه چې ورته وړاندې اشاره وشوه د پرښتو پوښتنې د اطمنان د تحصیل په غرض صورت نیولی وه او اطمنان په هغه ډول سره په ډېره ښه توګه تحقق ومومند په کوم باندې چې په ایتونو کښې صراحت نازل شوی دی، او عملي صورت حال یې ښودلی شوی دی.

د دغـې اطمنان ښونکي جواب نور نظایر هم په قرآن کریم کښې شته چې عملي شکل یې درلودلی وي. د مثال په توګه:

اول: الله ﷻ هغه چا ته په عملي شکل سره اطمنان ورکړ د کوم په زړه کښې چې دې خبرې خطور کړی وه چې الله ﷻ به دغه ورانه ویجاړه قریه څنګه ژوندۍ کړي: [البقرة:۲۵۹].

دوهم: همدارنګه د ابراهیم ﷺ سوال ته هم، چې ای ربه! ته مړي څنګه ژوندي کوې، په عملي شکل سره جواب ورکړی شو: [البقرة: ۲۶۰].

درېم: کله چې موسی ﷺ په دنیا کښې د مناجات په وخت کښې د دیدار غوښتنه وکړه نو الله ﷻ ورته په عملي شکل قناعت او اطمنان ورکړ: [الأعراف:۱۴۳].

څلورم: همدارنګه الله ﷻ د موسی ﷺ دا خبره په عملي شکل سره جوابه کړه چې په مخلوقاتو کښې به د ځمکې په مخ زما څخه بل څوک ښه عالم نه وي[1]، نو د خضر ﷺ سره یې ملاقي کړ: [الکهف: ۶۰_۸۲].

و: که څوک وایي چې: په څه وجه د پرښتو اطمنان حاصل شو چې د هغو شیانو نومونه یې زده نه وه کوم چې الله ﷻ آدم ﷺ ته ښودلي وه او دوی ته یې نه وه ښودلي؟

مونږ وایو چې: پرښتې پوهېدلې چې الله ﷻ هر مخلوق ته د خپل کامل او شامل علم څخه هومره پوهه ورکوي څومره ته چې ضرورت لري او څومره چې ورسره مناسبه وي.

نو کله چې آدم ﷺ د خوراکي او مادي شیانو او هم د هغو شیانو نومونه واخستل کومو چې جناياتو پورې ارتباط درلود، نو پرښتې پوه شوې چې د یوه داسې مخلوق پیدا کولو ته ضرورت شته کوم چې د ښو او بدو دواړو استعداد ولري د کومو چې مونږ درلودونکي نه یاستو، ترڅو د الله ﷻ د ټولو عالي صفاتو څرګندونه وکړی شي. لکه غفار، قهار او داسې نور.

ز: که څوک وایي چې: الله ﷻ آدم ﷺ ته د لغاتو (ژبو) څخه په کوم لغت د ضرورت وړ شیانو نومونه ورروښودل؟

مونږ وایو چې: دغه تعلیم او ښودانه تکویني ښودانه وه چې خاصو لغاتو او کلماتو ته یې ضرورت نه درلود، بلکې الله ﷻ په آدم ﷺ کښې داسې استعداد کېښود چې د قیامت تر ورځې پورې ورباندې بنیادمان خبرې کولی شي او په مختلفو لغاتو او کلماتو کښې یې څرګندولی شي.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۷

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ عَلَّمَهُ ٱلْبَيَانَ ﴾ [الرحمن: ۴] يعني: ډېر مهربان الله ﷻ انسان ته (په ليک او لوست سره) بيان ښودلی دی (چې د ما في الضمير څرګندونه وکړي).

دغه ډول تکويني ښودانه الله ﷻ هر ژوندي شي ته عنايت کړې ده لکه چې فرمايي: ﴿ رَبُّنَا ٱلَّذِىٓ أَعْطَىٰ كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴾ [طه: ۵۰] يعني: (موسی ؑ د فرعون په جواب کښې وويل چې) زمونږ رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هر شي ته يې مناسب شکل ورکړی دی او بيا يې ورته ښودانه هم کړې ده (چې د خپل شکل څخه مناسبه استفاده وکړي).

ح: که څوک وايي چې: په آدم ؑ کښې په ټولو ژبو باندې د تکلم استعداد ايښودلی شوی وونو پوښتنه دا ده چې پرښتو ته يې په کومې ژبې سره د ضرورت وړ شيانو نومونه واورول؟

مونږ وايو چې: دغه خاصه ژبه يوازې الله ﷻ ته معلومه ده او بس، په دې باندې علاوه د دغې ژبې په تعين کښې څه خاصه ګټه هم نشته، که نه نو الله ﷻ به ورباندې صراحت نازل کړی وی.

دغه سوال جواب په هغه عهد کښې هم صورت نيولی شي کوم چې الله ﷻ په عالم الذر کښې د ارواګانو څخه اخستی وه کوم ته چې په [الأعراف: ۱۷۲] ايت کښې اشاره شوې ده.

ط: که څوک وايي چې: په ﴿ ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ ﴾ کښې د "هُمْ" ضمير مسمياتو ته راجع دی، يعني بيا الله ﷻ مسميات په پرښتو باندې وروړاندې کړه چې د دغو شيانو نومونه او خاصيتونه ووايابست، حال دا! چې ذکر شوی ضمير په عاقلانو پورې اختصاص لري او په مسمياتو کښې خو غير عاقلان هم شامل دي. لکه آس، خر او نور؟

مونږ وايو چې: دلته د تغليب په توګه ذکر شوی ضمير غير عاقلانو ته هم شموليت لري. په همدې ارتباط د [يوسف: ۴] ايت لاندې څه نور وضاحت هم ـان شاء الله ﷻـ راروان دی.

تغليب دې ته وايي چې د مختلفو شيانو د مجموعې څخه د يوه شي په نوم تعبير وکړی شي مثلاً د "شمس" او "قمر" څخه د "شمسين" په لفظ سره تعبير صورت ونيسي.

ي: که څوک وايي چې: په مسمياتو کښې خو ځينې شيان معنوي شيان دي چې د وړاندې کولو قابل نه دي. لکه: علم، حلم او نور؟

مونږ وايو چې: د الله ﷻ وړاندې کول د بندګانو د وړاندې کولو غوندې نه دي ترڅو اعتراض وارد شي بلکې دغه وړاندې کول د متشابهاتو څخه دي نو په کار دي چې څرنګوالی يې الله ﷻ ته وسپارو او بس.

دغه ډول متشابهات په قرآن کريم او حديثو کښې زښت ډېر دي. لاندې مثالونه يې د ښه وضاحت دپاره ولولی:

اول الله ﷻ ليکونکې پرښتې د بنيادم په عقيدوي نېکيو او عقيدوي بديو باندې په بلا کيف توګه پوه کوي ترڅو يې د کتابت لاندې واقع کړي، همدې مضمون ته د [الانفطار: ۱۲] ايت کښې اشاره شوې ده.

دوهم په یوه اوږده حدیث کښې دا مضمون هم شامل دی چې[۱] یو خل نبي کریم ﷺ د استسقاء په لمانځه باندې ولاړ وه چې په عین حال کښې ورته الله ﷻ په دوزخ کښې ډېرې ښځې ورولېدې کړې او هم یې په همدغه حال کښې ورته جنت په سترګو وروليد کړ او نژدې وه چې د میوجاتو کوم وږی ترې راوشکوي.

یا که څوک وایي چې: په ﴿ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ﴾ کښې د "ما، ما" دواړه کلمې د کومو شیانو څخه کنائي دي؟

مونږ وایو چې: خینو مفسرینو کرامو دغه دواړه کلمې په دې مقام کښې په متعددو معناوو سره تفسیر کړې دي. د مثال په توګه[۲]: اولنی "ما" د ﴿ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ ﴾ د جملې څخه کنائي ده، او دوهمه "ما" د هغې جملې څخه عبارت ده کومه چې پرښتو په خپلو زړونو کښې ساتلې وه چې هیڅکله به الله ﷻ داسې مخلوق پیدا نه کړي چې هغه د همده ﷻ په نزد زمونږ څخه د زیات کرامت والا وي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې ذکرې شوې دواړه کلمې په عموم سره پرېښودلی شي ترڅو د پرښتو ټولو اظهاراتو او مخفیاتو ته شاملې شي، که څه هم د الله ﷻ څخه په غیر ورباندې نور څوک علم نه لري.

﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٣٤﴾ ﴾

[۳۴] او هغه وخت یاد کړه چې کله مونږ پرښتو ته وویلې چې: آدم ؑ ته سجده وکړئ نو پرښتو (ورته) سجده وکړه مګر ابلیس (سجده ونه کړه).

(د سجدې کولو څخه) یې خودداري وکړه او تکبر یې (ترې) خپل کړ او د کفر غوره کوونکو د ډلې څخه وګرځېد.

توضیحات او د مطلب خلاصه

۱ـ کله چې په وړاندېنیو ایتونو کښې ذکره شوې صحنه تېره شوه او د پرښتو اطمنان حاصل شو نو بیا الله ﷻ هغه صورت حال ته تحقق ورکړ کوم ته چې په دغه ایت کښې اشاره شوې ده.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د خینو علماوو کرامو په نزد ذکر شوی صورت حال د آدم ؑ د پیدایښت څخه وروسته متصل متحقق شوی دی او بیا په تعقیب باندې یې د ژبو تعلیم منځ ته

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۴۴؛ صحیح مسلم ج۱ ص۲۹۸

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۵۲۵

راغلی دی[۱] او دا ځکه چي الله ﷻ فرمایلي دي چي ﴿ فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِى فَقَعُوا لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴾ [ص ۷۲] یعني: ای پرښتو! نو کله چي ما د ځمکي خلیفه برابر کړ او د خپلو خزانو څخه مي پکښي روح پو کړ نو تاسو ورته په سجده پرېوزئ[۲]

مونږ وايو چي په ﴿ فَقَعُوا ﴾ کښي د "ف" توری په تعقیب دلالت کوي خو په اتصال باندي دلالت نه کوي ترڅو اعتراض وارد شي. د دې وضاحت دپاره لاندي ايت شريف ولولئ:

الله ﷻ فرمایلي دي چي ﴿ ثُمَّ خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً ﴾ [المؤمنون ۱۴]

یعني: بیا مونږ (په رحم کښي) نطفه پرنډ وينه وګرځوله نو پرنډ وينه مو بې هډوکو غوښه جوړه کړه.

پوره واضحه ده چي د پرنډ وینې څخه بې هډوکي غوښه په رحم کښي سمدستي نه جوړېږي ترڅو وربانديي اقلاً څلوېښت ورځي تېري نه شي.

په همدي بنياد که د آدم ﷺ د پيدايښت او د ده د مسجود جوړېدلو ترمنځ د لغاتو تعليم صورت نیولی وي، نو څه اعتراض ورباندي نه شي وارډېدلی.

سجده کوونکي پرښتي

۳ـ په دې کښي علماء کرام په دوه وو ډلو وېشلي شوي دي چي د ﴿ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ﴾ په کلمي سره ټولي پرښتي مرادي دي او که څنګه هغه دا چي

الف: ځیني علماء کرام وایي چي دلته يوازي هغه پرښتي مخاطبي ګرځولي شوي دي د کومو چي د ځمکي سره تعلق وه. لکه باد، باران او داسي نور[۲]

دوی وايي چي دلته خبره د ځمکي په خلافت کښي ده او بس.

ب: اکثریت علماء کرام وايي چي دلته ټولي پرښتي مطلب دي چي د تخصيص دپاره منصوصي دلیل موجوديت نه لري[۳].

مونږ ته د دغه د اکثريت نظر بهتر برېښي چي په ايت کښي ذکر شوي کلمه په تاکيداتو سره نازله شوي ده چي: ﴿ فَسَجَدَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴾ [الحجر: ۳] یعني: نو ټولو پرښتو (آدم ﷺ ته) سجده وکړه، ټولو (يوه هم بې سجدي پاتې نشوه).

د سجدي ډولونه

۴ـ په دې کښي ټول علماء کرام متفق دي چي په ﴿ ٱسْجُدُوا ﴾ کښي د عبادت سجده مطلب نه ده او دا ځکه چي عبادت الله ﷻ پوري اختصاص لري، نه بل چا ته جوازي لري او نه ورباندي بل چا ته الله ﷻ امر کوي.

• خو د ذکر شوي اتفاق څخه په غیر پکښي په لاندي ډول اختلاف شته.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۷۲

(۲) زاد المسیر ج ۱ ص ۵۲

(۳) تفسیر القاسمي ج ۲ ص ۱۰۲ تفسیر ابي السعود ج ۱ ص ۸۷

الف: خینې وايي چې دلته د سجدې څخه محض انحناء (کوږوالی) مطلب دی[۱]، چې په اوسنی زمانه کښې ورته "وراند ګورد" وايي.

ب: خینې وايي چې دلته په څمکه باندې د اوچولي ایښودل مطلب دي خو په دې ډول سره چې آدم ﷺ محض د قبلې حیثیت درلود او بس[۲].

ج: خینې نور وايي چې دلته د سجدې څخه په څمکه باندې د اوچولي ایښودل مراد دي خو په دې لحاظ نه چې آدم ﷺ محض قبله وګرځي بلکې په دې لحاظ چې د آدم ﷺ تعظیم پکښې په نظر کښې نیولی شوی وي[۳].

تبصره

۵ـ مونږ نه همدغه درېم نظر په زړه پوري برېښي. او دا څکه چې:

الف: د سجدې څخه محض انحناء اراده کول غیر متبادره معنی ده، نو په کار دي چې د مجبوریت څخه په غیر اراده نه کړی شي.

ب: په دغې سجده کښې خو اکرام او تعظیم مرموز وه د همدې کبله وړباندې ابلیس خپه شو او الله ﷻ ته یې د اعتراض په توګه وویلې چې: ﴿ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾ [الإسراء: ۶۲] یعني: ای ربه! ماته خبر راکړه چې ایا دغه هغه کس دی چې تا په ما باندې مکرم (معظم) وګرځاوه (حال دا چې دا دې د خاورو څخه پیدا کړی دی او زه دې د اور څخه پیدا کړی یم).

او پوره واضحه ده چې د آدم ﷺ په قبله جوړېدلو کښې چندان تعظیم مرموز نه دی د همدې کبله نبي کریم ﷺ په دواړو قبلو باندې مکلف وه چې سجده ورته وکړي حال دا چې په دواړو قبلو (کعبه او بیت المقدس) باندې بهتر او غوره وه.

که بالفرض ذکرې شوې سجدې محض د آدم ﷺ د قبله ګرځولو په توګه صورت نیولی وی نو احتمال وه چې ابلیس دېر نه وی خپه شوی او د سجدې کولو څخه یې منعه نه وی اختیار کړې.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وايي چې: د تعظیم د سجدې او د عبادت د سجدې څه فرق دی؟

مونږ وایو چې: عبادتي سجده هغه ده چې د خوف او رجاء په بنیاد یې صورت نیولی وي. او پوره واضحه ده چې د خوف او رجاء مجموعه د الله ﷻ څخه په غیر بل چا ته جواز نه لري.

د همدې سجدې په ارتباط یا د عبادت په هکله د الله ﷻ په توفیق د [الفاتحة:۴] او [البقرة:۲۱] ایتونو لاندې څه وضاحت تېر شوی دی، نو هیله ده هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

بالمقابل د تعظیم سجده هغه ده چې ذکر شوی بنیاد ونه لري بلکې د "مَسْجُودٌ لَهُ" تعظیم پکښې

---

(۱) زاد المسیر ج۱ ص۵۲

(۲) تفسیر القرطبي ج۱ ص۲۹۳

(۳) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۰۲

په نظر کښې نیولې شوې وې او بس.

باقي شوه دا خبره چې آیا زموږ په شریعت کښې به سجده کولو سره د یو شخص (غیر الله) تعظیم جواز لري او که نه؟. نو دا به ان شاء الله د [یوسف ۱۰۰] ایت لاندې په هغې اندازه وخیږو څومره چې الله ﷻ توفیق راکړي.

آیا ابلیس د پرښتو څخه وه؟

۷ـ موږ وایو چې ځینې علماء کرام وایي چې ابلیس عليه اللعنة د پرښتو د جملې څخه وه[1] که نه نو په ﴿ إِلَّا إِبْلِيسَ ﴾ کښې به استثناء منقطعه وګرځي او ابلیس به په سجده کولو باندې مامور جوړ نه شي نو په دې تقدیر به یې عصیان څه معنی ولري؟ حال دا چې ماموریت یې ورباندې منصوص دی چې ﴿ قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ ﴾ [الأعراف ۱۲] یعنې الله ﷻ وفرمایل چې ای ابلیسه په تاباندې څه باعث وه چې تا آدم عليه السلام ته د تعظیم سجده په هغه وخت کښې ونه کړه کله چې ما درته پرې امر وکړ.

مګر موږ ته بهتره برېښي چې ابلیس عليه اللعنة بالکل د پرښتو د جملې څخه نه وه[2] دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ د پرښتو په هکله فرمايي چې ﴿ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ ﴾ [التحريم ۶] یعنې پرښتې د الله ﷻ څخه په هغه حکم کښې عصیان نه کوي په کوم سره چې ورته امر وکړي (حال دا چې ابلیس د عصیان ډېره اېښې ده).

ب: الله ﷻ د پرښتو څخه حکایت کوي چې ﴿ بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ ﴾ [سبأ ۴۱] یعنې د قیامت په ورځ به د الله ﷻ په حضور کښې پرښتې عرض وکړي چې ای ربه مشرکانو زموږ عبادت نه دی کړی بلکې د پیریانو (ابلیسانو) عبادت یې کړی دی (او هغوی خو زموږ د جنسه نه دي).

ج: الله ﷻ په [الكهف ۵۰] ایت کښې موږ ته خبر راکړی چې ابلیس اولاده لري، او پوره څرګنده ده چې اولاده د انوثیت څخه په غیر بالکل صورت نه شي نیولې حال دا چې په [الزخرف ۱۹] ایت کښې الله ﷻ د مشرکانو دا کفري عقیده رد کړې ده چې پرښتو ته په انوثیت (ښځه توب) معتقد دي.

د: الله ﷻ په [ص ۷۶] ایت کښې د ابلیس عليه اللعنة د خولې څخه حکایت نازل کړی دی چې زه دې د اور څخه پیدا کړی یم او همدارنګه الله ﷻ په [الحجر ۲۷] ایت کښې د پیریانو اصلیت هم د تېز اور څخه ښودلی دی.

نو کله چې د ابلیس اصلیت د پیریانو سره متحد شو نو معلومه شوه چې جنسیت به یې هم ورسره متحد وي.

هـ: په دې ټولو باندې علاوه الله ﷻ په صراحت سره فرمايلي دي چې ﴿ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ

---

۱. تفسیر المظهري ج۱ ص۶۳، روح المعاني ج۱ ص۲۲۹

۲. تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۷۷

أَمْرِ رَبِّهِ ﴾ [الكهف ۵۰] يعني ابليس عليه اللعنة د پيريانو د جملې څخه وه نو د حقيقي رب ﷻ د امر څخه يې عصيان وكړ او فسق يې غوره كړ.

ابليس په كوم امر سره په سجده كولو مامور شو؟

۸_ پاتې شوه دا خبره چې كله ابليس عليه اللعنة د پرښتو د جملې څخه نه شو، نو په كوم امر سره په سجده كولو مامور وګرځېد؟

مونږ وايو چې داسې امر په قرآن كريم كښې نه دى نازل شوى چې بوازې ابليس عليه اللعنة ته پكښې د سجده كولو توصيه شوې وي، مګر په همدغه ايت كښې چې بحث پكښې روان دى نوموړى هم په سجده كولو باندې په دوه وو وجو سره مامور ګرځېدلى شي هغه دا چې

الف كوم حاضرين چې په ﴿ ٱسْجُدُوا ﴾ سره د الله ﷻ د پلوه مخاطب ګرځولي شوي وه په هغوى كښې ابليس هم شامل او حاضر وه

خو د همدغې صحنې په حكايت كښې الله ﷻ د ابليس په ذكر باندې د اقليت د كبله او يا د تغليب د كبله صراحت ونه كړ چې داسې يې نازل كړي وى چې "وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ وَإِبْلِيسَ اسْجُدُوا لِآدَمَ" يعني او هغه وخت ياد كړه چې كله مونږ د پرښتو او ابليس مجموعې ته وويلې چې تاسو ټول آدم ﷺ ته د تعظيم سجده وكړئ.

په دې تقدير استثناء متصله ګرځي خو په كلام كښې د "إِبْلِيس" كلمه مقدره او ملحوظ ګڼله كېږي. همدغه جواب ته په [الأعراف ۱۳، ۱۸] اوهم په [الحجر ۳۴] ايتونو كښې اشارې موندلې كېږي.

ب كه د ﴿ إِلَّا إِبْلِيسَ ﴾ استثناء منفصله وګڼله شي نو د كلام تقدير به داسې راوځېږي چې

"إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَسْجُدْ إِذْ قُلْنَا لَهُ اسْجُدْ لِآدَمَ" يعني مګر ابليس سجده ونه كړه كله چې مونږ ورته وويلې چې آدم ﷺ ته د تعظيم سجده وكړه.

په ذكرو شوو دواړو جوابونو كښې په مقدرو كلماتو باندې لاندې دوه دليلونه دلالت كوي:

اول د ﴿ أَبَىٰ وَٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴾ د جملو تعقيب يعني ابليس د خپل ماموريت د اجراء څخه منعه وكړه او د تكبر مرتكب شو (چې زه د آدم ﷺ څخه غوره يم) او خپل ځان يې ورباندې د كفارو د ډلې څخه شمېر كړ.

كه بالفرض نوموړى د ايت په اولنۍ برخه كښې په سجده كولو باندې مامور شوى نه وى نو د ايت په وروستنۍ برخه كښې به ورته ذكر شوى توبيخ نه وى متوجه شوى.

دوهم د پرښتو د ټولګې څخه اخراج او دائمي لعنت د ابليس په همدغې استكبارې خط السير باندې مرتب شو چې په بل ځاى كښې ورباندې صراحت نازل شوى دى چې ﴿ قَالَ فَٱخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ۝ وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِيٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلدِّينِ ﴾ [ص ۷۷، ۷۸] يعني د سجدې نه كولو په نتيجه كښې الله ﷻ ابليس مخاطب وګرځاوه او ورته يې وويلې چې نو د پرښتو د ډلې څخه ووځه چې يقيناً

ته رټلی شوی يې او په تاباندې د جزا د ورځې پورې زما لعنت دی (چې روزمره به درباندې اضافه کېږي او د رحمت څخه به لرې کېږې).

په یاد ولرئ!

۹ ــ په دې مقام کښې لاندې ټکي یاد ساتل په کار دي:

الف: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د ابلیس علیه اللعنة اصلي نوم عَزازِیْل یا حَارِثْ وه[۱]، مګر مونږ ته غوره برېښي چې دغه نوم (ابلیس) به یې اصلي نوم وي چې صراحت ورباندې نازل شوی دی.

ب: دلته ځینو علماء کرامو[۲] ډېر اوږد بحث لیکلی دی چې عندالله د پیغمبرانو علیهم السلام مجموعه غوره ده او که د پرښتو علیهم السلام مجموعه؟. نو که څوک د اوږده بحث لوستل غواړي هملته دې مراجعه وکړي مونږ فقط په همدومره خبره باندې اکتفاء کوو په کومه مجموعه کښې چې رحمة للعالمین شامل وي نو په منې مجموعه باندې به بله مجموعه بهتري ونه شي درلودلی.

﴿ وَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَأَزَلَّهُمَا ٱلشَّيْطَٰنُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا
فِيهِ ۖ وَقُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۖ وَلَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾
فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾ قُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ مِنْهَا
جَمِيعًا ۖ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَاىَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾
وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَآ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٣٩﴾ ﴾

[۳۵] او (هغه وخت یاد کړه چې) مونږ وویلې چې: ای آدمه ته همدا ته په جنت کښې اوسېږه او ستا مېرمن دې هم (په جنت کښې اوسېږي)، او تاسو دواړه د جنت (د میوجاتو) څخه پراخه (پرېمانه) خورئ هر چرته مو چې خوښه وي.

او (فقط) دغې ونې ته دواړه مه ورنږدې کېږئ (چې څه ترې وخورئ) نو تاسو دواړه به (په خپلو خانونو باندې) د ظلم کوونکو څخه وګرځئ.

[۳۶] نو دوی دواړو لره (د وسوسې په اچولو سره) د جنت څخه شیطان وښویول (چې دواړه ذکر شوې ونې ته ورنږدې شوه او خوراک یې ترې وکړ)، نو شیطان دوی دواړه د هغو نعمتونو څخه وویستل په کومو کښې چې دواړه مېشت وه.

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۶۳، تفسیر الطبري ج۱ ص۲۲۴
(۲) التفسیر الکبیر ج۲ ص۲۱۵

او مونږ وویلې چې تاسو دواړه (د اولادونو په شمول) ځمکې ته په داسې حال ورښکته شئ چې (د اولادونو په لحاظ به) ستاسو ځینې کسان د ځینو نورو کسانو دښمنان وي.
او تاسو ټولو ته به ځمکه کښې د څه وخته پورې استقرار (استوګنه) او څه استفاده کول (ټاکلې شوي) دي (او بس).

[۳۷] نو آدم ﷺ د خپل رب ﷻ د پلوه (د اعتذار) د څو کلماتو ته سره ملاقي شو (نو په همدغو کلماتو سره یې خپل رب ﷻ ته اعتذار وړاندې کړ) نو خپل رب ﷻ ورباندې (په رحمت سره) رجوع وکړه (او توبه یې ورته قبوله کړه).
یقینًا د آدم ﷺ رب ﷻ همدی ډېر توبه قبلوونکی (او) ډېر مهربان دی.

[۳۸] مونږ (ورته) وویلې چې: (ځمکې ته) تاسو ټول د جنت څخه ورکوز شئ (البته د سزا په حیث نه بلکې د امتحان په حیث).
نو که چرته زما د پلوه تاسو ته هدایت درغی نو هر چا چې زما د هدایت پیروي وکړه نو په هغوی باندې (په آخرت کښې) نه ډار شته او نه به دوی غمژن شي (بلکې همېشه به خوشاله وي).

[۳۹] او هغه کسان چې (زما د هدایت) ناشکري خپله کړي او زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت وکړي (نو) دغه کسان د اور (دائمي) ملګري دي چې دوی به په اور (دوزخ) کښې همېشه وي.

توضیحات او د مطلب خلاصه

۱ـ د ﴿ وَقُلْنَا يَـٰٓـَٔادَمُ ﴾ جمله په وړاندېنې ایت کښې د "قُلْنَا" په جمله باندې عطفه ده او د "إِذْ" کلمه ورسره مقدره ده.

دا د یو پلوه، اود بله پلوه ځینې مفسرین کرام[۱] وایي چې په ﴿ وَقُلْنَا يَـٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ﴾ کښې د ﴿ ٱسْكُنْ ﴾ کلمه په موقته استوګنه باندې دلالت کوي. او په همدغه عبارت کښې د "زَوْج" کلمه په اتفاق سره د "حواء" رضي الله عنها څخه عبارت ده.

یعنې هغه وخت یاد کړه چې کله مونږ آدم ﷺ ته وویلې چې ای آدمه! ته او ستا مېرمن (حواء) دواړه په جنت کښې د څه وخته پورې استوګنه وکړئ، او د جنت د میوجاتو څخه په پراخه پیمانه خورئ او هر چرته مو چې خوښه وي هلته ګرځئ راګرځئ. خو فقط د دغې یوې ونې څخه څه شی مه خورئ بلکې دغې ونې ته بالکل ورنژدې کېږئ مه، هسې نه چې د خوراک یې مرتکب وګرځئ او خپلو ځانونو باندې د تیرې کوونکو د ډلې څخه جوړ شئ.

پوښتنې او د هغو جوابونه

۲ـ څه لرې نه ده چې په دې مقام کښې د چا په ذهن کښې لاندې پوښتنې وګرځي راوګرځي:
الف که څوک وایي چې بي بي حواء رضي الله عنها د څه شي څخه پیدا کړی شوه؟

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۲۹۹

مونږ وایو چې په همدې ارتباط الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا ﴾ [النساء ١] یعني ای خلکو! تاسو د خپل هغه رب ﷻ څخه ووېرېږئ چې تاسو یې د یو نفس څخه پیدا کړي یاست. او د همدغه یو نفس څخه یې د هغه جوړه (مېرمن) هم پیدا کړې ده

په دې باندې علاوه نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې «إِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ وَإِنَّكَ إِنْ تُرِدْ إِقَامَةَ الضِّلَعِ تَكْسِرْهَا فَدَارِهَا تَعِشْ بِهَا»[١] یعني یقیناً ښځه د پوښتۍ څخه پیدا کړې شوې ده او که ته اراده وکړې چې پوښتۍ سمه کړې نو ماته به یې کړې (سمولی به یې نه شې)، نو نرمي ورسره کوه ترڅو ورسره ژوند او گذاره وکړې

د همدې حدیث په تفسیر کښې الشافعي رحمه الله ویلي دي چې "إِنَّ اللهَ تَعَالَى لَمَّا خَلَقَ آدَمَ خُلِقَتْ حَوَّاءُ مِنْ ضِلْعِهِ الْقُصَيْرِ"[٢] یعني یقیناً هر کله چې الله ﷻ آدم پیدا کړ نو (د الله ﷻ په امر سره) حواء رضي الله عنها د آدم عليه السلام د لنډکۍ پوښتۍ څخه پیدا کړی شوه

ب: که څوک وایي چې ایا بي بي حواء رضي الله عنها په جنت کښې پیدا کړی شوه او که په ځمکه کښې پیدا کړی شوه او بیا د آدم عليه السلام سره جنت ته ورداخله کړی شوه؟

مونږ وایو چې ځینو مفسرینو کرامو په همدې ارتباط سره اوږد بیان لیکلی دی[٣]، خو د ایتونو د سیاق څخه څرگندېږي چې حواء رضي الله عنها په ځمکه کښې پیدا کړی شوې ده او بیا دواړه جنت ته بیولی شوي دي[٤].

ج: که څوک وایي چې کوم جنت ته آدم عليه السلام او حواء رضي الله عنها دواړه بیولي شوي وه؟

مونږ وایو چې که څه هم ځینو علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْجَنَّةَ ﴾ کلمه په یوه باغ باندې تفسیره کړې ده کوم چې په یو لوړ ځای کښې موقعیت درلود او په همدې ارتباط یې اوږد بحث لیکلی دی[٥]. مگر بهتره او متبادره معنی یې دا ده چې دلته ذکره شوې کلمه د هغه جنت څخه عبارت ده کوم چې د جهنم په مقابل کښې قرار لري[٦]. د کوم وعده چې د الله ﷻ د پلوه د قیامت په ورځ ټولو مؤمنانو ته ورکړه شوې ده (الله ﷻ دې پکښې زمونږ نصیب هم وکړي).

د: که څوک وایي چې: په ﴿ هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ ﴾ کښې کومې ونې ته اشاره ده؟

مونږ وایو چې: د دغې ونې په تشخیص کښې ځینو علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[٧].

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٧ ص٢٣٩، صحيح البخاري ج١ ص٤٦٩
(٢) تفسير ابن ماجه ص٣
(٣) تفسير البغوي ج١ ص٦٣، تفسير الطبري ج١ ص٢٢٩، تفسير ابي السعود ج١ ص٩٠
(٤) تفسير ابن كثير ج١ ص٧٩
(٥) التفسير الكبير ج٣ ص٣، اللباب في علوم الكتاب ج١ ص٥٥
(٦) روح المعاني ج١ ص٢٣٣
(٧) زاد المسير ج١ ص٥٤

مګر بهتره دا ده چې په تشخيص کښې یې توقف غوره کړی شي چې څه ګته پکښې شتون نه لري که بالفرض څه ګټې پکښې شتون درلودی نو په کوم ایت یا حدیث کښې به ضرور وریاندې صراحت کړی شوی وی.

ه که څوک وايي چې: آدم ﷺ خو د ځمکې د خلافت دپاره پیدا کړی شوی وه نو په دې کښې څه حکمت وه چې الله ﷻ ورته د جنت دوره ورکړه؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې دغه دوره د نبي کريم ﷺ د معراج د دورې سره شباهت لري، شاید چې دغې دورې به د دې دپاره صورت نیولی وی چې

اول ترڅو د ابلیس عليه اللعنة د غولونې صحنه تحقق ومومي او همدغه صورت حال په بنيادمانو باندې قرائت کړی شي چې د قیامت د ورځې پورې ترې عبرت واخلي.

دوهم ترڅو بنیادمانو ته خپل پوخ دښمن څرګند شي چې د دوی مور او پلار دواړه یې د جنت څخه رابهر کړه نو د دوی په غولونه باندې به هیڅکله صرفه ونه کړي چې جنت ته د داخلېدلو مخه یې خوشې کړي.

دریم ترڅو د غولېدنې په حالت کښې بنیادمان د خپلې مور او پلار په لاره لاړ شي (توبه خپله کړي) او د ابلیس په لاره لاړ نه شي چې په عصیان او جنایت باندې کلک ودرېږي چې د تعذیب مستحق جوړ شي.

و که څوک وايي چې: په ﴿ فَأَزَلَّهُمَا ٱلشَّيْطَٰنُ عَنْهَا ﴾ کښې د "أَزَلَّهُمَا" کلمه د "إزلال" ـ لکه "إكرام" ـ څخه اشتقاقه شوې ده او د "عَنْهَا" ضمير جنت ته راجع دی چې په وړاندېنې ایت کښې ذکر دی یعني نو شیطان آدم ﷺ او حواء رضي الله عنها دواړه د جنت څخه وښوېول او په غولونې سره یې ترې دواړه بهر کړه.

نو پوښتنه دا ده چې شیطان (ابلیس) څنګه په دغه کار باندې وتوانېد حال دا چې نوموړی خو لا وړاندې د پرښتو د ټولګي څخه وېستل شوی وه او جنت ته د داخلېدلو چانس یې د لاسه ورکړی وه لکه چې الله ﷻ د نوموړي په هکله فرمايي چې ﴿ قَالَ ٱخْرُجْ مِنْهَا ﴾ [الأعراف: ۱۸] یعني: الله ﷻ وفرمایل چې (ای ابلیسه!) د پرښتو د ټولګي (یا د جنت) څخه ووځه (چې ته رټلی شوی یې).

مونږ وايو چې: ځینو علماوو کرامو د دغه سوال د جوابولو دپاره متعدد جوابونه لیکلي دي چې ابلیس د مار په ګېډه کښې جنت ته ورداخل شوی وه، او یا د جنت دروازې ته ورنږدې شوی وه او خپله خبره یې بدله کړې وه او جنت ته په داخلېدلو بریالی شوی وه[۱].

مګر دغه جوابونه يو هم د قبلېدلو قابلیت نه لري. او مقبول جواب دا دی چې د وسوسې د اچولو دپاره ضرورت نشته چې جنت ته د داخلېدلو التزام وکړی شي ایا جنتیان او دوزخیان سره بالمشافهه خبرې نه کوي لکه چې د [الأعراف ۴۳_ ۵۱] ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده؟

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱ ص۵۶۲

ایا په نني عصر کښې د شرق او غرب خلک سره په تلویزون کښې نه ګوري او یو تربله سره خبرې نه کوي؟ بلکې نن ورځ خو کفري دولتونو همدغه وسائل په کار اچولي دي او د کورونو په داخل کښې مسلمانان بې لارې کوي او ښځې او خوانان اغواء کوي.

ز. که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ذکره شوې جمله کښې د "ابلیس" ځای په ﴿ٱلشَّيْطَٰنُ﴾ سره تعبیر نازل شو او "فَأَزَلَّهُمَا إِبْلِيسُ" نزول ونه موند؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلمـ چې: دا مقام د غولونې د بیان مقام دی شاید چې په دې مقام کښې به د نوموړي ځخه په ﴿ٱلشَّيْطَٰنُ﴾ سره د دې دپاره تعبیر نازل شوی وی ترڅو بنیادمان پوه شي چې غولونه یوازې په ابلیس پورې انحصار نه لري بلکې په انسانانو کښې هم د هغه اندیوالان شته چې په غولونه او تېرویستنه کښې ورسره همکاري کوي. او په زړونو کښې په وسوسو اچولو باندې رسره اخته دي. او دا خکه چې د "شَيْطَان" کلمه هر سرکشه تجاوز کوونکي ته شامله ده، برابره خبره ده چې انسان وي که پېری او یا کوم بل ساکښ وي[۱].

همدې مطلب ته الله ﷻ په [الأنعام:۱۱۲] او په [الناس:۶] ایتونو کښې اشاره کړې ده.

نو که بالفرض د ﴿ٱلشَّيْطَٰنُ﴾ په عوض "إِبْلِيسُ" نازل شوی وی نو ذکر شوی مطلب به بې اشارې پاتې شوی وی.

ح: که څوک وايي چې: آدم ﷺ او حواء رضی الله عنها په جنت کښې څومره وخت استوګن وه او بیا ترې اخراج شو کوم ته چې په ﴿فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ﴾ سره اشاره شوې ده. یعنې: د وسوسې د اچولو په وجه د آدم ﷺ او حواء رضی الله عنها دپاره شیطان د اخراج (ویستلو) سبب وګرځېد؟

مونږ وايو چې: څرنګه چې د دغه وخت د تعین په هکله ایت او حدیث موجودیت نه لري، نو توقف پکښې غوره دی.

ط: که څوک وايي چې: د ﴿وَقُلْنَا ٱهْبِطُواْ﴾ په مستتر ضمیر سره څوک مخاطب کړی شوی دی چې تاسو ټول په داسې حال کښې د جنت ځخه ځمکې ته ورښکته شئ؛ چې ځینې به مود ځینو نورو دښمنان وي او همدا حالت به د قیامت د ورځې پورې ادامه ولري؟

مونږ وايو چې: که څه هم په دغه ضمیر سره په مخاطبینو کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي چې تقریبًا شپږو احتمالاتو ته رسېږي[۲].

مګر بهتر احتمال دا دی چې په دغه ضمیر سره آدم ﷺ او حواء رضی الله عنها مخاطب ګرځولي شوي دی، او جمعیت یې د اولادې په ملحوظ صورت نیولی دی، او په همدې ملحوظ ځینې د ځینو نورو دښمنان هم ښودلي شوي دي[۳]. دغه احتمال د لاندې دوه وو وجو د کبله غوره دی:

---

(۱) لسان العرب ج۱۳ ص۲۳۸
(۲) زاد المسیر ج۱ ص۵۶؛ تفسیر الطبري ج۱ ص۲۲۶؛ تفسیر الخازن ج۱ ص۱۰۸
(۳) تفسیر الکشاف ج۱ ص۱۲۸

اول: په دغه احتمال باندې په بل ایت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ﴾ [طه: ۱۲۳] یعني: ای آدم او حواء! تاسو دواړه د ټولو اولادونو په ملحوظ د جنت څخه ځمکې ته په داسې حال ورښکته شئ چې ځینې به مو د ځینو نورو دپاره دښمنان وي.

دوهم: همدا احتمال د ذکرې شوې مجموعې په ﴿ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى ﴾ کښې د "كُمْ" په ضمیر سره هم راجح ګڼلی کېږي. او دا ځکه چې د ځینو علماوو په نزد په دغه ضمیر سره آدم ﷺ او حواء رضي الله عنها او د دوی دواړو اولادونه مخاطب ګرځولي شوي دي[۱]، چې نه پکښې ابلیس شمولیت لري او نه بل شی بلکې د شریعت نازلول د همدوی دپاره صورت نیولی دی.

اما ځینې نور علماء کرام وایي چې د شریعت په تعمیل باندې ابلیس علیه اللعنة هم مکلفیت لري[۲].

نو په دې تقدیر ذکره شوې جمله د ترجیح سبب نه شي ګرځېدلی.

ي: که څوک وایي چې په ﴿ فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ﴾ کښې د ﴿ كَلِمَاتٍ ﴾ کلمه د کومو کلمو څخه عبارت ده؟ یعني: نو آدم ﷺ د خپل رب ﷻ د پلوه د څو کلمو سره ملاقي شو چې په همدغو کلمو سره توبه تائب شو نو خپل رب ﷻ ورباندې په مهرباني سره رجوع وکړه؟

مونږ وایو چې: همدغه کلمې په بل ایت کښې په صراحت سره نازلې شوې دي چې: ﴿ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴾ [الأعراف:۲۳] یعني: دوی دواړو وویلې چې: ای زمونږ ربه! مونږ په خپلو ځانونو باندې تېری کړی دی او که ته مونږ ته مغفرت ونه کړې او رحم راباندې ونه کړې (توبه مو قبوله نه کړې) نو هرومرو به مونږ د زیانکارانو څخه وګرځو.

یا: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ﴿ فَتَابَ عَلَيْهِ ﴾ کښې یوازې د آدم ﷺ په توبه باندې صراحت نازل شو او د حواء رضي الله عنها د توبې په هکله څه صراحت نزول ونه موند، حال دا چې په دعائیه جمله کښې دواړو اشتراک درلود؟

مونږ وایو چې: د حواء رضي الله عنها د توبې په قبول باندې ایت شریف په دلالة النّص سره دلالت کوي چې کله د متبوع (آدم ﷺ) توبه قبوله شوه نو د تابع (حواء رضي الله عنها) توبه خو به ضرور قبوله شوې وي. د همدې ایت یو نظیر په بل ایت کښې راروان دی چې: ﴿ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ ﴾ [الکهف:۷۸] چې د خضر ﷺ د خولې څخه یوازې د موسی ﷺ په فراق باندې صراحت راحکایت شوی دی چې متبوع وه او د موسی ﷺ د ملګري (یوشع بن نون ﷺ) د فراق په ذکر باندې دلالة النّص دلالت کوي چې تابع وه.

یب: که څوک وایي چې: ایا آدم ﷺ او حواء رضي الله عنها ته د جنت څخه په راښکته کولو سره سزا ورکول د توبې د قبول سره منافي کار نه دی؟

مونږ وایو چې: د همدغه اعتراض د مخنیوي دپاره الله ﷻ د ﴿ اهْبِطُوا ﴾ کلمه تکرارا نازله کړه چې: ﴿ قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَايَ ﴾ الآية یعني: مونږ هغوی

[۱] تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۱۰، التفسیر الکبیر ج۳ ص۲۷
[۲] تفسیر الطبري ج۱ ص۱۴۷

ته وویلې چې ستاسو توبه قبوله ده تاسو ته څه عتاب متوجه نه دی، خو د خپلې دندې د انجامولو دپاره ځمکې ته ورښکته شئ چې ستاسو د اولادې دپاره د امتحان میدان دی.

یج که څوک وایي چې ایا د توبې د قبول څخه د عصیان وړمه نه اوچتیږي حال دا چې د آدم ﷺ په شمول ټول پیغمبران د عصیان او ګناه څخه په عصمت کښې دي؟

مونږ وایو چې د دغه اعتراض د مخنیوي دپاره علماوو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[١] مثلا آدم ﷺ په اجتهاد کښې خطا شو چې د ﴿وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ﴾ تحریمي نهي یې په تنزیهي نهي باندې حمل کړه چې مخالفت یې عصیان نه بلکې د خلاف الاولی (نه بهتر) کار کول دي او داسې نور

مګر مونږ ته غوره برېښي چې آدم ﷺ ذکره شوې نهي هېره کړې وه لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿وَلَقَدْ عَهِدْنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا﴾ [طه ١١٥] یعني یقینًا مونږ آدم ﷺ ته کلکه توصیه کړې وه (چې دغې ونې ته مه ورنژدې کېږه) خو آدم ﷺ دغه توصیه هېره کړه او مونږ ورته کلک عزم موندلی نه کړ

ید که څوک وایي چې په نسیان باندې خو عند الله مواخذه (نیونه) نشته ترڅو توبې ته اړتیا پیښه شي او نه ورته د عصیان نوم اېښودل کېږي حال دا چې الله ﷻ همدغه کار د عصیان په نامه یاد کړی دی چې ﴿وَعَصَىٰٓ ءَادَمُ رَبَّهُۥ فَغَوَىٰ﴾ [طه ١٢١] یعني او آدم ﷺ د خپل رب ﷻ څخه عصیان وکړ نو سمه لاره یې ورکه کړه؟

مونږ وایو چې د نسیان څخه په عصیان سره تعبیر د آدم ﷺ د شان په لوړوالي دلالت کوي چې دغه کار که څه هم عصیان نه دی مګر د ده ﷺ د عالي شان په لحاظ عصیان وګڼل شو او توبې ته یې کښې اړتیا پیښه شوه

خلک وایي چې "حَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ" یعني: د نېکانو نېک کارونه د مقربینو په نسبت ګناهونه دي په همدې ارتباط د [الأعراف ٢٠_٢٢] ایتونو لاندې ان شاء الله ﷻ څه نور وضاحت هم راروان دی

یه که څوک وایي چې ځمکې ته د آدم ﷺ د ښکته کېدلو سره خو د شریعت نزول یقیني وه، نو د څه حکمت په بنیاد همدغه نزول ته په ﴿فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى﴾ کښې د شرط په توګه اشاره وشوه؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې په دغه شرط کښې دې ته اشاره ده چې د شریعت نزول د الله ﷻ فضل دی او په ده ﷻ باندې ضرور نه دی.

هو: دا بېله خبره ده چې پخپله یې په خپل اقدس ذات باندې ضروري وګرځوي. همدغه ایت نه ورته [طه ١٢٣] ایت هم نزول موندلی دی

یو که څوک وایي چې آدم ﷺ او حواء ﷺ د جنت څخه په کومو-کومو ځایونو باندې راکوز کړی شوه؟

---

[١] اللباب في علوم الکتاب ج١ ص٥٦٣

مونږ وایو چې: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د قول په بنیاد[1]، آدم عليه السلام په هند (سرندیب) کښې رابښکته کړی شو او حواء رضي الله عنها د عربستان په "جده" نومې خای کښې راکوزه کړی شوه.

یږ: که څوک وایي چې: د ﴿ فَمَن تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾ مفهوم دا دی چې د هدایت په تابعانو (مؤمنانو) باندې نه ډار شته او نه به دوی غمژن شي، حال دا چې مؤمنان هم ډار شوي دي او هم ورباندې غمونه ورروان دي؟

مونږ وایو چې: په ایت شریف کښې د آخرت خوف او حزن نفي شوی دی لکه چې د ﴿ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا ﴾ الآية تعقیب ورباندې دلالت کوي. یعنې: په دغو کسانو باندې نه په آخرت کښې خوف شته چې څه خطر ورته متوجه وي او نه به دوی غمژن شي چې ای کاش! چې په دنیا کښې مو د هدایت اتباع خبله کړې وی.

همدا مضمون الله جل جلاله د جنتیانو د خولو څخه راحکایت کړی دی چې: ﴿ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ ﴾ [فاطر: ۳۴] یعنې: او جنتیان به وایي چې هغه الله جل جلاله ته ستاینه ده چې زمونږ څخه یې غمونه لرې کړه (او د خوشالۍ دائمي کور ته یې داخل کړو).

یږ: که څوک وایي چې: د أخروي خوف او حزن څخه خو هم مؤمنان نه شي بچ کېدلی بلکې پیغمبرانو ته هم رسېږي، لکه چې په یوه اوږده حدیث کښې ورته نبي کریم صلی الله علیه وسلم اشاره کړې ده[2]؟

مونږ وایو چې: د ایت شریف مطلب دا دی چې دغو کسانو ته به د الله جل جلاله د پلوه عتاب متوجه نه وی چې وډار شي او یا غمژن شي.

هو! کوم ډار او غم چې په هغوی باندې د خپلې کمزورۍ د کبله ورغلی وي نو هغه په ایت شریف کښې نه دی نفي شوی.

﴿ يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِيٓ أُوفِ بِعَهۡدِكُمۡ وَإِيَّٰيَ فَٱرۡهَبُونِ ﴿٤٠﴾ وَءَامِنُواْ بِمَآ أَنزَلۡتُ مُصَدِّقٗا لِّمَا مَعَكُمۡ وَلَا تَكُونُوٓاْ أَوَّلَ كَافِرِۭ بِهِۦۖ وَلَا تَشۡتَرُواْ بِـَٔايَٰتِي ثَمَنٗا قَلِيلٗا وَإِيَّٰيَ فَٱتَّقُونِ ﴿٤١﴾ وَلَا تَلۡبِسُواْ ٱلۡحَقَّ بِٱلۡبَٰطِلِ وَتَكۡتُمُواْ ٱلۡحَقَّ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿٤٢﴾ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱرۡكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴿٤٣﴾ ۞ أَتَأۡمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلۡبِرِّ وَتَنسَوۡنَ أَنفُسَكُمۡ وَأَنتُمۡ تَتۡلُونَ ٱلۡكِتَٰبَۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴿٤٤﴾ وَٱسۡتَعِينُواْ بِٱلصَّبۡرِ وَٱلصَّلَوٰةِۚ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى ٱلۡخَٰشِعِينَ ﴿٤٥﴾ ٱلَّذِينَ

(۱) الدر المنثور ج۱ ص۱۳۵ - تفسیر القرطبي ج۱ ص۳۱۹ - تفسیر البغوي ج۱ ص۶۴
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۶۹

﴿ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُوا۟ رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ ﴿٤٦﴾ ﴾

[۴۰] ای د یعقوب ﷺ اولادې! تاسو زما هغه نعمت په یاد کړئ کوم چې ما په تاسو (او ستاسو په پلرونو) باندې پېرزو کړی وه او (هم) تاسو (په طاعت سره) زما په عهد وفا وکړئ نو زه به (په اجر سره) ستاسو په عهد باندې وفا وکړم او (همدارنګه) تاسو (د بل چا څخه نه بلکې) خاص زما څخه ودار شئ (البته داسې دار چې ستاسو په اندامونو اثر وغورزوي).

[۴۱] او تاسو په هغه کتاب (قرآن کریم) باندې ایمان راوړئ کوم چې ما په داسې حال کښې درنازل کړی دی چې د هغه کتاب (تورات) تصدیق کوونکی دی کوم چې ستاسو سره شتون لري.

او تاسو په دغه کتاب (قرآن کریم) باندې د کافر تولګي مخکښان (ائمة الکفر) مه جوړېږئ (چې د نورو د کفر سبب وګرځئ).

او تاسو زما په ایتونو سره ناچیزه پیسې مه اخلئ (چې په مقابل کښې یې تحریف ته صورت ورکړئ) او تاسو زما د عذابه خپل خانونه په وقایه کښې کړئ (او ترې بچ یې کړئ).

[۴۲] او تاسو د باطل سره حق مه ګډوئ او حق مه پټوئ حال دا چې تاسو پوهېږئ (چې دا خومره بد کارونه دي).

[۴۳] او تاسو (د تازه نازل شوي شریعت په چوکاټ کښې) لمونځونه ودروئ او زکاتونه ورکړئ او (هم) د رکوع کوونکو (محمدي ﷺ امت) سره رکوعګانې وکړئ.

[۴۴] آیا تاسو خلکو ته په نېک کار (ایمان راوړلو) سره امر کوئ حال دا چې تاسو خپل خانونه هېر کړي دي او حال دا چې تاسو کتاب (تورات) لولئ؟.

ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ (چې د خپلو خانونو غم هم وخورئ)؟.

[۴۵] او تاسو (د ایمان راوړلو په هکله) په صبر او لمانځه سره (د الله ﷻ څخه) کومک وغواړئ (چې توفیق درکړي).

او یقیناً چې دا (لمونځ د صبر په ملګرتیا سره) ډېر درونډ دی مګر په هغه کسانو باندې (درونډ نه دی) کوم چې عاجزي کوونکي دي (نو تاسو عاجزي خپله کړئ).

[۴۶] عاجزي کوونکي هغه کسان دي کوم چې باور خپلوي چې یقیناً دوی د خپل رب ﷻ سره ملاقي کېدونکي دي او یقیناً دوی خاص خپل رب ﷻ ته (د حساب کتاب دپاره) رجوع کوونکي دي.

ارتباطونه او د مطلب خلاصه

۱ ـ په دې ایتونو کښې د مشرکانو د هغه اعتراض په تعقیب کوم ته چې وړاندې په [البقرة:۲۶] ایت کښې اشاره شوې ده د هغوی یو بل اعتراض جواب او رد شوی دی. هغه دا چې:

که دا کتاب (قرآن کریم) د الله ﷻ د پلوه په حقه نازل شوی وی او محمد ﷺ په حقه پیغمبر وی نو د هر چا څخه وړاندې به ورباندې اهل الکتابو ایمان راوړی وی چې اهل العلم دي او د راتلونکي پیغمبر په هکله ښه باخبر او پوره معلومات لري.

په همدې هکله د [البقرة: ۱۵۲] ایت پورې په یو سلو دیارلسو (۱۱۳) ایتونو کښې مربوط مطالب او د رد استدلالات نازل شوي دي.

۲ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د هغه عهد صورت حال ته اشاره شوې ده کوم چې د الله ﷻ د پلوه ادم ﷺ ته توصیه شوې وه. او په دې ایتونو کښې د هغه عهد صورت حال بیانېږي کوم چې د الله ﷻ د پلوه د اهل الکتابو څخه په خپلو کتابونو کښې اخستلی شوی وه.

۳ـ هلته د هغو نعمتونو د بیان ذکر شوی وه کومو چې په ټولو بنیادمانو پورې تعلق درلود او په دې ایتونو کښې د هغو نعمتونو ذکر ته اشاره شوې ده کوم چې د یوې خاصې قبیلې (بني اسرائیلو) پورې ارتباط لري. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د هغې قبیلې څه حالات قرائت کړه کومه چې د یوه غوره پیغمبر (یعقوب ﷺ) اولاده ده، کومه چې آخر الزمان پیغمبر ﷺ ډېر ښه پېژني چې همدا ستا څخه عبارت دی. نو زما د پلوه یې مخاطب کړه او ورته ووایه چې ای د یعقوب ﷺ اولادې!:

۱ـ تاسو زما هغه نعمتونه په شکرگزارۍ سره دریه یاد کړئ کوم چې ما په تاسو باندې عموماً او ستاسو په پلرونو باندې خصوصاً انعام کړی دی چې د فرعونیانو د غلامۍ څخه مو ورته نجات ورکړ او د "تیه" په میدان کښې مو ورته ډېره ښه استوگنه ورپېرزو کړه.

۲ـ تاسو زما په عهد باندې وفا وکړئ او د نورو پیغمبرانو په شمول په آخر الزمان پیغمبر باندې ایمان راوړئ. نو زه به هم ستاسو په عهد باندې وفا وکړم او داسې جنتونو ته به مو داخل کړم چې د ونو لاندې یې څلور ډوله ویالې (لښتي) بهېږي.

۳ـ تاسو خاص زما څخه وډار شئ البته په داسې ډار سره چې په تاسو باندې اثر وغورزوي او د اضطراب سره مو مخامخ کړي او د بل چا ډار د زړه څخه هېر کړي.

۴ـ تاسو په هغه کتاب (قرآن کریم) باندې په اخلاص سره ایمان راوړئ کوم چې په دغې زمانې کښې ما نازل کړی دی حال دا چې همدا کتاب د هغو مطالبو تصدیق کوونکی دی کوم چې ستاسو سره شتون لري او لا پخوا تاسو ته درنازل شوی وه، کوم چې د همدغه کتاب په حقانیت باندې ښه پوره دلالت کوونکی دی.

۵ـ ای د یعقوب ﷺ اولادې! څرنگه چې ډېرو خلکو په دغه کتاب باندې خپل ایمان راوړل ستاسو د ایمان په راوړلو پورې ټال کړی دی نو تاسو په ایمان راوړلو کښې مخکښان جوړ شئ او په کفر کښې مخکښان مه جوړېږئ چې د هر چا څخه وړاندې وروباندې تاسو کفر اختیار کړئ، په دې صورت کښې به ستاسو د جنایت پېټی ډېر دروند وگرځي.

۶ـ تاسو زما د هغو ایتونو په تبدیل باندې د فاني دنیا قلیله متاع مه اخلئ چې تحریف ورکړئ کوم چې ما د آخر الزمان پیغمبر په هکله په تاسو باندې لا پخوا درنازل کړي وه او د همدغه پیغمبر څه علامات مو درته پکښې بیان کړي وه.

۷ـ تاسو د تبدیلۍ په موضوع کښې زما د عذابه خپل خانونه په وقایه کښې وگرځوئ او

خپل خانونه تری بچ کړئ (حقیقت څرګند کړئ).

۸_ یا په بل عبارت: تاسو په څرګندو الفاظو کښې حقیقت بیان کړئ او حق د باطل سره مه ګډوئ چې سوچه حقیقت ونه واياست او د دروغو سره يې مخلوط کړئ.

لنډه دا چې تاسو حق مه پټوئ او تحریف مه ورکوئ حال دا چې تاسو پوهېږئ چې د حق پټول څومره لوی جنایت دی او هم پوهېږئ چې حق څه شی دی او تاسو ورته د پوهې سره سره تحریف او تغیر ورکوئ.

۹_ ای د یعقوب ﷺ اولادې! ستاسو پخوانی شریعت اوس منسوخ شوی دی نو تاسو د محمدي شریعت په چوکاټ کښې لمونځونه ودروئ او زکاتونه ورکړئ او هم د رکوع کوونکو مؤمنانو سره رکوع وکړئ چې نن ورځ ستاسو هغه لمونځ د قبول قابل نه دی چې رکوع پکښې شتون ونه لري.

۱۰_ تاسو د هر چا څخه وړاندې خپل خانونه په محمدي (ﷺ) شریعت باندې برابر کړئ او په همدغه تازه نازل شوي کتاب (قرآن کریم) باندې ایمان راوړئ ترڅو په تاسو پسې نور خلک اقتداء وکړي او په ایمان باندې مشرف وګرځي.

ایا دا عجیبه نه ده چې تاسو نورو خلکو ته په نېکۍ سره امر کوئ چې په دې کتاب (قرآن کریم) باندې ایمان راوړئ حال دا چې تاسو خپل خانونه هېر کړي دي چې په دغه نېک کار کښې برخه نه اخلئ: او هم حال دا چې تاسو اسماني کتاب (تورات) لولئ چې د همدغه کتاب (قرآن کریم) په حقانیت باندې شهادت ورکوي.

نو ایا تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ ایا دا د هوښیار سړي کار دی چې خپل خان يې هېر کړی وي او نور خلک ورته په یاد وي؟

۱۱_ ای د یعقوب ﷺ اولادې! تاسو د ذکر شوي نېک عمل (ایمان) په خپلولو کښې په لاندې دوه وو کارونو سره استعانت او کومک وغواړئ:

الف: تاسو استقامت خپل کړئ، خپل خواهشات په قابو کښې وساتئ او هم د دنیاوي مالونو او دنیاوي عزتونو د تحصیل دپاره غیر مشروعي هڅې او تاندونه مه وهئ:

ب: تاسو د محمدي (ﷺ) شریعت په چوکاټ کښې لمونځونه اداء کړئ او د منسوخ دین چوکاټ پرېږدئ، چې دغه ډول لمونځونه تاسو د بدو کارونو او هم د بې شرمه کارونو څخه منعه کوي او د نېکیو توفیق مو ورباندې قوي کېږي او زیاتېږي.

۱۲_ که څه هم دغه لمونځ چې په صبر باندې مشتمل دی او د منسوخ دین په طریقه نه اداء کېږي په تاسو باندې ډېر درووند او سخت دی. مګر ستاسو د جملې څخه په عاجزي کوونکو کسانو باندې درووند او سخت نه دی، نو تاسو عاجزي خپله کړئ او د تکبر څخه لاس واخلئ چې د دغه ډول لمانځه توفیق مونده کړئ.

۱۳_ عاجزي کوونکي هغه کسان دي چې د خپل رب ﷻ سره د ملاقات په ورځ (قیامت) باندې باور لري او ایمان يې ورباندې راوړی وي. او چې خاص خپل رب ﷻ ته د محاسبې دپاره په بېرته

ورسیدلو باندې هم د اعتقاد درلودونکي وي. چې ضرور به د مرګ څخه وروسته صورت ونیسي

توضیحات

۱_ په ﴿ يَـٰبَنِىٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾ کښې د "إسْرا" کلمه د "عَبْد" یا "صَفِي" د باره وضعه شوې ده، او د "إِيْل" کلمه خو د "الله" د کلمې سره مرادفه ده، چې د "عَبْدُ الله" یا "صَفِيُّ الله" معنی ورکوي [۱]، دغه "إسْرائيل" د یعقوب ﷺ لقب دی لکه څنګه چې "خَلِيْلُ الله" د ابراهیم ﷺ لقب دی
یعقوب ﷺ دولس (۱۲) زامن درلود، چې یو یکښې یوسف ﷺ وه، د دغو دولسو زامنو څخه بیا د زمانې په اوږدو کښې دولس (۱۲) قبیلې جوړې شوې
په دوی کښې زیات شمېر پیغمبران تېر شوي دي او درې اسماني کتابونه (تورات، انجیل، زبور) په همدوی کښې نازل شوي دي چې تورات په موسی ﷺ باندې نازل شوی وه، انجیل په عیسی ﷺ باندې نزول موندلی وه، او زبور په داؤد ﷺ باندې نازل شوی وه.
د دوی څخه هغه کسان د یهودو په نامه یادېږي کوم چې خپل ځانونه د موسی ﷺ پیروان ګڼي او هر څوک چې خپل ځانونه عیسی ﷺ او انجیل ته منسوبوي هغوی ته ورځ د نصاراوو په نامه یادېږي که څه هم د یعقوب ﷺ د اولادې څخه نه وي
که څه هم د دوی اصلي ټاټوبی د شام او فلسطین منطقه وه خو د یوسف ﷺ په سلسله کښې دوی مصر ته انتقال شوي وه او هلته متوطن شوي وه، چې پوره قیصې ته به یې د "یوسف" په سورت کښې اشاره وشي، ان شاء الله ﷻ
د یعقوب ﷺ اولادې په علم او معرفت سره شهرت درلود او د آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) په هکله د ښه پوره معلوماتو درلودونکي وه
د جزيرة العرب خلک د همدوی ایمان راوړلو ته منتظر وه چې که محمد ﷺ په حقه آخرني پیغمبر وي نو د هر چا څخه وړاندې به درباندې همدوی ایمان راوړي.
نو ځکه په ایت شریف کښې دوی ته په ﴿ يَـٰبَنِىٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾ سره خطاب نازل شو چې تاسو د خپل پلار په قدم لاړ شئ او خپل ځانونه په غوره بندګانو کښې شامل کړئ او ایمان راوړئ.

دلته کومو نعمتونو ته اشاره ده؟

۲_ که څه هم مفسرینو کرامو د ﴿ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ ﴾ جمله په هغو نعمتونو سره تفسیر کړې ده کوم چې د تاریخ په اوږدو کښې بني اسرائیلو ته ورکړی شوي وه، د کومو ذکر چې د [البقرة ۴۹] ایت څخه پیل شوی دی، لکه "مَن او سَلوی" او داسې نور، چې د پلرونو نعمت اولادونو ته هم راجع کېږي [۲]، مګر بهتره دا ده چې نعمتونو ته تخصیص ورنه کړی شي ترڅو هغو

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۶۶ تفسیر الطبري ج۱ ص۲۴۸
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۸۲

غیر منصاحبي مصداق مو ته هم شمولیت ولري. کوم چې مخاطبینو بني اسرائیلو ته ورکړی شوي وه. لکه د آخر الزمان پیغمبر ﷺ په ملګرو کښې د خپل ځان د شاملولو توان او داسې نور.

د عهدونو تشخیص

۳ـ په ﴿ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ ﴾ کښې د "عهد، عهد" دواړه کلمې په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو په مختلفو معناوو سره تفسیر کړي دي چې تقریباً څلورشتو (۲۴) ته رسیږي[۱]. خو کوم تفسیر چې موږ ته غوره بریښي، هغه په لاندې ډګو کښې راخلاصه کوو

الف ـ د "عهدي" څخه هغه عهد مطلب دی کوم چې الله ﷻ د بني اسرائیلو څخه اخستی وه چې تاسو شریعت عملي کړئ او د آخر الزمان پیغمبر ﷺ په شمول په ټولو پیغمبرانو باندې ایمان راوړئ او عقیده ورباندې جوړه کړئ.

ب ـ د ﴿ أُوفِ بِعَهْدِكُمْ ﴾ څخه هغه عهد مراد دی کوم چې الله ﷻ هغوی ته په تورات کښې ورکړی وه چې زما د عهد د پوره کولو په صورت کښې به زه ستاسو ګناهونه محوه کړم او ابدي جنت ته به مو داخل کړم. په هغه عهد ذکر شوي تفسیر باندې په [المائدة ۱۲] ایت کښې په ښه وضاحت سره صراحت نازل شوی دی.

"رَهَب" څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴾ کښې د "ارهبون" کلمه چې په اصل کښې "ارهبوني" وه، د "رَهَب" (لکه "ضرب") څخه اشتقاقه شوې ده او د هغه ډار او خوف څخه عبارت ده د کوم سره چې اضطراب او احتیاط ملګری وي[۲]. (چې اثرات یې ښکاره شي) یعنې ای بني اسرائیلو! تاسو د بل چا څخه مه ډاریږئ بلکې خاص زما څخه به داسې ډار سره ودار شئ چې اثرات یې ستاسو په عقیده او عمل کښې ښکاره شي او د کفر لارې څخه مو راوګرځوي

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې د ﴿ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ ﴾ په جمله سره خو اهل الکتاب په مدینه منوره کښې مخاطب کړی شوي وه. نو د دغه خطاب څخه د اشارې په توګه فهمیږي چې د کفر د غوره کولو په صورت کښې به دوی اولني کفار جوړ شي حال دا چې د دوی څخه وړاندې په مکه معظمه کښې مشرکانو وړاندې کفر غوره کړی وه؟

موږ وایو چې د ذکر شوې جملې معنی دا ده چې

الف ـ تاسو په کفر کښې امامان مه جوړیږئ چې خلک په تاسو پسې اقتداء کوي چې اهل العلم یاست. مو په دې صورت کښې به تاسو په خپلو جنایاتو باندې علاوه په راتلونکي وخت کښې

---

(۱) البحر المحیط ج۱ ص۲۸۶

(۲) مفردات الراغب ص۲۰۹

نورو کفارو د جنایاتو هم مرتکب وګرځئ او د عذاب وتلې به مو زیښته ډېره درنه شي.
ب: که تاسو کفر غوره کړئ نو ستاسو کفر به ډېر سخت وي او تاسو به د اولنۍ درجې کفر خاوندان وګرځئ او عذاب به مو ډېر شدید وي.

د ایتونو خرڅول څه معنی؟

۶_ په ﴿ وَلَا تَشْتَرُوا۟ بِـَٔايَـٰتِى ثَمَنًا قَلِيلًا ﴾ کښې د اهل الکتابو هغه خط السیر ته اشاره شوې ده کوم چې هغوی د خپل کتاب (تورات) د ایتونو سره په کار اچولی وه. هغه دا چې:
الف: د هغوی ملایانو به د حکومتي واکدارانو څخه رشوتونه اخستل او هغه ایتونه به یې ورته تحریفول کومو به چې د نبي کریم ﷺ په صداقت او د قرآن کریم په حقانیت دلالت کاوه، ترڅو یې واکداري د خطر سره مخامخه نه شي.
ب: د هغوی ملایانو به په عوامو باندې قلنګونه ټاکلي وه او د حقانیت ایتونه به یې ترې پټول چې قلنګونه یې د خنډونو څخه بچ پاتې شي.
دا د یو پلوه، او د بله پلوه په ذکر شوي ایت کښې دې ته هم اشاره ده چې ټوله دنیا په نظر سره آخرت ته حقیر او ناچیزه (لږ) شی دی. نو که بالفرض المحال بني اسرائیلو د ایتونو په تحریف باندې ټوله دنیا اخستې وی بیا به هم د ناچیزه (لږ) شي اخستونکي جوړ شوي وی.
په همدې ارتباط په [النساء:۷۷] او [الرعد:۲۶] ایتونو کښې صراحت نازل شوی دی چې مونږ به ورباندې _ان شاء الله ﷻ_ د احادیثو په رڼا کښې څه نور وضاحتونه هم وراضافه کړو.

د بني اسرائیلو کړنلاره

۷_ بني اسرائیلو د نبي کریم ﷺ په ارتباط یوه خاصه کړنلاره درلوده هغه دا چې:
الف: دوی به هغو کسانو ته شک شبه وراچوله کومو به چې لږ څه پوهه درلوده چې دا پیغمبر دی خو زمونږ دپاره نه، بلکې د عربو دپاره دی. همدې مطلب ته په ﴿ وَلَا تَلْبِسُوا۟ ٱلْحَقَّ بِٱلْبَـٰطِلِ ﴾ سره اشاره شوې ده. یعني تاسو حق د باطل سره مه ګډوډوئ.
ب: دوی به د هغو کسانو څخه بالکل حق پټاوه کوم به چې د حق څخه بالکل ناخبره وه چې دا د نبوت په دعوه کښې دروغژن دی او دا څکه چې زمونږ د معلوماتو په بنیاد آخر الزمان پیغمبر ډېر لوړ سړی دی او تکې شنې سترګې لري حال دا چې محمد ﷺ د منځنې قد درلودونکی دی او د تکو تورو سترګو خاوند دی. په همدې مطلب باندې د ﴿ وَتَكْتُمُوا۟ ٱلْحَقَّ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾ عبارت دلالت کوي چې تاسو په داسې حال کښې حق مه پټوئ چې تاسو پوهېږئ (حق او باطل پېژنئ).
ج: دوی به هغو کسانو ته په بربنډه توګه د حق اظهار کاوه او توصیه به یې ورته کوله چې عقیده او ایمان ورباندې خپل کړي د کومو ایمان راوړل به یې چې د خپلو خانونو دپاره خطر نه ګاڼه. خو پخپله به یې د ایمان راوړلو څخه جداً اجتناب کاوه.
همدې مطلب ته د ﴿ أَتَأْمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ ﴾ په جمله کښې اشاره شوې ده. یعني

ایا تاسو خلکو ته په نېکۍ سره امر کوئ حال دا چې خپل ځانونه مو هېر کړي دي.

د همدې مضمون بنه وضاحت ـ ان شاء الله ﷻ ـ د [القصص:۴۸] ایت لاندې راروان دی چې اهل الکتابو د مشرکانو د پوښتنې په جواب کښې حق څرګند کړ او توصیه یې ورته وکړه چې ایمان وربانډې راوړئ خو د هجرت څخه وروسته په دغه حقیقت باندې ټپ منکران وګرځېده.

یهود صفته کسان

۸_ که څه هم د دې مقام ایتونه د اهل الکتابو (یهودو) په هکله نازل شوي دي خو د مفهوم په لحاظ دا ایتونه د قیامت د ورځې پورې ټولو یهود صفته کسانو ته شمولیت لري، کوم چې مونږ یې په خپله زمانه کښې په خپلو سترګو ګورو. د مثال په توګه:

الف: ځینې کسان خپل دین او ایمان په حقیره او قلیله دنیاوي متاع باندې خرڅوي، لو د پیسو په عوض کښې د خپل ایمان څخه لا څه چې د خپل ناموس څخه هم تېرېږي.

ب: ځینې خلک حق د باطل سره ګډوي او حتی اسلام ته د دیموکراسۍ لقب ورکوي.

ج: ځینې کسان حق بالکل پټوي آن تردې چې تعرض کوونکي کفار د مېلمنو په نامه یادوي او جهاد ورسره حرام بولي.

د: ځینې کسان نورو خلکو ته حق بیانوي او په نېکۍ سره ورته امر کوي خو پخپله د هیڅ جنایت څخه غاړه نه غړوي او داسې نور.

څو پوښتنې او د هغو جوابونه

۹_ په دې مقام کښې کېدلی شي چې د قاري په ذهن کښې لاندې پوښتنې وګرځي راوګرځي:

الف: که څوک وایي چې: په ﴿ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱرۡكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴾ ایت کښې د ﴿ وَٱرۡكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴾ په نزول کښې څه حکمت وه حال دا چې په عین ایت کښې د ﴿ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ د جملې مضمون وربانډې مشتمل دی؟

مونږ وایو چې: د یهودانو په لمانځه کښې رکوع موجودیت نه درلود او هم به هغوی په انفرادي توګه لمونځونه اداء کول[1]. نو د دغو کلماتو په نزول کښې دې ته اشاره ده چې تاسو خپل لمونځونه د محمدي (ﷺ) شریعت په مطابق اداء کړئ چې هم رکوع ولري او هم په جمعې سره صورت ونیسي.

ب: که څوک وایي چې: د ﴿ أَتَأۡمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلۡبِرِّ ﴾ الآیة څخه ظاهراً داسې څرګندېږي چې باید فقط هغه کسان د امر بالمعروف او نهي عن المنکر دنده ترسره کړي کوم چې پخپله په شریعت باندې ښه برابر وي، ایا دغه مفهوم صحت لري؟

مونږ وایو چې: د دغې دندې په هکله نبي کریم ﷺ فرمایي چې: «مَنْ رَأَى مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ (الحديث)»[2]

---

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۶۷

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۴۰

يعني: څوک چې ستاسو د جملې څخه غير شرعي (نااشنا) كار وگوري نو تغير دې وركړي.

ځرنگه چې د "مَن" كلمه عامه ده متقي او فاجر دواړو ته شامله ده نو معلومه شوه چې په شرعي دعوت كښې عصمت او متقيتوب شرط نه دی، كه څه هم اثرات يې په تقوی باندې اضافه كېږي.

نو د ايت مطلب دا دی چې دا د سادگانو كار دی چې د دوزخ څخه د عامو خلكو په بچ كولو كښې زيار وباسي او خپل خانونه هېروي حال دا چې د هر شي څخه وړاندې وړباندې خپل خانونه حق لري چې د دوزخ د اوره يې بچ كړي.

په همدغه مفهوم باندې د ﴿ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴾ تعقيب دلالت كوي. يعني: ايا نو تاسو د عقل څخه كار نه اخلئ؟ او ايا نو تاسو سادگان او بې عقلان نه ياست؟.

ج. كه څوک وايي چې: په ﴿ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ ﴾ كښې د "ها" ضمير څه شي ته راجع دی؟

مونږ وايو چې: د دغه ضمير په مرجع كښې خينو مفسرينو كرامو گڼ احتمالات ليكلي دي[۱]، خو بهتره دا ده چې دغه ضمير د ﴿ ٱلصَّلَوٰةِ ﴾ كلمې ته راجع وگڼلی شي[۲]، چې د يو پلوه ورسره نژدې ذكره ده او د بله پلوه لمونخ په صبر باندې هم مشتمل دی حتی چې عادي مباحات هم پكښې ممنوع گرځولي شوي دي چې بايد صبر ترې وكړی شي.

يا په بل عبارت د "صَبر" كلمه لاندې درې معناوې[۳] درلودلی شي چې په درېواړو كښې لمونځ بې اثره نه دی:

اول: په طاعت او عبادت باندې صبر كول او كلک ودرېدل.

دوهم: د مناهيو څخه اجتناب خپلول او بچ كېدل.

دريم: په مصائبو باندې صابر جوړېدل او د جزعې فزعې څخه خان ساتل.

د: كه څوک وايي چې: په ﴿ ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُواْ رَبِّهِمۡ ﴾ كښې د ﴿ يَظُنُّونَ ﴾ كلمه د "ظَنّ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د گومان معنی وركوي حال دا چې د ايمان دپاره په قيامت باندې يقين كول ضرور دي؟

مونږ وايو چې: كله-كله دغه كلمه (ظَنّ) د يقين په معنی استعمالېږي[۴] لكه چې په [الكهف:۵۳] ايت كښې په همدغې معنی سره استعماله شوې ده.

په دې مقام كښې خكه ذكره شوې معنی غوره ده چې په عبارت كښې د يو پلوه د "انّ" توری نازل شوی دی چې د تحقيق دپاره وضعه شوی دی، او د بله پلوه په ﴿ مُّلَٰقُواْ رَبِّهِمۡ ﴾ كښې د "مُلَاقُوا" كلمه د "ملاقاة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د قيامت او بعث بعد الموت معنی وركوي[۵]، يعني:

---

(۱) تفسير الكشاف ج۱ ص۱۳۴؛ تفسير القرطبي ج۱ ص۳۷۳

(۲) تفسير القاسمي ج۲ ص۱۱۹

(۳) المحرر الوجيز ج۱ ص۲۰۴

(۴) مفردات الراغب ص۳۲۷

(۵) تفسير ابن كثير ج۱ ص۸۸

عاجزي کوونکي هغه کسان دي کوم چې باور او يقين لري چې يقيناً دوی د خپل رب ﷻ د محاسبې سره د قيامت په ورځ پيوسته کېدونکي دي.

﴿ يَـٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتِىَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٤٧﴾ وَٱتَّقُوا۟ يَوْمًا لَّا تَجْزِى نَفْسٌ عَن نَّفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَـٰعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾

[۴۷] ای د يعقوب ﷺ اولادې! تاسو زما هغه نعمت دربه ياد کړئ کوم چې ما په تاسو (او ستاسو په پلرونو) باندې پېرزو کړی وه.

او (بل) دا نعمت (هم دربه ياد کړئ) چې يقيناً ما تاسو ته (د خپلې زمانې) په ټولو عالمونو باندې فضيلت (بهتري) درکړی وه.

[۴۸] او (تاسو) د داسې ورځې (د عذاب) څخه (په ايمان سره د خپلو ځانونو) ساتنه وکړئ چې (په دې کښې) هيڅ نفس د بل نفس څخه څه شی په غاړه نه شي اخستی، او نه ترې (د کوم شفاعت کوونکي) شفاعت منل کېږي او نه ترې فديه اخستله کېږي او (بالآخره) نه به دوی وي چې (د چا د پلوه) ورسره نصرت وکړی شي.

توضيحات او د مطلب خلاصه

۱ـ که څه هم په دې ايتونو کښې د وړاندېنيو ايتونو مضمون تعقيب شوی دی او د ډېر غفلت له کبله بني اسرائيل په دوهم ځل مخاطب ګرځولي شوي دي او د نعمتونو شکرګزارۍ ته متوجه کړی شوي دي چې: ﴿ يَـٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ ﴾ الآية؛ مګر دا ځل د نعمتونو د تذکير څخه وروسته هغوی ته فقط وعيد اورولی شوی دی حال دا چې په اولني ځل کښې ورته د وعد او ثواب څخه علاوه نور نصائح او ارشادات هم ورنازل کړی شوي دي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: د ﴿ وَأَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴾ د جملې څخه معلومېږي چې بني اسرائيلو ته په ټولو عالمونو باندې فضيلت ورکړی شوی وه حال دا چې الله ﷻ محمدي (ﷺ) امت په [آل عمران: ۱۱۰] ايت کښې په ﴿ خَيْرَ أُمَّةٍ ﴾ سره ملقب کړی دی؟

مونږ وايو چې: د ﴿ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴾ د کلمې څخه د هغوی د خپلې زمانې عالمونه مطلب دي[۱] او پوره واضحه ده چې هغوی ته الله ﷻ په خپله زمانه کښې عامه بهتري ورکړې وه چې د نبوت سلسله به همدوی کښې چلېده او همدوی اهل العلم بلل کېده او داسې نور.

---

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۶۹

جزاء څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَٱتَّقُواْ يَوۡمٗا لَّا تَجۡزِي نَفۡسٌ عَن نَّفۡسٖ ﴾ کښې د ﴿ لَّا تَجۡزِي ﴾ کلمه د "جزاء" څخه اشتقاقه شوې ده، نو څرنګه چې په دې مقام کښې ورپورې د "عن" توري تعلق نیولی دی نو د خلاصون او اداء کولو معنی ورکوي[1]، یعنې: تاسو د داسې ورځې د عذاب څخه ځېل ځانونه په ایمان راوړلو سره بچ کړئ چې هیڅ نفس پکښې د بې ایمانه نفس د عذابونو څخه د هیڅ شي مخنیوی نه شي کولی چې جنایت یې په ځپلو اوږو پورته کړي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٞ وِزۡرَ أُخۡرَىٰ ﴾ [فاطر: ۱۸] یعنې: او په دې ورځ کښې هیڅ پېټی اوچتوونکی نفس د بل نفس پېټی نه اوچتوي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَلَا يُقۡبَلُ مِنۡهَا شَفَٰعَةٞ ﴾ کښې د "منها" ضمیر نژدې مذکور نفس ته راجع دی یعنې په دغې ورځ به د هیڅ جنایتکار نفس څخه د شفاعت کوونکو شفاعت قبول نه کړی شي، حال دا چې د قیامت په ورځ د أهل السنّة والجماعة په اجماع سره د شفاعت تحقق ثابت دی؟[2].

مونږ وایو چې: دلته د نفس څخه بې ایمانه نفس (کافر) مطلب دی او مطلق نفس مطلب نه دی چې مؤمن ته هم شامل شي او اعتراض وارد وګرځي. او دا ځکه چې:

الف: دلته په یهودو (کفارو) کښې بحث روان دی چې د ځپلو پلرونو شفاعت ته په تمه وه بلکې دا یې د ځپلو ځانو دپاره حتمي ګڼله.

ب: الله ﷻ د کفارو د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿ فَمَا لَنَا مِن شَٰفِعِينَ ﴾ [الشعراء: ۱۰۰] یعنې: نونن ورځ زمونږ دپاره هیڅ شفاعت کوونکي نشته (چې زمونږ معبودان شفاعت نه شي کولی).

د "عَدل" معنی

۵ـ په ﴿ وَلَا يُؤۡخَذُ مِنۡهَا عَدۡلٞ ﴾ کښې د "عَدل" کلمه د "ع" توري په زور سره[3] د هغو دوه وو شیانو شیانو په مساوات باندې دلالت کوي کوم چې دواړه فقط د زړه په سترګو لیدل کېږي او بس (د سر په سترګو نه لیدل کېږي). لکه جنایت او د هغه فدیه او داسې نور. یعنې: په دغې ورځ کښې به د هیڅ جنایتکار نفس څخه د جنایاتو فدیه هم نه شي اخستلی، او نه به د دوی سره نصرت وکړی شي چې په زور سره د عذابه نجات ورکړی شي.

اما دغه کلمه (عِدل) د "ع" توري په زېر سره د هغو دوه وو شیانو مساوات ته ویل کېږي کوم چې یوازې د سر په سترګو لیدل کېږي او بس لکه دوه وزني شیان، یا دوه کیلي شیان او داسې نور.

---

(۱) القاموس المحیط ج۱ ص۴۹۰

(۲) المحرر الوجیز ج۱ ص۲۰۹

(۳) مفردا الراغب ص۳۳۶

﴿ وَإِذْ نَجَّيْنَٰكُم مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ
نِسَآءَكُمْ ۚ وَفِى ذَٰلِكُم بَلَآءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ ٱلْبَحْرَ فَأَنجَيْنَٰكُمْ
وَأَغْرَقْنَآ ءَالَ فِرْعَوْنَ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٠﴾ وَإِذْ وَٰعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ
ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ
لِقَوْمِهِۦ يَٰقَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُم بِٱتِّخَاذِكُمُ ٱلْعِجْلَ فَتُوبُوٓا۟ إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَٱقْتُلُوٓا۟
أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِندَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾ ﴾

[۴۹] او هغه وخت (یاد کړئ) چې تاسو ته مو (د فرعون او) د فرعون د ټبر (پیروانو) څخه نجات درکړ، چې تاسو ته به یې په دوامداره توګه بد عذاب درساوه، چې ستاسو زامن به یې وژل او ستاسو زنانه (لورګانې) به یې ژوندۍ پرېښودلې، او په دغه نجات کښې (تاسو ته) د خپل رب ﷻ د پلوه ډېر لوی نعمت وه.

[۵۰] او هغه وخت هم درپه زړه کړئ چې مونږ ستاسو (د نجات) په سبب درياب وشکاوه، نو تاسو ته مو (د غرق څخه) خلاصون درکړ او د فرعون ټبر (پیروان) مو په داسې حال کښې غرق کړه چې تاسو ورته کتل.

[۵۱] او هغه وخت (هم یاد کړئ) چې مونږ موسی ؑ ته په څلوېښتو شپو کښې (کلکه) وعده ورکړه (چې کتاب به درکړم). بیا د موسی ؑ د تللو څخه وروسته تاسو خوسی (د معبود په حیث) ونیوه، حال دا چې تاسو (په دغه کار سره په خپلو خانونو باندې) ظلم کوونکي وئ.

[۵۲] بیا مونږ د همدغه کار څخه وروسته ستاسو څخه (د توبې په قبول سره) عفوه وکړه، شاید چې تاسو شکرګزاري وکړئ (او په ایمان باندې کلک ودرېږئ).

[۵۳] او هغه وخت (یاد کړئ) چې مونږ موسی ؑ ته کتاب (تورات) او د حق او باطل ترمنځ جدا کوونکی شی ورکړ.

شاید چې تاسو (په راتلونکي کښې) هدایت ومومئ (او په سمه لاره باندې روان شئ).

[۵۴] او هغه وخت (یاد کړئ) چې موسی ؑ خپل قوم ته وویلې چې: ای زما قومه! یقیناً تاسو د معبود په حیث د خوسي په خپلو نیولو سره په خانونو باندې ظلم کړی دی.
نو تاسو خپل پیدا کوونکي (الله ﷻ) ته توبه تائب شئ نو خپل خانونه ووژنئ. دغه کار ستاسو دپاره د خپل رب ﷻ په نزد غوره (او بهتر) دی.

نو الله ﷻ به په تاسو باندې (په رحمت سره) رجوع وکړي (او توبه به مو قبوله کړي).
يقيناً ستاسو پيدا کوونکی (الله ﷻ) ډېر توبه قبلوونکی (او) ډېر مهربان دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې په بني اسرائيلو باندې د هغو نعمتونو د څو مثالونو ذکر ته اشارې پيل شوې دي کوم چې په وړاند ینیو ايتونو کښې د اجمال په توګه ذکر شوي وه. نو حاصل يې داسې راځي:

اې پيغمبره! په بني اسرائيلو باندې زمونږ دپلوه د څو نعمتونو يادونه قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ اې بني اسرائيلو! تاسو هغه وخت درپه ياد کړئ چې ستاسو پلرونو ته مونږ د فرعون او د ده د ټبر (فرعونيانو) څخه نجات ورکړ حال دا چې هغوی ستاسو سره لاندې چال چلند کاوه:

الف: هغوی تاسو ته ډېر سخت عذابونه رسول چې شاقه او درانه او پليت کارونه به يې په تاسو باندې اجراء کول.

ب: هغوی به ستاسو نارينه اولادونه (زامن) د پسونو په شکل ذبحه کول او ستاسو ښځينه اولادونه (لورګانې) به يې ژوندي پرېښودلې ترڅو ترې عند الموقع استفاده وکړي.

په دغه نجات کښې ستاسو د رب ﷻ دپلوه ستاسو دپاره ډېر لوی نعمت وه چې نجات يې درکړ، که نه نو ستاسو نسل به ختم شوی وی او نن ورځ به تاسو په ځمکه باندې موجوديت نه درلودی.

۲ـ اې بني اسرائيلو! تاسو هغه وخت هم درپه ياد کړئ چې مونږ ستاسو د نجات په سبب درياب (د قلزم بحر) څېرې کړ او تاسو ته مو پکښې د تېرېدلو دپاره امکان ته صورت ورکړ.

نو تاسو ته مو د غرق څخه خلاصی درکړ او فرعون او فرعونيان مو پکښې په داسې حال غرق کړه چې تاسو ورته کتل او ښه پوره ورباندې خوشاله شوئ.

۳ـ تاسو هغه وخت هم په شکر ګزارۍ سره ياد کړئ چې مونږ موسی ؑ ته د تورات د ورکړې دپاره څلوېښت شپې وعده ورکړه چې دغه موده په اعتکاف سره تېره کړه نو بيا به درته خپل شريعت د يوه کتاب په شکل درکړم.

کله چې موسی ؑ د همدغه غرض دپاره په اعتکاف پيل وکړ او ستاسو څخه غائب شو نو تاسو د هغه د غياب څخه وروسته خوسکی د معبود په صفت ونيوه حال دا چې د دغه کار په کولو سره تاسو په خپلو ځانونو باندې ظلم وکړ او د غير الله په عبادت اخته شوئ.

۴ـ اې بني اسرائيلو! بيا ستاسو د همدغه کار څخه وروسته هم مونږ تاسو ته عفوه وکړه او توبه مو درته قبوله کړه.

البته دا د دې دپاره چې تاسو د دغه لوی نعمت شکريه وکړئ او په هغو احکامو باندې کلک ودرېږئ کوم چې مونږ درته په ذکر شوي کتاب (تورات) کښې درنازل کړي وه.

۵ـ تاسو هغه وخت هم ياد کړئ چې مونږ ستاسو پيغمبر ؑ (موسی) ته يو عظيم الشان کتاب (تورات) ورکړ او هم مو ورته داسې خوارق او معجزات ورښېل چې حق او باطل يې سره جدا کول او د شک کوونکو شکونه او شبهات يې په پوره ډول په ښکاره توګه محوه کول. دا د دې دپاره چې شايد

تاسو سمه لاره مونده کړئ او بیا وربانديې د استمرار په توګه تلل خپل کړئ.

۶ـ تاسو هغه وخت هم درپه یاد کړئ چې موسی ﷺ په ډېره نرمه لهجه مخاطب وګرځولئ او درته یې وویلې چې:

الف: ای زما قومه! تاسو په خپلو ځانونو باندې ډېر ظلم کړی دی چې د سامري په لاس جوړ شوی خوسکی مو په الوهیت سره نیولی دی او په عبادت ورته معتقد شوي یاست.

ب: نو د دغه لوی ظلم څخه توبه تائب شئ او د خپل خالق ﷻ په وړاندې خپله پښېماني څرګنده کړئ هغه دا چې:

ج: تاسو خپل ځانونه ووژنئ او په مرګ سره د اُخروي ابدي عذاب څخه خپل ځانونه بچ کړئ.

د: ای زما قومه! دغه وژل ستاسو دپاره د خپل رب ﷻ په نزد بهتر او غوره دي.

ه: که تاسو دغه غوره کار وکړئ نو په تاسو باندې به خپل رب ﷻ په رحمت سره رجوع وکړي او توبه به مو د قبول مقام ته ورسوي. او دا ځکه چې:

یقیناً ستاسو رب ﷻ همدی ډېر توبه قبلوونکی دی او ډېر مهربان دی، نو اُمید دی چې تاسو ته لا زیات توفیق درکړي.

توضیحات

۱ـ په ﴿وَإِذْ نَجَّيْنَٰكُم مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ﴾ کښې د "آل" کلمه د پیروانو او د هغو خلکو معنی ورکوي کوم چې د چا سره په دین او مسلک کښې متحد وي[۱]. او د "فِرْعَوْن" کلمه د هغه پاچا لقب دی کوم چې په مصر باندې حکومت چلوي. لکه چې هغه چا ته د "نجاشي" لقب ورکولی کېږي کوم چې د حبشې د حکومت واګې په لاس کښې ولري او داسې نور[۲].

ځینې علماء کرام وايي چې د نوموړي اصلي نوم "اَلْوَلِيد" یا "مُصْعَب" او یا بل شی وه[۳]، او ځینې لا وايي چې نوموړی فرعون په اصل کښې فارسي النسب وه[۴]، والله ﷻ أعلم.

سوالونه او جوابونه

۲ـ په دې مقام کښې ممکنه ده چې د چا په ذهن کښې لاندې پوښتنې وګرځي راوګرځي:

الف: که څوک وايي چې: کوم ډول بد عذاب د فرعونیانو د پلوه بني اسرائیلو ته رسول کېده کوم ته چې د ﴿يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ﴾ په جمله کښې اشاره شوې ده؟.

مونږ وایو چې: د دغو بدو عذابونو یوه مثال ته په متصله جمله کښې د تفسیر په توګه اشاره شوې ده چې: ﴿يُذَبِّحُونَ أَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ﴾ یعني: فرعونیانو به ستاسو نارینه اولادونه

---

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۶۹

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۵۵

(۳) زاد المسیر ج۱ ص۶۵

(۴) تفسیر القرطبي ج۱ ص۳۸۳؛ تفسیر ابن کثیر ج۱۸ ص۹۰؛ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۹۸

ذبحه کول او ستاسو ښځینه اولادونه (لورګانې) به یې ژوندی پرېښودلې.

خو په دې باندې علاوه هغوی به بني اسرائیل په شاقه کارونو او پلیتو کارونو کښې هم استعمالول لکه د خختو پخول او د تشنابونو وینځل او داسې نور[۱].

ب: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د لورګانو څخه په دې مقام کښې په ﴿نِسَآءَكُمْ﴾ سره تعبیر نازل شو حال دا چې د ﴿أَبْنَآءَكُم﴾ سره د "بناتکم" کلمه ښه مناسبه برېښي؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: په دغسې نزول کښې دې ته اشاره ده چې فرعونیانو به د بني اسرائیلو لورګانې د دې دپاره ژوندۍ پرېښودلې ترڅو ترې هغه استفاده وکړي کومه چې د بالغو ښځو څخه کېږي نه هغه کومه چې د کوچنیو ماشومانو څخه کېږي.

ج: که څوک وایي چې: په فرعونیانو باندې څه باعث وه چې دغه بدکار ته یې لاس اچولی وه؟

مونږ وایو چې: د دغه باعث په تعین کښې ځینو مفسرینو کرامو[۲] لیکلي دي چې فرعون خوب لیدلی وه چې تعبیر یې د بني اسرائیلو د یوه هلک په لاس د حکومت د منځه وړل وه او یا ورته همدغه خبره نجومیانو کړې وه. مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دغه باعث به د ابراهیم ؑ څخه پاتې شوی حدیث وه چې په ذکر شوي مضمون باندې یې دلالت کاوه[۳].

د: که څوک وایي چې: فرعون خو کافر وه نو د ابراهیم ؑ څخه په پاتې شوي حدیث باندې یې څنګه باور کاوه چې دخپل حکومت دحفاظت دپاره یې په ذکره شوې وژنه باندې لاس پورې کړی وه؟

مونږ وایو چې: لکه څنګه چې د [النمل:۱۴] ایت څخه څرګندېږي فرعون عنادي کافر وه او په زړه کښې پوهېده چې پیغمبر دروغ نه وایي.

ه: که څوک وایي چې: هارون ؑ خو د موسی ؑ څخه یو کال مشر وه چې د ماشومانو د وژلو په وخت کښې تولد شوی وه. نو پوښتنه دا ده چې دغه پیغمبر ؑ څنګه نه وه وژلی شوی؟

مونږ وایو چې: فرعونیانو د ماشوم وژنې ناکاره عمل د یو کال په وقفه ئیزه توګه اجراء کاوه چې په دوه وو کلونو کښې به یې یو کال وقفه ورکوله، او هارون ؑ په همدغه کال کښې تولد شوی وه چې ماشوم وژنه پکښې متوقفه وه.

فرعونیانو خکه دغه کار ته وقفه ورکوله ترڅو د بني اسرائیلو نسل بالکل د منځه لاړ نه شي چې په دې صورت کښې به د شاقه خدماتو دپاره څوک مونده نه شي[۴].

"بَلاء" څه معنی؟

۳ـ په ﴿وَفِي ذَٰلِكُم بَلَآءٌ مِّن رَّبِّكُمْ﴾ کښې د ﴿بَلَآءٌ﴾ کلمه لاندې دوه معناوې درلودلی شي[۵]:

---

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۶۹

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۰۶؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۹۰؛ تفسیر القرطبي ج۱ ص۳۵۷

(۳) تفسیر الطبري ج۱ ص۲۷۲

(۴) تفسیر الخازن ج۱ ص۱۲۱

(۵) مفردات الراغب ص۵۹

الف: چې د نعمت معنی ورکړي. نو په دې تقدیر به د ﴿ ذَٰلِكُم ﴾ په کلمې سره نجات ته اشاره وي. یعنې: په دغه نجات کښې (چې تاسو ته د فرعون د عذابونو څخه درکړی شو) ډېر لوی نعمت دی، په کار ده چې په ایمان سره یې شکریه وکړئ.

ب: چې د محنت او مشقت معنی ورکوي. نو په دې تقدیر به د ﴿ ذَٰلِكُم ﴾ په کلمې سره هغه بد عذاب ته اشاره وي کوم چې ورسره نژدې ذکر دی. یعنې: په دغو بدو عذابونو کښې په تاسو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه ډېر لوی او ډروند امتحان او مشقت نازل کړی شوی وه.

فرعونیان په کومه ورځ غرق شوه؟

۴ـ په ﴿ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ ٱلْبَحْرَ ﴾ الآیة کښې د فرعونیانو غرق او د بني اسرائیلو نجات ته اشاره شوې ده چې همدغه مضمون په نورو سورتونو کښې په څه زیات تفصیل سره نازل شوی دی. لکه د [الشعراء: ۵۱ـ۶۸] ایتونه.

په همدې هکله په یوه حدیث کښې راغلي دي چې کله نبي کریم ﷺ مدینې منورې ته هجرت وکړ نو هلته یهودو د "عَاشُورَاء" په ورځ روژه نیوله، هغوی به ویل چې دا ډېره لویه ورځ ده چې الله ﷻ پکښې فرعونیان غرق کړي دي او بني اسرائیلو ته یې پکښې نجات ورکړی دی نو موسی ﷺ په دغې ورځ د شکر روژه ونیوه. نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «أَنَا أَوْلَى بِمُوسَى مِنْهُمْ فَصَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ»[1] یعنې: د یهودو څخه خو مونږ موسی ﷺ ته نژدې یاستو نو په خپله یې روژه ونیوله او د روژې په نیولو باندې یې صحابه وو کرامو ﷺ ته هم امر وکړ.

یو لفظي تحلیل

۵ـ په ﴿ وَإِذْ وَٰعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾ کښې د "مُوسی" کلمه په قبطي ژبه کښې د "مُو" او "سَا" څخه مرکبه ده چې په ترتیب سره د اوبو او ونو (خنګل) معناوې ورکوي[2].

شاید چې موسی ﷺ ته به دغه نوم ځکه ایښودلی شوی وي چې په هغه ځای کښې ونې ولاړې وې په کوم کښې چې هغه ﷺ د خپلې مور د پلوه په اوبو کښې لاهو کړی شو، او هغه ځای هم د ونو ځنګل وه په کوم کښې چې هغه ﷺ د فرعون د خدمتګارانو د پلوه د اوبو څخه راونیول شو، چې زیات بیان ته یې په [القصص: ۵ـ۱۳] ایتونو کښې اشاره شوې ده.

څلوېښت شپې اعتکاف

۶ـ دا د یو پلوه، او د بله پلوه په ذکر شوي عبارت کښې د موسی ﷺ هغه اعتکاف ته اشاره ده د کوم بیان چې په [الأعراف: ۱۴۲] ایت کښې په څه تفصیل سره نازل شوی دی.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۸۱
(۲) تفسیر الطبري ج۱ ص۲۸۰

په دغه اعتکاف باندې د الله ﷻ د پلوه د دې دپاره موسی ﷺ مکلف ګرځولی شوی وه، ترڅو ورته په پای کښې کتاب (تورات) ورکړي.

دغه اعتکاف د ذو القعدې د اول څخه پیل شوی وه او د ذو الحجې په لسمه باندې ختم شو، او څلوېښت شپې یې ادامه وکړه[۱].

د دغه اعتکاف په ټوله موده کښې موسی ﷺ هیڅ خوراک او څښاک ونه کړ او په بلا کیفه توګه ورته غیبي غذا ورکوله کېده. دغه غیبي غذا هغې غذا ته ورته وه کومه به چې نبي کریم ﷺ ته د الله ﷻ د پلوه ورکوله کېده، البته کله به یې چې دوه ورځې روژې سره وصلې کړې[۲].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد د موسی ﷺ د اعتکاف په هکله د ﴿ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾ په عوض "أَرْبَعِينَ يَوْمًا" نازل نه شو؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: په دغه ډول نزول کښې دې ته اشاره ده چې دغه څه عادي اعتکاف نه وه چې یوازې څلوېښت ورځې پکښې موسی ﷺ روژه نیولې وي، بلکې دا غیر عادي اعتکاف وه حتی چې څلوېښت شپې هم پکښې موسی ﷺ روژه دار وه[۳].

که بالفرض د "لَيْلَةً" په عوض "يَوْمًا" نازل شوی وی، نو دغه اشاره به پټه پاتې وی.

خوسی معبود وګرځولی شو

۸ـ کله چې موسی ﷺ د خپل قوم څخه څلوېښت ورځې غائب شو او د طور په غره کښې په اعتکاف باندې مشغول شو ترڅو دوی ته د الله ﷻ د پلوه یو کتاب راوړي، نو هغوی هغه خوسی معبود وګرځاوه کوم چې ورته د سامري په نوم یوه سړي د ګاڼو څخه جوړ کړی وه، همدې مطلب ته په دې مقام کښې د ﴿ ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴾ په جملې سره اشاره شوې ده، چې زیات بیان یې په [الأعراف:۱۴۸ـ۱۵۲] او [طه:۸۵ـ۹۸] ایتونو کښې نازل شوی دی.

"فُرْقَان" څه معنی؟

۹ـ که څه هم خینو مفسرینو کرامو په ﴿ وَإِذْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْفُرْقَانَ ﴾ کښې د "فُرْقَان" کلمه په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده، لکه معجزات یا شریعت یا دا چې دغه کلمه د (تورات) دوهم نوم ده[۴]؛ مګر د بدلیت په لحاظ د دغو ټولو معناوو اراده کول هم څه ممانعت نه لري چې موسی ﷺ ته په دغو ټولو معناوو سره "فُرْقَان" ورکړی شوی وه.

---

(۱) الدر المنثور ج۱ ص۱۶۸
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۹۷
(۳) المحرر الوجیز ج۱ ص۲۱۵
(۴) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۲۶

د "بروء" معنی

١٠ _ په ﴿ فَتُوبُوٓاْ إِلَىٰ بَارِئِكُمۡ ﴾ کښې د "بارئ" کلمه د "بروء" _لکه "غروب"_ څخه اشتقاقه شوي ده چې د پیدا کولو معنی ورکوي او د حیواناتو د پیدا کولو پوري اختصاص لري[١]. یعنې: ای بني اسرائیلو! تاسو د خوسي په عبادت سره په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی دی چې مرتد شوي یاست او د خپلو ځانونو غوندې مخلوق مو د معبود په صفت سر- نیولی دی، نو تاسو هغه اقدس ذات ته توبه تائب جوړ شئ؛ چې تاسو یې پیدا کړي یاست او د معبودیت لیاقت ورپورې اختصاص لري.

ځان وژل څه معنی؟

١١_ ټول علماء کرام متفق دي چې په دې مقام کښې د ﴿ فَٱقۡتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ ﴾ د جملې څخه خپل ځان په خپله وژل مطلب نه دی[٢]، بلکې معنی یې داده چې ستاسوځینې کسان دې ځینې نور ووژني. نو ذکره شوې جمله په لاندې صورتونو سره تفسیره شوې ده[٣]:

الف: د خوسي په عبادت کوونکو باندې امر صادر شو چې د دوی ځینې کسان دې ځینې نور ووژني ترڅو د قاتلینو دپاره توبه شي او د مقتولینو دپاره شهادت.

ب: هغه کسان د عابدینو په قتل باندې مکلف وګرځول شوه کومو چې د خوسي عبادت نه وه کړی خو هغوی یې ترې منعه کړي هم نه وه.

ج: هغو کسانو ته د عابدینو وژل په غاړه اچولي شوي وه کوم چې د موسی ﷺ سره د کتاب راوړلو دپاره د طور غره ته تللي وه، والله ﷻ اعلم.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

١٢_ که څوک وایي چې: په وړاندېنې ایت کښې الله ﷻ د خوسي عبادت کوونکي په ﴿ ثُمَّ عَفَوۡنَا عَنكُم ﴾ سره مخاطب ګرځولي وه، نو ایا هغوی د عفوې څخه وروسته په ذکر شوي امر ﴿ فَٱقۡتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ ﴾ سره مکلف وګرځولی شوه حال دا چې د [الشوری: ٣٠] ایت څخه معلومېږي چې د عفوې څخه وروسته مواخذه (نیونه) نشته؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د موسی ﷺ د شریعت بیان راروان دی چې په هغه شریعت کښې دغه حکم عمومي وه او یا یې په هغو کسانو پورې اختصاص درلود کومو چې د خوسي عبادت کړی وه او مرتد شوي وه[٤].

په دې باندې علاوه، عفوه ډېر شکلونه لري نو د توبې قبول (په هر ډول سره چې صورت ونیسي) هم د عفوې د اشکالو څخه یو شکل دی. نو د دواړو ایتونو سره یو ترېله څه منافات نشته.

---

(١) لسان العرب ج١ ص٣١

(٢) اللباب في علوم الكتاب ج٢ ص٨٣

(٣) تفسیر ابن کثیر ج١ ص٩٢؛ تفسیر القرطبي ج١ ص٤٠١

(٤) روح المعاني ج١ ص١٦٠

نو په دې ایت کښې د وخت یهودان په غور وهلې شوي دي چې ستاسو توبه په دې شریعت کښې ډېره اسانه ده. هلئ! په تلوار سره توبه تائب شئ او په محمد ﷺ باندې ایمان راوړئ، نن ورځ ستاسو د توبې دپاره خان وژنه شرط نه ده.

﴿ وَإِذْ قُلْتُمْ يَٰمُوسَىٰ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى ٱللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ ٱلصَّٰعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ۝ ثُمَّ بَعَثْنَٰكُم مِّنۢ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۝ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ ٱلْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ ٱلْمَنَّ وَٱلسَّلْوَىٰ ۖ كُلُوا۟ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقْنَٰكُمْ ۖ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِن كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ۝ ﴾

[۵۵] او تاسو هغه وخت هم درپه یاد کړئ چې تاسو وویلې چې ای موسی! مونږ به هیڅکله ستا (د وینا) د کبله عقیده (باور) خپله نه کړو ترڅو چې مونږ الله ﷻ په ښکاره توګه وګورو.

نو (د دغه قول د امله) تاسو لره تندر ونیوه (او په داسې حال کښې درباندې درنازل شو) چې تاسو ورته کتل (او د خلاصون توان مو نه درلود).

[۵۶] بیا مو تاسو د خپل مرګ څخه وروسته بېرته راپورته (راژوندي) کړئ، شاید چې تاسو شکرګزاري وکړئ (او په ایمان باندې کلک شئ).

[۵۷] او مونږ په تاسو باندې (د تجیر غوندې) وریځ سوری وګرځوله، او هم مو په تاسو باندې 'مَنّ' او 'سَلْوَىٰ' درنازل کړه.

(او تاسو ته مو وویلې چې) د هغو پاکیزه (او لذیذو) شیانو څخه خورئ کوم چې مونږ درته (په معجزانه توګه) روزي کړي دي (خو تاسو ظلم وکړ).

او بني اسرائیلو په مونږ باندې ظلم نه وه کړی (چې د جنایاتو ضرر یې مونږ ته راجع شوی وی) مګر په خپلو ځانونو باندې یې په دوامداره توګه ظلم کاوه (چې د اجرونو او ثوابونو څخه یې محروموله).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د بني اسرائیلو د نعمتونو ذکر نازل شوی دی، نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! په بني اسرائیلو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه د څو نورو نعمتونو نومونه هم قرائت کړه او ورته ووایه چې:

۱ـ تاسو هغه وخت یاد کړئ چې کله تاسو خپل پیغمبر (موسی ؑ) ته وویلې چې: ای موسی! مونږ به هیڅکله په تاباندې عقیده خپله نه کړو چې تا د الله ﷻ سره خبرې کړې دي او تاته یې کتاب درکړی دی، ترڅو چې مونږ الله ﷻ په خپلو سترګو په ښکاره توګه وګورو، که نه نو مونږ په تاباندې ایمان نه لرو.

۲ـ نو ای بني اسرائیلو! ستاسو د دغي سپین سترګی د کبله په تاسو باندې تندر درنازل شو چي تاسو ټول يې د څرمې په داسې حال کښې ونیولې چې تاسو ورته کاته، او په نتیجه کښې د ټولو ارواګانې والوتې (او ټول مړه شوئ).

۳ـ بیا مونږ تاسو ټول د مرګ څخه وروسته بېرته راژوندي کړئ او ارواګانې مو درکښې واچلولې شاید چې تاسو په راتلونکي کښې شکرګزاري وکړئ او تعنتي غوښتنې وراندې نه کړئ.

۴ـ کله چې تاسو د دریاب څخه د سینا ټاپو ته پوربوتئ: حال دا چې اولنې ضروریات مو نه درلوده، نو مونږ ستاسو ضروریات درپوره کړه. د مثال په توګه:

الف هلته مو په تاسو باندې وریخ د لوی تجیر غوندې سوری وګرځوله چې د لمر د حرارت او تودوښې مخه بې درڅخه ونیوه.

ب هلته مو په تاسو باندې د خوراک او غذا دپاره د "مَنّ" په نامه ډېره خوږه او لذیذه غذا درنازله کړه، چې وخت په وخت به درباندې وربدله.

ج: همدارنګه مونږ هلته ستاسو دپاره خوږ غوښې مرغی د "سَلْوَیٰ" په نامه مسخرې کړې چې په ټاکلو وختونو کښې به تاسو ته درتلې او تاسو به ترې خپل ضروریات پوره کول او د خپلې خوښې په اندازه به مو ذبحه کولې.

۵ـ ای بني اسرائیلو! مونږ تاسو ته په همدغه وخت کښې د خپل پیغمبر (موسی ﷺ) په ذریعه ویلي وه چي تاسو د دغو پاکیزه لذیذو هغو غذاګانو څخه خورئ کوم چې مونږ در روزي کړي دي او هیڅ مشقت او زیار ته ضرورت نه لري.

تاسو په خپلو خانونو باندې ظلم مه کوئ او ذخیرې ترې مه جوړوئ، بلکې تاسو د خپل رب ﷻ ټول ارشادات په عمل کښې پیاده کړئ.

۶ـ ای پیغمبره!بني اسرائیلو زمونږهدایت دپښولاندي کړ اوډول-ډول جنایاتو ته یې لاس واچاوه. نو دوی په مونږ ظلم او تېری ونه کړ او نه يې کولی شو مګر په خپلو خانونو باندې یې ظلم او تېری وکړ چې زمونږ د عذاب او غضب لایق يې وګرځول.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَإِذْ قُلْتُمْ يَٰمُوسَىٰ ﴾ الآیة کښې هغې جرګې ته اشاره شوې ده کومه چې موسی ﷺ د خپله خانه سره د طور غره ته په هغه وخت کښې بېولې وه چې د کتاب (تورات) د راوړلو په نیت تللې وه(۱). دوی ټول اویا (۷۰) کسان وه چې په [النساء:۱۴۳] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

په دې باندې علاوه که د الله ﷻ اراده وي نو مونږ به د [الأعراف:۱۵۵] ایت لاندې تحقیق وکړو چې موسی ﷺ د طور غره ته څو کرته او د څه مطالبو دپاره د خانه سره جرګې بیولې وې.

---

(۱) روح المعاني ج۱ ص۲۶۱

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ذکر شوي عبارت په ﴿ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى ٱللَّهَ جَهْرَةً ﴾ کښې د ﴿ لَن نُّؤْمِنَ ﴾ دپاره مفعول څه شی دی؟ یا په بل عبارت: هغوی د څه شي څخه په تاکید سره خپل ایمان او عقیده منفي وګرځوله؟

مونږ وايو چې: علماوو کرامو د ذکر شوي مفعول په تعین کښې متعدد اقوال کړي دي[۱]، مګر مونږ ته د مقام په لحاظ غوره برېښي چې دلته به د تورات حقانيت او صداقت مفعول وي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه دلته د ﴿ جَهْرَةً ﴾ کلمه عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په "علانيةً" سره تفسيره کړې ده[۲]. يعني: مونږ به هيڅکله ستا د قول د کبله باور ونه کړو چې دغه کتاب (تورات) په رښتيا سره تاته د الله ﷻ د پلوه درکړی شوی دی، ترڅو چې مونږ الله ﷻ په خپلو سترګو په ډاګه او څرګنده توګه وګورو.

۳_ لنډه دا چې د بني اسرائيلو ذکره شوې جرګه د ﴿ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ ﴾ په کلام سره مرتده شوه نو څکه ورباندې اسماني تندر ورنازل شو که بالفرض هغوی د ارتداد څخه په غير د الله ﷻ ديدار غوښتی وی نو زمونږ په خيال قناعت به ورکړی شوی وی خو تندر به ورباندې نزول نه وی موندلی.

هېر مو نه شي!

۴_ هېر مو نه شي چې د ﴿ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ د جملې په نزول سره دې ته اشاره ده چې د ذکرې شوې جرګې مکلفيت په بېرته راژوندي کولو سره د منځه نه وه تللی لکه څنګه چې د قيامت په ورځ په بيا راژوندي کولو سره د مکلفيت لمن تولېږي. يعني: ای بيا راوژوندی کړی شوې جرګې! تاسو مونږ د دې دپاره بېرته راژوندي وګرځولئ ترڅو تاسو په راتلونکي کښې په ايمان او نېک عمل سره د دغه بيا راژوندي کولو شکرګزاري وکړئ.

په همدې اړه به _ان شاء الله_ مونږ د [البقرة ۲۴۳] ايت لاندې څه نوره څېړنه او تحقيق وکړو.

د څو لغاتو معناوې

۵_ په ﴿ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ ٱلْغَمَامَ ﴾ الآية کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د "غمام" کلمه د "غم" _لکه "شد"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د "پټولو" معنی ورکوي[۳]، مګر په دې مقام کښې د هغې وريځې څخه عبارت ده کومه به چې د بني اسرائيلو په سر باندې د طلوع څخه تر غروبه پورې ولاړه وه ترڅو ترې د لمر د حرارت مخه ونيسي[۴].

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۱ ص۱۰۳
(۲) البحر المحيط ج۱ ص۱۷۰
(۳) مفردات الراغب ص۳۷۷
(۴) المحرر الوجيز ج۱ ص۲۲۷

دغې وریځې هغوی ته د یوه لوی تجیر حیثیت درلود.

ب_ د "مَن" کلمه به دې مقام کښې مفسرینو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده چې تقریباً اتو (٨) تفسیرونو ته رسیږي[١]. خو داسې برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې ذکره شوې کلمه به د یوې خاصې غذا څخه عبارت وي چې په تصرف سره به هم څښل کېده او هم به خوړل کېده، او هم به ترې داسې نرمه ډوډۍ جوړېدلې شوه چې د کیک یا کلچې مثال به یې درلوده.

دغه غذا به د هغوی دپاره په ونو او بوټو باندې د سهار راختلو د وخته تر لمر ختلو پورې د اسمانه د واورې او پرښې په شکل راښکته کېدله، او د لمر په طلوع سره به متباقي محوه کېده.

ج_ ټول علماء کرام متفق دي چې د "سَلوَیٰ" کلمه د مرغیو څخه عبارت ده خو د دغو مرغیو په نوعه او حجم کښې ډېر اختلاف لري[٢]، چې ځينې وايي چې دغه مرغۍ د کوترې په اندازه وې او یا د مرز په مقدار وې او یا پخپله مرزان وه، او یا د مرز څخه وړې او د چرچن څخه غټې وې (لکه باټیره) او داسې نور.

په هر تقدیر، ذکرې شوې مرغۍ به په بني اسرائیلو باندې د سهار د پلوه په سیلونو-سیلونو سره ورتلې او د هغوی په وړاندې به کیناستې، ترڅو چې هغوی ترې هومره مرغۍ ونیسي څومره یې چې زړه غواړې، او متباقي به بېرته والوتې. هغوی به رانیولې شوې مرغۍ ذبحه کړې او په وریت کولو یا پخولو سره به یې خوراک ته برابرې کړې، او د "مَن" سره به یې خوړې.

ذخیره مه کوئ!

٦_ بني اسرائیلو ته ویلې شوي وه چې تاسو د "مَن" او "سَلوَیٰ" څخه ذخیرې مه کوئ بلکې هره ورځ ترې تاسو د یوې ورځې او شپې د ضرورت په اندازه را اخلئ او رانیسئ، خو یوازې د جمعې په ورځ د خالي د ورځې زیرمه هم کوئ چې په دغې ورځ کښې تاسو ته نه "مَن" شته او نه "سَلوَیٰ"[٣].

خو هغوی ذکر شوی ارشاد د پښو لاندې کړ چې هره ورځ به یې د ضرورت څخه اضافه ذخیره کوله چې په نتیجه کښې ذکرو شوو دوړو غذاګانو بوی وکړ او وروستې شوې.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «لَوْلَا بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزْ اللَّحْمُ»[٤] یعنې: که چرته بني اسرائیل نه وی (ذخیره یې نه وی کړې) نو (د قیامت د ورځې پورې به) غوښه نه وی فاسده شوې (او بوی به یې نه وی کړی).

مهاجرین او راشن

٧_ الله ﷻ په خپله لاره کښې هجرت کوونکو ته وعده ورکړې ده چې: ﴿ وَمَن يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ

---

(١) الدر المنثور ج١ ص١٧١، زاد المسير ص٧١، تفسير القرطبي ج١ ص٤٠٦

(٢) تفسير ابن كثير ج١ ص٩٧، تفسير الطبري ج١ ص٢٩٦

(٣) تفسير البغوي ج١ ص٧٥، تفسير الخازن ج١ ص١٢٩

(٤) صحيح البخاري ج١ ص٤٨١، صحيح مسلم ج١ ص٤٧٥

یَجِدْ فِی الْأَرْضِ مُرٰغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ﴾ [النساء ۱۰۰] یعنی او هر څوک چې د الله ﷻ په لاره کښې هجرت وکړي نو ډېره ځمکه کښې به ډېر پناځایونه او پراخي موندلې کړي

د دې وعده الله ﷻ په هره زمانه کښې پوره کړې ده او په هره زمانه کښې به یې پوره کوي. د مثال په توګه

الف. د بني اسرائیلو سره یې د دې وعده د "من" او "سلوی" په نزول سره پوره کړه چې په معجزانه توګه به ورته ور کول کېدل. لکه چې څه تفصیل یې وړاندې تېر شو

ب. مونږ (افغان مهاجرینو) ته هم الله ﷻ د ذکر شوي وعدې په بنیاد د دنیا د ډېرو لرو ځایو ځمکه په وسائلو سره مباشتني ژوند رارسولي. او ضروریات مو پوره کوي

ج. د افغانستان څخه تقریباً پنځه نیم ملیونه خلک مهاجر شوي دي او الله ﷻ ورته د دنیا په هره ګوټه کښې د پناه اخستلو ځایونه برابر کړي دي او پراخي یې ورباندې وروستلې ده. حتی مونږ ګومان کوو چې ځینې خلک به د افغانستان د ازادۍ څخه وروسته هم بېرته راستانه نه شي

دا مستانفه جمله ده

۸ـ د ﴿ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴾ جمله مستانفه جمله ده[۱]. چې د هغه سوال دپاره جواب واقع شوې ده کوم چې د وړاندېنیو ایتونو د قرائت څخه د چا په ذهن کښې راپیدا کېږي هغه دا چې د دغو متعددو نعمتونو او لوی غذاګانو په مقابل کښې بني اسرائیلو څه وکړه؟ ایا شکرګزاري یې غوره کړه؟

د جواب حاصل یې داسې راځېږي چې هغوی ناشکری نه لاس واخیست او بغاوت یې لا اضافه شو چې په ځېلو ځانونو باندې یې تېری وکړ او د ثوابونو او اجرونو څخه یې محروم وګرځول او بس

د بني اسرائیلو د ناشکریو مثالونه

۹ـ که څه هم د بني اسرائیلو ناشکری او جنایات زښت ډېر دي مګر مونږ یې د اجمال په توګه د څو مثالونو په ذکر باندې اکتفاء کوو. هغه دا چې

الف. هغوی خوسی د معبود په صفت ونیوه. (د [البقرة ۵۱] ایت)

ب. هغوی خپل ایمان د الله ﷻ په دیدار پورې موقوف وګرځاوه (د [البقرة ۵۵] ایت)

ج. هغوی د موسی ؑ څخه وغوښتل چې د الله ﷻ څخه پرته یو معبود ورته ودروي (د [الأعراف ۱۳۸] ایت)

د. هغوی په موسی پورې تهمت تاړه چې بدن یې پېس دی (د [الأحزاب ۶۹] ایت)

ه. هغوی د زمانې په اوږدو کښې خپل کتاب (تورات) تحریف کړ (د [النساء ۴۶] ایت)

---

[۱] اللباب في علوم الكتاب ج۲ ص۹۱

و: هغوی د افغانستان د مهاجرینو غونډې في سبیل الله جهاد ته ملاوې ونه تړلې چې د مجاهدینو لقب یې هم ګټلی وی، بلکې په ډېرو کلکو او ستغو الفاظو سره یې د موسی ﷺ دعوت رد کړ (د [المائدة: ۲۰_۲۶] ایتونه).

همدې مضمون ته په راتلونکي متصلو ایتونو کښې هم اشاره شوې ده.

ز: هغوی د "مَنّ" او "سَلوی" پاکیزه خوراکونو ناشکري وکړه چې: ای موسی! مونږ په دغو خوراکونو باندې صبر نه شو کولی مونږ ته دې ترکاري هم راکړی شي (د [البقرة: ۶۱] ایت).

هجرت او جهاد

۱۰_ د هجرت فرضیت د فرار (تېښتېدلو) په معنی نه دی بلکې په هجرت کښې اصلي مطلب جهاد دی لکه څنګه چې نبي کریم ﷺ د هجرت سره سم په وسلوال جهاد باندې لاس پورې کړ او مقابله یې پیل کړه.

افسوس چې نن ورځ د افغانستان په مهاجرینو کښې داسې خلک شته چې د یهودانو خاصیت یې خپل کړی دی بلکې هجرت یې د سیاحت او تجارت او همدارنګه د راشن او نورو ګټو وټو وسیله ګرځولی دی.

دغـې خلک لکه چې نن د افغانستان او اسلام پرواګیر نه دي، ګومان نه کوو چې سبا به یې پرواګیر جوړ شي او د جهاد ولوله به یې په زړونو کښې تېره شي.

هغوی په خپل عیش او نوش کښې غرق دي او هیڅ پروا نه لري چې افغانستان د کوم کفري دولت د یرغل لاندې واقع شي او کفري بیرغونه پکښې ورپېږي.

په دغـې افغانانو باندې ذکر شوی ایت تطبیق دی چې یوازې خپلو ځانونو باندې تېری کوي چې د اجرونو او ثوابونو او حتی د ایمان د فضائلو څخه یې محروم ګرځوي، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

﴿ وَإِذْ قُلْنَا ٱدْخُلُواْ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةَ فَكُلُواْ مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَٱدْخُلُواْ ٱلْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُواْ حِطَّةٌ نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطَٰيَٰكُمْ ۚ وَسَنَزِيدُ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ قَوْلًا غَيْرَ ٱلَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنزَلْنَا عَلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُواْ يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾

[۵۸] او (هغه وخت یاد کړه) چې مونږ (بني اسرائیلو ته) وویلې چې: تاسو دغه ښار ته (په جهاد سره) ورداخل شئ (کوم چې تاسو یې بنه پېژنئ).

نو د دې ښار (د میوجاتو او غذاګانو) څخه د پراخی په حال کښې خورئ (او څښئ) او د ښار دروازې ته سجده کوونکي (عاجزي کوونکي) ورداخل شئ.

او (همدارنګه په هغه وخت کښې) ووایاست چې (زمونږ غوښتنه) د ګناهونو محوه کول دي (که

الم(١) ذکر شوي دواړه کارونه وکړه) نو مونږ به تاسو ته ستاسو ګناهونه وبښو، او ژر ده چې مونږ به تاسو نېکو کارانو ته (خپل رحمت) لا زيات ورکړو (چې توفيق به ورپېرزو کړو).

[٥٩] نو هغو کسانو کومو چې ظلم کړی وه (ورته توصيه شوی قول يې) په داسې قول سره تبديل کړ چې د ورته ويل شوي (توصيه شوي) قول څخه مغاير وه.

نو مونږ په هغو کسانو باندې کومو چې ظلم کړی وه د اسمان د پلوه په دې سبب عذاب (وبا) نازله کړه چې دوی وه چې په دوامداره توګه يې فسق کاوه (او شرعي لاره يې پرېښودله).

د مطلب خلاصه

په دې اينونو کښې د وړاندېنيو ايتونو وروستنی جمله ﴿ وَمَا ظَلَمُونَا ﴾ الآية د يوه مثال په ضمن کښې تفسيره شوې ده چې حاصل يې داسې راځي:

يعنې: ای پيغمبره! په بني اسرائيلو باندې (د عبرت اخستلو دپاره) د هغوی د ظلمونو يو مثال نازل کړه او زمونږ د پلوه يې مخاطب کړه چې:

١ـ ای بني اسرائيلو! تاسو هغه وخت درپه ياد کړئ چې مونږ تاسو ته وويلې چې:

الف: تاسو دغه ښار ته (چې تاسو يې ښه پېژنئ) په جهاد سره ورداخل شئ او فتحه يې کړئ چې د دغه ښار فتحه ستاسو دپاره د جهاد په شرط عند الله ليکلې شوې ده.

ب: نو کله چې تاسو ذکر شوي ښار ته ورننوتلئ نو په هر ځای کښې مو چې خوښه وي هلته ګرځئ او هره يوه ميوه مو چې خوښېږي هغه خورئ، په دې ښار کښې هر شی پراخه دی او د يوه شي هم کمبود پکښې نشته.

٢ـ خو تاسو ښار ته د ننوتلو په وخت کښې د دوه وو شيانو رعايت وکړئ چې يو شی قولي دی او بل شی فعلي دی. هغه دا:

الف: تاسو عاجزي خپله کړئ او د تکبر څخه خپل ځانونه بچ وساتئ؛ بلکې تاسو په دغه وخت کښې اعتراف وکړئ چې ښار تاسو ته الله ﷻ فتحه کړی دی او په لمونځونو سره د الله ﷻ حمد او ثنا ووایاست.

ب: تاسو په دغه وخت کښې د خپلو ګناهونو مغفرت او محوه کول وغواړئ چې: ای الله! مونږ ته د ګناهونو څخه راتېر شې.

٣ـ که تاسو ذکر شوي دواړه خاصيتونه خپل کړه نو مونږ به تاسو ته ستاسو ګناهونه درووبښو، بلکې په دغه وخت کښې به تاسو د نېکانو څخه وګرځئ. او ډېر ژر ده چې مونږ نېکانو ته په خپل فضل او رحمت کښې زيادت وکړو او لا ډېر توفيق ورکړو او د آفتونو څخه يې بچ وساتو.

٤ـ ای پيغمبره! نو بني اسرائيلو په خپلو ځانونو باندې ظلم وکړ، تر ډېره وخته پورې يې د جهاد د امر منلو څخه غاړه وغړوله، چې په هغه ښار کښې قوي او غټ غټ کافران دي او مونږ ورسره د جنګ توان نه لرو

د هر وخت وروسته چې هغوی جهاد ته غاړه کېښودله نو بیا یې هم په خپلو خانونو باندې ظلم وکړ او د هغو دوه شیانو رعایت یې خپل نه کړ کوم چې ورته ښودلی شوی وه.

نو په همدې بنیاد دغو ظالمانو هغه خبره او قول په بله خبره او قول باندې تبدیل کړه کوم چې ورته توصیه شوي وه.

همدارنګه دغو ظالمانو د هغه فعل رعایت هم ونه کړ کوم چې ورته ارشاد شوی وه، نو د تواضع په عوض یې تکبر وکړ او د ښار فتحه یې خپلو خانونو ته منسوبه کړه چې مونږ په خپل زور سره دغه مرام ته ورسېدو نو د همدې کبله یې نه لمونځونه وکړه او نه یې تواضع وکړه.

۵ـ نو مونږ په هغو کسانو باندې د اسمانه د طاعون مرض ورنازل کړ کومو چې په خپلو خانونو باندې ظلم کړی وه او قولاً او عملاً یې زمونږ ارشادات د پښو لاندې کړي وه. او دا ځکه چې په دغه وخت کښې هغوی فاسقان وګرځېده او خپل فسق ته یې په دوامداره توګه ادامه ورکوله نو په همدې سبب مو په مصیبت باندې اخته کړه.

توضیحات

۱ـ لکه څنګه چې ورته وړاندې اشاره شوې ده ددغوایتونو زیات تفصیل په [المائدة: ۲۰ـ۲۶] ایتونو کښې راروان دي. خو د مقام په لحاظ مونږ دلته د لاندې نکاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف. علماء کرام اختلاف لري چې په ﴿ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةَ ﴾ کښې کوم ښار ته اشاره ده[۱]؟، خو د جمهورو علماوو کرامو په نزد دلته هغه ښار ته اشاره ده کوم چې هغوی ښه پېژانده، کوم چې د هغوی د پلار (یعقوب ﷺ) اصلي ټاټوبی وه، کوم چې د بیت المقدس څخه عبارت دی[۲].

ب. که څوک وایي چې: په ﴿ وَٱدْخُلُوا۟ ٱلْبَابَ سُجَّدًا ﴾ کښې د ﴿ سُجَّدًا ﴾ کلمه د ﴿ وَٱدْخُلُوا۟ ﴾ د ضمیر څخه په حالیت باندې منصوبه ده، یعنې تاسو د ښار دروازې ته په داسې حال ورننوزئ چې سجده کوونکي یاست؛ نو ایا د سجدې د حالت سره ښار ته ورداخلېدل منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې علماوو کرامو د ﴿ سُجَّدًا ﴾ کلمه په "مُتَوَاضِعِينَ" سره تفسیره کړې ده[۳]، یعنې: تاسو ښار ته تکبر کوونکي مه ورداخلېږئ بلکې عاجزي کوونکي ورداخل شئ.

ج: دا هم څه لرې نه ده چې د ﴿ سُجَّدًا ﴾ کلمه د "مُصَلِّينَ" معنی ورکړي او حاصل یې داسې واخستل شي چې کله تاسو ښار ته د دروازې د لارې په ارامی سره ورداخل شوئ او هلته مو قرار ونیوه نو تاسو په لمونځونو سره د الله ﷻ شکرګزاري وکړئ، ترڅو د نورو نېکیو توفیق هم مونده کړئ.

همدا مضمون په یوه فعلي حدیث سره تائید مونده کوي چې کله نبي کریم ﷺ مکه معظمه فتحه

---

(۱) البحر المحيط ج۱ ص۳۵۶

(۲) المحرر الوجيز ج۱ ص۲۳۰

(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۲ ص۹۶؛ روح المعاني ج۱ ص۲۶۵

کړ او نه رکعته لمونځ يې اداء کړ[1].

او همدارنګه کله چې سعد بن أبي وقاص ﷺ د کسرى ماڼۍ ته فاتحانه داخل شو نو هلته يې اته رکعته د شکرانې لمونځ اداء کړ[2]، او د نبي کريم ﷺ په مسنونه طريقه يې عمل وکړ.

د هغوی د ذکر شوي ارشاد په خلاف ښار ته په کوناټيو وروښيېدل او داخل شوه[3]، او ارشاد د ښپو لاندې کړ.

د په ﴿ وَقُولُواْ حِطَّةٌ ﴾ کښې د ﴿ حِطَّةٌ ﴾ کلمه د مقدرې مبتداء خبر ده چې موږ ته ترې په "مسئلتنا" سره تعبير کولی شو[4]، يعني: اى زموږ ربه! زموږ غوښتنه د ګناهونو محوه کول دي چې ته راته مغفرت وکړې.

و: خو هغوی د دغه قول (مسئلتنا حِطَّةٌ) په بدل کښې داسې قول اداء کړ چې د توصيه شوي څخه مغاير وه او د هغه د مطلب په خلاف مطلب باندې يې دلالت کاوه او يا بالکل مهمل وه چې په هيڅ مطلب باندې يې دلالت نه کاوه.

ز: د دغه مغاير قول په تعين کښې علماوو کرامو متعدد اقوال ليکلي دي[5]، او څه لرې نه ده چې متعددو اشخاصو په ټولو باندې قول کړی وي. لاندې دوه مثالونه يې ولولی:

اول: هغوی وويلې چې: "حِنْطَةٌ حَمْرَاء"[6]. يعني: اى ربه! زموږ غوښتنه "سره" غنم دي.

دوهم: هغوی وويلې چې: «حَبَّةٌ فِي شَعْرَةٍ»[7]. دا مهمل الفاظ دي چې په ترکيبي لحاظ په څه مفهوم او مطلوب باندې دلالت نه کوي فقط استهزاء ترې فهمېږي.

ح: لنډه دا چې بني اسرائيلو قولا او عملا د شرعي احکامو او اوامرو څخه خلاف غوره کړه او ځان خائنو يې د ظالمانو په ډله کښې شامل وګرځول.

"رِجْزْ" څه معنى؟

۲-په ﴿ فَأَنزَلْنَا عَلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ کښې د "رِجْزْ" کلمه اصلاً د اضطراب د پاره وضعه شوې ده[8]، چې د عذاب په معنى سره ډېره استعمالېږي خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په طاعون (وبا) سره معنى کړې ده[9]. يعني: موږ په هغو کسانو باندې د اسمانه عمومي مرض (وبا)

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۵۱
(۲) تفسير ابن کثير ج۱ ص۹۹
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۶۴۲؛ صحيح مسلم ج۲ ص۴۱۹
(۴) تفسير الکشاف ج۱ ص۱۴۲
(۵) البحر المحيط ج۱ ص۳۶۲؛ زاد المسير ج۱ ص۷۳
(۶) عمدة القاري شرح صحيح البخاري ج۱۱ ص۱۳۴؛ احکام القرآن للجصاص ج۱ ص۳۳
(۷) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۵
(۸) مفردات الراغب ص۱۶۴
(۹) تفسير ابن کثير ج۱ ص۹۹

ورنازله کړه کومو چې په خپلو ځانونو باندې د ارشاداتو په قولي او فعلي مخالفت سره ظلم کړی وه چې په زرګونو کسان یې په همدغه مرض سره هلاک شوه او دا څکه چې دوی په همدغه کړنلارې سره فاسقان ګرځېدلي وه.

همدغه مضمون ته په یوه حدیث کښې اشاره شوې ده چې: «الطَّاعُونُ رِجْزٌ أُرْسِلَ عَلَى طَائِفَةٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ»[۱]. یعني: طاعون (وبا) یو عذاب دی چې د بني اسرائیلو څخه په یوه طائفه باندې د الله ﷻ په امر ورنازل شوی وه.

﴿ وَإِذِ ٱسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦ فَقُلْنَا ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْحَجَرَ ۖ فَٱنفَجَرَتْ مِنْهُ ٱثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ۖ كُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ مِن رِّزْقِ ٱللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا۟ فِى ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾ وَإِذْ قُلْتُمْ يَـٰمُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَٰحِدٍ فَٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنۢبِتُ ٱلْأَرْضُ مِنۢ بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ۖ قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ ٱلَّذِى هُوَ أَدْنَىٰ بِٱلَّذِى هُوَ خَيْرٌ ۚ ٱهْبِطُوا۟ مِصْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ ۗ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ ٱلذِّلَّةُ وَٱلْمَسْكَنَةُ وَبَآءُو بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ ۗ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا۟ يَكْفُرُونَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ وَيَقْتُلُونَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ ۗ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا۟ وَّكَانُوا۟ يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾ ﴾

[۶۰] او هغه وخت (وریاد کړه) چې موسی ﷺ د خپل قوم دپاره څړوبول وغوښتل نو مونږ (موسی ﷺ ته) وویلې چې په خپله همسا سره ډبره ووهه.

(موسی ﷺ دغه کار وکړ) نو د ډبرې څخه دولس (۱۲) چینې په قوت سره جاري شوې، حال دا چې هرې ډلې خلکو خپل څړوبخای پیژانده.

(مونږ ورته وویلې چې) د الله ﷻ (د غیبي) رزق څخه خورئ او څښئ او په ځمکه کښې په داسې حال حرکت مه کوئ چې تاسو فساد اچوونکي یاست.

[۶۱] او هغه وخت (هم یاد کړئ چې) تاسو وویلې چې: ای موسی! مونږ به هیڅکله په یو ډول خوراک (مَن او سلوی) باندې صبر ونه کړو، نو زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ څخه وغواړه چې مونږ ته د هغو نباتاتو څخه راوباسې (راکړې) کوم چې ځمکه یې راشنه کوي، چې هغه د ځمکې د ترکاریو او ترو او هم د اوړې او دالو (نسکو) او (هم) د پیازو څخه (عبارت دي).

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۲۲۸؛ موطأ الامام مالک ص۵۵۸

نو(۱) موسی ﷺ (بني اسرائيلو ته وويلې) چې: ايا تاسو د هغه شي بدلول (اخستل) غواړئ کوم چې خير ابې ارزښته) دی. (البته) په هغه شي سره کوم چې غوره (او بهتر) دی؟ (که تاسو په همدې غوښته کلک پاسست نو.)
تاسو مصر ته ورښکته شئ (بېرته ورتاو شئ) نو يقيناً ستاسو دپاره (هلته) هغه شيان شتون لري کوم چې تاسو يې غواړئ (خو غلامي او چوپړتيا ورسره ملګرې او تړلې ده).
او (د الله ﷻ د پلوه) په بني اسرائيلو باندې د ذلت او محتاجۍ خيمه وهلې شوې ده (چې د هره خوا نه يې ورباندې احاطه کړې ده).
او همدارنګه دوی د الله ﷻ د پلوه په غضب سره رجوع وکړه (همدغه يې خپلو خانونو ته په آخرت کښې وګاټه).
دغې (سزا) په دې سبب (صورت ونيوه) چې يقيناً دوی د استمرار په توګه د الله ﷻ د ايتونو څخه انکار کاوه او هم يې د استمرار په توګه په ناحقه سره پيغمبران وژل.
دغه (انکار او وژل هر يو) په دې سبب تحقق ومونده چې دوی (د شريعت څخه) عصيان کاوه او دوی وه چې په دوامداره توګه يې (د شرعي حدودو څخه) تجاوز خپلاوه.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هم هغو مضامينو ته اشاره شوې ده کوم چې د بني اسرائيلو پورې مربوط دي نو حاصل يې داسې راځيږي:
ای پيغمبره! زمونږ د پلوه بني اسرائيلو ته څه نور نعمتونه هم وربه ياد کړه چې هغوی يې په مقابل کښې د څومره ناشکريو مرتکب شوي دي. هغه دا چې:
۱ـ هغه وخت ورته په ياد کړه چې هغوی د سينا په تاپو کښې د څښلو اوبه وغوښتې چې په همدې بنياد موسی ﷺ زمونږ څخه د هغوی خړوبول مطالبه کړه چې ای ربه! زمونږ دپاره د څښلو د اوبو چاره وکړه.
۲ـ نو مونږ موسی ﷺ مخاطب کړ او ارشاد مو ورته وکړ چې ته پخپله همسا باندې کلکه ډبره ووهه ترڅو ستا د قوم دپاره د څښلو اوبه راوبهيږي.
موسی ﷺ همدغه ارشاد عملي کړ چې ډبره يې په همسا باندې ووهله او د وهلو سره سم د هغې څخه دولس چينې جاري شوې او د بني اسرائيلو د دولسو قبيلو خلکو هر چا خپله چينه او خپل اوبه خور پېژاند نو هر چا د خپلو خپلو چينو څخه استفاده پيل کړه او د اوبو احتياج هم پوره کړی شو.
۳ـ بيا د الله ﷻ د پلوه د موسی ﷺ په خوله بني اسرائيلو ته وويلی شوه چې تاسو:
الف: د الله ﷻ د پاکيزه روزيو څخه خوری او څښئ. يا په بل عبارت تاسو "مَنّ" او "سَلوىٰ" په دوامداره توګه خورئ او د دغو دولسو چينو څخه په دوامداره توګه اوبه څښئ او د خپل رب ﷻ د نعمتونو شکريه وکړئ.

ب: تاسو په داسې حالت کښې په ځمکه کښې حرکت مه کوئ چې تاسو فساد اچوونکي او جنایاتو ته تحریکوونکي یاست.

۴ـ ای پیغمبره! بني اسرائیلو ته هغه وخت هم ورپه زړه کړه چې هغوی د الله ﷻ د پاکیزه روزیو شکریه خپله نه کړه بلکې ناشکریو ته یې ملاوې وتړلې. هغه دا چې:

الف: هغوی موسی ﷺ مخاطب کړ او په صراحت سره یې ورته وویلې چې ای موسی! مونږ به هیڅکله په دغه یو ډول خوراک "مَن" او "سَلوی" باندې صبر ونه کړو چې په دوامداره توګه فقط د همدغه خوراک څخه استفاده وکړو او بس.

ب: نو په همدې بنیاد زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ څخه وغواړه چې مونږ ته هغه خوراکي شیان د ځمکې څخه راوباسې کوم چې ځمکه یې رازرغونوي او راشنه کوي چې هغه د لاندې شیانو څخه عبارت دي:

اول: ترکاري (کوم شیان چې تازه کتغونه ترې جوړېږي).

دوهم: بادرنګ او ترې.

دریم: اوړه یا ګندنه.

څلورم: دالونه (لکه نخود، نسک، مې او داسې نور).

پنځم: پیاز (ټماټر، ګشنیز او داسې نور).

۵ـ موسی ﷺ بني اسرائیلو ته وویلې چې: تاسو ته .. الله ﷻ پاکیزه او بې تکلفه روزي تاکلې ده ترڅو تاسو د همدغې روزۍ څخه د څه وخته پورې استفاده وکړئ او جهاد ته ځانونه چمتو کړئ.

ای بني اسرائیلو! ایا دا عجیبه نه ده چې تاسو د هغه رزق بدلول غواړئ کوم چې بهتر او بې تکلفه دي البته په هغه شي باندې کوم چې ادنی او حقیر دي؟ دا کار ستاسو دپاره مناسب نه دی، دا د بې وخته بدلون غوښتنه ده، د دې څخه ډډه وکړئ.

۶ـ که بالفرض تاسو په خپله غوښتنه کلک یاست او ټینګار ورباندې کوئ، نو مهرباني وکړئ د کفارو د ښارونو څخه یوه ښار ته د مجاهدینو په صفت ورښکته شئ او فتحه یې کړئ نو هلته ستاسو دپاره هغه شیان شته د کوم چې تاسو یې غوښتونکي یاست.

نو که تاسو دغه کار عملي کړئ نو د دنیا او آخرت دواړو فائدې به خپلې کړئ، هم به غازیان شئ او هم به په خپلو لاسونو ډول-ډول کرل او رېبل کوئ.

او یا بېرته هغه مصر (ښار) ته ورو ګرځئ د کوم څخه چې راوتلي یاست، نو هلته غلامي قبوله کړئ او په غوښتلو شوو شیانو باندې خپلې ګېډې مړې کړئ.

۷ـ ای پیغمبره! بني اسرائیلو د نعمتونو شکرګزاري ونه کړه بلکې فساد خوروني ته یې لاس واچاوه نو د خپلو کړو وړو د سزا سره مخامخ شوه هغه دا چې:

الف: په هغوی باندې د ذلت او تحقیر تجیر ودرولی شو چې په دائمي توګه به ترې لاندې ژوند کوي. بلکې د قیامت تر ورځې پورې به هغوی د استقلال خاوندان ونه ګرځي بلکې د همېشه دپاره

په د بل ځا د لاس لاندې ژوند تېروي.

ب: په هغوی باندې د مسکنت او ناداري تجير هم وهلی شوی دی چې هيڅکله به دوی د قناعت خاوندان جوړ نه شي او نه به د دې څخه بچ پاتې شي چې بل ته د احتياج لاس اوږد نه کړي.

ج: په دې باندې علاوه هغوی د الله ﷻ د جانبه په غضب او د رحمت څخه په لرې کېدلو سره رجوع وکړه، چې همدغه يې خپلو خانونو ته ګټلي دي نو د قيامت په ورځ به يې مزه وڅکي.

۸ـ ای پيغمبره! د بني اسرائيلو د ذکرو شوو سزاګانو سبب دا دی چې دوی په دوامداره توګه د تاريخ په اوږدو کښې د الله ﷻ په ايتونو باندې کفر او ناشکري کړې ده.

او په دې باندې برسېره هغوی د همدغه کفر د کبله خپل پيغمبران وژل او په شهادت يې رسول، حال دا چې هغوی ښه پوهېده چې دا کار ناحقه او ناجائزه کار دی خو د دې سره سره دغه کار ته يې ادامه ورکوله.

د بني اسرائيلو د پيغمبر وژنې وجه دا وه چې هغوی په هر شرعي کار کښې عصيان خپلاوه او په هر شرعي کار کښې يې تجاوز خپلاوه، نو همدغه دائمي عصيان او دائمي تجاوز دواړه سبب شوه چې په پيغمبر وژنه يې هم پيل وکړ، او د جناياتو سره روږدي شوه.

توضيحات

۱ـ کومې همسا ته چې په ﴿ بِعَصَاكَ ﴾ کښې اشاره ده د هغې ذکر په [طه:۱۷، ۱۸] ايتونو کښې لړ تفصيلوار نازل شوی دی.

د "ډبرې" څرنګوالی

۲ـ که څه هم کومې ډبرې ته چې دلته په "الْحَجَرَ" سره اشاره شوې ده د هغې په څرنګوالي کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي. د مثال په توګه[1]:

الف: د هغې شکل په څه ډول وه، ايا مربع وه او که کروي وه چې د کوپړۍ شکل يې درلود؟

ب: هغه به د يوه ځای څخه بل ځای ته انتقالېدله او که په يوه ځای باندې يې قرار درلود؟

ج: که به انتقالېدله نو انتقال يې په څه ډول وه، په غيبي توګه او که په وسائلو سره؟

د: ايا دا هغه ډبره وه کومې چې دموسی ؑ څخه جامې تښتولې وې؟ کومې ته چې نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې اشاره کړې ده[2].

مګر بهتره دا ده چې ذکره شوې ډبره متعينه نه وه او نه يې انتقالولو ته څه اړتيا وه[3]، بلکې هره يوه ډبره به چې موسی ؑ د اوبو په نيت په همسا ووهله نو دولس چينې به ترې سمدستي جاري

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱ ص۴۲۰؛ تفسير البغوي ج۱ ص۷۷

(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۲۶۶

(۳) روح المعاني ج۱ ص۱۰۰

شوې او بیا به یې چې د وچېدلو په نیت ووهله نو سمدستي به ترې اوبه بندې او وچې شوې[۱]، او یا به د حاجت د پوره کېدلو په وخت کښې وچېدلې[۲] او داسې نور.

د دغې ډبرې یو نظیر

۳_ که څه هم د آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) په زمانه کښې د ذکرې شوې ډبرې زیات نظایر تېر شوي دي مګر مونږ یې دلته فقط د یوه نظیر مضمون راخلاصه کوو، هغه دا چې:

الف: یوه سړي په یوه غزا کښې د نبي کریم ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

سړی: ای د الله رسوله! مجاهدین اوبو ته زښت ډېر اړ دي او اوبه نشته.

نبي کریم ﷺ: ستا سره لږ اوبه شته؟

سړی: هو.

نبي کریم ﷺ: ته ماته همغه لږ اوبه راوړه.

ب: سړي یو لوښی راووړ چې ډېرې لږ اوبه پکښې وې.

ج: نبي کریم ﷺ د همدغه لوښي په خوله کښې ګوتې کېښودې او بیا یې پکښې خپلې ګوتې خورې کړې.

د: نو سمدستي د نبي کریم ﷺ د ګوتو د منځو څخه په شدت سره اوبه جاري شوې.

ه: نو نبي کریم ﷺ بلال ؓ ته امر وکړ چې په خلکو کښې په لوړ اواز سره غږ وکړه چې: «الْوَضُوءَ الْمُبَارَكَ»[۳] یعنې: تاسو مبارک اوداسه ته راشئ (په مبارکو اوبو باندې اودس وکړئ).

"عِثِيًّا" څه معنی؟

۴_ په ﴿وَلَا تَعْثَوْاْ فِي ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾ کښې د "لَا تَعْثَوْا" کلمه _لکه "لا تَرْضَوْا"_ د "عِثِيًّا" _لکه "عِتِيًّا"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې په اصل کښې "عُثُووًا" _لکه "قُعُودًا"_ وه چې د تخفیفونو د کبله ترې "عِثِيًّا" جوړ شوی دی. که څه هم د "عِثِيًّا" لفظ د سخت فساد دپاره وضعه شوی دی[۴]، مګر په دې مقام کښې عبدالله بن عباس رضی الله عنهما ذکره شوه کلمه په "وَلَا تَسْعَوْا" سره تفسیره کړې ده[۵].

یعنې: او تاسو په ځمکه کښې په داسې حال کښې زیار مه وباسئ (حرکت مه کوئ) چې تاسو پکښې د فساد خوروونکي یاست (او په فساد کښې افراط کوونکي یاست).

سوالونه او جوابونه

۵_ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

---

(۱) البحر المحیط ج۱ ص۳۶۷
(۲) المحرر الوجیز ج۱ ص۲۳۴
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۵۴۱
(۴) لسان العرب ج۱۵ ص۲۹
(۵) الدر المنثور ج۱ ص۱۷۵

الف: که څوک وايي چې: بني اسرائیل د څه فساد خوروونکي وه چې په ایت شریف کښې ورته نوصیه حکایته شوې ده چې دا کار مه کوئ؟

مونږ وایو چې: هغوی د تاریخ په اوږدو کښې د هیڅ ډول فساد خورونې څخه ډډه نه کوله. بلکې په قولي او فعلي دواړو ډولو سره یې په فساد کښې افراط کړی وه. لکه چې وضاحت یې په همدغه متصل ایت کښې راروان دی.

ب: که څوک وايي چې: پوره څرګنده ده چې په ﴿ لَن نَّصۡبِرَ عَلَىٰ طَعَامٖ وَٰحِدٖ ﴾ کښې د ﴿ طَعَامٖ وَٰحِدٖ ﴾ څخه د بني اسرائیلو "مَنّ" او "سَلوىٰ" مطلب ده، حال دا چې دغه دواړه واحد طعام نه دی بلکې دوه طعامه دي؟

مونږ وایو چې: هغوی ذکرو شوو دواړو طعامونو ته د دې کبله د ﴿ وَٰحِدٖ ﴾ نسبت ګاوه چې بدلون پکښې صورت نه نیوه او په دوامداره توګه په یوه ډول سره نازلېده او ډول یې نه تغیر کېده.

ج: که څوک وايي چې: په څه منظور بني اسرائیلو په خپل وړاندیز کښې د ﴿ يُخۡرِجۡ لَنَا مِمَّا تُنۢبِتُ ٱلۡأَرۡضُ ﴾ جمله هم اضافه کړه حال دا چې وړاندیز کړی شوي شیان ټول د ځمکې حاصلات دي او د اسمانه نه رالوېږي؟

مونږ وایو چې: د هغوی وړاندیزونو تعنتي او عنادي شکل درلود او غوښتل یې چې موسی ﷺ په خپل عجز او ناتوانۍ باندې معترف وګرځوي چې دغه وړاندیز مو نه شم پوره کولی، ترڅو وربانډې پړه واچوي چې ای موسی! کله چې ته زمونږ احتیاجات نه شې پوره کولی او وړاندیزونه مو نه شې قبلولی نو د مصر څخه دې ولې اخراج کړو؟ او په دغې وچه بیدیا کښې دې ولې دېره کړو؟ هلته خو زمونږ وړاندیز کړی شوي شیان ښه پرېمانه وه.

لنډه دا چې هغوی داړېدل چې که په وړاندیز کښې ذکره شوې جمله اضافه نه کړي، نو څه لرې نه ده چې وړاندیز کړی شوي شیان هم وربانډې د اسمانه نازل کړی شي او موسی ﷺ د ملامتې او پړې څخه بچ کړی شي.

د ایت تازه مصداق

۶ـ څرنګه چې بني اسرائیلو وخت په وخت د خپل هجرت پړه په موسی ﷺ باندې اچوله چې مونږ ستا د لاسه هجرت ته مجبور کړی شو او د مصر څخه راوویستلی شوو، که نه نو مونږ استقلال څه کاوه، د چرګ د مالګې د څټلو سره څه کار.

افسوس چې په افغاني مهاجرینو کښې هم یو-یو یهود صفته خلک موندلی کېږي. د مثال په توګه ما پخپله د یوه سړي د خولې څخه واورېدل چې مونږ هجرت کولو ته ملایانو مجبور کړو، همدوی فتوی ورکړه چې د کمونستانو سره جهاد فرض دی، که بالفرض ملایانو د جهاد د فرضیت فتوی نه وی ورکړي او پخپله یې په جهاد کښې عملاً برخه نه وی اخستې نو مونږ به بې غمه په خپل وطن کښې ناست وی او د هجرت د مشکلاتو څخه به خلاص وی، نو د کابل په تخت باندې چې

کافر ناست وی مونږ څه کاوه او که مسلمان وربانديې ناست وی مونږ څه کاوه؟!

د ځو لغاتو معناوې

۷ـ په ﴿ وَإِذْ قُلْتُمْ يَـٰمُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ ﴾ الآية کښې ځو لغات وضاحت ته ضرورت لري هغه داچې:

الف: د "بَقْل" کلمه د هغه نبات نوم دی کوم چې په پسرلي کښې زرغونېږي او په ځمي کښې يې پاڼې او بنياد دواړه محوه کېږي لکه ګشنيز او داسې نور[۱].

ب: د "قِثَّاء" کلمه د ترې يا بادرنګ دپاره وضعه شوې ده[۲].

ج: د "فُوم" کلمه ډېرې معناوې ورکوي خو په دې مقام کښې يې د هوږې معنی بهتره برېښي چې د ترکاريو سره تناسب لري[۳].

د: مفسرينو کرامو د "مِصْر" کلمه دلته په متعددو احتمالونو سره تفسيره کړې ده. لکه[۴]:

اول: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په شمول ځينې علماء کرام وايي چې دلته دغه کلمه د يوه خاص ښار نوم نه دی بلکې د ښارونو د جملې څخه يو ښار مطلب دی هر يو ښار چې وي[۵].

په دې تقدير به د ﴿ اَهْبِطُواْ ﴾ امر د تعجيز دپاره وي لکه چې په [البقرة:۲۳] ايت کښې د ﴿ فَأْتُواْ بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ ﴾ امر هم د تعجيز دپاره دی.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې ای بني اسرائيلو! تاسو هغه دون همته خلک ياست چې د موسی عليه السلام د جهاد دعوت مو قبول نه کړ او د جبارينو کفارو سره مو مقابله خپله نه کړه نو الله ﷻ په تاسو باندې ترڅلوېښتو کالو پورې د سينا د بيديا څخه وتل حرام کړي دي، که تاسو په دې خبره باور نه خپلوئ نو يو ښار ته ورښکته شئ، ايا تاسو ورښکته کېدلی شئ؟

دوهم: ځينې نور علماء کرام وايي چې: دلته هغه د "مِصْر" ښار مطلب دی د کوم څخه چې دوی راوتلي وه او کوم چې د فرعون پلازمېنه وه[۶].

په دې تقدير به د ﴿ اَهْبِطُواْ ﴾ امر د توبيخ او تخجيل دپاره وي لکه چې د [الأنبياء:۶۳] ايت کښې د ﴿ فَسْـَٔلُوهُمْ ﴾ امر په همدغه مطلب باندې دلالت کوي، چې ای مشرکانو! تاسو د دغو بوتانو څخه پوښتنه وکړئ چې چا ميده ميده کړي دي.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای بني اسرائيلو! تاسو ته د ذلت او غلامی تحمل ډېر اسان کار دی او د ګېډې په مقابل کښې د هيڅ حقارت څخه غاړه نه غړوئ، نو تاسو لاړ شئ

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۴
(۲) لسان العرب ج۱ ص۱۲۸
(۳) القاموس المحيط ج۳ ص۵۳۷
(۴) البحر المحيط ج۱ ص۳۸۰
(۵) تفسير ابن كثير ج۱ ص۱۰۱
(۶) في ظلال القرآن ج۱ ص۷۵

بېرته مصر ته ورستانه شئ هلته د قبطيانو غلامي قبوله کړئ او په ترکاريو او کاسه پاکۍ باندې خپلې ګېډې مړې کړئ.

مګر د وروستني متصلې جملې ﴿ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ ٱلذِّلَّةُ وَٱلْمَسْكَنَةُ ﴾ سره ذکر شوی دوهم تفسير ډېر ښه پيوند نيسي.

هـ: د "ذِلَّة" کلمه د جزيه قبلولو او جوړرتيا څخه عبارت ده[۱]، کومه چې وربانديې د تجير په حيث رالاړه وه او د هره جانبه يې احاطه کړې وه، د کومې څه زيات بيان چې ان شاء الله ﷻ د [آل عمران: ۱۱۲] لاندې راروان دی.

و: د "مَسْكَنَة" کلمه د حرص څخه کنايي ده چې په بني اسرائيلو باندې د عدم قناعت خيمه وهلې شوې ده او سترګې يې ورډې دي چې هيڅ مړښت نه لري[۲].

يو پښتون شاعر ويلي دي چې:

تر حرص پورته بله بلا نشته :: دا بلا د ستا په خونه شوه نزوله[۳]

څو مطالب

۸ـ په دې مقام کښې د ﴿ وَيَقْتُلُونَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ ﴾ د جملې په اړه لاندې مطالب ولولئ:

الف: په بني اسرائيلو کښې پيغمبرانو داسې مثال درلود لکه چې د آخر الزمان پيغمبر په امت کښې به چې حقيقي علماء او حقيقي واعظان لري چې ټول په اتفاق سره په ډېر اخلاص د شريعت د اشاعت دپاره کار کوي.

هغوی ټولو د هغه شريعت د خورولو دپاره هلې ځلې کولې کوم چې په تورات کښې په موسی ؑ باندې نازل شوی وه.

همدغه مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «كَادَتْ هَذِهِ الْأُمَّةُ أَنْ تَكُونَ أَنْبِيَاءَ كُلُّهَا»[۴] يعني: کله چې د قيامت په ورځ نور امتونه د آخر الزمان امت درجات او امتيازات وګوري. نو وبه وايي چې نژدې ده چې دغه (آخر الزمان) امت ټول پيغمبران وګرځي (ټولو ته د نبوت درجات ورکړی شي).

ب: الله ﷻ ته معلومه ده چې بني اسرائيلو به خپل څومره پيغمبران وژلي او شهيدان کړي وي، خو د شهيدان کړی شوو پيغمبرانو په ډله کښې د زکريا ؑ غوندې جليل القدر پيغمبر هم شامل وه[۵].

(۱) تفسير الطبري ج۱ ص۳۱۵
(۲) تفسير البغوي ج۱ ص۷۸
(۳) د عبد الرحمن مومند ديوان ص۱۶۹
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۶۰۴
(۵) تفسير الخازن ج۱ ص۱۳۲؛ تفسير البغوي ج۱ ص۹۲

ج: که څوک وايي چې: پوره واضحه ده چې پیغمبر وژل او شهید ګرځول ضرور ناحقه کار دی. نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد په همدغه مطلب باندې د "بغیر الحق" د کلماتو په نزول سره صراحت وکړی شو؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: دا د دې دپاره چې پخپله قاتلینو هم ذکر شوی قتل جائز نه ګاڼه خو د دې سره سره د همدغه قتل مرتکبین وګرځېدل او د حرص او خواهشاتو د اثر لاندې واقع شوه.

د: بني اسرائیلو ته خپلو خواهشاتو د پیغمبرانو علیهم السلام وژل زښت ډېر اسان کړي وه او هیڅ اهمیت یې ورته نه درلود. او دا ځکه چې عبد الله بن مسعود ؓ وایي چې: «كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ فِي الْيَوْمِ تَقْتُلُ ثَلاثَمِائَةَ نَبِيٍّ ثُمَّ يُقِيمُونَ سُوْقَ بَقْلِهِمْ فِيْ آخِرِ النَّهَارِ»[۱] یعني: بني اسرائیل وه چې په یوه ورځ کښې به یې درې سوه (۳۰۰) تنه پیغمبران شهیدان کړه او بیا به یې د ورځې په آخر کښې د خپلو ترکاریو بازار په پښو ودراوه (او ګنه ګونه به یې پکښې جوړوله، تا به ویل چې هیڅ شی یې نه دی وژلی).

ه: که څوک وایي چې: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَإِنَّ جُندَنَا لَهُمُ ٱلْغَٰلِبُونَ ﴾ [الصافات:۱۷۳] یعني: او یقیناً زمونږ لښکر چې دی همدوی هرومرو غلبه موندونکي دي. نو پوښتنه دا ده چې: ایا د پیغمبرانو شهادت مغلوبیت نه دی؟

مونږ وایو چې: دغه سوال جواب به ـإن شاء الله ﷻـ د [غافر:۵۱] ایت لاندې په ښه تفصیل سره راشي، خو په دې مقام کښې مونږ د لاندې لنډو وضاحتونو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ویلي دي چې: «لَمْ يُقْتَلْ نَبِيٌّ قَطُّ مِنَ الأَنْبِيَاءِ إِلا مَنْ لَمْ يُؤْمَرْ بِالْقِتَالِ وَكُلُّ مَنْ أُمِرَ بِقِتَالٍ نُصِرَ»[۲] یعني: د پیغمبرانو د جملې څخه هیڅکله کوم پیغمبر وژل شوی نه دی مګر هغه چې په وسلوال جهاد باندې به مامور شوی نه وه.

او هر هغه پیغمبر چې په وسلوال جهاد باندې به مامور کړی شوی وه د هغه سره د الله ﷻ د پلوه نصرت کړی شوی دی (او د جنګ په میدان کښې نه دی شهید کړی شوی).

دوهم: مرګ خو حتمي دی نو د شهادت مرګ هم یو ډول نصرت دی چې د قیامت په ورځ به ورباندې هرڅوک قناعت وکړي چې نتائج یې وګوري.

دریم: په خپل ایمان باندې د مرګ او شهادت تر وخته پورې قائم او ثابت پاتې کېدل هم د الله ﷻ نصرت دی.

څلورم: د الله ﷻ نصرت لکه څنګه چې په غالبیت سره صورت نیسي همدارنګه په انتقام اخستلو سره هم صورت نیسي، نو د کوم شهید د قاتلینو څخه چې الله ﷻ انتقام واخلي نو په حقیقت کښې یې د شهید سره نصرت وکړ.

---

(۱) الدر المنثور ج۱ ص۱۷۸

(۲) المحرر الوجيز ج۱ ص۲۴۲، البحر المحیط ج۱ ص۳۸۳؛ تفسیر القرطبي ج۱ ص۴۳۲

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ ﴾

[۶۲] یقیناً هغه کسان کومو چې (فقط په خوله) ایمان راوړی دی او هغه کسان کومو چې یهودیت غوره کړی دی.

او (همدارنګه) د عیسی ﷺ د دین د پیروۍ مدعیان او د مختلفو ادیانو پیروان چې دي.

هرڅوک چې (د همدغو څخه په حقیقي معناوو کښې) په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځې (قیامت) باندې ایمان راوړي او صالح عمل وکړي.

نو د دوی دپاره د خپل رب ﷻ په نزد (د قیامت په ورځ) اجر دی او په دوی باندې به (هلته) نه ډاروي او نه به دوی غمژن وګرځي.

توضیحات او د مطلب خلاصه

۱ـ په دې ایت کښې هغه پوښتنه جوابه شوې ده کومه چې د وړاندېنیو ایتونو څخه چاته ذهن ته ورتله هغه دا چې: ایا څه چاره شته چې بني اسرائیل ورباندې د ذلت او مسکنت او هم د الله ﷻ د غضبه خلاص شي او نجات مونده کړي.

نو حاصل یې داسې کېږي چې: په دې زمانه کښې د خلاصي او نجات چاره فقط د محمد ﷺ د دین په قبول کښې منحصره ده، د همدغه دین څخه په غیر په بل یوه دین کښې هم خلاصی او نجات نه شي موندل کېدی.

د کفارو څلور ګروپونه

۲ـ په دې مقام کښې الله ﷻ د کفارو د څلورو ګروپونو بیان ته اشاره کړې ده چې لنډ تفصیل یې دا دی:

الف: د ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ په هکله علماوو کرامو[۱] متعدد اقوال کړي دي خو بهتره دا ده چې دلته ترې منافقان مراد کړی شي کوم چې فقط په خولو "آمَنَّا" وایي او په زړه کښې ورباندې باور نه لري، د کومو بیان چې د [البقرة:۸] ایت کښې د کفارو د بیان ترڅنګ نازل شوی دی، کوم چې په همدغه ظاهري ایمان باندې د ابدي دوزخ څخه د نجات ورکوونکي ګومان کوي.

ب: په ﴿ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ ﴾ کښې د "هَادُوا" کلمه د "تَهَوَّدُوا" معنی ورکوي[۲]. یعني: هغه کسان کومو چې یهودیت غوره کړی دی او خپل ځانونه د موسی ﷺ امتیان او پیروان معرفي کوي.

ج: دغه کسانو ته د یهودانو لقب څکه ورکړی شوی دی چې:

---

(۱) البحر المحیط ج۱ ص۳۸۹
(۲) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۰۸

اول د "يَهُود" کلمه عربي ده او په اصل کښې د "هَوَادَة" _لکه "قَضَاوَة"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د توبې معنی ورکوي[۱].

څرنګه چې د دغه قوم توبې په يوه امتيازي ډول سره صورت نيولی وه چې د خپلو خانونو په وژلو سره يې د خوسي د عبادت څخه خپله پښېماني څرګنده کړه نو ذکر شوی لقب ورته د يوه يادګار په توګه اينبودلی شوی دی.

دوهم دغه کلمه (يهود) غير عربي ده چې په اصل کښې "يَهُوذَا" وه کوم چې د يعقوب ﷺ د مشر زوی نوم وه[۲]، نو د تخفيف څخه وروسته د يعقوب ﷺ ټول زوزات په همدغه نامه ياد شوه.

د په ﴿وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلنَّصَٰرَىٰ﴾ کښې د "نَصَارَا" کلمه د هغو خلکو دپاره نوم ګرځېدلې ده کوم چې د عيسی ﷺ د دين مدعيان دي چې مونږ د همده امتيان ياستو.

ه: دغو خلکو ته ذکر شوی نوم د دې کبله اينبودلی شوی دی چې:

اول: "نَصَارَا" د "نصران" جمعه ده چې د نصرت کوونکو معنی ورکوي[۳]، دغه خلک د عيسی ﷺ سره د دعوت په چلولو کښې د نصرت وعده ورکوونکي وه لکه چې د [الصف:۱۴] ايت کښې ورته اشاره شوې ده.

دوهم: په شام کښې يوه قريه شته چې "نَاصِرَه" نومېږي همدغې قريې ته کله کله د عيسی ﷺ نسبت هم کېږي او "عِيْسَى النَّاصِرِي" ورته ويل کېږي[۴].

نو ذکرې شوې قريې ته د عيسی ﷺ د پيروانو نسبت هم صورت نيولی دی نو په دې تقدير د "نَصَارَا" کلمه اصلاً "نَاصِرِيين" وه خو د غير قياسي تغيراتو د امله ترې "نَصَارَا" کلمه جوړه شوې ده، او په نسبت کښې خو غير قياسي تغيرات او تخفيفات په عربي کلماتو کښې عادي خبره ده.

و: په ﴿وَٱلصَّٰبِـِٔينَ﴾ کښې د "صَابِئِينَ" کلمه د "صُبُوء" _لکه "قُتُول"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د يوه دين څخه بل دين ته د وتلو معنی ورکوي[۵].

ز: د دغې ډلې کفارو په تعين کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي چې تقريبًا اتو (۸) قولونو ته رسېږي[۶].

که څه هم ځينو مفسرينو کرامو دغه ډله کفار د هغو کفارو څخه عبارت اخستي دي کوم چې ثابت دين ونه لري[۷]، کله يوه دين ته اوړي او کله بل دين ته اوړي؛ مګر مونږ ته بهتره برېښي چې

---

(۱) لسان العرب ج۳ ص۴۳۹
(۲) تفسير القرطبي ج۱ ص۴۳۲؛ تفسير القاسمي ج۲ ص۱۴۳
(۳) القاموس المحيط ج۴ ص۳۸۱
(۴) تفسير البغوي ج۱ ص۷۹؛ الدر المنثور ج۱ ص۱۸۲؛ لسان العرب ج۵ ص۲۱۱
(۵) لسان العرب ج۱ ص۱۰۸
(۶) زاد المسير ج۱ ص۷۸؛ التفسير الكبير ج۳ ص۱۰۵؛ اللباب في علوم الكتاب ج۲ ص۱۳۶
(۷) تفسير ابن كثير ج۱ ص۱۰۴

دغه ډله کفار د هغې کفري ډلې څخه عبارت شي کومه چې د ذکرو شوو درېواړو ډلو څخه مغايره وي لکه دهريان او مشرکان او نورې مختلفې کفري ډلې.

خو چې کله وغواړي چې د خپل أخروي نجات دپاره په يوه بل‌ديني ډله کښې شامل شي او خپلو ځانونو ته نجات ورکړي. نو د نجات لاره د آخر الزمان پيغمبر ﷺ اتباع ده او بس.

يو اعرابي تحليل

۳ـ څه لرې نه ده چې په ذکر شوي ايت کښې د اعراب په لحاظ بل ډول تحليل هم صورت ونيسي خو مونږ فقط د يوه احتمال په خلاصه باندې اکتفاء کوو هغه دا چې[1]:

الف: په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ کښې د ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ کلمه دخپلو معطوفاتو سره د "إِنَّ" دپاره اسم ده.

ب: د ﴿ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأَخِرِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا ﴾ کلمات د همدغه اسم څخه بدل واقع شوي دي.

ج: په همدغه بدل کښې د "مِنْهُمْ" کلمات مقدر دي چې ضمير يې (هُمْ) د ذکر شوي "إِنَّ" اسم ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ او نورو (معطوفاتو) ته راجع دی.

د: ﴿ فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ ﴾ الآية د همدغه "إِنَّ" دپاره خبر دی.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: يقيناً هغه کسان چې په منافقت سره "آمَنَّا" وايي او هغه کسان چې يهوديت يې غوره کړی دی او همدارنګه هغه کسان چې ځانونو ته د عيسى ﷺ امتيان وايي او هغه کسان چې د صابئينو لقب لري (هره کفري ډله چې وي).

يا په بل عبارت د دغو کسانو څخه چې هرڅوک په حقيقي معناوو کښې په الله ﷻ او د قيامت په ورځ ايمان راوړي نو دوی ته د خپل رب ﷻ په نزد لوی اجر دی او په دوی باندې به د قيامت په ورځ نه ډاروي چې دوزخ ته به واچولی شي او نه به غمژن شي چې ای کاش چې ايمان مو راوړی وی.

لنډه دا چې نن ورځ نجات فقط په همدغه محمدي (ﷺ) دين کښې منحصر دی او په بل يوه دين کښې هم نجات او خلاصون نشته.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: د نجات دپاره خو نن ورځ د محمد ﷺ په صداقت او د قرآن کريم په حقانيت باندې عقيده خپلول هم ضرور دي. نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنياد په ايت شريف کښې فقط د ﴿ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأَخِرِ ﴾ په نزول سره اکتفاء وکړی شوه؟

مونږ وايو چې: په حقيقي معناوو کښې په الله ﷻ او د قيامت په ورځ د ايمان د راوړلو سره په محمد ﷺ او هم په قرآن کريم باندې ايمان راوړل ضرور او لازم دي، نو په صراحت سره ذکر ته يې څه ارتيا نه وه، والله ﷻ أعلم وعلمه أتم وأكمل.

---

[1] البحر المحيط ج۱ ص۳۹۱

﴿ وَإِذۡ أَخَذۡنَا مِيثَٰقَكُمۡ وَرَفَعۡنَا فَوۡقَكُمُ ٱلطُّورَ خُذُواْ مَآ ءَاتَيۡنَٰكُم بِقُوَّةٖ وَٱذۡكُرُواْ مَا فِيهِ
لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيۡتُم مِّنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَۖ فَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ
لَكُنتُم مِّنَ ٱلۡخَٰسِرِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدۡ عَلِمۡتُمُ ٱلَّذِينَ ٱعۡتَدَوۡاْ مِنكُمۡ فِي ٱلسَّبۡتِ فَقُلۡنَا لَهُمۡ كُونُواْ
قِرَدَةً خَٰسِـِٔينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلۡنَٰهَا نَكَٰلٗا لِّمَا بَيۡنَ يَدَيۡهَا وَمَا خَلۡفَهَا وَمَوۡعِظَةٗ لِّلۡمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾

[۶۳] او هغه وخت (درېه یاد کړئ) چې مونږ ستاسو څخه کلک عهد واخست او هم مو ستاسو د (سرونو) د پاسه غر دراوچت کړ چې تاسو په قوت سره هغه کتاب واخلئ (قبول کړئ) کوم چې مونږ تاسو ته درکړی دی، او تاسو هغه احکام (په عمل سره) یاد کړئ کوم چې پکښې ثبت دي، شاید چې تاسو (خپل خانونه د دوزخ څخه) په وقایه کښې وساتئ؛

[۶۴] بیا تاسو (خپل عهد ته) د دغه تجدید څخه وروسته شا واړوله (او په عمل کښې مو پیاده نه کړ).

نو که د الله ﷻ فضل او د همده ﷻ رحمت په تاسو باندې نه وی (نازل) شوی نو هرومرو به تاسو د زیانکارانو څخه ګرځېدلي وی.

[۶۵] او بې شکه تاسو په هغو کسانو باندې علم لرئ (ښه یې پېژنئ) کومو چې همدا ستاسو د جملې څخه د خالي په ورځ کښې (د الله ﷻ د حکم څخه) تجاوز وکړ (چې د ماهیانو ښکار کولو ته یې چل جوړ کړ)، نو مونږ ورته (تکویني امر وکړ) چې تاسو ذلیله بېزوګان جوړ شئ (نو سمدستي هغوی د خرمې بېزوګان جوړ شوه).

[۶۶] نو مونږ دغه ښار (او ښاریان) د هغو ښارونو دپاره عبرت وګرځول کوم چې د همدې ښار په وړاندې (شاوخوا کښې پراته) وه او د هغو ښارونو دپاره هم کوم چې د همدې ښار څخه وروسته (د قیامت تر ورځې پورې) ابادېږي، او (همدارنګه مو دغه ښار) د متقیانو دپاره لوی پند (نصیحت) وګرځاوه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

که څه هم د [البقرة:۴۹] ایت څخه راپه دېخوا بني اسرائیلو ته د هغو نعمتونو د یادښت لړۍ راروانه ده کومو چې په هغوی باندې د تاریخ په اوږدو کښې صورت نیولی وه، او موقع په موقع د هغوی ناشکریو ته هم اشارې شوې دي؛ خو په عارضي توګه په وړاندېني ایت کښې هغوی ته د هغې لارې بیان نازل شو په کومې کښې چې هغوی ته د ذلت او مسکنت او د الله ﷻ د غضب څخه د نجات او خلاصون چاره ښودلې شوې وه.

څرنګه چې د دغې لارې بیان اختتام ومونده نو په دې ایتونو کښې بیا د نعمتونو او د ناشکریو د یادښت لړۍ پیل شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! بني اسرائيل مخاطب کړه او زمونږ د پلوه ورته ووايه چې:

۱_ ای بني اسرائيلو! تاسو هغه وخت ياد کړئ چې مونږ تاسو ته همدا ستاسو د هدايت دپاره کتاب (تورات) دروا‌ستاوه چې لنډ تفصيل يې دا دی:

الف: تاسو مونږ ته د کتاب د نزول څخه وړاندې وعده راکړې وه چې د دغه کتاب احکام به په عمل سره پياده کوئ.

ب: خو کله چې تورات نزول ومونډ نو تاسو په خپله وعده باندې وفا ونه کړه او موسی ﷺ ته مو په صراحت سره وويلې چې د دې کتاب احکام مونږ نه شو عملي کولی.

ج: بيا مونږ په تاسو باندې د پاسه د فسلطين د غرونو څخه يو غر دراوچت کړ، چې تاسو په خپله وعده باندې ودرېږئ، او هغه احکام په ښه قوت سره واخلئ کوم چې په دغه کتاب کښې نازل شوي دي، کوم چې تاسو غوښتي وه. يا په بل عبارت: تاسو د دغه کتاب احکام مه هېروئ، شايد په دغه صورت کښې به تاسو خپل ځانونه د خپل رب ﷻ د عذابه په وقايه کښې وګرځوئ. او ښه پوره تقوی داران به جوړ شئ.

د: که تاسو ذکره شوې توصيه قبوله نه کړئ نو څه لرې نه ده چې همدغه غر درياندې دروغورځولی شي او تاسو ټول چيت پيت کړي.

هـ: چې په نتيجه کښې تاسو خپل عهد تجديد کړ او وعده مو راکړه چې مونږ به د دغه کتاب احکام عملي کوو او هېروو به يې نه.

و: خو د همدغه تجديد څخه وروسته هم تاسو په خپل عهد باندې ونه درېدئ او جناياتو ته مو لاس واچاوه حتی چې د همدغه کتاب په تحريف باندې مو هم صرفه ونه کړه.

ز: که بالفرض په تاسو باندې د الله ﷻ فضل او د همده ﷻ رحمت نزول نه وی موندلی نو تاسو به هرومرو په دنيا او آخرت کښې د زيانکارانو د ډلې څخه ګرځېدلي وئ، لکه څنګه چې ستاسو د جملې څخه أصحاب السبت د زيانکارانو څخه وګرځېده.

۲_ نو ای د دې زمانې بني اسرائيلو! تاسو په خپلو پلرونو باندې د ذکر شوي فضل او رحمت شکريه وکړئ او په آخر الزمان کتاب (قرآن کريم) باندې د حقانيت او په آخر الزمان پيغمبر ﷺ عقيده ولرئ.

۳_ ای بني اسرائيلو! تاسو خو په هغو کسانو باندې ښه پوره علم لرئ او ښه پوره درته معلوم دي کوم چې د خالي په ورځ د الله ﷻ حکم د پښو لاندې کړی وه او حيلې او پلمې يې ورته تراشلې وې چې څه بيان يې دا دی:

الف: مونږ هغوی ته امر کړی وه چې د خالي په ورځ به په درياب کښې د ماهيانو ښکار نه کوئ چې په دغه کار کښې ستاسو عصيان نغښتی دی.

ب: هغوی به د خالي په ورځ د سيند په څنډه کښې ماهيانو ته بندې واچوله (هلته به يې رااېسار کړه) او د يکشنبې په ورځ به يې راونيوه چې مونږ خو د خالي د ورځې احترام کړی دی او د ښکار

کولو څخه مو اجتناب خپل کړی دی.

ج: څرنګه چې په حیلو او پلمو سره حقیقت بدلون نه شي موندلی نو مونږ په خپل تکویني امر سره هغوی ټول مخاطب وګرځول چې، تاسو ټول بیزوګان جوړ شئ؛ چې سمدستي ټول بیزوګان وګرځېده، او ټول د شرمې د ذلت او حقارت سره مخامخ شوه.

۴ـ نو ای پیغمبره! مونږ ذکره شوې قریه (چې اوسېدونکي یې بیزوګان ګرځولي شوي وه) د لاندې صفاتو درلودونکې وګرځوله:

الف: دغه قریه مو د هغو ټولو قریو (کلو) دپاره عبرت وګرځوله کومې چې د ذکرې شوې قریې په وړاندې او شاوخوا پرتې وې، چې تاسو د دغسې جنایت د ارتکاب څخه ځانونه وساتئ؛ترڅو ستاسو څخه بیزوګان جوړ نه کړی شي.

ب: بلکې ذکره شوې قریه مو د قیامت د ورځې پورې د هغو ټولو قریو او ښارونو دپاره د عبرت درس ورکوونکې وګرځوله کوم چې د همدغې قریې څخه وروسته اباد یږي او موجود یږي.

ج: بالآخره دغه قریه مو د متقیانو دپاره وعظ او نصیحت جوړه کړه چې خپله پرهیزګاري او تقوی وربانديې قوي کړي او د خپل رب ﷻ په کامل علم او کامل قدرت باندې ښه پوره مطمئن وګرځي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ ﴾ الآیة کښې چې کومې واقعې ته اشاره شوې ده د هغې ذکر په [البقرة:۹۳] ایت کښې هم راروان دی او په [الأعراف:۱۷۱] ایت کښې هم لږ څه تفصیلوار نازل شوی دی.

ذکره شوې واقعه په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو ښه پوره واضحه کړې ده[۱]، او مونږ یې د الله ﷻ په توفیق وړاندې د مطلب په خلاصه کښې څو لنډو ټکو ته اشاره وکړه.

"طُور" څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ ٱلطُّورَ ﴾ کښې د "طُور" کلمه دوه معناوې لري، چې یوه مطلق غر ده. او بله هغه خاص غر ده په کوم کښې چې موسی ﷺ مناجات کړی وه[۲].

خو ظاهره دا ده چې په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې څخه د فلسطین د غرونو څخه یو غر اراده کړی شي[۳]. او دا ځکه چې:

الف: دا واقعه د هغې واقعې څخه جدا ده کومه چې د موسی ﷺ د مناجات په وخت کښې د طور د غره په څنګ کښې واقع شوې وه کومې ته چې د [البقرة:۵۵] ایت کښې اشاره شوې ده[۴].

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۴۳۶؛ تفسیر الطبري ج۱ ص۳۲۴
(۲) مفردات الراغب ص۳۱۸
(۳) البحر المحیط ج۱ ص۳۹۲
(۴) المحرر الوجیز ج۱ ص۲۴۸

الم (۱) ب. د همدغې واقعې په بیان کښې په [الأعراف: ۱۷۱] ایت کښې د ﴿ ٱلْجَبَلَ ﴾ په کلمه باندې صراحت نازل شوی دی چې د مطلق غره معنی ورکوي، نو معلومه شوه چې دلته د "الطُّور" څخه مطلق غر مطلب دی، والله ﷻ أعلم.

"تَوَلَّى" څه معنی؟

۳ـ په ﴿ ثُمَّ تَوَلَّيْتُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د ﴿ تَوَلَّيْتُم ﴾ کلمه د "تَوَلَّى" ـ لکه "تَخَوَّف" ـ څخه اشتقاقه شوې ده او د "عَنْ" توری ورسره مقدر دی چې د اعراض او عدم نژدېکت معنی ورکوي[۱]. یعني: تاسو د ذکر شوي عهد او د هغه د تجدید څخه وروسته د تاریخ په اوږدو کښې د خپل کتاب (تورات) د احکامو څخه اعراض وکړ او مخ مو ترې واړاوه (او د ډېرو جنایاتو مرتکب وګرځېدلې).

د بني اسرائیلو جنایات

۴ـ که څه هم مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة: ۵۷] ایت لاندې د بني اسرائیلو د جنایاتو څو مثالونه لیکلي دي مګر د هغوی د جنایاتو یو اوږد نوملیک په [النساء: ۱۵۳ـ ۱۶۱] ایتونو کښې راروان دی. هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

أصحاب السبت څوک وه؟

۵ـ په ﴿ ٱلَّذِينَ ٱعْتَدَوْا۟ مِنكُمْ فِى ٱلسَّبْتِ ﴾ کښې د ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ کلمه د هغو کسانو څخه کنایي ده د کومو څخه چې د [النساء: ۴۷] ایت کښې په ﴿ أَصْحَٰبَ ٱلسَّبْتِ ﴾ سره تعبیر نازل شوی دی د کومو حالات چې په [الأعراف: ۱۶۳ـ ۱۶۶] ایتونو کښې په زیات تفصیل سره راروان دي.

دغه ډله کسان د بني اسرائیلو څخه وو او د داوُد علیه السلام په زمانه کښې تېر شوي دي[۲]، په دغې ډلې باندې د خالي په ورځ د ماهیانو ښکارکول حرام ګرځولی شوی وه، خو هغوی په چل ول سره د دغه حکم څخه اعراض وکړ چې په همدغې ورځ کښې به یې ماهیان په اوبو کښې محاصره کړه او د وتلو مخه به یې ورته بنده کړه او د یکشنبې په ورځ به یې رانیول او کورونو ته به یې راوړل، چې په نتیجه کښې ترې الله ﷻ بېزوګان جوړ کړه او مسخه یې کړه.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې: په ﴿ فَجَعَلْنَٰهَا نَكَٰلًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا ﴾ کښې د "هَا، هَا، هَا" درېواړه ضمائر څه شي ته راجع دي؟

مونږ وایو چې: د دغو ضمائرو په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۳]،

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۷۱
(۲) تفسیر القرطبي ج۱ ص۴۴۳
(۳) تفسیر الخازن ج۱ ص۱۳۷

چې په اصل مطلب باندې کوم اثر نه غورځوي. مګر مونږ ته بهتره برېښي چې: دغه ضمائر به د "القرْیَة" کلمې ته راجع وي په کومې باندې چې دلته مقام دلالت کوي او په [الأعراف:۱۶۳] ایت کښې وړباندې صراحت نازل شوی دی.

دا د یو پلوه او د بله پلوه د ﴿ لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا ﴾ څخه هغه ښارونه مطلب دي کوم چې د ذکر شوي ممسوخ ښار په شاوخوا کښې پراته وه. او د ﴿ وَمَا خَلْفَهَا ﴾ څخه هغه ښارونه مراد دي کوم چې د هغوی څخه وروسته د قیامت تر ورځې پورې په ځمکه باندې نوي اباديږي او جوړيږي[۱].

سوال جواب

۷_ که څوک وايي چې: په ذکر شوي عبارت کښې د "نَكَال" کلمه څه معنی؟

مونږ وايو چې: دغه کلمه د هغه شي دپاره وضعه شوې ده په کوم سره چې یو شی د بل شي څخه منعه کول کيږي[۲]، لکه چې آس په قيضې سره د سرکشۍ څخه اداره کيږي، چې په دې مقام کښې ترې مونږ په عبرت سره تعبير کولی شو. نو حاصل به يې داسې راوځيږي چې:

مونږ دغه مسخه کړی شوی ښار د هغو ښارونو دپاره د عبرت درس وګرځاوه کوم چې د دغه ممسوخ ښار په شاوخوا کښې پراته وه، او د هغو ښارونو دپاره مو هم عبرتي درس جوړ کړ کوم چې د قيامت تر ورځې پورې په ځمکه باندې اباديږي.

نو بايد هيڅ ښاريان د الله ﷻ احکام په چل ول سره د پښو لاندې نه کړي که نه نو الله ﷻ ته د جنايتکارانو مسخه کول په هره زمانه کښې اسان کار دی، او څه مشکلات ورته نه لري.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۸_ که څوک وايي چې: ايا د ذکرو شوو مسخه کړی شوو کسانو نسل پاتې شو؟

مونږ وايو چې: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ويلي دي چې هيڅکله مسخه کړی شوی بنيادم يا شی د درېوو ورځو څخه اضافه ژوندی نه دی پاتې شوی، او نه يې څه خوړلي دي او نه يې څه شی څښلي دي او بالآخره نه يې نسل او زوزات پاتې شوي دي[۳].

﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا۟ بَقَرَةً ۖ قَالُوٓا۟ أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ۖ قَالَ أَعُوذُ بِٱللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا۟ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِىَ ۚ قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌۢ بَيْنَ ذَٰلِكَ ۖ فَٱفْعَلُوا۟ مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾ قَالُوا۟

(۱) روح المعاني ج۱ ص۲۸۴
(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۶۷۸؛ مفردات الراغب ص۵۲۷
(۳) الدر المنثور ج۲ ص۱۸۴

الم (۱)
ٱدۡعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوۡنُهَاۚ قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٞ صَفۡرَآءُ فَاقِعٞ لَّوۡنُهَا تَسُرُّ
ٱلنَّٰظِرِينَ ﴿٦٩﴾ قَالُواْ ٱدۡعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ إِنَّ ٱلۡبَقَرَ تَشَٰبَهَ عَلَيۡنَا وَإِنَّآ إِن شَآءَ
ٱللَّهُ لَمُهۡتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٞ لَّا ذَلُولٞ تُثِيرُ ٱلۡأَرۡضَ وَلَا تَسۡقِي ٱلۡحَرۡثَ
مُسَلَّمَةٞ لَّا شِيَةَ فِيهَاۚ قَالُواْ ٱلۡـَٰٔنَ جِئۡتَ بِٱلۡحَقِّۚ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُواْ يَفۡعَلُونَ ﴿٧١﴾

[۶۷] او هغه وخت (یاد کړه) چې موسی ﷺ خپل قوم ته وویلې چې یقینًا الله ﷻ تاسو ته امر کوي چې د (غواګانو ښځه) یوه غوا ذبحه کړئ.
هغوی (بني اسرائیلو) وویلې چې: ایا ته مونږ په ملنډو سره نیسې (ایا ته توقې ټقالې کوې)؟.
(موسی ﷺ) وویلې چې: زه په الله ﷻ سره پنا غواړم چې زه د جاهلانو ښځه وګرځم (د الله ﷻ په امر کښې توقې کول خو د جاهلانو کار دی).
[۶۸] هغوی وویلې چې: ته زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ ښځه وغواړه چې مونږ ته واضحه کړي، چې هغه ښځه غوا ده؟ (چې مونږ یې په ذبحه باندې مامور کړی شوي یاستو).
(موسی ﷺ) وویلې چې: یقینًا زما رب ﷻ وايي چې بې شکه دا یوه غوا ده چې نه زړه ده او نه خوسی (خوانه) ده، (بلکې) د دغه عمر ترمنځ ده.
نو تاسو هغه فعل (ذبحه) وکړئ په کوم باندې چې تاسو مامور کړی شوي یاست.
[۶۹] هغوی وویلې چې: (ای موسی!) ته زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ ښځه وغواړه چې د هغې رنګ ښځه دی؟
(موسی ﷺ) وویلې چې: یقینًا زما رب ﷻ وايي چې بې شکه دا یوه غوا ده چې زیړه ده رنګ یې تک زیړ دی، چې کتونکي خوشالوي (د خلکو ډېره خوښېږي).
[۷۰] (بني اسرائیلو) وویلې چې: (ای موسی!) ته زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ ښځه وغواړه چې دا ښځه غوا ده (نور امتیازات یې څه شی دي)؟.
یقینًا په مونږ باندې غواګانې اشتباه اچوي (نه یې پېژنو چې کومه یوه به وي). او یقینًا مونږ "ان شاء الله" هرومرو لاره موندونکي (د هغې لاس ته راوړونکي) یاستو.
[۷۱] موسی ﷺ وویلې چې: یقینًا زما رب ﷻ وايي چې یقینًا دا یوه غوا ده چې محنت کوونکې نه ده، (نه) یې ځمکه قولبه کړې ده او نه یې (په ارهټ چلولو سره) کښت خړوب کړی دی.
(دا غوا) روغه ده (ګوډه یا ړنده نه ده او د زیړ رنګ ښځه په غیر د بل رنګ) تکی پکښې نشته ښکرونه او ښنګري یې هم زیړ دي).
(بني اسرائیلو) وویلې چې: اوس دې حق (بیان) راووړ (غوا دې واضحه کړه). نو هغوی (ذکر شوې غوا راونیوه او) ذبحه یې کړه، حال دا چې هغوی نژدې نه وه چې (دا کار) وکړي.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې یوې قیصې ته اشاره شوې ده په کومه کښې چې د بني اسرائیلو د سپین سترګیو یو مثال نغښتی دی د کومې بیان چې ـان شاء الله ﷻ ـ په توضیحاتو کښې راروان دی. نو حاصل به یې داسې راوځېږي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د بني اسرائیلو یوه قیصه قرائت کړه کومه چې د هغوی په زیات لجاجت او سپین سترګۍ باندې دلالت کوي. هغه دا چې:

۱ـ موسی ﷺ خپل قوم ته وویلې چې: د جګړې د فیصله کولو دپاره الله ﷻ تاسو ته امر کوي چې تاسو یوه غوا ذبحه کړئ نو بیا به ماته د فیصلې طریقه رازده کړي او جګړه به خلاصه شي.

۲ـ بني اسرائیلو موسی ﷺ ته په جواب کښې وویلې چې: ایا ته په مونږ باندې ملنډې وهې؟ ایا ته مونږ ته پیغور راکوې چې مونږ د خوسي عبادت کړی وه؟

۳ـ موسی ﷺ په ډېرې کرکجنې لهجې سره وویلې چې ملنډې وهل خو د جاهلانو کار دی او زه په الله ﷻ سره د دې څخه پنا غواړم چې زه د جاهلانو د جملې څخه وګرځم او الله ﷻ ته د ټوقو او مسخرو نسبت وکړم.

۴ـ هغوی بیا خبره ورمسترده کړه چې زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ څخه پوښتنه وکړه چې مونږ د څه ډول غوا په ذبحه باندې مامور شوي یاستو، د زړې غوا په ذبحه که د ځوانې غوا په ذبحه؟

۵ـ موسی ﷺ بیا هغوی مخاطب کړه چې:

الف: ما د خپل رب ﷻ څخه د همدغې خبرې وضاحت وغوښت نو په جواب کښې یې راته وویلې چې دغه غوا نه زړه ده او نه ځوانه (سخوندر) ده، بلکې د همدغو دواړو عمرونو ترمنځ ده.

ب: ای قومه! نورې پوښتنې پرېږدئ نو تاسو هغه کار وکړئ په کوم باندې چې تاسو مامور کړی شوي یاست.

۶ـ هغوی په ذکر شوي جواب باندې قناعت خپل نه کړ او بیا یې موسی ﷺ مخاطب کړ چې زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ څخه وغواړه چې د همدغې غوا رنګ څنګه دی، هغه سپینه ده او که زیړه ده او یا بل رنګ ده؟.

۷ـ موسی ﷺ دغه پوښتنه هم ورجوابه کړه چې زما رب ﷻ وایي چې دغه زیړه غوا ده چې رنګ یې تک زیړ دی، او ډېره ښائسته بریښي چې د کتونکو ډېره خوښېږي.

۸ـ هغوی په دغه وضاحت باندې هم قناعت ونه کړ او بیا یې موسی ﷺ مخاطب وګرځاوه چې ای موسی! ته خاص زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ څخه څه نور وضاحت هم وغواړه چې متوسطې زیړې غواګانې هم زښتې ډېرې دي او په مونږ باندې اشتباه راغلې چې مونږ به د کومې زیړې متوسطې غوا په ذبحه باندې مامور کړی شوي یاستو.

خو دومره وایو چې که د الله ﷻ اراده وي نو مونږ لاره موندونکي یاستو او د ذکرې شوې غوا په موندلو کښې به بریالي شو.

۹_ موسی ﷺ هغوی ته نور وضاحت هم ورکړ چې: یقیناً زما رب ﷻ وایي چې:

الف: دغه زیړه متوسطه غوا محنتي غوا نه ده چې زمکه یې قولبه کړې وي او نه دغې غوا د ارهټ په چلولو سره زحمت ګاللی دی، چې د زحمت ګاللو نښې وریاندې لیدلی کېږي. بلکې دغه کارېدلې نه ده او استعمال شوې نه ده.

ب: په دغې غوا کښې څه عیب نشته او د عیبونو څخه سالمه او روغه ده چې نه ړنده ده او نه ګوډه ده او نه بل څه عیب درلودونکې ده.

ج: دغه غوا تکه زیړه ده او د بل رنګ تکی او داغ وریاندې نشته چې سپین یا تور خال ولري.

۱۰_ کله چې موسی ﷺ د غوا ذکر شوی وضاحت هغوی ته واوراوه نو هغوی ټولو په یوه خوله وویلې چې ای موسی! ایله چې اوس دې په حق بیان او پوره څرګند بیان سره راتګ وکړ او هغه غوادې راته پوره وښودله د کومې په ذبحه کولو باندې چې مونږ مامور ګرځولي شوي یاستو.

۱۱_ ای پیغمبره! د ذکر شوي سوال جواب څخه وروسته بني اسرائیلو د نوموړي غوا د موندلو هڅې پیل کړې، چې د ډېرزیار او کوښښ څخه وروسته یې وموندله او ذبحه یې کړه.

حال دا چې هغوی نژدې نه وه چې دغه کار وکړي او دغه امر ته عملي جامه ورواغوندي.

توضیحات

۱_ په ذکرو شوو ایتونو کښې چې کومې قیصې ته اشاره شوې ده هغه علماوو کرامو په ګڼو ډولونو سره روایته کړې ده [۱]، خو مونږ فقط د لاندې یوه روایت په لنډیز باندې اکتفاء کوو [۲]:

الف: په بني اسرائیلو کښې یو سړی وه چې مال او ثروت یې درلود خو د دې سره سره یې اولاد نه درلود بلکې فقط د تره زوی یې وارث وه او بس.

ب: په نوموړي باندې د خپل تره زوی ورجګ شو او قتل یې کړ ترڅو د هغه مال او ثروت د خپلې قبضې لاندې راولي.

ج: د قتل څخه وروسته یې د نوموړي لاش د یوه بل کلي په شاوخوا کښې وغورځاوه ترڅو په هغوی باندې دعوه وکړي چې دا تاسو وژلی دی. هلئ ژرشئ ماته د همدغه مقتول دیت راکړئ.

د: د بل کلي خلکو انکار وکړ او د مقابلې دپاره یې توري ته لاس کړ، نژدې وه چې بنه غټه فتنه جوړه شي.

ه: خو د نېکه مرغه دواړه قبیلې (کلي) په دې صلاح شوه چې په همدې موضوع کښې چې موسی ﷺ کومه فیصله وکړي همغه فیصله به دواړه جانبه منو.

و: موسی ﷺ د دواړو جانبو مجموعې ته امر وکړ چې تاسو یوه غوا ذبحه کړئ ترڅو د همدغې مذبوحې غوا په ذریعه الله ﷻ مقتول راژوندی کړي او په خپل قاتل باندې ګوته کېږدي.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱ ص۳۳۷
(۲) تفسیر البغوي ج۱ ص۸۱

څو نکات

۲_ په دې مقام کښې باید لاندې نکات په نظر کښې وساتل شي:

الف: په ﴿ أَن تَذۡبَحُواْ بَقَرَةً ﴾ کښې د ﴿ بَقَرَةً ﴾ کلمه د یوې غوا دپاره وضعه شوې ده چې "ة" پکښې په وحدت باندې دلالت کوي، او بدون د "ة" څخه د ډېرو غواګانو معنی ورکوي[۱]، لکه چې په ﴿ إِنَّ ٱلۡبَقَرَ تَشَٰبَهَ عَلَيۡنَا ﴾ کښې ترې جمعیت مراد دی.

ب: ذکره شوې کلمه ﴿ بَقَرَةً ﴾ د خپل لفظ څخه مذکر نه لري بلکې د مذکر دپاره یې د "ثَوۡر" _لکه "قَوۡل"_ کلمه وضعه شوې ده.

لکه څنګه چې د "نَاقَة" کلمه (ښځه اوښه) د خپل لفظ څخه مذکر نه لري بلکې د مذکر (نر اوښ) دپاره د "جَمَل"_لکه "شَرَف"_ کلمې وضعه موندلې ده.

ج: په ﴿ لَّا فَارِضٌ وَلَا بِكۡرٌ عَوَانُۢ بَيۡنَ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د ﴿ فَارِضٌ ﴾ کلمه د هغې غوا نوم دی کومه چې د ډېر زوړوالي د کبله د بچیو زېږولو څخه لوېدلې وي او د ﴿ بِكۡرٌ ﴾ کلمه هغې غوا ته ویل کېږي کومه چې کم عمره وي او د پچیو د زېږولو وخت ته نه وي رسېدلې[۲].

بالآخره په همدغه عبارت کښې د ﴿ عَوَانُۢ ﴾ کلمه د "متوسط" د کلمې سره مترادفه ده[۳]، یعنې د کومې غوا ذبحه کول چې په تاسو باندې لازم ګرځول شوي دي هغه نه زړه ده او نه وړه ده بلکې همدغه مذکور عمر ترمنځ ده.

د: په ﴿ صَفۡرَآءُ فَاقِعٞ لَّوۡنُهَا ﴾ کښې د ﴿ فَاقِعٞ ﴾ کلمه د زیړ رنګ په تاکید او سوچه والي باندې دلالت کوي[۴]، نو په دې مقام کښې یې مونږ په سوچه زیړې غوا سره معنی کړه او وایو چې "تکه زیړه غوا".

ه: په ﴿ بَقَرَةٞ لَّا ذَلُولٞ تُثِيرُ ٱلۡأَرۡضَ وَلَا تَسۡقِي ٱلۡحَرۡثَ ﴾ کښې د "لا" اولنی توری د نفي دپاره دی، او د "لا" دوهم توری د همدغې نفي تاکید افاده کوي[۵].

و: د ﴿ ذَلُولٞ ﴾ کلمه پکښې د "ذِلَّة" _لکه "قِلَّة"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې په مقابل کښې یې "عِزَّة" استعمالېږي.

ز: همدغه "ذِلَّة" په متصلو دوه وو جملو ﴿ تُثِيرُ ٱلۡأَرۡضَ وَلَا تَسۡقِي ٱلۡحَرۡثَ ﴾ سره تفسیر شوې دی. نو حاصل یې داسې راخیژي چې دغه غوا داسې غوا نه ده چې څمکه یې اړولې او قولبه کړې وي

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۴
(۲) مفردات الراغب ص۵۵، ۳۹۰
(۳) لسان العرب ج۱۳ ص۲۹۹
(۴) القاموس المحیط ج۳ ص۵۱۱
(۵) تفسیر الکشاف ج۱ ص۱۵۱

اویا یې زراعت ته په ارهټ ګرځولو سره محنت ویستلی وي چې د محنت اثار پکښې د ورایه برېښي
چې څټ یې د جغ د کبله موږې مورې ګرځېدلی وي او کناتې یې په چوکې سره داغ داغ وي.
ح: په ﴿مُسَلَّمَةٌ لَّا شِيَةَ فِيهَا﴾ کښې د ﴿مُسَلَّمَةٌ﴾ کلمه دلته د روغې غوا معنی ورکوي[۱]، چې
ګوډه او ړنده نه ده، او نه بل څه عیب لري.
ط: په همدغه عبارت کښې د "شِيَةَ" کلمه په اصل کښې "وَشْيٌ" _لکه "وَعْدٌ"_ وه چې کله ترې د
"و" توري حذف شو نو په آخر کښې یې "ة" د عوض په توګه اضافه کړی شوه نو "شِيَة" _لکه "عِدَة"_
ترې جوړه شوه. "شِيَة" د بدل رنګ ټکي یا خال ته ویل کېږي[۲].
یعني ذکره شوې غوا تکه زېړه ده چې د بل رنګ یو ټکی هم پکښې شتون نه لري، بلکې
ښکرونه او ښنګرې یې هم سوچه زېړ دي.

غوا مونده شوه او لانجه ختمه شوه

۳_ د ﴿قَالُوا۟ ٱلْـَٔـٰنَ جِئْتَ بِٱلْحَقِّ﴾ د جملې څخه د اشارې په توګه معلومېږي چې هغوی مطلوبه
غوا وپېژانده چې په نژدې ځای کښې یې شتون درلود. نو د همدې کبله یې په جرئت سره ذکره شوې
جمله موسی ﷺ ته ورواوروله، که نه نو خبره به یې نوره هم اوږده کړې وی.
او شاید چې هغوی به سمدستي په عمل باندې پیل کړی وي او ذکره شوې نقشه به یې انجام
کړې وی او د مقتول تجهیز او تدفین به یې شروع کړی وی. او داسې به نه وي شوي چې مقتول د
تجهیز او تدفین څخه د عادي وخت څخه اضافه ټال شوی وي، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: د ﴿وَمَا كَادُوا۟ يَفْعَلُونَ﴾ د جملې مضمون دا دی چې هغوی د دغه کار
کولو ته نژدې نه وه، نو پوښتنه دا ده چې همدغه کار ته د هغوی د عدم نژدېکت وجه څه وه؟
مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو د همدغه کار د عدم نژدېکت وجه د غوا د قیمت اوچتوالی
ښودلی دی، چې دومره ډېر سره زر وه چې د غوا پوستکی ورباندې ډکېدلی شو[۳].
مګر دغه وجه کمزورې برېښي ځکه چې ایا هغه چا به دومره اوچت قیمت اداء کړي وی کوم چې
د زیات حرص د کبله د خپل تره زوی وژلی وي، کوم چې همدغه مقتول یې د دې دپاره د بل کلي په
شاوخوا کښې اچولی وي چې دیت پرې واخلي، په کوم باندې چې د مسکنت او عدم قناعت خیمه
وهلې شوې وي.
زمونږ په فکر عدم نژدېکت په دې معنی نه وه چې هغوی تر ډېرو کلونو پورې ټاکلې شوې غوا

(۱) الدر المنثور ج۱ ص۱۹۱
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۱۷۱
(۳) المحرر الوجيز ج۱ ص۲۶۰؛ الدر المنثور ج۱ ص۱۹۷

ویلتیله او ډېر کلونه وروسته یې مونده کړه چې د غوا موندلو پورې وژل شوی سړی د دفن ځخه پاتې وه. بلکې عدم نژدېکت په دې معنی چې:

الف. ځومره چې د یوه شي قیدونه زیاتېږي په هماغې اندازه د هغه د موجودیت چانس (احتمال) کمېږي. نو احتمال وه چې ذکره شوې غوا یې نه وی موندلې.

څه لرې نه وه چې هغوی خپلې پوښتنې نورې هم اوږدې کړې وی او قیدونه نور هم اضافه شوي وی. او د موندلو چانس یې نور هم لږ شوی وی.

ب هغوی د ﴿ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ کلمات ډېر وروسته وویلې، نژدې وه چې هغوی په دغو کلماتو باندې هیڅ تلفظ نه وی کړی نو د قیامت تر ورځې پورې به ورته غوا لاس ته نه وی ورغلې.

په همدې اړوند

۵ـ په همدې اړوند په دې مقام کښې لاندې وضاحتونه ولولی:

الف. نبي کریم ﷺ په یو حدیث کښې فرمایلي دي چې: «لَا تُشَدِّدُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ فَيُشَدِّدَ عَلَيْكُمْ فَإِنَّ قَوْمًا شَدَّدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ فَشَدَّدَ اللهُ عَلَيْهِمْ»[۱] یعنې: تاسو په خپلو ځانونو باندې (بې ضرورته) سختي مه اچوئ نو په تاسو باندې به سختي واچوله شي او دا ځکه چې یوه قوم په خپلو ځانونو باندې سختي اچولې وه نو الله ﷻ ورباندې سختي ورواچوله (ورباندې یې فرض وګرځوله).

ب: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وویلې چې: «لَوْ أَخَذُوا أَدْنَى بَقَرَةٍ فَذَبَحُوهَا لَأَجْزَأَتْ عَنْهُمْ وَلَكِنَّهُمْ شَدَّدُوا وَتَعَنَّتُوا مُوسَى فَشَدَّدَ اللهُ عَلَيْهِمْ»[۲] یعنې: که چرته بني اسرائیلو ادنی (کوچنۍ) غوا رانیولې وی نو ذبحه کړې یې وی نو دا به ترې جائزه ګڼلې شوې وی مګر هغوی سختي غوره کړه او موسی علیه السلام یې په مشقت (حرج) کښې واچاوه نو الله ﷻ ورباندې سختي ورواچوله او ورباندې فرض یې کړه.

﴿ وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَٱدَّٰرَٰٔتُمْ فِيهَا ۖ وَٱللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا ٱضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا ۚ كَذَٰلِكَ يُحْىِ ٱللَّهُ ٱلْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَهِىَ كَٱلْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ۚ وَإِنَّ مِنَ ٱلْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ ٱلْأَنْهَٰرُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ ٱلْمَآءُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾ ﴾

[۷۲] او هغه وخت (په یاد کړئ) چې تاسو یو کس ووژه نو (بیا) پکښې په جګړه شوئ.

---

[۱] سنن ابي داوٗد ج۲ ص۳۱۶

[۲] الدر المنثور ج۱ ص۱۹۰

او الله ﷻ د هغه شي راوبستونکی (راځرګندوونکی) دی کوم چې تاسو وئ چې پټاوه مو.

[۷۳] نو مونږ وویلو چې، تاسو دا (مقتول) د دې (مذبوحې غوا) په څینې برخې سره ووهئ؛ (ترڅو راژوندی شي، نو تاسو دغه کار وکړ او مقتول راژوندی شو)

(او مونږ وویلو چې) الله ﷻ په دغه ډول سره (د قیامت په ورځ) مړي راژوندي کوي

او (ای بني اسرائیلو!) الله ﷻ تاسو ته (د خپل کامل قدرت) دلایل درلیده کوي (درښیي)، شاید چې تاسو د عقل څخه کار واخلئ؛ (او الله ﷻ په کامل صورت سره وپېژنئ؛)

[۷۴] بیا د دغو دلائلو (او حوادثو) څخه وروسته ستاسو زړونه کلک شوه (او تر نن ورځې پورې کلک دي)

نو ستاسو زړونه (په کلکوالي کښې) د ډبرو غوندې دي، یا د ډبرو څخه د کلکوالي د حیثه سخت دي (د اوسپنې غوندې دي).

او یقیناً د ډبرو څخه ضرور ځینې هغه (ډبرې) دي چې ویالې (لښتي) ترې په شدت سره بهېږي

او یقیناً ځینې ترې هرومرو هغه دي کومې چې چوي نو اوبه ترې را اوځي (که څه هم لښتي ترې نه جاري کېږي).

او یقیناً ځینې ترې ضرور هغه (ډبرې) دي چې د الله ﷻ د ډاره ښکته رغړي.

او الله ﷻ د هغو کارونو څخه ناخبره نه دی کوم چې تاسو یې (روزمره) عملي کوئ (نو موافقه سزا به درکړي).

د مطلب خلاصه

یعنې: ای بني اسرائیلو! تاسو هغه ورځ په زړه کړئ چې:

۱ـ تاسو یو سړی پخپله وواژه او بیا مو د وژل شوي مړی (لاش) د بل چا د کلي په شاوخوا کښې د دې دپاره وغورځاوه ترڅو د هغوی څخه دیت واخلئ.

تاسو غوښتل چې په همدې چل سره به د دیت د اخستلو څخه علاوه د وژلي شوي سړي قاتل هم پټ کړئ او هیڅوک به یې ونه پیژني.

۲ـ خو الله ﷻ هغه قاتل راځرګند کړ کوم چې تاسو د هغه پټوونکي وئ. او دا څکه چې الله ﷻ د هغو ټولو شیانو بربنډوونکی دی کوم چې تاسو یاست چې خلک ترې ناخبره وساتئ.

په همدې بنیاد به الله ﷻ د محمد ﷺ د نبوت حقانیت هم ټولې دنیا ته ورڅرګند کړي د کوم چې تاسو پټوونکي او تحریف کوونکي یاست.

۳ـ نو مونږ د قاتل د رسوا کولو دپاره تاسو ته د موسی ﷺ په ذریعه امر وکړ چې دغه وژل شوی سړی د ذبحه کړې شوې غوا په څه برخې سره ووهئ؛ او په هغه پورې ورته اتصال ورکړئ ترڅو ژوندی شي او خپل قاتل پخپله په ګوته کړي چې دغه دی، نو ستاسو لانجه به حل شي او جګړه به مو ختمه شي.

نو کله چې تاسو ذکره شوې عملیه اجراء کړه نو سمدستي وژل شوی راژوندی شو او خپل قاتل ته یې ګوته ونیوه چې دغه دی.

۴ـ مونږ په عین وخت کښې دا هم ووېلې چې ای د دغې صحنې کتونکیه او لیدونکیه! لکه څنګه چې الله ﷻ ستا د سترګو لاندې دغه مقتول راژوندی کړ، همدارنګه به الله ﷻ د قیامت په ورځ ټول مړي د خپلو قبرونو څخه ژوندي را اوچت کړي او د محاسبې دپاره به یې ودروي.

۵ـ ای بني اسرائیلو! تاسو ته الله ﷻ د خپل کامل قدرت دلایل په دغه ډول سره دربښیي او دریښژني شاید چې تاسو دعقل څخه کار واخلئ او په بعث بعدالموت باندې کلکه عقیده وساتئ. خو.

۶ـ ای بني اسرائیلو! د الله ﷻ د دغو ډېرو قدرتي دلایلو د لیدلو څخه وروسته هم بیا ستاسو زړونه کلک شوه نو ستاسو زړونه د ډېرو غونډې کلک دي چې هیڅ دلیل او معجزه ورباندې اثر نه غورځوي، بلکې ستاسو زړونه د کلکوالي د حیثه د ډېرو څخه هم کلک دي. او دا څکه چې:

الف: په ډېرو کښې دومره نرمې ډېرې شته چې د ځینو څخه اوبه بهېږي او لښتي ترې روان وي چې د الله ﷻ مخلوقات ترې خړوبېږي.

ب: ځینې ډېرې چوي او اوبه ترې را اوځي چې ځینې ځینې مخلوقات ترې استفاده کولی شي.

ج: بالآخره ځینې ډېرې که څه هم ډېرې یا لږ اوبه ترې نه بهېږي مګر د الله ﷻ د ډاره رغړي او خلکو ته په پټه خوله د ډار درس ورکوي.

حال دا چې الله ﷻ د هغو کارونو څخه ناخبره نه دی کوم چې تاسو په دوامداره توګه لګیا یاست صورت ورکوئ. او هیچا او هیڅ شي ته مو ګټه نه رسېږي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا ﴾ کښې په ﴿قَتَلْتُمْ﴾ سره هغه بني اسرائیل مخاطب ګرځولي شوي دي کوم چې د ایت شریف د نزول په وخت کښې ژوندي وه. حال دا چې د قتل واقعه د موسی علیه السلام په زمانه کښې تېره شوې ده؟!

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د ځینو کسانو فعل (قتل) ټول قوم ته نسبت کړی شوی دی که څه هم ژوندي بني اسرائیل د قتل په وخت کښې بالکل پیدا شوي هم نه وه[۱]. او دا څکه چې د پښتو محاورې په شمول په ټولو محاورو کښې عادت دی چې کله-کله د یو کس د فعل نسبت ټول قوم ته صورت نیسي. د مثال په توګه هغه افغانان هم په بهادرۍ او مېړانې سره مخاطب ګرځولی کېږي کوم چې په اروپا یا نورو ممالکو کښې لږ پراته دي او د روسیانو پلو ته یې یوه مرمی هم نه ده فیر کړې بلکې لا د روسیانو سره ملګري دي لکه خلقیان او پرچمیان. دوی ته ویل کېږي چې تاسو د روسیانو په سخت جنګ کښې لګیا یاست او نژدې ده چې هغوی په ګونډو کړئ الله ﷻ دې ستاسو نصرت وکړي.

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۵۸

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲_ که څوک وايي چې: په دې مقام کښې چې د غوا کومې قیصې ته اشاره شوې ده د هغې بیان په ذکر شوي ایت سره پیل کېږي حال دا چې ځینې مربوط کیفیات یې د [البقرة:۶۷] څخه شروع شوي دي. نو پوښتنه دا ده چې ایا دا به مناسبه نه وه چې دغه ایت چې بحث پکښې روان دی وړاندې نازل شوی وی، ترڅو د قیصې بیان د وقوعي ترتیب سره مطابقت موندلی وی؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال د جوابولو په اړه علماء کرام په لاندې دوه وو ډلو ویشلي شوي دي:

الف: ځینې علماء کرام وايي چې دا قیصه او هغه قیصه یوه نه ده ترڅو اعتراض وارد شي چې په بیان کښې د ترتیب رعایت ولې ونه کړی شو. بلکې هلته الله ﷻ بني اسرائیل د امتحان په توګه مکلف ګرځولي وه چې یوه غوا ذبحه کړي که څه هم دوی نه پوهېږي چې په دغې ذبحه کښې مطلب څه شی دی او د څه دپاره دغه مکلفیت صورت نیسي او دلته سطلب واضحه شو چې په دغې مذبوحې غوا سره مړی راژوندی شو (خپل قاتل یې په ګوته کې) او جګړه یې ختمه کړه[۱].

ب: اکثره علماء وايي چې قیصه یوه ده او د ترتیب رعایت د دې دپاره نه دی کړی شوی چې څوک په دوه وو مطلبونو باندې د یوه مطلب ګومان ونه کړي چې د هغوی دوه جنایتونه یو جنایت وګڼي. هغه دا چې[۲]:

اول: په هغو ایتونو کښې د هغوی جنایت دا وه چې موسی ﷺ ته یې د استهزاء نسبت وکړ او د امر د اجراء په هکله یې سستي غوره کړه بلکې د بهانو په توګه یې پوښتنو ته ادامه ورکړه.

دوهم: په دې ایتونو کښې د هغوی بل جنایت ته اشاره ده چې په ناحقه یې سړی وواژه او بیا یې دغه په وژلو باندې بې ګناه خلک تورن کړه چې دا تاسو وژلی دی هلئ ژر شئ مونږ ته دیت راکړئ.

مونږ ته د همدغو اکثرو علماوو کرامو قول غوره برېښي چې په تبادر سره ذهن ته راځي.

"دَرء" څه معنی؟

۳_ په ﴿ فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَا ﴾ کښې د "ادّارأتم" کلمه اصلاً د "دَرْء" _لکه "ضَرْب" _ څخه اشتقاقه شوې ده چې د تېل وهلو معنی ورکوي[۳]، کله چې په چا باندې دعوه صورت ونیسي نو په حقیقت کښې هغه د ملامتیا کندې ته تېل وهل کېږي. یعنې: تاسو هغه وخت یاد کړئ چې سړی مو وواژه او بیا مو یو تربله تهمت ولګاوه چې دا تاسو وژلی دی او د ملامتیا کندې ته مو تېل وهل خپل کړه.

څو نکات

۴_ په ﴿ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا ﴾ الآیة کښې لاندې نکات په نظر کښې ساتل په کار دي:

---

(۱) البحر المحیط ج۱ ص۲۱۷
(۲) تفسیر الکشاف ج۱ ص۱۵۴
(۳) لسان العرب ج۱ ص۷۱

الف: د "نفس" په کلمه کښې تذکیر او تانیث دواړه جائز دي[۱]. دهمدې کبله ورته په ﴿ فِيهَا ﴾ کښې د مونث ضمیر (ها) راجع شوی دی او په ﴿ اَضْرِبُوهُ ﴾ کښې ورته مذکر ضمیر (ه) رجوع موندلې ده.

ب: په ﴿ بِبَعْضِهَا ﴾ کښې د "بَعْض" په کلمې سره د غوا هغې برخې ته اشاره شوې ده د کومې په وهلو سره چې مقتول ژوندی شو.

که څه هم د دغې برخې په تعین کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۲]، مګر بهتره دا ده چې په ابهام کښې پرېښودله شي لکه څنګه چې الله ﷻ په ابهام کښې پرېښې ده.

ج: د همدغې کلمې ضمیر (ها) مذبوحې غوا ته راجع دی په کومې باندې چې په وړاندېنیو ایتونو کښې صراحت نازل شوی دی.

د: د همدغې کلمې په تعقیب کښې یوه جمله مقدره ده چې مونږ ترې په "فَحَيِيَ" سره تعبیر کولی شو[۳]، په کومې باندې چې د ﴿ كَذَٰلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ ﴾ جمله دلالت کوي.

یعنې: نو مونږ د موسیٰ ؑ په ذریعه بني اسرائیلو ته ووېلې چې تاسو د دغه مقتول لاش د مذبوحې غوا په څه برخه ووهئ، نو هغوی دا کار وکړ نو سمدستي مقتول ژوندی راکېناست او خپل قاتل یې وښوده چې زه دغه سړي یا دغو سړیو وژلی یم.

ه: دلته د "قُلْنَا" جمله هم مقدره ده چې د ﴿ كَذَٰلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ ﴾ جمله یې مقوله واقع شوې ده[۴].

و: همدغې مقولې جملې د "كَ" په توري سره هر هغه څوک مخاطب ګرځولی شوی دی کوم چې د خطاب لیاقت درلود[۵].

یعنې: مونږ ووېلې چې ای کتونکیه! کله چې تا دغه منظره په خپلو سترګو ولیده نو ته پوه شه چې د قیامت په ورځ به الله ﷻ ټول مړي د قبرونو څخه همدغسې راپورته او راژوندي کړي چې د ده ﷻ کامل قدرت ته د یو مړي ژوندي کول او د ټولو مړو ژوندي کول یو برابر دي.

ز: په ﴿ ءَايَٰتِهِۦ ﴾ کښې د "آیات" د کلمې څخه هغه ټول معجزات او خوارق مطلب دي کوم چې بني اسرائیلو په خپلو سترګو باندې لیدلي وه د کومو څو مثالونو ته چې د [البقرة:۴۹] ایت څخه را په دې خوا اشارې شوې دي لکه په معجزانه توګه د فرعون هلاک او د دوی نجات او هم د مرګ څخه بېرته راژوندي کېدل او د "مَنّ" او "سَلْوَىٰ" نزول او داسې نور. یعنې: ای بني اسرائیلو! مونږ د دغه مقتول د راژوندي کولو غوندې زښتې ډېرې معجزې تاسو ته ښودلې دي او لا نورې هم درته

---

(۱) البحر المحیط ج۱ ص۴۱۹
(۲) زاد المسیر ج۱ ص۸۲
(۳) تفسیر المراغي ج۱ ص۱۴۵
(۴) روح المعاني ج۱ ص۲۹۴
(۵) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۱۵

ښيو خو شايد چې تاسو د عقل څخه كار واخلئ، په حقائقو سترګې پټې نه کړئ، که نه نو تاسو به فقط خپل ځانونه خجالت کړئ او د حقائقو د ظهور مخه به ونه شئ نيولى.

مړی دروغ وايي؟!

۵ـ کله چې مقتول راژوندی شو او خپل قاتل يې په ګوته کړ چې زه دغه قتل کړی يم نو سمدستي پخپله قاتل او د هغه پلويانو وويلې: مړی دروغ وايي[۱].

خو ژوندی شوی مقتول د ذکر شوي اخبار څخه وروسته في الحال بېرته مړ شو[۲].

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ قدرت درلود چې مقتول يې بدون د غوا د سلسلې څخه راژوندی کړی وی او لانجه يې ختمه کړې وی، نو د څه حکمت په بنياد دغه کار ته په ذکرې شوې طريقې سره صورت ورکړی شو؟

مونږ وايو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: شايد ذکره شوې طريقه به د لاندې حکمتونو په بنياد غوره کړی شوې وي:

الف: ترڅو واضحه کړي چې بني اسرائيل د جناياتو په ارتکاب کښې ډېر ګړندي او تېز وه خو په اطاعتونو کښې ډېر سست او تنبل وه.

د همدې کبله هغوی د سامري دعوت بدون د پوښتنو قبول کړ او خوسی يې خپل معبود وګرځاوه او د موسی ﷺ په دعوت کښې يې په اصطلاح دوه سوه پوښتنې مطرحې کړې چې د غوا عمر څومره دی او څنګه رنګ لري او داسې نور.

که بالفرض هغوی د سامري په دعوت کښې دغسې پوښتنې مطرحې کړې وی نو امکان يې درلود چې د خوسي د عبادت څخه بچ پاتې شوي وی او موسی ﷺ د طور د غره څخه ورته بېرته رارسېدلی وی.

ب: ترڅو هغوی پوه کړی شي چې غوا که هرڅومره ډولې او ښائسته وي هم په ذبحه کولو باندې يې نه اسمان را لوېږي او نه وربانديې ځمکه ځيرېږي، نو په کار دي چې د زړه مينه او محبت ورسره ونه ساتل شي.

ج: ترڅو هغوی ته معلومه شي چې د هر شي کوونکی يوازې الله ﷻ دی، او يوازې همدی ﷻ د عبادت لياقت لري او بس. نه غوا معبوده جوړېدلی شي او نه خوسی معبود ګرځېدلی شي.

که بالفرض د عبادت لياقت غوا درلودی نو اقلا خپل ځان خو به يې د ذبحې څخه بچ کړی وی، او د خپل ځان څخه به يې د مرګ مخه نيولې وی.

د: ترڅو هغوی پوه شي چې ژوندي کول او مړه کول په ربښتيا سره د الله ﷻ کار دی او جادو او

---

(۱) تفسير الطبري ج۱ ص۳۶۲
(۲) الدر المنثور ج۱ ص۱۹۴؛ تفسير ابن كثير ج۱ ص۱۱۲

کوډ ې پکښې څه مداخله نه شي کولی.

که بالفرض د مقتول په ژوندي کولو کښې ذکرې شوې سلسلې صورت نه وی نیولی (چې توله د همغوی په لاس انجام شوه) نو څه لرې نه وه چې د جادو نوم یې ورباندې ایښی وی. او داسې نور.

د "أَوْ" د توري معنی

۷_ په ﴿ فَهِيَ كَٱلْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ﴾ کښې د "أَوْ" توری د شک دپاره نه دی ترڅو اعتراض وارد شي چې شک د الله ﷻ د شان سره مناسب نه دی، بلکې د دغه توري د معنی په هکله په دې مقام کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي چې تقریباً شپږو قولونو ته رسېږي او په اصلي مطلب کښې سره متفق دي[۱].

خو مونږ ته بهتره برېښي چې دغه توری په دې مقام کښې د تخییر د معنی دپاره شي[۲]، یعنې: څوک چې د همغوی د زړونو په حالت باندې خبر شي هغه اختیار لري چې د همغوی زړونو ته د ډبرو سره تشبیه ورکړي او یا د ډبرو څخه سخت د بل شي سره یې متشابه وګرځوي. لکه اوسپنه او نور.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۸_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ ﴾ کښې ډبرو ته د هغو هبوط (ښکته رغړېدلو) نسبت کړی شوی دی کوم چې د الله ﷻ د ډاره صورت نیسي، نو ایا دغه نسبت صحت درلودلی شي حال دا چې ډار په پوهه باندې مرتبېږي او ډبرې جمادات دي پوهه نه لري؟

مونږ وایو چې: جمادات هم څه تمیز او خاصه پوهه لري چې د الله ﷻ تسبیحات وایي خو مونږ ورباندې نه پوهېږو.

په همدې هکله په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو ډېر خوندور بحث لیکلی دی[۳]، هیله ده چې لوستونکي هلته مراجعه وکړي، خو چې د عربیت سره اشنا وي، مونږ به په همدې اړوند ـ ان شاء الله ﷻ ـ د [الإسراء:۴۴] ایت لاندې د احادیثو په رڼا کښې څه وضاحتونه وراضافه کړو.

د ایت شریف ارشاد

۹_ په دغه ایت کښې مونږ ته داشارې په توګه ارشاد نازل شوی دی چې خپل زړونه د الله ﷻ په توفیق د ځارنې او حفاظت لاندې ونیسو ترڅو د بني اسرائیلو د زړونو په څېر د ډبرو غوندې کلک او سخت جوړ نه شي چې نه ورباندې دلیل اثر غورځوي او نه ورباندې د ناصح نصیحت اثر کوي.

همدې موضوع ته په [الحدید:۱۶] ایت کښې اشاره شوې ده او مونږ یې د همغوی سره د شباهت څخه ډار کړي یاستو.

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۱۸۴

(۲) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۵۹؛ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۱۵

(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۸۵

هېر مو نه شي!

۱_ هېر مو نه شي چې الله ﷻ په دنیا کښې هم ځینې مړه کسان یا ځینې مړه ساکښان راژوندي کړي دي ترڅو په هغو خلکو باندې حجت وګرځي کوم چې د قیامت په ورځ د بعث بعد الموت څخه انکاري دي.

د همدغو دنیاوي بیا ژوندي کړی شووې مثالونو ته یوازې د همدې سورت (البقرة) په لاندې مقامونو کښې اشارې شوې دي:

الف: د [البقرة: ۵۶] ایت، چې اویا (۷۰) کسان په تندر مړه شوه او بیا راژوندي شوه.

ب: د [البقرة: ۷۳] ایت، چې بحث پکښې روان دی.

ج: د [البقرة: ۲۴۳] ایت، چې زرګونه خلک بېرته راژوندي کړی شوه.

د: د [البقرة: ۲۵۹] ایت، چې په عُزیر باندې مشهور کس بېرته ژوندی شو.

ه: د [البقرة: ۲۶۰] ایت، چې د ابراهیم ﷺ څلور مرغان بېرته راژوندي کړی شوه.

﴿أَفَتَطْمَعُونَ أَن يُؤْمِنُوا۟ لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَـٰمَ ٱللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُۥ مِنۢ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَإِذَا لَقُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوٓا۟ أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَآجُّوكُم بِهِۦ عِندَ رَبِّكُمْ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾﴾

[۷۵] ایا نو تاسو (بني اسرائیلو ته) تمه لرئ چې ستاسو (د دعوت) د کبله به ایمان راوړي حال دا چې د دوی څخه یو ټولګی وه چې کلام الله (تورات) به یې اورېده بیا به یې د هغه څخه وروسته تحریفاوه چې عقلونه به یې ورته رسېده (چې دا د بل چا کلام نه دی بلکې د الله ﷻ کلام دی).

(دغه کار ته یې) په داسې حالت کښې صورت ورکاوه چې دوی (د هغه په بد انجام) باندې پوهېده (دا کار یې اګاهانه کاوه).

[۷۶] او کله چې بني اسرائیل د هغو کسانو سره ملاقي شي کومو چې ایمان راوړی دی نو وایي چې: مونږ (هم) ایمان راوړی دی (مونږ ستاسو دین قبول کړی دی).

او کله چې د دوی ځینې کسان ځینو نورو ته (ستاسو څخه) ورخالي (ورجدا) شي نو (یو تربله سره) وایي چې ایا تاسو مؤمنانو ته هغه (حقایق) وربیانوئ (ورڅرګندوئ) کوم چې الله ﷻ په تاسو باندې پرانستي دي (او نازل کړي دي)؟ ترڅو هغوی په تاسو باندې په همدغو (حقایقو) سره ستاسو د رب ﷻ په نزد حجت قائم کړي (او درباندې غلبه مونده کړي).

ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؛ (دا کار د کولو دی چې تاسو یې کوئ)؟.

[۷۷] ایا بني اسرائیل نه پوهیږي (بلکې پوهیږي) چې یقیناً الله ﷻ په هغو کارونو باندې پوهیږي کوم چې دوی یې پټوي او په هغو کارونو باندې هم چې دوی یې ښکاره کوي

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو په مضمون باندې یوه تفریع نازله شوې ده چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! د بني اسرائیلو د زړونو قساوت (کلکوالی) د هغوی د اسلافو پورې منحصر نه دی پاتې شوی بلکې د هغوی اولادونو ته یې هم سرایت کړی دی او لا د قیامت د ورځې پورې به دغه سرایت روان وي. نو:

۱ـ ته د هغوی ایمان راوړلو ته مه په تمه کېږه او ستا پیروان (مؤمنان) دې هم دغه تمه نه خپلوي. ایا تاسو تمه لرئ چې هغوی به ستاسو د دعوت د کبله په ایمان باندې مشرف وګرځي حال دا چې د همدغو بني اسرائیلو څخه یوه ډله وه چې د الله ﷻ کلام یې په خپلو غوږونو باندې اورېده او ښه پوهېده چې دا د الله ﷻ کلام دی. بیا د دغې پوهې څخه وروسته یې کلام الله ته تحریف ورکړ او خپل خانونه یې ورباندې سادګان او بې عقلان جوړ کړه، حال دا چې هغوی د دغه جنایت په ارتکاب کښې ښه پوهېده چې الله ﷻ ورباندې راضي نه دی.

۲ـ ای پیغمبره! ایا تاسو د هغوی په ایمان باندې باور کولی شئ حال دا چې:

الف: کله هغوی د مؤمنانو سره ملاقي شي نو وایي چې: مونږ ستاسو غوندې ایمان راوړی دی او عقیده لرو چې محمد ﷺ په حقه پیغمبر دی، او د مؤمنانو د غولونې دپاره د آخر الزمان پیغمبر څه هغه نښانې هم بیانوي کومې چې په تورات کښې نازلې شوې دي او هغوی ورباندې ښه پوه دي.

ب: خو کله چې د مؤمنانو څخه جدا شي او په خپلو خصوصي مجالسو کښې سره کېني نو خینې په خینو نورو باندې پړه اچوي او د انکار په توګه ورته وایي چې ایا تاسو مؤمنانو ته هغه امتیازات بیانوئ (واضحه کوئ) کوم چې الله ﷻ یوازې په تاسو باندې پیروزو کړي دي او یوازې تاسو ته یې درښودلي دي؟.

ج: که تاسو خپلې دغې کړنلارې ته ادامه ورکړئ نو نتیجه به یې دا شي چې همدغه مؤمنان به ستاسو په معلوماتو باندې په همدا تاسو باندې ستاسو د رب ﷻ په نزد کښې ملامته او پړه واچوي او وبه وایي چې:

د: تاسو پخپله د محمد ﷺ په حقانیت اقرار کوئ خو د دې سره-سره ایمان ورباندې نه راوړئ؟

هـ: ای ملګرو! ایا تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ ایا دغه کړنلاره چې تاسو خپله کړې ده د هوښیارانو کړنلاره ده؟.

۳ـ ای پیغمبره! ایا بني اسرائیل نه پوهیږي چې یقیناً الله ﷻ په هغو ټولو کیفیاتو باندې ښه پوره علم لري کوم چې هغوی یې په خپلو زړونو کښې پټوي او یا یې مؤمنانو ته ښکاره کوي.

نو که هغوی د خپل کتاب (حقایق) پټ کړي هم د ملامتې او پرې څخه نه بچ کېږي او د کومې ملامتې څخه چې تښتي دهغې څخه نه شي تښتېدلی اوکه څرګندېي کړي هم ترې نه شي تښتېدلی.

توضیحات

۱_ کله چې مدینې منورې ته هجرت صورت ونیوه نو نبي کریم ﷺ او صحابه کرام ﷺ په تمه وه چې بني اسرائیل به ایمان راوړي، او د شاوخوا کفار هم د هغوی ایمان راوړلو ته سترګې په لاره وه چې که رښتیا د محمد ﷺ دین حق دین وي هغوی به وړباندې ایمان راوړي نو څه لرې نه ده چې بیا مونږ هم ورباندې ایمان راوړو.

په دې ایتونو کښې د نبي کریم ﷺ او د صحابه وو کرامو ﷺ تمه شکولې شوې ده چې د هغوی زړونه د کاڼو څخه سخت دي د ایمان د راوړلو تمه ورته مه کوئ دوی د خپلو اسلافو په قدم باندې روان دي. او په دې ایتونو کښې د شاوخوا کفار هم په غوږ باندې وهلي شوي دي چې د هغوی ایمان نه راوړل د دې خبرې دلیل نه شي ګرځېدلی چې د محمد ﷺ دین حق دین نه دی بلکې د هغوی ایمان نه راوړل په هغه قلبي قساوت (کلکوالي) باندې ولاړ دي کوم چې ورته د خپلو پخوانیو پلرونو څخه په میراث سره پاتې دی.

یوه باریکه اشاره

۲_ شاید چې د ﴿أَفَتَطۡمَعُونَ﴾ کلمې په ضمیر سره به د دې دپاره مؤمنان هم مخاطب ګرځولي شوي وي ترڅو یهودان وپېژني چې د هغوی په غوړمالو خبرو باندې د قیامت د ورځې پورې ونه غولېږي. هسې نه چې د پټې دوستۍ تار ورسره وغزوي او په نتیجه کښې په لاشعوري توګه په خپل دین کښې شکمن جوړ شي او یا لا بالکل _العیاذ بالله_ ارتداد غوره کړي.

د "کلام الله" سماع

۳_ علماوو کرامو دا جمله ﴿يَسۡمَعُونَ كَلَٰمَ ٱللَّهِ﴾ په دوه ډوله تفسیره کړې ده هغه دا چې:

الف. ځینې وایي چې: دلته د هغې ډلې اورېدل مطلب دي کومې چې د طور په غره کښې په بلا کیف ډول سره په خپلو غوږونو باندې د تورات احکام واورېدل چې دا کوئ او دا مه کوئ"[۱]، دغې ډلې ته په [البقرة:۵۵] ایت کښې اشاره شوې ده.

په همدغې ډله کښې داسې خلکو هم موجودیت درلود چې خپل قوم ته یې اورېدل شوي احکام تحریف کړي شوي ابلاغ کړه چې د وجوب څخه یې اباحت ته واړول او ویې ویلې چې مونږ دا جمله هم اورېدلې ده چې: "وَإِنۡ شِئۡتُمۡ فَلَا تَفۡعَلُوا"[۲] یعنې: دغه احکام عملي کړئ او که مو خوښه وي نو مه یې عملي کوئ.

---

[۱] تفسیر الطبري ج۱ ص۳۶۸

[۲] روح المعاني ج۱ ص۲۹۸

ب: ځينې وايي چې دلته د بني اسرائيلو احبار او علماء مراد دي[۱]، چې د تورات احکام به يې د موسی ﷺ څخه په خپلو غوږونو اورېدل او بيا به يې تحريف ورکاوه د دوی د تحريف دولونه ان شاء الله ﷻ د [البقرة:۷۹] ايت لاندې را روان دي.

دغه اورېدل هغه اورېدلو ته ورته دي کوم چې په قرآن کريم کښې نازل شوي دي چې: ﴿ وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ٱسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَـٰمَ ٱللَّهِ ﴾ [التوبة:۶] يعنې: او که د مشرکانو څخه کوم يو کس ستا څخه امان وغواړي نو هغه ته امان ورکړه ترڅو کلام الله (قرآن کريم) په خپلو غوږونو باندې واوري.

تبصره

۴ـ که څه هم ځينو مفسرينو کرامو د ذکرو شوو دواړو تفسيرونو څخه دوهم تفسير قوي ګڼلی دی او اولني تفسير ته يې د کمزوري لقب ورکړی دی[۲]، مګر که دواړه تفسيرونه د بدليت په لحاظ اراده کړی شي هم څه باک يې نشته او منافات سره نه لري.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په ﴿ أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمْ ﴾ کښې د "مَا" کلمه د څه شي څخه کنايي ده چې د اهل الکتابو مشرانو به خپل کشران نه پرېښودل چې مؤمنانو ته يې ښکاره کړي ترڅو ورباندې هغوی عند الله حجت ونه نيسي؟

مونږ وايو چې: ذکره شوې کلمه "مَا" د هغو حقائقو څخه کنايي ده کوم به چې د "آمَنَّا" ويونکو کسانو صحابه کرامو ﷺ ته ښکاره‌کول ترڅو په خپل منافقت باندې پرده واچوي او "آمَنَّا" ويل يې اعتبار مونده کړي. هغه دا چې مونږ خکه په محمد ﷺ باندې ايمان راوړ چې دا په حقه پيغمبر دی او هغه علامات ورباندې تطبيق دي کوم چې د آخر الزمان پيغمبر په هکله زمونږ په کتاب (تورات) کښې نازل شوي دي[۳].

دوه دوله تفسير

۶ـ په ﴿ لِيُحَآجُّوكُم بِهِۦ عِندَ رَبِّكُمْ ﴾ کښې د ﴿ عِندَ رَبِّكُمْ ﴾ کلمات مفسرينو کرامو په دوه دوله تفسير کړي دي چې د بدليت په لحاظ د دواړو اراده کول هم څه بد کار نه دی چې دواړه سره څه منافات نه لري. هغه دا چې:

الف: ځينې وايي چې: د ﴿ عِندَ رَبِّكُمْ ﴾ څخه د قيامت ورځ مطلب ده[۴]، يعنې: تاسو صحابه وو

---

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۸۷

(۲) المحرر الوجيز ج۱ ص۲۶۷

(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۱۹۷؛ الدر المنثور ج۱ ص۱۹۸؛ زاد المسير ج۱ ص۸۹

(۴) زاد المسير ج۱ ص۹۰؛ المحرر الوجيز ج۱ ص۲۶۸

کرامو ﷺ ته حقائق مه څرګندوئ چې د قیامت په ورځ به هغوی په تاسو باندې حجت قائم کړي او د حشر په میدان کښې به د ډېر خجالت سره مخامخ شئ.

ب: ځینې نور وایي چې د ﴿ عِندَ رَبِّكُمْ ﴾ څخه "عند الشریعة" مطلب دی[1] لکه چې په دغه ایت ﴿ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَٰئِكَ عِندَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴾ [النور:١٣] کښې د ﴿ عِندِ اللَّهِ ﴾ څخه همدغه معنی اراده کېږي. یعني: نو که دروغ تړونکي پخپله خبره باندې شهادت ورکوونکي کسان رانه ولي (ونه دروي) نو همدغه ډله عند الله (عند الشریعة) همدوی دروغژنان دي.

نو مطلب به یې داسې راوځېږي چې د حقائقو د څرګندونې په صورت کښې تاسو شرعًا د ملامتې لاندې واقع کېږئ.

﴿ وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِندِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾ وَقَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِندَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَن يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلَىٰ مَن كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾ ﴾

[٧٨] د بني اسرائیلو څخه ځینې کسان (سوچه) اُمیان دي چې په کتاب (تورات) باندې نه پوهېږي (لیک او لوست نه شي کولی)، مګر یوازې (په تلقین شوو) اټکلونو (باندې پوهېږي).
او دا ډله نه دي مګر ګومان کوي (د هغوی په تلقین باندې غیر مطابق باور لري).

[٧٩] نو هغو کسانو ته معنوي هلاکت دی کوم چې په خپلو لاسونو باندې کتاب لیکي (او) بیا وایي چې دغه (کتاب) د الله ﷻ د پلوه (رالېږلی شوی) دی.
(البته دا کار) د دې دپاره کوي چې ناچیزه پیسې ورباندې ترلاسه کړي نو دوی ته د هغه شي د کبله معنوي هلاکت دی کوم چې ذ دوی لاسونو لیکلی (او بیا یې الله ﷻ ته نسبتوي)، او دوی ته د هغه شي د کبله هم معنوي هلاکت دی کوم چې دوی یې (ورباندې) کسب کوي (پیسې پرې اخلي).

[٨٠] او بني اسرائیل وایي چې هیڅکله به مونږ لره اور مسه نه کړي مګر شمارلې شوې ورځې (د ډېر لږ وخت).

[1] تفسیر ابي السعود ج١ ص١١٨

نه ورته ووايه چې ایا تاسو د الله ﷻ په نزد (په همدې خبره باندې) څه عهد اخستی دی؟ نو هیڅکله به الله ﷻ د خپل عهد څخه خلاف (بې لوظي) ونه کړي. یا تاسو په الله ﷻ باندې هغه شی وایاست کوم چې تاسو وربانديې باوري علم نه لرئ؟

[۸۱] (داسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ) بلکې هرهغه چا چې بدی کسبې کړې وي او خپلو خطاوو وربانديې احاطه کړې وي نو همدغه ډله د اور ملګري دي چې دوی به پکښې همېشه وي.

[۸۲] او هغه کسان کومو چې ایمان راوړی وي او صالح اعمال یې ورسره ضمیمه کړې وي همدغه ډله د جنت ملګري دي چې دوی به هلته همېشه وي.

د مطلب خلاصه

په دې اېتونو کښې د وړاندېنیو اېتونو په مضامینو باندې څه زیاته رڼا اچولې شوې ده، هغه دا چې په وړاندېنیو اېتونو کښې د بني اسرائیلو درېوو ډلو (تحریف کوونکو او منافقت کوونکو او هم نصیحت کوونکو) ته اشاره شوې ده چې د ایمان د راوړلو تمه ورته مه کوئ.

په دې اېتونو کښې د هغوی د څلورمې ډلې ذکر نازل شوی دی چې د ایمان د راوړلو تمه ورته په کار نه ده نو حاصل یې داسې راځېږي.

۱ـ ای پیغمبره! او ای مؤمنانو! تاسو د بني اسرائیلو څلورمې ډلې ته هم دایمان د راوړلو تمه مه کوئ چې دغه ډله لاندې خاصیتونه لري.

الف دغه څلورمه ډله سوچه نالوستي او اُمیان دي، په خپل کتاب باندې نه پوهېږي چې د آخر الزمان پیغمبر په هکله پکښې څه نازل شوي دي.

ب: دغه ډله یوازې په هغه شي باندې پوهېږي او بس چې تحریف کوونکې ډله یې وراوروي او اټکل ورکوي چې تاسو ته د خپل دین څخه په غیر د نورو ادیانو د خاوندانو مالونه حلال دي. هغوی ستاسو غلامان دي او د هغوی زنانه ستاسو وینځې دي.

۲ـ د ذکر شوې ډلې اصلي بې لارې کوونکي، تحریف کوونکي أحبار (علماء) دي چې په خپلو لاسونو سره مطالب لیکي او بیا وايي چې همدغه مطالب د الله ﷻ د پلوه نازل شوي دي. ترڅو په همدغو لیکلو شوو مطالبو باندې د څلورمې ډلې (اُمیانو) څخه دنیاوي قلیله متاع ترلاسه کړي.

۳ـ نو د دغې تحریف کوونکې او ګمراه کوونکې ډلې دپاره د لاندې وجو د کبله وَیل او معنوي هلاکت دی:

الف: یو د دې وجې څخه چې په خپل لاس لیکلي شوي حکم باندې د الله ﷻ د حکم نوم ږدي چې دا الله ﷻ نازل کړی دی.

ب: بل د دې وجې څخه چې د الله ﷻ حکم یا بالکل د منځه وړي او یا تغیر ورکوي.

ج: درېیم د دې کبله چې په همدغه تحریف باندې دنیاوي مال کسب کوي او دا کار یې د فاني مال د موندلو ذریعه ګرځولې ده.

۴_ تحریف کوونکې ډله وايي او څلورمه ډله په غوږ وهي چې هیڅکله به مونږ په دوزخ کښې وانه چلولی شو که هرڅومره ګناه وکړو مګر څو شمېرل شوې ورځې بیا به زمونږ عاصیان ترې راوویستلی شي او نور خلک به پکښې ورتېل وهلی شي چې همېشه به پکښې کړېږي.

۵_ ای پیغمبره! ته همدغه محرفه ډله مخاطبه کړه او ورته ووایه چې:

الف: ایا تاسو د الله ﷻ په نزد کوم عهد اخستی دی چې ذکر شوی مطلب به هرومرو ترسره کېږي. که داسې وي نو ستاسو دعوه به صحت لري چې الله ﷻ هیڅکله خپل عهد نه ماتوي او مخالفت ترې نه کوي.

ب: ایا تاسو په الله ﷻ باندې د هغه شي دروغ تړئ او دروغ ورباندې وایاست د کوم چې تاسو ته معلومات نشته او په ثبوت درته نه دی رسیدلی؟.

که په همدې باره کښې تاسو څه ثبوت لرئ نو هغه راوړاندې کړئ او د خپلو خانونو سره یې پټ مه ساتئ، که نه نو تاسو دروغژنان یاست.

۶_ ای پیغمبره! هغوی ته د خپل رب ﷻ د پلوه ابلاغ کړه او ورته ووایه چې حقیقت دغسې نه دی لکه چې تاسو خیال کوئ بلکې حقیقت دا دی چې:

الف: ستاسو په شمول هرڅوک چې بدي او جنایات کسب کړي او د دومره زیاتو جنایاتو مرتکب جوړ شي چې احاطه ورباندې وکړي چې د هره طرفه ترې راچاپېر شي نو دغه کسان د اورانډیوالان دي چې دوی به هلته همېشه وي او هیڅکله به ترې رابهر نه شي.

ب: بالمقابل هر هغه څوک چې ایمان راوړي او د دغې زمانې د آخر الزمان پیغمبر د شریعت په مطابقت نېک اعمال هم ورسره ضمیمه کړي نو همدغه ډله د جنت ملګري دي چې دوی به هلته همېشه وي او هیڅکله به ترې بهر راونه اوځي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ ﴾ الآیة کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ أُمِّيُّون ﴾ کلمه د "أُمِّي" جمعه ده چې د "أُمّ" په کلمې پورې نسبتي "ي" پیوسته شوې ده.

نو "أُمِّي" هغه چا ته ویل کېږي کوم چې لیک او لوست نه شي کولی[1]، لکه چې یو ماشوم د مور په غېږ کښې په لیک او لوست باندې نه پوهېږي.

ب: دلته د "إِلَّا" توری د منقطعې استثناء دپاره دی چې مابعد یې په ماقبل کښې شامل نه دی[2].

ج: د ﴿ أَمَانِيَّ ﴾ کلمه د "أُمْنِيَّة" جمعه ده، چې د [الحج:۵۲] ایت لاندې به ـإن شاء الله ﷻـ بنه تحلیله شي او د [البقرة:۱۱۱] ایت لاندې به یې په معنی باندې څه رڼا واچولی شي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۹

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۲۰۴

خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په أکاذيب (دروغو او اټکلونو) سره تفسیره کړې ده[۱].

د ﴿ يَظُنُّونَ ﴾ کلمه د "ظنّ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د غالب ګومان معنی ورکوي خو په دې مقام کښې د هغې پوهې څخه عبارت ده کومه چې د واقع سره مطابقت نه لري، برابره خبره ده چې د ګومان کوونکي په نزد د يقين مرتبې ته رسېدلې وي ـ لکه د ذکرو شوو أميانو پوهه ـ او که نه وي رسېدلې[۲].

يعنې د بني اسرائيلو ځينې کسان هغه څوک دي چې ليک نه شي کولی او خپل کتاب (تورات) نه شي لوستلی، نه به وايې چې سمدستي هم د مور په غېږ کښې د ماشومانو په ډول پراته دي. مګر همدوی په هغو دروغينو أميدونو او اټکلونو باندې پوهه لري کوم چې ورته د تحريف کوونکو کسانو د پلوه تلقين کېږي او د همدغو غير مطابقو معلوماتو او ګومانونو روند تقليد خپلوي.

"وَيْل" څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ ﴾ الآية کښې د "وَيْلٌ، وَيْلُ، وَيْلٌ" درېواړه کلمې هره يوه د لغت په لحاظ د عذاب او هلاک دپاره وضعه شوې ده[۳]، خو نبي کريم ﷺ د همدغې کلمې په ارتباط فرمايلي دي چې: «الْوَيْلُ وَادٍ فِي جَهَنَّمَ يَهْوِي فِيهِ الْكَافِرُ أَرْبَعِينَ خَرِيفًا قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ قَعْرَهُ»[۴] يعنې: "وَيْل" په دوزخ کښې د يوې داسې ژورې کندې نوم دی چې کافر به پکښې د هغه څخه وراندې چې بېخ ته يې ورسېږي څلوېښت کاله ښکته لوېږي (پرېوزي).

شمېرلې شوې ورځې څو دي؟

۳ـ د ﴿ إِلَّآ أَيَّامًا مَّعْدُودَةً ﴾ کلمات علماوو کرامو په لاندو معناوو سره تفسير کړي دي:

الف: مجاهد عليه الرحمة وايي چې د يهودانو په عقيده د دنيا ټول عمر اوه زره (۷۰۰۰) کاله دی، که بالفرض مونږ معذب کړی شو نو د هرو زرو (۱۰۰۰) کالو په عوض به فقط يوه ورځ معذب کړی شو، چې ټولې اوه ورځې کېږي[۵].

ب: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې د يهودانو په عقيده د دوزخ د بېخه پورې فقط څلوېښت (۴۰) ورځې ښکته مسافه ده، نو که مونږ معذب کړی شو نو فقط په څلوېښتو ورځو کښې به يې بېخ ته ورسېږو چې سمدستي به دوزخ سوړ شي او لمبې به يې ختمې شي[۶].

ج: د نورو صحابي رضي الله عنه بل روايت دا دی چې يهودان وايي چې زمونږ پلرونو فقط څلوېښت

---

(۱) تفسير القرطبي ج۲ ص۶
(۲) روح المعاني ج۱ ص۳۰۲
(۳) لسان العرب ج۱۱ ص۷۳۸
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۹
(۵) تفسير القاسمي ج۲ ص۱۷۶
(۶) تفسير الطبري ج۱ ص۳۰۲

ورځې د خوسي عبادت کړی دی، نو په دوزخ کښې زمونږ تعذيب هم د څلوېښتو ورځو څخه نه اضافه کيږي[۱].

د تحريف مثالونه

۴_ که څه هم مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة: ۴۱، ۴۲] ايتونو لاندې د تحريف څو مثالونو ته اشاره کړې ده خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې:

الف: د بني اسرائيلو احبارو او علماوو د زانيانو حد چې "رجم" وه په فضيحت او فقط په شرمولو باندې تحريف کړی وه[۲].

ب: هغوی په تورات کښې د آخر الزمان پيغمبر څېره بدله کړې او تحريفه کړې وه چې د ېر لوړ قامت لرې او د تکو شنو سترګو درلودونکی دی. حال دا چې هلته يې تورې سترګې او متوسط قامت بنودلی شوی وه چې په محمد ﷺ باندې هو بهو تطبيق وه[۳].

ج: د هغوی ځينو احبارو په خپل لاس دوه کتابونه ليکلي وه چې په دواړو کښې متضاد احکام ثبت وه[۴]. نو چا به چې ورته رشوت ورکړ نو هغه ته به يې د يوه کتاب حکم د فيصلې په توګه ورکاوه چې په ګټه به ورته تمامېده. او چا به چې ورته رشوت ورنه کړ نو بل کتاب به يې د حکم مدار ګرځاوه چې دا د الله ﷻ کتاب دی.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د هغوی اټکل وه چې د څو دوزخي ورځو د تېرولو څخه وروسته به په دوزخ کښې زمونږ خليفه ګان او ځای ناستي محمدي (ﷺ) امت وګرځي.

همدا مضمون نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې رد کړی دی چې: «اخْسَئُوا فِيهَا وَاللهِ لَا نَخْلُفُكُمْ فِيهَا أَبَدًا»[۵] يعنې: يوه ورځې نبي کريم ﷺ ته يهودانو (بني اسرائيلو) وويلې چې مونږ به په دوزخ کښې لږ وخت ياستو بيا به تاسو پکښې زمونږ خلافت او نيابت وکړئ.

نو نبي کريم ﷺ ورته په جواب کښې وويلې چې: تاسو په دوزخ کښې چغې شئ: په الله ﷻ باندې سوګند دی چې مونږ به هيڅکله په دوزخ کښې ستاسو خلافت او نيابت ونه کړو.

ګناهونو په چا احاطه کړې ده؟

۵_ په ﴿ بَلَىٰ مَن كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِۦ خَطِيٓـَٔتُهُۥ ﴾ کښې د "مَن" د کلمې څخه کفار مطلب دي چې ګناهونو ورباندې عقيدةً او عملاً احاطه کړې ده. نو ځکه ورته د دائمي دوزخ سزا ټاکلې شوې ده.

---

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۰۴
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۵۱۳
(۳) الدر المنثور ج۱ ص۲۰۲
(۴) تفسير ابن كثير ج۱ ص۱۱۵
(۵) صحيح البخاري ج۲ ص۸۶۰

که څه هم مؤمنان عاصیان جوړېدلی شي مګر ګناهونه ورباندې احاطه نه شي کولی چې د توحیدي عقیدې او د ایمان درلودونکي دي، نو دوی به دوزخ ته د داخلېدلو په صورت کښې هلته همېشه نه وي، او د څه وخت څخه وروسته به ترې د الله ﷻ په فضل او رحمت سره رابهر شي.

﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِى ٱلْقُرْبَىٰ
وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَقُولُوا۟ لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ
إِلَّا قَلِيلًا مِّنكُمْ وَأَنتُم مُّعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَآءَكُمْ وَلَا
تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَٰرِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ أَنتُمْ هَٰٓؤُلَآءِ تَقْتُلُونَ
أَنفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنكُم مِّن دِيَٰرِهِمْ تَظَٰهَرُونَ عَلَيْهِم بِٱلْإِثْمِ وَٱلْعُدْوَٰنِ وَإِن
يَأْتُوكُمْ أُسَٰرَىٰ تُفَٰدُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ۚ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ ٱلْكِتَٰبِ
وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ۚ فَمَا جَزَآءُ مَن يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْىٌ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ
وَيَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰٓ أَشَدِّ ٱلْعَذَابِ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ
ٱشْتَرَوُا۟ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا بِٱلْءَاخِرَةِ ۖ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ ٱلْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٨٦﴾ ﴾

[۸۳] اوهغه وخت (یاد کړه) چې مونږ د بني اسرائیلو څخه کلک عهد واخست چې تاسو به عبادت نه کوئ مګر د الله ﷻ (او بس).

او تاسو به مور او پلار سره (نیکي کوئ) نیکي کول. او د قرابت د لرونکو سره هم او د یتیمانو او د مسکینانو سره هم، او تاسو به خلکو ته ښائسته ویناکوئ (خیر به یې غواړئ).

او تاسو به لمونځونه دروئ او زکاتونه به ورکوئ. بیا تاسو (د ذکرو شوو احکامو څخه) مخونه واړول مګر ستاسو د جملې څخه لږ کسانو (مخونه وانه ړول) حال دا چې تاسو د إستمرار په توګه اعراض کوونکي یاست.

[۸۴] او (ای بني اسرائیلو!) تاسو هغه وخت یاد کړئ چې مونږ ستاسو څخه کلک عهد واخست چې تاسو به خپلې وینې نه تویوئ او تاسو به خپل ورونه د خپلو کورونو څخه نه وباسئ. بیا تاسو (په همدغه عهد باندې) اقرار وکړ حال دا چې تاسو (ورباندې سمدستي هم) شهادت ورکوئ.

[۸۵] بیا تاسو ای همدغو (اقرار کوونکو او شهادت ورکوونکو کسانو)! خپل خانونه (خپل ورونه) وژنئ او ستاسو د جملې څخه یوه ډله د خپلو کورونو څخه وباسئ. (البته) په داسې حال کښې چې تاسو په ګناه او تجاوز سره د خپلو ورونو په ضرر (د نورو سره) کومک کوئ.

او که تاسو ته خپل ورونه په داسې حال کښې درشي چې بندیان وي نو تاسو د هغوی فدیه ورکوئ (چې د بند څخه خلاص شي)
او شان دا دی چې د هغوی د کورونو څخه ویستل په تاسو باندې حرام کړی شوي دي (خو تاسو بې هیڅ پروا نه ساتئ)
ایا نو تاسو په ځینې کتاب (تورات) باندې ایمان راوړئ او په ځینې باندې (یې) کفر غوره کوئ؟
نو ستاسو د جملې څخه به د هغه چا څه جزا وي کوم چې دغه کار کوي (هیڅ جزا به یې نه وي) مگر په نړۍ (او حقیر) ژوند کښې به یې شرمندگي (جزا وي) او د قیامت په ورځ به دوی سخت عذاب ته ورتاو کړی شي
او الله ﷻ د هغو جنایاتو څخه ناخبره نه دی کوم چې تاسو یې (روزمره) عملي کوئ.
[۸۶] دغه (ذکره شوي ډله) هغه کسان دي کومو چې حقیرژوند دآخرت (په عوض) اخستی دی.
نو د دوی څخه به (په آخرت کښې) عذاب تخفیف نه کړی شي (بلکې دائم به پکښې کړېږي) او نه به دوی ته چې نصرت ورسره وکړی شي (او په زور سره د نجات خاوندان وگرځولی شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو کښې دا مضمون هم شامل وه چې هغه کسان دائمي دوزخیان دي په کومو باندې چې گناهونو احاطه کړې وي. او په دې ایتونو کښې دې ته اشاره ده چې همدغه مضمون په بني اسرائیلو باندې ښه تطبیق دی چې نه یې د اوامرو اطاعت کړی دی او نه یې د نواهیو څخه اجتناب کړی دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په دې ایتونو کښې دې ته اشاره کېږي چې هغو کسانو ته د ایمان راوړلو تمه بې ځایه ده په کومو باندې چې گناهونو احاطه کړې وي او په خپل یوه عهد باندې هم ولاړ نه پاتې کېږي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په بني اسرائیلو باندې گناهونو احاطه کړې ده او دائمي کور یې دوزخ دی نو د جنت د اختصاص دعوه یې غلطه ده. او دا ځکه چې:

۱ـ ته خو هغه وخت ورياد کړه چې مونږ د همدوی څخه کلک تعهد اخستی وه چې تاسو به لاندې ارشادات په عمل کښې پیاده کوئ:

الف: تاسو به یوازې د الله ﷻ عبادت کوئ او د شیطان د پیروۍ او عبادت څخه به اجتناب خپلوئ.

ب: تاسو به د مور او پلار او نورو خپلوانو سره احسان کوئ او د صله رحمۍ څخه به کار اخلئ.

ج: تاسو به په یتیمانو او مسکینانو باندې ترحم خپلوئ او په خپلو مالونو کښې به د دوی حق نه هېروئ.

د: تاسو خلکو ته نېکې خبرې وکړئ د امر بالمعروف او نهي عن المنکر څخه کاروا خلئ او هغه حقایق ورته هو بهو ښکاره کړئ کوم چې تاسو ته په خپل کتاب (تورات) کښې د آخر الزمان پیغمبر

په هکله معلوم دي، تاسو د تحریف څخه اجتناب وکړئ او خلک مه غلطوئ.

هـ: تاسو لمونځونه ودروئ او زکاتونه اداء کړئ. یا په بل عبارت تاسو بدني عبادتونه او مالي عبادتونه ټول عملي کړئ.

۲ـ ای بني اسرائیلو! په ذکرو شوو ارشاداتو باندې تعهد دائمي وه چې تاسو ته هم شامل وه نو په کار وه چې تاسو هم په عمل کښې پیاده کړي وي، خو دغسې ونه شوه. دا ځکه چې د تعهد څخه وروسته بیا تاسو او ستاسو اسلافو د ارشاداتو تعمیل ته شا کړه مګر لږو کسانو ورباندې وفا وکړه.

دغه ورکې ډله ستاسو په اسلافو کښې تیره شوې ده او په تاسو کښې هم موجودیت لري او څه لرې نه ده چې په راتلونکي کښې پکښې نور کسان هم شامل شي. خو دا احتمال کمزوری دی چې تاسو مخ اړوونکي خلک یاست او مخ اړول مو عادت دی.

۳ـ ددې کبله چې په خپلو تعهداتو باندې نه درېدل ستاسو عادت دی، نو تاسو هغه وخت یاد کړئ چې:

الف: ستاسو څخه مونږ کلک تعهد اخستی وه چې خپلې وینې به نه تویوئ او د ورور وژنې څخه به په کلکه اجتناب خپلوئ.

ب: تاسو به خپل خانونه د خپلو کورونو څخه نه وباسئ. یا په بل عبارت تاسو به په خپلو ورونو باندې یرغل نه وروړئ او چاپه به ورباندې نه اچوئ چې د خپلو کورونو څخه یې وتلو ته مجبور کړئ او سامانونه یې چور او تالا کړئ.

ج: تاسو به د خپلو ورونو په ضرر د نورو خلکو سره کومک نه کوئ چې توري ته لاس کړئ او د خپلو ورونو د غلیمانو په څنګ کښې ودرېږئ.

د: که ستاسو په ورونو باندې بل چا یرغل وروړ او هغوی یې اسیران کړه نو تاسو به یې فدیه ورکوئ ترڅو هغوی د بنده راخلاص شي.

۴ـ ای بني اسرائیلو! بیا تاسو په دغو تعهداتو باندې اقرار هم وکړ چې پوره کول یې لازم او ضرور دي حال دا چې تاسو په خپل اقرار باندې شهادت ورکوونکي یاست او ترې انکاري نه یاست.

۵ـ بیا تاسو (ای دغو اقرار کوونکو او شهادت ورکوونکو کسانو!) لاندې کړنلاره خپله کړه:

الف: تاسو د نن ورځې پورې خپل خانونه بلکې خپل ورونه وژنئ چې هیڅ ترحم ورباندې نه خپلوئ او نه خپل عهد درپه زړه کوئ.

ب: تاسو لګیا یاست د خپلو ورونو یوه ډله د خپلو کورونو څخه وباسئ او یرغل ورباندې وروړئ. یا په بل عبارت تاسو د هغو کسانو سره کومکیان او مله یاست کوم چې ستاسو په ورونو باندې په عصیان او تجاوز سره تېری کوي. تاسو د هغوی ملاتړ یاست او په عصیان او تجاوز کښې ورسره شریکان یاست.

۶ـ ای دغو کسانو! تاسو د ذکرو شوو څلورو تعهداتو څخه فقط په یوه تعهد باندې وفا خپلوئ او ورباندې کلک ولاړ یاست، هغه دا چې که تاسو ته خپل ورونه په داسې حال کښې درشي چې

هغوی بندیان وي او اسیران نیولي شوي وي، نو تاسو هغوی ته فدیه ورکوئ ترڅو ورباندې د بند څخه خلاص شي او ازاد شي.

حال دا چې د همدغو بندیانو بندیانول او د خپلو کورونو څخه اخراجول او د همدغو په ضرر د نورو سره کومک کول په تاسو باندې حرام ګرځولي شوي وه، خو تاسو دغه تحریم د پښو لاندې کړ، او په عمل کښې مو پیاده نه کړ.

۷_ ای دغو کسانو! ایا نو تاسو د خپل کتاب (تورات) په ځینو احکامو باندې ایمان راوړی دی او عملي صورت ورکوئ او په ځینو نورو باندې کفر غوره کوئ، عمل ورباندې نه کوئ؟.
یا په بل عبارت: تاسو په ټول تورات ایمان راوړی دی او که په ځینې تورات؟ که په ټول تورات مو ایمان راوړی وي نو په عمل کښې یې ولې په دوه وو برخو باندې وېشئ او په انتخابي توګه ورباندې عمل کوئ؟.

۸_ ای بني اسرائیلو! نو د هغه چا به څه سزا او جزا وي کوم چې په خپل کتاب باندې په انتخابي توګه عمل کوي؟ د دغسې کس هیڅ سزا نه ده مګر دا چې په دغه نړدې ژوند کښې یې رسوائي او شرمندګي ده، او د قیامت په ورځ به همدغه ډول کسان ډېر سخت عذاب ته ورټېل وهلی شي او پکښې به ورواچولی شي. او دا خکه چې الله ﷻ د هغې کړنلارې څخه ناخبره نه دی کومه چې تاسو د خپلو ځانونو دپاره انتخابه کړې ده.

۹_ ای پیغمبره! دغه ذکره شوې ډله هغه کسان دي کومو چې په آخرت سره نړدې ژوند اخستی او غوره کړې ده، نو د دغې ډلې څخه به د قیامت په ورځ عذاب تخفیف نه کړی شي او نه به ورسره نصرت او کومک صورت ونیسي چې نجات او خلاصون ترې مونده کړي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ الآية کښې چې کومو احکامو ته اشاره شوې ده د هغو حفاظت په ټولو ادیانو کښې فرض ګرځولی شوی وه، چې په مونږ باندې هم فرض کړی شوی دی لکه چې پوره وضاحت یې د [النساء: ۲۶، ۲۷] ایتونو کښې نازل شوی دی.
خو په دې زمانه کښې دیتیمانو حقوقو ته ډېره پاملرنه په کار ده چې په روان جهاد کښې تقریباً یونیم ملیون مجاهدین شهیدان شوه چې مېرمنې یې کونډې شوې او ماشومان یې یتیمان شوه.
که د یتیمانو پاملرنه د نظره وغورځوله شي او ښوونې او روزنې ته یې توجه ونه کړی شي نو دوی به بې ادبه غټ شي او شریعت به همدوی د پښو لاندې کړي حال دا چې پلرونه یې د اسلام د ترقی دپاره شهیدان شوي دي. که پاملرنه ورته ونه کړی شي نو هغوی به یا په هوټلونو کښې شاګردان جوړ شي او یا به د ډمانو شاګردي خپله کړي.
مونږ ته دې الله ﷻ توفیق راکړي چې په خپلو مواثیقو باندې کلک ودرېږو او د بني اسرائیلو خط السیر خپل نه کړو.

په یاد ولرئ!

۲ـ په ﴿ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ ﴾ کښې د "ثُمَّ" په ضمیر سره د تغلیب په توګه د بني اسرائیلو ټول وړاندېني او وروستني مخاطب ګرځولي شوي دي. او دا ځکه چې د ﴿وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ﴾ جمله د ذکر شوي ضمیر څخه حال واقع شوې ده او په استمرار باندې دلالت کوي، که بالفرض وروستني پکښې د تغلیب په توګه شامل نه وی نو ذکره شوې جمله به نه وې نازله شوې چې د وړاندېنیو اعراض خو په مرګ سره ختم شوی دی او استمرار پکښې صورت نه شي نیولی.

دا دیو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ إِلَّا قَلِيلًا مِّنكُمْ ﴾ څخه څرګندېږي چې ټول پخواني بني اسرائیل عهد ماتوونکي او بې لوظه نه وه. لکه چې په وروستنیو کښې عبد الله بن سلام او د ده ملګري په خپل عهد کلک ولاړ او دینداره وه او د همدې کبله په ایمان باندې مشرف وګرځېده.

یوه مقدمه

۳ـ په دې مقام کښې د ښه وضاحت دپاره د مقدمې په توګه لاندې معلومات په ذهن کښې ساتل په کار دي[1]:

الف: د هجرت څخه وړاندې په مدینه منوره کښې دوه ډوله خلک اوسېدل چې یو ډول یې مشرکان وه او په دوه ښنو ویشلي شوي وه، چې یوې ښنې ته یې "أوس" ویل او بله ښنه د "خزرج" په نامه یادېده. د دغو دواړو قبیلو (أوس، خزرج) ترمنځ ډېره اوږده دښمني موجوده وه چې یو سلو شل (۱۲۰) کاله سابقه یې درلوده.

ب: دغو دواړو قبیلو به سره یو تربله وخت په وخت جنګونه کول او کورونه به یې سره تالا کول بلکې نه به یې په وژلو صرفه کوله او نه په اسیرولو او نه په بل ضرر رسولو.

ج: د مدینې منورې دوهم ډول اوسېدونکي یهودان (بني اسرائیل) وه چې په لاندې درېوو قبیلو باندې ویشلي شوي وه:

اول: یوه قبیله د بني قینقاع په نامه یادېده.

دوهم: دوهمې قبیلې د بني قریظه نوم درلود.

درېم: درېمه قبیله د بني نضیر په نامه مشهوره وه.

د: اولنۍ دواړه قبیلې (بني قینقاع، بني قریظه) د مشرکانو د "أوس" د قبیلې حلیفانې وې چې په ښه او بده کښې ورسره شریکانې وې او په جنګونو کښې به یې د همدوی په ګټه ګډون کاوه.

اما د یهودانو درېمه قبیله (بني نضیر) د مشرکانو د "خزرج" د قبیلې حلیفه او ملګرې وه.

هـ: کله به چې جنګ پیل شو نو د یهودانو ذکرې شوې درېواړه قبیلې به د مشرکانو د دوه وو قبیلو ترځنګ ودرېدلې او په مقابل طرف باندې به یې هغه نادودې ترسره کولې کومې به چې د

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۲۰؛ تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۸۳

مغوی حلیفانو ترسره کولې. نو دوی به خپل هغه ورونه وژل او بندیانول او هم به یې د کورونو څخه ویستل کوم به چې په مقابل طرف کښې ولاړ وه.

و: کله به چې جنګ سوړ شو نو د یهودانو درېواړه قبیلې به د اسیرانو په ازادولو او د دوی په فدیه ورکولو کښې سره متفقې شوې.

ز: کله به چې ورته چا پوښتنه راجع کړه چې دغه اسیران خو همدا ستاسو په لاس اسیران شوي دي، که تاسو ورسره څه خواخوږي درلودی نو اسیران به مو نه ګرځولی، نو د خپل لاس اسیران څنګه په فدیه ورکولو سره ازادوئ؟

د یهودانو جواب به دا وه چې دغه (فدیه ورکول) زمونږ د تورات حکم دی او مونږ غواړو چې د خپل کتاب احکام عملي کړو.

ح: چې بیا به ورته پوښتنه راجع کړی شوه چې په تورات کښې خو په تاسو باندې د خپلو ورونو وژل او د کوره ویستل او هم د دوی په ضرر د چا سره کومک کول هم حرام دي نو تاسو دغه درېواړه کارونه ولي عملي کوئ او د خپل کتاب (تورات) لحاظ نه ساتئ.

نو د یهودانو جواب به دا وه چې مونږ د خپلو حلیفانو کمزوري نه شو زغملی که څه هم زمونږ د کتاب احکام د پښو لاندې کېږي.

د ایتونو تازه مصداق

۴ـ سبحان الله تقریباً څوارلس سوه (۱۴۰۰) کاله وروسته نن ورځ [1] د بني اسرائیلو عادت د آخر الزمان پیغمبر په دعوتي امت کښې ظهور وکړ او د ایتونو مصداق تحقق وموند هغه دا چې:

الف: د امریکایانو سختې بمبارۍ په عراقیانو روانې دي چې اوه زره تنې بمونه ورباندې وروي، او هیڅ زړه سوی او ترحم ورباندې نه لري.

ب: خو د دې سره-سره امریکایان وایي چې مونږ په عراقي بندیانو باندې ډېر ترحم او زړه سوی کوو، حال دا چې همدغه بندیان د همدوی د بې رحمیو د کبله بندیان شوي دي.

ج: لنډه دا چې امریکایان په عامو عراقیانو باندې وحشیانه بمبار کوي او د عراقي بندیانو سره په انساني وضعه باندې ویاړي او خپله فریضه یې بولي، حال دا چې د انساني وضعې غوښتنه دا ده چې بمباري یې ورباندې بنده کړې وی.

هېر مو نه شي!

۵ـ هېر مو نه شي! چې په ﴿وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَٰرِكُمْ﴾ کښې د "أَنفُس" د کلمې څخه په دې مقام کښې خپل مسلکي ورونه مطلب دي.

شاید چې د ورونو څخه د ﴿أَنفُسَكُم﴾ په تعبیر سره به دې ته اشاره وي چې هر مسلمان ته په

---

[1] ۱۳۶۹/۱۱/۶ هـ ش

کار دي چې بل مسلمان ورور د خپله خانه کم ونه ګڼي او د هغه ضرر او وژلو ته د خپل خان د ضرر او د خپل خان د وژلو په نظر وګوري.

دغه ډول تعبیر په بل ایت کښې داسې نزول موندلی دی چې: ﴿ فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ ﴾ [النور: ۶۱] یعني: نو کله چې تاسو کورونو ته داخلیږئ نو په خپلو خانو (په خپلو ورونو) سلام واچوئ.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحُمِهِمْ وَتَوَادِّهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ جَسَدِهِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى»(۱) یعني: ای کتونکیه! ته مؤمنان ګورې چې یو تربله سره په مهرباني او دوستي کښې او هم په میلان (او نرمی) کښې د یوه جسد غوندې دي، چې کله جسد د یوه اندام څخه شکایت وکړي (یو اندام مریض شي) نو د جسد متباقي اندامونه سره یو تربله په بې خوبي او تبې سره ناري کړي (ټول بې خوبه او ټول تبه ونیسي).

اعرابي تحلیلونه

۶ـ په دې مقام کښې لاندې دوه اعرابي تحلیلونه ولولئ:

الف: په ﴿ ثُمَّ أَنتُمْ هَٰٓؤُلَآءِ تَقْتُلُونَ أَنفُسَكُمْ ﴾ کښې د ﴿ أَنتُمْ ﴾ کلمه مبتداء ده اود ﴿ تَقْتُلُونَ ﴾ کلمه یې خبر واقع شوې ده او د ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ ﴾ کلمه منادی ده چې د "یَا هٰؤُلاءِ" په تاویل سره معترضه جمله ده(۲)، یعني: ای دغو اقرارکوونکو او شهادت ورکوونکو کسانو! بیا همدا تاسو خپل خانونه (خپل ورونه) وژل (او احکام مو د پښو لاندې کړه).

ب: په ﴿ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ﴾ کښې د "هُوَ" کلمه د شان ضمیر ده (چې مرجع نه غواړي) او مبتداء ده.

د ﴿ إِخْرَاجُهُمْ ﴾ کلمه بله مؤخره مبتداء ده او ﴿ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ ﴾ یې مقدم خبر دی، نو دغه جمله د "هُوَ" دپاره هم تفسیره ده او هم یې خبر ده(۳)، یعني: او شان دا دی چې د خپلو ورونو د کوره ویستل په تاسو باندې په تورات کښې حرام ګرځولي شوي وه خو تاسو یې هیڅ پروا خپله نه کړه.

سوال جواب

۷ـ که څوک وایي چې: دذکرو شوو بیاناتو څخه څرګنده شوه چې په ﴿ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ کښې د "بَعْض" کلمه د فدیه ورکولو څخه کنایي ده، او په ﴿ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ﴾ کښې د "بَعْض" کلمه د لاندې درېوو حکمونو څخه عبارت ده:

(۱) د ورور وژل. (۲) د ورور د کوره ویستل، (۳) د ورور په ضرر د غلیمانو سره کومک کول.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۸۸۹
(۲) تفسیر البغوي ج۱ ص۹۱
(۳) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۲

نو پوښتنه دا ده چې ایا په عصیان او عملي جنایت سره څوک کافر ګرځي؟

مونږ وایو چې: د آخر الزمان پیغمبر ﷺ د شریعت حکم دا دی چې په بد عملۍ باندې مؤمن کس نه کافر کېږي ترڅو یې چې حلال نه وي ګڼلی، همدغه موضوع به ان شاء الله ﷻ د [آل عمران: ۲۴] ایت لاندې د نصوصو په رڼا کښې واضحه شي.

خو په ایت شریفه کښې د موسی ﷺ د شریعت حکم راحکایت شوی دی، نو څه لرې نه ده چې هلته به په بدعملۍ باندې سړی کافر ګرځېده[1]، او یا به هغوی ورسره انکار هم ملګری کړی وي الله ﷻ ته د زړونو په شمول هر شی معلوم او څرګند دی.

د ایت شریف ارشاد

۸_ په ﴿ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا ﴾ کښې مونږ ته ارشاد دی چې په ورور وژنه او بې اتفاقۍ کښې د آخرت د عذاب څخه په غیر دنیاوي شرمندګي او رسوائي هم نغښتې ده.

همدې مطلب ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَلَا تَنَٰزَعُواْ فَتَفْشَلُواْ وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ ﴾ [الأنفال: ۴۶] یعني: او تاسوخپلمنځي جګړې مه کوئ چې (په دې صورت کښې به) کمزوري شئ (هم به بې زړه شئ) او قوت به مو لاړ شي.

د ذکرو شوو ایتونو مضمون یوه پښتون شاعر[2] په خپلو اشعارو کښې څومره ښه خای په خای کړي دي چې ویلي یې دي چې:

فرق چې نه وي په سپین په تور کښې :: عزت به نه وي په هغه کور کښې
دولت به لاړ شي د هغو خلکو :: چې سره همبش وي په شرو شور کښې

۹_ په ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشْتَرَوُاْ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا بِٱلْأٓخِرَةِ ﴾ کښې الله ﷻ د بني اسرائیلو د جنایاتو بنیاد ته اشاره کړې ده. او دا څکه چې هرڅوک چې په دنیا حارص او محبت کوونکی جوړ شي نو هغه بیا د یوه جنایت څخه هم مخ نه اړوي او د هر ډول عصیان مرتکب ګرځي.

همدې مطلب ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَا ذِئْبَانِ جَائِعَانِ أُرْسِلَا فِي غَنَمٍ بِأَفْسَدَ لَهَا مِنْ حِرْصِ الْمَرْءِ عَلَى الْمَالِ وَالشَّرَفِ لِدِينِهِ»[3] یعني: دوه وږي لیوان چې د ګډو په رمه کښې خوشې کړی شي (چې ګډې شپون ونه لري) ګډو ته دومره فاسدوونکی نه دی څومره چې په مال او عزت باندې حرص کول د سړي دین فاسدوونکی دی.

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَقَفَّيْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ بِٱلرُّسُلِ ۖ وَءَاتَيْنَا عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَأَيَّدْنَٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ ۗ أَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ رَسُولٌۢ بِمَا لَا تَهْوَىٰٓ أَنفُسُكُمُ ٱسْتَكْبَرْتُمْ

---

[1] روح المعاني ج۱ ص۳۱۴
[2] خوشحال خان ختک.
[3] جامع الترمذي ج۲ ص۶۲

فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ (۸۷) وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَل لَّعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ (۸۸)﴾

[۸۷] او يقيناً مونږ موسى ﷺ ته كتاب (تورات) وركړى وه او د هغه ﷺ څخه وروسته مو پرله پسې پيغمبران ورواستولي وه.

او عيسى بن مريم ﷺ ته مو (چې د همدغو پيغمبرانو د جملې څخه وه) څرګند معجزات وركړي وه او په روح القدس (جبرائيل ﷺ) سره مو تائيد كړي وه.

ايا نو هركله چې تاسو ته يوه پيغمبر هغه شى دروړى دى كوم چې ستاسو خوښ نه وه نو تاسو (ورباندې) تكبر كړى دى چې يوه ډله مو (فقط) تكذيبه كړې ده او يوه ډله (برسېره په تكذيب) تاسو وژنئ.

[۸۸] او بني اسرائيل (يهودان) وايي چې: زمونږ زړونه (د دعوت د قبول څخه) په تيكي كښې دي (څوك نه شي كولى چې څه خبره پكښې ورننباسي).

(دغسې نه ده چې دوى خيال كوي) بلكې الله ﷻ د دوى د كفر په سبب په دوى باندې لعنت ورنازل كړى دى (او د خپل رحمت څخه يې لرې كړي دي).

نو دوى ډېر لږ ايمان راوړي (ايمان راوړونكي كسان يې ډېر لږ دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې اياتونو كښې هم د وړاندېنيو اياتونو مضامين تعقيب شوي دي چې په بني اسرائيلو باندې د هره طرفه ګناهونو احاطه كړې ده نو د ايمان د راوړلو تمه ورته په كار نه ده، چې حاصل يې داسې راځي:

اى پيغمبره! د بني اسرائيلو په ارتباط په خپل امت باندې څه نور وضاحت هم قرائت كړه چې ګناهونو ورباندې احاطه كړې ده او د ايمان تمه ورته په كار نه ده هغه دا چې:

۱ـ مونږ هغوى ته جليل القدر پيغمبر موسى ﷺ ورواستولى وه او د هدايت دپاره مو كتاب (تورات) هم وركړى وه ترڅو هغوى دهمدغه كتاب په رڼاكښې خپل د دنيا اوآخرت كارونه برابركړي.

۲ـ بيا مو د موسى ﷺ څخه وروسته هغوى ته وخت په وخت (يو په بل پسې) ډېر پيغمبران ورواستول، چې تولو د همدغه كتاب (تورات) تعميل ته دعوت چلاوه.

۳ـ بيا مونږ د دغو تولو پيغمبرانو په پاى كښې عيسى بن مريم ﷺ د پيغمبر په حيث ورواستاوه او د بني اسرائيلو د پيغمبرانو سلسله مو ورباندې ختمه كړه.

مونږ عيسى ﷺ ته د نبوت د اثبات دپاره ښې پرېمانه معجزې وركړې وې چې د ايمان د راوړلو دپاره يې كفايت كاوه.

او همدغه پيغمبر مو په جبرائيل ﷺ سره په امتيازي توګه تائيد كړى وه، چې هغوى هم د دغه

امتیازي تائید څخه انکار نه شي خپلولی.

۴_ ای بني اسرائیلو! څرنګه چې تاسو هم اعتراف لرئ چې تر ډېر وخته پورې د نبوت سلسله په تاسو کښې روانه وه، نو پوښتنه دا ده چې تاسو د دغو پیغمبرانو سره څه چال چلند غوره کړ نو جواب یې دا دی چې هر کله چې تاسو ته خپلو پیغمبرانو هغه حکم دروړی دی کوم به چې تاسو نه خوښاوه، کوم به چې ستاسو د خواهشاتو سره مخالف وه، نو تاسو به وربانديې تکبر وکړ او لاندې چال چلند ته به مو لاس واچاوه:

الف: یوه ډله مو تکذیب کړه چې تاسو د نبوت په دعوه کښې دروغژنان یاست.

ب: بله ډله مو په تکذیب باندې علاوه شهیدان کړه او د دښمنانو په نظر مو ورته وکاته، بلکې تاسو اوس هم لګیا یاست د آخر الزمان پیغمبر د قتل او شهیدولو دسائس جوړوئ.

۵_ ای پیغمبره! بني اسرائیل په ذکرو شوو جنایاتو باندې علاوه تاته نورې کفرې خبرې هم دراوروي. هغه دا چې:

الف: زمونږ زړونه د علومو جوالونه دي مونږ ستا علم او دین ته څه ضرورت نه لرو چې ایمان دربانديې راوړو.

ب: زمونږ زړونه په غلافونو کښې دي او ستا په شمول هیڅوک نه شي کولی چې د دعوت اثر ورننباسي، زمونږ د ایمان راوړلو دپاره ستا هلې ځلې تولې عبثې او بې ګټې دي.

۶_ دغسې نه ده لکه چې هغوی خیال کوي بلکې الله ﷻ وربانديې د کفري عقیدې د خپلولو د کبله خپل لعنت ورولی دی او د رحمت څخه یې لرې کړي دي، نو د ایمان په راوړلو کښې یې برخه پاتې نه ده.

۷_ ای پیغمبره! څرنګه چې بني اسرائیل د پیغمبرانو د قتل په شمول د زښتو ډېرو جنایاتو مرتکب ګرځېدلي دي او الله ﷻ د خپل رحمت څخه لرې کړي دي، نو د دوی ډېر لږ کسان به ایمان راوړي او اکثریت به یې کفار پاتې شي.

نو ته ورته تمه مه کوه او نه دې ورته مؤمنان تمه کوي چې هغوی به په ایمان مشرف وګرځي.

توضیحات

۱_ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[1] د بني اسرائیلو د پیغمبرانو په هکله لیکلي دي چې تول تعداد یې څلور زره (۴۰۰۰) یا اویا زره (۷۰۰۰۰) وه، مګر مونږ وایو چې یوازې الله ﷻ ته معلومه ده چې اصلي تعداد به یې څو تنو ته رسېده. خو سلسله یې په موسی ؑ سره پیل شوې وه او په عیسی ؑ باندې یې اختتام موندلی وه چې تولو پیغمبرانو د تورات د تعمیل دپاره دعوت چلاوه، یوازې عیسی ؑ (چې انجیل وربانديې نازل شوی وه) د تورات ځینې احکام یې منسوخ ګرځولي وه چې ځینې حرام شیان یې ورته حلال کړه چې د [آل عمران: ۵۰] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۱۶

همدارنګه عیسی ﷺ ته څه معجزات هم ورکړی شوي وه چې د خینو نومونه د [المائدة:۱۱۰] ایت کښې نازل شوي دي.

د "رُوح القدس" معنی

۲ـ په ﴿وَأَيَّدْنَـٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ﴾ کښې د "رُوح الْقُدُس" کلمه علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[1]. خو بهتر تفسیر یې دا دی چې دا د جبریل ﷺ لقب دی[2]. شاید چې دا لقب به د دې کبله ورکړی شوی وي چې دغه پرښته د وحې راوړونکې ده او پوره څرګنده ده چې وحې د خلکو دپاره د دنیا او آخرت د ژوند دپاره د روح مثال لري. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: په یوه اوږده حدیث کښې یوه ورځې عمر ﷺ (امیر المؤمنین) د أبو هریره ﷺ څخه په سوګند سره پوښتنه وکړه چې ایا تا د نبي کریم ﷺ څخه اورېدلي دي چې حسان ﷺ ته یې په «اللَّهُمَّ أَيِّدْهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» په کلماتو سره دعاء وکړه چې: ای الله! حسان ﷺ په روح القدس (پاکې پرښتې) سره تائید او قوي کړې. نوموړي صحابي ﷺ جواب ورکړ چې: «اللَّهُمَّ نَعَمْ»[3] یعنې: هو، ما دغه دعاء اورېدلې ده، ای الله! ته شاهد یې.

ب: یو ځل نبي کریم ﷺ حسان ﷺ مخاطب کړ چې: «اهْجُهُمْ أَوْ هَاجِهِمْ وَجِبْرِيلُ مَعَكَ»[4] یعنې: ای حسانه! (زما څخه په خپلو اشعارو کښې د مشرکانو د بدو خبرو دفاع وکړه او) وېې کنځه حال دا چې جبرائیل ﷺ درسره ملګری دی.

په جبرائیل ﷺ سره د عیسی ﷺ تائید

۳ـ پاتې شوه دا خبره چې الله ﷻ په څه ډول په جبرائیل ﷺ سره عیسی ﷺ تائید کړی او قوي کړی وه؟، نو د دغه تائید لاندې مثالونه ولولئ:

الف: د عیسی ﷺ د ولادت دپاره د الله ﷻ د پلوه جبرائیل ﷺ ذریعه ګرځولې شوې وه چې د [مریم:۱٦ـ۳۴] ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده.

ب: عیسی ﷺ به چې چرته ګرځېده نو هلته به ورسره جبرائیل ﷺ ملګری وه حتی چې اسمان ته دواړه ملګري ختلي او د قیامت په قرب کښې به دواړه ملګري ځمکې ته رابښکته شي، او داسې نور[5].

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: بني اسرائیلو خو ښخوا پیغمبران علیهم السلام وژلي وه، نه دا چې په راتلونکي

(۱) زاد المسیر ج۱ ص۹٦
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۲۲؛ تفسیر الطبري ج۱ ص۱۰۵
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۳۰۰
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۷
(۵) البحر المحیط ج۱ ص۴۸۱

کښې به یې وژني، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد د ﴿ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴾ په عوض ﴿وَفَرِيقًا قَتَلْتُمْ﴾ نازل نه کړی شو؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې دا د دې دپاره چې:

الف: ترڅو اورېدونکي د هغوی پیغمبر وژنه حاضره وګڼي او پوه شي چې دا څومره زیات قبیح او بد کار دی چې څوک خپل ناصحان او خیرغوښتونکي کسان وژني.

ب: ترڅو دې ته اشاره شي چې بني اسرائیل (یهودان) د خپلو پلرونو په کړنلاره راضي او خوښ دي، حتی که بالفرض په دې زمانه کښې د هغوی پیغمبران ژوندي وی نو د وژلو به یې وربانديې صرفه نه وی کړې.

د آخر الزمان پیغمبر ﷺ د وژلو هڅې

۵ـ بني اسرائیلو (یهودانو) د آخر الزمان پیغمبر ﷺ د وژلو هڅې هم کړې دي. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

الف: یو ځل هغوی په نبي کریم ﷺ باندې کوډې (جادو) کړی وه ترڅو یې په شهادت باندې ورسوي، چې د احادیثو په رڼا کښې د همدې مطلب پوره تفصیل ان شاء الله ﷻ د ﴿سُورَةُ الْفَلَقِ﴾ په شان نزول کښې راروان دی.

ب: د څو احادیثو لنډ مضمون دی چې:

اول: یو ځل یوې یهودۍ ښځې د خیبر په غزا کښې په نبي کریم ﷺ باندې زهرجنه غوښه وخوړه ترڅو یې په شهادت باندې ورسوي[۱].

دوهم: نبي کریم ﷺ نوموړې یهودۍ ښځه راوغوښتله او مخاطبه یې کړه چې: ایا تا په دغې غوښه کښې زهر اچولي دي؟

دریم: هغې اعتراف وکړ چې: هو! ما دغه کار کړی دی خو ته چا خبر کړې؟

څلورم: نبي کریم ﷺ د پسه لاس ته اشاره وکړه او ویې ویلې چې: «أَخْبَرَتْنِي هَذِهِ»[۲] یعنې: زه دغې غوښې (د پسه لاس) خبر کړم کوم چې دغه دی زما په لاس کښې دی.

پنځم: نبي کریم ﷺ د خپل مرض الموت په وخت کښې فرمایلي دي چې: «مَا أَزَالُ أَجِدُ أَلَمَ الطَّعَامِ الَّذِي أَكَلْتُ بِخَيْبَرَ فَهَذَا أَوَانُ وَجَدْتُ انْقِطَاعَ أَبْهَرِي مِنْ ذَلِكَ السُّمِّ»[۳] یعنې: زه په دوامداره توګه وم چې د هغه زهرجن خوراک د کبله مې په خپل بدن کښې درد مونده ګاوه کوم چې ما په خیبر کښې خوړلی وه. نو دغه (اوس) هغه وخت دی چې زه پکښې د همدغو زهرو د کبله د خپل شارګ پرې کېدل مونده کوم.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۴۳۵
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۶۴
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۶۳۷

"غُلف" څه معنی؟

۶_ په ﴿وَقَالُوا۟ قُلُوبُنَا غُلْفٌ﴾ کښې د ﴿غُلْفٌ﴾ کلمه د "أغلَف" _لکه "أشرَف"_ جمعه ده، هر شی چې په غلاف (پوښ) کښې وي هغه ته د "أغلَف" لقب ورکولی کېږي[1]. یعني: بني اسرائیل (یهودان) وایي چې زمونږ زړونه ستا د دعوت د قبول څخه په غلاف (پوښ) او پرده کښې پټ دي، ته نه شې کولی چې خپل دعوت پکښې ورننباسې. د ښه وضاحت دپاره لاندې نکات ولولی:

الف: د یهودانو دغه خبره د مشرکانو هغې خبرې ته ورته ده کومه چې الله ﷻ د هغوی د خولې څخه راحکایته کړې ده چې: ﴿وَقَالُوا۟ قُلُوبُنَا فِىٓ أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدْعُونَآ إِلَيْهِ﴾ [حم السجدة:۵] یعني: او مشرکان وایي چې زمونږ زړونه د هغه شي څخه په پرده کښې دي د کوم دپاره چې ته مونږ دعوتوې.

ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې ټول زړونه په څلورو ډولونو سره تقسیم کړي دي او بیا یې فرمایلي دي چې: «وَأَمَّا الْقَلْبُ الْأَغْلَفُ فَقَلْبُ الْكَافِرِ»[2] او هر چې أغلف (په پوښ کښې) زړه دی نو هغه د کافر زړه دی چې د حق د اورېدلو څخه پټ دی.

یو اعرابي تحلیل

۷_ په ﴿فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ﴾ کښې د "مَا" توری د قلت په مبالغې باندې دلالت کوي[3]، او د "قلیلًا" کلمې په نصب کښې علماووکرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[4]، خو کوم احتمال چې مونږ ته غوره بریښي هغه دا دی چې دغه کلمه (قلیلًا) د خپل مقدر موصوف په لحاظ د ﴿يُؤْمِنُونَ﴾ دپاره مفعول مطلق واقع شوې ده، ته به وایې چې داسې یې نزول موندلی دی چې: "فَيُؤْمِنُونَ إِيمَانًا قَلِيلًا غَايَةَ الْقِلَّةِ".

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ایمان قلت په دریوو ډولونو سره صورت نیولی شي او څه لرې نه ده چې د بدلیت په لحاظ درېواړه ډولونه اراده کړی شوي وي. هغه دا چې:

الف: د "مؤمن به" د قلت په لحاظ. یعني نو یهودان د خپل کتاب په ډېرو لږو احکامو باندې ایمان راوړي. همدې مضمون ته په [البقرة:۸۵] ایت کښې اشاره شوې ده چې ایا نو تاسو په خپل ځینې کتاب باندې ایمان راوړئ او په ځینې باندې کفر غوره کوئ؟

ب: د زمانې د قلت په لحاظ سره. یعني هغوی د آخر الزمان پیغمبر په دین باندې ډېر لږ وخت ایمان راوړي. همدې مضمون ته په [آل عمران:۷۳] ایت کښې اشاره شوې ده چې د اهل الکتابو یوه ډله (مشران خپلو کشرانو) ته وایي چې تاسو د سهار د مخې په آخر الزمان پیغمبر باندې ایمان

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۲۸۵، لسان العرب ج۹ ص۲۷۱
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۳۶
(۳) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۲۸
(۴) البحر المحیط ج۱ ص۴۸۴

راوړئ او د بېګاه د پلوه ورباندې کفر غوره کړئ شاید چې د دغه دین پیروان هم ترې راواوړي او ستاسو ملګرتیا خوښه کړي.

ج. د اشخاصو د قلت په لحاظ. یعنې نو د هغوی ډېر لږ کسان به ایمان راوړي او په محمدي (ﷺ) دین باندې به عقیده خپله کړي لکه عبد الله بن سلام ﷺ او د ده ملګري.

﴿وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَٰبٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُواْ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُواْ كَفَرُواْ بِهِۦ ۚ فَلَعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٨٩﴾ بِئْسَمَا ٱشْتَرَوْاْ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ أَن يَكْفُرُواْ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ بَغْيًا أَن يُنَزِّلَ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۖ فَبَآءُو بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ ۚ وَلِلْكَٰفِرِينَ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩٠﴾﴾

[۸۹] او هرکله چې بني اسرائیلو ته د الله ﷻ د نزده داسې کتاب ورغی (ورورسید) چې د هغه (کتاب یعنې تورات) تصدیق کوونکی وه کوم چې د هغوی سره شتون درلود (نو هغوی ورباندې کفر غوره کړ).

حال دا چې هغوی (د تصدیق کوونکي کتاب د ور رسېدلو څخه) مخکښې (په همدې کتاب او د همدې کتاب په راوړونکي پیغمبر) سره په هغو کسانو باندې نصرت غوښت کومو چې کفر (شرک) غوره کړی وه.

نو هر کله چې هغوی ته هغه شی (کتاب) ورغی کوم یې چې ښه پېژانده نو کفر یې ورباندې اختیار کړ، نو په کفارو باندې د الله ﷻ لعنت دی (چې په خپله خبره نه ودرېږي).

[۹۰] ډېر بد شی وه (البته) داسې شی چې بني اسرائیلو ورباندې خپل خانونه خرڅ کړي وه. (هغه دا چې) هغوی په هغه کتاب (قرآن کریم) باندې (د ایمان راوړلو په عوض) کافر کېدل د حسد د کبله غوره کړه چې الله ﷻ د خپلو بندګانو د جملې څخه د خپل فضل څه برخه په هغه چا باندې ورنازله کړه کوم ته یې چې اراده وشوه.

نو بني اسرائیلو (یهودو) د یوه غضب دپاسه په بل غضب باندې رجوع وکړه (او خپلو خانونو ته یې په دنیا کښې غضبونه وګټل).

او (په آخرت کښې) د کفارو دپاره سپکوونکی (تحقیروونکی) عذاب (تیاکلی شوی) دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی چې په بني اسرائیلو (یهودانو) باندې ګناهونو احاطه کړې ده او د الله ﷻ لعنت ورباندې ورېدلی دی نو د ایمان د راوړلو تمه ورته په کار نه ده. چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د بني اسرائیلو (یهودانو) په هکله لاندې مطالب هم قرائت کړه:

۱_ هر کله چې هغوی ته د الله ﷻ د پلوه کتاب (قرآن کریم) ورشي او وربانديې قرائت کړی شي نو سمدستي وربانديې کفر غوره کوي او ترې منکرېږي چې دا د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی.

سره د دې چې ذکر شوی کتاب (قرآن کریم) د هغه کتاب تصدیق کوونکی دی کوم چې د هغوی سره دی، چې د تورات څخه عبارت دی، نو که بالفرض دغه کتاب د هغوی د کتاب تصدیق نه کولی، نو بیا به یې د انکار حق درلودی.

۲_ د دغه کتاب (قرآن کریم) د نزول څخه وړاندې او هم د هغه چا د مبعوثیت څخه وړاندې چې دغه کتاب وربانديې نزول موندلی دی، هغوی همدغه کتاب او همدغه پیغمبر ته سترګې په لار وه چې ای الله! دغه آخر الزمان پیغمبر مبعوث کړه ترڅو مونږ وربانديې ایمان راوړو او په جهاد کښې یې ترڅنګ کلک ودرېږو ترڅو مونږ د همدغه پیغمبر په قوت سره په هغو کسانو باندې غلبه مونده کړو او د تسلطه یې خلاصون مونده کړو کومو چې کفر او شرک اختیار کړی دی او په هیڅ پیغمبر باندې عقیده نه خپلوي.

۳_ نو هر کله چې ورته ذکر شوی پیغمبر ورغی او هغه علامات یې ټول په سترګو ولیده کومو چې په آخر الزمان پیغمبر پورې اختصاص درلود، نو سمدستي وربانديې کافر شوه او بالکل ترې انکاري وګرځېده.

۴_ نو په دغو کفر اختیاروونکو کسانو باندې د الله ﷻ لعنت دی او د ده ﷻ د رحمت څخه لرې دي چې د معرفت او پېژاندنې سره سره په عنادي توګه په کفر کلک دي.

۵_ ای پیغمبره! نو هغه شی ډېر بد شی دی چې یهودانو وربانديې خپل ځانونه پلورلي دي هغه دا چې:

الف: هغوی د عناد د کبله په هغه شي باندې کفر او انکار غوره کړی دی کوم چې الله ﷻ په حقه نازل کړی دی چې هغه د قرآن کریم څخه عبارت دی.

ب: د عناد بنیاد یې دا دی چې هغوی نه خوښوي چې په بل چا باندې څه وحې نازله کړی شي حال دا چې د الله ﷻ فضل په هغوی پورې محصور او ایسار نه دی بلکې د خپلو بندګانو څخه یې چې په هر چاباندې اراده وشي په هغه باندې خپل فضل ورنازلوي او پیغمبر یې ګرځوي.

۶_ نو د دغه بخل او عناد د کبله بني اسرائیلو (یهودانو) د یوه غضب د پاسه په بل غضب سره هم رجوع وکړه چې دوه غضبونه یې په خپلو اوږو بار کړه، چې د یو پلوه یې په ما انزل الله باندې ایمان رانه وړ او د بله پلوه یې په آخر الزمان پیغمبر باندې حسد وکړ، بلکې د جنایاتو په سبب یې زښت ډېر غضبونه خپل کړه.

۷_ ای پیغمبره! دغه کارونه هغوی خپلو ځانونو ته د عزت د ګټلو په منظور ترسره کوي، خو دغسې نه ده بلکې د الله ﷻ د پلوه د کفارو دپاره په دنیا او آخرت کښې سپکوونکی عذاب ټاکلی شوی دی نو هیڅکله به په عزت موندلو بریالي نه شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَٰبٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ ﴾ کښې د "لما" توری د شرط دپاره دی چې مدخوله جمله یې شرطیه جمله ده، د دغه شرط په جواب کښې علماوو کرامو ګڼ احتمالات لیکلي دي[۱]، خو کوم احتمال چې مونږ ته غوره برېښي هغه دا دي چې د ذکر شوي شرط جواب "جزائیه جمله" مقدره ده چې مونږ ترې په "كَفَرُوا بِهِ" سره تعبیر کولی شو[۲]، په همدغې مقدرې جملې باندې په ﴿ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُواْ كَفَرُواْ بِهِۦ ﴾ کښې د ﴿ كَفَرُواْ بِهِۦ ﴾ جمله دلالت کوي چې د "فَلَمَّا" دپاره جزائیه جمله ده.

دا د یو پلوه، او د بله پوره په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ مُصَدِّقٌ ﴾ کلمه دېته اشاره ده چې قرآن کریم د تورات تصدیق کوونکی دی، البته په لاندې معناوو سره:

الف: دواړه کتابونه په عقیدوي احکامو او د فرعي احکامو په اصولو کښې سره متفق دي.

ب: قرآن کریم د تورات هغه خبره رښتیا کړه چې آخر الزمان پیغمبر به مبعوث شي او یو عظیم الشان کتاب به ورباندې نازل کړی شي.

ج: قرآن کریم دا خبره تصدیق کړه چې تورات په حقه د الله ﷻ د پلوه په موسی ﷺ باندې نازل شوی وه.

استفتاح څه معنی؟

۲ـ په ﴿ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَسْتَفْتِحُونَ ﴾ کلمه د "اسْتِفْتَاح" ـ لکه "اسْتِخْرَاج" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د نصرت غوښتلو په معنی ده[۳].

په دې مقام کښې علماوو کرامو نصرت غوښتل په لاندې دوه ډوله تفسیر کړي دي او څه لرې نه ده چې د بدلیت په ملحوظ دواړه ډولونه مراد وي:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې د بعثت څخه وړاندې به چې کله په اهل الکتابو باندې د مشرکانو د پلوه ظلم او تېري صورت ونیوه نو دوی به د سوال لاسونه اوچت کړه چې: ای الله! ته آخر الزمان پیغمبر مبعوث وګرځوې، ترڅو مونږ د ده په ملګرتیا د مشرکانو کفارو سره جهاد وکړو او خپل کسات ترې واخلو[۴].

ب: ځینې نور وایي چې اهل الکتابو به د بعثت څخه وړاندې د مشرکانو سره په جنګونو کښې د الله ﷻ څخه د آخر الزمان پیغمبر په برکت فتحه او نصرت غوښت[۵].

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۲ ص۲۷۴
(۲) تفسير القاسمي ج۲ ص۱۸۷
(۳) لسان العرب ج۲ ص۵۳۷
(۴) تفسير الطبري ج۱ ص۴۱۱
(۵) تفسير القرطبي ج۲ ص۲۷

څو نکات

۳ـ په ﴿ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ ﴾ الآية کښې لاندې نکات په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: په ﴿ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنفُسَهُمْ ﴾ کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات ليکلي دي[۱]، خو مونږ فقط د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول: د "بِئْسَ" کلمه د "ذَمّ" فعل دی چې ضمير پکښې مستتر دی او مرجع نه لري.

دوهم: د "مَا" کلمه د "شيء" په معنی سره موصوفه ده او ﴿ اشْتَرَوْا بِهِ ﴾ يې صفت واقع شوې ده.

دريم: دغه صفت او موصوف محلاً مرفوع دي چې د "بِئْسَ" د مستتر مبهم ضمير دپاره تفسير واقع شوی دی.

ب: د ﴿ اشْتَرَوْا ﴾ کلمه د "شِرَاء" ـلکه "نِدَاء"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د أضدادو څخه ده نو د خرڅولو او اخستلو دواړو په معناوو کښې استعمالېږي، خو په دې مقام کښې د خرڅولو معنی ورکوي[۲].

ج: د ﴿ أَن يَكْفُرُوا بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ ﴾ کلمات د مقدرې مبتداء (هُوَ) دپاره خبر دی چې همدغه "هُوَ" ﴿ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ ﴾ ته راجع دی[۳].

د: د ﴿ بَغْيًا ﴾ کلمه په ډېرو معناوو کښې استعمالېږي لکه طلب، ظلم، تکبر، حسد او داسې نور. خو په دې مقام کښې ترې علماوو کرامو د حسد معنی اخستې ده[۴].

هـ: په ﴿ فَبَاءُو بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ ﴾ کښې د ﴿ بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ ﴾ کلمات علماوو کرامو په غبرګو غضبونو سره تفسير کړي دي لکه د خوسي عبادت او په عيسی ﷺ باندې کفر غوره کول يا لکه په آخر الزمان پيغمبر ﷺ باندې کافر کېدل او د خپل کتاب (تورات) تحريفول او داسې نور[۵].

خو غوره دا ده چې دغه کلمات په دې مقام کښې د غضبونو په کثرت باندې دلالت کوي. او دا ځکه چې د بني اسرائيلو (يهودانو) جنايات خو دومره نه دي چې د حصر لاندې راشي.

نو د ذکرو شوو نکاتو په ملحوظ به د ايت شريف د معنی حاصل داسې راخېژي چې:

ډېر بد شی وه البته کوم شی چې بني اسرائيلو ورباندې خپل ځانونه خرڅ کړه او د الله ﷻ د غضبونو لايق يې پرې وګرځول، هغه دا چې دوی په هغه کتاب (قرآن کريم) باندې د حسد او کينې د کبله کفر غوره کړ کوم چې الله ﷻ د خپل فضل په بنياد د دوی څخه په غير په بل چا (محمد ﷺ باندې نازل کړ او د دوی څخه يې ورباندې د نبوت سلسله ختمه کړه.

(۱) تفسير الكشاف ج۱ ص۱۶۵؛ تفسير القرطبي ج۲ ص۲۷؛ البحر المحيط ج۱ ص۴۸۸
(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۴۲۷
(۳) روح المعاني ج۱ ص۳۲۲
(۴) القاموس المحيط ج۱ ص۲۹۹؛ تفسير البغوي ج۱ ص۹۳
(۵) زاد المسير ج۱ ص۹۸

نو د همدغه حسد او کينې د کبله بني اسرائيل د زښتو ډېرو جناياتو مرتکب وګرځېده او د الله ﷻ زښت ډېر غضبونه يې د خپلو ځانونو دپاره وګټل چې يوه غضب د بل غضب دپاسه صورت ونيوه. په همدې بنياد د بني اسرائيلو (يهودانو) د نېکۍ استعداد ختم شو نو د ايمان د راوړلو تمه کول ورته بالکل بې ګټې دي.

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُواْ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُواْ نُؤْمِنُ بِمَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَآءَهُۥ وَهُوَ ٱلْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ ۗ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنۢبِيَآءَ ٱللَّهِ مِن قَبْلُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾ وَلَقَدْ جَآءَكُم مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَٰتِ ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿٩٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ ٱلطُّورَ خُذُواْ مَآ ءَاتَيْنَٰكُم بِقُوَّةٍ وَٱسْمَعُواْ ۖ قَالُواْ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُواْ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ ۚ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُم بِهِۦٓ إِيمَٰنُكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾ ﴾

[۹۱] او کله چې بني اسرائيلو ته وويلی شي چې تاسو په هغه (کتاب) ايمان راوړئ کوم چې الله ﷻ (په دې زمانه کښې) نازل کړی دی، نو هغوی (په جواب کښې) وايي چې: مونږ (فقط) په هغه (کتاب) باندې ايمان راوړو (او بس) کوم چې مونږ ته نازل شوی دی.

او هغوی په هغه کتاب باندې کفر غوره کوي کوم چې (د هغوی د کتاب) څخه وروسته نازل شوی دی، حال دا چې همدغه (وروسته نازل شوی کتاب) حق دی (او) د هغه کتاب تصديق کوونکی دی کوم چې د هغوی سره دی (ورسره متناقض نه دی).

(ای پیغمبره!) ته (ورته) ووایه چې: نو تاسو مخکښې ولې د الله ﷻ پیغمبران وژل (او اوس يې هم وژنئ که لاس مو بر شي).

که تاسو (رښتيا په خپل کتاب باندې) ايمان راوړونکي وئ (نو د الله ﷻ د پيغمبرانو د وژلو څخه به مو اجتناب کړی وی).

[۹۲] او بې شکه تاسو ته موسی ﷺ د ځرګندو معجزاتو سره درغلی وه، بیا تاسو (د طور غره ته) د موسی ﷺ (د ورتګ) څخه وروسته خوسی (د معبود په حیث) ونیوه حال دا چې تاسو (د عادت په توګه) ظالمان یاست.

[۹۳] او تاسو هغه وخت یاد کړئ چې مونږ ستاسو څخه کلک عهد واخست او (د عهد د تجدید دپاره) مو په تاسو باندې د پاسه غر دراوچت کړ. چې هغه کتاب (تورات) په قوت سره واخلئ کوم چې مونږ تاسو ته درکړی دی (درنازل کړی دی).

(ای پیغمبره!) بني اسرائیلو وویلې چې: دواړه امرونه (خُذُوا، اسْمَعُوا) مو واورېده (قبول مو کړ) خو په عمل کښې یې، نه منو. حال دا چې هغوی ته په زړونو کښې د خوسي (محبت) د خپل کفر په سبب ورڅښول شوی وه.

ته (ورته) ووایه چې ډېر بد شی دی (البته داسې شی) چې تاسو ته ورباندې خپل ایمان امر کوي که تاسو (په خپل کتاب باندې) ایمان راوړونکي وی (نو ذکر شوي کارونه به مو نه کولی).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو مضامین تعقیب شوي دي چې په بني اسرائیلو باندې جنایاتو احاطه کړې ده او کلک حسد او عناد نیولي دي چې د ایمان د راوړلو تمه ورته په کار نه ده حتی چې په خپلو خبرو کښې د تناقض مرتکب ګرځي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د بني اسرائیلو په هکله لاندې څه نور معلومات هم په خپل اُمت باندې قرائت کړه:

۱ـ کله چې هغوی ته وویلی شي چې دغه پیغمبر (محمد ﷺ) خو د بعثت څخه وړاندې تاسو د پیغمبر په صفت قبول کړی وه نو نظر همغه پخوا قبول ته تاسو ورباندې ایمان راوړئ او هغه کتاب حقاني کتاب وپېژنئ کوم چې ورباندې الله ﷻ نازل کړی دی.

نو هغوی په جواب کښې وایي چې مونږ فقط په هغه کتاب باندې عقیده او ایمان خپلوو کوم چې په مونږ باندې د موسی ﷺ په سلسله نازل شوی دی، او د همدغه کتاب څخه په غیر مونږ بو کتاب هم د حقاني کتاب په نامه نه پېژنو.

۲ـ ای پیغمبره! هغوی د خپل کتاب څخه په غیر په بل هر کتاب باندې کفر غوره کوي. حال دا چې همدغه بل کتاب (قرآن کریم) حق دی او د هغه کتاب (تورات) تصدیقوونکی دی کوم چې (هغوی سره شتون لري) چې په عقیدوي موضوعاتو کښې سره دواړه متفق او متحد دي.

نو د قران کریم څخه انکار په حقیقت کښې د تورات څخه انکار دی حال دا چې هغوی د خپلو خبرو په تناقض نه پوهېږي.

۳ـ ای پیغمبره! ته یو خل بیا هغوی مخاطب وګرځوه او د الله ﷻ د پلوه ورته ووایه چې ای بني اسرائیلو! نو که چرته تاسو په خپل کتاب او په خپل پیغمبر (موسی ﷺ) باندې رښتیانی ایمان راوړی وی نو تاسو په تېرو وختونو کښې د الله ﷻ پیغمبران ولې وژل؟ یا په بل عبارت تاسو په هره زمانه کښې خپل ناصحان ولې وژنئ؟.

ایا تاسو ته خپل کتاب حکم درکوي چې د الله ﷻ پیغمبران ووژنئ؟.

ایا د پیغمبرانو وژنه په هغوی باندې ایمان راوړل دي؟.

۴ـ برسېره په دې تاسو چې د خپل پیغمبر (موسی ﷺ) د پیروۍ دعوه کوئ نو دغه پیغمبر تاسو ته څومره ډېر معجزات او خوراق درڅرګند کړه نو د دغو خوارقو او معجزاتو د لیدلو څخه وروسته تاسو ولې خوسی په معبودیت سره ونیوه حال دا چې تاسو په خپلو ځانونو باندې ظلم کوونکي

یاست؟ ایا د موسی ﷺ په پیروی کښې د خوسې عبادت هم شامل وه؟
نو حقیقت دا دی چې تاسو د هیڅ پیغمبر او هیڅ کتاب پیروان نه یاست بلکې تاسو د خپلو خواهشاتو پیروان یاست.

۵ـ ای پیغمبره! ته هغوی ته زمونږ د پلوه ووایه چې تاسو هغه وخت یاد کړئ چې مونږ ستاسو څخه د خپل کتاب (تورات) په تعمیل باندې کلکه وعده اخستې وه خو تاسو بیا خپلې وعدې ته شا کړه.

نو مونږ ستاسو د سرونو دپاسه د وعدې او عهد د تجدید دپاره یو غر دراوچت کړ چې تاسو هغه احکام په قوت سره واخلئ او عمل وربانديې وکړئ کوم چې مونږ تاسو ته په همدې کتاب کښې درکړي او درنازل کړي دي او څه چې په دې کتاب کښې مندرج دي هغه د زړه په غوږونو واورئ.

که بالفرض تاسو په خپله دعوه کښې رښتیني وی چې خپل کتاب منئ نو د غره دراُوچتولو ته به څه اړتیا وی، بلکې تاسو داسې قوم یاست چې په عهد باندې ودربدونکي نه یاست.

۶ـ ای پیغمبره! د همدغه عهد د تجدید په وخت کښې بني اسرائیلو په خوله وویلې چې مونږ دغه مندرج احکام قبول کړي او منلي دي، خو په عین وخت کښې یې په زړونو کښې غوټه کړې وه چې مونږ دغه احکام نه شو عملی کولی مونږ ترې عاصیان یاستو، چې د زمانې په اوږدو کښې یې همدغه عصیان څرګند کړ.

که بالفرض هغوی په خپله خبره کښې رښتیني وی نو په زړونو کښې به یې د احکامو د عدم تعمیل تکل نه خپلولی او د زمانې په اوږدو کښې به ترې عاصیان نه جوړېدلی.

۷ـ د دغو تناقضونو او جنایاتو بنیاد دا دی چې بني اسرائیلو ته د خوسې محبت په زړونو کښې د اوبو په څېر ورڅښول شوی دی چې زړونه یې په همدغه محبت باندې تازه دي او لا وربانديې تازه کېږي.

۸ـ ای پیغمبره! زمونږ د پلوه هغوی ته دا هم ووایه چې ای بني اسرائیلو! که ستاسو ایمان تاسو ته امر کوي چې خپل پیغمبران ووژنئ او خوسی د معبود په حیث ونیسئ نو دا خو ډېر بد ایمان دی، دا خو په حقیقت کښې بالکل ایمان نه دی، نو که تاسو رښتیاني مؤمنان یاست باید چې تاسو پخپله قضاوت وکړئ چې ایا دغه ډول ایمان ته د ایمان لقب ورکول مناسب دي؟

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَآءَهُۥ ﴾ کښې د "وَرَآءَ" کلمه د اضدادو څخه ده چې په دوه ضدینو باندې دلالت کوي، چې هغه د وړاندې او وروسته څخه عبارت دي[1]. د مثال په توګه:

الف: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴾ [الکهف: ۷۹]

---

[1] لسان العرب ج۱ ص۱۹۳

یعني: حال دا چې د دوی په وړاندې یو داسې پاچا وه چې هره (روغه بې عیبه) بېړۍ به یې په زور (ظلم) سره نیوله.

ب. الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿وَمِن وَرَآءِ إِسْحَٰقَ يَعْقُوبَ﴾ [هود: ۷۱] یعني: نو مونږ د ابراهیم علیه السلام مېرمنې (بي بي ساره) ته په اسحاق علیه السلام سره زېری ورکړ او د اسحاق علیه السلام څخه وروسته مو په یعقوب علیه السلام باندې هم زېری ورکړ (چې د مور د جوړېدلو څخه وروسته به نیا هم جوړه شي).

په دې مقام کښې ذکر شوې کلمه په دوهمه معنی سره ده. یعني: او یهودان په هغه کتاب باندې کفر غوره کوي کوم چې د دوی د کتاب (تورات) څخه وروسته نازل شوی دی.

سوالونه او جوابونه

۲ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف. که څوک وایي چې: ظاهراً د ﴿قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَآءَ ٱللَّهِ مِن قَبْلُ﴾ معنی داسې کېږي چې نو تاسو د الله ﷻ پیغمبران ولې وژنئ مخکښې. حال دا چې د "ولې وژنئ" کلمات په حال او استقبال دلالت کوي او د "مخکښې" څخه تېره شوې زمانه معلومېږي چې دواړه سره تناقض لري؟

مونږ وایو چې: د دغه ظاهري تناقض د اوچتولو دپاره لاندې جوابونه صورت نیولی شي:

اول: د ذکر شوې عبارت معنی دا ده چې: نو تاسو ولې په تېره شوې زمانه کښې د استمرار په توګه پیغمبران وژل چې تراوسه پورې مو ترې هم لاس نه دی اخستی[۱]، که بالفرض د محمد ﷺ په وژنه مو وسه وشي نو هیڅ صرفه به وریاندې ونه کړئ.

دوهم: دلته د زیات تقبیح دپاره تېر شوی قتل داسې ګڼل شوی دی لکه چې سمدستي د اجراء لاندې وي[۲]، د همدې جواب یو مثال د [البقرة: ۸۷] ایت لاندې تېر شوی دی والحمد لله ﷻ، چې دلته وریاندې لاندې وضاحت وراضافه کوو:

کله چې یو افغان مجاهد پخوانی حالت څرګندوي نو وایي چې په افغانستان باندې روسانو په ۱۳۵۸/۱۰/۶۰ هـ ش نېټه تېری وکړ، چې دوی راباندې راخېژي او مونږ یې وژنو، ترڅو چې په ۱۳۶۷/۱۱/۶۰ هـ ش کال بېرته وتلو ته مجبور شوه.

نو په ذکر شوي کلام کښې د "راخېژي، وژنو" دواړه کلمې په حال باندې دلالت کوي خو قیصه د تېرې شوې زمانې ده.

شاید چې په دې مقام کښې به دا ډول تعبیر د دې دپاره خوښ کړی شوی وي چې: اې بني اسرائیلو! تاسو یو خل پخوانی حالت حاضر ونیسئ او بیا په انصاف سره ووایاست چې: ایا تاسو رښتیا په خپل کتاب (تورات) باندې ایمان راوړی دی؟.

ب. که څوک وایي چې: لاندې مطالب په همدې سورت کښې یو خل وړاندې نازل شوي وه:

---

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۲۴
(۲) تفسیر المنار ج۱ ص۳۸۴

اول: د بني اسرائیلو (یهودانو) د پیغمبرانو وژنه. د [البقرة:۶۱، ۸۷] ایتونه.

دوهم: د خوسي معبود ګرځول. د [البقرة:۵۴] ایت.

دریم: په هغوی باندې د عهد د تجدید دپاره د غره اوچتول. د [البقرة:۶۳] ایت.

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد ذکرو شوو درېواړو مطالبو ته د ایتونو په ذکره شوې مجموعه کښې یو خل بیا اشاره وکړی شوه؟.

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا د دې دپاره ترڅو واضحه شي چې د بني اسرائیلو دا وعده چې ﴿نُؤْمِنُ بِمَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا﴾ دروغ ده. او دا خکه چې که بالفرض هغوی په رښتیا ایمان راوړی وی نو نه به یې پیغمبران وژلي وی او نه به یې خوسی د معبود په حیث نیولی وی، او بالآخره نه به څه اړتیا وی چې دغره په وراوچتولو سره ورباندې عهد تجدید کړی شي.

ج: که څوک وایي چې: بني اسرائیل خو د غره لاندې په دوه وو امرونو "خُذُوا، اسْمَعُوا" باندې مامور شوي وه حال دا چې هغوی په جواب کښې یوازې د دوهم امر "اسْمَعُوا" په جواب اکتفاء وکړه او اولنی امر "خُذُوا" یې بې جوابه پرېښود؟

مونږ وایو چې: ددوهم امر جواب ﴿سَمِعْنَا﴾ دهغې "سَمْع" څخه اشتقاق شوی دی د کوم سره چې قبول ملګری وي نو دغه جواب د "خُذُوا" دپاره هم جواب دی[1]، یعنې: مونږ ارشادات په غوږونو واورېده او په عمل کښې مو قبول کړه.

د: که څوک وایي چې: د دغه جواب په بنیاد د "عَصَيْنَا" کلمه د "سَمِعْنَا" سره متناقضه واقع کېږي او د "سَمِعْنَا" د جوابیت صلاحیت د منځه وړي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه بني اسرائیلو خو د غره لاندې د "عَصَيْنَا" په ویلو سره خپل عهد تجدید نه کړ بلکې د عهد نقض یې اعلان کړ.

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد په غره سره چیت پیت ونه ګرځولی شوه؟

مونږ وایو چې:

اول: هغوی دغه کلمه "عَصَيْنَا" د غره لاندې سمدستي نه وه ویلې ترڅو اعتراض وارد شي بلکې ډېر وروسته یې وربانډې قول کړی وه، خو په حکایت کښې د "سَمِعْنَا" سره پیوسته نازله شوې ده.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ثُمَّ تَوَلَّيْتُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ﴾ [البقرة: ۶۴] یعنې: بیا تاسو د همدغه عهد د تجدید څخه وروسته د تورات ارشاداتو ته شا کړه او د پښو لاندې مو کړه.

دوهم: په عربي ژبه کښې د هر فعل څخه په "قَول" سره تعبیر صورت نیولی شي. لکه چې وایي:

[1] روح المعاني ج۱ ص۳۲۵

"قَالَ بِيَدِهِ" (په خپل لاس يې اشاره وکړه) يا لکه "قَالَ بِرِجْلِهِ"(۱) (په پښه يې وهل وکړه)
همدارنګه په نورو ژبو کښې هم دغه ډول استعمال شتون لري لکه په دري کښې چې وايي "روسها افغانستان را ترک گفت" يعنې روسيانو افغانستان پرېښود.
نو په همدې بنياد په ﴿ قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا ﴾ کښې د ﴿ قَالُوا ﴾ کلمه د هغه قول څخه اشتقاق شوې ده کوم چې د "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْقَوْلُ" (هر هغه شی چې د قول اطلاق پرې کېږي) په لحاظ فعل (عصيان) ته هم شموليت لري. يعنې: بني اسرائيلو په خوله وويلې چې مونږ ارشادات واورېدل او قبول مو کړه خو په عمل سره يې وويلې چې قبول مو نه کړه او د پښو لاندې مو کړه.
هـ: که څوک وايي چې: په ﴿ وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ ﴾ کښې د "الْعِجْلَ" کلمه د "أُشْرِبُوا" دپاره مفعول واقع شوې ده حال دا چې خوسی جامد دی څښنول کېږي نه؟
مونږ وايو چې: دلته د مبالغې په توګه د خوسي محبت پخپله خوسی ګڼل شوی دی(۲)، يعنې: د بني اسرائيلو د زړونو سره د خوسي محبت خلط کړی شوی او اغګل شوی دی او په همدغه محبت باندې يې زړونه داسې تازه کېږي لکه چې نباتات په اوبو سره تازګي مومي. نو د همدې کبله د ډول ډول جناياتو مرتکب ګرځي.
همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ»(۳) يعنې: د يو شي سره ستا محبت تا ړندوي او تا کڼوي (چې نه بل شی ګورې او نه بل شی اورې).

﴿ قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِندَ اللَّهِ خَالِصَةً مِّن دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ۝٩٤ وَلَن يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ۝٩٥ وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا ۚ يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَن يُعَمَّرَ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ۝٩٦ ﴾

[۹۴] ته (يهودانو ته) ووايه چې: که چرته وروستنی کور د نورو خلکو څخه په غير د الله ﷻ په نزد سوچه ستاسو دپاره وي (لکه چې تاسو خيال کوئ). نو تاسو د مرګ آرزو وکړئ، که تاسو رښتيا ويونکي ياست (نو ضرور دغه کار وکړئ).
[۹۵] او هيڅکله به يهودان د مرګ آرزو د همېشه دپاره ونه کړي. (البته) د هغو جناياتو په سبب چې د دوی لاسونو وړاندې استولي دي.

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۵۷۷، القاموس المحيط ج۳ ص۷۱۸
(۲) تفسير القاسمي ج۲ ص۱۹۳، تفسير ابي السعود ج۱ ص۱۳۱
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱۶۳

او الله ﷻ په (دغو) ظالمانو باندې پوه دی (چې دغه کار نه کوي).

[۹۶] او هرومرو (ضرور) به ته یهودان په ژوند باندې د ټولو خلکو څخه ډېر حارصان مونده کړې، او د هغو کسانو څخه به يې هم (ډېر زيات حارصان مونده کړې) کومو چې شرک غوره کړی دی (او په آخرت باندې بالکل عقیده نه لري).

(یا په بل عبارت) د یهودانو هر یو کس خوښوي چې یو زرکاله (اوږد) عمر ورته ورکړی شي.

د یهودانو یو کس هم داسې نه دی چې د الله ﷻ د عذابه به ورته اوږد عمر ورکول خلاصوونکی (نجات ورکوونکی) وګرځي.

او الله ﷻ په هغو جنایاتو باندې بینا دی کوم چې یهودان لګیا دي د عمل جامه وراغوندي.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د بني اسرائیلو (یهودو) یوه داسې باطله دعوه رده شوې ده کومه چې د هغوی د ایمان راوړلو تمه شکوي کومه چې په هغوی باندې د جنایاتو داحاطې سبب ګرځېدلې وه، هغه دا چې د آخرت ښېګڼې فقط په مونږ پورې اختصاص لري او نور خلک د اور (دوزخ) دپاره پیدا شوي دي. نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د یهودانو دغه باطله دعوه رده کړه (چې جنت یوازې په مونږ پورې خاص دی) او ورته ووايه چې:

۱ـ ای یهودانو! که چرته رښتیا د الله ﷻ په نزد د نورو ټولو خلکو څخه په غیر جنت سوچه او یوازې تاسو پورې اختصاص لري او جنت ته ستاسو داخلېدل ضروري او یقیني وي نو تاسو د مرګ آرزو وکړئ. او دا ځکه چې:

الف: د آخر الزمان پیغمبر په مبعوثیت سره ستاسو دین منسوخ شوی دی او د خطر سره مخامخ دی چې بالکل به د منځه لاړ شي نو تاسو ته فعلاً د ځمکې د مخ څخه د ځمکې ګېډه بهتره ده.

ب: کله چې د ځنکدن په حالت کښې چاته په یقین سره څرګنده شي چې الله ﷻ ترې راضي دی نو هلته خو هرڅوک د خپل روح په تلوار سره د جدا کېدلو آرزو کوي ترڅو د خپل رب ﷻ د رضا سره پیوسته شي. نو څرنګه چې ستاسو په عقیده ستاسو دپاره جنت یقیني دی نو تاسو هم باید د مرګ آرزو وکړئ.

۲ـ که تاسو د مرګ آرزو ونه کړئ نو څرګنده به شي چې تاسو په خپلو زړونو کښې هم متیقن نه یاست چې رښتیا ستاسو دپاره جنت دی. او دغه دعوه مو په دروغو کلکه کړې ده.

که بالفرض تاسو درباندې په خپلو زړونو کښې یقین کوونکي یاست او څه دلایل او براهین په لاس کښې لرئ نو هلئ ژر شئ دغه ارزو وکړئ.

۳ـ ای پیغمبره! هیڅکله به د همېشه دپاره بني اسرائیل (یهود) د مرګ ارزو ونه کړي. او دا ځکه چې:

الف: هغوی په خپلو لاسونو ډېر پیغمبران علیهم‌السلام شهیدان کړي دي، او هغوی پوهېږي چې دا کار ناحق او ناجائز وه.

ب: هغوی خپل کتاب تورات ته تحریف ورکړی دی حال دا چې د تحریف د عدم جواز څخه انکار نه شي خپلولی.

۴ـ ای پیغمبره! برسېره په دې چې یهودان د مرګ آرزو نه کوي هغوی د ژوند اوږدوالي غواړي حتی چې هغوی د ټولو خلکو څخه عموماً او د مشرکانو څخه خصوصاً د ژوند په اوږدوالي باندې ډېر زیات حارصان دي حال دا چې مشرکان بالکل په آخرت باندې عقیده نه لري خو د دې سره سره د عمرونو په اوږدوالي باندې یې د هغوی څخه حرص لږ دی.

۵ـ د همدې کبله د یهودانو هر کس خوښوي چې یو زر کاله، لا د دې څخه ډېر عمر ورکړی شي، نو دغه زر کلن عمر خو د هغوی یو کس ته هم نه ورکولی کېږي خو که بالفرض یو زر کاله عمر ورته ورکړی شي هم دغه اوږد (زر کلنی) عمر ورته د الله ﷻ د عذابه نجات ورکوونکی نه دی، آخر به په دوزخ کښې غورځولی کېږي، مګر هلته چې د خرافاتي عقیدې څخه تېر شي او په آخر الزمان پیغمبر باندې عقیده خپله کړي.

او دا ځکه چې الله ﷻ د دغو ظالمانو په ټولو کړو وړو خبردار او بینا دی که د هغوی څخه خپل جنایات پټ یا ورک شي نو د الله ﷻ څخه نه ورکېدلی شي او نه ترې پټېدلی شي.

توضیحات

۱ـ ځینو علماوو کرامو دغه ایتونه د یهودانو سره په مباهله باندې تفسیر کړي دي[۱]، لکه چې په [الجمعة: ۶، ۷] ایتونو کښې یې هم همدغه ډول تفسیر غوره کړی دی.

د مباهلې څه زیات تفصیل ان شاء الله ﷻ د [آل عمران: ۶۱] ایت لاندې راروان دی خو دلته فقط همدومره لیکو چې:

مباهله دې ته وایي چې کله یوه ډله خلک سره مختلف شي او په دوه ډلو باندې ووېشل شي چې په دلایلو باندې یو طرف هم قناعت خپل نه کړي، نو بیا دواړه طرفه په اتفاق سره ښېرا وکړي چې ای الله ﷻ په مونږ دواړو طرفو کښې په هغه طرف باندې خپل لعنت ورنازل کړه او د خپل رحمت څخه یې لرې وګرځوه کوم چې ظالم وي او په ناحقه خبره پورې نښتی وي[۲].

په دې مقام کښې به د مباهلې حاصل داسې راوځېږي چې: ای یهودانو! تاسو وایاست چې آخرت عند الله په مونږ پورې اختصاص لري او مونږ ستاسو همدغه خبره دورغ او باطله ګڼو.

نو د حق د اظهار دپاره تاسو د مرګ تمنی او ارزو وکړئ او مونږ به هم د مرګ ارزو وکړو، البته د هغه طرف دپاره چې په ناحقه ولاړ وي.

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۹۶؛ تفسیر الطبري ج۱ ص۴۲۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۲۷
(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۷۲

مګر مونږ ته دغه ډول تفسير د ايتونو څخه لرې بريښي[۱].

سوالونه او جوابونه

۲_ په دې مقام کښې کېدی شي چې د چا په ذهن کښې لاندې پوښتنې راپيدا شي:

الف: که څوک وايي چې: دا ﴿ إِن كَانَتۡ لَكُمُ ٱلدَّارُ ٱلۡأٓخِرَةُ ﴾ شرطيه جمله ده، او دا ﴿ فَتَمَنَّوُاْ ٱلۡمَوۡتَ ﴾ يې جزائيه جمله ده، په کار دي چې دغه دواړه جملې سره يو تربله تلازم ولري. نو پوښتنه دا ده چې د دغو دواړو جملو تلازم په څه ډول سره صورت نيسي؟

مونږ وايو چې: د دغو دواړو جملو تلازم په لاندې دوه وو ډولونو سره صورت نيولی شي:

اول: د آخر الزمان پيغمبر په مبعوثيت سره د يهودانو دين د خطر لاندې واقع دی چې مغلوب به وګرځي او اسلام به وربا ندې غالب جوړ شي.

نو هغوی مخاطب کړی شوه چې: ای يهودانو! ستاسو دين د اسلام په ظهور سره د خطر لاندې دی نو تاسو ته په کار دي چې د مرګ آرزو وکړئ ترڅو په مرګ سره خپل دين د خطر څخه بچ کړئ.

دوهم: يهودان د خپلو خانونو دپاره آخرت اختصاصوي نو دوی په همدې بنياد مامور کړی شوه چې تاسو د مرګ آرزو وکړئ ترڅو هغه مطلوب ته ورسېږئ کوم چې (د دوی په عقيده) په همدوی پورې اختصاص لري په کوم باندې چې دوی ته په دنيا کښې بشارت ورکړی شوی دی او دوی د همدغه بشارت دعوه ګير دي.

ب: که څوک وايي چې: ايا د هغه چا دپاره د مرګ ارزو جواز لري چې دين يې د خطر لاندې واقع شوی وي او يا هغه څوک همدغه آرزو خپلوي کوم ته چې په جنت سره بشارت ورکړی شوی وي؟

مونږ وايو چې: په ذکرو شوو دواړو حالاتو کښې د مرګ آرزو کول صورت نيولی شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې احاديث ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَمُرَّ الرَّجُلُ بِقَبْرِ الرَّجُلِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي مَكَانَهُ»[۲] يعني: ترهغه به قيامت قائم نه شي ترڅو چې (داسې حالت نه وي متحقق شوی) چې يو سړی به د بل سړي په قبر باندې تېرېږي نو وبه وايي چې: ای کاش! چې زه د ده په ځای (په همدې قبر کښې دفن) وی (چې خپل دين به په خطر کښې ګوري).

دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَإِذَا كَانَتْ أُمَرَاؤُكُمْ شِرَارَكُمْ وَأَغْنِيَاؤُكُمْ بُخَلَاءَكُمْ وَأُمُورُكُمْ إِلَى نِسَائِكُمْ فَبَطْنُ الْأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ ظَهْرِهَا»[۳] يعني: کله چې ستاسو آمران ستاسو شريران وي او ستاسو غنيان ستاسو بخيلان وي او کارونه مو خپلو ښځو ته (موکول) وي نو (دغه وخت) تاسو ته د ځمکې د شا څخه د ځمکې ګېډه غوره ده (چې دين به مو په خطر کښې واقع شي).

---

[۱] تفسير القاسمي ج۲ ص۱۹۵

[۲] صحيح مسلم ج۲ ص۳۹۴

[۳] جامع الترمذي ج۲ ص۵۲

دریم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَإِذَا أَرَدْتَ فِي النَّاسِ فِتْنَةً فَاقْبِضْنِي إِلَيْكَ غَيْرَ مَفْتُونٍ»[۱] یعني: ای الله! کله چې ته په خلکو کښې د فتنې د اچولو اراده وکړې نو ما خپل الدس ذات ته په داسې حال درقبض (مړ) کړه چې په فتنه (امتحان) کښې نه یم اچولی شوی.

څلورم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَلَكِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ بُشِّرَ بِرِضْوَانِ اللهِ وَكَرَامَتِهِ فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ»[۲] یعني: مګر کله چې مؤمن انسان ته مرګ حاضر شي (ځنکدن یې شي) نو د الله ﷻ په رضامندۍ او د ده ﷻ په کرامت ورته زیری ورکړی شي نو په دغه وخت کښې نوموړي ته د هغو (نعمتونو څخه بل) هیڅ شی د ډېر محبوب نه وي کوم چې د ده په وړاندې دي (په کوم سره چې ورته بشارت ورکړی شوی وي نو په دغه وخت کښې د مرګ آرزو کوي چې ژر مړ شي خپل بشارت ته وصل شي).

ج: که څوک وایي چې: ایا هغه چا ته د مرګ ارزو کول جواز لري کوم ته چې مصیبت ورسېږي؟

مونږ وایو چې: دغسې کس ته د مرګ سوال کول جائز نه دي. او دا څکه چې:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا يَدْعُوَنَّ أَحَدُكُمْ بِالْمَوْتِ لِضُرٍّ نَزَلَ بِهِ وَلَكِنْ لِيَقُلْ: اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي وَتَوَفَّنِي إِذَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي»[۳] یعني: ستاسو یو کس دې هم د داسې ضرر (مصیبت) د کبله مرګ نه غواړي کوم چې ورباندې ورنازل شوی وي مګر (که ضرور یې غواړي) نو هرومرو دې ووایي چې: ای الله! ما ترهغه ژوندی پرېږدې ترڅو چې راته ژوند بهتر وي او ما (په مرګ) سره درواخلې کله چې ماته دراخستل (مرګ) بهتر وي.

دوهم: د نبي کریم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې: په خلکو کښې څوک بهتر دی؟.

جواب یې ورکړ چې: «مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَحَسُنَ عَمَلُهُ» یعني: هغه څوک بهتر دی چې عمر یې اوږد وي او عمل یې ښائسته (نېک) وي.

بیا یې ترې پوښتنه وکړه چې: په خلکو کښې ډېر بد سړی څوک دی؟.

نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَسَاءَ عَمَلُهُ»[۴] یعني: هغه څوک شر او بد دی چې عمر یې اوږد وي او عمل یې بد او ناکاره وي.

د: که څوک وایي چې: بي بي مریمې رضی الله عنها خو د مصیبت او خفګان د رسېدلو د کبله د مرګ آرزو کړې وه چې: ﴿ يَٰلَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا ﴾ [مریم: ۲۳] یعني: ای کاش چې د دغه وخت څخه وړاندې مړه شوې وی او زه هېره او هېره کړی شوې وی.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا د دغه ایت څخه د مصیبت د کبله د مرګ د آرزو جواز نه معلومېږي؟

---

(۱) موطا الإمام مالک ص۱۳۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۳
(۳) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۸۷
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۳۱۳، ۳۲۰

مونږ وايو چې: د پخوانيو شريعتونو د حکم حکايت زمونږ دپاره په هغه وخت کښې شرعي حکم گرځي چې زمونږ په شريعت کښې منفي نه وي گرځولی شوی حال دا چې دلته منفي گرځولی شوی دی. لکه چې لږ وړاندې د احاديثو په رڼا کښې څرگند شو، والحمد لله ﷻ.

په دې باندې علاوه د بي بي مريمې رضي الله عنها آرزو دا وه چې ای کاش چې زه لا پخوا مړه شوې وی، نه دا چې ای الله! ما مړه کړې، حال دا چې دلته دوهمه خبره مطرحه ده نه اوله خبره.

هـ: که څوک وايي چې: که يهودان د پوښتنې مخ مونږ ته راواړوي چې که ستاسو دين حق دين وي نو تاسو د مرگ آرزو وکړئ مونږ به ورته څه جواب ورکړو؟

مونږ وايو چې: په دې زمانه کښې د محمد ﷺ څخه په غير مونږ د ټول أمت خاتمه مستوره گڼو لکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ عَمَلَ أَهْلِ النَّارِ وَإِنَّهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَيَعْمَلُ عَمَلَ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَإِنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَإِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ»[۱] يعني: يقيناً يو بنده هرومرو د أَهْلِ النَّار عمل کوي حال دا چې هغه (په عاقبت کښې) د أَهْلِ الْجَنَّة څخه وي او يو بنده د أَهْلِ الْجَنَّة د عمل غوندې عمل کوي حال دا چې هغه يقيناً د أَهْلِ النَّار څخه وي او يقيناً وروستنيو حالتونو ته اعتبار دی (کوم چې د مړه کېدلو حالتونه دي).

نو کله چې خاتمه مستوره شوه نو مونږ ته هغوی پوښتنه نه شي راجع کولی.

خو مونږ ورته پوښتنه راجع کولی شو چې هغوی خپله خاتمه مکشوفه گڼي چې هرومرو به جنت ورکولی کېږي.

په دې باندې علاوه مونږ أُخروي خوشالي په نېک عمل پورې مربوطه گڼو چې د عمر اوږدوالی وربانديې اثر لري او يهودان يې په نسب پورې تړلې بولي چې د عمر اوږدوالی وربانديې څه اثر نه لري. لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَمَنْ أَبْطَأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ»[۲] يعني: او هرڅوک چې عمل يې سست (وروسته) کړي نو نسب به يې تېز (وړاندې) نه کړي.

هو! کله چې زمونږ کوم کس ته يقيني بشارت ورکړی شي نو هغه کولی شي چې د مرگ آرزو وکړي لکه چې وړاندې د "ب" د توضيح په څلورم حديث کښې ورته اشاره شوې ده.

و: که څوک وايي چې: په ﴿ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ﴾ کښې د ﴿ أَيْدِيهِمْ ﴾ د کلماتو څخه څرگندېږي چې د يهودانو جنايات يوازې هغه جنايات وه کوم يې چې په جوارحو سره کسب کړي وه حال دا چې هغوی د بر غټ عقيدوي جنايات هم درلوده لکه د نبي کريم ﷺ تکذيب او داسې نور؟

مونږ وايو چې: په عربي کلامونو کښې د کنايې په توگه د اشخاصو څخه په لاسونو سره تعبير صورت نيسي[۳]، او په دې مقام کښې همدغه کنايه مراده ده. يعنې هغوی د هغو جناياتو د کبله د

---

[۱] صحيح البخاري ج۲ ص۹۷۸
[۲] سنن ابي داوٗد ج۲ ص۱۵۷
[۳] تفسير روح المعاني ج۱ ص۳۲۹

مرګ آرزو نه کوي د کومو چې هغوی مرتکب ګرځېدلي دي برابره خبره ده چې عقیدوي وي او که عملي وي.

ز که څوک وایي چې آرزو په زړه سره هم صورت نیولی شي نو که یهودان ووایي چې مونږ په زړونو کښې د مرګ آرزو وکړه نو زمونږ عقیده حقه ده چې آخرت یوازې زمونږ دپاره دی نو جواب به یې څه وي؟

مونږ وایو چې: هغوی د مرګ آرزو نه کړې ده او نه به یې وکړي. او دا څکه چې:

اول: الله ﷻ د هغوی حالت بیان کړی دی چې ﴿ وَلَن يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا ﴾ یعنې: هیڅکله به هغوی د همېشه دپاره دغه آرزو ونه کړي.

که بالفرض هغوی په زړونو سره دغه آرزو کړې وی نو د دغه اخبار سره متصل به یې اعلان کړی وی چې ستاسو کتاب دروغ وایي، او ساکت به نه وی پاتې شوي.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «وَلَوْ أَنَّ الْيَهُودَ تَمَنَّوْا الْمَوْتَ لَمَاتُوا وَرَأَوْا مَقَاعِدَهُمْ فِي النَّارِ»(۱) یعنې: او که چرته یقیناً یهودانو د مرګ آرزو کړې وی نو سمدستي به مړه شوي وی او د خپلو کیناستلو ځایونه به یې په اور کښې لیدلي وی.

دریم: هغوی دروغجنه دعوه هم ونه شوه کړی چې مونږ د مرګ آرزو کړې ده، سره د دې چې هغوی ته دروغ ویل د هر اسان وه ترڅو ورباندې توقه ټقاله جوړه نه شي او د خرمې مړه نه شي.

ح: که څوک وایي چې: په ﴿ أَحْرَصَ ٱلنَّاسِ عَلَىٰ حَيَوٰةٍ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُواْ ﴾ کښې د ﴿ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُواْ ﴾ کلمات په څه شي عطف دي؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو علماوو کرامو په دغه عطف کښې بل احتمال هم لیکلی دی(۲)، مګر کوم احتمال چې مونږ ته بهتر برېښي هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

اول: دا کلمات د ﴿ ٱلنَّاسِ ﴾ په کلمه باندې عطف دی د کومې سره چې د "مِنْ" توری مقدر دی، ته به وایې چې داسې "وَأَحْرَصَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا" یې نزول موندلی دی.

دوهم: د ﴿ يَوَدُّ أَحَدُهُمْ ﴾ جمله مستانفه ده او د ما قبل دپاره تفسیر واقع شوې ده، او د "هُمْ" ضمیر یې یهودانو ته راجع دی.

دریم: په ﴿ لَوْ يُعَمَّرُ ﴾ کښې د "لَوْ" توری د مصدري "أَنْ" معنی ورکوي چې د "أَنْ يُعَمَّرَ" په تاویل سره د ﴿ يَوَدُّ ﴾ دپاره مفعول ګرځي.

یعنې هرومرو به ته یهودان د ټولو خلکو څخه عموماً او د هغه کسانو څخه خصوصاً کومو چې شرک غوره کړی دی په ژوند باندې د هر حارصان مونده کړې.

یا په بل عبارت د یهودانو هر یو کس خوښوي چې یو زر کاله اوږد عمر ورته ورکړی شي.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۵۳۳

(۲) تفسیر الطبري ج۱ ص۴۲۸، تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۲۸

ط: که څوک وايي چې: د ﴿ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِۦ مِنَ ٱلْعَذَابِ أَن يُعَمَّرَ ﴾ اعرابي حالت په څه ډول سره صورت نيسي؟

مونږ وايو چې: د دغو کلماتو اعرابي حالت په لاندې ډکو کښې راخلاصه کېږي⁽¹⁾:

اول: د "هُوَ" ضمير په ﴿ أَحَدُهُمْ ﴾ کښې "أحَد" ته راجع دی چې د "مَا" توري دپاره اسم دی.

دوهم: د ﴿ بِمُزَحْزِحِهِۦ ﴾ کلمه د همدغه "مَا" د توري دپاره خبر ده چې خپل مفعول (ه) ته مضافه ده او د ﴿ أَن يُعَمَّرَ ﴾ کلمات يې د مصدر په تاويل سره فاعل دی.

يعني: او د يهودانو يو کس نه دی چې د ده دپاره د الله ﷻ د عذابه ډېر عمرى جوړېدل نجات ورکوونکی وګرځي (آخر به هم په عذاب ککړېږي).

﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَىٰلَ فَإِنَّ ٱللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَٰفِرِينَ ﴿٩٨﴾ وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَآ إِلَّا ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٩٩﴾ أَوَكُلَّمَا عَٰهَدُوا۟ عَهْدًا نَّبَذَهُۥ فَرِيقٌ مِّنْهُم بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ ﴾

[۹۷] (اى پيغمبره!) ووايه چې: هرڅوک چې د جبرائيل ﷺ دښمن وي (هغه ډېر بې انصافه دی) ځکه چې يقيناً جبرائيل ﷺ خو دا قرآن کريم ستا په مبارک زړه باندې د الله ﷻ په اجازه (امر) سره نازل کړی دی (نه په خپله خوښه).

په داسې حال کښې چې همدا (قرآن کريم) د هغو ټولو اسماني کتابونو تصديق کوونکی دی کوم چې د ده څخه وړاندې (نازل شوی) دي، او (هم) هدايت کوونکی دی او ايمان درلودونکو ته بشارت (زېرى) ورکوونکی دی.

[۹۸] هرڅوک چې د الله ﷻ دپاره دښمن وي او د ده ﷻ د پرښتو دپاره (هم) او د ده ﷻ د پيغمبرانو دپاره هم او (بالآخره) د جبرائيل ﷺ او ميکائيل ﷺ دپاره هم، نو يقيناً (هغوى کفار دي او) الله ﷻ د ټولو کفر غوره کوونکو دپاره دښمن دی (چې هر يوه ته به موافقه سزا ورکړي).

[۹۹] او بې شکه مونږ تاته واضحه دلايل درنازل کړي دي او په دغو (زمونږ په دلايلو) سره کفر نه غوره کوي مګر (د شريعت د چوکاټ څخه) وتونکي کسان.

[۱۰۰] او هر کله چې يهودانو عهد کړی دی، يو عهد نو هغه (عهد) د دوی څخه يوې ډلې ګوزار کړی دی بلکې د دوی اکثريت (په هره زمانه کښې) ايمان نه راوړي (نو ته ورته تمه مه خپلوه).

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۱ ص۱۳۳

شان نزول او د مطلب خلاصه

د دې ایتونو په شان نزول کښې یو ډېر اوږد حدیث روایت شوی دی چې مونږ یې د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

د یهودانو یوه ډله یوه ورځ نبي کریم ﷺ ته ورغله او څلور پوښتنې یې ورته وړاندې کړې چې که دغه څلور واړه پوښتنې ستا د پلوه جوابې شوې نو مونږ به په تاباندې ایمان راوړو.

د څلورو پوښتنو څخه یوه دا وه چې تاته د پرښتو څخه کومه یوه پرښته ډېره نږدې ده (چې وحې درته راوړي)؟. نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: ما ته ډېره نږدې پرښته جبرائیل ﷺ دی چې د همده ﷺ په ذریعه ماته وحې رالښکته کېږي.

د یهودانو ذکرې شوې ډلې سمدستي نبي کریم ﷺ مخاطب کړ چې ای محمده! جبرائیل خو زمونږ دښمن دی مونږ په هغې وحې باندې ایمان نه راوړو کومې چې د ده په ذریعه صورت نیولی وي، که بالفرض بله پرښته تاته ډېره نږدې وی او په تاباندې یې وحې نازلولی نو مونږ به په تاباندې ایمان راوړی وی.

نو الله ﷻ ذکر شوې ایتونه نازل کړه(۱)، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! یهودان مخاطب کړه او د الله ﷻ د پلوه ورته ووایه چې:

۱ـ ای یهودانو! هرڅوک چې د جبرائیل ﷺ سره دښمني خپلوي او د دښمن په حیث یې نیسي نو هغه ډېره بې انصافي کوي. او دا ځکه چې:

الف: جبرائیل ﷺ خو ستا په مبارک زړه باندې په ډېره امانتدارۍ سره هره یوه وحې او خاصةً قرآن کریم نازل کړی دی چې هیڅ پکښې د تغیر او تبدیل توان نه شو درلودلی او نه یې پکښې درلودلی شي.

ب: جبرائیل ﷺ په خپله خوښه نه بلکې د الله ﷻ په امر دغه کار کړی دی چې قرآن کریم یې تاته درنازل کړی دی.

ج: جبرائیل ﷺ خو داسې کتاب نه دی نازل کړی کوم چې د پخوانیو اسماني کتابونو سره متناقض وی، که ورسره متناقض وي نو په دغه وخت کښې به د ایمان د راوړلو جوګه نه وی، دغه قرآن کریم د ټولو پخوانیو اسماني کتابونو تصدیق کوونکی دی او په تېره بیا د تورات مصدق دی. ایا تاسو د دغسې کتاب د راوړونکي سره دښمني خپله کړې ده؟

د: څه چې جبرائیل ﷺ په محمد ﷺ باندې نازل کړی هغه ټول د دوستۍ موجبات دي. هغه دا چې دا قرآن کریم د قیامت د ورځې پورې د ټولو عالمونو دپاره لارښود دی او د ټولو عالمونو دپاره د دنیاوي او اُخروي نعمتونو زېری ورکوونکی دی، خو افسوس چې یوازې مؤمنان ترې د هدایت استفاده کوي او په بشارتونو باندې یې باور کوي او نورو خلکو ترې هیڅ ګټه اوچته نه کړه.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۵۹۷

۲_ ای یهودانو! جبرائیل ﷺ د پرښتو د جملې څخه یوه پرښته ده او هغه څه کوي په کوم باندې چې ورته د الله ﷻ د پلوه امر وکړی شي.

نو د جبرائیل ﷺ سره دښمني غوره کول په حقیقت کښې د الله ﷻ سره دښمني ده او د ټولو پرښتو سره هم او د ټولو پیغمبرانو سره هم او بالآخره د میکائیل ﷺ سره هم کوم چې تاسو یې د دوستۍ دعوه کوئ.

او هرڅوک چې ذکره شوې دښمني خپله کړي نو هغه د کفارو د جملې څخه دی او الله ﷻ د ټولو کفارو دښمن دی، نو په دې تقدیر تاسو د کفارو د جملې څخه جوړېږئ او الله ﷻ مو دښمن ګرځي چې ډېره سخته سزا به درکړي.

۳_ ای پیغمبره! یقیناً مونږ تاته متعدد څرګند دلایل او معجزات درنازل کړي دي چې ستا نبوت درباندې ښه پوره په اثبات رسېدلی دی. د مثال په توګه:

الف: برسېره په دې چې ته اُمي یې په لیک او لوست نه پوهېږې او نه دې د چا شاګردي کړې ده خو د دې سره-سره د پخوانیو حالاتو څخه هو بهو اِخبار کوې.

ب: تاته د یهودانو هغه حالات در وحې کړی شوي دي کوم چې تا په سترګو نه دي لیدلي او کوم چې هغوی په خپلو زړونو کښې پټ ساتلي دي او زیات کوښښ کوي چې ته درباندې اطلاع حاصله نه کړې.

نو په دې بنیاد ستا د نبوت څخه انکار نه خپلوې، مګر هغه څوک چې د اسماني شریعت څخه وتونکي وي او د سمې لارې خپلوونکی نه وي بلکې په خپل کفر کښې د حده تجاوز کوونکي وي.

۴_ ای پیغمبره! ته په دې باندې مه غمژن کېږه چې یهودانو درسره د ایمان د راوړلو لوظ او عهد وکړ خو په خپل لوظ او عهد باندې ونه درېده او ایمان یې درباندې رانه وړ او بهانه یې ونیوه چې مونږ د جبرائیل ﷺ سره دښمني لرو. او دا څکه چې هغوی چې هر کله عهد کړی دی هغوی مات کړی دی او هر کله چې په راتلونکې کښې عهد وکړي هغه به مات کړي، دغه کړنلاره د هغوی د یوې غټې ډلې کار دی بلکې د هغوی اکثریت ایمان نه راوړي او د ایمان د نه راوړلو دپاره رنګارنګ پلمې او بهانې تراشي (خپل عهدونه د پښو لاندې کوي).

توضیحات

۱_ په ﴿قُلۡ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبۡرِيلَ﴾ کښې د "عَدُوّ" د کلمې په هکله لاندې معلومات په ذهن کښې ساتل په کار دي[۱]:

الف: دا کلمه صفت مشبه ده چې په اصل کښې "عَدُوو" _لکه "شَکُور"_ وه چې مفرد او مثنی او هم جمعه درېواړه پکښې یو برابر دي.

[۱] مفردات الراغب ص۳۳۸

ب: دا کلمه د "عَدْوٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د تجاوز معنی ورکوي. خو:
اول: د زړه تجاوز (دښمنی) ته "عَدَاوَة" _لکه "شَرَافَة"_ وایي.
دوهم: د پښو تجاوز (منډو) ته "عَدْوٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ ویل کېږي.
دریم: په عدالت کښې تجاوز (بې انصافي) ته "عُدْوَان" _لکه "كُفْرَان"_ وایي.
څلورم: د یو شي د اجزاوو تجاوز (خوربدلو) ته "عَدْوَاء" _لکه "فَحْشَاء"_ ویل کېږي.
ج: (عَدُوّ) دښمن په دوه ډول دی یو هغه دښمن دی چې په قصدي توګه دښمني کوونکی وي او بل هغه دښمن دی چې په نتیجه کښې سړي ته دښمن جوړېږي لکه چې په [التغابن:۱۴] ایت کښې خپلو اولادونو او خپلو مېرمنو ته د دښمنانو لقب ورکړی شوی دی.
د: د الله ﷻ سره د بنده دښمني د عصیان څخه عبارت ده او یا د صالحو بندګانو سره دښمني کول د الله ﷻ سره دښمني ګڼله کېږي.
بالمقابل د بنده سره د الله ﷻ دښمني د دې معنی ورکوي چې د جنایاتو په مطابق سزا ورکړي او عفوه او مغفرت ورته ونه کړي.

د "جبرائیل" د کلمې تحلیل

۲_ په ذکر شوې عبارت کښې د "جِبْرَائِيل" کلمه عربي نه ده او د دوه برخو "جِبْرْ" او "اِيْل" څخه ترکیب شوې ده. نو "جِبْرْ" او "مِيْك" او هم "اِسْرا" درېواړه کلمې هره یوه د "عَبْد" معنی ورکوي، او د "اِيْل" کلمه د "الله" دپاره وضعه شوې ده[۱].
نو "جِبْرَائِيل" او "مِيْكَائِيل" او هم "اِسْرَافِيْل" درېواړه کلمې په "عَبْدُ الله، عَبْدُ الله، عَبْدُ الله" سره معنی کېدلی شي.

غیر عرب لغت په عربي کلام کښې

۳_ کله چې غیر عربي کلمه (لغت) په عربي کلام کښې استعمال شي نو تلفظ یې په خپل حال نه پاتې کېږي، د همدې کبله د "جِبْرَائِيل" په کلمه کښې لس ډوله تلفظ اورېدلی شوی دی لکه جِبْرِئِل او داسې نور. او د "مِيْكَائِيل" په کلمه کښې شپږ ډوله قرائت اورېدل کېږي لکه مِيْكَال او داسې نور.

د دښمنۍ بهانې

۴_ یهودانو په جبرائیل ﷺ ته په ډېرو بهانو سره د دښمن لقب ورکاوه. د مثال په توګه[۲]:
الف: هغوی به ویل چې: بخت نصر (ظالم پاچا) زمونږ پوخ دښمن وه او د کوچنیتوب په وخت کښې وریاندې مونږ بریالي شوي وه چې د منځه یې یوسو، خو ذکرې شوې پرښتې ورته نجات ورکړ

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۳
(۲) تفسیر البغوي ج۱ ص۹۶ تفسیر المراغي ج۱ ص

چې په نتیجه کښې په مونږ باندې مسلط شو او بیت المقدس یې تخریب کړ.

ب: مونږ خکه د نوموړي پرښتې سره دښمني لرو چې هغه زمونږ پټ رازونه محمد ﷺ ته وروړي او ورباندې یې خبروي.

ج: جبرائیل ؑ د الله ﷻ د پلوه مکلف ګرځولی شوی وه چې په یهودانو کښې کوم سړي ته وحې ورووړي او آخر الزمان پیغمبر یې وګرځوي، خو دغې پرښتې دغه کار ونه کړ بلکې محمد ﷺ یې آخر الزمان پیغمبر جوړ کړ.

د: مونږ ورسره خکه دښمني لرو چې د ده په لاس افتونه او عذابونه نازلېږي او د میکائیل ؑ سره مو خکه جوړه ده چې د ده په لاس رحمتونه او خوشالۍ نازلېږي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وایي چې: جبرائیل او میکائیل علیهما السلام خو دواړه په پرښتو کښې شامل دي، نو د څه حکمت په بنیاد د دوی دواړو په نومونو باندې په ﴿ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَىٰلَ ﴾ سره صراحت نازل کړی شو؟

مونږ وایو چې: الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې د هر بنده پوهېږي خو څه لري نه ده چې د لاندې حکمتونو په بنیاد به دغه صراحت صورت نیولی وي:

الف: ترڅو د دغو دواړو پرښتو په زیات تشریف او زیات تکریم باندې دلالت وکړی شي، لکه چې په [الرحمن:۶۸] ایت کښې د ﴿ فَٰكِهَةٌ ﴾ د کلمې څخه وروسته په ﴿ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴾ سره صراحت نازل شو، حال دا چې دغه دواړه (کجورې، انار) په میوجاتو کښې شامل دي.

ب: څرنګه چې یهودانو په خپلو خرافاتو کښې د همدغو دواړو پرښتو نومونه اخستل چې مونږ د جبرائیل ؑ سره دښمني لرو او د میکائیل ؑ سره د دوستۍ درلودونکي یاستو، نو د هغوی د خرافاتي عقیدې په رد کښې د دواړو پرښتو نومونه واخستل شوه چې د دغو دواړو پرښتو تفریقول پوره جهالت دی.

﴿ وَلَمَّا جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟
ٱلْكِتَٰبَ كِتَٰبَ ٱللَّهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ وَٱتَّبَعُوا۟ مَا تَتْلُوا۟
ٱلشَّيَٰطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَٰنَ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَٰنُ وَلَٰكِنَّ ٱلشَّيَٰطِينَ كَفَرُوا۟ يُعَلِّمُونَ
ٱلنَّاسَ ٱلسِّحْرَ وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَٰرُوتَ وَمَٰرُوتَ ۚ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ
حَتَّىٰ يَقُولَآ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ
وَزَوْجِهِۦ ۚ وَمَا هُم بِضَآرِّينَ بِهِۦ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۚ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا

يَنفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا۟ لَمَنِ ٱشْتَرَىٰهُ مَا لَهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ مِنْ خَلَٰقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا۟
بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا۟ وَٱتَّقَوْا۟ لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ
خَيْرٌ لَّوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾ ﴾

[۱۰۱] او هر کله چې بني اسرائیلو (یهودانو) ته د الله ﷻ د نزده داسې پیغمبر ورشي چې د هغه شي دپاره تصدیق کوونکی وي کوم چې د هغوی سره دی، نو سمدستي د هغو کسانو د جملې څخه یوه ډله د الله ﷻ کتاب (تورات) خپلو شاګانو ته ګوزاروي کومو ته چې کتاب ورکړی شوی دی. لکه چې یقینًا هغوی (په خپل کتاب باندې) نه پوهېږي (او هیڅ معلومات پکښې نه لري).

[۱۰۲] او د هغو (اکاذیبو) پیروي کوي کوم چې شیطانانو د سلیمان ﷺ په واکدارۍ باندې نېل (چې سلیمان ﷺ جادوګر وه او د جادو په زور یې حکومت چلاوه).

حال دا چې سلیمان ﷺ کفر (او جادو) نه وه غوره کړی مګر شیطانانو کفر غوره کړی وه چې خلکو ته یې (بې قیدو شرطه) د جادو ښودانه کوله.

او (هغوی د هغه جادو پیروي هم کوي) کوم چې د بابل په ښار کښې (د الله ﷻ د پلوه د امتحان دپاره) په دوه وو پرښتو هاروت ﷺ او ماروت ﷺ باندې نازل کړی شوی وه.

او دغو دواړو پرښتو به هیچا ته تر هغه (د جادو) ښودانه نه کوله تر څو به چې ورته دواړو وویلې چې یقینًا مونږ دواړه امتحان یاستو نو (جادو زده کړه څو) کفر مه غوره کوه (چې عمل وریاندې وکړې).

نو یهودانو به د دوی دواړو څخه هغه جادو زده کاوه د کوم په سبب به چې هغوی د سړي او خپلې مېرمنې ترمنځ جدائي واقع کوله (او ذکر شوې توصیه به یې د پښو لاندې کوله).

(حال دا چې) هغوی په جادو سره هیچا ته ضرر رسوونکي نه وه مګر د الله ﷻ په ارادې سره.

او هغوی به (د ذکر شوې نصیحت په خلاف) هغه جادو زده کاوه کوم چې ورته ضرر رساوه او ګټه به یې ورته نه رسوله.

او یقینًا هغوی پوهېده چې هرومرو هغه څوک چې (ذکر شوی جادو) رانیسي، هغه لره په آخرت کښې هیڅ برخه نشته.

او هرومرو ډېر بد شی دی چې په کوم باندې هغوی خپل ځانونه خرڅوي که چرته هغوی وې چې پوهېدلی (په خپلې پوهې باندې یې عمل کړی وی نو دغه کړنلاره به یې نه وی خپله کړې).

[۱۰۳] او که چرته هغوی ایمان راوړي او تقوی غوره کړي نو بې شکه د الله ﷻ د پلوه اجر (او ثواب) ډېر بهتر دی (چې ورته به ورکړی شي).

که چرته هغوی وې (چې په خپل خیر او شر باندې) پوهېږي (نو ضرور به همدغه خط السیر ته ورودانګي).

توضیحات او د مطلب خلاصه

۱_ په دې ایتونو کښې د یهودانو اکثره هغه اکاذیب او باطلې دعوې یو ځل بیا په بل اسلوب سره ردې شوې دي د کومو رد ته چې په وړاندېنیو اکثرو ایتونو کښې اشارې شوې دي.

"نَبذ" څه معنی؟

۲_ په ﴿ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ كِتَٰبَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ نَبَذَ ﴾ کلمه د "نَبذ" _لکه "ضَرب" _ څخه اشتقاقه شوې ده چې په بې اهمیتۍ سره د یوه شي غورځولو ته وضعه شوې ده[۱]، او د ﴿ ٱلْكِتَٰبَ ﴾ او ﴿ كِتَٰبَ ٱللَّهِ ﴾ څخه تورات مطلب دی[۲] چې حاصل یې داسې راځېږي:

الف: یهودان په افتخار سره وایي چې مونږ یوازې په خپل کتاب (تورات) باندې عمل کوو او د حقانیت عقیده ورته لرو، دا زمونږ دپاره ډېر لوی امتیاز دی چې مونږ اهل العلم او اهل الکتاب یاستو او نور خلک ناپوه او جُهّال دي.

حال دا چې هغوی ته آخر الزمان پیغمبر ﷺ په علاماتو سره خپل کتاب داسې وروپېژاندلی وه لکه چې هغوی خپل زامن او اولادونه پېژني.

ب: خو کله چې هغوی ته همدغه وروپېژندل شوی پیغمبر ورغی او د هغوی د کتاب (تورات) تصدیق یې هم وکړ نو هغوی سمدستي خپل کتاب شاته ګوزار کړ او په عمل کښې یې پیاده نه کړ چې ایمان یې ورباندې راوړی وی.

بلکې خپل خانونه یې ورباندې داسې ناخبره او ناپوهه واچول لکه چې هغوی هیڅکله نه د آخر الزمان پیغمبر علامات لوستي وي او نه هغوی اهل الکتاب او اهل العلم وي.

د قرآن کریم توقیر

۳_ سفیان علیه الرحمة وایي چې: یهودانو خپل کتاب (تورات) په وربښمو کښې پېچلی (تاو کړی) وه او په سرو زرو باندې یې ښایسته کړی وه، خو کله یې چې معمول ونه ګرځاوه نو الله ﷻ هغوی ته د خپل کتاب (تورات) د شاته ګوزارونکو لقب ورکړ[۳].

په همدې بنیاد مؤمنانو ته په کار دي چې د خپل کتاب (قرآن کریم) توقیر په عمل کولو سره خپل کړي او په یوازې مچوکولو او پوښولو باندې یې اکتفاء ونه کړي.

همدې مضمون ته یوه پښتون شاعر اشاره کړې ده چې[۴]:

بې عمل که کتاب کېږدي په سر څه شو :: ګویا اینبی یې د پښو لاندې کتاب دی

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۰۲
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۳۴
(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۶۸
(۴) د عبد الرحمن مومند دیوان ص۱۸۶

څو نکات

۴_ په دې مقام کښې څو نکاتو ته توجه په کار ده هغه دا چې:

الف: په ﴿ مَا تَتْلُواْ ٱلشَّيَـٰطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَـٰنَ ﴾ کښې د "ما" توری د هغو غیبي خبرونو څخه کنایي دی کوم به چې جني شیطانانو پرښتو ته په غوږ نیولو سره ترلاسه کول او بیا به یې خپلو انسي شیطانانو ته ور رسول چې هغوی به ورسره زښت ډېر دروغ ضمیمه کول ترڅو وربانديې عوام تېر باسي.

په همدې ارتباط _ان شاء الله ﷻ_ د [الحجر: ۱۷، ۱۸] ایت لاندې بنه پوره څېړنه راروانه ده.

ب: په همدغه عبارت کښې د "تَتْلُوا" کلمه د "تِلاوَة" _لکه قِرَاءة"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د لوستلو معنی ورکوي خو کله-کله د دروغو تړلو په معنی هم استعمالېږي[۱]، چې په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

ج: د ﴿ ٱلشَّيَـٰطِينُ ﴾ د کلمې څخه جني او انسي دواړه ډوله شیطانان مطلب دي کومو ته چې په [الأنعام: ۱۱۲] ایت کښې اشاره شوې ده.

یعنې: یهودان دروغ وایي چې مونږ د خپل کتاب (تورات) څخه په غیر په بل شي باندې ایمان نه راوړو. او دا ځکه چې هر شی چې دهغوی د خواهشاتو سره برابر وي هرومرو د همغه شي اتباع او پیروي کوي که څه هم هغه شی ورته د مقربې پرښتې (جبرائیل ﷺ) په لاس نه بلکې د شیطانانو په لاس رسېدلی وي، که څه هم هغه سوچه دروغ وي. لکه د شیطانانو خبرې چې د سلیمان ﷺ په پاچاهۍ باندې یې ورتپلې چې سلیمان ﷺ جادوګر او ساحر وه او په همدې بنیاد یې په پیریانو او انسانانو باندې حکومت چلاوه.

د: په هغه وخت کښې شیطانانو د غیبي علم دعوه کوله چې مونږ په غیبو باندې پوهېږو، دغه حکومت د ساحر کومک دی او بس.

و: که څه هم سلیمان ﷺ د دغې افواه او دروغین خبر د مخنیوي دپاره ډېرې هلې ځلې کړې وې، حتی چې د سلیمان ﷺ وفات هم الله ﷻ په هغوی باندې بنه قوي دلیل وګرځاوه چې د یو کاله پورې وربانديې پیریان او شیطانان خبر نه شوه لکه چې په [سبأ: ۱۴] ایت کښې ورته اشاره شوې ده، مګر هغوی خپلو دروغینو خبرو ته ادامه ورکړه او خپله دروغینه دعوه یې په خپلو مخلصو شاګردانو کښې ژوندۍ وساتله.

ز: که څوک وایي چې: د ذکر شوي بیان په بنیاد په کار وه چې د ﴿ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَـٰنُ ﴾ په عوض "وَمَا سَحَرَ سُلَيْمَانُ" نازل شوی وی؟!

مونږ وایو _والله ﷻ أعلم_ چې: دا د دې دپاره ترڅو خلکو ته ورڅرګنده کړي چې که بالفرض

[۱] مفردات الراغب ص۷۲

سلیمان ﷺ ساحر وی او خپل خان یې په دروغو پیغمبر تراشلی وی نو هرومرو به کافر وی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په نازل شوي عبارت کښې لاندې مطلبونو ته هم اشاره ده:

اول: ترڅو د هغه اعتراض مخه ونیوله شي کوم چې د یهودانو د پلوه نبي کریم ﷺ ته متوجه کېده هغه دا چې محمد ﷺ پیغمبر نه دی که نه نو سلیمان ﷺ به یې د پیغمبرانو په جمله کښې نه وی شمېرلی هغه خو یو ساحر سړی وه.

د جواب حاصل یې داسې راځېږي چې: که بالفرض سلیمان ﷺ ساحر وی نو په دغه وخت کښې به هیڅ مسلمان نه وی بلکې کافر به وی چې دغه لقب تاسو هم نه ورکوئ.

دوهم: یهودانو غوښتل چې سلیمان ﷺ ته د ساحریت په اثبات سره په خلکو کښې سحر او جادو ته مقبولیت حاصل کړي اوپه خلکو باندې یې تاثیرات قبول کړي. دهمدې کبله دذکر شوي عبارت په تعقیب د ﴿ يُعَلِّمُونَ ٱلنَّاسَ ﴾ جمله هم نازله شوه. یعني هغوی ځکه سلیمان ﷺ ته د ساحر لقب ورکوي ترڅو د سحر دپاره طرفداران او شاګردان مونده کړي.

خو د ﴿ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَٰنُ ﴾ د عبارت په نزول سره د دغه غرض مخه ونیوله شوه چې سحر او جادو د سلیمان ﷺ په ارتباط عین کفر دی حال دا چې هغوی دغه لقب نه ورکوي.

ج: په ﴿ وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَٰرُوتَ وَمَٰرُوتَ ﴾ کښې د "مَا" توری د سحر او جادو ځنه کنايي دی.

که څه هم د اکثرو مفسرینو کرامو په نزد ذکر شوی توری په ﴿ يُعَلِّمُونَ ٱلنَّاسَ ٱلسِّحْرَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلسِّحْرَ ﴾ په کلمه باندې عطف دی[۱]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دغه توری به په ﴿ مَا تَتْلُوا۟ ﴾ کښې د "مَا" په توري باندې عطف وي.

دا د یو پلوه، او دبله پلوه په همدغه عبارت کښې د ﴿ ٱلْمَلَكَيْنِ ﴾ کلمه د دوه وو پرښتو ځخه عبارت ده په کومو باندې چې جادو او سحر نازل شوی وه[۲].

ط: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په دوه وو پرښتو باندې د الله ﷻ د پلوه جادو (سحر) نازل کړی شو؟

مونږ وایو چې: څرنګه چې هغه جادو او سحر د إدريس ﷺ په زمانه کښې[۳] زښت ډېر عمومیت ترلاسه کړ او په خلکو کښې خور شو د کوم بنیاد چې د سلیمان ﷺ په زمانه کښې جني او انسي شیطانانو ایښی وه حتی چې عوامو د معجزې او جادو ترمنځ فرق نه شو خپلولی.

نو الله ﷻ ذکرې شوې دواړه پرښتې د اسمانه راښکته کړې او جادو یې ورباندې ورنازل کړ، ترڅو د یو پلوه خلک د معجزې او جادو فرق وکړی شي او د بله پلوه خلک امتحان کړی شي چې

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱ ص۳۰۷
(۲) تفسير البغوي ج۱ ص۹۹
(۳) تفسير الخازن ج۱ ص۱۶۹

په سحر باندې عمل کوي او که نه(۱).

یعنې: یهودانو برسېره د شیطانانو په جادو باندې د هغه جادو او سحر پیروي هم خپله کړه کوم چې په دوه وو پرښتو باندې نازل کړی شوی وه.

ي: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د ذکر شوي مطلب د بیان په ارتباط د ﴿ بِبَابِلَ هَـٰرُوتَ وَمَـٰرُوتَ ﴾ کلمات هم نازل کړی شوه حال دا چې د دغو کلماتو د نزول څخه په غیر هم مطلب ترلاسه کېده؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې:

اول: یهودان په څمکه کښې بلکې د "بابل" ښار غوندې په ګڼ نفوسه ښار کښې د پرښتو د پلوه هغه جادو زده کوي او قبلوي کوم چې د هغوی د خواهشاتو سره برابر وي. حال دا چې د پرښتو اصلي مسکن اسمان دی.

که نه نو وخت کښې هغوی ته ډېره اسانه بهانه په لاس ورتله چې دغه دواړه پرښتې نه دي مونږ ترې جادو نه زده کوو.

دوهم: هغوی خپل خواهشات د نااشنا پرښتو (هاروت او ماروت) د پلوه هم قبلوي او عمل ورباندې کوي.

که بالفرض د هاروت ؈ او ماروت ؈ په عوض ورته جبرائیل ؈ د سحر او جادو ښودانه کړې وی نو سمدستي به یې قبوله کړې وی او ضرور به یې دا خبره هېره کړې وی چې مونږ ورسره دښمني لرو.

یا: که څوک وایي چې: هغه جادو کوم چې شیطانانو رواج کړی وه د هغه جادو سره په کوم سره چې هاروت ؈ او ماروت ؈ د اسمانه رالښکته شوي وه څه فرق درلود؟

مونږ وایو چې: که څه هم د جادو دغو دواړو ډولونو په ماهیت کښې فرق نه درلود چې دواړو د پټو اسبابو په بنیاد صورت نیوه حال دا چې معجزه د اسبابو په بنیاد صورت نه نیسي.

مګر په ښودانه کښې یې فرق وه هغه دا چې د شیطانانو جادو ښودانه د فساد اچولو دپاره وه، د همدې کبله یې ورته خلک ترغیبول چې سلیمان ؈ د جادو په زور حکومت چلولی دی چې خوارق یې معجزات نه وه بلکې د جادو اثرات وه، نو تاسو هم جادو زده کړئ او عمل ورباندې وکړئ چې ګټه ترې اوچته کړئ.

نو هغوی به ترې د همدغه غرض په بنیاد زده کړه کوله. همدې مطلب ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ ﴾ یعنې: هغوی د جني او انسي شیطانانو څخه هغه شی زده کړ کوم به چې ورته په ضرر تمامېده او په ګټه به ورته نه تمامېده، چې تر نن ورځې پورې لګیا دي همدغه خط السیر تعقیبوي.

(۱) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۳۸

یا په بل عبارت هغوی د جادو د زده کړې څخه دنیاوي ناچیزه متاع په نظر کښې نیولې وه او د آخرت ګټې یې د نظره غورځولې وې. او نن ورځ هم فقط په دنیاوي ګټو او خواهشاتو پسې تاند وهي او بس.

خو د هاروت ﷺ او ماروت ﷺ جادوښودانه د اصلاح په غرض وه چې څوک په معجزې باندې د جادوګومان ونه کړي.

د همدې کبله دوی دواړو علیهما السلام به خپل هر یو شاګرد ترهیباوه چې ﴿ فَلَا تَكْفُرْ ﴾ جادو وپېژنه خو عمل ورباندې مه کوه، هسې نه چې د کفر غوره کوونکی وګرځې.

یب: که څوک وایي چې: ایا د جادو زده کول کفر دی چې هغوی دواړو هر یو شاګرد په ﴿ فَلَا تَكْفُرْ ﴾ سره مخاطب ګرځاوه؟

مونږ وایو چې: لکه چې سود پېژاندل یو شی دی او سود ته عملي صورت ورکول بل شی دی، همدارنګه د جادو پېژاندل جائز دي خو په ځینو ډولونو باندې یې عمل کول کفر دی[1]، چې جادو ډېر ډولونه لري[2].

یج: که څوک وایي چې: دا وقوعي امکان لري چې عوام خلک د پرښتو څخه څه شی زده کړي او شاګردان ورته جوړ شي؟

مونږ وایو چې: دا کار ممکن دی خو هله چې استاذه پرښته د بنیادم په څېره وګرځوله شي.

همدې مطلب ته الله ﷻ داسې اشاره کړې ده چې: ﴿ وَلَوْ جَعَلْنَـٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَـٰهُ رَجُلًا ﴾ [الأنعام: ۹] یعنې: که بالفرض مونږ خپل استول شوی پرښته ګرځولې وی نو ضرور به مو سړی (د سړي په څېره) ګرځولې وی.

ید: د ذکرو شوو توضیحاتو څخه څرګنده شوه چې جادو په دنیا کښې د دوه وو منابعو څخه نشئت کړی دی هغه دا:

اول: یو د هاروت ﷺ او ماروت ﷺ د پلوه چې بنیاد یې په اصلاح ایښودلی شوی وه.

دوهم: بل د جني او انسي شیطانانو د پلوه چې بنیاد یې په فساد باندې ایښودل شوی دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه یهودانو په هره زمانه کښې په جادوګرۍ کښې زیات مهارتونه درلودلي دي او د جادو په تعمیل کښې یې هم هیڅکله سستي نه ده کړې حتی چې د نبي کریم ﷺ په مسحور ګرځولو باندې یې هم صرفه نه ده کړې لکه چې د [البقرة:۸۷] ایت لاندې ورباندې رڼا اچولې شوې ده، والحمد لله ﷻ.

همدې مطلب ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَزَوْجِهِۦ ﴾. یعنې هغوی به د پرښتو توصیه په نظر کښې نه نیوه او جادو به یې په عمل کښې پیاده

---

(۱) نظم الدرر ج۱ ص۲۰۷

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۲ ص۳۳۱؛ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۳۷؛ التفسیر الکبیر ج۳ ص۲۰۶_۲۱۴

کاوه حتی چې په همدغه جادو سره به یې د میرمنې او خاوند ترمنځ تفرقه اچوله او دنیاوي ناچیزه متاع به یې ترلاسه کوله.

یه په ﴿ وَمَا هُم بِضَارِّينَ بِهِۦ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ﴾ کښې د "إِذْن" کلمه د اجازې او رخصت (عدم ممانعت) معنی ورکوي خو په دې مقام کښې یې الله ﷻ ته اضافت شوی دی نو د الله ﷻ اراده او قضاء ترې مراد ده[1] یعني هغوی په جادو سره هیڅ ته ضرر رسوونکي نه شوه جوړېدلی مګر د الله ﷻ په ارادې سره. یا په بل عبارت جادو د مرضونو څخه یو مرض دی چې د الله ﷻ د ارادې څخه په غیر ورباندې هیڅوک چاته ضرر نه شي رسولی.

یو په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[2] د هاروت ﷺ او ماروت ﷺ په ارتباط یوه قیصه لیکلې ده چې د دغو دواړو پرښتو په جنایتکارۍ باندې دلالت کوي، حال دا چې د ټولو پرښتو په هکله الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴾ [النحل: ۵۰] یعني پرښتې د خپل رب ﷻ څخه داریږي چې په دوی باندې یې "قدرت" دپاسه دی او دوی هغه کار کوي په کوم باندې چې ورته (د خپل رب ﷻ) د پلوه امر وکړی شي.

دغه قیصه د بني اسرائیلو د دروغینو قیصو څخه یوه قیصه ده چې حقیقت او واقعیت نه لري[3]. نو موږ ځکه په تفسیر کښې د نظر لاندې ونه نیوه.

بل که څوک وایي چې ذکره شوې قیصه د احادیثو په ځینو کتابونو کښې[4] نبي کریم ﷺ ته په سند سره مرفوعه ګرځولې شوې ده، نو ایا هغې ته د دُروغینې قیصې لقب ورکول صحت لري؟

موږ وایو چې دغه قیصه اصلاً کعب الاحبار ﷺ پورې موقوفه ده چې د بني اسرائیلو په کتابونو کښې لیکلې شوې ده خو راویان خطا شوې دي او مرفوعه یې ګرځولې ده[5].

بیا که څوک وایي چې د ﴿ وَلَقَدْ عَلِمُوا۟ لَمَنِ ٱشْتَرَىٰهُ مَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِنْ خَلَـٰقٍ ۚ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا۟ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ ﴾ څخه څرګندېږي چې یهودان د دنیاوي منافعو دپاره د جادو په سزا باندې په یقین سره پوهېده چې هغوی ته په آخرت کښې برخه نشته او په کوم شي باندې چې هغوی خپل ځانونه خرڅ کړي دي هغه ډېر بد شی دی او ډېره بده سزا ده؛ خو په عین ایت کښې د ﴿ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴾ د جملې څخه فهمېږي چې هغوی د خپلې کړنلارې په قباحت باندې نه پوهېده، که بالفرض په قباحت باندې یې پوهېدی خپل خط السیر ته به یې ادامه نه وی ورکړې؟

موږ وایو چې د دغه سوال د جوابولو دپاره ځینو مفسرینو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[6]،

---

(۱) مفردات الراغب ص ۱۰ تفسیر الطبري ج ۱ ص ۴۶۴
(۲) زاد المسیر ج ۱ ص ۷۸ تفسیر السعودي ج ۱ ص ۱۰۰
(۳) الاسرائیلیات والموضوعات في کتب التفسیر ص ۱۶۱
(۴) مسند احمد بن حنبل ج ۲ ص ۲۹۵
(۵) تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۱۳۸
(۶) روح المعاني ج ۱ ص ۳۴۶

خو مونږ ته هغه جواب غوره برېښي کوم چې د وروستني متصل ایت ﴿ وَلَوْ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا۟ وَٱتَّقَوْا۟ لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ خَيْرٌ ﴾ څخه څرګندېږي هغه دا چې که هغوی د خپل علم په مقتضی عمل کړی وی او په بې بنیاده آرزوګانو باندې یې اعتماد نه وی کړی چې ایمان یې راوړی وی او تقوی یې خپله کړې وی نو په ذکر شوي خط السیر باندې به کلک نه وی پاتې شوي.

د همدې کبله په ﴿ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ ﴾ [البقرة: ۱۸] ایت کښې منافقانو ته د کڼو او ګونګانو او د ړندو لقبونه ورکړی شوي دي چې هغوی د خپلو حواسو څخه د حق په پېژاندلو کښې استفاده نه ده کړې، نو داسې ګڼل شوي دي لکه چې هیڅ حواس ونه لري.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَقُولُوا۟ رَٰعِنَا وَقُولُوا۟ ٱنظُرْنَا وَٱسْمَعُوا۟ ۗ وَلِلْكَـٰفِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ مَّا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَـٰبِ وَلَا ٱلْمُشْرِكِينَ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْكُم مِّنْ خَيْرٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۗ وَٱللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ ذُو ٱلْفَضْلِ ٱلْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾ ﴾

[۱۰۴] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د (ایمان په زور خپل پیغمبر ﷺ ته) د "رَاعِنَا" کلمه مه وایاست (چې زمونږ رعایت وکړه).

او تاسو (ورته د همدغې کلمې په ځای) د "انظُرْنَا" کلمه وواياست (چې مونږ ته ګوره)، او تاسو (خپل پیغمبر ﷺ ته) ښه غوږ ونیسئ؛ (او خبرې یې په دقت سره واورئ؛ ترڅو د دغې کلمې ویلو ته هم اړتیا پاتې نه شي).

او (دا خکه چې) د کفارو دپاره دردناک عذاب دی (دوی ترې بده استفاده کوي).

[۱۰۵] هغه کسان نه خوښوي کومو چې کفر غوره کړی دی (نه) د اهل الکتابو څخه او نه د مشرکانو څخه چې په تاسو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه څه خیر (ایتونه) درنازل کړی شي.

حال دا چې الله ﷻ په خپل رحمت (فضل) سره هغه څوک مختص ګرځوي چا ته چې یې اراده وشي او الله ﷻ د ډېر لوی فضل خاوند دی (چې هغوی دغه لوی فضل نه شي درڅوکی کولی).

ارتباط او شان نزول

په وړاندېنیو ایتونو کښې د جادو (سحر) په شمول د یهودانو د هغو قبائحو ذکر نازل شوی وه کومو چې د هغوی په اسلافو (پخوانیو) پورې اړه درلوده، او په دې ایتونو کښې یې د هغو قبائحو ذکر ته اشاره کېږي کوم چې په موجوده وو (ژوندیو) یهودانو پورې ارتباط لري، لکه د دوه مخو کلماتو استعمال او داسې نور.

څرنګه چې د نبي کریم ﷺ په مجالسو کښې به صحابه وو کرامو ؓ د "رَاعِنَا" کلمه استعمالوله چې وضاحت یې _ان شاءالله ﷻ_ راروان دی، خو یهودانو د دغې کلمې څخه داسې معنی اراده کوله

چې د نبي کریم ﷺ توهین او کنځل پکښې نغښتي، وه نو الله ﷻ دغه ایتونه نازل کړه[۱] چې خلاصه یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه مؤمنان مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

۱ـ ای مؤمنانو! تاسو د خپل ایمان په زور خپل خانونه اداره کړئ او د نبي کریم ﷺ په مجالسو کښې داسې کلمات مه استعمالوئ د کومو څخه چې یهودان بده استفاده کوي.

یا په بل عبارت: تاسو د "رَاعِنَا" په کلمه باندې تلفظ مه کوئ چې "زمونږ سره څه مراعات وکړه، ترڅو په خبره باندې ښه پوه شو". او دا ځکه چې یهودان ستاسو په تلفظ باندې استدلال کوي او د ذکرې شوې کلمې په تلفظ سره نبي کریم ﷺ ته توهین آمېزه کلمات اوروي.

۲ـ تاسو د ذکرې شوې کلمې (رَاعِنَا) په عوض په "انظُرْنَا" سره خپل پیغمبر مخاطب کړئ چې "مونږ ته وګوره ترڅو ستا ارشادات په دقت سره زده کړو".

په دې باندې علاوه تاسو د خپل پیغمبر خبرې ته د ابتداء څخه ښه متوجه اوسئ ترڅو د "انظُرْنَا" کلمې ویلو ته هم اړتیا پاتې نه شي.

۳ـ کفار د موقع څخه استفاده اوچتوي او په حیلو سره د الله ﷻ پیغمبر ﷺ توهینوي نو تاسو ورته متوجه اوسئ او داسې موقع ورته مه برابروئ چې هغوی ترې خپل مطلب ته ورسېږي، د هغوی دپاره عند الله دردناک عذاب دی چې هرومرو به ورسره مخامخ کړی شي.

۴ـ ای مؤمنانو! هغو کسانو چې کفر غوره کړی دی برابره خبره ده چې اهل الکتاب دي او که مشرکان دي یا بله کفري ډله ده، دا خبره نه خوښوي چې په تاسو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه څه خیر او ګټور مطلب درنازل کړی شي او درته وحې کړی شي.

یا په بل عبارت: هغوی ډېر خپه دي چې په تاسو باندې روزمره قرآن کریم درنازلېږي چې ستاسو د دنیا او آخرت منافع او ارشادات پکښې مندرج دي او د استمرار په توګه تاسو په هغو پلانونو او دسائسو باندې پکښې خبرول کېږئ کوم چې د کفارو د پلوه په نظر کښې نیول کېږي.

۵ـ که څه هم کفار نه خوښوي چې په تاسو باندې کوم خیر درنازل کړی شي مګر الله ﷻ په خپل فضل سره هغه چا ته اختصاص ورکوي کوم ته یې چې اراده وشي نو د هغوی خوښې او ناخوښې هیڅکله موثره نه شي واقع کېدلی.

په دې باندې علاوه الله ﷻ د ډېر لوی فضل خاوند دی چې هیڅوک یې په خپلو خانونو پورې مختص نه شي ګرځولی لکه چې اهل الکتاب په خپلو خانونو پورې د نبوت د سلسلې اختصاص خوښوي بلکې اختصاص ورکوي

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص ۲۱

توضیحات

۱_ د ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ کلمات په قرآن کریم کښې تقریبًا اته اتیا (۸۸) ځله نازل شوي دي چې اول ځل يې په همدغو ایتونو کښې نزول موندلی د دغو کلماتو په نزول سره دې ته اشاره ده چې شرعي احکام د ایمان په زور په عمل کښې پیاده کرځېدلی شي او بس نو څومره چې ایمان کمزوری کېږي په همغې اندازه به په تعمیل کښې خنډونه صورت نیسي.

"رَٰعِنَا" څه معنی؟

۲_ په ﴿ لَا تَقُولُوا۟ رَٰعِنَا ﴾ کښې مؤمنان مکلف کرځولي شوي وُه چې تاسو ذکره شوې کلمه د نبي کریم ﷺ په حضور کښې مه استعمالوئ ترڅو ترې یهودان بده ګټه اوچته نه کړي چې د کنځلو فرصت لاس ته ورشي، بلکې تاسو داسې کلمه استعماله کړئ چې د هغوی دسیسه پکښې ځای ونه شي نیولی هغه دا چې تاسو خپل پیغمبر په ﴿ ٱنظُرْنَا ﴾ سره مخاطب کرځوئ کومه چې دوه معناوې لري یوه دا چې مونږ ته ګوره، او بله دا چې زمونږ حالت په نظر کښې ونیسه ترڅو مونږ ستا ارشادات حفظ کړی شو.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د یهودانو په نزد د "رَٰعِنَا" کلمه د لاندې وجوهو د کبله په کنځلو باندې مشتمله ده:

الف: د هغوی په لغت کښې د "رَاعِينو" کلمې د شریر معنی ورکوله[۱] نو هغوی به په ذکرې شوې کلمې باندې خپلې ژبې اړولې. تا به ویل چې هغوی "رَٰعِنَا" وایي حال دا چې هغوی به "رَاعِينو" ویل چې: ای شریره!.

ب: هغوی به ذکره شوې کلمه په اړولو ژبو سره تلفظ کوله لکه چې "رَٰعِنَا" وایي حال دا چې هغوی به "رَاعِينَا" ویل چې: ای زمونږ شپونکیه! چې په هوښیارۍ کښې زمونږ شپونکي ته هم نه شې رسېدلی[۲].

ج: هغوی به ذکره شوې کلمه د "رَعُونَة" څخه ګڼله چې د بې عقلۍ معنی ورکوي او الف یې پکښې د نداء دپاره ګڼه چې ای احمقه! ای بې عقله![۳]، حال دا چې دغه کلمه د "مراعاة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د مراقبت او څارنې معنی ورکوي[۴].

هېر مو نه شي!

۳_ نبي کریم ﷺ په فصاحت او بلاغت کښې د هر چا څخه وړاندې وه او انس بن مالک رضی الله عنه وایي

---

(۱) تفسیر المراغي ج۱ ص۱۸۴
(۲) البحر المحیط ج۱ ص۵۴۳
(۳) روح المعاني ج۱ ص۳۴۹
(۴) مفردات الراغب ص۲۰۳

چې «كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يُعِيدُ الْكَلِمَةَ ثَلَاثًا لِتُعْقَلَ عَنْهُ»[۱] یعني د الله ﷻ پیغمبر ﷺ وه چې (مهمې کلمې) به یې درې کرته اعاده کولې (تکرارولې) ترڅو ترې بندې کړی شي (ترې زده کړی شي).

په دې باندې علاوه عائشه (أمُّ المؤمنين) رضي الله عنها په یوه حدیث کښې وایي چې: «إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ لَمْ يَكُنْ يَسْرُدُ الْحَدِيثَ كَسَرْدِكُمْ»[۲] یعني د الله ﷻ پیغمبر نه وه چې خپلې خبرې یې ستاسو د خبرو شان زنځیر کولې (چې فرجه به پکښې نه وه).

همدارنګه کله به چې نبي کریم ﷺ خبرې کولې نو صحابه کرام ﷺ به ورته ډېر زیات متوجه وو لکه چې البراء بن عازب ﷺ په یوه حدیث کښې وایي چې: «فَجَلَسَ وَجَلَسْنَا كَأَنَّ عَلَى رُءُوسِنَا الطَّيْرَ» یعني: نو نبي کریم ﷺ کیناشت او مونږ هم په داسې حال کښې کیناستو لکه چې یقیناً زمونږ په سرونو باندې مرغان ناست دي.

نو څه اړتیا نه وه چې صحابه وو کرامو ﷺ نبي کریم ﷺ ته د "رَاعِنَا" کلمه اورولې وی، چې زمونږ څه مراعات وکړه عجله مه کوه چې مونږ ستا خبره زده کړو.

مګر مونږ ته داسې بریښي چې صحابه کرامو ﷺ به په دغې کلمې سره نبي کریم ﷺ د تکیه کلام په توګه مخاطب ګرځاوه لکه چې مونږ په پښتو کښې د تکیه کلام په توګه وایو چې: "ماته ګوره" والله ﷻ أعلم.

د ایت شریف ارشادات

۴_ ذکر شوی ایت شریف ټولو مؤمنانو ته د قیامت د ورځې پورې په ډېرو مهمو ارشاداتو باندې مشتمل دی. د مثال په توګه:

الف: مونږ ته په کار دي چې نبي کریم ﷺ د "ډاکتر، فیلسوف، پروفیسر" او داسې نورو لقبونو سره یاد نه کړو کوم چې د بلې ژبې القاب دي او په شریعت کښې بنیاد نه لري.

څه لرې نه ده چې کفار د دغو القابو څخه استفاده وکړي او ووایي چې محمد ﷺ په کسب سره د نبوت درجې ته اوچت شوی وه. لکه څنګه چې ذکر شوي القاب په کسب سره ترلاسه کېږي.

ب: که مونږ په شرعي احکامو کښې د خپل اطمنان دپاره اسرار لټوو نو باید ووایو چې په دې کښې دا حکمت دی او په هغه کښې دا حکمت دی.

نه دا چې په دې حکم کښې دا فلسفه یا هغه فلسفه ده. او دا ځکه چې شرعي احکام د حکیم احکام دي نو حکمت لټونه پکښې په کار ده، نه د فیلسوف احکام چې فسلفه پکښې ولټوله شي.

ج: مؤمنانو ته په کار دي چې د غربیانو په ډیموکراسۍ باندې هم د حقانیت عقیده خپله نه کړي او دا ځکه چې ځینو علماوو کرامو پنځوس (۵۰) دلایل اقامه کړي دي چې ډیموکراسي کفر دی[۴].

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۰۵ : شمائل الترمذي ص۱۴
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۳۰۱
(۳) سنن ابن ماجه ص۱۱۱
(۴) د مفتي علامه عبد المجید الزعي تصنیف (د پوهنمل زاهدي احمدزي ژباړه) ص۴۸

﴿مَا نَنسَخْ مِنْ ءَايَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ أَوْ مِثْلِهَآ ۗ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ
قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ
مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾ أَمْ تُرِيدُونَ أَن تَسْـَٔلُوا۟ رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ۗ
وَمَن يَتَبَدَّلِ ٱلْكُفْرَ بِٱلْإِيمَٰنِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾ وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ
ٱلْكِتَٰبِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنۢ بَعْدِ إِيمَٰنِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنفُسِهِم مِّنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ
لَهُمُ ٱلْحَقُّ ۖ فَٱعْفُوا۟ وَٱصْفَحُوا۟ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦٓ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾
وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ۚ وَمَا تُقَدِّمُوا۟ لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ ٱللَّهِ ۗ إِنَّ
ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾﴾

[۱۰۶] په دې شرط چې مونږ یو شی چې د ایت څخه عبارت دی منسوخ کړو یا یې (د اذهانو څخه هېر کړو نو مونږ د هغه څخه په بهتر ایت یا د هغه په مثل ایت سره راتګ کوو.

ایا ته نه پوهېږې؟ (بلکې پوهېږې چې) یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې قدرت درلودونکی دی.

[۱۰۷] ایا ته نه پوهېږې (بلکې پوهېږې چې) یقیناً الله ﷻ چې دی همده ﷻ پورې د اسمانونو او ځمکو واکداري (اختصاص) لري.

او (ستاسو د عدم اطاعت په صورت کښې) تاسو ته د الله ﷻ څخه په غیر هیڅ دوست نشته او نه (تاسو ته) نصرت کوونکی شته (چې په شفاعت یا قوت سره نجات درکړي).

[۱۰۸] (ای مؤمنانو!) ایا تاسو اراده کوئ (چې د یهودانو په تحریک سره) د خپل پیغمبر ﷺ څخه داسې غوښتنې (او پوښتنې) وکړئ لکه څنګه چې (د هغوی دپلوه) لا وړاندې د موسی ﷺ څخه غوښتلې شوې وې.

او هر څوک چې په ایمان سره (د خپل ځان دپاره) کفر عوض کړي نو بې شکه هغه سمه لاره ورکه کړه (او په منحرفه لاره باندې روان شو).

[۱۰۹] (ای مؤمنانو!) د اهل الکتابو څخه ډېر کسان خوښوي چې تاسو د خپل ایمان څخه وروسته (کفر ته) د کفارو په حیث وروګرځوي.

(البته) د داسې حسد د کبله چې (څه بنیاد نه لري او) هغوی د خپلو ځانونو څخه د هغه وخت څخه وروسته نشئت ورکړی دی چې حق ورته څرګند شوی دی (چې ستاسو سره دی).

نو تاسو (د هغوی څخه) عفوه وکړئ او تر هغه پورې ترې مخونه واړوئ چې الله ﷻ خپل (جهادي) امر راوړي (درنازل کړي).

یقینًا الله ﷻ په هر شي د قدرت خاوند دی (تاسو ته به د جهاد توان درکړي).
[۱۱۰] او تاسو لمونځ ودروئ او زکات ورکړئ (جهاد ته خانونه چمتو کړئ).
او هر شی چې تاسو د خپلو خانونو دپاره وړاندې ولېږئ چې د هر خیر څخه عبارت دی هغه به د الله ﷻ په نزد مونده کړئ.
یقینًا الله ﷻ په هغو کړو وړو بینا دی کومو ته چې تاسو عملي جامه وراغوندئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د "رَاعِنَا" ویل منسوخ ګرځولي شوي وه کوم چې په تقریري احادیثو سره په اثبات رسېدلي وه. او دلته په مطلقې نسخې باندې رڼا اچولې شوې ده.
برسېره په دې، هلته د قرآن کریم په نزول باندې د کفارو ناخوښۍ ته اشاره شوې وه چې الله ﷻ خپل لوی فضل نازل کړ او پخواني کتابونه يې وربانديې منسوخ وګرځول او دلته د نَسخې حکمتونو ته اشاره کېږي ترڅو وربانديې د هغه اعتراض مخه ونیوله شي د کوم څخه به چې کفارو د ایمان د نه راوړلو دپاره د پلمې او بهانې په توګه کار اخست هغه دا چې که چرته دا کتاب (قرآن کریم) په حقه په محمد ﷺ باندې نازل شوی وی نو په دې کښې به نسخې صورت نه وی نیولی څکه چې نَسخه د کم علمۍ څخه نمایندګي کوي حال دا چې د الله ﷻ علم کامل دی او هم ازلي او ابدي دی.
همدارنګه په دې ایتونو کښې د یهودانو یوه بله دسیسه هم شنده کړې شوې ده. هغه دا چې هغوی به ځینې صحابه کرام ﷺ هڅول ترڅو نبي کریم ﷺ په تعنتي او بې ګټو پوښتنو باندې مصروف کړي چې د دعوت په چلولو کښې پاتې راشي او تورات ته د منسوخ کتاب لقب ورنه کړي.
نو حاصل يې داسې راځېژي:
ای پیغمبره! د ذکرو شوو مطالبو په تعقیب په خپل دعوتي اُمت باندې زمونږ د پلوه څه نور مطالب هم قرائت کړه. هغه دا چې:
۱ـ د یو شریعت یا یوه شرعي حکم نسخه کول د نبي کریم ﷺ کار نه دی، دا ټول زمونږ د پلوه د حکمتونو په بنیاد او د بندګانو د ګټو په بنیاد صورت نیسي. د مثال په توګه:
الف: کله چې یو شرعي حکم یا یو قرآني ایت نسخه کړو او یا يې د خلکو د زړونو څخه هېر کړو نو په عوض کښې يې د هغه څخه بهتر حکم یا ایت نازلوو، چې بندګانو ته د دنیا او آخرت په ګټه تمامېږي. او یا اقلاً د حکمتونو په بنیاد د منسوخ حکم او ایت مثل نازلوو.
نو لنډه دا چې نسخه د کم علمۍ څخه نمایندګي نه کوي بلکې د علم په کمال باندې دلالت کوي چې د بندګانو د هر حالت سره مطابق احکامو ته نزول ورکوي.
ب: برسېره پردې الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت درلودونکی دی، توان يې درلود چې بندګان يې په داسې ډول سره پیدا کړي وی چې د شرائعو او احکامو تبدیل ته يې اړتیا نه درلودې خو دا ډول پیدا کول د حکمت غوښتنه نه وه.

الم(۱) ج په دې باندې علاوه ټول بندګان د الله ﷻ ملکیت دی نو ځکه یې چې خوښه شي همغسې احکام او شرائع ورنازلوي.
ای بنده! ایا ته نه پوهېږې چې یقینًا د اسمانونو او ځمکو واکداري فقط په الله ﷻ پورې اختصاص لري او بس.
۲_ ای بندګانو! که تاسو د الله ﷻ حکم او شریعت ته غاړې کېښېږدئ او انکار ترې وکړئ نو د هغه سخت عذاب سره به مخامخ کړی شئ؛
او پرته له الله ﷻ څخه به غیر نه دوست ولرئ او نه نصرت کوونکی، چې په دغه وخت کښې به شفاعت او یا په زور سره نجات درکړي.
۳_ ای مؤمنانو! ایا تاسو اراده لرئ چې د یهودانو په تحریک خپل پیغمبر ته داسې پوښتنې راجع کړئ لکه څنګه چې پخوا د یهودانو د پلوه موسی ﷺ ته راجع کړی شوې وې؟
هغوی غواړي چې په همدغه تحریک سره تاسو د خپلو ځانونو غوندې بې لارې کړي ترڅو تاسو د کفر په خپلولو سره خپل ایمان عوض او ضائع کړئ او د هغوی غوندې د شریعت عدم تعمیل ته بهانې او پلمې وتراشئ؛
حال دا چې هر څوک دغه کړنلاره خپله کړي نو هغوی خپل ایمان په کفر سره عوض کړ او په یقیني توګه یې سمه لاره ورکه کړه او په غلطه لاره باندې روان شوه.
۴_ ای مؤمنانو! د اهل الکتابو اکثریت خوښوي چې تاسو بې لارې کړي او په هره دسیسه یې چې توان ورسېږي تاسو د ایمان د راوړلو څخه بېرته کفر ته واړوي او داسې مو ګمراهان وګرځوي لکه څنګه چې هغوی ګمراهان او بې لارې دي.
هغوی دغه کړنلاره صرف د عناد او حسد د کبله خپله کړې ده، که نه نو هغوی ډېر ښه پوهېږي چې تاسو په حقه لاره باندې روان یاست. نو تاسو ته په کار دي چې څه خاصیتونه خپل کړئ ترڅو د هغوی د دسائسو څخه په امن کښې پاتې شئ. هغه دا چې:
الف: تاسو د هغوی سره نانددرۍ مه وهئ او خپل وختونه وریاندې مه ضائع کوئ او همدارنګه د هغوی په اذیتونو باندې صبر وکړئ او د انتقام هڅه مه خپلوئ.
ب: البته تاسو دغه خاصیت ته تر هغې ادامه ورکړئ ترڅو چې الله ﷻ تاسو ته خپل امر درنازل کړي او د همدوی سره مو په جهاد سره مکلف وګرځوي.
ج: تاسو خپل ځانونه کمزوري مه ګڼئ تاسو په هر وخت کښې برلاسي یاست چې الله ﷻ ستاسو ملګری دی حال دا چې الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت درلودونکی دی.
د: فعلاً تاسو د خپلو ځانونو اصلاح ته ډېر متوجه شئ نو لمونځونه ودروئ او زکاتونه ورکړئ او په بدني عبادتونو او په مالي عبادتونو باندې کلک شئ؛
ځکه چې هر یو عبادت او نېک عمل چې تاسو د خپلو ځانونو دپاره وړاندې ولېږئ هغه به هیڅکله د الله ﷻ په نزد ضائع نه کړی شي او هرومرو به تاسو ورسره ملاقي شئ او ګټه به ترې اوچته کړئ.

هـ: یقیناً الله ﷻ ستاسو په ټولو کړو وړو باندې بینا دی او هر څه ښاري نو تاسو ته په کار دي چې په ټولو خیریه کارونو کښې اخلاص وکړئ او د الله ﷻ څخه ویدار شئ.

توضیحات

۱ـ د ﴿ مَا نَنسَخْ مِنْ ءَايَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ أَوْ مِثْلِهَآ ﴾ کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ذکر شوي عبارت کښې د "مَا" کلمه شرطیه ده او د "شيء" څخه کنایي ده چې په ﴿ مِنْ ءَايَةٍ ﴾ کښې په "آیة" سره تفسیره شوې ده.

ب: که څه هم د ﴿ ءَايَةٍ ﴾ کلمه دلته ځینو علماوو کرامو په معجزې او خارق العاده سره تعبیر کړې ده[۱]، مګر د مقام غوښتنه دا ده چې دغه کلمه په قرآني ایت یا شرعي حکم سره تعبیر کړی شي[۲].

ج: د ﴿ نَنسَخْ ﴾ کلمه د "نَسَخَ" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په لغت کښې په یو شي سره د بل شي د محوه کولو معنی ورکوي چې هغه شی د دې شي په ځای ودرېږي، لکه چې زوړوالی ځواني د منځه وړي او په ځای یې ودرېږي[۳].

خو "نَسخ" په شریعت کښې د دې دپاره وضعه شوې ده چې د یوه شرعي حکم د انتهاء موده بیان کړې شي[۴]، یا په بل عبارت چې د شارع د پلوه سابق شرعي حکم ته په سابق حیثیت سره انتهاء ورکړی شي، که څه هم من کل الوجوه د منځه محوه نه کړی شي.

د: د همدغه شرعي تعریف د قیوداتو څه وضاحت دا دی:

اول: د شرعي حکم نَسخه کول په شارع پورې اختصاص لري نو د نبي کریم ﷺ په وفات سره وحي قطعه شوې ده او د نَسخې دروازه تړلې شوې ده.

دوهم: د نبي کریم ﷺ په حیات کښې صرف په شرعي احکامو کښې نَسخې تحقق موندلی دی او بس، چې په قصصو او اخباراتو کښې نَسخه د تکذیب معنی ورکوي. ته به وایې چې سابقه قیصه او سابق خبر دروغ وه.

دریم: همدارنګه نسخې په شرعي عملي احکامو کښې صورت نیولی دی او په عقیدوي احکامو کښې یې هیڅکله تحقق نه دی موندلی، د همدې کبله د ټولو پیغمبرانو شریعتونه په عقیدوي احکامو کښې متحد دي او هیڅ تفاوت پکښې نشته.

هـ: د ایت او حدیث په لحاظ نسخه لاندې دولونه درلودلی شي:

اول: چې یو ایت په بل ایت سره نسخه شي، لکه چې په [التوبة:۵] ایت سره هغه ټول ایتونه منسوخ ګرځولي شوي دي په کومو کښې چې مؤمنان د وسلوال جهاد څخه منعه کړی شوي دي.

(۱) تفسیر المنار ج۱ ص۴۱۶
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۴۹؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۰۳
(۳) مفردات الراغب ص۵۱۱
(۴) احکام القرآن للجصاص ج۱ ص۵۹

دوهم: نسخه د یوه حدیث په بل حدیث سره لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې ناسخ او منسوخ دواړو ته اشاره کړې ده چې: «كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا»(۱) یعنې: ما تاسو د قبرونو د زیارت کولو څخه منعه کړي وئ. نو (اوس تاسو ته اجازه ده) د قبرونو زیارت وکړئ.

دریم: په [البقرة: ۱۸۰] ایت سره په مؤمنانو باندې وصیت کول فرض کړی شوي وه، خو د میراث د ایتونو په نزول سره د وصیت فرضیت د استحباب رتبې ته راښکته کړی شو.

اما وارثانو ته وصیت کول د نبي کریم ﷺ د پلوه بالکل منسوخ وګرځول شو چې: «إِنَّ اللهَ قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ»(۲) یعنې: یقینًا الله ﷻ د حق هر خاوند ته خپل حق ورکړی دی، نو بالکل د وارث دپاره وصیت نشته (او که چا ورته وکړ هغه لغوه او باطل دی).

څلورم: نسخه د حدیث په ایت سره لکه چې د هجرت په اولنیو وختونو کښې دځو میاشتو دپاره د لمانځه قبله د نبي کریم ﷺ د پلوه بیت المقدس قبله ګرځولې شوې وه خو د [البقرة: ۱۴۲_۱۵۰] ایتونو سره دغه حکم منسوخ وګرځولی شو او کعبه شریفه د قبلې په حیث وټاکله شوه.

و: د قرآن کریم د ایتونو په ملحوظ نسخه په لاندې دولونو سره تحقق موندلی شي:

اول: چې شرعي حکم منسوخ ګرځولی شوی وي خو هغه ایت چې په همدغه حکم باندې دلالت کوي په خپل حال پرېښودلی شوی وي چې د لمانځه د قرائت فرضیت ورباندې اداء کېږي او په قرآن کریم کښې په عثماني لیکنه کښې هم شامل وی. لکه چې د [البقرة: ۲۴۰] ایت سره د هغې زنانه عدت یو کال فرض کړی شوی وه د کومې چې مېړه (خاوند) وفات شي. خو همدغه عدت د [البقرة: ۲۳۴] ایت سره څلورو میاشتو او لسو ورځو ته راټیټ کړی شوی دی حال دا چې منسوخ ایت د قرآن کریم یو جزء دی او د مصحف څخه نه دی غورځولی شوی، دغسې ایت ته د منسوخ الحکم لقب ورکولی کېږي.

دوهم: چې حکم په خپل ځای پاتې وي خو دلالت کوونکی ایت منسوخ التلاوة ګرځولی شوی دی. لکه د «الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا»(۳) یعنې: کله چې واده والا سړی او واده والا ښځه زنا وکړي نو تاسو دغه دواړه رجم کړئ (په کاڼو سره یې قتل کړئ).

د دغه ایت حکم باقي دی چې نبي کریم ﷺ او خلفاوو راشدینو ورباندې عمل کړی دی خو ایت شریف د تلاوة څخه غورځولی شوی دی او د لمانځه د قرائت فرضیت ورباندې نه اداء کېږي.

د همدغه ایت په هکله امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه ویلي دي چې: «لَوْلَا أَنْ يَقُولَ: زَادَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي كِتَابِ اللهِ تَعَالَى لَكَتَبْتُهَا»(۴) یعنې: که چرته د دې خبرې ډار نه وی چې کوم ویونکی به وایي چې:

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۳۱۴
(۲) سنن ابی داود ج۲ ص۴۰
(۳) سنن ابن ماجه ص۱۸۳
(۴) موطا الامام مالک ص۵۳۶

عمر بن الخطاب په کتاب الله (قرآن کریم) کښې زیادت وکړ، نو ما به دغه ایت په مصحفونو کښې لیکلي وی (دغه ایت به مونږ قرائت کاوه).

همدغه مضمون ته د احادیثو په ځینو نورو کتابونو کښې هم اشاره شوې ده[۱].

دریم: چې شرعي حکم او دلالت کوونکی ایت دواړه منسوخ گرځولي شوي وي او د لوستونکو د اذهانو څخه هېر کړی شوي وي چې دغه ډول ته په ﴿ نُنسِهَا ﴾ کلمې سره اشاره کړی شوې ده.

په همدې ارتباط أبو موسى الأشعري ﷺ په یوه حدیث کښې ویلي دي چې: «وَإِنَّا كُنَّا نَقْرَأُ سُورَةً كُنَّا نُشَبِّهُهَا فِي الطُّولِ وَالشِّدَّةِ بِبَرَاءَةَ فَأُنْسِيتُهَا»[۲] یعنې: او یقیناً مونږ وو چې په قرآن کریم کښې به مو داسې سورت قرائت کاوه چې په اوږدوالي او شدت کښې به مو د "بَرَاءَة" د سورت غوندې گڼله، خو زما څخه هېر کړی شو (او نورو صحابه وو کرامو ﷺ ته هم یاد پاتې نه شو).

ز: په ﴿ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ ﴾ کښې د نسخې لاندې دوه وو صورتونو ته اشاره ده:

اول: چې ناسخ حکم د عمل په لحاظ د منسوخ حکم څخه خفیف وي چې د ناکامی احتمال پکښې لږ وي، لکه د هغې ښځې عدت د کومې چې خاوند وفات شوی وي چې لږ وړاندې یې د الله ﷻ په توفیق په (و ـ اول) توضیح کښې وضاحت تېر شو.

دوهم: چې ناسخ حکم د منسوخ حکم څخه په عمل کښې ثقیل وي خو د ثواب او اجر په لحاظ د هغه څخه خیر (بهتر) وي لکه د وسلوال جهاد فرضیت چې په (هـ ـ اول) توضیح کښې ورته اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

ح: په ﴿ أَوْ مِثْلِهَآ ﴾ کښې د نسخې هغه صورت ته اشاره کېږي په کوم کښې چې ناسخ او منسوخ دواړه حکمونه په عمل او ثواب کښې برابر وي خو د امتحان او نورو حکمتونو په بنیاد یې تحقق موندلی دی لکه د قبلې بدلون چې د الله ﷻ په توفیق په (هـ ـ څلورم) کښې یې بیان تېر شو.

ط: که څوک د نسخې په هکله د ذکرو شوو وضاحتونو څخه اضافه وضاحتونه غواړي نو هیله ده چې ځینو نورو کتابونو ته مراجعه وکړي[۳].

سوالونه او جوابونه

۲ـ په ﴿ أَمْ تُرِيدُونَ أَن تَسْـَٔلُواْ رَسُولَكُمْ ﴾ الآیة کښې لاندې پوښتنې په ذهن کښې راپیدا کیدی شي:

الف: که څوک وایي چې: په ﴿ أَمْ تُرِيدُونَ ﴾ کښې په مستتر ضمیر سره څوک مخاطب گرځولي شوي دي؟

---

(۱) سنن ابي داوُد ج۲ ص۲۵۰
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۳۳۵
(۳) مناهل العرفان في علوم القرآن ج۲ ص۱۹ ـ ۱۶۶: الاتیان في اصول الفقه ص۲۰۷

نو[۱] مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو په دغه ضمیر سره مشرکان مخاطب ګڼلي دي[۱]، خو مونږ ته: هغوی مخاطب ګرځول په زړه پورې نه برېښي چې د وړاندې بهرته کلامونو سره هیڅ پیوند نه لري چې هغوی دلته هیڅ مطرح نه دي.

او ځینې نور مفسرین کرام وایي چې دا خطاب یهودانو ته متوجه دی[۲]، خو مونږ ته دغه نظر هم په مزې برېښي. او دا ځکه چې:

اول: دغه نظر د ﴿رَسُولَكُمْ﴾ سره مناسب نه دی چې هغوی خو محمد ﷺ د خپلو خاتونو دپاره پیغمبر نه ګاڼه.

دوهم: که بالفرض ذکر شوي نظر صحت درلودی نو ضرور به د ﴿كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ﴾ په عوض "كَمَا سَأَلْتُمْ مُوسَى مِنْ قَبْلُ" نازل شوی وی، چې همدا عبارت ورسره تناسب لري.

نو مونږ ته غوره برېښي چې: په دغه خطاب سره به صحابه کرام ﷺ مخاطب ګرځولي شوي وي. لکه چې لږ وړاندې په [البقرة:۱۰۴] ایت کښې همدوی مخاطب ګرځېدلي دي.

ب: که څوک وایي چې: نو هغه کومې پوښتنې وې چې هغو ته د ارادې کولو څخه صحابه کرام ﷺ منعه کړی شوه؟

مونږ وایو چې: د ځینو مفسرینو کرامو په نزد دلته هغه پوښتنه ممنوعه ګرځولې شوې ده کومه چې صحابه کرامو ﷺ د حنین په غزا کښې کړې وه[۳]. هغه دا چې صحابه وو کرامو ﷺ یوې شنې غټې ونې ته اشاره وکړه چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! اجْعَلْ لَنَا ذَاتَ أَنْوَاطٍ»[۴] یعنې: ای د الله رسوله! مونږ ته دغه ونه ذات انواط وګرځوه لکه څنګه چې د کفارو دپاره په همدې نامه سره یوه ونه ده.

د همدې موضوع زیات وضاحت إن شاء الله ﷻ د [الأعراف:۱۳۸] ایت لاندې راروان دی.

خو مونږ ته دغه ډول تفسیر په زړه پوری نه برېښي. او دا ځکه چې په ایت شریف کښې هغه غوښتنه رد شوې ده کومې ته چې اراده کړی شوې وه، نه دا چې بالفعل ورته صورت ورکړی شوی وه حال دا چې په ذکر شوي حدیث کښې د "ذَاتَ أَنْوَاط" د ونې تاکل بالفعل غوښتل شوي وه.

مونږ ته داسې ښکاري _والله ﷻ أعلم_ چې په دغه وخت کښې به یهودانو ځینې جدید الایمان مؤمنان هڅولي وي چې خپل پیغمبر ته ځینې پوښتنې راجع کړئ. د مثال په توګه:

اول: ای پیغمبره! څه وجه ده چې مونږ باید تاته په "رَاعِنَا" سره خطاب ونه کړو بلکې په "انظُرْنَا" سره درته خطاب وکړو؟.

دوهم: ای پیغمبره! څه وجه ده چې د هغې ښځې عدت د یو کال څخه څلورو میاشتو او لسو

---

(۱) زاد المسیر ج۱ ص۱۱۲
(۲) التفسیر الکبیر ج۳ ص۲۳۵
(۳) البحر المحیط ج۱ ص۵۵۴؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۳۸۷
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۲۰۸

ورځو ته رابنسټ کړي شو د کومې چې خاوند وفات شوی وي؟

څه لري نه ده چې د کوم یوه صحابي ﷺ سره به د دغسې پوښتنو اراده پیدا شوې وي خو الله ﷻ د ذکر شوي ایت په نزول سره د دغه ډول اراده هم ممنوعه وګرځوله.

د همدې موضوع په ارتباط ان شاالله ﷻ د [المائدة ۱۰۱] ایت لاندې د احادیثو په رڼا کښې به پوره څرګندوی بحث راروان دی.

ج: که څوک وایي چې د یهودانو په دغسې هڅولو کښې څه مطلب وه؟

مونږ وایو دهغوی مطلب دا وه چې د یو پلوه خپلو جدید الایمان مومنانو ته تشویش ورواچوي او بیرته یې کفر ته ورښاو کړي لکه چې متصل ایت ﴿ وَدَّ كَثِيرٌ ﴾ الآية کښې ورباندې صراحت شوی دی او دبله پلوه په دغسې غوښتنوسره نبي کریم ﷺ ته اذیت ورسوي چې دا دهغوی د پرمهم امید وه.

د که څوک وایي چې په ﴿ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ﴾ کښې کومو پوښتنو ته اشاره ده؟

مونږ وایو چې بني اسرائیلو موسی ﷺ ته زښتې ډېرې پوښتنې راجع کړې وې ترڅو د احکامو عدم تعمیل ته بهانه جوړه کړي. د مثال په توګه

اول هغوی د موسی ﷺ څخه وغوښتل چې مونږ ته په دنیا کښې الله ﷻ راولید کړه: [البقرة: ۵۵] ایت

دوهم هغوی وویلې چې: ای موسی! د کومې غوا په ذبحه باندې چې مونږ مامور کړی شوي یاستو هغه څنګه غوا ده؟ [البقرة: ۶۷_۷۴] ایتونه.

دریم هغوی وویلې چې: ای موسی! مونږ ته غیر الله یو معبود ودروه لکه څنګه چې نور خلک د غیر الله د معبودانو درلودونکي دي: [الأعراف: ۱۳۸] ایت.

"حَسَدًا" څه معنی؟

۳_ په ﴿ حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنفُسِهِم ﴾ کښې د "حَسَد" کلمه دېته وضعه شوې ده چې څوک د هغه چا د نعمت د زوال آرزو وکړي کوم یې چې مستحق وي[۱]، چې په لاندې صورتونو کښې تحقق موندلی شي:

الف: چې څوک د بل چا څخه د نعمت د زوال آرزو کوي خو د خپل خان دپاره یې نه خوښوي. لکه چې یهودانو د صحابه ووکرامو ﷺ د ایمان د زوال آرزو کوله خو پخپله ایمان راوړلو ته تیار نه وه.

ب: چې د بل چا څخه یې زوال غواړي او خپل خان ته یې د ثبوت غوښتونکی وي. لکه چې یهودانو د نبوت نعمت فقط د خپلو خانو دپاره اختصاصاوه.

ج: چې د بل چا څخه د نعمت د زوال ارزو د دې دپاره کوي چې بل څوک ورباندې فوقیت مونده نه کړي.

(۱) مفردات الراغب ص ۱۱۴

هېر مو نه شي!

۴_ په دې مقام کښې باید لاندې مطالب هېر نه کړی شي:

الف: "حَسَد" کول په ټولو صورتونو کښې په ډېرو نصوصو سره قطعي حرام دي. د مثال په توګه:

اول: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿وَلَا تَتَمَنَّوْا۟ مَا فَضَّلَ ٱللَّهُ بِهِۦ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾ [النساء: ۳۲] یعنې او تاسو د هغه شي آرزو مه کوئ په کوم سره چې الله ﷻ ستاسو ځینو کسانو ته په ځینو نورو باندې بهتري او فضیلت ورکړی دی (ترڅو ستاسو ترمنځ کینه او عداوت واقع نه شي).

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې ویلي دي چې: «الْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ»[1] یعني: هر حسد نیکي داسې خوري (محوه کوي) لکه چې اور لرګي خوري (سوزوي).

ب: که څوک د "حَسَد" په هکله زیات معلومات خوښوي چې د "حَسَد" اسباب کوم کوم دي او د خلاصون چاره ترې څه ده نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[2].

ج: د "حَسَد" په مقابل کښې د "غِبْطَة" _لکه "حِكْمَة"_ کلمه استعمالېږي، چې دا کلمه (غِبْطَة) دې ته وضعه شوې ده چې څوک د خپل ځان دپاره د بل چا د نعمت غوندې نعمت وغواړي (خوښ کړي) نو د بل چا څخه یې د زوال آرزو خپله نه کړي[3].

د: همدغه خاصیت کله ـکله په "تَنَافُس" سره تعبیر کېدلی شي[4]، لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿وَفِى ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ ٱلْمُتَنَٰفِسُونَ﴾ [المطففین: ۲۶] یعني: او په دغه (جنت) کښې دې رغبت کوونکي رغبت وکړي (د جنت په تحصیل کښې دې یو تربله مسابقه وکړي).

"عَفو" او "صَفح" څه فرق لري؟

۵_ په ﴿فَٱعْفُوا۟ وَٱصْفَحُوا۟﴾ کښې د "اعْفُوا" کلمه د "عَفو" _لکه "قَوْل"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د یو شي د پرېښودلو او د ډېرولو معنی ورکوي[5]، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَأَعْفُوا اللُّحَى»[6] یعني: او تاسو ږیرې ډېرې کړئ (په حال یې پرېږدئ چې اوږدې شي، مه یې لنډوئ او مه یې خرییئ).

او د "اصْفَحُوا" کلمې پکښې د "صَفح" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاق موندلی دی چې د اعراض او مخ اړولو دپاره وضعه شوې ده[7].

---

(۱) سنن ابن ماجه ص ۳۱۰
(۲) احیاء علوم الدین للغزالي ج۹ ص۱۲۷، ۱۵۲
(۳) القاموس المحیط ج۴ ص۴۱۵
(۴) تفسیر القرطبي ج۲ ص۷۱
(۵) لسان العرب ج۱۵ ص۷۲
(۶) صحیح البخاري ج۲ ص۸۷۵
(۷) لسان العرب ج۲ ص۵۱۵

که څه هم ذکرې شوې دواړه کلمې په مقصودي معنی کښې سره ډېرې نژدې دي، مګر څه لرې نه ده چې په دې مقام کښې يې په لاندې ډول سره د معنی په حاصل کښې فرق وکړو:

الف. ای مؤمنانو! تاسو هغوی ته د الله ﷻ د امر پورې عفوه وکړئ او په خپل حال يې پرېږدئ (وسلې ته مه لاس کوئ).

ب. تاسو د هغوی څخه د الله ﷻ د امر پورې مخونه واړوئ او اعراض ترې وکړئ (د هغوی په ستغو خبرو باندې مه ناارامه کېږئ او ناندرې ورسره مه وهئ).

﴿وَقَالُوا۟ لَن يَدْخُلَ ٱلْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصَـٰرَىٰ ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا۟ بُرْهَـٰنَكُمْ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ ﴿١١١﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُۥ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُۥٓ أَجْرُهُۥ عِندَ رَبِّهِۦ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ لَيْسَتِ ٱلنَّصَـٰرَىٰ عَلَىٰ شَىْءٍ وَقَالَتِ ٱلنَّصَـٰرَىٰ لَيْسَتِ ٱلْيَهُودُ عَلَىٰ شَىْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ ٱلْكِتَـٰبَ ۗ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۚ فَٱللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾﴾

[۱۱۱] او اهل الکتاب وايي چې: هيڅکله به هيڅوک جنت ته ورداخل نه شي مګر هغه څوک چې (هغوی) يهودان وي يا نصارا وي، دغه د هغوی د دروغينو اټکلونو څخه (يو اټکل) دی.

(ای پیغمبره! ورته) ووايه چې: (په دغې خبرې باندې) خپل قوي دليل حاضر کړئ.

که تاسو (په خپله خبره کښې) رښتيني ياست (نو دغه کار وکړئ).

[۱۱۲] دغسې نه ده (لکه چې تاسو خيال کوئ بلکې) هرڅوک چې خپل مخ (خپل ذات) الله ﷻ ته تسليم کړي حال دا چې نيکي کوونکی هم وي، نو خاص د همده دپاره د ده د خپل رب ﷻ په نزد د ده اجر (تاکلی شوی) دی، چې نه به په دوی باندې (د رب ﷻ دپلوه) ډار وي، او نه به دوی غمژن شي.

[۱۱۳] او يهودان وايي چې نصارا په هيڅ اعتباري شي (دين) باندې نه دي (په غلطه روان دي) او نصارا وايي چې يهودان په هيڅ اعتباري شي (دين) باندې نه دي (بلکې په غلطه روان دي)، حال دا چې دغه دواړه ډلې اسماني کتاب لولي (چې د دواړو ډلو د اصلي دين حقانيت پکښې په اثبات رسېدلی دی).

(ای پیغمبره! د اهل الکتابو) غوندې هغه کسان هم (بې دليله) وايي کوم چې نه پوهېږي (اهل الکتاب نه دي) البته د هغوی غوندې خبره (چې زمونږ څخه په غير بله يوه ډله هم په سمه لاره باندې روانه نه ده).

نو الله ﷻ به د قيامت په ورځ د ټولو خلکو ترمنځ په هغو مسائلو کښې (په حقه) فيصله وکړي په کومو کښې چې دوی لګيا دي اختلاف کوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېني متصل ایت کښې د هغه حسد بیان نازل شوی وه کوم چې یهودان او نصارا (اهل الکتاب) یې د مؤمنانو سره لري او په دې ایتونو کښې هغه حسد ته اشاره کېږي په کوم باندې چې ذکرې شوې دواړه ډلې په خپلو منځو کښې اخته دي. نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د اهل الکتابو د خپلمنځي حالت بیان قرائت کړه ترڅو د هغوی ذخه په تشویش کښې واقع نه شي هغه دا چې:
۱_ که څه هم هغوی په اتفاق سره ستاسو ارتداد ته سترګې په لار دي مګر هغوی په خپلو منځو کښې یوه ډله د بلې ډلې دښمنه ده. او دا څکه چې:
الف: یهودان وایي چې د همدوی څخه په غیر به بله هیڅ ډله جنت ته داخله نه شي که څه هم نصارا وي، نو جنت فقط په خپلو ځانونو پورې مختص ګڼي.
ب: بالمقابل نصارا وايي چې جنت په همدوی پورې اختصاص لري چې د دوی څخه په غیر به ورته هیڅوک ورداخل نه شي که څه هم هغوی یهودان وي.
۲_ ای پیغمبره! دغه ذکره شوې خبره د هغوی دواړو د دروغینو آرزوګانو څخه یوه آرزو ده چې د مرې ډلې همدغه مطلب زړه غواړي حال دا چې یوه ډله هم د هغه په ثبوت باندې څه قاطع دلیل نه لري. نو د تخجیل دپاره د هغوی هره یوه ډله مخاطبه کړه او ورته ووایه چې تاسو په همدغه اختصاص باندې خپل دلیل او برهان وړاندې کړئ.
نو که تاسو په خپل قول کښې رښتیني یاست هلئ ژر شئ دغه کار ته اقدام وکړئ ترڅو ورباندې نورو خلکو ته قناعت ورکړی شي، که نه نو تاسو به په خپله‑خپله دعوه کښې دروغژنان یاست.
۳_ دغسې نه ده لکه چې اهل الکتاب (یهودان او نصارا) خیال کوي او خپل زړونه خوشالوي بلکې جنت ته د داخلېدلو هر هغه څوک جوګه دي او د ورداخلېدلو لیاقت لري چې:
الف: چا چې خپل ځان خاص الله ﷻ ته تسلیم کړی وي چې د وحدانیت عقیده یې خپله کړې وي او په عبادت کښې ورسره شریک نه دروي.
ب: چا چې شریعت عملي کړی وي او د ټولو پیغمبرانو علیهم السلام په حقانیت عقیده لري او بالآخره عبادت ته په هغه شکل سره صورت ورکوي په کوم شکل سره چې د الله ﷻ د پلوه تشریع شوی وي.
۴_ هرڅوک چې په ذکرې شوې طریقې سره ایمان درلودونکی وي نو د هغه دپاره جنت تیار کړی شوی دی. نو:
الف: د دغسې کسانو دپاره د خپل رب ﷻ په نزد اجرونه ټاکلي شوي دي.
ب: په دغو کسانو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه هیڅ ډار نشته چې دوزخ ته به یې ورواچوي او نه به دغه کسان غمژن وګرځي چې ای کاش! چې په دنیا کښې مو سمه لاره خپله کړې وی.
۵_ ای پیغمبره! د اهل الکتابو ذکرې شوې دواړه ډلې یوه بلې ته یوازې د جنت څخه په محرومیت سره د پیغور په ورکولو باندې اکتفاء نه کوي بلکې

الف. يهودان وايي چې نصارا هيڅ صحيح دين نه لري او په خرافاتو باندې اخته دي. په دغه قول سره هغوی د عيسی ﷺ او هم د انجيل څخه انکاري ګرځي حال دا چې د هغوی په کتاب (تورات) کښې د عيسی ﷺ بشارت هم ورنازل شوی دی کوم چې د هغوی په لاس کښې دی او تلاوت يې کوي.

ب. نصارا (بالعکس) وايي چې د يهودانو دين څه واقعيت نه لري او محض خرافات او خيالات دي، حال دا چې انجيل د تورات متمم دی او هر يو د بل تصديق کوي چې د تلاوت په وخت کښې هغوی ته پوره څرګندېږي.

۶ـ هسې نه چې يوازې د اهل الکتابو يوه ډله د بلې تکذيب کوي او د ګمراه ډلې لقب ورکوي، بلکې د دوی څخه په غير نورې ناپوهې ډلې هم يوه په بلې باندې د ضلالت پړه اچوي حال دا چې د دغو نورو ډلو د اديانو د بنياد ډېره په باطله ايښودلې شوې ده.

نو لکه څنګه چې د اهل الکتابو يوې ډلې ته هم د خپلې دعوې په اثبات کوم دليل او برهان نشته، همدارنګه دهغوی پرته نورې ډلې هم په خپلو-خپلو دعوو باندې کوم دليل او برهان نه لري.

۷ـ د قيامت ورځ ډېره نږدې راروانه ده چې په دغې ورځ کښې به الله ﷻ د ټولو ډلو په هکله په هغو مسائلو کښې حقاني فيصله وکړي په کومو کښې چې هغوی لګيا دي اختلاف ته پکښې ادامه ورکوي.

هلته به څرګنده شي چې حقه ډله کومه يوه ده او د جنت نعمتونه د کومې ډلې دپار مختص ګرځولی شوي دي، خو په هغه وخت کښې به پښېماني او ندامت هيڅ ګټه ونه لري.

توضيحات

په دې مقام کښې کېدی شي چې د چا په ذهن کښې لاندې پوښتنې وګرځي:

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَقَالُواْ لَن يَدْخُلَ ٱلْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصَٰرَىٰ ﴾ کښې د "قالوا" مستتر ضمير په وړاندېنې [البقرة: ۱۰۹] ايت کښې د "اهل الکتاب" کلمې ته راجع دی، نو په کار ده چې د معنی حاصل يې داسې راوخېژي چې اهل الکتاب وايي چې هيڅکله به جنت ته څوک داخل نه شي مګر هغه څوک چې يا يهودي وي او يا نصراني وي (دغه دواړه ډلې په حقه دي).

نو پوښتنه دا ده چې: دغه ډول معنی د راتلونکي ايت ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ ﴾ الآية سره بالکل مناقضه ده چې د هرې يوې ډلې څخه د بلې ډلې د دين بطلان حکايت شوی دی؟

مونږ وايو چې: په ذکر شوي عبارت کښې د "قالوا" مستتر ضمير "اهل الکتاب" ته راجع دی، خو د "أو" توری پکښې د تقسيم دپاره دی چې دغه توری د همدې معنی دپاره هم استعمالېږي[۱]، نو حاصل يې داسې راځېژي چې: يهودان وايي چې هيڅکله به څوک جنت ته داخل نه شي مګر هغه

(۱) القاموس المحيط ج۱ ص۱۹۴

او (۱) څوک چې یهودي وي. همدارنګه نصارا وايي چې هیڅکله به څوک جنت ته داخل نه شي مګر هغه څوک چې نصراني وي.

دغه ډول أسلوب د بدیع په علم کښې د "اللف والنّشر" په نامه سره یادېږي(۱)، چې په راتلونکي [البقرة: ۱۳۵] ایت کښې هم په کار اچولی شوی دی.

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ﴾ کښې د "أَمَانِيُّ" کلمه جمعه ده حال دا چې په ﴿ تِلْكَ ﴾ کښې ذکر شوې یوې دروغینې خبرې ته اشاره شوې ده؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوې کلمې سره د "مِنْ" توری مقدر دی ـ والله ﷻ أعلم ـ یعنې: دغه دروغینه خبره د هغوی د دروغینو خبرو د جملې څخه یوه دروغینه خبره ده. د هغوی دروغینې خبرې ډېرې دي. د مثال په توګه:

الف: هغوی وايي چې: مونږ أبناء الله او أحباء الله یاستو، مونږ په ګناه نه نیولی کېږو: [المائدة: ۱۸] ایت.

ب: مونږ به هیڅکله اور مسه نه کړي که بالفرض زمونږ کوم یو عاصي دوزخ ته لاړ شي هغه به نقط څو ورځې وي: [البقرة: ۸۰] ایت.

ج: د هغوی په عقیده هغوی ته د أمیانو د مالونو خوراک جائز دی چې وربانديې نه نیولی کېږي: [آل عمران: ۶۵] ایت.

۳ـ که څوک وايي چې: په ﴿ قُلْ هَاتُوا۟ بُرْهَـٰنَكُمْ ﴾ کښې د "هَاتُوا" کلمه څه صیغه ده او د "بُرْهَان" کلمه پکښې د څه شي دپاره وضعه شوې ده؟

مونږ وایو چې: د "هَاتُوا" د کلمې په تحلیل کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي(۲)، خو کوم چې غوره تحلیل دی هغه دا دی چې(۳):

اول: دا کلمه په اصل کښې د "هَتْو" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د حاضرولو او رانژدې کولو معنی ورکوي.

دوهم: دا کلمه د "مفاعلې" د باب څخه د بې لامه امر صیغه ده چې په اصل کښې "هَاتِيُوا" ـ لکه "ضَارِبُوا" ـ وه، خو د تخفیفونو د کبله ترې د "هَاتُوا" کلمه جوړه شوې ده.

او د "بُرْهَان" کلمه د هغه قوي دلیل دپاره وضعه شوې ده چې هیڅکله پکښې په ابدي توګه خلاف تحقق نه شي موندلی(۴).

یعنې: ای پیغمبره! یهودانو او نصاراوو هرې یوې ډلې ته د هغوی د ذکر شوې خبرې په رد

---

(۱) مختصر المعاني علم البدیع ص۴۸۴
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۳۹۸
(۳) القاموس المحیط ج۴ ص۴۷۹؛ روح المعاني ج۱ ص۳۵۹ [illegible] ج۱۵ ص۳۵۲
(۴) مفردات الراغب ص۴۲

کښې ووایه چې تاسو د خپلې خبرې د اثبات دپاره نقلي یا عقلي دلیل حاضر کړئ او راېې وړئ، که تاسو دا کار نه شئ کولی نو یقینًا تاسو دروغژن یاست

۴_ که څوک وایي چې: مسلماني خو الله ﷻ ته د ټولو اندامونو د تسلیمۍ څخه عبارت ده، نو څه حکمت په بنیاد په ﴿ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُۥ لِلَّهِ ﴾ کښې یوازې د مخ په تسلیمۍ باندې صراحت نازل شو؟

مونږ وایو چې په هره ژبه کښې ځینې اصطلاحات شهرت لري چې ټولو ته منلي وي او هیڅوک ورباندې اعتراض نه کوي، د همدې جملې څخه د "وَجْه" کلمه هم ده، چې د "ذَات" څخه د کنایې په توګه استعمالېږي، نو د مخ تسلیمي او د "ذَات" تسلیمي یوه معنی ورکوي چې ټولو اندامونو ته شمولیت لري.

په پښتو کښې د ټولو اندامونو تسلیمي د غاړې په ایښودلو سره تعبیرېږي چې نه ورباندې څوک اعتراض کوي او نه پکښې چاته شک ورلوېږي.

۵_ که څوک وایي چې: کله چې د ﴿ وَجْهَهُۥ ﴾ کلمه ټولو اندامونو او ټول ذات ته شامله شوه نو ښکاره ده چې د ﴿ وَهُوَ مُحْسِنٌ ﴾ مفهوم هم پکښې شامل شو.

نو پوښتنه دا ده چې: په همدغه مفهوم باندې په صراحت کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: د یوه عبادت یا یوه نېک عمل د قبول دپاره دوه شیان ضرور دي. هغه دا چې:

الف: یو عقیدوي اخلاص دی چې الله ﷻ شرکي او ریائي عبادت نه قبلوي، چې همدغه شرط ته په ذکر شوي عبارت کښې اشاره شوې ده.

ب: بل شی دا دی چې باید عبادت یا نېک عمل په هغه ډول سره اداء کړی شي کوم چې په شریعت کښې ټاکلی شوی وي، که نه نو د راهبانو غیر مقبول عبادت ترې جوړېږي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ»[1] یعني هرڅوک چې عمل وکړي یو داسې عمل چې په هغه باندې زمونږ ارشاد موجودیت ونه لري نو هغه "عندالله" مردود او نامقبول دی.

خلک وایي چې: "هندو سترې او خدای ناراض".

نو د قبول همدغه شرط ته په ﴿ وَهُوَ مُحْسِنٌ ﴾ کښې اشاره شوې ده. یعني اُخروي اجرونه د هغه چا دپاره ټاکلي شوي دي چې په ټولو اندامونو باندې یې اسلامي عقیده حاکمه وي او عبادت یې په شرعي چوکاټ کښې صورت نیسي.

۶_ که څوک وایي چې: په ﴿ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ﴾ کښې د "مِثْلَ قَوْلِهِمْ" مفهوم د "كَذَٰلِكَ" په کلماتو سره اداء شوی دی، نو د دغه مفهوم په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۷۷

مونږ وایو چې: دلته تکرار نشته ترڅو اعتراض وارد شي او جوابولو ته یې اړتیا پیښه شي. او دا ذکه چې په ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ کښې په "ذلك" سره د اهل الکتابو د کلام کیفیت ته اشاره ده چې بې ثبوته ده او برهان نه لري. او په ﴿ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ﴾ سره د هغوی عین کلام ته اشاره ده چې یوازې زمونږ دین حق دی او بس[۱].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ کلمات د اهل الکتابو څخه په غیر نورو ټولو کفري ډلو ته شامل دي[۲]. لکه مشرکان او بودایان او نور.

نو حاصل بې داسې راځېژي چې د اهل الکتابو څخه په غیر نورې ټولې کفرې ډلې هم هره یوه ډله د هغوی غوندې یوازې خپل دین ته په حقانیت قائله ده او بس.

حال دا چې په همدغې خبره باندې څه برهان نه شي قائمولی او په سوچه اټکل باندې روان دي، لکه څنګه چې هغوی په خپله خبره برهان نه شي قائمولی او په اټکل باندې روان دي او بس.

۷_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ ﴾ الآية کښې د یهودانو او نصاراوو د هرې یوې ډلې خبره حقه ده چې نن ورځ نه د یهودانو دین حق دی او نه د نصاراوو دین حقانیت لري، نو په څه وجه ذکره شوې خبره د هرې یوې ډلې په قبائحو کښې وشمېرله شوه او آفرین ورته ورنه کړی شو؟

مونږ وایو چې: که څه هم ذکره شوې خبره د هرې یوې ډلې حقه ده مګر د لاندې وجو د کبله ورته قباحت سرایت وکړ:

الف: په ذکره شوې خبره کښې د هرې یوې ډلې خپلې ډلې ته د حقانیت اختصاص مطلب وه لکه چې په ﴿ وَقَالُواْ لَن يَدْخُلَ ٱلْجَنَّةَ ﴾ الآية کښې د هغوی څخه همدغه اختصاص راحکایت شوی دی. که بالفرض هرې یوې ډلې ویلي وی چې د بلې ډلې دین داسې باطل دی لکه چې زمونږ دین باطل دی او حقانیت نه لري، نو افرین به وربانديې ویلی شوی وی.

ب: هره یوه ډله د بلې ډلې د مطلق دین څخه انکاري شوه حال دا چې اصلي دین د هرې یوې ډلې حق دی خو د تحریفاتو د کبله باطل ګرځېدلی دی نو که بالفرض د هغوی هرې ډلې بلې ډلې ته د اصل دین په حقانیت اقرار کړی وی او تحریفات یې باطل ګڼلي وی نو د ملامتی پړه به وربانديې نه وی اچولې شوې.

﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَـٰجِدَ ٱللَّهِ أَن يُذْكَرَ فِيهَا ٱسْمُهُۥ وَسَعَىٰ فِى خَرَابِهَآ ۚ أُوْلَـٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَن يَدْخُلُوهَآ إِلَّا خَآئِفِينَ ۚ لَهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا خِزْىٌ وَلَهُمْ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَلِلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ ۚ فَأَيْنَمَا تُوَلُّواْ فَثَمَّ وَجْهُ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾

[۱] حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۳۹۲
[۲] تفسير ابن كثير ج۱ ص۱۵۵؛ تفسير القاسمي ج۲ ص۳۲۵

الم (۱)

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَل لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَّهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾ بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

[۱۱۴] او د هغه چا څخه بل غټ ظالم څوک دی کوم چي د الله ﷻ جوماتونه د دې څخه منع کوي چي د الله ﷻ نوم پکښي یاد کړی شي؟

او (په دې باندي علاوه) د جوماتونو په تخریب کښي زیار باسي (او کوښښ پکښي کوي) دا منعه کوونکي کسانو ته مناسبه نه ده چي جوماتونو ته داخل شي مګر په داسي حال کښي چي د مؤمنانو څخه، ډارېدونکي وي (نه دا چي جوماتونه په حیله ولګه کښي راولي)

د دغو منعه کوونکو دپاره (د الله ﷻ په نزد) په دنیا کښي شرمندګي ده او په آخرت کښي ورته ډېر لوی عذاب (ټاکلی شوی) دی.

[۱۱۵] او خاص الله ﷻ ته (ملکیت) د مشرق او مغرب دی، نو په هر ځای کښي چي تاسو (ټاکلي قبلي ته) مخونه ورواړوئ نو هملته د الله ﷻ اقدس ذات دی.

یقیناً الله ﷻ (د رحمت د حیثه) ډېر پراخ دی (او ستاسو په ټولو حالاتو باندي) پوه دی (په هر ځای کښي عبادت قبلوي).

[۱۱۶] او (کفار) وایي چي: الله ﷻ ولد نیولی دی. الله ﷻ ته (د ولد نیولو څخه) پاکي ده، بلکي خاص الله ﷻ ته (د ملکیت د حیثه) هغه ټول مخلوقات دي کوم چي په اسمانونو او ځمکو کښي دي.

ټول مخلوقات خاص الله ﷻ ته اطاعت کوونکي (او غاړي ایښودونکي) دي (چي هر شی يې په تسبیحاتو مشغول دی).

[۱۱۷] الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو بدون د سابق قدیم اصل څخه پیدا کوونکی دی (په دغه صفت کښي ټول مخلوقات يو برابر دي).

او کله چي الله ﷻ د يوه کار (د موجودولو) فیصله وکړي نو هغه ته وایي چي: (موجود) شه نو هغه (سمدستي) موجود (او شته) شي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښي د کفري ډلو د کفري اقوالو ذکر نازل شوی وه او په دې ایتونو کښي د هغوی د افعالو حکایت ته اشاره کېږي چي حاصل يې داسي راځيږي.

ای پیغمبره! یهودان دي او که نصارا دي او یا نوري کفري ډلي دي دوی ټول ډېر غټ غټ ظالمان دي. لکه څنګه چي د دوی اقوال د دوی د غټ ظلم څخه نمایندګي کوي، همدارنګه د دوی افعال او کارونه هم د دوی د ظلم په لویوالي باندي شهادت ورکوي.

نو په همدې ارتباط په خپل اُمت باندي لاندې مطالب قرائت کړه.

۱ـ د هغه چا څخه بل غټ ظالم څوک دی کوم چي د جوماتونو دروازې ترې ترخو پکښي د الله

ودانه شي او ورته نه کړی شي او عبادت ورته پکښې اداء نه کړی شي.
په دې باندې علاوه کوم چې په دې هڅه کښې دي او کوښښ کوي چې جوماتونه تخریب کړي او بالکل بې اباديي د منځه یوسي.
حال دا چې د دغو ظالمانو د ظلم سره مناسبه دا وه چې هغوی توان نه درلودی چې جوماتونو ته ورداخل شوي وی مګر په داسې حال کښې چې د مؤمنانو څخه ډارېدونکي وی.
یا په بل عبارت: مناسبه دا وه چې هغوی د جوماتونو څخه منعه کړی شوي وی نه دا چې هغوی جوماتونه دخپل حاکمیت لاندې راولي او دعبادت په مخ یې دروازې وتړي (مؤمنان ترې منعه کړي).
۲ـ ای پیغمبره! د ذکرو شوو ظالمانو دپاره د الله ﷻ په نزد په دنیا کښې رسوائي او شرمندګي ټاکلې شوې ده چې هرومرو به ورسره مخامخ کړی شي، او په آخرت کښې ورته ډېر لوی عذاب لیکلی شوی دی چې د هغوی د ظلم سره مطابق دی.
۳ـ که څه هم هغوی زیار وباسي او کوښښ کوي چې د جوماتونو په تړلو سره به د الله ﷻ د ذکر او عبادت مخه بنده کړي خو په دغه مطلب کښې هغوی کامیابي ته نه شي رسېدلی.
دا ځکه چې ای مؤمنانو! د مشرق او مغرب بلکې د ټولې دنیا واکداري او ملکیت د الله ﷻ پورې اختصاص لري نو کله چې تاسو د هغوی د پلوه د عبادت په هکله د مشکلاتو سره مخامخ شوئ نو په ځمکه کښې هجرت وکړئ.
نو تاسو چې په هر ځای کښې یاست او په هر ځای کښې درته د خپل رب ﷻ عبادت اسان وي هلته د الله ﷻ اقدس ذات ته مخونه وروا ړوئ او رضامندي یې ترلاسه کړئ.
یقینًا الله ﷻ د رحمت د حیثه ډېر پراخوونکی دی او د علم د حیثه په هر شي باندې پوه دی نو تاسو به هیڅکله د خپل پراخه رحمت څخه بې برخې نه کړي.
۴ـ ای پیغمبره! غټ ظالمان (یهودان او نصارا او نور کفار) ځکه د الله ﷻ د جوماتونو دروازې تړي او د عبادت مخه پکښې نیسي چې هغوی ټول الله ﷻ په صحیحو معناوو کښې نه پېژني.
د همدې کبله هغوی وایي چې الله ﷻ ولد نیولی دی چې یهودان په عُزیر ؑ باندې د ابن الله نوم ږدي او نصارا عیسیٰ ؑ ته همدغه لقب ورکوي او بالآخره مشرکان پرښتو ته د بنات الله په نامه قائل دي. حال دا چې الله ﷻ د دغسې نواقصو څخه پاک دی او د هغوی اقوال یو هم د واقعیت سره مطابقت نه شي درلودی. او دا ځکه چې:
الف: څومره مخلوقات چې په ځمکو کښې دي او یا په اسمانونو کښې دي ټول د الله ﷻ ملکیت دی ایا مملوک ولد ګرځېدلی شي؟.
ب: د پرښتو او عیسیٰ ؑ او هم د عُزیر ؑ په شمول ټول مخلوقات د الله ﷻ بندګان او عبادت کوونکې دي چې په ډېره عاجزۍ ورته عبادت کوي. ایا بنده او مخلوق ولد جوړېدلی شي؟.
ج: ټول مخلوقات په مخلوقیت کښې یو برابر دي ایا یوه مخلوق ته په ولدیت سره ترجیح ورکول بلا دلیله صحت لري؟.

د الله ﷻ اسمانونه او ځمکې بدون د سابق مثاله پیدا کړې دي. ایا دا خبره حقانیت پیدا کولی شي چې ځینې مخلوقات دې د الله ﷻ اجزاء وي او سابق اصل دې ولري؟.

هـ الله ﷻ هیڅ شي ته اړ او احتیاج نه دی، کله چې د یوه شي د پیدا کولو اراده وکړي نو هغه شي ته فقط همدومره وایي چې "شه"، نو هغه سمدستي موجودیږي. نو ایا الله ﷻ د ولد نیولو ته څه اړتیا لري؟.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: د ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَـٰجِدَ ٱللَّهِ﴾ الآیة غوښتنه دا ده چې د هغه چا څخه غټ ظالم بل نشته کوم چې په عبادت کوونکو باندې د جوماتونو دروازې تړي، حال دا چې د ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِـَٔايَـٰتِهِۦٓ﴾ [الأنعام: ۲۱] ایت غواړي چې د هغه چا څخه دې بل غټ ظالم نه وي کوم چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي او یا د الله ﷻ د ایتونو تکذیب کوي: نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه ایتونه یو تربله په غوښتنه کښې منافات نه لري؟

مونږ وایو چې[1]:

الف: دغه دواړه ایتونه سره یو تربله منافات نه لري او دا ځکه چې د هر یوه غوښتنه دا ده چې د ده د مدلول څخه دې بل څوک غټ ظالم موجودیت ونه لري، اما د مساوات خبره په سکوت کښې پاتې ده، نو څه لرې نه ده چې د دواړو مدلول کسان سره مساوات ولري.

ب: په عربي کلام کښې د بیان ذکره شوې طریقه محض د جنایت د غټوالي څخه د کنایې په توګه استعمالیږي او مقایسه پکښې مطلب نه وي چې اعتراض وارد شي.

د "مَنْ" کلمه د کومې ډلې څخه کنایي ده؟

۲ـ په ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ﴾ کښې د "مَنْ" په کلمه کښې اختلاف دی چې ځینو مفسرینوکرامو دنصاراوو څخه کنایي اخستې ده[2]، او ځینې نور علماء کرام وایي چې دغه کلمه دلته د مشرکانو څخه د کنایې په توګه نازله شوې ده[3].

خو مونږ ته بهتره بریښي چې ذکره شوې کلمه په خپل عموم سره پرېښودله شي ترڅو د قیامت د ورځې پورې تولو کفري ډلو ته شامله شي. او دا ځکه چې یوه کفري ډله هم په جوماتونو باندې صرفه نه کوي چې دروازې یې وتړي او عمارتونه یې تخریب کړي، او نه به وریاندې (د لاس بري په صورت کښې صرفه وکړي). د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

الف: یو ځل نبي کریم ﷺ په المسجد الحرام کښې لمونځ کاوه او په سجده پروت وه چې یوه کافر

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۲ ص۴۰۵
(۲) تفسیر الطبري ج۱ ص۴۹۹
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۵۶

د لنګې اوښې پیروان ورووړ او په مبارکه شاباندې یې وروغورځاوه[۱]، ترڅو بل خل المسجد الحرام ته د لمانځه دپاره تشریف رانه وړي.

ب: لکه چې په [الأنفال:۳۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده چې کله به نبي کریم ﷺ په حرم شریف کښې په لمانځه وه نو د مشرکانو ځینې کسان به یې چچې خوا او ځینې بنې خوا ته ودرېده او شپېلۍ به یې وهلې او هم به یې لاسونه پړقول او د تخرګونو څخه به یې تېزونه ویستل، تر څو په نبي کریم ﷺ باندې لمونځ ګډوډ کړي.

ج: نبي کریم ﷺ د مشرکانو د لاسه مجبور کړی شو چې د مکې معظمې څخه هجرت وکړي او د المسجد الحرام د لمانځه څخه لاس واخلي.

نو د مکې مشرکانو که څه هم د المسجد الحرام تعمیر نه خراب کړی او نه ړنګ کړی وه مګر دعبادت کوونکو څخه یې خالي کول ډېر غټ او لوی معنوي تخریب دی چې هغه یې عملی کړی وه.

د: د روسیانو (او کمونستانو) مشر (مارکس) اصلاً یهودي وه چې یوازې په ترکستان کښې یې څوار لس زره (۱۴۰۰۰) جوماتونه د عبادت کوونکو په مخ وتړل او مسلمانان یې ترې منعه کړه[۲].

ه: الله ﷻ پوهېږي چې کمونستانو (روسیانو) د یهودي "مارکس" شاګردانو به په افغانستان کښې څومره جوماتونه بمبار کړي وي او څومره به یې په سکټ توغوندیو ویشتلي وي، خو پنځه پنځوس لکه (۵۵۰۰۰۰۰) مسلمانان یې د مسلمانۍ د کبله هجرت ته مجبور کړه او وفادار ملګري یې (خلقیان او پرچمیان) لا اوس هم لګیا دي د هغوی تګلاره تعقیبوي.

و: څو ورځې مخکښې مو واورېده چې د هندوستان بودایانو قصد کړی دی چې هلته یو جومات ړنګ کړي کوم چې پنځه سوه (۵۰۰) کاله پخوا جوړ شوی دی او د "بابري" جومات په نامه یادېږي.

ز: همدا نن[۳] د تهران رادیو نشر کړه چې چینایانو په چین کښې پنځوس (۵۰) جوماتونه وتړل او یو سلو پنځوس (۱۵۰) نور جوماتونه ترمیم ته نه پرېږدي په دې بهانه چې ارتیا ورته نشته.

ح: نصاراوو هم زښت ډېر جوماتونه تخریب کړي دي، که څوک د صلیبي جنګونو په تاریخ باندې نظر واچوي نو زښت ډېر مثالونه به یې وګوري.

ط: د امریکا نصارا همدا اوس هم لګیا دي په عراق او کویت باندې بې رحمانه بمونه وروي نو الله ﷻ پوهېږي چې څومره جوماتونه به یې تخریب کړي وي او څومره به تخریب کړي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿ مِمَّن مَّنَعَ مَسَـٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ مضمون داسې راخېژي چې: ظالمان جوماتونه د ذکر څخه منعه کوي، نه دا چې ذاکرین پکښې د ذکر څخه منعه کوي.

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۲
(۲) تاریکیهاي سرخ، تالیف احمد حامي ص ۷۰
(۳) ۱۳۶۹/۱۱/۹ هـ ش

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد په همدغه مطلب باندې صراحت نازل نه شو؟
مونږ وایو (والله ﷻ اعلم) چې نازل شوی عبارت د منعې په قوت باندې دلالت کوي، ته به وایې
چې هغوی په جوماتونو باندې خپل امر چلوي چې ذاکرینو ته د ذکر کولو دپاره خای ورنه کړي
نو که نازل شوی عبارت نه وی نازل شوی دغه اشاره به پټه پاتې وی او د هغوی د زیات کوښښ
او تاند وهلو اندازه به نه وی ښودلې شوې.

"وَجه الله" څه معنی؟

۴_ په ﴿ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ﴾ کښې د "وَجْهُ" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۱۲] ایت
لاندې واضحه کړی شوې ده، چې په دغې کلمې سره د (ذات) څخه تعبیر کیږي.
خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:
الف: د قرآن کریم د اعجاز یوه وجه بې انتهاء بلاغت دی چې د مخاطبینو د مقتضی الحال سره
مطابق دی.
ب: د مخاطبینو په هکله نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایي چې: «النَّاسُ مَعَادِنُ»[۱] یعني
خلک (په استعدادونو کښې) د معدنونو غوندې دي لکه د زرو معدن او د سپینو زرو معدن، او نور
د دغه تفاوت مقتضی او غوښتنه دا ده چې باید د هر یو مطلب اداء کول په متعددو طریقو سره
امکان ولري.
ج: د طریقو تعدد په حقیقت کښې تحقق نه شي موندلی بلکې دغه کار په کنایي او مجاز کښې
ممکن دی[۲]، د همدې کبله په قرآن کریم کښې څینې مطالب په کنایه او مجاز سره نازل شوي دي.
د: خو په یاد ولرئ چې هره کنایه او هر مجاز تاویل نه دی بلکې تاویل د هغې معنی د اراده
کولو څخه عبارت دی کومه چې متبادره نه وي.
نو کومه معنی چې متبادره وي او په محاوراتو کښې استعمالیږي (خلک ورسره عادت وي) د
هغې اراده کول تاویل نه دی که څه هم هغه مجازي معنی وي او یا کنایي معنی وي.
د همدې کبله علماء وایي چې د حقیقي غیر متعارفې معنی څخه د مجازي متعارفې معنی
اراده کول غوره او بهتر دي[۳].
په همدې اړه به إن شاء الله ﷻ د [الأعراف:۵۴] ایت لاندې څه نور وضاحت هم اضافه کړی شي.
ه: د ذکرو شوو وضاحتونو په بنیاد عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ویلي دي چې د ﴿ وَجْهُ اللَّهِ ﴾ څخه
د کنایي په توګه الله ﷻ مطلب دی[۴].

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۳۰
(۲) مختصر المعاني ج۹ ص۳۰
(۳) نور الانوار ص۱۰۸
(۴) تفسیر القرطبي ج۲ ص۸۴

نو دا تاویلي معنی نه ده بلکې کنايي معنی ده چې د احترام دپاره يې زيادت موندلی دی، لکه په پښتو ژبه کښې په دې عبارت کښې د "حضور" کلمه د احترام دپاره زياته شوې ده او پخپله د څخه کنايي ده چې "د امیر صاحب حضور ته عرض کوم".

لیږه دا چې په دغه عبارت کښې هيڅوک نه وايي چې دلته د "حضور" څخه د تاويل په توګه امیر صاحب" مراد دی او نه د تاويل خبره د چا په ذهن کښې ګرځي.

و هوا که چرته متبادره (څرګنده) معنی خپل تبادر د لاسه ورکړي نو په هغه صورت کښې ورته یا تاویلي معنی ويلی شو. د مثال په توګه:

نن ورځ چې جهادروان دی هرڅوک په تبادر سره پوهېږي چې په دې عبارت کښې چې (مجاهدينو د افغانستان ټول لوی‌لوی ښارونه محاصره کړي دي او لګيا دي په چاپيرېال کښې يې پښې ښخوي) د پښو د ښخولو څخه د خپلو مورچو قوي کول مطلب دي، او همدا يې تفسيري معنی ده.

خو که بالفرض ـ العياذ بالله ـ د جهاد سره خلک ناآشنا شي او نني اصطلاح د خلکو څخه هېره شي نو بيا به د ذکرې شوې معنی اراده کول تاويلي معنی وګرځي.

په همدې اړه د دې کتاب په دوهمه سريزه کښې څه زيات وضاحت تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ.

ز: څرنګه چې: د "وَجْه" د کلمې څخه د "ذات" اراده کول په عربي محاوره کښې متبادر او څرګند دي، نو ښکار دي چې ذکره شوې کلمه په همدغې معنی سره تفسيره کړی شي او څه اړتيا نشته چې د ځينو مفسرينو کرامو غوندې په "رضامندی" يا "ثواب" سره معنی کړی شي.

ح: نو د ايت شريف حاصل به داسې راوخېژي چې: ای مؤمنانو! که تاسو ته په يوه وطن کښې د کفارو د لاسه د خپل رب ﷻ عبادت سخت شي چې د جوماتونو دروازې دربندې وتړلی شي، نو تاسو د جهاد په نيت په ځمکه کښې هجرت وکړئ چې شرق او غرب بلکې ټوله دنيا د الله ﷻ ملکيت دی، تاسو چې په هر ځای کښې خپل رب ﷻ ته په عبادت کښې مخونه واړوئ، نو هملته ستاسو سره الله ﷻ موجود دی، هيڅ تشويش مه کوئ.

ط: همدغه مضمون په ډېرو نصوصو کښې شتون لري. لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ يَـٰعِبَادِىَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّ أَرْضِى وَٰسِعَةٌ فَإِيَّـٰىَ فَٱعْبُدُونِ ﴾ [العنكبوت: ۵۶] يعني: ای زما هغو بندګانو کومو چې ايمان راوړی دی! يقيناً زما ځمکه پراخه ده نو تاسو خاص ماته عبادت وکړئ (په هر ځای کښې چې تاسو ته اسان وي).

دوهم: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ مَا يَكُونُ مِن نَّجْوَىٰ ثَلَـٰثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَآ أَدْنَىٰ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا۟ ﴾ [المجادلة: ۷] يعني: هيڅ د درېوو کسانو د راز مجلس نه جوړېږي مګر الله ﷻ يې څلورم دی او نه د پنځو کسانو د راز مجلس جوړېږي مګر الله ﷻ يې شپږم دی، او نه د دغه (عدد) څخه کم او نه ډېر (د راز مجلس جوړېږي) مګر الله ﷻ ورسره دی په هر ځای کښې چې د راز شورا کوونکي موجوديت ولري.

هېر مو نه شي!

۵_ هېر مو نه شي چې مونږ د الله ﷻ په توفیق په وړاندېنۍ دوهمه توضیح کښې لیکلي دي چې په ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ ﴾ الآیة کښې ټول کفار مطلب دي چې ټول کفار جوماتونه تخریبوي نو په همدې بنیاد وایو چې په ﴿ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ﴾ کښې د ﴿ وَقَالُوا ﴾ مستتر ضمیر ټولو کفارو ته راجع دی. خو په ټولو کفارو کښې یهودان او نصارا او هم مشرکان الله ﷻ ته د ولدیت په عقیده باندې شهرت لري چې په ترتیب سره ورته عزیر ﷺ او عیسی ﷺ او ملائک علیهم السلام اولادونه ګڼي.

نو ځه لري نه ده چې د ولدیت عقیده به ټولو کفارو ته یا د تغلیب په توګه منسوبه شوې وي او یا به نور کفار هم د ذکرې شوې عقیدې درلودونکي وي خو شهرت ته به نه وي رسېدلي.

د الله ﷻ ځخه د ولدیت تنزیه ته په نورو ایتونو کښې هم اشارې شوې دي لکه د [الأنعام: ۱۰۰_۱۰۲] ایتونه او داسې نور، مګر په دې مقام کښې یې لاندې دلایلو ته اشاره کړې:

الف: په ﴿ سُبْحَانَهُ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې ولدیت د الوهیت سره منافات لري، ځکه چې:

اول: د ولدیت سره فنا لازمه ده، چې په توالد سره د ځه وخته پورې بقاء مونده کړې حال دا چې الله ﷻ ازلي او ابدي دی.

دوهم: د ولدیت سره احتیاج لازم دی ترڅو د خپل اصل سره د ضعف او اړتیا په وخت کښې همکاري وکړي حال دا چې الله ﷻ د دغو شیانو ځخه پاک او بې پروا دی.

درېم: د ولدیت سره تشابه ملګرې ده حال دا چې د الله ﷻ سره هیڅ شی تشابه نه شي موندلی.

ځلورم: د ولدیت دپاره ازدواج ضروري دی حال دا چې الله ﷻ ته په زوجه درلودلو باندې هیڅ کافر قول نه دی کړی (البته څومره چې مونږ ته معلومات دي).

ب: په ﴿ بَل لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې ټول مخلوقات د الله ﷻ ملکیت دی حال دا چې د ولدیت سره ملکیت منافي دی.

ج: په ﴿ كُلٌّ لَّهُ قَانِتُونَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې ټول مخلوقات دالله ﷻ محکومین او اطاعت کوونکي دي حال دا چې هیڅ ولد د خپل اصل دپاره محکوم او مطیع (عبادت کوونکی) نه وي.

د: په ﴿ بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې الله ﷻ ټول مخلوقات بدون د سابق اصل ځخه پیدا کړي دي چې یو هم قدیم اصل نه لري.

که بالفرض المحال الله ﷻ ولد درلودلی نو هرومرو ضرور به هغه د قدیم اصل (الله ﷻ) درلودونکی وی، حال دا چې الله ﷻ ټول مخلوقات د نشت ځخه پیدا کړي دي.

ه: په ﴿ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې الله ﷻ ټول مخلوقات بالاختیار پیدا کړي دي.

که بالفرض المحال الله ﷻ ولد درلودلی نو هغه به یې هم په اختیار سره پیدا کړی وی، نه دا چې

ورته په بلا اختیاره موجود شوی وی، لکه د اور سره حرارت او د ګلاب سره خوشبويي او د اسپ نور.

سوالونه او جوابونه

۶. په دې مقام کښې کېدی شي چې د چا په ذهن کښې لاندې پوښتنې راپيدا شي:

الف. که څوک وايي چې: په ﴿ بَل لَّهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ كُلٌّ لَّهُۥ قَٰنِتُونَ ﴾ کښې د "لَهُ" ضمير د "مَا" کلمې ته راجع دی کومه چې په بې تميزه شيانو کښې استعمالېږي، حال دا چې د بې تميزه شيانو صفت په مونثې جمعې سره جمعه کېږي؛ نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنياد په دې مقام کښې د ﴿ قَٰنِتُونَ ﴾ په عوض "قَانِتَات" نازل نه کړی شو؟

مونږ وايو چې: د "مَا" کلمه د بې تميزه شيانو او د تميز والا شيانو په مجموعه کښې هم استعمالېږي[1]، چې په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی.

اما د ﴿ قَٰنِتُونَ ﴾ کلمه د تغليب په توګه مذکره روغه جمعه نازله کړی شوه، ته به وايي چې جمادات هم د الله ﷻ اطاعت کوي او په اطاعت کښې د غير جماداتو څخه کم نه دي، نو په نظر سره اطاعت ته تغليباً ټول د تميز والا دي.

ب. که څوک وايي چې: په ﴿ وَإِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴾ کښې د ﴿ كُن ﴾ په کلمې دغه شی مخاطب ګرځولی کېږي کوم ته چې الله ﷻ اراده وکړي چې موجود يې کړي خو لا موجود کړی يې نه وي، نو ايا په دغه وخت کښې چې لا موجود شوی نه وي د خطاب صلاحيت لري؟

مونږ وايو چې[2]:

اول: امر په دوه ډوله دی، يو تکليفي امر دی. او بل تکويني امر دی.
په تکليفي امر کښې د مامور موجوديت ضرور دی ترڅو اطاعت وکړي. اما په تکويني امر کښې مامور شی پخپله په امر سره د موجوديت درلودونکی ګرځي.
پوره واضحه ده چې د ﴿ كُن ﴾ کلمه د تکليفي امر دپاره نه ده وضعه شوې ترڅو اعتراض وارد شي بلکې د تکويني امر دپاره وضعه شوې ده.

دوهم: د هر شي موجودېدل صرف د الله ﷻ په اراده پورې ارتباط لري خو الله ﷻ زمونږ د پوهولو دپاره د خپلې ارادې څخه په ﴿ كُن ﴾ سره تعبير نازل کړ، که نه نو دا محض د امر صورت او شکل دی (حقيقي امر نه دی چې اعتراض وارد شي).

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا ٱللَّهُ أَوْ تَأْتِينَآ ءَايَةٌ ۗ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ ۘ تَشَٰبَهَتْ قُلُوبُهُمْ ۗ قَدْ بَيَّنَّا ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ إِنَّآ أَرْسَلْنَٰكَ

(1) البحر المحيط ج۱ ص۵۸۱
(2) تفسير القرطبي ج۲ ص۹۱؛ التفسير الكبير ج۴ ص...؛ تفسير القاسمي ج۲ ص۲۳۹

بِٱلۡحَقِّ بَشِيرٗا وَنَذِيرٗاۖ وَلَا تُسۡـَٔلُ عَنۡ أَصۡحَٰبِ ٱلۡجَحِيمِ ﴿١١٩﴾ وَلَن تَرۡضَىٰ عَنكَ ٱلۡيَهُودُ وَلَا
ٱلنَّصَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمۡۗ قُلۡ إِنَّ هُدَى ٱللَّهِ هُوَ ٱلۡهُدَىٰۗ وَلَئِنِ ٱتَّبَعۡتَ أَهۡوَآءَهُم بَعۡدَ
ٱلَّذِي جَآءَكَ مِنَ ٱلۡعِلۡمِ مَا لَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِن وَلِيّٖ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾ ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ
يَتۡلُونَهُۥ حَقَّ تِلَاوَتِهِۦٓ أُوْلَٰٓئِكَ يُؤۡمِنُونَ بِهِۦۗ وَمَن يَكۡفُرۡ بِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴿١٢١﴾

[۱۱۸] او هغه کسان وايي کوم چې نه پوهېږي (کومو چې کفر غوره کړی دی) چې زمونږ سره (د نبوت په باره کښې) الله ﷻ ولې خبرې نه کوي؟ يا ولې مونږ ته (فرمايشي) معجزه نه راځي (کومه چې مونږ غواړو)؟.

همدارنګه د دوی د وينا په مثل وينا هغو کسانو هم کړې وه کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي.

(او دا ځکه چې) د (ټولو) کفارو زړونه (په حسد او عناد کښې) متشابه دي (يو بل ته ورته دي). يقيناً مونږ خپل ځرګند دلايل واضحه نازل کړي دي (د فرمايشي معجزاتو نزول ته څه اړتيا نشته).

(البته) د داسې قوم دپاره چې يقين کوونکي وي (عناد او حسد نه وي نيولي چې همدوی ترې ګټه اوچتوي).

[۱۱۹] (ای پيغمبره!) يقيناً مونږ ته په داسې حال کښې استولی يې، چې ته زېرې ورکوونکی او ډاروونکی يې (او بس د معجزاتو راوړل ستا دنده نه ده).

او ته به د اور د ملګرو (کفارو په هکله) ونه پوښتلی شې (چې هغوی ولې کافران پاتې شوه)؟.

[۱۲۰] او ستا څخه به هيڅکله يهودان راضي (خوشاله) نه شي او نه به (درڅخه) نصارا خوشاله شي ترڅو چې ته د هغوی (د تحريف شوي) دين پيروي خپله کړې.

ته ورته ووايه چې د الله ﷻ هدايت (دين) همدا غوره هدايت (او دين) دی (زه د دغه غوره دين څخه بل دين ته اوښتونکی نه يم).

او (ای پيغمبره! که (بالفرض المحال) ته د هغوی د خواهشاتو (تحريف شوي دين) د هغه شي څخه وروسته پيروي وکړې کوم چې تاته درغلی دی چې د واقعي علم څخه عبارت دی نو تاته به د الله ﷻ څخه په غير نه دوست (ښتون) ولري او نه نصرت کوونکی (چې په شفاعت سره يا په زور سره نجات درکړي).

[۱۲۱] هغه کسان کومو ته چې مونږ کتاب ورکړی دی حال دا چې هغوی يې په خپل حق قرائت سره قرائت کوي (تحريف پکښې نه کوي) همدغه کسان ورباندې ايمان راوړي (او همدوی کاميابان دي).

او هرڅوک چې ورباندې کفر غوره کړي نو دغه کسان همدوی تاوانيان (او زيانکاران) دي.

ارتباطونه

وړاندېنیو ایتونو په توحید پورې ارتباط درلود او دا ایتونه په نبوت پورې اړوند دي.

۱_ وړاندېنیو کفارو (یهودانو او نصاراوو) اقوال د موجوده کفارو (مشرکانو) د اقوالو سره تشبیه کړی شوي وه او دلته د دې زمانې د ټولو کفارو اقوال د هغو کفارو سره تشبیه کړی شوي دي کوم چې پخوا تېر شوي دي. لکه عادیان او ثمودیان او نور.

۳_ هلته د کفارو د اقوالو تشابه په دې کښې وه چې براهین یې نه درلوده او دلته په دې کښې ده چې ټولې کفرې ډلې د فرمایشي معجزاتو غوښتونکې دي او غوښتونکې وې.

۴_ هلته د اهل الکتابو د قبائحو بیان نازل شوی وه او دلته د هغوی د یوې ډلې ذکر ته اشاره شوې ده چې په ذکرو شوو قبائحو کښې د شمولیت درلودونکې نه ده.

۵_ هلته د کفري عقائدو د ابطال دلایل نازل شوي وه او دلته نبي کریم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شوې ده ترڅو د کفارو په کفر باندې باقي پاتې کېدل یې ډېر غمژن ونه ګرځوي.

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د کفارو په ارتباط د تسکین او ډاډینې دپاره څه نور مطالب هم نازل کړه او د هغو کفري عقائدو ابطال ورته څرګند کړه کوم چې ستا د نبوت پورې اړوند دي.

هغه دا چې:

۱_ د یهودانو او نصاراوو په شمول ټولې کفرې ډلې داسې خبرې کوي کومې چې د هغوی د ناپوهۍ او بې علمۍ ښکاره نمایندګي کوي چې:

الف: ای محمده! که ته په رښتیا پیغمبر یې، نو زمونږ سره په دې باره کښې ولې الله ﷻ خبرې نه کوي؟. که مونږ ته وحې وکړه شي او مستقیماً اطلاع راکړه شي چې ته په حقه پیغمبر یې، نو مونږ به درباندې باور وکړو او ایمان به درباندې راوړو.

ب: که دا نه کېږي نو مونږ ته ستا د نبوت د اثبات دپاره هغه معجزه ولې نه راځي، د کومې چې مونږ تاته فرمایش درکوو، او د کومې چې مونږ غوښتونکي یاستو.

کله چې نه هغه کار کېږي او نه دا کار کېږي نو مونږ به هیڅکله په تاباندې د حقانیت او صداقت عقیده خپله نه کړو.

۲_ ای پیغمبره! لکه څنګه چې ستا د زمانې کفار عناد او تکبر نیولي دي همدارنګه د پخوانیو زمانو کفار هم په عناد او تکبر باندې کلک وه.

نو د دې زمانې د کفارو خبرې او غوښتنې کټ مټ د پخوانیو زمانو د کفارو خبرو او غوښتنو ته ورته دي، ته به وایې چې هغوی دوی ته وصیت کړی دی چې دغسې خبرې به وایاست او دغسې کارونه به کوئ.

د دغې تشابه وجه دا ده چې د هغوی او د دوی بلکې د ټولو کفارو زړونه په عناد او تکبر کښې

سره تشابه لري او خاصیتونه یې سره یو رنګ دي.

۳ـ ای پیغمبره! مونږ تاته دومره معجزات او خوارق درکړي دي چې ستا د نبوت او صداقت دپاره کفایت کوي او څه اړتیا نشته چې فرمایشي معجزې درکړو.

خو د دغو معجزاتو څخه هغه قوم ګټه اوچتوي کوم چې د ایمان راوړلو اراده لري او غواړي چې په خوارقو سره خپل قناعت حاصل کړي نو هغه قوم ترې ګټه نه شي اوچتولی کوم چې عناد او تکبر نیولي وي او د هیڅ معجزې د اثر لاندې نه واقع کېږي.

۴ـ په دې باندې علاوه د معجزاتو او خوارقو غوښتنه ستا څخه بې ځایه ده. او دا ځکه چې نه مونږ د خوارقو د ښوداني دپاره نه یې استولی او نه دا ستا دنده ده.

بلکې مونږ ته د دې دپاره استولی یې، چې مؤمنانو ته په حقه سره د جنت زېری ورکړې او کفار په حقه سره د دوزخ د عذابه وډار کړې او د توحید عقیدې ته یې دعوت کړې.

۵ـ ای پیغمبره! ته د کفارو په تګلاره خپلولو باندې مه غمژن کېږه، په دې هکله تاته هیڅ مسئولیت متوجه نه دی او نه به د قیامت په ورځ ستا څخه د هغوی د کافر پاتې کېدلو پوښتنه وکړی شي. او دا ځکه چې هغوی د خپلو ځانو دپاره اور او دوزخ خوښ کړی دی او په همدې تګلاره کلک دي.

۶ـ ای پیغمبره! که ته بالفرض یهودانو او نصاراوو ته، بلکې نورو کفارو ته، فرمایشي معجزې ورورې او ورڅرګندې یې کړې هم، په تاباندې به ایمان رانه وړي او په خپل لوظ به ونه دریږي لکه څنګه چې د صالح ﷺ قوم په خپل لوظ باندې ونه درېده.

لنډه دا چې ستا څخه به نه یهودان راضي شي او نه نصارا او نه نور کفار ترڅو چې ته د هغوی د کفري دین پیروي خپله کړې، د هغوی اصلي هدف فقط همدغه دی چې تا خپل دین ته وروا‌ړوي، نو د معجزاتو فرمایش محض د بهانو په توګه نیسي او بس.

خو ته کفارو ته ووایه او په جدي ډول یې غوښتنه رده کړه چې زه هیڅکله ستاسو دین ته دراوښتونکی نه یم. او دا ځکه چې:

دالله ﷻ هدایت او حقه لاره فقط همدغه ده چې زه ورباندې روان یم او زه ورته په دعوت چلولو باندې مکلف شوی یم او بس.

۷ـ ای پیغمبره! که بالفرض المحال ته د کفارو د دین او د هغوی د خواهشاتو پیروي خپله کړې البته د هغه علم او حقاني پوهې څخه وروسته چې تاته د الله ﷻ د پلوه درغلې ده، نو په دې صورت کښې به ته د الله ﷻ څخه په غیر د خپل ځان دپاره نه دوست موندلی کړې او نه نصرت کوونکی، چې په شفاعت یا په قوت سره تاته د عذاب څخه نجات درکړي.

۸ـ ای پیغمبره! په خپل امت باندې دا خبره هم قرائت کړه چې په هغو کسانو کښې کومو ته چې مونږ کتاب (تورات، انجیل) ورکړی دی په حقه لاره باندې یوه روانه ډله هم شته نو تاسو هغوی ته ولد ته په کرکه مه ګورئ.

په خپل کتاب په حقه توګه تلاوت کوي او تحریف پکښې نه کوي، د همدې کبله دوی آخر زمان پیغمبر پېژني او د حقانیت او صداقت عقیده وربانديې خپلوي او نصرت ورسره کوي
هغه کسان چې د دغې ډلې څخه مغایر دي او په آخر الزمان پیغمبر ﷺ باندې کفر غوره کوي او خپل کتاب په تحریف باندې اخته دي نو همدغه کسان همدوی تاوانیان او خساره مندان دي، چې دنیا او آخرت یې دواړه خراب کړه.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ الآية کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف که څه هم پهٔ ذکر شوي عبارت کښې ځینو علماوو کرامو د ﴿ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ کلمات د یهودانو څخه[۱] او ځینو د نصاراوو څخه[۲] او بالآخره ځینو د مشرکانو څخه[۳] کنایې اخستې دي، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دا کلمات د ټولو کفارو څخه کنایې وګڼل شي[۴]. په دې تقدیر به د ټولو څخه په ﴿ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ سره د تغلیب په توګه صورت نیولی وي، که نه نو په قرآن کریم کښې د یهودانو او نصاراوو څخه اکثراً په "أَهْلَ الْكِتَابِ" یا "الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ" سره تعبیر صورت نیسي. نو لکه څنګه چې وړاندې په [البقرة:۱۱۴، ۱۱۶] ایتونو کښې ټول کفار مطلب وه دلته به هم ټول کفار مطلب شي.

ب: الله ﷻ د مشرکانو فرمایښې غوښتنو ته په [الإسراء:۹۰ـ ۹۳] ایتونو کښې او د یهودانو فرمایښې غوښتنو ته په [النساء:۱۵۴] ایت کښې او د نصاراوو فرمایښې غوښتنو ته په [المائدة: ۱۱۲] کښې اشارې کړې دي، مګر څه لرې نه ده چې نورو کفارو به هم دغسې غوښتنې کړې وي خو مونږ ته به نه وي راحکایتې شوې.

په دې باندې علاوه، مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۷۳] ایت لاندې لیکلي دي چې کله-کله د ځینو کسانو کار ټول قوم ته نسبت کول کېږي.

نو دلته به د ځینو کفارو فرمایښې غوښتنې په همدغه اساس ټولو کفارو ته نسبت کړې شوې دي -والله ﷻ أعلم.

ج: په ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ کښې په "ذَٰلِكَ" سره د دې زمانې د کفارو د فرمایښې غوښتنو کیفیت ته اشاره ده چې د قلبي عناد او تکبر څخه یې منشا نیولې ده. او په ﴿ قَوْلِهِمْ ﴾ کښې د دې زمانې د کفارو فرمایښې غوښتنو ته اشاره ده. هغه دا چې:

---

[۱] تفسیر القاسمي ج۲ ص۲۳۹؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۰۹
[۲] زاد المسیر ج۱ ص۱۲۰؛ تفسیر الطبري ج۱ ص۵۱۲
[۳] تفسیر القرطبي ج۲ ص۹۱
[۴] المحرر الوجیز ج۱ ص۲۴۱؛ الدر المنثور ج۱ ص۲۷۲

ای محمده! که ته په ربښتیا پیغمبر یې، نو زمونږ سره په دې هکله ولې الله ﷻ خبرې نه کوي چې تا راته معرفي کړي؟. او یا ولې مونږ ته خپلې فرمایشي معجزې نه راځي (نه راکولی کېږي)؟.
زمونږ ایمان راوړل به په هغه وخت کښې صورت ونیسي چې د دغو دواړو کارونو څخه یو کار یا دواړه کارونه متحقق شي.

د: د پخوانیو کفارو فرمایشي غوښتنې د دې زمانې د کفارو فرمایشي غوښتنو ته ورته وې د مثال په توګه:

اول: ثمودیانو د خپل پیغمبر (صالح ﷺ) څخه خاصه معجزه غوښتې وه، چې په [الشعراء: ۱۵۴ـ ۱۵۸] ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده.

دوهم: پخوانیو یهودانو د موسی ﷺ څخه همدغسې د خاصې معجزې غوښتنه کړې وه، چې په [البقرة:۵۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

هـ: په دې مقام کښې الله ﷻ د دې زمانې د کفارو فرمایشي معجزې فقط راحکایت کړې دي او د پخوانیو کفارو د غوښتنو سره یې تشبیه کړې دي، ترڅو نبي کریم ﷺ ته تسلي او داډ ورکړي چې دغسې غوښتنې د ټولو پیغمبرانو څخه شوې دي.

اما د دغو غوښتنو رد ته په نورو ایتونو کښې اشاره شوې ده، لکه په [الأنعام:۷ـ۱۰] او [الأنعام:۱۰۹ـ۱۱۰] ایتونو کښې، او داسې په نورو کښې.

و: په ﴿ تَشَٰبَهَتۡ قُلُوبُهُمۡ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د وړاندېنیو او وروستنیو کفارو اقوال او غوښتنې ځکه متشابهې دي چې د ټولو معتقدات متشابه دي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ أَتَوَاصَوۡاْ بِهِۦۚ بَلۡ هُمۡ قَوۡمٞ طَاغُونَ ﴾ [الذاریات: ۵۳] یعني: ایا کفارو د مرګ په وخت کښې یو تربله وصیت کړی دی؟ بلکې دوی ټول سرکشان دي (په سرکشۍ کښې سره متشابه دي).

په دې باندې علاوه د تشابه بله وجه یې دا ده چې د ټولو کفارو استاذ یو دی چې د ابلیس علیه اللعنة څخه عبارت دی.

دغه ملعون د خپل ملعونیت په وخت کښې اوه ګوني شبهات مطرح کړه چې د قیامت د ورځې پورې ټول شبهات په دغو اوه ګونو شبهاتو کښې شمولیت لري او ترې وتلې نه دي.

ز: د ابلیس اوه ګوني اعتراضات او شبهات د "الْمِلَل وَالنِّحَل" ځینو کتابونو په تفصیل سره لیکلي دي[1]، که څوک یې د لوستلو شوق لري او د څه علمي پانګې درلودونکی هم وي نو هغه دې مراجعه وکړي. مونږ دلته ځکه رانقل نه کړه چې د هغو جوابول ځینو مقدماتي علومو ته ضرورت لري کوم چې عوام یې درلودونکي نه دي، او بدون د جوابه اعتراضات او شبهات عوامو ته په ضرر تمامېږي او په تشویش کښې یې غورځوي.

---

(۱) کتاب الملل والنحل للشهرستاني ج۱ ص۲۳

مونږ غواړو او د الله ﷻ څخه امید لرو چې په دې کتاب سره زمونږ د اولاد په شمول ټولو مؤمنانو نه د عقیدې او عمل په اصلاح کښې ګټه ورسوو ترڅو وربانديې د دنیا او آخرت دواړو سعادت ترلاسه کړي، نه دا چې تشویش ورته ورواچوو.

ح: د ټولو کفارو د استاذ (ابلیس) د خولې څخه الله ﷻ دا کلمات راحکایت کړي دي چې: ﴿ أَنَا۠ خَيۡرٞ مِّنۡهُ ﴾ [الأعراف: ۱۲] یعني: زه آدم ﷺ ته سجده نه کوم ځکه چې زه د هغه څخه بهتر یم.

د نوموړې همدغه خبره ټولو کفارو په نظر کښې نیولې ده او په هره زمانه کښې خپل خانونه د مؤمنانو څخه غوره او بهتر ګڼي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: الله ﷻ د فرعون د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ أَمۡ أَنَا۠ خَيۡرٞ مِّنۡ هَٰذَا ٱلَّذِي هُوَ مَهِينٞ ﴾ [الزخرف: ۵۲] یعني: فرعون موسی ﷺ ته اشاره وکړه او ويې ویلې چې ایا زه ددغه هغه سړي څخه بهتر یم چې سپک دی (چې نه حکومت لري او نه یې په لاسونو کښې د سرو زرو بنګړي شته)؟.

دوهم: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ قَالُوٓاْ أَنُؤۡمِنُ لَكَ وَٱتَّبَعَكَ ٱلۡأَرۡذَلُونَ ﴾ [الشعراء: ۱۱۱] یعني: د نوح ﷺ قوم خپل پیغمبر مخاطب وګرځاوه او ورته یې وویلې چې: ایا مونږ تا ته د رښتیني پیغمبر عقیده وکړو حال دا چې ستا پیروي حقیران او سپک خلک کوي؟ (او مونږ خو معزز او درانه خلک یاستو).

دریم: د مکې مشرکانو هم د نبي کریم ﷺ څخه غوښتي وه چې: "اطْرُدْ هَؤُلَاءِ"[۱] یعني: دغه فقیران مؤمنان د خپل مجلسه وشړه نو بیا به مونږ ستا سره ناسته ولاړه وکړو که نه نو د دغو سره په مجلس کښې په اشتراک باندې مونږ شرمیږو، نو الله ﷻ ایت نازل کړ چې: ﴿ وَلَا تَطۡرُدِ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ رَبَّهُم بِٱلۡغَدَوٰةِ وَٱلۡعَشِيِّ ﴾ [الأنعام: ۵۲] یعني: ای پیغمبره! ته د مشرکانو په غوښتنې سره هغه کسان د خپل مجلس څخه مه شړه کوم چې سبا او بیګاه خپل رب ﷻ بللي او عبادت یې کوي.

څلورم: نن ورځ[۲] هم کفري دولتونه مؤمنانو (مجاهدینو) ته په حقارت سره ګوري او د ذلیلانو لقب ورکوي. د همدې کبله ټول کفار په اتفاق سره وایي چې په افغانستان کښې د کمونستانو او غرب مشریه مسلمانانو څخه په غیر یوازې مجاهدین (مؤمنان) د حکومت د جوړولو جوګه نه دي او لیاقت یې نه لري باید د هغوی سره مختلط حکومت جوړ کړي.

دلته نبي کریم ﷺ مخاطب دی

۲_ که څه هم په ﴿ وَلَن تَرۡضَىٰ عَنكَ ٱلۡيَهُودُ وَلَا ٱلنَّصَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمۡ ﴾ کښې په ﴿ تَرۡضَىٰ ﴾ سره نبي کریم ﷺ مخاطب دي مګر مطلب پکښې د قیامت تر ورځې پورې ټول مؤمنان دي ترڅو دوی پوه شي چې:

الف: ټول کفار او په تېره بیا یهود او نصارا به د دوی څخه ترهغه راضي او خوشاله نه شي ترڅو

[۱] صحیح مسلم ج۲ ص۲۸۱
[۲] ۱۳۶۹/۱۱/۱۵ هـ ش

چې د هغوی سره په خپل دین (اسلام) باندې سودابازي وکړي او د خپل دین د څه برخو
مداهنت په توګه ورتېر شي او بالآخره ترڅو چې ارتداد خپل کړي او د هغوی دین ته ورواوړي.

ب: په دې باندې علاوه مؤمنانو ته په کار دي چې په حکومتي سیاسي قوانینو کښې هم د کفارو
قوانین مخلوط او ګډوډ نه کړي. دا ځکه چې حکومتي سیاسي قوانین هم دین دی، د
الله ﷻ د مصر پخوانی حکومتي قانون په دین سره تعبیر کړی دی چې: ﴿ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي
دِينِ ٱلْمَلِكِ ﴾ [یوسف: ۷۶] یعني: یوسف ؑ نه وه چې خپل ورور د مصر د پاچا د قانون په بنسټ
ونیسي. حال دا چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ أَلَا لِلَّهِ ٱلدِّينُ ٱلْخَالِصُ ﴾ [الزمر: ۳] یعني: اګاه اوسئ
چې الله ﷻ ته (مقبول دین) سوچه (غیر مخلوط) دین دی او بس.

"مِلَّة" څه معنی؟

۳ـ په ﴿ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ﴾ کښې د "مِلَّة" کلمه د هغو احکامو د مجموعې څخه عبارت ده کوم
چې الله ﷻ د پیغمبرانو علیهم السلام په سلسله ځمکې ته رالېږلې ده ترڅو په همدغې مجموعې سره د
دوارو دنیاوو سعادت حاصل کړی شي[1].

همدغه مجموعه د "دِيْن" په کلمې سره هم یادېږي چې د "مِلَّة" د کلمې سره یې صرف په استعمال
کښې فرق دی. هغه دا چې د "دِيْن" کلمه الله ﷻ ته هم مضافه کېدلی شي. لکه چې اشخاصو ته هم
اضافت مومي او ویلی شي چې: "دِيْنُ اللهِ ﷻ" او "دِيْنُ زَيْدٍ".

اما د "مِلَّة" کلمه صرف هغه پیغمبر ته اضافت کېږي په کوم باندې چې نازل شوې وي. لکه "مِلَّةَ
إِبْرَاهِيمَ" او "مِلَّةَ مُحَمَّدٍ" او داسې نور. خو "ملة اللهِ ﷻ" او "ملة زَيْدٍ" نه استعمالېږي.

خو دلته په ﴿ مِلَّتَهُمْ ﴾ کښې د "مِلَّة" د کلمې څخه د اهل الکتابو د تحریف شوو قوانینو مجموعه
مراده ده. د همدې مقام بنه وضاحت ـ ان شاء الله ﷻ ـ د [المائدة: ۴۸] ایت لاندې راروان دی.

د دې ایت ارشاد

۴ـ په دغه ایت کښې الله ﷻ د قیامت تر ورځې پورې ټولو مؤمنانو ته ارشاد نازل کړی دی چې د
کفارو په خبرو او لاپو شاپو باندې ونه غولېږئ چې مونږ ستاسو څخه راضي او خوشال یاستو، مونږ
ستاسو وطن ته ستاسو د خدمت دپاره راغلي یاستو.

هغوی په حقیقت کښې خپلو شومو اغراضو ته د پردې تر شا وده ورکوي چې په ښکاره سړکونه
جوړوي، د ښوونځیو ودانی ابادوي، زده کوونکو ته په خپله خوښه او د خپل نظر مطابق درسي
کتابونه چاپوي او داسې نور کارونه سرته رسوي، خو دغه کارونه د هغوی فرعي مطالب دي چې د
حیلې کار ترې اخلي، د هغوی اصلي مطلب د اسلام له منځه وړل دي.

(۱) مفردات الراغب ص ۴۹۲

الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ ٱللَّهِ حَدِيثًا ﴾ [النساء: ۸۷] يعني: او د الله ﷻ څخه د خبرې د حیثه څوک ډېر رښتینی دی؟.

نو هرڅوک چې د کفارو په خبرو باور کوي داسې بريښي چې هغه ته د الله ﷻ څخه کفار ډېر رښتيني ښکاري ـ العياذ بالله.

هېر مو نه شي!

۵ـ په کار دي چې په ﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ ﴾ الآية- کښې لاندې مطالب هېر نه کړی شي:

الف: مؤمنانو ته په کار دي چې ټولو اهل الکتابو ته په سپک او بد نظر ونه ګوري او دا څکه چې په دوی کښې نيکان خلک هم شته کوم چې خپل کتاب (تورات) په حقه توګه قرائت کوي او تحريف پکښې نه اجراء کوي. لکه عبد الله بن سلام او نور. د همدې کبله په قرآن کريم باندې هم ايمان راوړي لکه څنګه يې چې په تورات باندې ايمان راوړی دی.

ب: همدغه ډله د دې ورتيا لري چې د "أهل الکتاب" لقب ورکړی شي څکه چې د خپل کتاب حق يې ښه پوره اداء کړی دی.

ج: په دې ايت کښې نبي کريم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شوې ده چې ستا دعوت بې نتيجې نه دی پاتې شوی چې که په ډېرو آهل الکتابو باندې يې اثر نه دی غورځولی په يوه ډله باندې يې خو ښه پوره اثر اچولی دی چې په ايمان باندې مشرف ګرځېدلي دي، نو ته په همدغې ډلې باندې سترګې يخې کړه.

د: په دې ايت کښې د معاندينو هغه خبره رد شوې ده چې وايي که قرآن حق وی نو آهل الکتاب به ورباندې ايمان راوړي څکه چې دوی آهل العلم (د علم خاوندان) دي.

د رد کېدلو وجه يې دا ده چې د اهل الکتابو مخلصو اشخاصو ورباندې ايمان راوړی دی چې خپل کتاب په حقيقي معناوو کښې قرائت کوي او تحريف ته پکښې ځای نه ورکوي. نو د دوی هغه کسان په ايمان نه مشرفېږي کوم چې عناد نيولي دي او د خپل کتاب په تحريف باندې اخته دي.

هـ: د همدې ايت مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَا يَسْمَعُ بِي أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يَهُودِيٌّ وَلَا نَصْرَانِيٌّ ثُمَّ يَمُوتُ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَّا كَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ»[۱]

يعني: زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي چې د محمد ﷺ خان يې په لاس کښې دی چې (نن ورځ به) د دغه امت (اهل الکتابو او نورو کفارو) څخه هيڅوک زما په مبعوثيت سره اورېدل ونه کړي (خبر نه شي) نه يهودي او نه نصراني (او نه بل کافر) او بيا په داسې حال کښې مړ شي چې په هغه شي باندې ايمان رانه وړي په کوم باندې چې زه رالېږلی شوی يم مګر هغه به د اور (دوزخ) د ملګرو څخه وي.

[۱] صحيح مسلم ج۱ ص۸۶

﴿يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ وَأَنِّي فَضَّلۡتُكُمۡ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ۝ وَٱتَّقُواْ يَوۡمٗا لَّا تَجۡزِي نَفۡسٌ عَن نَّفۡسٖ شَيۡـٔٗا وَلَا يُقۡبَلُ مِنۡهَا عَدۡلٞ وَلَا تَنفَعُهَا شَفَٰعَةٞ وَلَا هُمۡ يُنصَرُونَ ۝﴾ البقرة

[۱۲۲] ای د یعقوب علیه السلام اولادې! تاسو زما هغه نعمت درپه یاد کړئ کوم چې ما په تاسو (او ستاسو په پلرونو) باندې پېرزو کړی وه.

او (بل دا نعمت هم درپه یاد کړئ) چې یقینًا ما تاسو ته (د خپلې زمانې) په ټولو عالمونو باندې فضلیت (بهتري) درکړې وه.

[۱۲۳] او تاسو (په ایمان سره) د داسې ورځې (د عذابه د خپلو ځانونو) ساتنه وکړئ، چې په هغې کښې هیڅ نفس د بل نفس څخه څه شی په غاړه نه شي اخستی، او نه ترې فدیه قبلېږي او نه ورته (د الله ﷻ د اجازې پرته) شفاعت څه ګټه رسولی شي، او (بالآخره) نه به دوی وي چې (د کومه پلوه) ورسره نصرت وکړی شي.

ارتباط او توضیحات

۱ـ په وړاندېني متصل ایت کښې د بني اسرائیلو (اهل الکتاب) د هغې ډلې ذکر نازل شوی وه کومه چې خپل کتاب (تورات) په حقه توګه قرائت کوي او په نتیجه کښې په ایمان باندې مشرف ګرځي. په دې ایتونو کښې هغوی ټول همدغه چال چلند ته دعوت کړی شوي دي چې تاسو ټول د الله ﷻ نعمتونه درپه زړه کړئ او په شکریه کښې یې د همدغې ذکرې شوې ډلې تګلاره خپله کړئ ترڅو په ایمان مشرف جوړ شئ.

۲ـ دغو دواړو ایتونو ته ورته دوه ایتونه [البقرة:۴۷، ۴۸] په ډېر لږ تغیر سره وړاندې تېر شوي دي، نو هیله ده چې د هغو دواړو ایتونو توضیحات په دې دواړو ایتونو کښې په نظر کښې ونیولی شي چې مونږ یې په بیا تکراولو سره کتاب نه شو اوږدولی.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ذکرو شوو ایتونو په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: په دغو دواړو ایتونو کښې په دقیق نظر سره تکرار نشته، بلکې اعتباري تغایر لري هغه دا چې هلته دواړه ایتونه د مدعی په اعتبار نازل شوي وه او دلته د ډېرو دلایلو څخه وروسته د نتیجې په اعتبار سره نازل شوه.

منطقیان وایي چې مدعی او نتیجه فقط اعتباري فرق لري، چې د یوه مطلب د استدلال څخه وړاندې د "مدعی" په نامه او د استدلال څخه وروسته همدغه مطلب د نتیجې په نامه یادېږي. د به وضاحت دپاره لاندې مثال ولولئ.

مدعی - اَلْعَالَمُ حَادِثٌ. یعني: ټول عالم حادث دی.

دلیل - بِأَنَّهُ مُتَغَیِّرٌ وَكُلُّ مُتَغَیِّرٍ حَادِثٌ. یعني: ځکه چې ټول عالم متغیر دی او هر متغیر حادث دی.

نتیجه - فَالْعَالَمُ حَادِثٌ. یعني: نو ټول عالم حادث دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: ایا په اعتباري تغایر سره د تکرار مخه نیوله کېږي؟

مونږ وایو چې: دغه تغایر په شریعت کښې مقبول دی او د حکم په تغیر باندې اثر غورځوي. د په وضاحت دپاره د یوه حدیث لاندې مضمون ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ نه فرضي خیراتونه خواړه لکه زکات او عُشر. او نه استحبابي خیراتونه لکه نفلي ورکړی شوي مالونه او خوراکونه. بلکې یوازې سوغات یې اخست او هم یې سوغاتي خوراکونه خواړه.

ب: یوه ورځې د نبي کریم ﷺ حضور ته څه پخه غوښه وړاندې کړی شوه ترڅو ترې استفاده وکړي، خو په عین حال کښې ورته وویلی شوه چې: ای د الله رسوله! دا خیراتي غوښه ده چې بریرې رضي الله عنها ته ورکړه شوې ده (او ته خو خیرات نه خورې).

نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «هُوَ عَلَيْهَا صَدَقَةٌ وَهُوَ لَنَا هَدِيَّةٌ»[1] یعني: دا غوښه په بریرې رضي الله عنها باندې خیرات ده خو همدا غوښه زمونږ دپاره (د بریرې رضي الله عنها د پلوه) سوغات ده (او د سوغات څخه خو زه استفاده کوم).

هېر مو نه شي!

۵_ هېر مو نه شي! چې د قرآن کریم ځینې قیصې بیا-بیا ذکرې شوې دي خو په دغو ټولو کښې تکرار نشته بلکې په اعتباراتو سره یوه د بلې څخه جدا او بېله ده.

دغه اعتبارات د مقامونو په لحاظ فرق لري نو که مونږ ته بېل بېل اعتبار څرګند نه شي نو هغه به زمونږ علمي قصور وي او بس.

د مقامونو په مقتضی په یوه ځای کښې یو ډول عبارت نازل شوی دی او په بل ځای کښې بل ډول عبارت نزول موندلی دی.

یوه قیصه په یوه مقام کښې لنډه نازله شوې ده او په بل مقام کښې یې په ښه تفصیل سره نزول موندلی دی حتی چې په ځینو مقامونو کښې ورته محض اشاره شوې ده. د ښه وضاحت دپاره په ذکرو شوو دوارو ایتونو کښې د ځینو کلماتو د تقدیم او تاخیر اعتبارونه ولولئ، هغه دا:

الف: هلته اول د شفاعت عدم مقبولیت ته اشاره شوې ده او بیا د فدیې عدم اخذ ذکر شوی دی چې ﴿ وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَٰعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ ﴾ نازل شوی دی. دا ځکه چې د جنایتکار د نجات

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۲۰۲

دپاره اول شفاعت صورت نیسي خو چې کله شفاعت قبول نه شي نو فدیه ورکوله کېږي.
ب. دلته بالعکس لومړی د فدیې د عدم اخذ (نه اخستلو) او بیا د شفاعت عدم قبول ذکر نازل شوی دی چې: ﴿ وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنفَعُهَا شَفَٰعَةٌ ﴾ نزول موندلی دی. او دا خکه چې ملته په راتلونکو متصلو ایتونو کښې د پیغمبرانو ذکر نه وه او دلته شته دی لکه ابراهیم ، یعقوب او اسحاق نو په ذکر شوي ترتیب سره د شفاعت عدم مقبولیت د هغو کسانو سره اتصال موندي د کومو شفاعت ته چې بني اسرائیل په تمه وه.
ته به وایي چې هغوی په غوږ باندې وهلي شوي دي چې د دغو پیغمبرانو شفاعت هم د الله د اجازې څخه پرته په ګټه نه تمامېږي او نه دوی بدون د اجازې شفاعت کولو ته اقدام کوي او بالآخره نه د دوی شفاعت د ظالمانو په هکله د قبول درجې ته پورته کېږي لکه چې په راتلونکي متصل ایت کښې وربانديې صراحت نازل شوی دی.

﴿ وَإِذِ ٱبْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۖ قَالَ إِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۖ قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِى ۖ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٢٤﴾ وَإِذْ جَعَلْنَا ٱلْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَٱتَّخِذُوا۟ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ۖ وَعَهِدْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْعَٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴿١٢٥﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ ٱجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا وَٱرْزُقْ أَهْلَهُۥ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ مَنْ ءَامَنَ مِنْهُم بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۖ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُۥ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُۥٓ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلنَّارِ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَٱجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَٱبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾ ﴾

[۱۲۴] او هغه وخت (یاد کړه) چې کله ابراهیم لره خپل رب په څو کلماتو (ارشاداتو) سره امتحان کړ نو ابراهیم دا (ارشادات) پوره کړه (او په امتحان کښې کامیاب شو).
(ابراهیم ته) خپل رب وویلې چې: (ای ابراهیمه!) یقیناً زه د خلکو دپاره تا امام ګرځوونکی (جوړوونکی) یم.

ابراهیم ﷺ وویلې چې: (ای ربه!) ته زما د اولادې څخه (هم د ځینو کسانو امام جوړوونکی) شه. د ابراهیم ﷺ رب ﷻ وویلې چې: (دا کار به وکړم خو) زما وعده ظالمانو ته نه رسېږي (د ظالمانو پکښې برخه نشته).

[۱۲۵] او هغه وخت (هم یاد کړه) چې مونږ بیت الله (حرم شریف) د خلکو دپاره د بیا بیا ورتلو ځای او هم د امن ځای وګرځاوه.

او (مو ویلې چې) تاسو د ابراهیم ﷺ د مقام څخه د لمانځه ځای ونیسئ؛ (د هغه په شاوخوا کښې لمونځ وکړئ).

او (هغه وخت هم یاد کړه چې) ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ ته مونږ کلکه توصیه وکړه چې تاسو دواړه زما کوټه پاکه وساتئ؛ (البته) د طواف کوونکو او هلته د کیناستونکو او هم د رکوع کوونکو (او) سجده کوونکو (لمونځ کوونکو) دپاره.

[۱۲۶] او هغه وخت (هم یاد کړه) چې ابراهیم ﷺ وویلې چې ای زما ربه! دا (بیدیا ځمکه) امن درلودونکی ښار وګرځوه، او اهل (اوسېدونکو) ته یې د میوجاتو څخه (ښې پرېمانه) ور روزي کړه.
(البته) د دوی څخه د هغو اوسېدونکو دپاره کومو چې په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځ (د قیامت په ورځ) ایمان راوړی وي.

د ابراهیم ﷺ رب ﷻ وویلې چې: (دا کار به وکړم) او هر چا چې کفر غوره کړی وي نو هغه ته به هم لږ وخت ناچیزه متاع ورکړم، بیا به یې د اور عذاب ته ورمجبور کړم او اور د بېرته ورګرځېدلو ډېر بد ځای دی.

[۱۲۷] او هغه وخت (هم یاد کړه) چې د بیت الله (کعبې شریفې) څخه ابراهیم ﷺ او (هم) اسماعیل ﷺ (په ګډه سره) بنیادونه اوچتول (لوړول).
دوی دواړو وویلې چې: ای زمونږ ربه! زمونږ څخه (دا کوټه جوړول) قبول کړې. یقینًا ته همدا ته اورېدونکی (او) پوه یې.

[۱۲۸] ای زمونږ ربه! مونږ دواړه تاته غاړه ایښودونکي وګرځوه (چې غاړې ایښودلو ته ادامه ورکړو).

او زمونږ دواړو د اولادونو څخه هم یوه ډله تا- غاړه ایښودونکي وګرځوه (چې زمونږ خط السیر تعقیب کړي).

او (ای زمونږ ربه!) مونږ ته خپل د حج مواقف (او عبادتونه) راولیده کړې او په مونږ باندې په رحمت سره رجوع وکړې. یقینًا ته همدا ته ډېر توبه قبلوونکی (او) ډېر مهربان یې.

[۱۲۹] ای زمونږ ربه! ته زمونږ په اولاده کښې د همدوی څخه داسې پیغمبر مبعوث کړې چې په همدوی باندې ستا ایتونه قرائت کوي او د کتاب او احادیثو ښودانه ورته کوي او (هم) یې تزکیه کړي. یقینًا ته همدا ته د کلکې ارادې درلودونکی (او) د حکمت خښتن یې.

ارتباط

۱ـ که څوک وايي چې: د [البقرة: ۴۰] ايت څخه راپه دې خوا آن د ذکر شوي ايت پورې پنځه اتيا (۸۵) ايتونه د بني اسرائيلو په هکله نازل شوي دي، نو پوښتنه دا ده چې په څه مناسبت سره په دې مقام کښې ناڅاپه د کلام مخ د هغوی څخه د ابراهيم ﷺ د حالاتو بيان ته واړولی شو؟

مونږ وايو چې: د دې څخه وړاندې چې مونږ ذکر شوی اعتراض جواب کړو، غواړو چې د يوې لنډې مقدمې په توګه څه معلومات وړاندې کړو. هغه دا چې:

۲ـ ځينې علماء کرام وايي[1] چې د قرآن کريم د ايتونو ترمنځ د ارتباطاتو او مناسباتو لټول بالکل عبثه خبره ده په کار دي چې هيڅوک ورپسې هڅه ونه کړي. او دا ځکه چې:

الف: قرآن کريم په تقرير سره نازل شوی دی، (نه په کتابت سره) چې په دروېشتو (۲۳) کلونو کښې يې تکميل موندلی دی، نو څه اړتيا نشته چې د ايتونو د ارتباطاتو دپاره يې په تکلف سره وجوه وتراشو.

ب: د قرآن کريم اکثره ايتونه د حوادثو په سبب نازل شوي دي نو لکه څنګه چې د حوادثو په منځکښې تناسب موجوديت نه لري، نو د ايتونو ترمنځ به د کومه شي.

ج: يا په بل عبارت د يوه خطيب خطبات د مخاطبينو په لحاظ او د مقام په لحاظ او همدارنګه د زمانې په لحاظ فرق کوي او داسې نور. نو که د يو خطيب د دروېشتو (۲۳) کلونو خطبات راغونډ کړی شي هيڅوک د خطباتو ترمنځ تناسبات نه لټوي او نه ورباندې څوک اعتراض کوي چې دا خطبه د بلې څخه ولې بې ارتباطه ده؟.

د: د قرآن کريم نزولي ترتيب د موجوده عثماني ترتيب څخه مغاير دی او په دغه ترتيب کښې د نبي کريم ﷺ څخه د مناسباتو احاديث نه دي روايت شوي.

نو که څوک په ايتونو کښې مناسبات لټوي هغه به صرف په عقل باندې اتکاء کوي او پوره څرګنده ده چې دغسې لټونه د فلاسفه وو لټون ته ورته ده. په کار دي چې په قرآن کريم کښې په کار وانه چوله شي.

۳ـ اکثره علماء کرام وايي چې د قرآن کريم ايتونه سره يو تربله پوره تناسب لري. همدا نظر د [الزمر: ۳۲] ايت څخه هم په اشارې سره څرګندېږي، او مونږ ته هم همدغه نظر په زړه پورې برښېږي چې په دې کتاب کښې به مونږ إن شاء الله ﷻ په همدغه نظر باندې اجراءات کوو.

هو! په کومو ځايونو کښې چې مونږ ورباندې نه پوهېږو نو د هغه سبب زمونږ علمي قصور دی، او دا ځکه چې:

نو په کار دي چې د الله ﷻ په کومک په دغې باره کښې د بشري توان په اندازه هڅې وکړی شي.

الف: د کوم کلام چې مضامين او مطالب تناسب ونه لري هغه کلام خوندور او مزه ناک نه دی؛

[1] تفسير فتح القدير ج۱ ص۱۳۷

ډېر کار ده چې د ایتونو تناسبات وموندل شي ترڅو د قرآن کریم فصاحت او بلاغت لا زیات
ښکاره شي او داسې مثال ولري لکه چې ملغلرې په یوه مزي کښې پیلې شوې وي.

ب: دا هم د قرآن کریم د اعجاز نښه ده چې په درویشتو (۲۳) کلونو کښې د بېلابېلو حوادثو په
تړاو نازل شوی دی، خو د دې سره سره د ایتونو تناسب یې په ځای پاتې دی، ته به وایې چې ټول
ایتونه په یوه وخت او یوه مقام کښې نازل شوي دي.

ج: نو په کار دي چې د قرآن کریم ایتونه په بشري خطباتو باندې قیاس نه کړی شي کومې چې په
بېلو وخت او ځای او هم په عمر او اغراضو سره فرقونه مومي.

د: که څه هم د قرآن کریم ایتونه د حوادثو په سبب نازل شوي دي مګر منظور پکښې خاص
حوادث او خاص واقعات نه دي بلکې د مفهوم عموم ته اعتبار دی، چې د مفهوم په عموم باندې د
حوادثو خصوص کوم اثر نه لري.

ه: که څه هم د قرآن کریم نزولي ترتیب د عثماني ترتیب څخه جدا وه مګر په لوح محفوظ کښې
په همدغه عثماني ترتیب باندې موجود دی په کوم باندې یې چې مونږ قرائت کوو[1]. نو په نزول سره
یې اصلي ترتیب د منځه نه دی تللی، لکه چې څوک یو کتاب پاڼې پاڼې کړي چې ټول تیت پرک شي
خو بېرته یې راغونډ کړي او په اصلي ترتیب باندې یې د دوهم ځل دپاره مرتب کړي.

و: د ایتونو تناسب ته په احادیثو کښې اشاره شوې ده، نو صرف په عقل باندې اتکاء نه لري. دا
ځکه چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د دې کتاب په دوهمه سریزه کښې د یوه حدیث په رڼا کښې لیکلي
دي چې د ایتونو ترتیب بالاتفاق توقیفي دی او د سورتونو ترتیب د جمهورو علماوو کرامو په نزد
هم توقیفي دی چې اجتهاد ته پکښې دخل نشته.

د اعتراض ځواب

۴- د ذکرې شوې مقدمې څخه وروسته مونږ د ذکر شوي سوال په هکله وایو چې: دغه ایتونه د
وړاندېنیو ایتونو سره د لاندې وجوهو د کبله ارتباط لري:

الف: په تېر شوو پنځه اتیا (۸۵) ایتونو کښې په عقلي او نقلي دلایلو سره بني اسرائیل دعوت
کړی شوي وه چې په آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) باندې ایمان راوړي او همکاري ورسره وکړي.
په دې ایتونو کښې همدغه کار ته د خپلو پلرونو په توصیو سره دعوت کېږي چې ابراهیم ﷤ او
یعقوب ﷤ خپلو اولادونو ته څنګه-څنګه پیغامونه پرېښي دي.

ب: هلته د بني اسرائیلو څخه دا خبره هم راحکایته شوې وه چې هغوی مختار امت دی، او دلته
همدغه خبره د اشارې په توګه رده شوې ده چې بني اسرائیل او بني اسماعیل ﷤ د نسب په لحاظ
دواړه په ابراهیم ﷤ ګډېږي، نو د نسب په لحاظ یوه ډله په بلې ډلې باندې څه فضیلت نه لري. نو
حاصل یې داسې راځي:

[1] الاتقان في علوم القرآن للسیوطي ج۱ ص۶۳

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل ټول دعوتي امت باندې عموماً او په بني اسرائیلو باندې خصوصاً د خپل رب ﷻ د پلوه څه مطالب قرائت کړه. هغه دا چې:

۱ـ تاسو هغه وخت یاد کړئ په کوم کښې چې ابراهیم ﷺ د خپل رب ﷻ د پلوه په څو ارشاداتو سره امتحان کړی شو.

۲ـ ابراهیم ﷺ په دغه امتحان کښې بریالی شو نو خپل رب ﷻ ورته وویلې چې:

ای ابراهیمه! ته په امتحان کښې کامیاب شوې او د دې خبرې جوګه شوې چې د قیامت د ورځې پورې ټولو خلکو ته امام وګرځې، نو زه د دغه کار کوونکی یم او د ټولو خلکو دپاره تا امام جوړوونکی یم، نورو خلکو ته په کار دي چې هرڅوک په خپل امتحان کښې ستا غوندې بریالي ووځي او په تا پسې اقتداء وکړي.

۳ـ ابراهیم ﷺ وویلې چې ای زما ربه! زما د اولادې څخه هم ځینې داسې کسان جوړ کړه چې خلک ورپسې په نېکیو کښې اقتداء وکړي.

۴ـ ابراهیم ﷺ ته خپل رب ﷻ د ذکر شوي سوال په هکله وفرمایل چې:

زه د دغه کار کوونکی یم، نو ستا په اولاده کښې به هم ځینې کسان امامان جوړ کړم، خو په یاد ولره چې زما دغه وعده ظالمانو ته نه رسېږي او هغوی امامان نه شي جوړېدلی او هغوی پکښې برخه نه شي موندلی.

۵ـ ای پیغمبره! ته هغه وخت هم یاد کړه چې مونږ بیت الله (کعبه شریفه) دخلکو دپاره د اجتماع او راغونډېدلو خای وګرځاوه او هم مو په همدغه خای کښې ټولو خلکو ته امن ورپېرزو کړ چې په دغه خای کښې به هیڅوک د خپل خان دپاره خطر نه احساسوي که څه هم هلته ورسره ډېر سخت دښمن پیوستون ولري.

په دې باندې علاوه هغه وخت هم یاد کړه چې مونږ د ابراهیم ﷺ په ذریعه خلکو ته وویلې چې: تاسو د ابراهیم ﷺ د مقام څخه د خپلو خانونو دپاره د لمانځه خای ونیسئ او لمونځونه پکښې اداء کړئ، البته کله چې د حج ارکان اداء کوئ.

۶ـ دا هم خلکو ته وریاده کړه چې مونږ ابراهیم ﷺ او د ده زوی (اسماعیل ﷺ) ته کلکه توصیه کړې وه چې تاسو دواړه زما کوټه (کعبه شریفه) جوړه کړئ او د بوتانو او پلیتیو څخه یې پاکه وساتئ، البته د طواف کوونکو او هلته د ناستو کسانو دپاره چې د بیت الله په لیدلو باندې سترګې یخوي او هم د رکوع کوونکو او سجده کوونکو دپاره چې په لمانځه باندې مشغول وي.

۷ـ ای پیغمبره! ته هغه وخت هم یاد کړه چې ابراهیم ﷺ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې:

الف: ای زما ربه! دغه خای چې سمدستي یوه بیدیا ده داسې ښار وګرځوې چې د خلکو ګڼه ګوڼه پکښې زیاته وي او د دې سره‌سره د امن خای وي چې هیڅوک پکښې د خپل دښمن د پلوه نه متضرر کېږي.

پاره (۱)
ب: ای ربه! ددغه مقام او ددغه ښار اوسېدونکو ته د هر ډول میوجاتو څخه ور روزي کړې او ښه پرېمانه خوراکونه ورته ورکړې، البته د دې ښار هغو اوسېدونکو ته کوم چې مؤمنان وي (ظالمان نه وي) چې په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځ باندې سمه شرعي عقیده ولري او ایمان ورباندې راوړي.
۸_ ابراهیم ؑ ته د ذکرې شوې غوښتنې په ارتباط خپل رب ﷻ جواب ورکړ چې:
الف: ستا سوال قبول دی د دغه ښار اوسېدونکو ته به ښې پرېمانه مېوې ورکړم او د رزق پراخي به وربېرزو کړم.
ب: خو څرنګه چې ذکر شوي نعمتونه دنیاوي نعمتونه دي نو ظالمان به ترې ونه باسم بلکې هغوی ته به هم پکښې برخه ورکړم. یا په بل عبارت د دغه ښار د اوسېدونکو څخه چې هرڅوک کفر او شرک غوره کړي نو هغه ته به هم د لږ وخته پورې د نعمتونو څخه د استفادې کولو موقع ورکړم چې د مرګ د ورځې پورې ترې ګټه اوچته کړي.
نو بیا به همدغه ظالم او کافر د قیامت په ورځ د مرګ څخه وروسته مجبور کړم چې دوزخ ته ورداخل شي او پکښې معذب شي حال دا چې دوزخ د بېرته ورګرځېدلو ډېر بد ځای دی.
۹_ او ای پیغمبره! هغه وخت هم یاد کړه چې ابراهیم ؑ او اسماعیل ؑ دواړو په ګډه د کعبې شریفې هغه تاداوونه د خاورو څخه رالوڅ کړه او دواړو شروع وکړه چې دغه تاداوونه اوچت کړي او د یوې کوټې شکل ورکړي.
نو په همدغه حال کښې ذکرو شوو دواړو پیغمبرانو خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه او دواړو وویل چې:
الف: ای زمونږ ربه! زمونږ دغه محبت په خپل نزد کښې قبول وګرځوې چې مونږ لګیا یاستو د کعبې تاداوونه اوچتوو.
ب: ای زمونږ ربه! یقیناً همدا ته زمونږ د سوالونو اورېدونکی یې او همدا ته زمونږ په زړونو باندې پوه یې چې په سوچه اخلاص مو کار پیل کړی دی.
ج: ای زمونږ ربه! مونږ دواړه تاته د مرګ د وخته پورې په دوامداره توګه غاړه اېښودونکي وګرځوه او په همدغه حالت باندې مو ثابت قدم ولره.
د: ای زمونږ ربه! زمونږ دواړو د اولادې څخه هم یوه ډله د مرګ د وخته پورې خپل اقدس ذات ته غاړه اېښودونکي او ثابت قدمه وګرځوه.
هـ: ای زمونږ ربه! مونږ ته په خپل فضل سره د حج مناسک او ارکان راوښیه او هم په مونږ باندې په رحمت سره رجوع وکړه. دا ځکه چې یقیناً یوازې همدا ته ډېر توبه قبلوونکی او ډېر مهربان یې.
و: ای زمونږ ربه! زمونږ دواړو په اولاده کښې د همدوی څخه داسې یو پیغمبر مبعوث کړې کوم چې په همدوی باندې ستا ایتونه وخت په وخت قرائت کوي او د توحید دعوت ته ادامه ورکوي، کوم چې دوی ته ستا کتاب تعلیموي او د حکمت خبرې (احادیث) ورته زده کوي، او بالآخره کوم چې همدوی د شرکیاتو او کفریاتو څخه پاکوي او د پلیتیو څخه د پاک پاتې کېدلو لارې چارې ورښایي.

ز: ای زمونږ ربه! یقینًا همدا ته د کلکې ارادې درلودونکی یې، چې هیڅوک ستا د ارادې په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی. او یقینًا همدا ته د حکمت والا یې، چې هر کار دې د حکمت په بنیاد صورت نیسي، ستا په یوه کار باندې هم د عیب لګولو او د ګوتې د اېښودلو ځای نشته.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَإِذِ ٱبْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ رَبُّهُۥ﴾ کښې د "إِبْرَاهِيم" کلمه په قرآن کریم کښې نهه نوي (۹۹) کرته نازله شوې ده، دا کلمه د نبي کریم ﷺ د یو دېرشم (۳۱) نیکه نوم ده[۱].

د همدې کلمې په ارتباط لاندې معلومات ولولئ:

الف: دا کلمه اعجمي ده چې په اعجمي او عربي دواړو کښې د "أب رحيم"[۲] د ډېر مهربان پلار معنی ورکوي.

ب: که څه هم دا نوم د ابراهیم ﷺ د ماشومتوب نوم دی خو الله ﷻ نوموړی په نتیجه کښې د همدغه نامه مصداق وګرځاوه چې د ټولو خلکو دپاره امام جوړ شو او د ډېر مهربان پلار غوندې ورباندې زړه سواندی جوړ شو.

الله ﷻ همدغه مطلب ته اشاره کړې ده چې: ﴿ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّٰهٌ مُّنِيبٌ ﴾ [هود: ۷۵] یعني: یقینًا ابراهیم ﷺ حوصله ناک (او) زړه سواندی (او هم الله ﷻ ته) رجوع کوونکی وه.

ج: خواخوږي او زړه سواندي مشر ته د مهربان پلار لقب ورکولی کېږي، د همدې کبله نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې خپل ځان د پلار سره تشبیه کړی دی چې: «إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ بِمَنْزِلَةِ الْوَالِدِ»[۳] یعني: یقینًا زه ستاسو دپاره د والد (پلار) غوندې یم (حتی چې د بیت الخلاء آداب هم درزده کوم).

د همدې کبله په پښتو کښې نامتو شاعر عبد الرحمن مومند د "بابا" په نامه شهرت موندلی دی.

د: د همدغې زړه سواندی او خواخوږی اثرات دي چې ابراهیم ﷺ په عالم برزخ کښې د مسلمانانو د ماشومانو د اجتماع ځای ګرځولی شوی دی او ماشومان ترې داسې راتاو دي لکه چې په دنیا کښې د خپل مهربان پلار څخه راتاو وي همدغه مضمون نبي کریم ﷺ په خوب کښې لیدلی وه[۴] حال دا چې د پیغمبر خوب وحې دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه څرنګه چې د الله ﷻ علم ازلي او ابدي دی نو امتحان ته څه اړتیا نه لري خو بندګان د دې دپاره د امتحان لاندې نیسي ترڅو چې هر چا ته د خپلې نیکی یا خپلې بدی اندازه څرګنده شي، چې نېکان د نورو نېکانو سره سیالي ونه کړي او بدان په خپله سزا باندې قناعت خپل کړي.

---

(۱) البحر المحیط ج۱ ص۵۹۹
(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۹۶
(۳) سنن ابي داود ج۱ ص۳
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۱۸۵

"کلمات" څه معنی؟

۲ـ په ﴿ بِكَلِمَـٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ﴾ کښې د "كَلِمَات" کلمه په دې مقام کښې د اوامرو او نواهیو (شرعي ارشاداتو) څخه عبارت ده[۱]. پاتې شوه دا خبره چې هغه کوم ارشادات وه چې الله ﷻ ورباندې ابراهیم ﷺ امتحان کړی وه؟، نو په دې کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي چې تقریباً شپاړسو (۱۶) قولونو ته رسېږي[۲]. د مثال په توګه:

الف: دغه ارشادات د لسو (۱۰) احکامو څخه عبارت دي[۳]، هغه دا دي:

خوله وینځل، پوزه وینځل، د بریتونو لنډول، د مسواک وهل، د ږیرې پرېښودل، د نوکانو قلم کول، د نامه څخه لاندې ویښتان اخستل، د تخرګونو ویښتان ویستل، استنجاء کول، ختنه کول.

په دغو لسو ارشاداتو کښې لسم ارشاد درونډ ارشاد وه او ابراهیم ﷺ پکښې کامیاب شو. او دا ځکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «اخْتَتَنَ إِبْرَاهِيمُ النَّبِيُّ ﷺ وَهُوَ ابْنُ ثَمَانِينَ سَنَةً بِالْقَدُومِ»[۴]

یعنې: ابراهیم ﷺ چې د الله ﷻ پیغمبر وه خپل ځان یې په تخذې سره په داسې حال کښې ختنه کړ چې عمر یې اتیا کاله وه.

ب: د "كَلِمَات" په کلمې سره لاندې ارشاداتو ته اشاره ده[۵]:

اول: د توحید دپاره اور ته د وراچولو زغمل چې په [الأنبياء:۶۸] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

دوهم: د خپل زوی د ذبحه کولو ماموریت ترسره کول، چې په [الصافات:۱۰۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

دریم: د الله ﷻ د رضامندۍ دپاره هجرت کول، چې په [العنكبوت:۲۶] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

څلورم: د الله ﷻ په امر خپله مېرمن (هاجر رضي الله عنها) او خپل ماشوم زوی (اسماعیل ﷺ) د مکې په بیدیا کښې پرېښودل، چې په [إبراهيم:۳۷] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

تبصره

۳ـ مونږ ته داسې برېښې چې دلته د ابراهیم ﷺ د عالي شان بیان مطلب دی چې په هغو ټولو امتحاناتو کښې کامیاب شو د کومو لاندې چې خپل رب ﷻ واقع کړی وه.

دلته د امتحاناتو د تشخیص بیان مطلب نه دی او نه ورته څه اړتیا شته، که بالفرض تشخیص ته یې څه اړتیا وی نو هرومرو به الله ﷻ تشخیص کړی وی.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۶۴
(۲) زاد المسیر ج۱ ص۱۲۴؛ روح المعاني ج۱ ص۳۷۴؛ الدر المنثور ج۱ ص۲۷۳؛ تفسیر الطبري ج۱ ص۵۲۴
(۳) المحرر الوجیز ج۱ ص۳۴۸
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۳؛ صحیح مسلم ج۲ ص۲۶۵
(۵) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۵۵

په دې باندې علاوه که دلته د ټولو علماوو کرامو اقوال اراده کړی شي هم څه منافات سره نه لري او د "کَلِمَات" د کلمې په تفسیر کښې شمولیت موندلی شي.

زمونږ په نظر دغه ایت ته ورته دی کوم چې د موسی ﷺ په ارتباط نازل شوی دی چې ﴿ وَفَتَنَّٰكَ فُتُونًا ﴾ [طه: ۴۰] یعني: او ای موسی! مونږ ته په ډېرو امتحانونو سره امتحان کړې.

"إِمَام" څه معنی؟

۴ـ په ﴿ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ﴾ کښې د "إِمَام" کلمه د هغه کس یا هغه شي دپاره وضع شوې ده کوم چې د نورو کسانو دپاره یا د نورو کارونو او شیانو دپاره د اقتداء کولو ځای وي[۱]، لکه رئیس د قوم دپاره، یا لکه د رجې تار د تعمیراتي کارونو دپاره.

دغه کلمه په "أَئِمَّة" سره جمعه کېږي او په نېکانو او بدانو دواړو کښې استعمالېږي، لکه:

الف: ﴿ وَجَعَلْنَٰهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا ﴾ [الأنبياء: ۷۳] یعني: مونږ ذکر شوي پیغمبران امامان ګرځولي وه چې زمونږ په امر به یې خلکو ته د سمې لارې ښودانه کوله.

ب: ﴿ وَجَعَلْنَٰهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى ٱلنَّارِ ﴾ [القصص: ۴۱] او مونږ فرعونیان امامان ګرځولي وه چې اور (دوزخ) ته به یې بلنه کوله.

ابراهیم ﷺ په څه شي کښې امام ګرځولی شوی وه؟

۵ـ پاتې شوه دا خبره چې د الله ﷻ د پلوه ابراهیم ﷺ په څه شي کښې امام ګرځولی شوی وه حال دا چې هر یو پیغمبر د خپل امت دپاره امام دی؟، نو د دې خبرې جواب دا دی چې ابراهیم ﷺ په عام مقبولیت او هم په ولاء او براء (پیوستون او پرېکړه) کښې د قیامت تر ورځې پورې د ټولو خلکو دپاره امام دی چې تګلاره یې د توحید معیار دی، نو که څوک ورته د رئیس الموحدین لقب ورکړي هم باک به یې نه وي ـان شاء الله ﷻ. لکه چې ځینو مفسرینو کرامو[۲] په همدې لقب یاد کړی دی.

په همدې ارتباط لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: هره ډله ابراهیم ﷺ خپل هم مسلکی ګڼي چې یهودان ورته یهودي وایي او نصارا ورته نصراني وایي او مشرکان ورته مشرک وایي او داسې نور.

نو هره یوه ډله ورته د نژدېکت دعوه کوي خو الله ﷻ په دې باره کښې داسې فیصله کړې ده چې: ﴿ مَا كَانَ إِبْرَٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَٰكِن كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ۝ إِنَّ أَوْلَى ٱلنَّاسِ بِإِبْرَٰهِيمَ لَلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ وَهَٰذَا ٱلنَّبِيُّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ [آل عمران: ۶۷، ۶۸] یعني: ابراهیم ﷺ نه یهودي وه او نه نصراني وه مګر د ټولو باطلو ادیانو څخه حق دین (توحید) ته ګرځېدونکی وه، او (بالآخره) نه د مشرکانو څخه وه. یقیناً د خلکو څخه ابراهیم ﷺ ته ډېر نژدې

---

(۱) لسان العرب ج۱ ص۲۴

(۲) روح المعاني ج۱۴ ص۲۴۹

ورمرد هغه کسان دي کومو یې چې په خپله زمانه کښې اتباع (پیروي) کړې وه او (بل) دغه پیغمبر محمد ﷺ او هغه کسان دي کومو چې (په دې زمانه کښې) ایمان راوړی دی.

ب: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِيٓ إِبْرَٰهِيمَ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥ ﴾ [الممتحنة: ۴]

یعني: یقینًا ستاسو دپاره په ابراهیم ؑ او په هغو کسانو کښې کومو چې ورسره ایمان راوړی وه، ښائسته اقتداء ده (چې د خپلو کفري قومیانو او کفري اقاربو څخه بېزاره شوي وه).

ج: ابراهیم ؑ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ﴿ وَٱجْعَل لِّي لِسَانَ صِدْقٍ فِي ٱلْءَاخِرِينَ ﴾ [الشعراء: ۸۴] یعني: ای زما ربه! ماته په وروستنیو خلکو کښې ښائسته (نېک) یادښت وګرځوې.

شاید چې د ابراهیم ؑ به په دغه سوال کښې مطلب دا وه چې همدغه نېکنامي په خلکو باندې باعث وګرځي او په توحید او هم په ولاء او براء (پیوستون او پرېکړه) کښې راپسې اقتداء وکړي او د کفارو د نژدېکت څخه لاس واخلي.

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: ځینو علماوو کرامو په دې مقام کښې امامت په نبوت سره تفسیر کړی دی[۱]، نو پوښتنه دا ده چې تاسو دغه تفسیر ولې خوښ نه کړ؟

مونږ وایو چې: دغه تفسیر په دې مقام کښې د لاندې وجوهو د کبله په زړه پورې نه برېښي:

الف: د ﴿ جَاعِلُكَ ﴾ د کلمې څخه څرګندېږي چې ابراهیم ؑ ته د نبوت څخه وروسته امامت ورکړی شوی وه، که نه نو د "كَ" په کلمې سره به مخاطب نه وی ګرځولی شوی.

ب: د ﴿ لِلنَّاسِ ﴾ کلمه هم دلالت کوي چې دلته د امامت څخه نبوت مراد نه دی. او دا ځکه چې ابراهیم ؑ د ټولو خلکو دپاره پیغمبر نه وه خو په "وَلاء" او "بَرَاء" کښې امام وه او دی.

او که بالفرض د "النَّاس" څخه د خپلې زمانې خلک اراده کړی شي نو بیا د نورو پیغمبرو ؑ امتیاز د منځه ځي چې هر پیغمبر د خپلې زمانې د خلکو دپاره امام وه.

ج: د کلام د سوق څخه څرګندېږي چې ابراهیم ؑ ته د ابتلاء په نتیجه کښې امامت ورکړی شوی دی او په کسب باندې یې ترتب موندلی دی، حال دا چې نبوت کسبي شی نه دی بلکې موهبي او فضلي شی دی.

أهل التشیع څه وايي؟

۷ـ أهل التشیع وايي چې په دې مقام کښې د "إِمَامِيَت" څخه هغه مرتبه مراده ده کومه چې د نبوت او رسالت څخه لوړه ده، د کومې درلودونکی چې مطلب ته رسوونکی او د اسلامي حکومت قائمرونکی وي چې شرعي احکام په ځمکې کښې جاري او عملي کړي[۲].

[۱] زاد المسیر ج۱ ص۱۲۵
[۲] تفسیر نمونه لأهل التشیع ج۱ ص۴۳۷ـ ۴۴۶

یا په بل عبارت: هغوی د نبوت، رسالت او هم د امامیت درجات په تکاملي توګه تفسیروي، چې په لاندې توګه واضحه کېږي:

الف: د نبوت مقام دا دی چې چا ته د الله ﷻ د پلوه وحې ورنازله کړی شي.

ب: د رسالت مقام دا دی چې څوک په وحې باندې علاوه د احکامو په ابلاغ او نشر باندې هم مکلف وګرځول شي.

ج: د امامیت مقام دا دی چې څوک داحکامو په نشر او ابلاغ باندې علاوه د اسلامي حکومت په جوړولو باندې هم مکلف کړی شي چې شرعي احکام په ځمکه کښې عملي کړي او خلک مطلب ته ورسوي (چې خلافت او امارت قائم کړي).

د ذکر شوي نظر رد

۸ـ د اهل التشیع ذکر شوی نظر د قبول قابل نه دی. او دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ هر یوه پیغمبر ته د "إمَام" لقب ورکړی دی چې: ﴿ يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ ﴾ [الإسراء: ۷۱] یعني: هغه ورځ یاده کړئ چې کله مونږ هره یوه ډله خلک د خپل پیغمبر په نامه راوبلو (چې: ای د فلانکي پیغمبر امتیانوا را اوچت شئ).

ب: مطلب ته رسول، الله ﷻ پورې اختصاص لري او هیڅ پیغمبر دغه کار نه شي کولی. الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ﴾ [القصص: ۵۶] یعني: ای پیغمبره! یقیناً ته هغه چا ته هدایت نه شې کولی (چې مطلب ته یې ورسوې) د کوم هدایت (او مطلب ته رسول) چې ستا زړه غواړي، مګر الله ﷻ هغه چا ته هدایت کوي (مطلب ته یې رسوي) کوم ته یې چې اراده وشي. یا په بل عبارت: نبي کریم ﷺ لاربنوونکی دی خو مطلب ته رسوونکی نه دی. الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴾ [الشورى: ۵۲] او یقیناً (ای پیغمبره!) هرومرو ته سمې لارې ته ښوونه کوې.

ج: د ذکر شوي تفسیر او نظر په بنیاد ابراهیم ؑ هم امام نه شي جوړېدلی، ځکه چې په ﴿ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ﴾ کښې د "النَّاس" کلمه ټولو خلکو ته شامله ده، حال دا چې ابراهیم ؑ په ټولو زمانو کښې خلکو ته اسلامي حکومت نه دی قائم کړی.

د: د ذکر شوي نظر سره دا خبره هم لازمه ګرځي چې نبوت ختم دی خو هغه نبوت ختم نه دی په کوم باندې چې امامیت مشتمل دی.

هـ: د دغې نظر څخه دا هم لازمېږي چې ځینې مؤمنان (که څه هم پیغمبران نه دي) د پیغمبرانو څخه غوره او بهتر دي، لکه علي ؓ چې د اهل التشیع په نزد امام دی خو بالاتفاق پیغمبر نه دی. که څه هم هغوی د دغه لازم تناقض د رفعه کولو دپاره څه هلې ځلې کړې دي مګر څه ګټور او قناعت بښونکی جواب یې نه دی وړاندې کړی.

یو صرفي تحلیل

۹. په ﴿ وَمِن ذُرِّيَّتِي ﴾ کښې د "ذُرِّيَّة" په کلمه کښې علماوو کرامو ګڼ تحلیلونه کړي دي[۱]، خو موږ ته غوره بریښېدلی دی هغه په لاندې تکو کښې راخلاصه کوو:

الف: په "ذُرِّيَّة" کښې مشدده "يّ" د نسبت دپاره ده چې په "ذرّ" _لکه "شدّ"_ پورې یې الحاق موندلی دی.

ب: د "ذرّ" کلمه سرو کوچنیو مېږیانو ته او یا هغو کوچنیو شیانو ته وضعه شوې ده کوم چې د لمر په رڼا کښې لیدل کېږي البته په هغې رڼا کښې کومه چې یوې بندې کوټې ته د کوم منفذ (سوري) د لارې ورننوځي.

ج: که څه هم پکار وه چې د "ذریّة" په کلمه کښې د "ذ" توری په زوَر لوستلی شوی وی مګر څنګه چې د نسبتي "يّ" په پیوستون سره زښت ډېر غیر قیاسي تغیرات صورت نیسي نو دلته په همدغه بنیاد د ذکر شوي توري (ذ) زور په پېښ سره بدلون موندلی دی[۲].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ټول علماء کرام متفق دي چې د "ذُرِّيَّة" کلمه د "اولاد" معنی ورکوي او ځینې لا وايي چې دا کلمه په ماشومانو اولادونو پورې اختصاص لري.

خو غالبه دا ده چې په دې مقام کښې به ترې بالغان اولادونه مطلب وي ځکه چې ماشومان امامان نه شي جوړېدلی، حال دا چې ابراهیم ﷺ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې ای زما ربه! زما د اولادې څخه هم ځینې امامان جوړ کړه.

د لته د "عَهد" معنی

۱۰_ که څه هم په ﴿ لَا يَنَالُ عَهْدِي ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾ کښې د "عَهد" کلمه د کلکې وعدې څخه عبارت ده، خو ظاهره دا ده چې په دې مقام کښې به ترې د امامیت ګرځولو وعده مطلب وي، کومې ته چې په عین ایت کښې وړاندې اشاره شوې ده.

اهل التشیع بیا څه وايي؟

۱۱_ موږ د الله ﷻ په توفیق وړاندې په اومه (۷) توضیح کښې لیکلي دي چې اهل التشیع دلته د "امامیت" څخه خلیفه او امیر اراده کوي.

نو هغوی دهمدغه ایت شریف په استناد د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته د خلافت وړ یوازې علي ﷺ ګڼي چې په طفولیت کښې یې ایمان راوړی وه او د ظالمیت دوره یې نه ده تېره کړې[۳]. اما د دوی په نزد د ده ﷺ څخه په غیر نور ټول صحابه کرام ﷺ (د ابو بکر الصدیق ﷺ او عمر

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۴۵۲
(۲) لسان العرب ج۴ ص۳۰۴
(۳) تفسیر نمونه لاهل التشیع ج۱ ص۴۴۴

الفاروق ﷺ په شمول) ظالمان دي او د خلافت جوګه نه دي چې هر یوه د شرک دوره تېره کړې ده حال دا چې شرک د پر لوی ظلم دی.

د ذکر شوي نظر رد

۱۲_ دغه نظر د ډېرو وجو د کبله مردود دی، د مثال په توګه:

الف: د "ظَالِم" کلمه د اسم فاعل صیغه ده چې د عربیت په لحاظ په حال یا استقبال کښې استعمالېږي، نو هغه څوک ظالم ویل کېږي کوم چې سمدستي په ظلم اخته وي او یا په راتلونکې کښې په ظلم لګیا کېږي(۱).

اما هغه کس چې په تېره زمانه کښې د ظلم مرتکب ګرځېدلی وي او بیا یې ترې په اخلاص سره توبه ویستلې وي په هغه باندې د ظالم اطلاق صحت نه لري.

نو په همدې بنیاد صحابه کرام ﷺ د "ظَالِمِين" په کلمه کښې په هیڅ وجه شمولیت نه شي درلودلی.

ب: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «يَا عَمْرُو بَايِعْ فَإِنَّ الْإِسْلَامَ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهُ»(۲) یعني: ای عَمرو! بیعت وکړه (د پخوانیو جنایاتو په هکله تشویش مه کوه) چې یقیناً مسلمانېدل (ایمان راوړل) هغه جنایات پرې کوي (محوه کوي) کومو چې د اسلام راوړلو (ایمان راوړلو) څخه پخوا صورت نیولی وي.

ج: عجیبه ده چې الله ﷻ ابو بکر الصدیق ﷺ ته د خپل پیغمبر ﷺ د ملګري لقب ورکوي چې: ﴿ إِذْ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ﴾ [التوبة: ۴۰] یعني: هغه وخت چې پیغمبر ﷺ خپل ملګري (ابو بکر الصدیق ﷺ) ته وویلې چې مه خپه کېږه یقیناً الله ﷻ زمونږ سره دی. حال دا چې أهل التشيع یې د ظالمانو په ډله کښې شمېري چې پخوا یې د شرک دوره تېره کړې ده.

ته به وایې چې د ابو بکر الصدیق ﷺ په شرکي دوره باندې الله ﷻ علم نه درلود، او أهل التشيع ورباندې پوه وه او پرې خبر وه.

د: که داسې وی لکه چې هغوی یې وایي نو نبي کریم ﷺ به خپل رسالت نه وی انجام کړی چې: ﴿ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ ﴾ [الشورى: ۱۵] یعني: او ای پیغمبره! خلکو ته ووایه چې زه د دې دپاره مامور کړی شوی یم چې ستاسو ترمنځ عدل وکړم (او د ظلم مخه ونیسم).

بلکې ټول عمر به یې د ظالمانو په ډله کښې تېر کړی وی، العیاذ بالله.

یا په بل عبارت: په دې تقدیر به نبي کریم ﷺ د ظلم مخنیوی کړی وی خو خپله ناسته ولاړه به یې د ظالمانو سره وه او همدغه ظالمان به ورباندې ګران وه او حتی د دغو ظالمانو ځینو کسانو ته به یې په جنت سره زېرې هم ورکړی وي.

---

(۱) شرح ملا جامي في النحو ص۲۸۰

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۲۳۲

څو نکات

۱۲ـ په دې مقام کښې په کار دي چې لاندې نکات په ذهن کښې وساتل شي:

الف: په ﴿ وَإِذْ جَعَلْنَا ٱلْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا ﴾ کښې که څه هم د ﴿ ٱلْبَيْتَ ﴾ کلمه د کعبې شريفې نه عبارت ده مګر په دې مقام کښې ترې ټول حرم شريف مراد دی[۱] او دا ځکه چې د ﴿ لِّلنَّاسِ مَثَابَةً وَأَمْنًا ﴾ دواړه کلمې يوازې په کعبې شريفې پورې اختصاص نه لري بلکې ټول حرم ته شاملې دي.

ب: په همدغه عبارت کښې د ﴿ مَثَابَةً ﴾ کلمه د هغه ځای دپاره وضعه شوې ده کوم ته چې خلک ځي راځي او بيا-بيا ورته رجوع کوي[۲]، چې د "ة" توری يې په مبالغه دلالت کوي[۳].

ج: د همدغه مضمون په هکله ابراهيم ﷺ د الله ﷻ څخه سوال کړی وه چې: ﴿ فَٱجْعَلْ أَفْئِدَةً مِّنَ ٱلنَّاسِ تَهْوِىٓ إِلَيْهِمْ ﴾ [إبراهيم: ۳۷] يعني: ای زمونږ ربه! نو د ځينو خلکو (مسلمانانو) زړونه داسې وګرځوه چې دوی (اسماعيل ﷺ، هاجره) ته ميلان وکړي (چې بيا بيا هلته ورشي).

د: د ﴿ وَأَمْنًا ﴾ کلمه د "ذَا أَمْنٍ" په تاويل سره په ﴿ مَثَابَةً ﴾ باندې عطفه ده. يعني ته هغه وخت ياد کړه چې مونږ د کعبې شريفې په برکت ټول حرم د بيا-بيا ورتللو ځای او هم د امن خاوند وګرځاوه.

ه: په ﴿ وَٱتَّخِذُوا۟ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ﴾ کښې د "اتَّخِذُوا" کلمه د "قُلْنَا" په تقدير په ﴿ جَعَلْنَا ﴾ باندې عطفه ده[۴].

و: که څه هم ظاهره دا ده چې د "اتَّخِذُوا" په ضمير سره ټول خلک مخاطب ګرځولي شوي وي چې په عين ايت کښې ورته په "النَّاس" سره اشاره شوې ده مګر د شان نزول په بنياد بايد چې په دغه ضمير سره آخر الزمان امت مخاطب وګرځولی شي. هغه دا چې:

عمر الفاروق ﷛ په يوه حديث کښې وايي چې ما د نبي کريم ﷺ څخه وغوښتل چې ای د الله رسوله! کاشکې چې مونږ د مقام ابراهيم ﷺ په شاؤخوا کښې د لمانځه ځای ونيسو «فَنَزَلَتْ»[۵] نو ذکره شوې جمله نازله شوه.

ز: د همدې کبله أبو حنيفه رحمة الله عليه او ځينو نورو علماوو کرامو عليهم الرحمة ويلي دي چې په هر طواف کوونکي باندې دوه رکعته لمونځ واجب دی چې د طواف په اختتام کښې يې د مقام ابراهيم ﷺ په شاوخوا کښې اداء کړي[۶].

ح: که څه هم د "مقام ابراهيم ﷺ" په تعين کښې اختلاف شته مګر غوره خبره دا ده چې دغه مقام

---

[۱] البحر المحيط ج۱ ص۶۰۷
[۲] لسان العرب ج۱ ص۲۴۴
[۳] المحرر الوجيز ج۱ ص۳۵۱
[۴] تفسير ابي السعود ج۱ ص۱۵۷
[۵] صحيح البخاري ج۱ ص۵۸
[۶] احكام القرآن للجصاص ج۱ ص۷۴

د هغې ډبرې څخه عبارت دی کومه چې فعلا په مطاف کښې په یوه ښیښیي پوښ کښې بنده ده،
د کومې په ارتباط چې څینو مفسرینو کرامو ډېر اوږد بیان لیکلی دی[۲]، چې مونږ یې د لاندې څو
ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول. دغه ډبره په اصل کښې دکعبې ترڅنګ ایښې وه خو عمر الفاروق ﷺ د مطاف د پراخوالي
دپاره لږ څه وړاندې کېښودله.

دوهم. په دغې ډبرې باندې به ابراهیم ﷺ د کعبې د جوړولو په وخت کښې درېده ترڅو وکړی
شي چې د دېوال سرته یې لاس ورسېږي، حال دا چې دغه ډبره به په دغه وخت کښې په خارق العادة
توګه اوچتېده او ښکته کېده.

ط: د ﴿ أن طَهِّرَا بَيْتِيَ ﴾ څخه مطلب دا نه دی چې فعلا هلته پلیتي ده هغه ترې لرې کړئ، بلکې
مطلب دا دی چې دغه کوټه پاکه وساتئ چې څوک پکښې بوتان داخل نه کړي، ته به وایې چې د
قیامت تر ورځې پورې یې ټول خلک په همدغه پاک ساتلو باندې مامور ګرځولي دي.

ي: په ﴿ وَعَهِدْنَآ ﴾ کښې د "عَهِدْنَا" کلمه د "عَهْد" څخه اشتقاق شوې ده چې د کلکې وعدې څخه
عبارت ده. خو دلته د "أمر" او "توصیه" کولو معنی ورکوي[۳]، یعنې: او مونږ ابراهیم ﷺ او
اسماعیل ﷺ دواړو ته امر او توصیه کړې وه.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه د "إِسْمَاعِيل" کلمه اصلا اعجمي ده چې د "مطیع الله" معنی ورکوي او
یا د "اسمع ایل" څخه تخفیفه شوې ده چې ابراهیم ﷺ سوال کړی وه چې: ای الله! ماته اولاد راکړې،
نو کله یې چې ورته اولاد ورکړ همدغه د سوال کلمات یې ورته په څه تغیر سره نوم وګرځاوه[۴].

یا: په ﴿ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْعَٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴾ کښې د "الْعَاكِفِينَ" کلمه خاص د مقام په
ملحوظ د هغو کسانو څخه عبارت ده چې نه طواف کوونکي وي چې په "الطَّائِفِينَ" سره ورته اشاره
شوې ده او نه لمونځ کوونکي وي چې په "الرُّكَّعِ السُّجُود" سره ورته اشاره شوې ده بلکې چې هلته
ناست وي او کعبې شریفې ته ګوري[۵].

لنډه دا چې د ذکرو شوو درېواړو ډلو فرق اعتباري دی، کېدی شي چې یوه ډله په درېواړو
لحاظونو سره په ذکرو شوو درېواړو لقبونو سره یاده کړی شي.

سوالونه او جوابونه

۱۴ـ په ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ ٱجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا ﴾ الآية کښې د سړي په ذهن کښې څو

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۱۲
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۷۰؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۱۳؛ الدر المنثور ج۱ ص۲۸۷، ۲۹۵
(۳) المحرر الوجیز ج۱ ص۵۳۵
(۴) روح المعاني ج۱ ص۳۸۰
(۵) تفسیر الطبري ج۱ ص۵۴۰

پوښتنې ګرځي راګرځي، هغه دا چې:

الف: که څوک وايي چې: د ﴿ هَـٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا ﴾ د جملې مفهوم دا دی چې: ای ربه! دغه د مکې ځمکه (چې بېديا او بيابان دی) امن درلودونکی ښار وګرځوه؛ حال دا چې الله ﷻ د ابراهيم ﷺ د خولې څخه په بل ايت کښې داسې سوال راحکايت کړی دی چې: ﴿ رَبِّ ٱجۡعَلۡ هَـٰذَا ٱلۡبَلَدَ ءَامِنًا ﴾ [إبراهيم: ۳۵] يعني: ای زما ربه! دغه د مکې ښار امن درلودونکی ښار وګرځوه.

نو پوښتنه دا ده چې ايا د دغو دواړو ايتونو ترمنځ منافات نشته؟

مونږ وايو چې: ابراهيم ﷺ د مکې معظمې په هکله دوه کرته سوالونه کړي دي چې يو د ښار جوړېدلو څخه مخکښې وه چې په همدې ايت کښې ورته اشاره شوې ده په کوم کښې چې بحث روان دی او بل د ښار د جوړېدلو څخه وروسته وه، کوم چې په بل ايت کښې راحکايت شوی دی.

ب: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې ابراهيم ﷺ مکې معظمې ته د امن په غوښتلو باندې ډېر ټينګار کړی دی او دوه کرته يې غوښتنې دي؟

مونږ وايو چې: امن ډېر لوی نعمت دی چې د عبادت فراغت او د تجارانو تګ راتګ په همدې نعمت پورې موقوف دی.

نو که بالفرض په مکه معظمه کښې دغه نعمت موجوديت نه درلودی نو هلته به بيا بيا خلک نه وی ورغلي او د ميوجاتو بهير به په پټه درېدلی وی او کومه غټه ګڼه ګوڼه چې هلته د حج په موسم کښې جوړېږي هغه به نه وی جوړه شوې.

ج: که څوک وايي چې د دغه ايت څخه فهمېږي چې مکه معظمه د ابراهيم ﷺ په سوال سره د امن ځای ګرځېدلې ده، حال دا چې د وړاندېني متصل ايت او د وړاندېني ديارلسمې (۱۳) توضيح د "الف" د بند څخه څرګندېږي چې دغه امنيت ورته د الله ﷻ د پلوه د ابراهيم ﷺ د سوال څخه په غير ورکړی شوی وه؟!

مونږ وايو چې: په وړاندېني ايت او په وړاندېنۍ توضيح کښې د مکې معظمې هغه امن ته اشاره ده کوم چې ورته د الله ﷻ په ازلي علم کښې ټاکلی شوی وه، او په دې ايت کښې د ابراهيم ﷺ په سوال سره د همدغه ازلي امن ظهور صورت ونيوه.

په دې باندې علاوه دا هم څه لرې نه ده چې په هغه ايت کښې تکويني امن ته اشاره وي چې حيوانات او ښکاروي يې هم د اثر لاندې واقع دي چې هلته يو تربله تجاوز نه کوي، او په دې ايت کښې ابراهيم ﷺ د تشريعي امن سوال کړی دی چې: ای ربه! هرڅوک چې د مکې معظمې امن ته ضرر رسوي نو هغه ته سزا ورکړې.

په همدې مطلب باندې په بل ايت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ وَمَن يُرِدۡ فِيهِ بِإِلۡحَادِۭ بِظُلۡمٍ نُّذِقۡهُ مِنۡ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾ [الحج: ۲۵] يعني: او هر څوک چې په مکه معظمه کښې اراده وکړي چې ظلم (ګناه) ته ميلان ښکاره کړي مونږ به ورته دردناک عذاب څخه وروڅکوو (پرې اخته به يې کړو).

د: که څوک وايي چې: په مکه معظمه کښې د رزق پراخي د کفارو دپاره منظوره شوه چې ﴿ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُۥ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُۥٓ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلنَّارِ ﴾، حال دا چې ابراهیم ﷺ د رزق او میوجاتو پراخي صرف د هغه ځای د مؤمنانو اوسېدونکو دپاره غوښتې وه؟

مونږ وایو چې: د مؤمنانو په هکله ذکر شوی سوال په دلالة النّص سره قبول شوی او منظور شوی دی چې په ﴿ وَمَن كَفَرَ ﴾ کښې ورباندې د "و" توری دلالت کوي، ته به وايې چې د سوال په اجابت کښې داسې عبارت نازل شوی وی چې: "أَرْزُقُ مَنْ آمَنَ وَمَنْ كَفَرَ" ستا سوال قبول دی زه به دغه شیان هغه چا ته ور روزي کړم کومو چې ایمان راوړی وي او هغه چاته هم کومو چې کفر غوره کړی وي.

همدغه مضمون ته بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ كُلًّا نُّمِدُّ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ﴾ [الإسراء: ۲۰] یعنې: هرې یوې ډلې ته مونږ امداد ورکوو هغې ډلې ته (چې دنیا غواړي) او هغې ډلې ته (چې آخرت غواړي).

ه: که څوک وايي چې: د څه حکمت په بنیاد د مؤمنانو په هکله د سوال په اجابت باندې صراحت نازل نه شو بلکې په دلالة النّص سره اکتفاء وکړی شوه؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: حکمت پکښې دا دی چې مؤمنان په دنیاوي نعمتونو کښې اصل دي او کفار ترې په طفیلي توګه استفاده کوي. دا ځکه چې دلالة النّص د حکم په جدیت او بهترۍ باندې دلالت کوي. د مثال په توګه:

الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ ﴾ [الإسراء: ۲۳] یعنې: نو تاسو مور او پلار ته اُف مه وایاست (او تاسو د خپل مور او پلار د وهلو څخه په جدي ډول اجتناب وکړئ).

و: که څوک وايي چې: ځینو مفسرینو کرامو په دې مقام کښې یوه قیصه لیکلې ده، هغه دا چې کله الله ﷻ د ابراهیم ﷺ سوال قبول کړ نو د فلسطین څخه یې یوه ټوټه مېوه داره ځمکه راجدا کړه او د مکې معظمې د مربوطاتو څخه یې هغه ځای ته راانتقال کړه کوم چې اوس د "طَائِف" په نامه یادېږي[۱].

نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه قیصه صحت لري؟

مونږ وایو چې: مفسرینو کرامو دغه قیصه بالکل دروغه او باطله ګڼلې ده[۲] او ځینو پکښې سکوت غوره کړی دی، چې الله ﷻ هر څه کولی شي[۳].

"قَاعِدَةٌ" څه معنی؟

۱۵ـ په ﴿ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَٰعِيلُ ﴾ کښې د "قَوَاعِد" کلمه د "قَاعِدَة"

(۱) الدر المنثور ج۱ ص۳۰۴، تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۵۸
(۲) تفسیر المنار ج۱ ص۴۶۴
(۳) روح المعاني ج۱ ص۳۸۲

جمعه ده، دا د کوټې هغو بنيادونو (تاداوونو) ته ويل کېږي په کومو باندې چې د پاسه ديوالونه اوچت ولاړ وي[۱].

ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې کعبه شريفه لس (۱۰) کرته جوړه کړې شوې ده او اصلي باني يې ابراهيم ﷺ نه دی، چې بنياد يې د ده ﷺ څخه وړاندې ايښودل شوی وه[۲]. او هرڅوک چې ورته د اولني باني او بنياد ايښودونکي لقب ورکوي هغوی خرافات وايي او اسرائيليات يې راحکايت کړي دي[۳]، مګر ځينې نور مفسرين کرام وايي چې ابراهيم ﷺ د کعبې شريفې اولنی باني او بنياد ايښودونکی دی.

ځرنګه چې په دغې موضوع پورې کوم شرعي حکم توقف نه لري نو تعمق او بحث ته پکښې چندان حاجت نشته، د همدې کبله مونږ په همدې ارتباط فقط د هغو مطالبو په ذکر باندې اکتفاء کوو کوم چې ثبوت ته رسېدلي دي. هغه دا:

الف: په دغه ايت شريف کښې په کوم کښې چې بحث روان دی، د ﴿ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ ﴾ د جملې څخه ظاهرًا ځرګندېږي چې ابراهيم ﷺ د کعبې شريفې اولنی باني او بنياد ايښودونکی نه دی، بلکې د هغو بنيادونو (تاداوونو) اوچتوونکی دی کوم چې وړاندې ايښودل شوي وه.

نور نو الله ﷻ پوهېږي چې اولنی بنياد ايښودونکی به يې د الله ﷻ په امر څوک وه؟

ب: د کعبې شريفې اولنی ساختمان داسې وه چې حَطيم پکښې شامل وه او دوه وروانه يې درلوده چې يو شرقي وه او بل غربي وه او دواړه وَرُونه يې د ځمکې سره هوار وه[۴].

ج: د نبي کريم ﷺ د بعثت څخه وړاندې يو ځل کعبه شريفه د سيلابونو په اثر ورانه شوې وه چې قريشو ترميم کړه.

په دغه ترميم کښې نبي کريم ﷺ هم برخه اخستې وه چې عمر يې په دغه وخت کښې پنځه دېرش (۳۵) کاله وه[۵]، او په خپلو مبارکو اوږو باندې يې ورته ډېرې د غره څخه راښکته کړې وې[۶].

په دغه ترميم کښې قريشو د کعبې شريفې دپاره فقط يو وَر پرېښود او دغه ور يې هم د ځمکې د مخ څخه تقريبًا دوه متره اوچت کړ ترڅو هغه څوک د ورداخلېدلو توان ونه لري کوم چې د قريشو څخه اجازه وانخلي.

په دې باندې علاوه "حَطيم" يې هم په کعبه شريف کښې شامل نه کړ او دباندې يې پرېښود چې مصارف ورباندې زياتېدل او قريشو يې توان نه درلود[۷].

---

(۱) لسان العرب ج۳ ص۳۶۱؛ مفردات الراغب ص۴۲۴

(۲) تفسير ابي السعود ج۱ ص۱۶۰

(۳) المنار ج۱ ص۴۶۶

(۴) سنن النسائي ج۲ ص۳۴

(۵) سيرت ابن هشام ج۱ ص۲۰۹

(۶) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۲۱۰

(۷) صحيح البخاري ج۱ ص۲۱۵؛ سنن الدارمي ج۱ ص۳۸۲

د کله چې کعبه شریفه د مسلمانانو د خپلمنځي جنګونو د کبله تخریب شوه نو عبد الله بن الزبیر ؓ په هغه شکل سره ترمیم کړه په کوم چې د ابراهیم ؑ څخه پاتې وه[۱]. نو حطیم یې پکښې شامل کړ او د ځمکې د مخ سره هوار یې دوه ورونه ورته پرېښودل چې یو شرقي وه او بل غربي وه.

د عبد الله بن الزبیر ؓ د شهادت څخه وروسته حجاج بن یوسف د عبد الملک بن مروان په امر کعبه شریفه بېرته هغه شکل ته واړوله په کوم باندې چې قریشو ترمیم کړې وه. چې تر نن ورځې پورې په همدغه شکل سره پاتې ده[۲].

الله ﷻ دې د قیامت تر ورځې پورې په همدغه شکل سره پاتې لري او الله ﷻ دې ورته د تخریب څخه حفاظت ورکړي لکه څنګه یې چې د اصحاب الفیل په وخت کښې حفاظت ورکړی وه.

و نبي کریم ﷺ په یو حدیث کښې فرمایلي دي چې: «يُخَرِّبُ الْكَعْبَةَ ذُو السُّوَيْقَتَيْنِ مِنَ الْحَبَشَةِ»[۳] یعنې کله چې بیا عمر تقریباً آخر ته ورسېږي نو کعبه شریفه به یو حبشي سړی خرابه کړي چې د دوه لینګکیو خاوند به وي.

"مَنَاسِك" څه معنی؟

۱۶_ په ﴿وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا﴾ کښې د "مَنَاسِك" کلمه د "نُسك" _لکه "شُغل"_ څخه اشتقاقه شوې ده او د اسم ظرف "منسك" _لکه "منصر"_ جمعه ده.

که څه هم "نُسك" د عبادت معنی ورکوي خو په استعمال کښې هغه عبادت پورې مختصه شوې ده کوم چې په حج پورې ارتباط لري[۴]، یعنې او ای زمونږ ربه! مونږ ته هغه مواقف او هغه ځایونه راولید کړې (راوښیې) په کومو کښې چې مونږ دحج کولو په وخت کښې عبادتونو ته صورت ورکړو.

د حج مناسک په څه ډول وروښودل شوه؟

۱۷_ پاتې شوه دا خبره چې الله ﷻ ابراهیم ؑ او اسماعیل ؑ ته د حج مناسک په څه ډول سره وروښودل؟ نو ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي[۵] چې دغو دواړو پیغمبرانو سره جبرائیل ؑ په ټولو مواقفو باندې وګرځېد، او د عرفات د وریېژاندلو په وخت کښې یې ابراهیم ؑ مخاطب وګرځاوه چې "عَرَفْتَ، عَرَفْتَ، عَرَفْتَ" چې مناسک دې وپېژاندل، وپېژاندل، وپېژاندل. نو د دغه مقام عرفات نوم شو، چې درې کرته پکښې د "عَرَفْتَ" کلمه ویله شوې ده.

مونږ وایو چې: دغه ښودانه کېدې د پنځو لمونځونو ښودانې ته ورته ده، چې د دغو لمونځونو د فرضیت څخه وروسته سر په سر دوه ورځې نبي کریم ﷺ ته جبرائیل ؑ رانبکته شو چې په اوله

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۴۳۰
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۴۳۰
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۲۱۶؛ مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۶۸۴
(۴) مفردات الراغب ص۵۱۲
(۵) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۲۸

ورځ کښې یې ورته په اولنیو وختونو کښې امامت وکړ او په دوهمه ورځ کښې یې ورته په آخرنیو وختونو کښې امامت وکړ او بیا یې مخاطب کړ او ورته یې وویلې چې: «بهذا امرت»(۱) یعنې: ای پیغمبره! ته مامور کړی شوی یې چې په دغو وختونو کښې لمونځونه اداء کړې.

د ایتونو ارشاد

۱۸_ په دغو ایتونو کښې د قیامت تر ورځې پورې ټولو مؤمنانو ته یو ارشاد نغښتی دی هغه دا چې باید هرڅوک د خپل عبادت د انجام په وخت کښې خپل رب ﷻ ته سوالونه وړاندې کړې. ډېر اُمید دی چې الله ﷻ به یې سوالونه قبول کړې لکه څنګه یې چې د ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ سوالونه قبول کړي وه.

د قبول یو مثال

۱۹_ څرنګه چې ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ دواړو خپل رب ﷻ ته سوالونه کړي وه او په سوالونو کښې یې د یوه پیغمبر د مبعوثیت سوال هم شامل وه کوم چې د دواړو اولاد وي چې: ﴿ رَبَّنَا وَٱبۡعَثۡ فِيهِمۡ رَسُولٗا مِّنۡهُمۡ ﴾ یعنې: ای زمونږ ربه! زمونږ په اولاده کښې د همدوی د جملې څخه یو پیغمبر هم راولیږې؛ نو الله ﷻ د هغوی دواړو سوالونه قبول کړي وه چې د قبول یو مثال یې د محمد ﷺ مبعوثیت دی چې د دواړو اولاد دی. یا په بل عبارت: د ابراهیم ﷺ څخه راپه دېخوا ټول پیغمبران علیهم السلام د ابراهیم ﷺ اولادونه دي خو یوازې په محمد ﷺ کښې ورسره اسماعیل ﷺ هم شریک دی نو څکه د محمد ﷺ مبعوثیت د دواړو سوالونو د قبول دپاره مثال جوړېږي.

همدې مطلب ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده(۲).

﴿ وَمَن يَرۡغَبُ عَن مِّلَّةِ إِبۡرَٰهِـۧمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفۡسَهُۥۚ وَلَقَدِ ٱصۡطَفَيۡنَٰهُ فِي ٱلدُّنۡيَاۖ وَإِنَّهُۥ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١٣٠﴾ إِذۡ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسۡلِمۡۖ قَالَ أَسۡلَمۡتُ لِرَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصَّىٰ بِهَآ إِبۡرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعۡقُوبُ يَٰبَنِيَّ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصۡطَفَىٰ لَكُمُ ٱلدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمۡ كُنتُمۡ شُهَدَآءَ إِذۡ حَضَرَ يَعۡقُوبَ ٱلۡمَوۡتُ إِذۡ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعۡبُدُونَ مِنۢ بَعۡدِيۖ قَالُواْ نَعۡبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ ءَابَآئِكَ إِبۡرَٰهِـۧمَ وَإِسۡمَٰعِيلَ وَإِسۡحَٰقَ إِلَٰهٗا وَٰحِدٗا وَنَحۡنُ لَهُۥ مُسۡلِمُونَ ﴿١٣٣﴾ تِلۡكَ أُمَّةٞ قَدۡ خَلَتۡۖ لَهَا مَا كَسَبَتۡ وَلَكُم مَّا كَسَبۡتُمۡ

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۷۵
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۸۴، ج۸ ص۲۹۵

﴿وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾﴾

[۱۳۰] او هغه څوک دی چې د ابراهیم ﷺ د ملت (دین) څخه بل دین ته میلان کوي؟ (هیڅوک نه دی) مګر هغه څوک دی چې خپل ځان یې سپک کړی (او ذلیل کړی) وي.

او یقینًا مونږ ابراهیم ﷺ په دنیا کښې (په امتیازاتو سره) غوره کړی وه، او یقینًا ابراهیم ﷺ په آخرت کښې د صالحانو د ډلې څخه دی (د لوړو درجاتو درلودونکی دی).

[۱۳۱] (او دا خکه چې) کله ابراهیم ﷺ ته خپل رب ﷻ وویلې چې غاړه کېږده، نو هغه ﷺ وویلې چې: ما رب العالمین ته غاړه اېښې ده (زه صرف د همده ﷻ اطاعت کوم او بس).

[۱۳۲] او په همدې ملت (توحیدي دین) سره ابراهیم ﷺ خپلو زامنو ته توصیه کړې وه او یعقوب ﷺ هم (خپلو زامنو ته ورباندې توصیه کړې وه هغه دا چې):

ای زما زامنو! یقینًا الله ﷻ ستاسو دپاره توحیدي دین غوره کړی دی، نو تاسو هیڅکله هرومرو مه مړه کېږئ مګر په داسې حال کښې چې تاسو رب العالمین ته غاړې اېښودونکي یاست (د مرګ د وخته پورې په همدغه دین باندې کلک اوسئ).

[۱۳۳] (ای بني اسرائیلو!) ایا تاسو په هغه وخت کښې حاضر وئ چې کله یعقوب ﷺ ته مرګ ورغی چې کله یې خپلو زامنو ته وویلې چې:

(ای زما زامنو!) تاسو به زما د مرګ څخه وروسته د کوم شي عبادت کوئ؟

هغوی ټولو (په یوه خوله په جواب کښې) وویلې چې:

مونږ به (ستا د مرګ څخه وروسته) ستا د معبود او ستا د پلرونو ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ او اسحاق ﷺ د معبود عبادت کوو.

(یا په بل لفظ: مونږ به) د یو معبود (عبادت کوو چې د رب العالمین ﷻ څخه عبارت دی) او مونږ به همده ﷻ ته (په دوامداره توګه) غاړې اېښودونکي یاستو.

[۱۳۴] دغه (د پیغمبرانو ټولګی) یو ټولګی وه چې تېر شوی دی.

د دوی دپاره هغه څه دي کوم یې چې کسب کړي دي او ستاسو دپاره (ای بني اسرائیلو!) هغه څه دي کوم چې تاسو کسب کړي دي.

او تاسو به د هغو کارونو څخه ونه پوښتلی شئ کوم چې دوی وه چې عملي کول به یې (او نه به دوی ستاسو د کارونو څخه وپوښتلی شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې په هغو مطالبو باندې صراحت نازل شوی دی کومو ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشارې شوې وې. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! په خپل دعوتي امت باندې د ابراهیم ﷺ او د اسماعیل ﷺ او هم د اسحاق ﷺ او د یعقوب ﷺ څه حالات قرائت کړه ترڅو د ټولو کفارو عمومًا او د مشرکانو او بني اسرائیلو

خصوصاً د هغو بهانو او فاسدو استدلالاتو مخه ونیوله شي کوم چې هغوی د خپلو کفریاتو دپاره تراشلي دي. څه حالات یې دا دي:

۱ـ وړاندې ځرګنده شوه چې د ابراهیم ﷺ ملت او دین د الله ﷻ په وحدانیت باندې ولاړ وه او د محمد ﷺ په شمول په وړاندېنیو او وروستنیو ټولو پیغمبرانو علیهم السلام باندې یې د حقانیت عقیده درلوده. نو په همدې بنیاد د ابراهیم ﷺ د دین او د ده ﷺ د عقیدوي خط السیر څخه بل طرف ته میلان نه خپلوي مګر هغه څوک کوم چې خپل ځان سپکوي او په لوی لاس خپل ځان د سادګانو په نطار کښې دروي. او دا څکه چې:

الف: ابراهیم ﷺ خو مونږ په دنیا کښې غوره بنده ګرځولی وه چې د ټولو اهل المللو دپاره مو په توحید کښې او هم په "ولاء او براء" کښې امام جوړ کړی وه.

ایا دا عجیبه نه ده چې مشرکان د یو پلوه ابراهیم ﷺ غوره بنده ګڼي او د بله پلوه د ده ﷺ د عقیدې په خلاف شرکي عقیده خپلوي؟ ایا دا کار سادګي او بي عقلي نه ده؟ ایا دا کار د خپلو ځانونو توهین نه دی؟

همدارنګه دا عجیبه نه ده او سادګي نه ده چې یهود او نصارا د یو پلوه وایي چې ابراهیم ﷺ غوره بنده وه او د بله پلوه په آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) باندې ایمان نه راوړي او د پیغمبر په حیث یې نه پېژني؟

حال دا چې ابراهیم ﷺ د یوه عالي شان پیغمبر د مبعوثیت سوال کړی وه او د الله ﷻ په نزد دغه سوال قبول شوی هم وه، چې ذکر شوی آخر الزمان پیغمبر یې مبعوث کړ.

ب: ابراهیم ﷺ په آخرت کښې هم د غوره او صالحانو بندګانو څخه دی نو هرڅوک چې وریسې اقتداء خپله کړي هغه به هم د همدغو صالحانو بندګانو د ډلې څخه وشمېرل شي، او که نه نو خپل ځان به توهین کړي.

۲ـ ای پیغمبره! ته هغه وخت یاد کړه چې:

الف: کله ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ دواړو خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ای زمونږ ربه! مونږ دواړه تاته غاړه اېښودونکي وګرځوه او تاته د غاړې د اېښودلو او انقیاد توفیق راکړه.

ب: نو خپل رب ﷻ د دواړو سوال قبول کړ او په تکویني توګه یې ورته امر وکړ چې تاسو دواړه غاړه اېښودونکي جوړ شئ او توفیق قبول کړئ.

ج: نو دواړه توفیق موندونکي او غاړه اېښودونکي وګرځېده او دواړو وویلې چې: مونږ یوازې رب العالمین ته غاړه اېښودونکي یاستو، نو زمونږ اولادې ته هم په کار دي چې زمونږ غوندې فقط رب العالمین ته غاړه اېښودونکي جوړ شي او بس.

۳ـ ای پیغمبره! هغه وخت هم یاد کړه چې:

الف: ابراهیم ﷺ او هم یعقوب ﷺ هر یوه خپلو خپلو اولادونو ته په توحیدي دین سره کلکه توصیه وکړه او هر یوه ورته وویلې چې: ای زما ځامنو! یقیناً الله ﷻ ستاسو دپاره هغه توحیدي دین

غوره کړې دی په کوم باندې چې مونږ روان یاستو.

ب: نو تاسو په همدغه توحیدي دین باندې د مرګ د وخته پورې کلک اوسئ او رب العالمین ﷻ ته تر وروستنۍ سلګۍ پورې غاړه ایښودونکي اوسئ، ترڅو په همدغې عقیده باندې مړه شئ او په مونږ پسې پیوستون ومومئ.

۴ـ ای پیغمبره! ته د یعقوب ﷺ توصیه څه نوره هم توضیح کړه او بني اسرائیل (یهود او نصارا) مخاطب وګرځوه چې:

الف: ای بني اسرائیلو! ایا تاسو په هغه وخت کښې حاضر وئ په کوم کښې چې ستاسو نیکه (یعقوب ﷺ) ته مرګ ورسېد او د ځنکدن په حالت کښې پرېووت؟

ب: تاسو په دغه وخت کښې حاضر نه وئ خو الله ﷻ حاضر وه او هغه سوال جواب ورته ډېر ښه معلوم دی کوم ته چې په دغه وخت کښې یعقوب ﷺ (ستاسو نیکه) صورت ورکړ. هغه دا چې:

اول: ای زما زامنو! تاسو ما ته خبر راکړئ چې زما د مرګ څخه وروسته به تاسو د څه شي عبادت کوئ؟

دوهم: هغوی ټولو په یوه خوله جواب ورکړ چې ای پلاره! مونږ به ستا د مرګ څخه وروسته صرف د الله ﷻ عبادت کوو. لکه څنګه چې همدا اوس فقط د الله ﷻ په عبادت باندې مشغول یاستو، او د همده ﷻ ارشاداتو ته به د مرګ د وخته پورې غاړه ایښودونکي یاستو.

یا په بل عبارت مونږ به ستا د معبود او ستا د پلرونو د معبود عبادت کوو او بس چې ستا پلرونه د ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ او هم د اسحاق ﷺ څخه عبارت دي.

نو ته هیڅ تشویش مه کوه چې مونږ به ذکره شوې سمه لاره پرېږدو او په غلطو لارو به سر شو.

۵ـ ای پیغمبره! یو ځل بیا خپل دعوتي امت د الله ﷻ د پلوه مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای زما دعوتي امته! دغه ذکر شوی د پیغمبرانو ټولګی یو ټولګی وه چې خپل عمر یې په دنیا کښې انجام کړ او تېر شو. لکه چې هر څوک په دنیا کښې خپل عمر پوره کوي او تېرېږي.

ب: دغه تېر شوي ټولګي چې هرڅومره نېکۍ کړې دي هغه یې د خپلو ځانونو دپاره کړې دي چې نه یې ستاسو دپاره کړې دي او نه یې تاسو ته ګټه رسېږي.

نو په همدې بنیاد تاسو هیڅ تمه مه خپلوئ چې د پلارولۍ په سبب به د هغوی نېک اعمال ستاسو په درد باندې وخوري او جنت ته به ورباندې داخل شئ.

ج: همدارنګه ستاسو نېک عملونه یوازې همدا ستاسو دپاره ګټور واقع کېدلی شي او بس. نو که تاسو په آخر الزمان پیغمبر ﷺ باندې ایمان راوړئ فقط خپلو ځانونو ته به د دوزخ څخه نجات ورکړئ او ګټه به ورته ورسوئ.

د: بالمقابل ستاسو بد عملي همدا ستاسو په اوږو بار ده ستاسو پلرونه (که څه هم پیغمبران دي) ستاسو جنایات نه په خپلو اوږو اخلي او نه یې اخستی شي.

۱۱۳(۱) ه: بالآخره د پیغمبرانو ذکر شوی تولګی (ستاسو پلرونه) د ګناهونو څخه په عصمت کښې دي او که بالفرض المحال هغوی د څه جنایت مرتکب شوي وی نو د هغه جنایت پوښتنه به ستاسو څخه ونه کړی شي، بلکې هغوی به یې پخپله مسئول وي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَمَن يَرْغَبُ عَن مِّلَّةِ إِبْرَٰهِـۧمَ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: که څه هم د ایت شریف مفهوم عام دی مګر ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي، چې دا ایت د عبد الله بن سلام رضی الله عنه د وراړونو په هکله نازل شوی دی چې دواړه "سلمة، مُهاجر" نومېده. هغه دا چې کله نوموړي جلیل القدر صحابي رضی الله عنه (چې د یهودانو څخه وه) ایمان راوړ نو خپل دواړه وریرونه یې هم ایمان راوړلو ته دعوت کړه چې تاسو دواړو ته په تورات کښې معلومه ده چې د بني اسماعیلو څخه به یو پیغمبر مبعوثېږي چې نوم به یې "أحمد" وي نو په همدې بنیاد تاسو دواړه زما غوندې په محمد ﷺ باندې ایمان راوړئ چې د بني اسماعیلو څخه دی.

خو په نتیجه کښې یې یوه وراره (سلمة) ایمان راوړ او دعوت یې قبول کړ او بل وراره (مهاجر) کافر پاتې شو چې دعوت یې قبول نه کړ او ذکر شوی ایت نازل شو[۱].

ب: په دغه عبارت کښې د "مَن" توری د انکاري استفهام دپاره دی چې په نافیه "مَا" باندې دلالت کوي.

ج: په ﴿ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُۥ ﴾ کښې د ﴿ سَفِهَ ﴾ کلمه د "سَفه" _لکه "شرف"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د عقل د سپکوالي او د سادګۍ معنی ورکوي[۲]، خو حقارت او ذلت ورسره ملګری دی.

د: دلته د ﴿ سَفِهَ ﴾ کلمه متعدي ده او د "جَعَلَ" معنی ته متضمنه ده چې د ﴿ نَفْسَهُۥ ﴾ کلمه یې مفعول واقع شوې ده[۳].

نو پورتنیو ټکو ته په پام سره یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: او هغه څوک دی چې د ابراهیم علیه السلام د دین څخه څنګ کوي او د توحیدي عقیدې څخه بل طرف ته رغبت او میلان کوي؟ (هیڅوک نه دی) مګر هغه څوک دی چې خپل ځان یې سپک او ذلیل ګرځولی وي او د بې عقلانو او سادګانو په ډله کښې یې شامل کړی وي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: ظاهره دا ده چې په ﴿ إِذْ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسْلِمْ ﴾ کښې به ابراهیم علیه السلام په ﴿ أَسْلِمْ ﴾ سره د نبوت څخه وروسته مخاطب ګرځولی شوی وي چې د ﴿ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ ﴾ معنی خو د

---

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۱۷
(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۴۹۷
(۳) روح المعاني ج۱ ص۳۸۷

وحي څخه په غير بل شی نه دی، حال دا چي د نبوت سره خو انقياد لازم وي، مکلفيت ته هيڅ ضرورت نه لري؟

مونږ وايو چي: د دغه سوال د جوابولو دپاره علماوو کرامو دوه جوابونه کړي دي. هغه دا چي:

اول: دلته ﴿ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ ﴾ کلمات په هغې وحي باندې دلالت نه کوي کومه چي د نبوت وحي ده ترڅو اعتراض وارد شي. بلکې دلته تري هغه وحي معلومېږي کومه چي د الهام سره په مصداق کښي متحده ده او په نبوت پورې اختصاص نه لري. لکه چي الله ﷻ فرمايلي دي چي: ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ ﴾ [القصص ۷] يعني او مونږ د موسی ﷺ مور ته وحي (الهام) وکړ چي ته خپل زوی ته د اطمنان په حالت کښي تی ورکوه.

لنډه دا چي ذکر شوی الهام ابراهيم ﷺ ته په هغه وخت کښې صورت نيولی دی په کوم کښي چي لا نبوت نه وه ورکړی شوی، په کوم کښي يې چي په کواکبو سره د الله ﷻ په وحدانيت باندې استدلال قائم کړ چي په [الانعام ۷۴_ ۷۹] ايتونو کښي ورته اشاره شوې ده.

دوهم: په ذکر شوي خطاب سره ابراهيم ﷺ د نبوت څخه وروسته مخاطب ګرځولی شوی دی خو په دې معنی نه چي ته غاړه کېږده (چي تر اوسه پورې دې غاړه نه ده ايښې) بلکې په دې معنی چي ته د غاړې ايښودلو ته ادامه ورکړه.

دغه خطاب ته په ورته خطاب باندې نبي کريم ﷺ هم مخاطب ګرځولی شوی دی چي: ﴿ فَٱسْتَقِمْ كَمَآ أُمِرْتَ ﴾ [هود:۱۱۲] يعني: ای پيغمبره! نو ته داسي استقامت خپل کړه (استقامت ته ادامه ورکړه) لکه څنګه چي د خپل رب ﷻ د پلوه پرې مامور ګرځولی شوی يې.

دا هم څه لري نه ده چي په جواب کښي ويلی شي چي په ﴿ أَسْلِمْ ﴾ کښي په تکويني توګه د هغه سوال اجابت ته اشاره ده، کوم چي الله ﷻ د ابراهيم ﷺ او اسماعيل ﷺ څخه په [البقرة:۱۲۸] ايت کښي راحکايت کړی دی چي: ای زمونږ ربه! مونږ دواړه تاته غاړه ايښودونکي وګرځوه.

نو د دې جواب په بنياد به يې حاصل يې داسي راوځېږي چي:

ای ابراهيمه! مونږ ستاسو دواړو سوال قبول کړ او په تکويني امر سره ته غاړه ايښودونکی وګرځوه. نو ابراهيم ﷺ په ورته د حال په ژبه جواب کړی وي چي ما ستا په تکويني امر سره رب العالمين ته غاړه ايښې ده، او زما زوی اسماعيل ﷺ هم ورته غاړه ايښودونکی دی.

"تَوْصِيَة" څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَوَصَّىٰ بِهَآ إِبْرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ ﴾ کښې د "وَصَّى" کلمه د "تَوْصِيَة" ـ لکه "تَكْرِمَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده "تَوْصِيَة" هغه عهد او هغه امر ته ويل کېږي کوم چي عهد اخستونکي ته او امر کوونکي ته ډېر زيات اهميت لري او په تعميل باندې يې ډېر زور اچوي[1].

---

[1] لسان العرب ج۱۵ ص۳۹۴. القاموس المحيط ج۴ ص۴۳۳

(۱) کبله په شرعي احکامو کښې هم کله-کله په "تُوْصِيَةٌ" سره تعبير صورت نيسي لکه چې د همدې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ حُسۡنٗاۖ ﴾ [العنكبوت: ۸] يعني: او مونږ انسان ته د خپل مور او پلار په ارتباط ښايسته توصيه کړې ده (چې اطاعت يې وکړي او خپه يې نه کړي).

ځرنګه چې د ځنکدن (د روح دقبض) په حالت کښې هرځوک خپلوانو ته په هغه کار سره امر کوي او د هغه کار عهد ترې اخلي کوم چې ورته زيات اهميت لري او په تعميل باندې يې زور اچوي، نو په عرف کښې د همدغه حالت د خبرو ځخه په "تُوْصِيَةٌ" کولو سره تعبير صورت نيسي بلکې همدغه تعبير ورپورې اختصاص موندلی دی[۱].

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ذکر شوي عبارت کښې د "بِهَا" ضمير د مرجع په لحاظ دوه احتماله درلودلی شي چې دواړه په مصداق کښې متحد دي[۲] هغه دا چې:

الف: دغه ضمير لرې وړاندې په ﴿ عَن مِّلَّةِ إِبۡرَٰهِـۧمَ ﴾ کښې د ﴿ مِلَّةِ ﴾ کلمې ته راجع دی کومه چې په صراحت سره ذکره ده.

ب: دغه ضمير په نژدې متصل ايت کښې د ﴿ أَسۡلَمۡتُ لِرَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾ جملې ته د "كلمة" په تاويل سره راجع دی.

د ابراهيم ﷺ زامن

۴_ په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ بَنِيهِ ﴾ په کلمې سره د ابراهيم ﷺ زامنو ته اشاره ده چې ټول تعداد يې اتو (۸) تنو ته رسېده چې ځه معلومات يې دا دي[۳]:

الف: د ابراهيم ﷺ د ټولو مشر زوی اسماعيل ﷺ وه (چې مور يې بي بي هاجره وه) او په يو سلو اوه دېرش (۱۳۷) کلن عمر کښې وفات شوی دی.

ب: بل زوی يې اسحاق ﷺ وه چې د اسماعيل ﷺ ځخه څوارلس کاله کشر وه (مور يې بي بي ساره رضي الله عنها نومېده) چې په خپل يو سلو اتيا (۱۸۰) کاله عمر کښې وفات شو.

ج: کله چې بي بي ساره رضي الله عنها وفاته شوه نو بيا ابراهيم ﷺ يوه بله بي بي هم په نکاح واخسته چې "قطوره" يا "قنطوره" (رضي الله عنها) نومېده چې په نتيجه کښې د شپږو زامنو مور جوړه شوه او د ابراهيم ﷺ د زامنو شمار يې اتو (۸) تنو ته اوچت کړ.

يو نحوي تحليل

۵_ په ذکر شوي عبارت ﴿ إِبۡرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعۡقُوبُ ﴾ کښې د "يَعْقُوبُ" کلمه د "إِبْرَاهِيمُ" په کلمه باندې عطفه ده[۴]. نو ځه چې هلته مذکور دي هغه ټول دلته مقدر دي، ته به وايې چې داسې عبارت

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۸۹
(۲) تفسير ابن کثير ج۱ ص۱۸۵
(۳) تفسير القرطبي ج۲ ص۱۳۵؛ تفسير القاسمي ج۲ ص۲۶۴
(۴) تفسير الکشاف ج۱ ص۱۹۱

نازل شوی دی چې ﴿وَوَصَّىٰ بِهَا يَعْقُوبُ بَنِيهِ﴾ یعنې: یعقوب ﷺ هم د ابراهیم ﷺ غونډې د یوسف ﷺ
په شمول خپلو دولسو (۱۲) زامنو ته توصیه وکړه چې ای زامنو!.

دوه ځله توصیه

۶ـ ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي[۱] چې یعقوب ﷺ خپلو زامنو ته دوه کرته په توحید
سره توصیه کړې وه. هغه دا چې:

الف: کله چې یعقوب ﷺ په اول ځل مصر ته لاړ هلته یې ولیده چې خلک بوت
پرستان دي نو خپل ټول زامن یې ورغونډ کړه او په توحید سره یې ورته توصیه وکړه،
توصیې ته په همدغه ایت کښې اشاره شوې ده په کوم کښې چې بحث روان دی.

ب: بیا کله چې یعقوب ﷺ د ځنکدن حالت ته ورسېد نو خپل زامن او لمسیان او کړوسیان
بیا راغونډ کړه او د اشارې په توګه یې ورته ذکره شوې توصیه تکراره کړه په کومې باندې چې
راتلونکي ایت کښې په ﴿إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي﴾ کښې صراحت نازل شوی دی او
سوال جواب په شکل یې صورت موندلی دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه الله ﷻ د یعقوب ﷺ د زامنو د خولو څخه د ﴿قَالُوا نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ
آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَٰهًا وَاحِدًا﴾ کلمات راحکایت کړي دي، چې خپل پلار ورته
اسماعیل ﷺ د پلرونو په ډله کښې شمېرلی دی، شاید چې د دغو شمارلو وجه به دا وي چې:

اول: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «فَإِنَّمَا عَمُّ الرَّجُلِ صِنْوُ أَبِيهِ»[۲] یعنې:
نو یقینًا د سړي تره د هغه د پلار یوه څانګه ده (چې دواړه د یوه اصل نیکه څخه راجدا کېږي).

دوهم: څه لرې نه ده چې هغوی ته به د خپل پلار عادت معلوم وه چې اسماعیل ﷺ ته به یې د
پلار لقب ورکاوه.

نو هغوی به د خپل پلار د عادت په مطابق ورته په پلرونو کښې شمېرلی وي او د همدې کبله به
یعقوب ﷺ د هغوی خبره نه وي رده کړې چې اسماعیل ﷺ خو زما پلار نه دی بلکې تره مې دی.

هېر مو نه شي!

۷ـ هېر مو نه شي! چې په ذکرو شوو ایتونو کښې د "أَسْلِمْ، أَسْلَمْتُ، مُسْلِمُونَ، مُسْلِمُونَ" کلماتو
څخه څرګندېږي چې د اسلام دین د ټولو پیغمبرانو دین دی.

یا په بل عبارت هر اسماني شریعت د "إِسْلَام" په نامه یادېږي[۳]. خو په عرف کښې د "اسلام" نوم
د محمد ﷺ په شریعت پورې خاص شوی دی[۴].

---

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۱۸
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱۷: مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۱۹۴
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۸۶
(۴) روح المعاني ج۱ ص۳۸۹

﴿وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تَهْتَدُوا ۗ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ
الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ
وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ
أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾ فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنتُم بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوا ۖ وَّإِن
تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ۖ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾ صِبْغَةَ اللَّهِ ۖ
وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً ۖ وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾﴾

[۱۳۵] او (تاسو ته) یهود او نصارا (بني اسرائیل) وایي چې تاسو یهودان یا نصارا جوړ شئ: نوخو سمه لاره مونده کړئ.

(ای پیغمبره! ته د ټولو مؤمنانو په نیابت سره ورته په جواب کښې) ووایه چې بلکې مونږ د ابراهیم ﷺ د دین (پیروي) کوو، چې د ټولو باطلو ادیانو څخه یې خپل ځان په څنګ ساتلی وه، او د مشرکانو څخه هم نه وه.

[۱۳۶] تاسو ټول (په یوه خوله کفارو ته) ووایاست چې: مونږ په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی او په هغه شي باندې هم چې مونږ ته نازل کړی شوی دی او په هغه شي باندې هم کوم چې ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ او (یا) اسحاق ﷺ او یعقوب ﷺ او (یا) اسباط (د یعقوب ﷺ د اولادې پیغمبرانو) ته نازل کړی شوی دی.

او (همدارنګه مونږ) په هغه شي باندې ایمان راوړی دی کوم چې موسی ﷺ ته او (کوم) چې عیسی ﷺ ته ورکړی شوی وه.

او (په هغه شي باندې هم) کوم چې نورو پیغمبرانو ته د خپل رب ﷻ د پلوه ورکړی شوی وه.

مونږ د پیغمبرانو څخه د یو پیغمبر په منځکښې هم فرق نه خپلوو (چې ایمان ورباندې رانه وړو).

(لکه دا چې) مونږ خاص الله ﷻ ته غاړه ایښودونکي یاستو.

[۱۳۷] نو که چرته کفارو د هغه شي په مثل باندې ایمان راووړ په کوم باندې چې تاسو راوړی دی (ستاسو غوندې موحدین جوړ شوه) نو یقیناً سمه لاره یې مونده کړه.

او که شا یې وګرځوله (په کفري عقیده کلک شوه) نو یقیناً (په دې صورت کښې) کفار (ستاسو سره) په عداوت او مخالفت کښې دي.

نو ډېر زر دی چې الله ﷻ به د هغوی څخه ستا دپاره کافي شي (او چاره به یې درته وکړي).

او (دا خکه چې) الله ﷻ اورېدونکی (او) پوه دی.

[۱۳۸] (تاسو ورته ووایاست چې: مونږ) الله ﷻ د اسلام په دین (رنګ کړي یاستو) خپل رنګول (د ښځې عقیدې توفیق یې راکړی دی).
او د الله ﷻ څخه د رنګولو د حیثه څوک ډېر ښه دی؟
او (دا هم ورته ووایاست چې) مونږ خاص د الله ﷻ دپاره عبادت کوونکي یاستو (او بس).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې [البقرة: ۱۲۴] ایت څخه را پدېخوا الله ﷻ په یوولسو (۱۱) ایتونو کښې د توحیدي ابراهیمي دین حقیقت بیان کړ او په همدې ارتباط یې د ابراهیم ﷵ په شمول د اسلافو نصائح او توصیې تشریح کړې. په دې ایتونو کښې د موجودو کفارو عموماً او د یهودو او نصاراوو خصوصاً عکس العمل ته اشارې کېږي چې د خپلو اسلافو د نصائحو سره یې څه ډول خط السیر خپل کړی دی. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! اوس په خپل امت باندې د پخوانیو پیغمبرانو علیهم السلام د اولادونو د حالاتو څه بیان قرائت کړه چې د هغوی خط السیر یې تعقیب کړی دی او که رد کړی یې دی. هغه دا چې:

۱ـ موجودو کفارو د خپلو اسلافو عقیدوې تګلاره تعقیبه نه کړه بلکې یوې ډلې یهودیت غوره کړ او بلې ډلې نصرانیت ته لاس واچاوه او بالآخره مشرکان په خپله شرکي عقیده کلک پاتې شوه.

برسېره په دې ذکرې شوې درېواړه ډلې هره یوه خپل باطل دین ته دعوت هم چلوي چې:

الف: یهودان وایي چې ای د محمدي (ﷺ) دین پیروانو! تاسو یهودان جوړ شئ ترڅو سمه لاره مونده کړئ.

ب: نصارا ورته وایي چې ستاسو هدایت او د سمې لارې موندل فقط په نصرانیت کښې نغښتې دي.

ج: بالآخره، مشرکان ورته د هدایت د موندلو دپاره د شرکي عقیدې وړاندیز کوي چې سمه سیده لاره دغه ده..

۲ـ ای پیغمبره! د دغو درېواړو ډلو په جواب کښې ووایه چې دغسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ بلکې حق دین د ابراهیم ﷵ دین دی چې په توحید باندې ولاړ دی.

ابراهیم ﷵ نه یهودي وه او نه نصراني وه او بالآخره نه مشرک وه او نه د بلې باطلې عقیدې درلودونکی وه، نو سمه سیده لاره فقط همدغه ده او بس.

۳ـ ای پیغمبره! ته (او ستا پیروان) د هغوی په جواب کښې څه زیات وضاحت وکړئ او ورته ووایاست چې:

الف: مونږ په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی چې په عبادت کښې هیڅ شریک او سیال نه لري.

ب: مونږ په هغه کتاب باندې ایمان راوړی دی کوم چې مونږ ته نازل شوی دی کوم چې د قرآن کریم څخه عبارت دی.

ج: مونږ په هغو ټولوشيانو باندې ايمان راوړى دى كوم چې پخوانيو پيغمبرانو عليهم السلام ته ورنازل شوي وه، لكه ابراهيم عليه السلام او اسماعيل عليه السلام او هم اسحاق عليه السلام او يعقوب عليه السلام او بالآخره هغه پيغمبران كوم چې د يعقوب عليه السلام په اولاده كښې تېر شوي دي. لكه يوسف عليه السلام او نور.

د: مونږ په هغو كتابونو باندې هم ايمان راوړى دى كوم چې موسى عليه السلام او عيسى عليه السلام ته وركړى شوي وه. لكه تورات او انجيل.

هـ: بالآخره مونږ په هغې وحې باندې هم ايمان راوړى دى كوم چې نورو پيغمبرانو عليهم السلام ته د خپل رب ﷻ د پلوه وركړه شوې وه. لكه د داوُد عليه السلام زبور او نورې صحيفې او خوارق. كه څه هم تفصيلوار راته معلوم نه دي.

و: لنډه دا چې مونږ په ټولو پيغمبرانو عليهم السلام باندې د حقانيت او صداقت عقيده لرو كه څه هم د ځينو نومونه پېژنو او د ځينو نورو نومونه نه دي رابښودلي شوي.

مونږ د ټولو پيغمبرانو عليهم السلام په هكله په تفريق باندې معتقد نه ياستو چې يو ومنو او د بل څخه انكاري جوړ شو.

ز: بالآخره، مونږ خاص خپل رب ﷻ ته غاړه اېښودونكي ياستو او په هغې توحيدي عقيده باندې كلك ولاړ ياستو كومه چې ابراهيم عليه السلام او يعقوب عليه السلام خپلو اولادونو ته توصيه كړې وه چې په توحيدي عقيده ټينګ شئ او كفري عقيدې ته ميلان مه كوئ.

۴_ اى پيغمبره! بالمقابل تاسو يهودان او نصارا او هم مشركان او نور كفار خپلې توحيدي عقيدې او ابراهيمي دين ته دعوت كړئ، نو:

الف: كه چرته هغوى ستاسو دعوت قبول كړ او ستاسو غوندې ايمان يې راووړ چې ټول پيغمبران عليهم السلام او ټول ما أنزل الله يې قبول كړه، نو يقيناً په دغه صورت كښې هغوى ستاسو غوندې سمه لاره موندلې كړه.

ب: كه ستاسو دعوت يې قبول نه كړ او هغې عقيدې ته يې شا كړه كومه چې تاسو خپله كړې ده. نو يقيناً هغوى په دغه صورت كښې فقط په دښمنۍ او هم ستاسو په مخالفت باندې اخته دي او عناد نيولي دي.

ج: نو اى پيغمبره! ډېر ژر به الله ﷻ د هغوى چاره وكړي او ستا په وړاندې به يې د شكست سره مخامخ كړي چې ستا د دعوت په وړاندې به خنډ ونه شي ګرځېدلى.

دا ځكه چې يقيناً الله ﷻ اورېدونكى دى، ستاسو دعوت او د هغوى عنادي جوابونه يې اورېدلي دي او هم پوه دى چې ستاسو د زړونو اخلاص او د هغوى د زړونو عناد ورته ښه پوره معلوم دى، نو تاسو هغوى ته يو ځل بيا ووايـاست چې:

د كومه عقيده چې مونږ خپله كړې ده هغه په مونږ پورې داسې كلكه نښتې ده لكه څنګه چې د بوټې جامې پورې خپل اصلي رنګ نښتى وي. مونږ په دغه اسلامي رنګ سره الله ﷻ رنګ كړي ياستو چې د همدغه توحيدي دين هدايت يې راته كړى دى.

ایا داسې څوک شته چې د رنګ ورکولو د حیثه د الله ﷻ څخه د هر ښه او بهتر وي؟.

نو د همدې کبله مونږ په همدغه دین باندې کلک یاستو او خاص خپل رب (الله ﷻ) ته عبادت کوونکي یاستو او بس.

توضیحات

۱ـ په ﴿ بَلۡ مِلَّةَ إِبۡرَٰهِـۧمَ حَنِيفٗا ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف د ﴿ مِلَّةَ ﴾ کلمه په مقدر "نَتَّبِعُ" سره منصوبه ده چې په عین ایت کښې ورباندې د معنی په لحاظ د ﴿ كُونُواْ هُودًا أَوۡ نَصَٰرَىٰ تَهۡتَدُواْۗ ﴾ کلمات دلالت کوي[۱].

ب: د ﴿ حَنِيفٗا ﴾ کلمه د "حَنَفُ" ـلکه "شَرَفُ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، د لغت په لحاظ "حَنَفُ" دښته و ـ کېږي چې د چا د یوې پښې غټه ګوته د بلې پښې غټې ګوتې ته مائله وي[۲].

که څه هم ذکر شوي ډول بنیادم ته په پښتو کښې کوم خاص نوم نشته، مګر کېدی شي چې د "کجي" په نامه یاد شي. په پښتو کښې هغه څوک د کجي په نامه یادېږي چې د چا د یوې پښې پونده د بلې پښې پوندې ته مائله وي.

ج: که څه هم ځینو علماوو کرامو ذکره شوې کلمه ﴿ حَنِيفٗا ﴾ د ﴿ مِلَّةَ ﴾ د کلمې څخه په حالیت باندې منصوبه ګڼلې ده[۳]، خو مونږ ته بهتره برېښي چې د ﴿ إِبۡرَٰهِـۧمَ ﴾ د کلمې څخه په حالیت سره منصوبه وګڼله شي او دا ځکه چې په ﴿ وَلَٰكِن كَانَ حَنِيفٗا مُّسۡلِمٗا ﴾ [آل عمران:۶۷] کښې همدغه کلمه د ابراهیم ﷺ په صفت باندې دلالت کوي نه د ملت په صفت باندې.

یا په بل عبارت: ابراهیم ﷺ د ټولو باطلو ادیانو څخه حق دین ته ګرځېدونکی وه نو ذکر شوی لقب یې ګټلی وه.

یعنې: ای بني اسرائیلو! ای یهودانو او نصاراوو! مونږ ستاسو د دین اتباع نه خپلوو لکه چې تاسو ورباندې ټینګار کوئ بلکې مونږ په داسې حال کښې د ابراهیم ﷺ د دین اتباع خپلوو چې د ټولو باطلو ادیانو څخه حق دین ته تاوېدونکی او راګرځېدونکی وه او ورباندې کلک وه.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د "حَنِيف" لقب یوازې په ابراهیم ﷺ پورې خاص ګرځولی شوی دی حال دا چې هر یو پیغمبر د باطلو ادیانو څخه حق دین ته ګرځېدونکی وه او په توحیدي عقیده باندې کلک وه؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ أعلمـ: ځرنګه چې د ټولو باطلو ادیانو خاوندانو هرې یوې ډلې خپل باطل

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۶۶
(۲) لسان العرب ج۹ ص۵۶
(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۲ ص۵۱۵

دين په ابراهيم ﷺ پورې ورتاپه، نو الله ﷻ هغه ﷺ ته په ذکر شوي لقب باندې صراحت نازل کړ
ترڅو په هغوی ټولو باندې رد صورت ونیسي.

"أَسْبَاط" څه معنی؟

۳ـ په ﴿وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ﴾ کښې د "أَسْبَاط" کلمه د "سِبْط" ـ لکه "عِلْم" ـ جمعه ده، چې د لمسي دپاره وضعه شوې ده[1]، نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «حُسَيْنٌ سِبْطٌ مِنَ الْأَسْبَاطِ»[2] يعني: حسين ﷺ زما د لمسيانو څخه يو لمسی دی.

په عُرف کښې دغه کلمه (أَسْبَاط) د يعقوب په اولادې پورې مختصه ګرځولې شوې ده چې زامنو او لمسيانو او کړوسيانو ټولو ته شموليت لري.

که څه هم د يعقوب ﷺ په نسل کښې زښت ډېر پيغمبران تېر شوي دي. حتی ځينو علماوو کرامو ليکلي دي[3] چې د لسو پيغمبرانو څخه په غير نور ټول پيغمبران عليهم السلام د يعقوب ﷺ د نسل څخه دي.

د دغو لسو پيغمبرانو نومونه دا دي: نوح ﷺ، شُعيب ﷺ، هود ﷺ، صالح ﷺ، لوط ﷺ، ابراهيم ﷺ، اسحاق ﷺ، يعقوب ﷺ، اسماعيل ﷺ، محمد ﷺ (خاتم الأنبياء).

مګر د يعقوب ﷺ په زامنو کښې يوازې د يوسف ﷺ نبوت ثابت دی او د نورو يوولسو زامنو په نبوت کښې بې شک دی[4]، والله ﷻ أعلم.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: د څه حکمت په بنياد په ﴿قُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ﴾ الآية کښې د ځينو پيغمبرانو عليهم السلام په نومونو باندې صراحت نازل شو حال دا چې موسی ﷺ او عيسی ﷺ په "أَسْبَاط" کښې شامل دي او ابراهيم ﷺ، اسماعيل ﷺ، اسحاق ﷺ او يعقوب ﷺ د ﴿ٱلنَّبِيُّونَ﴾ په کلمه کښې شموليت لري؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا د دې دپاره ترڅو مشرکان او هم يهود او نصارا ايمان راوړلو ته ترغيب شي ځکه چې دغو پيغمبرانو هغوی ته مقبوليت درلود چې ځينې يوه ته معتقد وه او ځينې بل ته او ابراهيم ﷺ خو د ټولو په نزد مقبول وه.

"شِقَاق" څه معنی؟

۵ـ په ﴿وَإِن تَوَلَّوْاْ فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ﴾ کښې د ﴿شِقَاقٍ﴾ کلمه د مخالفت دپاره وضعه شوې

[1] لسان العرب ج۷ ص۳۱۰؛ مفردات الراغب ص۲۲۷
[2] جامع الترمذي ج۲ ص۲۱۸؛ مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۱۷۸
[3] تفسير ابن کثير ج۱ ص۱۸۵، تفسير القرطبي ج۲ ص۱۴۱
[4] روح المعاني ج۱ ص۳۹۵

ده[١]، چې د عناد او تعصب څخه نمایندګي کوي، لکه چې یو سړی د بل چا په څنګ کښې نه بلکې په مقابل طرف کښې قرار ونیسي. یعنې: سره د دې چې تاسو په هغو ټولو پیغمبرانو علیهم‌السلام باندې ایمان راوړی دی کوم چې هغوی ته مقبول دی خو هغوی په هغه پیغمبر (محمد ﷺ) باندې ایمان نه راوړي په کوم باندې چې تاسو ایمان راوړی دی.

دغه ډول خط السیر نیول د دې خبرې دلیل دی چې هغوی ستاسو سره په ډېر زیات تعصب او عناد او هم په مخالفت او دښمنۍ کښې اخته دي.

د "نَصْرَة" وعده

۶ـ په ﴿فَسَيَكۡفِيكَهُمُ ٱللَّهُ﴾ کښې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته د اشارې په توګه د نصرت وعده ورکړې ده. دا ځکه چې د "يَكْفِي" کلمه د "كِفَايَة" ـ لکه "رِعَايَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې مراد ته د رسېدلو دپاره د بسوالي معنی ورکوي[٢]، یعنې: ای پیغمبره! د کفارو د مخالفت او عداوت په صورت کښې به الله ﷻ تاته د هغوی په مقابل کښې کفایت او بسوالی وکړي او ورباندې به دې غالب وګرځوي.

الله ﷻ خپله وعده رښتیا کړه چې د مشرکانو قوت یې مات کړ او مکه معظمه یې ورته فتحه کړه او هم یې مدینه منوره د یهودانو د دریواړو قبیلو څخه پاکه او خالي کړه، والحمد لله ﷻ.

د "صِبْغَةَ اللهِ" معنی

۷ـ د ﴿صِبۡغَةَ ٱللَّهِ﴾ الآیة په ارتباط لاندې معلومات ولولئ:

الف: ﴿صِبۡغَةَ﴾ کلمه مصدر ده، او په هغه حالت باندې دلالت کوي کوم چې په رنګ کړی شوي شي کښې د رنګ کولو څخه وروسته قرار نیسي[٣]، چې تک سور یا تک تور یا په بل رنګ باندې واوړي.

په دې مقام کښې علماوو کرامو هغه په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[٤]، مګر عبد الله بن عباس رضی‌الله‌عنهما وایي چې دلته دغه کلمه (صِبْغَة) د "دین" معنی ورکوي[٥]، ته به وایي چې "دین الله" نازل شوی وي.

ب: د دغې کلمې د اعراب (نصب) په هکله هم علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[٦]، خو د مقام سره مناسب احتمال دا دی چې دغه کلمه د هغې مقدرې جملې دپاره د مفعول مطلق په

(١) القاموس المحيط ج٢ ص٩٣٩
(٢) مفردات الراغب ص٤٥٤
(٣) تفسير ابي السعود ج١ ص١٦٨؛ لسان العرب ج٨ ص٤٣٧
(٤) المحرر الوجيز ج١ ص٢٧٠
(٥) الدر المنثور ج١ ص٣٤٠
(٦) اللباب في علوم الكتاب ج٢ ص٥٢٥؛ تفسير ابن كثير ج١ ص١٨٨

حیث منصوبه ده په کومې باندې چې وړاندېنی کلام دلالت کوي، دغه ډول مفعول مطلق ته نحویان د تاکید لنفسه لقب ورکوي[۱].

یا په بل عبارت: د ﴿ قُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ ﴾ څخه تر ﴿ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴾ پورې کلمات د "صبغنا الله" په جمله باندې دلالت کوي، ته به وایې چې: "صبغنا الله صِبْغَةً" جمله نازله شوې ده.

ج: بیا د "صبغنا" کلمه حذفه شوې ده او د "الله" مبارکه کلمه د ﴿ صِبْغَةَ ﴾ دپاره مضاف الیه ګرځولې شوې ده، چې نازل شوی عبارت ﴿ صِبْغَةَ ٱللَّهِ ﴾ ترې جوړ شوی دی.

یعنې: ای مؤمنانو! تاسو کفارو ته ووایاست چې مونږ د الله ﷻ په توفیق په ټولو پیغمبرانو علیهم السلام باندې او هم په ټول ما أنزل الله باندې ایمان راوړی دی.

او دا هم ورته ووایاست چې مونږ الله ﷻ په حقیقي معناوو کښې د خپل غوره دین (اسلام) په رنګ باندې رنګ کړي یاستو. نو تاسو هم توحیدي عقیده خپله کړئ چې زمونږ غوندې مو د اسلام د غوره دین په رنګ باندې رنګ کړي او پرې دیندراه مو وګرځوي.

د: پاتې شوه دا خبره چې په څه مناسبت سره په دې مقام کښې د ایمان د راوړلو او د دیندار ګرځولو څخه په رنګولو سره تعبیر نازل کړی شو؟

نو که څه هم ځینو علماوو کرامو دغه تعبیر په مشاکلت باندې حمل کړی دی چې پوره بیان یې په علم البدیع کښې ذکر دی[۲]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په دغه تعبیر سره د ایمان قوت ته اشاره ده چې مونږ الله ﷻ په ایمان سره داسې ښایسته کړي یاستو چې زمونږ د ایمان او زمونږ د دینداری اثار د ورایه څرګند دي لکه څنګه چې په رنګ کړی شوې جامه باندې د رنګ اثار د ورایه په سترګو ښکاریږي او د هیچا څخه پټ نه وي.

﴿ قُلْ أَتُحَآجُّونَنَا فِى ٱللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَآ أَعْمَـٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَـٰلُكُمْ وَنَحْنُ لَهُۥ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ وَإِسْحَـٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطَ كَانُواْ هُودًا أَوْ نَصَـٰرَىٰ ۗ قُلْ ءَأَنتُمْ أَعْلَمُ أَمِ ٱللَّهُ ۗ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَـٰدَةً عِندَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَـٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۖ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ ۖ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾ ﴾

[۱۳۹] (ای پیغمبره! اهل الکتابو ته) ووایه چې: ایا تاسو زمونږ سره د الله ﷻ په هکله جګړې کوئ؟ حال دا چې الله ﷻ زمونږ رب دی او ستاسو رب هم دی او زمونږ دپاره خپل عملونه دي او

(۱) شرح ملا جامي في النحو ص ۱۰۰
(۲) مختصر المعاني قسم البدیع ص ۴۵۱

ستاسو دپاره خپل عملونه دي. (حال دا چې) مونږ خاص الله ﷻ ته اخلاص درلودونکي یاستو (او تاسو ورته اخلاص نه لرئ).

[۱۴۰] ایا تاسو وایاست چې: یقیناً ابراهیم علیه السلام او اسماعیل علیه السلام او (هم) اسحاق علیه السلام او یعقوب علیه السلام او د یعقوب علیه السلام اولاده یهودان یا نصارا وه؟.

(بیا ورته) ووایه چې: ایا تاسو ښه پوهېږئ او که الله ﷻ ښه پوهېږي؟ (الله ﷻ وایي چې ذکر شوي پیغمبران نه یهودان وه او نه نصارا وه بلکې موحدین وه او بس).

او د هغه چا څخه بل غټ ظالم څوک دی کوم چې (د خپل کتاب) داسې شهادت پټوي کوم چې د هغه په نزد د الله ﷻ د پلوه په ثبوت رسېدلی وي؟

او الله ﷻ ستاسو د هغو کارونو څخه ناخبر نه دی کوم چې تاسو لګیا یاست چې روزمره یې عملي کوئ (نو موافقه سزا به درکړي).

[۱۴۱] دغه (د پیغمبرانو ټولګی) یو ټولګی وه چې تېر شوی دی د دوی دپاره هغه څه دي کوم یې چې کسب کړي دي او ستاسو دپاره (ای اهل الکتابو) هغه څه دي کوم چې تاسو کسب کړي دي.

او تاسو به د هغو کارونو څخه ونه پوښتلی شئ کوم چې دوی وه چې کسب کول به یې (او نه به دوی د هغو کارونو څخه وپوښتلی شي کوم چې تاسو لګیا یاست چې کسب کوئ یې او یا مو پخوا کسب کړي دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې هغه دعوت رد شوی وه کوم چې د بني اسرائیلو (یهودو او نصاراوو) د پلوه مؤمنانو ته صورت نیولی وه چې تاسو زمونږ دین ته راواوړئ.

په دې ایتونو کښې هغه استدلالات رد شوي دي د کومو په بنیاد چې هغوی ذکر شوي دعوت ته صورت ورکاوه. هغه دا چې هغوی به ویل چې زمونږ اتباع او پیروي حقه ده چې زمونږ دین سابقه لري او شریعتونه په مونږ باندې نازل شوي دي، په عربو کښې خو (د هغوی په قول) نه کوم پیغمبر تېر شوی دی او نه وړباندې کوم شریعت نازل شوی دی.

په دې باندې علاوه زمونږ پلرونه پیغمبران وه چې د قیامت په ورځ به هرومرو مونږ ته شفاعت کوي چې یوازې همدا مونږ په ابراهیمي دین باندې باقي پاتې یاستو[۱].

نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! یهود او نصارا مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

۱ـ ای بني اسرائیلو او اهل الکتابو! ایا تاسو زمونږ سره د الله ﷻ په هکله جګړه کوئ حال دا چې:

الف: الله ﷻ لکه څنګه چې ستاسو رب دی همدارنګه زمونږ رب هم دی، بلکې الله ﷻ د ټولو عالمونو رب دی چې فضل یې ټولو عالمونو ته شامل دی، د همدې کبله یې په مونږ عربو کښې آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) مبعوث کړ.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۲۱؛ تفسیر المراغي ج۱ ص۲۲۸

نو لکه څنګه چې مونږ په هغو ټولو پیغمبرانو علیهم السلام باندې ایمان راوړی دی کوم چې په تاسو کښې تېر شوي دي باید تاسو هم زمونږ غوندې په آخر الزمان پیغمبر ﷺ باندې ایمان راوړئ کوم چې د عربو د نسل څخه دی.

ب: مونږ تاسو ته د آخر الزمان پیغمبر د اتباع دعوت د دې دپاره درکوو چې په دې کښې ستاسو ګټه ده چې نن ورځ د نجات لاره فقط همدغه ده او بس. که نه نو ستاسو دپاره خپل عمل دی، ښه وي او که بد او زمونږ دپاره خپل عمل دی، ښه وي او که بد.

ج: خو څرنګه چې زمونږ عبادت او نېک اعمال د اخلاص په بنیاد صورت نیسي نو هیله ده چې زمونږ د رب ﷻ په نزد به مقبول وګرځي او ستاسو عبادت په اخلاص ولاړ نه دی (چې د خپل رب ﷻ ټول پیغمبران نه قبلوئ) نو د قبول درجې ته به هم ونه رسېږي.

۲_ ای اهل الکتابو! که بالفرض محض نسب د افضلیت سبب ګرځېدلی شوی نو ابراهیم ﷺ به د ټولو خلکو دپاره امام نه وی جوړ شوی چې پلار یې (آزر) کافر او مشرک وه.

۳_ ایا تاسو په ابراهیم ﷺ او په اسماعیل ﷺ او هم په اسحاق ﷺ او په یعقوب ﷺ او بالآخره په هغو پیغمبرانو باندې کوم چې د یعقوب ﷺ په نسل کښې تېر شوي دي، یهودیت او نصرانیت ورتپئ؛ حال دا چې د هغوی په زمانو کښې خو نه یهودیت موجودیت درلود او نه نصرانیت، بلکې دغه دواړه لقبونه خو تاسو د هغوی د وفات څخه وروسته اختراع کړي دي.

۴_ که تاسو ذکره شوې خبره نه منئ او د یهودیت او نصرانیت په سابقیت باندې معتقد یاست نو جواب راکړئ چې ایا تاسو ښه پوهېږئ او که الله ﷻ ښه پوهېږي؟ الله ﷻ خو وایي چې ذکر شوي دواړه لقبونه سابقه نه لري او تاسو ورته په سابقه قائل یاست.

۵_ او ای اهل الکتابو! تاسو ته خو په خپلو کتابونو (تورات او انجیل) کښې معلومه ده چې آخر الزمان پیغمبر څه شکل او څنګه څېره لري، ایا همدغه شکل او څېره په محمد ﷺ باندې تطبیقه نه ده؟

ذکره شوې څېره ورباندې تطبیقه ده خو تاسو ورباندې سترګې پټوئ او تحریف ورکوئ او هم په همدغې څېرې باندې د شهادت څخه انکار خپلوئ.

نو ایا د هغه چا څخه ډېر غټ ظالم شته؟ کوم چې د خپله خانه سره داسې علم او شهادت پټوي چې د الله ﷻ د پلوه ورته د دې دپاره ورکړی شوی وي چې پخپله ورباندې ایمان راوړي او نورو خلکو ته یې د ایمان راوړلو په غرض اظهار او څرګند کړي.

۶_ ای اهل الکتابو! نو په همدې بنیاد ستاسو څخه نور غټ ظالمان نشته چې د الله ﷻ درکړی علم پټوئ او تحریف کړی شوی علم خلکو ته څرګندوئ، ترڅو هغوی هم د خپلو خانونو په څېر بې لارې کړئ.

نو الله ﷻ د هغه خط السیر او هغو کړو وړو څخه ناخبر نه دی کوم چې تاسو یې مرتکبین یاست، نو هرومرو به مطابقه سزا درکړي.

۷_ ای اهل الکتابو! تاسو یو خل بیا واورئ چې ستاسو دپاره د اسلافو نیکۍ څه په درد نه خوري، د هر چا نیکي فقط د خپل خان دپاره دي او بس.
همدارنګه د هر چا بد عمل د خپلې غاړې هار دی او د قیامت په ورځ به یې په اوږو باندې بار وي، ستاسو بدۍ ستاسو د اسلافو په اوږو نه وراچولی کېږي.

توضیحات

۱_ په ﴿ قُلْ أَتُحَآجُّونَنَا فِي ٱللَّهِ ﴾ کښې د اهل الکتابو هغې جګړې ته اشاره شوې ده کومه چې د الله ﷻ په توفیق د [البقرة ۱۱۱] ایت په توضیحاتو کښې تېره شوې ده چې مونږ په ګناه باندې د الله ﷻ په نزد نه مواخذه کېږو او جنت په مونږ پورې اختصاص لري، او بالآخره د اُمیانو مالونه مونږ ته حلال دي.
نو په دې مقام کښې دهغوی جګړې ته داسې جواب ورکړی شوی دی چې:
الف ای اهل الکتابو! تاسو په مونږ باندې هیڅ امتیاز نه لرئ بلکې زمونږ او ستاسو ټولو رب الله ﷻ دی او مونږ تاسو ټول د همده ﷻ مربوبین یاستو.
ب: بلکې مونږ د الله ﷻ په نزد په تاسو باندې د امتیاز درلودونکي یاستو چې زمونږ د اعمالو او کړو وړو سره اخلاص ملګری دی او تاسو نه عقیدوي اخلاص لرئ او نه مو په اعمالو کښې اخلاص شتون لري. دا ځکه چې تاسو عُزَیر ﷺ ته د ابن الله لقب ورکوئ او عیسی ﷺ مو خپل معبود ګرځولی دی حال دا چې مونږ دغه دواړه د الله ﷻ مقرب بندګان ګڼو او بس.
همدغه مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ فَإِنْ حَآجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ ٱتَّبَعَنِ ﴾ [آل عمران: ۲۰] یعنې: نو ای پیغمبره! که ستا سره اهل الکتابو د الله ﷻ په هکله جګړه پیل کړه نو ته ورته په جواب کښې ووایه چې ما خپل مخ (خپل ذات) په اخلاص سره الله ﷻ ته منقاد او غاړه اېښودونکی ګرځولی دی او هغه چا هم (دغه کار کړی دی) کوم چې زما پیروي کوي، حال دا چې تاسو نه اخلاص لرئ او نه یوازې الله ﷻ ته غاړه اېښودونکي یاست.

هېر مو نه شي!

۲_ هېر مو نه شي چې د ﴿ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَٰهِـۧمَ ﴾ الآیة مضمون د [آل عمران: ۶۵_۶۷] ایتونو کښې ښه تفصیلوار نازل شوی دی، نو هیله ده چې لوستونکي هلته یو خل د زیات وضاحت دپاره مراجعه وکړي.

یو تفسیري تحلیل

۳_ د ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَـٰدَةً عِندَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ ﴾ جمله ځینو مفسرینو کرامو د تفسیر په لحاظ په متعددو طریقو سره تحلیله کړې ده[۱]، خو مونږ ته غوره تحلیل دا دی چې:

(۱) البحر المحیط ج۱ ص۶۶۱؛ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۷۰

په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ عِندَهُۥ ﴾ او ﴿ مِنَ ٱللَّهِ ﴾ دواړه کلمات د یوه مقدر متعلق په اعتبار سره د "شَهَادَةً" دپاره دوه صفتونه دي، ته به وایي چې داسې نازل شوی دی چې: "شَهَادَةً ثَابِتَةً عِنْدَهُ مِنَ اللهِ" یعني: د هغه چا څخه بل غټ ظالم څوک دی چې د خپل کتاب داسې شهادت پټوي کوم چې د هغه په نزد د الله ﷻ د پلوه په ثبوت رسېدلی وي او هم ترې تعهد اخستلی شوی وي چې دغه شهادت به خلکو ته ابلاغوي، نه به یې ترې پټوي او نه به تحریف ورکوي.

د همدغه ایت مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَإِذْ أَخَذَ ٱللَّهُ مِيثَٰقَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ لَتُبَيِّنُنَّهُۥ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُۥ ﴾ [آل عمران:۱۸۷] یعني: او ته هغه وخت یاد کړه چې الله ﷻ د هغو کسانو څخه کلکه وعده واخسته کومو ته چې کتاب ورکړی شوی دی چې په سوګند سره به هرومرو خلکو ته هوبهو خپل کتاب څرګندوئ چې نه به یې پټوئ او نه به پکښې تحریف ته صورت ورکوئ. حال دا چې هغوی هم پټ کړ او هم یې پکښې تحریف ته صورت ورکړ چې ترڅو آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) څوک په نبوت سره ونه پېژني او زمونږ رشوت اخستل زیانمن ونه ګرځي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: دغه ایت ﴿ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ﴾ الآية خو لږ وړاندې یو ځل نازل شوی دی نو په عین موضوع کښې یې په دوهم کرت نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې:

الف: دغه ایت وړاندې د اسلافو د وصایاوو په تعقیب نازل شوی وه چې ای اهل الکتابو! که بالفرض ستاسو دعوې صحت درلودی چې جنت یوازې په تاسو پورې اختصاص لرې نو ستاسو اسلافو به وربانديې ضرور په خپلو وصایاوو کښې صراحت کړی وی چې ستاسو جنت ته داخلول زمونږ ذمه واري ده، نو تاسو به اوس نقلي دلیل په لاس کښې درلودلی وې.

او دلته دغه ایت د هغو استدلالاتو د رد په تعقیب نازل شوی دی کوم چې هغوی به د خپل دعوت د اثبات دپاره اقامه کول.

ته به وایې چې هغوی مخاطب کړی شوي دي چې ای اهل الکتابو! که بالفرض ستاسو دعوې څه صحت درلودی نو عقل به یې هم غوښتنه کړې وی، او تاسو به عقلي دلیل په لاس کښې درلودی. نو په همدې بنیاد تاسو اوس د خپلې مدعی د اثبات دپاره نه عقلي دلیل په لاس کښې لرئ او نه نقلي دلیل راحکایت کولی شئ، نو ستاسو دعوه عقلا او نقلا باطله ده.

لنډه دا چې ذکر شوی اعتراض به په هغه وخت کښې په ځای وی چې ذکرو شوو دواړو ایتونو په حیثیت سره هم تغیر نه درلودی بلکې من کل الوجوه کټ مټ متحد وی.

ب: په دې باندې علاوه که مونږ ذکر شوی د حیثیت تغیر په نظر کښې ونه نیسو نو بیا په جواب کښې وایو چې:

خرنګه چې اهل الکتابو د دغې پلمې څخه د عوامو په غولونه کښې زښت ډېر کار اخست چې زمونږ د جنایاتو ذمه واري زمونږ د اسلافو په غاړه ده چې په شفاعت سره هرومرو ترې نجات راکوي او جنت ته به داخلېږو او همدارنګه دغه پلمه د زیاتو مفاسدو بنسټ وه، نو الله ﷻ یې په رد باندې تاکید وکړ او دوه کرته یې رده کړه چې ترڅو هغوی قناعت خپل کړي او عوام ورباندې ونه غولېږي.

د قرآن کریم په نورو ایتونو کښې هم په مهمو مطالبو کښې دغه ډول تاکید صورت نیولی دی لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ۝ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ﴾ [النبأ: ۴_۵] یعني: دغسې نه ده ژر ده چې مشرکان به پوه شي، بیا وایم چې دغسې نه ده ژر ده چې مشرکان به پوه شي (چې په غلطه لاره باندې روان دي).

ج: دا هم څه لرې نه ده چې وراندې په [البقرة: ۱۳۴] ایت کښې اهل الکتاب مخاطب کړی شوي دي او په دې ایت کښې چې بحث پکښې روان دی د آخر الزمان پیغمبر ﷺ امت ته د کلام مخ وراړولی شوی دی چې پام کوئ چې تاسو د اهل الکتابو غوندې لاره غلطه نه کړئ. چې په خپلو اسلافو باندې اتکاء او اعتماد خپل کړئ او د نیک عملي څخه لاس واخلئ[۱].

په همدې ځای د اولې سپارې پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو، والحمد لله ﷻ

اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا التُّقَى وَالْعَفَافَ وَالْإِسْتِقَامَةَ وَالثَّبَاتَ.

اللَّهُمَّ لَا تَكِلْنَا إِلَى نُفُوسِنَا طَرْفَةَ عَيْنٍ وَاهْدِنَا إِلَى مَا تُحِبُّ وَتَرْضَى.

۱۴۱۱/۸/۲۰ هـ ق - ۱۳۶۹/۱۲/۱۶ هـ ش.

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۷۰

﴿سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ مَا وَلَّىٰهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ ٱلَّتِي كَانُوا۟ عَلَيْهَا ۚ قُل لِّلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ
وَٱلْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا
لِّتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ وَيَكُونَ ٱلرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۗ وَمَا جَعَلْنَا ٱلْقِبْلَةَ ٱلَّتِى كُنتَ
عَلَيْهَآ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ ٱلرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ۚ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى
ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُ ۗ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَٰنَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤٣﴾﴾

[۱۴۲] ژر دی چې د خلکو څخه به ساده ګڼل وواېي چې (مسلمانان) څه شي د هغې قبلې څخه واړول چې تر اوسه وربانديې کلک ولاړ وه (چې هغه د بیت المقدس څخه عبارت ده).

ورته ووایه چې خاص الله ﷻ لره مشرق او مغرب دی (ټوله دنیا د ده ﷻ ده) هر چا لره یې چې اراده وشي سمې لارې ته یې هدایت کوي).

[۱۴۳] او همدارنګه (لکه چې هدایت یې درته کړی دی) غوره ټولنه یې ګرځولې هم یاست ترڅو تاسو په خلکو باندې شاهدان (څارونکي) شئ او ترڅو نبي کریم ﷺ په تاسو باندې څارونکی شي (چې تاسو ته احکام درزده کوي او تاسو یې خلکو ته ابلاغوئ).

او مونږ ستا قبله هغه جهت چې ته وربانديې (په مکه معظمه کښې) وې د بل شي دپاره قبله نه ګرځوو مګر د دې دپاره چې هغه څوک معلوم کړو چې هغه د پیغمبر ﷺ متابعت کوي د هغه چا څخه چې بېرته په خپلو پوندو باندې تاوېږي.

او بې شکه د قبلې تاوول په هر چا درانه تمامېږي مګر په هغو کسانو باندې نه کومو ته چې الله ﷻ هدایت کړی دی (چې هغه مسلمانان دي) او نه دی الله ﷻ چې ستاسو ایمان (لمونځونه) ضائع کړي.

بې شکه الله ﷻ په خلکو باندې د ډېرې نرمۍ خاوند (او هم پرې) ډېر مهربان دی.

څو مقدمات

۱ـ قرآن کریم په داسې وخت کښې الله ﷻ نازل کړ چې د نړۍ ټولو انسانانو د حال په ژبه غوښته اوټول ورته احتیاج وه چې خلک په ډول-ډول بدبختیو اخته وه او دحیواناتو سره یې مشابهت درلود.

۲ـ نو الله ﷻ د نړۍ والو سوال قبول کړ او د قرآن کریم د نزول او د نبي کریم ﷺ د مبعوثیت اراده یې وکړه چې د قیامت تر ورځې پورې د خلکو مشکلات حل کړي.

۳ـ قرآن کریم د خلکو مشکلات هغه وخت حل کولی شي چې په عملي ساحه کښې پیاده شي، محض په تلاوت او قرائت باندې که څه هم ثوابونه لري خو د مفاسدو مخه پرې نه نیوله کېږي.

۴ـ د قرآن کریم ﷺ د عملي کولو دپاره با نفوذه جامعه ضرور ده چې خپل سیاسي قدرت ولري چې د ایمان او عقیدې په رڼا کښې یې په ډېر اخلاص سره په خلکو تطبیق کړي. که بالفرض

مسلمانان بانفوذه خپلواکه جامعه ونه لري او په دنیا کښې د نورو د سوري لاندې ژوند کوي او سره د دې دوی آرزو ولري چې قرآن کریم به په خمکه کښې پیاده کړي او د مفاسدو مخه به وربانديې ونیسي دا محض خام فکر دی او بس. خلک وايي چې د سوال په اوبو باندې ژرنده نه ګرځي.

۵ـ د خپلواکه جامعې تیره په مدینه منوره کښې کېښودله شوه ځکه چې مسلمانانو په مکه معظمه کښې بانفوذه جامعه نه درلوده. د همدې کبله الله ﷻ عملي احکام هم نه نازلول چې په دوی کښې یې د پیاده کولو توان نه وه.

په مدینه منوره کښې هم چې څومره د مسلمانانو د جامعې توان او نفوذ زیاتېده په همغې اندازه د احکامو د نزول کیفیت هم زیادت پیدا کاوه، د مثال په توګه په اولو وختونو کښې د منافقانو سره لږ څه په نرمه وضعه د ګوزارې امر کېده، خو په آخر کښې چې اسلامي جامعې پوره وده وکړه نبي کریم ﷺ ته امر وشو چې: ﴿وَٱغۡلُظۡ عَلَيۡهِمۡ﴾ [التوبة: ۷۳] یعني: په دوی (منافقانو) باندې د غلظت څخه کار واخله.

۶ـ د بانفوذه جامعې مخه څلورو طائفو نیوله او په هغه وخت کښې د لارې خنډ وې چې هغوی د مشرکانو او یهودو او نصاراوو او منافقانو څخه عبارت وې.

۷ـ په دې سورت کښې د اول څخه ترآخره پورې د همدغو څلورو ډلو سره د مبارزې طرز او طریقه بیانه کړه شوې ده او هم پکښې د همدغو څلورو ډلو خاصیتونه او عادتونه بیان شوي دي تر څو ورته مسلمانان متوجه وي چې په جامعه جوړونه کښې یې د دسیسو مخه ونیسي.

۸ـ په دې سورت کښې مسلمانان پوه کړی شوي دي چې اصلاً د ځمکې په مخ باندې انسان خلیفه ګرځول شوی دی خو په هیڅ وخت کښې نوموړی خلیفه بې دښمنه شوی نه دی او نه به بې دښمنه شي. نو باید چې مسلمانان د خپلې زمانې د دښمنانو سره بې حوصلې هم نه شي او ثبات او استقامت هم د لاسه ورنه کړي.

۹ـ د انسان حوصله په دوه شیانو ډېره ښه وده کوي چې یو د پخوانیو تاریخ دی او بل د امتحاني مراحلو څخه په کامیابۍ سره تېرېدل دي، د همدې کبله نسبت عامو خلکو ته په پیغمبرانو علیهم السلام باندې ډېرې امتحاني دورې تېرې شوې دي، لکه چې الله ﷻ موسی ﷺ ته وايي چې ﴿وَفَتَنَّٰكَ فُتُونٗا﴾ [طه: ۴۰] یعني: او ته مو په ډېر ازمېښتونو باندې ازمېښت کړې.

د دې امت د حوصلې د غښتولو دپاره په دوی باندې په اولو وختونو کښې د تهجد لمونځ فرض ؤ تر څو چې د دوی حوصله قوي شوه، صبر او استقامت یې زیات شو او وېې کړی شوه چې د خواږه خوب څخه صرف نظر شي او د الله ﷻ په عبادت باندې خپلې سترګې روښانه کړي همدا موضوع د "الْمُزَّمِّلِ" په سورت کښې پوره بیانه شوې ده.

۱۰ـ نو د پخوانیو تواریخو څخه ورته په همدې سورت کښې د آدم ﷺ او ابلیس سرګذشت او هم د بني اسرائیلو او د هغوی د پیغمبرانو علیهم السلام حوادث او بالآخره د ابراهیم ﷺ اخلاص او کړه وړه

کړی شوه، ترڅو چې دوی ترې عبرت واخلي او یوه چاندې جامعه جوړه کړی شي.

او د امتحان دورې د تېرېدلو دپاره الله ﷻ قبله تحویل کړه چې نبي کریم ﷺ په مدینه منوره کې شپاړس (۱۶) یا اولس (۱۷) میاشتې بیت المقدس طرف ته لمونځونه کول، خو بیا ورته امر وکړی شو چې کعبې شریفې ته ورتاو شئ او خپل لمونځونه د هغې طرف ته وکړئ.

۱۱_ څرنګه چې د قبلې تحویل ډېر لوی امتحان وه، حتی چې ځینې خلک بهرته کافر شوه او په امتحان کښې ناکام شوه نو الله ﷻ د ﴿ مَا نَنسَخْ مِنْ ءَايَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا ﴾ [البقرة: ۱۰۶] څخه تر دې ځایه پورې څه مقدماتې خبرې بیانې کړې ترڅو مسلمانان د دې لوی امتحان څخه بریالي راووځي، او په همدې ایتونو کښې یې هم دوی پوه کړه چې د قبلې په تحویل کښې به درته دښمنان ډول-ډول خبرې کوي خو تاسو ورته بې حوصلې کېږئ مه، او په ډېر استقامت او صبر سره ورته جوابونه ورکړئ، چې لنډیز یې دا دی:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپلو صحابه وو کرامو باندې څه مطالب قرائت کړه چې د کفارو د اعتراضاتو څخه وربإندې ونیسي هغه دا چې:

۱_ ژر دی چې ساده ګان به اعتراضونه وکړي چې په دوی باندې څه شی باعث شو چې خپله هغه قبله یې پرېښودله چې تراوسه پورې یې ورته لمونځونه کول. دوی به هره ډله (په بېل بېل طرز سره) شبهات وکړي. مثلاً:

الف: مشرکان به وایي چې په دوی باندې بل باعث نشته بې له دې چې په خپله خطا او سهوه باندې پوه شوه چې تر اوسه یې بیت المقدس ته لمونځ کاوه ایله په ایله چې اوس یې عقل سر ته راغی په نژدې ورځو کښې به وګورئ چې بېرته به پلارنې دین ته راواوړي.

ب: أهل الکتاب به وایي چې په دوی باندې بل باعث نشته بې له د ې چې زمونږ سره تعصب کوي او خپله قومبزه پالي مونږ یې خپه کړو او خپل عزیزان (قریش) یې خوشاله کړه د هغوی قبلې ته یې مخ ورواړاوه، تر اوسه یې لا د هغوی سره وطنداري د زړه څخه نه ده وتلې، نو مونږ به په دغسې متعصب سړي باندې څنګه ایمان راوړو.

ج: منافقان به وایي چې که بیت المقدس په حقه قبله وی نو ولې یې حق ته شا کړه او حق یې پرېښود، او که کعبه شریفه حقه وي نو تر اوسه پورې شپاړس (۱۶) یا اوولس (۱۷) میاشتې یې ولې بیت المقدس ته لمونځونه کول. نو تر اوسه پورې یې چې هرڅه لمونځونه کړي دي هغه ټول هدر او عبث شوه.

کله به لا وایي چې د قبلې د تحویل څخه پخوا چې څوک مړه شوي دي د هغوی مرګ خو خراب شو، هغوی لا حق ته نه وه رسېدلي چې مړه شوه او د توبې فرصت هم ورته نشته چې د ژوندیو په شان توبه وباسي.

کله به لا وایي چې نبي کریم ﷺ په خپل دین کښې متحیر دی بلکې د خپل دین څخه زیات په تنګ شوی دی په همدې چرت کښې دی چې مشرکانو ته ورواوړي او که اهل کتابو ته.

کله به وایي چې د داسې سړي متابعت څه په کار دی چې فکري استقلال او استقرار نه لري بلکه ورځ به یې ګورئ چې بېرته به بیت المقدس ته راتاو شي.

لنډه دا چې چا ته چې څه په خوله ورځي درته به یې وایي، خو تاسو به ورته حوصله نه تنګوئ، ټولو ته همدومره ووایئ چې مونږ خو نه د کعبې عبادت کوو او نه د بیت المقدس، بلکې مونږ د الله ﷻ بندګان یو او د الله ﷻ عبادت کوو، او د الله ﷻ د امر تابعداران یو. مونږ ته بیت المقدس، کعبه بلکې مشرق او مغرب ټول یو شی دي. که د دغه دواړو قبلوڅخه په غیر مونږ ته بل ځای تعین کړي نو مونږ به سمدستي همغلته مخ ورواړوو، دغه کړنلاره د بندګۍ سره مناسبه او سمه لاره ده خو ستاسو نه ده په برخه شوې

۲ـ ای مؤمنانو! د دښمنانو پروپاګند ته اعتناء مه کوئ د قبلې تحویل ستاسو دپاره یوه امتحاني مرحله ده. لکه څنګه مو چې د سمې لارې هدایت درته په نصیب کړ، همدارنګه مونږ غواړو چې ستاسو څخه یوه غوره بانفوذه جامعه جوړه کړو. نو په کار ده چې تاسو دغسې امتحاني مراحل طي کړئ او په کامیابه توګه ترې تېر شئ.

ترڅو تاسو په دغسې ساده ګانو باندې په هر وخت کښې حاکمیت ولرئ، ساده ګان خو یوازې همدوی نه دي بلکې په هره زمانه کښې د دوی امثال شته نو مونږ غواړو چې تاسو په دوی باندې ځارنه ولرئ چې په دنیا کښې به یې د اصلاح لاندې نیسئ او د دسیسو څخه به یې ځانونه ساتئ او په آخرت کښې به ورباندې شاهدي وایئ.

مونږ غواړو چې ستاسو بانفوذه جامعه د نبي کریم ﷺ د إشراف لاندې وده وکړي، نو ځکه درباندې د ده ﷺ په ژوند کښې دغسې امتحاني دورې تېروو، چې د قیامت تر ورځې پورې د ټولو مسلمانانو دپاره سرمشق جوړ شئ.

۳ـ په همدې منظور مو یو خل بیت المقدس ته ورتاو کړئ ترڅو مو درڅخه هغه خلک جدا کړه چې هغوی د الله ﷻ بندګي نه کوله بلکې د کعبې بندګان وه، او دا خل به مو بېرته کعبې ته ورتاو کړو ترڅو درڅخه هغه خلک بېل کړو چې هغوی د بیت المقدس بندګي کوي او د الله ﷻ بندګي نه کوي. نو په دې توګه به ستاسو ټولنه یوه چاڼدې ټولنه جوړه شي.

۴ـ د قبلې تحویل خو درونډ کار دی خلک ورباندې ګمراه کېږي لکه چې ساده ګان ورباندې اعتراضات او شبهات واردوي، مګر دغه کار په هدایت موندونکو باندې څه اثر نه لري، تاسو نه خو الله ﷻ هدایت کړی دی چې د قبلې د تحویل په اسرارو او حکمتونو باندې پوهېږئ، تاسو خو مختاره او معززه ټولنه یاست، پام کوئ چې د ساده ګانو په خبرو باندې ونه غولېږئ او په زړونو کښې وسواس ته ځای ورنه کړئ.

۵_ الله ﷻ خو ستاسو نه ايمان ضائع کوي او نه عمل، بلکې غواړي چې ستاسو عقيدې لا پخې او کلکې کړي، الله ﷻ خو په ټولو خلکو باندې مهربان دی حتی په نوموړو ساده ګانو هم رؤف او رحیم دی چې د دوی د شبهاتو د جوابولو دپاره يې دغه ايتونه نازل کړه ترڅو د شبهاتو څخه لاس واخلي او په رحمة للعالمين پيغمبر ﷺ باندې ايمان راوړي.

که په دوی باندې هم رؤف او رحیم نه وی نو د دوی سره خو لا دا مناسبه وه چې د سره يې د دوی ايمان نه وی قبول کړی، مګر د دې بدې سابقې سره‌سره که دوی توبه تائب شي، ايمان يې قبلوي او په پخوانيو کفرياتو باندې يې نه نيسي.

نو ستاسو پخوانی لمونځونه به ولې ضائع کوي کوم مو چې هغې بلې قبلې ته کړي دي، او د وفات شوو او يا شهيدان شوو مؤمنانو ايمان به ولې ضائع کوي چې د هغې بلې قبلې د حقيت په عقيده باندې مړه شوي دي.

توضيحات

۱_ مفسرينو کرامو ليکلي دي چې د قرآن کريم ذکر شوې ټکره ايتونه په نزول کښې وروسته دي او راتلونکی [۱۴۴] ايت ترې مخکښې دی، دوی د "سَيَقُولُ" مضارع د "قَالَ" ماضي په معنی اخلي[1] دوی وايي چې دا ايتونه د هغو ايتونو په څېر وراندې او بيرته دي لکه چې د بني اسرائيلو د غوا په قيصه کښې ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا﴾ [البقرة: ۷۲] ايت د قيصې اول سر دی، دلته هم د قبلې د تحويل په موضوع کښې راتلونکی [۱۴۴] ايت د موضوع اول سر دی.

مګر مونږ ته دا ښه ښکاري چې نزولي او عثماني ترتيب سره تفاوت نه لري او دا ځکه چې:

الف: هغه ترتيب د تبادر څخه مخالف دی، سړي ته په منده ذهن ته نه ورځي، برسيره پر دې په ﴿سَيَقُولُ﴾ کښې د "س" کلمه يې مانع ده چې د استقبال پورې خاصه ده. يعني ژر دی چې ويه وايي، نه داسې چې ويلي دي.

ب: په دې ترتيب کښې د قرآن کريم د حقانيت يوه لويه معجزه هم پرته ده لکه څنګه چې قرآن کريم پخوا خبر ورکړی وه، همغسې وشوه او د تحويل سره سم د هره طرفه په مسلمانانو باندې د اعتراضونو باران جوړ شو، يوه دښمن به يو ډول اعتراض کاوه او بل به بل ډول.

ج: د قبلې د تحويل څخه مخکښې خکه مسلمانان په اعتراضاتو باندې خبر کړی شوه ترڅو دوی ورته په حوصله کښې وي او ورته وارخطا نه شي چې اعتراضات زښت ډير او د هره طرفه وه.

د هجرت څخه وړاندې قبله کومه يوه وه؟

۲_ د قبلې په باره کښې د دې څخه پخوا قرآن کريم نه وه نازل شوی، اول خل چې پکښې نازل شو مضمون يې همدا وه چې د بيت المقدس څخه کعبې شريفې ته قبله تاوه کړی شوه.

[1] التفسير الكبير ج۴ ص۱۰۱

د همدې کبله پکښې د سلفو صالحینو څخه لاندې دوه نظره نقل شوي دي:

اول نظر:

هلته (په مکه معظمه کښې) قبله بیت المقدس وه خو نبي کریم ﷺ کعبه شریفه هم د نظره نه وه غورځولې. یعني په داسې طرف کښې به یې لمونځ کاوه چې دواړو قبلو ته به یې مخ کېده، چې کعبه شریفه به یې د خپل ځان او بیت المقدس په منځکښې واقع کوله[۱].

مګر دا کار په مدینه منوره کښې ممکن نه وه، ځکه چې مدینه منوره د دواړو قبلو په منځکښې واقع ده چې بیت المقدس یې په شمال کښې دی او کعبه یې په جنوب کښې ده. نو ځکه یې د شپاړس یا اولس میاشتو پورې په مدینه منوره کښې یوازې بیت المقدس ته لمونځ وکړ، چې بیا نسخه شوه نو په قبله کښې همدا یو ځل نسخه راغلې ده.

دوی لاندې دوه دلیله وړاندې کوي چې

الف. د قبلې تحویل اولنی نسخه وه چې په اسلام کښې واقع شوه د همدې کبله یې ډېر شور ماشور جوړ کړ، که د هجرت څخه وړاندې قبله کعبه وی، نو اوله نسخه به هغه وی چې کعبه بیت المقدس ته واړوله شوه او دا به دوهمه نسخه وی.

ب. د قبلې تحویل دروند کار ګڼل شوی دی چې: ﴿وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً﴾، که نسخه دوه کرته شي نو بیا خو به دا ځل نسخه په خلکو باندې درنه نه تمامېده؛ ځکه چې خلک به ورسره اموخته وی، ډېره درنه خو وړاندې هله تمامېږي چې دا اول ځل نسخه شي.

دوهم نظر:

د هجرت څخه وړاندې قبله کعبه شریفه وه. خو ثبوت یې د نبي کریم ﷺ د پلوه شوی وه، قرآن کریم پکښې نه وه نازل شوی او تحویل یې هم د نبي کریم ﷺ په اشاره باندې شوی دی. نو دلته نسخې د یو حدیث په بل حدیث سره صورت نیولی دی[۲].

د دوی دلایل

اول: ددې خبرې چې مشهوره ده چې د قبلې تحویل اولنی نسخه وه، معنی دا ده چې په قرآن کریم سره چې په اسلام کښې اوله نسخه واقع شوې ده هغه همدا ده، داسې یې مطلب نه دی چې د دې څخه پخوا مطلقاً نسخه نه وه واقع شوې.

نه ګورئ چې په نبي کریم ﷺ باندې د معراج په شپه پنځوس لمونځونه فرض شوي وه خو الله ﷻ یې شمېر د پنځوسو څخه پنځو ته راټیټ کړ. ایا دا نسخه نه ده؟.

دوهم: د بیت المقدس څخه کعبې شریفې ته د قبلې تحویل ځکه په خلکو باندې دروند تمام شو

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۸۹
(۲) تفسیر القرطبي ج۲۸ ص۱۵۱

دغه تحویل د یهودانو خوښ نه وه او د هر شور ماشور جوړوونکي همدوی وه. اول تحویل خو د هغوی د فکر سره برابر وه.

دریم: د قبلې په تحویل کښې خو مهم مطلب ابتلاء او ازمېښت وه چې یو ځل د کعبې ځخه بیت المقدس ته واړوله شوه ترڅو بني اسماعیل امتحان کړي چې د هغوی قبله کعبه وه. او بل ځل د بیت المقدس ځخه کعبې ته ورتاو کړی شوه ترڅو بني اسرائیل پرې وازمویل شي چې قبله یې بیت المقدس وه.

نو په دې نظر کښې دوه امتحانه راځي او په اول کښې یو امتحان تحقق مومي او ښکاره ده چې د دې نظر ګنجایش ډېر زیاته ده.

څلورم: نبي کریم ﷺ خو د کعبې په انتظار کښې وه، خو د انتظار روایتونه ترې په مدینه منوره کښې روایت کړی شوي دي. که په مکه معظمه کښې هم کعبې ته انتظار وی نو څه روایات به ترې هلته هم رانقل شوي وی.

پنځم: ترڅو چې بیت المقدس قبله وه نبي کریم ﷺ د کعبې قبله توب ته په انتظار وه، د سړي ذهن ته ورځي چې ایله په ایله شپاړس یا اوولس میاشتې انتظار به یې ویستلی وي، نو که نسخه بو کرت شي نو بیا خو څه د پاسه څوارلس کاله انتظار کېږي، دومره اوږد انتظار به الله ﷻ په نبي کریم ﷺ باندې نوي تېر کړی.

شپږم: په دې تقدیر باندې دا خبره ښه واضحه کېږي چې محمدي (ﷺ) ملت ابراهیمي ﷺ ملت دی چې اول او آخر ورته کعبه شریفه قبله وټاکله شوه، هغسې نه ده لکه چې یهودان یا نصارا یې وایي چې دوی په ابراهیمي ﷺ ملت باندې دي او بس.

یعنې په دې نظر باندې د بیت المقدس عارضیتوب د ورایه ښکاري چې صرف څو میاشتې وه او بس. او د عارضي شي دپاره چې څومره لږ موده وي همغومره ورسره ښه مناسبه په نظر راځي.

یادونه

۳ـ په ﴿ وَمَا جَعَلْنَا ٱلْقِبْلَةَ ٱلَّتِى كُنتَ عَلَيْهَآ إِلَّا لِنَعْلَمَ ﴾ الآیة کښې د ذکر شوو دواړو نظرونو ګنجایش شته دی، دا څکه چې:

الف. که د ﴿ ٱلَّتِى كُنتَ عَلَيْهَا ﴾ څخه بیت المقدس مراد شي لکه په ﴿ قِبْلَتِهِمُ ٱلَّتِى كَانُوا۟ عَلَيْهَا ﴾ کښې چې ترې بیت المقدس مرادوو. نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې ای پیغمبره! که څه هم ستا قبله اصلا کعبه شریفه ده چې ته په ابراهیمي ﷺ ملت باندې یې مګر تر اوسه پورې مو ستا قبله څکه بیت المقدس ګرځولې وه چې په خلکو باندې امتحان وکړو چې کله ته خپلې اصلي قبلې (کعبې) ته وراړول کېږې چې ستا متابعت کوي او که نه، که بالفرض تر اوسه پورې درته قبله بیت المقدس نه وی ګرځول شوې. او د اولنۍ ورځې څخه مو درته په کعبې باندې امر کړی وی نو نه به د قبلې تحویل وه او نه به د خلکو امتحان.

ب: او که د ﴿ ٱلَّتِي كُنتَ عَلَيۡهَآ ﴾ څخه کعبه شریفه مراده کړې شي. نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې ای پیغمبره! نه خو پوهېږې چې ستا اصلي قبله کعبه ده، د همدې کبله دې د هجرت څخه پخوا همغې ته لمونځ کاوه، او د دې کبله چې هغه د ابراهیم ﷺ د ملتیت یو غټ دلیل وه، نه ورباندې خوښ او خوشاله هم وې.

په مدینه منوره کښې چې څو میاشتې ستا قبله بیت المقدس وګرځول شوه دا کار عارضي دی او د لاندې دوه امتحانونو دپاره ترسره شوی دی:

اول: تر څو بني اسماعیل امتحان کړو چې د خپلې پلرنۍ قبلې (کعبې) څخه درسره بیت المقدس ته تاوېږي او که نه.

دوهم: تر څو بني اسرائیل امتحان کړو چې کله ته خپلې اصلي قبلې ته بېرته وراړول کېږې او د پلارنۍ قبله (بیت المقدس) پرېږدي دوی درسره اوړي او که نه.

که بالفرض ستا قبله مو په دائمي توګه کعبه شریفه ګرځولې وی او دا تحولات مو پکښې نه وی واقع کړي، نو ذکر شوي دواړه امتحانونه به نه وی ترلاسه شوي.

مونږ ته ستا د زړه میلان معلوم دی چې کعبې شریفې ته ډېر زیات دی، نه خو همدې خبرې ته په تمه ناست يې، چې کله به درته د تحویل امر کېږي، همدومره انتظار دې بس دی، نور دې د زړه مرام حاصلوو خپه کېږه مه.

"وَسَط" څه ته وايي؟

۴ـ "وَسَط" مختار او غوره ته وايي[1]، چې د [آل عمران: ۱۱۰] ایت کښې په ﴿ خَيۡرَ أُمَّةٍ ﴾ سره تعبیر کړی شوی دی. د "وَسَط" کلمه یا د دې کبله د "بهتر" معنی ورکوي چې د هر شي وسط (منځ) په امن کښې وي خطرات او حوادث اکثره په اطرافو کښې واقع کېږي، او یا د دې کبله چې محمدي (ﷺ) شریعت د افراط او تفریط دواړو په منځکښې دی، نه پکښې د نصاراوو په شان افراط شته چې عیسی ﷺ يې د الوهیت درجې ته رسولی دی، او نه پکښې د یهودو په شان تفریط شته چې د پیغمبرانو په وژلو باندې يې صرفه نه ده کړې.

د دې امت شاهدي په دنیا کښې ده که په آخرت کښې؟

۵ـ علماء کرام په دې موضوع کښې په متعددو ګروپونو وېشلي شوي دي. مثلاً:

الف: خیني مفسرین کرام وايي چې د دې امت شاهدي په نورو خلکو باندې په آخرت کښې تحقق مومي کله چې هغوی منکر شي چې مونږ ته خپلو پیغمبرانو د الله ﷻ احکام نه دي رسولي لکه چې په همدې باره کښې اوږد حدیث د نبي کریم ﷺ څخه روایت شوی دی[2].

(۱) تفسیر القاسمي ج۲ ص۲۸۱، المحرر الوجیز ج۲ ص۳
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۰

نو په دې تقدير باندې د شاهد څخه هغه شاهد مراد دی چې د دعوې د اثبات دپاره شاهدي ورکوي او د نبي کريم ﷺ شاهدي د ترکيب په معنی کېږي، چې په رښتيا ما خپل امت ته رسولي وه يعنې تولو پيغمبرانو عليهم السلام خپل امتيان د الله ﷻ په احکامو باندې خبر کړي دي، او په تبليغ کښې يې قصور نه دی کړی، که څه هم د نورو پيغمبرانو په زمانو کښې دوی نه وه پيدا شوي چې هغوی به خپلو سترګو باندې ليدلي وی خو دوی زما خبره داسې ګڼلې ده لکه چې په سترګو يې د نورو پيغمبرانو احکام رسونه ليدلي وي او په غوږو يې اورېدلي وي.

ب: ځينې نور مفسرين کرام وايي چې لکه څنګه چې شاهدي ورکوونکي د مدعي سره د دعوې په اثبات کښې کومک کوي همدارنګه محمدي (ﷺ) امت په نورو خلکو باندې د دې کبله شاهدان دي چې هغوی ته امر بالمعروف او نهي عن المنکر کوي چې همدغه شی دوی ته نبي کريم ﷺ ښودلی او ورزده کړی دی[۱].

ج: ځينو نور مفسرين کرام وايي چې دلته د شاهد ګرځېدلو معنی دا ده چې د محمدي (ﷺ) امت څخه يوه بانفوذه جامعه جوړه شي ترڅو ټول سياسي قدرت د همدوی سره وي، نو نور خلک به د دوی د قيادت او څارنې لاندې ژوند کوي چې د دغه قيادت اولنۍ تيره نبي کريم ﷺ ايښې ده[۲].

مونږ ته داسې ښکاري چې ذکر شوي درېواړه تفسيرونه او همداسې نور تفاسير چې کړی شوي دي څه منافات سره نه لري. هر يوه مفسر د بهتر امت يو مصداق ذکر کړی دی، په دې غوره او عادل امت کښې دا ټولې بهترۍ شته.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وايي چې: د ﴿ لِنَعْلَمَ ﴾ څخه ظاهراً داسې معنی سړي ته ذهن ته ورځي کومه چې د الله ﷻ د شان سره مناسبه نه ده؛ او دا ځکه چې الله ﷻ خو په هر شي باندې ازلاً او ابداً پوه دی د علم حدوث او نوي حاصلول د ممکناتو کار دی.

مونږ وايو چې: د همدې اشتباه د مخنيوي دپاره مفسرينو کرامو لاندې توجيهات کړي دي:

الف: ځينې مفسرين کرام وايي چې دلته الله ﷻ د دوستانو علم داسې ګڼلی دی لکه خپل علم، که څه هم مونږ ته دغه ډول اطلاق روا نه دی، مګر الله ﷻ د خپلو مخلصو بندګانو پورې مربوط صفت کله خپل ځان ته نسبتوي. لکه چې نبي کريم ﷺ په قدسي حديث کښې فرمايي چې: «إِنَّ اللهَ عَزَّوَجَلَّ يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا ابْنَ آدَمَ مَرِضْتُ فَلَمْ تَعُدْنِي» يعني: الله ﷻ به د قيامت په ورځ ووايي چې ای بنيادمه! زه مريض وم،پوښتنه دې زما ونه کړه. بنده به ووايي چې:«يَا رَبِّ كَيْفَ أَعُودُكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ» ای ربه!ما به څنګه ستا عيادت کړی وی ته خو رب العالمين يې؟ (مريضي خو د بندګانو

---

[۱] تفسير القاسمي ج۲ ص۲۸۲
[۲] في ظلال القرآن ج۱ ص۱۲۳

د صفاتو څخه ده). ورنه به ووایې چې «أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ عَبْدِي فُلَانًا مَرِضَ فَلَمْ تَعُدْهُ (الحديث)»(۱) ایا نه نه پوهېدلې چې فلانی مریض وه او تا یې عیادت ونه کړ؟.

نو په دې حدیث کښې یې د بنده مرض د خپل خان مرض ګڼلی دی.

په دې اعتبار سره یې د معنی حاصل داسې کېږي چې ترڅو زمونږ بندګان پوه شي(۲)، چې د قیامت په ورځ یې شاهدي اداء کړي.

ب د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې دلته علم د "تميز" په معنی سره دی، لکه چې الله ﷻ فرمایي ﴿مَّا كَانَ ٱللَّهُ لِيَذَرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ ٱلْخَبِيثَ مِنَ ٱلطَّيِّبِ﴾ [آل عمران ۱۷۹] یعنې الله ﷻ داسې نه دی چې موٴمنان په همغه حالت باندې پرېږدي چې تاسو وریاندې یاست ترڅو چې ناپاک د پاک څخه بېل کړي.

نو معنی یې داسې کېږي چې ترڅو مونږ هغه څوک چې د پیغمبر ﷺ متابعت کوي د هغه چا څخه جدا سره چې هغه بېرته ګرځي(۳).

ج ځینې مفسرین کرام وایي چې بې شکه د الله ﷻ علم ازلي او ابدي دی مګر تعلقات یې حادث دي مثلاً الله ﷻ په ازل کښې عالم وه چې ابو جهل ایمان نه راوړي خو کله چې موجود شو هم الله ﷻ وریاندې عالم وه چې ایمان نه راوړي خو د الله ﷻ علم په ازل کښې په معدوم پورې تعلق نیولی وه او چې ابو جهل موجود شو نو په موجود پورې یې تعلق ومونډ.

• نه ګورئ چې د الله ﷻ علم د ابو جهل په عدم کښې او د هغه په وجود کښې هیڅ تفاوت نه دی موندلی. محض تعلقات یې تغیر شوي دي چې په اول کښې په معدوم پورې نښتی وه او چې موجود شو په موجود پورې یې تعلق ونیوه.

نو په دې اعتبار سره یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: د دې دپاره چې زمونږ علم په موجوده مطیع او عاصي پورې هم تعلق ونیسي لکه څنګه یې چې په معدومانو پورې تعلق نیولی وه، ترڅو هر یوه ته مناسبه جزا ورکړو، الله ﷻ هیڅوا ته په ازلي علم باندې جزا نه ورکوي ترڅو چې هغه شی موجود نه شي(۴).

ځینو نورو مفسرینو کرامو نور جوابونه کړي دي، مګر مونږ ته د ټولو څخه دا ښه ښکاري چې په دغسې مقامونو کښې نه سوال وکړی شي او نه جواب، او نه وریاندې وخت ضائع کړی شي ځکه چې د قرآن کریم د مضامینو په بیانولو کښې د بشري محاوراتو دود او دستور د نظره نه دی غورځولی ترڅو یې اعجاز په بهتره طریقه باندې څرګند شي، که بالفرض په خپل بیان کښې یې ناآشنا طریقه غوره کړې وی نو دښمنانو به ویلی چې مونږ ځکه د قرآن کریم مقابله نه شو کولی چې

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۱۸
(۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۱۳
(۳) الدر المنثور ج۱ ص۳۵۳
(۴) البحر المحیط ج۲ ص۱۶

د محاورې په قواعدو باندې برابر نه دی که زمونږ د محاورې په قواعدو ولاړ وی نو تاسو به زمونږ د محاورې په قواعدو باندې برابر نه دی که زمونږ د محاورې په قواعدو ولاړ وی نو تاسو به
لیدلی وی چې مونږ یې څنګه مقابله کوله.
په دغسې مقامونو کښې د محاوراتو طریقه مشهوره ده چې وایې دا کار مو خکه وکړ ترڅو مونږ پوه شو چې خوک مو خبره مني او که نه.
د همدې کبله پرې د قرآن کریم د نزول د زمانې کافرانو هیڅ اعتراض ونه کړ چې ایا الله ﷻ اوس خپل علم حاصلوي؟، سره د دې چې هغوی خو اعتراض ته شنه ناست وه.
همدا موضوع د [البقرة:۱۱۵] ایت لاندې بنه شرحه شوې ده، هیله ده هغه یو خل بیا وکتله شي

"رَءوفٌ رَحِيمٌ" څه معنی؟

۴_ "رَءوفٌ" د "رَأفَة" څخه اخستل شوی دی چې د "رَحْمَة" په معنی سره دی، مګر نظر رحمة ته پکښې مبالغه زیاته ده[1].
نو معنی یې داسې کیږي چې: الله ﷻ په خلکو باندې زښت ډېر نرمي کوونکی او بې اندازې مهربان دی نو باید چې مؤمنان د منافقانو شبهاتو ته هیڅ اعتناء ونه کړي چې د مؤمنانو د بیت المقدس لمونځونه او یا یې پخوانی ایمان ضائع شو باید چې اوس د سره بیا ایمان راوړي؛ دا خکه چې د اعمالو او یا د ایمان ضائع کول د رؤفیت او رحیمیت سره بالکل منافي کار دی.

﴿قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۗ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾﴾

[۱۴۴] بې شکه مونږ ستا بیا بیا مخ اړول اسمان طرف (وحي) ته ګورو.
نو ژر دی چې هغې قبلې ته به دې ورتاو کړو چې ستا خوښه ده (زړه دې غواړي).
نو خپل مخ دې د المسجد الحرام طرف (جهت) ته ورتاو کړه، او هر چرته چې تاسو یاست نو مخونه مو هغه طرف ته ورتاو کړئ.
او بې شکه هغه کسان چې هغوی ته کتاب ورکړی شوی دی، دوی بنه پوهیږي چې دا (تحویل) د دوی د رب ﷻ له خوا څخه حق دی.
او الله ﷻ د هغه شي څخه چې دوی یې کوي ناخبره نه دی.

د مطلب خلاصه

د قبلې په باره کښې چې د پخوانیو ایتونو څخه د اشارې په توګه څه معلومېده هغه په دې ایت کښې په صراحت سره ذکر شوه، چې لنډیز یې دا دی:

[1] لسان العرب ج۹ ص۱۱۲

مشغول (۲)
ای پیغمبره! موږ ستا بیا بیا اسمان ته مخ اړول ګورو چې، سات په سات په تمه یې چې کله به
راباندې د قبلې د تحویل امر وکړی شي، زر دی چې دا مراد به دې حاصل کړو
مو هغې قبلې ته چې ورته په انتظار یې مخ ورتاو کړه چې د المسجد الحرام په داخل کښې واقع
ده. دا کار نه یوازې ما پورې خاص دی او نه د یوې زمانې یا یو ځای پورې اختصاص لري بلکې ته
او ستا امت په هره زمانه او هر ځای کښې چې یاست همدغې قبلې ته په لمانځه کښې مخ واړوئ
د دښمنانو اعتراضونو ته هیڅ التفات مه کوئ او مه پرې چورت خرابوئ، هغوی ټول د عناد د
کبله داسې او دغه کوي، خصوصاً اهل الکتاب خو یې په حقیقت باندې ښه پوهېږي چې د آخر الزمان
پیغمبر ﷺ اصلي قبله کعبه شریفه ده باید چې د دوی دپاره د قبلې تحویل د ایمان راوړلو باعث
ګرځېدلی وی او پوه شوي دی چې، نه په حقه پیغمبر یې، خو چې اوس هم درسره دښمني کوي نو
الله ﷻ ته یې ټوله کړنلاره معلومه ده او ترې غافل نه دی، سمدستي چې ورته جزا نه ورکوي او د څه
وخته پورې یې ټالوي دا د څه حکمت غوښتنه ده، او که نه نو دوی في الحال هم د جزا لیاقت لري.
یا په بل عبارت ته خپله وظیفه وړاندې بوځه، په عنادیانو باندې خپل وخت مه ضائع کوه، زه
پوهېږم او هغوی

توضیحات

۱ـ د بیت المقدس څخه د قبلې په تحویل کښې زښت ډېر احادیث روایت شوي دي چې موږ د
څو احادیثو په ذکر سره دلته اکتفاء کوو. هغه دا چې

الف نبي کریم ﷺ د هجرت څخه وروسته په مدینه منوره کښې شپاړس (۱۶) یا اوولس (۱۷)
میاشتې بیت المقدس ته لمونځ کاوه خو په تمه وه چې کعبه شریفه یې قبله وګرځوله شي، نو بیا
ذکر شوی ایت نازل کړی شو «فَتَوَجَّهَ إِلَى الْقِبْلَةِ»[۱] یعني: نو موجوده قبلې (کعبه) ته یې مخ واړاوه.

ب کله چې د بیت المقدس څخه قبله کعبې ته تحویل شوه نو یوه صحابي داسې یوه قوم ته پرې
خبر ورکړ کوم چې په لمانځه باندې ولاړ وه «فَانْحَرَفُوا إِلَى الْكَعْبَةِ»[۲] یعني: دغه قوم په عین لمانځه
کښې کعبې شریفې ته تاو شو.

ج خیني صحابه کرام ﷺ د قباء په جومات کښې د سهار په لمانځه باندې ولاړ وه نو د قبلې په
تحویل باندې خبر کړی شوه نو سمدستي یې د شام څخه کعبې شریفې ته مخونه واړول[۳].

د البراء ﷺ وایي چې: «أَوَّلُ صَلَاةٍ صَلَّاهَا صَلَاةَ الْعَصْرِ»[۴] یعني: نبي کریم ﷺ اولنی لمونځ چې کعبې
ته اداء کړ د مازیګر لمونځ وه.

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۵۷
(۲) سنن النسائي ج۱ ص ۱۲۲
(۳) صحیح مسلم ج۱ ص ۲۰۰؛ موطا الامام مالک ص ۱۱۸؛ مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۴۵۱
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص ۱۰

۸. یوه صحابي ؓ د نبي کریم ﷺ سره د ماز یگر لمونځ کعبې ته اداء کړی وه، بیا په خو لمونځ
کوونکو باندې تېرېده چې بیت المقدس ته په لمانځه باندې د رکوع په حال کښې وه نو د قبلې په
تحویل باندې یې خبر ورکړ «فَانْحَرَفُوا وَهُمْ رُكُوعٌ»[1] یعني: نو هغوی سمدستي کعبې ته ورتاو شوه
حال دا چې د رکوع په حالت کښې یې قرار درلود.

تبصره

۲ـ د بنه وضاحت دپاره مونږ یوه تبصره وړاندې کوو، هغه دا چې:

الف. د اکثرو علماوو کرامو نظر دا دی چې د قبلې د تحویل ایت په نبي کریم ﷺ باندې د لمانځه په حالت کښې نه دی نازل شوی بلکې د لمانځه څخه دباندې پرې نازل شوی دی[2].

ب. ځینې علماء کرام وایي چې نبي کریم ﷺ د بني سلمه وو په قبیله کښې د ماسپښین په لمانځه باندې ولاړ وه چې امر ورباندې وشو چې د کعبې شریفې طرف ته مخ واړوه نو په عین لمانځه کښې یې د بیت المقدس څخه کعبې شریفې طرف ته مخ ورتاو کړه چې شا ته صفونه یې هم په همدې دول باندې ورتاو شوه تردې چې ښځې د سړیو په ځای ودرېدې او سړیو د ښځو په ځای قرار ونیوه (د اولنیو صفونو ځای وروستنیو صفونو ونیوه)، نو نیمایي لمونځ یې بیت المقدس ته اداء کړ او نیمایي کعبې شریفې ته[3].

مګر سمه خبره دا ده چې ذکر شوی لمونځ په ذکرې شوې قبیله کښې په ذکر شوې کیفیت سره اداء کړی شوی دی د همدې کبله دغه جومات د ذو القبلتین په نامه یادېږي، خو نبي کریم ﷺ پکښې امام نه وه بلکې دغه لمونځ د کوم صحابي ؓ په امامت اداء کړی شوی وه[4].

ج: که څه هم د ځینو علماوو په نظر ذکر شوی لمونځ په ذکر شوې کیفیت سره په بني حارثه وو کښې اداء کړی شوی دی[5] مګر څه لرې نه ده چې د ذکر شوې جومات په شاوخوا کښې به ځینې کورونه د بني حارثه وو هم مېشت وه، نو چا به د یوې قبیلې نوم اخستی وي او چا د بلې.

د. ځینې علماء کرام وایي چې نبي کریم ﷺ کعبې شریفې ته د قبلې د تحویل په بنیاد په اول خل د ماسپښین لمونځ اداء کړی دی[6] خو صحیح خبره دا ده چې اولنی لمونځ یې د ماز یګر لمونځ وه[7].

اوس زړونه سخت شوي دي

۳ـ عجیبه ده چې صحابه کرام ؓ د احکامو په تعمیل کښې څومره زیات ګړندي او چوست وه؟!

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۵
(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۴۹
(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۲۵
(۴) روح المعاني ج۲ ص۹
(۵) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۹۳
(۶) الدر المنثور ج۱ ص۳۵۴، المحرر الوجیز ج۲ ص۱۰
(۷) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۴۹

او زړونه یې څومره نرم وه؟!، او د دې زمانې د خلکو زړونه څومره کلک او سخت دي او د احکامو په تعمیل کښې څومره سست او لټان دي؟!. د ښه وضاحت دپاره لاندې دوه مثالونه ولولئ:

الف: د بني سلمه وو صحابه وو کرامو ﷺ د قبلې د تحویل حکم په عین لمانځه کښې تعمیل کړ او د لمانځه د فراغت پورې یې ټال نه کړ.

ب: یوه ورځ نبي کریم ﷺ د یوه صحابي ﷺ په دورازه کښې ودرېد او غږ یې ورته وکړ (حال دا چې نوموړی صحابي ﷺ د خپلې مېرمنې سره په جنسي ارتباط اخته وه)، نو نوموړی سمدستي د کوره په داسې کیفیت سره رابهر شو چې لنګ یې په پښو کښې تاوېده او په څمکه یې رابنکوده، کله چې نبي کریم ﷺ ولید نو ویې فرمایل چې: «أَعْجَلْنَا الرَّجُلَ»[1] یعنې په سړي باندې مو ګړندیتوب تحمیل کړ (چې خپل کار یې نیمګړی پرېښود).

همدغه مضمون ته د [الحدید: ۱۶] ایت کښې اشاره شوې ده نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي او د زړونو د سختوالي اندازه واخستله شي.

د قبلې تحویل ته انتظار

۴ـ نبي کریم ﷺ د قبلې بدلون ته څکه په انتظار وو چې:

الف: بیت المقدس ته په لمانځه باندې خو د بني اسرائیلو د زړونو تألف لاس ته ورنغی او په عناد کښې لاپسې وړاندې لاړه، نو امکان لري چې په ذهن کښې به یې تېرېدله چې که قبله کعبې شریفې ته ورتاو کړی شي. نو د عربو د ایمان راوړلو سبب خو به شي، دوی به د بني اسرائیلو د پروپاګند د کبله ایمان نه راوړي که دا مانع لرې شي ښه به وي.

ب: څرنګه چې نبي کریم ﷺ اعلان کاوه چې په ابراهیمي (ﷺ) ملت باندې همدا مونږ یو او بس نو غوښتنا یې چې ابراهیمي قبلې ته ورتاو شي ترڅو د همدې مطلب دپاره سند په لاس کښې ولري.

ج: دا هم څه لرې نه ده چې د الله ﷻ د پلوه ورسره وعده کړه شوې وي او د همدغې وعدې په اثر یې ورته تمه زیاته شوې وي چې کله به دغه وعده پوره کېږي.

که څه هم نبي کریم ﷺ د قبلې بدلون ته ډېره تلوسه وه او د مبارک زړه څخه یې هیڅکله نه وتله، مګر د کمال آدب د کبله یې په مبارکه خوله باندې نه غوښتله ترڅو یې د آدب په کمال کښې څه نقصان واقع نشي.

اسمان ته کتل

۵ـ په خلکو کښې عادت دی چې د کوم یو شي اسباب موجود نه وي نو وایي چې ته غواړې چې د اسمان څخه درباندې راولوېږي، نو څرنګه چې د قبلې بدلون د وحې پورې مربوط وه او وحې غیبي شی دی په اسبابو پورې اړه نه لري، نو څکه د نبي کریم ﷺ انتظار دکنایې په توګه داسې

[1] مسند احمد بن حنبل ج ۴ ص ۹۴

بیبر کړی شو لکه چې بیا-بیا یې اسمان ته کتل، او که حقیقهٔ یې اسمان ته کتلې وي هم څه لرې خبره نه ده، ځکه چې کله سړی یو شي ته ډېر په تمه وي نو ښکته پورته ګوري.

سوال جواب

ځ که څوک وايي چې: په ایت شریف کښې خو ورته امر کړی شوی دی چې د المسجد الحرام شطر نه مخ واړوئ او د ﴿ شَطۡرَ ﴾ کلمه څنډې ته وايي[1]، نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: د لمانځه قبله د المسجد الحرام یوه څنډه ده؛ د کعبې شریفې د قبله توب ذکر خو پکښې نشته؟.

مونږ وایو چې: د ټولو مفسرینو کرامو په اتفاق سره دلته د شطر څخه طرف او جهت (لوري) مراد دی، او همدارنګه ټول متفق دي چې په هغه سړي باندې کعبې شریفې ته مخ کول فرض دي کوم چې کعبه ګوري حتی که عین کعبې ته یې مخ نه کړ نو لمونځ یې نه کېږي[2].

نو معلومه شوه چې په پورتني ایت شریف کښې د کعبې شریفې قبله ګرځول مطلب دی، مګر ځرنګه چې آیت په مدینه منوره کښې نازل شوی دی نو د کعبې په عوض باندې د شطر (جهت) کلمه نازله کړی شوه، تر څو د اول وخت څخه څرګنده شي چې په اطرافیانو باندې د کعبې طرف ته مخ اړول فرض دي، نه عین کعبې ته؛ په دین کښې اساني ده، تنګي پکښې نشته، ﴿ هُوَ ٱجۡتَبَىٰكُمۡ وَمَا جَعَلَ عَلَيۡكُمۡ فِي ٱلدِّينِ مِنۡ حَرَجٖۚ مِّلَّةَ أَبِيكُمۡ إِبۡرَٰهِيمَۚ ﴾ [الحج:۷۸] یعني: الله ﷻ تاسو غوره ګرځولي یاست او په دین کښې یې درباندې داسې حرج نه دی اېښی (چې ستاسو د توان څخه بهر وي) دا ملت مو د خپل پلار ابراهیم ؑ ملت دی.

که څه هم دغه مطلب د "المسجد الحرام" د کلمې څخه پرته هم اداء کېدلی شو چې "شَطۡرَ ٱلۡكَعۡبَةِ" نازل کړی شوی وی، مګر دغسې نازل نه کړی شو او د ﴿ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ ﴾ کلمه ورسره زیاته کړی شوه، ترڅو د کعبې په قبله توب باندې ښه تاکید راشي، یعني کعبه به ولې قبله نه وي چې چارچاپېر شاوخوا یې حرم ګرځولی شوی دی چې د هغې جملې څخه المسجد الحرام هم دی کوم چې د کعبې څخه راتاو دی.

علاوه په دې، امکان لري چې المسجد الحرام ورسره ځکه نازل کړی شوی وي چې مونږ ته قبله ښه مشخصه کړي. دا ځکه چې یوازې د کعبې شریفې تیږې او خټې قبله نه ده، حتی که څوک یې بالفرض بل ځای ته انتقال کړي او هلته ترې کوټه جوړه کړي نو هغه قبله نه ګڼله کېږي.

که د فعلي تعمیري موادو په عوض په نورو تیږو او خاورو باندې په همدې ځای کښې جوړه کړی شي نو هغه قبله ګڼله کېږي.

او که بالفرض ـ العیاذ بالله ـ هیڅ کوټه نه وی هم همغه مقام چې المسجد الحرام ترې راتاو دی د

---

(1) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۵۹؛ تفسیر المنار ج۲ ص۱۵
(2) روح المعاني ج۲ ص۹۰ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۵۵

مسلمانانو دپاره قبله ده، ته به وايې چې کعبه شريفه داسې کوټه ده چې تاداوونه يې د اووهمې ځمکې څخه راپورته شوي دي او بام يې عرش العظيم ته رسېدلی دی.

لنډه دا چې: د کعبې شريفې د ديوالونو او نورو اجزاوو بدلون ممکن دی، اما د حرم شريف بيا د هغه د جملې څخه المسجد الحرام هم دی) بدلون ممکن نه دی، نو که المسجد الحرام ورسره نه وی ذکر شوی، د قبلې په تشخيص کښې دومره وضاحت نه حاصلېده لکه په ذکر سره يې چې حاصل شوی دی، والله ﷻ أعلم.

کعبې ته کتل هم عبادت دی

۷ـ بيت الله شريف ته چې سړی محض ګوري دا کتل هم الله ﷻ په عبادت کښې حسابوي او د لمانځه غونډې پرې ثواب ورکوي[1]. نو زيارت کوونکو ته په کار دي چې د المسجد الحرام په داخل کښې د کيناستلو دپاره داسې ځای غوره کړي چې کعبه شريفه ورته ښکاري ترڅو ورته د کتلو عبادت هم حاصل کړی شي.

سوال جواب

۸ـ که څوک وايي چې: أهل الکتاب په څه دليل باندې پوه وه چې د قبلې تحويل حق دی چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ﴾.

مونږ وايو چې:

الف: دوی ته په خپلو کتابونو کښې معلومه وه چې د آخر الزمان پيغمبر ﷺ اصلي قبله کعبه شريفه ده او د څه وخت دپاره به بيت المقدس هم خپله قبله وګرځوي، نو کله چې د قبلې تحويل واقع شو نو د هغوی علم لا پسې زيات شو چې نبي کريم ﷺ په حقه پيغمبر دی، خو افسوس چې د خپل علم په مقتضی يې عمل ونه کړ.

ب: څرنګه چې د نبي کريم ﷺ رسالت هغوی ته په معجزاتو سره پوره څرګند وه نو هغوی پوهېدل چې پيغمبر ﷺ دروغ نه وايي د قبلې تحويل حق دی، خو خپل ځانونه يې ګونګان واچول چې مونږ ته هيڅ معلوم نه دي.

ج: هغوی ته معلومه وه چې الله ﷻ په فرعي احکامو کښې د خلکو د مصالحو دپاره نسخه واقع کوي، خو په دې خبره باندې يې خوله پټه کړې وه، او ويلې به يې چې په اسماني شرائعو کښې نسخه نه شته.

يادونه

۹ـ که څه هم دا امر ﴿ فَوَلِّ وَجْهَكَ ﴾ د نبي کريم ﷺ ټول امت ته شامل دی مګر د دوهم ځل دپاره دوی په ﴿ فَوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ ﴾ کښې خکه مامور شوه چې:

---

(۱) تفسير القرطبي ج۲ ص ۱۶۰

الف: د قبلې تحويل خو د بر عظيم الشان شى وه نو په ضمني امر سره يې اكتفاء ونه كړه او په صراحت سره ټول امت مكلف وګرځول شو.

ب: د دې دپاره په صراحت سره مخاطب كړى شوه چې د دوى اطمنان ښه حاصل شي چې دغه حكم په نبي كريم ﷺ پورې مختص نه دى او هم ورته د الله ﷻ په خطاب سره اعزاز او اكرام په نصيب شي.

ج: ترڅو چې د منافقانو او شيطانانو د شبهاتو د اچولو مخه په ښه توګه ونيوله شي چې به دې حكم كښې خو تاسو نه ياست مخاطب كړى شوي تاسو ولې كعبې ته مخونه ورتاوه وئ.

﴿وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَّا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ۚ وَمَا أَنتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ ۚ وَمَا بَعْضُهُم بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ۚ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُم مِّن بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ إِنَّكَ إِذًا لَّمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ ۖ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ۖ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾﴾

[۱۴۵] او كه چرته هغو كسانو ته چې هغوى ته كتاب وركړى شوى دى، هره يوه معجزه او دليل دروړې هم ستا د قبلې (كعبې) متابعت به ونه كړي.

او نه د دوى د قبلې متابعت كوونكى نه يې. او هغوى هم څينې د څينو نورو د قبلې متابعت كوونكي نه دي. او كه ته چېرې د دوى د خواهشاتو متابعت د هغه څخه وروسته وكړې چې تاته د علم څه برخه درغلې ده (نو) بې شكه ته به په دغه وخت كښې ضرور د ظالمانو څخه اوسې.

[۱۴۶] هغه كسان كومو ته چې مونږ كتاب وركړى دى هغه (محمد ﷺ) داسې پېژني لكه چې خپل زامن پېژني او بې شكه د دوى يوه ډله ضرور حق پټوي، حال دا دى چې دوى پرې پوهېږي.

[۱۴۷] هر يو حق د جانب د رب ستا څخه دى، نو خامخا د شك كوونكو څخه مه كېږه.

د مطلب خلاصه

د قبلې د تحويل په باره كښې د پورتنيو ايتونو څخه لاندې مطالب معلومېږي:

۱- كله چې د يوې موضوع په ثبوت باندې پوره كلك دلايل تېر كړى شي خو سره د هغه مدعي او مقابل طرف ورته التفات ونه كړي نو سړي ته لږ څه خپګان پېښېږي.

نو څه لږ نه ده چې په نبي كريم ﷺ باندې به د كافرانو د لجاجت (ضد) د امله خپګان پرېوتلى اى نو د تسلى دپاره ورته الله ﷻ واضحه كړه چې دوى د خپل زيل څخه لاس نه اخلي او همغسې دريسي پروپاګند كوي د دې باعث يوازې عناد او حسد دى، نه د دلايلو كمزوري. بالفرض كه د دنيا هر يو دليل او برهان ورته ببل ببل راوړې او د دوى هره يوه فرمايشي غوښتنه ورته په عملي كښې كېږدې هم ستا د قبلې متابعت به ونه كړي.

۲- اى پېغمبره! نظر هغو دلايلو ته چې ستا په باره كښې د اهل الكتابو سره شته تا داسې پېژني

لکه څېل زامن چې پېژني، نو د نه متابعت وجه يې دا هم نه ده چې دوی دې د پيغمبر په صفت نه پېژني. نورو معجزاتو ته ضرورت دی چې د دوی علم پرې حاصل شي.

او دا ځکه چې هغه څوک چې د نه منلو وجه يې شبهه وي د هغه قانع کول اسان دي، په دلايلو سره يې قناعت حاصلبدلی شي چې شبهات يې رفعه شي، مگر هغه څوک چې عنادي وي هغه ته دلايل او معجزات هيڅ فائده نه کوي او بلکې عناد يې پرې لا اضافه کېږي.

۳ـ يهودانو نبي کريم ﷺ ته تمه ورکوله چې که يو ځل بيا بيت المقدس ته لمونځ وکړې نو موږ به درباندې ايمان راوړو او خبره به دې ومنو[1]، نو الله ﷻ يې دغه خبره په لاندې وجو سره رده کړه

الف: دوی دروغ وايي، که بالفرض ته بيت المقدس ته بېرته وروگرځې او هره يوه غوښتنه يې پوره کړې هم دوی به ايمان رانه وړي، دوی عناديان دي، عنادي سړي ته دلايل څه گټه نه کوي.

ب: ای پيغمبره! ته اوس اصلي قبلې ته ورواوښتې، تر اوسه پورې چې دې بيت المقدس ته لمونځ کاوه هغه د حه مـــالحو په خاطر وه، نور نو کعبه شريفه ستا دائمي قبله شوه، لکه څنگه چې ته آخر الزمان پيغمبر يې، همدارنگه دې قبله هم آخرنۍ قبله ده، نو د يهودانو تمه بې خايه ده چې ته به بېرته هلته ورتاو شې.

ج: څرنگه چې يهود او نصارا يوه ډله د بلې ډلې قبلې ته مخ نه اړوي او ورځخه نفرت لري، نو ته به څنگه دوی خوشاله کړی شې، که د هر يوه قبلې ته بالفرض مخ ورتاو کړې، بله ډله به خپه وي او دواړو قبلو ته خو مخ نه شې ورتاوه ولی.

ځکه چې بيت المقدس د مدينې منورې تقريباً په شمال کښې پروت دی چې د يهودو قبله ده، څوک چې بيت المقدس ته مخ کړي ضرور به يې مشرق (چې د نصاراوو قبله ده) ښې طرف ته واقع کېږي، دواړو قبلو ته مخ کول په هغه وخت کښې ممکن وه چې دواړه د مدينې منورې په يو سمت کښې واقع وی.

د: کله چې هغوی په منسوخه او باطله قبله باندې کلک دي چې هيڅ برهان او دليل ورسره نشته نو تاسو به ولې په خپله حقه قبله (کعبه) باندې کلک نه اوسئ چې د حقيت دلايل يې هم لرئ، نو په کار دي چې د بېرته تاوېدلو تمه ستا څخه ونه کړي او نه ته د هغوی څخه د ايمان راوړلو تمه وکړې.

هـ: يهودانو ته وروښودله شوه چې نبي کريم ﷺ په اسلامي احکامو کښې د خپله خانه څه نه شي تبديله کړې وی، که بالفرض د الله ﷻ د حکم څخه يې مخالفت کړی وی نو د ظالمانو څخه به شمېرل شوی وی. کولی، بلکې د الله ﷻ امر ته منتظر دی، که د ده خپله خوښه وی نو قبله به يې لا ډېره پخوا

توضيحات

۱ـ که څه هم د يهودو او نصاراوو دواړو ډلو اصلي قبله په بيت المقدس کښې هغه تيږه ده چې

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج ۱ ص ۴۵۶

بي کريم ﷺ ورپورې د معراج په شپه براق تړلی وه چې تولو پيغمبرانو عليهم‌السلام ته يې امامت کاوه[۱]،
دو نصاراوو د خانو دپاره لمر خاته طرف قبله ټاکلې وه او دليل يې دا نيولی وه چې په عيسی عليه‌السلام
باندې په شرقي طرف کښې بي بي مريم اميدواره شوې وه. الله ﷻ فرمايي: ﴿إِذِ ٱنتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا
مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ [مريم: ١٦] يعنې: کله چې (مريم) شرقي ځای ته د خلکو څخه په څنګه شوه.

يهودانو د خانونو دپاره صندوق السکينه، چې د [البقرة:۲۴۸] ايت لاندې يې بيان راځي، د قبلې
په صفت ګرځولی وه چې هغه به يې په . ذکره شوې تيرې باندې اينبوده خو کله چې ترې صندوق
ضائع شو نو بيا يې نومونړې تيږه د قبلې په صفت باندې د مجبورۍ د کبله ومنله[۲].

د معقول تشبيه د محسوس سره

۲_ د عربي ژبې په محاوره کښې دا خبره پوره مشهوره ده چې ډېر ځرګند شيان د زامنو سره
تشبيه کوي[۳].

په همدې اساس الله ﷻ د أهل الکتابو علم او معرفت چې د نبي کريم ﷺ په باره کښې يې درلوده
دهغوی د زامنو سره تشبيه کړ. دوی د لاندې وجو د کبله نبي کريم ﷺ پېژاند چې په حقه پيغمبر دی:

الف: ددوی په کتاب کښې داسې نښې او علامې نازلې شوې وې چې هغه ټولې په نبي کريم ﷺ
باندې تطبيق وې. الله ﷻ فرمايي: ﴿ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلرَّسُولَ ٱلنَّبِىَّ ٱلْأُمِّىَّ ٱلَّذِى يَجِدُونَهُۥ مَكْتُوبًا
عِندَهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ﴾ [الأعراف:۱۵۷] يعنې: هغه کسان چې د هغه لېږلي شوي نالوستي
پيغمبر متابعت کوي کوم چې په خپل نزد باندې يې ليکل شوی مومي هم په تورات کښې او هم په
انجيل کښې.

ب: د نبي کريم ﷺ څخه يې علاوه په قرآن کريم باندې چې لويه دائمي معجزه ده، نور خوارق او
معجزات هم ليدل چې ښه باور يې پرې راته چې په حقه پيغمبر دی.

ج: که بالفرض دوی نه پېژاندلی نو د قرآن کريم خبره به يې رده کړې وی چې مونږ خو يې نه
پېژنو، حال دا چې د نومونړي ايت د نزول په وخت کښې ټول ساکت شوه.

د: مګر هغه چا دغه سکوت مات کړ کوم چې د همدوی د ډلې څخه وه او په ايمان باندې مشرف
شوی وه، او د قرآن کريم خبره يې تائيد او تصديق کړه. د همدې جملې څخه عبد الله بن سلام رضي‌الله‌عنه هم
وه، کله چې ترې عمر بن الخطاب رضي‌الله‌عنه پوښتنه وکړه، په جواب کښې يې ويلې چې: «يَا عُمَرُ! لَقَدْ عَرَفْتُهُ
حِينَ رَأَيْتُهُ كَمَا عَرَفْتُ ابْنِي، وَمَعْرِفَتِي بِمُحَمَّدٍ ﷺ أَشَدُّ مِنْ مَعْرِفَتِي بِابْنِي» اي عمره! کله مې چې وليد
داسې مې وپېژاند لکه خپل زوی چې پېژنم، بلکې د محمد ﷺ پېژاندنه مې لا ډېره قوي ده.

عمر رضي‌الله‌عنه وويلې چې دا څنګه؟ هغه وويلې چې: «أَشْهَدُ أَنَّهُ رَسُولٌ حَقٌّ مِنَ اللهِ تَعَالَى، وَقَدْ نَعَتَهُ اللهُ فِي

(۱) الطبقات الکبری لابن سعد ج ص: تفسير ابن کثير ج۳ ص۶
(۲) تفسير القاسمي ج۲ ص۳۰۳
(۳) في ظلال القرآن ج۱ ص۱۳۶

«... كِتَابنَا، وَلا أَدْرِيْ مَا تَصْنَعُ النِّسَاءُ»(۱) زه شاهدي وايم چې دا په حقه د الله ﷻ د پلوه رالېږلی شوی دی او زمونږ په کتاب کښې یې هم د ده صفات بیان کړي دي، مګر په دې نه پوهېږم چې ښځې څه کړي یعنې که بالفرض زما ښځې خیانت کړی وي نو بیا به زما زوی نه وي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: کله چې د اهل الکتابو علم د نبي کریم ﷺ په باره کښې دومره قوي ور، نو باید چې د نفس سره یې تشبیه ورکړه شوې وی چې داسې یې پېژني لکه ځانونه چې پېژني؟
مونږ وایو چې: ځکه یې داسې ونه کړه ـ والله ﷻ أعلم ـ چې په ځینو وختونو کښې سړی خپل ځان نه پېژني، لکه د ماشوموالي په وخت کښې. اما د زامنو په باره کښې دغسې وخت متصور نه دی ځکه چې د زامنو پلاران خو به ضرور بالغان وي.

یادونه

په یاد ولرئ! چې علم په دوه ډوله دی: یوه ته تصور وايي او بل ته تصدیق.
تصور د هغه علم نوم دی چې یو شی محض وپېژاندل شي او نور څه حکم ورباندې ونه کړی شي.
او تصدیق هغه علم ته وايي چې برسېره په پېژندلو په هماغه پېژندل شوي شي باندې څه حکم هم وکړی شي، لکه چې مؤمنان وايي نبي کریم ﷺ په حقه د الله ﷻ لېږلی شوی بنده دی.
اهل الکتابو نبي کریم ﷺ د تصور په علم باندې پېژانده او د تصدیق مرتبې ته نه وه رسیدلي چې د پیغمبرۍ تصدیق یې هم کړی وی. نو ځکه دوی مؤمنان ونه ګڼل شوه.
لنډه دا چې محض تصوري علم ته ایمان نه شي ویلی ترڅو چې ورسره تصدیق نه وي. د هغوی د علم سره تصدیق نه وه که تصدیق ورسره وی نو ضرور به یې ددوی په کړنلاره باندې څه تاثیر کړی وی او ددوی کړه وړه به یې لږ څه کنټرول کړي وی، افسوس چې د تصدیق څخه بې برخې پاتې شوه.

د شک کوونکو څخه مه کېږه

۴ـ باید چې د ﴿ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ ﴾ څخه د چا په ذهن کښې دا خبره ونه ګرځي ـ العیاذ بالله ـ چې نبي کریم ﷺ د قبلې په حقیت کښې څه شک درلود. دا ځکه چې:
الف: په دې مقام کښې د نهي څخه په تعریضي توګه دې ته اشاره ده چې اهل الکتاب شک کوونکي دي که ته هر څه وکړې د شک څخه به یې وانه ړوې. دا یې مطلب نه دی چې ته شک کوونکی یې، شک دې لرې کړه.
ب: دلته که څه هم خطاب نبي کریم ﷺ ته دی مګر مطلب پکښې ټول امت دی چې د قبلې په تحویل کښې د انسي او جني شیطانانو شک اچولو ته التفات ونه کړي.

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۲۶

ځ دېته هم اشاره ده چې د قبلې په تحویل باندې عقیده کول دومره مهم دي که بالفرض المحال نبي کریم ﷺ پکښې څه تردد وکړي، نو دی به هم د ممترینو څخه وشمېرل شي، پاتې خو لا نور امت. د په دې تولو باندې د پاسه د یو شي څخه منعه کول دا معنی نه ده چې هغه شی به د منعه کړی شوي په امکان کښې وي او د دې خطر به موجود وي چې چرته ورباندې مبتلی نه شي بلکې په دغسې مواردو کښې چې د وقوع امکان يې هم نه وي نهي وارد هېږي او مطلوب پکښې زیات تاکید هېږي، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴾ [الزمر:۶۵] یعنې او بې شکه تا ته هم وحې شوې ده او هغو کسانو ته هم چې ستا څخه پخوا وه (د دې خبرې که بالفرض) ته چېرې د الله ﷻ سره په شرک باندې قائل شې نو خامخا عمل به دې ضائع شي او د زیانکارانو څخه به شې.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې د قبلې په تحویل باندې خو یوازې أهل الکتابو اعتراضونه نه وه کړي بلکې مشرکان او منافقان هم پکښې اخته وه، نو په دې کښې څه حکمت دی چې د اعتراضاتو په جوابولو کښې د هغوی نومونه وانخستل شوه؟

مونږ وايو دا خکه چې:

الف: د اعتراضاتو اصلي منشأ همدوی وه، خکه چې د دوی قبله پرېښودله شوې وه او نورو ورسره پکښې همکاري کوله.

ب: د اهل الکتابو اعتراضاتو څه اهمیت درلود خکه چې دوی ته د وخت تولو کافرانو د ملایانو په نظر کتل، دوی به هم خپل اعتراضات د خلکو د غولونې دپاره وحې ته نسبتول، نو خلک يې نسبتاً اسان غولولی شوه، نو کله چې د دوی اعتراضات جواب کړی شوه نو د نورو خو په طریق اولی سره جواب کړی شوي وګرځېده.

﴿ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا ۖ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ ۚ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾ ﴾

[۱۴۸] او د هر چا دپاره د مخ اړولو خای شته چې همغه ته د خپل مخ وراړونکي دی، نو (بحث پکښې مه کوئ) نېکیو ته وروړاندې شئ، په هر خای کښې چې یاست الله ﷻ به مو تول (د قیامت حساب کتاب ته) راولي. بې شکه (لکه څنګه چې) الله ﷻ (د قبلې په تبدیل باندې قدرت لري) همدارنګه په هر شي باندې د قدرت والا دی.

د مطلب خلاصه

په تېرو شوو ایتونو کښې د شبه کوونکو شبهاتو ته څه شافي جوابونه ویل شوي وه، په دې ایت

شریف کښې مسلمانان هڅول کېږي چې معاندین عناد نیولي دي، د عناد څخه لاس نه اخلي، نو ښه دا ده چې په همدومره دلایلو باندې چې مخکښې تېر شوه اکتفاء وکړي او نور د هغوی په خبرو باندې خپل وخت ضائع نه کړي. چې لنډیز یې دا دی:

هره یوه طائفه د خپل خان دپاره یوه خاصه قبله لري چې همغې ته خپل مخونه وراړوي تاسو هم د محمدي (ﷺ) شریعت پیروان یاست، یوه خاصه طائفه یاست نو تاسو ته هم په کار ده چې خاصه قبله او سنبول ولرئ، په همدې منظور مو درته کعبه د قبلې او سنبول په حیث وټاکله.

ستاسو او د نورو طوائفو دومره فرق دی چې تاسو ته الله ﷻ سنبول تعین کړ چې د الله ﷻ بندګان یاست، نو په دې شکر وکړئ او د الله ﷻ احسان ومنئ، او هغوی چې د خپلو خواهشاتو بندګي کوي هغوی خپلو خپلو خانو ته پخپله سنبولونه ټاکلي دي.

لکه څنګه چې نورې طائفې کله-کله خپل سنبولونه بدلوي او څوک ورباندې اعتراض نه کوي، نو ستاسو په سنبول بدلونې باندې (چې الله ﷻ د بیت المقدس څخه کعبې شریفې ته ورتبدیل کړ) هم باید څوک اعتراض ونه کړي.

د هر مسلک سنبول اصلي رکن نه وي بلکې محض د معرفت او پېژندنې نشان وي، د همدې کبله په اسماني ادیانو کښې قبلې بدلون رابدلون موندلی دی چې د بني اسرائیلو پیغمبرانو ته بیت المقدس ښودل شوی وه او ابراهیم علیه السلام او اسماعیل علیه السلام ته کعبه تعینه شوې وه، او محمد ﷺ ته -چې جامع الکمالات دی- یو خل د دواړو قبلو افتخار ورپه برخه شو او بیا ورته د قیامت تر ورځې پورې په دائمي توګه کعبه شریفه سنبول او قبله وټاکله شوه.

نو نور پکښې سر مه خوږوئ او بحث پکښې مه کوئ، باید چې هغو قوانینو او احکامو ته متوجه شئ چې د سنبول د سورې لاندې اجراء کېږي چې هغه د اسلام ټول احکام او یا د دنیا او آخرت ټولې ښېګڼې دي.

په دې کښې مخ په وړاندې قدم واخلئ او په عملي میدان کښې یې پیاده کړئ. څکه چې تاسو ته ډېر لوی حساب او کتاب په مخکښې پروت دی د هغه دپاره تیاری ونیسئ په دنیا کښې چې هرڅومره خلکو د یو سنبول لاندې ژوند کړی وي د قیامت په ورځ به د همغه سنبول لاندې یو خل راغونډېږي. تاسو او ستاسو دښمنان به هم په هر ځای او په هره زمانه کښې چې یاست یو خل د قیامت په ورځ راغونډ کړی شئ چې هر چا ته به د هغه د کړو وړو مطابق جزا ورکړی شي.

لکه چې الله ﷻ په ټوله دنیا کښې په خپل اختیار سره تصرفات کوي او تغیر او تبدیل پکښې واقع کوي، همدارنګه په احکامو کښې هم د نسخې واک او اختیار لري، نو چې قبله یې د بیت المقدس څخه کعبې ته واړوله، دا یې هم د لوی قدرت اثار او نښې دي.

بې شکه چې الله ﷻ په هر شي باندې قادر دي. "قادر" هغه چاته وایي چې کارونه یې په اختیار سره وي، نه ورباندې څوک زور کولی شي او نه یې پکښې اختیار سلب شوی وي. لکه د ګوزڼ وهلي حرکت.

یادونه

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې دلته د ﴿ وِجْهَةٌ ﴾ څخه قبله مراده ده[1]، چې د مخ اړولو ځای ته یې وایي. دغه معنی ترې په لاندې طریقو سره اخستلی شي[2]:

الف: چې "وِجْهَةٌ" مصدر شي په معنی د مفعول سره لکه "خَلْق" په معنی د مخلوق سره. یعنې هغه ځای چې هغه ته مخ کړی شوی دی.

ب: چې "وِجْهَةٌ" اسم شي د هغه ځای دپاره چې هغه ته مخ اړول کېږي، په دواړو طریقو سره یې د معنی حاصل یو شی راووځي.

﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۖ وَإِنَّهُۥ لَلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَٱخْشَوْنِى وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِى عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾ كَمَآ أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُوا۟ عَلَيْكُمْ ءَايَٰتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا۟ تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ فَٱذْكُرُونِىٓ أَذْكُرْكُمْ وَٱشْكُرُوا۟ لِى وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾ ﴾

[۱۴۹] او د هر ځای څخه چې ته خارج شې (او هر ځای ته لاړ شې) نو خپل مخ د المسجد الحرام طرف ته ور اړوه. او بې شکه همدا (مخ اړول) ستا د رب د پلوه حق (ثابت) دي.

او الله ﷻ د هغه څه څخه چې تاسو يې کوئ ناخبر نه دی.

[۱۵۰] او د هر ځای څخه چې ته خارج شې (او هر ځای ته لاړ شې) نو خپل مخ د المسجد الحرام طرف ته وراړوه.

او په هر ځای کښې چې تاسو اوسېږئ نو مخونه د همغه طرف ته وراړوئ، د دې دپاره چې په تاسو باندې د خلکو دپاره (مستند) حجت نه وي، مګر هغه کسان چې د هغوی د جملې څخه ظلم کوونکي (عنادیان) دي (د هغوی د جنجال څخه نه شئ خلاصېدلی) نو د هغوی څخه مه وېرېږئ او زما څخه ووېرېږئ.

---

[1] زاد المسير ج۱ ص۱۴۳

[2] روح المعاني ج۲ ص۱۴

او د دې دپاره چې خپل نعمتونه په تاسو باندې پوره کړو (او بل د دې دپاره) شاید چې تاسو په سمه سیده لاره باندې روان اوسېږئ.

[۱۵۱] (لکه څنګه مو چې درباندې نعمتونه پوره کړه) همدارنګه مو په تاسو کښې ستاسو د جنس څخه خپل پیغمبر دراستولی دی چې په تاسو باندې زمونږ ایتونه لولي او تاسو تزکیه کوي او هم تاسو ته دکتاب او حکمت ښودانه کوي او هم درته هغه څه زده کوي چې هغه پخوا ستاسو زده نه وو.

[۱۵۲] نو تاسو ما یادوئ زه به تاسو یادوم، او خاص زما شکریه کوئ او ناشکري مې مه کوئ.

د مطلب خلاصه

څرنګه چې د قبلې تحویل یو لوی بدلون وه او هم اولنی نسخه وه چې په قرآن کریم سره ثابته شوه نو الله ﷻ په هغو ټولو خواګانو باندې صراحت وکړ چې هغه په غیر صریحي توګه معلومېدلې. ترڅو د ټولو بهانو آنو مخه ونیوله شي او دښمن ته د شک اچولو هیڅ وُت پاتې نه شي. نو د همدې کبله الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته یو خل بیا امر وکړ چې:

۱ــ د قبلې تحویل یوازې د مدینې منورې د ښار پورې خاص نه دی، هر طرف ته چې ته لاړ شې او سفر وکړې هم په لمانځه کښې المسجد الحرام ته مخ اړوه. څکه چې د قبلې تحویل د هغه ذات ﷻ د پلوه تثبیت شوی دی چې هغه ستا تربیه کوونکی دی، هر شی چې د تربیه کوونکي دپلوه وي په هغه کښې ضرور د ودې او ترقۍ ورکولو مطلب نغښتی وي.

الله ﷻ خو ستاسو د أعمالو څخه ناخبر نه دی بلکې ستاسو ټول کړه وړه د تل دپاره د هغه ﷻ د څارنې لاندې دي او مراقبت یې کوي.

۲ــ ای پیغمبره! دا حکم (چې د مدینې څخه هر ښار ته سفر وکړې هم مخ به کعبې شریفې ته اړوې) یوازې تا پورې خاص نه دی بلکې ټول امت دې مکلف دی چې د هر ځای څخه کعبې شریفې ته مخونه ورواړوي. حتی که تاسو پخپله د بیت المقدس په شاوخوا کښې استوګنه لرئ او یا په المسجد الأقصی (هغه جومات چې د بیت المقدس څخه راتاو دی) کښې لمونځونه اداء کوئ هم قبله به مو کعبه شریفه وي نه بیت المقدس.

نو په دې اعتبار سره به ستاسو مخونه کله شرق طرف ته ګرځي که تاسو د کعبې په غرب کښې اوسئ، نو پام کوئ چې دا خیال در ونه لوېږي چې مشرق خو د نصاراوو قبله ده او زمونږ مخونه ورتاو شوه.

۳ــ او کله چې په داسې وطن کښې استوګنه ولرئ چې کعبې ته په مخ اړولو کښې به مو بیت المقدس ته هم مخونه واوړي نو پام کوئ چې دا فکر درنه شي چې بیت المقدس خو د یهودو قبله ده او زمونږ مخونه ورواوښتل. دا څکه چې ستاسو په اراده او نیت کښې خو کعبې شریفې ته مخ اړول دي او بس. نور نو په مخه کښې مو چې څه درځي باک یې نشته.

۴ــ برسېره په دې تاسو چې د هر طرفه کعبې شریفې ته مخ کړئ که د شرق څخه وي او که د غرب

غځه، د جنوب غځه وي او که د شمال غځه، د ټولو اتفاق او اتحاد په پوره پیمانه تحقق مومي ځکه
بس د ټولو په یو سنبول پورې د زړه سترګې ترلې دي، د دښمنانو وسواس ته التفات مه کوئ چې
دوی روایې چې تاسو خو ځینې جنوب ته، ځینې شمال ته، ځینې شرق ته، او ځینې غرب ته ودرېږئ.
علاوه په دې دا فکر هم مه کوئ چې که قبله نه وی تحویل شوې نو د خلکو د اعتراضونو ځخه
به بې غمه وی. او یا دا چې ځینې خلک چې د قبلې په تحویل سره مرتد شوه هغه به نه وي مرتد
شوي. دغه ډول فکر کول هم د منافقانو د پلوه یو تشویش دی چې تاسو ته یې دراچوي.
۵_ نو د دې دپاره چې تاسو (مسلمانان) د قبلې په تحویل باندې ښه اطمنان ترلاسه کړئ لاندې
ټکانو ته توجه وکړئ:
الف: که بالفرض مونږ قبله نه وی تحویل کړې نو په دې وخت کښې به هم د خلکو د اعتراضونو
ځخه نه وی خلاص شوي بلکې په دې وخت کښې خو به د هغوی اعتراض څه قوت هم درلودی مثلاً:
اول: مشرکانو به ویلی چې د محمدي (ﷺ) امت باید د ابراهیمي (ﷺ) ملت دعوه ونه کړي، ځکه
چې قبله یې د دوام په توګه بیت المقدس ده، هغې کعبې ته چې ابراهیم ﷺ د قبله توب دپاره اباده
کړې وه دوی د قبلې په نظر نه ګوري.
دوهم: یهودو به ویلی چې د آخر الزمان پیغمبر یوه نښه دا ده چې هغه به ذو القبلتین (د دوه وو
قبلو خاوند) وي. محمد ﷺ ځکه آخر الزمان پیغمبر نه دی چې د ده قبله خو یوازې بیت المقدس ده.
دریم: منافقانو به هم مسلمانانو ته تشویشونه وراچولی چې محمدي (ﷺ) شریعت د یهودانو د
دین پیرو او تابع دی، دوی د مستقل مسلک خاوندان نه دي.
نو کله چې قبله کعبې ته ورتاوه کړی شوه د دغو ټولو اعتراضاتو مخه ونیوله شوه او مستند
اعتراض درباندې هیڅوک نه شي درلودی.
هو! ځینې معاندین خلک چې هغوی درباندې ظلم کوي او بې دلیله اعتراض درباندې کوي د
هغه ځخه په هیڅ وخت کښې نه شئ خلاصېدلی. مثلًا چې وروایې چې محمد ﷺ په خپل دین کښې
مضطرب دی په سر او بسر باندې نه پوهېږي، کله یو طرف ته مخ کړي او کله بل طرف ته او یا
داسې نور بې اساسه اعتراضات.
لنډه دا چې د اساسي اعتراضاتو مخه مو درځخه ونیوله او غیر اساسي اعتراضونو ته څه التفات
مه کوئ او په خپل دین باندې منګولې ولګوئ او پرې کلک شئ تر څو د عذاب مستحق ونه ګرځئ.
ب: د قبلې په تحویل سره غواړو چې په تاسو باندې خپل نعمتونه د پوره کولو په لور باندې لا
ګړندي کړو، د قبلې تحویل خو ستاسو د استقلال په لور یو لوی قدم دی چې په بل قدم سره به درته
کعبه شریفه فتحه کړو او په هغو دښمنانو باندې به مو برلاسي کړو چې تاسو یې د کعبې شریفې
ځخه شړلي وئ.
ج: د قبلې په تحویل کښې یوه بله لویه ګټه هم شته هغه دا چې مخالفانو درباندې د نبي کریم ﷺ
په ژوند کښې –چې د الله ﷻ د پلوه ورته وحې جاري ده– ډول-ډول اعتراضات او شبهات وارد کړه او

په مقابل کښې یې الله ﷻ درته د ښه مقاومت او صبر او استقامت لارې چارې دروښودلې چې د قیامت تر ورځې پورې به ترې استفاده کوئ، او ټولو دښمنانو ته به په حوصله ځوابونه ورکوئ او خپل ثبات به نه خرابوئ. که بالفرض بالکل د قبلې تحویل نه وی راغلی نو نه به دریاندې مخالفانو شور او غوغا جوړه کړې وی او نه به ستاسو تجربه پخه شوې وی نو د نبي کريم ﷺ د وفات څخه وروسته که دریاندې په کومه حادثه کښې د دښمنانو د پلوه اعتراضات کېدلی نو تاسو به یې په ځوابولو کښې ښه تجربه نه درلودی او ورته به وارخطا شوي وی.

۶ـ علاوه په دې، دا یوازې نن ورځ نه ده چې تاسو ته مونږ د نعمتونو د پوره کولو په لور حرکت درکوو او په هره موضوع کښې ستاسو تربیه قوي کوو، بلکې د دې احساناتو لړۍ د هغه وخت څخه مونږ شروع کړې ده چې په تاسو کښې مو همدا ستاسو د جنس څخه پیغمبر دروااستاوه چې هغه ستاسو دپاره لاندې کارونه کوي:

الف: زمونږ ایتونه دریاندې لولي، که دا مو نه وی مبعوث کړی د دې لوی شرف څخه به تاسو بې نصیبه وی.

ب: په عملي ساحه کښې تاسو تربیه کوي د جاهلیت د فاسدو عقایدو او د فاسدو اخلاقو څخه مو تزکیه کوي.

ج: تاسو ته د کتاب (قرآن) تعلیم کوي؛ خکه چې د هغه هره وینا د قرآن کریم شرحه او بیان دی.

د: تاسو ته د حکمت ښودانه کوي. یعني هغه څه یې چې ستاسو دپاره راوړي دي هغه درته په عملي میدان کښې پیاده کوي نو تعلیمات یې یوازې نظریات نه دي چې عملي بڼه ونه لري. د همدې کبله تاسو چې څه پېژنئ د واقع مطابق یې پېژنئ، او د حقائقو په پېژندلو کښې تاسو ملکه لرئ چې معلومات مو ټول د حقیقت په بنیاد دي.

هـ: نور داسې شیان دربښيي چې پخوا ترې محروم وئ او هیڅ مو نه پېژانده. نو څرنګه چې د نعمتونو لړۍ لا روانه ده او څه انتهاء نه لري نو تاسو ما یادوئ زه به تاسو یادوم او زما شکریه کوئ او ناشکري مې مه کوئ، لکه څنګه چې زه په شکر سره نعمتونه اضافه کوم، همدارنګه یې په ناشکرۍ سره بېرته اخلم.

توضیحات

۱ـ هغه امر چې د قبلې تحویل وریاندې ثابت شوی دی په [۱۴۴، ۱۴۹، ۱۵۰] ایتونو کښې نازل شوی دی. په [۱] او [۳] ایت کښې ورسره د امت دپاره امر هم ذکر دی: ﴿ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ ﴾، او په منځني کښې ورسره د امت امر نشته او یوازې نبي کريم ﷺ ته خطاب شوی دی چې ﴿ فَوَلِّ وَجْهَكَ ﴾ یعنې مخ دې ورواړوه.

که څه هم ځینو مفسرینو کرامو دغه تکرار د تاکید دپاره ګڼلی دی خکه چې د قبلې تحویل به د بر مهم حکم وه نو د دې دپاره چې د خلکو ... نبي ښه کښې درې خله تاکیداً تکرار شو، او

نورو مفسرینو کرامو پکښې نور څه لیکلي دي[۱]؛ مګر مونږ ته داسې ښکاري چې په دغه تکرار کښې یوازې تاکید مطلب نه دی بلکې په هر یو ځای کښې په تازه مطلب باندې هم دلالت کوي، چې تشریح یې په لاندې ډول ده:

الف: د اول مقام څخه دوه مطلبه معلومېږي: یو دا چې نبي کریم ﷺ خوشاله کړي: ﴿ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَىٰهَا ﴾ الآیة [۱۴۴]، او بل دا چې د مخالفینو د اعتراضاتو مخه ونیسي: ﴿ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ﴾ الآیة [۱۴۴].

څرنګه چې د مخالفینو اعتراضاتو یوازې په نبي کریم ﷺ پورې اختصاص نه درلود بلکې په ټولو مؤمنانو باندې یې پړه اچوله نو ځکه مؤمنانو ته هم امر وکړی شو چې: ﴿ فَوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ ﴾ الآیة.

ب: په دوهم مقام کښې هم دوه مطلبه په نظر راځي: یو دا چې د قبلې تحویل یوازې په مدینه منوره پورې خاص نه دی بلکې ټوله دنیا پکښې شامله ده: ﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ ﴾ الآیة.

او بل دا چې دا حکم دائمي دی، بل وار نسخه نه قبلوي، نو ټولو زمانو ته شامل دی: ﴿ وَإِنَّهُۥ لَلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ﴾ الآیة، څرنګه چې په دې مقام کښې د امت ذکر ته اړتیا نه وه نو د دوی دپاره پکښې امر ذکر نه کړی شو.

ج: په دریم مقام کښې ډېر لوی مطلب دا ذهن ته راځي چې د مؤمنانو اطمنان او ډاډینه حاصله شي ځکه چې د مخالفینو اعتراضات ډېر په شدت سره جاري وه، نو په کار وه چې څه د ډاډینې دلایل هم ذکر کړی شي، ﴿ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ ﴾ الآیة.

که څه هم په دې مقام کښې د نبي کریم ﷺ د امر ذکر کولو ته چندان اړتیا نه وه ځکه چې هغه ﷺ خولا د پخوا څخه د قبلې تحویل ته لېوال وه او د اعتراضاتو د اغېزې لاندې د راتلو خطره ورته نه وه، مګر د مؤمنانو د اطمنان په خاطر ورته په دریم ځل هم امر وشو چې ﴿ فَوَلِّ وَجْهَكَ ﴾ الآیة.

یادونه

په یاد ولرئ چې د اطمنان حاصلول د ښې پخې عقیدې سره څه منافات نه لري، لکه چې ابراهیم علیه السلام د مړو په ژوندي کېدلو کښې د الله ﷻ څخه د ښه اطمنان دپاره غوښتنه کړې وه، چې مکمل بحث یې په [البقرة: ۲۶۰] ایت کښې راروان دی.

پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وایي چې: "خوف" او "خَشْيَة" څه فرق لري چې ﴿ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَٱخْشَوْنِى ﴾ نازل شو او "فَلا تَخافُوهُمْ وَخافُونِي" نازل نه کړی شو؟

مونږ وایو چې: "خوف" هغه ډار او وېرې ته وایي چې په زړه کښې وارخطائي پیدا شي او د هغې

[۱] التفسیر الکبیر ج۴ ص۱۵۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۹۵؛ حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۴۶۴.

په سبب د مُخُوفٌ عَنْهُ کار څخه سړی خان وساتي. او "خَشْيَة" هغه اطمنان او ډاډینه ده چې په زړه کښې خای ونیسي او د هغه په اثر د سړي په زړه کښې تقوی (وېره) موجوده شي[۱].

ځینې مفسرین کرام وایي چې "خَوف" هغه ډار ته وایي چې د داسې حادثې د کبله پیدا شي کومه چې تر اوسه نه وي واقع شوې، او "خَشْيَة" هغه ډار ته وایي چې د واقع شوې حادثې څخه یې منشا نیولې وي[۲].

که اولنی توضیح څوک یو خل بیا ولولي پوه به شي چې دلته د "خَشْيَة" کلمه څومره ښه مناسبه ده چې هم د قبلې تحویل واقع شوی دی او هم په دې مقام کښې اطمنان حاصلول مطلب دي.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه په ﴿وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ﴾ کښې د "و" توری په دې دلالت کوي چې دلته د تعمیم دپاره یوه جمله مقدره ده چې مونږ ترې په "فَعَلْتُ مَا فَعَلْتُ لِحِكَمٍ كَثِيرَةٍ" سره تعبیر کولی شو. یعنې: ما هغه کارونه وکړه کوم مې چې وکړه (البته) د ډېرو حکمتونو د کبله او هم د دې کبله چې په تاسو باندې خپل نعمت پوره کړم.

د ذکر ډولونه

۳ـ د الله ﷻ یادول (ذِکر) په لاندې درې طریقو سره کېږي[۳]:

الف: په ژبه، چې د الله ﷻ کتاب ولولي او پاکي او تقدیس یې بیان کړي. همدا ذکر نبي کریم ﷺ د أبو هریره ﷺ په روایت په قدسي حدیث کښې بیان کړی دی چې فرمایلي یې دي چې: «يَقُولُ اللهُ ﷻ أَنَا مَعَ عَبْدِي حِينَ يَذْكُرُنِي فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ هُمْ خَيْرٌ مِنْهُمْ وَإِنِ اقْتَرَبَ إِلَيَّ شِبْرًا اقْتَرَبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا وَإِنِ اقْتَرَبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا اقْتَرَبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا فَإِنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً»[۴] یعنې: الله ﷻ فرمایي چې زه د خپل بنده سره یم کله چې ما یادوي، که د خان سره مې یاد کړي نو زه یې هم د خانه سره یادوم، او که په یو ټولګي کښې ما یاد کړي زه یې په داسې ټولګي کښې یادوم چې د ده د ټولګي څخه بهتر دی، که ماته یوه لوېشت رانژدې کېږي زه ورته یو ګز ورنژدې کېږم، او که دی یو ګز رانژدې کېږي زه یو باع (چې سړی دواړه لاسونه غزول شوي ونیسي) ورنژدې کېږم، او که ماته په ارامۍ سره راځي زه ورته په جلتۍ سره ورځم.

د دغه حدیث شارحین وایي چې د جلتۍ یا نژدې کېدلو نسبت چې دلته الله ﷻ ته شوی دی، مقصد پکښې دا دی چې الله ﷻ بنده ته څو چنده ثوابونه او اجرونه ورکوي البته د مجاز په طریقه سره او یا د مشاکلت په قانون باندې چې د [البقرة:۱۳۸] ایت لاندې ورته څه اشاره شوې ده، هلته دې وکتل شي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۷۰
(۲) البحر المحیط ج۱ ص۴۴۲
(۳) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۴۶۶
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۰۱؛ مسند أحمد بن حنبل ج۳ ص۵۵

ب: هغه ټول اعمال چې انسان وربانديې مامور دی او په جوارحو اداء کېږي د "ذکر" په نامه یادېږي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نُودِىَ لِلصَّلَوٰةِ مِن يَوْمِ ٱلْجُمُعَةِ فَٱسْعَوْاْ إِلَىٰ ذِكْرِ ٱللَّهِ ﴾ [الجمعة:۹] یعنې: ای مؤمنانو! کله چې د لمانځه دپاره د جمعې په ورځ اواز وشي نو د الله ﷻ ذکر (لمانځه) ته د ورتللو کوښښ وکړي.

ج: د زړه ذکر، چې په لاندې درې ګروپونو باندې وېشل کېږي:

اول: په هغو دلايلو کښې فکر کول چې په هغو سره ټولې فاسدې شبهې او شکونه د منځه ځي، چې د دې جملې ځخه د دښمنانو اعتراضات هم شمېرل کېږي چې د قبلې په تحويل کښې به په کار اچولي وه.

دوهم: په هغو دلايلو کښې تفکر کول، چې د الله ﷻ په أحديت (يووالي) او نورو صفاتو باندې دلالت کوي، لکه چې فرمايي: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَـٰتِنَا فِى ٱلْـَٔافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ﴾ [فصلت: ۵۳] یعنې: ژر دی چې دوی ته به مونږ خپل دلايل په اطرافو او په نفسونو کښې وربنکاره کړو ترڅو دوی ته واضحه شي چې يوازې همدی ﷻ حق دی.

درېيم: په هغو دلايلو کښې فکر کول، چې هغه د الله ﷻ په تشريعي احکامو باندې دلالت کوي. لکه فرض، واجب، سنت او داسې نور.

په درې لحاظونو سره د الله ﷻ يادونه

که د الله ﷻ يادونه څوک د عظمت په لحاظ سره وکړي نو هيبت ترې پيدا کېږي، او که دقدرت په لحاظ سره يې وکړي وېره او ډار پيدا کوي، او که د نعمت په لحاظ يې وکړي نو سړی شکر ته مخوي، بايد چې سړی دغه درېواړه لحاظونه د نظره ونه غورځوي.

د شکر ډولونه

۴ـ شکر په لغت کښې د نعمت اظهار ته ويل کېږي چې په مقابل کښې يې کفر استعمالېږي چې د نعمت د پټولو څخه عبارت دی.

په شکر کښې هم د ذکر درېواړه ډولونه تحقق موندلی شي چې:

الف: په ژبه باندې شکر کول، چې د الله ﷻ نعمتونه ياد کړی شي لکه چې فرمايي: ﴿ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴾ [الضحى: ۱۱] یعنې: او هر چې په تاباندې د خپل رب نعمتونه دي نو هغه بيان کړه.

ب: په نورو جوارحو باندې شکر کول، چې سړی خپل مکلفيت پوره کړي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ ٱعْمَلُوٓاْ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكْرًا ﴾ [سبأ: ۱۳] یعنې: ای د داوُد ﷺ کورکهوله! تاسو د شکر د پوره کولو په حيثيت عمل وکړئ.

ج: په زړه باندې شکر کول چې د الله ﷻ د نعمتونو تصور د خانه سره وساتي[۱].

[۱] مفردات امام راغب ص ۲۷۲ ؛ تفسير القرطبي ج ۲ ص ۱۷۲

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وایي چې: د پورتنۍ شرحې په مطابق سړي ته ذهن ته ورځي چې په دې مقام کښې د ﴿فَاذْكُرُونِي﴾، ﴿وَاشْكُرُوا لِي﴾، ﴿وَلَا تَكْفُرُونِ﴾ درېواړه جملې یوه معنی ورکوي، نو په دې کښې څه حکمت وه چې د درېواړو څخه په یوه جمله باندې اکتفاء ونه کړی شوه؟

مونږ وایو چې: د همدې کبله مفسرینو کرامو د "ذکر" څخه د ژبې ذکر اخستی او د "شکر" څخه یې د عمل شکر مراد کړی دی او د ﴿وَلَا تَكْفُرُونِ﴾ څخه یې د ذکر او شکر اختصاص اراده کړی دی چې خاص زما ذکر او شکر کوئ نه د بل چا. او دغسې څه نور جوابونه یې هم کړي دي[۱].

مګر مونږ ته دا هم لږ نه ښکاري چې د قبلې د تحویل په باره کښې (لکه چې په اوله توضیع کښې پوره شرحه شوی دی) الله ﷻ د متعددو مطالبو دپاره درې کرته امر کړی وه نو د درېواړو اوامرو په مقابله کښې یې دلته په هغو باندې عمل کول درې څله په بېله-بېله بڼه کښې بیان کړه، والله ﷻ أعلم.

یادونه

۶_ که د دې سورت [۱۵۱] ایت سړی د [۱۲۹] ایت سره مخامخ کړي نو د ورایه پوهېږي چې نبي کریم ﷺ د ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ د سوال اجابت او قبول دی.

نو څرنګه چې هغوی دواړو د یو پیغمبر غوښتنه یوازې د عربو دپاره نه وه کړې نو معلومه شوه چې دلته د ﴿مِنكُمْ﴾ څخه مطلق انسانان مراد دي چې الله ﷻ پیغمبر د ملکو او جنیانو څخه راونه لېږه، د بشر د جنس څخه یې راولېږه.

نو چا چې د ﴿مِنكُمْ﴾ خطاب یوازې عربو ته معنی کړی دی[۲] هغه صحیح فکر نه دی کړی.

سوال جواب

که څوک وایي چې: دا ایت او هغه ایت سره دومره فرق لري چې هلته د تعلیم څخه تزکیه وروسته ذکر شوې ده او دلته بالعکس د تزکیې څخه تعلیم وروسته ذکر شوی دی، په دې کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: دلته خو د طبیعي حالت سره مطابقت شوی دی چې تزکیه (تخلیه) په تعلیم (تحلیه) باندې مقدمه وي، دا ایت خو عملي ساحه بیانوي. او په هغه ایت کښې خو محض د یو پیغمبر -چې دغه، دغه صفات ولري- غوښتنه ذکر ده او ښکاره ده چې د وجودي صفاتو ارزښت زیات دی نسبت عدمي صفاتو ته، نو ځکه یې تزکیه وروسته ذکره کړه.

لنډه دا چې هلته د غوښتنې بیان وه او دلته د عمل بیان دی، د غوښتنې د بیان سره (چې محض

(۱) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۴۶۶
(۲) تفسیر سورنه ج۱ ص۵۱۱

قبول (۲) حیثیت لري) تزکیه وروسته ذکر کول ښه مناسب وه چې عدمي صفت دی او د عمل د بیان ذکر کول ښه مناسب وه چې وجودي صفت دی.

مخکښې آیاتونه:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسْتَعِينُواْ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٣﴾ وَلَا تَقُولُواْ لِمَن يُقْتَلُ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتٌۢ ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَىْءٍ مِّنَ ٱلْخَوْفِ وَٱلْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِ ۗ وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَٰتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾﴾

[۱۵۳] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! د الله ﷻ څخه په صبر او لمانځه سره کومک وغواړئ. بې شکه الله ﷻ د صبر کوونکو سره دی.

[۱۵۴] او تاسو هغه چا ته چې د الله ﷻ په لاره کښې ووژل شي مه وایئ چې (دوی) مړي دي، بلکې دوی ژوندي دي مګر ستاسو د شعور لاندې نه راځي.

[۱۵۵] او ضرور به تاسو امتحان کړو په څه ناڅه ډار، لوږې، د مالونو په نقصان، د نفسونو په کمبود او د میو جاتو په لړوالي سره او زیری ورکړه صبر کوونکو ته.

[۱۵۶] هغو کسانو ته چې کله ورته مصیبت ورسېږي نو دوی وایي چې بې شکه مونږ الله ﷻ لره یو او بې شکه مونږ خاص همده ﷻ ته رجوع کوونکي یو.

[۱۵۷] دغه کسان په همدوی باندې د خپل رب ﷻ د پلوه مغفرتونه او رحمتونه دي او همدغه کسان همدوی سیده لاره موندونکي دي.

ارتباطونه

۱- په وړاندینیو ایتونو کښې مؤمنان د قبلې په تحویل باندې وازمویل شوه، لکه چې فرمایي: ﴿إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ ٱلرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ﴾ [البقرة: ۱۴۳].

په دې ایتونو کښې اشاره ده چې ستاسو امتحان یوازې د قبلې په تحویل نه وه چې خلاص شو بلکې تاسو به په آینده کښې په ډېرو شیانو باندې وازمویل شئ لکه جهاد او د جهاد متعلقات.

۲- په وړاندینیو ایتونو کښې بیان شوي وه چې ستاسو د مخالفینو د اعتراضاتو مخه مو ونیوه خو عنادي مخالفین مو د جګړې څخه لاس نه اخلي: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنْهُمْ﴾ [البقرة: ۱۵۰]، د دوی سره به آخر ستاسو خبره مسلح جهاد ته ورسېږي چې هلته به د ډېرو کړاوونو سره مخامخ شئ لکه شهادت، لوږه، تنده او نور. نو خانونه ورته تکړه کړئ او حوصله ورته غټه کړئ.

۳- په وړاندینیو ایتونو کښې د شکر غوښتنه شوې وه ﴿وَٱشْكُرُواْ لِى﴾ [البقرة: ۱۵۲]. په دې

اېښودو کښي په صبر باندې امر کړی شوی دی ترڅو مومنان د دوارو کمالاتو د رلودونکي وګرځي څکه چي د مومنانو د مادي او معنوي پرمختګ عوامل همدا دوه شیان (شکر، صبر) دي او بس.

شان نزول

د عبد الله بن عباس رضي الله عنه څخه روایت دی چي کله د بدر په غزا کښي څوارلس (۱۴) کسه مجاهدین شهیدان شول، د همدوی په باره کښي الله ﷻ وفرمایل چي دوی ته مړي مه وایئ بلکي دوی د الله ﷻ په نزد ژوندي دي[۱].

امکان لري چي د اسلام مخالفانو به پروپاګند هم کړی وي چي مسلمانانو بې فائدې خپل ځانونه مرګ ته ورکړي دي چي محض د محمد ﷺ د خوشالولو دپاره ځانونه وژني، نو د دې دپاره چي مسلمانانو ته څه تشویش وربېښ نه شي الله ﷻ د مخالفینو خبره په کلکه رده کړه.

د مطلب خلاصه

۱ ـ څرنګه چي د قرآن کریم د نزول حادثه د مفهوم عموم ته څه تکان نه ورکوي نو څکه عمومي مومنان مخاطب وګرځول شوه چي ای مومنانو! تاسو باید د خپل دین په ساتنه کښي او د مخالفینو په مقابل کښي د مقاومت دپاره د الله ﷻ څخه په لاندې دوه شیانو باندې کومک وغواړئ:

الف صبر او استقامت، چي ورته بې حوصلې نه شئ او ثبات د لاسه ورنه کړئ.

ب لمونځ، چي ستاسو علاقه د الله ﷻ سره قوي کوي او تاسو ته الله ﷻ په ډېره ښوونه توګه دریه زړه کوي، چي فرمایي: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَتَطۡمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكۡرِ ٱللَّهِۗ أَلَا بِذِكۡرِ ٱللَّهِ تَطۡمَئِنُّ ٱلۡقُلُوبُ﴾ [الرعد ۲۸] یعني الله ﷻ ته رجوع کوونکي هغه کسان دي چي دوی ایمان راوړي او د الله ﷻ په یادولو سره یې زړونه ډاډینه ترلاسه کوي، خبردار چي د الله ﷻ په ذکر سره زړونه مطمئن کېږي. (الله ﷻ د ... ر کوونکو او لمونځونه کوونکو سره دی).

۲ ـ ستاسو ثبات په دې خبره هم خرابېږي چي د الله ﷻ په لار کښي شهیدان درته مړه ښکاره شي او هغوی ته مړه ووایي، نو دوی ته مړه مه وایئ بلکي هغوی د الله ﷻ په نزد کښي ژوندي دي خو تاسو یې ژوند نه شئ حس کولی. تاسو ته هغسي مشاعر نه دي درکړی شوي چي د هغوی په ژوند باندې مو شعور راشي. ستاسو دښمنان چي ورته مړه وایي د هغوی مطلب دا دی چي ستاسو زړونه وغورځوي ترڅو د جهاد څخه لاس په سر شئ.

دنیا د امتحان او ازمېښت ځای دی، د عیش او عشرت ځای جنت دی چي چارچاپېره ترې په ډول ډول تکالیف او مشقتونه ځای په ځای شوي دي، ترڅو چي د هغو څخه ورتېر نه شئ نو جنت ته نه شئ داخلېدلی.

یوازې همدا یو غم نه دی چي په تاسو باندې راغی او څه مجاهدین ورونه مو شهیدان شول، په

(۱) التفسیر الکبیر ج۴ ص۱۶۳. اسباب النزول للواحدي ص۲۷

کښې به تاسو د دغسې نورو ډېرو امتحانونو سره هم مخامخ شئ. مثلاً:
څه ناڅه خوف او ډار به دربانديې د دښمن د پلوه راشي چې تعرض به دربانديې وکړي.
لوږه او تنده به وازمایل شئ چې د سخت اوړي په ورځو کښې به دربانديې روژه راشي او یا د کافرو د پلوه په محاصره کښې واقع شئ او ټوله اذوقه (خوراک، څښاک) به دربانديې بند شي.
د مالونو او شتمنیو د نقصان سره به مخامخ شئ چې د کافرو د لاسه به هجرت ته مجبور شئ او ټوله شتمني به درڅخه په وطن کښې پاتې شي چې یو سر او غوږ به ترې ووځي، برسېره پر دې په جهاد باندې به مشغول اوسئ تجارت او کارو کسب ته به فرصت نه شئ موندلی او مالونه مو به کمبود باندې روان وي.
د سرېو نقصان به هم درته پېښ شي چې ځوانان به مو په جهاد کښې ځوک شهیدان او ځوک ټپیان شي او سپین ږیري به مو مړه شي، کېدی شي چې د قحط الرجالی سره لاس او ګرېوان شئ چې اتفاقي مشر به نه شئ موندلی او د همدې ډول مشر په موندلو کښې به په لوی مصیبت باندې اخته شئ.
د لکه څنګه چې په جهاد باندې د مشغولیت د کبله په شتمنئ کښې تجارت ته فرصت نه لرئ همدارنګه به د خپلو ځمکو خدمت او دهقانئ ته هم اوزګار نه اوسئ، پټي به مو پوره حاصل نه ورکوي او باغونه به مو پوره میوجات نه نیسي چې خدمت ته به یې رسېدګي نه شئ کولی.
دغسې د نورو امتحاناتو سره به مخامخ شئ دا خو محض د مثال په توګه درته یاد کړی شو، نو ښې حوصلې به نه خرابوئ او په پراخو سینو به د حوادثو مقاومت کوئ؛ او دا څکه لکه څنګه چې د الله ﷻ په لار کښې وژل کېدل مرګ نه دی بلکې ژوند دی.
همدارنګه دغه تلفات نه بلکې منافع دي چې تاسو یې خانونو ته راجلبوئ مګر سمدستي درباندې شعور نه لرئ خو بیا به پرې پوه شئ.
۳ـ نو ای پیغمبره! صبر کوونکو ته بشارت او زېری ورکړه چې ستاسو هیڅ یو درد او غم بې اجره نه دی، خو صبر کوونکي وپېژنئ:
صبر کوونکي چې الله ﷻ ورته بشارت ورکوي هغه کسان دي چې کله ورته مصیبت ورسېږي، لږ دي او که ډېر، نو دوی وایي چې مونږ ټول د الله ﷻ ملک یو او هغه ﷻ مو مالک او واکدار دی هر څه چې مونږ ته راپېښوي مونږ پرې راضي یو، برسېره په دې د همدغه مهربان الله ﷻ سره زمونږ هیڅ غم او درد بې اجره نه دی، هغه ﷻ ته به ضرور رجوع کوو او په اجرونو باندې به سترګې رڼې کوو.
۴ـ نو ای پیغمبره! دوی ته دا زېری ورکړه چې په همدوی باندې د خپل رب ﷻ د پلوه مغفرتونه دي چې ګناهونه به ورته عفوه شي او په دوی باندې رحمت دی چې لوړو درجو ته به وخېژول شي، او همدوی ته هدایت کړی شوی دی چې په سمه لار باندې روان دي.
د دوی به شان بل ځوک هدایت موندونکی نشته، نو په دوی باندې به هیڅکله مصیبتونه دومره

فشار وارد نه کړي چې د کافرانو په شان بې صبري وکړي او خپل ځانونه انتحار کړي.

توضیحات

۱ـ مونږ د صبر او لمانځه په باره کښې د [البقرة: ۴۵] ایت لاندې څه معلومات لیکلي دي، هیله ده چې لوستونکي هلته یو ځل بیا مراجعه وکړي، مګر دلته لاندې څو مطالب وراضافه کوو.

الف: څرنګه چې د انسان د کامیابۍ یو لوی عامل صبر دی نو په قرآن کریم کښې تقریباً اویا (۷۰) ځله د صبر کلمه او د هغې مشتقات ذکر شوي دي او د هغې په شاوخوا کښې بحث شوی دی د همدې کبله صابرینو ته په ډېره لویه پیمانه د اجر وعده ورکړه شوې ده ﴿ إِنَّمَا يُوَفَّى ٱلصَّٰبِرُونَ أَجْرَهُم بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴾ [الزمر: ۱۰] یعنې: بې شکه صبر کوونکو ته به بې حسابه اجر ورکړی شي.

خو په یاد ولرئ چې د ظالم په مقابل کښې سر ټیټول او د هغه ظلم ته تسلیمبدل هیڅکله د صبر معنی نه ده. یعنې په نورو مصیبتونو باندې صبر واجب دی مګر د ظالم په ظلم باندې واجب نه دی په دې صورت کښې باید د ظالم حالت ته وکتل شي که حالت یې داسې وو چې سړی پوهېده چې عفوه کول ورباندې تاثیر راوړي او خجالت کېږي، نو هلته صبر کول او هغه ته عفوه کول بهتر دي او که د هغه حالت داسې وه چې په عفوه باندې یې لا ظلم اضافه کېده او تکبر یې پرې مخ په وړاندې روان وه نو هلته انتقام بهتر دی، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَابَهُمُ ٱلْبَغْيُ هُمْ يَنتَصِرُونَ ﴾ [الشورى: ۳۹] یعنې: او مومنان هغه کسان دي چې کله دوی ته بغاوت ورسېږي (ظلم پرې وکړی شي) دوی انتقام اخلي.

ب: د صابرانو یو مثال د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې موجود وه او هغه دا چې: ﴿ ٱلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ ٱلنَّاسُ إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدْ جَمَعُوا۟ لَكُمْ فَٱخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَٰنًا وَقَالُوا۟ حَسْبُنَا ٱللَّهُ وَنِعْمَ ٱلْوَكِيلُ ﴾ [آل عمران: ۱۷۳] یعنې: مومنان هغه کسان دي چې کله دوی ته خلک ووایي چې بې شکه خلک ورته راټول شوي دي نو ویې ډار کړي (خو دوی نه ډارېږي) دغه خبره یې لا ایمان زیات قوي کوي او وایي چې الله ﷻ مو بس دی او هغه ډېر ښه کارساز دی.

ج: صبر په انسان پورې خاص دی ملائکو ته صابران نه ویل کېږي ځکه صبر هلته تحقق مومي چې د عقل او شهوت مقابله وکړي او په نتیجه کښې عقل بریالی شي، او ملائک خو شهوت نه لري.

د: لمونځ د صبر یو ژوندی مثال دی، د همدې کبله یې په ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴾ باندې اکتفاء وکړه، سره د دې چې وړاندې خو لمونځ هم ذکر شوی وه.

نو معنی یې داسې شوه چې: بې شکه الله ﷻ د صبر کوونکو ملګری دی په نصرت، علم او قدرت سره، چې د هغوی د جملې څخه لمونځ کوونکي هم دي.

د شهیدانو په باره کښې څه مطالب

۲ـ مونږ غواړو چې د شهیدانو په باره کښې لاندې مطالب محترمو لوستونکو ته وړاندې کړو:

د "شهید" د کلمې معنی

الف: د شهید کلمه یا په معنی د شاهد سره ده یعنې د شهادت خاوند، ځکه چې د قیامت په ورځ به د هر شهید دپاره د هغه زخمونه شهادت وايي. لکه چې نبي کريم ﷺ فرمایي: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُكْلَمُ أَحَدٌ فِي سَبِيلِ اللهِ وَاللهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يُكْلَمُ فِي سَبِيلِهِ إِلَّا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّوْنُ لَوْنُ الدَّمِ وَالرِّيحُ رِيحُ الْمِسْكِ»[۱] یعنې: په هغه ذات مې دې قسم وي چې زما وجود د هغه په قدرت کښې دی چې هیڅوک په لار د الله ﷻ کښې نه زخمي کېږي (الله ﷻ ښه پوهېږي په هغه چا باندې چې هغه یې په لار کښې زخمي کېږي) مګر د قیامت په ورځ به په داسې حالت کښې راشي چې د وینو رنګ به یې د وینو په شان (سور) وي خو خوشبويي به یې داسې وي لکه مشک.

او یا شهید د شاهد (حاضر) په معنی دی چې هر یو شهید د قیامت څخه لا پخوا د شنو مرغانو په جوجورو کښې جنت ته حاضرېږي[۲]، ته به وايي چې په ځرخي الوتکه کښې سور دی.

یا شهید د "مشهود" په معنی دی، چې د روح د قبضې په وخت کښې ورته د بشارت او رحمت ملائک حاضرېږي. الله ﷻ فرمایي: ﴿ تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحْزَنُواْ وَأَبْشِرُواْ بِٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴾ [فصلت: ۳۰] یعنې: په دوی باندې ملائک راښکته کېږي چې مه وېرېږئ او مه خپه کېږئ او زېرې قبول کړئ په هغه جنت سره چې ستاسو سره یې وعده کړه شوې وه.

شهیدان ژوندي دي

ب: په دې کښې شک نشته چې شهیدان د خلکو په وړاندې همېشه ژوندي دي چې د تل دپاره په نېک نامه سره یادېږي او رحمتونه ورته غوښتل کېږي. او په دې کښې هم شک نشته چې د شهیدانو ارواګانې وروسته د هغه چې د بدنونو څخه یې جدا شي د شنو مرغانو په جوجورو کښې د قیامت د ورځې څخه مخکښې په جنت کښې ګرځي راګرځي او د برکاتو څخه یې استفاده کوي.

خو په دې کښې اختلاف دی چې شهیدان د شهادت څخه وروسته جسماً ژوندي دي او که نه؟.

ځینې مفسرین کرام وايي چې جسماً ژوندي نه دي ځکه چې بدن یې منحل کېږي، که بدني حیات یې درلودی نو بدنونه به یې نه خاورې کېدلې.

اکثره مفسرین کرام وايي چې هر کله چې ورته الله ﷻ ژوندی وايي نو خامخا ژوندي دي، خو هغه داسې ژوند نه دی چې مونږ پرې په دې دنیا کښې پوه شو. د همدې کبله راته الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴾ یعنې: مګر تاسو پرې شعور نه لرئ.

زمونږ (أهل السنة والجماعة) عقیده دا ده چې د ژوند دپاره ضرور نه ده چې بدن دې منحل نه شي، بلکې الله ﷻ کولی شي چې شهیدانو سره د دې چې بدنونه یې بالکل ټوټه-ټوټه شوي وي هم

---

[۱] صحیح البخاري ج۱ ص۳۹۳

[۲] سنن الدارمي ج۲ ص۱۲۶

ژوندي وساتي چې د ورکړې شوي رزق څخه استفاده هم وکړي. لکه چې فرمايي: ﴿يُرْزَقُونَ﴾ [آل عمران: ۱۶۹] يعنې: دوی ته روزي ورکول کېږي.

يوه قيصه

ج: د "إرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم" تفسير مصنف (أبو السُّعود، جليل القدر مفسر) وايي چې زه په دې خيال وم چې دشهيدانو ژوند روحاني ژوند دی، جسماني نه دی، ترڅو چې په (۹۳۹ هـ کال) په خوب کښې ګورم چې د اُحد شهيدانو ته ورغلم او په خوب کښې د [البقرة:۱۵۵] او د [آل عمران:۱۶۹، ۱۷۰] ايتونه لولم او د دوی په ژوند کښې فکر کوم چې دا به روحاني وي او که جسماني؟. په همدغه حال کښې وينم چې يو ځوان په قبر کښې ناست دی چې د نامه څخه ښکته راته نه ښکاري يعنې هغه اندامونه کوم چې عورت دي. بدن يې ډېر ښايسته او غښتلی دی، چې ما ورته وکتل نو هغه راته مسکی شو، ته به وايې چې راته وايي چې مونږ ستا د خيال په خلاف په جسماني ژوند سره ژوندي يو(۱).

مونږ ته همدا خبره يقيني ښکاري چې شهيدان په جسماني ژوند سره ژوندي دي. که څوک غواړي چې نور معلومات هم پکښې حاصل کړي نو د دې بحث مراجعو ته دې مرجعه وکړي(۲).

حکمي شهيدان

د: حکمي شهيد هغه ته وايي چې د چا د خوا څخه وژل شوی نه وي خو الله ﷻ يې د شهيدانو په ډله کښې شمېرې او د هغوی درجه ورکوي. چې ځينې ډولونه يې دا دي(۳):

اول: چې څوک په اوبو کښې غرق شي.

دوهم: چې څوک په اور باندې وسوزي.

درېم: چې دېوال يا کوټه پرې راولوېږي او يا د کمره څخه لاندې شي.

څلورم: چې په جهاد کښې يا د علم په تحصيل کښې او يا په حج کښې مشغول وي او په خپل مرګ مړ شي.

پنځم: چې ښځه په اولاد باندې مړه شي.

شپږم: چې څوک د ګېډې د امراضو د کبله مړ شي او داسې نور.

اووم: څوک چې د جمعې په شپه او يا ورځ وفات شي.

اتم: څوک چې په ناڅاپي مرګ سره مړ شي، چې مرګ مفاجات ورته وايي.

---

(۱) تفسير أبي السعود ج۱ ص۱۸۰

(۲) تفسير المنار ج۲ ص۳۹؛ روح المعاني ج۲ ص۲۰؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۴۶۷، ۴۶۸؛ في ظلال القرآن ج۱ ص۱۴۳؛ تفسير ابن كثير ج۱ ص۱۹۷، ۴۲۶، ۴۲۸؛ تفسير الطبري ج۲ ص۲۴

(۳) التفسير الكبير ج۴ ص۱۶۲؛ تفسير البغوي ج۱ ص۱۳۰؛ التفسيرات الأحمدية ص۴۱

یادونه

ه: د حکمي شهداوو په باره کښې ډېر احادیث وارد شوي دي مګر مونږ دلته په لاندې یو حدیث باندې اکتفاء کوو:

د ابو هریره ﷺ څخه روایت دی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الشُّهَدَاءُ خَمْسَةٌ الْمَطْعُونُ وَالْمَبْطُونُ وَالْغَرِقُ وَصَاحِبُ الْهَدْمِ وَالشَّهِيدُ فِي سَبِيلِ اللهِ»[1] یعنې: شهیدان پنځه دي د وباء په مرض چې مړ شي او چې د ګېډې د امراضو څخه مړ شي، چې په اوبو کښې غرق شي، چې دېوال پرې راولوېږي او بل شهید في سبیل الله دی.

نور نو الله ﷻ پوهېږي چې د حکمي شهیدانو ټوله شمېره به څو ته رسېږي، خو امید ورته ډېر دی.

د حکمي شهیدانو فقهي حکم

د دوی فقهي حکم دا دی چې جنازه ورباندې اداء کېږي، غسل به ورکول کېږي او په مسنونه کفن کښې به راتاوول کېږي. یعنې د جامو سره به نه دفن کېږي.

د شهید پېژندنه

و: په حنفي فقه کښې شهید د هغه چا نوم دی چې په ظلم سره ووژل شي، برابره خبره ده چې قاتل (وژونکی) یې کافر وي او که مسلمان، باغي وي او که لوټمار، قاطع الطریق (د لارې شکوونکی) وي او که غاصب، غل وي او که بل څوک.

او هغه څوک چې په حق باندې ووژل شي هغه شهید نه ګڼل کېږي. لکه:

اول: مرتد چې بېرته اسلام ته راجع نه شي.

دوهم: قاتل چې قصاص شي.

درېم: زاني چې رجم شي.

څلورم: غل، قاطع الطریق، باغي چې د خپل عمل په جریان کښې ووژل شي او داسې نور. ځکه چې دا ټول په حق باندې وژل کېږي، مظلومان نه دي.

د شهید ډولونه

ز: شهید په درې ډوله دی: اول: کامل شهید. دوهم: د آخرت شهید. درېم: د دنیا شهید.

مونږ غواړو چې درېواړه ډولونه محترمو لوستونکو ته ورو پېژنو:

کامل شهید

ح: کامل شهید هغه څوک دی چې په دنیا او آخرت دواړو کښې شهید ګڼل کېږي او لاندې صفات ولري[2]:

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۳۹۷

(۲) الفقه على المذاهب الأربعة ج۱ ص۵۲۸؛ بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۱ ص۳۲۲

اول عقل ولري که لیوني ووژل شي نو ابو حنیفه رحمه‌الله علیه وايي چې باید غسل او کفن ورکړی شي، اما یاران (محمد، ابو یوسف رحمهماالله) پکښې دا شرط ضرور نه ګڼي.

دوهم بلوغ ته رسېدلی وي دا شرط هم د امام صاحب په نزد دی، یاران دا شرط ضرور نه بولي په دواړو کښې د امام صاحب دلیل دا دی چې د احد شهیدان نه لیونیان وه او نه صغیران. مګر مونږ ته د یارانو رایه غوره ښکاري، ځکه چې په احد کښې خو ښځه هم نه ده شهیده شوې او سره د دې چې امام صاحب پکښې ذکورت شرط نه بولي.

دریم د شهادت په وخت کښې د جنابت، حیض، نفاس څخه خلاص وي.

څلورم د زخمي کېدلو څخه وروسته د شهادت د وخته پورې پرې داسې کیفیات تېر نه شي چې نوموړی د شهیدانو د ډلې څخه وباسي او په ژوندیو کښې وشمېرل شي. مثلاً څه وخوري، څه وڅښي، اخستل او خرڅول وکړي، او یا اوږدې خبرې وکړي، او یا څه دنیاوي وصیت وکړي او یا د زخمي کېدلو د ځای څخه ژوندي بوتلل شي، یا ویډه شي او یا یې ورته څه دارو درمل وکړی شي.

د کامل شهید حکم

ط: د دې شهید حکم دا دی چې غسل به نه ورکول کېږي او د جامو سره به دفنېږي. ځکه چې دوی د اُحد د شهیدانو حکم لري او نبي کریم ﷺ د احد شهیدانو په باره کښې فرمایلي دي چې «ادْفِنُوهُمْ فِي دِمَائِهِمْ وَلَمْ يُغَسِّلْهُمْ»[۱] یعني: د وینو سره یې ښخ کړئ او نبي کریم ﷺ غسل ورنه کړ. یعنې په غسل ورکولو باندې یې امر ونه کړ.

علاوه په دې، نبي کریم ﷺ د بدر د شهیدانو او هم د خندق د شهیدانو سره همداسې معامله کړې وه چې غسل یې نه وه ورکړی او د جامو سره یې دفن کړي وه[۲].

د آخرت شهید

ي: د آخرت شهید هغه ته وايي چې د کامل شهید ټول صفات ونه لري. د مثال په توګه یو مجاهد د جنابت په حال کښې شهید شي او یا کومه حائضه یا نفاسه ښځه شهیده شي او یا کوم زخمي خوراک، څښاک، دارو درمل وکړي او یا څه ډېرې خبرې او یا دنیاوي وصیتونه وکړي او بیا د شهادت جام وڅښي.

هو! په لږو خبرو باندې او همدارنګه په دیني وصیتونو باندې د کامل شهید د درجې څخه نه رانښکته کېږي. ځکه کله چې د احد جګړه سره شوه نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې د سعد بن الربیع ؓ حال به څوک واخلي چې څنګه دی؟.

عبد الله بن عبد الرحمن النجاري ؓ وايي چې زه ورپسې وګرځېدم، په شهیدانو کښې مې موند، کړ چې زخمي پروت وه، سا پکښې لا ښوربده. ما ورته وویلې چې نبي کریم ﷺ تا پسې راولېږلم چې

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۷۹
(۲) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۱ ص۳۲۴

یتول (۲) چې په ژوندیو کښې یې که په مړو کښې؟.

راې ګورم چې زه په مړو کښې یم، خو نبي کریم ﷺ ته مې سلام کوه او بیا ورته ووایه چې نو هغه ؓ وویلې چې
الله ﷻ دې دومره بهتره جزا درکړي چې هیڅ یو پیغمبر ته هم د خپل امت له امله نه وي سعد وایې:
درکړ شوې، او هم مې خپلوانو ته سلام کوه او د سلام څخه وروسته ورته ووایه چې سعد وایې چې
د نبي کریم ﷺ ته دښمن څه ضرر ورسوي او په تاسو کښې یو کس ژوندی وي د قیامت په ورځ به د
الله ﷻ په حضور کښې هیڅ عذر ونه لرئ. یعنې ټول تړې خانونه قربان کړئ.

نوموړی صحابي (سعد بن الربیع ؓ) سره د دې چې ذکر شوی وصیتونه او خبرې یې وکړې خو
غسل ورنه کړی شو او د نورو شهیدانو په څېر د جامو سره دفن کړی شو[۱].

د آخرت د شهید حکم

یا: د دې شهید حکم دا دی چې په تجهیز او تکفین کښې یې د نورو مړو سره هیڅ فرق نشته
چې غسل او کفن به ورکول کېږي، اما د آخرت په درجاتو کښې یې د کامل شهید سره هیڅ تفاوت
نه لري. ځکه چې:

اول: د احد په شهیدانو کښې حنظله ؓ هم وه نبي کریم ﷺ وفرمایل چې نوموړي ته ملائکو
غسل ورکړ نو تاسو یې پوښتنه وکړئ چې دا ولې؟.

کله چې د هغه د بي بي رضی الله عنها څخه پوښتنه وشوه هغې وویلې چې نوموړی جنب وه.

نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: ده ته ځکه ملائکو غسل ورکړ[۲].

نو معلومه شوه چې که په جنابت کښې څوک شهید شي نو غسل دې ورکړی شي.

دوهم: عمر ؓ او علي ؓ دواړه د زخمي کېدلو څخه متصل شهیدان نه شوه نو دواړو ته صحابه
رد کرامو ؓ غسلونه ورکړه او په جامو کښې دفن نه کړی شوه، ځکه چې دوی خبرې وکړې
وصیتونه یې وکړه او دارو درمل به یې هم کړي وي.

بالمقابل عثمان ؓ چې خای په خای شهید کړی شو نو غسل ورنه کړی شو او د جامو سره دفن
کړی شو[۳].

دریم: سعد بن معاذ ؓ چې د خندق په غزا کښې زخمي شوی وه او څه وخت وروسته شهید شو،
نبي کریم ﷺ او صحابه کرام ؓ دومره په چالاکۍ سره ورغله چې د ځینو صحابه وو ؓ د څپلیو
زندني وشکېدل، کله چې د نبي کریم ﷺ څخه د دې چالاکۍ پوښتنه وشوه نو وې ویلې چې: ځکه په
چالاکۍ باندې ورغلو چې غسل ورکړو ترڅو ملائک راڅخه د ده په غسل کښې مخکښې نه شي
لکه څنګه چې د حنظله ؓ په غسل کښې راڅخه مخکښې شوي وه[۴].

(۱) موطا الامام مالک ص۲۷۵؛ بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۱ ص۳۲۲
(۲) الاصابة في تمیز الصحابة ج۱ ص۳۶۱
(۳) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۱ ص۳۲۱، ۳۲۴
(۴) طبقات الکبری لابن سعد ج۳ ص۴۲۸

د دنیا شهید

یب: د دنیا شهید د هغه شهید نوم دی چې د الله ﷻ دپاره جهاد ته نه وي تللی، بلکې نور موجبات ولري، چې په جهاد کښې یې اشتراک کړی وي او هلته شهید شوی وي. مثلاً:
اول: د دې دپاره جهاد کوي چې خلکو ته خپل شجاعت ورځرګند کړي.
دوهم: د سیالۍ دپاره جهاد کوي، تر څو د نورو خلکو سره یې په جهاد یا قومندانۍ کښې سیالي برابره شي.
دریم: چې په جهاد کښې یې مطلب غنیمت وي.
څلورم: غواړي چې په مجاهدینو کښې خان وشمېري ترڅو د مجاهدینو د امتیازاتو څخه استفاده وکړي یعنې بوټ، جمپر، موټر، نقدي کومک، او نورې مرستې ترلاسه کړي.
پنځم: چې په ... وري باندې جهاد ته تللی وي. مثلا یو قوم په دې اتفاق وکړي چې د هر کور په سر دې یو-یو سړی جهاد ته لاړ شي، بیا نو د یو کور خاوند مزدور ونیسي او د خپل خان په عوض یې جهاد ته ولېږي او هغه هلته شهید شي.
شپږم: د دنیا شهیدانو د جملې څخه جاسوسان یا دستوري کسان هم شمېرل کېږي.
د دې دول مثالونه ډېر دي خو دلیل پکښې دا دی چې یوه ورځې یو سړی نبي کریم ﷺ ته راغی او پوښتنه یې ورځخه وکړه چې یو سړی د غنیمت دپاره جهاد کوي، یو سړی د شهرت دپاره، یو سړی د خپل خان د شجاعت ښوداني دپاره، نو کوم یو في سبیل الله ﷻ ګڼل کېږي؟ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې «مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللهِ»[1] یعنې: هغه څوک چې د دې دپاره جهاد کوي چې کلمة الله لوړه شي نو یوازې همدغه (جهاد) د الله ﷻ په لار کښې ګڼل کېږي اوبس.

د دنیاوي شهید حکم

یج: دغه شهید د خپل شهادت له درکه په آخرت کښې هیڅ برخه نه لري اما په دنیا کښې به یې حالاتو ته کتل کېږي که د کامل شهید په شروطو برابر وه نو غسل به نه ورکول کېږي او د جامو سره به دفنېږي او که نه نو د نورو مړو په شان معامله به ورسره کېږي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

ید: که څوک وایي چې: که جهادي وسائل او نورې جهادي مرستې تولې د دې لامل ګرځي چې ډېر مجاهد جهاد وریاندې خراب شي نو هغه صورت راپه ګوته کړئ چې یې وسائلو امکان ولري. یا په بل عبارت: د جهادي وسائلو برابرول خو فرض دي الله ﷻ امر کوي چې: ﴿وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ﴾ [الأنفال: ۶۰] یعنې: او تیار کړئ د دوی (کفارو) د مقابلې دپاره هر څه مو چې وسه کېږي

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۳۹۲

مونږ وايو چې: زمونږ مطلب دا دی چې د مجاهد نيت بايد لله في الله وي، دا مو مطلب نه دی چې وسائل ناجائز دي. نبي كريم ﷺ فرمايي: «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ»[۱] يعني: د عملونو دارمدار په نيت پورې اړه لري.

كه په دقت سره فكر وشي دا دواړه جملې سره ډېر فرق لري چې: فلانی سړی د دې دپاره جهاد كوي چې وسائل او مرستې ترلاسه كړي او فلانی سړی د دې دپاره وسائل تياروي او مرستې اخلي چې جهاد وكړي، فلانی سړی د دې كبله هجرت كوي چې راشن او نور كومكونه واخلي او فلانی د دې كبله راشن او نورې مرستې اخلي چې هجرت يې كړی دی.

لنډه دا چې په دغسې شيانو كښې بايد څوك په چاباندې بدګومانه نه شي. دا د زړه خبره ده يوازې الله ﷻ پرې پوهېږي او يوازې الله ﷻ به ورسره مطابقه معامله كوي، او د قيامت په ورځ به معلومېږي مګر مجاهدينو ته په كار دي چې خپل نيتونه پاک وساتي.

د مجاهدينو د تنخاګانو مسئله

په همدې قانون باندې د مجاهدينو د تنخاګانو او معاشاتو مسئله هم حل شوه چې د مجاهدينو په سنګرونو كښې د انضباط په صفت معاش اخلي او يا ورته ډوډۍ پخوي، يا ورته موټرې چلوي يا ورته قچرې چلوي او يا داسې نور كارونه ورته كوي او معاش اخلي.

داسې حل شوه چې په دنيا كښې خو مجاهد دی او كه شهيد شو نو د شهيد په سترګه ورته كتل كېږي، او حتی په غنيمت كښې برخه اخلي، مګر نور كار يې د الله ﷻ په لاس كښې دی، هغه ﷻ يې په زړه باندې پوه دی چې ورسپارله شوې وظيفه يې په جهاد كښې د معاش د كبله اشغاله كړې وه او كه معاش د دې كبله اخلي چې نوموړی په جهاد كښې په يوه وظيفه بوخت دی.

يعنې الله ﷻ پوهېږي او دی پوهېږي چې اصلي مقصد يې جهاد دی او كه اصلي مقصد يې معاش دی، هر يو يې چې اصلي مقصد وي د قيامت په ورځ به ورته د همغه مطابق جزا وركړه شي.

د مجاهد په شهادت كښې جارحه وسله شرط نه ده

يو: د دښمن د پلوه چې يو مجاهد په هر شي باندې شهيد شي هغه شهيد دی، دا پكښې شرط نه ده چې ضرور دې يا په ګولۍ، بمبارد، ماين او په بله جارحه وسله باندې شهيد شوی وي.

كه يو مجاهد په آس يا قچره باندې سور وي او د بمبارد د كبله آس يا قچره تور وخوري او مجاهد په ځمكه راولوېږي او دستي وفات شي نو بايد چې د جامو سره دفن شي او غسل ورنه كړی شي. هو! كه آس يا قچرې د داسې شي څخه تور وخوړ چې هغه دښمن پورې مربوط نه وه بيا به كفن او غسل دواړه وركول كېږي[۲].

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۳
(۲) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۱ ص۳۲۳

په هغه ضد پرسونل ماین باندې چې د دښمن د پلوه خای په خای شوی وي او بیا مجاهد پرې والوزي او دستي شهید شي نو که هیڅ جګړه نه وي او حتی که په هغه منطقه کښې د دښمن سره جهاد بالکل بای ته رسیدلی هم وي، نو د دې شهید سره به د نورو شهیدانو په شان معامله کېږي. غسل به نه ورکول کېږي او د جامو سره به دفنېږي.

هو! هغه مجاهد چې د بل مجاهد د پلوه سهواً شهید شي او یا په هغو ماینونو باندې شهید شي چې هغه مجاهدینو پخپله خای په خای کړي وي نو باید چې په دنیا کښې ورسره د عادي مړو معامله وشي. یعني: نوموړی د آخرت شهید ګڼل کېږي او بس.

د بوې اشتباه لرې کول

یو: د ځینو خلکو سره داسې ذهنیت شته چې بوازې هغه کسان ورته شهیدان ښکاري چې بدن یې تعفن (بدبویي) ونه کړي که څه هم ډېر وخت ورباندې تېر شي، مګر دا فکر غلط دی، باید چې هرڅوک ترې خپل خان وساتي. ځکه چې د شهید په تعریف کښې همدا ده چې په ظلم سره وژل شوی وي او نیت یې صرف لله في الله وي. په هیڅ حدیث او په هیڅ کتاب کښې پکښې دا علامه نه ده ګڼله شوې چې د هغه بدن دې خراب نه شي.

هو! کله-کله الله ﷻ ځینو شهیدانو ته څه کرامات ورکوي چې جسد یې نه خرابېږي او یا یې په وینو باندې د شپې د مخې شغلې او رڼاګانې تاوېږي راتاوېږي. د مثال په توګه خبیب ﷺ مشرکانو شهید کړ او څلوېښت (۴۰) ورځې په دار باندې زوړند وه، چې په نتیجه کښې دوه صحابه وو (الزُبیر ﷺ، المقداد ﷺ) د شپې د خوا په پټه باندې د دار ځخه راخلاص کړ چې هیڅ نه وه خراب شوی، تا به ویل چې دستي شهید شوی دی[1].

د افغانستان په روان جهاد کښې مونږ د شهیدانو ډېر کرامات ولېدل. مثلاً د کونړ په ولایت کښې یو مجاهد شهید شو چې همسنه مجاهدینو دفن کړ، مګر پلار یې څه سوداني مزاجه سړی وه، مجاهدینو ته یې وویلې چې ضرور به زما د زوی یا مړی راوړئ او یا به یې ژوندی راته راولئ، مجاهدینو چې هر څه وکړه او هر څه بهانې آنې یې ورته وکړې نوموړی د خپل تصمیم ځخه په بله خوا نه شو، تردې چې مجاهدین مجبور شوه چې د شهید قبر لوځ کړي او پلار ته یې وسپاري. نو شپږ میاشتې وروسته یې د هغه مړی د قبر ځخه واوویست چې هیڅ نه وه خراب شوی تا به ویلې چې همدا اوس دستي شهید شوی دی.

د شهید د وینو بوی مې پخپله حس کړی دی چې د عطرو ځخه لا بنه خوندور بوی یې کاوه. مګر د دې تولو خبرو سره-سره مونږ وایو چې په شهیدانو باندې کرامات ښکاره کېدل د شهید د شهادت سره لازم شی نه دی. که د الله ﷻ اراده وشي ورباندې یې ښکاره کوي او که اراده یې ونه شي نه یې ښکاره کوي. خو د نه ښکاره کولو معنی دا نه ده چې د هغه شهادت د الله ﷻ په نزد منظور نه دی.

---

(۱) زاد المسیر ج۱ ص۲۰۰ نقلا عن اسباب النزول للسیوطي ... ص۱۸۲، الإصابة في تمیز الصحابة ج۱ ص۴۱۹

بلکې په دنیا کښې د ټولو اولیاء الله حالات همداسې دي چې ځینو ته الله ﷻ په دنیا کښې کرامات ورکوي او ځینو ته یې نه ورکوي خو د نه ورکولو معنی دا نه ده چې هغه د الله ﷻ ولي نه دی.

مصیبت څه ته وایي؟

۳ـ هغه شی چې یو مؤمن ته ضرر (تکلیف) رسوي لږ وي او که ډېر وي غم وي او که درد هغه ټول د مصیبت په نوم باندې یادېږي[۱].

یادونه

۴ـ په ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّـٰبِرِينَ ﴾ کښې عام صبر کوونکي مطلب دي، برابره خبره ده چې د ګناه څخه صبر کوونکي (خپل ځانونه اداره کوونکي) وي او که په عبادت باندې صبر کوونکي (محکم ودرېدونکي) وي بالآخره که په مصیبت باندې صبر کوونکي وي.

خو په ﴿ وَبَشِّرِ ٱلصَّـٰبِرِينَ ﴾ کښې خاص په مصیبت باندې صبر کوونکي مراد دي، ځکه چې الله ﷻ یې پخپله بیان کړی دی چې: ﴿ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَـٰبَتْهُم مُّصِيبَةٌ ﴾ یعنې: هغه کسان چې هغوی ته کله مصیبت ورسېږي نو هغوی دا کلمات لولي چې: ﴿ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ ﴾.

د دې کلماتو په ژبه باندې لوستل مستحب دي ترڅو د یو پلوه نور خلک ورپسې اقتداء وکړي او پوه شي چې د صابرانو څخه دی او د بې صبرۍ ګومان پرې ونه کړي، او د بل پلوه دښمنان وپوهول شي چې مصیبت پرې دومره تاثیر نه دی کړی چې بې لارې یې کړي او هغوی پرې خوشاله شي.

خو د همدغو کلماتو په مضمون باندې په زړه کښې قناعت کول او خپل خان الله ﷻ ته سپارل او په قضاء باندې راضي کېدل فرض دي[۲].

د استرجاع اجرونه او ثوابونه

۵ـ د استرجاع (إنا لله وإنا إليه راجعون) لوستونکو ته الله ﷻ دغه درې اجرونه مقرر کړي دي: (۱) صلوات یعنې مغفرتونه، (۲) رحمت، (۳) هدایت.

په همدې ارتباط لاندې معلومات ولولئ:

الف: عمر رضي الله عنه ویلي دي چې څومره ښه دوه انډې (صلوات، رحمت) دي او څومره ښه سرباري (هدایت) ده[۳]، دغه درېواړه اجرونه زما په معلوماتو سره د بل هیڅ عمل دپاره الله ﷻ په مجموعي توګه نه دي ښودلي.

ب: د سعید بن جبیر رحمه الله څخه (چې جلیل القدر تابعي او د حجاج بن یوسف د لاسه شهید شوی دی) روایت دی چې تومورې کلمات په همدې محمدي (ﷺ) امت باندې د الله ﷻ د پلوه پېرزو شوي

---
(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۷۵
(۲) التفسیر الکبیر ج۴ ص۱۷۵
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۹۷

دي چې د دوی څخه ښخوا بل امت ته نه دي ورکړی شوي.

د همدې کبله کله چې په یعقوب ﷺ باندې د یوسف ﷺ په فراق سره غمونو فشار راوړ نو ویې وویلې چې: ﴿ يَٰٓأَسَفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ ﴾ [یوسف: ۸۴] یعنې: ای زما غمه په یوسف باندې.

که ذکر شوي کلمات الله ﷻ وربښودلي وی نو ضرور به یې ویلي وی چې: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ[۱].

ج: د أم سلمه رضي الله عنها څخه روایت دی چې ما د نبي کریم ﷺ څخه اورېدلي دي چې: «مَا مِنْ عَبْدٍ تُصِيبُهُ مُصِيبَةٌ فَيَقُولُ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ اللَّهُمَّ أْجُرْنِي فِي مُصِيبَتِي وَأَخْلِفْ لِي خَيْرًا مِنْهَا إِلَّا أَجَرَهُ اللَّهُ فِي مُصِيبَتِهِ وَأَخْلَفَ لَهُ خَيْرًا مِنْهَا»[۲] یعنې: هیڅ بنده نه دی چې هغه ته څه مصیبت ورسېږي چې ووایي مونږ ټول الله ﷻ لره یو او بې شکه مونږ ټول همده ﷻ ته رجوع کوونکي یو، ای الله! په دې مصیبت کښې اجر راکړې او د دې څخه یې بهتر عوض راکړې؛ مګر الله ﷻ به ورته په دې مصیبت کښې اجر ورکړي او د هغه څخه به بهتر عوض ورکړي.

په همدې اړوند په تفاسیرو کښې[۳] زښت ډېر احادیث راغونډ کړی شوي دي چې دلته په همدومره باندې اکتفاء کوو، علاقمندان دې هملته مراجعه وکړي.

د مصیبت ځپلي د توجه وړ

۶ـ هر مصیبت ځپلی باید چې لاندې خبرې هېرې نه کړي:

الف: صبر هلته اجر او ثواب لري چې د مصیبت د رسېدلو په اول وخت کښې وکړی شي. ځکه چې نبي کریم ﷺ فرمايي: «إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى»[۴] یعنې: بې شکه مقبول صبر هغه دی چې د مصیبت په اوله حمله کښې وکړی شي، صابر سړی باید د غم په اول وخت کښې داسې حالت غوره کړي چې بې صبره سړی یې درې ورځې وروسته غوره کوي.

ب: که زوړ غم په سړي باندې تازه حمله وکړي او سړی یې په مقابل کښې صبر اختیار کړي او د استرجاع کلمې ولولي داسې اجر ورکول کېږي لکه چې په ابتداء کښې ورکول کېږي[۵]، مثلاً څوک د نبي کریم ﷺ وفات راپه زړه کړي او د دې مصیبت په مقابل کښې صبر وکړي، امید دی چې داسې اجر ورکړی شي لکه چې د نبي کریم ﷺ په وفات کښې حاضر وي.

ج: که په مړو اوښکو باندې وژاړي چې په زوره چغې ونه وهي، ګرېوان ونه شکوي، په سر خاورې باد نه کړي او خپل خان په څېېرو ونه وهي او یا د شریعت څخه مخالفې خبرې ونه کړي نو بې صبرا نه ګڼل کېږي او اجر ورباندې نه خرابېږي. لکه چې نبي کریم ﷺ د خپل ماشوم زوی (ابراهیم) په وفات

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲ ص۲۶؛ تفسیر روح المعاني ج۲ ص۲۳
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۳۰۰
(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۳۱؛ روح المعاني ج۲ ص۲۳؛ في ظلال القرآن ج۱ ص۱۴۴؛ تفسیر المظهري ج۱ ص۱۵۵
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۱۷۱
(۵) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۷۵، ۱۷۶

باندې د مبارکو سترګو څخه اوښکې توی کړې وې[۱].

د مصیبتونو فوائد

۷ـ په تفسیر القاسمي کښې د عزالدین بن عبدالسلام رحمه الله په حواله د مصیبتونو څه فوائد لیکلی شوي دي[۲]، زه غواړم چې دلته یې څه اجمال ولیکم، د تفصیل دپاره دې مینه وال هملته مراجعه وکړي. هغه فوائد دا دي:

الف: د الله ﷻ قهاریت پېژندل.

ب: خپل ذلت او ناتواني پېژندل.

ج: د الله ﷻ سره اخلاص زیاتېدل چې د خلاصون توان یې د بل چا سره نشته.

د: الله ﷻ ته توبه تائب ګرځېدل.

هـ: الله ﷻ ته سوال او تضرع کول چې دا هم لوی عبادت دی.

و: په بنده کښې حلم او حوصله پیدا کېدل.

ز: د عفوې اجر موندل (که عفوه وکړي).

ح: د صابرینو د ډلې څخه شمېرل کېدل (که صبر وکړي).

ط: په هغه اجر باندې خوشاله کېدل چې صابرینو ته ورکول کېږي (که صبر یې په نصیب شي).

ي: په مصیبت باندې شکر کول (که وتوانېږي).

یا: د ګناهونو عفوه کېدل.

یب: هغه رحمت موندل چې هغه د محنتونو خاوندانو ته په دنیا کښې ورکول کېږي.

یج: د نعمتونو قدر پېژندل چې باید شکریه یې وکړي.

ید: هغه درجات موندل چې هغه صابرینو ته په آخرت کښې ورکول کېږي.

یه: هغه پټ خیرونه ترلاسه کول چې سړی پرې د شر ګومان کوي او هغه ټول خیر او ښېګڼې وي.

یو: د کبر او غرور ماتېدل او تواضع لاس ته راوستل.

یز: د الله ﷻ رضا ګټل، ځکه چې مصیبتونه په هغو خلکو باندې ډېر واقع کېږي د چا څخه چې الله ﷻ راضي وي.

﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾﴾

[۱۵۸] بې شکه صفا او مروه (دواړه) د الله ﷻ (د دین) د علاماتو څخه دي. نو هغه څوک چې بیت الله شریف ته د حج کولو قصد وکړي او یا عمره کوي نو په هغه باندې

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۷۴
(۲) تفسیر القاسمي ج۲ ص۳۲۹، ۳۴۰

هیڅ ګناه (مواخذه) نشته چې د همد غودواړو په منځکښې تګ راتګ وکړي.
او هرڅوک چې په نېک کار کښې بنه اطاعت وکړي نو بې شکه الله ﷻ (به نېکه جزا ورکړي ځکه چې همدی) قبلوونکی (او) پوه دی.

شان نزول

د دې ایت په شان نزول کښې مفسرینو کرامو څه متعدد روایات ذکر کړي دي چې د ټولو څخه ثابتېږي چې ځینې مسلمانانو د صفا او مروه دواړو غونډیو د سعې څخه خودداري کوله[1]. البته چې لاندې وجوه یې درلوده:

۱ـ د جاهلیت په زمانه کښې مشرکانو یو بوت د صفا په غونډۍ نصب کړی وه چې "اساف" نومېده او بل بوت یې د مروه په غونډۍ ایښی وه چې هغه ته به یې "نائله" ویلې او د دې دواړو بوتانو په منځکښې به یې سعیه کوله. نو کله چې په اسلام باندې دنیا رڼا شوه، مسلمانانو ته د جاهلیت د زمانې سعیه وریادېدله نو زړونو یې نه غوښته چې سعیه وکړي. امکان لري چې دا تشویش به د اسلام مخالفینو وراچاوه.

۲ـ په جاهلیت کښې په مشرکانو کښې رواج وه چې چا به د "مناة" بوت په نامه باندې احرام وتاړه نو هغه به د صفا او مروه سعیه نه کوله ځکه چې په دې دواړو غونډیو باندې نور بوتان ایښودل شوي وه او په سعې سره د دوی په نزد د "مناة" سپکاوی راته. کله چې اسلام راغی نو مسلمانانو د نبي کریم ﷺ څخه د همدې سعې په باره کښې پوښتنه وکړه چې د صفا او مروه سعیه وکړو او که نه؟

۳ـ ځینو مسلمانانو ته دا خیال پیدا شوی وه چې الله ﷻ خو د کعبې شریفې د طواف ذکر کړی دی چې: ﴿ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴾ [الحج: ۲۹] یعنې: دوی دې ضرور د قدیمي کوټې (کعبې) طواف وکړي. اما د صفا او مروه د طواف ذکر خو په قرآن کریم کښې نشته البته چې دغه طواف به د شعائرو څخه نه وي.

نو د دې ټولو اشتباهاتو د لرې کولو دپاره الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ.

ارتباطونه

۱ـ د دین دښمنانو مسلمانانو ته د قبلې د تحویل په باره کښې تشویشونه وراچول چې الله ﷻ په ډېره دقیقه طریقه باندې جواب کړه، نو الله ﷻ مونږ د اشارې په توګه پوهوي چې دوی د خپل عادت څخه لاس نه اخلي، نه ګورئ چې دا ځل درته د صفا او د مروه د سعې په باره کښې تشویش دراچوي او بله ورځ به په بل شي کښې دا کار کوي.

۲ـ په تېرو شوو ایتونو کښې الله ﷻ فرمایلي دي چې خپل نعمتونه به درباندې نور هم دربوره کړم: ﴿ وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ ﴾ [البقرة: ۱۵۰]، او هم یې فرمایلي وه چې صابرانو ته زېری ورکړه

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۷۸؛ تفسیر القاسمي ج۲ ص...

﴿وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ﴾ [البقرة: ۱۵۵]. نو په دې ایت کښې یې د نعمت د پوره کولو او د بشارت بوه نمونه وښودله چې د مکې معظمې فتحه به الله ﷻ درکړي او د حج او عمرې مناسک به په خای کوئ نو په یاد وساتئ چې صفا او مروه د منځ طواف (سعیه) د اسلام د مشاعرو څخه ده، په اطمنان سره یې کوئ او د مخالفینو تشویشونو ته التفات مه کوئ.

د مطلب خلاصه

ای مسلمانانو! ستاسو دښمنان نه غواړي چې تاسو په اطمنان سره د الله ﷻ عبادت وکړئ چې څومره یې توان رسېږي د قیامت تر ورځې پورې به تاسو ته تشویشونه دراچوي خو تاسو د دوی شیطانت ته څه التفات مه کوئ او په خاطر جمعۍ سره د خپل رب ﷻ اطاعت کوئ او ذات البیني اختلاف څخه خانونه وساتئ.

صفا او مروه د شعائر الله څخه دي د شعائر الله په اداء کولو کښې وسواس په کار نه دی، د شعائر الله اداء کول برسېره په دې چې څه باک نه لري بلکې اجرونه لري او اداء کول یې ضرور دي.

د جاهلیت په زمانه کښې خو کعبه شریفه هم د بوتانو څخه ډکه وه ایا تاسو به د مشرکانو د دې کار د امله د بیت الله شریف طواف پرېږدئ؟ نو همدارنګه د صفا او مروه سعیه هم درواخلئ، نو هرڅوک چې حج کوي او یا عمره کوي د زړه په اطمنان سره دې د دې دواړو غونډیو ترمنځ سعیه هم وکړي، الله ﷻ به ورته اجرونه ورکړي.

په یاد ولرئ! چې په هر نېک کار کښې چې څوک په کلکه اطاعت وکړي او د مخالفینو د تشویشونو په مقابل کښې مقاومت وکړي هغوی ته‌ولو ته به الله ﷻ عوضونه ورکړي. څکه چې الله ﷻ منونکی دی او پوه دی چې په اخلاص سره لږ عمل وکړی شي اجرونه یې څو چنده ورکوي برابره خبره ده چې هغه عبادت نفلي وي او که فرضي.

توضیحات

۱ـ د لاندې څو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: "صفا" په اصل کښې د ښویه تیږې نوم دی او "مروه" سپینې او یا نرمې تیږې ته ویل کېږي، خو اوس د هغو دوه غونډیو نومونه دي کومې چې د کعبې شریفې د ختیځ لورې په څو مترۍ کښې پرتې دي[۱]. اوس مهال د غونډیو نښې ډېرې کمې معلومېږي او د المسجد الحرام د تعمیر د اغېز لاندې راغلي دي، بلکې دغه ټوله مسافه دوه چته پټه شوې ده چې حاجیان او عمره کوونکي یې په دواړو چتونو کښې سعیه کوي.

ب: شعائر د "شعیرة" جمعه ده، هغه شیان چې د الهي دین نښې او علامې وي د شعائر الله په نامه یادېږي.

(۱) تفسیر المراغي ج۲ ص۲۶

د همدې حروفو څخه د "مشاعر الحج" کلمه هم اخستله شوې ده[۱]. یعنې هغه نښې او علامې چې هغه په سترګو باندې لېدل کېږي او د حج احکام پکښې اجراء کېږي، لکه مزدلفه، عرفات او داسې نور.

په دې مقام کښې د صفا او مروه د دوه غونډکیو څخه په شعائر الله سره تعبیر وکړی شو ترڅو مسلمانان پوه شي چې دا شعائر الشیطان نه دي لکه څنګه چې دوی ته تشویش پیدا شوی وه.

ج: حج په لغت کښې محض قصد ته ویل کېږي، او په شریعت کښې هغه مخصوص احکام چې په مخصوصو ځایونو کښې ترسره کېږي د حج په نامه یادېږي. نو په دې معنی کښې بیت الله شامل دی. مګر د زیات اهتمام او تشریف دپاره د ﴿ حَجَّ ٱلْبَيْتَ ﴾ عبارت اداء کړی شو، او د بیت کلمه په صراحت سره ذکره کړی شوه[۲].

د: عمره په لغت کښې محض زیارت ته وایي[۳]، او په شریعت کښې د مخصوصو قوانینو لاندې د کعبې شریفې زیارت د عمرې په نامه یادېږي، چې مهم یې دغه درې څیزونه دي:

۱ـ احرام. ۲ـ طواف الزیارة. ۳ـ د صفا او مروه سعیه.

هـ: "جُنَاح" اصلًا د میلان په معنی سره دی لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَإِن جَنَحُواْ لِلسَّلْمِ ﴾ [الأنفال: ۶۱] یعنې او که دوی صلحې ته میلان وکړي. خو دلته ترې مراد ګناه او نیونه ده.

نو معنی یې داسې کېږي چې: د صفا او مروه په سعیه باندې مواخذه او ګناه نشته، داسې نه ده لکه چې مسلمانانو ته سعیه کول ګناه ښکاري.

نو په دې عبارت کښې مطلب فقط همدومره دی چې په سعیه باندې دګناه خیال کول غلط دي. پاتې شوه دا خبره چې دغه سعیه واجبه ده او که مستحبه؟ ضرور ده او که ضرور نه ده؟، دا عبارت ورته نه "هو" وایي او نه "نه".

مګر د نورو عباراتو څخه یې جواب معلومېږي چې وروسته به إن شاء الله راشي.

و: که څه هم "طواف" ګردچاپېر تاوېدلو ته ویل کېږي خو دلته ترې مراد محض تګ راتګ دی. نو معنی یې داسې کېږي چې: ګناه او نیونه ورباندې نشته چې څوک د صفا او مروه په منځکښې تګ راتګ یعنې سعیه وکړي.

ز: د ﴿ تَطَوَّعَ ﴾ کلمه د "طوع" څخه اخستله شوې ده، چې د خوښۍ معنی ورکوي او په مقابل کښې یې "کَرْه" (ناخوښي) استعمالېږي. او یا د طاعت څخه اخستله شوې ده، چې د فرمان منلو معنی ورکوي او په مقابل کښې یې عصیان (نافرماني) راځي، مګر د "تَفَعُّل" باب پکښې د مبالغې دپاره دی.

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۶۹
(۲) روح المعاني ج۲ ص۲۵
(۳) التفسیر الکبیر ج۴ ص۱۷۹

نو دلته یې معنی داسې کېږي هرڅوک چې نېک کار په ښه خوښۍ سره وکړي، او یا هرڅوک چې په نېک کار کښې ښه اطاعت وکړي.

ح: شکر: په لغت کښې د نعمت اظهار ته ویل کېږي خو کله یې چې الله ﷻ ته نسبت وشي نو بیا ترې نېکه جزا او اجرونه مرادېږي. نو دلته یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: الله ﷻ منونکی دی چې د هرې نېکۍ په عوض په څو چنده باندې جزا ورکوي.

احکام په دوه ډوله دي

۲_ د اسلام احکام په دوه ډوله دي: یو هغه دي چې صرف تعبدي حیثیت لري او معاملاتو پورې یې ارتباط نه وي لکه لمونځ، روژه، حج او داسې نور. دې ډول ته شعائر الله ویل کېږي.
بل ډول احکام هغه دي چې د خلکو په معاملاتو پورې مربوط وي لکه بیع، شراء او داسې نور. دې ډول ته شعائر الله نه ویل کېږي خکه چې د انسان فکر پکښې کار کولی شي او صرف په نقل پورې توقف نه لري
اما په اول ډول کښې هیڅوک اختیار نه لري چې د یوه عبادت شکل بدل کړي او یا د یوه نوي عبادت تیره کېږدي، چې د حج او عمرې عبادتونه او همدارنګه د صفا او مروه تر منځ سعیه کول د همدې ډول څخه دي[1].

د صفا او مروه تاریخي سابقه

۳_ د حج او عمرې اکثره احکام داسې دي چې باید مسلمان ورته بې قید او بې شرطه تسلیم شي ترڅو ښه څرګنده شي چې بې شکه نوموړی د الله ﷻ تابع دی او د خپل عقل تابع نه دی، که عقل یې ورته نه رسېږي هم د الله ﷻ د اطاعت او امر منته کوي.
د صفا او د مروه تاریخ مونږ د دې دپاره نه لیکو چې د سعې د وجوب دپاره یې دلیل پیدا کړو بلکې صرف د دې دپاره یې لیکو ترڅو یې محترم لوستونکي په څه ناڅه حکمتونو باندې پوه شي.
نو تاریخي سابقه یې داسې وه چې:
کله چې ابراهیم علیه السلام د الله ﷻ په امر خپله یوه بي بي (هاجره رضي الله عنها) او د هغې ماشوم زوی (اسماعیل علیه السلام) د مکې معظمې په چول بیابان کښې پرېښوده او د بي بي هاجرې رضي الله عنها سره چې څه اذوقه (خوراک، څښاک) وه هغه هم ختم شو، نو بي بي خپل زوی د کعبې شریفې د مقام په څنګ کښې پرېښود او د صفا په غونډۍ باندې وختله ترڅو ورته کوم انسان ښکاره شي او یا یې د اذوقې څه چاره وشي. شاوخوا یې وکتل چې هیڅ شی په نظر ورنغی، نو د دې غونډۍ څخه ښکته شوه او د مروه د غونډۍ په لور باندې روانه شوه، په هغې غونډۍ باندې ودرېده او د شاوخوا څارنه یې وکړه مګر څه ورته ښکاره نه شوه. د هغې څخه بېرته د صفا غونډۍ ته لاړه او بیا بېرته د مروه غونډۍ ته

[1] تفسیر المراغي ج۲ ص۲۷

ورغله. دغه عمل یې اوه کرته تکرار کړ، چې الله ﷻ زمونږ دپاره د شعائر الله څخه وګرځاوه ترڅو دغه واقعه راته کال په کال راپه زړه کړي او عبرت ترې واخلو.

بي بي هاجرې رضي الله عنها ته په خپل ټول مزل کښې چې د صفا او مروه په منځکښې یې کاوه چې تقریباً اوه سوه او شپېته (۷۶۰) متره مسافه ده خپل زوی ښکارېده، خو په لږ مسافه کښې (چې تقریباً دېرش، څلوېښت متره به کېږي) د هغې د نظره بلې کومې غونډکۍ پناه کاوه. نو د همدې کبله نوموړې بي بي په هغه لږ ځای کښې جلتي کوله، چې اوس یې په دواړو طرفونو کښې شنه شنه ګروپونه رڼا کړی شوي دي ترڅو په هغې مسافه کښې سعي کوونکي هم جلتي وکړي.

په دې اړه که څوک نور معلومات حاصلوي نو د دې قیصې مراجعو ته دې مراجعه وکړي[1].

یادونه

۴ـ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې د صفا او مروه په منځکښې تګ راتګ واجب دی. همداسې حکم ترې بي بي عائشه رضي الله عنها هم استنباط کړی دی[2].

همدا د امام ابو حنیفه رحمه الله مذهب دی، او ښه قوي دلیل یې دا دی چې هر کله چې د شعائر الله څخه وشمېرل شو نو باید چې د واجبو څخه خو اقلاً ټیټ نه وي.

مګر ځینې امامان ورته مستحب وایي، هغوی په ﴿ وَمَن تَطَوَّعَ ﴾ باندې دلیل نیسي چې نفل ترې معلومېږي ځکه د "تَطَوَّعَ" کلمه په نفلي عبادت کښې استعمالېږي.

امام صاحب وایي چې "تَطَوَّعَ" چې په نفلي عبادت کښې استعمال مومي. دا فقهي اصطلاح ده چې ډېره وروسته رواج شوې ده او د عربیت په لحاظ په نفلي عبادت پورې خاصه نه ده. لکه څنګه چې مخکښې په اوله توضیح کښې پوره شرحه شوې ده.

د سعي کیفیت

سعي باید په دې کیفیت باندې وکړه شي چې د صفا څخه به شروع کوي او په مروه باندې به یې ختموي، چې د صفا څخه د مروه په لور څلور مزله پوره کېږي او د مروه څخه د صفا په لور درې مزله پوره کېږي چې ټول اوه مزله کېږي. یعنې تګ او راتګ دواړه مجرا کېږي.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنزَلْنَا مِنَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلْهُدَىٰ مِنۢ بَعْدِ مَا بَيَّنَّٰهُ لِلنَّاسِ فِى ٱلْكِتَٰبِ أُو۟لَٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ ٱللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ ٱللَّٰعِنُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ وَأَصْلَحُوا۟ وَبَيَّنُوا۟ فَأُو۟لَٰٓئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنَا ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كُفَّارٌ أُو۟لَٰٓئِكَ

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۴: تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۹۹
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۲۲۲

عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾ ﴾

[۱۵۹] بې شکه هغه کسان چې دوی هغه شی پټوي چې مونږ نازل کړی دی چې هغه د ښکاره دلایلو او هدایت څخه عبارت دی د هغه څخه وروسته چې مونږ هغه د خلکو دپاره په کتاب کښې ښه واضحه کړی دی، په دغو کسانو باندې الله ﷻ هم لعنت کوي (د رحمت څخه یې لرې کوي) او ټول لعنت کوونکي ورباندې هم لعنت غواړي.

[۱۶۰] مگر هغه کسان د لعنت څخه خلاص دي چې هغوی توبه وباسي او خانونه اصلاح کړي او هغه څه بیان کړي چې پټ کړي یې وه، نو په همدغو باندې زه په رحمت سره رجوع کوم او همدا زه ښه توبه قبلوونکی او ښه مهربان یم.

[۱۶۱] بې شکه هغه کسان چې دوی کافر شوي دي او په داسې حال کښې مړه شي چې کافر وي دغه کسان په همدغو باندې د الله ﷻ لعنت دی او د ټولو ملائکو او د ټولو انسانانو هم.

[۱۶۲] دوی به پکښې همېشه وي چې نه به ترې عذاب تخفیف کړی شي او نه به ورته وخت ورکړی شي چې اعتذار وړاندې کړي (او نه به ورته معطل وکړی شي چې د عذاب وخت یې راشي)

ارتباط

په مدینه منوره کښې د قبلې تحویل څخه لویه غوغا جوړه کړه چې یهودانو حق پټ کړ که څه هم نبي کریم ﷺ یې ښه پېژانده چې په حقه آخر الزمان پیغمبر ﷺ دی، چې دواړو قبلو ته لمونځ کوي، دوی هغه حق چې دوی ته معلوم وه نه وی پټ کړی او تحریف یې نه وی ورکړی، نه به شور وی او نه به غوغا. لکه چې همدې مطلب ته په ﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ يَعْرِفُونَهُۥ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَآءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ ٱلْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴾ [البقرة: ۱۴۶] کښې اشاره شوې ده.

په وړاندینیو ایتونو د ځینو مناسباتو په اثر ځینې نور مضامین بیان کړی شوه خو اوس الله ﷻ د حق د پټوونکو د گناه لویه جزا بیانوي ترڅو ترې محمدي (ﷺ) امت عبرت واخلي او د یهودانو په شان حق پټ نه کړي چې خلاصه مطلب یې دا دی:

د مطلب خلاصه

۱- بې شکه هغه کسان چې حق پټوي داسې حق چې:

الف: هغه مونږ نازل کړی وي په خپلو پیغمبرانو باندې او دوی غواړي چې په پټولو سره یې د صحنې څخه وباسي.

ب: مونږ په کتاب کښې نازل کړی وي چې په دوامداره توگه لاربښودونکي وگرځي، او دوی یې د دوام مخه نیسي.

ج: مونږ د خلکو دپاره نازل کړي وي او دوی یې د خلکو څخه پټوي چې د دغه اوږو فیض څخه کته وانخلي

دغسې حق پټونه که په هره زمانه او هر ځای کښې وي پټوونکي یې د اوږي لعنت مستحق دي، چې الله ﷻ هم په دوی باندې لعنت کوي او د خپل رحمت څخه یې لرې کوي او هم هر لعنت کوونکی الله ﷻ ته سوال کوي چې ای الله! دوی د خپل رحمت څخه لرې کړه او په دوی باندې خپل غضب نازل کړه.

۲ـ هو! د دوی د جملې څخه هغه څوک د لعنت څخه بچ کېږي چې هغوی په خپلو ځانونو کښې لاندې تغیرات راولي:

الف: چې الله ﷻ ته رجوع وکړي، د حق پټونې څخه توبه تائب شي او ایمان راوړي.

ب: چې خانونه اصلاح کړي یعنې صالح عملونه وکړي.

ج: چې هغه څه ښکاره کړي چې تر اوسه یې پرې خوله پټه کړې وه، خلک په دې پوه کړي چې مونږ لویه غلطي کړې وه چې حق مو درڅخه پټ کړی وه. یعنې صرف په همدومره باندې د لعنت څخه نه بچ کېږي چې سکوت اختیار کړي ترڅو چې په حق باندې صراحت وکړي. او ترڅو چې خپله توبه هم خلکو ته ښکاره کړي چې مونږ د حق پټونې څخه توبه تائب یو.

که څوک په خپلو خانو کښې دغسې انقلاب راولي، نو زه د هغوی سره دښمني نه کوم بلکې د لعنت په عوض پرې په رحمت سره رجوع کوم. او دا ځکه چې زه ښه توبه قبلوونکی او ښه مهربان یم

۳ـ هو! که هغوی حق پټولو ته د مرګ د ورځې پورې ادامه ورکړې او په خپل کفر باندې ټینګ شي چې د کفر په حالت کښې مړه شي نو هغوی د لعنت څخه د بچ کېدلو چانس د لاسه ورکوي، دوی به الله ﷻ د رحمت څخه په دائمي توګه لرې کړي او لعنت کوونکي به (چې هغوی ملائک او ټول انسانان دي) ورته دائمًا د الله ﷻ څخه لعنت غواړي.

دوی به د لعنت په آثارو (دوزخ) کښې همېشه وي، کله یې چې دوزخ ته د وراچولو وخت راشي نو نه به ورته څه مهلت ورکړی شي چې په دوزخ کښې د وراچولو نبته لږ څه وروسته کړی شي، ترڅو پکښې دوی څه معذرت وړاندې کړي او نه به ورته دنیا ته د ورستنېدلو او هلته د توبه تائب کېدلو فرصت ورکړی شي.

او بالآخره نه به ترې عذاب څه تخفیف کړی شي، او دا ځکه چې په عذاب کښې معطل کول او تخفیفول هم د لعنت څخه یو دول وتل دي او دوی خو د لعنت څخه په هیڅ دول سره نه شي وتلی او پکښې همېشه به وي.

توضیحات

۱ـ که څه هم پورتني ایتونه د اهل الکتابو په باره کښې نازل شوي دي چې د نبي کریم ﷺ هغه صفات یې چې الله ﷻ په پخوانیو کتابونو کښې نازل کړي وه خلکو ته نه واضحه کول بلکې تحریف

يې ورکاوه، مګر د مفسرينو کرامو په اتفاق سره د ايتونو په عموم کښې ټول حق پټوونکي شامل دي[1]. الله ﷻ مو دې ترې وساتي.

سوال جواب

که څوک وايي: که د مفهوم عموم ته اعتبار شي خو مسلمان حق پټوونکو ته به هم شامل شي نو ايا مسلمان حق پټوونکي به هم په دوزخ کښې همېشه وي؟

مونږ وايو چې: د حق پټولو جزا خو دوزخ ده لکه چې نبي کريم ﷺ فرمايي: څوک چې حق پټ کړي «الجم يوم القيامة بلجام من نار»[2] يعني: د قيامت په ورځ به د اور په قيزه باندې قيزه شي.

اما د خلود (دائم) جزا صرف هغه حق پټوونکي ته ورکول کېږي چې برسېره په هغه کافر هم وي.

د همدې حکمت د کبله ترې په هغه مقام کښې -چې د خلود جزا ورته ښودله شوې ده- د ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَمَاتُواْ وَهُمْ كُفَّارٌ ﴾ سره تعبير نازل شوی دی. يعني: بې شکه هغه کسان چې کافر دي او د کفر په حالت کښې مړه شي. او داسې تعبير ترې ونه شو چې: بې شکه هغه کسان چې مَا أَنزَلنَا (هغه څه چې مونږ نازل کړي دي) يې پټ کړي دي او په داسې حال کښې مړه شي چې د ما أنزلنا پټوونکي وي؛ ترڅو د ذکر شوي اعتراض مخه ونيسي.

پټول يا کتمان

۲_ دلته بايد محترم لوستونکي لاندې بحثونه د نظره تېر کړي:

الف: کتمان څه ته وايي؟

د کتمان کلمه په هغو پټولو کښې استعمالېږي چې ښکاره کول يې په ژبه او بيان سره کېږي. يا په بل عبارت: د خولې پټولو ته کتمان وايي، نه په لاس سره پټول.

ب: د کتمان ډولونه څو دي؟

کتمان په دوه ډوله دی: يو هغه دی چې سړی ورباندې سکوت وکړي لکه چې يهودو د رجم په حکم باندې خولې پټې کړې وې. او بل هغه دی چې په عوض يې بل شی خلکو ته وښودل شي لکه چې دوی د نبي کريم ﷺ په صفاتو کښې تحريف کاوه او په عوض يې بدل صفات بيانول چې د [البقرة:۷۹] ايت لاندې بيان کړی شوي دي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کوي چې فرمايي: ﴿ وَإِذْ أَخَذَ ٱللَّهُ مِيثَٰقَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَٰبَ لَتُبَيِّنُنَّهُۥ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُۥ فَنَبَذُوهُ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ ﴾ [آل عمران: ۱۸۷] يعني: او هغه وخت دريه زړه کړه چې الله ﷻ د هغو کسانو څخه کلک عهد واخست چې هغوی ته کتاب ورکړی شوی وه چې ضرور به يې خلکو ته بيانوئ او پټوئ به يې ترې نه، نو هغوی ورکړی شوی کتاب شاته واچاوه.

---

[1] روح المعاني ج۲ ص۲۶
[2] جامع الترمذي ج۲ ص۹۳

یعنې په ځينو احکامو باندې يې سکوت اختيار کړ او ځينې يې تحريف کړه.

أبو هريره ﷺ وايي چې که دغه دواړه ايتونه ([البقرة:۱۵۹] او [آل عمران:۱۸۷]) په قرآن کريم کښې نه وی نازل شوي ما به يو حديث هم نه وی بيان کړی، خو د خپل مسئوليت د رفعه کولو دپاره د بر احاديث بيانوم، هغه وخت چې د علم د زده کړې وخت وه (نبي کريم ﷺ ژوندی وه) مهاجرين ورونه په بازارونو کښې په اخستلو او خرڅولو بوخت وه، او انصار ورونه د خپلو مالونو په اصلاح باندې مصروف وه او ما د نبي کريم ﷺ څخه په مړه ګېډه علم زده کړ، هلته ورسره حاضر وم چې هغوی به حاضر نه وه او هغه څه مې حفظ کړه چې هغوی حفظ نه کړه[1]. يعنې نه غواړم چې د يهودو غونډې په زده کړی شوو احاديثو باندې خوله پټه کړم.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

ج: که څوک وايي چې: أبو هريره ﷺ خو پخپله اقرار کوي چې ما د نبي کريم ﷺ څخه دوه ډوله علم زده کړی دی، يو ډول مې په خلکو کښې نشر کړ او بل ډول که نشر کړم نو سر به مې پرې شي[2]، ايا دا د علم کتمان او پټول نه دي؟

مونږ وايو چې: علم په دوه ډوله دی، يو هغه دی چې د خلکو د عقائدو او اعمالو د برابرولو دپاره نازل کړی شوی وي او روزمره ورته خلک اړتيا لري. او بل هغه دی چې روزمره حوادث ورته اړتيا نه لري خو محض څه معلومات وي چې نبي کريم ﷺ د وړاندوينې او پيش ګويي په توګه ورکړي وي او د يوې معجزې مثال لري.

هغه څه چې أبو هريره ﷺ خلکو ته بيان کړه هغه د اول ډول څخه وه چې په ايت شريف کښې ترې په ﴿ٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلْهُدَىٰ﴾ سره تعبير کړی شوی دی، او سخت وعيد د همدغه ډول په پټولو نازل شوی دی. اما دوهم ډول علم چې نشرول يې څه فتنې او فساد زياتوي او خلک ورته څه خاص ضرورت نه لري د هغه پټول بهتر دي.

امکان لري چې أبو هريره ﷺ ته د ظالمانو حاکمانو څه نومونه ښودل شوي وي لکه د يزيد او نورو. د نوموړي صحابي ﷺ څخه روايت دی چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «تَعَوَّذُوا بِاللهِ مِنْ رَأْسِ السَّبْعِينَ»[3] يعنې: تاسو د (۷۰ هـ) کال د اول سر څخه په الله ﷻ سره پنا وغواړئ، (د همدغه په شاوخوا کښې د يزيد امارت وه).

او نوموړی صحابي ﷺ په (۵۷ هـ) کال کښې وفات شوی دی[4]، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

د همدې قبيلې څخه د حذيفه ﷺ علم هم وه چې نبي کريم ﷺ ورته د منافقانو نومونه ښودلي وه خو هغه د خانه سره وساتل او فاش يې نه کړه.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۲۲
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۲۳
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۲۱۵
(۴) الإصابة في تميز الصحابة ج۴ ص۲۱۱؛ تاريخ الإسلام ج۱ ص۲۸۴

ایا سکوت هم کتمان ګڼل کېږي؟

د: که څوک وايي چې: که سکوت کتمان وګڼل شي نو هيڅوک به ترې خلاص نه شي. ايا د چا د وسې خبره ده چې په هر وخت کښې ټول حقائق بيان کړي؟

مونږ وايو چې: هغه سکوت کتمان ګڼل کېږي او د حق پټولو نوم ورباندې اېښودل کېږي چې د حاجت په وخت کښې پرې سړی چپ شي او د بيان څخه يې خوله ونيسي. په همدې مطلب باندې د ﴿لِلنَّاسِ﴾ کلمه د اشارې په توګه دلالت کوي چې الله ﷻ د خلکو د حاجت پوره کولو دپاره نازل کړې وي خو سړی پرې د خلکو اړتيا پوره نه کړي او ورباندې غلی شي، ته به وايې چې هيڅ پرې نه پوهېږي. نو هغه سکوت چې په اعتراض کښې ذکر شوی دی هغه ته عدم تبليغ ويلی شو، خو کتمان ورته نه شو ويلی.

ايا تبليغ فرض نه دی؟

مونږ وايو چې: د احکامو تبليغ کفائي فرض دی چې يوه ډله مسلمانان ورته ملا وتړي د نورو غاړه ورباندې خلاصېږي، د همدې کبله الله ﷻ امر کوي چې دغه وظيفه دې د مسلمانانو يوه ډله په غاړه واخلي لکه چې فرمايي: ﴿ وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ ﴾ [آل عمرن: ۱۰۴] يعنې: او هرومرو ستاسو د جملې څخه دې يوه ډله شتون ولري چې خير ته بلل کوي او په نيکيو سره امر کوي او په شريعت کښې د نا اشنا کارونو څخه منعه کوي.

هو! په هغه وخت کښې په سړي باندې فرض عين ګرځي چې د سړي څخه د حق د بيان غوښتنه وشي او په هغه موقع کښې بل څوک نه وي چې جواب ورکړي. خو په دې صورت کښې دا هم شرط ده چې سوال کوونکی ترې بده استفاده نه کوي او د مسلمانانو عمومي مصالح پکښې د پښو نه لاندې کېږي، د مثال په توګه:

اول: يو مجاهد ـ الله دې نه کړي ـ د کافرانو په لاس کښې اسير وي، نو د تحقيق په وخت کښې پرې واجبه نه ده چې د مسلمانانو مجاهدينو اسرار ورته بيان کړي، بلکې دلته د حقائقو کتمان او پټول واجب دي.

دوهم: بې دينه سړي ته داسې احکام وربښودل په کار نه دي چې د اهل الحق سره پرې مجادله او جګړې وکړی شي.

درېم: ظالم پاچا او يا بدعتيانو خلکو ته داسې احکام ښودل ممنوع دي چې هغوی پرې د رعيت مالونه وخوري او يا پرې د واجباتو د پرېښودلو دپاره لاره جوړه کړي او د بې دينۍ دپاره يې وسيله وګرځوي او داسې نور[۱]. نو په دغسې مواقعو کښې بايد سړی داسې کار وکړي لکه ابو هريره ﷺ او حذيفه ﷺ چې کړی وه، يعنې بايد چې چا ته يې بيان نه کړي. چې لږ مخکښې يې څه بيان تېر شو.

(۱) تفسير القرطبي ج۲ ص۱۸۵

ټول حقائق بیان شوي دي

۳ـ د لاندې دوه ایتونو په بناء په قرآن کریم کښې ټول حقائق بیان شوي دي:

الف: ﴿ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ تِبْيَـٰنًا لِّكُلِّ شَىْءٍ ﴾ [النحل: ۸۹] یعنې: او مونږ په تا باندې داسې کتاب نازل کړی دی چې هر شي لره ډېر ښه بیانوونکی دی.

ب: ﴿ مَّا فَرَّطْنَا فِى ٱلْكِتَـٰبِ مِن شَىْءٍ ﴾ [الأنعام: ۳۸] یعنې: مونږ په کتاب (قرآن کریم) کښې هیڅ شی (بې بیانه) نه دی پرېښی.

په ذکر شوي مطلب باندې هلته سړی ښه پوهېږي چې د اُصول الفقه کتابونو ته مراجعه وکړي او پوه شي چې قرآن کریم په معانیو باندې په اتیا (۸۰) ډوله باندې دلالت کوي، او سړی کولی شي چې د دغو اتیا ډولو څخه په یو ډول باندې د قرآن کریم څخه معناګانې استفاده کړي، چې هلته یې شروط او قواعد ښه پوره شرحه شوي دي⁽¹⁾.

نو په همدې بنیاد مونږ ویلی شو چې د نبي کریم ﷺ احادیث ټول او یا په اجتهادي مسائلو باندې خوله ټول په وعید کښې داخل دي. دا ځکه چې دغو ټولو ته "بَيِّنَات" او "هُدَىٰ" ویل کېږي او ټول په قرآن کریم کښې په یوه وجه باندې بیان شوي دي، نو باید چې سړی ترې خپل ځان وساتي.

د لعنت په باره کښې معلومات

۴ـ د لعنت په باره کښې باید محترم لوستونکي لاندې بحثونو ته متوجه شي:

الف: لعنت په غضب او قهر سره شړلو ته وایي، چې کله یې نسبت الله ﷻ ته وکړی شي.

نو په دنیا کښې یې مطلب دا کېږي چې الله ﷻ ورته توفیق ورنه کړي او خپل رحمت یې پرې قطعه کړي، او په آخرت کښې خو معلوم دی چې د دوزخ عذاب دی.

او چې کله یې نسبت بنده ته وکړی شي نو بد آزاري او ښېرې ترې مراد وي چې: ای الله! د فلاني څخه خپل رحمت پرې کړي او په آخرت کښې یې په دوزخ کښې واچوي⁽²⁾.

ب: د ﴿ ٱللَّـٰعِنُونَ ﴾ "لعنت کوونکو" څخه چې په [۱۵۹] ایت کښې ذکر دي هغه لعنت کوونکي مراد دي کوم چې الله ﷻ په [۱۶۱] ایت کښې پخپله تفسیر کړي دي: ﴿ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴾ چې ټول ملائک او ټول انسانان دي.

پاتې شوه دا خبره چې په ظالمانو باندې (چې د دوی د جملې څخه حق پټوونکي هم دي) حشرات او ټول حیوانات څنګه او ولې لعنت غواړي؟

نو د دې جواب دا دی چې دهغوی د ظلم د کبله وچکالي راځي چې په نتیجه کښې ټول ساکښان پرې متضرر کېږي.

---

(۱) نور الانوار ص۱۲ او شروح یې.
(۲) مفردات الراغب ص۴۷۱

بالمقابل تول ساکښان با عمله عالم ته د الله ﷻ څخه مغفرت غواړي. دا ځکه چې د دوی د نېک عملې د کبله پرې بارانونه کېږي او پراخي وربانديې راځي، چې استفاده ترې کوي، لکه چې په احاديثو کښې ثابته ده[1].

په یاد ولرئ!

په یاد ولرئ چې په لومړني ایت ﴿ يَلْعَنُهُمُ ٱللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ ٱللَّٰعِنُونَ ﴾ کښې دغه مضمون د مضارع په کلماتو کښې اداء کړی شوی دی چې په تجدد او تحدث باندې دلالت کوي او د ژوندیو سره ښه مناسب دی چې ګړی په ګړی د لعنت موجبات زیاتېږي او نوي نوي پیدا کېږي.
اما په دوهم ایت ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ لَعۡنَةُ ٱللَّهِ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ ﴾ کښې د اسمیې جملې په قالب کښې اداء شوی دی چې په دوام او استمرار باندې دلالت کوي. دا ځکه چې دلته د مرګ څخه وروسته لعنت مراد دی، هلته خو تجدد او تحدث نشته بلکې استمرار دی، چې اسمیه جمله پرې ښه دلالت کوي.

سوال جواب

ج: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د الله ﷻ د لعنت د ذکر سره د ملائکو او انسانانو د لعنتونو ذکر وشو، ایا یوازې د الله ﷻ لعنت کفایت نه کاوه؟
مونږ وایو چې: په دې کښې دوه مطلبه دي:
اول: د دوی جنایت دومره لوی او دومره څرګند دی چې هرڅوک وربانديې لعنت وایي او هرڅوک پوهېږي چې دوی د لعنت لیاقت لري چې وربانديې پوهېدل یوازې الله ﷻ پورې خاص نه دي.
دوهم: څرنګه چې یهودو خپلو ځانونو ته امتیاز ثابتاوه چې زمونږ شفاعت به هرومرو کېږي نو الله ﷻ وفرمایل چې: هغه څوک چې دوی ورته د شفاعت تمه کوي لکه ملائک او پیغمبران، هغوی پرې د الله ﷻ د پلوه د لعنت د وربدلو غوښتنه کوي، دا خو لا پرېږده چې دوی ته رحمت وغواړي او شفاعت یې وکړي.

پوښتنه او د هغې جواب

د: که څوک وایي چې: په ټولو خلکو کښې خو پخپله کافران هم داخل دي نو ایا کافران په خپلو ځانونو باندې لعنت وایي؟
مونږ لاندې جوابونه کوو:
اول: د قیامت په ورځ په کافرانو باندې داسې حالت راځي چې یو به په بل باندې لعنت وایي[2]، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ ثُمَّ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ يَكۡفُرُ بَعۡضُكُم بِبَعۡضٍ وَيَلۡعَنُ بَعۡضُكُم بَعۡضًا وَمَأۡوَىٰكُمُ

---
(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۹۷
(۲) تفسير القرطبي ج۲ ص۱۹۰

ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴾ [العنكبوت: ۲۵] یعنې: بیا د قیامت په ورځ به ستاسو ځینې به ځینو نورو باندې کافر شي (انکار به ترې وکړي) او ځینې به مو په ځینو نورو باندې لعنت غواړي او د اوسېدانې ځای مو اور دی او نشته تاسو لره هیڅ کومک کوونکی.

دوهم: دلته د خلکو څخه اکثریت مراد دی، اکثرو لره حکم د کُل وي او یا ترې یوازې مؤمنان مراد دي، نه به وایي چې کافران د سره خلک نه دي[1].

دریم: هرڅوک ـ که کافر وي هم ـ په ظالم باندې لعنت وایي، نو کله چې پخپله ظالم وي نو طبعاً داسې کېږي لکه چې په خپل ځان باندې یې لعنت غوښتی وي.

یا په بل عبارت دوی هم په ظالمانو باندې لعنت وایي خو نهایت د ظالم په تشخیص کښې غلطېږي: خپل ځانونه ورته ظالمان نه ښکاري[2].

مګر مونږ ته داسې ښکاري چې بې موجبه ایت شریف ته تخصیص ورکول څه خوندوره خبره نه ده نو ښه دا ده چې د ذکر شوي سوال څخه لاندې دوه جوابه وکړی شي:

لومړی: هر یو کافر چې د کفر فساد او خصوصاً د حق د پټولو لوی جنایت ته وګوري او د تعصب څخه د لرې وخت دپاره صرف نظر شي نو دستي به په فساد کوونکو باندې لعنت ووایي، که څه هم پخپله فساد کوونکی وي، مګر دا بېله خبره ده چې لږ ساعت هم د تعصب څخه لاس نه شي اخستی او یا په لعنت باندې اقرار نه کوي.

دویم: د کافر جسد په طبعي ډول باندې په کافر باندې لعنت وایي، ځکه چې جسد یې د الله ﷻ تابع دی. یا په بل عبارت: که د قال په ژبه باندې لعنت ونه غواړي د حال په ژبه باندې خو هر کافر د ځان دپاره هم لعنت غواړي. الله ﷻ فرمایي: ﴿ إِن كُلُّ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّآ ءَاتِى ٱلرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴾ [مریم: ۹۳] یعنې: هیڅوک نه په اسمانونو کښې شته او نه په ځمکو کښې مګر مهربان الله ﷻ ته د بنده په صفت ورتلونکی دی.

په تکویني اوامرو کښې د کافرانو جسدونه هم د الله ﷻ اطاعت کوي که وږني یې مړه کېږي، که مریضان کوي یې مریضان کېږي او که زړه وي یې زړېږي او داسې نور.

په کافر باندې لعنت غوښتل

ه: په دې کښې څه شک نشته چې په کافرانو باندې لعنت غوښتل جائز دي اما په معین کافر باندې په لعنت غوښتلو کښې اختلاف دی خو د علماوو کرامو لویه ډله یې جائز نه بولي ځکه دوی وایي چې مونږ نه پوهېږو چې خاتمه به یې په ایمان کښې تېره شي او که په کفر کښې. یعنې احتمال لري چې ایمان راوړي، نو باید چې داسې ونه ویل شي چې په فلانی کافر باندې دې لعنت وي[3].

---

(۱) تفسیر المنار ج۲ ص۵۱، تفسیر کبیر ج۴ ص۱۸۸
(۲) روح المعاني ج۲ ص۲۹
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۰۱

﴿وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ وَمَا
أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَابَّةٍ
وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾﴾

[۱۶۳] او ستاسو ټولو معبود یو معبود دی په حقه بل معبود نشته مګر همدی ﷻ دی، چې بې اندازې مهربان او بې اندازې رحم والا دی.

[۱۶۴] بې شکه د اسمانونو او ځمکو په پیدا کولو کښې او د شپې او ورځې په بدلون رابدلون کښې، او په هغو بېړیو کښې چې په دریابونو کښې د هغه شي سره چلېږي کوم چې خلکو ته ګټه رسوي او په هغه شي کښې چې الله ﷻ يې د اسمانه (د پاسه) نازلوي چې هغه د اوبو (باران) څخه عبارت دي، نو ځمکه پرې د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته راژوندۍ کوي، او هم پرې د هر ډول ساکښانو څخه خوروي (ژوندي ساتي او ډېروي). او د بادونو په چلولو کښې، او (بالآخره) په داسې وریځو کښې چې د اسمان او ځمکې په منځکښې مسخره ده (نه پورته خېژي او نه راښکته کېږي، په دې هر یوه کښې) د داسې قوم دپاره چې د عقل څخه کار اخلي لوی دلایل او براهین دي چې هم د الله ﷻ په وجود او هم یې په وحدانیت باندې دلالت کوي).

د ارتباط په هکله څه معلومات

په دې مقام کښې د ایتونو د ارتباط او اړوند په هکله لاندې معلومات ولولئ:

۱ـ څرنګه چې د تېرو شوو ایتونو د مبحث مخه اهل الکتابو ته اوړي او دوی خو د الله ﷻ په وحدانیت باندې قائل وه، دې ته حاجت نه وه چې د توحید دلایل ورته وړاندې کړی شي. نو ځکه خینو مفسرینو کرامو د ذکرو شوو دوه ایتونو دپاره داسې شان نزولونه بیان کړي دي چې د دې ایتونو مخه یې مشرکانو ته اړولې ده. دوی لیکلي دي چې:

الف: د مکې مشرکانو نبي کریم ﷺ ته وویلې (ممکن مطلب به یې دا وي چې د مکې معظمې څخه یې ورته سوال ورواستاوه) چې مونږ ته د الله ﷻ اوصاف بیان کړه، نو د دې سورت (۱۶۳) ایت او د "الإخلاص" سورت نازل شو[۱].

ب: بیا مشرکانو وویلې چې د همدې مدعا دپاره ـ چې الله ﷻ یو دی ـ دلایل څه شی دي؟، ایا یو الله ﷻ ټول عالم ته کفایت کولی شي؟. نو الله ﷻ ورپسې [۱۶۴] ایت نازل کړ[۲].

---

[۱] زاد المسیر ج۱ ص۱۵۰
[۲] تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۹۱

۲ـ مګر مونږ ته د دغه طرز تفسیر ډېر بعید ښکاري. دا ځکه چې:

الف: دا سورت خو مدني دی او د "الإخلاص" سورت مکي دی، که دا [۱۶۳] ایت د "الإخلاص" د سورت سره په یو ځل نازل شوی وي نو یا به دا منو چې دا ایت مدني نه دی، او یا به منو چې "سُورة الإخلاص" مکي نه دی، که د هرې خبرې التزام وکړو خوند به ونه کړي او لمر به مو په ګوتو پټ کړی دی.

ب: د توحید په باره کښې خو نبي کریم ﷺ دیارلس (۱۳) کاله مشرکانو ته په مکه معظمه کښې توضیحات ورکړي وه او ښه یې ورته شرحه کړی وه چې په نتیجه کښې هجرت ته مجبور کړی شو، نو دا په څنګه زړه ته ولوېږي چې دیارلس کاله وروسته یې نبي کریم ﷺ ته پوښتنه رالېږلې وي چې مونږ ته د الله ﷻ توحید بیان کړه؟، ایا تر اوسه پورې په دې باره کښې دوی ته د نبي کریم ﷺ دریغ نه وه معلوم؟ ایا دوی غوښتل چې د شرک څخه لاس واخلي او حق دین ته راواوړي؟

نو ښه دا ده چې د دغو ایتونو اړوند او ارتباط د تېرو شوو ایتونو څخه ونه شکوو، او که دا کار وکړو نو داسې په ښکاره شي لکه د ملغلرو او جواهرو امیل چې په منځکښې قطعه شي.

په یاد ولرئ!

۳ـ په یاد ولرئ چې په دې کښې زمونږ دا مطلب نه دی چې په دې ایتونو کښې د مشرکانو دپاره جواب نشته، بلکې مطلب مو فقط همدومره دی چې د دې ایتونو سوق د هغوی د جواب دپاره نه دی، که څه هم د ټولې دنیا مشرکانو دپاره او هم د ټولو دهریانو دپاره ـ چې بالکل د الله ﷻ څخه منکران دي ـ پکښې پوره غابښ ماتوونکي جوابونه بیان شوي دي.

۴ـ د دې دواړو ایتونو ارتباط مونږ ته د لاندې وجوهو د امله ښکاري:

الف: د اهل الکتابو د حق پټولو غټه وجه دا وه چې د نبوت لوی نعمت یې په بل چا باندې نه لوربده، په دې ایتونو کښې الله ﷻ دوی ویوهول چې په حقه معبود خو د ټولو یو دی، چې هغه ﷻ په خپلو بندګانو باندې څه پېرزوینه کوي، نو تاسو پرې ولې بخیلي کوئ؟، ایا دوی د الله ﷻ په حقه عبادت کوونکي نه دي؟.

ب: الله ﷻ لکه څنګه چې خپل مادي نعمتونه یوازې تاسو پورې نه دي خاص کړي (مثلاً د اسمانونو او ځمکو څخه ګټې اخستل او یا د بېړیو څخه استفادې کول او داسې نور) نو خپل معنوي نعمتونه (لکه نبوت او کتاب) به تاسو پورې څنګه مختص وګرځوي.

ج: د هغو حقائقو د جملې څخه چې اهل الکتابو یې کتمان کاوه او پټول یې د الله ﷻ توحید هم وه؛ دا ځکه چې دوی هم په آخره کښې مشرکان شوي وه. لاندې دلایلو ته متوجه شئ:

اول: ﴿وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ عُزَيْرٌ ٱبْنُ ٱللَّهِ وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَى ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ ٱللَّهِ ذَٰلِكَ قَوْلُهُم بِأَفْوَٰهِهِمْ يُضَٰهِـُٔونَ قَوْلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن قَبْلُ﴾ [التوبة: ۳۰] یعني: او یهود وایي چې عُزَیر علیه السلام د الله ﷻ زوی دی (په معبودیت کښې ورسره شریک دی) او نصارا وایي چې مسیح (عیسی علیه السلام) د الله ﷻ

زري دي (په معبوديت کښې ورسره شريک دي) دا د دوی محض د خولې خبره ده (کوم دليل ورسره نشته) دوی په خپله خبره کښې د هغو خلکو د خبرې سره مشابهت کوي چې هغوی لا پخوا کافران (مشرکان) وه.

دوهم: ﴿ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ تَعَالَوْا۟ إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَآءٍۭ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا ٱللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِۦ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ [آل عمران: ۶۴] يعني: ورته ووايه چې اى اهل الكتابو! راشئ فقط يوې خبرې ته چې هغه زمونږ او ستاسو په منځکښې يو برابره ده، هغه دا چې د الله ﷻ څخه به په غير د بل چا عبادت نه كوو او نه به ورسره څه شى شريكوو، او هم به مو ځينې ځينو نورو لره اربابان (كارسازان) نه جوړوي، دالله ﷻ څخه په غير.

۵_ لنډه دا چې اهل الكتاب د توحيد د عقيدې څخه منحرف شوي وه حتى چې تحليل او تحريم يې خپلو مشرانو او ملايانو ته سپارلى وه لكه چې په همدې مطلب باندې راتلونكى [۱۶۸] ايت په دلالت كوي چې د شيطانانو په متابعت سره يې په خانونو باندې ځينې شيان حلال كړي وه او ځينې يې پرې حرام كړي وه.

نو د دوی پوهول ضرور وه چې د توحيد دلايل ورته وويل شي. نو ځكه دوی او هغو خلكو ته چې دوی يې غولولي وه يو ځل بيا د توحيد دلايل وړبه ياد كړى شوه چې خلاصه يې لاندې لوستلى شئ:

د مطلب خلاصه او توضيحات

يعني: ستاسو ټولو معبود يكي يو دى چې الله ﷻ دى، دا ځكه چې:

۱_ د الله ﷻ څخه پرته بل په حقه معبود نشته چې بې اندازې مهربان او بې اندازې رحم والا دى.

نو اى اهل الكتابو! تاسو ته په كار دي چې د محمدي (ﷺ) شريعت سره عناد ونه كړئ، د دې شريعت پيروان خو ستاسو وروڼه دي خو تاسو د دوی څخه د شركي عقيدې په درلودلو سره خانونه لرې كړي او جدا كړي دي، د هغې څخه بېرته توحيد ته راتاو شئ او د الله ﷻ بې اندازې مهربانى په خانونو پورې خاصې مه ګرځوئ او بني اسماعيلو ته هم د نبوت په لوى نعمت باندې قائل شئ چې د الله ﷻ معنوي نعمتونه ټولو مخلصو بندګانو ته شامل دي، هغه څوک به ترې محروم وي چې په اخلاص كښې يې نقصان راشي لكه چې تاسو اوس د توحيد د عقيدې څخه د شرك عقيدې ته اوښتي ياست او د نبوت سلسله درڅخه قطعه شوه.

۲_ اما د الله ﷻ مادي نعمتونه خو ټول مخلوق ته شامل دي تردې چې كافران هم ترې استفاده كوي. د مثال په توګه د لاندې څو غټو نعمتونو نومليک ولولئ چې د يو پلوه د الله ﷻ نعمتونه دي چې هيڅوک ترې انكار نه شي كولى، او د بله پلوه د الله ﷻ په موجوديت او هم د الله ﷻ په وحدانيت باندې د عقل د خاوندانو دپاره غټ دلايل دي. دا ځكه چې دغه اته واړه شيان هر يو داسې نه دي چې هوښيار سړى پرې قناعت وكړي چې دا به پخپله پيدا شوي وي او خالق به نه لري او نه داسې دي چې د سړي پرې قناعت راشي چې خالق به يې يكي يو نه وي.

نو مونږ غواړو چې اول يې د الله ﷻ په وجود باندې دلالت بيان كړو او بيا يې د هغه ﷻ په وحدانيت باندې لاندې شرحه كړو:

دا هر يو د الله ﷻ په وجود باندې دلالت كوي

۳ـ دا ټول اته واړه شيان په الله ﷻ باندې دلالت كوي چې واجب الوجود او ازلي او ابدي دى، ځكه چې دغو اتو شيانو بوه هم خپل ځان پخپله نه دى پيدا كړى او نه څوك په دې عقيده باندې شته. همدارنگه يوه هم بل نه دى پيدا كړى ځكه چې هر يو په خپل وجود كښې محتاج دى او هر شى چې په خپل وجود كښې بل ته اړ وي نو بل شي ته څو هيڅكله وجود نه شي وركولى نو ضرور به د ټولو خالق د دوى (د ممكناتو) د سلسلې څخه دباندې وي او په دوى كښې به داخل نه وي.

طبيعت هم خالق نه شي كېدلى

۴ـ طبيعت هم خالق نه شي كېدلى ځكه چې

الف. طبيعت خو پخپله د ممكناتو څخه دى نو تېر شوى بيان كټ مټ په همده كښې هم جاري كېږي چې نه يې خپل ځان پخپله پيدا كړى او نه بل ممكن وجود وركړى دى او نه بل شي ته وجود وركولى شي.

ب. طبيعت خو د هغه كيفيت نوم دى چې د تركيب څخه وروسته حاصلېږي. او په وجود وركوونكي كښې خو دا شرط ده چې د وجود وركولو څخه لا پخوا پخپله موجود وي.

مثلاً تر هغه چې د يوه معجون اجزاء نه وي تركيب شوي د هغه طبيعت هم وجود نه لري، نو چې پخپله معدوم وي، بل شي ته به څنگه وجود وركړي؟

ج. طبيعت خو يو كيفيت دى چې بې علمه، بې ارادې او بې حياته شى دى، نو دا به كوم يو عقل ومني چې هغه ـې داسې شيان موجود كړي كوم چې علم لري، اراده لري او حتى ژوند لري؟

سوال جواب

۵ـ كه څوك وايي چې: كه دهريان طبيعت ته په علم، اراده او حيات باندې قائل شي نو بيا يې جواب څه دى؟

مونږ وايو: كه دهريان ومني چې طبيعت داسې موجود دى چې ازلي او ابدي دى، علم او اراده لري او حتى حيات لري، نو دا خو به ډېره ښه شي او جگړه به پاى ته ورسېږي. ځكه په دې تقدير خو دوى په الله ﷻ باندې قائل شوه خو دومره ده چې د الله ﷻ په نوم يې نه يادوي او د طبيعت نوم ورباندې ږدي، نو جگړه يوازې په نامه كښې پاتې كېږي چې مونږ ورته الله ﷻ وايو او دوى ورته طبيعت وايي. مگر دهريان داسې چرته كوي.

دا هر يو د الله ﷻ په وحدانيت باندې دلالت كوي

۶ـ دغه ټول د الله ﷻ د توحيد دلائل هم دي، ځكه چې ټول يو هدف تعقيبوي، العياذ بالله كه د

تولو خالق واحد لا شریک نه وی نو موجوده نظام به دړې وړې شوی وی او د انسان د خلافت دوره به ختمه شوې وی او یو کپ ډوډۍ به یې د ژوند دپاره نه وی موندلې. لاندې بیان ته متوجه شئ:

الف: د شریکانو به کله د یو بل سره د اسمانونو په کمیت او کیفیت کښې جګړه وی او کله د ځمکې په کیفیت او کمیت کښې، بې شمېره ستوري او بې شمېره غرونه، خاورې او تیږې به یو هم د جګړې څخه خلاص نه وی.

ب: د شپې او ورځې په بدلون رابدلون کښې خو به یې همیشه سره اختلاف وی.

ج: په دریابونو کښې خو به هیڅکله یوه بېړۍ هم په ارامه ارامۍ سره نه وی چلېدلې، یوه به ډوبولی او بل به یې مخه نیولی.

د: د واورې، ږلۍ او باران په هر یوه څاڅکي به لانجې او جګړې وی.

ه: د ځمکې یو بوټی به هم د کم او کیف په لحاظ د دعوو او دنګلو څخه په غیر په ارامه فضا کښې نه وی زرغون شوی او نه به یې وده کړې وی.

و: په ځمکه کښې چې څومره ژوندي شیان اوسېږي، د هغوی په شکل، حجم خوراک او څښاک عمرونو او د اوسېدانې په ځایونو کښې به سات په سات بحثونو صورت نیولی.

ز: د بادونو په چلونو کښې به هم هره ورخ جګړه جوړه وی؛ یوه به د شرق د طرفه حرکت ورکولی او بل د غرب د پلوه، یوه به نری باد چلولی او بل به ترې سیلۍ جوړولی، او داسې نور.

ح: د وریځې په تاوېدلو او راتاوېدلو په سر خو به هر وخت جنګ وی؛ د یوه به سپینه وریخ خوښه وی او د بل توره، یوه به چالاکه حرکت ورکولی او بل به په ورو-ورو، او داسې نور.

د دې جګړو پایلې

۷_ د دې جګړو پایلې او نتائج به د لاندې صورتونو څخه خالي نه وی:

الف: هر یو خالق به د بل خالق د ارادې مخنیوی کولی شوی، چې په دې صورت کښې خو به د ذکر شوو شیانو څخه یو هم نه وی موجود شوی او هم به دوی یو هم خالق او الله نه وی ګڼل شوی. ځکه چې د الله ﷻ په صفاتو کښې دا صفت لازم او ضروري دی چې څوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی. نو د دې صورت نتیجه د دهریت څخه پرته بل شی نه دی چې هغه مخکښې باطل شوی دی.

ب: د یوه اراده به قوي وی او د بل اراده به کمزورې وی چې په دې صورت کښې کمزوری خالق نه شي کېدلی. نو د دې صورت نیتجه توحید ته اوړي، نو باید چې د اوله توحید ومنل شي.

ج: د مجبورۍ د کبله به یې سره صلحه او ایتلاف کولی، او د کارونو په وېشلو باندې به یې اتفاق کولی. نو:

اول: دا صورت خو بالکل هوښیار سړي ته محال ښکاري. ځکه چې نه یوه جګړه او یوه لانجه ده او نه سل او زر دي. ایا په دغو ټولو بې شمېره جګړو کښې په ټولو زمانو کښې تر اوسه پورې په یوه باندې هم بې اتفاقي رانغله او نه به راشي!؟

دوهم: دا چې صلحه کول هم د ناتوانۍ علامه ده چې یا به دواړه ناتوانه وي او یا به یو کمزوری وي، چې دغه دواړه صورتونه مخکښې باطل شوي دي.

دریم: یا به یو محض په نامه خالق وي، په یو کار کښې به هم کار نه لري او محض د سنبول او یا د یو بوت مثال به لري.

نو په دې صورت کښې دا پوښتنه مطرح کېږي چې: ایا د کاره لاس اخستل د مجبورۍ د کبله دي چې د عمل میدان ته نه شي ورړاندې کېدلی او که څه یې د لاسه نه کېږي؟، چې په دغو دواړو صورتونو کښې باید شریک ونه ګڼل شي ځکه چې د الوهیت حیثیت نه لري.

او که بې کاره کېناستل یې د مجبورۍ د کبله نه وي او قدرت هم لري خو دغه وضعه یې موقته اختیاره کړې وي په یو وخت کښې به د عمل میدان ته ورړاندې شي.

مونږ وایو چې: په هر وخت کښې یې چې په کار لاس پورې کړ د "الف" او د "ب" دوه صورتونو څخه به خالي نه وي چې دواړه د الوهیت سره منافي دي.

نو معلومه شوه چې ذکر شوي اته شیان (چې نومونه یې په ایت شریف کښې اخستل شوي دي) هر یو د الله ﷻ په وحدانیت باندې هم دلالت کوي.

د توحید یو بل دلیل

۸_ د الله ﷻ د وحدانیت یو بل لوی دلیل دا هم دی چې د الله ﷻ وجود داسې دی لکه لمر که څوک ترې منکر شي هم د مجبوریت د کبله به یې مني، ځکه چې بې د الله ﷻ د وجود د حق ګڼلو څخه امکان نه لري چې یو شی هم موجود شي. لکه چې مخکښې په اثبات ورسېد.

مګر دغه مجبوریت د یکي یو الله ﷻ په حق ګڼلو سره پورته کېږي څه مجبوریت نشته چې شریک ورسره ومنل شي نو معلومه شوه چې الله ﷻ واحد لا شریک دی.

یا په بل عبارت: ټول موجودات لکه چې په یکې یو الله ﷻ باندې دلالت کوي همدارنګه یې په لاشریکیت باندې هم دلالت کوي.

د دې ټول بحث نتیجه

۹_ د توحید عقیده داسې عقیده ده چې سړي ته د آبرو او عزت ژوند ورپه برخه کوي چې:

الف: موحد سړی یوازې د الله ﷻ څخه ډارېږي، هغه پوهېږي چې د الله ﷻ څخه په غیر نور د هیچا په وسه کښې د ضرر رسولو توان نشته، د همدغې عقیدې برکت وه چې رئیس الموحدین (ابراهیم ؑ) د نمرود په اور باندې څه چرت خراب نه کړ.

ب: موحد سړی د الله ﷻ څخه په غیر بل هیچا ته تمه نه کوي، هغه پوهېږي چې هر څه د الله ﷻ په واک او اختیار کښې دي، بل هیڅوک چاته څه شی نه شي ورکولی. د همدې عقیدې په برکت خاتم الأنبیاء (محمد ﷺ) کافرانو ته قاطع او پرېکنده جواب ورکړ، کله چې هغوی ورته وړاندیز وکړ چې د الله ﷻ د توحید څخه لاس واخله هرڅه چې غواړې مونږ به یې درکړو. قاطع جواب یې دا وه

چې: «لَوْ جِئْتُمُونِيْ بِالشَّمْسِ حَتّٰى تَضَعُوهَا فِيْ يَدِيْ مَا سَأَلْتُكُمْ غَيْرَهَا»[۱] یعني: که بالفرض لمر راوړئ او زما په لاس کښې یې کېږدئ هم د توحید د کلمې څخه په غیر به په بل شي باندې راضي نه شم او نه به یې درڅخه وغواړم.

ج: موحد سړی یوازې الله ﷻ ته د عبادت او بندګۍ سر ټیټوي او بس، او یوازې همده ﷻ ته تواضع او عاجزي کوي.

څوک چې د توحید عقیده ونه لري، هغه به په زرګونو قیدونو کښې راګیر وي، د هر چا څخه به دارېږي، هر چا ته به تمه کوي او هر چا ته به عاجزي کوي، سره د دې چې د الله ﷻ د ارادې څخه په غیر ورته نه څوک نفعه رسولی شي او نه ضرر.

د: د توحید په عقیده باندې د سړي د زړه اضطراب ختمېږي او زړه یې ارام نیسي: ﴿أَلَا بِذِكْرِ ٱللَّهِ تَطْمَئِنُّ ٱلْقُلُوبُ﴾ [الرعد:۲۸] یعني: اګاه اوسئ چې د الله ﷻ په یادولو سره زړونه ارام نیسي.

لنډه دا چې څومره چې د سړي د توحید عقیده کلکېږي په همغې اندازې به یې عزت زیاتېږي او وارخطائي به یې لږ کېږي. او څومره چې دغه عقیده کمزورې کېږي هغومره په سړي کښې ذلت او تشویش اضافه کېږي.

د اسلام څخه پرته نور ټول ادیان د بندګانو بندګي ده. یهودیت او نصرانیت که څه هم په اصل کښې اسماني ادیان دي خو د تحریف څخه وروسته یې پیروان په حقیقت کښې د تحریف کوونکو عبادت کوي. بوت پرستان او مشرکان خو د خپله خانه ټیټ مخلوق ته عبادت کوي چې شعور هم نه لري او حس او حرکت هم نه شي کولی.

د دهریانو او ملحدانو د بنده بندګي خو لا د بوت پرستانو څخه هم ډېره بدتره ده. ځکه چې د بوت پرستانو معبودان (مجسمې) خو د هغوی سره په معاملاتو کښې کار نه لري، مګر د ملحدانو معبودان (د دوی مشران) خو ورسره په روزمره کارونو او معاملاتو کښې مداخله کوي او د وسلې په زور پرې خپل عبادت فرضوي.

په یاد ولرئ!

۱۰- په یاد ولرئ چې د توحید عقیده دا معنی نه لري چې سړی به بالکل د اسبابو څخه لاس په سر کېږي که د مرض علاج کوي دا به هم د توحید سره مخالف وي او که کارو کسب کوي دا به هم ورسره ضدیت لري، بلکې د توحید معنی دا ده چې هر څه الله ﷻ کوي او د هر شي موجودیت او یا د هرې بلا دفعه یوازې الله ﷻ پورې مربوطه ده او بس. نو صرف الله ﷻ د عبادت او بندګۍ لیاقت لري. اسباب څه تاثیر نه لري موثر فقط خپل مکلفیت ګڼو چې ځان پرې مشغول کړو، نتیجه باید په هر حال د الله ﷻ په قدرت کښې وګڼو او بس.

[۱] روح المعاني ج۲۳ ص۱۶۶

که څوک وایي چې مرض دوا درمل لرې کوي هغه مشرک دی، او که وایي چې مرض الله ﷻ لرې کوي او دارو محض اسباب دي دا موحد دی او داسې نور.

سوال جواب

۱۱_ که څوک وایي چې: ﴿ وَإِلَـٰهُكُمْ إِلَـٰهٌ وَاحِدٌ ﴾ هم په توحید دلالت کوي او ﴿ لَّآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ ﴾ هم همدغه معنی ورکوي، نو په دې کښې څه حکمت دی چې دغه مطلب تکراراً نازل شو؟

مونږ وایو چې: تکرار نه شته. د اولې جملې څخه دا معلومېږي چې ای انسانانو! ستاسو معبود واحد (یو) دی. او دوهمه جمله په دې دلالت کوي چې د همدغه یو معبود څخه پرته په حقه بل معبود بالکل شته نه دی. که بالفرض ورستنی جمله نه وی نازله شوې نو دوهم مطلب به پټ پاتې وی.

هېر مو نه شي!

۱۲_ هېر مو نه شي چې د توحید د بیان سره الله ﷻ د خپلو صفاتو د جملې څخه ﴿ ٱلرَّحْمَـٰنُ ٱلرَّحِيمُ ﴾ خکه پیوسته کړه چې:

الف: وروسته چې د توحید د بیان دپاره کوم دلایل ذکر کېږي هغه په واقع کښې نعمتونه هم دي چې د الله ﷻ د رحمانیت او رحیمیت ته اشارې کوي.

ب: د الله ﷻ د وحدانیت سره بې نیازي او بې پروائي لازمه ده چې نه چا ته محتاج دی او نه په چا څه پروا لري، نو ذکر شوي دواړه صفات یې ورسره ضمیمه کړه ترڅو بندګان مایوسه او نا امیده نه شي او تمه یې قطعه نه شي.

د شپې او ورځې اختلاف

۱۳_ د شپې او ورځې د اختلاف مفسرینو کرامو دوه معناوې کړې دي[1]:

الف: چې شپه د ورځې ځای نیسي او یا ورځ د شپې په عوض راځي چې دغه کار منظم روان دی او هیڅ تخلف پکښې نه واقع کېږي.

ب: چې شپه لنډېږي او څه برخې یې د ورځې سره یو ځای کېږي او ورځ پرې اوږدېږي او کله بالعکس شپه اوږدېږي او د ورځې څه برخې شپې ته ورانتقالېږي.

مګر مونږ ته اوله معنی غوره برېښي. خکه چې الله ﷻ ورباندې په [القصص: ۷۱_۷۳] ایتونو کښې تصریح کړې ده. "وَالْقُرآنُ يُفَسِّرُ بَعْضُهُ بَعْضًا" او د قرآن کریم ځینې ایتونه ځینې نور تفسیروي.

بېړۍ په دریابونو کښې

۱۴_ بېړۍ د دې وجې څخه د الله ﷻ په لوی قدرت باندې دلالت کوي چې سره د دې چې څو ټنه وزن لري، خصوصاً په دې زمانه کښې چې داسې بېړۍ هم شته چې د الوتکو هوایي ډګر پکښې دي

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۹۲

نه به وايي چې يو لوی ښار د اوبو په سر باندې روان دی، خو بيا هم پکښې نه ډوبيږي.
يعنې الله ﷻ د اوبو جوړښت داسې پيدا کړی دی چې يوه ډېره وړه شکه پکښې ډوبيږي خو بېړۍ پکښې نه ډوبيږي. دا د دې دپاره ترڅو ترې خلک ګټې او فائدې اوچتې کړي.
په نني عصر کښې خو هغه مملکت د بل هر يو مملکت څخه موړ او غني دی کوم چې د اوبو سره اتصال ولري. څکه کوم وزن چې يوه بېړۍ وړي او راوړي هغه وزن په کلونو-کلونو موټر او اورګاډي نه شي انتقالولی او نه يې د درياب بلې خواته تېرولی شي.
روسانو چې په "۶/۱۰/۱۳۵۸هـ ش" نېټه په افغانستان باندې تعرض وکړ يو هدف يې دا هم وه چې د افغانستان او بلوچستان په سلسله ګرمو اوبو ته ځان ورسوي ترڅو پکښې تجارتي مالونه نقل او انتقال کړي. په بحر منجمد شمالي کښې (چې روسيه ورپورې پيوسته ده) بېړۍ نه شي ګرځېدلی.

باران هم د الله ﷻ د قدرت لويه نښه ده

۱۵ـ د اسمان د طرفه د باران نازلېدل هم ډېره عجيبه خبره ده خو خلک ورسره عادت شوي دي څه عجيبه ورته نه ښکاري. لاندې څو لنډ مطالب په دې باره کښې ولولئ:
الف: دنيا چې اباده شوې ده بارانونه وريږي، هېڅ خلاصون يې نشته، څومره لويه بې انتهاء خزانه ده؟!.
ب: که ټوله دنيا سره لاس يو کړي نو يو څاڅکی به هم د اسمانه رانښکته نه کړي.
ج: باران د څاڅکو په شکل نازلېږي، ته به وايې چې په هوا کښې ورته غلبېل او يا چاڼ اېښی دی او غټ او واړه څاڅکي ترې جوړوي، که د څاڅکو په شکل نه وی نو په خمکه کښې به يې د نفعې په ځای ضرر رسولی، داسې به وی لکه چې د چا په کور باندې د ژرندې ناوه ورسمه شي، او بل به په هر ځای باندې نه اورېدلی، ډېر ځايونه به وچ پاتې کېدلی.
د: کله- کله باران د پوډرو په شکل اوړول کېږي چې د واورې او ږلۍ په شکل راورېږي ترڅو ترې د غرونو په سرونو کښې ذخېرې جوړې شي او په تدريج سره ترې خلک استفاده وکړي.

د ځمکې ژوندي کېدل

۱۶ـ په باران باندې وچه کلکه ځمکه راژوندۍ کېږي او ډول-ډول نباتات رازرغونوي چې د ځمکې ټول ژوندي شيان ترې د خپل ژوند دپاره استفاده کوي. د انسان دپاره خو داسې دی لکه چې الله ورباندې راورېږي. الله ﷻ فرمايي: ﴿وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن رِّزۡقٍ﴾ [الجاثية:۵] يعنې: په دغه شي کښې هم (د الله ﷻ د قدرت نښې دي) چې د اسمانه يې نازلوي چې هغه عبارت د روزی څخه دی. يعني چې هغه د خوراک او څښاک او دارو درمل او داسې نورو څخه عبارت دی.

ټوله ځمکه په ژونديو مخلوقاتو باندې ډکه ده

۱۷ـ ټوله ځمکه د حيواناتو څخه ډکه ده چې هر يوه ته الله ﷻ د هغه سره مناسبه خبره ورکړې ده او مناسب ځای يې ورته برابر کړی دی چې ځينې په وچه کښې دي او ځينې په دريابونو کښې او

بالآخره هر یوه ته یې د هغه د حال سره موافقه روزي هم وربرابره کړې ده (هر نوعې ته یې د هغې سره مناسب خوراک او څښاک ورتیار کړی دی) چې یوه نوعه د بلې روزي نه شي خوړلی، بلکې ډېر زیات داسې دي چې سړی نه پوهېږي چې دا به څه خوري او په څه ډول خای کښې به اوسېږي او په خلقت کښې به یې څه اسرار وي.

د بادونو چلول

۱۸ـ د باد چلېدل یا د هوا حرکت هم د الله ﷻ د قدرتونو لویه نښه ده. په دې باره کښې لاندې معلومات ولولئ:

الف: په باد سره یخني او ګرمي د یو ځای څخه بل ځای ته انتقالېږي.

ب: باد د نباتاتو په وده کښې لوی لاس لري، چې میوه دارې ونې پرې بارداري کېږي هم.

ج: د هغو ټولو حیواناتو دپاره د روح مثال لري چې په ځمکه ژوند کوي، که یو ساعت هوا ودرېږي د اسمان او ځمکې منځ به ټول بوی وکړي[1].

د: باد مختلف حرکتونه لري د ځینو بادونو سرعت په یو ساعت کښې یو میل مسافه وي. آن تردې پورې چې په یو ساعت کښې یو سلو شل (۱۲۰) میله او یا د دې څخه زیاته مسافه وهي[2].

هـ: د صفاتو په اعتبار سره باد بېل‌بېل نومونه لري. د مثال په توګه:

اول: "قَبُوْل" یا "صَبَا" هغه باد ته وایي چې د شرق د طرفه غرب ته حرکت کوي، چې مونږ ورته "نسکبنی باد" وایو.

دوهم: "دَبُوْر" د هغه باد نوم دی چې د لوېدیځ (غرب) څخه د ختیځ (شرق) په لور روان وي، چې مونږ ورته "برو باد" وایو.

دریم: د جنوب څخه چې د شمال په لور روان وي هغه ته "جَنوب" وایي، د جیم په فتحې (زور) سره، او چې بالعکس د شمال څخه جنوب ته الوزي هغه ته "شَمَال" وایي، د شین په زور سره.

څلورم: تېز باد ته "عَاصِف" وایي، او ډېر تېز ته چې ونې د بېخه وباسي "زَعْزَاع" وایي.

پنځم: هغه باد چې د خانه سره تیرېږي کولوي د "حَصْباء، حَاصِبَة" په نومونو یادېږي.

شپږم: چې د ځمکې څخه په عمودي ډول د اسمان طرف ته حرکت کوي هغه ته "اعصَار، زُوْبَعَة" وایي، چې مونږ یې د "برېبوړکی" په نوم یادوو.

اووم: د دوړو په لحاظ سره ورته "هَبُوَة" وایي.

اتم: ډېر یخ او تېز باد د "صَرْصَرْ" په نامه یادېږي چې د چلېدلو په وخت کښې اواز کوي.

نهم: ګرم باد ته د "سَمُوْم، حَرُوْر" نومونه اخلي.

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۳۳

(۲) الجواهر للطنطاوي ج۱ ص۱۵۵

لکه په هغه باد باندې چې نه ونې بلڅاره کوي او نه وريځې خوروي د "عقیم" (شنډ) باد نوم
پرې ورکړل شوی دی.

وریځ هم عجیبه شی دی

۱۹ـ بل د الله ﷻ د قدرتونو لويه نښه وریځ ده چې د اسمان او ځمکې ترمنځ په شنه اسمان کښې راپیدا شي او په کراره کراره د اسمان مخ پټ کړي، نه ځمکې ته راښکته کیږي چې توله ځمکه نوره تیاره کړي او نه پورته اسمان ته خیژي، بلکې د اسمان او ځمکې ترمنځ په قدرتي توګه ځوړنې راګرځې او د باران د وربدلو امیدونه خلکو ته ورکوي. او کله ترې د یو لوی تجیر کار اخستل کیږي، لکه چې د بني اسرائیلو دپاره د "تیه" په بیدیا کښې همداسې ګرځوله شوې وه.

یادونه

۲۰ـ مونږ یو ځل بیا دا خبره کوو چې که د دغو ذکر شوو نعمتونو خالق یو نه وی نو دوی به په فعالیت کښې سره دغسې لاس نه وی یو کړی لکه چې اوس په یو اتفاق باندې په فعالیت بوخت دي او یو د بل مؤید دي، نو دغه شیان او بلکې ټول موجودات لکه چې د الله ﷻ په وجود دلالت کوي همدارنګه یې په وحدانیت باندې هم غټ غټ دلایل دي.

﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ ٱللَّهِ ۖ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَشَدُّ حُبًّا لِّلَّهِ ۗ وَلَوْ يَرَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓا۟ إِذْ يَرَوْنَ ٱلْعَذَابَ أَنَّ ٱلْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾ إِذْ تَبَرَّأَ ٱلَّذِينَ ٱتُّبِعُوا۟ مِنَ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوا۟ وَرَأَوُا۟ ٱلْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ ٱلْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوا۟ لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا۟ مِنَّا ۗ كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ ٱللَّهُ أَعْمَٰلَهُمْ حَسَرَٰتٍ عَلَيْهِمْ ۖ وَمَا هُم بِخَٰرِجِينَ مِنَ ٱلنَّارِ ﴿١٦٧﴾﴾

[۱۶۵] د خلکو څخه ځینې داسې (بې عقلان) هم شته چې د الله ﷻ څخه په غیر نور دوستان نیسي، داسې محبت ورسره کوي لکه د الله ﷻ سره چې محبت کوي. او هغه کسان کومو چې ایمان راوړی دی هغوی (د کافرانو څخه) د الله ﷻ په محبت کښې ډېر کلک دي.

او کله چې هغه کسان چې ظلم یې کړی دی په هغه وخت کښې چې عذاب ګوري دا هم وګوري چې ټول قوت او توانایي خاص الله ﷻ لره ده او بې شکه د الله ﷻ عذاب ډېر سخت او کلک دی (نو به خپلو کړو وړو به پښېمانه شي).

[۱۶۶] په دې وخت کښې به هغه کسان چې د هغوی متابعت (او عبادت) کړی شوی دی د هغو کسانو څخه بېزاره شي چې د دوی متابعت (عبادت) یې کاوه او دوی به ټول (تابعین او متبوعین)

عذاب وګوري او د اتصال او پیوند اسباب به یې ټول پرې شي (نه به یو د بل په غم کښې وي او نه به یې څه د لاسه کېږي).

[۱۶۷] او هغه کسان به چې متابعت یې کاوه وایي چې: کاشکې چې مونږ لره بېرته دنیا ته تاوېدل وی چې د دوی (متبوعینو) څخه داسې بېزاره شوي وی لکه چې (نن ورځ) دوی زمونږ څخه بېزاره شوه.

همدارنګه الله ﷻ دوی ته خپل عملونه په دوی باندې د حسرت په شکل ورڅرګندوي، او دوی د اور څخه وتونکي نه دي.

ارتباط

په دغو ایتونو کښې الله ﷻ د هغو بې عقلانو (سادګانو) څه حالت بیانوي چې د ذکر شوو دلایلو څخه استفاده نه کوي او سترګې ورباندې پټوي او د شرک په ګرداب کښې ځانونه ورغورځوي چې خلاصه یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ د خلکو څخه داسې هم شته چې د الله ﷻ څخه په غیر نور دوستان نیسي او داسې محبت او مینه ورسره لري لکه چې د الله ﷻ سره یې لري، دوی ته په کار وه چې ذکر شوو دلایلو ته یې په دقت سره کتلي وی او د الله ﷻ سره یې ـ چې وجود یې ورکړی دی او بې شماره نعمتونه یې پرې پېرزو کړي دي ـ بل شی په محبت کښې نه وي برابر کړی. ځکه چې هیڅ شی د الله ﷻ سره نه سیالي کولی شي او نه ورسره شریک کېدلی شي.

که دوی الله ﷻ پېژندلی وی نو دغسې به یې نه وی کړي او د الله ﷻ سره به یې داسې کلک محبت درلودی لکه چې مومنان یې ورسره لري چې په هیڅ حالت کښې هغه محبت کمزوری کېږي نه، نه پرې غم تاثیر کوي او نه خوشالي، په دنیا کښې لا څه چې د مرګ څخه وروسته لا ورپسې قوي کېږي.

۲ـ د مشرکانو محبت خو د الله ﷻ سره دومره ضعیفه دی چې صرف د بېړۍ په امواجو کښې یې ورته فکر کېږي خو مجردې چې وچې ته ورسېږي او د دریاب د خطر څخه بچ شي بیا نو د الله ﷻ محبت ترې هېر شي او د بوتانو په عبادت مشغول شي، نو دوی په سختۍ کښې د الله ﷻ سره محبت لري او په خوشالۍ کښې د بوتانو سره، نو د دوی محبت متزلزل دی.

۳ـ کله چې دغه ظالمان د عذاب د لیدنې په وخت کښې د زړه په سترګو وګوري او علم به حاصل شي چې ټول قوت د الله ﷻ سره دی او عذاب یې هم ډېر سخت دی چې نه ترې خلاصېدل شته او نه یې څوک مخه نیولی شي، نو په هغه وخت کښې به د معبودانو په محبت باندې پښېمانه شي او ارمان به وکړي چې کاشکې چې د مومنانو په شان مو صرف د الله ﷻ سره مینه او محبت ساتلی وی او بس: ځکه چې په دغه وخت کښې به د یوې خوا د الله ﷻ عذاب ګوري چې دوی نه

وروان دي او د بلې خوا به د خپلو معبودانو ناتواني او کمزوري ګوري او حتی د هغوی بېزاري به
ګوري او په هر سبب سره يې چې په دنيا کښې ورسره علاقه او محبت ټينګ کړی وه هغه سبب به
هم د منځه لاړ شي، نه به قرابت په بنه ورځې، نه قوميت، نه به وطنداري ورته څه ګټه رسوي او نه د
ګوند غړيتوب، نه به يې استاذي او شاګردي خلاصولی شي او نه د ژبې يووالی او داسې نور
ټولې اړيکې به د منځه لاړې شي).

۴ـ په دغه وخت کښې به خپلو معبودانو ته خطاب کوي چې کاشکې چې مونږ يو ځل بيا بېرته
دنيا ته تللي وی چې د يو پلوه مو ستاسو څخه دغسې بېزاري اعلان کړې وی لکه چې تاسو زمونږ
څخه نن ورځ اعلان کړه، ستاسو د لاسه خو هيڅ شی پوره نه دي مونږ درياندې چتې غولېدلي وو
او د بله پلوه مو د الله ﷻ سره مينه، محبت کلک کړی وی لکه چې مؤمنانو ورسره کلک کړی دی.
ځکه چې مونږ اوس پوه شوو چې هر څه واک او اختيار د همده ﷻ دي او بس.

۵ـ په دغه ډول سره به الله ﷻ دوی ته خپل عملونه ورولیده کړي چې هيڅ فائده يې ورته ونه کړه
ترڅو حسرت او افسوس دوی ته يو بل عذاب جوړ شي، بلکې لکه څنګه يې چې عذاب همېشه دی
دغه حسرت او انتهاء درجه پښېماني به يې هم همېشه وي.

هوا که هغوی هرڅومره حسرتونه او ارمانونه وکړي نو نه به د اوره وتونکي وګرځي او نه به بېرته
دنيا ته ګرځېدونکي جوړ شي.

توضيحات

۱ـ د الله ﷻ سره محبت د اطاعت او حکم منلو څخه عبارت دی چې د شرعي حکم په مقابل
کښې نه د پلار حکم، نه د زوی حکم، بلکې د هيچا د حکم منلو نه کوي او د شرعې څخه په غير بل
حکم منل ورته داسې ښکاري لکه چې سرې په اور کښې وراچول کېږي.

څوک چې د الله ﷻ د محبت دعوه کوي او سره د دې د هغه ﷺ حکم د پښو لاندې کوي نو دا په
حقيقت کښې محبت نه دی، بايد چې د قيامت په ورځ يې نتائجو ته په تمه نه شي.

په لاندې څو احاديثو کښې ايماني محبت ښه شرحه شوی دی:

الف: د انس ﷺ څخه روايت دی چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ
أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ»[1] يعني: ستاسو يو کس به تر هغه پوره ايماندار نه شي
ترڅو چې ورته زه د پلار او زوی او ټولو خلکو څخه زيات محبوب شم.

ب: د انس ﷺ په بل روايت کښې نبي کريم ﷺ فرمايي چې: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا
يُحِبُّ لِنَفْسِهِ»[2] يعني: تر هغه به ستاسو يو تن د کامل ايمان خاوند نه شي ترڅو چې د خپل ورور
دپاره هغه څه ښه ونه ګڼي کوم چې د خپل ځان دپاره ښه ګڼي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۷
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۶

ج: د انس ﷺ په بل روایت کښې نبي کریم ﷺ فرمايي چې: "ثلاث من كن فيه وجد حلاوة الإيمان من كان الله ورسوله أحب إليه مما سواهما ومن أحب عبدا لا يحبه إلا لله ﷻ ومن يكره أن يعود في الكفر بعد إذ أنقذه الله منه كما يكره أن يلقى في النار"[1] يعنې درې شيان دي چې په چا کښې موجود شي د ايمان خوږوالی به ومومي (هغه دا دي) چا ته چې الله ﷻ او د هغه ﷻ پيغمبر ﷺ د بل هر شي څخه ګران او محبوب وي. او څوک چې د هيڅ بنده سره د الله ﷻ د رضا څخه په غير د بل شي (په) محبت نه کوي، او څوک چې کافر کېدل ورته دومره بد ښکاري ـ د هغه څخه وروسته چې الله ﷻ ورته ترې نجات او خلاصون ورکړی دی ـ لکه چې ورته بد ښکاري چې په اور کښې ورواچول شي.

۲ـ مونږ د دې سورت د [۲۲] ايت لاندې ليکلي وه چې "انداد" د "ند" جمعه ده او "ند" هغه مثل ته وايي چې د مثليت سره سره د خپل مقابل سره ضديت او دښمني هم لري.

هغه څوک او يا هغه شی چې د هغه د الله ﷻ څخه په غير اطاعت او يا عبادت وکړی شي هغه د "ند" په نامه يادېږي. برابره خبره ده چې هغه بوت وي او يا انسان او يا بل څوک.

خو خينې مفسرين کرام وايي[2] چې دلته د "انداد" څخه هغه مشران مراد دي چې د الله ﷻ د اطاعت په عوض د هغوی اطاعت کېږي او خبره يې منله کېږي. لکه چې په همدې مطلب باندې راتلونکی ايت دلالت کوي چې همدغه انداد (معبودان) به د خپلو عابدينو څخه بېزاري او برائت اعلان کړي. څکه چې برائت د ژونديو سره ښه مناسب دی.

مګر که عام واخستل شي هم صحت لري چې الله ﷻ ورته جمادات معبودان (بوتان) ګويا کړي لکه چې د قيامت په ورځ ځمکه هم خبرې کوي: ﴿ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ﴾ [الزلزال: ۴] يعنې په دغه ورځ به ځمکه هم خپل اخبار (معلومات) بيان کړي.

او دا هم کېدلی شي چې د حال په ژبه خپله بېزاري اعلان کړي.

کافران او د معبودانو محبت

۳ـ که څه هم خينو مفسرينو کرامو د دې جملې ﴿ يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ ٱللَّهِ ﴾ معنی داسې کړې ده چې دوی د خپلو معبودانو سره داسې محبت لري لکه چې مؤمنان يې د الله ﷻ سره لري[3]، مګر مونږ دغه معنی څکه ونه کړه چې:

الف: دا ډول معنی اخستل تقدير ته حاجت لري چې بايد د "الْمُؤْمِنِيْنَ" کلمه ورسره مقدره کړی شي (كَحُبِّ الْمُؤْمِنِيْنَ الله). او کومه معنی چې مونږ اخستې ده هغه تقدير ته حاجت نه لري.

ب: همدا معنی الله ﷻ د کافرانو د خولې څخه حکايت کړې ده لکه چې فرمايي: ﴿ قَالُوا وَهُمْ

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۸
(۲) تفسير القاسمي ج۳ ص۲۰
(۳) تفسير كبير ج۳ ص۲۳۰

تختصمون ﴿تَاللَّهِ إِن كُنَّا لَفِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ إِذْ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ﴾ [الشعراء: ۹۶_ ۹۸]

یعني: ویه وایي (کافران عبادت کوونکي) حال دا چې دوی به په دوزخ کښې سره جګړې کوي چې قسم دی چې بې شکه مونږ په ښکاره غلطۍ کښې وو چې تاسو مو د رب العالمین سره (په عبادت او محبت کښې) برابر او مساوي ګرځولي وئ.

ج: په همدې معنی باندې دغه جمله ﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَشَدُّ حُبًّا لِّلَّهِ﴾ هم دلالت کوي. ځکه چې د معنی حاصل یې داسې راځي چې د کافرانو محبت د الله ﷻ سره کمزوری دی او د مؤمنانو محبت ورسره ډېر قوي دی.

د: په همدې معنی کښې د کافرانو حماقت هم ښه څرګندېږي چې خالق او مخلوق سره برابروي.

د کافرانو دپاره خپل عملونه حسرت جوړېږي

۴_ د قیامت په ورځ به د کافرانو دپاره ټول عملونه د حسرت او افسوس اسباب جوړ شي[1] مثلاً:

الف: کوم یو نېک عمل یې چې کړی وي هغه خو به لکه د ایرو په توپن باندې چې توند باد وچلېږي، تار په تار شي ځکه چې بې ایمانه نېک عمل د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی.

ب: مؤمنان به په نېکو اعمالو سره جنت ته لاړ شي او د دوی نېک اعمال به د سراب په شان پوچ او بې مغزه ورښکاره شي.

ج: د دوی دپاره به بد اعمال هم لوی حسرت شي چې دوی ته په دنیا کښې ښه ښکاره کېده، په همدې حسرت باندې به د معبودانو برائت د پاسه مالګې ودوروي او لا به یې زیات کړي.

عذاب لېدل په آخرت کښې

۵_ که څه هم د "لَوْ" او د "إِذْ" دواړه کلمې د ماضي دپاره وضعه شوې دي خو کله چې په مضارع کښې استعمالې شي لکه چې دلته استعمالې شوې دي نو دې خبرې ته اشاره کرځي چې د قیامت په ورځ به د عذاب لیدنه او ندامت ضرور واقع کېږي.

ځینو مفسرینو کرامو یې معنی داسې اخستې ده چې که بالفرض دوی د آخرت عذاب په دنیا کښې وګوري نو ډېر ژر به د کفر څخه لاس واخلي[2]. ایت شریف د دې معنی تحمل هم کولی شي.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ كُلُواْ مِمَّا فِي ٱلْأَرْضِ حَلَٰلًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿١٦٨﴾ إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِٱلسُّوٓءِ وَٱلْفَحْشَآءِ وَأَن تَقُولُواْ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُواْ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُواْ بَلْ نَتَّبِعُ مَآ أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَآ أَوَلَوْ

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۱۳۸؛ تفسير القرطبي ج۲ ص۲۰۷؛ تفسير كبير ج۳ ص۲۳۹

(۲) تفسير تيسير الرحمن ج۱ ص۶۸

كَانَ ءَابَآؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ كَمَثَلِ
ٱلَّذِى يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَآءً وَنِدَآءً ۚ صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾﴾

[۱٦۸] ای خلکو! د هغه شیانو څخه خورئ چې په ځمکه کښې دي په داسې حال کښې چې حلال وي (حرام نه وي) پاکیزه وي (خبیث نه وي)، او د شیطان د قدمونو متابعت مه کوئ. بې شکه هغه (شیطان) ستاسو دپاره ښکاره دښمن دی.

[۱٦۹] بې شکه شیطان تاسو ته په بدو او بې شرمه کارونو او قولونو باندې او په دې خبره باندې چې په الله ﷻ باندې هغه څه ووایئ چې تاسو ته پرې علم نه وي، امر کوي.

[۱۷۰] او کله چې دوی ته وویلی شي چې: د ما أنزل الله (څه چې الله ﷻ نازل کړي دي) متابعت وکړئ، دوی وایي چې بلکې مونږ د هغه څه متابعت کوو چې په هغه باندې مو خپل پلرونه موندلي دي. (ورته ووایه چې) ایا تاسو دا متابعت (ړوند تقلید) کوئ اګر که پلرونو مو په هیڅ شي کښې هم د عقل څخه کار نه وي اخستی او نه یې د چا په هدایت باندې عمل کړی وي.

[۱۷۱] او د هغو کسانو (د بلونکي) مثال کومو چې کفر اختیار کړی دی د هغه شپانه د حال په شان دی چې هغه داسې څارویو ته اواز کوي چې هغه نه اوري (نه پوهېږي) مګر د بلنې په اواز او د رټلو په اواز. (ځکه چې) دوی کاڼه دي، ګونګان دي، ړانده دي. نو دوی د عقل څخه کار نه اخلي.

ارتباطونه

۱ـ ځینې خلک د الله ﷻ سره داسې محبت نه لري چې اطاعت یې وکړي او واحد او لا شریک یې وګڼي مګر الله ﷻ په دنیا کښې په دوی باندې روزي نه ودروي.

۲ـ لکه څنګه چې یوازې یو الله ﷻ د عبادت لایق دی چې دلایل یې وړاندې تېر شوه، همدارنګه هغه ﷻ قانون جوړوونکی هم دی چې د هر شي تحلیل او تحریم په همده ﷻ پورې مختص دي. نو ای خلکو! د همده ﷻ حکم ومنئ! او بس.

۳ـ مخکښې د محبت بیان تېر شوی وه چې د الله ﷻ سره د کافرانو محبت او د مؤمنانو محبت یو برابر نه دی د مؤمنانو محبت ترې ډېر قوي دی، نو په دې ایتونو کښې د دواړو محبتونو مصداقونه ښودلي شوي چې کافران د خپلو معبودانو (شیطانان وي او که مشران، پلرونه یې وي او که دیني امامان) امر مني او مؤمنان صرف د الله ﷻ د امر اطاعت کوي او بس.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې لاندې څو مهم او عمده مطالب بیان شوي دي:

۱ـ ای خلکو! ناحقه معبودان د الله ﷻ سره په اطاعت او محبت کښې مه برابروئ څه شی چې درته الله ﷻ حلال کړی وي هغه حلال وګڼئ او څه یې چې درباندې حرام کړي وي هغه حرام وګڼئ

نو پردي مالونه مه خورئ او خپل حلال مال په ځان باندې مه حراموئ، برسېره په دې په خپلو مالونو او یا په لا مالکه شیانو کښې د خبیثو او ناپاکه شیانو څخه ځانونه وساتئ، که د حرامو او ناپاکیو څخه ځانونه وساتئ نو امکان لري چې په زړه کښې مو څه رڼا پیدا شي چې خپل واحد او لاشریک الله ﷻ وپېژنئ؛

۲ـ ځوک چې تاسو د الله ﷻ د اطاعت او محبت څخه اړه وي هغه ستاسو ښکاره دښمن دی چې ستاسو د پلار او مور (آدم ؑ، حواء رضي الله عنها) څخه یې لا دښمني راپیل شوې ده او د قیامت تر ورځې پورې به جاري وي، نو دغه پوخ دښمن به هیڅکله تاسو ته د خیر خبره ونه کړي.

هغه غواړي چې تاسو په تدریج سره بې لارې کړي لکه څوک چې یو ماشوم د لاسه ونیسي او په کراره-کراره په ورو-ورو قدمونو یې روان کړي چې ترڅو یې په مزل باندې اموخته کړي او منډې ته یې جوړ کړي، نو هغه تاسو په منظمه توګه غولوي او په غولونه کښې ډېر ماهر دی.

۳ـ شیطان غواړي چې په ورو-ورو په تاسو باندې خپل ځان آمر جوړ کړي چې په هر څه درته امر وکړي هغه ومنئ؛ یعنې شیطان به ترهغې ستاسو د ګمراه کولو څخه لاس وانخلي ترڅو چې تاسو هغه ته بې قیده او شرطه تسلیم شئ؛

۴ـ کله مو چې د شیطان باداري ومنله نو بیا به درته په لاندې شیانو باندې امر کوي، چې نه به مو عمل روغ پرېږدي او نه عقیده:

الف: هغه شی به درته په ګوته کوي چې د هغه شي عاقبت او نتیجه دا وي چې تاسو وریاندي خپه شئ؛چې هغه د بد په نامه یادېږي، چې د همدې جملې څخه حرام خوري هم ده.

ب: فحشاء ته به مو ترغیبوي، چې برسېره په بدۍ باندې بې شرمي هم پکښې ده. لکه زنا او نور لوازم یې.

ج: تاسو به دې ته هڅوي چې په الله ﷻ باندې داسې څه ووترړئ چې په هغو باندې علم نه لرئ او محض په ګومان او اټکل سره پرې بې دلیله او بې برهانه قول وکړئ. لکه چې ووایئ ـالعیاذ باللهـ عیسی ؑ د الله ﷻ زوی دی. او یا د خپله ځانه ووایئ چې دا حلال دی او دا حرام دی.

۵ـ نو ای خلکو! کله چې په تاسو کښې شیطان یوه ډله د ځان دپاره تربیه کړه چې بالکل د هغه په فرمانده کښې راګیره شوه نو هغوی چې هر کله د ما آنزل الله متابعت ته راوبلل شي، نو وایي به چې مونږ ته خو الله ﷻ دومره محبوب نه دی چې پلارنی دود او دستور ورته پرېږدو، بلکې مونږ خو خپل پلرونه په همدې تګلاره باندې موندلي دي چې مونږ وریاندي روان یو، او په همدې باندې به خو یعنې دغه ډله بیا داسې مرحلې ته رسېږي چې خپله بده لاره ورته ښه ښکاري.

۶ـ نو د هغوی همدومره متوجه کول په کار دي چې ورته وویل شي چې:

الف: ایا تاسو په هر حالت د خپلو پلرونو متابعت کوئ، که هغوی د جاهلانو په لار باندې تللي وي هم او د عقل څخه یې کار نه وي اخستی هم، تاسو به وریسې ځئ؟!

ب: علاوه په دې که هغوی به خپل وخت کښې د هدایت کوونکي هدایت ته غوږ نه وي ایښی او

په سمه لاره باندې نه وي تللي هم تاسو به د هغوی په قدم باندې روان یاست؟

ج: تاسو باید د خپلو پلرونو په کړنلاره کښې فکر وکړئ که د حق سره برابره وه خو د بېره بند ده او که نه نو بیا هم ورپسې تلل د عاقلانو کار نه دی، بلکې د څناورو کار دی چې په خبره کښې سوچ او فکر نه شي کولی او محض په اواز پسې ځغلي.

د: تاسو یو مثال لږ څه په خیال کښې راولئ، امکان لري چې په خپل جهالت او ګمراهۍ باندې پوه شئ او د دغسې ړوند تقلید څخه لاس واخلئ: هغه دا چې.

۷ـ دغسې کافران د مېږو او څاروېو سره په لاندې خاصیتونو کښې ورته والی لري:

الف: مېږې د خپل شپانه یوازې په اواز باندې پوهېږي چې دا اواز د رابللو دپاره دی او دا اواز د شړلو دپاره دی، مګر په دې نه پوهېږي چې په رابللو کښې یې څه مطلب دی او په شړلو کښې یې څه مرام دی؟

ب: که مېږو ته خپل شپانه د هغه خاص اواز څخه په غیر چې مېږې ورسره اموخته وي په بل اواز سره غږ وکړي، نو نه به ورته راشي او نه به ترې لاړې شي؛ بلکې د هر وطن مېږې د خپل وطن د شپنو په اوازونو باندې عمل کوي، که د بل وطن شپانه ورته داسې اواز وکړي چې په دې وطن کښې ورسره مېږې عادي نه وي، هم چرت به پرې خراب نه کړي. حتی که د هغه خاص اواز په ځای ـ چې د رابللو دپاره ورسره عادت شوي وي ـ په صراحت ورته ووایي چې: راشئ! چې وابنه درکړم او یا اوبه وڅښئ: هم نه به پرې پوه شي او نه به ورته ورشي.

ج: که د توبیخ دپاره ورته خاص اواز ونه کړي، او حتی په ډېر قهر او په غُصه ورته ووایي چې ذبحه کومه مو، خو لاړې شئ، هم مېږې به پرې هیڅ پروا ونه کړي او د خبرې اجابت به یې ونه کړي.

تطبیق

۸ـ نو لکه چې مېږې د خپل شپانه د خاصو اوازونو څخه په غیر بل هیڅ اواز باندې نه پوهېږي او نه یې د اجراء لاندې نیسي همدارنګه دغه د ړند تقلید خاوندان د هغې خپلې پلرنی تنی څخه په غیر نه په بله خبره پوهېږي او نه پرې عمل کوي.

که بالفرض نبي کریم ﷺ او یا بل د خیر داعي یې د پلرونو تقلید ته وردعوت کړي منی یې او پرې خوشالېږي او که نه نو بله هیڅ یوه د خیر خبره یې نه په زړونو کښې کښېني او نه ورته غوږ نه شي بنورولی، رانده دي حق نه ګوري، بلکې لکه څنګه یې چې پلرونه ﴿ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴾ [۱۷۰] وه چې نه یې د چا په هدایت باندې عمل کاوه او نه یې د عقل څخه کار اخست همدارنګه دوی هم دي، چې د پوهې تولې لارې چارې یې په خانو باندې تړلې دي.

نو ای پیغمبره! ستا په دعوت کښې نقصان نشته ته خپه کېږه مه، دا د دوی خپل نقصان دی که دوزخ ته ځي، ځي به، تا خو خپله غاړه خلاصه کړه او خپله فریضه دې اداء کړه.

توضیحات

۱_ د لاندې څو لغاتو معناوې او فرقونه ولولئ:

الف: د "حلال" په مقابل کښې "حرام" راځي او د "طيب" په مقابل کښې "خبيث" استعمالېږي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ قُل لَّا يَسْتَوِى ٱلْخَبِيثُ وَٱلطَّيِّبُ ﴾ [المائدة: ۱۰۰] يعنې: ورته ووايه چې پليت او پاکيزه سره برابر نه دي.

ځينو مفسرينو کرامو "طيب" د دې څخه عبارت اخستی دی چې بدبويه نه وي او يا پکښې شبهات نه وي او يا د بدن او يا عقل سره ضديت ونه لري چې سړی نه بې هوشه کوي[۱].

مګر مونږ ته دا خبره غوره ښکاري چې حلال د هغه مال څخه عبارت دی چې د سړي خپل حق وي او طيب د هغه مال څخه عبارت دی چې خپل حق خو وي مګر برسېره په دې ذاتي خُبث هم نه لري.

نو د دواړو حاصل داسې کېږي چې: خپل مالونه خورئ، پردي مالونه مه خورئ او خپلو مالونو کښې هم هغه مالونه خورئ چې هغه پاکيزه وي مثلا د خپلو انګورو شراب هم مه څښئ.

مونږ ځکه په بېله-بېله معنی باندې واخستل چې د عربيت په لحاظ تاسيس د تاکيد څخه بهتر دی.

ب: د "سُوء" کلمه د حزن او خپګان په معنی سره ده او په مقابل کښې يې خوشالي استعمالېږي. الله ﷻ فرمايي: ﴿ إِن تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِن تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُواْ بِهَا ﴾ [آل عمران: ۱۲۰] يعنې که تاسو ته خوښي او نېکي ورسېږي هغه دوی خپه کوي او که درته بدي ورسېږي دوی ورباندې خوشالېږي. ناروا کار يا فعل ته ځکه "سُوء" وايي چې په يو وخت کښې پکښې ضرور خپګان رابښکاره کېږي، که په دنيا کښې وي او که په آخرت کښې.

ج: "فَحْشاء" هغه قول او يا عمل ته وايي چې قباحت يې ډېر لوی وي او د حده يې تجاوز کړی وي[۲]، چې مونږ ترې دلته په "بې شرمه" سره تعبير کوو ترڅو واضحه شي چې علاوه په هغه خپګان سره چې يو وخت کښې به راڅرګندېږي، بې حيايي او بې شرمي هم پکښې وي.

د: "نَعْق" يا "نُعيق" هغه اواز ته وايي کوم چې مېږو ته استعمالېږي، د همدې کبله مونږ ذکر شوی مثال په مېږو کښې شرحه کړ، که دا خبره نه وی نو دغه مثال خو په خرو، قچرو، اوښانو او بلکې په ټولو څناورو کښې تطبيق موندلی شي. مثلا مونږ د خرو رابللو ته "کرو کرو" اواز او تېزولو ته يې "اوشا" اواز کوو، همدارنګه د سپيو رابللو ته "تو تو" او شړلو ته يې "چغې چغې" اواز کوو. يعنې زمونږ د وطن خره او سپې د همدغو اوازونو سره بلد دي او بس. د پخوانيو خرو او سپيو څخه ورته همدا عادت پاتې دی.

امکان لري چې د مېږو مثال به ځکه غوره کړی شوی وي _والله ﷻ أعلم_ چې په مېږو کښې د

[۱] تفسير المنار ج۲ ص۸۷؛ تفسير تيسير الرحمن ج۱ ص۶۸؛ تفسير ابن کثير ج۱ ص۲۰۳
[۲] مفردات الراغب ص۳۸۷

روند تقلید حس ډېر قوي دی، که فرضاً د مېږو سرکښې دریاب ته ورودانګي نوري مېږي هم ورپسې خانونه ورغورځوي، او حتی کله لا د خپل شپونکي هم همدغسې کلک تقلید کوي چې په هر طرف باندې هغه منډې وهي مېږي هم ورپسې ځغلي.

هـ. د "دُعَاء" څخه د رابللو اواز مطلب دی او د "نِدَاء" څخه د توبیخ کولو اواز مراد دی. او دا ځکه چې کله یو انډیوال د بل انډیوال څخه وغواړي چې ځاروي ژر ژر بوځه، نو ورته وایي چې: غم ېږي وکړه. او "نِدَاء" خو د غږ څخه په غیر بل شی نه دی.

د "وسواس" او "الهام" فرق

۲ـ د شیطان په انسان باندې نوره وسه نه رسېږي فقط همدومره کولی شي چې وسواس (وسوسه) ورواچوي، خو بالمقابل هر انسان ته د وسواس (وسوسې) د مخنیوي دپاره یوه پرښته هم په فعالیت لګیا ده، نبي کریم ﷺ فرمایي چې: «إِنَّ لِلشَّيْطَانِ لَمَّةً بِابْنِ آدَمَ وَلِلْمَلَكِ لَمَّةً»[1] یعني: بې شکه شیطان لره دا وسه شته چې بنیادم ته څه ورنژدې شي (او څه خبره ورته وکړي) او ملکې لره هم شته چې ورنژدې شي (او څه خبره ورته وکړي).

د شیطان خبره دا ده چې فسق او فجور او د حق تکذیب ته یې وربلي، او د ملکې خبره دا ده چې نېکیو او د حق تصدیق ته یې وربلي نو چا چې دغه د ملکې خبره په زړه کښې وموندله نو پوه دې شي چې دا د الله ﷻ د پلوه ده (چې د الهام په نامه یادېږي) او د الله ﷻ حمد دې ووایي، او چا چې هغه بله د شیطان خبره په زړه کښې وموندله نو په الله ﷻ باندې دې د شیطان څخه پنا وغواړي.

نو د الهام او د وسوسې فرق په همدې کښې دی که د زړه خبره یې ناروا وه نو هغه شیطاني وسواس دی باید چې ځان ترې وساتي او که جائزه وه نو هغه د الله ﷻ د پلوه الهام دی، باید چې عمل پرې وکړي.

وسواس او تلفظ

۳ـ د سړي په زړه کښې چې هر څومره د کفر خبره خطور وکړي باک یې نشته ترڅو چې پرې تلفظ ونه کړي او ورته تسلیم نه شي، په همدې باندې د ﴿ وَأَن تَقُولُوا ﴾ کلمه دلالت کوي. یعني: نه لرئ، شیطان په دې باندې اکتفاء نه کوي چې باطل خیالات مو محض په زړو کښې خطور وکړي او ورته یې وویلې چې: ای د الله رسوله! زمونږ په زړونو کښې کله-کله داسې خبرې هم خطور کوي چې تلفظ وکړو. یعني ایا په دې خبره باندې نیول کېږو چې په زړه کښې مو د کفر خبره تاو راتاو شي؟

[1] جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۸

نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «اللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي رَدَّ أَمْرَهُ إِلَى الْوَسْوَسَةِ»[۱] یعني: الله ﷻ د باطلو خیالاتو څخه پورته دی، الله ﷻ د باطلو خیالاتو څخه پورته دی، تولې ستاینې هغه الله ﷻ لره ده چې د ده کار یې وسوسې ته اړولی دی، چې په دغسې خطوراتو باندې یې نه نیسي، که پرې نیولی یې نو دغسې سړی به کافر شوی وی.

تقلید څه ته وایي؟

۴ـ د "تقلید" کلمه د هغو حروفو څخه اخستله شوې ده د کومو څخه چې "قلادة" اخستله شوې ده، او "قلادة" غاړکۍ ته وایي، نو تقلید د دې څخه عبارت دی چې سړی د بل چا خبره بلا علمه او بلا دلیله ومني او د خپل خان دپاره یې غاړکۍ وګرځوي چې په هغې کښې یې خپل سر ننویستلی وي چې په هیڅ شان سره ترې سر نه راوباسي، کافرانو د پلرونو عادات او رسوم همداسې کلک کړي وه لکه غاړکۍ.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

که څوک وایي چې: علم خو هغه ته وایي چې یقیني وي او مجتهدین خو ټول خپل احکام په ظن (ګومان) باندې بنا کوي ایا د هغوی متابعت جواز لري؟ حال دا چې د کفارو اسلاف په ګومان باندې روان وه نو ځکه یې متابعت رووند تقلید وګڼل شو.

مونږ وایو چې: څرنګه چې په مجتهدینو باندې د خپل اجتهاد متابعت په عمل کښې واجب دی، کوم حکم چې واجب العمل وي هغه که په ظن باندې ثابت وي هم داسې ګڼل کېږي لکه چې په علم باندې ثابت وي، نو د مجتهدینو متابعت د کافرانو د متابعت په شان نه دی.

د همدې کبله مونږ وایو چې د پیغمبرانو متابعت او یا په دې زمانه کښې د مجتهدینو متابعت په حقیقت کښې رووند تقلید نه دی بلکې د ما أنزل الله اتباع ده. ځکه هر یو مجتهد چې د خپل قول استنباط د ایت او حدیث څخه ونه کړي او ووایي چې دا زما شخصي حکم دی د هغه حکم متابعت نه هغه مجتهد ته جواز لري او نه نورو خلکو ته.

الحمد لله د مجتهدینو (لکه امام أبو حنیفه او امام الشافعي رحمهما الله) څخه دا خبره نقله شوې ده چې زمونږ خبره که د ایت او یا حدیث څخه مخالفه وي هغه په دېوال باندې وولئ، یعنې هغې ته په حقارت سره وګورئ او هغه مردوده وګڼئ.

د زیات تفصیل دپاره باید چې اوږدو تفاسیرو ته مراجعه وکړی شي[۲].

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: د وړاندینۍ شرحې څخه څرګندېږي چې په ﴿ وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ كَمَثَلِ

(۱) سنن ابي داوُد ج۲ ص۳۴۱
(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۱۱، ۱۲۳؛ روح المعاني ج۲ ص۴۰ حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۴۷۸

﴿ٱلَّذِى يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَآءً وَنِدَآءً﴾ کښې دوه تشبيه ګانې واخستلی شوې، چې نبي کريم ﷺ د شپانه سره او کافران د څارويو سره تشبيه کړی شوه،او عبارت د مضاف په تقدير سره حمل کړی شو، يعنې: "وَمَثَلُ دَاعِي ٱلَّذِينَ كَفَرُوا" الآية. که عبارت په خپل حال باندې پرېښودل شي هم صحيح معنی ورکوي، چې حاصل به ې داسې کېږي چې: د کافرانو مثال داسې دی لکه شپانه چې خپلو مېږو ته اواز کوي، نو لکه چې مېږې څه شی نه اوري همدارنګه د دوی بوتان هم څه شی نه اوري.

په همدې مضمون باندې يو بل آيت هم شته چې ﴿إِن تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَآءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا ٱسْتَجَابُوا لَكُمْ﴾ [فاطر:١۴] يعنې که تاسو يې وبلئ، بلل به مو ونه اوري، او که بالفرض وايې وري نو جواب به درنه کړي.

نو پوښتنه دا ده چې څه باعث وه چې د دې بې تکلفه معنی څخه مو صرف نظر وکړ؟

مونږ وايو چې: د لاندې وجوهو د کبله د دغې معنی څخه صرف نظر شو:

الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې: يوه ورځ نبي کريم ﷺ يهودان اسلام ته دعوت کړه او د الله ﷻ د عذاب څخه يې وډار کړه، چې په جواب کښې د يهودانو دوه کسانو چې يو رافع بن خارجه او بل مالک بن عوف نومېده، وويلې چې: مونږ د هغه شي متابعت کوو چې په هغه باندې مو خپل پلرونه موندلي دي، ځکه هغوی زمونږ څخه ښه پوهېدل او زمونږ څخه بهتر وه. نو دا ايت ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُوا﴾ الآية- نازل شو[١]، نو معلومه شوه دغه مثال د اهل الکتابو دپاره بيان شوی دی نه د مشرکانو دپاره.

ب: که څه هم ذکر شوی مثال مفسرينو کرامو په نهه ډوله تفسير کړی دی[٢]، خو ځکه پکښې مونږ نوموړی ډول تفسير غوره کړ چې د همدې تفسير غوښتنه همدا مقام کوي چې وړاندې بېرته ټول بحث په اهل الکتابو کښې روان دی.

ج: د دې مثال وروستنی برخه ﴿إِلَّا دُعَآءً وَنِدَآءً﴾ د هغه تفسير مانعه ده چې معترض يې وايي ځکه چې بوتان خو هيڅ شی نه شي اورېدلی، او دلته خو ورته د لږ څه اواز اورېدل ثابت کړی شوي دي، نو د مېږو سره ښه مناسب ښکاري.

او کوم ايت چې په سوال کښې ذکر شوی دی هغه خو د مکي سورت ايت دی او د مشرکانو په باره کښې نازل شوی دی، هغه د دې ايت تفسير نه شي واقع کېدلی.

اما د مضاف (داعي) د تقدير خبره څه مشکله نه ده، د قرآن کريم په نورو ځايونو کښې هم پېښه شوې ده. لکه چې فرمايي: ﴿وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ ٱلْبَحْرِ﴾ [الأعراف:١٦٣] يعنې: او پوښتنه ترې د هغې قريې د اوسېدونکو څخه وکړه چې هغه د درياب په غاړه وه.چې دلته "أهل" مقدر دی، همدارنګه مقدرات په عربي ژبه کښې زينت ډېر دي څه خفا پکښې نشته.

(١) تفسير الطبري ج٢ ص٨٠، زاد المسير ج١ ص١٥٥
(٢) البحر المحيط ج٢ ص١٠۴

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُلُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقۡنَٰكُمۡ وَٱشۡكُرُواْ لِلَّهِ إِن كُنتُمۡ إِيَّاهُ تَعۡبُدُونَ ﴿١٧٢﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحۡمَ ٱلۡخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيۡرِ ٱللَّهِۖ فَمَنِ ٱضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٖ وَلَا عَادٖ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴿١٧٣﴾﴾

[۱۷۲] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! د هغو پاکیزه شیانو څخه چې موږ درته روزي کړي دي خورئ او الله ﷻ لره شکریه کوئ که چېرې یاست (چې ربښتیا) خاص الله ﷻ لره تاسو عبادت کوئ.

[۱۷۳] بې شکه (الله ﷻ) په تاسو باندې مرداره حرامه کړې ده، او وینه او د خنزیر (خوګ) غوښه او هغه شی (ذبیحه) چې په هغه باندې (د ذبحې په وخت کښې) د الله ﷻ د نامه څخه په غیر د بل شي دپاره اواز پورته کړی شوی وي.

نو هغه څوک چې مضطر (مجبور) شي په داسې حال کښې چې بغاوت کوونکی نه وي (ربښتیا مجبور وي او د مرداري خوراک ته بهانه نه جوړوي) او تجاوز کوونکی هم نه وي (چې د ضرورت څخه زیاته وخوري) نو په هغه باندې څه ګناه نشته.

بې شکه الله ﷻ ببښونکی دی (که کومه لقمه ترې زیاته وخوړله شي ببښنه به ورته وکړي) او مهربان دی (چې په دې حالت کښې یې ورته اجازه ورکړه).

ارتباط

په وړاندینیو ایتونو کښې د ټولو خلکو دپاره دعوت وه، او په دې ایتونو کښې صرف د مؤمنانو دپاره دعوت دی. خو ددې او د هغو په لاندې وجوهو کښې سره فرق شته:

الف: هلته ټول خلک دې ته رابلل شوي وه چې په ځمکه کښې دې حلال او پاکیزه شیان خوري او د الله ﷻ په مخلوقاتو او نعمتونو کښې دې فکر کوي او د شیطان دې نه مني. ځکه چې شیطان د انسان دښمن دی ترڅو په نتیجه کښې په ایمان باندې مشرف شي.

دلته صرف مؤمنان نوموړې خبرې ته وربلل کېږي ترڅو په نتیجه کښې په شکر کولو باندې هم بریالي شي لکه چې په ایمان باندې مشرف شوي دي.

ب: هلته حرامو شیانو ته محض همدومره اشاره شوې وه چې د شیطان د قدمونو متابعت مه کوئ او دلته په هغو باندې صراحت شوی دی چې په تاسو باندې فلانی شی او فلانی شی حرام دی. نو د مطلب خلاصه یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! تاسو خو د شیطان متابعت ونه کړ او ایمان مو راووړ خو شیطان ستاسو د غولونې څخه اوس هم نه دی صرف نظر شوی پخوا به تاسو باندې په دې لحاظ حرام خوړل چې حلال یې

وکښئ او اوس مو د حرامو خوړلو ته په دې بیت هڅوي چې افلا په عمل کښې خو مو بې لارې کړي
او د الله ﷻ د نعمتونو ناشکرې خو وکړئ

تاسو خو د کافرو په شان نه یاست چې د خارویو په شان خورئ او څښئ تاسو خو پوهېږئ چې دا
نعمتونه مونږ در روزي کړي دي او ستاسو د استفادې دپاره مو تيار کړي دي

الله ﷻ په دې نه راضي کېږي چې حلال کړی شوی نعمت په ځان باندې حرام کړئ بلکې په دې
راضي کېږي چې د نعمت څخه استفاده وکړئ او د الله ﷻ شکر وکړئ، دا علامه د محبت ده نه هغه

نو تاسو يوازې د الله ﷻ شکريه وکړئ او خپل عمل د عقيدې مطابق وګرځوئ ترڅو دا خبره په
عمل کښې هم تصديق ته ورسېږي چې تاسو ربتيا د الله ﷻ عبادت کوونکي او ورسره محبت
کوونکي ياست.

شيطان لکه چې په دې کښې کوښش کوي چې د الله ﷻ نعمتونه تاسو په ځانو باندې حرام کړئ
لکه چې د اهل الکتابو رهبانانو په ځانو باندې حرام کړي وه، همدارنګه زيار باسي چې مردارې او
نور ناپاکه شيان هم وخورئ لکه چې نور کافران يې خوري. او د پاکيزه شيانو نوم ورباندې ږدي

دوی مردارې، وينې، د خنزير غوښې او بالآخره هغې مذبوحې ته چې الله ﷻ د نامه څخه په غير
د بل شي په نامه باندې ذبحه شوي وي ټولو ته طيبات او پاکيزه شيان وايي.

خو ای مومنانو! تاسو په دې باندې پوه شئ چې دا حلال او پاکيزه نه دي بلکې خبره بالعکس
ده، دا شيان حرام او خبائث دي بل څه نه دي.

څرنګه چې فعلا دغه ځلور واړه شيان ټول کافران او د وخت عمومي خلک حلال او پاکيزه ګڼي
او شيطان غواړي چې تاسو هم په همدې ګرداب کښې ورګډ کړي؛ نو ځکه مو درته د همدې ځلورو
شيانو نومونه واخستل که څه هم نور محرمات او خبائث هم شته چې هغه به هم درته په وخت سره
بيان کړی شي.

خو په ياد ولرئ چې که تاسو د اضطرار په حالت کښې ياست او د لوږې مړه کېدلئ، نو په هغه
وخت کښې يې درباندې بومورې شيان نه دي حرام کړي او په خوراک کښې يې درباندې ګناه نشته
خو لاندې شرطونه لري:

الف. بايد خوړونکي يې د الله ﷻ څخه بغاوت نه وي کړی چې مطلقاً يې حلال وګڼي او يا يې د
اضطرار د حالت څخه مخکښې وخوري.

ب بايد د ضرورت د اندازې څخه تجاوز ونه کړي چې ځان ورباندې موړ کړي او د هغې اندازې
څخه چې د مرګ څخه ورباندې بچ کېږي اضافه وخوري، او يا په بل مضطر باندې تجاوز وکړي چې
په غصب (زور) سره يې ترې واخلي.

بې شکه الله ﷻ بښونکی دی که د کفايت په اندازې کښې غلط شي او پوره يې تشخيص نه کړی
شي او کوم يو کې درڅخه زيات وخوړل شي هغه به درته وبښي. او مهربان دی چې د اضطرار په
حالت کښې يې درته د حرامو شيانو په خوړلو کښې رخصت درکړ.

توضیحات

۱_ الله ﷻ لکه چې په دې ځای کښې مؤمنان د پاکو شیانو خوړلو ته هڅولي دي همدارنګه يې پيغمبرانو ته هم په همدې باندې امر کړی دی لکه چې فرمايي: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُوا۟ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَٱعْمَلُوا۟ صَٰلِحًا إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴾ [المؤمنون: ۵۱] يعني: ای پيغمبرانو! د پاکيزه شيانو څخه خوړئ او نېک عمل کوئ بې شکه زه په هغه شي باندې چې تاسو يې کوئ پوه يم.

نو بايد چې مونږ په پاکيزه شيانو باندې ډېر کلکوالی وکړو چې دا د ټولو پيغمبرانو خوراک وه.

"مَيْتَة" څه ته وايي؟

۲_ "مَيْتَة" په شريعت کښې د هغه حيوان نوم دی چې د شرعي ذکات (حلالولو) څخه په غير يې روح خارج شي، چې مونږ ورته په پښتو کښې "مرداره" وايو.

هغه شی چې بې د ذبحې حلال دی

۳_ دوه حيوانات بې د ذبحې څخه حلال دي چې په وچه کښې "ملخ" دی او په درياب کښې "ماهی" دی. څکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي: «أُحِلَّتْ لَنَا مَيْتَتَانِ الْحُوتُ وَالْجَرَادُ»[۱] يعني: مونږ ته د الله ﷻ د طرف دوه ډوله حيوانات پرته د ذبحې څخه حلال کړی شوي دي چې يو ماهي دی او بل ملخ دی.

کومه يوه وينه حرامه ده؟

۴_ کومه وينه چې حرامه ده هغه په بل ځای کښې تفسير شوې ده چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا ﴾ [الأنعام: ۱۴۵] يعني: يا وينه وي چې په شدت سره وتونکې وي.

يعنې د رګونو وينه حرامه ده. نو هغه وينه، چې غوښې پورې نښتې وي حرامه نه ده. نو که څوک غوښه وينه وينځي او پخه يې کړي ورته نه حرامېږي.

د وينې د خوراک ډولونه

۴_ د هغه وخت خلکو وينه په ډول ډول صورتونو باندې خوړله. د مثال په توګه[۲]:

الف: يو حيوان به يې ذبحه کړ او د هغه وينه به يې په داسې کولمه کښې چې پېچې به يې ورڅخه لرې کړې وې، واچوله، او دواړه سرونه به يې وتړل بيا به يې وريته کړه. دا د دوی ډېر لوړ طعام وه.

ب: کله به يې د ژوندي څاروي څخه د ضرورت په اندازه وينه وويستله او وريته به يې کړه او بيا به يې خوړه.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: په دې زمانه کښې د يو کس وينه بل کس (مريض) ته پيچکاري کول

[۱] سنن ابن ماجه ص ۲۳۲
[۲] تفسير القاسمي ج ۳ ص ۲۹

رواج دي، ایا دا جواز لري او که څنګه؟

مونږ وایو چې د دې مسئلې جواب پخپله د ایت شریف څخه څرګندېږي چې که د ضرورت او اضطرار حالت وه چې مریض د مرګ په حالت کښې وه جائزه ده او که نه نو بیا نه ده جائزه.

مګر د جهاد په مرحله کښې مونږ د وینې ضرورتونه زښت ډېر ولیده او ګټې او فائدې مو ترلاسه کړې چې ډېر زخمیان مجاهدین په همدې طریقه باندې الله ﷻ د مرګ څخه بچ کړه.

ما هم ـلله ﷻ الحمد ـ یوه زخمي مجاهد ته چې وینه یې ډېره ضائع شوې وه پنځه سوه (۵۰۰) سیسي وینه په داسې وخت کښې ورکړه چې عمر به مې د پنځوسو کالو په شاوخوا کښې وه. نو ټولو مسلمانانو ته توصیه کوم چې زخمیانو مجاهدینو ته د وینې په ورکولو کښې څه تشویش ونه کړي، سړي ته هیڅ نقصان نه کوي او خپل ورور ته پرې ګټه رسېږي.

خنزیر نجس العین دی

۶ـ که څه هم په ایت شریف کښې د خنزیر په یوازې غوښه باندې صراحت شوی دی چې حرامه ده مګر وازده یې هم حرامه ده. په غوښه باندې یې څکه صراحت وکړی شو چې په کافرانو کښې د خنزیر غوښه ډېره قدرمنه او باعزته ده او وه. یا په بل عبارت: خنزیر نجس العین دی، ټول نجس دی، هیڅ شی پکښې د استفادې قابل نه دی، چې څوک ایمان لري د ټول خنزیر (خوګ) څخه دې ځان وساتي.

هیر مو نه شي!

۷ـ هېر مو نه شي چې په خنزیر کښې دوه خاصیتونه ډېر راسخ او قوي دي چې هغه دواړه د انسان دپاره قاتل زهر دي، چې یو "بې غیرتي" ده او بل "حرص" دی. دا څکه چې خوګ نجاسات (غول، خورشایه) خوري او د ناولو شیانو سره یې ډېره جوړه ده. الله ﷻ د دې دپاره د خنزیر غوښه په مؤمنانو باندې حرامه کړې ده چې دغه دواړه خویونه دوی ته سرایت ونه کړي.

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: بې غیرتي او حرص دواړه روحي صفات دي او خوراک او څښاک خو مادیات دي، نو په څه دلیل باندې به د خوګ د غوښې څخه په انسان کښې بې غیرتي او حرص پیدا شي؟.

مونږ وایو چې: انسان د روح او بدن دواړو څخه عبارت دی، په جنت کښې دواړه د نعمتونو څخه استفاده کوي او په دوزخ کښې به دواړه معذبېږي ـ الله ﷻ دې راته ترې نجات راکړي ـ څکه چې د دواړو علاقه سره دومره قوي ده چې ضرور یو د بل څخه متاثر کېږي. لاندې مثالونو ته متوجه شئ:

الف: کله چې سړی ډېر خوشاله شي په مخ او تنده کښې یې خوشالي ښکاري، که څوک خجالت شي مخ یې تک زیړ واوړي، او همدارنګه په ډېر غم کښې د سړي رنګ تک تور ګرځي او اشتها یې سوزي. سره د دې چې خوشالي، خجالت او غم ټول روحي شیان دي خو په بدن باندې تاثیر کوي.

ب. بالمقابل د یوناني طب په بنیاد د خینو شیانو په خوراک سره د سړي روح بې تاثیره نه پاتې کېږي. منلا خوک چې د ماهي غوښه ډېره خوري او یا خام پیاز ډېر استعمالوي هغه ته بې عقلي او عارضېږي. همدارنګه خینې معجونات سړي ته ذکاوت (د ذهن تېزي) او پوهه زیاتوي او حافظه يې وربانډې قوي کېږي، سره د دې چې ماهی او پیاز او معجونات ټول مادي شیان دي.

نو د تېرو شوو بیاناتو څخه ثابتېږي چې د انسان د روحي پاکیزګۍ دپاره د پاکو او سپېڅلو شیانو خوراک او څښاک څومره ګټه رسوي!. همدا مطلب په لاندې احادیثو ښه واضحه کېږي:

اول: یوه ورځې حسن بن علي رضي الله عنهما د زکات د خرماوو څخه یوه خرما واخستله او په خوله یې کړه، نو نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې: «كِخْ كِخْ» یعنې: تو کړه، تو کړه؛ د دې دپاره چې ایسته یې واچوي. بیا نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «أَمَا شَعَرْتَ أَنَّا لَا نَأْكُلُ الصَّدَقَةَ»[۱] یعني ایا ته شعور نه لرې چې مونږ زکات نه خورو؟.

دوهم: یوه ورځې عمر بن الخطاب رضي الله عنه څه شوده وڅښل او خوښ یې شوه، نو چا چې ورکړې وه د هغه څخه یې پوښتنه وکړه چې: دا شوده دې د کومه کړې وه؟ هغه ورته خبر ورکړ چې: د یو ځای اوبو ته ورغلم چې هلته د زکات اوښان وه چې خلکو رالوشل، ما هم ترې څه اندازه شوده په خپله مشکوره کښې واچول چې هغه همدغه دي «فَأَدْخَلَ عُمَرُ يَدَهُ فَاسْتَقَاءَهُ»[۲] یعني: نو عمر رضي الله عنه خولې ته لاس کړ (ستوني ته یې ګوته وروړه) او خوړلې شوې شوده یې بېرته راقی کړه.

هر څوک پوهېږي چې تو کړی شوی او یا قی کړی شوی شی د هیچا په ښه باندې نه راځي خو د دې دپاره یې په ګېډه کښې نه پرېښوده چې د هغوی بدنونه پرې تغذیه نه شي او په روحونو کښې یې کثافت او خېرې پیدا نه کړي.

دوه تجربې

۹ـ دذکر شوي بیان مضمون مونږ ته په تجربې سره هم ثابت شوی دی. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د خینو دیندارو خلکو اولادونه مونږ ولیدل چې د پلرونو په خېر دینداره نه شوه، بلکې ډېر بې دینه او بې تقوی غټ شوه، مونږ چې پکښې فکر کړی دی پلرونو یې د دینداری سره سره په اولادونو باندې حرام خواره، یعنې زکاتونه یې اخستل، حال دا چې هغه ورته جائز نه وه (غنیان وه)؛ او زکات خو د فقیرانو حق دی.

نو که څوک غواړي چې اولاد یې بادیانته او باتقوی وروزل شي باید چې حرام ورباندې ونه خوري.

ب: فحش او فحشاء په کفري دولتونو کښې زښته ډېره ده. مثلا یوه ورځې د لندن رادیو (BBC) په خپلو نشریاتو کښې دا هم وویلې چې د انګلستان خلک تقریباً ۴۰٪ برخې حرامیان دي. د دې غټه وجه دا ده چې هغوی د خوګ غوښه خوري او د خوګ بې غیرتي هغوی ته ورانتقاله شوې ده.

---

[۱] صحیح البخاري ج۱ ص۲۰۲
[۲] موطأ الإمام مالک ص۱۸۶، شعب الإیمان ج۵ ص۶۰

د الله ﷻ څخه په غير په بل نامه ذبحه

۱۰ـ "هِلال" د اولې شپې او دوهمې شپې مياشتې ته وايي، چې د دوه وو شپو څخه واوړي نو بيا ورته "قمر" وايي چې مونږ يې د سپوږمۍ په نامه بولو. اما "اِهْلال" هغه اواز ته وايي چې د مياشتې د اول ليدلو په وخت کښې يې ليدونکي پورته کوي چې: "هغه ده مياشت!"، د همدغه "اِهْلال" څخه د «اُهِلَّ» کلمه اخستله شوې ده[۱].

نو دلته ترې هغه اواز مطلب دی چې د ذبحې په وخت کښې يې ذبحه کوونکی پورته کوي، طبعي ده چې په دغسې موقع کښې به د همغه چا په نامه باندې اواز پورته کېږي د کوم د احترام دپاره چې ذبحه کول صورت نيسي. نو څکه مونږ ويلی شو چې دغه اواز په دوه ډوله دی:

الف: يو سغه اواز دی چې د الله ﷻ په نامه باندې پورته کړی شي چې: «بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ».

ب: بل هغه دی چې د الله ﷻ د نامه څخه پرته په بل نامه پورته کړی شي چې دا په ډېرو صورتونو کښې تحقق مومي. ذابح ته چې هر څوک او يا هر شی د قدر وړ وي نو د همغه نوم به يادوي. د مثال په توګه مشرکانو به ويلې چې: "باسم اللّٰت، باسم الْعُزّٰى" په نامه د لات، او په نامه د عزٰی بوت[۲].

که د الله ﷻ د نامه سره د بل چا نوم ياد شي

۱۱ـ که د الله ﷻ د نامه سره د بل چا نوم ذکر شي نو هغه به د لاندې درېوو صورتونو څخه بهرون نه وي:

اول: که متصل ورسره ذکر شي او د الله ﷻ په نامه باندې عطف شي نو ذبحه بالکل مرداره ده لکه چې ووايي: "بسم الله ومحمد" يعنې: په نامه د الله او محمد ﷺ.

دوهم: چې متصل ورسره ذکر شي خوورباندې عطف نه شي لکه "بسم الله محمد" يعنې: په نامه د الله محمد ﷺ. نو ذبيحه مرداره نه ده، خو مکروه ده.

درېم: چې متصل ورسره ذکر نه شي، د ذبحې څخه وروسته چې ذبحه تمامه شي او يا ترې وړاندې د بل چا نوم ياد کړی شي نو په دې صورت کښې يې باک نشته[۳].

سوال جواب

۱۲ـ که څوک وايي چې: په اول صورت کښې چې ذبيحه مرداره ده، پخپله ذابح ورباندې کافر کېږي او که څنګه؟

مونږ وايو چې: کافر کېږي نه. څکه چې کفر باطني شی دی خو ګناهګار دی[۴]. لکه چې نبي

(۱) مفردات الراغب ص ۵۴۲
(۲) تفسير المدارک ج۱ ص ۲۴۳
(۳) التفسيرات الاحمديه ص ۴۵: هدايه ج۲ ص ۴۳۴
(۴) رد المحتار المشهور بالشامي ج۵ ص ۲۱۱

کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَعَنَ اللهُ مَنْ ذَبَحَ لِغَيْرِ اللهِ»(۱) یعني: الله ﷻ د خپل رحمت څخه لرې کړی دی هغه څوک چې د الله ﷻ د نامه څخه په غیر ذبحه وکړي. داسې یې نه دي ویلي چې کافر دی.

سوال جواب

۱۳_ که څوک وایي چې: د مشرک ذبیحه خو مرداره ده او د ذکر شوي بیان څخه معلومېږي چې د اهل الکتابو ذبیحه هم باید مرداره وي ځکه چې هغوی خو د الله ﷻ د نامه سره د عُزیر ﷺ یا مسیح ﷺ نوم یو ځای ذکر کوي او یا خو یې یوازې د همدوی په نامه باندې ذبحه کوي، سره د دې چې الله ﷻ فرمایي: ﴿وَطَعَامُ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ حِلٌّ لَّكُمْ﴾ [المائدة: ۵] یعني: او د هغو کسانو طعام (ذبیحه) چې کتاب ورکړی شوی دی تاسو ته حلاله ده.

نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه حکمونه سره متناقض واقع نه شوه؟

مونږ وایو چې: تناقض ځکه نشته چې اهل الکتابو په دوه ډوله ذبحه کوله: یو د الله ﷻ په نامه او بل د غیر الله په نامه. نو په یو ایت کښې یو ډول بیان شوی دی او په بل کښې بل ډول. لکه چې ځینو صحابه وو کرامو ویلي دي چې: «إِذَا سَمِعْتَ الْكِتَابِي يُسَمِّي بِغَيْرِ اسْمِ اللهِ فَلَا تَأْكُلْ»(۲) یعني: کله چې ته د اهل الکتابو څخه واورې چې د الله ﷻ د نامه څخه پرته په بل نوم ذبحه کوي نو هغه مه خوره.

سوال جواب

۱۴_ که څوک وایي چې: ایا د هغې مذبوحې خوراک حلال دی چې ذبحه یې یوازې د الله ﷻ په نامه وي خو سره د دې د غیر الله ﷻ دپاره نذر کړی شوی وي. یعنې چې د ذبحې په وخت کښې ورسره د غیر الله نوم یاد نه کړی شي مگر قصد او نیت یې د غیر الله نذر پوره کول وي.

مونږ وایو چې: دغه ذبیحه حلاله ده، حرامه نه ده. ځکه چې د شرعې په قانون باندې برابره ذبحه شوې ده(۳). هو! دا بېله خبره ده چې ذبح کوونکی په نذر بغیر الله باندې گناهگار دی.

مگر مونږ ته داسې ښکاري چې نوموړې مذبوحه که څه هم شرعاً حلاله ده مگر خوړل یې جائز نه دي، ترڅو نذر بغیر الله ته خلک ترغیب نه شي.

د همدې خبرې، چې ذبیحه حلاله وي خو خوړل یې حرام وي، لاندې څو مثالونه ولولئ:

الف: هغه ذبائح چې د فخر او تکبر په غرض ذبحه شوې وي لکه چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وایي چې: «إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنْ طَعَامِ الْمُتَبَارِيَيْنِ أَنْ يُؤْكَلَ»(۴) یعني: نبي کریم ﷺ منعه کړې ده چې د فخر کوونکو ډوډۍ وخوړله شي.

ب: چې د غیر الله د تعظیم دپاره ذبحه کړی شوې وي، که څه هم د غیر الله نوم ورباندې نه وي

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۱۶۰
(۲) أحکام القرآن للجصاص ج۱ ص۱۲۵
(۳) التفسیرات الأحمدیة ص۴۵
(۴) سنن أبي داود ج۲ ص۱۷۱

یاد شوی. په دې باره کښې یوه قیصه ولولئ:
په ۱۳٦۳/۷/۳ هـ ش نېټه د سوډان په هېواد کښې یو نړیوال اسلامي کانفرانس جوړ شوی وو
چې د مجاهدینو په استازیتوب پکښې زما په شمول اتو کسانو ګډون کړی وه. د سوډان خلکو د
جهاد په خاطر زمونږ ډېر تود هرکلی وکړ حتی چې په یوه کلي کښې یې زمونږ په ناخبرۍ کښې
زمونږ دغه غیر شرعي تعظیم هم وکړ، پسونه او اوښان یې د سړک په غاړه باندې ودرولي وه، څنګه
چې زمونږ موټر وربنکاره شوه دستي یې ذکر شوي څاروي حلال کړه، إنا لله وإنا إليه راجعون.
ج: د هغه څاروي غوښه چې هغه د غشو ویشتلو دپاره تړل شوی وي ترڅو پرې د غشو ویشتل او
یا په دې زمانه کښې د ټوپک ویشتل زده کړی شي او په پای کښې ذبحه شي.
أبو الدرداء رضي الله عنه وایي چې: «نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ أَكْلِ الْمُجَثَّمَةِ»[1] یعني: نبي کریم ﷺ منعه کړې
ده د هغې مذبوحې د خوړلو څخه چې هغه ژوندۍ د غشو ویشتلو دپاره تړل شوې وي ترڅو ورباندې
د غشو ویشتل زده کړی شي.
د همدې جملې څخه د غلا شوي او یا غصب شوي څاروي حکم هم دی.

د دې مسئلې یو نظیر

۱۵_ که یو سړی دارو درمل وخوري او ورباندې مســـت شي نو که په همدې حالت کښې خپله
ښځه طلاقه کړي طلاق یې نه واقع کېږي، مګر که په شرابو باندې مست شوی وه او طلاقه یې کړه
ورباندې طلاقېږي؛ ترڅو خلک د شراب څښلو څخه ځان ساتنه وکړي[2].

اضطرار څه ته وایي؟

۱٦_ اضطرار د هغه حالت څخه عبارت دی چې سړی د حرامو شیانو خوړلو ته مجبور کړی شي.
دغه حالت د لاندې دوه لارو څخه سړي ته وړاندې کېدلی شي:
الف: چې سړی وږی شي او د حرامو شیانو څخه په غیر بل شی نه وي چې خپل ځان پرې د مرګ
څخه بچ کړي، چې د لوږې مړ نه شي.
ب: چې کوم ظالم یې پرې په زور او اکراه باندې وخوروي، چې که وېې نه خوري وژل کېږي.
په دغو دواړو حالاتو کښې یې خوړل ورته عزیمت دی، یعنې که وېې نه خوري او مړ شي او یا
ووژل شي، ګناهګار دی[3].

مرداره او که پردی حق؟

۱۷_ که سړي ته د اضطرار په حالت کښې دوه صورتونه مخې ته شوه، یو دا چې په مرداره ځان
د مرګ څخه بچ کړي او بل دا چې پردی مال وخوري. کوم یو ورته بهتر دی؟

---
(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۲۷۲
(۲) هدایه کتاب الطلاق ج۲ ص۵۳
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۰٦. تفسیر البغوي ج۱ ص۱۴۱

په دې کښې حکم دا دی چې په پردي مال باندې چې اضطرار رفعه کړي بیا دې خو د مال خاوند ته د مال ضامن کرځي په دې باره کښې څه نور تفصیل او قیدونه هم شته[١].

ایا محرمات څلور دي؟

١٨ـ ځینو خلکو ته په دې مقام کښې داسې اشتباه ورلوېږي چې محرمات خو په څلورو کښې منحصر نه دي بلکې د دې څخه اضافه نور هم شته. لکه سپی، پیشو او نور. سره د دې چې دلته د «إِنَّمَا» په کلمه باندې ذکر شوي ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ ﴾ الآية چې صرف همدغه څلور حرام کړی شوي دي نه نور. ځکه چې ذکره شوې کلمه حصر افاده کوي.

خو د دې اشتباه لرې کول په لاندې طریقو سره کېدی شي:

الف. دلته قصر اضافي دی: چې کافرانو په خپلو خانو باندې ځینې حلال شیان حرام کړي وه. نو ورته وویل شوه چې په هغو کښې حراموالی نشته بلکې حراموالی د دغو څلورو څخه چې تاسو ورته حلال وایئ هغو ته تجاوز نه کوي او په همدې څلورو کښې منحصر دی. که څه هم نور حرام شته چې هغو ته تاسو هم حرام وایئ او یا اقلاً په هغو کښې سکوت کوئ.

ب. دلته قصر قلب دی: چې کافرانو دغه څلور شیان پاکیزه حلال ګڼل. نو ورته وویل شوه چې خبره بالکل سرچپه ده، دا حلال او پاکیزه نه دي، بلکې بې شکه حرام او خبائث دي. پاتې شوه د نورو محرماتو خبره، هغه دلته هیڅ مطرح نه ده.

د قصر اضافي او قصر قلب د ښه پېژندنې دپاره دې علم المعاني ته مراجعه وکړی شي[٢].

څلور شیان څلور کرته نازل شوي دي

١٩ـ څرنګه چې دغه څلور محرمات هغه وخت په خلکو کښې زښت ډېر رواج وه او ټولو ته ښه ښکارېده. مشرکان او اهل الکتاب ټول پکښې شریک وه، نو الله ﷻ په قرآن کریم کښې د تفصیل په تفاوت سره څلور کرته ذکر کړي دي، دوه ځلې په مدني سورتونو کښې او دوه ځلې په مکي سورتونو کښې. لکه:

الف. ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ ﴾ [البقرة: ١٧٣].

ب. ﴿ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةُ ﴾ [المائدة: ٣].

چې دا دواړه مدني سورتونه دي.

ج. ﴿ قُل لَّآ أَجِدُ فِى مَآ أُوحِىَ إِلَىَّ مُحَرَّمًا ﴾ [الأنعام: ١٤٥].

د. ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ ﴾ [النحل: ١١٥].

چې دغه دواړه مکي سورتونه دي.

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج١ ص٢٠٥
(٢) مختصر المعاني ص١٩٢

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَيَشْتَرُونَ بِهِۦ ثَمَنًا قَلِيلًا ۙ أُو۟لَٰٓئِكَ
مَا يَأْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ إِلَّا ٱلنَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشْتَرَوُا۟ ٱلضَّلَٰلَةَ بِٱلْهُدَىٰ وَٱلْعَذَابَ بِٱلْمَغْفِرَةِ ۚ فَمَآ
أَصْبَرَهُمْ عَلَى ٱلنَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ نَزَّلَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ ۗ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ ٱخْتَلَفُوا۟ فِى
ٱلْكِتَٰبِ لَفِى شِقَاقٍۭ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾ ﴾

[۱۷۴] بې شکه هغه کسان چې دوی هغه شی چې الله ﷻ نازل کړی دی پټوي چې هغه د الله ﷻ د کتاب څخه عبارت دی او وربانديې ناچیزه پیسې اخلي، همدغه خلک په ګېډو کښې نه خوري (نه اچوي)، مګر اور (پکښې اچوي)، او د دوی سره به نه الله ﷻ د قیامت په ورځ خبرې وکړي او نه به دوی د ګناه څخه پاک (تزکیه) کړي او دوی لره دردناک عذاب دی.

[۱۷۵] همدوی هغه کسان دي چې ضلالت یې په هدایت اخستی دی او عذاب یې په مغفرت رانیولی دی، نو دوی په اور باندې څومره ډېر کلک دي!

[۱۷۶] دا ذکر شوی بیان ځکه واقعیت لري چې بې شکه الله ﷻ هر یو کتاب په حقه نازل کړی دی او بې شکه هغه کسان چې په کتاب کښې اختلاف کوي په داسې عداوت کښې دي چې د (ببرته راتاوېدلو څخه) ډېر لرې دي.

ارتباط

لکه څنګه چې اهل الکتابو د نبي کریم ﷺ اوصافو ته تغیر ورکاوه او په خپل شکل باندې بې خلکو ته نه ښکاره کول ترڅو یې ونه پېژني او ایمان وربانديې رانه وړي او لکه څنګه یې چې د قبلې تحویل پېژانده چې حق دی خو هغه یې هم د خلکو څخه پټاوه، همدارنګه یې د الله ﷻ احکام هم خلکو ته لکه څنګه یې چې شان وه نه ښودل. بلکې شریعت یې د خپلو خانو تابع ګرځولی وه او په خپل طبیعت باندې یې ځینې شیان حلال کړي وه او په ځینو باندې یې د تحریم حکم کاوه.

نو په دې ایتونو کښې یو خل بیا الله ﷻ د حق پټوونکو جزا بیانوي، چې لنډیز یې په لاندې ډول سره وړاندې کوو:

د مطلب خلاصه

هغه کسان چې هغوی کله ما أنزل الله ته راوبلل شي نو:

۱ـ هغوی برسېره په دې چې پخپله یې متابعت نه کوي او وایي چې مونږ د خپلو پلرونو متابعت کوو، نورو خلکو ته هم موقع نه ورکوي چې په ما أنزل الله کښې فکر وکړي او متابعت یې وکړي، بلکې ما انزل الله د هغوی څخه پټوي او د دنیا ناچیزه متاع پرې اخلي. څوک چې دغسې لوی

جنایت د پیسو او ټکو دپاره کوي که بالفرض هغوی ته ټوله دنیا هم ورکړی شي بیا هم دېره ناچیزه او بې ارزښته ده چې بقا نه لري او د همدغې بدلې څخه ورته اور جوړېږي چې د قیامت په ورځ به یې په مرو ګېډو وخوري.

۲ـ دوی خو عوامو ته ذمه واري کوي چې په الله ﷻ باندې به مو وبښو او د ګناهونو پېټي به درڅخه لرې کړو مګر داسې نه ده، د دوی سره به الله ﷻ خبرې قدرې هم ونه کړي پاتې خو لا د شفاعت قبول، چې ورته ووایي چې فلانی وبښه. او نه به الله ﷻ دوی تزکیه کړي چې ګناهونه ورته عفوه کړي ترڅو دوی د شفاعت کولو جوګه شي، بلکې د قیامت په ورځ دوی ته مستقیماً دردناک عذاب متوجه دی.

نو چې کله خپل خانونه د عذاب څخه نه شي خلاصولی د بل چا به څه شفاعت وکړی شي او د عذابه به یې څه خلاص کړي.

۳ـ دوی به ولې په غضب باندې ککړ نه وي؟ دوی خو هغه خلک دي چې د هدایت په ځای خانونو ته ضلالت اختیاروي او د مغفرت په عوض خانونو ته عذاب غوره کوي، سره د دې چې هدایت او مغفرت چې د شفاعت کولو ذرائع دي، دواړه نن ورځ د خانونو دپاره ګټلی شي. مګر دوی دغه دواړه ضائع کړه او خانونه یې ورباندې کانه اچولي دي، په مقابل کښې ورځ په ورځ په ضلالت او عذاب باندې کلکېږي او منګولې ورباندې خښوي.

عجیبه خلک دي هرڅومره دلایل چې ورته وویلی شي او هرڅومره چې د عذاب څخه وډارول شي بیا هم د خپلو کړو وړو څخه لاس نه اخلي.

۴ـ دوی څکه د همدې سرنوشت سره مخامخ کېږي چې الله ﷻ هر یو کتاب په حقه نازل کړی دی چې خلک ترې استفاده وکړي.

خو دوی یې پټوي (که څه هم ټول کتاب نه پټوي مګر د یو حکم پټول او د ټول کتاب پټول یو شی دی) او د خلکو د استفادې مخه نیسي، پیسې ورباندې اخلي او تجارت یې ورباندې پیل کړی دی چې سات په سات یې جنایت درنېږي، ترڅو چې آخر د ختم او مهر درجې ته رسېږي.

۵ـ ولې به د مهر درجې ته نه رسېږي؛ څوک چې د الله ﷻ په کتاب کښې تجزیه او تبعیض اچوي چې ځینې ښکاره کوي او ځینې پټوي، هغه خپل خان په داسې عداوت کښې اچولی دی چې د حق څخه روزمره فاصله پیدا کوي او ترې لرې کېږي.

نو څوک چې د دغسې لوی خیر مخه نیسي د دغسې لویې جزا سره به مخامخ کېږي.

توضیحات

۱ـ د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه روایت دی چې ذکر شوي ایتونه د یهودانو د مشرانو په باره کښې نازل شوي دي چې د خپلو تابعانو او کشرانو څخه به یې هدایا او تحفې اخستې، خو کله چې نبي کریم ﷺ مبعوث شو نو دوی د همدغو تحفو په قطعه کېدلو وډار شوه او د نبي کریم ﷺ هغه

خصوصیات (چې دوی ته په خپلو کتابو کښې معلوم وه) د کشرانو څخه پټ کړه[۱].

خینو مفسرینو دا هم روایت کړې ده چې د یهودو مشرانو او واکدارانو، د علماوو څخه په دغه وخت کښې چې لا نبي کریم ﷺ نه وه مبعوث شوی پوښتنه وکړه چې د آخر الزمان پیغمبر په هکله په تورات کښې څه شته او که نه؟

دوی ورته وویلې چې مونږ په تورات کښې ګورو چې د آخر الزمان پیغمبر "محمد" نوم دی. سود، شراب، ډمبازي او د وینو تویول به منعه کړي. خو کله چې مبعوث شو بیا یې ترې پوښتنه وکړه چې رښتیا دا هغه آخر الزمان پیغمبر دی؟ دوی وویلې چې: نه، دا هغه نه دی؛ ترڅو هغوی ورباندې پیسې ونه دروي او مقرره جیره ورته جاري وساتي[۲].

برسېره په دې خینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې دوی به حتی د عربو څخه هم تحفې او هدایا ترلاسه کولې. ځکه چې هغوی د دوی پلرونو ته په درنه سترګه کتل او دوی ورته علماء ښکاریدل چې په خینو مسائلو کښې به یې همدوی ته رجوع کوله[۳].

مګر د دې ټولو سره سره ذکر شوی حکم عام دی، د شان نزول خاص مورد ورباندې څه اثر نه غورځوي، نو په محمدي (ﷺ) امت کښې چې څوک حق پټوي او د دنیا ناچیزه متاع ترلاسه کوي هم په همدې حکم کښې شامل دی.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: خوراک خو ضرور په ګېډه کښې اچول کېږي نو که د ﴿ فِي بُطُونِهِمْ ﴾ کلمه نه وی ذکره شوې هم معنی یې معلومېده، نو په دې کښې څه حکمت دی چې په صراحت سره ذکره شوه؟

مونږ وایو چې: خینو مفسرینو کرامو ویلي دي چې د دې دپاره ورسره ذکره شوه چې "أكل" یعني "خوړل" کله-کله مجازاً د رانیولو په معنی سره اخستل کېږي لکه چې وایي: "فُلَانٌ أَكَلَ أَرْضِي" فلاني مې ځمکه وخوړه یعنې ویې نیوله.

نو کله چې په بطن باندې صراحت وشو نو دغه احتمال یې لرې کړ[۴]. الله ﷻ قدرت لري چې همدغه د رشوت مالونه ورته د قیامت په ورځ اور وګرځوي او ګېډې یې ورباندې ډکې کړي.

مګر مونږ ته دا ښه ښکاري چې په دې کښې مطلب دا دی ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د ګېډې ذکر په اکثره وخت کښې د حرص څخه نمایندګي کوي لکه چې زمونږ په محاوره کښې هم دا ډول استعمال شته چې فلاني سړی په حرامو باندې خپله ګېډه ډکه کړې ده. د همدې کبله حارص سړي ته خېټو وايي.

(۱) التفسیر الکبیر ج۵ ص۲۸
(۲) البحر المحیط ج۱ ص۴۹۱
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۰۶
(۴) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۳۴

لنډه دا چې د ﴿ فِى بُطُونِهِمْ ﴾ کلمه د یو پلوه د دوی په حرص باندې دلالت کوي او د بله پلوه د عذاب د شدت څخه هم کنایه کېدلی شي چې عذاب یې دومره شدید دی چې په مره ګېډه دی نو که دغه کلمه نه وی نازله شوی نه به د هغوی په حرص باندې څه شي دلالت کړی وی او نه د عذاب په شدت باندې.

د حق پټوونکو سره به الله ﷻ خبرې ونه کړي

۳_ که څوک وایې چې: په بل ځای کښې الله ﷻ فرمایي چې کافرو (دوزخیانو) ته به ووایي چې: ﴿ ٱخۡسَـُٔواْ فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴾ [المؤمنون:۱۰۸] یعنې: چیغې شئ په دوزخ کښې او خبرې مه کوئ؛ نو دا خو هم یو ډول خبرې دي، ایا د دې آیت ﴿ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ ﴾ سره یې څه مناقضه نه راځي؟

مونږ وایو چې:

الف: ځینو مفسرینو کرامو ویلي دي چې د خبرو نه کول د غضب څخه کنایه ده. یعني: الله ﷻ به په دوی باندې په غضب وي[۱].

ب: ځینو ویلي دي چې د رحمت خبرې به ورسره ونه کړي، چې دا د غضب د خبرو کولو سره څه منافات نه لري[۲].

مګر مونږ ته هغه جواب ښه ښکاري چې پخوا مو ورته اشاره کړې ده چې دوی به عوامو ته وعدې ورکولې چې شفاعت به مو وکړو او ستاسو په باره کښې به د الله ﷻ سره خبرې وکړو ترڅو چې تاسو ته نجات درکړو، نو الله ﷻ د دوی دغه خیال رد کړ.

دوی به تزکیه هم نه شي

۴_ نو په دې تقدیر د عدم تزکیې معنی هم واضحه کېږي چې دوی خپل خانونه د ګناه څخه پاک ګڼل او د عوام فریبۍ دپاره به یې ویلې چې مونږ الله ﷻ د ګناه څخه تزکیه کوي. نو الله ﷻ د دوی دغه باطله عقیده ور رده کړه، چې دوی به هیڅکله د شفاعت کولو لیاقت ونه لري.
برسېره په دې، په دوزخ کښې د دوی تعذیبول د دې دپاره نه دي چې دوی د ګناه څخه پاک شي او بیا جنت ته لاړ شي لکه چې ګناهګاران مؤمنان په دوزخ کښې تزکیه کېږي او بیا جنت ته ځي، بلکې دوی به هلته همیشه وي.

په کتاب کښې اختلاف

۵_ د حق پټوونکو د الله ﷻ یو کتاب هم بې اختلافه نه دی پرېښی، بلکې په هر یوه باندې به بې په انتخابي ډول سره عمل کاوه، کوم یو حکم به یې چې په طبعه برابر وه هغه به یې قبلاوه او چې نه به وه، نو نه به یې قبلاوه.

---
(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۳۵
(۲) تفسیر کبیر ج۵ ص۳۰

څرنګه چې طبائع مختلف دي چې څوک یو شی خوښوي او څوک بل شی، نو د همدې کبله به د دوی په منځکښې اختلاف هم واقع کېده، چا به په یو حکم رشوت اخست او چا په بل، بلکې یو سړی به هم په یوه موقع کښې یو حکم پټاوه او په بل ځای کښې بل حکم"(١). الله ﷻ فرمایي: ﴿ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ ٱلْكِتَـٰبِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ﴾ [البقرة: ٨٥] ایا نو تاسو په ځینې کتاب باندې ایمان راوړئ او په ځینې یې نه راوړئ.

امکان لري چې دوی به د قرآن کریم په باره کښې د مشرکانو شاګردي هم کړې وي او لکه چې هغوی به چا وربانديې د شعر، چا د جادو او چا د خانه جوړ شوي نومونه ایښودل. دوی به هم په قرآن کریم باندې دغـــې مختلف نومونه ایښې وي.

سوال جواب

٦ـ که څوک وایي چې: د "ما أصبرهم" کلمه خو په عربي ژبه کښې د تعجب دپاره ده او تعجب خو د الله ﷻ سره مناسب نه دی، ځکه چې دا خو په یو ناآشنا شي باندې د علم راتلـلو په سبب صورت نیـــي چې مخکښې یې وربانديې علم نه وي؟.

مونږ وایو چې:

الف: دغه کلمه په دې مقام کښې د تعجب دپاره نه ده، بلکې د تعجیب دپاره ده چې باید خلک د دوی د کلکوالي او د دوی د جرئت څخه په تعجب کښې شي او ورته حیران شي چې په باطله لار باندې څومره کلک دي او دوزخ ته په څومره جرئت وررروان دي.

ب: او یا دلته هغه تعجب مراد دی څنګه چې د الله ﷻ د شان سره مناسب وي لکه چې دا معنی د [البقرة:١٥] ایت لاندې ښه واضحه شوې ده.

﴿ لَّيْسَ ٱلْبِرَّ أَن(١) تُوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ وَلَـٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ وَٱلْكِتَـٰبِ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ وَءَاتَى ٱلْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِۦ ذَوِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَـٰمَىٰ وَٱلْمَسَـٰكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ وَٱلسَّآئِلِينَ وَفِى ٱلرِّقَابِ وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ وَٱلْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَـٰهَدُوا۟ ۖ وَٱلصَّـٰبِرِينَ فِى ٱلْبَأْسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَحِينَ ٱلْبَأْسِ ۗ أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ ۖ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾ ﴾

[١٧٧] پوره اطاعت (چې د الله ﷻ رضا وربانديې حاصله شي) صرف دا نه دی چې خپل مخونه مشرق طرف ته واړوئ او یا مغرب ته، مګر کامل اطاعت د هغه چا اطاعت دی چې ایمان یې(٢)

(١) التفسیر الکبیر ج٥ ص٣٧

الله ﷻ باندې، او په ورستنۍ ورځ باندې، او په ملائکو باندې، او په ټولو کتابونو باندې او په ټولو پیغمبرانو باندې راوړي وي او هم خپل مال د محبت سره-سره د قرابت خاوندانو ته، یتیمانو ته، مسکینانو ته، د لارې بچي (مسافر) ته، سوال کوونکو ته، (او غلامانو ته) د غاړو په ازادولو کښې ورکوي او هم لمونځونه ودروي او زکاتونه ورکوي او هم په خپل عهد باندې وفاکوونکي وي کله چې عهد وکړي (وفا ورباندې کوي) او هم صبر کوونکي وي چې په سختیو کښې، په مرضونو کښې او د سختۍ (جهاد) په وخت کښې صبر کوي.
دوی هغه کسان دي (چې خپل اطاعت یې) ربښتیا کړ او همدوی متقیان دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ دغه ایت د وړاندینیو ایتونو سره د لاندې وجوهو د کبله اړوند لري.
الف: کله چې قبله کعبه شریفه وګرځوله شوه نو اهل الکتابو او منافقانو بدګې د اسلام مخالفینو هیڅ داسې یوه ذریعه پرې نه ښودله چې د دوی په فکر په هغې ذریعې سره په اسلام باندې څه وروکی یا غټ عیب لګېدلی شو او دوی ونه لګاوه د مثال په توګه شکونه یې خلکو ته وړاچول چې نبي کریم ﷺ فکري قرار او ثبات نه لري، او د تحویل څخه پخوا چې څوک مړه شوي دي د هغوی ایمان او عمل باطل شو. نن دی که سبا محمد ﷺ به مشرکانو ته وروګرځي باید چې د محمدي (ﷺ) شریعت په وړاندې ببولو کښې څوک خان شهید نه کړي او داسې نور.
بالآخره د نبي کریم ﷺ د رسالت معلومات یې پټ کړه او د خپلو پلرونو متابعت یې د هغه ﷺ په متابعت باندې غوره وګاڼه. د دې ټولو هلو خلو باعث دا وه چې د مسلمانانو قبله کعبې شریفې ته ولې ورتاو کړی شوه؟.
نو په دې ایتونو کښې دوی پوه کړی شوه چې تقوی او دینداري خو یوازې په قبله کښې منحصره نه ده که تاسو ربښتیا دومره د الله ﷻ دوستان یاست او د الله ﷻ په محبت باندې ډېر کلک ولاړ یاست نو دغه احکام عملي کړئ چې د ایمان او تقوی عملي تصدیق مو وکړی شي او معلومه شي چې تاسو په دین باندې ډېر خواخوږي یاست.
ب: په وړاندینیو ایتونو کښې د حق پټوونکو په باره کښې د سخت عذاب ذکر شوی وه، نو امکان لري چې اهل الکتابو به ویلي وي چې مونږ خو اهل قبله یاستو څه مشرکان او د هریان خو نه یو چې مونږ ته به دومره لوی عذاب راکول کېږي.
نو په دې ایتونو کښې وروښودله شوه چې تاسو خو یوازې په دې نه شئ خلاصېدلی چې یوې قبلې ته ودرېږئ په داسې حال کښې چې نه مو عقیده برابره ده، نه عمل او نه انساني معاشرت. نو تاسو په کوم دلیل سره خپل خانونه د نورو کافرانو څخه بهتر ګڼئ سره د دې چې ټول کړه وړه مو د هغوی په شان دي.
ج: امکان لري چې ځینو مسلمانانو به هم اهل الکتابو ته څه باتې وهلې وي چې زمونږ قبله

ستاسو څخه جدا شوه نور نو په هر صورت مونږ ستاسو څخه بهتر یو.
نو په دې اینونو کښې د اشارې په توګه مسلمانان هم پوه کړې شوه چې یوازې په قبله باندې ستاسو د هغوی څخه نه شئ بهتر کېدلی ترڅو چې ټول اسلام عقیدةً او عملاً تسلیم نه کړئ.
نو په دې تقدیر د قیامت تر ورځې پورې ټولو مسلمانانو ته د عبرت درس شو چې محض په همدومره خبره باندې نجات نه شئ موندلی چې اهل قبله یاست ترڅو چې د اسلام په ټولو احکامو کښې ورداخل نه شئ.
لکه چې په [۲۰۸] ایت کښې په همدې مطلب باندې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱدۡخُلُواْ فِي ٱلسِّلۡمِ كَآفَّةً ﴾ الآية یعنې: ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو په ټول اسلام کښې داخل شئ.
۲_ نو خلاصه یې داسې راخېژي چې: یوې قبلې ته مخ وراړول د الله ﷻ د هغو احکامو څخه نه دي چې هغه په ټولو ادیانو کښې د تبدیل قابل نه دي. د همدې کبله تاسو ته په کار دي چې د قبلې تحویل د خپلې تقوی او دینداری معیار ونه ګرځوئ. که تاسو رښتیا با تقوی خلک یاست او د ایمان په ادعا کښې صادق یاست لاندې احکام عملي کړئ او خپل کلکوالی پکښې ښکاره کړئ، چې په ټولو ادیانو کښې ثابت احکام دي. هغه دا دي:
الف: په الله ﷻ باندې ایمان راوړل، چې دائمي حکم دی، نو واحد لا شریک یې وګڼئ، نه داسې چې یا ورسره عُزَیر ؑ او یا عیسی ؑ شریک وګرځوئ او نه داسې چې د ده ﷻ محبت د پلرونو د محبت څخه یا ټینګ کړئ او یا یې ورسره برابر کړئ.
ب: په وروستنۍ ورځ باندې عقیده کول، چې هلته ټول خلک د الله ﷻ په حضور کښې ودرېږي او هر چا ته به لکه څنګه چې د الله ﷻ د عدل غوښتنه ده همغسې فیصلې ورکړې شي، داسې نه لکه چې تاسو وایئ چې مونږ ته دوزخ نشته، زمونږ دپاره جنت دی که دوزخ ته لاړ شو هم، هغه به د څو ورځو څخه اضافه نه وي.
ج: په ملائکو باندې په رښتیني توګه ایمان راوړل، چې دوی ټول د الله ﷻ اطاعت کوونکي بندګان دي او پیغمبرانو ته د وحې د وړلو مسئولیت د همدوی په غاړه دی، داسې نه لکه چې تاسو وایئ چې مونږ د جبرائیل امین ؑ سره دښمني او عداوت لرو.
د: په ټولو کتابو باندې ایمان راوړل، نه داسې چې د الله ﷻ یو کتاب منئ لکه تورات او یا انجیل، مګر د الله ﷻ بل کتاب نه منئ لکه قرآن، او داسې نه لکه چې په یو کتاب (تورات) کښې ځینې احکام منئ او ځینې نه منئ.
هـ: په ټولو پیغمبرانو باندې عقیده کول، داسې نه چې ځینې درته پیغمبران ښکاري، او ځینو نورو ته د دروغژنانو نسبت کوئ.
و: د خپل مال ورکول. سره د دې چې مال درباندې ګران دی او مینه او محبت ورسره لرئ خو به لاندې کسانو باندې یې په اخلاص سره انفاق کوئ.

اول: په خپلوانو او اقاربو باندې. برابره خبره ده چې نسبي خپلوان وي او که سببي، لکه د ښځې پلار، د مېړه خپلوان او د مېړه دپاره د ښځې خپلوان.

دوهم: په بې پلاره ماشومانو باندې، خصوصاً چې لا پلار یې په جهاد کښې شهید شوی وي چې ددې په نفقه باندې مصرف کوئ او هم په تعلیم او تربیه.

دریم: په مسکینانو باندې، چې د ډېر مسکنت د کبله په خاورې ناست وي چې یا بالکل څه نه لري او یا څه لري خو ګذاره یې ورباندې نه کېږي.

څلورم: په مسافر باندې، چې نه څوک پېژني او نه د چا سره بلد وي، ته به وایې چې د لارې بچی دی حتی چې په ښځو وختونو کښې لا بالکل ملګری هم نه لري. نو دغه کس که څه هم په وطن کښې څه دارایي لري خو په لاس کښې یې څه نه وي.

پنځم: په سوال کوونکو باندې، ترڅو هغوی خالي لاس ونه رټئ (ونه شړئ).

شپږم: په غلامانو باندې، چې په بیه یې اخلئ او بیا یې ازادوئ، او یا هغه مکاتب غلام وي چې د خپل خان قیمت نه شي پوره کولی. او بالآخره په قرضدارانو باندې چې د قرض څخه یې خلاص کړئ.

مګر تاسو خو په دې عوض چې د ذکر شوو کسانو سره کومک وکړئ د هغوی مالونه خورئ، حق پټوئ او د هغوی څخه پرې تحفې او هدایا ترلاسه کوئ.

ز: لمونځونه ودرول او ټول حقوق یې اداء کول، حال دا چې تاسو ترې نور خلک منعه کوئ.

ح: د خپلو مالونو فرض کړی شوی زکات ورکول، مګر تاسو خو نه نفلي انفاق کوئ او نه فرضي.

ط: په خپلو عهدونو باندې وفا کول، برابره خبره ده چې د بندګانو سره عهدونه وي او که د الله ﷻ سره عهدونه وي. تاسو خو په خپل یو عهد باندې هم نه ودرېږئ: ﴿أَوَكُلَّمَا عَٰهَدُواْ عَهْدًا نَّبَذَهُۥ﴾ [البقرة: ۱۰۰] یعنې: او ایا هر کله چې یهودان عهد وکړي یو عهد. هغه شاته ګوزاروي.

ي: خپل ثبات او استقامت قوي ساتل، چې په یو حالت کښې هم حوصله د لاسه ورنه کړئ.

د مثال په ډول:

اول: په فقیرۍ او نادارۍ کښې شکایتونه نه کول، او د الله ﷻ په امر باندې راضي کېدل او فیصله یې منل.

دوهم: په زخمونو، دردونو او مرضونو باندې صبر کول او بیا خصوصاً د جهاد تکلیفونه ګالل.

دریم: د جنګ په وخت کښې ښه په مېړانه جنګېدل. هسې نه چې خپل پیغمبر ﷺ ته جواب ورکړئ چې: ﴿فَٱذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَٰتِلَآ إِنَّا هَٰهُنَا قَٰعِدُونَ﴾ [المائدة: ۲۴] یعنې: نو ته او رب دې لاړ شئ نو جهاد وکړئ مونږ به همدلته ناست یو.

کله چې تاسو ذکر شوي احکام نه شئ عملي کولی او یا یې نه عملي کوئ او خپله تقوی مو موازي په قبله کښې خلاصه کړې ده، نو معلومه شوه چې تاسو دغه جارو جنجال د تقوی د امله نه

دی بلکې د خپل ریاست او خپلو قلنګونو د راغونډولو دپاره دی او بس. که د دینداری د املاه وی نو ذکر شوي د دینداری کارونه به مو کړي وی.

توضیحات

۱ـ د لاندې څو لغاتو معناوې ولولی:

الف د "بِرّ" کلمه د صداقت او اطاعت څخه عبارت ده چې په مقابل کښې یې عقوق (نافرمانی) استعمالیږي[۱] په دې مقام کښې ترې هغه اطاعت او صداقت مراد دی چې په هغو باندې الله ﷻ راضي کیږي.

نو د معنی حاصل بې داسې کیږي چې: نه مشرق ته مخ اړول اطاعت ګڼل کیږي او نه مغرب ته، او نه پکښې د الله ﷻ رضا حاصلیږي لکه چې تاسو خیال کوئ ای اهل الکتابوا، بلکې اطاعت، صداقت او د الله ﷻ د رضا سبب "إطَاعَةُ مَنْ آمَنَ" الآية د هغه چا اطاعت دی چې هغه ایمان راوړی وي... تر آخره پورې.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه نصاراوو خان ته مشرق (ختیځ) قبله ګرځولې وه او یهودو هغې خاصې تیرې ته مخ وراړاوه چې هغه په بیت المقدس کښې ده، خو ځرنګه چې د مدینې منورې یهودانو ته بیت المقدس په غربي طرف کښې پروت وه، نو ځکه دوی غرب ته په لمانځه باندې ودریدل. لکه چې همدا موضوع د همدې سورت د [۱۴۵] ایت لاندې پوره شرحه شوې ده.

ب: "ابْنِ السَّبِيلِ" د مسافر څخه عبارت دی. او دا ځکه چې هر کله یو شی د بل شي سره زیات ملازمت ولري، نو په محاوراتو کښې یې یا د پلار په نامه یادیږي او یا د زوی، بلکې چې مونږ به مجاهد ته د جهاد بچی وایو او یا لکه چې د نحوې علم ته د "علومو پلار" وایي. نو ځرنګه چې د مسافر ټول سروکار د لارې سره وي نو په عربي ژبه کښې ورته ابن سبیل (د لارې بچی) وایي، ته به وایې چې د لارې څخه زیږیدلی دی، او لار یې مور ده.

ج: ﴿ٱلْبَأْسَآءِ﴾ د "بُؤْس" څخه اخستله شوې ده چې د شدت په معنی سره ده. د همدې کبله یې عبد الله بن مسعود ﷺ د فقر په شدت سره تفسیر کړی دی[۲]، او په ﴿وَحِينَ ٱلْبَأْسِ﴾ کښې شدید جنګ مراد دی[۳]. کله-کله ورته د شدید کلمه صفت هم واقع کیږي چې شدت یې لا قوي کیږي لکه چې فرمایي: ﴿بَأْسُهُم بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ﴾ [الحشر: ۱۴] یعنې: خپلمنځي جنګ یې ډېر زښت ډېر شدید او سخت دی

د: "الضَّرَّاء" کلمه د "ضُرّ" څخه اخستله شوې ده، چې د بدحالی معنی ورکوي، برابره خبره ده چې دغه بدحالي د هر حیثه وي، مثلاً د مال د کمبود څخه، د علم د کمبود څخه، د صحت د کمبود

(۱) مفردات الراغب ص۳۷؛ لسان العرب ج۴ ص۵۱
(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۴۳
(۳) تفسیر القاسمي ج۳ ص۵۳

... یا د نورو شیانو د کمبود څخه. خو په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د صحت په کمبود سره تفسیره کړې ده. یعنې چې د مرض په حالت کښې صبر کوونکې وي[۱].

که څه هم د صبر خایونه زښت ډېر دي، مګر دغه درې خایونه فقر، مرض، جهاد په دې مقام کښې خاص کړی شوه چې په دغو حالتونو کښې صبر کول سخت دي، نو هر څوک چې په دغو حالتونو کښې صبر وکړی شي هغه به هر خای کښې صبر کولی شي، او په هیڅ خای او هیڅ حالت کښې استقامت او حوصله د لاسه نه ورکوي.

په پنځو شیانو عقیده خپلول

۲_ د عقایدو په باره کښې صرف په پنځو شیانو (په الله ﷻ، په آخره ورځ، په ملائکو، په کتابونو او په پیغمبرانو علیهم السلام) باندې د ایمان راوړل د کامل اطاعت نښه ښودل شوې ده، که څه هم مؤمن به شیان خو نور هم شته. دا ځکه چې:

الف: اهل الکتابو په همدغو پنځو باندې په صحیح صورت سره ایمان نه وه راوړی، نو ورته وښودل شوه چې ستاسو سعادت په دې کښې دی چې په دغو پنځو باندې مو خپله عقیده سمه کړئ.

ب: څوک چې په دغو پنځو باندې ایمان راوړي هغه به ضرور د دین په ټولو ضروریاتو باندې ایمان راوړي، ته به وایې چې ورته ویل شوي وي چې په ټولو عقیدوي شیانو ایمان راوړئ.

د مال ورکړه او محبت

۳_ په خینو وختونو کښې د مال ورکول (خیراتول) د محبت په حالت کښې نه وي لکه چې د سرې څخه څه خوراکي شیان اضافه شي او د انتقال وسائل هم ورسره نه وي، بیا نو فکر وکړي چې همدلته یې پرېږدم چې سپی یې وخوري او بوی وکړي، د هغه څخه دا ښه ده چې کوم فقیر ته یې ورکړم. داسې نور هم ډېر مثالونه شته، مګر لاندې یو مثال یې بل هم ولولئ چې:

یوه ورځ د نبي کریم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې: یا رسول الله د کومې صدقې اجر زیات دی؟ نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې: «أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَخْشَى الْفَقْرَ وَتَأْمُلُ الْغِنَى وَلَا تُمْهِلُ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ قُلْتَ لِفُلَانٍ كَذَا وَلِفُلَانٍ كَذَا وَقَدْ كَانَ لِفُلَانٍ»[۲] یعنې: چې ته په داسې حال کښې خیرات وکړې چې جوړ یې، په مال کښې دې رغبت هم وي، د فقیرۍ خطر هم درسره وي، او د غنا آرزو هم لرې، او هغه وخت ته یې پرېنږدې چې سا دې ستوني ته راوخېژي، بیا نو وایې چې د فلانې دې دومره وي او د فلانې دې دومره وي، په دغه وخت کښې خو ستا د وینا څخه په غیر هم د فلانې دي.

نو د مال انفاق هلته د کامل اطاعت څخه نمایندګي کوي چې د محبت په حال کښې وي او بس. لکه چې فرمایي: ﴿ لَن تَنَالُوا۟ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُوا۟ مِمَّا تُحِبُّونَ ﴾ [آل عمران: ۹۲] یعنې: هیڅکله به

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۴۳
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۱۹۰

تاسو تر هغه پورې اطاعت نه وبه رسېږئ چې ترڅو د هغو مالونو څخه انفاق وکړئ چې تاسو ورسره محبت لرئ.

په خپلوانو باندې د خيرات اجر ډېر دی

۴ـ د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه زوجه (بي بي زينب رضي الله عنها) په يوه اوږده حديث کښې وايي چې: نبي کريم ﷺ څخه مې د بلال رضي الله عنه په خوله پوښتنه وکړه چې زه په خپل مېړه او يا په هغو يتيمانو باندې چې زما سره اوسېږي خيرات وکړم، دا خيرات مې کېږي؟

نو نبي کريم ﷺ ووېل چې «نَعَمْ لَهَا أَجْرَانِ أَجْرُ الْقَرَابَةِ وَأَجْرُ الصَّدَقَةِ»[۱] يعنې: هو، دې لره دوه اجره دي، يو يې د قرابت اجر دی او بل يې د خيرات اجر دی.

ايا سوالګر ته څه ورکول ضروري دي؟

۵ـ که څه هم نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې «مَنْ سَأَلَ النَّاسَ أَمْوَالَهُمْ تَكَثُّرًا فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرًا فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ»[۲] يعنې څوک چې د خلکو څخه مالونه په سوال غواړي د دې دپاره چې خپله سرمايه پرې غټه کړي نو بې شکه هغه په حقيقت کښې د اور سرکوټې غواړي نو خوښه يې چې لږ اخلي او که ډېرې.

دا خو د سوال کوونکي په باره کښې وه. اما د هغه چا دپاره چې سوال کوونکي ورته ودرېږي او څه ترې وغواړي نبي کريم فرمايي «لِلسَّائِلِ حَقٌّ وَإِنْ جَاءَ عَلَى فَرَسٍ»[۳] يعنې: سوال کوونکي حق لري که څه هم په اس باندې سور راشي. يعنې چې سړې ورباندې ګومان کوي چې دی به فقير نه وي خکه په اس باندې سور دی.

مونږ وايو چې: که سوال کوونکي ته څه ورکړی شي او يا ورنه کړی شي مګر رټل او توبيخول يې ښه کار نه دی. لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿وَأَمَّا ٱلسَّآئِلَ فَلَا تَنۡهَرۡ﴾ [الضحی: ۱۰] يعنې: او هر چې سوال کوونکی دی نو هغه مه رټه.

د خيرات خورو ترتيب

۶ـ په ايت شريف کښې چې د خيرات ور کسان په کوم ترتيب سره ذکر شوي دي غالبه دا ده چې ارتياوې به يې هم په همدغه ترتيب سره وي. خکه چې په اوله درجه کښې مستحقين خپلوان دي، چې سړی يې په ارتياوو باندې د هر چا څخه مخکښې خبرېږي او هغوی ورته اميد هم کوي چې خيرات به راکړي. په دې باندې علاوه نور خلک هم ورته په دې ګومان خيرات نه ورکوي چې فلانی (غني خپلوان) به ورته يا خيرات ورکړی وي او يا به يې ورکړي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۹۸
(۲) صحيح مسلم ج۱ ص۳۳۳
(۳) سنن ابي داود ج۱ ص۲۳۵

په دوهمه درجه کښې یتیمان دي چې سرپرست نه لري، نو غالبه دا ده چې نوموړي به محتاج وي چې خپله هم توانايي نه لري.

په دریمه درجه کښې مسکینان دي چې مسکنت او فقیري یې د حالت څخه معلومېږي، که څه هم سوال نه کوي.

په څلورمه درجه کښې مسافران دي چې دوی هم په پردي وطن کښې وي امکان لري چې اړتیا به یې پوره نه وي. شاید چې په افراد (ابن السبیل) سره به د دې دپاره نازل شوی وي چې دا ډول خلک د نورو په نسبت لږ وي که نه نو په جمعیت (ابناء السبیل) سره به یې نزول موندلی وی.

په پنځمه درجه کښې سوال کوونکي دي چې سړی دا ګومان کوي چې سوال به د مستی څخه نه کوي او محتاج به وي.

په شپږمه درجه کښې مکاتبین دي چې د مولا سره یې د ازادۍ خبره کړې وي خو خپل قیمت په لاس کښې نه لري، که کومک ورسره وکړی شي ترڅو د غلامۍ څخه ژر خلاص شي بده نه ده.

مونږ ته خو د قرضدارانو قرض خلاصول هم په ﴿ وَفِي ٱلرِّقَابِ ﴾ کښې داخل ښکاري؛ ځکه چې د نوموړي سر هم په یوه وجه سره د مال والا په لومه کښې بند دی.

سوال جواب

۷ـ که څوک وایي چې: الله ﷻ خو د مال ورکړه یو ځل بیان کړه چې د مصارفو شپږ ځایونه یې ورته وټاکل چې خپلوان او نور دي، نو په دې کښې څه حکمت دی چې دوهم ځل یې په ﴿ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ سره ذکر کړه، ایا دا تکرار نه دی؟

مونږ وایو چې:

الف: هلته نفلي خیرات مطلب وه او دلته فرضي صدقات مطلب دي، نو حاصل یې داسې کېږي چې په کامل اطاعت کښې څوک نه په نفلي انفاق باندې صرفه کوي او نه په فرضي باندې، مګر څرنګه چې د فرضي انفاق مستحقین په [التوبة: ۶۰] ایت کښې بیان شوي دي، نو ځکه دلته ونه ښودل شوه او یوازې د نفلي انفاق مصارف بیان کړی شوه.

په نوموړي ډول باندې د تکرار مخه نیول ځکه بهتر دي چې:

اول: هلته د انفاق په مستحقینو کښې مطلق خپلوان ښودل شوي دي او ښکاره ده چې په خپلوانو کښې خو ځیني داسې شته چې زکات ورباندې نه خلاصېږي، نو معلومه شوه چې هلته نفلي انفاق مطلب دی او بس.

دوهم: په قرآن کریم کښې چې کله فرضي صدقات ذکر کېږي نو اکثره د لمانځه سره مقارن او پیوسته وي نو معلومه شوه چې دلته فرضي صدقات (زکات) مطلب دي.

هو! په فرضي انفاق باندې نفلي انفاق مخکښې ذکر کړی شو او مستحقین یې هم ورته وښودل ترڅو د مالدارو رغبت ښه وراضافه کړی شي او انفاق ته ښه مشغول شي.

ب: د غنیانو په مالونو کښې د زکات څخه په غیر نور حقوق شته، نو په اولني انفاق کښې د زکات څخه په غیر نور حقوق مطلب دي لکه چې لاندې دلایل وړباندې دلالت کوي:

الف: یوه ورځ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «إِنَّ فِي الْمَالِ لَحَقًّا سِوَى الزَّكَاةِ»[۱] یعني: یقیناً ضرور په مال کښې د زکات څخه په غیر نور حقوق هم شته او بیا یې همدغه ایت شریف د استدلال په توګه ولوست چې اوس پکښې بحث کوو.

ب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: «لَيْسَ الْمُؤْمِنُ الَّذِي يَشْبَعُ وَجَارُهُ جَائِعٌ إِلَى جَنْبِهِ»[۲] یعني: هغه څوک مؤمن نه دی چې په مړه ګېډه یې خوري او په څنګ کښې یې ګاونډي وږی وي.

ج: د ټولو مسلمانانو په دې خبره باندې اجماع او اتفاق دی چې کله د چا اړتیا د ضرورت حالت ته ورسېږي نو په نورو خلکو باندې واجبه ده چې ضرورت یې پوره کړي او د مرګ څخه یې بچ کړي، که څه هم زکات وړباندې فرض نه وي. او که خلکو دغه اشد ضرورت نه پوره کاوه نو روا ده چې اسلامي حکومت یې په زور سره ترې واخلي[۳].

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: د علي رضي الله عنه څخه روایت دی چې په زکات سره ټول فرضي صدقات نسخه شوي دي[۴]، نو معلومه شوه چې د زکات څخه په غیر نور حقوق په غنیانو باندې نشته.

مونږ وایو چې: د دې جواب ډېر واضحه دی، ځکه چې د صحابي رضي الله عنه قول د نبي کریم ﷺ د حدیث په مقابل کښې لکه چې وړاندې ذکر شوه څه مقاومت نه شي کولی او د اعتبار قابل نه دی. نو په کار ده چې لاندې تاویل یې وکړی شي:

اول: د علي رضي الله عنه مقصد دا دی چې هغه فرضي صدقات نسخه شوي دي د کومو اندازه چې د شریعت د پلوه تعین شوې وي لکه زکاتونه. داسې مطلب نه دی چې هر ډول حقوق یې نسخه کړي دي.

دوهم: د علي رضي الله عنه د حدیث مطلب دا دی چې په عادي حالاتو کښې خبره همداسې ده او داسې یې مطلب نه دی چې په اضطراري حالاتو کښې هم وړباندې بل حق نشته.

یو اعرابي تحلیل

۹ـ په عربي ژبه کښې دا قانون دی چې کله کله په معطوفاتو کښې د یو معطوف اعراب ته تغییر ورکوي ترڅو لوستونکي د هغه اهمیت ته متوجه شي، د همدې قبیلې څخه په ذکر شوي ایت شریف کښې د ﴿وَالصَّابِرِينَ﴾ کلمه هم ده چې په ﴿مَنْ آمَنَ﴾ باندې عطفه ده، هغه خو د "لٰكِنَّ"

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۱۴۳
(۲) السنن الکبری للبیهقي ج۱۰ ص۵
(۳) روح المعاني ج۲ ص۴۷؛ تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۴۲
(۴) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۴۸۵؛ روح المعاني ج۲ ص۴۷۰

پاره خبر دی او محلاً مرفوع دی نو باید چې معطوف یې "وَالصَّابِرُونَ" لوستل شوی وی.
مګر ځرنګه چې صبر یو عظیم الشان صفت دی چې ټول عبادت او حتی ایمان هم وربورې تړلی دی؛ نو دلته یې اعراب ته تغییر ورکړی شو؛ ترڅو لوستونکي ورته ښه متوجه کړي. که بالفرض تغییر نه وی ورکړی شوی نو اهمیت ته به یې د چا نه وی پام شوی.
نو مفسرينو کرامو يې تقدير "أَمْدَحُ الصَّابِرِينَ" ګڼلی دی، یعنې: چې د صبر کوونکو مدحه کوم.
مګر مونږ ته داسې ښکاري چې د ﴿مَنْ ءَامَنَ﴾ کلمه د مضاف په حذف سره ده او په حقیقت کښې محلاً مجروره ده ترڅو یې خبریت صحت ومومي. نو تقدير به یې داسې شي چې: (وَلٰكِنَّ الْبِرَّ بِرُّ مَنْ آمَنَ)، یعنې: مګر پوره اطاعت د هغه چا اطاعت دی چې ایمان یې راوړی وي، تر آخره پورې.
نو ﴿مَنْ ءَامَنَ﴾ دوه محلي اعرابه لري، یو قریب، چې هغه رفعه ده او د مضاف لحاظ پکښې نشته او ﴿وَٱلْمُوفُونَ﴾ ورباندې عطف دی، او بل بعید، چې هغه جر دی او د مضاف لحاظ پکښې ساتل شوی دی او ﴿وَٱلصَّٰبِرِينَ﴾ ورباندې معطوف دی.
زمونږ په تعریب باندې یوه کلمه "بِرُّ" حذفه راځي او د مفسرينو په تعریب سره دوه کلمې "بِرُّ، أَمْدَحُ" حذف مومي، او دا خو واضحه ده چې د دوه حذفو څخه یو حذف بهتر دی.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِصَاصُ فِى ٱلْقَتْلَى ۖ ٱلْحُرُّ بِٱلْحُرِّ وَٱلْعَبْدُ بِٱلْعَبْدِ وَٱلْأُنثَىٰ بِٱلْأُنثَىٰ ۚ فَمَنْ عُفِىَ لَهُۥ مِنْ أَخِيهِ شَىْءٌ فَٱتِّبَاعٌۢ بِٱلْمَعْرُوفِ وَأَدَآءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَٰنٍ ۗ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ۗ فَمَنِ ٱعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾ وَلَكُمْ فِى ٱلْقِصَاصِ حَيَوٰةٌ يَٰٓأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾﴾

[۱۷۸] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! په تاسو باندې د وژل شوو د کبله قصاص (مساوات) فرض کړی شوی دی. اصیل په اصیل سره، او غلام په غلام سره، او زنانه په زنانه سره.
نو هر څوک (قاتل) چې ده لره د خپل (وژلی شوي) ورور (د وارثانو) د پلوه د قصاص لږ څه برخه درعفوه کړی شي، نو په (وارث باندې) په معروفه شرعي طریقې سره (د دیت) غوښتنه لازمه ده (که بالکل یې عفوه نه وه کړې) او (په قاتل باندې) هغه ته د دیت ورکول لازم دي.
ذکر شوی حکم ستاسو د رب د جانبه (په تاسو باندې) تخفیف او (تاسو ته) لوی رحمت دی.
نو څوک چې د دې څخه وروسته (د معروفې شرعي کړنلارې څخه) تجاوز وکړي نو هغه لره دردناک عذاب دی.
[۱۷۹] او تاسو لره په قصاص کښې (عظیم الشان) ژوند دی، ای د عقل خاوندانو! (عمل پرې وکړئ)، شاید چې تقواداران شئ.

ارتباطونه

که څه هم ځینو مفسرینو د ذکر شوو ایتونو دپاره څه شان نزول لیکلی دی[1]، مګر شان نزول د مفهوم په عموم باندې څه تاثیر نه کوي. نو ځکه مونږ وایو چې دا ایتونه د مخکښې سره د لاندې وجوهو د کبله ارتباط لري.

الف. په هغو ایتونو کښې اهل الکتابو ته ورښودله شوې وه چې خپله تقوی یوازې په قبله کښې مه خلاصه کوئ. د الله ﷻ نور احکام هم عملي کړئ، او مسلمانان هم په غوږ باندې وهلې شوې وه او د اشارې په توګه ترې همدغه غوښتنه شوې وه.

دلته همغه خبره په صراحت سره بیانه کړې شوې ده چې خپله دینداري د الله ﷻ په ټولو احکامو کښې ښکاره کړئ. لکه قصاص، وصیت، روژه، د حرام مال نه خوړل، حج، جهاد او داسې نور.

ب. په مخکښې ایتونو کښې بیان شوي وه چې په خپل عهد باندې وفا کول او صبر، استقامت کلک ساتل د الله ﷻ کامل اطاعت دی. اوس د همدې خاپه څخه وروسته د همدغو دوارو عملي صورتونه بیانېږي چې لنډ مطلب یې دا دی:

د مطلب خلاصه

ای مومنانو! تاسو د اهل کتابو په شان مه کېږئ چې خپله ټوله دینداري یې یوازې په قبله کښې خلاصه کړې ده، بلکې تاسو خپله دینداري د الله ﷻ په ټولو احکامو کښې ښکاره کړئ. نو:

۱ـ د ټولو څخه وړاندې د وژل شوو د بدل اخستلو په هکله مساوات وکړئ. یعنې قصاص باید صرف په قاتل پورې منحصر کړئ. برابره خبره ده چې هغه اصیل وي او که کم اصل وي، ښځه وي او که نارینه وي.

د اهل کتابو په شان مه کوئ چې هغوی د قاتل په عوض غیر قاتل وژني. مثلاً که د قاتل کورنۍ کمزورې وه نو د اصیل په عوض کم اصل وژني او د نارینه په عوض ښځه وژني. بالمقابل که د مقتول کورنۍ کم اعتباره وه نو د کم اصل په عوض اصیل او د زنانه په عوض نارینه وژني. که دا کار مو وکړ نو وفا بالعهد به مو څرګنده شي ځکه چې دا ټول د اسلام عهدونه دي او عمل ورباندې فرض دی.

۲ـ هو! کوم یو قاتل ته چې د وژل شوي ورور د وارثانو د پلوه لږ څه عفوه هم وکړه شي چې ټول وارثان ورته د قصاص څخه تېر شي او یا ورته یو کس عفوه وکړي، نو په دې صورت کښې:

الف. په وارثانو باندې لازمه ده چې قصاص پسې ونه ګرځي او صرف هغه شي پسې هلې ځلې وکړي چې په شرعه کښې پېژاندل شوی دی. چې هغه دیت دی.

یعنې په دې صورت کښې دې دیت وغواړي که چرته یې عفوه په همدې شرط باندې کړې وه او

[1] تفسیر کبیر ج۵ ص۰۵ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۴۲

که بې قیدو شرطه یې عفوه کړې وه بیا دې بالکل د دیت څخه هم تېر شي.
ب: په قاتل باندې لازمه ده چې دیت په ډېر ښه سلوک باندې وارثانو ته وسپاري، ټول وي او که بعضې، لږ ورته ښکاري او که ډېر.
قاتل باید وارثان په تکلیف نه کړي چې نن یې درکوم او سبا یې درکوم. لکه هغوی چې ورسره احسان وکړ او د قصاص څخه ورته تېر شوه نو باید چې دی هم احسان وکړي او د هغوی شکریه وکړي او په احسان باندې یې پښېمانه نه کړي، او هم باید چې د هغوی د عفوې څخه بده استفاده ونه کړي چې تکبر او انانیت یې لا پسې قوي شي او ورته ووایي چې د دیت څخه هم تېر شئ او که نه نو بل کس درڅخه وژنم.

۳ـ دا چې الله ﷻ درته درې لارې جائزې وګرځولې (قصاص، دیت، بالکل عفوه) دا ستاسو دپاره په احکامو کښې تخفیف دی نو د دې تخفیف سره سره باید چې په تعمیل کښې یې نه قاتلین سستي وکړي او نه د مقتول وارثان، او هم د الله ﷻ د پلوه رحمت او مهرباني ده چې باید دواړه جانبه یې مراعات وکړي، نو هر چا یې چې مراعات ونه کړ، یا یې سستي وکړه او یا یې د حده تجاوز وکړ نو هغه به د دردناک عذاب سره مخامخ شي.

۴ـ که وارثان د عفوې یا دیت څخه وروسته قاتل ووژني نو دوی به پرې په دنیا کښې قصاص شي او په آخرت کښې به د دوزخ په عذاب معذب شي. او که قاتل دیت ورنه کړي او یا نور عداوت ښکاره کړي نو په دنیا کښې یې د تعذیب وظیفه اسلامي حکومت ته ورکړه شوې او د آخرت جزا خو یې په مخې کښې ده.

۵ـ د اسلام مخالفین به د قصاص په حکم کښې هم درته ډېرې وسوسې درواچوي او دا به یو وحشي کار وګڼي مګر داسې نه ده، په دې کښې ستاسو دپاره ژوند دی، چې دا حکم عملي کړئ د خپل ژوند په خوند به پوه شئ، لانجه به د قاتل په قصاص باندې ختمه شي، د جانبینو د زړونو څخه به کینه ووځي او د دوستۍ زمینه به برابره شي، خلک به ترې عبرت واخلي، څوک به ناجائز قتل ته اقدام نه کوي او کمزوري خلک به څوک حقیر نه ګڼي او هم به څوک د خپل رسوخ او قوت څخه بده استفاده نه کوي. بالآخره د پیغور خبره به هم بالکل د منځه لاړه شي او د شیطان د شیطانت دروازه به په کلکه وتړله شي.

۶ـ خو په دې فایدو باندې د عقل خاوندان پوهېږي، هغه کسان چې یا بالکل عقل نه لري او یا عقل لري خو خائنونه یې په ناداني او جهالت وهلي وي، امکان لري چې د هغوی د تشویش څخه خلاص نه شي، مګر تاسو ورته هیڅ التفات مه کوئ او په خپل دین باندې منګولې خښې کړئ چې تقوی مو ورځ په ورځ قوي شي او د دغسې دښمنانو مقاومت وکړی شئ او صبر او حوصله د لاسه ورنه کړئ
که دا کار مو وکړ نو تاسو به ریښتیا تقواداران شئ، په قصاص باندې او بلکې په ټولو حدودو باندې به قائم اوسئ او مساهله به پکښې نه کوئ

توضیحات

۱ـ د "قصاص" کلمه په لغت کښې متابعت او د بل ځا په قدم باندې تللو ته وایي، مګر د مساوات او برابرۍ معنی یې په ضمن کښې پرته ده. د همدې کبله نوسي ته (چې نوکان وربانديې برابر کوي) "مقص" وایي چې دواړه څواوې سره برابرې دي، او قیصه خوان ته "قصاص" وایي چې باید خبرې یې د واقع سره برابرې وي.[1]

په قصاص باندې ځکه دا نوم ایښودل شوی دی چې د قاتل وژل د مقتول د وژلو سره مساوي او برابر دي. نه په کښې افراط شته چې د قاتل په عوض غیر قاتل ووژل شي، او نه په کښې تفریط شته چې د مقتول وژل هدر او ضائع شي او قاتل یې ورباندې ونه وژل شي.

د قصاص اخستل د ټولو مؤمنانو وظیفه ده

۲ـ د قصاص د حکم عملي کول د ټولو مؤمنانو فریضه ده. د همدې کبله دوی ټول مخاطب وګرځول شوه[2] چې ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ الآیة ترڅو د یو پلوه دوی وپوهول شي چې د قصاص اجراء کول د ایمان غوښتنه ده او د ځا چې ایمان کمزوری وي هغوی دا حکم نه شي عملي کولی، او د بله پلوه ورڅرګنده شي چې باید ټول مؤمنان د مقتول ملګري او کومکیان وي ترڅو د هر کمزوری سرې هم وکولی شي چې قصاص واخلي.

مګر څرنګه چې ټولو مؤمنانو د عمومي مصالحو دپاره د یو مؤمن سره بیعت کړی دی او هغه یې د خپلو ځانو د پلوه وکیل ګرځولی دی نو د مسلمانانو په مشر (اسلامي حاکم) باندې د قصاص اجراء کول فرض دي. د همدې کبله یې ترې په ﴿ كُتِبَ ﴾ سره تعبیر وکړ چې په شریعت کښې د فرضي حکم دپاره استعمالیږي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې هر کله د قصاص اجراء کول فرض شوه نو باید چې د دیت اخستل بالکل حرام شي. ځکه چې دیت خو هله اخستل کیږي چې د قصاص څخه تنازل وکړی شي.

مونږ وایو چې د قصاص اجراء کول د ټولو مؤمنانو وظیفه ده د همدې کبله هغوی عفوه نه شي کولی او نه دیت اخستلی شي. اما د مقتول په وارث باندې د قصاص اخستل فرض نه دي، عفوه هم کولی شي او دیت هم اخستلی شي یعنې قصاص د وارثانو حق دی او د مؤمنانو وظیفه ده.

په همدې مطلب باندې لاندې دوه دلیلونه دلالت کوي:

الف په همدې ایت کښې د ﴿ فَمَنْ عُفِىَ لَهُۥ مِنْ أَخِيهِ شَىْءٌ ﴾ کلمات نازل شوي دي، نو معلومه شوه چې فرضیت یې په عدم عفوې باندې مقید دی.

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۴۹، تفسیر المنار ج۲ ص۱۲۵

(۲) تفسیر ابو السعود ج۱ ص۱۹۵، تفسیر القاسمي ج۳ ص۵۶

ب: د مقتول د وارث په باره کښې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا ﴾ [الإسراء:۳۳] يعنې بې شکه د مقتول وارث کومک کړی شوی دی چې الله ﷻ هم ورسره کومک کوي او د ټولو مؤمنانو وظيفه هم صرف کومک دی او بس. داسې نه ده چې که خوشاله وي او که خپه قصاص به اخلي.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: په ټولو مؤمنانو کښې خو قاتل هم داخل دی لکه په ﴿ مِنْ أَخِيهِ ﴾ کښې چې ورته اشاره شوې ده او الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ﴾ [الحجرات:۱۰] يعنې: بې شکه ټول مؤمنان وروڼه دي، ترڅو يې چې د مسلمان قتل حلال نه وي ګڼلی نه کافر کېږي.
نو ايا په قاتل باندې هم د خان وژل فرض دي؟

مونږ وايو چې: هو! په قاتل باندې فرض ده چې خپل ځان قصاص کولو ته تسليم کړي، او فرار ترې ونه کړي؛ لکه چې ماعز ؓ د زنا حد (رجم) ته خپل ځان تسليم کړی وه[۱].

ايا اصيل په کم اصل او يا سړی په ښځه قصاص کېدلی شي؟

۵_ که څه هم په ايت شريف کښې د مثال په توګه اصيل په اصيل، کم اصل په کم اصل، او ښځينه په ښځينه باندې د قصاص کېدلو حکم ذکر شوی دی، مګر حکم عام دی. لاندې ټولو صورتونو ته هم شامل دی:

الف: چې قاتل اصيل وي او مقتول غلام وي، او يا بالعکس قاتل غلام وي او مقتول اصيل وي.

ب: چې قاتل نارينه وي او مقتول زنانه وي، او يا بالعکس قاتله زنانه وي او مقتول نارينه وي.

نو د نارينتوب يا حريت صفات په قصاص باندې څه تاثير نه غورځوي. لکه رنګ، علم، صحت، روغوالی چې عيب ونه لري او يا داسې نور صفات چې څه اثر نه لري. هو! مؤثر يوازې ايمان دی او بس، چې په کافر باندې مؤمن نه وژل کېږي.

په همدې مطلب باندې لاندې دوه دلايل دلالت کوي:

الف: الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَآ أَنَّ ٱلنَّفْسَ بِٱلنَّفْسِ ﴾ [المائدة: ۴۵] يعنې: په يهودانو باندې مو په تورات کښې فرض کړي وه چې يو نفس دې په بل نفس باندې قصاص کړی شي. او قانون دا دی چې د پخوانيو کتابونو حکم مونږ ته تلاوت شي او رد نه کړی شي، لکه دلته چې نه دی رد کړی شوی؛ نو هغه زمونږ دپاره هم حکم وي.

نو هر کله چې دلته صرف نفس په نفس سره ښودل شوی دی او د ذکورت او انوثت، او هم د حريت او عبديت هيڅ قيد نشته نو معلومه شوه چې په دې ايت شريف کښې چې اوس د بحث لاندې دی هم څه تقييد نشته.

[۱] جامع الترمذي ج۱ ص۱۷۱

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْمُسْلِمُونَ تَتَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ»[۱] يعنې: د مسلمانانو وينې سره يو تربله سيالې دي. يعنې يو تربله سره قصاص کېږي.

چې دلته هم صرف د ايمان وصف ښودلی شوی دی او بس.

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې: اهل الذمه کافر چې د مؤمن د لاسه قتل کړی شي، ورباندې قصاص کېدلی شي او که څنګه؟

مونږ وايو چې: د ځينو علماوو کرامو په نزد ورباندې نه شي قصاص کېدلی ځکه چې مقتول ايمان نه لري کافر دی او نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْمُؤْمِنُونَ تَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ وَهُمْ يَدٌ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ وَيَسْعَى بِذِمَّتِهِمْ أَدْنَاهُمْ أَلَا لَا يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ»[۲] يعنې: د مؤمنانو وينې سره يو تر بله سيالې دي، دوی په نورو باندې يو قوت دی، د دوی ډېر کمزوری هم کافرانو ته امان ورکولی شي. اګاه اوسئ! مؤمن دې په کافر باندې ونه وژل شي او نه دې د عهد خاوند په خپل عهد کښې ووژل شي.

مګر د امام أبو حنيفه رحمه الله عليه او د ځينو نورو علماؤ کرامو په نزد بايد چې په اهل الذمه کافر مقتول باندې مسلم قاتل قصاص شي. ځکه چې:

الف: اهل الذمه کافرانو خو د همدې دپاره جزيه منلې ده چې اسلام يې د سر او مال د حفاظت تضمين کوي، که د هغوی وينه د مسلمانانو د وينې په شان ونه ګڼله شي نو دا به يو ډول خيانت وي او د «وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ» څخه به مخالفت وي.

هو! د ذکر شوي حديث د «أَلَا لَا يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ» د وړاندې او ښېرته څخه څرګندېږي چې د کافر څخه د اهل الذمه وو څخه په غير بل کافر مطلب دی، نه اهل الذمه کافر.

ب: په حدودو او معاملاتو کښې اهل الذمه د مسلمانانو په شان ګڼل کېږي[۳].

پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وايي چې: ايا په يو مقتول باندې ډېر کسان قصاص کېدلی شي که چېرې دوی ټول په قتل کښې شريک وي؟

مونږ وايو چې: هو، قصاص کېدلی شي لکه عمر ﷺ چې د صنعاء په ښار کښې په يو سړي باندې پنځه يا اوه نفره قصاص کړه او بيا يې وفرمايل چې: «لَوْ تَمَالَأَ عَلَيْهِ أَهْلُ صَنْعَاءَ لَقَتَلْتُهُمْ جَمِيعًا»[۴] يعنې: که د صنعاء د ښار ټول اوسېدونکي ورباندې راغونډ شوي وی نو ټول به مې وژلي وی.

---

(۱) سنن ابي داود ج۲ ص۲۶۷
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۶۷
(۳) التفسيرات الاحمدية ص۵۱
(۴) موطا الامام مالک ص۵۲۲

د قصاص په سقوط کښې د عفوې اثر

۸_ د قصاص د سقوط دپاره که بالفرض د یو زر حقدارانو وارثانو څخه یو کس عفوه وکړي هم قصاص ورباندې ساقطېږي. ځکه چې په عفوه باندې که څه هم ډېره کمه عفوه وي شبهه پیدا کېږي او په حدودو کښې شبهه د اجراء منځه نیسي[1]

برسېره په دې پخپله ایت شریف کښې هم په همدې مطلب باندې لاندې دلایل شته.

الف. په عفوه کښې مجهوله صیغه «عُفِيَ» ذکره شوې ده، که یو کس هم عفوه وکړي د "عُفِيَ" مجهوله صیغه تحقق مومي. که بالفرض "عَفَى" معلومه نازله شوې وی نو بیا به ضرور عفوه کوونکي تعین شوي وی چې ټول وارثان دي، نو د یو وارث په عفوه به قصاص نه وی ساقط شوی.

ب: عفوه د "شيْءٌ" په کلمه باندې تعبیر شوې ده چې ډېرې لږې عفوې ته هم عفوه ویلی شي.

په کوم یو قتل باندې قصاص لازم دی؟

۹_ که څه هم په دې ځای کښې مونږ د فقهي ټول احکام نه شو رانقلولی مګر فقط همدومره لیکو چې ناجائز قتل لاندې اقسام او ډولونه لري:

الف: قتل عمد: د هغه قتل نوم دی چې بالغ سړی په قاتله آله باندې قصداً یو مسلمان یا اهل الذمه کافر ووژني، چې په ټوپک، توره، زهرو، تیږه او یا بل داسې شي باندې دا عمل سرته ورسوي چې د هغه سره ژوند عادةً ختمېږي. لکه په اور کښې اچول او یا په اوبو کښې غرقول.

ب: قتل شبه عمد: د هغه قتل نوم دی چې وړاندې صفتونه پکښې ټول موجود نه وي. مثلاً په سوک، څپېړه باندې څوک ووژل شي او داسې نور.

ج: قتل خطا في القصد: د هغه قتل نوم دی چې قاتل په قصد کښې خطا شي. مثلاً د ښکار په ګومان مسلمان مړ کړي چې په دې پوه نه وي چې نوموړی انسان دی.

د: قتل خطا في الفعل: د هغه قتل نوم دی چې قاتل ښکار او انسان پېژني او په ښکار باندې ډز وکړي خو ښکار بچ شي او انسان پرې مړ شي. او یا یې انسان د سره نه وي لیدلی او یوازې ښکار ګوري مګر مرمۍ یې په انسان باندې اصابت وکړي.

ه: قتل شبه خطا: دا د هغه قتل نوم دی چې بې ارادې د چا څخه څوک ووژل شي. مثلاً د خوب په حالت کښې مور ماشوم لاندې کړي. او یا د لوړ بام څخه په چا باندې څوک راولوېږي او هغه مړ شي.

و: قتل بالتسبیب: دا هغه قتل ته وایي چې سړی د قتل سره څه عملي ارتباط ونه لري خو د قتل سبب ګرځېدلی وي. مثلاً څوک چرته کوهی وکني او کوم وخت پکښې بل څوک ولوېږي او مړ شي.

د دغو ټولو قتلونو څخه یوازې په اول ډول کښې قصاص لازمېږي او بس.

---

[1] فتح القدیر شرح الهدایة ج۵ ص۲۴۹

جائز قتلونه څو ډوله دي؟

۱۰ـ جائز قتلونه هم لاندي ډولونه لري:
الف: د قصاص قتل، چې بل مسلمان يا اهل الذمه کافر يې وژلی وي.
ب: د زاني قتل (رجم)، چې ـالعياذ باللهـ زنا يې کړې وي او محصن وي.
ج: د هغه مسلمان قتل چې د حربي کافرانو سره همکاري کوي که څه هم پخپله نه وي کافر شوی. مثلاً په روان جهاد کښې چې څوک کمونستانو ته د مجاهدينو جاسوسي کوي او د وسلې په نوعيت او مقدار باندې يې خبروي او داسې نور کارونه ورته کوي.
د: هغه مسلمان چې د ذکرو شوو حربي کافرانو سره د جنګ په ميدان کښې په خپله خوښه ولاړ وي او يا په زور ودرول شوی وي، مجاهدينو ته يې وژل روا دي او نور کار يې د الله ﷻ سره دی.
هـ: په څمکه کښې د مفسدانو قتل. لکه د غلو، قطاع الطريقو (لارې شکوونکو) او داسې نورو.
و: د مرتد قتل، چې ـالعياذ باللهـ د اسلام څخه واوړي (کافر شي).

په ياد ولرئ!

۱۱ـ په ياد ولرئ چې د ارتداد دپاره دا ضرور نه ده چې د کلمې څخه منکر شي او د "لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ" څخه انکار وکړي، بلکې د اسلام د هر يو قطعي حکم څخه چې انکار وکړي او يا د اسلام هر يو حکم سپک وګڼي او مسخرې ورباندې وکړي پرې کافر کېږي که څه هم کلمه وايي.
په افغانستان کښې چې مونږ ګورو د خلقيانو او پرچميانو (کمونستانو) د کفر او ارتداد دپاره فقط همدا خبره هم بس ده چې هغوی کمونيزم په اسلام باندې وراندې ګڼي او ورته معزز ښکاري او اسلام ورته سپک ښکاري. دوی وايي چې اسلام سړی په ګېډه نه شي مړولی او کور، کالي، ډوډۍ چاته نه شي ورکولی او کمونيزم يې ورکولی شي نو د اسلام څخه کمونزم بهتر دی، العياذ بالله.
دا هم په ياد ولرئ چې مرتد کافر په کلمه ويلو او د لمانځه په کولو او يا د روژې په نيولو نه مسلمانېږي ترڅو چې د هغې منحرفې عقيدې څخه بېرته اسلام ته راوا نه وړي په کومې باندې چې کافر شوی دی. نو بايد چې مجاهدين د ډاکتر نجيب او نورو کمونستانو په کلمو باندې ونه غولېږي.

ايا قصاص د الله ﷻ رحمت دی؟

۱۲ـ د قتل په باره کښې د تورات حکم قصاص وه او د انجيل حکم عفوه وه[1]، الله ﷻ په قرآن کريم کښې د مسلمانانو دپاره په دې باره کښې درې لارې ښودلې:
الف: قصاص.
ب: ديت (خون بها).
ج: عفوه.

(۱) تفسير القرطبي ج۲ ص۲۴۴: التفسير الکبير ج۵ ص۰۰ تفسير البغوي ج۱ ص۱۴۶

نو کله چې الله ﷻ د مقتول په وارثانو باندې قصاص لازم ونه ګرځاوه او نورې دوه لارې يې هم ورته پرانستلې نو معلومه شوه چې دا د الله ﷻ د پلوه لوی تخفيف او لوی رحمت دی، په ځينو وختونو کښې او هم ځينې وارثان د قصاص څخه ديت او عفوې ته ترجيح ورکوي. مثلاً د سړي يو زوی بل زوی قتل کړي، نو پلار ته يې کله ناکله عفوه واره داره ښکاري خصوصاً لا په هغه وخت کښې چې پخپله بوډا وي او درېم زوی هم ونه لري.

همدارنګه امکان لري چې د ځينو مقتولينو وارثانو ته د اقتصادي بحران په وخت کښې ديت واره دار ښکاره شي، که د تورات او انجيل په شان يوه لاره متعينه او فرض وی نو د ذکر شوو استفادو مخه به بنده وی.

ايا په قصاص کښې ژوند دی؟

۱۳ـ الله ﷻ په ډېره بليغه او جامعه جمله ﴿ وَلَكُمْ فِي ٱلْقِصَاصِ حَيَوٰةٌ ﴾ کښې د قصاص حکمتونو ته اشاره کړې ده. دا ځکه چې الله ﷻ په دې پوهېده چې د قصاص په باره کښې به د اسلام دښمنان ډول ـ ډول تشويشونه او اعتراضونه وړاندې کړي او په همدې قانون باندې به د وحشي قانون نوم کېږدي، لکه چې همدغه خبره مونږ د انګلستان د راديو (BBC) څخه واورېدله.

نو الله ﷻ خلک يو ځل ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا ﴾ د مؤمنانو په نامه، او بل ځل ﴿ يَٰٓأُولِي ٱلْأَلْبَٰبِ ﴾ د هوښيارانو په نامه باندې د قصاص عملي کولو ته دعوت کړه؛ ترڅو دوی د ايمان په قوت او د عقل په رڼا باندې د مخالفينو د تشويشاتو په مقابل کښې مقاومت وکړی شي.

مونږ هم د قصاص د حکمتونو پوره بيان هوښيارانو ته سپارو يوازې د مثال په ډول لاندې څو حکمتونه ليکو:

الف: وحشيان خو هغه خلک دي چې په جنايتکار قاتل باندې ترحم کوي او په بې ګناه مظلومانو مقتولينو باندې يې زړه نه سوزي، که په يوه مقتول باندې قاتل ووژل شي نور مظلومان به ژوندي پاتې شي.

ب: کله چې يو قاتل قصاص شي نو نور ظالمان به ترې عبرت واخلي او د مظلوم وژلو ته به قصد نه کوي چې په نتيجه کښې به پخپله هم ژوندی پاتې شي او بل مظلوم به هم ونه وژل شي.

ج: په قصاص سره به د وژلو سلسله فقط په دوه کسانو (قاتل او مقتول) باندې ختمه شي او داسې اوږدوالی به ونه کړي چې په کلونو کلونو دوام وکړي او په زرګونو خلک پکښې د جانبينو څخه مړه شي. لکه چې همداسې عادت په جاهليت کښې جاري وه[1].

د: برسېره په دې لکه چې په قصاص کښې دنياوي ژوند شته، د آخرت ژوند هم پکښې نغښتی دی. چې په دې تقدير باندې د متخاصمو ډلو لاسونه يو تر بله په وينو نه سره کېږي او د دوزخ د اور څخه نجات پيدا کوي.

---

[1] تفسير القرطبي ج۲ ص۲۵۶؛ التفسير الکبير ج۵ ص۶۲

ه: که قاتل په مقتول باندې قصاص نه کړی شي او مطمئن شي، نو هغه نورو قتلونو ته لاس اچوي او حتی په آخر کښې داسې حالت ته رسېږي چې د وژلو څخه خوند او لذت اخلي. لکه چې همدا خبره د اوسني جهاد په جریان کښې مونږ ته په تجربه ثابته شوي ده.

په دې باره کښې د [البقرة:۷] ایت لاندې نور معلومات هم لیکلی شوي دي، والحمد لله ﷻ.

افغانستان او قصاص

۱۴_ په افغانستان کښې چې لا د سلوال جهاد نه وه پیل شوی په ټولو افغانانو او په تېره بیا په پښتنو کښې د قصاص د نه عملي کولو د کبله د یوه سړي په قتل سره په زرونو نور خلک وژل شوي دي، هر یو طرف به د مقابل لوري څخه د قدر او عزت سړی واژه که څه هم هغه به قاتل نه وه، په کلونو-کلونو به یې روغه نه کېدله او د دواړو جانبو ژوند به تریخ وه او ازاد به نه شوه ګرځېدلی او د کوره به نه شوه وتلی، تا به ویلې چې ټول مړه دي.

خو الحمد لله! د جهاد د پیل سره ټول، مجاهدین ګرځېدلي دي او پخوانی بدی او لانجې یې د پښو لاندې کړې دي. هو! په سلو کښې یو یا دوه کسه به په پخواني جهالت باندې روان وي چې ټولو خلکو ته بد ښکاري او په کرکه ورته ګوري.

الله ﷻ ته امید کوو چې په افغانستان کښې اسلامي حکومت قائم کړي چې حدود جاري کړي ترڅو افغانان بېرته د جهالت عادتونو ته ورتاو نه شي.

﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا ٱلْوَصِيَّةُ لِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾ فَمَنۢ بَدَّلَهُۥ بَعْدَمَا سَمِعَهُۥ فَإِنَّمَآ إِثْمُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ خَافَ مِن مُّوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٨٢﴾ ﴾

[۱۸۰] په تاسو باندې په هغه وخت کښې چې ستاسو یو کس ته مرګ حاضر شي فرض کړی شوې ده که چېرې مال یې پرېښوده (درلوده) چې مور او پلار او نورو خپلوانو ته په انصاف (عدل) سره په هغه باندې وصیت وکړي، دا په متقیانو باندې حق دی.

[۱۸۱] نو څوک یې چې د هغه څخه وروسته تبدیل کړي چې ښه یې اورېدلي وي (هرڅوک چې وي وصي وي او که شاهد) نو بې شکه د تبدیلی ګناه یې په هغو کسانو باندې ده چې (وصیت یې) تبدیل کړی دی.

بې شکه الله ﷻ اورېدونکی دی (د موصي وصیت یې اورېدلی دی) او پوه دی (چا چې تغییر کړی دی هغه ورته معلوم دی).

[۱۸۲] نو هغه څوک چې د موصي څخه په سهوې خطا او يا قصدي خطا باندې پوه شي (او د خطر څخه وډار شي) نو د جګړمارانو په منځکښې اصلاح وکړي (وصيت تغيير کړي) نو په هغه باندې څه ګناه نشته. بې شکه الله ﷻ ښښونکی او مهربان دی.

ارتباط

دلته د ښه اطاعت يو بله نمونه بيانېږي، البته د وړاندې سره يې ارتباط دا دی چې کله په يو قاتل باندې د قصاص حکم وکړی شي نو هغه داسې ګڼل کېږي لکه مرګ چې ورته حاضر شوی وي. نو هغه ته په کار دي چې په همدې حال کښې هم د الله ﷻ اطاعت هېر نه کړي او د خپل مال د توزيع په باره کښې هغسې توصيه وکړي څنګه چې الله ﷻ ورته امر کوي، او د هغسې توصيي څخه ځان وساتي چې هغه د کافرانو او د بې دينو خلکو عادت دی.

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! په هيڅ حالت کښې د الله ﷻ اطاعت مه هېروئ که څه هم تاسو ته مرګ حاضر شي او يقين مو راشي چې نور پاتې کېدونکي نه ياستو، نو لکه د صحت په وخت کښې مو چې محبوب مال په خپلوانو او يتيمانو او نورو باندې مصرفاوه همدارنګه د مرګ په حالت کښې هم د مور او پلار او نورو خپلوانو حق مه هېروئ او په وصيت سره يې راژوندی کړئ، ترڅو د ختکدن په حالت کښې هم د لوی اطاعت (برّ) څخه بې برخې نه شئ او ترڅو ستاسو د مرګ څخه وروسته هم تاسو د ابرارو څخه وشمېرل شئ.

۲ـ مګر دغه وصيت په معقوله طريقه وکړئ او د انصاف او عدل مراعات بايد پکښې وساتئ. که څه هم دا کار د هر مؤمن فريضه ده مګر په ديندارو او تقوادارانو باندې لازمه ده چې عملي يې کړي او د خولې په وينا اکتفاء ونه کړي.

۳ـ هو! که تاسو په انصاف سره وصيت وکړئ او خپله غاړه خلاصه کړئ او بيا پکښې بل څوک (لکه شاهدان او يا هغه څوک چې هغه ته د وصيت چارې سپارل کېږي) بې انصافه تبديلي راولي، نو هغه ستاسو مسئوليت نه دی، هغوی پوهېږي او ګناه يې، ستاسو غاړه خلاصه شوه، الله ﷻ ستاسو وصيت هم اوري او د هغوی په تبديل باندې هم پوهېږي.

مګر په دا يو صورت کښې د وصيت د تبديلولو باک نشته، چې وصيت کوونکی قصداً او يا سهواً غلط وصيت وکړي چې د مستحقينو مراعات يې پوره نه وي ساتلي او د وارثانو په منځکښې سره جارو جنجال جوړ شي. نو که څوک يې اصلاح وکړي او نزاع يې د منځه يوسي په هغه باندې څه ګناه نشته که وصيت تغيير وخوري هم څه باک يې نشته، الله ﷻ خو ښښونکی دی که د چا څخه په اصلاح کښې څه خطائي پېښه شي هغه به ورته وبښي، او مهربان دی د ټولو مشکلاتو د حل لارې چارې درته بيانوي.

توضیحات

۱_ په دې کښې خو شک نشته چې دغه ایتونه د میراث د ایتونو څخه پخوا نازل شوي دي[۱]، په هغه وخت کښې د خلکو دود او دستور وه چې کله به مړ کېده نو خپل مال به یې د وصیت په ذریعه باندې وېشه. او په وصیت کښې به یې د مال مستحق کسان لکه مور او پلار او نور اقارب پرېښوده او د ریاکارۍ او افتخار دپاره به یې پردیو او لرو خلکو ته وصیت کاوه. برسېره په دې څه مال به چې د وصیت څخه پاتې شو هغه به هم صرف نارینه بالغو زامنو ته ورکول کېده؛ دوی به ویلې چې د میراث هغه څوک مستحق دی چې جنګ کولی شي او توره وهلی شي، ماشومان اولادونه او مور او پلار به د میراث څخه محروم وه[۲].

نو الله ﷻ په مؤمنانو باندې فرض کړه چې د مرګ په وخت کښې وصیت وکړي خو چې مور او پلار او نور خپلوان هېر نه کړي. نو په دې حکم باندې یې د جاهلیت د زمانې د بدو عاداتو او رواجونو مخه ونیوله او هغه یې د منځه یوووړه، مګر څرنګه چې د یو طرفه د مرګ په حالت کښې د سړي فکر پوره برابر نه وي او د بل طرفه هرڅوک دومره بصیرت نه لري چې مستحق کسان په خپل خپل حق ورسوي او هر چاته مناسبه. مناسبه برخه ورکړي، نو د بېرته پاتې کسانو په منځکښې به سره همېشه دعوې او دنګلې پېښېدلې او د هر مړي په وصیت کښې به اختلاف وه، کله د شاهدانو په شهادت کښې، کله به ځینې مستحق کسان پرېښودل شوي وه او غیرو مستحقو کسانو ته به وصیت کړی شوی وه. او بالآخره کله به د وصیت په اندازه کښې تغییر پېښ شوی وه، بلکې هره بوه ترکه به په بېل بېل ډول باندې وېشله کېده. نو الله ﷻ د دې ټولو لانجو د مخنیوي دپاره د مړي میراث پخپله تقسیم کړ او په دې عوض چې مړی وصیت وکړي الله ﷻ پخپله توصیه او امر وکړ. لکه چې فرمایي: ﴿ يُوصِيكُمُ اللَّهُ ﴾ [النساء:۱۱] یعنې: الله ﷻ تاسو ته کلک حکم کوي.

لنډه دا چې الله ﷻ مؤمنانو ته وروښودله چې دا کار ستاسو د لاسه پوره نه دی او هر مستحق ته خپله برخه پوره نه شئ ټاکلی، نو مستمر او دائمي قانون یې نازل کړ چې د قیامت د ورځې پورې د ترکاتو ټولې مربوطې لانجې پرې کړي.

په همدې تېر شوي مضمون باندې لاندې حدیث شریف هم دلالت کوي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ»[۳] یعنې: بې شکه الله ﷻ هر حقدار ته حق ورکړ نو وارث ته هېڅ وصیت نشته.

دغه حدیث ټول امت په عملي شکل قبول کړی دی او عملًا متواتر او د معنی په لحاظ مشهور دی چې یوازې په همدې حدیث باندې هم د کتاب الله نسخه جواز لري[۴].

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۵۴
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۴۵۴. الجواهر للطنطاوي ج۱ ص۱۷۱
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۳۲
(۴) روح المعاني ج۲ ص۵۴. التفسیرات الأحمدیة ص۵۵

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: وروستنی ایت خو هله د لومړي ناسخ ګرځي چې د دواړو ایتونو احکام سره ضدیت ولري، او په دې مقام کښې خو امکان شته چې په همدې ایت شریف کښې داسې تفسیر واخلو چې د [النساء: ۱۱] ایت سره څه ضدیت ونه لري. لکه ځینو مفسرینو کرامو چې همدغسې تفسیر کړی[1]. هغه دا دی چې: په تاسو باندې ـچې کله درته مرګ حاضر شي او څه مال هم لرئ ـ داسې وصیت کول فرض دي چې هغه ته الله ﷻ په ﴿ يُوصِيكُمُ ٱللَّهُ فِيٓ أَوۡلَٰدِكُمۡ ﴾ الآية کښې اشاره کړې ده. نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې هر څوک چې مړ کېږي په هغه باندې اوس هم فرض ده چې په هماغه ډول باندې وصیت وکړي لکه د میراث په ایتونو کښې چې بیان شوی دی.

نو د دواړو ایتونو مضامین خو یو د بل تائید واقع شو او نسخه رانغله.

مونږ وایو چې: دغسې تفسیر کول بالکل سهوه او خطا ده. ځکه چې:

الف: کله چې الله ﷻ د میراث ایتونه نازل کړه نو د میراث قانون وټاکل شو که څوک ورباندې وصیت وکړي او که یې ونه کړي هغه باید عملي شي، بلکې د میراث د قانون عملي کول د ژوندیو کار دی د مړي وصیت ورباندې څه خاص تاثیر نه اچوي.

ب: دا تفسیر په هغه وخت کښې ممکن وه چې د میراث ایتونه د وصیت په دې ایتونو باندې چې اوس پکښې بحث کوو وړاندې نازل شوي وی. نو په ﴿ ٱلۡوَصِيَّةُ ﴾ کښې به همغه وصیت ته اشاره شوې وی چې ﴿ يُوصِيكُمُ ﴾ ورباندې اشتمال لري، خو چې وروسته نازل شوی دی او سابق معهود نشته نو دا تفسیر هم صحت نه لري.

د. د همدې ایتونو څخه څرګندېږي چې د مړي په وصیت کښې د تبدیل او تغییر امکان هم شته، ﴿ بَدَّلَهُۥ بَعۡدَمَا سَمِعَهُۥ ﴾ الآية او د میراث په ایتونو کښې خو څوک د تغییر او تبدیل توان نه لري هغه خو په متواتر قرآن سره ثابت دی، او نه پکښې چاته د جګړې حق شته چې اصلاح ته یې حاجت پاتې شي نو دا مضمون د هغو ایتونو د مضمون سره ضدیت لري.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د میراث په ایتونو کښې خو وصیت بالکل نه دی حرام کړی شوی چې دا ایتونه ورسره منافي شي او د مجبوریت د کبله په نسخه باندې قائل شو. هلته الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ مِنۢ بَعۡدِ وَصِيَّةٖ يُوصِي بِهَآ أَوۡ دَيۡنٍ ﴾ [النساء: ۱۱] یعنې: وارثانو ته دې ذکر شوې برخې د هغه څخه وروسته ورکړی شي چې وصیت او دَین (قرض) ترې اداء کړی شوی وي.

نو دلته به یې د معنی حاصل داسې شي چې: د هغو خپلوانو دپاره چې په میراث کښې برخه نه لري او یا د هغو مور او پلار دپاره چې هغوی کافر وي او په میراث کښې برخه نه شي وړی په تاسو

[1] تفسیر القاسمي ج۳ ص۷۳

باندې وصیت کول فرض دي. لکه چې ځینو مفسرینو کرامو همداسې تفسیر کړی دی[۱].

مونږ وایو چې: دغه تفسیر هم صحت نه لري. ځکه چې:

الف: وصیت کول خو بل شی نه دی غیر د دې نه چې سړی خپل مال غیر وارث ته تبرع او بخشش کړي. نو که د غیر وارث دپاره وصیت کول فرض شي نو معنی به یې داسې شي چې غیر وارث هم حقدار دی. حال دا چې په ذکر شوي حدیث شریف کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: الله ﷻ هر یو حقدار ته حق ورکړ او برخې یې ورته د میراث په ایتونو کښې وټاکلې. نو که غیر وارث حقدار وی نو د هغه حصه به هم الله ﷻ ټاکلې وی.

نو معلومه شوه چې هغوی حقداران نه دي او وصیت کول ورته فرض نه دي.

ب: الله ﷻ چې وصیت کول غیر وارثانو ته جائز ګرځولي دي، د دې دپاره چې یو مالدار د خپل عمر په آخرنۍ لحظه کښې هم د خپل مال د څه برخې د تصرف حق ولري ترڅو یې هغو کسانو ته چې مالدار ته ضرور ښ[؟]ي او په میراث کښې برخه نه لري، ورکړي. لکه:

اول: چې یو دوست او انډیوال یې وي او غواړي چې د خپل مال څه برخه هغه ته ورکړي خو هغه قانوني وارث نه وي.

دوهم: که د سړي په خپلوانو کښې څوک داسې وي چې میراث نه شي وړی خو د مالدار زړه یې غواړي چې هغه یې برخې پاتې نه شي، لکه یتیم لمسی؛ ځکه چې که د سړي زامن ژوندي وي لمسی یې میراث نه شي وړی او بالکل محروم پاتې کیږي، نو همدغه یوه لار د وصیت ده چې د لمسیانو سره پرې خواخوږي کولی شي.

"بِالْمَعْرُوفِ" څه معنی؟

۴ـ ځینو مفسرینو کرامو په همدې ایت کښې -چې اوس پکښې بحث کوو- د ﴿ بِٱلْمَعْرُوفِ﴾ د کلمې داسې معنی کړې ده چې وصیت باید د ثلث ($\frac{1}{3}$) د متروکې څخه اضافه نه وي[۲].

مګر مونږ ته دغه معنی کول په دې مقام کښې بالکل سهوه ښکاري. او دا ځکه چې دا ایت شریف خو ټول مال په وصیت باندې توزیع کوي په دې وخت کښې خو د وېشلو بله لاره نه وه، نو په دې تفسیر باندې د متروکې متباقي دوه برخې ($\frac{2}{3}$) بې سرنوشته پاتې کیږي چې په "بالمعروف" کښې شاملې نه دي.

ښه دا ده چې د "بالمعروف" تفسیر په عدل او انصاف سره وکړو. یعنې داسې وصیت درباندې فرض دی چې بې عدلي ونه کړئ. لکه چې د بې عدلۍ مثال په لاندې حدیث کښې شرحه شوی دی[۳]:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته یو صحابي راغی چې بشیر ؓ نومېده او ورته یې وویل چې: ته شاهد اوسه چې ما خپل دغه یو زوی ته دا یو اوښ وبانه.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲ ص۶۹
(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۶۷
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۳۷

نبي کریم ﷺ: بل زوی لرې؟
بشیر ﷺ: هو، لرم یې.
نبي کریم ﷺ: هغوی هر یوه ته دې د دې زوی په څېر یو-یو اوبن بښلی دی؟
بشیر ﷺ: نه، هغوی ته مې نه دی بښلي.
نبي کریم ﷺ: نو ما شاهد مه ګرځوه ځکه چې زه په جوّر او ظلم باندې نه شاهد کېږم.

د وصیت دائمي حکم

۵ـ د وصیت دائمي حکم چې د قیامت تر ورځې پورې باقي دی، دا دی چې:
الف: څوک چې په میراث کښې د برخې خاوندان دي هغوی ته وصیت کول جواز نه لري.
ب: څوک چې په میراث کښې برخه نه لري هغوی ته وصیت کول جواز لري خو دا پکښې شرط ده چې وصیت باید د متروکې (ټول مال) د دریمې حصې څخه زیات نه شي.
که د دریمې برخې څخه اضافه وه نو د وصیت نافذ ګرځول پهوارثانو پورې اړه لري ځکه چې متباقي مال د وارثانو حق دی، که هغوی یې نافذ نه کړي نو په اضافه کښې یې وصیت باطل دی.

یادونه

۶ـ په ځینو وختونو کښې په سرې باندې د ترکې څخه په غیر په نورو موضوعاتو کښې وصیت کول فرض ګرځي[۱]. مثلًا:
الف: چې په چاباندې یې حق وي باید هغه واضحه کړي چې په فلاني باندې مې دومره او دومره حق دی.
ب: چې د چا ورباندې حق وي باید هغه خپلو وارثانو ته په ځرګنده توګه توصیه کړي چې حقدار ته یې ورکړي.

سوال جواب

۷ـ که مدیون په دَین باندې وصیت وکړي، ایا د قیامت په ورځ د دَین د مسئولیت څخه خلاصېږي؟
مونږ وایو چې: هو! خلاصېږي، په دې شرط چې د حرامو دپاره نه وي پوروړی شوی او د ضروریاتو دپاره یې په ځان باندې دَین اړولی وي[۲]. مګر که د دَین خلاصولو توان یې درلود او ناحقه یې ټال کړی وه نو د ناحقه ټال کولو پوښتنه به ترې وشي.

دلته د "خَافَ" معنی څه ده؟

۸ـ "خَوْف" هغه حالت ته وایي چې سړي ته په داسې وخت کښې عارضېږي چې د یو شر او ناکاره شي د واقع کېدلو خطر ورسره پیدا شي، چې مونږ ترې په وېره او ډار سره تعبیر کوو.

---
(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۶۰
(۲) روح المعاني ج۲ ص۵۵؛ تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۶۹

نو د همدغه مضر او ضررناک شي واقع کېدل کله-کله د سړي په گومان او خيال کښې تېرېږي چې دا به واقع شي، او کله ورباندې د سړي يقين او علم وي. يعنې د خوف سره په خطرناک شي باندې ظن (گومان) او يا علم لازم دی.

نو د همدې کبله د خوف کلمه کله-کله په همدې لازم "لا ينفك" يعنې علم يا گومان کښې هم استعمالېږي لکه چې وايي "أخافُ السَّماءَ أنْ تُمْطِرَ" ډارېږم چې اسمان به ووربېږي. يعنې زما علم او يا گومان دی چې باران کېږي.

په دې مقام کښې د "خاف" کلمه په همدې لازمه معنی کښې استعماله شوې ده، چې د معنی حاصل بې داسې کېږي چې:

که څوک پوه شو چې وصيت کوونکی په "جنف" (سهوي خطا) او يا په "إثم" (قصدي خطا) کښې واقع شوی دی، نو په هغه باندې څه گناه نشته چې د وصيت کوونکي وصيت ته تغيير ورکړي او وصيت بې داسې اصلاح کړي چې ټول ورباندې راضي شي ترڅو يې ورباندې روغه راشي او شخړه د منځه لاړه شي.

مونږ خکه دلته "خوْف" د علم په معنی سره واخست چې دلته خو خطرناک شی يعنې د وصيت کوونکي خطا کېدل واقع شوي دي، د همدې کبله ژوندي خلک سره په جارو جنجال کښې راگير دي، داسې خو نه ده چې خطرناک شی (په وصيت کښې خطاکېدل) به په راتلونکي کښې واقع کېږي، خکه چې وصيت کوونکی خو مړ شوی دی بيا خو وصيت نه کوي.

سوال جواب

۹ـ که څوک وايي چې: که چېرې خطرناک شی (د وصيت کوونکي خطا کېدل) د هغه په ژوند کښې واخستل شي چې سړی پوه شي چې دا دی د ځنکدن په حالت کښې خطا کېږي او غلط وصيت کوي او شرعي وصيت ورتلقين کړي، نو په دې صورت کښې خو "خوْف" په خپله حقيقي معنی کښې استعمال مومي، نو دغسې معنی يې ولې نه کوئ؟ لکه چې ځينو مفسرينو کرامو کړې ده[1].

مونږ وايو چې: داسې معنی يې خکه نه کوو چې:

الف: د وړاندې څخه مخالفه ده. خکه چې وړاندې بحث دا دی چې څوک د وصيت کوونکي وصيت تبديلوي، هغه گناهگار دی، او ښکاره ده چې دا صورت هلته تحقق مومي چې وصيت کوونکي وصيت کړی وي، نه هلته چې کړی يې نه وي خو نيت يې ورته وي.

نو معلومه شوه چې وروسته بحث هم په واقع شوي وصيت کښې روان دی، چې په دغه بو صورت کښې يې په تبديل کښې گناه نشته چې هغه خطا شوی وي.

ب: وروسته د ﴿ فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ ﴾ کلمه استعماله شوې ده؛ چې د واقع شوې شخړې په اصلاح

(۱) تفسير الطبري ج۲ ص۷۴

باندې دلالت کوي که بالفرض هغسې وی لکه چې ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي، نو د "فاصلحهٔ" کلمه په کار وه چې یوازې د موصي اصلاح ترې معلومه شوې وی، نه د وروسته پاتې خلکو اصلاح

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۰ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د ﴿ فَمَنْ خَافَ ﴾ په ځای "فمن علم یا ظن" ونه ویل، سره د دې چې په دې صورت کښې به مطلب ښه واضحه بیان شوی وی؟

مونږ وایو ـ والله اعلم ـ چې د وصیت په تبدیل او تغییر باندې په هغه وخت کښې گناه نشته چې د وصیت غلطي د جګړې سبب ګرځېدلې وي، که جګړه پکښې نه وه او تول په غلط وصیت باندې راضي وه نو بیا خو یې تبدیل وبال دی، ښه کار نه دی.

نو هغه عبارت چې اعتراض کوونکې وړاندې کړی دی بالکل د دې مطلب تحمل نه شي کولی او کوم عبارت چې الله ﷻ نازل کړی دی د هغه څخه ذکر شوی مطلب تلویحًا او د اشارې په ډول معلومېږي. یعني: چې د وصیت په غلطۍ پوه شي او د جګړې خوف هم ورسره پیدا شي نو د وصیت تبدیلول باک نه لري.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ أَيَّامًا مَّعْدُودَٰتٍ ۚ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ
أَيَّامٍ أُخَرَ ۚ وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ ۖ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُۥ ۚ
وَأَن تَصُومُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾ شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلْقُرْءَانُ
هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْهُدَىٰ وَٱلْفُرْقَانِ ۚ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۖ وَمَن
كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۗ يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ
ٱلْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُواْ ٱلْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُواْ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾ ﴾

[۱۸۳] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! په تاسو باندې روژه نیول فرض کړی شوي دي لکه په هغو کسانو باندې چې فرض کړی شوې وه کوم چې ستاسو څخه پخوا تېر شوي دي، شاید چې تاسو تقواداران شئ.

[۱۸۴] په څو شمار کړی شوو ورځو کښې، نو هغه څوک چې ستاسو څخه مریض وي او یا په سفر باندې وي نو (په هغوی باندې) د نورو ورځو څخه د هغو شمار پوره کول (فرض) دی، او په هغو کسانو باندې فدیه ورکول (لازم) دي چې هغوی په مشقت سره روژه نیسي (چې د هرې یوې روژې

دپاره) یو مسکین ته طعام ورکړي، نو څوک چې په خیر کښې زیادت وکړي نو دا ورته بهتر دی او روژه نیول درته بهتر دي که یاست چې (په خپله ګټه او تاوان باندې) پوهېږئ.

[۱۸۵] (دغه څو ورځې) د رمضان د میاشتې څخه عبارت دي چې په هغې کښې قرآن کریم نازل شوی دی. په داسې حال کښې چې د خلکو دپاره (په اعجاز سره) د الهي لارښوونې څخه لارښوونه ده، او (په معقولیت سره ورته) د (الهي) فرقان څخه ځرګند دلائل دي (چې په دوامداره توګه د حق او باطل جدا کوونکي دي).

نو ستاسو څخه چې هرڅوک (نوموړې) میاشتې ته حاضر شي په هغې کښې دې روژه شي، او هغه څوک چې مریض وي او یا په سفر باندې وي (نو په هغوی باندې) د نورو ورځو څخه د هغې شمېر پوره کول (فرض) دي.

(په احکامو کښې) الله ﷻ په تاسو باندې د اسانۍ اراده لري او په تاسو باندې د سختۍ راوستلو اراده نه لري. او دا څکه) چې تاسو (اقلاً) د روژې شمار (څو) پوره کړئ، او د هغه هدایت په بنا چې الله ﷻ درته کړی دی د الله ﷻ لويي او عظمت ځرګند کړئ، او شاید چې تاسو شکر وکړئ (او د شکر روحیه درکښې قوي شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ اسلام په پنځو بناوو باندې ولاړ دی چې: ایمان، لمونځ، روژه، زکات او حج دي. د دې پنځو د جملې څخه دریوو بناوو (ایمان، لمونځ، زکات) ته په [۱۷۷] ایت کښې اشاره شوې ده او یوې بنا (روژې) ته په همدې ایتونو کښې اشاره کېږي.

برسېره په دې، په وړاندینیو ایتونو کښې د قصاص او وصیت بیان وه چې دواړه د مادي مرګ سره ارتباط لري او په دې ایتونو کښې د نفس "أمَّارَةٌ بِالسُّوءِ" د وژلو طریقه ښودله کېږي چې هغه روژه نیول دي ترڅو د سرکشه نفس مخه ونیوله شي او د اداري لاندې راوړل شي. نو خلاصه یې داسې راځېږي چې:

۲ـ الله ﷻ دلته یو ځل بیا مسلمانانو ته د مؤمنانو په وصف سره خطاب کوي ترڅو د دوی ایماني جذبه راویښه کړي او د روژې د نیولو مقاومت پکښې پیدا کړي چې:

ای مؤمنانو! په تاسو باندې روژه فرض کړی شوې ده چې د ایمان په قوت سره یې نیولی شئ، څوک چې ایمان نه لري او یا یې ایمان کمزوری وي هغه یې د نیولو توان نه لري. نو د لاندې وجوهو د کبله باید تاسو روژې ته وارخطا نه شئ:

الف. روژه ستاسو دیني ضرورت دی او هم ستاسو د ټولو کمزوریو مراعات پکښې شوی دی. په هر دین کښې روژه څکه فرض کړی شوې ده چې په هر دین کښې جهاد فرض وه او د مجاهدینو د تربیې دپاره روژه لویه مدرسه ده، د همدې کبله هیڅ حق دین د روژې څخه خالي نه دی تېر شوی که څه هم کمیت او کیفیت به یې تفاوت درلود. نو ځرنګه چې تاسو هم په حق دین روان یاست نو په

ناسو باندې هم فرضه شوه ترڅو سرکشه نفس د اداري لاندې راولئ، خو باید چې د یهودو او نصاراوو په شان پکښې زیادت او کمبود واقع نه کړئ او د شرعي کیفیت او کمیت د تغییر څخه بې خانونه وساتئ؛

ب: روژه په شمار څو ورځې ده چې د درې سوه او پنځه پنځوس ورځو څخه صرف نهه ویشت یا دېرش ورځې دي، نو چې په ټول کال کښې څو ورځې د الله ﷻ د امر د منلو په اساس روژه ونیسئ؛ ترڅو د ټول کال د نعمتونو ارزښت درته څرګند شي څومره ښه ده؟!

ج: د مرض په حالت کښې درته رخصت دی چې صحت مو ښه شو د کال نورې ورځې یې په عوض کښې روژه شئ؛

د: همدارنګه ستاسو د سفر حالت هم د نظره نه دی غورزولی شوی، خیر دی په سفر کښې بي چې نه شئ نیولی او درته تکلیف وي، د کال نورې ورځې یې په عوض کښې روژه شئ او قضائي یې راوړئ.

ه: په چا باندې چې روژه نیول ډېر زیات مشقت وي چې یا زوړ بوډا وي چې خواني ورته بېرته نه راتاوېږي، او یا په داسې مزمن مرض باندې اخته وي چې د جوړېدلو امید ورته نه وي، نو دوی ته هم روژه خوړل رخصت دی، خو دوی به د هرې یوې روژې په مقابل کښې یوه مسکین ته خواړه ورکوي ترڅو د خپلې روژې اجر او ثواب د همدې لارې څخه ترلاسه کړي، په دوی باندې قضا راوړل هم نشته.

هو! که دوی په فدیه ورکولو کښې اضافه وکړي، د یو مسکین په ځای دوه یا ډېرو مساکینو ته طعام ورکړي او یا یو مسکین ته د یوې روژې په عوض کښې د څو ورځو خواړه ورکړي، دا خو "نور علی نور" خبره ده.

و: لکه څنګه چې تاسو ته د شرک او کفر څخه ایمان بهتر دی همدارنګه درته روژه نیول هم بهتر دي. هو! دا بېله خبره ده چې تاسو یې په ټولو اسرارو باندې نه پوهېږئ که پرې پوه شئ نو پخپله به یې هم غوره وګڼئ؛

ز: د دې دپاره چې د ټولې دنیا مسلمانان په ټولو زمانو کښې په یو اتفاق باندې روژه شي؛ ترڅو د یو پلوه په ټولو باندې اساني راشي (سختي چې عامه شي اسانېږي)، او د بل پلوه ستاسو د اتفاق او اتحاد یو ښکارندویي شي، او هم ترڅو چې د روژې د میاشتې په داخلېدلو سره د هر خاص او عام پوهه حاصله شي؛ نو ذکر شوې په شمار شمېرلې ورځې مو درباندې د یوې معینې میاشتې په شکل کښې فرض کړې. که بالفرض د میاشتې په شکل نه وی فرض شوې نو هر چا به نه شوی پېژاندلی او اتفاق به هم نه وی چې چا به د یوې میاشتې څخه شمار پوره کولی او چا د بلې څخه.

ح: د دولسو (۱۲) میاشتو څخه مو د روژې دپاره د رمضان میاشت وټاکله چې په دې کښې د قرآن کریم نزول اول ځل پیل شوی دی چې د ټولو خلکو رهنما او لارښود دی، او برسېره په دې چې لارښود دی پوره واضحه دلایل پکښې شته چې د ضلالت څخه ورباندې هدایت ښه پېژاندل کېږي.

بلکې دا قرآن کریم د هغه هدایت او هغو بیناتو څخه چې حق او باطل یو تر بله سره جدا کوي یوه لویه پانګه ده چې په محمدي (ﷺ) امت باندې الله ﷻ پېرزو کړې ده، که څه هم نورو امتونو ته یې هم څه برخې ورکړې شوې دي لکه تورات، انجیل او زبور.

نو د دې دپاره چې تاسو د الله ﷻ د دغه نعمت (قرآن) هېر نه کړئ او کال په کال د هغه تذکر او یادونه تازه کړئ نو د نورو میاشتو څخه مو د رمضان مبارکه میاشت ستاسو د روژې دپاره وټاکله لکه څنګه چې موسی علیه السلام د تورات د رانیولو دپاره د دېرش ورځې د شکر روژې ونیولې په پای کښې یې لس ورځې نورې هم ورسره کړې، ټولې څلوېښت شوې، نو تاسو هم باید چې لږ تر لږه دغه یوه میاشت د قرآن کریم د شکر د کبله روژه شئ.

ط قرآن کریم هغه کتاب دی چې ستاسو دپاره پکښې د تحلیل او تحریم قوانین نازل کړی شوي دي نو باید چې د رمضان د میاشتې په نوې کېدلو سره دغه قوانین په ځانونو باندې عملي کړئ نو ځکه بیا ستاسو توجه د روژې فرضیت ته را اړوله کېږي. نو د هر چا چې د روژې د میاشتې په راختلو باندې علم راشي نو هغه دې روژه شي.

ي لکه څنګه چې د روژې فرضیت ته ستاسو توجه دوهم ځل ورتاو کړی شوه همدارنګه مو توجه هغو سهولتونو ته هم د دوهم ځل دپاره وراړوو چې هغه د مریض، مسافر او نورو مزمنو مریضانو او یا د بوډاګانو سره شوي دي چې اولنی دواړه به یې قضائي راوړي او وروستني دواړه به یې فدیه ورکوي.

یا الله ﷻ د خپلو بندګانو کمزوري ښې پېژني او د هر حیثه ورته پوره معلومې دي نو ځکه یې د دغو سهولتونو مراعات وکړ، ترڅو تاسو په حرج کښې واقع نه شئ بلکې الله ﷻ په خپلو ټولو احکامو کښې د اسانۍ مراعات ساتي او د سختۍ طرفدار نه دي، او که نه نو واک او اختیار لري چې هر ډول احکام په خپلو بندګانو باندې لازم او واجب کړي.

یب په مریضانو او مسافرو باندې ځکه قضائي روژې لازمې کړی شوې ترڅو د روژه دارانو په ډله کښې وشمارل شي، که د رمضان په میاشت کښې یې روژه ونه شوه نیولی نو د ورځو شمېر خو یې پوره کړ. نو پام کوئ چې د قضائي راوړل درته سختي ښکاره نه شي بلکې دا هم اساني ده چې د نورو میاشتو ورځې د رمضان د ورځو په شان ګڼلې شوې دي او په هغو کښې مجرا کېږي.

یج: همدارنګه د مزمنو (دائمي) مریضانو او بوډاګانو د فدیې قبلول هم د الله ﷻ د پلوه اساني ده چې فدیه د روژې په عوض قبلوي نو ځکه په هغوی باندې فدیه لازمه کړی شوه چې اقلاً د فدیې په ورکولو سره الله ﷻ یاد کړي او کبریا او عظمت یې هېر نه کړي.

ید: په دې ټولو باندې د پاسه د دې دپاره مو په تاسو باندې روژه فرض کړه او د ټولو طبقاتو مراعات مو پکښې وساته: ترڅو تاسو ټول د یو پلوه د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ او د شکرګزارۍ روحیه درکښې ژوندۍ پاتې شي، او د بل پلوه ستاسو یو قشر او یوه ډله هم د روژې د فضائلو او فیوضاتو څخه بې برخې پاتې نه شي.

توضیحات

(۱) صوم: په لغت کښې مطلق امساک (ځان په ځان ودرېدلو) ته وايي⁽¹⁾، او په شريعت کښې د هغه امساک نوم دی چې د خاصو شيانو څخه په خاصو وختونو کښې صورت ونيسي چې د سبا څخه تر ماښامه پورې وختونو څخه عبارت دی. په دغو وختونو کښې د خوراک، څښاک او جماع څخه خپل ځان منعه کول او ځان په ځان ودرېدل د صوم (روژې) په نوم يادېږي.

په ټولو اديانو کښې د روژې فرضيت موجود وه

۲_ د آدم ﷺ څخه را پدېخوا په ټولو اديانو کښې د روژې رکن موجود وه. ځکه چې د ايمان کلکوالي او قوت په روژې سره پوره څرګندېږي. د همدې کبله نبي کريم ﷺ د الله ﷻ د پلوه په قدسي حديث کښې فرمايي چې: «الصِّيَامُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ»⁽²⁾ يعنې روژه خاص ما لره ده او همدا زه ورباندې اجر ورکوم او يا همدا زه د روژې جزا يم.

مګر پوره ثابته نه ده چې د پخوانيو امتونو روژې به څومره څومره ورځې وې او يا به کومې کومې مياشتې وې او يا به په څه څه کيفيت سره وې.

سعيد بن جبير ﷺ وايي چې د پخوانيو امتونو روژې د ماسخوتن څخه شروع کېدلې تر راتلونکي ماښام پورې، لکه چې د محمدي (ﷺ) امت روژه هم په ابتداء کښې همداسې وه چې بيا پکښې الله ﷻ اساني راوستله چې د سبا څخه نيولې تر ماښامه پورې وګرځوله شوه⁽³⁾.

ځينې مفسرين وايي چې په اهل الکتابو (يهودو او نصاراوو) باندې هم د رمضان د مياشتې روژه فرض کړی شوې وه، خو يهودانو تغيير ورکړ او په کال کښې به يې فقط يوه ورځ روژه نيوله، او نصاراوو په زيادت سره تغيير ورکړ چې پنځوس ورځو ته يې ورسوله او هم يې د قمري کال څخه د شمسي کال د حمل مياشتې ته بوتلله؛ ترڅو د ګرمۍ د موسم څخه معتدل موسم ته راووځي⁽⁴⁾.

مريض ته د روژې خوړل روا دي

۳_ د أبو حنيفه عليه الرحمة په نزد هغه مريض ته د روژې خوړل روا دي چې په روژه باندې يې مرض اضافه کېږي او يا يې د مرض څخه جوړېدل وروسته کېږي او يا ورته په روژه باندې سخت مشقت ور دمخه کېږي، همدارنګه هغه روژه دار ته هم د روژې ماتول جائز دي چې د روژې په حال کښې ورته هغه ډول مرض پېښ شي کوم چې وړاندې بيان شو⁽⁵⁾.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۲ ص۲۷۲_ ۲۷۳؛ التفسير الكبير ج۵ ص۷۵
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۲۵۴
(۳) تفسير البغوي ج۱ ص۱۴۸
(۴) روح المعاني ج۲ ص۵۶
(۵) كتاب الفقه على المذاهب الأربعة ج۱ ص۵۷۲

د ځینو ښځو روژه

۴_ امیدوارې ښځې او تی ورکوونکې ښځې هم د روژې په باره کښې د مریضانو غوندې ګڼلې کېږي، که په خپلو ځانو او یا په خپلو ماشومانو باندې دارېدلې چې روژه به ورته ضرر ورسوي او یا به ماشوم ضائع کړي ورته روا ده چې روژه وخوري او بیا یې په وخت سره قضائي راوړي[۱].

اما هغه دواړه زنانه چې حائضې او یا نفاسې وي په هغوی باندې د روژې خوړل واجب دي خو قضائي به یې راوړي. که بالفرض روژه ونیسي صحت نه لري. لکه چې لمونځ یې صحت نه لري، مګر د الله ﷻ د رحمت د کبله وریاندې د لمانځه قضائي نشته چې په حرج کښې یې واقع کوي.

د بوډاګانو روژه

۵_ سختو بوډاګانو او مزمنو مریضانو ته د روژې خوړل جائز دي او قضائي هم وریاندې نشته خو د هرې یوې روژې په مقابل کښې به یو مسکین ته څه خوراک ورکوي، چې د امام أبو حنیفه رحمه الله په نزد باندې نصف صاع (نیمه پیمانه) غنم دي.

دا مقدار د افغانستان په تیره خورد کم یو چارک کېږي چې د نولس سوه (۱۹۰۰) ګرامو څخه عبارت دي. نو که د دغه مقدار غنمو قیمت ورکړی شي هم څه باک یې نشته صحت لري.

همدغه مقدار ته په یوه حدیث کښې هم اشاره شوې ده[۲].

مسافر ته هم روژه خوړل جائز دي

۶_ په حنفي مذهب کښې مسافر هغه چا ته وایي چې داسې یو ځای ته د سفر کولو نیت وکړي او روان شي چې هلته په درې مزلونو کښې رسېدلی شي خو مزل د اوښ معتبر دی. یعنې لکه څنګه چې په اوښ والاوو کښې عادت وي چې په درې ورځو کښې په بارکړي اوښ باندې ځومره مسافه وهي همغه د سفر مسافه ده، که څه هم سرې ذکره شوې مسافه په بېړۍ او یا موټر باندې په څو ساعتونو کښې او یا په الوتکه باندې په څو دقیقو کښې ووهي هم روژه خوړل ورته جائز دي، وذلک فضل الله.

ځینو علماوو کرامو ذکره شوې مسافه شپاړس فرسخه یا ۸۰۵۴۵ متره، یعنې اتیا کیلومتره او پنځه سوه او پنځه څلوېښت (۵۴۵) متره ښودلې ده چې تقریبًا یو اتیا (۸۱) کیلومتره کېږي.

مګر صحیح خبره هاغه ده چې د بارکړي شوي اوښ مزل معتبر دی چې د لوړو ژورو په اعتبار سره په کیلو متر باندې نه شي اندازه کېدلی[۳].

(۱) کتاب الفقه علی المذاهب الأربعة ج۱ ص۵۷۳
(۲) سنن النسائي ج۱ ص۲۳۴
(۳) الفقه علی المذاهب الأربعة ج۱ ص۴۷۲

افغانستان او مجاهدین

۷ـ یو مجاهد چې کور کهول یې په دار الهجرة کښې وي او بېرته خپل پخواني کور کلي ته لاړ شي هلته مقیم نه دی، مسافر ګڼلی کېږي. ځکه چې یو اصلي وطن په بل اصلي وطن سره باطلېږي نو فعلاً یې دار الهجرة اصلي وطن ګرځېدلی دی.

اصلي وطن کوم ته وایي؟

۸ـ اصلي وطن د احنافو په نزد هغه دی چې یا پکښې د سړي تولد شوی وي او یا پکښې د سړي کور کهول وي او یا یې قصد کړی وي چې هملته ګوزاره او ژوند وکړي[۱].

نو دار الهجرة که څه هم په اوله معنی باندې اصلي وطن نه دی مګر په دوهمه او درېمه معنی باندې اصلي وطن دی.

خو څرنګه چې په یو وخت کښې سړی دوه اصلي وطنه نه شي درلودلی، نو لازمه شوه چې افغانستان د هغو مجاهدینو دپاره چې کور کهول یې په دار الهجرة کښې وي او همدلته یې ژوند غوره کړی وي، اصلي وطن نه ګڼل کېږي.

ایا فعلاً په افغانستان کښې د اقامت نیت صحت لري؟

۹ـ د اقامت کولو په نیت کښې دا ضرور ده چې هغه ځای دې له څه اطمناني وي، د همدې کبله په بیابان کښې د اقامت نیت صحت نه لري.

نو څرنګه چې په اوس وخت کښې ټول افغانستان د جنګ میدان دی، ازادې شوې منطقې یې هم اطمناني نه دي نو فقهي مسئله دا ده چې د اقامت نیت هم پکښې صحت نه لري[۲]. نو هغو مجاهدینو ته چې کور یې په داخل کښې نه وي په کار دي چې خپل لمونځونه مسافرانه وکړي.

سوال جواب

۱۰ـ که څوک وایي چې په دې کښې څه حکمت دی چې د سفر په باره کښې "أَوْ مُسَافِرًا" نازل نه کړی شو لکه چې د مرض په باره کښې ﴿ مَّرِيضًا ﴾ نازل کړی شوی دی؟

مونږ وایو: ځکه ﴿ عَلَىٰ سَفَرٍ ﴾ نازل کړی شو ترڅو اشاره وکړه شي چې محض په نیت باندې مسافر ته د روژې خوراک جائز نه دی، ترڅو چې عملاً په سفر باندې پیل وکړي. نو که سړی په داسې حال په سفر باندې پیل وکړي چې شرعي روژه پیل شوې وي یعنې د سبا د را ختلو څخه وروسته روان شي چې روژه یې نیولې وي، نو خوړل یې ورته جائز نه دي[۳].

---

(۱) الفقه علی المذاهب الأربعة ج۱ ص۴۸۰
(۲) فتح القدیر شرح الهدایة ج۲ ص۳۶
(۳) روح المعاني ج۲ ص۵۸

مسافر ته روژه نيول بهتر دی

۱۱_ که څه هم مسافر ته روژه نيول او نه نيول دواړه جائز دي، په دواړو خواوو کښې ډېر احاديث روايت شوي دي(۱)، مګر د احنافو په مذهب کښې که روژې ورته مشکلات نه پېښول نو نيول يې بهتر دي او که مشکلات يې ورته پېښول نو خوړل يې بهتر دي.

يوه ورځې نبي کريم ﷺ يو سړی په سفر کښې وليد چې سيوری ورباندې کړی شوی وه (روژې ورخطا کړی وه) نو پوښتنه يې وکړه چې دا ولې؟ هغوی ووېلې چې روژه يې نيولې ده. نو نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصَّوْمُ فِي السَّفَرِ»(۲) يعني: په سفر کښې روژه نيول د کامل اطاعت څخه نه ګڼل کېږي. چې دومره سړی ورخطا کوي نو نه دي نيسي، د رخصت څخه دې استفاده وکړي.

ايا څوک چې د روژې توان لري فديه ورکول ورته جائز دي؟

۱۲_ په دې کښې ټول د سيرت علماء متفق دي چې د بدر د جهاد څخه لږ وخت وړاندې د هجرت په دويم کال الله ﷻ په محمدي (ﷺ) امت باندې روژه فرض وګرځوله. خو د دې کبله چې د روژې په عبادت باندې کلک او محکم پاتې کېدل د نفس او شيطان سره قوي جهاد ته ضرورت لري نو الله ﷻ د مؤمنانو د اطمنان دپاره او د نفسي شيطان د تحريکاتو د مخنيوي دپاره د روژې فرضيت په ډېرو ترغيباتو او سهولاتو سره بيان کړ چې ټول تقريباً دولسو (۱۲) ته رسېږي. مونږ ورته په خلاصه مطلب کښې اشاره کړې ده، والحمد لله ﷻ.

د هغو سهولتونو او ترغيباتو څخه يو دا دی چې که روژه په چا باندې ډېر فشار راوړي او ډېره ورته سخته وي او دا اميد هم ونه لري چې يو وخت به ورته اسانه شي _لکه چې په مريض او مسافر باندې د دغسې وخت د راتللو اميد شته_ نو هغوی دې صرف فديه ورکړي، قضائي هم ورباندې نشته. لکه:

الف: څوک چې ډېر زوړ بوډا او يا زړه بوډۍ وي دوی دواړه د بېرته ځوانۍ اميد نه لري.

ب: او يا داسې مريض وي چې هغه د جوړېدو اميد ونه لري، طولاني او دائمي مريض وي.

مونږ د ﴿يُطِيقُونَهُ﴾ څخه ځکه دا معنی واخستله چې دا کلمه اصلاً د "طَوْق" څخه اشتقاق شوې ده او "طَوْق" د غاړې غاړکۍ ته وايي، کله چې په چاباندې يو کار ډېر فشار راوړي او په اسانۍ سره يې د عهدې څخه نه شي وتلی نو خلک وايي چې هغه ورته د غاړې غاړکۍ شوه(۳)، چې د زيات مشقت او زحمت څخه کنايه ګڼل کېږي او يا لکه چې څوک د يو شي سره ډېر په تکليف وي نو وايي چې دا شی اوس زما غاړې ته رالوېدلی دی.

(۱) تفسير ابن کثير ج۱ ص۲۱۷
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۲۶۱
(۳) لسان العرب ج۱ ص۲۳۲؛ مفردات امام راغب ص۳۲۰

نبي كريم ﷺ په يوه اورېده حديث كښې فرمايلي دي چې: څوک زكات نه وركوي نو د مال څخه به ورته د قيامت په ورځ شجاع اقرع (ګنجي مار) جوړ شي او په غاړه كښې به ورته غاړكۍ شي او ورته به وايي چې: «أَنَا مَالُكَ أَنَا كَنْزُكَ»[١] يعنې: زه ستا مال يم او زه ستا خزانه يم. يعنې ولې اوس راسره په تنګ يې؟ زه خو تاته ډېر ګران وم.

سوال جواب

١٢ـ كه څوک وايي چې: ځينې مفسرين كرام خو د ﴿يُطِيقُونَهُۥ﴾ معنى داسې كوي چې څوک د روژې طاقت لري هم هغوى ته جائزه ده چې روژه ونه نيسي او په عوض كښې يې فديه وركړي. دوى وايي چې: د روژې فرضيت په تدريج باندې شوى دى، د يو كاله پورې د ښه طاقت والا سړي كولى شوه چې روژه ونه نيسي او په عوض يې فديه وركړي، يو كال وروسته بيا دا ايت شريف نازل شو چې: ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ﴾ الآية او روژه په هر چاباندې فرض شوه. نو دغه ايت په نزول كښې د وړاندې ايت څخه وروسته دى مګر په تلاوت كښې وړېورې متصل دى.
دوى وايي: كله چې د رمضان د مياشتې روژه قطعاً فرض وګرځوله شوه، نو الله ﷻ د مريض او مسافر رخصت دوهم ځل هم بيان كړ، چې څوک ګومان ونه كړي چې د دوى په باره كښې به هم رخصت د منځه تللى وي.
ځينې مفسرين كرام لا وايي چې ﴿أَيَّامًا مَّعْدُودَٰتٍ﴾ د هرې مياشتې د درېو ورځو او هم د عاشورا د ورځې څخه عبارت دى چې بيا وروسته په ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ﴾ الآية سره نسخه شوى دى[٢].
نو پوښتنه دا ده چې: تاسو په څه دليل باندې ذكر شوى تفسير پرېښود؟
مونږ وايو چې: ذكر شوى تفسير د لاندې دلايلو د كبله زمونږ خوښ نه شو:
الف: مونږ وړاندې واضحه كړه چې د ﴿يُطِيقُونَهُۥ﴾ معنى په ذكر شوي ډول سره د علم اللغة او استعمال څخه مخالفه ده بايد چې مراده نه كړى شي.
ب: هغه حكم چې په تدريج سره فرض كړى شوى دى په هغه كښې په اولنيو مراتبو كښې تاكيدات نه وي بلكې تاكيدات يې په وروستني مرتبه كښې نازلېږي لكه چې همدا طريقه مونږ د شرابو په تحريم كښې ګورو. ان شاء الله په راتلونكي [البقرة: ٢١٩] ايت كښې به واضحه شي.
نو ځرنګه چې د روژې په حكم كښې د اول وار څخه تاكيدات او ترغيبات نازل شوي دي لكه چې وړاندې بيان شوه نو معلومه شوه چې دا حكم د اول وار څخه قطعي نازل شوى دى او بس.
ج: كه د ﴿يُطِيقُونَهُۥ﴾ څخه هغه معنى واخلو چې معترض يې ترې اخلي نو د ايت شريف د اولنى برخې څخه ډېر بعيد معلومېږي. ځكه چې د ايت حاصل خو داسې دى چې روژه څو معدودې ورځې

---

[١] صحيح البخاري ج١ ص١٨٨
[٢] تفسير القاسمي ج٣ ص٨٣؛ زاد المسير ج١ ص١٦٨؛ البحر المحيط ج٢ ص٣٦

په تولو باندې فرض ده خو په مريض او مسافر باندې قضائي لازمه ده، او د چا چې عذر نه لري كېږي هغوی دې فديه وركړي.

خو د معترض په تفسير يې حاصل داسې كېږي چې په مريض او مسافر باندې قضائي لازمه ده او څوك چې عذر نه لري هغوى اختيار لري چې فديه وركوي او كه روژه نيسي، فديه وركول خو يو دول تخفيف دى چې د مريض او مسافر سره ښه مناسب وه، كه هغسې مراد وى نو داسې به كار وه چې په مريض او مسافر باندې هم د قضائي په ځاى فديه لازمه كړى شوې وى.

نو معلومه شوه چې د ﴿ يُطِيقُونَهُۥ ﴾ څخه بله معذوره ډله مراده ده چې د هغوى عذر د مريض او مسافر څخه لا ډېر قوي دى چې هغه بوډاګان او مزمن مريضان دي

د: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دى چې ﴿ شَهۡرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِيٓ ﴾ الآية د ﴿ مَّعۡدُودَٰتٖ ﴾ دپاره تفسير دى، داسې يې نه دي ويلي چې دا د هغه ناسخ دى[1].

د همدې كبله ډېرو مفسرينو كرامو همدا تفسير أصح او تر ټولو قوي ګڼلى دى[2].

سوال جواب

۱۴ ـ كه څوك وايي چې د ﴿ وَأَن تَصُومُواْ خَيۡرٞ لَّكُمۡ ﴾ څخه معلومېږي چې د معترض تفسير صحيح دى ځكه چې دغه ډول كلمه په هغه ځاى كښې استعمال مومي چې بله خوا يې هم جواز ولري. نو معلومه شوه چې دلته فديه وركول هم جواز لري او همدا د اختيار معنى ده؟

مونږ وايو چې: همېشه دغسې نه وي بلكې د "خير" كلمه په هغه ځاى كښې هم استعماله شوې ده چې مقابل يې بالكل قطعي حرام وي. لكه:

الف: ﴿ وَلَا تَقُولُواْ ثَلَٰثَةٌۚ ٱنتَهُواْ خَيۡرٗا لَّكُمۡ ﴾ [النساء: ۱۷۱] يعني: او تاسو مه وايئ چې معبودان درې دي، د دې څخه منعه شئ: د هغه شي متابعت وكړئ چې درته بهتر دى چې هغه توحيد دى.

ب: ﴿ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱتَّقُوهُۖ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ ﴾ [العنكبوت: ۱۶] يعني: د الله ﷻ عبادت وكړئ او ترې ودار شئ: دا كار درته بهتر دى.

نو كله چې نورو قرائنو ته وكتل شي نو معلومېږي چې دلته يې هم مقابل طرف (روژه نه نيول) قطعي حرام دي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۵ ـ كه څوك وايي چې: همدغه معنى چې تاسو د ﴿ يُطِيقُونَهُۥ ﴾ څخه اخلئ: ځينو مفسرينو كرامو ترې په نورو دوه وو طريقو باندې اخستې ده مګر اصل اشتقاق يې د "طَوْق" څخه نه، بلكې د "طاقة"

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۵۷

(۲) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۴۹۱؛ التفسير الكبير ج۵ ص۷۸؛ تفسير المنار ج۲ ص۱۵۸؛ تفسير الطبري ج۲ ص۷۶، ۷۷

سیپاول (۲) ... شخه ګڼلی دی چې د قوت او توان په معنی سره دی. هغه طریقې دا دي:

الف: دلته ورسره د "لا" کلمه مقدره ده، نو اصلاً داسې ده چې "لا یطیقونه" یعنې په هغو کسانو باندې فدیه لازمه ده چې د روژې قوت نه لري.

ب: د ﴿یُطِیقُونَهُ﴾ کلمه خو د افعال د باب شخه ده او د افعال باب همزه دلته د سلب دپاره ده، لکه "اشکیتُ فُلانًا": د فلاني شکایت مې رفعه کړی وه. نو دلته به یې معنی داسې شي چې په هغو کسانو باندې چې خپل قوت یې د روژې شخه سلب کړی وي په هغوی باندې فدیه لازمه ده. یعنې د روژې توان نه لري، لکه بوډاګان او مزمن مریضان.

نو پوښتنه داده چې دغه دواړه طریقې مو د مطلبي معنی په مرادولو کښې ولې غوره نه کړې؟

مونږ وایو چې: تقدیر خلاف الأصل دی برخو یو مطلب د تقدیر شخه په غیر لاس ته راځي نو باید چې سړی د تقدیر مرتکب نه شي نو ځکه مو د "لا" د تقدیر شخه ځان په څنګ کړ

او په دې مقام کښې همزه د سلب دپاره هم صحت نه شي موندلی: ځکه همزه هلته د سلب دپاره راځي چې د خپل مفعول شخه اصل مصدر (د مجردو مصدر) سلب کړي، لکه چې په ذکر شوي مثال کښې متکلم د "فُلان" شخه چې مفعول دی اصل مصدر (شکایت) سلب کړی دی.

نو په دې طریقه باندې یې معنی داسې کېږي چې: په هغو کسانو باندې فدیه لازمه ده چې دوی د روژې شخه طاقت او توانایي لرې کړې وي. نو څرنګه چې طاقت د روژې صفت نه دی، د روژه نیوونکي صفت دی نو د روژې شخه یې نفي کول هم صحت نه لري.

لنډه دا چې په دغې طریقې سره ترې مطلوبه معنی د قواعدو په اعتبار سره لاسته نه شي راتلی، او که بې قاعدې یې ترې څوک اخلي هغه بېله خبره ده، مونږ خو ترې بې قاعدې وانخستله.

د بحث نتائج

۱۶ـ د ذکر شوي تول بحث نتائج لاندې مطالب په نظر راځي:

الف: ﴿أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ﴾ او ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِیٓ﴾ الآیة دواړه د یو شي شخه عبارت دي چې په دوه ډوله تعبیراتو سره اداء کړی شوي دي.

ب: په ذکر شوو دواړو ایتونو کښې وروستنی د اولني تفسیر دی، ناسخ یې نه دی.

ج: د روژې په هکله دا اول خل قرآن کریم نازل شوی دی. نو هغه روژې چې په احادیثو ثابتې دي، لکه چې په څینو روایاتو کښې شته[1]، هغه ټولې پرې د فرضیت په حیث منسوخې شوې دي.

قرآن کریم په روژه کښې نازل شوی دی

۱۷ـ ټول اسماني کتابونه (تورات، انجیل، زبور، قرآن) په روژه کښې نازل شوي دي، نو هغه کتاب چې په یو خل نازل شوی دی لکه تورات، د هغه په نزول کښې خو څه اشکال نشته. اما هغه

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۱۴

کتاب چې په مدار او په کراره-کراره نازل شوی دی لکه قرآن کریم، چې تقریبًا په درویشتو (۲۳) کلونو کښې يې نزول صورت مونډلی دی، د هغه د نزول معنی دا ده چې:

الف. د قرآن کریم د نزول اول شروع د رمضان د میاشتې په څلیرشتمه (۲۴) شوې ده[1].

ب: قرآن کریم په یو ځل باندې د رمضان په میاشت کښې د لوح محفوظ څخه د دنیا د اسمان "بیت العِزّة" نومې مقام ته نازل شوی دی، چې د هغه ځای څخه يې بیا ځمکې ته نازلېدلو په درویشت (۲۳) کلونو کښې تحقق مونډلی دی[2].

لیلة القدر په روژه کښې ده

۱۸_ څرنګه چې په دې ځای کښې الله ﷻ فرمايي چې قرآن کریم په روژه کښې نازل شوی دی او په بل ځای کښې فرمايي چې ﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ فِي لَيْلَةِ ٱلْقَدْرِ ﴾ [القدر: ۱] یعني: بې شکه مونږ دا (قرآن کریم) د قدر په شپه کښې نازل کړی دی، نو د دغو دوارو ایتونو څخه ثابتېږي چې لیلة القدر د رمضان په میاشت کښې ده.

اما د رمضان د میاشتې په شپو کښې معلومه نه ده چې کومه شپه ده؟ خو زیات احادیث په هغو شپو کښې راغلي دي کومې چې د شلو (۲۰) څخه هغې خوا ته دي، او په هغو کښې بیا په تاقو شپو کښې، او بیا خصوصًا په اوه ویشتمه (۲۷) شپه کښې د احادیثو اکثریت دی، والله ﷻ أعلم.

سوال جواب

۱۹_ که څوک وايي چې: الله ﷻ خو چې هر شي ته اراده وکړي هغه فوراً کېږي، په دې مقام کښې الله ﷻ فرمايي چې ﴿ يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلْيُسْرَ ﴾ یعني: الله ﷻ تاسو ته د اسانۍ اراده لري؛ نو په کار وه چې هیڅکله په چا باندې روژه نه وی سخته شوې، ځکه چې د الله ﷻ د ارادې څخه خو تخلف ممکن نه دی؟

مونږ وايو چې: د الله ﷻ اراده په دوه ډوله ده: یوه په تکوینیاتو کښې ده او بله په تشریعاتو کښې. په اول ډول اراده کښې ربښتیا چې تخلف ممکن نه دی خو هغه دلته مراده نه ده بلکې دلته دوهم ډول اراده مراده ده ځکه چې دا بحث د تشریعاتو او احکامو دی.

نو مطلب يې داسې کېږي چې: الله ﷻ په احکامو کښې په تاسو باندې دومره سختي نه راولې چې د هغې د توان څخه تاسو ونه شئ وتلی، لکه چې فرمايي: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴾ [البقرة: ۲۸۶] یعني: الله ﷻ هیڅ نفس مکلف نه ګرځوي مګر د هغه د وسې په اندازه.

او فرمايي چې: ﴿ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي ٱلدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ﴾ [الحج:۷۸] یعني: الله ﷻ په تاسو باندې په دین کښې حرج نه دی ګرځولی (داسې احکام يې درباندې نه دی نازل کړي چې د هغو عملي کول

(۱) البحر المحیط ج۲ ص۳۹
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۱۶؛ روح المعاني ج۲ ص۶۱؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۸۴؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۵۱

په ناسو باندې مشکل شي، لکه چې فرمايي: ﴿إِن يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ أَضْغَـٰنَكُمْ﴾ [محمد: ۳۷] يعني که الله ﷻ ستاسو ځخه ټول مالونه وغواړي (چې خيرات يې کړئ) په کلکه يې درځخه وغواړي نو بخل به وکړئ او د زړه خيرې به مو راوباسي (خو داسې نه کوي: ټول مالونه درځخه نه غواړي).

څو وضاحتونه

۲۰ـ يو هوښيار ښوونکي ته د خپلو شاګردانو استعداد ښه معلوم وي چې دا سوال ورته مشکل دی او دا ورته اسان دی نو په خپلو شاګردانو باندې شفقت کوي، هغه سوالونه ورته په امتحان کښې نه وړاندې کوي چې حل کول يې په زده کوونکو باندې مشکل کېږي که څه هم حق لري چې هر ډول پوښتنه ترې وکړي.

الله ﷻ ته د خپلو پندګانو خوی، خاصيت، استعداد، قوت، کمزوري او ټول شيان ښه معلوم دي، اختيار لري چې په هر ډول احکامو باندې يې امتحان کړي، مګر د خپل لطف او مهربانۍ د امله ورباندې اساني راولي او درانه احکام ورباندې نه فرضوي. د همدې کبله يې مريض او مسافر ته د روژې نه نيول جائز کړي دي چې په بل وخت کښې به يې قضائي راوړي، او بوډاګانو او مزمنو مريضانو ته يې د فديې ورکولو پورې خبره اسانه کړې ده.

نو که څوک ووايي چې قضائي راوړل او يا فديه ورکول هم يو ډول حرج دی او سختي پکښې شته دی، نو دا به داسې مثال ولري چې يو زده کوونکی ووايي چې د استاذ شفقت به په موږ باندې په هغه وخت کښې تحقق ومومي چې په سپينه پارچه باندې پوره نمرې راکړي او په اصطلاح ټولو شاګردانو ته په يو نظر وګوري، نو د دې خبرې معنی دا ده چې اصلاً دې امتحان نه اخلي.

موږ دلته خبره ځکه اوږده کړه چې د خينو خلکو ځخه اورو چې وايي، دين ډېر سخت دی، ترڅو دغسې خلک پوه شي چې د دوی خبره څومره غلطه ده!؟ او دوی څومره شيطان غولولي دي!؟

د دوه قُطبونو روژه

۲۱ـ د روژې فرضيت الله ﷻ په دوه کلمو باندې بيان کړ چې يوه د ﴿كُتِبَ﴾ کلمه، او بله د ﴿فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾ کلمه ده. په اولې کلمې سره په هر مسلمان باندې ـ په هر خای کښې چې وي ـ د روژې نيول فرض دي، برابره خبره ده چې هلته د رمضان مياشت پتېږي او ښکاره کېږي لکه د استواء د خط شاوخوا، او که نيمائي کال ښکاره وي او نيمائي کال پټه وي لکه په قطب شمال او قطب جنوب کښې.

اما په دوهمه کلمه باندې فرضيت صرف هغو خلکو ته دوهم ځل بيا ذکر شوی دی چې هغوی د مياشتې د راختلو او لوېدلو ځخه استفاده کولی شي.

سُبْحَانَ اللهُ! الله ﷻ څومره لوی حکيم دی! که يوازې په اوله کلمه باندې يې بسنه کړې وی نو د

میاشتې د طلوع او غروب ګټه به د منځه تللې وي. او که صرف په دوهمه کلمه باندې یې اکتفاء کړې وي نو د قطبینو په اوسېدونکو باندې به روژه نه وي فرض شوې.

سوال جواب

۲۲_ که څوک وایي چې په دې بنیاد به د قطبینو اوسېدونکي په څه ډول روژه نیسي؟
مونږ وایو چې: که څه هم په دې باره کښې راته صریح حکم معلوم نه دی خو ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې هغوی باید روژه په ساعتونو باندې اندازه کړي.
یعنې خپل هغه نژدې اقلیم ته دې وګوري چې هلته میاشت طلوع او غروب کوي، د هغوی چې هرڅو ساعته یوه روژه دوام پیدا کوي په هماغه معیار باندې دې خپلې روژې برابرې کړي او ودې نیسي. او که د مکې معظمې (چې اسلامي مرکز دی) د روژې په ساعتونو باندې خپله روژه اندازه کړي، نو ډېره ښه ده[1].

﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾ ﴾

[۱۸۶] او کله چې زما په باره کښې زما بندګان درڅخه پوښتنه وکړي (چې زه ورته نژدې یم او که لرې) نو زه ورته نژدې یم، د بلونکي بلل قبلوم کله چې ما وبلي (زما څخه سوال وکړي).
نو دوی دې ما لره ښه اجابت (اطاعت) وکړي او په ما باندې دې خپلو ایمانونو ته ادامه ورکړي، شاید چې دوی په مستمره توګه په سمه لار باندې روان اوسي.

شان نزول او ارتباط

۱_ ځینو مفسرینو کرامو د ذکر شوي ایت شریف په شان نزول کښې پنځه مختلف روایات لیکلي دي[2]، خو د هغو ټولو د جملې څخه مونږ په دغه یوه روایت باندې اکتفاء کوو:
یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته چا وویلې چې: "أَقَرِيبٌ رَبُّنَا فَنُنَاجِيهِ أَمْ بَعِيدٌ فَنُنَادِيهِ" یعنې: ایا مونږ نه خپل رب نژدې دی چې مناجات ورسره وکړو (پټ یې وبلو) او که لرې دی چې اواز ورته وکړو (په لوړ اواز یې وبلو)، نو ذکر شوی ایت شریف نازل شو[3].
۲_ د شان نزول په نظر کښې نیولو سره سرې پوهېږي چې ذکر شوی ایت شریف د وړاندې او وروسته ایتونو په منځکښې نه دی نازل شوی چې دواړه د روژې په باره کښې دي. خو امکان لري چې د لاندې نکتو د امله ورته د همدغو دواړو ایتونو منځ خوښ کړی شوی وي او د قرائت په لحاظ همدلته ایښودلی شوی وي:

(۱) تفسیر المنار ج۲ ص۱۶۳
(۲) زاد المسیر ج۱ ص۱۷۲
(۳) تفسیر الطبري ج۲ ص۹۲

الف: په وړاندېنۍ آیت کښې مؤمنان د الله ﷻ تکبیر او شکر ته هڅول شوي دي، او په وروستني آیت کښې یې دوی ته د عفوې او د توبې قبلولو ذکر کړی دی؛ چې د دواړو څخه معلومېږي چې الله ﷻ ته سوال زارۍ وکړئ او خپل احتیاجات ورته وړاندې کړئ. نو په دې ایت کښې یې د یو طرفه د اجابت ضمني وعده ورکړه او د بل طرفه یې ورته د بلنې طریقه وښودله.

ب: په مخکښنیو ایتونو کښې د روژې دپاره الله ﷻ زښت ډېر ترغیبات ذکر کړه ترڅو مؤمنان د خپلو نفسونو سره مقاومت وکړی شي او دغه لوی عظیم الشان عبادت (روژه) ترسره کړي.

نو په دې ایت کښې یې د یو پلوه مؤمنانو ته یو بل ترغیب هم ورځرګند کړ چې زه ستاسو سوالونه قبلوم او اړتیاوې مو پوره کوم چې روژه د سوالونو د قبلېدلو ډېره ښه ذریعه ده، او د بله پلوه یې ودار کړه چې پام کوئ چې د دغه عبادت په تعمیل کښې خیانت ونه کړئ ځکه چې زه همېشه ستاسو سره په علم او قدرت سره نژدې یم، که بندګان مو ونه ګوري نو زه خو مو ګورم زما څخه حیا وکړئ او د روژې ښه حفاظت وکړئ.

د مطلب خلاصه

۱ـ کله چې زما بندګان زما په باره کښې درڅخه پوښتنه کوي چې زه ورته نژدې یم او که لرې؟ نو زه خو ورته د هغوی د شارګونو څخه ډېر نژدې یم، دوی چې څه وایي هغه اورم، څه چې کوي هغه وینم او حتی څه یې چې په زړونو کښې تېرېږي په هغو پوهېږم، دا هم راته معلومه ده چې دغه پوښتنه د تعنت او ساتېرۍ دپاره نه کوي، بلکې غواړي چې د سوال کولو ادب او طریقه زده کړي، چې په همغې زده کړې طریقې باندې زما څخه خپل احتیاجات او اړتیاوې وغواړي او خپل سوالونه راته وړاندې کړي.

۲ـ که څه هم زه دوی ته نژدې یم خو دوی هم په عبادتونو باندې خصوصاً د روژې په نیولو باندې ماته زښت ډېر رانژدې کېږي، یوازې د دوی نه بلکې د هر سوال کوونکي سوال او غوښتنه منم او په سوال پورته کړی شوي لاسونه یې خالي نه پرېږدم، خو هله چې همدا ما وبلي او همدا زما څخه یې وغواړي او هم مې په همدې صفت باندې وپېژني چې یوازې زه قبلوونکی یم.

نو کله چې د هر احتیاج پوره کول همدا زما خاصه ده نو دوی دې همدا زما ښه اجابت او اطاعت کوي او خپلې همدغې عقیدې ته دې ادامه ورکوي او شک او تردد دې پکښې نه کوي، شاید چې په سمه سیخه لار باندې به روان اوسي او د شیطاني وساوسو او شبهاتو څخه به خانونه بچ وساتي.

توضیحات

۱ـ د الله ﷻ څخه سوال کول او خپل احتیاجات ترې غوښتل د لاندو عقائدو څخه نمایندګي کوي:

الف: چې الله ﷻ هر څه کولی شي او هر څه یې د قدرت لاندې دي.

ب: چې الله ﷻ په هر څه باندې پوه دی، که څوک ترې په توره شپه کښې پټ په زړه کښې څه وغواړي هم وربادې پوهېږي، نه شور ماشور ته حاجت شته او نه د دروازې تک ټک ته.

ج. چې الله ﷻ ډېر مهربان دی، څومره مهربانۍ او رحمت چې په خپلو بندګانو باندې لري هغومره مهربانۍ مور په خپلو ماشومانو باندې نه لري.

د. چې د الله ﷻ څخه پرته نور څوک خو اول په احتیاجاتو باندې علم نه لري، بیا قدرت نه لري، بیا پکښې هغومره مهرباني او رحمت نشته. دا د غیر الله واقعیت دی. که څوک ورته په خپل ذهن کښې د دغو صفاتو څخه کوم یو ثابت کړي نو واقعیت ته به تغیر ورنه کړی شي. یعنې د چا په خوله باندې په غیر الله کښې نوموړي صفات نه شي پیدا کېدلی. په ګوره-کوره ویلو باندې خوله نه خوږېږي.

اوس سړی پوهېږي چې د الله ﷻ څخه سوال کول څومره لوی عبادت دی او څومره غټه عاجزي او تواضع ده. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ»(۱) یعنې: سوال کول (بلل او غوښتل) همدا عبادت او بندګي ده.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِي إِذَا رَفَعَ الرَّجُلُ إِلَيْهِ يَدَيْهِ أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا خَائِبَتَيْنِ»(۲) یعنې: یقیناً الله ﷻ د حیا او کرامت درلودونکی دی، حیاکوي چې کله ورته یو سړی خپل لاسونه (د سوال دپاره) اوچت کړي چې دواړه لاسونه یې خالي ناامیده وګرځوي (او هیڅ ورنه کړي).

دریم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ لَمْ يَسْأَلِ اللهَ يَغْضَبْ عَلَيْهِ»(۳) یعنې: څوک چې د الله ﷻ څخه سوال نه کوي په هغه باندې په غضب کېږي.

د دې ایت أمثال او نظائر

۲ـ د ذکر شوي ایت شریف په مثل باندې په قرآن کریم کښې څه نور ایتونه هم شته. لکه:

الف: ﴿وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾ [غافر: ۶۰] یعنې: او ستاسو رب ﷻ وایي چې زما څخه سوال او بلنه کوئ چې زه یې درته قبول کړم، بې شکه هغه کسان چې زما د عبادت څخه تکبر کوي ډېر ژر به دوزخ ته په داسې حال کښې داخل شي چې د ذلت خاوندان به وي.

ب: ﴿أَمَّن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ﴾ [النمل: ۶۲] یعنې: ایا هغه څوک دی (د الله ﷻ څخه په غیر) چې د ناچاره سړي اجابت کوي کله چې هغه ویلي او سوال ورته وکړي (هیڅوک نشته).

ج: ﴿ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ [الأعراف: ۵۵] یعنې: وبلئ خپل رب

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۳
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹۵، سنن ابي داود ج۱ ص۲۰۹
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۵

سوال ترې وکړئ) د زاريو په حال کښې او د پښوالۍ په حال کښې، بې شکه هغه ﷻ تجاوز کوونکي نه خوښوي

د ﴿بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ﴾ [الأنعام ۴۱] یعنې بلکې تاسو (د سختۍ يا د قيامت په ورځ) خاص الله ﷻ بلئ (سوال ورته کوئ) نو که خوښه يې وشي هغه شی درځخه لرې کوي چې د هغه د کبله ورته سوال کوئ. او تاسو (په همدې حالت کښې) هغه بول هېروئ چې د الله ﷻ سره يې شريکان ګرځوئ.

ايا هره يوه دعاء قبلېږي؟

۳ـ په دې مقام کښې يوه مهمه پوښتنه مطرح کېدلی شي، هغه دا چې د ايت شريف څخه معلومېږي چې د دعاء او سوال قبلېدل حتمي دي او د الله ﷻ وعده ده چې کله ترې څوک څه وغواړي هغه په ضرور ورکوي، خو د دې سره سره مونږ ګورو چې زمونږ د ډېر سوالونه نه قبلېږي.

حتی په يوه اوږده حديث کښې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: د الله ﷻ څخه مې درې سوالونه وکړه چې دوه يې راکړه او يو يې راځخه منعه کړ. سوالونه دا وه:

اول: د الله ﷻ څخه مې وغوښتل چې زما امت په قحطۍ (وچکالۍ) باندې هلاک نه کړي. نو دا يې راکړ.

دوهم: او ترې مې وغوښتل چې دښمن ورباندې مسلط نه کړي (چې بېخ او بنياد يې وباسي)، دا يې هم راکړ.

درېم: او ترې ومې غوښتل چې په دوی کښې خپنو لره د خپنو دپلوه شدت او خوف ونه رسېږي (چې په خپلو منځو کښې سره جنګ او جدل ونکړي) «فَمَنَعَنِيهَا»[۱] يعنې: نو دا سوال يې راځخه منعه کړ، راته قبول يې نه کړ.

نو د دغې پوښتنې په جواب کښې مفسرينو کرامو مختلفې طريقې غوره کړې دي چې تفصيل يې دا دی:

الف: ځينې مفسرين کرام ورسره د "إِنْ شِئْتُ" کلمه مقدره ګڼي او دليل يې د وړاندېنی دوهمې توضيح د "د" د فقرې ايت شريف بولي. نو معنی يې داسې کېږي چې: زه د سوال کوونکي سوال قبلوم خو چې زما خوښه شي[۲]، دوی وايي چې په ايت شريف کښې د قبول وعده نشته.

مګر مونږ ته دا جواب په زړه پوری نه ښکاري. ځکه چې:

اول: ذکره شوې پوښتنه په هغو ايتونو کښې مطرح ده چې هغه د مؤمنانو په حال کښې نازل شوي دي، يعنې د قبول وعده خو د مؤمنانو سره شوې ده او اعتراض هم د همدوی په باره کښې مطرح دی، د کافرانو د سوال په باره کښې خو د سره بحث نشته. او د دوهمې توضيح د "د" دفقرې

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۴۰

(۲) تفسير الطبري ج۲ ص۹۴؛ تفسير القرطبي ج۲ ص

ایت خو د کافرانو په باره کښې دی، لکه چې ﴿ وَتَنسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴾ ورباندې په وضاحت سره دلالت کوي.

دوهم: که د "إِنْ شِئْتَ" کلمه ورسره مقدره وي نو د سوال کولو په طریقه کښې به دا هم جائزه وي چې سوال کوونکی خپل سوال د الله ﷻ په مَشیت پورې تعلیق کړي مثلاً ووایي چې: ای الله! دغه کار راته وکړې "إِنْ شِئْتَ" که دې خوښه وي.

خو نبي کریم ﷺ دغــې سوال منعه کړې دی، لکه چې فرمايي: «إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلْيَعْزِمْ الْمَسْأَلَةَ وَلَا يَقُولَنَّ اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ فَأَعْطِنِي فَإِنَّهُ لَا مُسْتَكْرِهَ لَهُ»[1] یعني: کله چې ستاسو یو نفر سوال کوي نو په جدیت او قوت سره دې سوال وکړي او داسې دې هیڅ کله نه وايي چې: ای الله! که خوښه دې وي نو رايې کړه؛ ځکه چې په الله ﷻ باندې څوک په زور اجراء کوونکی نشته هر څه يې خپله خوښه اجراء کوي.

دریم: د "إِنْ شِئْتَ" کلمه خو د وعدې سره منافي نه ده ځکه چې د نبي کریم ﷺ سره الله ﷻ وعده کړې وه او په خوب کښې یې ورښودلي وه چې المسجد الحرام ته به داخل شې (د پیغمبر ﷺ خوب وحې ده)، خو سره د دې یې په قرآن کریم کښې د مشیت په شکل ذکر کړه، لکه چې فرمايي: ﴿ لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ ﴾ [الفتح: ۲۷] یعني: ضرور به المسجد الحرام ته د امن په حالت کښې ورداخل شئ که د الله ﷻ خوښه وي.

نو معلومه شوه چې ذکره شوې پوښتنه په ځای پاتې ده او د "إِنْ شِئْتَ" په تقدیر سره نه جوابیږي چې په وعدې باندې دلالت ونه کړي.

ب: ځینې وايي چې د ایت شریف مضمون دا دی چې د سوال قبلول د الله ﷻ شان دی او د همده ﷻ د صفاتو څخه دي. لکه غفوریت یې چې مثلاً د صفاتو څخه دی. نو حاصل یې داسې کېږي چې د سوال قبلول د الله ﷻ څخه په غیر د بل چا د واکه پوره نه دي او داسې یې مطلب نه دی چې څه څوک غواړي هغه به ضرور ورکوي نو که ځینې سوالونه قبول نه کړي د ایت شریف د مضمون سره څه منافات نه لري لکه چې د ځینو خلکو تعذیب یې د غفوریت سره منافي نه دی[2].

لوستونکي پوهیږي چې دا جواب هم مزه ناک نه دی ځکه چې ایت شریف د وعدې په مقام کښې لیدل کېږي، نه دا چې محض د الله ﷻ صفات بیانوي. برسېره په دې د اولنی توضیح د "الف" د فقرې ایت شریف خو بالکل په وعده باندې صراحت کوي چې: ﴿ ٱدْعُونِىٓ أَسْتَجِبْ لَكُمْ ﴾ ما نه سوال وکړئ چې درنه منظور یې کړم.

ج: ځینې مفسرین کرام وايي چې په ایت شریف کښې خو ﴿ إِذَا دَعَانِ ﴾ نازل شوی چې د اوقاتو په عموم باندې دلالت نه کوي، "كُلَّمَا دَعَانِي" خو نه دی نازل چې د اوقاتو په عموم باندې دلالت

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۳۸، صحیح مسلم ج۲ ص۳۴۲، سنن ابي داوُد ج۱ ص۲۰۸
(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۰۹

کوي. نو که ځينې سوالونه قبول نه کړي څه منافات ورسره نه لري[۱].
مگر دا معنی هم خلاف الظاهر ده. ظاهراً داسې معلومېږي چې په ﴿ إِذَا دَعَانِ ﴾ سره د اجابت تقيد راغلی دی، نه دغوښتلي شوي شي ورکړه. نو معنی يې داسې کېږي چې: زه د سوال کوونکي سوال د سوال کولو په وخت کښې قبلوم او منظوروم، پاتې شوه دا خبره چې د غوښتل شوي شي تحقق په کوم وخت کښې راځي نو هغه بېله خبره ده، امکان لري چې د منظورولو د وخت څخه وروسته شي او يا ورسره سم شي.

د ځينې نور مفسرين کرام وايي چې وعده د الله ﷻ حقه ده خو چې موانع موجود نه شي، که د اجابت مخه موانع ونيسي او اجابت رانه شي دا د خلف معنی نه ده[۲].

په محسوساتو کښې يې مثال داسې دی چې سنا مسهله ده خو چې موانع ونه لري؛ که يو سړی په سنا سره سخت اسهال شي او بيا قابضه دوائي استعمال کړي او د اسهال مخه يې ونيسي، څوک نه شي ويلی چې سنا مسهله نه ده.

د سوال د اجابت موانع

۴_ لاندې شيان د اجابت موانع ښودلي شوي دي:

الف: د خوراک، څښاک، لباس او غذا حراموالی د اجابت موانع دي څکه چې د أبو هريره ﷺ په روايت نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايي چې: «الرَّجُلَ يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ يَا رَبِّ يَا رَبِّ وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغُذِيَ بِالْحَرَامِ فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ»[۳] يعني: يو سړی دی چې اوږد سفر ته ادامه ورکوي، بېر سر، خړ پړ چې دواړه لاسونه يې اسمان ته پورته کړي وي چې: ای زما ربه!، ای زما ربه!. حال دا چې خوراک يې حرام وي، څښاک يې حرام وي، لباس يې حرام وي او په حرامو باندې غټ شوی وي نو څنگه به دغه ډول سړي ته د سوال اجابت وکړی شي.

ب: د اجابت د موانعو څخه دا هم گڼل کېږي چې څوک څه سوالونه وکړي خو د مطلب په لاسته راوړلو کښې عجله وکړي، غواړي چې په عجله باندې يې غوښتنه حاصله شي. د دې دعاء کوونکي مثال د هغه بزگر دی چې کښت وکړي خو د پخېدلو وخت ته يې انتظار ونه باسي او د خپل کښت څخه لاس په سر شي او ووايي چې پرون مې کرلي وه نو نن ترې ولې حاصل لاس ته رانغی؟.

نبي کريم ﷺ فرمايي: «يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ يَقُولُ دَعَوْتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي»[۴] يعنې: ستاسو د هر يوه دعاء قبلېږي خو چې عجله ونه کړي چې ووايي سوال مې وکړ خو قبول نه کړی شو.

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۶۴
(۲) تفسير البغوي ج۱ ص۱۵۶؛ تفسير تيسير الرحمن ج۱ ص۷۲؛ زاد المسير ج۱ ص۱۷۳
(۳) صحيح مسلم ج۱ ص۳۲۶
(۴) سنن ابي داود ج۱ ص۲۰۹؛ سنن ابن ماجه ص۲۷۴

نبي کريم ﷺ د سوال کوونکي عجله په يو بل حديث کښې بنه واضحه کړې ده، چې فرمايلي يې دي: «يَقُولُ قَدْ دَعَوْتُ وَقَدْ دَعَوْتُ فَلَمْ أَرَ يَسْتَجِيبُ لِي فَيَسْتَحْسِرُ عِنْدَ ذَلِكَ وَيَدَعُ الدُّعَاءَ»[۱] يعني: وايي سوال مې وکړ او سوال مې وکړ نو ومې نه ليده چې سوال راته قبول شي نو ستومانه شي او د سوال څخه لاس واخلي.

ج: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «أَيُّهَا النَّاسُ فَاسْأَلُوهُ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ فَإِنَّ اللهَ لَا يَسْتَجِيبُ لِعَبْدٍ دَعَاهُ عَنْ ظَهْرِ قَلْبٍ غَافِلٍ»[۲] يعني: اى خلکو! تاسو د الله ﷻ څخه په داسې حال سوال کوئ چې تاسو په اجابت سره يقين کوونکي ياست او دا ځکه چې الله ﷻ د داسې بنده سوال نه قبلوي کوم يې چې د غافل زړه د شا څخه بللی (او سوال ورته کوي چې ورته متوجه نه وي چې څه غواړي محض د سوال ګردان کوي).

د: چې سړی د ګناه او د صلة الرحم د قطعې سوال وکړي، نبي کريم ﷺ فرمايي: «لَا يَزَالُ يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَا لَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ قَطِيعَةِ رَحِمٍ»[۳] يعني: په دوامداره توګه د بنده د سوال اجابت کېږي ترڅو چې د ګناه او يا د صلة الرحم د پرېکولو سوال ونه کړي.

هـ: د حده تجاوز هم د موانعو څخه شمېرل کېږي. لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ﴾ [الأعراف: ۵۵] يعني: بې شکه الله ﷻ تجاوز کوونکي نه خوښوي.

د اعتداء (تجاوز) ډولونه

۵ـ اول: هرڅوک چې په کبيره ګناه باندې مُصر وي او په هغې باندې همېشه والى کوي هغه تجاوز کوونکى دى[۴].

دوهم: داسې سوال کول چې د سوال کوونکي د شان سره مناسب نه وي هم تجاوز ګڼل کېږي، بالفرض چې څوک د خپل خان دپاره شفاعت کبرى وغواړي چې د نبي کريم ﷺ د خواصو څخه دى.

درېم: يوه ورځې د عبد الله بن مغفل ؓ زوی سوال وکړ چې: اى الله! زه در څخه هغه سپينه مانۍ غواړم چې کله زه جنت ته ورداخل شم زما په ښي طرف کښې وي، پلار يې واورېده، ورته يې وويل چې: اى زوى ګوتيه! د الله ﷻ څخه جنت غواړه او د دوزخ څخه ورباندې پناه نيسه (نور ورانديې مه غواړه) ځکه چې د نبي کريم ﷺ څخه مې اورېدلي دي چې ويلي دي: «سَيَكُونُ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِي الدُّعَاءِ»[۵] يعني: ژر دى چې داسې خلک به هم پيدا شي چې په دعاء کښې به د حده تجاوز کوي. يعنې سنا سوال د حده تجاوز دى.

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۵۲
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۹۲
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۳۵۳
(۴) تفسير القرطبي ج۲ ص۳۰۹
(۵) سنن ابن ماجه ص۳۷۵

تبصره

۶_ که څه هم د مفسرینو کرامو دغه جواب، چې د دعاء قبول د موانعو د کبله وروسته کېږي، د نورو جوابونو په نسبت ښه دی، خو مونږ ته داسې ښکاري چې دا هم کُلي نه دی او په هر ځای کښې د قبول مخه نه نیسي، البته چې د ښه اجابت دپاره بهترینه وسیله ده، خو ورته شرط نه ده. مثلاً: د شیطان څخه خو بل غټ تجاوز کوونکی نشته مګر کله یې چې د الله ﷻ څخه مهلت وغوښت د ده سوال یې قبول کړ او مهلت یې ورته ورکړ لکه چې فرمایي: ﴿ قَالَ أَنظِرْنِىٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ۝ قَالَ إِنَّكَ مِنَ ٱلْمُنظَرِينَ ﴾ [الأعراف: ۱۴_۱۵] یعني: ابلیس وویلې چې د بعثت د ورځې پورې مهلت راکړه. الله ﷻ ورته وویلې چې: بې شکه ته د مهلت ورکړی شوو څخه یې. یعني د اولنۍ شپېلۍ پورې درته مهلت دی.

برسېره په دې لکه څنګه چې الله ﷻ د ګناه او کفر په سبب روزي ورکول نه بندوي، همدارنګه ورباندې د ارتیاوو پوره کول هم نه بندوي لکه چې فرمایي: ﴿ وَءَاتَىٰكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ ۚ وَإِن تَعُدُّواْ نِعْمَتَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ ۗ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴾ [إبراهیم: ۳۴] یعني: او الله ﷻ تاسو ته هغه ټول شیان درکړي دي چې د حال او یا د قال په ژبه یې ترې غواړئ او که د الله ﷻ د نعمتونو شمار وکړئ نو آخر ته به یې ونه شئ رسولی. بې شکه چې انسان ظلم کوونکی او ناشکره دی.

نو معلومه شوه چې د سوال د قبلېدلو مخه د همېشه دپاره عصیان نه شي نیولی بلکې د کافر سوال هم قبلېږي لکه چې ځینو مفسرینو همداسې لیکلي دي[1].

که د اجابت دپاره د ګناه څخه معصومیت شرط شي نو د قنوط (نا امیدی) باعث به وګرځي او الله ﷻ فرمایي: ﴿ قُلْ يَٰعِبَادِىَ ٱلَّذِينَ أَسْرَفُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُواْ مِن رَّحْمَةِ ٱللَّهِ ﴾ [الزمر: ۵۳] یعني: (زما د طرفه) ورته ووایه چې ای زما هغو بندګانو چې په ځانو باندې یې تېری کړی دی! د الله ﷻ د رحمت څخه مه نا امیده کېږئ.

د سوال قبول د ډېر شکلونه لري

۷_ مونږ د ذکرې شوې مهمې پوښتنې جواب کوو خو باید چې لاندې څو مقدمې په نظر کښې ونیول شي:

الف: په دې کښې شک نشته چې د الله ﷻ هره یوه وینا حقه ده او وعدې یې ټولې د واقع سره برابرې دي او هیڅ خلف پکښې نشته ﴿ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِۦ ﴾ [التوبة: ۱۱۱] یعني: او هغه څوک دی چې د الله ﷻ څخه په خپله وعده باندې کلک وي؟، هیڅوک نشته.

ب: بنده خپل خیر او شر نه شي سنجولی. داسې ډېر کېږي چې د الله ﷻ څخه خیر غواړي خو په

(۱) التفسیرات الأحمدیة ص۴۷

نظر کښې یې یو خاص شی نیولی وي مګر همغه شی ورته په حقیقت کښې شر وي. الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾ [البقرة: ۲۱۶] یعني: او دا هم امید ولرئ چې تاسو به یو شی بد ګڼئ خو همغه به درته خیر وي او دا هم امید ولرئ چې تاسو به یو شی ښه وګڼئ خو همغه به درته شر وي او الله ﷻ پوهېږي او تاسو نه پوهېږي.

ج: د انسان په خټه کښې عجله (چالاکي) اغګل شوې ده، هر څه په جلتۍ سره غواړي. الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَكَانَ ٱلْإِنسَـٰنُ عَجُولًا ﴾ [الإسراء: ۱۱] یعني: او انسان د جلتۍ خاوند دی. نو زیاته توجه او پاملرنه یې دنیا ته وي. د همدې کبله د دنیا په پراخۍ باندې زیاتره انسانان غولېږي او آخرت ورباندې هېروي.

د: انسان هېرډله دی څه چې وغواړي هغه ورته د همېشه دپاره یاد نه پاتې کېږي چې ما لا د دې شي سوال کړی وه. الله ﷻ فرمایي: ﴿ أَحْصَىٰهُ ٱللَّهُ وَنَسُوهُ ﴾ [المجادلة: ۶] یعني: الله ﷻ د بنیادمانو هر یو عمل د شمارلو لاندې راوستلی دی او دوی هېر کړی دی.

نتیجه

۸ـ د پورتنیو څلورو مقدماتو نتیجه دا ژاوونځي چې الله ﷻ د خپلو بندګانو سوالونه قبلوي خو دوی ورباندې پوره نه پوهېږي، ځکه چې د قبول شکلونه یې ډېر دي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: کله عین شی په عین وخت کښې ورکړي چې بنده یې غواړي چې هیڅ فکر او ذکر نه پکښې حاجت نه وي.

ب: کله عین شی ورکړي خو په بل وخت کښې. امکان لري چې انسان ته خپل سوال په یاد نه وي.

ج: کله ورته د غوښتل شوي شي په عوض ډېر لوی شی ورکړي. کېدلی شي چې خپل سوال ورپه زړه نه شي چې دا د فلاني سوال اجابت دی.

د: کله-کله لا ورته بالکل آخرت ته وساتل شي خو سوال کوونکی ورباندې خبر نه وي خو چې د قیامت په ورځ ورته ورکړی شي نو الله ﷻ پوهېږي چې دی به ورته څومره خوشاله شي؟

هـ: کله-کله که غوښتل شوی شی ورنه کړي خو په عوض کښې یې د ډېر لوی آفت څخه بچ کوي، چې څو چنده د غوښتل شوي شي څخه ورته بهتر وي. دا ځکه چې:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایي: «مَا مِنْ أَحَدٍ يَدْعُو بِدُعَاءٍ إِلَّا آتَاهُ اللهُ مَا سَأَلَ أَوْ كَفَّ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهُ مَا لَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ قَطِيعَةِ رَحِمٍ»[۱] یعني: هیڅوک یوه دعاء نه کوي مګر الله ﷻ همغه شی ورکوي چې غواړي یې او یا به ورڅخه د همغه سوال په مثل بدي لرې کړي، ترڅو یې چې په ګناه او یا د صله رحمۍ په قطعه کولو باندې سوال نه وي کړی.

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۵

دوهم: په يو بل روايت کښې ورسره دا هم شته چې: «وَإِمَّا أَنْ يَدَّخِرَ لَهُ فِي الْآخِرَةِ وَإِمَّا أَنْ يُكَفِّرَ عَنْهُ مِنْ ذُنُوبِهِ بِقَدْرِ مَا دَعَا»[1] يعني: او يا به يې ورته په آخرت کښې ذخيره کړي او يا به ترې د سوال په اندازه ګناهونه عفوه کړي.

و: کله-کله ورته همغه غوښتل شوی شی په بل شکل کښې ورکړي چې سوال کوونکی ورباندې د شر ګومان کوي حال دا چې هغه ورته ډېر بهتر او خير وي لکه يو ماشوم چې اپرېشن (جراحي عمليات) شر ګڼي خو هغه ورته خير وي.

نو په کار دي چې هر مسلمان د الله ﷻ څخه سوال د عبادت په نيت باندې وکړي او په دې باندې باید يقين ولري چې سوال کول مې په ګټه دي، د سوال په قبول کښې بايد چې هيڅ تشويش ونه کړي او صرف الله ﷻ ته يې وسپاري چې هغه ﷻ ډېر ښه پوهېږي.

د مثال په توګه که مجاهدين د کافرو په پوسته باندې حمله کوي نو د هغې فتحه دې د الله ﷻ څخه صرف د عبادت په توګه وغواړي او خپل همت دې نه کمزوری کوي نور نو چې هر څه پېښ شوه په همغه کښې خير دی هيڅ تشويش دې نه کوي. لکه چې مشهوره مقوله ده: "اَلْخَيْرُ فِيْمَا وَقَعَ" يعني په همغه شي کښې خير دی چې واقع شو.

لنډه دا چې لکه څنګه چې په درملو باندې مريضان د الله ﷻ په اراده جوړېږي همدارنګه په سوال کولو او زاريو سره هم د الله ﷻ په اراده روغېږي. د ټولو شيانو موجودول او معدومول صرف د همده ﷻ کار دی او بس.

که د سوال په قبول باندې سړی پوه نه شي بايد د الله ﷻ څخه خپل خان مرور نه کړي.

استجابة څه معنی؟

۹ـ که څه هم په "اِسْتِجَابَةٌ" کښې د "اِجَابَةٌ" په نسبت حروف ډېر دي او د حروفو زيادت د معنی په زيادت باندې دلالت کوي، مګر مفسرين کرام وايي چې دواړه په يوه معنی سره دي چې الله ﷻ ته يې نسبت وشي د قبول معنی ورکوي او چې بنده ته يې نسبت وشي د اطاعت معنی ترې اخستله کېږي[2].

مونږ د "اِجَابَةٌ" څخه قبول اخلو او د "اِسْتِجَابَةٌ" څخه ښه قبول مراده وو ترڅو د حروفو د زيادت مراعات د منځه لاړ نه شي.

دعاء په دوه ډوله

۱۰ـ دعاء په دوه ډوله ده؛ يو هغه ده چې مستقيمًا د الله ﷻ څخه څه وغواړي او بل هغه ده چې مستقيمًا ترې څه ونه غواړي مګر د الله ﷻ حمد او ثناء وايي او يا په نورو اذکارو او عباداتو باندې

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۰۱
(۲) تفسير البغوي ج۱ ص۱۵۵

مشغول وي چې دغه ټول ضمني سوالونه دي او خپل احتياجات وړاندې کول دي. د ﴿أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ﴾ کلمه دواړو ډولونو ته شامله ده، څکه نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَأَفْضَلُ الدُّعَاءِ الْحَمْدُ لِلَّهِ»[۱] يعني: او بهتره دعاء الحمد لله ده.

اميد شته چې الله ﷻ د قرآن کريم تلاوت کوونکي ته هغه ټول سوالونه قبول کړي چې دی يې په ژبه د وړاندې کولو څخه په تلاوت باندې مصروف شوی دی.

مقبولې دعاګانې

۱۱_ په دې مقام کښې لازمه ګڼو چې محترمو لوستونکو ته هغه ځايونه او يا هغه دعاګانې وريه ګوته کړو چې د هغو په قبول کښې احاديث وارد شوي دي چې ځينو مفسرينو کرامو هغه ځايونه په لاندې ډول سره بيان کړي دي[۲]:

الف: د شپې په دريمه برخه کښې[۳].

ب: د آذان او اقامت په منځکښې.

ج: د اذان په وخت کښې.

د: د فرض لمونځونو څخه وروسته.

ه: د جمعې په ورځ چې امام په ممبر باندې پورته شي د لمانځه د ختم پورې.

و: د جمعې د ورځې د مازديګر وروستنی ساعت.

ز: کله چې په زړه کښې خشوع او عاجزي موجوده شي، او رقت او تواضع وړباندې غلبه وکړي.

ح: چې سړی قبلې ته مخ کړي البته د سوال کولو په وخت کښې.

ط: چې سوال کوونکی په اوداسه باندې وي.

ي: چې لاسونه پورته کړي.

يا: چې اول په الله ﷻ باندې حمد او ثناء ووايي او بيا په نبي کريم ﷺ باندې درودونه واستوي.

يب: چې د حاجت د وړاندې کولو څخه د مخه استغفار وغواړي او توبه وباسي.

يج: چې په سوال کښې الحاح (زيات کوښښ) وکړي او زياتې زارۍ وکړي.

يد: چې د الله ﷻ په نومونو باندې توسل وکړي. لکه يا غفار، يا وهاب او داسې نور.

يه: چې د سوال څخه وړاندې څه خيرات وکړي.

دوی ليکلي دي چې په دې ټولو کښې احاديث شته خو احاديث يې نه دي ذکر کړي.

۱۲_ په ياد ولرئ چې د سوال د اجابت ځايونه کوم چې په احاديثو کښې ثابت دي زيات ډېر دي، خو کوم چې ما ته معلوم دي په لاندې ډول باندې يې محترمو لوستونکو ته وريه ګوته کوو:

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۶

(۲) تفسير القاسمي ج۳ ص۹۷

(۳) شرعي شپه د ماښام څخه پيل کېږي او په صبح صادق ختمېږي

الف: د هغه چا د سوال په قبول کېدو کې شک نشته چې په هغه باندې ظلم شوی وي.

ب: د مسافر سوال هم همداسې دی.

ج: د والد یا والدې (پلار او مور) بد ازاري (ښېرا) چې خپل اولاد ته یې کوي. ځکه چې د ابو هریره ﷺ څخه روایت دی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «ثَلَاثُ دَعَوَاتٍ مُسْتَجَابَاتٌ لَا شَكَّ فِيهِنَّ دَعْوَةُ الْمَظْلُومِ وَدَعْوَةُ الْمُسَافِرِ وَدَعْوَةُ الْوَالِدِ عَلَى وَلَدِهِ»[۱] یعني: درې دعاګانې مستجابې دي شک پکښې نشته، د مظلوم دعاء، د مسافر دعاء او د پلار دعاء په خپل زوی باندې چې د ده په ضرر باندې وي؛ چې په پښتو کښې ورته ښېرا وايي.

همدارنګه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «اتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللهِ حِجَابٌ»[۲] یعني: د مظلوم د ښېراوو څخه ودار شه ځکه چې د ده د ښېرا او د الله ﷻ په منځکښې پرده نشته. (سوال یې په چالاکۍ سره قبلېږي).

د: د اذان او اقامت په منځکښې سوال نه ردېږي. نبي کریم ﷺ د انس ﷺ په روایت فرمایلي دي چې: «الدُّعَاءُ لَا يُرَدُّ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ»[۳] یعني: د اذان او اقامت په منځکښې سوال نه ردېږي.

په یو بل حدیث کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الدُّعَاءُ لَا يُرَدُّ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ» یعني: دعاء، د اذان او اقامت په منځکښې نه ردېږي، صحابه وو کرامو ﷺ وویلي چې: «فَمَاذَا نَقُولُ يَا رَسُولَ اللهِ» ای د الله رسوله! څنګه دعاء وکړو؟ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «سَلُوا اللهَ الْعَافِيَةَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»[۴] د الله ﷻ څخه په دنیا او آخرت کښې عافیت وغواړئ.

ه: هغه سوال ډېر په چالاکۍ سره قبلېږي چې سړی یې د بل دپاره د هغه په غیاب کښې وکړي. نبي کریم ﷺ د عبد الله بن عمرو ﷺ په روایت فرمایلي دي چې: «مَا دَعْوَةٌ أَسْرَعَ إِجَابَةً مِنْ دَعْوَةِ غَائِبٍ لِغَائِبٍ»[۵] یعني: په قبول کښې بله دومره چالاکه دعاء نشته لکه هغه دعاء چې یو غائب یې د بل غائب دپاره وکړي.

و: د نفلي لمانځه څخه وروسته چې څوک بښنه وغواړي، بښنه به ورته وکړی شي.

ابو بکر الصدیق ﷺ د نبي کریم ﷺ څخه اورېدلي چې: «مَا مِنْ رَجُلٍ يُذْنِبُ ذَنْبًا ثُمَّ يَقُومُ فَيَتَطَهَّرُ ثُمَّ يُصَلِّي ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللهَ إِلَّا غَفَرَ اللهُ لَهُ ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللهَ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ»[۶] یعني: هر څوک چې ګناه وکړي بیا پورته شي اودس وکړي او لمونځ وکړي بیا د خپلې ګناه بښنه وغواړي مګر الله ﷻ به ورته بښنه وکړي، او بیا یې دغه ایت ولوست.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲، سنن ابن ماجه ص۲ ص۲۷۵
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۵۱
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۲۰۰
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹
(۶) جامع الترمذي ج۱ ص۹۲

په یو بل روایت کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: څوک چې د الله ﷻ څخه څه حاجت غواړي او یا يې یوه بنده ته اړتیا پېښه شي نو اودس دې وکړي ښه ښائسته اودس، بیا دې دوه رکعته لمونځ وکړي او د الله ﷻ [illegible] ووايي او په نبي کریم ﷺ باندې دې درود واستوي بیا دې دغه [illegible] الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ سُبْحَانَ اللهِ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ أَسْأَلُكَ [illegible] عَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ إِثْمٍ لَا تَدَعْ لِي ذَنْبًا إِلَّا غَفَرْتَهُ وَلَا [illegible] وَلَا حَاجَةً هِيَ لَكَ رِضًا إِلَّا قَضَيْتَهَا يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ»[۱].

[illegible] که هم په دې حدیث کښې د دعاء په قبول باندې صراحت نه دی شوي خو چې نبي کریم ﷺ يې طریقه ښودلې ده امید شته چې قبوله شي.

ز: په هره شپه کښې یو ساعت شته چې په هغه کښې سوال قبلېږي.

جابر رضي الله عنه د نبي کریم ﷺ څخه اورېدلي دي چې: «إِنَّ فِي اللَّيْلِ لَسَاعَةً لَا يُوَافِقُهَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ يَسْأَلُ اللهَ خَيْرًا مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ وَذَلِكَ كُلَّ لَيْلَةٍ»[۲] یعنې: بې شکه په شپه کښې یو سات دی چې هیڅ مسلمان سړی ورسره نه موافق کېږي چې د الله ﷻ څخه خپله دنیاوي یا أُخروي خیر غواړي مگر هغه ورته ورکوي؛ او دا په هره شپه کښې دی.

ح: د شپې په درېمه برخه کښې الله ﷻ سوالونه قبلوي.

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: الله ﷻ د هرې شپې په درېمه برخه کښې وايي چې: «مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ وَمَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ وَمَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ»[۳] یعنې: څوک ماته دعاء کوي چې ورته قبوله یې کړم، څوک راڅخه سوال کوي چې ورته ورېې کړم او څوک راڅخه ښښنه غواړي چې گناهونه ورته وبښم.

ط: چې په هغه طریقه باندې سړی سوال وکړي چې هغه طریقه نبي کریم ﷺ أُم سُلَیم رضي الله عنها ته ښودلې ده، یوه ورځې أُم سلیم نبي کریم ﷺ ته وویلې چې: څو داسې کلمات رازده کړه چې په لمانځه کښې يې لولم. نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې: «كَبِّرِي اللهَ عَشْرًا وَسَبِّحِي اللهَ عَشْرًا وَاحْمَدِيهِ عَشْرًا ثُمَّ سَلِي مَا شِئْتِ يَقُولُ نَعَمْ نَعَمْ»[۴] یعنې: لس کرته د الله ﷻ تکبیر ووایه، لس کرته يې تسبیح ووایه او لس کرته يې حمد ووایه، نو سوال وکړه چې څه دې خوښه وي نو الله ﷻ به درته ووايي چې: هو!، هو!. یعنې سوال مې ستا قبول کړ.

ي: هغه دعاء چې په نبي کریم ﷺ باندې د درود ویلو څخه وروسته وکړه شي هغه هم مقبوله ده. عبد الله رضي الله عنه وايي چې ما لمونځ کاوه او نبي کریم ﷺ هلته وه، نو کله مې چې لمونځ وکړ نو په الله ﷻ

---

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۱۰۹
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۲۵۸
(۳) صحیح مسلم ج۱ ص۲۵۸، جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۷، سنن ابن ماجه ج۱ ص۹۷
(۴) جامع الترمذي ج۱ ص۱۰۹

باندې مې حمد او ثنا وویله او په نبي کریم ﷺ باندې مې درود واستاوه، بیا مې خپل خان ته په دعاء کولو پیل وکړ نو نبي کریم ﷺ راته وویلې چې: «سَلْ تُعْطَهْ سَلْ تُعْطَهْ»(۱) یعني: غواړه چې درکول کېږي، غواړه چې درکول کېږي.

همدارنګه یوه بل صحابي ﷺ ته چې د لمانځه څخه یې وروسته حمد او درود ویلی وه، نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَيُّهَا الْمُصَلِّي ادْعُ تُجَبْ»(۲) یعني: ای لمونځ کوونکیه! دعاء وکړه چې درنه قبلېږي.

یا: د جمعې په ورځ کښې یو ساعت دی چې سوال پکښې قبلېږي، مګر په تعین کښې یې مختلف احادیث وارد شوي دي چې په ځینو کښې د زوال څخه وروسته دي، په ځینو کښې د مازدیګر د لمانځه څخه وروسته، او په ځینو کښې د جمعې د لمانځه د شروع څخه تر فراغته پورې دی. والله ﷻ أعلم.

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایي: «وَفِيهِ سَاعَةٌ لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ يُصَلِّي فَيَسْأَلُ اللَّهَ فِيهَا شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ»(۳) یعني: د جمعې په ورځ کښې یو ساعت دی چې هیڅ مسلمان بنده به ورسره موافق نه شي چې لمونځ پکښې وکړي او بیا پکښې د الله ﷻ څخه څه شی وغواړي مګر هغه به ورته ورکړي.

یب: الله ﷻ د عادل مشر سوال نه ردوي.

یج: د روژه دار سوال چې د روژه ماتي په وخت کښې یې وکړي نه ردېږي.

نبي کریم ﷺ فرمایي: «ثَلَاثَةٌ لَا يُرَدُّ دَعْوَتُهُمْ الْإِمَامُ الْعَادِلُ وَالصَّائِمُ حِينَ يُفْطِرُ وَدَعْوَةُ الْمَظْلُومِ»(۴) یعني: د درې کسانو سوال نه ردېږي، یو عادل پاچا، بل روژه دار د روژه ماتي په وخت کښې او بل د مظلوم سوال.

ید: د هغه چا سوال بنه قبلېږي چې د خوشالۍ په حالت کښې یې هم الله ﷻ نه وي هېر کړی.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْتَجِيبَ اللَّهُ لَهُ عِنْدَ الشَّدَائِدِ وَالْكَرْبِ فَلْيُكْثِرْ الدُّعَاءَ فِي الرَّخَاءِ»(۵) یعني: څوک چې دې خبرې ته خوشالېږي چې د سختیو او غمونو په وخت کښې یې الله ﷻ سوالونه قبول کړي نو په پراخۍ او او خوشالۍ کښې دې الله ﷻ ته ډېر سوالونه کوي.

یه: نبي کریم ﷺ فرمایي: څوک چې د شپې د خوب څخه راپورته شي او دغه کلمات ولولي: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ» او بیا ووایي چې: ای زما ربه! ماته مغفرت وکړې، او یا

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۱۳۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۶
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۹۴۷؛ جامع الترمذي ج۱ ص۱۱۱
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۷۹ او ص۲۰۰
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۵

دعاء وکړي نو دعاء به يې قبوله شي او که اودس وکړي او بيا لمونځ وکړي نو لمونځ به يې هم قبول کړی شي[۱].

يو: هغه دعاء قبليږي چې سوال کوونکی يې په «يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» سره وغواړي.

نبي کريم ﷺ د يو سړي څخه واورېده چې ويل يې: «يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» نو ورته يې وفرمايل چې: «قَدِ اسْتُجِيبَ لَكَ فَسَلْ»[۲] يعني: سوالونه دې قبول شوه، غواړه څه چې غواړې.

يز: د هغې دعاء په وېلو سره دعاء قبليږي چې هغه يونس ﷺ د ماهي په ګېډه کښې لوستې وه. هغه دا دعاء ده: «لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ».

نبي کريم ﷺ فرمايي چې: په دغې دعاء باندې هيڅ مسلمان سړی هيڅکله سوال نه کوي مګر «اسْتَجَابَ اللهُ لَهُ»[۳] يعني: الله ﷻ به يې سوال قبول کړي.

يح: هغه سوال الله ﷻ قبلوي چې هغه په اسم أعظم سره وکړی شي[۴].

اسم اعظم

هېر مو نه شي چې د الله ﷻ په نومونو کښې يو نوم دی چې په اسم اعظم سره يادېږي. دغه نوم د الله ﷻ په نومونو کښې داسې ورک دی لکه په شپو کښې چې ليلة القدر ورکه ده، چې په څينو رواياتو کښې «يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» ښودلی شوی او په څينو کښې «يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ» ښودل شوی دی او په څينو نورو کښې نور نومونه ښودلي شوي دي[۵]، والله ﷻ أعلم.

يط: د هغه چا سوال الله ﷻ قبلوي چې په اوداسه څملي او د اوده کېدلو پورې الله ﷻ يادوي.

نبي کريم ﷺ فرمايي: «مَنْ أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ طَاهِرًا يَذْكُرُ اللهَ حَتَّى يُدْرِكَهُ النُّعَاسُ لَمْ يَنْقَلِبْ سَاعَةً مِنَ اللَّيْلِ يَسْأَلُ اللهَ شَيْئًا مِنْ خَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلَّا أَعْطَاهُ اللهُ إِيَّاهُ»[۶] يعني: څوک چې د څملاستلو ځای ته ورشي په داسې حال کښې چې پاک وي او الله ﷻ تر هغه يادوي چې خوب ورباندې غالب شي، د شپې په هيڅ يوه ساعت کښې نه راوېښېږي چې د الله ﷻ څخه څه شی وغواړي مګر هغه به ورته الله ﷻ ورکړي.

ک: په هغو مجالسو کښې هم دعاء قبليږي چې هلته د الله ﷻ ذکر کېږي[۷]، د همدې قبيلې څخه د درس محافل هم ګڼل کېږي.

کا: کله چې څوک ﴿وَلَا ٱلضَّآلِّينَ﴾ ته ورسېږي نو ملائک هم ورسره "آمِيْنَ" وايي او د هر چا آمين

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۸
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹۲
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۸
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۵
(۵) سنن ابي داؤد ج۱ ص۲۱۰؛ سنن ابن ماجه ص۲۷۴
(۶) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹۳
(۷) صحيح مسلم ج۲ ص۳۴۴

ربل چې د ملائکو د آمین سره برابر شي نو دعاء یې قبلیږي(۱)، ځکه چې د "آمین" معنی دا ده چې
ای الله! زما سوال قبول کړې.

په سوال کولو کښې لاسونه پورته کول

۱۲ـ د سوال کولو د آدابو ځخه دا هم ده چې لاسونه پورته کړی شي او ورغوي د اسمان طرف ته
رنبول شي او د لاسونو شاګانې د ځمکې طرف ته وګرځول شي، کله چې سوال ختم شي نو دواړه
لاسونه دې په مخ باندې راکش کړي. ته به وایې چې د الله ﷻ د رحمت ځخه ډک دي او خپل مخ یې
پرې متبرک وګرځاوه، ځکه چې نبي کریم ﷺ همداسې کړي دي(۲).

﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمْ ۚ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ۗ عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ ۖ فَٱلْـَٔـٰنَ بَـٰشِرُوهُنَّ وَٱبْتَغُوا۟ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلْخَيْطُ ٱلْأَبْيَضُ مِنَ ٱلْخَيْطِ ٱلْأَسْوَدِ مِنَ ٱلْفَجْرِ ۖ ثُمَّ أَتِمُّوا۟ ٱلصِّيَامَ إِلَى ٱلَّيْلِ ۚ وَلَا تُبَـٰشِرُوهُنَّ وَأَنتُمْ عَـٰكِفُونَ فِى ٱلْمَسَـٰجِدِ ۗ تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ ءَايَـٰتِهِۦ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾﴾

[۱۸۷] ستاسو دپاره د روژې په شپه د خپلو زنانه وو سره کوروالی حلال وګرځول شو.
دوی ستاسو دپاره جامه ده او تاسو د هغوی دپاره جامه یاست.
الله ﷻ پوهیږي چې یقیناً تاسو وئ چې د خپلو ځانونو سره مو خیانت کاوه (په ګناه مو اخته کول)
نو په تاسو باندې یې په رحمت سره رجوع وکړه او عفوه یې درته وکړه.
نو اوس د خپلو زنانه وو سره مباشرت (کوروالی) وکړئ (درته مباح دي) او هغه شی چې الله ﷻ
درته لیکلی دی هغه طلب کړئ (خپل غرائز مو اشباع کړئ).
او هم خورئ او څښئ ترڅو چې تاسو ته سپین مزی د تور مزي ځخه ښه ځرګند شي چې د سبا
ځخه عبارت دی، بیا نو روژه د شپې پورې پوره کړئ.
او تاسو د خپلو زنانه وو سره په داسې حالت کښې مباشرت مه کوئ چې تاسو په جوماتونو کښې
په اعتکاف کولو بوخت یاست.
دغه (احکام) د الله ﷻ حدود دي، نو (د فساد په نیت) مه ورنږدې کیږئ.
په دغه دول باندې الله ﷻ خپل احکام خلکو ته واضحه کوي، شاید چې دوی تقوا وکړي.

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۰۸
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۹۳۸؛ سنن ابي داود ج۱ ص۲۰۹

شان نزول

د شان نزول د بیان څخه وړاندې لازمه ګڼو چې محترم لوستونکي د روژې په شروع او ختم باندې خان پوه کړي.

الله ﷻ د خپل لطف او مهرباني د کبله مونږ ته د روژې په اول او آخر دواړو کښې اسانې راوستلې ده. د آخر اسانې یې دا ده چې د ماښام څخه وروسته روژه کېدل نشته، بلکې دا نه ده جائزه چې سړی یوه روژه ماته نه کړي او ورپسې بله ورځ هم روژه شي چې دې ته "صَوْمُ الْوِصَالِ" وايي. دا ډول روژه (صوم الوصال) نبي کريم ﷺ نیولې ده، خو نور امت یې ترې منعه کړی دی ترڅو په دوی باندې مشقت او سختي رانه شي.

او د اول سر اسانې یې دا ده چې پخوا به د ماسختن د لمانځه څخه او یا د خوب څخه وروسته روژه پیل کېدله، چا به چې د ماسختن لمونځ اداء کړ او یا به ویده شو نو د روژې په میاشت کښې په هغه باندې خوراک، څښاک او جماع حرامه ګرځېدله آن تر راتلونکي ماښامه پورې.

پاتې شوه دا خبره چې په مسلمانانو باندې دا تحدید په څه دلیل لګول شوی وه؟، نو په دې کښې مفسرین کرام دوه نظره لري:

۱ـ ځينې مفسرين کرام وايي چې دا کار مسلمانانو په خپل اجتهاد سره کړی وه. په دې باره کښې خو قرآن کريم نه وه نازل شوی او نبي کريم ﷺ هم پکښې څه نه وه ويلي[۱].

۲ـ نور مفسرين کرام وايي چې دا تحديد د نبي کريم ﷺ د پلوه ورته ښودل شوی وه. ځکه چې د نبي کريم ﷺ عادت وه چې که په یوه حادثه کښې به ورباندې وحې نه وه راغلې او په هغې باره کښې به اهل الکتابو څه حکم درلود نو د اهل الکتابو په حکم باندې به یې عمل کاوه، ترڅو به چې پرې وحې نازله شوه او شرعي حکم به یې ورته واضحه کړ.

اهل الکتابو به هغه وخت کښې د خپلې روژې اول شروع د خوب څخه کوله[۲]، نو امکان لري چې نبي کريم ﷺ به صحابه کرامو ؓ ته همداسې هدايت کړی وي او که هدايت یې ورته نه وي کړی نو په همدغه حالت باندې یې پرېښودل هم یو ډول هدايت دی، نو بالکل سمه خبره همدا ده چې په هغه وخت کښې د روژې د شروع وخت په حديث سره ثابت وه. همدا د جمهورو علماوو نظر دی[۳].

اوس نو دې خبرې ته راځو چې د ذکر شوي ايت شريف شان نزول څنګه وه؟. په دې باره کښې مفسرينو کرامو دوه واقعې ليکلې دي:

الف: یوه شپه عمر ؓ د نبي کريم ﷺ سره د ماسختن د لمانځه څخه وروسته د څه خبرو دپاره تر ډېره وخته معطل شوی وه، چې کور ته تللی وه نو هلته یې د خپل اهل سره کوروالی کړی وه. البته په داسې حالت کښې چې ماندینه یې ویده شوې وه او پخپله یې لمونځ کړی وه.

(۱) تفسير المراغي ج۲ ص۷۸، تفسير المنار ج۲ ص۱۷۵
(۲) تفسير الطبري ج۲ ص۹۷، البحر المحيط ج۲ ص۴۸
(۳) التفسير الکبير ج۵ ص۱۱۲

سهار بې نبي کریم ﷺ ته دغه قیصه بیانه کړه چې مونږ په دغسې ګناه کښې واقع شوو چې ما د ماسخوتن لمونځ اداء کړی وه او ماندینه مې ویده شوې وه. نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: دا کار درته مناسب نه وه ای عمره![1].

ب: یوه ورځې یو صحابي ﷺ (چې په نامه کښې یې اختلاف دی چې حرمه یا ابو حرمه او یا یې بل نوم وه)[2] نبي کریم ﷺ ته قیصه وکړه چې بېګاه ماښام کور ته ستړی ستومانه لاړم، ترڅو چې د کوروالاوو راته طعام تود اوه زه ویده شوی وم چې راویښ یې کړم نو خوراک او څښاک راباندې حرام شوی وه، نو اوس مې دغه حالت دی چې روژه مې د اتصال په ډول سره په نهاره نیولې ده او دومره کمزوری کړی یم[3].

ج: امکان لري چې دغسې واقعات به د نورو صحابه وو کرامو ﷺ څخه هم پېښ شوي وي[4]، نو الله ﷻ ذکر شوی ایت نازل کړ او کوم حکم چې په حدیث باندې ثابت وه هغه یې نسخه کړ چې خلاصه مطلب یې په لاندې کرښو کښې لوستلی شې:

د مطلب خلاصه

۱ـ د روژې په شپه باندې تاسو ته د خپلو کور والاوو سره کوروالی کول حلال کړی شو چې تر اوسه پورې د نبي کریم ﷺ په هدایت باندې درته حرام کړی شوي وه، او تاسو ورسره په لوی حرج کښې واقع شوي وئ او هغوی مو هم په حرج کښې اچولې وې. او دا څکه چې:

هغوی ستاسو دپاره جامه ده او تاسو د هغوی دپاره جامه یاست. د دومره زیات اختلاط سره هغوی ستاسو څخه صبر نه شي کولی او تاسو یې د هغوی څخه نه شئ کولی، هغوی ستاسو عفت ساتي او تاسو د هغوی، هغوی ستاسو د ایمان وقایې دي او تاسو د هغوی د ایمان وقایه یاست.

۲ـ الله ﷻ خو لا د وړاندې څخه پوه وه چې بې شکه تاسو به د خپلو خانونو سره خیانت وکړئ او په ګناه کښې به یې واقع کړئ لکه چې همداسې مو وکړه، خو په رحمت سره یې درباندې رجوع وکړه؛ دغه حرج یې درڅخه لرې کړ (د اسانۍ یوه بله نمونه یې هم درکړه) او څه مو چې کړي دي د هغو ګناهونه یې درته عفوه کړه.

۳ـ نو اوس تاسو د هغوی سره مباشرت (کوروالی) وکړئ او د هغې غریزې د اشباع دپاره پلټنه وکړئ کومه چې الله ﷻ ستاسو په ختهٔ کښې اغګلې ده او په مشکل سره ترې د خانونو حفاظت کولی شئ. یعنې اوس تاسو ته اجازه ده چې کوروالی وکړئ، خوراک وکړئ، څښاک وکړئ، برابره خبره ده چې د ماسخوتن د لمانځه او یا د خوب کولو څخه وروسته وي او که وړاندې وي، ترڅو مو چې روژه نه وي پېل شوې.

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۱۴
(۲) التفسیر الکبیر ج۵ ص۱۱۴
(۳) زاد المسیر ج۱ ص۱۷۳
(۴) تفسیر الطبري ج۲ ص۹۷

۴_ د روژې پیل مو د هغه وخت څخه کېږي چې د سبا یې سپین مزی د شپې د تور مزي څخه په واضحه او څرګند شي.

نو کله مو چې روژه پیل شوه نو بیا د ذکر شوو درې شیانو څخه ځانونه بچ وساتئ او د شپې پورې خپلې روژې ته ادامه ورکړئ او هغه پوره کړئ مګر دلته هم یو کښې شپه داخله نه ده، بلکې د ورځې د اخر نه رسېدلو سره سمه ستاسو روژه هم آخر ته رسېږي.

۵_ کله مو چې روژه پای ته ورسېدله نو د بلې روژې د پیل کېدلو پورې تاسو خوراک، څښاک او کوروالي، درېواړه کولی شئ، مګر دغه یوه استثناء په ذهن کښې یاده وساتئ چې

که چېرې تاسو په جوماتونو کښې اعتکاف کوونکي یاست نو دربانديې لازمه ده چې د یوې روژې د ختم کېدلو او د بلې د پیل کېدلو په منځکښې هم د کوروالي څخه ځانونه بچ وساتئ ترڅو مو چې اعتکاف پوره شي.

۶_ دا ورانديې چې بیان شوه دا د الله ﷻ حدود دي چې د حق او د باطل په منځکښې یې ستاسو د لارښودانې دپاره ټاکلي دي پام کوئ چې دغو حدودو ته د فساد په توګه ورنږدې هم نه شئ، دا خو لا پرېږدئ چې هغو ته ځانونه وررسوئ او د یښو لاندې یې کړئ او یا ترې هغې خوا ته تجاوز وکړئ

وګورئ څومره په اسانۍ او څومره په صراحت سره الله ﷻ خپل احکام خلکو ته وربیانوي، شاید چې دوی خپل ځانونه د الله ﷻ د عذاب څخه وساتي او د هغو وسائلو څخه چې سړی ورباندې خپل ځان د عذاب څخه ساتلی شي استفاده وکړي، د هغو د جملې څخه روژه نیول او الله ﷻ ته سوال زاري کول هم دي.

توضیحات

۱_ د لاندې څو لغاتو معناوې ولولئ:

الف "رَفَث" _ لکه "فلس"_ هغو خبرو ته وایي چې هغه په داسې کلماتو باندې مشتملې وي چې د هغو ذکر په صراحت سره ښه نه ګڼلی کېږي، بلکې په اکثرو اوقاتو کښې د کنایې په توګه یې خلک تلفظ کوي نو په دې تقدیر د "رفث" کلمه هغو ټولو خبرو ته شامله ښکاري چې مېړه یې د خپلې مانديني سره یادوي[۱]

مګر په دې مقام کښې ترې د خپل اهل سره کوروالی مطلب دی، دا ځکه چې په هغه وخت کښې د روژې په شپه خپل اهل سره صرف کوروالی حرام وه او بس لکه چې همداسې تفسیر د عبدالله بن عباس رضي الله عنه څخه روایت شوی دی[۲].

ب د "نِسَاء" کلمه د خپل لفظ څخه مفرد نه لري بلکې مفرد یې "اِمْرَأَة" دی او ځینې مفسرین وایي چې مفرد یې "نِسْوَة" دی چې د "امرأة" دپاره ځیر لفظي جمعه ده نو په دې تقدیر د "نساء" کلمه

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۰۲

(۲) تفسیر المراغي ج۲ ص۷۲ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۲۰ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۵۴، تفسیر الطبري ج۲ ص۹۸

جمع الجمع گڼل کېږي؛ په هر صورت دا کلمه په معنی د ښځو سره ده[۱].

ج: د "الْعَاكِفُون" کلمه د "عکوف" څخه اخستله شوې ده. "عکوف" هغه ملازمت او اقامت ته وايي چې څوک يې د يو شي سره د تعظيم او احترام په توګه اختيار کړي[۲].

مګر په شريعت کښې په جومات کښې اوسېدانه او ملازمت په داسې حال کښې چې روژه دار هم وي د اعتکاف په نامه يادېږي، د همدې کبله چې روژه پکښې ضرور ده، برابره خبره ده چې فرضي روژه وي او که نفلي د اعتکاف بحث د روژې د بحث تر څنګه بيان کړی شوی دی[۳] د اعتکاف نور بحثونه دې د فقهې په کتابونو کښې وکتل شي.

ښځه او مېړه هر يو د بل جامه ده

۲_ د لاندې وجوهو د کبله ښځه د مېړه، او مېړه د ښځې دپاره د جامې په شان ګڼل شوي دي:

الف: لکه څنګه چې د جامې څخه د بدن ستر او پرده نه وي همدارنګه د دوی دواړو په منځکښې هم پرده او ستر ممکن نه دي.

ب: لکه څنګه چې جامه د بدن دپاره زينت او ډول دی همدارنګه د ښځې ابرو او عزت په مېړه کښې دی او د مېړه عزت په ښځه کښې دی، د ښځې په بې عزتۍ باندې مېړه بې عزته کېږي او د مېړه په بې عزتۍ باندې ښځه هم سپکېږي.

ج: څوک چې واده ونه لري (ښځه وي او که سړی) د هغه دين په خطر کښې وي، سات په سات يې د بې دينۍ وېره وي. لکه چې يو شی پوښ او غلاف نه لري او هر سات د خطراتو سره مخامخ وي[۴].

هغه شی چې الله ﷻ ليکلی دی

۳_ په ﴿ وَٱبْتَغُواْ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمْ ﴾ کښې مفسرينو کرامو لاندې تفسيرونه کړي دي:

الف: خينو ويلي دي چې ﴿ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ ﴾ د اولاد څخه عبارت دی. نو معنی يې داسې کېږي چې تاسو بايد مجامعت د اولاد دپاره وکړئ او د حيواناتو په څېر د تلذذ نيت بايد درسره نه وي، او هم د هغه محل څخه خان وساتئ چې هغه د ولديت محل نه وي[۵].

ب: خينې وايي چې مطلب يې دا دی چې ستاسو څخه قيد پورته شو نو رخصت پسې وګرځئ او عمل ورباندې وکړئ او غرائز مو اشباع کړئ په تاسو باندې څه ممانعت نشته دی[۶].

ج: خينې وايي چې معنی يې دا ده چې پخوانی دستور پرېږدئ، هغه حکم ولټوئ کوم چې الله ﷻ

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۶۵
(۲) مفردات الراغب ص۳۵۵
(۳) تفسير ابن کثير ج۲ ص۲۲۴
(۴) تفسير البغوي ج۱ ص۱۵۷
(۵) تفسير القرطبي ج۲ ص۳۱۸
(۶) تفسير القاسمي ج۳ ص۱۱۳

درته په قرآن کریم کښې نازل کړی دی[1].

ځینو نورو مفسرینو کرامو یې نورې معناوې کړې دي چې تقریبًا اتو معناوو ته رسېږي[2]، مګر مونږ ته د دې مقام سره دوهمه معنی ډېره په زړه پورې ښکاري.

د "مِنَ الْفَجْرِ" شان نزول

۴ـ کله چې ذکر شوی حکم نازل شو او د پېشنمي (چرګ بانګ) اخرنی وخت یې د دوه وو مزو سره چې یو تور وي او بل سپین، او دواړه سره تاو کړی شي؛ تشبیه کړ، نو تر هغه روژه نه پیل کېږي ترڅو چې سړي وکړی شي چې تور مزی د سپین څخه جدا کړي، نو یو صحابي (علي بن حاتم ﷺ) د خپل بالښت لاندې دوه مزي کېښوده چې یو سپین وه او بل تور وه او تر هغه یې خوراک او څښاک کاوه چې ترڅو به دواړه مزي ورڅرګند شوه او یو به یې د بل څخه جدا کړه.

نو نوموړی صحابي ﷺ نبي کریم ﷺ ته راغی او ورته یې وویلې چې زه خو د خپل بالښت لاندې دوه مزي ږدم چې یو سپین دی او بل تور دی، په دې باندې شپه او ورځ پېژنم. نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې: «إِنَّ وِسَادَتَكَ لَعَرِيضٌ إِنَّمَا هُوَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ»[3] یعنې: بې شکه ستا بالښت خو ډېر پلن دی (لکه چې ټول اُفق ستا بالښت دی او ټول مشرق دې د سر لاندې ایښی دی) تحقیقًا د دې تشبیه څخه خو د شپې تیاره او د ورځې روښنایي مطلب ده.

نو الله ﷻ د دغسې اشتباهاتو د پورته کولو دپاره د ﴿ مِنَ ٱلْفَجْرِ ﴾ کلمه رانازله کړه ترڅو په همدغه مطلب باندې ښه دلالت وکړي چې نبي کریم ﷺ بیان کړ.

صبح کاذب او صبح صادق

۵ـ سبا په لاندې دوه ډوله سره دی:

الف: یو هغه سبا دی چې د افق څخه مستقیمًا ولاړه رڼا راپورته شي، ته به وایې چې زمري لکۍ نبغه نېولې ده. دغه ډول سبا ته صبح کاذب وایي، یعنې دروغژن سبا. په دې وخت کښې پېشنمی (چرګ بانګی) جائز دی.

ب: بل هغه سبا دی چې د افق په اوږدو کښې د ذکرې شوې ولاړې رڼا په یو طرف او بل طرف کښې روښنایي څرګنده شي، د همدغه وخت څخه روژه پیل کېږي او همدېته صبح صادق وایي.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې: د دوه مزو سره تشبیه خو د صبح کاذب سره ښه مناسبه ده، خکه چې هغه د مزي په شان نبغ ختلی وي، ته به وایې چې سپین او تور مزي سره تاو کړی شوي دي او بر برګ مزی ترې جوړ کړی شوی دی.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲ ص۹۹
(۲) البحر المحیط ج۲ ص۵۰
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۷، صحیح مسلم ج۱ ص۳۴۹

اما صبح صادق خو پلن دی، د مزي سره يې تشبيه ښه مزه ناکه نه ښکاري، نو مناسب دي چې د روژې پیل د صبح کاذب څخه وشي؟

مونږ وايو چې: که د ﴿ مِنَ ٱلْفَجْرِ ﴾ کلمه نه وی نازله شوي نو همداسې ښه مناسبه وه. خو کله چې الله ﷻ يې په خپله بيان وکړ چې سپين مزی د فجر څخه عبارت دی او تور مزی خو معلوم دی چې د شپې د تيارو څخه عبارت دی نو اوس ترې صبح کاذب نه شي مرادېدلی، ځکه چې د فجر کلمه په لغت کښې د يوه شي پوره څيرې کولو او پوره شکولو ته وايي[1]، او دا معنی خو په صبح کاذب کښې تحقق نه شي موندلی ځکه چې هلته خو د شپې تياره پوره نه ده شکېدلې، بلکې يو سپين داغ پکښې پيدا شوی دی، پراخه شکول خو په صبح صادق کښې موندل کېږي چې برسېره په نېغه ليکه باندې پرته ليکه هم د افق په عرض کښې پيدا کېږي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وايي چې: د صبح صادق ساحه خو پلنه وي او مزی نری وي نو په دې تقدير باندې يې هم تشبيه ښه مناسبه نه ښکاري؟

مونږ وايو چې: صبح صادق په اول راختلو کښې هم د مزي په شان نری وي خو په سرعت سره پلنوالی پيدا کوي، او ذکره شوې تشبيه ورسره په اول حالت کښې ورکړه شوې ده، نه په وروستني حالت کښې.

د الله ﷻ حدودو ته مه نژدې کېږئ

۸ـ "حدود" د "حد" جمعه ده او حد د دوه وو شيانو فاصل او جدا کوونکي ته ويل کېږي.

نو دلته يې معنی داسې کېږي چې د روژې په باره کښې چې تاسو ته څه احکام درنازل کړی شوه او د جواز او عدم جواز په باره کښې يې درته اطراف وټاکل شوه نو هغو اطرافو او فواصلو ته يې مه ورنژدې کېږئ چې روا او ناروا او حق او باطل سره ګډوډ کړئ، بلکې د هر يوه په خپل خپل ځای کښې مراعات وساتئ.

سوال جواب

۹ـ که څوک وايي چې: په دې ايت کښې خو ځينې اوامر ذکر شوي دي لکه ﴿ وَكُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ ﴾ او داسې نور، او ځينې مناهي بيان شوي دي لکه ﴿ وَلَا تُبَٰشِرُوهُنَّ ﴾. نو د مناهيو سره خو د "فَلَا تَقْرَبُوهَا" کلمه ښه مناسبه ښکاري چې ممنوعه شيانو ته ورنژدې کېږي مه، چې چرته پکښې واقع نه شئ او پېښه مو ونه ښويږي، اما د اوامرو سره خو نوموړې کلمه ښه مناسبه نه معلومېږي ځکه چې اوامر خو د ورنژدې کېدلو څخه په غير اجراء کېدلی نه شي، بلکې د اوامرو سره خو د "فَلَا تَعْتَدُوهَا"

[1] مفردات الراغب ص ۳۸۷

کلمه ښه مناسبه ښکاري، لکه چې په [البقرة: ۲۲۹] ایت کښې استعماله شوې ده.

مونږ وایو چې:

الف: ځینې مفسرین کرام وايي چې ذکر شوي اوامر متضمن دي مناهیوو لره، مثلاً خوریٔ او څښئ: خو کله چې د روژې وخت پیل شو نو بیا یې مه خوریٔ او مه څښئ. نو عدم تقرب همدغو ضمني مناهیوو ته متوجه دی[1].

ب: ځینې مفسرین کرام وايي چې دلته د عدم تقرب معنی دا ده چې دغو احکامو ته د ابطال په نیت مه ورنږدې کېږئ. چې په دې معنی باندې د اوامرو او مناهیوو دواړو سره ښه تطبیق خوري[2].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

که څوک وايي چې: وړاندې الله ﷻ د روژې د پیل وختونه وټاکل چې همدا د دې ایت د نزول سبب هم دی، نو په ﴿ فَلَا تَقۡرَبُوهَا ﴾ کښې ولې همدغو حدودو ته اشاره نه کېږي چې ای مومنانو د روژو پیل درته وټاکل شو نو احتیاط کوئ چې ورنږدې نه شئ؟ نو معنی به یې داسې شي چې د روژو د پیل وختونو ته مه ورنږدې کېږئ او دا احتیاط دپاره آن د صبح کاذب څخه روژې پیل کړئ او وړاندې مه ورتېرېږئ چې چرته به په حرامو کښې واقع شئ، نو په دغسې معنی اخستلو کښې څه نقصان دی؟

مونږ وایو چې: که د ﴿ فَلَا تَقۡرَبُوهَا ﴾ څخه احتیاط مطلب شي نو احتیاط به فرض وګرځي او حال دا دی چې احتیاط خو په روژه دارانو باندې فرض نه دی.

او بل خکه چې دا ډول تفسیر کول د احادیثو څخه مخالف دی، په احادیثو کښې د پیشمني (چرګ بانګ) په باره کښې تاخیر او د روژه ماتي په باره کښې تعجیل مستحب ښودل شوی دی، د ابي ذر ﷺ په روایت باندې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لا تَزَالُ أُمَّتِي بِخَيْرٍ مَا عَجَّلُوا الْإِفْطَارَ وَأَخَّرُوا السُّحُورَ»[3] یعني: زما امت به همیشه په خیر باندې وي ترڅو چې په روژه ماتي کښې تعجیل کوي او په پشمنیو (چرګ بانګیو) کښې تاخیر کوي.

﴿ وَلَا تَأۡكُلُوٓاْ أَمۡوَٰلَكُم بَيۡنَكُم بِٱلۡبَٰطِلِ وَتُدۡلُواْ بِهَآ إِلَى ٱلۡحُكَّامِ لِتَأۡكُلُواْ فَرِيقٗا مِّنۡ أَمۡوَٰلِ ٱلنَّاسِ بِٱلۡإِثۡمِ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿١٨٨﴾ ﴾

[۱۸۸] او تاسو په خپلو منځو کښې په باطله طریقه سره مالونه مه خورئ او مه یې حاکمانو ته وړاندې کوئ چې (د دوی په ذریعه باندې) د خلکو د مالونو څخه یوه ټوټه مال په ګناه (ظلم) سره وخورئ حال دا چې تاسو پوهېږئ (چې هغه ستاسو حق نه دی).

(۱) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۴۹۷
(۲) روح المعاني ج۲ ص۶۹؛ التفسیرات الأحمدیة ص۷۵
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۷۱

ارتباطونه

دا ایت شریف د وړاندې سره د لاندې وجوهو د کبله ارتباط لري:

۱ـ وړاندې الله ﷻ فرمایلي وه چې زه د سوال کوونکي سوالونه قبلوم، نو په دې ایت شریف کښې یې د سوال د ښه قبول یوه صفت ته اشاره وکړه چې هغه حلال خوراک او څښاک دی او د حرامو څخه ځان ساتل دي.

۲ـ د روژې په بیان کښې څرګنده شوه چې باید سړی د الله ﷻ د امر د منلو د کبله په روژه کښې حلال خوراک او څښاک هم ونه کړي.

په دې ایت کښې واضحه کیږي چې د الله ﷻ د امر د منلو دپاره باید چې حرام مالونه بالکل ونه خوري چې هغه وربانديې په دائمي توګه حرام دي، ځوک چې د موقت حرام څخه خپل ځان ساتي باید چې د مؤبد حرام څخه خو بالکل اجتناب وکړي.

۳ـ د روژې او اعتکاف د بیان څخه وروسته یې د هغو دواړو حکمت ته اشاره وکړه چې په هغو دواړو کښې ډېر یو لوی حکمت دا دی چې سړی د حرام خوري څخه ځان وساتي او د حلال خوري سره یې عادت کړي. دا ځکه چې مکمله یوه میاشت سړی خپل نفس د اداري لاندې راولي او خپلسریو ته یې پرېنږدي او یا یې پوره لس شپې په جومات کښې محبوس کړي چې د عبادت او ذکر فکر څخه په غیر یې بل کار نه وي.

نو هغه سړی کولی شي چې د کال په متباقي یوولسو میاشتو کښې هم خپل ځان اداره کړي او د قابو لاندې یې راولي، نو په دې ایت شریف کښې د روژې او اعتکاف اجتماعي او اخلاقي ګټو ته اشاره شوې ده.

سوال جواب

۴ـ که ځوک وایي چې: په روژه او اعتکاف کښې خو د درې شیانو تحریم بیان شوی وه چې خوراک، څښاک او مجامعت دی، خو دلته یوازې د خوراک حکمت وښودل شو او بس. په کار وه چې د ټولو درېواړو حکمتونو ته اشاره شوې وی؟

مونږ وایو: هغه ځوک چې د حرام خوراک څخه خپل ځان ساتي هغه یې د حرام څښاک څخه هم ساتي ځکه چې خوراک او څښاک یو تربله سره کلک ارتباط لري.

همدارنګه هغه ځوک چې د حرامې غذا څخه د خپل ځان په ساتلو بریالی شي (سره د دې چې غذا د انسان د ژوند ضرورت دی، د غذا څخه په غیر ژوند ممکن نه دی او هم هر انسان ته وږوکی وي او که غټ، خوان وي او که بوډا غذا ضرور ده)، نو د حرامې جماع څخه خو په ډېره ښه وجه د خپل ځان حفاظت کولی شي.

د همدې کبله د حرامې غذا څخه په ځان ساتلو باندې صراحت وکړی شو او د حرامې جماع یادونه مستقله ونه کړی شوه بلکې په ضمني ډول باندې یې یادونه وکړی شوه.

د مطلب خلاصه

۱_ کوم حدود چې الله ﷻ ستاسو دپاره د خپلو مالونو په باره کښې ټاکلي دي هغو ته د فساد په نیت مه ورننږدې کېږئ، او همدارنګه د هغو حدودو مراعات هم په کلکه سره وکړئ چې هغه الله ﷻ ستاسو دپاره په پردیو مالونو کښې لګولي دي، نو په خپلو منځو کښې په ناجائزه طریقه باندې یو د بل مال مه خورئ، باید داسې حفاظت یې وکړئ لکه چې د خپل مال حفاظت کوئ او داسې مه کوئ چې د پردي مال څخه په ناجائزه طریقه باندې استفاده وکړئ، په باطله طریقه باندې باید چې د خپل مال څخه استفاده ونه کړئ پاتې خو لا پردی مال.

۲_ او همدارنګه حاکمانو ته هم مالونه مه وړاندې کوئ ترڅو هغوی درته د پردیو مالونو په ملکیت باندې حکم وکړي حال دا چې په واقع کښې هغه ستاسو ملکیت نه وي، مګر د ظلم او ګناه د لارې څخه هغه ستاسو ملکیت ته درانتقال کړي، او تاسو پوهېږئ چې هغه ستاسو ملکیت نه دی، که د مال خاوند پوه نه شي چې تاسو ورسره څه حق نه لرئ الله ﷻ خو پوهېږي.

۳_ لنډه دا چې د پردي مال خوراک په دوه ډوله صورت مومي چې دواړه الله ﷻ ممنوع وګرځول:

الف: چې قاضي او حاکمورباندې حکم نه وي کړی او شرعي حیله ورته نه وي جوړه شوې. لکه ۱_ په قمار، ۲_ په تګی، ۳_ په غصب، ۴_ په کچنیتوب، ۵_ د پالګر په پال اچولو یا جادو او کوډو کولو، ۶_ د شرابو او خنزیرانو په خرڅولو، ۷_ په سود، ۸_ په هغو عقدونو سره چې شرعاً باطل او فاسد وي چې تفصیل یې د فقهې په کتابونو کښې مکمل شته، ۹_ په غلا او په داسې نورو اسبابو باندې.

ب: چې قاضي او حاکم ورباندې حکم وکړي خو د غه حکم د واقع سره برابر نه وي؛ د دې ډول صورتونه لاندې وګورئ:

اول: چې د دروغو په شاهدانو باندې قاضي حکم وکړي او ناحق شاهدان ومني.

دوهم: چې د دروغو په قسم باندې فیصله وکړي.

درېیم: چې قاضي ته حق معلوم وي خو د رشوت په ذریعه په حق باندې فیصله ونه کړي او یا د مخ او خاطر په سبب حق د پښو لاندې کړي.

توضیحات

۱_ لکه څنګه چې د پردي مال په ناجائزه طریقه باندې خوړل حرام دي همدارنګه ترې نورې استفادې هم حرامې دي، مګر په خوراک باندې یې ځکه صراحت وکړ چې د یو پلوه خوراک په ټولو استفادو کښې غټه او مهمه استفاده ده او د بل پلوه په خلکو کښې د خوراک کلمه په هره بده استفاده کښې استعمالېږي. مثلاً که یو مجاهد د غنیمت ټوپک وېشلو ته تسلیم نه کړي نو نور مجاهدین وایي چې ټوپک یې راڅخه وخوړ او څېټه یې پرې واچوله، سره د دې چې اوسپنه نه خوړل کېږي.

خپل مالونه مه خورئ!

۲_ عمومي مفسرينو كرامو د ﴿ وَلَا تَأْكُلُوٓاْ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم ﴾ تفسير داسې كړى دى چې خينې ستاسو دې د خينو نورو مالونه په خپلو منځو كښې په ناجائزه طريقه نه خوري[1].

دوى وايي چې الله ﷻ د پرديو مالونو څخه په ﴿ أَمْوَٰلَكُم ﴾ سره تعبير وكړ ترڅو خلكو ته ورڅرګنده كړي چې بايد يو مسلمان د بل مسلمان مال داسې وګڼي لكه چې د ده خپل مال وي. نو لكه چې هيڅوک نه خوښېږي چې څوک يې په ظلم سره مال وخوري نو بايد چې سړى د بل چا په مال باندې هم په غير مشروعه طريقه اقدام ونه كړي.

د دې نظير داسې دى لكه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ ﴾ [النساء: ۲۹] يعنې: او تاسو خپل خانونه مه وژنئ: يعنې خينې ستاسو دې خينې نور نه وژني، بايد چې هر مسلمان په بل مسلمان باندې دومره ودردېږي لكه په خپل خان باندې چې دردېږي، د هغه وژل بايد د خپل خان وژل وګڼي.

"إِدْلاء" څه ته وايي؟

۳_ د "تُدْلُوا" كلمه د "إِدْلاء" څخه اخستله شوې ده چې اصلي حرفونه يې (د، ل، و) يعنې "دَلْوٌ" دى. نو د لغت په اعتبار سره يې معنى داسې كېږي چې د مالونو څخه بوقه مه جوړوئ چې قاضي ته يې وروغځوئ او د هغه څخه ورباندې په ناحقه فيصله راواخلئ: لكه څوک چې د يوې ژورې څا د اوبو څخه تر هغې استفاده نه شي كولى ترڅو چې هغې ته بوقه ور زوړنده كړي او اوبه پرې راپورته كړي نو تاسو هم كله چې پردى مال په قانوني توګه نه شئ خوړلى او يا مو ورباندې زور نه رسېږي چې په غصب سره يې ترې واخلئ: نو بيا ورته حيله مه جوړوئ چې د قاضي په فيصله يې خپل خان ته راكش كړئ؛ چې دا په دوه صورتونو سره تحقق موندلى شي:

الف: چې د خپلو مالونو د څه برخې څخه پرې جوړ كړئ او قاضي ته يې د رشوت په توګه ورانډې كړئ، ته به وايي چې د همدې پرې په سر پورې بوقه ده او د قاضي څخه په هغې كښې د فيصلې اوبه راپورته كوئ.

په دې صورت كښې كه څه هم فيصله اخستونكي ته وركړى شوى مال نه حلالېږي مګر په قاضي باندې د الله ﷻ د پلوه د لعنت باران هم كېږي.

ابو هريره ﵁ په يوه مرفوع حديث كښې وايي چې «لَعَنَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّاشِيَ وَالْمُرْتَشِيَ فِي الْحُكْمِ»[2]، يعنې: نبي كريم ﷺ په رشوت وركوونكي او رشوت اخستونكي دواړو باندې لعنت استولى دى.

ب: چې د هغه مال څه برخه چې د خوړولو نيت مو ورته كړى وي قاضي ته ور وړانډې كړئ او د

---

(۱) تفسير الطبري ج۲ ص۱۰۷؛ روح المعاني ج۲ ص۷۰؛ تفسير القاسمي ج۳ ص۱۲۵؛ تفسير المراغي ج۲ ص۸۱
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۴۸؛ سنن ابي داود ج۲ ص۱۴۹؛ مسند احمد ج۲ ص۱۶۷

ورکړي وعده يې ورکړئ ترڅو ستاسو په ګټه فیصله وکړي، ته به وایي چې همدغه برخه حرام مال يو پړی دی او په قاضي باندې چې ورزورېږد شو نو قاضي يې په سر پورې د فیصلې بوقه وتړله او تا خپل خان ته راکش کړ.

په یاد ولرئ!

۴ـ په یاد ولرئ چې رشوت ورکوونکی په هغه وخت کښې د لعنت لاندې راځي چې د دې دپاره رشوت ورکوي چې ناجائز حکم ترلاسه کړي، اما که د خپل حق د ژوندي کولو دپاره او یا د خپل خان د آبرو او عزت ساتلو په غرض رشوت ورکړي نو بیا ګناهګار نه دی څکه چې د خپلو حقوقو حفاظت فرض دی. لکه څوک چې پولیس ته څه ورکړي او خپل خان ترې خلاص کړي؛ خو رشوت اخستونکی په هر حال ګناهګار دی.

حرام مال د قاضي په حکم نه حلالېږي

۵ـ که څوک په څه حیله یا څه انحراف باندې د قاضي څخه یو حکم ترلاسه کړي چې په واقع کښې هغسې نه وي لکه چې قاضي ورباندې حکم کړی وي، نو د الله په وړاندې د دغه کس غاړه نه خلاصېږي او د قیامت په ورځ به يې، چې کله د عدالت تله ودروله شي، بېرته ورکړي.

بي بي أم سلمه رضی الله عنها وایي چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ د خپل کور د دروازې ترڅنګ د جګړه کوونکو څه شورماشور واورېده چې نبي کریم ﷺ ته د فیصلې کولو دپاره راغلي وو، نو نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې بې شکه زه بشر یم او بې شکه ماته جګړه کوونکي راځي شاید چې څینې ستاسو به د څینو نورو څخه خپل حجت ښه بیان کړي (زه به پرې وغولېږم). نو هغه څوک چې زه ورته د بل مسلمان په حق باندې حکم وکړم «فَإِنَّمَا هِيَ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ فَلْيَأْخُذْهَا أَوْ لِيَتْرُكْهَا»[1] یعنې: نو بې شکه هغه د اور یوه ټوټه ده نو خوښه يې چې د خانه سره يې اخلي او که يې پرېږدي.

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ ۖ قُلْ هِىَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ ۗ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰ ۗ وَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾ ﴾

[۱۸۹] ستا څخه د میاشتو په باره کښې پوښتنه کوي، ورته ووایه چې دا د خلکو دپاره د وختونو د پېژندلو اسبابونه دي او هم د حج د وخت د پېژندلو دپاره (آلات او ذرائع دي) او دا پوره اطاعت (او منته) نه ده چې تاسو خپلو کورونو ته د شا د پلوه ورشئ؛ مګر پوره اطاعت د هغه چا دی چې هغه د الله ﷻ څخه دارېږي (او احکام يې مني نو تاسو يې احکام ومنئ) او خپلو کورونو ته د دروازو په لار ورشئ او د الله ﷻ څخه ودار شئ شاید چې تاسو فلاح (نجات) وموميئ.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۳۳۲، ج۲ ص۱۰۶۲، ۱۰۶۵، ۱۰۶۵؛ سنن ابي داود ج۲ ص۱۴۸؛ سنن ابن ماجه ص۱۶۷

شان نزول او ارتباط

څرنګه چې په دغه ایت شریف کښې دوه حادثې بیانې شوې دي نو مفسرینو کرامو د هرې یوې حادثې دپاره جدا جدا شان نزول ذکر کړی دی:

۱ـ د اولې ټکړې شان نزول مفسرینو کرامو په لاندې دوه ډوله بیان کړی دی:

الف: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې معاذ ﷺ او ثعلبه ﷺ د نبي کریم ﷺ څخه د میاشتې په باره کښې پوښتنه وکړه چې میاشت ولې په اول سر کښې نری رابښکاره شي لکه مزی، بیا په کراره کراره غټېږي ترڅو چې پوره شي نو بیا په تنزل باندې شروع کوي چې په ورو-ورو نری کېږي ترڅو چې په آخر کښې بالکل ورکه شي. چې دغه حالت ته یې "محاق" وایي[1].

ب: ځینې نور مفسرین کرام وایي چې دا پوښتنه د نبي کریم ﷺ څخه یهودانو کړې وه[2].

مګر مونږ ته داسې ښکاري چې سوال به لومړی یهودانو د ځینو مسلمانانو په وړاندې مطرح کړی وي، او بیا به مسلمانانو نبي کریم ﷺ ته وړاندې کړی وي چې یا رسول الله! یهودان د میاشتې په باره کښې داسې پوښتنه کوي.

مونږ څکه وایو چې نوموړی سوال اصلاً یهودانو کړی دی چې په جواب کښې ﴿ لِلنَّاسِ ﴾ کلمه نازله کړی شوې ده چې مسلمانانو او کافرو ټولو ته شامله ده. یعني د میاشتې د تغییراتو ګټې دومره واضحه دي چې ټول خلک ترې استفاده کوي حتی چې یهودان هم ترې ګټه اخلي او دوی پرې هم پوهېږي، خو دغسې سوالونه محض د تعنت او عناد د کبله کوي او غواړي چې نبي کریم ﷺ په غیرو مهمو شیانو باندې مشغول وساتي او د خپلو خانو څخه یې توجه واړوي.

د همدوی په شان کار فرعون هم د موسی ﷺ په مقابل کښې کړی وه، کله چې پوه شو چې د مقابلې څخه یې عاجز دی نو ورته یې وویلې چې: ﴿ فَمَا بَالُ ٱلْقُرُونِ ٱلْأُولَىٰ ﴾ [طه: ۵۱] یعني: د پخوانیو زمانو څه حالات وه؟ موسی ﷺ خو د فرعون په غرض باندې پوه وه نو همدومره لنډ جواب یې ورکړ ﴿ عِلْمُهَا عِندَ رَبِّى فِى كِتَـٰبٍ ۖ لَّا يَضِلُّ رَبِّى وَلَا يَنسَى ﴾ [طه: ۵۲] یعني: بې شکه د هغو علم زما د پروردګارسره دی او په لوح محفوظ کښې دی چې نه ترې ورکېږي او نه یې هېروي.

۲ـ د دوهمې ټکړې په شان نزول کښې هم ګڼ شمېر روایات شته. مثلاً:

الف: د اسلام څخه وړاندې د ځینو قبائلو عادت وه چې د حج یا عمرې احرام به یې وتاړه او بیا به ورته حاجت پېښ شو او غوښتل به یې چې کور ته ورداخل شي نو په دروازه باندې ورداخلېدل ورته ګناه ښکارېدله، نو یا به په زینه باندې بام ته خوت او بیا به انګړ ته رابښکته کېده، او یا به یې د خپل کور په دېوال کښې سوری کاوه او د هغه سوري څخه به ورداخلېدل. څوک به چې په دروازه

[1] تفسیر کبیر ج۵ ص۱۳۲
[2] تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۴۱

باندې ورداخل شو نو هغه به غټ ګنهکار وه. نو دوی چې کله په اسلام باندې مشرف شوه هم د نوموړي عادت مطابق یې عمل کاوه[۱].

ب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه داسې روایت هم راغلی دی چې کله به څوک د یو دښمن څخه په خطر کښې وه او زور به یې ورسره نه وه برابر، نو د دښمن د ډار څخه به یې احرام وتاړه، په هغه وخت کښې د احرام احترام ډېر وه چې چا به وربانديې تعرض نه کاوه، مګر چې خپل کور ته به داخلېده نو یا به د بام د لارې او یا د سورې د لارې داخلېده، په دروازه ورداخلېدل ورته ګناه ښکارېده[۲].

ج: ځینې مفسرین وایي چې د جاهلیت عادت داوه چې د حج څخه به بېرته راستانه شوه نو کور ته به په دروازه باندې نه ورننوتل، یا به یې دېوال سوری کاوه او یا به د بام په سر باندې ورختاته[۳].

د: ځینې مفسرین کرام وایي چې دا کار دوی په اعتکاف کښې کاوه، چې څه انساني ضرورت به ورپېښ شو او غوښتل به یې چې د جومات څخه کور ته لاړ شي نو په دروازه باندې ورداخلېدل ورته ګناه ښکارېده[۴].

تبصره

هـ: امکان لري چې ذکر شوي ټول صورتونه به په هغه وخت کښې رواج وه، په ځینو روایاتو کښې یوه ته اشاره شوې ده او په ځینو کښې بل ته، والله ﷻ أعلم.

د دواړو جوابونو مناسبت

۳ـ څرنګه چې په یوه ایت کښې د دوه حادثو جواب ویل شوی دی نو مفسرین کرام د دواړو جوابونو په منځکښې لاندې مناسبت بیانوي.

الف: څرنګه چې نبي کریم ﷺ بلکې ټول پیغمبران علیهم السلام د شرائعو د بیان دپاره را استولي شوي دي نو که د دوی په شریعتونو کښې د تکویناتو څه ناڅه بیان لیدل کېږي، البته چې هغه به د څه مناسباتو او څه حکمتونو په مقصد وي خو پیغمبران علیهم السلام د تکویناتو د شرحې دپاره نه دي استولي شوي نو په کار وه چې په دغه ارتباط ترې سوال هم نه وی کړی شوی.

نو کله چې د نبي کریم ﷺ څخه د میاشتې په باره کښې پوښتنه وشوه داسې مثال یې ولاره لکه څوک چې دروازه پرېږدي یا د بام په سر پورته شي او یا دېوال سوری کړي، یعني لار خطا کړي[۵].

په اوله ټکړه کښې د معنوي دروازې پرېښودل بیان شوه او په دوهمه کښې د حسي دروازې پرېښودل شرحه شوه. نو په غیر مناسبه طریقه باندې په تللو کښې دواړه حادثې شریکې دي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۸؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۱۰۹؛ روح المعاني ج۲ ص۷۳
(۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۱۰۹
(۳) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۴۶
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۲۶
(۵) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۳۲

ب: اوله ټکړه د غیر مناسب قول اصلاح کوي او دوهمه ټکړه د غیر مناسب فعل اصلاح راولي،[۱] نو په غیر مناسبت کښې سره دواړه شریکې دي.

ج: څرنګه چې په اوله ټکړه کښې د حج ذکر راغلی وه نو په دوهمه ټکړه کښې یې هغه غلطي اصلاح کړه چې دوی د حج د احرام په باره کښې کوله چې په دروازه به نه ننوتل[۲].

د: مګر موږ ته یې مناسبت داسې ښکاري چې دواړه جوابونه د یهودانو د غلطیو اصلاح کولو دپاره دي د اولنۍ ټکړې خبره خو په شان نزول کښې ثابته شوه چې سوال د یهودانو څخه منشا نیولې وه او دوهمه ټکړه خکه یهودانو پورې مربوطه ده چې د همدې ایت مثل وړاندې تېر شوی دی چې: ﴿لَّيۡسَ ٱلۡبِرَّ أَن تُوَلُّواْ﴾ [البقرة: ۱۷۷].

څرنګه چې هلته راجح خبره همدا وه چې هغه ایت په یهودانو باندې د رد دپاره نازل شوی وه، نو په دې ایت کښې هم په یهودانو باندې رد دی. څکه چې د هغه ایت او د دې ایت سره صرف په اجمال او تفصیل کښې فرق دی، هلته د تقواداري د احکامو نومونه اخستلي شوي وه او دلته ټولو ته په ﴿مَنِ ٱتَّقَىٰ﴾ سره اشاره شوې ده. ته به وایې چې دا ایت د هغه څخه مختصر کړی شوی دی.

۴_ په هر تقدیر دا ایت د تېرو شوو ایتونو سره د لاندې وجوهو د کبله ارتباط لري:

الف: وړاندې د روژې حکم بیان شوی وه، او په دې ایت کښې مسلمانانو ته وښودله شوه چې که الله ﷻ میاشت د لمر په شان په یو حالت باندې ګرځولې وی نو د روژې اداء کولو وخت به مو څنګه پېژاندلی وی؟

ب: وړاندې دا حکم هم بیان شوی وه چې پردي مالونه مه خورئ. په دې ایت کښې اشاره وشوه چې د حرام مال خوړل داسې دي لکه څوک چې دروازه پرېږدي او بام ته پورته شي او یا دېوال سوری کړي، څکه چې د خوراک او څښاک دپاره اسلامي شریعت د دروازې حیثیت لري او بس.

ج: همدارنګه دې ته هم اشاره ده چې تحلیل او تحریم بله مرجع نه لري پرته د محمدي (ﷺ) شریعت څخه. نو په کار دي چې مسلمانان خپل مشکلات د همدې لارې څخه حل کړي او بس.

د مطلب خلاصه

۱_ ای پیغمبره! ستا څخه د میاشتو په باره کښې پوښتنه کوي چې ولې وړه او غټه کېږي؟، او ولې د لمر په شان په یوه حالت باندې نه ده؟، برسېره په دې ولې کله پټېږي او کله ښکاره کېږي؟.

ته ورته ووایه چې د میاشتو حالات خو د خلکو دپاره د وختونو پېژاندلو اسباب دي چې خلک د خپلو عبادتونو وختونه ورباندې پېژني، معاملات او راکړه ورکړه یې په همدې باندې بناء ده. برسېره پر دې د حج د وخت پېژاندل د میاشتو په تغیراتو باندې پېژاندل کېږي. دغه تغیرات په سترګو باندې ښکاري، باسواده او بې سواده ټول ورباندې پوهېږي، که الله ﷻ میاشت هم د لمر

[۱] تفسیر روح المعاني ج۲ ص۷۴

[۲] حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۴۹۹

په شان ګرځولې وی نو خلک به د ډېرو مشکلاتو سره مخامخ شوي وی، او دا ځکه چې د میاشتو شمېرل ډېر اسان دي نسبت د ورځو شمېرلو ته.

۲ـ او دا هم پوره کامل اطاعت نه دی چې تاسو خپلو کورونو ته د شاګانو د طرفه ورشئ او په دېوالونو باندې وروخېژئ او یا دېوالونه سوري کړئ. مګر ښه اطاعت او فرمانبرداري د هغه چا فرمانبرداري ده چې هغه د الله ﷻ ځخه وېرېږي او په همغه شي باندې کلک ودرېږي چې الله ﷻ ورته هدایت اوښودلی کوي، او د خپله ځانه الله ﷻ ته عبادت نه اختراع کوي.

نو دغسې د ځانه جوړ شوی عبادت پرېږدئ، خپلو کورونو ته د دروازو د لارې ورشئ او د الله ﷻ ځخه وډار شئ چې ځه حکم درته کوي په هماغه باندې محکم اوسېږئ، شاید چې د فلاح او نجات لاره پیدا کړئ. تاسو په خپل خیر او شر باندې نه پوهېږئ، یوازې الله ﷻ ورباندې پوهېږي او بس.

توضیحات

۱ـ په ﴿يَسْئَلُونَكَ﴾ کښې مفسرینو کرامو دوه احتماله ښودلي دي:

الف: د نبي کریم ﷺ ځخه د میاشتې د فوائدو په باره کښې پوښتنه شوې وه نو جواب هم د فوائدو په بیان باندې ورکړی شو، نو سوال او جواب سره مطابق شو[۱].

ب: پوښتنه د میاشتې د تغییراتو د علت شوې وه خو جواب ورته د فوائدو په بیان باندې ورکړی شو، چې په دې تقدیر باندې سوال او جواب مطابق نه راځي. نو دوی وایي چې دا جواب په "أُسْلُوبُ الْحَكِيْم" سره ورکړی شوی دی[۲].

((أسلوب الحکیم ځه ته وایي؟

۲ـ "أُسْلُوب" لارې او طریقې ته وایي او "حَكِيْم" د حکمت والا ته وایي. نو معنی یې داسې کېږي چې دوی ته په حکمتناکه طریقه او فائده مند ډول سره جواب ورکړی شوی دی. یعنې دوی پوه کړی شوه چې تاسو باید د میاشتې د فوائدو پوښتنه وکړئ نه د علت او سبب. ځکه چې د یو پلوه پرې پوهېږئ نه او د بل پلوه نبي کریم ﷺ د هغو د بیان دپاره نه دی استولی شوی.

هېر مو نه شي!

۳ـ هېر مو نه شي چې ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د ټولو هغو سوالونو شمېر چې د نبي کریم ﷺ ځخه خپل امت کړي وه او په قرآن کریم کښې یې جوابونه ورکړی شوي پنځلس (۱۵) ته رسېږي، چې د دې جملې ځخه اوه سوالونه د قرآن کریم په بیلا بیلو ځایونو کښې بیان شوي دي، او اته نور یې ټول په همدې سورت کښې نازل شوي دي چې په یوه کښې یې فعلاً بحث کوو، او یو ورانديې تېر شوی: ﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي﴾ [البقرة: ۱۸۶]، او شپږ نور وروسته راروان دي[۳].

(۱) روح المعاني ج۲ ص۷۱
(۲) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۳۱
(۳) تفسیر کبیر ج۵ ص۲۳۱

هلال څه ته وايي؟

۴_ هلال د میاشتې نوم دی چې په اولو دوه شپو او د آخر په دوه شپو کښې په همدې نامه یادېږي، څکه چې په دغو څلورو شپو کښې ورباندې لیدونکي اواز پورته کوي چې: هغه ده میاشت!، او هلال اصلاً اواز پورته کولو ته وايي[۱]. اما د دغو څلورو شپو څخه په غیر ورته قمر وايي. څه نور أقوال هم پکښې شته دي، مگر دغه قول چې ذکر شو مختار گڼل شوی دی[۲].

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: میاشت خو یوه ده او په ایت شریف کښې د ﴿ٱلۡأَهِلَّةِ﴾ "میاشتو" څخه پوښتنه شوې ده، ایا دا پوښتنه په ځای ده؟

مونږ وایو: څرنگه چې میاشت په هره شپه کښې په بېل-بېل شکل سره ښکارېږي نو داسې وگڼله شوه لکه چې د هرې شپې دپاره بېله-بېله میاشت وي. یعنې جمعه یې حقیقي نه ده اعتباري ده.

مواقیت څه ته وايي؟

۶_ "مَوَاقِيت" د "مِيْقَاة" جمعه ده او "مِيْقَاة" د وقت د پېژاندلو آلې او سبب ته وايي. نو معنی یې داسې کېږي چې د میاشتو تغییرات د خلکو دپاره د وختونو د پېژاندلو سامان او اسباب دي، هرڅوک چې سترگې لري هغه ترې استفاده کولی شي او د عباداتو او معاملاتو وختونه ورباندې پېژاندلی شي.

د دې ایت ارشاد

۷_ ذکر شوی ایت شریف مونږ ته په لاندې مواردو کښې هدایت او لارښوونه کوي:

الف: بشري علوم او اکتشافات باید د قرآن کریم تفسیر ونه گڼو چې دغه کشفیه د فلاني ایت مراده ده، بلکې باید چې ووایو چې زمونږ په فکر ترې دغه کشفیه معلومېږي نور نو الله ﷻ پوهېږي چې همدغه کشفیه به یې ترې مراده وي او که نه.

او دا څکه چې څه الله ﷻ فرمایلي دي هغه واقعیات دي د ټولو زمانو سره مطابقت لري او د زمانو بدلون ورباندې څه اثر نه لري.

اما بشري علوم دائمي استقرار نه لري. لکه چې پخوا فیلسوفانو ویلې چې ځمکه ساکنه ده او اسمان حرکت کوي او د ننني زمانې خلک وايي چې ځمکه متحرکه ده. امکان لري چې په همدې نظریه کښې څه موده وروسته بل بدلون واقع شي او یا تکذیب شي.

نو که بالفرض مونږ د ځمکې سکون یا حرکت د قرآن مراد وگڼو او څه موده وروسته هغه تکذیب کړي نو دا به د قرآن کریم تکذیب وي. العیاذ بالله.

---

۱ روح المعاني ج۲ ص۷۱
۲ زاد المسیر ج۱ ص۱۷۸

ب: عبادت: هغه قول یا فعل نوم دی چې شریعت رانبودلی وي چې په دغې طریقې باندې د الله ﷻ رضا حاصلېږي لکه لمونځ، روژه، او د حج مختلف مناسک او داسې نور.

که بالفرض څوک عمل خپل ځان ډېر په تکلیف کړي او ډېر سخت او دروند عمل په دې گومان وکړي چې الله ﷻ به ورته راضي شي خو چې په شرعي لاربښودنه باندې برابر نه وي هغه عبادت نه دی لکه چې خلک وايي ځه دو مشري را الله ﷻ ناراض.

بالمقابل که ډېر وړوکی او اسان عمل وي خو د شریعت په ښودنه باندې ترسره شوی وي په هغه کښې د لوی اجر امید شته. لکه د ژمي روژې چې نه پکښې لوږه وي او نه تنده. مګر ثوابونه یې د کاملې روژې دي. نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې «الْغَنِيمَةُ الْبَارِدَةُ الصَّوْمُ فِي الشِّتَاءِ»[۱] یعني سوړ غنیمت په ژمي کښې روژه ده. لکه چې مجاهدینو ته د جنګ څخه په غیر غنیمت لاس ته ورشي.

ج: هغه خلک هم د عبادتونو کوټې ته د بام د پلوه ورداخلېږي چې په مستحبو باندې ډېر کلک وي، ته به وايي چې دا قطعي فرض دي مګر قطعي فرض یې د پښو لاندې کړي وي، او ځان ته لا متقي او دیندار، هم وايي، بايد هر شرعي حکم په خپل شرعي چوکاټ کښې اداء کړې شي او بس.

د: هغه خلک هم د عبادتونو د کوټې دروازه نه پېژني چې مکروهات د قطعي حرامو درجې ته رسوي او قطعي حرام ورته د مکروهاتو حیثیت هم نه لري، په اصطلاح اوښان یې په بډه وهلي وي او ځان د هر څه څخه تقوادار ګڼي.

یا په بل عبارت: هغه کسان چې شرعي احکام په خپلو خپلو چوکاټونو کښې نه اجراء کوي یا پکښې افراط کوي او یا تفریط. د هغوی مثال داسې دی لکه خر چې په اوبو څښلو کښې ډېر ډېره مزه ورکوي چې د څښکې څخه د اول راوتلو سره سمې یې وڅښې چې بالکل په کوم نجاست او ناپاکۍ باندې نه وي ملوثې شوې لکه چینه یا د کاریز خوله. مګر په ماکولاتو کښې ډېر بې احتیاطه دی چې په هر یو ډېران باندې وربرابر شي په نجاساتو باندې یې صرفه نه کوي.

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِن قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾ فَإِنِ انتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾ الشَّهْرُ الْحَرَامُ

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۱۶۴

بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ ۚ فَمَنِ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾

[۱۹۰] او د الله ﷻ په لار کښې د هغو کسانو سره مقاتله وکړئ چې هغوی ستاسو سره جنګ کوي او (د حد څخه) تجاوز مه کوئ.

بې شکه الله ﷻ د تجاوز کوونکو سره محبت نه لري (غضب ورباندې کوي).

[۱۹۱] دوی ووژنئ په هر ځای کښې مو چې مونده کړه (لاس مو ورباندې بر شو) او د هغو ځایونو څخه یې وباسئ چې د هغو ځایونو څخه یې تاسو ویستلي وئ (مکه یا خپل کورونه) او فتنه د وژلو څخه سخته ده (خو دوی ورباندې صرفه نه ده کړې).

او د المسجد الحرام په شاوخوا (حرم شریف) کښې ورسره مقاتله مه کوئ ترڅو چې دوی پکښې درسره جنګ پیل کړي. نو که دوی درسره جنګ پیل کړ نو ویې وژنئ: همدارنګه د کافرانو جزا ده.

[۱۹۲] نو که (د پیل څخه وروسته یې) د جنګ څخه لاس واخست (درته تسلیم شوه) نو بې شکه الله ﷻ بښونکی او مهربان دی (تاسو هم د بښنې او مهربانۍ څخه کار واخلئ).

[۱۹۳] او تر هغه ورسره مقاتله وکړئ ترڅو چې فتنه ورکه شي (د دوی زور مات شي) او عمومي غاړه ایښودل صرف د الله ﷻ دپاره شي، او که (د فتنه اچولو څخه) یې منعه وکړه (او زور یې مات شو) نو تجاوز خو په بل چا باندې نشته یوازې په ظالمانو باندې دی (دوی په دغه وخت کښې متعدیان ظالمان نه دي).

[۱۹۴] (سږنی) حرامه میاشت (ذو القعده) د (پروسږکال) حرامې میاشتې (ذو القعدې) په عوض کښې ده. او حُرُمات (د احترام شیان) خو ټول سره برابر دي. نو هغه څوک چې په تاسو باندې تجاوز وکړي تاسو هم په هغوی باندې داسې تجاوز وکړئ لکه په تاسو باندې یې چې کړی وي.

او د الله ﷻ څخه وډار شئ او پوه شئ چې بې شکه الله ﷻ د متقیانو سره دی.

یوه مقدمه او ارتباطونه

په ذکر شوو ایتونو باندې د ښه پوهېدلو دپاره مناسبه ګڼو چې لاندې څو مطالب وړاندې کړو:

۱- یو کال په دولسو میاشتو وېشل کېږي چې ، نومونه یې دا دي:

(۱) محرم الحرام، (۲) صفر المظفر، (۳) ربیع الأول، (۴) ربیع الثاني، (۵) جمادي الأول، (۶) جمادي الثاني، (۷) رجب المرجب، (۸) شعبان المعظم، (۹) رمضان المبارک، (۱۰) شوال المکرم، (۱۱) ذو القعدة، (۱۲) ذو الحجة.

۲- د دغو دولسو میاشتو څخه څلور میاشتې محترمې دي او دا احترام ورته آن د ابراهیم ﷺ د زمانې څخه پاتې دی، کافر او مسلمان ټول په دې احترام باندې قائل دي، احترام یې دا وه چې په

دې څلورو مياشتو کښې به يې جنګونه نه کول، لوټماري به يې نه کوله او دوست او دښمن به ازاد ګرځېدل، په اوومه مياشت (رجب) کښې به عمرې ته تلل راتلل، او په شوال، ذو القعده، ذو الحجه کښې به يې د حج مناسک اداء کول او کور ته به پکښې تلل راتلل.

۳_ هو! د جاهليت په زمانه کښې په دغو محترمو مياشتو کښې يو ناجائز تصرف جاري وه، هغه دا چې کله به يې اراده وکړه چې په بل کوم قوم باندې حمله وروړي او هغه وخت به د محترمو مياشتو وه، په خپل فکر باندې به يې په هغه کال کښې د هغې مياشتې څخه احترام سلباوه او بلې مياشتې ته به په احترام باندې قائل کېدل. مثلاً کله به يې چې په رجب کښې د جنګ کولو نيت وه نو د قبيلې مشر به اعلان وکړ چې سږ کال د رجب په عوض ـ مثلاً ـ د شعبان مياشت محترمه ده.

د [التوبة: ۳۶، ۳۷] ايتونو لاندې په دغې باره کښې مکمل بحث شته.

۴_ د هجرت په شپږم کال نبي کريم ﷺ د ذو القعدې په مياشت کښې اراده وکړه چې عمره وکړي نو د يو زر څلور سوه (۱۴۰۰) صحابه وو کرامو ﷺ سره د مکې معظمې په لور روان شو، کله چې حديبيه نومې ځاى ته ورسېده نو د مکې مشرکانو يې مخه ونيوله چې عمرې ته مو نه پرېږدو.

د ډېر جر او بحث څخه وروسته صلحه وشوه چې سږ کال به مسلمانان عمره نه کوي او بل کال ته به عمره کوي او د درې ورځو پورې به په مکه معظمه کښې ازاد اوسېږي او بيا به بېرته مدينې منورې ته ورتاوېږي، چې پوره تفصيل يې د "الفتح" د سورت په تفاسيرو کښې کتلى شئ.

۵_ د هجرت په اووم کال باندې چې کله صحابه کرام ﷺ د قضائي عمرې د اداء کولو په نيت باندې روانېدل نو دا تشويش ورسره پيدا شو چې ايا سږ کال به مشرکان مونږ عمرې اداء کولو ته پرېږدي او که نه؟ په خپل عهد به راسره وفا وکړي او که نه؟

که مشرکان د خپل ناجائز تصرف څخه کار واخلي او د سږني ذو القعدې احترام بلې مياشتې ته انتقال کړي او مونږ سره په جنګ باندې پيل وکړي نو مونږ به څه کوو؟

که جنګ ورسره کوو نو مياشت هم محترمه ده، مکان (حرم شريف) هم محترم دى او مونږ به د احرام په حالت کښې هم يو، نو دغه ټول حرمات به د پښو لاندې شي. او که جنګ نه کوو نو د پروسکال په شان به بيا د عمرې د اداء کولو څخه پاتې کېږو او د عمرې آرزو به مو نه ترسره کېږي.

نو الله ﷻ د مؤمنانو د ياد شوي تشويش د رفعه کولو دپاره لوستل شوي ايتونه نازل کړه چې همدا د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دى[۱].

۶_ دا ايتونه د وړاندې سره د لاندې وجوهو د کبله ارتباط لري:

الف: په مخکني ايت کښې د مياشتو ګټو او فوائدو ته اشاره شوې وه او په دې ايتونو کښې وښودل شوه چې په دغو مياشتو کښې څيني ډېرې محترمې مياشتې دي چې هغه څلور دي.

ب: هلته د حج تذکر شوى وه او دلته د حج په مياشتو کښې په جهاد باندې رڼا اچوله شوې ده.

(۱) تفسير القرطبي ج۲ ص۳۴۷، ۳۵۴: تفسير ابن کثير ...

ج: هلته د حج د وخت او زمانې یادونه شوې وه او دلته د حج اماکنو ته اشاره کېږي چې په مکه معظمه کښې موجودیت لري.

د: هلته د خلکو څخه تقوی غوښتله شوې وه او دلته د تقوا کولو طریقه ښودله شوې ده چې جهاد او د محترمو میاشتو احترام او د حد څخه نه تجاوز کول دي.

هـ: هلته واضحه شوې وه چې کورونو ته بې لارې ورتګ تقوی نه ده او دلته واضحه کېږي چې حلال شی حرام ګڼل هم تقوی نه ده، که مشرکان دربانديې جنګ شروع کړي او تاسو یې دفاعاً مقابله ونه کړئ چې موتږ په حرم او احرام او حرامو میاشتو کښې یو نو دا تقوی نه ده.

او داسې نورې وجې هم د ارتباط په باره کښې درلودلی شي خو د ایتونو خلاصه دا ده:

د مطلب خلاصه

څرنګه چې ذکر شوی تشویش په مؤمنانو باندې زیات اثر غورځولی وه او د دوی په زړونو کښې یې اوږدې ریښې غځولې وې نو الله ﷻ د دوی د اطمنان دپاره همدغه یو مضمون په څو ډوله عبارتونو کښې اداء کړ:

۱ـ اول یې مؤمنانو ته د عمومي جهاد امر وکړ چې د الله ﷻ د رضاء دپاره د هغو خلکو سره جهاد وکړئ چې هغوی تاسو وژني، ایا دا خبره ستاسو غیرت مني چې هغوی تاسو وژني او تاسو یې نه وژنئ.

څرنګه چې هغوی ته ستاسو په وژنه کښې څه تشویش نه پیښېږي برابره خبره ده چې محترمې میاشتې وي او که نه وي، محترم مکان وي او که نه وي، نو تاسو د هغوی په وژنه کښې ولې تشویش کوئ.

۲ـ هو! په همدغه حالت کښې هم چې ستاسو غُصه او غضب په جوش راغلی وي، د شرعي حدودو څخه تېری مه کوئ چې ښځې، ماشومان سپین ګیري ووژنئ او یا په مفتوحه خمکه کښې غیر شرعي کارونه وکړئ. بې شکه الله ﷻ تجاوز کوونکي نه خوښوي که تاسو تجاوز وکړئ سره د دې چې تاسو په الله ﷻ باندې ګران یاست د الله ﷻ ګرانښت به مو د لاسه لاړ شي.

۳ـ نو په هر ځای کښې مو چې په کافرانو باندې لاس بر شي ویې وژنئ او صرفه وریاندې مه کوئ لکه څنګه چې هغوی په تاسو باندې صرفه نه کوي، د تاتوبو څخه یې وباسئ لکه چې هغوی تاسو د خپلو تاتوبو څخه وباسي.

نه ګورئ چې د مکې معظمې څخه یې (چې ستاسو اصلي مسکن وه) هجرت کولو ته مجبور کړئ، دوی ستاسو په وژنه باندې او د کورونو څخه په اخراج کولو باندې په حرم شریف کښې صرفه ونه کړه او د بې وطنۍ د لوی عذاب سره یې مخامخ کړئ. د وطنه شړل خو د وژنې څخه څه کم نه دي بلکې د وطنه شړل د وژلو څخه ډېر سخت دي چې سات په سات مرګ دی نو په دې اعتبار سره لکه چې تاسو ټول مهاجرین څو څو خله د کافرانو دپلوه وژل شوي یاست. ایا سره د دې هم تاسو ته د هغوی په وژنه کښې سودا او تشویش درلوډېږي؟

۴_ هو، باید تاسو حوصله ناک اوسئ او په هیڅ حالت کښې ثبات او استقامت د لاسه ورنه کړئ نو ستاسو غصه او غضب دې دومره په جوش رانه شي چې په المسجد الحرام (حرم شریف) کښې هم وربانديې جګړه او جهاد پیل کړئ، نو په حرم شریف کښې وربانديې ترهغه غرض مه کوئ ترڅو چې دوی درسره جګړه شروع کړي، که دوی ړومبی توري ته لاس کړي، نو الله ﷻ ستاسو کومکي دی، ژر دی چې په هغوی باندې به مو ورمسلط کړي نو وئ یې وژنئ همدا د کافرانو جزا ده هیڅ تشویش مه کوئ.

۵_ په همدې حالت کښې (چې اول دوی توري ته لاس کړي) که د جنګ څخه لاس واخلي او بې قیدو شرطه درته تسلیم شي نو لکه څنګه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی، همدارنګه تاسو هم وربانديې رحم او مهرباني وکړئ او د جنګ د شروع کولو په جرم باندې یې دومره کلک مه نیسئ چې په همدې حالت کښې یې هم ووژنئ او بښنه ورته ونه کړئ.

۶_ تاسو به ولې د کافرانو په وژنه کښې سستي کوئ څکه چې دوی د الله ﷻ په مخلوق باندې کفر تحمیلوي، دوی څوک خپل فکر ته نه پرېږدي چې د الله ﷻ په دلایلو او معجزاتو کښې فکر وکړي که یې خوښه شي ایمان به راوړي او که یې خوښه شي په کفر باندې به باقي پاتې شي.

نو تاسو د هغوی د مقاتلې او مجاهدې څخه ترهغه لاس مه اخلئ ترڅو چې د کافرانو د دغې لويې فتنې مخه ونیوله شي چې مؤمنان د ایمان په سبب باندې په ډول ډول عذابونو کښې اخته کوي حتی هجرت کولو ته یې مجبوروي او د دوی د لاسه څوک ازادانه فکر نه شي کولی.

۷_ که دوی د اسلام حکومت ومني او په عمومي حاکمیت باندې اسلام ته قائل شي نو په دغه وخت کښې تاسو ته اجازه نشته چې په دوی باندې تېری وکړئ څکه چې تېری خو باید په ظالمانو باندې وشي او په دغه وخت کښې دوی په نورو باندې ظلم نه کوي چې د ایمان د راوړلو مخه یې ونیسي. په دغه وخت کښې دوی یوازې په خپلو خانو باندې ظلم کوي چې دا لازم ظلم دی، متعدي ظلم نه دی، امکان لري چې د څه وخت وروسته د دې ظلم څخه هم لاس واخلي او ایمان راوړي.

نو که بالفرض په همدې صورت کښې هم هغوی ووژل شي نو د دې معنی به دا وي چې الله ﷻ دوی په زور باندې مسلمانوي او په اسلام راوړلو یې مجبوروی حال دا چې الله ﷻ دغسې کار نه خوښوي: ﴿لَآ إِكْرَاهَ فِي ٱلدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشْدُ مِنَ ٱلْغَيِّ﴾ [البقرة: ۲۵] یعني: په اسلام کښې جبر نشته بې شکه سمه لار د خطا لارې څخه واضحه شرې ده.

۸_ که بالفرض مشرکانو تاسو ته باتې ووهلې چې څنګه مو پروسکال د عمرې څخه منعه کړئ، او په همدې پلمه وغواړي چې ستاسو احساسات راوپاروي ترڅو تاسو اولاً توري ته لاس کړئ او به حرم شریف کښې جنګ پیل کړئ او په ټوله نړۍ کښې مو بدنام کړي چې مسلمانان د حرمانو احترام نه کوي او یو عالمي پیغور درته جوړ کړي.

نو پام کوئ چې د دوی په لومه کښې ونه لوېږئ او د خپلو زړونو د اطمنان دپاره دا خبره درپه زړه کړئ چې د سږ کال محترمه میاشت (ذو القعده) درته الله ﷻ د پروسکال د محترمې میاشتې

ذو القعدې) په عوض کښې درکړه. تاسو پروسږکال د حرماتو احترام وساته هلته مو هم اجر او ثواب په برخه شو او سږ کال مو هم پکښې اجرونه وګټل چې د خپلې عمرې قضائي مو پکښې راوړه. حرمات خو ټول یو شان او مساوي دي. نور خو څه شی نه دی واقع شوی فقط یو کال تاخیر راغلی دی، هغه احرام نه دا احرام، هغه ذو القعده نه دا ذو القعده، هغه راتګ نه دا راتګ.

۹_ نو پام کوئ چې د هغوی په تحریک آمېزه خبرو باندې خپل ګټلي اجرونه د خاورو سره برابر نه کړئ. هو! که دوی (مشرکانو) د پروپاګند او لاپو شاپو څخه وراندې قدم کېښود او تجاوز تېری یې درباندې وکړ نو په هغه چا باندې چې په تاسو باندې تجاوز کوي بالمثل تجاوز وکړئ او دې ته مه ګورئ چې تاسو یا په احرام کښې یاست او یا په حرم کښې. لکه چې لږ څه وړاندې په همدې باره کښې درته هدایات درکړی شوه.

۱۰_ د ټولو خبرو په آخر کښې بیا درته ارشاد کېږي چې د الله ﷻ څخه وډار شئ هر څه چې درته امر کوي هغه ومنئ او د هر شي څخه مو چې منعه کوي د هغه څخه منعه شئ. امکان لري چې د مشرکانو پیغورونه او باتې وهل په تاسو باندې ډېر درانه تمام شي خو د الله ﷻ د ټاکلو حدودو څخه به هغې خوا ته قدم نه ږدئ، او په دې پوه شئ چې الله ﷻ د متقیانو ملګری دی، که تاسو د حدودو څخه واوړئ نو بیا به تاسو متقیان نه یاست او الله ﷻ به ستاسو نصرت او کومک ونه کړي، تاسو په هر وخت کښې د الله ﷻ نصرت ته اړ یاست. نو په هر حالت کښې د حدودو مراعات وکړئ صلحه وي او که جنګ، خوشالي وي او که خفګان، غم وي او که ښادي او داسې نور.

توضیحات

۱_ د لاندې څو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د ﴿ ثَقِفۡتُمُوهُمۡ ﴾ کلمه د "ثَقِفَ" څخه اخستله شوې ده. "ثَقِفَ" په مهارت سره د یو کار کولو او یا په یو شي باندې علم راوړلو ته وایي. مګر دلته ترې محض موندل او علم پیدا کول مراد دي، برابره خبره ده چې مهارت ورسره وي او که نه. یعنې کافران ووژنئ، په هر خای کښې چې مو پرې لاس بر شو او مونده مو کړه[۱].

ب: د "فِتۡنَة" کلمه لغةً په دې کښې استعمالېږي چې زرګر په اور کښې سپین زر یا سره زر ګرم کړي ترڅو یې ښه او نابوده معلوم کړي. مګر په استعمال کښې په لاندې معناوو باندې راغلې ده:

اول: انسان د دوزخ اور ته اچول.

دوهم: په عذاب کښې واقع کول.

دریم: محض امتحان کول، چې په خوشالیو سره وي او که په سختیو سره وي.

څلورم: په سختیو کښې اچول.

څه نورې معناوې هم لري چې خینو مفسرینو کرامو آن اوه معناوو ته رسولې دي[۲]. خو د ټولو

(۱) مفردات الراغب ص۷۶۰. التفسیر الکبیر ج۵ ص۱۴۱
(۲) البحر المحیط ج۲ ص۶۶. مفردات الراغب ص۳۸۵

معنا او مرجع یې یو شي ته کېږي هغه دا دی چې په سړي باندې څه فشار او شدت راشي، برابره خبره ده چې دغه فشار او شدت د امتحان په لحاظ وي او یا د تعذیب په نیت، او برابره خبره ده چې په خوشالیو سره وي او که په غمونو سره.

نو دلته یې په اول مقام کښې حاصل داسې کېږي چې کله مو په کافرانو باندې لاس بر شي نو ویې وژنئ؛ او شدت او سختي ورباندې راولئ؛ ترڅو دوی د وطن پرېښودلو ته مجبور شي. او دا ځکه چې دغه دواړه ډوله کارونه یې ستاسو سره کړي دي، ستاسو په وژلو باندې یې صرفه نه ده کړې او نه یې کوي. او د وطن څخه یې هجرت ته مجبور کړي یاست، خپل وطن څخه ویستل د وژلو څخه کم نه دي بلکې لا ترې شدید او سخت دي.

۲ـ تاسو یې په دومره سختیو کښې واچولئ چې د الله ﷻ په فضل سره په خپل ایمان باندې ثابت قدمه پاتې شوئ. که نه نو سات په سات خطر وه چې ځینې مسلمانان د ایمان څخه واړوي او مرتد شي چې په دې اعتبار سره هم د وژلو څخه فتنه سخته ده، چې سړی په ایمان باندې ووژل شي د ارتداد خطر خو ورسره نه وی چې د ابدي دوزخ مستحق شي مګر په فتنه کښې دا وېره شته چې مرتد شي.

۳ـ او په دوهم مقام کښې یې حاصل دا دی چې: د کافرانو سره تر هغې جهاد وکړئ ترڅو دوی د زوره ولوېږي او د اسلام حاکمیت ومني چې نه څوک مرتد کولی شي، نه په چا باندې سختي راوستلی شي او نه د چا د مسلمانېدلو مخه نیولی شي، نو د خلکو خوښه چې پخپله خوښه مسلمانېږي او که په کفر کښې پاتې کېږي.

۴ـ مګر ځینو مفسرینو کرامو په دوهم مقام کښې "فِتْنَة" په معنی د شرک اخستې ده. نو معنی یې داسې کېږي چې تر هغه ورسره وجنګېږئ ترڅو شرک او کفر د منځه لاړ شي او کله چې دوی د شرک څخه لاس په سر شوه نو تجاوز خو فقط په ظالمانو باندې کېږي او دوی خو په دغه حالت کښې ظالمان نه دي بلکې د ظلم (کفر) څخه صرف نظر شوي دي[1].

مونږ ته اوله معنی په زړه پورې ښکاري، ځکه چې د اسلام د روح سره برابره ده، او دغه ایت شریف: ﴿لَآ إِكْرَاهَ فِي ٱلدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشْدُ مِنَ ٱلْغَيِّ﴾ [البقرة: ۲۵۶] ورباندې دلالت کوي. یعنې: په دین کښې زور نشته چې په زور باندې څوک مسلمان کړی شي، ښه سمه لار د باطلې لارې څخه واضحه شوې ده، هرڅوک مکلف دی چې پخپله فکر وکړي او خپل ځان ته خپله تګلاره وټاکي.

حُرُمات څه معنی؟

۵ـ په ﴿وَٱلْحُرُمَٰتُ قِصَاصٌ﴾ کښې د "حُرُمَات" کلمه د "حُرْمَة" جمعه ده. که څه هم "حُرْمَة" مصدر دی خو دلته ترې هغه شی مراد دی چې باید د هغه احترام او تعظیم وکړی شي. لکه د احرام حالت، حرم شریف او حرامې میاشتې.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۲۷

نو د معنی حاصل يې داسې کيږي چې حُرُمات خو تول مساوي دي د پروسکال حرمات داسې دي لکه د سږکال، دواړه واجب الاحترام دي خو مشرکانو پروسکال د حرماتو احترام ونه کړ او تاسو بې بېرته ستنبدلو ته مجبور کړئ نو که سږکال د حُرُماتو احترام ونه کړي نو باید چې تاسو يې په توره سره جواب ورکړئ. او دا خکه چې دا به د دوی دوهم ځل د حرماتو بې احترامي وي او شروع به هم د دوی د پلوه شوې وي. نو د بې احترامۍ توله پړه په همدوی باندې لوېږي او بس. داسې نه ده چې پروسکال د حرماتو سپکاوی جائز وه او سږکال جائز نه دی.

اعتداء څه ته وايي؟

۶ـ په [۱۹۰] ایت کښې د اعتداء څخه مسلمانان منعه شوي دي چې: ﴿وَلَا تَعۡتَدُوٓاْ﴾. او په [۱۹۴] ایت کښې ورته پرې امر شوی دی چې: ﴿فَٱعۡتَدُواْ﴾.

نو د امر معنی خو يې همدا يوه ده چې که په محترمو میاشتو کښې په تاسو باندې کافرانو تجاوز وکړ نو د تجاوز جواب يې په تجاوز سره ورکړئ، يعنې مقابله يې وکړئ، که څه هم په دغه حالت کښې په توره جواب ورکول تجاوز نه دی مگر د مشاکلت د کبله په تجاوز او اعتداء سره تعبیر کړی شوی دی.

اما د نهي معنی يې مفسرينو کرامو په دوه ډوله کړې ده:

الف: چې د هغو کافرانو سره مقاتله وکړئ د کومو د پلوه چې د مقاتلې پیل شوی وي، او تجاوز مه کوئ چې تاسو ورباندې شروع او پیل وکړئ.

نو د دې معنی په اعتبار سره دا ایت شریف یا منسوخ گرځي چې الله ﷻ فرمايلي دي: ﴿فَٱقۡتُلُواْ ٱلۡمُشۡرِكِينَ حَيۡثُ وَجَدتُّمُوهُمۡ﴾ [التوبة: ۵] يعنې: نو ووژنئ مشرکان چرته مو چې موندلي کړه.

او یا د همدې قضائي عمرې د حالت پورې مخصوص گرځي خکه چې یوازې په همغه وخت کښې مسلمانان د تعرض څخه منعه کړی شوي وه.

ب: چې د هغو کافرانو سره کوم چې ستاسو وژلو ته لیوال دي او چرته يې چې درباندې لاس بر شي صرفه درباندې نه کوي؛ تاسو هم جهاد پیل کړئ، او بنه په نره د غلیم مقابله وکړئ، مگر دومره باید په غُصه نه شئ چې د حده تجاوز وکړئ، او هغه کسان هم ووژنئ چې هغه درسره جنگ نه کوي لکه زنانه، بوډاگان، ماشومان، راهبان او داسې نور.

هو! که د دوی څخه کوم یو په جنگ کښې په یو ډول سره گډون کاوه لکه جاسوسي او د جنگ نقشه برابرول نو بیا يې درته مرگ روا دی.

مونږ ته همدا دوهمه معنی بهتره ښکاري، چې همدا د عبد الله ابن عباس رضي الله عنهما څخه هم روایت شوې ده[1].

[1] تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۴۸

یادونه

د محبت نسبت چې الله ﷻ ته وشي نو هلته ترې یا هغسې محبت مطلب وي چې د الله ﷻ سره مناسب وي او یا ترې اجر او ثواب مراد وي. خو په هر تقدیر، چې د چا څخه الله ﷻ خپل محبت سلب کړي لکه په دې مقام کښې یې چې د تجاوز کوونکو څخه سلب کړی دی نو هلته بې معنی داسې کېږي چې الله ﷻ په هغه باندې غضب کوي. دا ځکه چې د الله ﷻ د محبت او غضب په منځکښې واسطه نشته.

هو! د بندګانو محبت او غضب واسطه لري چې نه به پرې ګران وي او نه به ورته په غضب وي، مګر دا کار د الله ﷻ په باره کښې نشته[۱].

﴿ وَأَنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلْقُوا۟ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ ۛ وَأَحْسِنُوٓا۟ ۛ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾ ﴾

[۱۹۵] او د الله ﷻ په لار کښې خپل مالونه مصرف کړئ او خپل ځانونه په لوی لاس د هلاکت خای ته مه وراچوئ.

او احسان کوئ، بې شکه الله ﷻ احسان کوونکي دوستان ګڼي (اجرونه او ثوابونه ورکوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې په سر باندې د جهاد بیان وه. په دې ایت کښې په مال باندې د جهاد په باره کښې توصیه شوې ده. دا ځکه چې لکه څنګه چې جهاد په سر باندې مقاومت ته ضرورت لري همدارنګه مالي مصارف هم پکښې ضرور دي ترڅو پرې جهادي لوازم برابر کړی شي او د ﴿وَأَعِدُّوا۟ لَهُم مَّا ٱسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ﴾ [الأنفال: ۶۰] په مطابق ورته هر ډول تیاری ونیول شي.

نو حاصل یې داسې راخېژي چې:

۲ـ ای مؤمنانو! د کافرانو سره ترهغه مقاتله وکړئ ترڅو فتنه ورکه شي خو د الله ﷻ په لار کښې انفاق هم مه هېروئ ځکه چې د الله ﷻ په لار کښې د مال مصرفول برسېره په دې چې مالي عبادت دی او اجرونه لري او الله ﷻ په دنیا او آخرت کښې عوضونه ورکوي، د جهاد په باره کښې بالکل ستون فقرات تشکیلوي او زیات اهمیت لري. ځکه چې د مالي مصارفو څخه پرته د جهاد تیاری نه نیول کېږي.

نو که بالفرض تاسو د الله ﷻ په لار کښې د مال د مصرفولو څخه لاس واخلئ همدارنګه که د مالونو په راغونډولو باندې د جهاد څخه مشغول شئ او جهاد ته شا کړئ، نو په دواړو صورتونو کښې به درڅخه جهاد پاتې شي او دښمنان به درباندې غالب شي، کورونه به مو تالا والا کړي؛

---

(۱) البحر المحیط ج۲ ص۶۶

ابرد او عزت به مو د پښو لاندې کړي او په ډاډه زړه باندې به عبادت ونه شئ کړی. دغه حالت د هلاکت څخه ډېر بدتر دی او داسې هلاکت دی چې رسېدل يې درته يقيني دي.

۲ـ برسېره په دې چې تاسو مجاهدين ياست او خپل مالونه د الله ﷻ په لار کښې مصرفوئ په هيڅ وخت کښې احسان او اخلاص مه هېروئ، په هره معامله او په هر قول او فعل کښې اخلاص کوونکي اوسئ. بې شکه چې الله ﷻ د اخلاص کوونکو سره مينه او محبت کوي او لوړو درجو ته يې پورته کوي، څومره چې ستاسو اخلاص اضافه کېږي په همغې اندازه به مو درجات لوړېږي.

توضيحات

۱ـ که څه هم د "تَهْلُكَة" کلمه اصلاً مصدر دی او د هلاکت په معنی سره دی، مګر دلته ترې هغه شی مطلب دی کوم چې د سړي د هلاک باعث ګرځي[۱].

۲ـ ذکر شوی ايت شريف د مال په انفاق کښې مطلق دی، برابره خبره ده چې په جهادي امورو کښې وي او که په غير جهادي امورو کښې. د همدې کبله څينو مفسرينو کرامو دا بهتره ګڼلې ده چې په اطلاق سره پرېښودل شي او معنی يې داسې وشي چې د الله ﷻ په لار کښې د مال مصرف کول مه پرېږدئ، که مو پرېښوده نو په لوی لاس به خانونه په هلاکت کښې واچوئ"[۲].

مګر نور مفسرين کرام يې متعددې معناوې کوي حتی چې ټولې معناګانې يې اوو ته رسېږي[۳]. که څوک په ډېرو معناوو باندې د پوهېدلو شوق لري نو همدلته دې مراجعه وکړي خو مونږ د ټولو معانيو څخه صرف لاندې دوه معناوې رانقلوو:

الف: په يو وخت کښې مسلمانانو د روميانو سره جهاد کاوه چې په مسلمانانو مجاهدينو کښې ابو ايوب الانصاري ﷺ هم شامل وه، کله چې دواړه جانبه مقابلې ته چمتو شوه، نو په عين وخت کښې يو مجاهد د مسلمانانو د صف څخه په چالاکۍ سره خارج شو او په کافرانو باندې يې په شدت سره استشهادي حمله وکړه او په يو سر د کافرانو په صفونو کښې ورننووت.

په دغه وخت کښې د هرې خوا چيغې شوې چې: «سُبْحَانَ اللهِ يُلْقِي بِيَدَيْهِ إِلَى التَّهْلُكَةِ» پاکي ده الله ﷻ لره، دغه مجاهد خو په لوی لاس خان په هلاکت کښې واچاوه. يعنې دوی د دغه ايت څخه داسې معنی واخستله چې سړی بايد خپل خان د هلاکت د خای څخه وساتي.

نو أبو أيوب الأنصاري ﷺ غږ وکړ چې ای خلکو! تاسو خو د دغه ايت شريف د هلاکت معنی کوئ مګر دغسې نه ده؛ خبره داسې ده چې کله الله ﷻ اسلام ته عزت ورکړ او کومک کوونکي او پيروان يې ډېر شوه نو مونږ (انصارو) د نبي کريم ﷺ څخه پټ په خپلو منځو کښې سره ووېلې چې څه کېږي که د دې څخه وروسته مونږ د خپلو پټيو خدمت وکړو او په کور باندې کښېنو او د جهاد

[۱] مفردات الراغب ص۵۴۳
[۲] تفسير الطبري ج۲ ص۱۱۹
[۳] البحر المحيط ج۲ ص ۷۰، التفسير الكبير ج۵ ص [illegible] ۱۸۴

څخه لاس په سر شو؟. نو الله ﷻ ذکر شوی ایت نازل کړ.

نو د ایت معنی داسې نه ده لکه چې تاسو ترې واخستله او په باتور مجاهد باندې مو د هرې خوا چیغې کړې. بلکې جهاد نه کول او په خپلو مالونو کښې مشغولتیا هلاکت او ذلت دی[۱].

نو د همدغه تفسیر په بنیاد نوموړي صحابي رضی الله عنه تول عمر د مرګ تر ورخې پورې په جهاد کښې تېر کړ آن تردې چې د خپل وطن څخه ډېر لرې د روم په یو ښار کښې دفن شو[۲]، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

ب: ځینې نور علماء کرام لکه عبد الله بن عباس رضی الله عنهما، حذیفه رضی الله عنه او داسې نور وایي چې د ایت شریف معنی همغه ده چې ظاهراً ترې څرګندېږي. یعنې د الله ﷻ په لار کښې د انفاق څخه لاس اخستل او بخل کول عین په تهلکه کښې د خپل ځان اچول دي[۳].

تبصره

۳ـ موږ ته داسې ښکاري چې ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه فرق نه لري ځکه چې د ابو ایوب الانصاري رضی الله عنه په نزد باندې د جهاد دپاره خپله ځمکه او باغونه بې خدمته پرېښودل او په جهاد باندې مشغولېدل هم یو ډول في سبیل الله انفاق ګڼل شوی دی. نو په حقیقت کښې یې د ایت شریف یو مصداق ښودلی دی. چې په دې معنی باندې د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما تفسیر سره څه منافات نه لري. دا ځکه چې کله د مجاهدینو ضروریات پوره نه کړی شي او یا د جهاد څخه مجاهدین په نورو شیانو باندې مشغول شي په دواړو صورتونو کښې جهاد سقوط کوي او دښمن غلبه ترلاسه کوي او مسلمانان د ذلت سره مخامخ کېږي چې همدا د هلاکت معنی ده او په لوی لاس باندې خپل خانونه د هلاکت کندې ته اچول دي، چې په لاندې دوه مثالونو کښې ښه واضحه کېږي.

د ذلت څخه هلاکت ښه دی

۴ـ کله چې په چا باندې بې رحمه دښمن غالب شي ـ العیاذ بالله ـ نو داسې چارې ورباندې کوي چې د هلاکت څخه په څو چنده بدترې او درندې وي. لکه

الف: په ۱۹۴۷م کال کښې چې پاکستان د هندوستان څخه جدا شو، هندوانو د مسلمانانو ښځو څخه تیونه پرې کړه، د هغه څخه وروسته چې نارینه مسلمانان یې شهیدان کړه مسلمانې ښځې یې بربنډې کړې او په بازارونو کښې یې کوڅه په کوڅه وګرځولې، په عورتونو کښې یې ورته تېزاب واچول او د ځینو څخه یې لا عورتونه هم پرې کړه[۴].

ب: کله چې ګوډ تیمور په اصفهان باندې غلبه وموندله، نو د یو پلوه یې عام وژنه پیل کړه او د بل پلوه یې د اصفهان خوانانې او پیغلې زنانه په خپلو لښکریانو تقسیم کړې.

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۶۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۲۹؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۶
(۲) حاشیه زاد المسیر ج۱ ص۱۸۴
(۳) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۶۲، تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۴۱
(۴) هندو کیاهی ص۲۶. د افغان لیکوال زاهدي اثر

بیغول(۲) خو ماشومان -چې خپلوان او مور او پلار یې وژل شوي وه- په یو خای کښې راغونډ کړی کونډې چې د تیمور زړه ورباندې وسوزي، خو مجرد چې د تیمور نظر ورباندې ولګېده هغه یې بیا تر آسونو تر پښو لاندې کړه او ټول یې شهیدان کړه[۱].

ټول د هېر حوادث په صلیبي جنګونو کښې پېښ شوي دي چې د ذکر څخه یې قلم ته ژړا ورځي. ایا د دغسې ذلت څخه هلاکت او مرګ په څو چنده بهتر نه دی؟.

هېر مو نه شي!

۵_ هېر مو نه شي چې د افغانستان مجاهدین دې په دې باندې خوشاله شي چې خپل کار او کسب یې د جهاد دپاره پرېښې دی او په جهاد باندې مشغول دي. نو څومره ګټه وټه چې د دوی امثال په بازارونو او معاملاتو کښې ترلاسه کوي په هماغې اندازه باندې د دوی خیرات او صدقات د الله ﷻ په نزد باندې منظورېږي. چې د قیامت په ورځ به ترې استفاده وکړي.

ایا استشهادي حمله جائزه ده؟

۶_ که څه هم د تېر شوي بیان څخه واضحه شوه چې د جهاد پرېښودل هلاکت دی مسلمانانو ته په کار دي چې جهاد د همېشه دپاره تازه وساتي. مګر دلته دا پوښتنه پیدا کېږي چې که یو مجاهد مثلاً په زرو نفرو کافرانو باندې حمله وکړي او د هغوی منځ ته ورودانګي او یا په همدغه حالت کښې بمونو ته انفلاق ورکړي، ایا دا کار جواز لري؟ ایا داسې کار خپل خان په هلاکت کښې غورځول نه دي؟ ایا د خپل خان حفاظت ضرور نه دی؟.

مونږ وایو چې که په دغسې کار کښې د نجات څه احتمال وه نو بیا خو یې په بهترۍ کښې څه شک شبه نشته، او که د بشري علم په مطابق یې د نجات احتمال نه وه لکه د ابو ایوب الانصاري ؓ په ذکر شوې روایت کښې، نو که د لاندې غرضونو دپاره وي او نیت او اخلاص یې برابر وي نو الله ﷻ ته امید شته چې دغه قرباني او فداکاري په خپل دربار کښې ومني او په ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ ٱشۡتَرَىٰ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ أَنفُسَهُمۡ وَأَمۡوَٰلَهُم ﴾ [التوبة: ۱۱۱] کښې یې شامل کړي. غرضونه دا دي:

الف. چې کافرانو ته زیات تلفات او درانه تاوانونه ورسوي.

ب. چې د کافرانو په زړونو کښې رعب او ډار واچوي چې مسلمانان دغسې زړور دي.

ج. چې کافرانو ته د مؤمنانو د ایمان قوت او کلکوالی ورڅرګند کړي.

د. چې د خپلو وروڼو مجاهدینو جرئت قوي کړي او په دوی کښې د فداکارۍ او خان تېرېدلو روحیه ژوندۍ وساتي[۲].

---

(۱) کتاب تیمور لنګ. تالیف محمد پناهي ایراني ص۱۳۸
(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۶۴

د تاریخ په اوږدو کښې مسلمانانو دغسې ډېرې فداکارۍ کړي دي، چې ډېر واضحه مثال يې همدغه دی کوم چې وړاندې د ابو ايوب الانصاري ﷺ په حديث کښې تېر شو.

نو په ذکر شوې تفسير باندې ټولو حاضرينو (صحابه وو کرامو ﷺ) سکوتي اجماع وکړه.

تبصره

۷ـ په دې باره کښې چې يو مجاهد په داسې ځای کښې حمله کوي چې هلته يې نظر بشري علم ته شهادت يقيني وي، زمونږ نظر دا دی چې دا په لاندې دوه صورتونو کښې تحقق مومي:

الف: چې مجاهد د جهاد د زياتې جذبې لاندې راشي او ځان يې د ولکې څخه بېرون شي. په دې صورت کښې الله ﷻ ته اميد شته چې دغه فداکاري يې قبوله کړي او لويه درجه ورکړي.

ب: چې د مجاهد اراده پخه وي او جهادي جذبه ترې کنټرول نه شي سلب کولی.

نو په دې صورت کښې بايد وکتل شي چې اسلام ته به د کافرانو تلفات ګټور وي او که د مجاهد ژوند ، هر يو چې مفيد وي بايد همغه اختيار کړی شي. او دا ځکه چې که تلفات لوی مطلب دی د مجاهد ژوند هم د جهاد دپاره د روح مثال لري او لويه سرمايه ده چې مونږ يې په موجوده جهاد کښې په سترګو ګورو؛ ځينې مجاهدين شهيدان شوه خو د هغوی امثال په لاس رانغله.

د احسان ډولونه

۸ـ احسان په دوه ډوله دی چې دواړه په احاديثو کښې بيان شوي دي.

الف: په عباداتو کښې احسان: په يوه اوږده حديث کښې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې احسان دې ته وايي چې «أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ»[۱] يعني: چې د الله ﷻ عبادت د زړه په دومره حضور باندې وکړې لکه ته چې الله ﷻ په سترګو باندې وينې او عبادت يې کوې، که دا کيفيت په زړه کښې نه شي حاضرولی نو لږ تر لږه دومره خو د ځپل ځان سره متصوره کړه چې الله ﷻ دې وينې او ته يې په عبادت باندې مشغول يې.

ب: شداد بن آوس ﷺ وايي چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: الله ﷻ په هر شي کښې احسان فرض کړی دی: «فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذِّبْحَةَ وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ وَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ»[۲] يعني: نو کله چې وژل کوئ په احسان سره وژل وکړئ او کله چې ذبحه کوئ په احسان سره ذبحه وکړئ. بايد چې ستاسو څخه څوک ذبحه کوي نو خپله چاړه دې ښه تېره کړي او خپلې مذبوحې ته دې ارامي ورکړي. يعني په پخه چاړه باندې مذبوحه نا ارامه کېږي؛ هغه دې نه نا ارامه کوي.

د همدې قبيلې څخه په جهاد کښې هم احسان په کار دی چې وژل شوی مُثله نه کړي (پوزه، غوږ، سترګې او نور اندامونه دې ترې پرې نه کړي) او د وژلو څخه پرته دې نور تعذيب نه ورکوي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۴
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۶

﴿وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ ۚ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۖ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ ۚ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ ۚ فَإِذَا أَمِنتُمْ فَمَن تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۚ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ ۗ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ۗ ذَٰلِكَ لِمَن لَّمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾﴾

[۱۹۶] او حج او عمره دواړه صرف د الله ﷻ د رضاء دپاره تمام کړئ.

نو که چرته محاصره شوئ نو هغه شی (درباندې لازم دی) چې درته اسان وي چې هغه د هدیې څخه عبارت دی. او تر هغه خپل سرونه مه خربیئ چې ترڅو هدیه خپل محل (حرم شریف ته ورسېږي.

نو ستاسو څخه چې څوک مریض وي او یا ورپورې د سر د کبله څه مشکل وي (چې د سر په خربیلو حل کېږي نو سر مو وخربیئ) خو فدیه درباندې لازمه ده چې هغه یا روژې دي یا خیرات دی او یا د څاروي ذبحه کول دي.

نو کله چې تاسو په امن کښې اوسئ نو څوک چې د عمرې په اداء کولو سره نفعه واخلي آن تر حجه پورې (په همدې فرصت کښې حج هم وکړي) نو هغه څه چې ورته اسان وي (ورباندې واجب دي) چې هغه د هدیې د یو ډول څخه عبارت دی.

نو هغه څوک چې دغه (اسانه هدیه هم) نه شي موندلی نو (په ده باندې) د حج په وخت کښې درې ورځې روژې (لازمې دي) او اوه ورځې نورې روژې هم کله چې تاسو کور ته مراجعه وکړئ (د حج څخه فارغ شئ)، چې دغه ټولې روژې پوره لس ورځې کېږي.

دغه (تمتع) د هغه چا دپاره جائزه کړی شوه چې کورکهول یې د المسجدالحرام د حاضرینو څخه نه وي. او د الله ﷻ څخه وډار شئ او پوه شئ چې بې شکه الله ﷻ چې دی عذاب یې ډېر سخت دی.

ارتباط

په تېرو شوو ایتونو کښې الله ﷻ د روژې د بیان څخه وروسته د حج او عمرې څه احکام نازل کړه چې د هغو د جملې څخه د محترمو میاشتو په اوږدو کښې د قتل او قتال حکم هم واضحه شو او علاوه په هغه باندې په عمومي جهاد باندې هم څه رڼا واچوله شوه.

په دې ایت شریف کښې د حج او عمرې څه نور احکام بیانېږي چې خلاصه مطلب یې په لاندې کرښو کښې لوستلی شئ:

د مطلب خلاصه

۱_ حج او عمره د هغو عباداتو څخه دي چې آن د ابراهیم ﷺ د زمانې څخه د الله ﷻ د پلوه مسلمانانو ته ښودل شوي دي خو د تاریخ په اوږدو کښې وروروېږ ځینې اعمال او افعال ترل شوي دي چې هغه د عباداتو د جملې څخه نه شمېرل کېږي لکه د احرام په حالت کښې کوروونو ته په دروازو باندې نه ورننوتل او داسې نور. مگر په دې کښې شک نشته چې حج او عمره د هغو عباداتو څخه دي چې الله ﷻ پاکلي دي، نو باید د همده ﷻ د رضا دپاره اداء کړی شي.

۲_ نو کله چې په دغو عباداتو کښې تاسو یو ځل شروع وکړه نو بیا ورته په کلکه ملاوې وتړئ او تر آخره یې ورسوئ او که څوک مو په لاره کښې خنډ واقع شو او تاسو یې نه پرېښودلئ چې نوموړی عبادت پوره کړئ او توري ته حاجت پېښ شو نو توري ته ورسره لاس کړئ؛ لکه چې هدا حکم په وړاندېنیو ایتونو کښې پوره څرګند شوی دی.

۳_ او که ومو نه شو کړی چې تر پای یې ورسوئ او د وړاندې تللو مخه مو بنده شوه، برابره خبره ده چې د داسې دښمن سره وي چې د هغه سره د مقابلې توان نه لرئ او یا ورسره د ځینو معاذیرو د کبله مقابله ونه کړی شئ، او یا مو په جارو جنجال کښې واچوي او د حج وخت درڅخه تېر شي او یا مو ـ په دې زمانه کښې ـ د الوتکې پرواز وځنډېږي او احرام مو تړلی وي او داسې نور.

نو په دې ټولو صورتونو کښې په تاسو باندې لازمه ده چې خپلې هدایا حرم شریف ته واستوئ ترڅو چې هغه خپل محل یعنې حرم شریف ته ورسېږي او هلته ذبحه کړی شي نو تاسو به د ترل شوي احرام څخه خپل خانونه حلال کړئ او سرونه به وخریئ. خو ترڅو چې هدایا خپل ځای ته نه وي رسېدلي په سرونو باندې به غرض نه کوئ.

۴_ هو! که ستاسو څخه کوم یو مریض شو او سر درد شو او یا د احرام د اوږدوالي د کبله ورته د سر د وینښتانو د بېروالي د کبله څه اذیت پېښ شو، چې ډېرې زیاتې سپږې یې وکړې، نو په دغو صورتونو کښې هم سرونه خریلی شئ. خو د دریوو کارونو څخه د یو کار کول دریاندې لازم دي، هغه دا چې:

الف: درې روژې ونیسئ؛

ب: شپږو مسکینانو ته خوراک او څښاک ورکړئ.

ج: څاروی ذبحه کړئ.

۵_ هو! کله چې تاسو د امنیت په حالت کښې یاست چې نه درته مهلک مرض عارض شوی دی او نه مو چا مخه بنده کړې وي، او یا د مهلک مرض څخه او یا د محاصرې څخه نجات ومومئ او دا موقع په لاس درشي چې حج او عمره پوره کړئ، نو بیا لاندې تفصیل په نظر کښې ونیسئ:

الف. که یوازې د حج دپاره مو احرام تړلی وه نو په تاسو باندې په دې صورت کښې د حرم شریف هدیه (هلته د څاروي ذبحه کول) نشته

ول (۲)

ب- او که د موقع څخه مو استفاده وکړه او په یوه سفر کښې مو حج او عمره دواړه د لاندېنیو دوو شکلونو څخه په یوه شکل کښې اداء کړه هم درته جائز دي:

اول: چې د میقات څخه د حج او عمرې دپاره ګډ احرام وتړئ، اول د عمرې څخه استفاده وکړئ او په احرام کښې اوسېږئ ترڅو چې د حج وخت ته وررسېږئ او د حج څخه هم په همدې یوه احرام او یوه سفر کښې ګټه واخلئ:

دوهم: چې د میقات څخه یوازې د عمرې احرام وتړئ چې کله عمره تر پایه ورسوئ او د احرام څخه خپل ځانونه حلال کړئ او هغه څه چې دربانديې په احرام سره حرام کړی شوي وه د هغو څخه استفاده وکړئ ترڅو چې د حج وخت ته ورسېږئ او هلته بیا دوهم ځل د حج دپاره نوی احرام وتړئ، او په دغه نوي احرام باندې د حج په مناسکو کښې مخ په وړاندې لاړ شئ او حج تمام کړئ.

نو په دغو دواړو صورتونو کښې په تاسو باندې هغه هدیه (خاروی ذبحه کول) لازم دي چې هغه درته اسان وي او وسه مو ورته کېږي.

هو! که اسانې هدیې ته مو هم وسه نه وه نو دربانديې واجبه ده چې درې ورځې روژې د حج په ورځو کښې ونیسئ او اوه روژې چې کله کورونو ته مراجعه وکړئ او د مناسکو څخه فارغ شئ. دغه ټولې پوره لس روژې شوې چې د هدیې څخه په ثواب او اجر کښې کمې نه دي او پوره کول یې دربانديې ضرور دي.

۶- په یاد ولرئ چې حج او عمره په یو سفر کښې اداء کول (برابره خبره ده چې د دواړو په منځکښې د عمرې د احرام څخه ځان حلال کړئ او که نه)، د هغه چا دپاره جواز لري چې د هغه کور کهول د المسجد الحرام په شاوخوا کښې نه وي بلکې د میقاتونو څخه دباندې وي.

۷- د الله ﷻ څخه وډار شئ، هر یو عبادت چې درته ښودل کېږي په هغه باندې په کلکه عمل وکړئ که ستاسو عقل ورته رسېږي او که نه، بې اهمیته یې مه ګڼئ، تاسو نه پوهېږئ الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي. برسېره په دې د خپله خانه الله ﷻ ته د عبادت صورت مه جوړوئ لکه چې یهودان او مشرکان یې جوړوي او بیا لا ورته د ثواب تمه هم لري.

په دې باندې پوه شئ چې د الله ﷻ عذاب ډېر شدید (سخت) دی، نو د تخلف په صورت کښې یې درته د رسېدلو وېره شته ده.

توضیحات

۱- په دې کښې شک نشته چې دغه ایت شریف د هجرت په شپږم کال نازل شوی دی[۱]، او په دې کښې هم شک نشته چې نبي کریم ﷺ د هجرت په نهم کال باندې د ابو بکر الصدیق ؓ د امارت لاندې مسلمانانو ته د حج کولو اجازه ورکړه او پخپله یې د هجرت په لسم کال د حج فریضه اداء کړه[۲].

(۱) روح المعاني ج۲ ص۸۰، تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۱

(۲) اللباب في الجمع بین السنة والکتاب ج۱ ص۴۲۵، تفسیر المراغي ج۲ ص

د ذکر شوي بیان په نظر کښې نیولو سره او د کلام سیاق ته په کتلو سره ـ چې د وړاندې څخه صرف په همدې کښې بحث راروان دی چې مسلمانانو عمره اداء کوله او مشرکانو یې مخه ونیوله ـ د سړي ذهن نه ورځي چې په دې مقام کښې د حج یا عمرې د فرضیت او سنتیت په باره کښې بحث نشته، بلکې دلته صرف همدومره بحث دی چې په حج یا عمره کښې مو یو ځل شروع وکړه نو هغه په نیمایي لاره کښې مه پرېږدئ که څه هم د مقاتلې او جنګ په قیمت درته تمام شي. نو جمهور علماء وايي چې په ذکر شوي ایت شریف باندې حج نه دی فرض شوی.

د همدې کبله په راتلونکي ایت شریف کښې لولو چې ﴿ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ ٱلْحَجَّ ﴾ الآية [۱۹۷] یعني څوک چې په دغو میاشتو کښې په ځپل ځان باندې حج فرض کړي او عملاً یې شروع کړي. او داسې یې نه دي فرمایلي چې په چا باندې الله ﷻ حج فرض کړی وي. بلکې د احادیثو په رڼا کښې هم ثابتېږي چې حج په دې ایت باندې فرض شوی دی چې ﴿ وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلْبَيْتِ مَنِ ٱسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ﴾ [آل عمران:۹۷] یعني: او خاص الله ﷻ لره په خلکو باندې د بیت الله حج کول لازم دي خو په هغه چا باندې چې هغې ته د ورتللو توان لري[۱].

عمره کول سنت دي او که واجب؟

۲ـ امام ابو حنیفه رحمه الله علیه او ځینې نور علماء کرام وايي چې حج او عمره دواړه د عبادتونو په شکل باندې آن د ابراهیم علیه السلام د زمانې څخه په ټولو زمانو کښې پېژاندل کېدل، چې د تاریخ په اوږدو کښې ورسره خلکو ډېر خرافات او بدعتونه یو ځای کړي وه.

نبي کریم ﷺ د دواړو عبادتونو اصلي څېره خلکو ته وښودله او شیطاني خاصیتونه یې ترې لرې کړه، خو د حج په باره کښې د فرضیت دپاره قطعي نص رانازل شو چې وړاندې ذکر شو، او د عمرې په باره کښې رانازل نه شو. نو د دې څخه معلومېږي چې عمره کول واجب نه دي بلکې سنت دي[۲].

اما امام الشافعي رحمه الله علیه او ځینې نور علماء کرام وايي چې عمره واجبه ده[۳].

هو! د دلایلو په رڼا کښې د عمرې سنتیت راجح ښکاري ځکه چې نه یې د کلام سوق غوښتنه کوي او نه پکښې قطعي دلیل شته.

حرم شریف وپېژنئ!

۳ـ د کعبې شریفې څخه ګرچاپېر څلورو واړو طرفونو ته جومات جوړ دی چې ټول مساحت یې راته معلوم نه دی چې اوس به څومره متره مربع وي، خو وخت په وخت یې پراخوالی پیدا کړی دی او لا پیدا کوي یې. دغه جومات ته المسجد الحرام وايي.

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۸۵؛ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۲۰۵
(۲) التفسیرات الأحمدیة ص۸۶
(۳) تفسیر الطبري ج۲ ص۲۰۹

د جومات څخه چارچاپېره نژدې دولس کروه څمکه (د اوربدو د قراره) چې نښه داره کړی شوې د حرم شریف په نامه یادېږي، چې ښکار کول پکښې حرام دي، شنه بوټي راشکول یې جایز نه دي او داسې نور حلال شیان پکښې حرام دي.

د حرم شریف څخه چارچاپېره په هغو ټولو لویو لارو باندې نښې اېښودلې شوې دي چې جواز نه لري چې د هغه ځای څخه څوک بدون د احرامه ورتېر شي دغه ځایونه د میقاتونو په نامه باندې یادېږي. لکه چې د مدینې منورې د لويې لارې دپاره ذو الحلیفه نومې ځای د میقات په نوم باندې ټاکلی شوی دی چې اوس ورته "آبار علي" وايي او داسې نور[1].

عمره د څه ډول عبادت نوم دی؟

۴_ که څه هم عمره په لغت کښې د "عمارة" د مادې څخه اخستله شوې ده چې د ابادی معنی ورکوي او مقابل کښې یې خرابي استعمال مومي او څرنګه چې د تګ راتګ او یو بل ته د تلو راتلو سره ابادي منځته راځي، نو د زیارت په معنی باندې هم استعمالېږي. مګرپه شریعت کښې لاندې عبادت د عمرې په نوم یادېږي:

الف: چې سړی د میقات څخه یوازې د عمرې نیت وکړي او احرام وتړي، د عمرې احرام د حرم د داخل څخه جواز نه لري، ضرور به د حرم څخه دباندې وي، ترڅو پکښې د زیارت معنی منعکسه شي، اما د میقاتونو څخه دباندې کېدل ورته ضرور نه دي.

ب: بیا به د کعبې شریفې څخه یو طواف یعنې اووه ګردشه وکړي.

ج: بیا به د صفا او مروه سعیه وکړي.

د: بیا به خپل سر وخرېیي او یا به یې قصر کړي او خپل ځان به حلال کړي.

نو ذکر شوی عبادت په دغو څلورو کارونو سره تمامېږي.

د عمرې د اداء کولو وخت

۵_ د محمدي (ﷺ) شریعت څخه وړاندې جایزه نه وه چې څوک عمره د حج په میاشتو کښې وکړي بلکې د حج په موسم کښې عمره کول د غټو ګناهونو څخه شمېرل کېدل[2].

نو د عمرې دپاره به مستقل سفر په کار وه لکه د حج دپاره چې مستقل سفر ضرور وه، حتی چې د عمرې دپاره په ټول کال کښې یوه میاشت (رجب) حرامه ټاکله شوې وه چې خلک پکښې په ارامی سره عمره اداء کړي.

مګر الله ﷻ فضل وکړ او دغه قید یې زمونږ څخه پورته کړ زمونږ ته جائزه ده چې د حج په موسم کښې یې په جدا جدا احرام سره اداء کړو چې دغه حج د تمتع په نامه یادېږي. او یا یې د حج

(۱) فتح القدیر حاشیه هدایه ج ۲ ص ۳۳۳
(۲) التفسیر الکبیر ج ۵ ص ۱۶۷_۱۷۴

سره په یوه احرام کښې اداء کړو چې دغه حج ته بیا حج قران وایي.
ځرنګه چې د عمرې کول د حج په موسم کښې جایز ګرځول یو لوی نعمت دی چې په یوه سفر او یو مصرف باندې دوه عبادتونه سرې ته لاس ته ورځي، نو په قارن حاجي او هم په متمتع حاجي باندې دشکریې یوه هدیه ذبحه کول لازم ګرځول شوي دي، نو ځرنګه چې دا د شکریې ځاروی دی نو دوی دواړه ترې پخپله هم غوښه خوړلی شي.

نبي کریم ﷺ څو عمرې کړې دي؟

۶ـ نبي کریم ﷺ لاندې څلور عمرې ټولې د ذو القعدې په میاشتې کښې کړې دي[1].
الف: د هجرت په شپږم کال د الحدیبیې عمره چې تر پایه ونه رسېده.
ب: د هجرت په اووم کال چې د نوموړې عمرې قضائي یې راوړه.
ج: د هجرت په اتم کال چې د جعراني څخه یې احرام وتاړه.
د: د هجرت په لسم کال چې د حج سره یې عمره هم اداء کړه او پخوانی رسم او رواج یې په عملي ډول مات کړ.

د هدیې ډولونه

۷ـ هغه ځاروي چې د کعبې شریفې په احترام هلته ذبحه کېږي د هدیې په نوم یادېږي، کله کله لا ورته "دم" او "نُسُك" هم وایي چې په لاندې درې ځارویو کښې تحقق مومي:
الف: اوښ یا اوښه، چې یا ټوله د یو کس دپلوه ذبحه کړی شي او یا پکښې څو کسه شریکان شي چې د اوو کسانو څخه اضافه نه شي.
ب: په غوا یا مېښه کښې هم تر اوو کسانو اشتراک کولی شي[2].
ج: مېږه یا اوزه چې د یو نفر څخه اضافه ګنجایش نه لري.
د ذکر شوو درې ځارویو څخه په غیر لکه چرګ، چرګوړی او نور شیان پکښې جواز نه لري.
نوموړې هدیه یا دم یا نسک لاندې درې ډولونه لري:
۱ـ د حصار دم. ۲ـ د جنایت دم. ۳ـ د تمتع یا قران دم.
په همدې ایت شریف کښې درېواړه دمونو ته اشاره شوې ده.

اول: دم الحصار یا هدي الحصار

۸ـ د حصار یا احصار دم هغه دم ته وایي چې کله د دښمن یا مرض او یا د بل باعث د کبله محرم سړی د حرم شریف څخه ممنوع وګرځول شي. نو په ده باندې لازمه ده چې یوه ډېره اسانه هدیه

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۰
(۲) فتح القدیر شرح الهدایه ج۳ ص۵۲؛ زاد المسیر ج۱ ص۱۸۶؛ تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۷۵؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۱۳۲؛ روح المعاني ج۲ ص۸۱؛ التفسیرات الأحمدیة ج۱ ص۸۷

او یا د هغې قیمت حرم شریف ته واستوي ترڅو هلته د ده څخه ذبحه کړی شي او نوموړی د احرام څخه حلال وګرځي. اما حج یا عمره یې په غاړه باندې پاتې شوه چې بل کال ته او یا په بل مناسب وخت کښې به یې اداء کوي.

که څوک نه وه چې د هغه په لاس باندې یې حرم شریف ته واستوي او یا یې وسه نه کېږي، نو د امام ابو حنیفه رحمة الله علیه په نزد به نوموړی تر هغه محرم وي چې یا حرم شریف ته دم او یا یې قیمت واستوي چې د څاروي د رانیولو د پاره صورت ونیسي او بس، او یا حج یا عمره اداء کړي[1].

سوال جواب

۹ـ که څوک وایي چې: ایا د احصار د دم دپاره حرم شریف ضرور دی؟

مونږ وایو چې: هو، ځکه الله ﷻ په همدې ایت کښې فرمایي چې: ﴿ حَتَّىٰ يَبْلُغَ ٱلْهَدْيُ مَحِلَّهُۥ ﴾ یعنې: تر هغه سر مه خربیئ ترڅو چې هدیې خپل محل ته ورسېږي، او محل یې الله ﷻ تعین کړی دی چې ﴿ ثُمَّ مَحِلُّهَآ إِلَى ٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ ﴾ [الحج:۳۳] یعنې: بیا نو د هدیې محل عتیقې کوټې (کعبې) ته دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۰ـ که څوک وایي چې: نبي کریم ﷺ خو د حدیبیې څخه خپل هدایا حرم شریف ته نه وه استولي، که بالفرض حرم پکښې ضرور وی نو ضرور به یې دا کار کړی وی؟.

مونږ وایو چې: د حدیبیې ځینې برخې په حرم شریف کښې شاملې دي او خپلې هدایا یې په هغه شامل ځای کښې ذبحه کړې دي[2].

دوهم: د جنایت دم

۱۱ـ د جنایت دم هغه دم دی چې محرم بنیادم د احرام د محظوراتو څخه د یو محظور مرتکب شي، نو وړباندې لازمه ده چې د جنایت څخه د خپل ځان د خلاصون دپاره هغه ذبحه کړي.

هوا که د عذر د کبله د جنایت مرتکب شي او د مرض یا څه تکلیف د کبله خپل سر وخربیئ نو باید چې فدیه ورکړي؛ چې د لاندې درې شیانو څخه باید یو وکړي:

الف: درې ورځې روژې نیول.

ب: شپږو مسکینانو ته خوراک ورکول.

ج: دم، چې هلته یو څاروی ذبحه کړي.

سوال جواب

۱۲ـ که څوک وایي چې: په ایت شریف کښې خو نه د روژو شمار څرګند دی او نه د مسکینانو، نو په کوم دلیل باندې تاسو روژې په درېو کښې او مسکینان مو په شپږو کښې منحصر کړه؟، ایا

(۱) فتح القدیر شرح الهدایه ج۳ ص۵۳
(۲) روح المعاني ج۲ ص۸۱

د دې عدد څخه په لږ عدد باندې د جنايت څخه نه خلاصېږي؟.

مونږ وايو چې: دا د جمهورو علماوو كرامو نظر دى، چې د كعب بن عُجرَة ﷺ حديث ورباندې دلالت كوي[۱].

قيصه داسې وه چې د هجرت په شپږم كال چې نبي كريم ﷺ او صحابه وو كرامو ﷺ د عمرې دپاره احرام تړلى وه خو مشركانو يې مخه ونيوله، په همدې ډله كښې كعب بن عُجره ﷺ هم وه.

دغه صحابي ﷺ وايي چې زه سپږو ډېر په تكليف كړى وم چې قطارونه-قطارونه به راباندې رواني وې او د تندي څخه به رادورېدلې، نو نبي كريم ﷺ راته وويلې چې: «أَيُؤْذِيكَ هَوَامُ رَأْسِكَ» يعني: ايا د سر سپږو په تنگ كړى يې؟ ما ورته وويلې چې: هو، نو اجازه يې راكړه چې سر وخريېم.

د همدې حديث په ځينو رواياتو كښې نور تفصيل هم شته چې راته يې وفرمايل چې يا درې ورځې روژه ونيسه او يا شپږو مسكينانو ته خوراك وركړه[۲]، نو دا حديث د ايت دپاره بيان واقع شوى دى.

برسېره په دې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت چې د "أَوْ، أَوْ" كلمې د تخيير دپاره دي په هر يوه باندې چې عمل وكړي جواز لري[۳]. نور تفصيل دې د فقهې په كتابونو كښې وكتل شي.

درېيم: د حج تمتع يا حج قران دم

۱۳_ څرنگه چې الله ﷻ په مونږ باندې اساني راوستله او راته جائزه يې كړه چې په يوه سفر كښې هم حج وكړو او هم عمره، نو دا كار په لاندې دوه صورتونو سره تحقق موندلى شي:

الف: چې د حج او عمرې احرام په يو ځل وتړو او تر هغه په احرام كښې اوسو چې د حج او عمرې دواړو څخه فارغ شو. دغه ډول حج ته حج قران وايي. يعني هغه حج چې د عمرې سره قرين او څنگ په څنگ دى.

ب: چې يو ځل د عمرې احرام وتړو چې كله مو عمره اداء كړه د دې احرام څخه به خپل ځان حلال كړو او په مكه معظمه كښې به بدون د احرام څخه اوسېږو او نفلي طوافونه به كوو.

تر هغه چې د ذو الحجې په اتمه باندې به د مكيانو خلكو په شان د حرم شريف څخه د دوهم ځل دپاره د حج احرام وتړو، دې ډول حج ته حج تمتع وايي. يعني نوموړي حاجي ته يو ځل د احرام د محظوراتو څخه د استفادې اجازه وركړى شوه چې د حج د احرامه پورې يې ترې استفاده وكړه.

په دغو دواړو صورتونو كښې د شكرېې يو څاروى ذبحه كول واجب دي، چې د قران يا تمتع د دَم په نامه باندې يادېږي.

هوا كه د چا وسه نه كېدله، نو په هغه باندې واجبه ده چې درې ورځې روژې د حج په وخت كښې

(۱) زاد المسير ج۱ ص۱۸۷، تفسير الطبري ج۲ ص۲۳۰
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۶۴۸، صحيح مسلم ج۱ ص۳۸۲
(۳) تفسير القاسمي ج۳ ص۱۴۶

ول(۲) که اومه، اتمه او نهمه ورځ روژه شي نو دا بهتره ده(۱)، او اوه ورځې به نورې روژې هم
نیسي، کله د حج د مناسکو څخه فارغ شي او سات په سات په همدې تکل کښې وي چې کور ته
ستنې چې نور نو د دې څه باک نشته چې کور ته نارسېده یې پوره کړي او یا ورته د کور د رسېدلو
مراجعه وکړي وروسته شروع وکړي. یعنې دلته د ﴿إِذَا رَجَعْتُمْ﴾ څخه د مناسکو څخه محض فراغت مطلب
نه دی او بس دا د دې امت د ټولو علماوو کرامو نظر دی(۲).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۴_ که څوک وایي چې درې روژې او اوه روژې خو معلومه خبره ده چې لس روژې کېږي نو په دې کښې څه حکمت دی چې بیا الله ﷻ وروباندې صراحت وکړ چې ﴿عَشَرَةٌ﴾ لس کېږي او بیا یې په ﴿كَامِلَةٌ﴾ باندې تاکید کړ؟

که څه هم مفسرینو کرامو په دې باره کښې ډېر جوابونه لیکلي دي چې ټول تقریباً موږ وایو چې ... مګر موږ ته لاندې جوابونه د زړه پورې ښکاري(۳).

الف: په ﴿عَشَرَةٌ﴾ باندې ځکه صراحت وکړی شو ترڅو څوک ګومان ونه کړي چې د "و" کلمه په د "أو" په معنی سره وي لکه چې په همدې معنی باندې په عربي کلام کښې استعماله شوې ده(۴).

ب: په ﴿كَامِلَةٌ﴾ سره یې ځکه تاکید کړ ترڅو راته څرګنده کړي چې پوره کول او کاملول یې راباندې لازم دي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې "فَأَكْمِلُوهَا" دغه لس ورځې پوره کړئ او څه نقصان پکښې راته ولئ(۵).

ج: امکان لري چې دې ته اشاره وي چې دغه لس ورځې به اجر او ثواب کښې د څاروي د ذبحې څخه کمې نه دي او پوره ورسره انډول دي.

حج قران او حج تمتع د اطرافیانو دپاره دي

۱۵_ د امام الشافعي رحمه‌الله په نزد حج قران او حج تمتع د ټولو مسلمانانو دپاره دي او یوازې په اطرافیانو پورې خاص نه دي او دا ځکه چې

الف: په ﴿فَمَن تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ﴾ کښې د "من" کلمه عامه ده، ټولو مسلمانانو ته شامله ده.

ب: په ﴿ذَلِكَ لِمَن لَّمْ يَكُنْ﴾ کښې مُشارٌ اِلَيه همدغه نږدې حکم دی چې د هدیې وجوب دی او که وسه یې نه کېدله نو بیا لس روژې پوره کول دي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د حج

(۱) روح المعاني ج ۲ ص ۸۳
(۲) تفسیر المظهري ج ۲ ص ۲۵۳
(۳) زاد المسیر ج ۱ ص ۱۸۹
(۴) تفسیر ... ج ۳ ص ۱۴۹
(۵) تفسیر المظهري ج ۲ ص ۲۵۳

تمتع او حج قران په صورت کښې یو آفاقي په هغو حاجیانو باندې هدیه یا روژې لازمې دي چې کور يې په مکه معظمه او یا د هغې په شاوخوا کښې نه وي. او که هغه یې کور نږدې وي نو په هغو باندې د هدیې یا روژو حکم نشته ځکه چې دومره شخص خو څه جنایت نه دی کړی چې د میقات څخه بدون د حج د احرام څخه ورتېر شوی دی. ځکه د هغه کور خو د میقات په داخل کښې دی هغه خو په هر وخت کښې تېر کېدی شي نه بدون د احرام څخه تللی شي

اما هغه څوک چې کور يې د میقات څخه بهر دی او بیا يې د عمرې او یا د عمرې او حج په احرام باندې میقات نه داخل شي نو هغه خو یو ډول جنایت وکړ چې نه يې د حج احرام پرېښود او بیا يې ورسره د عمرې احرام یو ځای کړ، نو د دغه جنایت د کفاره ورباندې هدیه او یا روژې لازمې دي، او هم ورته د هدیې د غوښې خوړلو جایز نه دي

سوال جواب

۱۶ـ که څوک وایي چې دغه کار خو دومره حاجي د الله ﷻ په اجازه سره کړی دی، نو جنایت ګڼل يې صحت لري؟

موږ وایو چې الله ﷻ ورته اجازه ورکړې ده خو هدیه او یا روژې يې ورباندې لازمې کړې دي، لکه چې د عذر د کبله يې ورته د سر خرییل جایز کړي دي مګر فدیه يې ورباندې هم لازمه کړې ده لنډه دا چې د امام الشافعي رحمه الله په نزد د جنایت سره اجازه څه منافات نه لري

امام ابو حنیفه رحمه الله څه وایي؟

۱۷ـ امام ابو حنیفه رحمه الله وایي چې حج تمتع او حج قران د مکې د خلکو دپاره او د هغو خلکو دپاره چې حکمًا مکیان ګڼل کېږي چې کورونه يې د میقاتونو په داخل کښې وي جواز نه لري او دا ځکه چې

الف: د دې څخه پخوا دې خبرې جواز نه درلود چې په یوه سفر کښې سړی حج او عمره دواړه اداء کړي، نو الله ﷻ په مسلمانانو باندې اسانتیا راوستله چې په یو سفر باندې يې هم ورته د دواړو اداء کول جایز کړه، نو د دغه لوی نعمت دپاره باید چې د شکرانې یوه هدیه او یا لس روژې ونیسي

اما څوک چې په داخل د میقات کښې وي نو په هغو باندې دوه سفرونه کول ډېر مشکل نه دي هغوی ته يې دغسې اجازه ورنه کړه نو په هغوی باندې شکرانه هم نشته

ب: رښتیا ده چې په ﴿فَمَن تَمَتَّعَ﴾ کښې د "من" کلمه عامه ده خو د ایت وروستنی برخه د استثناء په ډول باندې ترې څیني خلک وباسي چې کورونه يې په داخل کښې وي او دا خو څه باک نه لري

ج: برسېره په دې په عربي ژبه کښې د "ذلک" کلمه بعید ته اشاره وي نو په کار ده چې ﴿ذَٰلِكَ﴾ يې هغه مصدر وي چې ﴿فَمَن تَمَتَّعَ﴾ ورباندې دلالت کوي، نه د هدیې د وجوب حکم ځکه چې دا خو نږدې دی.

د: که بالفرض نوموړي حکم ته اشاره وی نو په کار وه چې "ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ لَمْ يَكُنْ" ويل شوي وى چې په لزوم باندې يې دلالت کړی وی، نه "ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ".

نو کله چې ﴿ذَٰلِكَ لِمَن لَّمۡ يَكُنۡ﴾ نازل شوی دی نو معلومه شوه چې په دې مقام کښې د امام ابو حنيفه عليه الرحمة اجتهاد حق ته رسېدلی دی، لکه چې عبدالله بن عباس رضي الله عنهما يې هم همدا ډول تفسير کړی دی[۱].

﴿ٱلۡحَجُّ أَشۡهُرٞ مَّعۡلُومَٰتٞۚ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ ٱلۡحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي ٱلۡحَجِّۗ وَمَا تَفۡعَلُواْ مِنۡ خَيۡرٖ يَعۡلَمۡهُ ٱللَّهُۗ وَتَزَوَّدُواْ فَإِنَّ خَيۡرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقۡوَىٰۚ وَٱتَّقُونِ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِ ١٩٧﴾

[۱۹۷] د حج مياشتې خو معلومې مياشتې دي (په خپل حال پرېښودلې شوې).

نو څوک چې په دغو مياشتو کښې په خپل ځان باندې د حج پرېکړه وکړي (احرام وتړي) نو د حج په حالت کښې به نه د ښځو سره مشغولتيا کوي، نه به بد کارونه کوي او نه به جګړې کوي.

او تاسو چې هر يو د خير کار کوئ په هغه باندې الله ﷻ پوه دی (بې عوضه مو نه پرېږدي).

او تاسو توښه (څوری) واخلئ (د دنيا سفر وي او که د آخرت) بې شکه چې په ټولو توښو کښې تقوی بهتره توښه ده.

او زما څخه تقوی وکړئ (وډار شئ) ای د عقل خاوندانو!.

ارتباط

الله ﷻ د حج او عمرې دوه عبادتونه (چې د ابراهيم ﷺ د زمانې څخه په خلکو کښې رواج وه) په خپل حال باندې پرېښوده، مګر څه اصلاحات يې پکښې راوستل او څه خرافات او بدعتونه چې پکښې د خلکو د پلوه د تاريخ په اوږدو کښې زيات شوي وه هغه يې ترې لرې کړه.

لږ څه وړاندې يې هغه بدعت د منځه يووړ چې د احرام په حالت کښې به کورونو ته په دروازه باندې نه ورننوتل، بيا يې د عمرې د وخت په باره کښې په خلکو باندې اساني نازله کړه چې د عمرې اداء کول يې آن د حج په موسم کښې هم جائز وګرځول که څه هم دوی ته د حج په موسم کښې عمره کول غټه ګناه ښکاريدله[۲].

د حج کولو په وخت کښې الله ﷻ څه تبديل او تغيير ونه کړ او همغه وخت چې د خلکو په منځکښې مشهور او څرګند وه او ټولو پېژاند، هغه يې په خپل حال باندې پرېښود، البته چې د حج

[۱] تفسير القاسمي ج۳ ص۱۵۰، تفسير البغوي ج۱ ص۱۷۰
[۲] التفسير الكبير ج۵ ص۱۶۷ـ۱۷۴

په وخت کښې د جهالت په زمانه کښې چې څه بد رواجونه وه هغه یې د منځه وړي.
نوموړي مضمون ته همدغه ایت اشاره کوي چې خلاصه یې دا ده:

د مطلب خلاصه

۱_ د حج د اداء کولو وخت هماغه سابقه تائید دی چې هغه معلومې میاشتې دي او ټول خلک یې پېژني چې شوال، ذو القعده او ذو الحجه دي، خو باید چې د جاهلیت د زمانې په شان تبدیل پکښې ونه کړی شي چې کله به یې یوه میاشت د بلې میاشتې ځای ته بوتله او د یوې میاشتې نوم به یې په بله کېښود چې په نتیجه کښې به حج هم د خپله ځایه بې ځایه شو.
۲_ نو څوک چې په همدغو میاشتو کښې په خپل ځان باندې حج کول لازم کړي، چې احرام وتړي او په تلبیه باندې اواز پورته کړي او یا د خپله خانه سره هدیه روانه کړي (غواړي چې شرعي حج وکړي)، نو هغه دې د لاندې شیانو څخه خپل ځان وساتي:
الف: د خپلې ښځې سره دې د جماع څخه خپل ځان بچ وساتي او هغه کلمات دې هم نه استعمالوي چې هغه د جماع دواعي او بلونکي ګڼل کېږي.
ب: د احرام په محظوراتو کښې دې فسق نه کوي او خپل ځان دې پکښې نه ګناهګاروي، چې یا ګنډلې جامې واغوندي او یا ښکار وکړي او یا داسې د بل عمل مرتکب شي.
ج: د جګړو او دعوو دنګلو څخه دې پرهېز وکړي او د الله ﷻ په ذکر فکر باندې دې مشغول شي.
۳_ دغه کارونه په حج کښې ممنوع دي او په همدې حالت کښې به تړې خانونه په څنګوئ.
پاتې شوه هغه افعال چې د حج څخه په غیر هم ناجایز ګرځول شوي دي لکه د غیر منکوحې سره جماع کول او یا ورسره د پوچو کلماتو استعمال او یا پردی مال خوړل او یا د خلکو سره په باطلو کښې جګړې کول او داسې نور، نو د هغو څخه خو باید چې په ډېر جدیت سره اجتناب وکړئ.
۴_ د حج وخت ستاسو دپاره د ګټې وخت دی، په عبثیاتو کښې یې مه ضائع کوئ د آخرت د سفر دپاره په همدې وخت کښې څوری او توښه برابره کړئ. او دا ځکه چې د حج د وختونو په هره ګړۍ او هره دقیقه کښې ستاسو دعاګانې قبلېږي او هر ځای یې د برکتونو څخه ډک دی چې ګناهونه پکښې ښښل کېږي او ایماني جذبه پکښې راوښېږي.
نو دغه فرصت بې فائدې د لاسه مه ورکوئ معلومه نه ده چې بل کال ته به مړه یاست او که ژوندي، دا ډول فرصت به بل ځل په لاس درشي او که نه.
۵_ لنډه دا چې تاسو هر یو د خیر کار او یا د خیر خبره وکړئ او یا یې په زړونو کښې تېره کړئ الله ﷻ ورباندې پوه دی، هغه ضائع کوي نه، او پوره اجرونه به درکړي، نو تکره شئ خانو ته توښه برابره کړئ چې په ټولو توښو کښې د تقوی او دینداری توښه بهتره ده چې د ګټلو ډېر ښه فرصت بې په لاس درغلی دی.
۶_ په دې دنیاوي سفر کښې خو به درته د څوری او توښې قدر معلوم شوی وي چې د چا توښه نه

وي او یا کمزوري وي هغه ځومره د جنجال سره مخامخ وي په همدې باندې د آخرت توبه هم د رقیاس کړئ چې ځوک په هغه سفر کښې توښه ونه لري هغه به ځومره ذلیل او حقیر وي او چې ځوک یې لري هغه به ځومره معزز او مکرم وي.

۷ـ په دې باندې پوه شئ لکه ځنګه چې الله ﷻ ستاسو په نېکیو باندې عالم دی، ستاسو بدي او جنایات هم ورڅخه پټ نه دي.

نو ای د عقل خاوندانو! زما څخه وېږار شئ او زما د مناهیو څخه خانونه بچ کړئ او په اوامرو باندې مې عمل وکړئ چې ستاسو د دنیا او آخرت ګټه او بهبود په همدې کښې نغښتی دی او بس. نو ځوک چې وخت ضائع کوي او یا فرصت د لاسه ورکوي هغوی ساده ګان دي، تاسو ساده ګان کېږئ مه.

توضیحات

۱ـ د ټولو مفسرینو کرامو اجماع ده چې شوال او ذوالقعده د حج میاشتې دي، اما د ذو الحجې په میاشت کښې اختلاف دی چې په لاندې ډول واضحه کېږي[۱].

الف: امام مالک رحمة الله علیه وایي چې: ذو الحجه هم ټوله د حج میاشت ده، په دې معنی چې مناسب نه دي چې د حج څخه په غیر پکښې ځوک عمره اداء کړي، نو کله چې د عمرې اداء کول پکښې مناسب نه شوه نو داسې وګڼله شوه لکه چې ټوله میاشت د حج میاشت وي، که څه هم ټوله میاشت د حج په مناسکو باندې مشتمله نه ده.

ب: امام الشافعي رحمة الله علیه وایي چې د ذو الحجې د میاشتې فقط نهه ورځې او لسمه شپه د حج په وخت کښې شامله ده. دا ځکه چې ځوک په لسمه شپه احرام وتړي او په عرفات باندې شپې د شپې ودرېږي حج یې وشو او احرام یې صحت لري[۲]، خو فقط چې لسمه شپه سبا شوه او د عرفات وخت تمام شو نو د حج وخت هم تمام شو.

ج: امام ابو حنیفه رحمة الله علیه وایي چې د ذو الحجې د میاشتې لسمه ورځ هم د حج د وخت څخه شمېرله کېږي، ځکه چې دغې ورځې ته "يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ" ویل شوی دی نو په کار دي چې د حج په وخت کښې شامله وي. لکه چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما همداسې تفسیر کړی دی[۳].

سوال جواب

۲ـ که ځوک وایي چې: په ایت کښې د ﴿أَشْهُرٌ﴾ کلمه استعماله شوې ده چې د شهر جمعه ده او د جمعې اقل درې فرده وي. نو د دې څخه معلومېږي چې د امام مالک علیه الرحمة اجتهاد دلته په حقه

---

(۱) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۵۰۶؛ تفسير القرطبي ج۲ ص۴۰۵؛ التفسيرات الأحمدية ص۹۳؛ تفسير ابي السعود ج۱ ص۲۰۷

(۲) تفسير القرطبي ج۲ ص۴۱۶

(۳) تفسير الطبري ج۲ ص۲۵۷

دی او نور دواړه خطا شوي دي چې درې فرده نه پوره کېږي؟

مونږ وایو چې: دغه اعتراض په لاندې دوه وجوهو سره دفعه کړی شوی دی:

الف: د جَمعې څخه ما فوق الواحد مراد دی چې مثنی ته هم شاملېږي. نو په دې تقدير دوه میاشتې (شوال او ذو القعده) د نظر لاندې نیول شوي دي او د ذو الحجې د میاشتې نهه یا لس ورځې داسې ګڼل کېږي لکه چې د سره موجودې نه وي، ځکه چې دا د میاشتې قلیل جزء دی او قلیل څه اعتبار نه لري چې ضرور به ذکر کېږي.

ب: د ذو الحجې نهه یا لس ورځې د شرافت او احترام د کبله چې د حج لوی لوی مناسک پکښې اداء کېږي داسې وګڼل شوې لکه مکمله میاشت، نو کله چې دغو کمو ورځو ته د میاشتې حکم ورکړی شو نو د جمعې درې فرده پوره شوه چې درې میاشتې دي[1].

ج: مګر مونږ ته داسې ښکاري چې درې میاشتې په دې معنی د حج میاشتې دي چې د حج مناسک پکښې اداء کېږي او په دې معنی نه دي چې ټولې ورځې به یې د حج په مناسکو باندې مشتملې وي، نه ګورئ چې په ځینو ورځو کښې شوال او ذو القعده دواړه میاشتې د احرام ترلو څخه خالي پاتې کېږي او سره د دې چې بالاتفاق د حج میاشتې ګڼلې کېږي، که د ذو الحجې د میاشتې ځینې ورځې د حج په مناسکو باندې نه وي مشتملې او سره د دې د حج میاشت وګڼل شي نو څه باک یې دی؟.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د لسمې ورځې څخه هغې خوا ته هم د حج څه مناسک اجراء کېږي لکه د جمرو ویشتل، طواف الزیارة او داسې نور؛ نو په کار وه چې أیام التشریق او أیام النحر هم د حج په وخت کښې شامل کړی شوې وی؟

مونږ وایو چې: خبره سمه ده، مګر د احرام څخه خپل ځان خلاصول په همدې ورځې پورې توقف لري او هغه مناسک چې تاسو ورته ګوته ونیوله هغه ټول بدون د احرام څخه هم ترسره کېږي نو داسې وګڼل شو لکه چې حج بالکل تمام شوی وي[2].

د احرام ترلو وخت

۴ـ د امام مالک او امام الشافعي رحمة الله عليهما د نظر مطابق د شوال څخه مخکښې د حج دپاره احرام ترل صحت نه لري لکه چې لمونځ کول د وخت څخه پخوا د اعتبار وړ نه دي.

اما امام ابو حنیفه رحمة الله عليه وایي چې د حج دپاره احرام شرط دی، رکن نه دی. نو لکه څنګه چې د وخت څخه وړاندې سړی اودس کولی شي همدارنګه د ذو الحجې د میاشتې د لسمې ورځې څخه هغې خوا په هره ورځ او یا په هره میاشتې کښې چې سړی د حج دپاره احرام وتړي جواز

(۱) روح المعاني ج۲ ص۸۵
(۲) التفسیر الکبیر ج۵ ص۱۷۶

لري، مګر د کراهيت څخه به خالي نه وي. ځکه چې ځومره د احرام وخت اوږدېږي هماغومره د جناياتو خطرات زياتېږي.

او بله دا چې (رئيس المفسرين) عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ورته د "لَا يَنْبَغِي" کلمه استعماله کړې ده چې وايي: «لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يُحْرِمَ بِالْحَجِّ إِلَّا فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ»[1] يعني: هيچا ته مناسب نه دي چې د حج احرام د حج د مياشتو څخه په غير په نورو مياشتو کښې وتړي.

د امام ابو حنيفه رحمه الله عليه بل دليل دا دی چې الله ﷻ د [البقرة:۱۸۹] ايت کښې ټولې مياشتې د حج وخت ښودلی دی، نو ځرنګه چې د حج ارکان په ټولو مياشتو کښې جواز نه لري بايد چې لږ تر لږه د حج دپاره خو په ټولو مياشتو کښې احرام تړل جواز ولري[2].

په ځان باندې حج فرض کول

۵ـ په دې کښې خو شک نشته چې په دې مقام کښې په خپل ځان د حج د فرض کولو څخه د احرام تړل مطلب دي ترڅو چې حلال شيان ورباندې حرام شي او د محرم نوم پرې کېښوده شي، خو په دې کښې اختلاف دی چې سړی په څه شي باندې محرم ګرځي.

امام الشافعي رحمه الله عليه وايي چې محض نيت وکړي سړی محرم شو او هغه څه چې د احرام خاوند نه حرام دي هغه ورباندې حرامېږي[3].

امام أبو حنيفه رحمه الله عليه وايي چې نيت خو د احرام څخه بېرون يو شی دی لکه د لمانځه نيت چې د لمانځه څخه بېرون دی، نو صرف په نيت باندې سړی محرم نه شي ګرځېدلی ترڅو چې ورسره د لاندې دوه شيانو څخه يو ملګری نه کړي[4]:

الف: چې تلبيه ووايي «لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ» تر آخره پورې.

ب: چې د حرم شريف په احترام باندې ځاروی (هديه) روانه کړي.

رَفث څه ته وايي؟

۶ـ که څه هم د ﴿رَفَثَ﴾ کلمه هغو خبرو ته وايي چې مېړه يې د خپلې مانديني سره کوي او په صريحه لهجه باندې په مجالسو کښې بدې ګڼل کېږي او خلک ترې په کناياتو سره تعبير کوي[5]، مګر دلته ترې ذکرې شوې خبرې او جماع کول دواړه مطلب دي. او دا ځکه چې په محرم باندې خو لکه څنګه چې جماع کول حرام دي همدارنګه ورباندې د جماع ذکر هم حرام دي، برابره خبره ده چې په صريحو الفاظو باندې وي او که په کناياتو باندې[6].

(۱) الدر المنثور ج۲ ص۵۲۶
(۲) تفسير القرطبي ج۲ ص۴۰۶؛ تفسير المراغي ج۲ ص۱۰۰
(۳) التفسير الكبير ج۵ ص۱۷۸
(۴) روح المعاني ج۲ ص۸۵
(۵) مفردات الراغب ص۲۰۵
(۶) تفسير زاد المسير ج۱ ص۱۹۲

هو! خینې علماء کرام وایي چې د جماع یادول صرف په هغه وخت کښې روا نه دي چې په مجلس کښې ښځې ناستې وي او بس[۱].

د فُسوق څخه څه شی مراد دی؟

۷_ په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د فسوق کلمه په ډېرو معناګانو باندې تفسیره کړې ده چې ټولې تقریباً نهو ته رسېږي[۲]، مګر ټولې معناوې یې لاندې دوه وو معناوو ته رجوع کوي:

الف: هغه کارونه چې حلال سړي ته جائز وي خو د احرام تړلو په سبب باندې فسق ګڼل کېږي. لکه د ګنډلو جامو اغوستل او داسې نور. دا معنی د ځینو مفسرینو کرامو خوښه ده[۳].

ب: ټول ګناهونه. برابره خبره ده چې بدون د احرام څخه هم ګناه وي او که یوازې په احرام تړلو سره ګناه ګرځېدلې وي. همدغه تفسیر د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه هم روایت شوی او اکثرو صحابه وو کرامو او تابعینو غوره ګڼلی دی[۴].

سوال جواب

۸_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه ګټه ده چې ټول معاصي په "فُسُوق" کښې داخل کړی شي حال دا چې د احرام د محظوراتو څخه په غیر په دائمي توګه حرام دي، که دلته شامل کړی شي او که نه؟

مونږ وایو: لکه څنګه چې زمان او مکان سره ثوابونه او اجرونه تفاوت پیدا کوي همدارنګه د ګناهونو مواخذه هم ورباندې زیاتېږي او کمېږي. مثلًا د وربښمو جامې نارینه وو ته حرامې دي خو په لمانځه کښې شدیدې حرامې دي، نو باید چې ټول معاصي د احرام په حالت کښې په دوهم ځل د نهي لاندې راشي ترڅو ترې محرمان په ډېر جدیت سره ځانونه وساتي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۹_ که څوک وایي چې: که د ﴿ فُسُوقَ ﴾ څخه ټول ګناهونه واخستل شي حتی چې د احرام او غیر احرام ټولو حالاتو ته شامل شي نو بیا خو د ﴿ رَفَثَ ﴾ او ﴿ جِدَالَ ﴾ دواړو کلمو ته حاجت نه پاتې کېږي، سره د دې چې یوه ترې وړاندې ذکره شوې ده او بله ترې وروسته؟

مونږ وایو چې: خبره همداسې ده، مګر څکه یې د ټولو ګناهونو د جملې څخه یوازې په همدغو دواړو باندې تاکیداً صراحت وکړ چې:

الف: په حج کښې د ښځو او سړیو ناسته ولاړه ګډه وي او ټول په حرم شریف کښې او په بوه جومات کښې اشتراک کوي، نو د "رَفَث" د واقع کېدلو احتمال زیات وي.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۷
(۲) البحر المحیط ج۲ ص۸۸
(۳) تفسیر الطبري ج۲ ص۲۷۱. روح المعاني ج۲ ص۸۶
(۴) تفسیر القرطبي ج۲ ص۴۰۸. تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۷

ب: همدارنګه هلته ګڼه ګوڼه زیاته وي د جګړو وېره وي، د اکثره خلکو د خپلو ګواندیانو سره په خوراک او څښاک او نور حساب کتاب کښې شورماشور جوړېږي. د ځینو خلکو د اوبو څښکلو په ځای کښې اواز پورته کېږي، څوک په تشنابونو باندې سره جنګ کوي، د چا په حجر اسود باندې سره جګړه وي او څوک د لمانځه په صف باندې سره ناندرۍ وهي؛ نو د‌ېره په ځای خبره ده چې په جدال باندې یې هم صراحت وکړ.

دلته کوم ډول جدال مراد دی؟

۱۰_ د جدال په کلمه کښې هم ځینې علماء کرام هغه جدال او جګړې مرادوي چې هغه صرف محرمانو ته جواز نه لري. لکه د خپلو خدمتګارانو سره خبرې تاوول راتاوول، که څه هم نورو خلکو ته جائزې وي[۱].

او ځینې نور علماء کرام وایي چې ټولې جګړې او شورماشور محرم سړي ته جواز نه لري، برابره خبره ده چې د احرام څخه پخوا ورته جائز وي لکه د خپلو خدمتګارانو سره شور او کړپ، او که ورته جائز نه وي لکه چې د جاهلیت په زمانه کښې د حج په وخت کښې به ډول-ډول مقابلې رواني وې، هر یوه به د خپلو پلرونو درنښت ویلې او نور به یې تحقیرول، یوې ډلې به دعوه کوله چې زمونږ حج قبول شوی دی او بلې به ویلې چې زمونږ حج مقبول دی.

د حج په مواقفو کښې به ځینو یو موقف بهتر ګاڼه او ځینو بل، همدارنګه به د عرفې په ورځ کښې هم ګډوډي وه، هرې یوې طائفې به خپل ځانونه په حقه ګڼل او نورو ته به یې د ناروااوو خاوندان ویل[۲].

سوال جواب

۱۱_ که څوک وایي چې: د خبرو اړول (جدال) چې په محرم باندې حرام دي، څه حد او اندازه لري او که بالکل خوله بنورول ورته ناجائز دي؟

مونږ وایو چې: حد او اندازه یې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ښودلې ده چې هغه جګړه حرامه ده کومه چې سپکو او سټغو خبرو ته ورسېږي[۳].

نو د دې څخه معلومېږي چې په علمي مسائلو کښې چې د حق د پلټنې دپاره په ارامه فضا کښې څه مباحثه صورت ونیسي څه باک یې نشته.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۲_ که څوک وایي چې: د ﴿ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ ﴾ څخه څرګندېږي چې هلته به نه

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۸۶

(۲) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۷۳؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۸

(۳) تفسیر القرطبي ج۲ ص۴۱۰

پوچه خبره وي، نه جنايت او نه جگړه، ځکه چې الله ﷻ د اخبار په توګه مونږ ته خبر راکړ چې هلته د ذکر شوو درېواړو شيانو څخه يو جنس هم موجوديت نه لري، مګر مونږ چې ګورو ذکر شوي درېواړه خيزونه خال-خال او ځاى په ځاى موجود دي؟.

مونږ وايو چې: دغه اعتراض داسې اعتراض دى لکه چې په ﴿ذَٰلِكَ ٱلْكِتَٰبُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ باندې وارد شوى وه، چې ايت شريف د "رَيْبَ" د نفې څخه خبر راکوي حال دا دى چې ټول کافران پکښې رَيب (شک) کوي، نو جواب يې هم هغسې دى لکه چې هلته شوى وه، چې خلاصه يې لاندې لوستلى شئ:

الف: که څه هم صورت يې د اخبار دى خو مطلب پکښې نهي ده. يعنې د احرام په حالت کښې پوچې خبرې او جماع مه کوئ، نافرماني مه کوئ او هم جګړې مه کوئ. د دې دپاره نهي د نفې په صورت ذکره شوه چې نفي د نهي څخه ډېره بليغه ده.

ب: د احرام حالت د دغسې کارونو دپاره مناسب نه دى، چې سړي د مړي په شکل باندې کفن اغوستى وي او د الله ﷻ د رضا کولو دپاره په ډېر اخلاص هغه ټول مناسک اجراء کوي چې د زيانو په اسرارو او حکمتونو باندې يې سر هم نه خلاصېږي چې دا په څه منظور د حج د مناسکو څخه ګرځولي شوي دي لکه په مزدلفه او عرفات او نورو ځايونو کښې توقف کول او داسې نور، خو د دې سره-سره د الله ﷻ څخه عصيان او نافرماني هم وکړي نو دا ډېر غير مناسب او نالائقه کار دى.

همدغه معنى په هغه حديث کښې منعکسه شوې ده چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ حَجَّ هَٰذَا الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّهُ»[١] يعنې: څوک چې د دې کعبې حج وکړي او نه هلته رفث وکړي او نه فسق، په داسې حالت باندې بېرته راګرځي لکه چې مور زېږولى وي. يعنې لکه د تولد په وخت کښې چې د ګناه څخه پاک وه همدارنګه په حج کولو سره د ګناهونو څخه پاکېږي، چې همدغه ته "حَجٌّ مَبْرُورٌ" ويل شوى دى چې د الله ﷻ په دربار کښې د قبول درجې ته رسېدلى وي.

د جاهليت يو بل رواج

١٣ـ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دى چې: «كَانَ نَاسٌ يَحُجُّونَ بِغَيْرِ زَادٍ»[٢] يعنې: ځيني خلک وه چې بدون د توښې څخه به يې حجونه کول.

په ځينو رواياتو کښې راغلي دي چې د يمن خلکو به دا کار کاوه او ويلې به يې چې: «نَحْنُ الْمُتَوَكِّلُونَ»[٣] يعنې: مونږ توکليان يو. يعنې په الله ﷻ باندې مو توکل او اعتماد دى، هيڅ توښه د خانه سره نه وړو.

(١) صحيح البخاري ج١ ص٢۴٥
(٢) تفسير ابن كثير ج١ ص٢٣٩
(٣) صحيح البخاري ج١ ص٢٠٦

په هر تقدیر، الله ﷻ د دغه بد رواج او ناکاره دستور د ورکولو دپاره ذکر شوی ایت شریف نازل کړ چې ﴿ تَزَوَّدُوا ﴾ یعنې: توښه او خوری درسره واخلئ، چې هلته سوال کولو ته مجبور نه شئ.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۴_ که څوک وایي چې: د مدعې د اثبات دپاره خو په دې مقام کښې داسې ویل په کار وه چې «فَإِنَّ الزَّادَ خَيْرٌ» بې شکه توښه بهتره ده د خالي لاس څخه، حال دا چې په ایت شریف کښې ویل شوي دي چې ﴿ فَإِنَّ خَيْرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ بې شکه بهتره توښه تقوی ده. دا څکه چې تقوی خو نه خوړه کېږي او نه څښله کېږي؟

مونږ وایو چې: انسان دوه ډوله سفرونه په مخکښې لري، یو د دنیا سفر او بل د آخرت سفر، چې د هر یوه سفر دپاره بېله-بېله توښه په کار ده.

د دنیاوي سفر توښه خو معلومه ده چې هرڅوک یې پېژني صراحت ته یې حاجت نشته.

اما د آخرت په توښه باندې ډېرو خلکو خانونه رانده اچولي دي، نو ځکه الله ﷻ وربانديې صراحت وکړ چې د آخرت توښه چې تقوی ده د دنیا د توښې څخه بهتره ده، تاسو ته په کار دي چې د دنیا د توښې ترڅنګه د آخرت توښه هم د یاده ونه باسئ، په ډېرو وختونو کښې د دنیاوي توښې نشتوالی باعث ګرځي چې د آخرت توښه وربانديې خرابه شي. د مثال په ډول یو سړی تش لاس د مکې په لور روان شي نو ډېر خطر شته چې د لاندې وجوهو د کبله د آخرت توښه د لاسه ورکړي او تقوی یې خرابه شي:

الف: چې په حرم شریف او په محترمو ورځو او شپو کښې غلا، غصب او کیسه بُری ته اړ شي.

ب: چې هلته د خلکو د اوږو پېټی شي، کله یوه ته د تمې سترګې نیسي او کله بل ته.

ج: چې د لوږې او تندې د کبله یې د زړه حضور خراب شي او په اخلاص سره عبادت ونه شي کړی، او یا یې د کمزورۍ د کبله په عبادت کښې نقصان پېښ شي چې نه په ښه توګه طوافونه کولی شي او نه د صفا او مروه سعي.

د: چې هلته تعریضًا او یا په ښکاره توګه په سوال او ګدایۍ باندې پیل وکړي.

سوال جواب

۱۵_ که څوک وایي چې: د اضطرار په حالت کښې خو ګدائي کول جواز لري ترڅو د خپل خان دپاره د یو وخت خوراک او څښاک پیدا کړي او په جائزو کارونو باندې خو تقوی نه خرابېږي؟

مونږ وایو چې: څوک چې په قصد سره په لوی لاس توښه پرېږدي او د سبا او بېګا د اذوقې (خوراک او څښاک) دپاره ګدائي ته مضطر شي، هغه ته سوال کول جواز نه لري نو ځکه یې پرې تقوی خرابېږي.

پورتنۍ څو خبرې د مثال په توګه ذکر شوې، که نه نو د عقل خاوندان پوهېږي چې په هر یو سفر کښې توښه څومره لوی اهمیت لري او د آخرت توښه د دنیا د توښې څخه څومره بهترې لري؟.

﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ۚ فَإِذَا أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِندَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۖ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِن كُنتُم مِّن قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ (۱۹۸) ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (۱۹۹) ﴾

[۱۹۸] په تاسو باندې (د حج په موسم کښې) څه باک نشته چې د خپل رب ﷻ د فضل (حلال مال) څخه ولټوئ (او تجارت وکړئ).

نو کله چې تاسو د عرفات څخه کوز شوئ نو د المشعر الحرام په شاوخوا کښې الله ﷻ یاد کړئ او داسې یې یاد کړئ لکه تاسو ته یې چې هدایت او لارښودانه کړې ده. او بې شکه د دې څخه پخوا تاسو د ګمراهانو څخه وئ.

[۱۹۹] بیا د دې مقام (مزدلفې او عرفات) دواړو څخه کوز شئ لکه څنګه چې خلک ښکته کېږي. او د الله ﷻ څخه بښنه وغواړئ. بې شکه الله ﷻ بښونکی او مهربان دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ د دغو ایتونو ارتباط د وړاندې سره د لاندې وجوهو د کبله په نظر راځي:

الف: په وړاندې ایت کښې الله ﷻ راوښودله چې پرته د توښې څخه د سفر کول تقوی نه ده بلکې تقوی او دینداري توښه او خوري برابرول دي. په دې ایت کښې لطف کوي چې که حتی د حج په موسم کښې تجارت وکړئ او توښه برابره کړئ هم څه پروا نه لري. یعنې که د توښې په غرض باندې د ځانه سره څه اجناس یوسئ او هلته یې خرڅ کړئ او څه ګټه پکښې وکړئ هیڅ باک یې نشته.

ب: وړاندې الله ﷻ په تقوی سره امر کړی وه، او دلته یې وښودل چې تقوی او عبادت هغه نه دی چې تاسو یې د ځانه جوړ کړئ او عرفات ته نه ورخېژئ په مزدلفه کښې پاتې کېږئ او دا درته تقوی ښکاري، بلکې عرفات ته لاړ شئ چې بیا ترې راښکته شئ.

ج: وړاندې الله ﷻ د جدال څخه منعه کړې وه، امکان لري چې د چا ذهن ته ورغلې وي چې اخستل او خرڅول خو د جګړې څخه په غیر امکان نه لري، چې په څو یې راکوې او په څو یې اخلې؟. په دې یې درکوم او په دې یې نه درکوم او داسې نور؛ نو البته چې د حج په موسم کښې به تجارت هم ممنوع وي، لکه چې همدا فکر ځینو مسلمانانو ته ورغورځېدلی وه[۱]. نو په دې ایتونو کښې الله ﷻ نوموړی توهم او تشویش د منځه لرې کړ.

۲ـ په تاسو باندې د دې خبرې هیڅ باک نشته چې د حج په موسم کښې د خپل رب فضل ولټوئ، تجارت وکړئ، حلاله ګټه وکړئ، خپلو ځانونو ته توښه برابره کړئ او په بې غمۍ سره د حج

(۱) تفسیر المراغي ج۲ ص۱۰۲

مناسک تمام کړئ. خو باید چې معاملات تاسو د الله ﷻ د ذکر څخه غافل نه کړي چې ټوله توجه مو د مال ګټلو ته وي او بس، چې نه په عرفات کښې د الله ﷻ ذکر وکړئ او نه په مزدلفه کښې.

۳ـ نو کله چې د عرفات څخه د ورځې په ماښام کښې مزدلفې ته رابښکته شوئ نو د المشعر الحرام په شاوخوا کښې الله ﷻ یاد کړئ، تسبیحات یې وکړئ، حمدونه او ثناګانې یې ووایئ او لمونځونه وکړئ، په هره ژبه چې درته اسان وي، خو الله ﷻ مه هېروئ او سوال او زاري ورته وکړئ.

باید چې د الله ﷻ یادونه په هغې طریقې سره وکړئ کومه چې پخپله الله ﷻ درښودلې ده، نه داسې چې د خپله خانه یې جوړه کړئ او بیا پرې د تقوی او دینداری نوم کېږدئ، لکه چې همداسې ذکر به مو د جاهلیت په وخت کښې کاوه چې په تلبیه کښې به مو ورسره شریک پیدا کاوه.

۴ـ بې شکه د الله ﷻ د ښودانې څخه پخوا خو تاسو هم د ګمراهانو څخه وئ، نو کله چې د اسلام په رڼا کښې د ضلالت د تیارو څخه راووتلئ نو اوس به د هغو باطلو رواجونو څخه خپل خانونه په کلکه ساتئ او په شریعت به منګولې ښخوئ.

۵ـ نو تاسو ته امر کوم چې د هغه ځای څخه ښکته شئ د کوم ځای څخه چې نور خلک ښکته کېږي چې هغه عرفات دی، په مزدلفه کښې مه پاتې کېږئ؛ چې نور خلک د عرفات او مزدلفې په ټولو مقدسو او مشاعرو باندې وګرځي او بیا په منا باندې ورتوی شي (وربښکته شي)، او تاسو صرف د مزدلفې په مشاعرو باندې ګرځېدلې یاست او د عرفات مشاعر درڅخه پاتې شوي وي.

۶ـ د عرفات په شمول ټول ځایونه د سوالونو د قبلېدلو ځایونه دي، په هر ځای کښې د الله ﷻ څخه د خپلو ګناهونو ښښنه وغواړئ، بې شکه الله ﷻ ښښونکی او مهربان دی. که اوس مو هم څه تکبر او خودبیني په زړو کښې ګرځي، لکه د جاهلیت په زمانه کښې به مو چې په نورو خلکو باندې خپل خانونه پورته ګڼل، د هغه څخه استغفار وغواړئ او معالجه یې وکړئ.

توضیحات

۱ـ د جاهلیت د زمانې خلکو درې بازارونه درلوده چې تفصیل یې په لاندې ډول دی[۱]:

الف: د یوه بازار نوم "عُکَاظ" وه، چې د مکې معظمې څخه به درې مزله لرې د طائف په شاوخوا کښې جوړېده. دغه بازار به د ذو القعدې د اول څخه تر شلو ورځو پورې دوام درلود.

ب: د بل بازار نوم "مَجَنّة" وه، چې د ذو القعدې د اول څخه به شروع کېده او لس ورځې به یې دوام کاوه. دغه بازار د مکې معظمې څخه لږ څه لاندې په "مر الظهران" کښې جوړېده.

ج: درېم بازار یې د "ذو المجاز" په نامه باندې مشهور وه، چې د عرفات شاته یې موقعیت درلود او د محرم د میاشتې د اول څخه تر اتو ورځو پورې به یې دوام کاوه.

۲ـ د جاهلیت په زمانه کښې هم ځینو خلکو دغو بازارونو ته په ښه نظر نه کتل. دوی به دې عقیده وه چې د حج عبادت پرې خرابېږي. کومو خلکو به چې په دغو بازارونو کښې ګډون کاوه

(۱) د تفسیر القرطبي د ج ۲ ص ۴۱۳ مع حواشي. چې په شرح المشکاة [illegible] حواله ورکړې ده.

هغوی به یې د "ذاج" په نامه باندې یادول او ویل به یې چې دوی "ذاج" دي "حاج" نه دي. یعنې د چرګانو په شان دانې ټولوي (خپلې جوجورې ډکوي)، حاجیان نه دي. د محرم د میاشتې په شروع کېدلو سره خو به ورته اخستل او خرڅول غټه ګناه ښکارېده[1].

۳ـ کله چې عربستان په اسلام باندې رڼا شو نو ځینو مسلمانانو ته هم تشویش را پیدا شو چې د حج په سفر کښې به تجارت جواز لري او که نه؟، د جاهلیت بازارونه به اسلام تائید کړي او که لغو به یې اعلان کړي؟.

لنډه دا چې د حج په موسم کښې دوی ته تجارت خوند نه ورکاوه، لکه چې همداسې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوی دی[2]، امکان لري چې د نبي کریم ﷺ څخه به یې په همدې باره کښې پوښتنه هم کړې وي.

نو الله ﷻ لطف وکړ او د حج سفر یې د تجارت سره منافي ونه ګڼه او خلکو ته یې وښودله چې اسلام د رهبانیت دین نه دی، په هر یو کار کښې چې سړی بوخت وي او زړه یې د الله ﷻ د یاد څخه غافل نه وي هغه ټول عبادات دي. لکه چې فرمایي: ﴿ رِجَالٌ لَّا تُلۡهِيهِمۡ تِجَٰرَةٞ وَلَا بَيۡعٌ عَن ذِكۡرِ ٱللَّهِ وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ ﴾ [النور: ۳۷] یعنې: د الله ﷻ تسبیحات سبا او بېګا داسې رجال (سړي) کوي چې هغوی لره تجارت او بیع د الله ﷻ د ذکر، د لمانځه د ودرولو او د زکات د ورکولو څخه نه شي غافل کولی.

نو د حج په سفر کښې تجارت کول په اجماع سره جائز دي، برابره خبره ده چې په ورتګ کښې تجارت وکړي او یا په بېرته راتګ کښې[3]. مګر مناسب دي چې تجارت کول قصدي نه وي بلکې ضمني وي. یعنې په سفر باندې باید حج کول باعث وي، نه تجارت کول[4].

یادونه

۴ـ دغه بازارونه تر یو وخته پورې په اسلامي نړۍ کښې هم رواج وه. چې په (۱۲۹هـ) کال د ټولو څخه لومړی د عُکاظ بازار سقوط وکړ او بیا وروسته ذو المجاز او مَجَنّة د اعتباره ولوېده[5].

د عرفات نوم

۵ـ مفسرینو کرامو د عرفات په نوم کښې زښت ډېر مناسبات بیان کړي دي[6] چې ولې ورته دا نوم اېښودل شوی دی؟، که څوک یې شوق لري همڵته دې مراجعه وکړي. مګر مونږ ته دا ښه ښکاري چې همدومره ولیکو چې:

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۵۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۹
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۲۳۸؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۲۸۳؛ التفسیر الکبیر ج۵ ص۱۸۷؛ زاد المسیر ج۱ ص۱۹۳
(۳) البحر المحیط ج۲ ص۹۴
(۴) روح المعاني ج۲ ص۸۷
(۵) تفسیر القرطبي ج۲ ص۴۱۲ حاشیه، د "شرح القسطلاني" په حواله.
(۶) تفسیر القرطبي ج۲ ص۴۱۵؛ تفسیر کبیر ج۵ ص۱۸۹؛ زاد المسیر ج۱ ص۱۹۳؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۷۴

الف: عرفه د ذو الحجې د میاشتې د نهمې ورځې نوم دی. په همدې ورځ کښې حاجیان په عرفات باندې ودرېږي. عرفات یوه پراخه ساحه ده چې خاپي حکومت یې په څلور خواوو باندې ودرولې دي. هلته یوه وړه غونډکۍ ده چې د "جَبَلُ الرَّحْمَة" په نامه باندې یادېږي. ټول عرفات تمې ودرولو خای دی، غیر د یوه ځای ځخه چې د "عُرَنَة" په نامه باندې یادېږي.

عرفات د مکې معظمې ځخه په لږ څه لرې فاصله کښې موقعیت لري چې د حرم شریف ځخه وتلی دی. په عرفات باندې ودرېدل د حج رکن دی. د چا ځخه چې عرفات فوت شي د هغه ځخه حج فوت شو.

ب: د ودرېدلو وخت یې د نهمې ورځې د زوال ځخه د لسمې شپې تر صبح صادقه پورې دی چې ټول وخت یې د اتلس ساتونو په شاوخوا کښې اټکل کېږي. په دغه ټاکلي وخت کښې که څوک محض ورشي، که ډېر لږ وخت وي هم، د هغه دې حج مبارک شي. پېژاندل یې هم پکښې ضرور نه دي. که ویده هلته وېوړل شي او یا د عرفات په دننه کښې په لار باندې تېر شي او نابلده سړی وي او پوه نه شي چې دا عرافات دی، هم د حج فریضه یې اداء شوه.

المشعر الحرام

۶ـ خینې مفسرین کرام وایي چې "المشعر الحرام" د ټولې مزدلفې ځخه عبارت دی[۱]، او خینې نور وایي چې دا په مزدلفه کښې د یوه غره نوم دی چې د "قُزَح" په نامه باندې هم بلل کېږي[۲].

الف: "مَشْعَر" ورته ځکه وایي چې د الله ﷻ د عبادت یوه علامه ټاکله شوې ده او "حَرَام" ورته ځکه وایي چې په حرم شریف کښې واقع دی او د احترام او عزت درلودونکی دی. په هر تقدیر ټوله مزدلفه د حجاجو دپاره د شپې د تېرولو خای دی، پرته د یو خای ځخه چې هغه ته "مُحَسِّر" وایي.

ب: حاجیان باید هلته د محرم د میاشتې لسمه شپه تېره کړي او الله ﷻ یاد کړي، که په اذکارو سره وي او که په تسبیحاتو او په لمونځونو سره. کله یې چې د سهار لمونځ په ښه تیاره کښې اداء کړ نو باید چې خپل رب ﷻ ته په زاریو شي. چې لمر لا ځرګند نه وي وهلې د "مِنَا" په لور دې حرکت وکړي[۳].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې: د همدې مقام په اولني ایت کښې الله ﷻ فرمایلي وه چې: ﴿ فَإِذَآ أَفَضۡتُم مِّنۡ عَرَفَٰتٍ ﴾ یعنې چې کله تاسو د عرفات ځخه مزدلفې ته ورښکته شوئ نو هلته د الله ﷻ په تکبیر، تهلیل او یادولو باندې مشغول شئ. او په دوهم ایت کښې فرمایي چې: ﴿ ثُمَّ أَفِيضُواْ ﴾ بیا د عرفات ځخه داسې ښکته شئ لکه چې نور خلک ترې ښکته کېږي. نو ایا د حاصل شوي شي په

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۸۸
(۲) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۲۰۸
(۳) زاد المعاد ج۲ ص۲۵۲

حاصلولو باندې امر کول صحت لري؟ ځکه چې د دواړو ایتونو څخه داسې مضمون راوځي چې کله د عرفات څخه راښکته شوئ نو بیا د عرفات څخه راښکته شئ؛

مونږ وایو چې: همدغه سوال ته مفسرینو کرامو په لاندې ډولونو سره جوابونه ورکړي دي:

الف: په ﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا ﴾ کښې د عرفات څخه ښکته کېدل مطلب نه دي، بلکې د مزدلفې څخه ښکته کېدل مراد دي، نو په دواړو ایتونو کښې د معنی هیڅ ناانډولي نشته[۱].

مګر دغه جواب د دوه وجو د کبله په زړه پورې نه دی، هغه دا چې:

اول: په یوه حدیث شریف کښې په دوهم ایت کښې هم د عرفات څخه ښکته کېدل شرحه شوي دي نو کله چې دا جواب د حدیث څخه مخالف دی نو د اعتبار وړ نه دی، هغه دا چې بي بي عائشې رضي الله عنها فرمایلي دي چې د جاهلیت په زمانه کښې قریش او څوک چې دوی سره یې علاقمندي درلوده لکه حلیفان، د مزدلفې څخه به پورته عرفات ته نه تېرېدل، او خپل ځانونه به یې د حُمُس (مختار) په نوم باندې نومول. او نور عرب به په عرفات باندې ودرېدل.

نو کله چې اسلام راغی الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته امر وکړ چې عرفات ته لاړ شي او هلته ودرېږي، بیا د همغه ځای څخه راښکته شي؛ چې همدې مضمون ته په دې ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ ﴾[۲].

دوهم: په دغه ډول تفسیر کښې د ایت شریف څخه څه مهمه معنی او غټ مطلب لاس ته نه راځي ځکه چې د مزدلفې څخه خو ټول خلک په یو ډول سره په "مِنَا" باندې ورتوېږي او هلته جمرې ولي، نو دا تشبیه، چې د خلکو په څېر ورښکته شئ، هیڅ په زړه کښې نه کښېني.

ب: ځینې نور مفسرین کرام وایي چې په دواړو ایتونو کښې تقدیم او تاخیر دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: بیا د عرفات څخه د نورو خلکو په شان ورښکته شئ، نو کله چې هلته مزدلفې ته ورسېدئ نو د الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ په شاوخوا کښې د الله ﷻ په ذکر او تهلیل او تحمید باندې مشغول شئ[۳]. په دغه جواب باندې هم د سړي سر نه خلاصېږي. ځکه چې غیر متبادر جواب دی، محض د یو اشکال څخه خپل ځان په ځنګول دي او بس.

ج: ځینې نور مفسرین کرام وایي چې په ﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا ﴾ کښې د "ثُمَّ" کلمه د تراخي فعلي دپاره نه ده، حتی چې د حاصل شوي شي په تحصیل باندې امر شي[۴]. یعنې د معنی حاصل یې داسې نه دی چې: کله د عرفات څخه ښکته شوئ هلته د الله ﷻ ذکر وکړئ بیا د عرفات څخه د خلکو په شان ښکته شئ؛ بلکې د "ثمّ" کلمه د تراخي ذکري دپاره ده. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د عرفات څخه د مزدلفې په لور باندې په کوزېدلو کښې لاندې دوه مطلبه هېر نه کړئ:

(۱) التفسیر الکبیر ج۵ ص۱۹۸
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۸
(۳) زاد المسیر ج۱ ص۱۹۵
(۴) البحر المحیط ج۲ ص۹۹

یو دا چې د المشعر الحرام په شاوخوا کښې د الله ﷻ ذکر وکړئ، او دوهم دا چې د خلکو په شان د عرفات څخه ورښکته شئ، یعنې د جاهلانو په شان په مزدلفه کښې مه پاتې کېږئ چې خپل خانونه په نورو خلکو باندې عالي وګڼئ او د مزدلفې څخه د عرفات په لور باندې هیڅ لاړ نه شئ، نو ﴿ثُمَّ أَفِيضُوا﴾ - یوازې په ذکر کښې وروسته شوی دی او په فعل کښې مخکښې دی.

شاید ـ والله ﷻ اعلم ـ چې په دې ډول نزول کښې به حکمت دا وي چې مسلمانانو ته د دوهم مطلب اهمیت ښه څرګند کړي، که په طبعي حالت باندې نازل شوی وی نو دومره اهمیت به یې نه درلودی لکه چې اوس یې لري، حتی چې ځینو خلکو به په دواړو مطلبونو باندې د یو مطلب ګومان کړی وی او دوهم مطلب ته به یې د سره فکر شوی هم نه وی. او دا ځکه چې هغه شي ته د چا نه فکر کېږي کوم چې په طبعي حالت باندې ذکر شوی وي.

مګر مونږ ته دغه جواب عین دوهم جواب ښکاري چې د دواړو مآل یو شي ته کېږي.

د: څرنګه چې د "حَيْثُ" کلمه د مبهم مکان دپاره ده[1]، نو د ذکر شوو ټولو جوابونو څخه مونږ ته دا جواب ښه ښکاري چې دغه مبهم مکان په دې ځای کښې د عرفات او مزدلفې دواړو څخه عبارت شي، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: بیا د عرفات او مزدلفې دواړو څخه "منًا" ته ورښکته شئ لکه څنګه چې خلک د دواړو څخه ورښکته کېږي، داسې مه کوئ چې یوازې د مزدلفې څخه هلته ورکوز شئ او د عرفات دوره درڅخه پاتې شي.

دا جواب د ذکر شوي حدیث شریف سره هم موافق دی، چې د جاهلیت د زمانې د بدعت مخه پرې نیول کېږي او غیر متبادره معنی پکښې هم نه ده اراده شوې.

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: په دې جواب کښې هم په یوه جزء کښې تحصیل د حاصل راځي چې عرفات دی، نو بیا یې بهتري د کومه شوه؟

مونږ وایو چې: په یوه جزء کښې یې باک نشته، هر یو جزء د کل دپاره ضمني ګڼل کېږي او په ضمنیاتو کښې هغه څه تحقیق موندلی شي چې په قصدیاتو کښې یې نه شي موندلی. د نور تفصیل دپاره باید نورو کتابونو ته مراجعه وکړی شي[2].

﴿فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ ءَابَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ۗ فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا ءَاتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ رَبَّنَا ءَاتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ أُولَٰئِكَ

(۱) مفردات الراغب ص۱۳۷
(۲) فتح القدير شرح الهدايه ج۳ ص۲۵۳

لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا ۚ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾ وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ ۚ فَمَن تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَن تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ لِمَنِ اتَّقَىٰ ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ ﴾

[۲۰۰] نو کله چې تاسو خپل مناسک اداء کړه نو الله ﷻ داسې یادوئ لکه چې (په جاهلیت کښې به مو) پلرونه یادول، بلکې لا د دې څخه هم زیات یادول.

نو د خلکو څخه ځینې هغه دي چې وايي: ای ربه! مونږ ته (ښېګڼه) په دنیا کښې راکړه. او نشته دوی لره په آخرت کښې څه برخه.

[۲۰۱] او د دوی څخه ځینې هغه دي چې وايي: ای ربه! مونږ ته په دنیا کښې هم کامله ښېګڼه راکړې او په آخرت کښې هم کامله ښېګڼه راکړې او مونږ د عذاب د اور (دوزخ) څخه وساتې.

[۲۰۲] دغو خلکو لره لویه نصیبه شته د هغو (نېکو اعمالو) د کبله کوم چې دوی ګټلي دي، او د الله ﷻ حساب ډېر چالاکه دی (چې ژر راتلونکی دی او ژر تمامېدونکی دی).

[۲۰۳] او الله ﷻ په شمارل شوو (درې) ورځو کښې یاد کړئ.

نو څوک چې په دوه ورځو کښې چالاکي وکړي (جمرې وولي) نو په هغه باندې څه پاک او ګناه نشته، او څوک چې وروسته شي (په دریمه یې هم وولي) په هغه باندې هم څه باک او ګناه نشته.

دغه ډول بیانات د هغه چا دپاره دي چې د الله ﷻ څخه ډارېږي. او د الله ﷻ څخه ودار شئ او پوه شئ چې بې شکه همده ﷻ ته به ټول ورغونډ کړی شئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ تر دې خایه د هغو بدعاتو مخه ونیوله شوه چې د مناسکو په اجراء کولو کښې د جاهلیت د زمانې خلکو راپیدا کړي وه، اوس د هغو بدعتونو مخه نیوله کېږي چې د مناسکو د فراغت څخه وروسته به هغوی په کار اچول. هغه بدعتونه دغه دي:

الف: د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه روایت دی چې د جاهلیت د زمانو خلکو به د حج په موسم کښې د حج د فراغت څخه وروسته لوی لوی محافل جوړول او په دې محافلو او مجالسو کښې به هر چا د خپلو پلرونو یادونه کوله او هر چا به زور لګاوه چې خپل پلرونه په نورو باندې لوړ معرفي کړي. لنډه دا چې په ټولو محافلو کښې به یوازې او یوازې د پلرونو ذکر وه[۱].

ب: کله به چې چا د الله ﷻ څخه څه سوال کاوه، نو هغه به هم د پلرونو د ذکر څخه خالي نه وه. مثلاً ویلې به یې چې ای الله! زما پلار خو دې ډېر موړ او میلمه پال پیدا کړی وه او ډېر شته او دارایي دې ورکړې وه، نو هیله ده چې ماته هم د هر ډول مالونو څخه راکړې او ما هم غټ بډای

[۱] تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۴۲

کړي چې د برې مېږې او اوښان ولرمه. او داسې نور سوالونه به يې کول، خو د آخرت به يې هيڅ ذکر نه کاوه او نه به وريـاد وه[۱].

ج: همدارنګه د "منا" په شپو کښې هم ځينو درې شپې ګناه ګڼله چې بايد د دوه شپو (يوولسمې او دولسمې) څخه زياتې پکښې ونه کړی شي. او ځينو نورو به په عکس سره په "منا" کښې دوه شپې ګناه ګڼله چې بايد دريمه شپه (ديارلسمه) هم ورسره يو ځای شي[۲].

نو الله ﷻ د دې ټولو بدعتونو د لرې کولو دپاره ذکر شوي ايتونه نازل کړي دي چې خلاصه مطلب يې په لاندې کرښو کښې وړاندې کېږي:

۲ـ مګر کله چې تاسو مناسک اداء کړه، عقبه جمره مو وويشتله، د سر وېښتان مو لنډ يا وخريبل، قربانۍ مو ذبحه کړې، د صفا او مروه سعې مو وکړه او هم د طواف الزيارة څخه فارغ شوئ او په منا کښې اوسېږئ، نو الله ﷻ داسې په شوق او ذوق سره يادوئ لکه چې د جاهليت په زمانه کښې به مو پلرونه په شوق او ذوق سره يادول د هغوی صفات به مو بيانول او دفاع به مو ترې کوله او هر چا به په خپلو پلرونو باندې وياړل.

۳ـ اوس چې په اسلام باندې مشرف شوي ياست نو د الله ﷻ توحيد بيان کړئ او د مشرکانو شبهات ترې دفعه کړئ. کوم زيار مو چې د پلرونو په تمجيد او ستايلو کښې ايسته هغه د الله ﷻ په تمجيد او تحميد کښې وباسئ بلکې لا د هغه څخه پکښې زيات کوښښ او جهد وکړئ. ځکه چې الله ﷻ حقيقي انعام کوونکی دی چې د نشت څخه يې موجود کړي ياست او ډول ډول نعمتونه يې درکړي دي چې د حساب لاندې يې نه شئ راوستلی، په دې ټولو باندې د پاسه د جهالت د تيارو څخه يې د اسلام رڼا ته راوويستلئ او خپل لوی معنوي انعام يې درباندې کامل کړ او هم يې د مناسکو د اداء کولو توفيق درکړ. نو خپلو ځانونو ته مه غره کېږئ او تکبر مه کوئ بلکې د الله ﷻ د نعمتونو شکريه وکړئ.

۴ـ او که څه غواړئ او سوال کوئ هغه هم د الله ﷻ څخه وکړئ چې هرڅه يې د واکه پوره دي، دنيا او آخرت دواړه يې په لاس کښې دي.

هو! په خلکو کښې داسې هم شته چې هغوی که سوال کوي هم صرف د دنيا سوال کوي او دا سوال هم فقط د "آتِنَا فِي الدُّنْيَا" په کلماتو سره تقديموي چې د "حَسَنَةً" کلمه ورسره نه زياتوي. يعنې په دنيا کښې هغه څه راکړه چې مونږ يې درڅخه غواړو، ښه وي او که بد، زمونږ لوی معراج دنيا ده د دغو خلکو په دعاء کښې د آخرت برخه نشته ټول زيار او کوښښ يې په دنيا پورې منحصر دی خو تاسو دغسې مه کېږئ.

په خلکو کښې ځينې داسې دي چې هغوی وايي: ای ربه! مونږ سره په دنيا کښې هم لويه ښېګڼه وکړې چې ټول احتياجات مو پوره کړې او په دښمن باندې مو برلاسې کړې، او په آخرت کښې هم

(۱) تفسير کبير ج۵ ص۵۰۲. تفسير الطبري ج۲ ص۱۷۴

(۲) التفسيرات الاحمدية ص۹۸، البحر المحيط ج۲ ص۹۲

سیفول (۲)
درځخه لوبه او کامله بښکنه غواړو چې جنتونه مو په نصیب کړې او ستا په رضا پالدې مو مشرف
یې کړې او په دې ټولو باندې د پاسه مو د دوزخ د اور څخه بوره وساتې چې د سره داخل به شو
په خپل فضل سره مو د محشر د میدان څخه جنت ته بوځې

٦ـ دغه ډله خلک چې د الله ﷻ څخه دنیا او آخرت دواړه غواړي، دوی د خپل کسب د نتائجو څخه نه بې برخې کېږي، دعاګانې به یې قبولې شي په دنیا کښې به هم د خوشالۍ سره مخامخ شي او په آخرت کښې هم، کوم نېک عملونه یې چې کړي دي او تازه د حج د مناسکو څخه فارغ شوي دي هغه به هم د الله ﷻ په دربار کښې ومنل شي، دوی به ډېر ژر ورباندې خوښ شي ځکه چې د قیامت حساب کتاب چالاکه راروان دی او رانلونکی دی برسېره په دې، کله چې حساب شروع شي نو د سترګو په رپ کښې به فیصله شي او هرڅوک به په خپلو نېکو او بدو باندې پوه شي او په دې به هم مطمئن شي چې الله ﷻ د دوی یوه وره نېکي هم نه ده ضائع کړې او هر کلي او جزئي به یې حساب ته حاضر کړی شي.

۷ـ برسېره په دې، په شمارل شوو ورځو کښې الله ﷻ یادوئ چې تول تال درې ورځې دي، تاسو ته رخصت درکړی شوی دی چې دریواړه ورځې پوره کوئ او که صرف په دوه ورځو باندې اکتفاء کوئ، که څه هم چې په "منا" کښې درې ورځې تېرې کړئ او دریواړه ورځې جمرې وولئ، دا بهتر کار دی. مګر هغه څوک چې دوه ورځې هلته تم شي هغه دې هم څوک ګناهګار نه ګڼي، او هغه څوک چې هلته درې ورځې تېرې کړي هغه دې هم څوک ګناهګار نه ګڼي.

۸ـ ذکر شوي ټول احکام د هغه چا دپاره بیان شوي دي چې هغه د الله ﷻ څخه وېرېږي او د احکامو څخه یې استفاده کوي، او هم د الله ﷻ دپاره د خانه عبادت نه جوړوي.

نو تاسو هم خپل ځانونه د همدې منقیانو د ټولي څخه وګرځوئ او د الله ﷻ څخه وډار شئ په دې باندې پوه شئ چې تاسو به صرف همده ﷻ ته ورټولېږئ او هغه ﷻ به درسره محاسبه کوي او په چالاکۍ سره به مو ټول اعمال حساب ته حاضر کړي.

توضیحات

۱ـ د ﴿كَذِكْرِكُمْ ءَابَآءَكُمْ﴾ د تشبیه دپاره چې مونږ کوم تفسیر وکړ چې الله ﷻ هغسې یادوئ لکه چې په جاهلیت کښې به مو پلرونه یادول. دا تفسیر د جمهورو علماوو کرامو څخه نقل شوی دی[۱]. که څه هم د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه د مشابهت وجه داسې هم روایت شوې ده چې الله ﷻ ته داسې تواضع او زاري کوئ لکه چې یو ماشوم یې خپل مور او پلار ته کوي بلکې لا د هغه څخه هم زیات ځکه چې الله ﷻ د مور او پلار څخه ډېر مهربان دی. نو په دې تقدیر د ﴿ءَابَآءَكُمْ﴾ کلمه د مثال په توګه ذکره شوې ده، نو داسې یې وګڼئ لکه چې د "أُمَّهَاتُكُمْ" (مورګانې) کلمه هم درسره وي[۲].

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۴۳۱
(۲) تفسیر کبیر ج۵ ص۲۰۲؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۷۶

هغه څوک دی چې یوازې دنیا غواړي؟

۲_ هغه ډله خلک چې د الله ﷻ څخه یوازې دنیا غواړي، د لاندې دوه ګروپونو احتمال لري
الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې دغه ډله خلک کافران وه چې د الله ﷻ څخه به یې صرف دنیا غوښتله او په آخرت باندې یې عقیده نه درلوده.
نو د ﴿ مَا لَهُۥ فِي ٱلْـَٔاخِرَةِ مِنْ خَلَٰقٍ ﴾ معنی داسې کېږي چې: دوی په آخرت کښې برخه نه لري ځکه چې عقیده یېورباندې نشته[۱].
ب: ځینو علماوو کرامو یې په "مؤمنانو" باندې هم تفسیر کړی دی. یعنې په مؤمنانو کښې هم دغسې غافل خلک شته چې د اجابت په لوړو مقاماتو کښې یې دنیا په یاد وي خو آخرت ترې هېر وي.
نو په دې تقدیر د ﴿ مَا لَهُۥ فِي ٱلْـَٔاخِرَةِ مِنْ خَلَٰقٍ ﴾ معنی داسې کېږي چې: دوی په آخرت کښې هغسې برخه نه لري څنګه یې چې هغه ډله لري کومه چې د الله ﷻ څخه دنیا او آخرت دواړه غواړي او یو هم د نظره نه غورځوي.
مګر ښه دا ده چې په عموم سره پرېښودل شي ترڅو ټولو دنیا غوښتونکو ته شامل شي. نو معنی به یې داسې شي چې: دوی په آخرت کښې بالکل برخه نه لري او یا کامله برخه نه لري. او د آخرت دپاره خو په دعاء او سوال کولو کښې د دواړو ګروپونو برخه نشته او صرف دنیا غواړي.

د "حَسَنَةً" څخه څه شی مراد دی؟

۳_ که څه هم په دې مقام کښې د ﴿ حَسَنَةً ﴾ کلمه مفسرینو کرامو په ډېرو معناګانو باندې تفسیره کړې ده، مګر د اکثرو علماوو کرامو نظر دا دی چې دلته ترې د دنیا ټول نعمتونه او د آخرت ټول نعمتونه مطلب دي[۲].

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: د عربیت د قواعدو په اعتبار سره خو دلته د ﴿ حَسَنَةً ﴾ د کلمې څخه ټول نعمتونه نه شي مراد کېدلی، ځکه نکره چې د نفي لاندې راشي عموم فائده کوي، او دلته خو په اثبات کښې واقع ده؟
مونږ وایو چې: کله-کله په اثبات کښې هم نفي عموم فائده کوي لکه "تَمْرَةٌ خَيْرٌ مِنْ جَرَادَةٍ" یعنې: هره یوه کجوره د ملخ څخه بهتره ده. او که ومنو نو په جواب کښې وایو چې دلته نکره مطلقه ذکره شوې ده او کله چې یو شی مطلق ذکر شي د هغه څخه کامل فرد مرادېږي، او کامل فرد خو په دې ځای کښې هغه "حَسَنَة" ده چې ټولو نعمتونو ته شامله وي. نو ځکه ترې مونږ په ټولو نعمتونو سره تعبیر وکړ.

---
(۱) تفسیر کبیر ج۵ ص۲۰۵
(۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۳۰۱

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وایي چې که د ﴿ حَسَنَةً ﴾ د کلمې څخه ټولې ښېګنې مطلب شي نو د ایت شریف دوهمه برخه ﴿ وَفِي ٱلْآخِرَةِ حَسَنَةً ﴾ به هم پکښې شامله شي، نو بیا یې په ذکر کښې څه حکمت دی؟

موږ وایو چې په آخرت کښې لوی خطر دوزخ دی، نو که څه هم ضمني معلومېده مګر په صراحت سره یې ذکر کړ ترڅو مو الله ﷻ سوال قبول کړي او د دوزخ د اوره مو اولاً او آخراً وساتي یعنې موږ غواړو چې د هغو جنتیانو څخه وشمېرل شو چې د دوزخ دوره یې نه وي تېره کړې ځکه چې په جنتیانو کښې داسې ډله هم شته چې د دوزخ د دورې څخه وروسته جنت ته ځي.

د ﴿حَسَنَةً﴾ کلمه یو ځل بیا

۶ـ څرنګه چې ﴿ حَسَنَةً ﴾ داسې کلمه ده چې هیڅ خوشالي او هیڅ نعمت ترې نه شي وتلی او ټولو ته شاملېږي. نو ځکه انس بن مالک ﷺ ویلي دي چې د نبي کریم ﷺ اکثره دعاء دغه کلمات وه: «اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»[۱].

نو په کار دي چې ټول مسلمانان حاجیان وي او که غیر حاجیان ذکره شوې دعاء زیاته ولولي. د همدې کبله زموږ سلفو صالحینو همدغه دعاء په لمانځه کښې د درود څخه وروسته تاکلې ده چې ټول لمونځ کوونکي یې په شپه او ورځ کښې څو کرته لولي. الله ﷻ دې قبوله کړي.

څوک چې یوازې آخرت غواړي

۷ـ په دې مقام کښې د هغې ډلې خلکو په باره کښې څه نه دي ویل شوي کوم چې یوازې آخرت غواړي او په دنیا کښې چې ورباندې هرڅومره مصیبتونه راشي هغه ګالي، او پورته کېدل یې نه غواړي. نو په دې باره کښې د اکثرو مفسرینو کرامو نظر دا دی چې دا کار غیر مشروع دی[۲]، باید چې مسلمانان د دغې کړنلارې څخه خانونه وساتي. او دا ځکه چې:

الف. انسان فقیر دی، په هر شي کښې الله ﷻ ته اړ دی، باید خپله اړتیا وخت په وخت ښکاره کړي، بلکې سوال کول هم عبادت دی او د نه سوال کولو څخه لږ څه د تکبر بوی پورته کېږي.

ب: کله چې نبي کریم ﷺ د الله ﷻ څخه د دنیا او آخرت دواړو سوال کړی دی او ټولو مسلمانانو ته یې د قیامت د ورځې پورې لاره جوړه کړې ده، نو په کار دي چې د همدې لارې څخه هیڅوک مخالفت ونه کړي.

ج: د انس بن مالک ﷺ څخه روایت دی چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ د یوه مریض عیادت (پوښتنه) وکړه چې د مرض د کبله دومره کمزوری شوی وه لکه د مرغۍ بچوړی، او ورته یې وویل: چې آیا څه سوالونه دې د الله ﷻ څخه کړي دي؟

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۲۵، صحیح مسلم ج۲ ص۳۴۴

(۲) تفسیر کبیر ج۵ ص۲۰۳، تفسیر المنار ج۲ ص۲۳۹

مریض وویلې: هو، د الله ﷻ څخه مې غوښتي دي چې ای الله! هره جزا چې په آخرت کښې راکوې هغه جزا په دنیا کښې راکړه او د آخرت د مشکلاتو څخه مې په امن او امان کښې وساته.

نو نبي کریم ﷺ وویلې چې: «سُبْحَانَ اللهِ لَا تُطِيقُهُ» یعنې: عجیبه سوال دې کړی، د دې خو طاقت نه لرې، ولې دې دغسې سوال نه کاوه چې: «اللّٰهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ». نو انس رضی الله عنه وایي چې: «فَدَعَا اللهَ لَهُ فَشَفَاهُ»[١] یعنې: نبي کریم ﷺ د نوموړي صحابي رضی الله عنه دپاره د الله ﷻ څخه سوال وکړ نو الله ﷻ شفا (صحت) ورکړ.

کسب څه ته وایي؟

۸ـ په دې مقام کښې د کسب څخه هغه شی مطلب نه دی چې د علم کلام علماء یې د اختیار او جبر ترمنځ واسطه ګڼي، بلکې دلته د کسب څخه هغه مراد دي چې سړی یې د خپل خان دپاره وګټي، برابره خبره ده چې فائدې خپل خان ته ورکش کړي او یا د مضرو شیانو څخه خان په خنګ کړي[٢]، برابره خبره ده چې په جوارحو باندې یې وګټي او که د جوارحو څخه په غیر وي. او دا خکه چې الله ﷻ ته سوال کول یوازې د خولې په تلفظ پورې انحصار نه لري بلکې په زړو وختونو کښې سړی د الله ﷻ څخه د دنیا او آخرت ښېګڼې په زړه کښې غواړي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: دغه کسان د لویې برخې خاوندان دي، د دې کبله چې دوی د خانو دپاره ګټې کړې دي چې د یو پلوه نېک عملونه کوي او الله ﷻ نه هېروي او د بله پلوه خپل هر احتیاج د الله ﷻ څه غواړي، نو د نېکو عملونو به ورته الله ﷻ اجرونه ورکړي او دعاګانې به یې قبولې کړي[٣].

د دې خبرې هم امکان شته چې ﴿ مِمَّا كَسَبُواْ ﴾ د دنیا سوالونو ته اشاره وي او ﴿ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴾ د آخرت غوښتنې ته اشاره وي. نو په دې تقدیر به یې د معنی حاصل داسې شي: چې دغو خلکو لره په دنیا کښې هم لویه حصه ده، کار او کسب به یې ضائع نه شي او په آخرت کښې هم لویه برخه لري چې هلته د وړو او غټو ټولو شیانو حساب کتاب په سرعت سره راروان دی، نژدې دی چې قیامت قائم شي او په سرعت سره به هلته فیصلې هم وشي چې هیڅ شی به بې حسابه پاتې نه شي او هر څه به د کنټرول لاندې راشي[٤].

شمېرل شوې ورځې کومې دي؟

۹ـ د ټولو مفسرینو کرامو اجماع ده چې دلته د ﴿ أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ ﴾ څخه د "تشریق" ورځې مرادې دي لکه چې د عبد الله ابن عباس رضي الله عنهما څخه هم همدا روایت راغلی دی[٥].

---

(١) صحیح مسلم ج۲ ص۳۴۳
(٢) التفسیر الکبیر ج۵ ص۲۰۸
(٣) البحر المحیط ج۲ ص۱۰۶
(٤) تفسیر المنار ج۲ ص۲۴۱
(٥) تفسیر القرطبي ج۳ ص۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص[illegible] ج۲ ص۳۰۲

د تشریق ورځې په شمار درې دي چې د ذو الحجې د میاشتې یوولسم، دولسم او دیارلسم دي[۱].
دغو ورځو ته ځکه د تشریق ورځې وايي چې په دغو ورځو کښې به د هغه وخت خلکو د قربانیو
غوښې لمر ته اچولې او وچولې به یې. تشریق لمر ته د غوښو اچولو ته وايي چې وچې وشي[۲].

سوال جواب

۱۰_ که څوک وايي چې: د دولسمې پورې خود "نحر" ورځې پوره کېږي، نو معلومه شوه چې د تشریق ورځې به د دیارلسمې څخه شروع کېږي؟

مونږ وایو چې د ذو الحجې د میاشتې د لسمې څخه تر دیارلسمې پورې څلورو ورځو ته د "اَیَّامُ التَّشْرِیق" او "اَیَّامُ النَّحْر" دواړه نومونه په لاندې ډول ویل کېږي:

لسمه ورځ یَوْمُ االنحر ده او یَوْمُ التشریق نه ده، او دیارلسمه ورځ یَوْمُ التشریق ده او یَوْمُ النحر نه ده. یوولسمه او دولسمه دواړه ورځې هم د تشریق ورځې دي او هم د نحر[۳].

د تشریق تکبیرونه

۱۱_ د [۱۹۸] ایت څخه تر [۲۰۳] پورې الله ﷻ د حج د احکامو د بیانولو په ترڅ کښې څلور خله امر وکړ چې الله ﷻ یاد کړئ: نو مونږ یې لاندې څو موارد په ګوته کوو:

الف: په حنفي مذهب کښې باید د تشریق تکبیرونه د عرفې د ورځې د سهار د لمانځه څخه وروسته شروع شي، او پخپله د امام ابو حنیفه رحمه الله په نزد باید تر اتو لمونځونو پورې دوام وکړي یعنې د لسمې ورځې د مازدېګر د لمانځه پورې. او د صاحبینو په نزد باید تر درویشتو لمونځو پورې دوام وکړي، چې د دیارلسمې ورځې د مازدیګر د لمانځه پورې رسېږي.

د علي ﷺ او عبد الله بن مسعود ﷺ څخه لاندې ډول تکبیرات روایت شوي دي:

«اللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ»[۴].

د دغو تکبیرونو لوستل په حاجیانو او غیر حاجیانو بلکې په ټولو مسلمانانو باندې واجب دي. د زیات تفصیل دپاره دې د فقهي کتابونو ته مراجعه وکړی شي[۵].

ب: د قربانیو په ذبحه کولو باندې به وايي چې: «بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ».

ج: چې جمرې ولي نو د هرې ګټکې سره به وايي چې: "اللهُ أَكْبَرُ".

برسېره پر دې په نورو حالاتو کښې هم باید چې حاجیان تکبیرونه ډېر ووايي ترڅو د بوت پرستانو دود او دستور د خاورو سره برابر شي چې په دغو ورځو کښې به یې یا د خپلو پلرونو او یا د خپلو بوتانو ستاینې کولې او همدوی به یې یادول او بس.

---

(۱) البحر المحیط ج۲ ص۱۱۰
(۲) مفردات الراغب ص۲۶۶
(۳) تفسیر القرطبي ج۳ ص۲
(۴) مصنف ابن ابي شیبة ج۱ ص۴۹۰
(۵) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۱ ص۱۹۵

"فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ" څه معنی؟

۱- ځینې مفسرین کرام د «فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ» تفسیر داسې کوي چې: نه په هغه چا باندې څه ګناه ده چې دوه ورځې یې په "منا" کښې د جمرو د ویشتلو دپاره تېرې کړې دي او نه په هغه چا چې په منا کښې د همدې غرض دپاره درې ورځې تېرې کړې بلکې دواړه د ګناه نه داسې پاک دي لکه دستې چې د مورد زېږېدلي وي[1].

۲- دې مضمون ته په یوه حدیث شریف کښې نبي کریم ﷺ اشاره کړې او فرمایلي یې دي چې: «مَنْ حَجَّ هَذَا الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّهُ»[2] یعنې: څوک چې د دې کعبې حج وکړي نو نه رفث وکړي او نه فسق. د ګناه څخه به داسې پاک بېرته کور ته راستون شي لکه مور چې پېدا کړی وه او ګناه یې نه درلوده.

۳- په دې تفسیر باندې ورسره د «لِمَنِ ٱتَّقَىٰ» کلمه ډېره ښه لګېږي. یعنې دا د هغه چا دپاره چې د الله ﷻ څخه ډارېږي.

﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُۥ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَيُشْهِدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا فِى قَلْبِهِۦ وَهُوَ أَلَدُّ ٱلْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ ٱلْحَرْثَ وَٱلنَّسْلَ ۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ ٱتَّقِ ٱللَّهَ أَخَذَتْهُ ٱلْعِزَّةُ بِٱلْإِثْمِ ۚ فَحَسْبُهُۥ جَهَنَّمُ ۚ وَلَبِئْسَ ٱلْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْرِى نَفْسَهُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ رَءُوفٌۢ بِٱلْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾﴾

[۲۰۴] او د خلکو څخه ځینې هغه څوک دي چې په نړدې ژوند کښې د هغه وینا تا په تعجب کښې اچوي او الله ﷻ په هغه شي باندې شاهد ګرځوي چې هغه یې په زړه کښې دي حال دا چې هغه سخت جګړه مار وي (واقعیت هغسې نه وي).

[۲۰۵] او کله چې ستا د مجلس څخه په څنګ شي (نو) په ځمکه کښې کوښښ کوي چې فساد پکښې وکړي. او کښت او (هم) زوزات (نسل) هلاک کړي. او الله ﷻ فساد نه خوښوي.

[۲۰۶] او چې ورته وویل شي چې د الله ﷻ څخه وډار شه (فساد مه کوه) هغه لره عزة النفس تکبرا په ګناه سره نیسي. نو جهنم د همده دپاره کافي دی او (جهنم) ډېره بده ارامګاه ده.

[۲۰۷] او د خلکو څخه ځینې هغه څوک دي چې خپل ځان (په الله ﷻ باندې) خرڅوي ترڅو د الله ﷻ رضا حاصله کړي. او الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې زیات مهربان دی.

---

[1] تفسیر الطبري ج۲ ص۳۰۹
[2] صحیح البخاري ج۱ ص۲۴۵

ارتباط او شان نزول

۱ـ د دې ایتونو د وړاندې سره د لاندې وجوهو د کبله اړوند په نظر راځي:

الف. د [۱۷۷] ایت څخه راپه دې خوا تقریباً دولس (۱۲) ځلې الله ﷻ د تقوی او د دې مشتقات ذکر کړي دي او ځای په ځای یې خلکو ته واضحه کړې ده چې تقوی او دینداري هغه ده په کومه کښې چې د الله ﷻ د احکامو منته وي، نه هغه چې څوک د خانه عبادت جوړ کړي او د هغه مصنوعي عبادت په کولو سره ځپل ځان عابد او متقي وګڼي لکه ځینې خلک به چې د احرام په حالت کښې خپل کور ته په دروازو باندې نه ورننوتل او داسې نور.

په دې ایتونو کښې الله ﷻ د ځینو خلکو یو بل ډول تقوی بیانوي چې محض په خوله باندې ځان متقي ګڼي او سوګندونه ورباندې خوري، خو په عمل کښې د هغه څخه بل غټ فاسق او فاجر نه وي. برسېره په دې، د رښتینې متقي دعوه هم کوي چې د هغه هر څه د الله ﷻ د رضا دپاره دي او خپل هر شی په همدې لاره کښې په کار اچوي.

ب: په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ خلک په دوه ګروپونو باندې وېشلي وه چې ځیني یوازې دنیا غواړي او ځینې آخرت او دنیا دواړه غواړي. په دې ایتونو کښې د دواړو ګروپونو عملي کړنلاره بیان کړې شوه چې د یوه ګروپ د فساد څخه په غیر بل کار نشته او د دوهم ګروپ د الله ﷻ د رضا د حاصلو څخه په غیر بل شی په نظر کښې نشته. هغوی د دنیا دپاره د هر ډول منافقت او رياکارۍ څخه سر نه غړوي او د هیچا په غولولو باندې صرفه نه کوي، او دوی د الله ﷻ د رضا څخه په غیر د هیچا د خوشالولو پروا نه کوي، نه چا ته تظاهر کوي او نه چا ته خوشامندې.

۲ـ ځرنګه چې ذکر شوي ایتونه د دوه ډوله اشخاصو په باره کښې ځرګندونې کوي، نو مفسرینو کرامو هم د دواړو ډولونو دپاره مختلف شان نزولونه بیان کړي دي. که څوک د ټولو بیاناتو د لوستلو حوصله لري، نو هملته دې مراجعه وکړي[۱]، مونږ غواړو چې صرف په لاندې دوه شان نزولونو باندې یې اکتفاء وکړو:

الف: أخنَس بن شَرِیق یو منافق وه چې ډېره نرمه ژبه یې درلوده او د ډېرې ښې څېرې خاوند وه؛ یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته راغې او اسلام یې ځرګند کړ او قسمونه یې وکړه چې زه په خپله وینا کښې رښتینی یم او الله ﷻ زما په صداقت باندې شاهد دی چې زه په حقه مسلمان شوی یم. خو کله چې د نبي کریم ﷺ د حضور څخه رخصت شو نو د مسلمانانو په څه کښت (زراعت) او په څه څاروېو (خرو) باندې یې لاس بر شو، نو زراعت ته یې اور واچاوه او خره یې زخمیان کړه. نو د ذکر شوو ایتونو اوله برخه د نوموړي په باره کښې نازله شوه[۲].

ب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او ځینو نورو علماوو څخه روایت دی چې د ذکر شوو ایتونو

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۵ ص۲۱۵ـ ۲۲۳؛ البحر المحیط ج۲ ص۱۱۸؛ زاد المسیر ج۱ ص۱۹۹ـ ۲۰۳؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۸۲؛ في ظلال القرآن ج۱ ص۲۰۶

(۲) تفسیر القرطبي ج۳ ص۱۴

نزول (۲) د صهیب ﷺ په باره کښې نازله شوې ده. کله چې هغه د مکې معظمې څخه هجرت ته برخه د صهیب ﷺ په باره کښې نازله شوې ده. کله چې هغه د مکې معظمې څخه هجرت
رهه کافرانو یې مخه ونیوله چې ته خو زمونږ وطن ته د رُوم څخه بې ماله او فقیر راغلی وې او
اوس غواړې چې د خپل ټول مال سره هجرت وکړې؟، تر هغه به په خپل مطلب باندې بریالی نه شې
چې ترڅو خپل ټول مالونه مونږ ته رانه کړې. بالآخره صهیب ﷺ خپل ټول مال کافرانو ته پرېښود او
محض د خپل ایمان د حفاظت په خاطر یې مدینې منورې ته هجرت وکړ[۱].

مصداق یا شان نزول

۲ـ د صحابه وو کرامو ﷺ عادت وه چې د ایتونو مصداقونه یې هم داسې ګڼل لکه چې همغه یې شان نزول وي[۲]. برسېره په دې د مفسرینو کرامو ټولو اتفاق دی چې د مورد خصوص ته اعتبار نشته بلکې د مفهوم عموم ته اعتبار دی.

نو په همدې بناء باندې مونږ وایو چې: په دې مقام کښې بالکل حقه خبره دا ده چې د ایتونو د اولې ټوکرې څخه منافق او ریاکار مطلب دی، په هره زمانه او هر خای کښې چې وي. او د دوهمې ټوکرې څخه یې مخلص مسلمان مجاهد مراد دی، په هره زمانه او هر خای کښې چې وي[۳]. په همدې لحاظ سره یې لاندې خلص مطلب ته متوجه شئ:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! تقوی او دینداري د زړه شی دی صرف په ژبه باندې څوک د متقیانو څخه نه شي شمېرل کېدلی، کله چې د چا زړه تقوادار شي د هغه په ټولو اعمالو کښې د تقوی او دیندارۍ آثار او نښې ښکاره کېږي، په دې وخت کښې دې ته حاجت نه وي چې په خوله باندې خپل ځان تقوادار معرفي کړي او په همدې باندې قسمونه وکړي.

مګر داسې خلک شته چې هغوی په خوله باندې ډېرې ښې او نېکې خبرې کوي چې د هر چا خوښېږي حتی د هغوی د تقوادارۍ خبرې تا هم په تعجب کښې اچوي، سره د دې چې ستا ذهني فراست ډېر زیات دی او د الله ﷻ پیغمبر ﷺ یې او په دنیا کښې په ظاهر باندې حکم کوې؛ د دغسې خلکو پوره حالت به په آخرت کښې ټولو خلکو ته ورڅرګند شي.

۲ـ نوموړي خلک ستاسو د غولونې دپاره الله ﷻ شاهد ګرځوي چې څه په خوله باندې وایي هغه یې په زړه کښې دي او د دوی د زړونو څخه یې منشأ نیولې ده. حال دا چې نوموړي اشخاص په ټولو جګړمارانو کښې ډېر شدید او کلک دي، د دوی خصومت او جګړماري دومره قوي ده چې ستا غونډې مبارک اشخاص هم ورباندې تېر وخې.

۳ـ خو همدغه ډول خلک چې د غوړمالۍ د مجلس څخه لږ څه په څنګ شي او تظاهر یې اختتام پیدا کړي نو بیا خپلو ټولو لاپو شاپو ته شا کوي او په خمکه کښې یې چې په هر فساد باندې

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۴۷
(۲) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۴۷؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۱۸۷

لاس بر شي په هغه باندې صرفه نه کوي، بیا نو نه حرم شریف ته گوري او نه جومات ته، نه په انسان وژنه باندې صرفه کوي او نه د کښتونو په تخریب باندې.

۴ـ الله ﷻ فساد نه خوښوي، په فساد کوونکو باندې خپل غضب کوي، که هر څومره په ژبه باندې خپل ځانونه تقوادار معرفي کړي او ډېرې ښکې او حسنې خبرې وکړي د الله ﷻ په نزد باندې څه ارزښت نه لري او د اعتبار قابلې نه دي. او دا ځکه چې الله ﷻ په ښکاره او پټ دواړو باندې پوه دی نو دغه ډول خلک امکان لري چې تا خوشاله کړي مگر الله ﷻ نه شي خوشالولی.

۵ـ دا ځکه چې د ذکرو شوو خلکو په زړونو کښې منافقت دومره کلک او قوي دی چې د یو خیرخواه او ناصح خبره هم ورباندې تاثیر نه کوي بلکې کله چې ورته وویل شي چې د الله ﷻ څخه ودار شه او د دغو فسادونو څخه لاس واخله چې په کار دې اچولې دي او لکه څنګه چې په خوله باندې خان متقي معرفي کوې دغسې په عمل کښې هم خان متقي جوړ کړه؛ نو په دغه وخت کښې ورباندې تکبر او د جاهلیت ریل حمله کوي په خپل اقتدار باندې غره کېږي گومان کوي چې نور چل ته حاجت نشته مېږ مې قوي شو څوک مې مخې ته نه شي ودرېدلی، نو د قولي تقوی څخه تېرېږي او په فسادونو باندې لا کلکېږي او د خولې څخه یې داسې خبرې اوځي چې د پخوانیو خبرو سره بالکل ضدیت لري، د خولې تقوی هم د لاسه ورکوي او ظاهرًا او باطنًا په گناه باندې اصرار کوي.

۶ـ نو د دغسې سرکشانو دپاره د دوزخ اور کفایت کوي، د اور څخه راپه دې خوا د نوموړي د جنایت سره بله جزا سمون نه خوري چې هغه د همېشه دپاره ناکاره ارامگاه ده.

۷ـ بالمقابل د خلکو څخه داسې کسان هم شته چې د هغو په زړونو کښې تقوی ځای نیولی وي او په الهي نور باندې یې زړونه رڼا شوي وي چې شغلې یې په ټولو اندامونو باندې د ورایه ښکاري، دوی نه د خولې تظاهر کوي او نه ورته حاجت لري.

د دوی هر کار د الله ﷻ د رضا دپاره وي او بلکې خپل ځانونه د الله ﷻ د رضا دپاره په الله ﷻ باندې خرڅوي، په سر او مال باندې جهاد کوي، په هر کار کښې یې د الله ﷻ رضا مطلب وي، د خپلې تقوی او دینداری احسان نه د الله ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې اچوي او نه په الله ﷻ باندې.

۸ـ الله ﷻ په خپلو بندگانو باندې مهربان دی چې دغه ډول خلک یې هم پیدا کړي دي که دوی یې نه وی پیدا کړي نو د مفسدانو د فساد د کبله به نه چا عبادت کړی وی او نه به څوک ارام ناست شوي وی، جوماتونه به ټول خراب وی او ځمکه به ټوله په ټانگونو او بمونو سره خاره شوې وی او د الله ﷻ یادونه به چا نه وی کړي.

توضیحات

۱ـ په ﴿فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا﴾ کښې مفسرینو کرامو لاندې دوه احتماله ذکر کړي دي چې:

الف: دا د ﴿يُعْجِبُكَ﴾ پورې تعلق نیسي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د نوموړي منافق خبرې ستا په دنیا کښې خوښېږي چې ... لا نه دي رابرسېره شوي، کله چې د آخرت ورځ

نو د نوموړي د خبرو څخه به هلته ضرور ته هم نفرت وکړې او حقیقت به یې درته څرګند شي.
راڅي نو د نوموړي د خبرو څخه به هلته ضرور ته هم نفرت وکړې او حقیقت به یې درته څرګند شي.

ب. دا د ﴿ قَوْلُهُ ﴾ پورې تعلق نیسي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د نوموړي منافق خبرې تا په تعجب کښې اچوي خو کله چې دنیاوي خبرې کوي او په دنیا کښې د خپل خان دپاره استدلال وراندې کوي او د هرې خبرې دپاره بهانې جوړوي، قسمونه کوي چې زما دا مطلب وه او زما هغه مطلب وه، خو دا کار به دوام ونه کړي ﴿ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ ٱلْقَوْلِ ﴾ [محمد: ۳۰] یعنې: او ضرور به ته دوی د خبرو په ترځ کښې وپېژنې؛ خو د نورو خلکو سره په دغسې بهانو انو سره غټه جګړه کولی شي، امکان لري چې هغوی تېر باسي.

ځینو مفسرینو کرامو یې په همدې تقدیر د معنی حاصل داسې اخستی دی[۱] چې:

په دنیا کښې داسې خلک هم شته چې هغوی د خپل ځان د ښه متقي معرفي کولو دپاره ډېرې په زړه پورې خبرې کوي ته به وایې چې د دوی څخه نور ښه مسلمانان نشته، مګر عمل یې د وینا په خلاف وي سخت بد عمله وي، نو کله چې په همدې باره کښې ورته نصیحت وکړی شي چې مهرباني وکړئ د قول مطابق مو عمل هم اصلاح کړئ نو الله ﷻ شاهد ګرځوي او وایي چې مونږ په زړونو کښې ډېر ښه مسلمانان یو مسلماني خو په زړه کښې ده، زمونږ ظاهر ته مه ګورئ مونږ د هغه چا په څېر نه یو چې په ظاهر کښې تقوادار وي خو په زړه کښې غټ بې دینه وي.

۲ـ مونږ د ځینو ډېرخربیلو څخه همدا خبره اورېدلې ده چې مسلماني خو په زړه کښې ده په ډېره کښې خو نه ده د ډېرې والا غله دي د خلکو د غولونې دپاره یې ډېرې پرېښې دي.

غټ جګړه مار

۳ـ د ﴿ أَلَدُّ ﴾ کلمه د "شَدِيْدُ الْخُصُوْمَةِ" په معنی سره ده. نو کله یې چې ﴿ ٱلْخِصَامِ ﴾ ته اضافت وشو او "الْخِصَام" مصدر واخستل شي نو معنی یې په تجرید باندې بناء کېږي یعنې محض د شدید معنی ورکوي[۲] ځکه چې "خُصُوْمَة" پخپله ذکر دی، او که "الْخِصَام" د "خَصْم" جمعه واخستل شي نو بیا یې د معنی حاصل داسې دی چې: په جګړه مارانو کښې شدید جګړه مار دی[۳].

کله چې واکدار شي

۴ـ که څه هم مونږ د ﴿ تَوَلَّىٰ ﴾ معنی داسې کړې ده چې: کله ستا د مجلس څخه په شنګ شي او د خپل طبیعت سره پرهېنودل شي نو بیا په هیڅ فساد باندې صرفه نه کوي[۴]؛ مګر ځینو مفسرینو کرامو یې داسې تفسیر کړی دی چې: کله واکدار شي او د حکومت واګې په لاس ورشي[۵] نو بیا خپل ټول قوت او توانایي په فساد کښې مصرفوي او د هغه وخت خبرې یې ټولې هېرې وي چې د

(۱) تفسیر السراج ج۲ ص۲۴۷
(۲) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۶۸
(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۸۰
(۴) تفسیر الطبري ج۲ ص۳۱۷
(۵) تفسیر السراج ج۲ ص۲۴۸

اقتدار د لاس ته راوړلو دپاره يې د خلکو غولونې په غرض کولې او په خپله مسلماني باندې به يې قسمونه خوړل چې زما په شان ديندار او متقي به بل پيدا نه شي.

خو مونږ ته دواړه معناګانې سره يو تربله منافي نه ښکاري، بلکې ايت شريف دواړو ته شامل دی او دواړه يې د مفهوم مصداقونه دي.

قرآن کريم او زمونږ زمانه

۵ـ څرنګه چې قرآن کريم د قيامت د ورځې پورې د ټولو خلکو دپاره نازل شوی دی نو په هره زمانه کښې يې د ايتونو مصداقونه په بېلو بېلو بڼو کښې موندل کېږي.

د هرې زمانې وګړي چې قرآن کريم د خپلې زمانې خلکو ته متوجه کړي نو داسې ورته ښکاري چې صرف د همدې زمانې د خلکو دپاره نازل شوی دی او هغه پنځه خاصيتونه کوم چې په دې مقام کښې د منافق او رياکار دپاره بيان شوي دي هغه هرڅوک په خپله زمانه کښې په څينو اشخاصو او يا په څينو ډلو کښې ګوري، ته به وايې چې همدا يې شان نزول دی.

نو په همدې بنياد کله چې مونږ د لوستل شوو ايتونو په چوکاټ کښې د خپلې زمانې خلک واچوو نو داسې راته ښکاري چې همدا زمونږ حالت پکښې منعکس کړی شوی دی. لاندې يو مثال ته لږ څه متوجه شئ چې ذکر شوې دواړه ډلې پکښې توضيح شوې دي:

الف: په افغانستان کښې د کمونستانو د يوې ډلې اساس د امان الله خان په زمانه کښې اېښودل شوی وه، او دا په هغه وخت کښې چې کله بخارا د کافرانو په سره استعمار کښې ولوېده او نوموړي پاچا د روسانو سره په پټمان کښې داسې معاهده لاسليک کړه چې دلته به يوه روس مشربه ډله فعاليت کوي او مخه به يې نه نيوله کېږي.

ب: دغې ډلې د ظاهر شاه په وخت کښې ښه وده وکړه او د محمد داود خان په وخت کښې يې د يوې کودتا په ذريعه د حکومت واګې ونيولې.

ج: دوی به په هر وخت، هر ځای، هره ټولنه، هره تعليم ګاه، هره عسکري قشله او بالآخره په هره کوڅه او هر دوکان کښې خلکو ته د کور کالي ډوډۍ وعدې ورکولې، دوی به د ټولو ناکاميو او احتياجاتو پوره کېدل د کمونيزم پورې تړل، دوی به ويلې چې که په افغانستان کښې دغه مسلک عملي شي نو د ټولو ظلمونو لمن به ټوله شي او هرڅوک به په خپل کور کښې پوره شي.

د: د همدغو موخو دپاره يې د ورځپاڼو څخه کار واخست د راډيو خوروونې يې ورته استخدام کړې او هم يې تلويزونونه په همدې لاره کښې په کار واچول، د وخت حکومتونو يې مخه ونه نيوله بلکې همکاري يې ورسره وکړه.

لنډه دا چې په زرګونو لاپې شاپې به يې وهلې او په سوګندونو باندې به يې خانونه مسلمانان معرفي کول چې مونږ د دې مظلوم ملت خير غواړو او اقتدار او د حکومت واګې لاس ته نه راوړو.

ه: تردې چې څينې خلک به يې په خپلو خبرو باندې وغولول او د دوی خبرو ته چې د دنيا په باره کښې به يې کولې په تعجب شوه.

د: مګر کله چې همدغه ډله خپل اصلي مرام ته ورسېدله او د حکومت واګې يې د روسيانو په همکارۍ ترلاسه کړې، او په کراره-کراره يې روسيانو نظامي ملاتړ هم وکړ، نو بيا يې هغه کارونه وکړه چې قرآن کريم ورته اشاره کړې ده، مثلاً:

اول: په ټول افغانستان باندې يې د بمونو او راکټونو باران جوړ کړ چې آبادې ټولې رنګې شوې، باغونه سرچپه شوه، ميوه دارې ونې د ښخه راووتلې، کاريزونه وچ شوه، ځنګلونو اور واخست او داسې نور.

دوهم: په لکونو خلک يې شهيدان کړه، په مليونونو يې د وطن پرېښودلو ته مجبور کړه، په زرونو ماشومان د ګرمۍ او تودوخې څخه او په زورونو د يخنۍ څخه په هلاکت ورسېده.

خلکو ته يې د کور په ځای ګور ورکړ او د کاليو په بدل کښې ورته د کفن تحفې وراندې کړې او د ډوډۍ وعده يې ورته په ګوليو پوره کړه، تردې چې کيمياوي وسلې يې استعمال کړې او ډله ئيزې او عام وژنې يې وکړې.

ز: خو د الله ﷻ فضل او کرم دی په مقابل کښې يې يوه مبارزه مجاهده ډله راپاڅېدله چې په هره مرحله کښې يې د دوی مقابله وکړه او لا لګيا دي مقابله يې کوي دوی خپل ځانونه په الله ﷻ باندې خرځ کړي دي صرف او صرف د الله ﷻ رضا غواړي تقريباً پنځلس لکه شهيدان شوه، د ګوډو او ړوندو خو شمار نشته، په هر ځای کښې چې په څو نفرو باندې د سرې سترګې ولګېږي نو ضرور به پکښې ګوډ، ړوند، شوټ، او يا هغه څوک وګوري چې په بدن کښې به يې د ټوپونو چرې او پرچې موجودې وي.

دومره ماشومان يتيمان شوه چې د شمار لاندې نه راځي کله چې سړی يو دار الأيتام (د يتيمانو ښوونځي) ته ورشي او د دوی د پلرونو کيفيت راپه زړه کړي نو د سترګو اوښکې نه شي ټينګولی، د کونډو ښځو -چې په ځوانۍ کښې کونډې شوې- او د بورو مورګانو خو حساب نشته.

ح: مګر د دې ټولو تکاليفو سره سره نوموړی مجاهد ټولګی ورځ په ورځ په خپل عزم باندې کلکېږي او سستي پکښې نه ليدله کېږي د نړيوالو دسيسو مقابله کوي او په دې روحيه باندې خپل اولادونه روزي چې د دوی د شهادت څخه وروسته يې په ځای ودرېږي.

که بالفرض دغه ټولګی الله ﷻ د کمونستانو په مقابله کښې نه وی راپورته کړی او د جهاد توفيق يې نه وی ورکړی نو د افغانستان څخه به بخارا جوړه شوې وی او د څو کالو په اوږدو کښې به چا په جومات کښې اذان نه وی اورېدلی، الله ﷻ رښتيا وايي: ﴿وَلَوۡلَا دَفۡعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعۡضَهُم بِبَعۡضٖ لَّفَسَدَتِ ٱلۡأَرۡضُ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ ذُو فَضۡلٍ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ﴾ [البقرة: ۲۵۱] يعني: که چېرې الله ﷻ په خلکو کښې د ځينو مخه په ځينو نورو باندې نه وی نيولې نو ځمکه به ټوله فاسده شوې وی مګر الله ﷻ په عالمونو باندې د لوی فضل خاوند دی چې د مفسدانو مخه په مصلحينو مجاهدينو باندې نيسي. والحمد الله ﷻ على ذلك.

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (٢٠٨) فَإِن زَلَلْتُم مِّن بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٢٠٩) هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (٢١٠) ﴾

[٢٠٨] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو ټول په ټول اسلام کښې ورداخل شئ او د شیطان د قدمونو متابعت مه کوئ. بې شکه هغه (شیطان) ستاسو دپاره ښکاره دښمن دی.

[٢٠٩] او که تاسو وښویږئ (د شیطان متابعت وکړئ) د هغه څخه وروسته چې تاسو ته واضحه دلایل درغله نو پوه شئ چې الله ﷻ عزیز دی (د ارادې مخه یې څوک نه شي نیولی) او د حکمت والا دی (هیڅ کار یې عبث نه دی؛ نو ضرور به مو معذب کړي).

[٢١٠] ایا دوی د دې څخه په غیر بل شي ته معطل دي چې الله ﷻ دوی ته (په مناسب شان سره) د سپینو وریځو په تورتو کښې راشي او ملائک (هم راشي) او کار فیصله شي (دوی فقط همدغه وخت ته تال دي) او خاص الله ﷻ ته به ټول کارونه ورتاو کړی شي (د تېښتې لار ترې نشته).

ارتباط او د مطلب خلاصه

١ـ په وړاندې ایتونو کښې د دوه خبرو بحث تېر شوی وه. یوه دا چې ځینې خلک د اسلام په ټولو احکامو کښې نه داخلیږي بلکې د اسلام د احکامو څخه هغه عملي کوي کوم چې دوی ته په ګټه بنکاري او بس. همدغه ډله خلک د نورو مسلمانانو سره نه متفق کېږي بلکې دوی د عمومي مسلمانانو برخلاف د الله ﷻ د غضب په طرف باندې تاند وهي.

بله دا چې ځینې خلک صرف د الله ﷻ رضا غواړي او همېشه د عامو خلکو په ګټه کار کوي.

نو الله ﷻ په راتلونکو ایتونو کښې د یو طرفه د خپلې رضا د حاصلولو طریقه بیانوي چې په ټول اسلام کښې داخلیدل یې طریقه ده او د بله پلوه د ایمان ټول مدعیان دعوتوي چې د الله ﷻ رضا وګټئ او د تفرق او تشتت څخه لاس واخلئ.

٢ـ یعنې: ای مؤمنانو! تاسو باید د خپل ایمان د غوښتنې په اساس خپل ځانونه عیار کړئ باید د اسلام په ټولو احکامو کښې ورننوځئ ترڅو ټول په اسلام کښې پټ شئ او د ژوند یوه برخه مو هم د اسلام څخه لوځه پاتې نه شي، برسېره په دې دغه کار باید ټول مؤمنان وکړي، هسې نه چې ځینې مؤمنان د نورو څخه مخالفت وکړي او په ځانو باندې ټول اسلام عملي نه کړي او په ځینو باندې یې اکتفاء وکړي، چې په نتیجه کښې د هغوی سره همېشه په جنګ او جدل کښې وي او همېشه یې ورسره د پو غپ او خلاف او شقاق وي.

هو! که څوک په اسلام کښې په پوره معنی ورننوتلی وي نو هغه دې همدې وضعې ته دوام
ورکړي او مخ په شا دې ترې نه ګرځي.

۳_ ای مؤمنانو! که چېرې تاسو د اسلام هر یو حکم پرېږدئ نو په دې پوه شئ چې هغه د شیطان
یوه باطله لاره ده چې تاسو ته یې ښودانه کوي او تاسو ورباندې روانوي.

او دا خکه چې په دنیا کښې درېم طرف نشته فقط او فقط همدا دوه طرفه دي چې یو د الله ﷻ
طرف دی او بل د شیطان طرف، که تاسو د الله ﷻ لاره پرېږدئ نو په هره لاره چې لاړ شئ هغه به د
شیطان لاره وي.

نو د شیطان د لارو او قدمونو متابعت مه کوئ بې شکه هغه ستاسو علني او ښکاره دښمن دی
چې آن د آدم ؑ څخه راپه دې خوا یې درسره دښمني پیل کړې ده او یو خل یې عملاً هم د دښمنۍ
اظهار وکړ او ستاسو د مور او پلار (آدم ؑ حواء ؓ) څخه یې د جنت جامې ووېستلې. نو هغه
هیڅکله نه غواړي چې تاسو د جنت په لباس باندې پټ شئ.

۴_ نو د هغه چا څخه به بل ساده سړی څوک وي چې د خپل پاخه تجربه شوي دښمن خبره مني
او د خپل دوست خبره د پښو لاندې کوي؟.

نو که چېرې تاسو وښوېدلئ او د شیطان خبره مو ومنله البته د هغه څخه وروسته چې تاسو ته د
الله ﷻ د پلوه واضحه دلایل درغلي دي چې په هغو باندې تاسو کولی شئ چې رحماني لار (اسلام)
او شیطاني لارې وپېژنئ او د هغو د دلایلو په رڼا کښې ژوند وکړئ؛ نو پوه شئ چې الله ﷻ عزیز دی
د ارادې مخه یې څوک نه شي نیولی او حکیم دی چې هر یو کار یې بې حکمته نه دی. نو نه مو د
الله ﷻ د عذاب څخه څوک خلاصولی شي او نه عذاب درکول څه بې ځایه او بې حکمته خبره ده.

۵_ نو ای پیغمبره! چې څوک واضحه دلایلو ته څه التفات نه کوي او د شیطان په لکۍ پورې
کلک نښتي وي دوی بل هیڅ شي ته انتظار او معطل نه دي فقط همدې ته منتظر دي چې د الله ﷻ
عذاب ورته د سپینې وریځو په ټوټو کښې راشي (دوی خیال کوي چې په دې کښې د الله ﷻ رحمت
دی او په هغو کښې یې عذاب وي) او ملائک هم ورځخه چارچاپېره صفونه صفونه ودرېږي او کار
فیصله شي (قیامت قائم شي) او دا ځکه چې الله ﷻ ته ټول کارونه رجوع کوي د یوې ذرې په اندازه
شی به هم ښه وي او که بد، د الله ﷻ د فیصلې او حکم څخه بېرون پاتې نه شي.

یا په بل عبارت: دوی چې دغسې پخو دلایلو ته غوږونه نه ږدي او باور پرې نه کوي او نه د
الله ﷻ د عذاب څخه ډارېږي، نو په هغه وخت کښې به یې باور راشي او هم به ترې وډار شي چې په
خپلو سترګو باندې عذاب وګوري، خو د هغه وخت ډار او باور کول به دوی ته هیڅ ګټه ونه رسوي.

توضیحات

۱_ د "سلم" کلمه په دوه معناوو باندې استعمالېږي چې یوه معنی یې صلحه ده او بله معنی یې
اسلام دی. که څه هم د عبد الله بن عباس ؓ څخه روایت دی چې دلته د اسلام په معنی سره

ده[۱] او ځینو مفسرینو کرامو یې همدا معنی دلته ډېره بهتره ګڼلې ده[۲]، مګر مونږ ته داسې ښکاري چې اصلاً د "سلم" کلمه د انقیاد او غاړه ایښودلو په معنی سره ده څو ځرنګه چې اسلام او صلحه دواړه په انقیاد باندې مشتمل دي نو ځکه یې په دواړو باندې اطلاق کېږي.

نو ښه دا ده چې دلته یې همدغه عامه معنی واخستله شي ترڅو دواړو ته شامله شي. نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: په انقیاد کښې داخل شئ، مه د اسلام په احکامو کښې تبعیض واقع کوئ چې ځینې منئ او ځینې نه منئ او مه تفرق او تشتت کوئ چې همېشه د خپلو وروڼو سره لاس او ګریوان یاست. دغه دواړه مطلبونه په متعددو ایتونو کښې په صراحت سره ذکر شوي دي چې د ټولو ذکر کول د اوږدوالي د کبله پرېښودل شو.

سوال جواب

۲ ـ که څوک وایي چې: ذکر شوې دواړه معناګانې څو په یو ځل باندې نه شي مراد کېدلی ځکه چې که "سلم" د اسلام په معنی سره واخستل شي نو ﴿ كَآفَّةً ﴾ به د ﴿ فِي ٱلسِّلۡمِ ﴾ څخه حال واقع شي. او که د صلحې معنی یې مراده کړی شي نو ﴿ كَآفَّةً ﴾ د ﴿ ٱدۡخُلُواْ ﴾ د ضمیر څخه حال ګرځي. نو ځرنګه چې په یو وار باندې دوه شیان ذو الحال نه واقع کېږي نو دواړه معناګانې هم په یو ځل باندې نه شي مرادېدلی.

مونږ وایو چې: ذو الحال کله متعدد هم راتلای شي[۳]، نو دلته د ﴿ كَآفَّةً ﴾ کلمه د دواړو څخه حال واقع شوې ده. یعنې ای مومنانو تاسو ټول د اسلام په ټولو احکامو کښې ورداخل شئ.

پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ کښې خو ایماندارانو ته خطاب دی، نو ځرنګه چې ایمان او اسلام سره متحد دي نو معنی یې داسې راووخي چې: ای ایماندارانو! تاسو په ایمان کښې داخل شئ. او دا خو د حاصل شوي شي غوښتل دي.

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې ټولو د ایمان دعوه کوونکو ته خطاب دی چې د هر یوه څخه د همغه د حال سره مطابق غوښتنه هم کېږي[۴]. د مثال په توګه:

الف. ای اهل الکتابو چې په پخوانیو کتابونو باندې مو ایمان راوړی دی! په ټول اسلام کښې شامل شئ او فعلاً د پخوانیو کتابونو متابعت بالکل پرېږدئ.

ب. ای هغو کسانو چې محض د خولې ایمان مو راوړی دی! په اسلام کښې عقیدةً هم داخل شئ او په زړونو کښې یې هم قبول کړئ.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۳ ص۲۲
(۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۳۲۵، تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۴۸
(۳) البحر المحیط ج۲ ص۱۲۱
(۴) تفسیر الطبري ج۲ ص۳۲۵

ج: ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! خو ځینې احکام یې عملي کوي او ځینې یې نه عملي کوي، تبعیض مه کوئ او ټول عملي کړئ.

د: ای مؤمنانو چې عقیدةً او عملاً د ایمان په مقتضی باندې روان یاست! همدې کار ته دوام ورکړئ. لکه چې فرمایي: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ءَامِنُواْ ﴾ [النساء: ۱۳۶] یعني: ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! خپل ایمان ته ادامه ورکړئ.

"بَیِّنَات" د څه شي څخه عبارت دي؟

۴ـ "بینات" د "بَیِّنَة" جمعه ده، او "بَیِّنَة" واضحه دلیل ته وایي برابره خبره ده چې عقلي دلیل وي که سمعي او که حسي[۱]. نو بناء په دې دغه کلمه ﴿ ٱلْبَيِّنَٰتُ ﴾ نبي کریم ﷺ، قرآن کریم، ټول معجزات، عقل او هغو ټولو موجوداتو ته شاملېږي چې د الله ﷻ په موجودیت او وحدانیت باندې دلالت کوي[۲].

ایا د اتیان نسبت الله ﷻ ته صحت لري؟

۵ـ که څه هم د دغه سوال مشابه سوالونو جوابونه څه ناڅه د [البقرة:۱۵] ایت لاندې تېر شوي دي او که د الله ﷻ رضا وي د "آلِ عِمْرَان" سورت د اولو ایتونو په بحث کښې به هم راشي، خو په دې مقام کښې همدومره لیکو چې: هو، د اتیان نسبت الله ﷻ ته څکه صحت لري چې الله ﷻ خپل ځان ته پخپله نسبت کړی دی او دی ﷻ په هر شي باندې ډېر ښه پوهېږي.

یادونه

۶ـ نوموړی سوال او دغسې نور سوالونه د دې څخه منشا نیسي چې د یوې کلمې معنی په عربي ژبه کښې معلومه وي خو کله چې د همدغې معلومې معنی نسبت الله ﷻ ته وشي سړی پکښې مشوش شي او د تشویش وجه یې دا ده چې ذکر شوې معنی په ممکناتو کښې څه لوازم لري چې د هغو لوازمو نسبتول الله ﷻ ته مشکل وي چې عقل ته نه لوېږي. لکه په همدې مقام کښې چې اتیان په عربي ژبه کښې معلومه معنی لري چې مونږ ترې په پښتو کښې په "راتللو" سره تعبیر کوو، خو د راتللو سره په ممکناتو کښې څه لوازم شتون لري چې الله ﷻ ته د هغو لوازمو په نسبتولو باندې هیڅوک جرئت نه شي کولی.

نو هرڅوک د خپل زړه د تسکین په خاطر یو ډول جواب ته اړ کېږي چې د ټولو جوابونو شمېر تقریبًا لسو ته رسېږي[۳]، مګر مونږ ترې د مثال په ډول باندې لاندې جوابونه رانقلوو:

الف: دلته عبارت په حذف د مضاف سره دی. نو تقدیر به یې داسې شي: "إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمْ أَمْرُ اللهِ" یعنې دوی په بل شي باندې نه قانع کېږي، همدې ته منتظر دي چې د الله ﷻ امر راشي (قیامت

---

[۱] مفردات الراغب ص ۶۷
[۲] التفسیر الکبیر ج۵ ص ۲۳۰
[۳] البحر المحیط ج۲ ص۱۲۴، تفسیر المنار ج۲ ص۲۶۳

قائم شي)، لکه چې په بل ایت کښې په همدې معنی باندې صراحت شوی دی چې: ﴿ أَتَىٰٓ أَمۡرُ ٱللَّهِ فَلَا تَسۡتَعۡجِلُوهُ ﴾ [النحل: ۱] یعنې: د الله ﷻ امر راغی نو چالاکي ورباندې مه کوئ یعنې د قیامت قیام داسې وګڼئ لکه چې راغلی وي ځکه چې په واقع کېدلو کښې یې هیڅ شک شبه نشته، نو په جلتۍ سره یې مه غواړئ.

ب. دلته مفعول محذوف دی. نو تقدیر به یې داسې شي: "إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللهُ بِالْعَذَابِ" یعنې: دوی بل شي ته انتظار نه کوي فقط همدې ته منتظر دي چې الله ﷻ پرې عذاب ورولي او پرې نازل یې کړي، چې په اول سر کښې ورته د سپینې ورېځې په توګو کښې ځرګند شي، دوی ګومان وکړي چې: ﴿ هَٰذَا عَارِضٌ مُّمۡطِرُنَا ﴾ [الأحقاف: ۲۴] یعنې: دا وریځ ده چې په مونږ باندې باران کوي او رحمت راباندې نازلېږي؛ خو ناڅاپه پرې د الله ﷻ عذاب نازل شي او هک پک حیران ودرېږي.

په همدې شکل باندې یو بل ایت شریف هم شته: ﴿ فَأَتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِنۡ حَيۡثُ لَمۡ يَحۡتَسِبُواْۖ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعۡبَ ﴾ [الحشر: ۲] یعنې: نو الله ﷻ دوی ته د داسې ځای ځخه (په رعب سره) ورننګ وکړ چې د دوی ګومان هم نه وه او د دوی په زړونو کښې یې رعب واچاوه.

د دې ایت دوهمه برخه دلالت کوي چې په اوله برخه کښې د "أتى" دپاره مفعول "رُعْب" دی.

ج: دلته د إتیان نسبت الله ﷻ خپل ځان ته کړی دی، مونږ یې هم ورته کوو اما د إتیان لوازم ورته نه ثابتوو بلکې د هغو علم الله ﷻ ته سپارو او وایو چې لکه ځنګه چې د الله ﷻ نور صفات د بندګانو په شان نه دي، بلا کیفه دي، همدارنګه یې باید د "إتیان" په صفت کښې هم کیف او ځنګه ونه ویل شي او نه ورته حاجت شته[1].

د همدې قبیلې ځخه د الله ﷻ دیدار دی (الله ﷻ مو دې په نصیب کړي) چې د بندګانو د دیدار او لیدنې په شان نه دی. ځینو خلکو چې د الله ﷻ دیدار د ممکناتو په لیدنه باندې قیاس کړی دی نو د ممکناتو لوازمو یې سترګې نیولې دي او اصلاً د الله ﷻ د دیدار ځخه یې انکار کړی دی.

مونږ ته همدا درېم جواب ښه ښکاري او دا ځکه چې د بنده معلومات ډېر محدود او ناچیزه دي نو باید چې د آخرت د امورو دپاره معیار ونه ګرځول شي او باید وویل شي چې: "كَمَا يَلِيقُ بِشَانِهِ" یعنې: ځنګه چې ورسره مناسب وي.

مګر د عوامو د پوهولو د کبله، ترڅو د هغوی فکر مشوش نه شي، اولنې دواړه جوابونه هم بد نه دي ځکه مو په خلاصه مطلب کښې غوره کړي دي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې: په ذکر شوي ایت شریف کښې کومه یوه ورخ مراده ده چې د کافرانو عقل به سرته راشي او پوه به شي چې د پیغمبر ﷺ تولې ویناوې په حقه وې؟

(۱) روح المعاني ج ۲ ص ۹۸

مونږ وایو چې: ظاهره دا ده چې دغه بد حالت به په دوی باندې د قیامت په ورځ باندې راځي لکه چې د ﴿ وَقُضِيَ ٱلْأَمْرُ ﴾ کلمه هم همدې ته اشاره کوي او په بل ایت کښې هم همدا مضمون د قیامت د ورځې په باره کښې بیان شوی دی لکه چې فرمایي ﴿ وَيَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلسَّمَآءُ بِٱلْغَمَٰمِ وَنُزِّلَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ تَنزِيلًا ﴾ [الفرقان: ۲۵] یعني: او داسې ورځ وریاده کړه چې اسمان د سپینو وریځو سره ټوټې ټوټې شي او ملائک رابنکته کړی شي رابنکته کول.

امکان لري چې سپینې وریځې د هغو لوخړو څخه عبارت وي چې د دنیا د ورانیدلو سره راپورته شي او درز او دروز جوړ شي[1].

مګر دا هم لرې نه ده چې د ځنکدن وخت مراد شي څکه چې په هغه وخت کښې هم د ملک الموت په شمول نور ملائک رابنکته کېږي او په سترګو باندې د وریځې په شان پردې راخورېږي چې دنیاوي شیان نه شي لیدلی. همدې ته الله ﷻ اشاره کوي او فرمایي چې: ﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِى غَمَرَٰتِ ٱلْمَوْتِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ بَاسِطُوٓا۟ أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوٓا۟ أَنفُسَكُمُ ﴾ [الأنعام: ۹۳] یعني: او که ته هغه وخت وګورې چې ظالمان د مرګ په سختیو کښې وي او ملائکو لاسونه ورغځولي وي چې ارواګانې مو راوباسئ (نو ته به ډېر عجیب حالت وګورې).

﴿ سَلْ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ كَمْ ءَاتَيْنَٰهُم مِّنْ ءَايَةٍۭ بَيِّنَةٍ ۗ وَمَن يُبَدِّلْ نِعْمَةَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿٢١١﴾ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۘ وَٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ فَوْقَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۗ وَٱللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾ ﴾

[۲۱۱] د بني اسرائیلو څخه پوښتنه وکړه چې د واضحه معجزو څخه مو څومره ډېرې ورکړې وې. او هر څوک چې د الله ﷻ نعمت د هغه څخه وروسته تبدیل کړي (شکریه یې ونه کړي) چې هغه ته راشي، نو بې شکه الله ﷻ چې دی عقاب (عذاب) یې ډېر سخت دی.

[۲۱۲] هغو کسانو ته چې کافر شوي دي نږدې ژوند ښائسته کړی شوی دی، او دوی په هغو کسانو باندې چې ایمان یې راوړی دی ملنډې وهي، او هغه کسان چې تقوی لري په هغوی باندې به د قیامت په ورځ دپاسه وي. او الله ﷻ روزي ورکوي هر چا ته یې چې اراده وشي بې د حساب څخه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ د وړاندې ایتونو څخه معلومېده چې ځینې خلک د معجزاتو د ورتګ څخه وروسته هم د حقې لارې څخه بې لارې کېږي، ته به وایي چې داسې معجزاتو ته منتظر دي چې په ایمان راوړلو باندې یې مجبور کړي لکه د قیامت راتلل او یا په خپلو سترګو باندې د ملائکو لیدل.

[1] تفسیر المنار ج۲ ص۲۶۴

نو په دې ایتونو کښې الله ﷻ فرمایي چې د حقې لارې څخه د انحراف وجه د معجزاتو کمبود نه شي جوړېدلی ځکه چې معجزات خو ښه پرېمانه ورکړی شوي دي. بلکې اصلي وجه یې د دنیا مینه او محبت دی، چې په لاندې ډول خلاصه کېدلی شي:

۲ـ یعني: ای پیغمبره! د بني اسرائیلو څخه پوښتنه وکړه چې هغوی ته مو څومره ډېرې معجزې ورکړې وې ترڅو یې دوی درته پخپله شرحه کړي او پخپله پرې اقرار وکړي که څه هم پوښتنې ته ستا اړتیا نشته. ځکه چې هغه خو الله ﷻ تاته هو بهو بیان کړي دي. لکه د فرعون څخه په معجزانه توګه نجات، د مَن او سَلوی نزول، د تیرې څخه د اوبو بهېدل او داسې نور.

۳ـ مګر کله چې هغوی ته دنیا ښه ښکارېده او د هر شي څخه ورسره د دنیا محبت ډېر وه نو په هغو ټولو معجزاتو باندې دوی هدایت لاس ته رانه ووړ او د الله ﷻ نعمتونه او معجزات یې (چې د هدایت دپاره ډېر ښه ذرائع وه) په ناشکرۍ سره تبدیل کړه.

دا کار یې په بې فکرۍ سره ونه کړ او نه پکښې سهوه شوه بلکې قصداً او عمداً یې نوموړي کار ته ملاوې وتړلې.

۴ـ نو الله ﷻ ترې په دنیا کښې خپله لویه پېرزوینه واخستله او د دائمي ذلت سره یې دوچار کړه او په آخرت کښې به د سخت عاقبت سره مخامخ شي ځکه چې د الله ﷻ عذاب ډېر سخت دی.

هرڅوک چې د الله ﷻ نعمتونه په ناشکرۍ سره استقبالوي، په دنیا او آخرت کښې دې د الله ﷻ غضب ته منتظر اوسي، دا د الله ﷻ قانون دی په دې کښې بدلون نشته.

۵ـ اوس نو واضحه شوه چې د انحراف وجه د معجزاتو کمبود نه دی بلکې وجه یې دا ده چې دوی ته دنیا ښائسته ښکاره کړی شوې وه بلکې ټولو کافرانو ته په هره زمانه کښې چې وي دغه حقیر نژدې ژوند ښه ښکاري. د همدې کبله په مؤمنانو باندې ملندې وهي او ورپورې خاندي چې اُخروي ژوند ورته ښه ښکاري او د همغه دپاره کار کوي.

۶ـ خو ټول کافران دې پوه شي چې د قیامت په ورځ به ورباندې مؤمنان متقیان ـچې نېک عملونه یې کړي وي ـ د پاسه وي او بالمقابل به پرې مسخرې کوي.

کافران په دې خیال کښې خطا شوي دي چې د عزت ټول دارمدار دنیا ده، بلکې د الله ﷻ چې هر چا ته اراده وشي (مؤمن وي او که کافر) په هغه باندې زیاته پېرزوینه کوي او خپل نعمتونه ورباندې پراخوي.

بالمقابل په ځینو باندې تنګي هم راولي، څه یې چې خوښه وي هغه کوي، نه ترې څوک پوښتنه کولی شي چې ولې دې داسې وکړه او نه یې څوک د ارادې مخه نیولی شي.

توضیحات

۱ـ بني اسرائیلو ته لکه چې د موسی ﷺ په لاس باندې بې شمېره معجزې ورکړی شوې دي همدارنګه د نبي کریم ﷺ معجزې هم د دوی ... وي.

مضمون په دې د هغوی په کتابونو کښې چې د آخر الزمان پیغمبر ﷺ صفات بیان شوي وو او هغه صفات ټول په نبي کریم ﷺ کښې موجود شوه تر دې چې دوی ته یې په مطابقت کښې هیڅ شک او شبه پاتې نه شوه، دا هم د یوه لوی معجزه وه مګر دوی ورته منقاد نه شوه

د نعمت تبدیل څه ته وایي؟

۲ـ څرنګه چې معجزات او خوارق د هدایت اسباب دي خو څوک چې ترې استفاده ونه کړي او د ضلالت څخه ورباندې خپل ځان ته نجات ورنه کړي بلکې ګمراهي یې ورباندې لا اضافه شي نو دغه کار داسې ګڼل کېږي لکه چې دغو لویو نعمتونو ته یې تغییر ورکړی وي او هغه یې تبدیل کړي وي ځکه چې معکوسه نتیجه یې ترې پورته کړې ده.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: د نعمت تبدیل خو په هغه وخت کښې صورت مونډلی شي چې تبدیلوونکي ته راشي او د ده د اختیار لاندې شي نو په دې کښې څه حکمت دی چې په همدې قید باندې یې صراحت وکړ چې: ﴿ مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَتۡهُ ﴾؟

مونږ وایو: د دې دپاره دغه قید په واضحه ډول سره ذکر کړی شو ترڅو معلومه شي چې د نعمت په استولو کښې هدایت مطلب دی او د همدې مطلب دپاره استول کېږي کله چې تبدیلوونکی هم په همدې مطلب باندې پوه وي خو سره د دې یې په قصد او عناد سره د ضلالت ذریعه ګرځوي نو د هغه په زیات لجاجت باندې دلالت کوي[1].

مزین دلته څوک دی؟

۴ـ په یاد ولرئ چې د فعل نسبت لکه څنګه چې حقیقي کوونکي ته کېږي، همدارنګه کله-کله سبب ته هم تحقق مومي[2]. مثلاً الله ﷻ د موت (مړه کولو) نسبت خپل ځان ته هم کړی دی لکه چې فرمايي: ﴿ ٱللَّهُ يَتَوَفَّى ٱلۡأَنفُسَ ﴾ [الزمر: ۴۲] یعني: الله ﷻ ارواګانې پوره قبضوي. او ملک الموت ته یې هم کړی دی لکه چې فرمايي: ﴿ قُلۡ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلۡمَوۡتِ ٱلَّذِي وُكِّلَ بِكُمۡ ﴾ [السجدة: ۱۱] یعني: ورته ووایه چې هغه ملک الموت به مو ارواګانې واخلي چې درباندې مقرر کړی شوی دی.

د همدې قبیلې څخه تزیین (ښائسته کول) هم دي چې حقیقةً یې الله ﷻ ته نسبت کېږي او د سببیت په اعتبار سره یې شیطان ته هم نسبت شوی، لاندې دوه ایتونه ولولئ:

الف: ﴿ كَذَٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمۡ ﴾ [الأنعام: ۱۰۸] یعني: همدارنګه مو هر امت ته خپل عملونه ښائسته کړي دي.

[1] روح المعاني ج۲ ص۱۰۰
[2] تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۸۴

ب: ﴿ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ ﴾ [العنكبوت: ۳۸] يعنې: او دوی لره شيطان عملونه ښائسته كړي دي.

هو! په دې مقام كښې مجهوله صيغه استعماله شوې ده ترڅو دواړو ډلونو ته ورشامل شي، نو معنى به يې داسې شي چې كافرانو ته بد عملونه ښه ښكاري كه هرڅومره معجزات او دلايل ورته وويل شي لاس ترې نه اخلي. دا ځكه چې حقيقتًا خو ورته الله ﷻ ښائسته كړي دي.مگر شيطان يې هم په دعوت باندې څه صرفه نه ده كړې.

سوال جواب

۵_ كه څوک وايي چې كله بد عملونه او بد اعتقادات كافرانو ته د الله ﷻ د پلوه ښائسته كړى شوه نو په نيونه كښې يې څه حكمت دى چې په دوزخ كښې جزا وركوي؟

مونږ وايو چې: دغه سوال جواب د [البقرة:۷] ايت لاندې د ختم په باره كښې مشرح ليكلي شوي دي، هيله ده چې اعتراض كوونكي يو ځل هلته مراجعه وكړي.

د دنيا د غوره كولو نتيجه

۶_ څرنگه چې د دنيا مينه او محبت د هرې گناه سر دى نو د همدې كبله:

الف: ابو جهل او د ده امثالو په فقيرانو مؤمنانو باندې خندل او ملنډې به يې پرې وهلې چې صهيب ﷺ، بلال ﷺ، خباب ﷺ او نور غواړي چې په اسلام باندې به په گېډه ماړه شي.

ب: د يهودو رئيسانو به هم وريورې تمسنگې ويشتلې چې محمد ﷺ ته گوري په دغو وږو او تږو باندې غواړي چې خان امارت ته ورسوي؟، د دغو څو معدودو كمزورو خلكو څخه به څه جوړ شي او دوى به د كوم درد دوا شي؟، دوى خپلو گېډو ته حيران دي دوى به د مړو او شتمنو خلكو مقابلې څنگه وكړى شي.؟.

ج: د منافقانو خو د خندنيو څخه په غير بل كار نه وه همېشه به عبد الله بن أُبي (رئيس المنافقين) او نورو انډيوالانو يې په مؤمنانو پورې مسخرې كولې[1].

د: خو الله ﷻ همدغو مستضعفو مؤمنانو ته غلبه وركړه او د سوناگانو كبر او غرور يې مات كړ چې مكه معظمه يې فتحه كړه، د مدينې منورې د يهودو ځمكه او دارايي يې غنيمت كړه او د منافقانو منافقت يې رسوا كړ.

دا وه هغه فوقيت او برلاسي چې الله ﷻ په دنيا كښې ورپه برخه كړه.

ه: اما په آخرت كښې به هم په هغوى باندې زيات اوچت او لوړ وي چې دوى به په جنتونو كښې وي او هغوى به د دوزخ په اور كښې كړېږي او حتى منافقان خو به د دوزخ په تيټه پايه كښې وي.

و: برسېره په دې، په هغې ورځ باندې به د مؤمنانو خندا او مسخرې په كافرانو باندې د هغوى د

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۱۸۵

دنیاوي مسخرو څخه زیاتي وي. ځکه چي د کافرانو خندا خو فقط په دنیا کښي وه او خنده شوه مګر د مومنانو خندا به په هغوی پوري دايمي وي او نه به ختمیږي. الله ﷻ فرمایي: ﴿ فَٱلْيَوْمَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنَ ٱلْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴾ [المطففین ۳۴] یعني: نو نن ورځ (د قیامت په ورځ) به هغه کسان چي ایمان یې راوړی دی په کافرانو باندي خاندي

د ایت شریف مصداق

۷_ کله چي په افغانستان کښي مجاهدینو جهاد پیل کړ همدغه خندل او مسخري به وریوري روسانو کولي چي دغه کمزوري مسلمانان به څنګه زمونږ د قوت مقابله وکړي؟ او څنګه به مو وتلو ته مجبور کړي؟ دوی محض خپل خانونه وژني، د خان وژلو څخه په غیر د دوی څه د لاسه کېږي؟.

مګر کله چي مجاهدینو ماتي ورکړه او په ژړا باندي یې د افغانستان څخه وشړل نو په هغه وخت کښي وریوري بیا مجاهدینو خندل او بالمقابل یې وریوري مسخري کولي چي هغه غرور او تکبر مو څه شو چي ټوله دنیا مو په ډار کښي اچولي وه؟ د مجاهدینو د لاسه نن ولي په سرو سترګو ژاړئ؟.

الله ﷻ ته امید لرو چي همدغه فوقیت به د قیامت په ورځ هم مجاهدینو ته وربښزو کړي.

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چي: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ ﴾ خو د ﴿ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ څخه عبارت دی چي لږ څه مخکښي ذکر دی، نو نظر عربي قواعدو ته باید چي په ضمیر سره ذکر شوی وی چي: "وَهُمْ فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"؟

مونږ وايو _والله ﷻ أعلم_: د دې دپاره په ضمیر سره ذکر نه شو ترڅو د فوقیت په دلیل باندي هم صراحت وکړی شي، چي تقوی ده.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۹_ که څوک وايي چي: د فوقیت دلیل خو ایمان دی نو په کار وه چي: "وَالَّذِينَ آمَنُوا فَوْقَهُمْ" ویل شوي وی؟

مونږ وایو چي: د دې دپاره یې د "آمَنُوا" په عوض ﴿ ٱتَّقَوْا۟ ﴾ ذکر کړ ترڅو اشاره وکړي چي نېک اعمال هم په فوقیت کښي برخه لري او دا ځکه چي د تقوی اطلاق په عقایدو او اعمالو دواړو باندي کېږي. نو د معنی حاصل یې داسي راوځي چي: هغه کسان به په کافرانو باندي د قیامت په ورځ د پاسه وي چي هغوی ایمان راوړی وي او نېک عملونه یې کړي وي. لکه چي په همدې مضمون باندي په قرآن کریم کښي زښت ډېر ایتونه نور هم شته.

بغیر حساب څه معنی؟

۱۰_ که څه هم هر شی د الله ﷻ په نزد باندي په حساب سره دی او هیڅ شی د هغه ﷻ د احاطي څخه وتلی نه دی لکه چي فرمایي: ﴿ وَكُلُّ شَىْءٍ عِندَهُۥ بِمِقْدَارٍ ﴾ [الرعد: ۸] یعني: او هر شی

ده ﷻ په نزد په اندازې سره دی او هیڅ شی بې حسابه نه دی. او فرمایي چې: ﴿ جَزَآءً مِّن رَّبِّكَ عَطَآءً حِسَابًا ﴾ [النبا: ۳۶] یعنې (بې شکه د جنتیانو نعمتونه) ستا د رب ﷻ د پلوه جزاء حساب شوې ده، چې یوه ذره هم بې حسابه نه ده پرېښودله شوې؛ مګر په دې مقام کښې د بغیر حساب د کلمې دپاره مفسرینو کرامو ډېرې معناوې کړې دي[۱]. مثلاً:

الف: د "بغیر حساب" کلمه په محاوراتو کښې د کنایې په توګه د "ډېر" په معنی استعمالیږي لکه چې د معدود (شمارل شوې) کلمه د قلیل او لږ معنی ورکوي.

ب: د "بغیر حساب" معنی دا ده چې د الله ﷻ هر څه پخپله خوښه وي، څوک ورسره حساب نه شي کولی او نه ترې څوک دا پوښتنه کولی شي چې ولې دې لږ ورکړ او یا ولې دې ډېر ورکړ؟[۲].

ج: مګر ډېره ښه معنی یې مونږ ته دا ښکاري چې بغیر حساب په نظر سره انسانانو ته دی، یعنې دوی یې د حساب لاندې نه شي راوستلی که څه هم د الله ﷻ په نزد باندې د حساب څخه نه وي وتلی. لکه چې فرمایي: ﴿ وَإِن تَعُدُّواْ نِعْمَتَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ ﴾ [إبراهیم: ۳۴] یعنې: او که د الله ﷻ نعمتونه وشمارئ د احاطې لاندې به یې رانه شئ وستلی.

﴿ كَانَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَٰحِدَةً فَبَعَثَ ٱللَّهُ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنزَلَ مَعَهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ بِٱلْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ ٱلنَّاسِ فِيمَا ٱخْتَلَفُواْ فِيهِ ۚ وَمَا ٱخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا ٱلَّذِينَ أُوتُوهُ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ ٱلْبَيِّنَـٰتُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ ۖ فَهَدَى ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِمَا ٱخْتَلَفُواْ فِيهِ مِنَ ٱلْحَقِّ بِإِذْنِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾ ﴾

[۲۱۳] خلک ټول یو امت وه (برسېره په دې) الله ﷻ پیغمبران هم ورواستول چې بشارت ورکوونکي او وېروونکي دي او د دوی سره یې کتاب (کتابونه) هم په حقه ورولېږل ترڅو د خلکو په منځکښې په هغو حوادثو کښې فیصلې وکړي چې دوی پکښې اختلاف لري.

او په دغه (استول شوي کتاب) کښې بل هیچا اختلاف ونه کړ مګر هغه خلکو چې هغه ورکړې شوی وه، د هغه څخه (لا) وروسته چې دوی ته (د حق په اړوند) واضحه دلایل ورغله (وررسېده)، نو بله وجه یې نه درلوده صرف، د خپلمنځي بغاوت او عناد په وجه (یې اختلاف پیل کړ).

نو الله ﷻ هغو کسانو ته چې ایمان یې راوړی وه په هغه شي کښې چې دوی پکښې اختلاف کاوه چې حق دی په خپل فضل او توفیق سره هدایت وکړ. او الله ﷻ هر هغه چا ته (چې اراده یې ورنه وشي) سمې لارې ته لارښوونه کوي.

(۱) تفسير المنير ج۳ ص۱۸۶، اللباب في علوم الكتاب ج۳ ص۴۹۹
(۲) تفسير البغوي ج۱ ص۱۸۵

يوه لنډه مقدمه

۱ـ که څه هم په دې ايت شريف کښې مفسرينو کرامو ډېر زيات بحثونه کړي دي که څوک د اردو بياناتو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي[1]، مګر څه چې موږ ته د الله ﷻ په فضل سره ذهن ته راغلي او د وړاندې او ېېرته بحثونو سره ښه سمون خوري هغه دا خبره ده چې په دې ايت شريف کښې هغه موضوع تعقيب شوې ده چې د وړاندې څخه پکښې بحث راروان دی.

۲ـ هغه موضوع دا ده چې په خلکو کښې ځينې داسې شته چې دنيا ورته د هر شي څخه بهتري لري، دلايلو ته غوږ نه ږدي، د اسلام په ټولو احکامو کښې نه ورننوزي، د مسلمانانو سره اتفاق او اتحاد نه کوي، او قدم په قدم د شيطان متابعت کوي او څوک بې چې د دغه بد عادت څخه رامنعه کوي په هغوی پورې خاندي او ملنډې ورباندې وهي. نو امکان لري چې د چا ذهن ته لاندې دوه تشويشونه وررولوېږي:

الف: انسان حارص پيدا کړی شوی دی او د دې سره-سره نفس او شيطان يې هم سمې لارې نيولو ته او د نورو مسلمانانو اتفاق او اتحاد ته نه پرېږدي. نو بې چاره انسان د دغو دوه وو غټو دښمنانو په منځکښې راګېر دی، ايا په دې باندې ملامته ګڼل کېږي چې د قوي دښمنانو په وړاندې ماتې وخوري؟.

ب: کوم شي ته چې قرآن کريم دعوت کوي (چې بايد ټول انسانان په اتفاق سره د اسلام په ټولو احکامو کښې ورننوزي) د يوې عنقا مثال لري چې نه پخوا موندل شوې ده او نه به په راتلونکي کښې وموندله شي، د هر چا په خوله باندې د عنقا مرغه نوم اخستل کېږي مګر تر اوسه پورې يې نه چا ښکه لېدلې ده او نه به يې وګوري؛ همدارنګه نه تر اوسه پورې ټول خلک په اسلام راټول شوي دي او نه به راټول شي، چټي خان سترې کول وربسې په کار نه دي.

نو الله ﷻ د دغو دواړو تشويشونو جوابونو ته په ذکر شوي ايت شريف کښې اشارې کړې دي.

د اول تشويش د جواب خلاصه

۳ـ يعني: که څوک په خير سره وګوري د هدايت اسباب د ضلالت د اسبابو څخه قوي او ډېر دي. لاندې وجوهاتو ته متوجه شئ:

د هدايت اسباب:

الف: ټول خلک يو امت دي، د يوه پلار او يوې مور (آدم ﷺ، حواء رضي الله عنها) څخه خواره شوي دي د نسب په اعتبار سره ټول د يوې ونې ښاخونه دي. که بالفرض يو چا ته امر شوی وي چې د زمري يا بل ښناور سره اتفاق وکړه نو واضحه ده چې هغه به په بې اتفاقۍ کښې معذور ګڼل کېده او وبل به يې چې زما به د هغه سره څنګه اړوند راشي په داسې حال کښې چې خوراک ښاک مو سره

[1] التفسير الکبير ج۶ ص۱۲؛ زاد المسير ج۱ ص۸... البحر المحيط ج۲ ص۱۳۵؛ تفسير المنار ج۲ ص۲۷۷؛ تفسير الطبري ج۲ ص۳۲۲؛ تفسير القرطبي ج۳ ص۳۱؛ تفسير تيسير الرحمن ج۱ ص۷۹؛ اللباب في علوم الکتاب ج۳ ص۵۰۱

بېل دي، په خبرو سره نه پوهېږو او داسې نور

ب: برسېره په دې، په نسبي ارتباط کښې هم ټول انسانان په ازدواجي پړي باندې سره تړلي دي د یوې ښځې په وجه قومونه-قومونه سره په یو بل باندې ترحم او پېرزوینې کوي. که بالفرض انسانان په ازدواجي طریقه باندې نه وی پیدا کړی شوي نو دغه اوسنی مینه او محبت به یې په منځ کښې نه وی او د یوه پتې د بوټو په څېر به د یوه په بل باندې مهرباني او زړه سوی هم نه وی.

الله ﷻ فرمایي چې ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ مِنَ ٱلْمَآءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُۥ نَسَبًا وَصِهْرًا ۗ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴾ [الفرقان: ۵۴] یعنې او الله ﷻ هغه ذات دی چې د اوبو څخه یې بشر پیدا کړ، نو هم یې د نسب او هم یې د خسرګنۍ خاوند وګرځاوه، او ستا رب قدرت درلودونکی دی.

او هم فرمایي چې ﴿ قُل لَّآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَىٰ ﴾ [الشورى: ۲۳] یعنې: ورته ووایه چې زه ستاسو څخه په قرآن باندې څه اجر نه غواړم، فقط همدا درڅخه غواړم چې د قرابت د کبله زما سره دوستي (مودة) وکړئ. یعنې که ایمان راباندې نه راوړئ اقلاً دومره خو وکړئ چې د دعوت مخه مې مه نیسئ او د قرابت د کبله مې پرېږدئ چې نور خلک خو اسلام ته دعوت کړم.

ج: انسانانو ته عقل ورکړی شوی دی، د عقل غوښتنه دا ده چې یو په بل ظلم ونه کړي او په اتفاق سره یوه لاره تعقیب کړي. د وینښتانو د مجموعې څخه پړی جوړېږي، قوت په اتفاق کښې دی.

د: په عقل باندې علاوه الله ﷻ د هر انسان په وجود کښې یوه مرموزه قوه پیدا کړې ده چې په ښو کارونو باندې ورته امر کوي او د بدو څخه یې منعه کوي، چې ارواپوهان ورته "وجدان" وایي.

که څوک هرڅومره غټ ظالم هم وي خو چې کله په ګرېوان کښې سر ښکته کړي او په هغه ظلم کښې چې ورباندې اخته وي څه اندازه چرت ووهي ظلم ورته ښه نه ښکاره کېږي.

هو! دا بېله خبره ده چې په خینو وختونو کښې یې د ډېرو جنایاتو د کبله د نېکۍ استعداد بالکل ختم شي او نوموړې قوه هم د جهالت د پردو لاندې راشي او بالکل تته رڼا هم د لاسه ورکړي، مګر اصل یې د منځه نه ځي.

هـ: څرنګه چې په عقل کښې دومره توان نشته چې خپل ټول مشکلات حل کړي او په هیڅ ځای کښې خطا نه شي نو الله ﷻ د عقل د لاس نیوي دپاره یولک او څلېرویشت زره (۱۲۴۰۰۰) زیات او کم پیغمبران علیهم السلام راواستول ترڅو په لاندې دوه طریقو سره یې د ضلالت د کندو څخه بچ کړي:

اول: څوک چې د پیغمبرانو اطاعت کوي هغه ته په دائمي نعمتونو باندې د پاسه د دنیا د خوشالیو زېری هم ورکړي ترڅو یې پوه کړي چې دنیا فاني ده، زړه تړلورپورې په کار نه دي.

دوهم: بالمقابل څوک چې د هغوی هدایات د پښو لاندې کړي او په دنیاوي لذتونو کښې ډوب شي هغه به د بد عاقبت سره مخامخ شي.

و: الله ﷻ د پیغمبرانو علیهم السلام سره د خلکو د لارښودانې دپاره کتابونه نازل کړه ترڅو تر د پیغمبرانو علیهم السلام د وفات څخه وروسته هم کار واخلي او خپل مشکلات پرې حل او فصل کړي.

که څه هم ټول کتابونه په حقیقت کښې یو کتاب دی چې په عقائدو کښې او هم د عباداتو په کلیاتو کښې سره بالکل متحد دي او یو د بل تائید او تصدیق کوي، مګر په فروعاتو کښې د زمانې د بدلون سره کتابونه هم تغیر او تبدیل شوه لکه د یو مریض دپاره چې نسخه تبدیله شي او یا د وخت په تیرېدلو سره د یو ماشوم خوراکه تغیر وخوري. ترڅو خلک په عملي ساحه کښې د مشکلاتو سره مخامخ نه شي او په اسانۍ سره د سعادت لاره تعقیب کړي او په هغو حوادثو کښې یې د حکمیت په صفت ومني چې د دوی په منځو کښې بروز کوي او پېښېږي.

که څه هم د یو پیغمبر ﷺ په ژوند کښې د خلکو ټول مشکلات د وحې په ذریعه هم حل او فصل کېدلی شي خو د هغه ﷺ د وفات څخه وروسته چې د وحې سلسله قطعه شي د یو کتاب موجودیت ډېره لویه ذخیره ده. لکه چې په موجوده وخت کښې مسلمانان د قیامت د ورځې پورې خپل مشکلات په قرآن کریم باندې د منځه وړلی شي.

ز: د پیغمبرانو صداقت او د کتابونو واقعیت د الله ﷻ د پلوه په معجزاتو سره اثبات ته ورسول شو تر څو خلک پوه شي چې هغوی رښتیا وایي او کتابونه حق دي.

ح: په دې ټولو باندې د پاسه هر یوه انسان ته الله ﷻ یوه ملکه هم مقرره کړه چې د شیطان په مقابل کښې ورته د نېکیو لارښودانه وکړي او د بدو کارونو څخه یې رابچ کړي. په همدغه مطلب باندې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې صراحت کړی دی[1].

ذکر شوي اته ډوله وسائل سړی نېکې لارې ته دعوتوي چې د اسلام په ټولو احکامو کښې ورداخل شي او د شقاق او نفاق څخه خپل ځان په ځنګ وساتي.

د ضلالت اسباب:

۴ـ د هدایت د اسبابو په مقابل کښې د ضلالت اسباب فقط دوه دي، هغه دا دي:

الف: یو نفس "أَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ" (په بدو امر کوونکی) دی، چې د حرص په اعتبار سره حرام مالونه خوري، د شهوت په اعتبار سره فحش او فحشاء پسې ګرځي، د غضب په اعتبار سره په نورو ظلم کوي خو که دا ټول وسنجول شي فقط یوه شي ته ورټولېږي چې د دنیا محبت دی.

نبي کریم ﷺ رښتیا ویلي دي چې: «حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ»[2] یعنې: یو شي لره تا خپل محبت ړندوي او کڼوي.

ب: او بل شیطان دی چې انسان بدو کارونو ته دعوتوي او د نېکو کارونو په مقابل کښې یې خنډ واقع کېږي، د دروغو وعدې ورکوي، او د غولونې دپاره یې همېشه ملا تړلی ولاړ دی.

مګر د شیطان دعوت د پیغمبرانو د دعوت په مقابل کښې هیڅ ارزښت نه لري ځکه چې:

اول: د پیغمبرانو علیهم السلام مینه او محبت، مهرباني او زړه سوی داسې واضحه دی لکه د شیطان

---

[1] جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۸

[2] مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱۶۳، ج۱۰ ص۴۳۱

عداوت او دښمني، بغض او کینه چې واضحه ده، د هغوی خواخوږي ثابته ده او د ده بې رحمي.

دوهم: د پیغمبرانو علیهم السلام سره په خپل صداقت باندې معجزات او کتابونه شته دي او شیطان نه معجزه لري او نه کتاب، بلکې معجزات او کتابونه یې په کذب او دروغژنۍ باندې دلالت کوي. شیطان خو د خپل قول د تائید دپاره فقط د دروغو د قسمونو څخه کار اخلي لکه چې الله ﷻ په دې باره کښې فرمايي چې: ﴿ وَقَاسَمَهُمَآ إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ ﴾ [الأعراف: ۲۱] یعنې: او شیطان دواړو (آدم علیه السلام، بي بي حواء رضي الله عنها) ته قسم وکړ چې بې شکه زه ستاسو دواړو دپاره د خیر غوښتونکو څخه یم.

دریم: عقل او وجدان د پیغمبرانو علیهم السلام تائید کوي، او د شیطان دپاره نه عقلي تائید کوونکی شته او نه وجداني.

څلورم: پیغمبران علیهم السلام خپل صداقت په عمل کښې هم خلکو ته ورڅرګندوي او خلک یې ګوري چې قول او فعل یې سره اختلاف نه لري یعنې دوی عملاً خلکو ته د خپل حقانیت دلایل وړاندې کوي. مګر شیطان نه څوک په سترګو ګوري، نه یې چا ته پلار او نیکه معلوم دي، نه چا ته په خپل صداقت باندې عملي سند ښودلی شي بلکې په هره وسوسه کښې یې د غولونې او دښمنۍ علائم او نښې د ورایه ښکاري.

تبصره

۵ـ د هدایت او د ضلالت د اسبابو د مقایسې څخه په واضحه توګه دا نتیجه لاس ته راځي چې د پیغمبرانو علیهم السلام د راتګ څخه وروسته (چې د خپلو ځانو سره یې پوره دلایل او واضحه براهین راوړي دي) هم څوک د ځان دپاره د ضلالت لاره غوره کوي او حق د پښنو لاندې کوي نو هغه به ضرور یا عناد نیولی وي، یا به وړباندې د ریاست محبت غالب شوی وي او یا به کوم بل دنیاوي مطلب وړباندې سترګې پټې کړې وي.

لنډه دا چې د پیغمبرانو علیهم السلام د راتګ څخه مخکښې چې کوم خلاف او شقاق د انسانانو په منځو کښې واقع شوي دي هغه د جهالت د کبله دي مګر د هغوی د راتګ څخه وروسته خو د ناپوهۍ د کبله نه دي بلکې قصداً او عناداً باطله لاره غوره کول دي او د حق څخه تجاوز دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وايي چې: ولې داسې ونه شوه چې د ضلالت اسباب بالکل نه وي او ټول خلک په یوه خوله او په یوه زړه مسلمانان وي؟

مونږ وایو چې: که داسې شوي وی نو ابتلاء او ازمېښت به د منځه تللی وی. یا په بل عبارت: د انسانانو څخه به ملائک جوړ شوي وی.

هو! د آدم علیه السلام د پیدایښت په وخت کښې همدا غوښتنه ملائکو وکړه خو په نتیجه کښې ورته الله ﷻ قناعت ورکړ، نو باید چې د قیامت د ورځې په څېر څوک نوموړې ناشونې ارمان ونه کړي.

څوک چې عناداً په باطله لاره ځي د الله ﷻ د سنتو مطابق هغه ګمراه کېږي. بالمقابل څوک چې د حق لارې د اسبابو څخه استفاده کوي الله ﷻ هغه ته هدایت کوي او په همدې لارې باندې د تللو توفیق ورکوي. دا د الله ﷻ اراده ده هیڅوک د الله ﷻ اراده نه شي بدلولی.

د دوهم تشویش د جواب خلاصه

۷_ د دوهم تشویش (چې اتفاق او اتحاد د عنقا مثال لري) جواب ته الله ﷻ داسې اشاره کړې ده: هر شی چې د عنقا مثال لري هغه په یو وخت کښې هم تحقق نه شي موندلی، اما مسلمانانو د اتفاق او اتحاد خارجي موجودیت د لاسه نه دی ورکړی او نه يې ورکوي. مثلاً:

الف: په عالم ذر کښې خو ټولو انسانانو په یوه خوله وویلې چې: ای الله! هو ته زمونږ رب یې، او هیڅوک پکښې مخالف نه وه: [الأعراف: ۱۷۲].

ب: د آدم ﷺ په زمانه کښې د وخت ټول انسانان متفق وه خو د خلاف او شقاق اولنۍ دېره قابیل کېښودله چې خپل وړور هابیل يې شهید کړ[۱]. همدغه اتفاق او اتحاد د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه په بېلا بېلو عبارتونو سره روایت شوی دی[۲].

ج: ټول انسانان په اتفاق سره په اسلامي فطرت سره تولد کېږي لکه چې په یوه حدیث شریف کښې د نبي کریم ﷺ د مبارکې خولې څخه ثابته ده[۳].

د. کله چې د نوح ﷺ بېړۍ په ځمکه باندې ودرېده او د دوهم ځل دپاره خلک په ځمکه باندې بلې شوه، نو ټول په اسلام باندې متفق وه او په همدې یکې یو دین باندې يې منګولې ښخې کړې وې، مګر د هغه ﷺ د وفات څخه وروسته پکښې پخوانې شقاق او خلاف بیا په وده پیل وکړ[۴].

ه: همدارنګه به په هغه وخت کښې هم ټول خلک په اسلام باندې متفق وګرځي کله چې د قیامت ورځ رانژدې شي او عیسی ﷺ د اسمان څخه رانښکته شي او دجال د منځه یوسي[۵].

تبصره

۸_ د وړاندېنیو بیاناتو څخه واضحه شوه چې په اسلام باندې د ټولو انسانانو راغونډېدل څه ناشونی شی نه دی او نه يې باید څوک د عنقا په نوم باندې یاد کړي، څو ځلې په دنیا کښې متحقق شوي دي او په راتلونکي وخت کښې به بیا هم منځ ته راځي. نو ځکه الله ﷻ مونږ ته امر کوي چې د همدې مطلب د لاس ته راوړلو دپاره جهاد ته دوام ورکړو ﴿وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِ﴾ [الأنفال: ۳۹] یعني: او د کافرانو سره تر هغه جهاد ته دوام ورکړئ چې ترڅو فتنه (کفر) ورک شي او ټول انقیاد خاص الله ﷻ لره وګرځي.

---

[۱] تفسیر البغوي ج۱ ص۱۸۶

[۲] تفسیر القرطبي ج۳ ص۳۰؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۵۰

[۳] صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۴

[۴] تفسیر البغوي ج۱ ص۱۸۶

[۵] سنن ابن ماجه ص۲۹۸

بالمقابل په کفر باندې اتفاق وکړي نو ټول خلک کافر شي او بيو هم يو کښې مسلمان پاتې نه شي محال کار دی. نه به نیرو شوو زمانو کښې موجود شوی دی او نه به په راتلونکي وخت کښې تحقق ومومي. نو باید کافران دا خیال د خپلو مغزو څخه وباسي چې د اسلام لمن به ټوله کړي او په ټوله نړۍ باندې به کفري نظام حاکم کړي څکه چې دنیا د الله ﷻ په نوم باندې ودانه ده کله چې يو مسلمان هم په ځمکه باندې پاتې نه شي چې د الله ﷻ نوم یاد کړي نو دنیا به ورانېږي او قیامت به قيام کوي. لکه چې په همدې مضمون باندې نبي کریم ﷺ صراحت کړی دی.(۱)

الله ﷻ فرمايي چې ﴿ جَعَلَ ٱللَّهُ ٱلْكَعْبَةَ ٱلْبَيْتَ ٱلْحَرَامَ قِيَـٰمًا لِّلنَّاسِ ﴾ [المائدة: ۹۷] یعنې الله ﷻ محترمه کعبه د خلکو دپاره د بقا او ژوند سبب ګرځولې ده. یعنې ترهغه به دوی په دنیا باندې ژوند کوي ترڅو چې کعبه اباده وي او خلک لمونځونه کوي، کله چې دوی کعبه شریفه ـ العیاذ بالله ورانه کړه نو دنیا به هم ورانېږي.

توضیحات

۱ـ داسې معلومېږي چې په هره زمانه کښې د دنیا محبت خلک د هلاکت په کندو کښې اچولي دي او په راتلونکي وختونو کښې هم د بې لارې کېدلو عمده او اساسي علت همدا یکې يو دی او بس. باید چې مسلمانان ترې ځانونه بچ وساتي.

مګر په یاد ولرئ چې د دنیا محبت دا دی چې د دنیا په حصول کښې شریعت د پښو لاندې کړی شي او دنیاوي مرام ته ځان ورسول شي. او په شرعي چوکاټ کښې د دنیا او یا د دنیاوي مطلوبو لاس ته راوړل د دنیا محبت نه ګڼل کېږي.

ټول پیغمبران علیهم السلام

۲ـ که څه هم ټول پیغمبران علیهم السلام د يو لک څلېرشت زره (۱۲۴۰۰۰) تنو په شاوخوا کښې دي، مګر د اوه ویشت (۲۷) تنو نومونه په قرآن کریم کښې راغلي دي چې د اتلس (۱۸) تنو نومونه يوازې په [الأنعام: ۸۳ـ۸۶] ایتونو کښې ذکر دي:

(۱) ابراهیم ﷺ (۲) اسحاق ﷺ (۳) یعقوب ﷺ (۴) نوح ﷺ (۵) داود ﷺ (۶) سلیمان ﷺ (۷) ایوب ﷺ (۸) یوسف ﷺ (۹) موسی ﷺ (۱۰) هارون ﷺ (۱۱) زکریا ﷺ (۱۲) یحیی ﷺ (۱۳) عیسی ﷺ (۱۴) الیاس ﷺ (۱۵) اسماعیل ﷺ (۱۶) الیسع ﷺ (۱۷) یونس ﷺ (۱۸) لوط ﷺ

او پاتې نومونه په بېلابېلو ایتونو کښې لولو:

(۱۹) آدم ﷺ (۲۰) ادریس ﷺ (۲۱) هود ﷺ (۲۲) صالح ﷺ (۲۳) شعیب ﷺ (۲۴) ذوالکفل ﷺ (۲۵) عُزیر ﷺ (۲۶) یوسف بن ابراهیم بن یوسف بن یعقوب ﷺ چې په [المؤمن: ۳۴] ایت کښې ذکر دی. (۲۷) او د ټولو په آخر کښې محمد ﷺ آخر الزمان پیغمبر دی.

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۴۰۲؛ مسند امام احمد بن حنبل ج۶ ص۹۱

د اختلاف ډولونه

دیني اختلاف په دوه ډوله دی چې یو جائز اختلاف دی او بل ناجائز.

جائز اختلاف:

۳ـ جائز اختلاف هغه دی چې په شریعت کښې مجوز ولري او په عناد او خود غرضۍ باندې ولاړ نه وي بلکې صرف د حق د لټونې په غرض منځ ته راغلی وي لکه د مجتهدینو اختلاف چې د شرعي حکم د موندلو په غرض په داسې موضوع او حادثه کښې چې هلته ایت او حدیث موجود نه وي یو مجتهد یې د یو نص څخه استنباطوي او بل یې د بل نص څخه اخلي، خو د ټولو اجتهاد کوونکو محض د شرعي حکم موندل مطلب وي او بس. یا په بل عبارت:

اول. په دې ډول اختلاف کښې ټول اختلاف کوونکي د دین په اصولو کښې سره متفق دي او نصوصو ته ټول په ډېر اخلاص سره غاړه ږدي او محض د ورک شوي شرعي حکم د لاس ته راوړلو په غرض هر یو یوې خوا او بلې خوا ته ځغلي.

دوهم: د دې مثال داسې دی لکه چې څلور کسه ملګري وي چې انډیوالي او ورورولي یې سره پوره خوږه وي خو د دوی څخه یو ډېر قیمتي شی ورک وي، چې هر یو د هغه قیمتي شي د موندلو په غرض یو-یو طرف ته تاند وهي خو یو بل ته په درنه سترګه ګوري او یو د بل احترام ساتي.

که نوموړی قیمتي شی ورته په یقین سره څرګند شي نو ټول په هغه باندې ورغونډېږي او منګولې پرې ښخوي او که په یقین سره ورته ثابت نه شي نو هر یو ته چې د تاند وهلو څخه وروسته څه شی لاس ته ورشي او په غالب ګومان باندې ورته ثابته شي چې دا همغه قیمتي ورک شوی شی دی، همغه کلکوي.

درېیم: مجتهدین کرام هم په داسې حادثه کښې چې په هغې کښې ایت یا حدیث موجود نه وي د شرعي حکم په پلټنې پسې په ایتونو او احادیثو کښې هڅه کوي ترڅو نوموړې حادثې ته شرعي حکم پیدا کړي، که د لټون په اوږدو کښې یې په همدغې حادثه کښې ایت یا حدیث پیدا کړ نو ټول ورباندې راټولېږي او د پلټنې څخه لاس اخلي او که ورنغی نو هر یو د نصوصو په رڼا کښې په یوه حکم باندې ګوته ږدي نو وایي چې شرعي حکم په دې مقام کښې زما په غالب ګومان همدغه دی.

د دې اختلاف د جواز دلایل:

۴ـ نوموړي اختلاف ته ځکه شریعت اجازه ورکړې ده چې:

الف: په ایتونو او احادیثو کښې زښت ډېر دلایل شته چې د اجتهاد په جواز باندې دلالت کوي، که مونږ هغه ټول نصوص دلته رانقل کړو نو خبره ډېره اوږدېږي. د همدې کبله په لاندې یوه حدیث باندې اکتفاء کوو چې:

نبي کریم ﷺ معاذ رضی الله عنه یمن ته د قاضي په صفت باندې ولېږه، د لېږلو په وخت کښې یې ورسره لاندې سوال جواب وکړ:

نبي کريم ﷺ: هلته به په څه شي حکم کوې؟

• معاذ رضي الله عنه: د الله ﷻ په کتاب باندې.

نبي کريم ﷺ: که د الله ﷻ په کتاب کښې مطلبي حکم ونه مومې بيا په څه شي؟

معاذ رضي الله عنه: د نبي کريم ﷺ په سنتو، يعنې په احاديثو باندې.

نبي کريم ﷺ: که په احاديثو کښې يې هم په موندلو باندې ونه توانېږې بيا په څه شي؟

معاذ رضي الله عنه: «أَجْتَهِدُ رَأْيِي» يعنې بيا به په خپل فکر اجتهاد کوم.

نبي کريم ﷺ: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللهِ ﷺ لِمَا يُحِبُّ وَيَرْضَى»[۱] يعنې ثناء او صفت دی هغه الله ﷻ لره چې د خپل پيغمبر لېږلی شوي ته يې د هغه شي توفيق ورکړ چې د الله ﷻ خوښېږي او درباندې راضي کېږي.

نو معلومه شوه چې په اجتهاد باندې الله ﷻ راضي کېږي او د ده ﷻ خوښ دی.

ب: الله ﷻ اراده درلوده چې قرآن کريم د خلکو دپاره وروستنی کتاب وګرځوي ترڅو د قيامت تر ورځې پورې د ټولو حوادثو او ټولو واقعاتو جواب ورکړی شي. نو ځکه يې په ځينو فرعي مسئلو کښې په صراحت سره شرعي حکم ونه ټاکه ترڅو د يو پلوه د انساني عقل احترام وشي چې په شرعي چوکاټ کښې ورته شرعي حکم پيدا کړي، او د بل پلوه اسلامي احکام د ټولو زمانو او ټولو مکانو دپاره عموميت ترلاسه کړي. که دا مطلب نه وی نو د الله ﷻ څخه خو هيڅ شی نه هېرېږي لکه چې فرمايي: ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا﴾ [مريم: ۶۴] يعنې: او ستا رب هېروونکی نه دی.

لنډه دا چې د انسان د عقل تفاوت الله ﷻ ته ښه معلوم وه خو سره د دې هم چې ځينې احکام يې همدغه متفاوت عقل ته پرېښې دي نو معلومه شوه چې الله ﷻ په همدې اختلاف باندې راضي دی، د همدې کبله هغه مجتهد ته چې شرعي حکم واقعًا ترلاسه کړي دوه اجره ورکوي او که پکښې خطا شو نو يو اجر خو ورکوي[۲]. که دغه اختلاف شرعي نه وی نو دا خو لا پرېږده چې اجر به يې نه ورکولی خطاکارانو ته به يې عذاب هم ورکړی وی.

ناجائز اختلاف:

۵ـ ناجائز اختلاف هغه دی چې په خود غرضۍ باندې ولاړ وي، شرعي نصوص پکښې د پښو لاندې شوي وي، بلکې نصوص پکښې د خپلو خواهشاتو دپاره کارول شوي وي. دا ډول اختلاف د دې کبله نه وي چې هلته د اختلاف د ورکولو دلايل موجود نه وي او د جهالت د وجې څخه منځ ته راغلی وي، بلکې دغه اختلاف د هغه وروسته په کار اچولی شوی وي چې اختلاف کوونکې يې په بطلان باندې ښه پوره يقين او باور لري.

په دې ټولو باندې د پاسه نوموړی اختلاف په فروعو کښې نه وي بلکې په اسلامي اصولو او

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۲۴۷
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۹۲

احساساتو کښې وي، د مجبورۍ د کبله نه وي پیل شوی بلکې د دنیاوي اغراضو د تحصیل دپاره ذریعه ګرځولې شوې وي.

هېر مو نه شي!

٤۔ هېر مو نه شي! چې په دې مقام کښې همدغه ناجائز اختلاف مراد دی لکه چې د همدې سورت وړاندېنې ایتونه وړاندې دلالت کوي، هیله ده چې د ښه پوهېدلو دپاره یو ځل د [٢٠٠] څخه تر [٢١٢] ایت پورې د دولسو ایتونو توضیحاتو ته وروګرځئ او د نظره یې تېر کړئ.

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُم ۖ مَّسَّتْهُمُ ٱلْبَأْسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلْزِلُوا۟ حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ۗ أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ (٢١٤)﴾

[٢١٤] ایا تاسو ګومان کوئ چې جنت ته به ورداخل شئ؛ حال دا چې په تاسو باندې به د هغه حالت په څېر حالت نه وي درغلی چې په هغو کسانو باندې ورغلی وه کوم چې ستاسو څخه وړاندې تېر شوي دي. هغوی لره دومره سختۍ او تکلیفونه رسیدلي وه او جړقول شوي وه چې د وخت پیغمبر ﷺ او هغو کسانو به ویل کومو چې ورسره ایمان راوړی وه چې: د الله ﷻ نصرت به کله راشي؟ (نژدې به وي او که لرې؟). خبردار! د الله ﷻ نصرت نژدې دی (امتحان مو په پوره کېدلو دی).

ارتباطونه

د لاندې وجوهو د کبله دغه ایتونه د وړاندې ایتونو سره ارتباط درلودلی شي:

۱۔ وړاندې بیان شوي وه چې خینې خلک د عناد او تکبر د کبله د اختلاف څخه لاس نه اخلي که هرڅومره دلایل هم ورته وړاندې کړی شي. دلته واضحه کېږي چې ذکر شوي لجوج (جګړه مار) خلک آخر خبره دې ته رسوي چې مؤمنان ورسره جهاد پیل کړي او د جهاد سره لازم تړل تکلیفونه وګالي، داسې خیال دې څوک نه کوي چې مفت به جنت ته داخل شي.

۲۔ وړاندې ذکر وه چې د اختلاف څخه به هغه څوک بچ پاتې کېږي چاته چې الله ﷻ هدایت په نصیب کړی وي. دلته ځرګنده شوې ده چې د هدایت دپاره د امتحان او ازمېښت څخه په غیر بله لاره نشته، که څوک غواړي چې د همدې هدایت په ذریعه جنت ته ورداخل شي نو امتحانونو ته دې ځان تیار کړي. دا د الله ﷻ مستمر قانون دی پخواني هم په همدې لاره تللي دي او وروستني به هم ورباندې ځي.

۳۔ هلته واضحه شوې وه چې لجوجان د لجاجت (جګړه مارۍ) څخه لاس نه اخلي او په تول معنی سره اسلام ته نه ورننوزي. دلته ځرګندوي چې یوازې په همدې بسوالی نه کوي بلکې هغوی غواړي چې تاسو هم خپل باطل دین ته ورواړوي په همدې متعلق دوی د هرې ممکنې وسلې

ځخه کار اخلي، نو په تاسو باندې صبر او استقامت لازم دی، ترڅو د جنت لاره خطا نه کړئ او د تکاليفو د کبله مو پښې ونه ښويېږي.

د مطلب خلاصه

يعني: مؤمنانو ته په کار دي چې:

۱ـ دوی یوازې په همدې باندې اکتفاء ونه کړي چې خپل ځانونه د اختلاف ځخه بچ کړي او د اسلام په ټولو احکامو کښې ورداخل شي، بلکې د دوی د وظائفو ځخه دا هم ده چې په دې لاره کښې جهاد وکړي او د معاندینو مخه ونیسي.

يا په بل عبارت: لکه کافران چې خپل کفر ته د دعوت ځخه لاس نه اخلي، او په همدې متعلق د هرې لارې چارې ځخه استفاده کوي په مؤمنانو باندې هم بالمقابل لازمه ده چې د هغوی په څېر بلکې لا د هغوی ځخه په زياته پيمانه زيار وباسي ترڅو د اسلام ډيوه بله وساتي او د معاندينو دسيسې شنډې کړي، دنيا د امتحان ځای دی د مزو او چړچو ځای نه دی.

۲ـ ای محمدي امته! تاسو په دې ډګر کښې یوازې نه یاست، پخوانیو امتونو هم رنګارنګ تکلیفونه ګاللي دي، تاسو به يې هم ګالئ.

ايا ستاسو دا خيال دی چې بې د امتحانه به جنت ته ورداخل شئ او هغسې مشکلات به لا درباندې نه وي درغلي لکه څنګه چې په پخوانيو امتونو باندې ورغلي وه.

۳ـ برسېره په دې د مشقتونو په حال کښې بايد په تاسې باندې څوک دا ګومان ونه کړي چې تاسو په حقه نه ياست او دا ځکه چې ټول صالح اسلاف د مشکلاتو سره مخامخ شوي دي او لا به مخامخ کېږي. نو لکه څنګه چې خوشالي د حقانيت علامه نه ده همدارنګه مشکلات د بطلان او ناحقانيت نښه نه ده.

په هغوی باندې دومره بدني، مالي او هر ډول مشقتونه ورغلي وه او د هرې خوا ځخه ورباندې دومره ځمکه راتنګه شوې وه او وېره او ډار ورته متوجه شوی وه او دومره اندازې ته د کافرانو د پلوه په تنګ شوي وه چې پخپله د وخت پيغمبر ﷺ او څوک چې دده انډيوالان وه او د انډيوالۍ شرف يې په برخه شوی وه ټولو به د زياتو مشکلاتو د کبله ويلې چې ای ربه! ستا کومک او مدد به کله راشي؟

دغسې د تنګسې وختونه به په تاسو باندې هم راځي چې د ﴿ مَتَىٰ نَصۡرُ ٱللَّهِ ﴾ کلمې ويلو ته به مجبور شئ، خو پام کوئ چې وارخطا نه شئ، همدا د نصرت وخت دی او نصرت درته ډېر نژدې دی او همدا مو د امتحان پای ده خپلې پښې کلکې کړئ چې ښويه نه شي.

توضيحات

۱ـ په دې ايت کښې ټولو مجاهدينو ته تسلي او جرئت ورکول مطلوب دي چې بايد د هرې زمانې مجاهدين د پخوانيو مجاهدينو ځخه عبرت واخلي او هغوی د خپلو ځانونو دپاره امامان جوړ کړي. نبي کريم ﷺ د خپلې زمانې مجاهدينو (صحابه کرامو ﷺ) ته هم په پخوانيو مجاهدينو باندې

تسلي ورکوله. د لاندې حدیث شریف مضمون ولولئ:

د خباب بن الارت ﷺ څخه روایت دی چې یوه ورځې مونږ نبي کریم ﷺ ته څه شکایت وکړ په داسې حال کښې چې هغه ﷺ د کعبې شریفې د سوري لاندې خپل څادر د سر لاندې کړی وه، نو مونږ وویلې چې: ایا مونږ ته د نصرت سوال نه کوې؟ او یا زمونږ دپاره دعاګانې نه کوې؟.

نو هغه ﷺ راته وویلې چې: ستاسو څخه پخوا په مجاهدینو باندې دومره تکلیفونه ورغلي دي چې د دوی یو سړي ته به خمکه ژوره کړی شوه او په هغې کښې به ودرولی شو بیا به یې ورته په سر باندې اره کښېودله او دوه ټوټې به یې واچاوه، او د ځینو څخه به یې په ژوندون باندې د اوسپنې په ګومنځو سره د هډوکو څخه غوښې ګومنځولې، خو دغو ټولو تکالیفو هغوی د خپل دین څخه نه شو اړولی (د هغوی استقامت یې نه شو خرابولی)، قسم دی چې هغه کار (دین) به الله ﷻ تمام کړي (او دومره امنیت به په خمکه کښې قائم کړي) چې د صَنْعَاء ښار څخه به د حَضْرَمَوْت ښار ته یکې یو مسافر روان وي چې په خپل ځان باندې به د الله ﷻ څخه په غیر د بل هیچا څخه نه ډارېږي او هم به په خپلو مېږو باندې د لیوه څخه په غیر د بل هېڅ شي څخه په وېره کښې نه وي «وَلَكِنَّكُمْ تَسْتَعْجِلُونَ»[۱] یعني: مګر تاسو چالاکي (بیړه) کوئ.

د افغان مجاهدینو حوصله

۲ـ د قیامت د ورځې پورې د ټولو مجاهدینو حوصله او خصوصاً په موجوده وخت کښې د افغان مجاهدینو حوصله هم د تېرو شوو صالحو مجاهدینو په تذکر سره قوي کېږي. نو څکه یې لاندې څو مثالونو ته اشاره کوو:

الف: په مکه معظمه کښې د هجرت څخه پخوا په مؤمنانو باندې د کافرو د پلوه زښت ډېر تکلیفونه ورغلي وه چې یو مثال یې په اوله توضیح کښې د خباب ﷺ په روایت سره پوره واضحه شو.

ب: کله چې مؤمنانو مدینې منورې ته هجرت وکړ او شتمني یې په مکه معظمه کښې پاتې شوه، دومره څه یې نه درلوده چې د خپلې لوږې او تندې چاره یې ورباندې کړې وی[۲]، نو داسې حالت ورباندې ورغلی وه لکه څنګه چې په ابتداء کښې په افغان مهاجرینو او مجاهدینو باندې راغی.

ج: د اُحد په غزا کښې هم مجاهدین د زیاتو مشکلاتو سره مخامخ شوه خصوصاً کله چې د نبي کریم ﷺ مبارک مخ زخمي شو او اویا نفره مجاهدین شهیدان شوه[۳].

د: همدارنګه ټولو مجاهدینو ته د خندق د غزا په غازیانو کښې لوی د عبرت درس دی لکه چې الله ﷻ د دوی مشکلات او سختۍ په لاندې ایت شریف کښې ډېرې ښې منعکسې کړې دي[۴]:

﴿إِذْ جَآءُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ ٱلْأَبْصَٰرُ وَبَلَغَتِ ٱلْقُلُوبُ ٱلْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۲۷

(۲) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۸۷

(۳) زاد المسیر ج۱ ص۲۱۰

(۴) تفسیر القرطبي ج۳ ص۳۳

بِٱللَّهِ ٱلظُّنُونَا۠ ﴿١٠﴾ هُنَالِكَ ٱبْتُلِىَ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا۟ زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴾ [الأحزاب: ۱۰، ۱۱] یعنې: هغه وخت دربه زړه کړئ چې کافران درباندې هم د پاسه طرفه راغله او هم د لاندې خوا څخه. او هغه وخت چې (د ډېر شدت څخه) سترګې کږې شوې وې او زړونه ستونو ته رسیدلي وه او په الله ﷻ باندې مو ډول-ډول اټکلونه کول. په دغه ځای کښې مؤمنان امتحان کړی شوه او په سخت جړق سره وجړقول شوه.

د لغاتو معناوې

۳_ که څه هم د علم اللغة کتابونه وايي چې د "اَلْبَأْسَاءُ" کلمه د جنګ، مشقت او وهلو ډباره نوم اېښودلی شوی دی او د "اَلضَّرَّاءُ" کلمه هغه حالت ته وايي چې هغه د ګټې او خوشالۍ په ضد وي[۱]. مګر مفسرین کرام[۲] وايي چې:

الف: ﴿ ٱلْبَأْسَآءُ ﴾ هغه مشقت او تکلیف ته ویل کېږي چې هغه د بدن او نفس پورې تعلق ونه لري نور نو که د هره طرفه وي تړلو ته نوموړی نوم اخستل کېږي لکه د وسلې او مرمیو کمبود، د انتقالاتو د مصارفو نشتوالی، د سیاسي اختلافاتو موجودیت، د ښو تکړه قومندانانو شهادت، د سیاسي سرپو کمبود او انحراف او داسې نور.

ب: "اَلضَّرَّاءُ" په هغو مشقتونو باندې تفسیر شوې ده چې هغه په بدنونو پورې تړاو لري لکه شهادت، زخمیتوب، معیوبوالی، د ملبوساتو او غذايي موادو کمبود یا نشتوالی او داسې نور.

زلزله څه معنی؟

۴_ د "زُلْزِلُوا" کلمه د "زَلْزَلَةٌ" څخه اخستله شوې ده چې د ځمکې جړقولو ته یې وايي، مګر دا کلمه اصلا د "زِلَّةٌ" څخه جوړه کړی شوې ده چې د ښویېدلو معنی ورکوي، د زلزلې په وخت کښې هم د سړي پښې په ځمکه نه ټینګېږي او ښویېږي. د "ز" په توري کښې یې تکریر څکه واقع شوی دی ترڅو د جړق په شدت باندې دلالت وکړي[۳].

مفسرین کرام وايي چې دلته د زلزلې څخه خوف او ډار مراد دی[۴]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: پخوانیو مؤمنانو باندې د مشکلاتو د کبله دومره ډار او وېره هم ورغلې وه چې پخپله د وخت پیغمبر ﷺ او دده هغه ملګري چې په صحابیت سره به یې سرلوړي هم وه د دوی د خولو څخه د زیاتې تنګسې د کبله دا جمله وتله چې: ﴿ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ﴾ یعنې: د الله ﷻ نصرت به کله راشي؟

که یو عادي سړی خپلو ستونزو ته وارخطا شي او خپله وارخطائي په "مَتَىٰ نَصْرُ اللهِ" سره څرګندا

---

(۱) لسان العرب ج۶ ص۲۰ او ج۴ ص۴۸۳؛ مفردات الراغب ص۳۰۲

(۲) تفسیر المراغي ج۲ ص۱۲۶؛ التفسیر الکبیر ج۶ ص۲۰

(۳) زاد المسیر ج۱ ص۲۱۱

(۴) تفسیر الطبري ج۲ ص۱۹۹

کړي دا څه د تعجب ځای نه دی. مګر کله چې دغه کلمه پیغمبر ﷺ او یا د هغه ملګرې چې تر شاوخوا یې موجود وي ووایي او ښه یقین لري چې دا د الله ﷻ پیغمبر دی او نصرت به ورسره ضرور کوي، نو دا د تعجب ځای دی او سړي ته د مشکلاتو وزن او دروندوالی ښه پوره په ډاګه کوي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: ایا د پیغمبر ﷺ سره مناسبه وه چې د خپلې وارخطائی څرګندونه په دغسې کلمې سره وکړي چې: ﴿ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ﴾. او یا په بل عبارت: ایا دومره وار خطائي د پیغمبر د عصمت سره منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: همدغه سوال ته ځینو علماؤ کرامو لاندې کمزوری جواب کړی دی چې[1]:

د ﴿ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ﴾ ویونکي مؤمنان دي او د ﴿ أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ ﴾ ویونکی پیغمبر دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: کله به مؤمنان په انتهاء درجې سره وارخطا شوه او د ﴿ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ﴾ چیغې به یې پورته شوې نو پیغمبر به د هغوی د وارخطائي د لرې کولو دپاره ویلې چې مه وارخطا کېږئ د الله ﷻ نصرت ډېر نژدې دی، دغه دی راورسېده.

مګر ذکر شوی جواب د یو پلوه د عربیت د قواعدو څخه مخالف دی (په تبادر سره ذهن ته نه ورځي) او د بله پلوه په تبادر سره ذهن ته نه راځي. نو ښه دا ده چې په جواب کښې وویل شي چې:

وارخطائي په دوه ډوله ده، یوه هغه ده چې د ډېرې وېرې څخه پیدا شوې وي چې د الله ﷻ د نصرت وعده دروغ ده او که رښتیا، او بله هغه ده چې د وعدې په صدق او رښتیاتوب کښې خو یې څه شک او شبهه نه وي خو د ډېرې تلوسې څخه ورته لږ وخت هم اوږد ښکاره شي او خپل مهربان الله ﷻ ته خپل ضعف ښه ورڅرګند کړي چې: ﴿ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ﴾ یعنې ای الله! په مونږ خو ډېره تنګسه ده ستا نصرت به کله راځي نژدې به وي او که لرې؟

دلته همدغه دوهم ډول وارخطائي مراد ده. د همدې کبله ورته جواب وکړی شو چې: خبر اوسئ! د الله ﷻ نصرت ډېر نژدې دی: ﴿ أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ ﴾.

که بالفرض اول ډول وارخطائي مطلب وي نو جواب به یې دا وی چې: "آلا إنّ نَصْرَ اللهِ صَادِقٌ" یعنې: خبردار د الله ﷻ د نصرت وعده رښتیا ده دروغ نه ده.

د مفسرینو کرامو اکثریت همدغه جواب غوره کړی دی[2].

د دې ایت نظیر

۶ـ کله چې لوط ﵇ ته د هغه په قوم باندې د عذاب د نازلېدلو وعده ورکړه شوه چې په سهار کښې به هلاک شي او ته به یې د جنجال څخه بچ شې نو لوط ﵇ چې د کافرو د لاسه ډېر زره

(۱) روح المعاني ج۲ ص۱۰۳

(۲) تفسیر القرطبي ج۳ ص۳۵؛ التفسیر الکبیر ج۶ ص۲۲؛ روح المعاني ج۲ ص۱۰۴

تنګی شوی وه وویلې چې: ای الله! سبا به لا کله راځي؟. نو الله ﷻ ورته جواب ورکړ چې: ولې سبا څه نژدې نه دی؟ لکه چې فرمايي: ﴿إِنَّ مَوْعِدَهُمُ ٱلصُّبْحُ ۚ أَلَيْسَ ٱلصُّبْحُ بِقَرِيبٍ﴾ [هود: ۸۱] يعني: يقينًا د کفارو د هلاک وخت سهار دی. ای لوطه! ايا سهار نژدې نه دی؟

يادونه

۷ـ د پخوانيو مؤمنانو د پوره مشکلاتو تمثيل او بيان په ﴿مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ﴾ باندې تمام شو، چې جنت ته داخلېدل څه اسان کار نه دی د مشکلاتو غرونه ترې د يوې کړه په شان راچاپېر دي، ترڅو چې په همدغو غرونو باندې ور ونه ختېږئ هغه ته به ورداخل نه شئ؛ نو:

الف: د دې دپاره چې د مؤمنانو حوصله خرابه نه شي او استقامت د لاسه ورنه کړي، الله ﷻ تولو ته په تاکيد سره اعلان کوي چې ﴿أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ﴾ يعني: کله چې درباندې دغسې د تنګسى حالت درغی خبردار چې استقامت خراب نه کړئ همدا د نصرت وخت دی او په څو ثانيو کښې به مو په نصيب شي، امتحان او ازمېښت مو د کاميابۍ پړاو ته رسېدلی دی.

ب: که د دغې مرحلې په وخت کښې په مؤمنانو کښې پيغمبر موجود وي نو هغه ته وحې کېږي او د وارخطائۍ او اضطراب حالت د منځه وړي لکه چې موسی ﷺ ته همدا مضمون هغه وخت ورنازل شو کله چې دوی د فرعون د لښکرو او د درياب په منځکښې محاصره شوه، الله ﷻ فرمايي: ﴿فَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْبَحْرَ ۖ فَٱنفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَٱلطَّوْدِ ٱلْعَظِيمِ﴾ [الشعراء: ۶۳] يعني: نو مونږ موسی ﷺ ته وحې وکړه چې درياب په امسا باندې ووهه نو درياب انفلاق وکړ او هره يوه ټوټه يې د لوی غره په څېر خاى ودرېده.

ج: او که په مؤمنانو کښې پيغمبر موجود نه وي، بلکې د نبي کريم ﷺ د وفات څخه وروسته د قيامت د ورځې پورې د هرې زمانې مؤمنان چې وي؛ نو که څه هم د وحې سلسله قطعه ده آخر الزمان پيغمبر ﷺ وفات شوی دی، د الله ﷻ د نصرت وعده ورته تازه نه شي نازلېدلی خو بايد چې نوموړې وعده ﴿أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ﴾ په خپل ذهن کښې راولي، نو ان شاء الله تعالى چې اضطراب به يې لرې شي او حوصله به يې برابره شي.

د: مونږ افغان مجاهدين په همدغه ايت باندې حوصله برابروو او د هر مشکل په وخت کښې يې، سياسي وي او که اقتصادي، خپلې مخې ته نيسو الحمد لله اضطراب مو پرې لرې کېږي او وارخطائي مو پرې د منځه ځي.

سوال جواب

۸ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ خپل نصرت د نهائي مشکلاتو پورې وروسته کوي؟

مونږ وايو چې: حکمت پکښې دا دی والله ﷻ اعلم چې:

الف: دنيا د امتحان ځاى دى، ترڅو ازمېښت بشپړ شي.
ب: که د دغسې حالت څخه لا پخوا د خپل نصرت مهرباني وکړي نو امکان لري چې خینې انسانان بې خپلو ځانونو ته نسبت وکړي، چې د توري په زور مو دغه فتحه وکړه، خو کله چې د نوموړي حالت څخه وروسته فتحه په لاس ورشي نو بيا څوک په لاپوشاپو خوله نه شي ښورولی. لکه چې د جهاد په اوږدو کښې مونږ ته په تجربه رسېدلې ده.

په ياد ولرئ!

۹_ په ياد ولرئ چې د دې ايت شريف مطلب دا نه دی چې د الله ﷻ نصرت د ذکر شوو مشکلاتو پورې مربوط او مشروط دی او دا څکه چې کله-کله الله ﷻ مجاهدينو ته ډېره په اسانۍ او بې مشکلاتو فتحې ورکوي؛ بلکې مطلب يې دا دی چې مشکلاتو ته هم ځانونه تکړه کړئ.

سوال جواب

۱۰_ که څوک وايي چې: د ايت څخه معلومېږي چې د مشکلاتو د راتګ سره به ضرور فتحه او نصرت ملګرى وي حال دا دى چې په ځينو وختونو کښې د ډېرو مشکلاتو سره-سره سړي ته نصرت نه په برخه کېږي او په ځينو وختونو کښې لا شهيد کېږي هم.

مونږ وايو چې:
که څه هم ځينې مفسرين کرام په جواب کښې وايي امکان لري چې حتمي نصرت د پيغمبر ﷺ په باره کښې وي او يا د نصرت څخه د جنت نعمتونه مطلب وي، که په همدغو مشقاتو کښې په شهادت ورسېږي هم د جنت نعمتونه يې په نصيب کېږي او د الله ﷻ د نصرت څخه استفاده کوي[1]، مګر دغه جواب بعيد په نظر راځي.
مونږ ته داسې ښکاري چې د نصرت څخه په امتحان کښې کاميابي مطلب ده لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تَنصُرُواْ ٱللَّهَ يَنصُرۡكُمۡ وَيُثَبِّتۡ أَقۡدَامَكُمۡ﴾ [محمد: ۷] يعني: اى هغو کسانو چې ايمان يې راوړی دی! که تاسو د الله ﷻ نصرت کوئ (او مشکلات ګالئ) نو الله ﷻ به ستاسو کومک وکړي او پښې به مو کلکې کړي.
نو په دې مقام کښې يې حاصل داسې کېږي چې: خبردار! د الله ﷻ نصرت ډېر درنږدې دی چې ثابت قدمه د امتحان څخه اووځئ او پښې مو ونه ښويېږي، که شهادت مو په برخه شي او يا محبوس شئ هم خو چې د ايمان څخه وانه وړئ، دا لوی نصرت دی.
لکه په يوه غزا کښې چې "حرام ﷺ" نومي صحابي کله په غشي باندې ولګېده نو غږ يې وکړ چې: «فُزْتُ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ»[2] يعني د کعبې په رب ﷻ مې دې سوګند وي چې زه کامياب شوم.

---

[1] التفسير الكبير ج۶ ص۲۳؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۵۱۹
[2] صحيح مسلم ج۲ ص۱۳۹

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾ ﴾

[۲۱۵] ستا څخه پوښتنه کوي چې څه شی نفقه کړي؟ (ترڅو پرې جنت ته داخل شي).

ورته ووایه هر شی چې تاسو نفقه کوئ ، هر خیر چې وي هغه مور او پلار ته نفقه کړئ او خپلوانو ته او یتیمانو ته او مسکینانو ته او د لارې زوی (مسافر) ته.

او تاسو چې هر یو فعل کوئ چې د خیر څخه عبارت دي نو بې شکه الله ﷻ په هغه باندې پوه دی (د هغه سره مطابقه جزا به درکړي).

ارتباطونه

د دې ایت څخه نیولې د [۲۴۲] ایت تر آخره پورې الله ﷻ تقریباً شپږ دېرش (۳۶) احکام بیان کړي دي چې تقریباً دولس (۱۲) یې صرف په ازادواجي امورو پورې ارتباط لري[1] بلکې دغه احکام د هرې نوعې په مثالونو باندې مشتمل دي لکه واجب، مستحب، حرام، مکروه او داسې نور.

په دې مقام کښې د څو احکامو بیان څخه د حکمت غوښتنه وه ـ والله ﷻ أعلم ـ چې:

۱ـ وړاندې قرآن کریم مؤمنان دعوت کړه چې د اسلام په ټولو احکامو کښې ورداخل شئ نو په کار وه چې د احکامو څو مثالونه ورته هم بیان کړي.

۲ـ وړاندې یې واضحه کړې وه چې په هره زمانه کښې الله ﷻ د خلکو د اختلاف د ورکولو دپاره احکام نازل کړي دي چې د هغو په ذریعه باندې خپلې شخړې او لانجې د منځه یوسي. په دې ایتونو کښې یې د محمدي (ﷺ) اُمت دپاره د احکامو څو نمونې بیانې کړې، تر څو خپل اختلافات پرې ورک کړي.

۳ـ وړاندې ویل شوي وه چې د مشکلاتو ګالل جنت ته د ننوتلو اسباب دي، دلته یې څو احکام بیان کړه ترڅو مؤمنان پوه کړي چې محض مشکلات ګالل چې څه شرعي رنګ ونه لري څه ګټه نه شي رسولی، چې د شرعي احکامو تطبیق او تعمیل پکښې مطلب نه وي.

۴ـ بالآخره د ټولو احکامو په سر کښې یې د مال انفاق کېښود ترڅو مونږ ته څرګنده کړي چې جنت ته د ننوتلو د لویو ذریعو څخه د مال انفاق هم دی. نو د مطلب خلاصه یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! ستا څخه مسلمانان پوښتنه کوي چې دوی څه شی نفقه کړي ترڅو ورباندې جنت ته ورداخل شي؟.

۲ـ ته ورته ووایه چې هر شی چې تاسو په لار د الله ﷻ کښې مصرف کړئ، لږ وي او که ډېر،

(۱) في ظلال القرآن ج۱ ص۲۳۹

سره زر وي او که سپين زر، بلکې هره نوعه مال چې وي هغه ټول خير او برکت دی ورکوونکې ته خير دی، اخستونکي ته خير دی، ټولې جامعې ته خير دی، په دنيا کښې خير دی او په آخرت کښې خير دی، نو که د خير الأموال (بهتر مال) څخه يې خيرات او صدقه کړئ نو دا خو د خير د پاسه خير دی.

۳_ لنډه دا چې تاسو کولی شئ چې په دغه خير باندې د مور او پلار حقوق اداء کړئ او په هغوی باندې يې مصرف کړئ او د صله رحمی د ټينګولو دپاره يې په اقاربو نفقه کړئ، د زړه سوي د کبله يې په يتيمانو ولګوئ، د عمومي ترحم د وجې يې په مسکينانو مصرف کړئ چې هيڅوک درڅخه بې انفاقه پاتې نه شي، په مسافر نابلده سړي باندې يې انفاق کړئ او يا يې حتی د انسان څخه په غير په څارويو او نورو حيواناتو ولګوئ، په دې ټولو کښې ستاسو دپاره خير شته او د الله ﷻ د رضا سبب ګرځي.

۴_ دا ځکه چې تاسو د خير هر يو کار کوئ او يا د خير خبره کوئ په هغو ټولو باندې الله ﷻ پوه دی. ستاسو د اخلاص قوت هم ورته معلوم دی او کمزوري هم، هيڅ شی ترې نه ورکېدلی شي او نه ترې پټېدلی شي. نو ضرور به د خپلې پوهې او معلوماتو په رڼا کښې ستاسو د کړو وړو سره مطابقه جزا درکړي، د ده ﷻ په نزد هيڅ نېک عمل نه ضائع کېږي.

توضيحات

۱_ که څه هم مفسرينو کرامو ليکلي دي چې دغه ايت شريف د عمرو بن الجموح رضي الله عنه په جواب کښې نازل شوی دی، نوموړی يو مالدار صحابي وه ډېر عمر ورباندې تېر شوی وه ډېر سپين ږيری او بوډا وه، يوه ورځې نبي کريم ﷺ ته راغی او پوښتنه يې وکړه چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! بِمَاذَا نَتَصَدَّقُ وَعَلَى مَنْ نُنْفِقُ»[۱] يعني: ای د الله ﷻ پيغمبره! مونږ کوم شی صدقه کړو او په چا باندې يې نفقه کړو؟ خو غالبه دا ده چې همدغسې سوالونه به نورو صحابه وو کرامو رضي الله عنهم ته هم پيدا شوي وي نو ځکه الله ﷻ د جمعې په صيغه باندې ذکر شوی مطلب اداء کړ.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: په ايت شريف کښې د مال سوال مطرح شوی دی چې دوی يې نفقه کړي او جواب ورته د منفق عليهم (هغه کسان چې انفاق پرې کېږي) په شرحه ورکړی شوی دی چې په فلاني او فلاني باندې يې مصرف کړئ، نو د سوال او جواب په منځکښې خو مطابقت را نغی؟

مونږ وايو چې: دې پوښتنې ته لاندې جوابونه شوي دي:

الف: دا جواب د أسلوب الحکيم په توګه ورکړی شوی دی، يعنې تاسو بايد د دې خبرې پوښتنه ونه کړئ چې څه شی صدقه کړو، ځکه چې په دغسې سوال کښې چندان ګټه نشته، بلکې دا پوښتنه وکړئ چې چا_چا ته يې ورکړو[۲].

---

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۱۸۸؛ تفسير القرطبي ج۳ ص۳۶؛ اسباب النزول للواحدي ص۴۰

(۲) روح المعاني ج۲ ص۱۰۶

لنډه دا چې سوال جواب په دوه ډول دی: یو تعلیمي دی او بل جدلي دی. په تعلیمي سوال جواب کښې ظاهري تطابق ضرور نه دی[۱].

جدلي سوال جواب دې ته وايي چې پوښتنه محض د جګړې او لانجې په توګه مطرح کېږي، معلومات او خان پوهنه پکښې مطلب نه وي.

ب: لکه څنګه چې د شان نزول څخه معلومېږي سوال هم دوه برخې درلودلې چې څه شی صدقه کړو او په چا باندې یې نفقه کړو خو الله ﷻ په سوال کښې په یو جزء صراحت وکړ چې: ﴿ مَاذَا يُنفِقُونَ ﴾ او په جواب کښې یې په بل جزء تصریح وکړه چې: ﴿ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ ﴾ الآية؛ ترڅو په دواړو مقامونو (سوال او جواب) کښې د مذکور جزء څخه هغه جزء فهم کړی شي کوم چې ذکر نه دی، دا د بیان ډېره بلیغه طریقه ده چې په واقع کښې دواړه جزونه بیان کړی شوه خو یو ضمني او بل صریحي.

مونږ ته همدا جواب په زړه پوری ښکاري.

دا ایت منسوخ نه دی

۳ـ ځینو مفسرینو کرامو ذکر شوی انفاق په فرضي انفاق باندې تفسیر کړی دی. څرنګه چې الله ﷻ د فرضي انفاق (زکات) دپاره د مصرف ځایونه د [التوبة: ٦٠] ایت کښې بیان کړي دي نو دوی وايي چې دغه ایت په هغه باندې منسوخ دی[۲].

مګر اکثره مفسرین وايي چې دلته یا عام انفاق مطلب دی فرض وي او که نفلي، او یا خاص نفلي انفاق مراد دی. همدا تفسیر د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه هم روایت کړی شوی دی[۳]. نو په دې تقدیر باندې نسخه نه راځي، او همدا ذهن ته نژدې ده او د سیاق او سباق سره ښه مطابقت لري.

﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾ ﴾

[٢١٦] په تاسو باندې (د الله ﷻ په لار کښې) جهاد فرض کړی شوی دی حال دا چې جهاد تاسو ته (په طبعیت) کښې ناخوښه دی.

او شاید چې تاسو یو شی خوښ نه کړئ خو هغه درته بهتر وي. او شاید چې تاسو یو شی خوښ کړئ خو هغه درته شر وي. او الله ﷻ پوهېږي او تاسو نه پوهېږئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ که څه هم د الله ﷻ په لار کښې دومره تکالیف ګالل چې د مقربو بندګانو حوصله هم تنګه کړي او د "متی نصر الله" کلمې ویلو ته مجبور شي، او همدارنګه د الله ﷻ په لار کښې مال داسې

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۹۳
(۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۲۴۳
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۵۱؛ روح المعاني ج۲ ص۱۰۶

نفقه کول چې د ټولو اقشارو حقوق پوره اداء کړی شي او د خپلو او پردیو، اشنا او ناآشنا فرق پکښې ونه کړی شي؛ څه اسان کارونه نه دي، څوک چې دغسې کړنلاره د خان دپاره غوره کوي نو هغه به ضرور طبعي غوښتنې د پښو لاندې کوي او په وړاندې به قدم اخلي؛ خو الله ﷻ مونږ د ډېرې مهربانۍ د کبله دغسې غیر طبعي ـ مگر معقولو ـ کارونو ته په داسې طریقه باندې هڅوي چې د هغو کارونو کول راته اسان شي او کوم بوج چې د هغو په کولو کښې په مونږ راځي راځخه لرې کړي، ترڅو ورته په ډېرې خوښۍ او اخلاص سره اقدام وکړو او طبعي ناخوښۍ د منځه یوسو، چې خلاصه یې داسې ده:

٢ـ په تاسو باندې د الله ﷻ په لار کښې جهاد فرض کړی شوی دی. که څه هم جهاد ستاسو د طبیعت خوښ نه دی ځکه چې په جهاد کښې د مالونو نفقه کول شته، د خپل پلرني وطن، کور او کلي څخه جدائي پکښې ضرور ده، زخمونه او دردونه پکښې پېښېږي، د سترگو، پښو او نورو غړو د پرې کېدلو بلکې د هر ډول معیوبیت د خطرونو څخه خالي نه دی، په دې ټولو باندې د پاسه د ژوند د لاسه ورکول، لوږې او تندې تېرول هم پکښې احتمال لري مگر په طبعي ناخوښۍ باندې تاسو ملامت نه یاست ترڅو مو چې دغه ناخوښي د حکم د اجراء په وړاندې خنډ او مانع واقع نه شي.

٣ـ نو د دې دپاره چې تاسو دغه طبعي ناخوښي د مخې لرې کړئ نو لاندې قاعده او قانون د خانو سره همېشه په یاد ولرئ، چې:

شاید چې تاسو یو شی خوښ نه کړئ (لکه چې په طبعي توگه مو جهاد ته شوق نه کېږي) خو هغه به درته زیات گټور وي.

او شاید چې تاسو یو شی خوښ کړئ (لکه د جهاد او د مال د نفقه کولو څخه لاس اخستل) خو هغه به درته شر وي او ستاسو به پکښې تاوان وي او په یو وخت کښې به وروباندې پښېمانه شئ.

د دې ټولو دلیل دا دی چې الله ﷻ پوهېږي او تاسو نه پوهېږئ، تاسو ته د یو شي ټول اړخونه معلوم نه دي مگر الله ﷻ ته هر څه وړاندې او ښېرته، پټ او ښکاره، ټول ځرگند دي ټول تکویني کارونه او ټول تشریعي احکام یې د خیر څخه ډک دي او ټول گټور دي.

نو که تاسو همدا قاعده د ځانه سره وساتئ او واقعاتو ته په همدې رڼا کښې نظر وکړئ نو ډېر سخت او مشکل کارونه به هم درباندې اسان شي او طبعي خنډ به مو د مخې ورک شي.

توضیحات

١ـ که څوک وایي چې: د جهاد په فرضیت کښې داسې ایت نازل شوی دی لکه د روژې په فرضیت کښې، چې: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلصِّيَامُ﴾ [البقرة:١٨٣] یعني: په تاسو باندې روژه نیول فرض کړی شوي دي؛ نو ځرنگه چې روژه فرض عین ده، جهاد به هم فرض عین وي؟.

مونږ وایو چې: د جهاد په باره کښې درې ډوله ایتونه نازل شوي دي:

الف: چې عیني فرضیت ورڅخه معلومېږي لکه همدغه ایت شریف چې اوس د بحث لاندې دی.

ب: هغه ایتونه کوم چې په مکه معظمه کښې د جهاد په هکله نازل شوي دي چې د جهاد په نه فرضیت باندې بلکې د مسلح جهاد څخه په منعه کولو باندې دلالت کوي لکه چې فرمایي: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوٓاْ أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ﴾ [النساء: ۷۷] یعنې: هغو کسانو ته نه ګورې چې دوی ته ویل شوي وه چې د مسلح جهاد څخه لاسونه ونیسئ او لمونځونه ودروئ او زکاتونه ورکوئ.

ج: هغه ایتونه چې کفائي فرضیت یې ورڅخه څرګندېږي لکه چې فرمایي: ﴿وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُواْ كَآفَّةً﴾ [التوبة: ۱۲۲] یعنې: او مؤمنان داسې نه دي چې دوی ټول جهاد ته لاړ شي.

په پورتنیو درې ډوله ایتونو کښې د شریعت علماؤ کرامو په اجماع سره فیصله او تطبیق کړی دی او باید د قیامت تر ورځې پورې وربانډې ټول مسلمانان عمل وکړي، هغه تطبیق دا دی چې[1].

۲ـ جهاد اصلاً دروژې په څېر ذاتي ښکلا نه لري ترڅو په هر وخت کښې په مؤمنانو باندې ـ د اعذارو څخه په غیر ـ عیني فرض وګرځي، بلکې په جهاد کښې هغه وخت حسن پیدا کېږي چې د اسلام د دعوت په وړاندې څه خنډ او مانع پېښ شي او یا په اسلامي سیمه باندې کافر تېری وکړي.

نو په اول صورت کښې جهاد فرض کفائي دی، یعنې که یوه ډله مجاهدین په جهاد باندې بوخت وي او د دعوت خنډونه د مخې لرې کوي د نورو مؤمنانو غاړې خلاصېږي.

او په دوهم صورت کښې جهاد کول په ټولو مسلمانانو باندې فرض عین دی، حتی په ښځو باندې هم فرض دی چې د مېړه د اجازې څخه پرته هم باید په جهاد کښې ونډه واخلي.

د پورتني تقریر څخه څرګنده شوه چې اسلام په دعوت سره خور شوی دی، نه په زور سره. هو! د اسلام د ساتنې او د مخې څخه یې د خنډونو د لرې کولو دپاره د تورې استعمال ته هم کله-کله اړتیا پېښېږي. یا په بل عبارت: مسلمانان د کافرانو په مقابل کښې تر هغه وخته تورې ته نه لاس کوي ترڅو چې ورته مجبور نه شي[2].

هېر مو نه شي!

۳ـ هېر مو نه شي چې که د جهاد آمر په یوې خاصې ډلې باندې د جهاد د کولو امر ورکړي نو په هغوی باندې جهاد فرض عین ګرځي. مثلاً که په اوسني وخت کښې د جهاد قومندان یو ګروپ مجاهدینو ته قومنده ورکړي چې د دښمن په فلانی پوسته باندې اور بل کړئ، په هغوی باندې فرض ده چې نوموړې پوسته د اور لاندې ونیسي.

همدارنګه که د جهاد آمر عام نفیر اعلان کړي نو بیا هم په ټولو مسلمانانو باندې فرض عین ګرځي، د همدې قبیلې څخه د صحابه وو کرامو ﷺ جهاد هم وه چې په وخت به وربانډې فرض

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۳ ص۳۸؛ التفسیر الکبیر ج۶ ص۲۸؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۳۴۴
(۲) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۹۴

عین کرخېده او نبي کریم ﷺ به یا په یوه خاص تولي باندې د جهاد امر وکړ او یو طرف ته به یې سوق کړه، او یا به یې عام نفیر اعلان کړ[۱].

د "کَرْه، کُرْه" فرق

۴_ ځینې مفسرین کرام وایي چې "کَرْه" او "کُرْه" _لکه "ضَعْف" او "ضُعْف"_ په زوَر او پېښ سره څه فرق نه لري د دواړو کلمو یوه معنی ده، چې مونږ ترې په ناخوښی (کراهیت) سره تعبیر کوو[۲].

اما ځینې نور مفسرین کرام وایي[۳] چې په زوَر سره هغې ناخوښۍ ته ویل کېږي چې د خپل خان څخه په غیر د بلې خوا وربانديې تحصیل شي لکه چې څوک په چاباندې کوم کار په زور او اجبار سره وکړي. او په پېښ سره هغې ناخوښۍ او کراهیت ته ویل کېږي چې د خپلو نفسي عواملو د کبله ورسره سرې مخامخ شي، لکه:

الف: کله-کله د یو پاک حلال شي څخه د سړي طبیعت نفرت کوي. لکه چې ځینې خلک د سویې (خرګوش) غوښه نه خوري.

ب: کله-کله د سړي طبیعت د یو شي غوښتنه کوي خو د شریعت په لحاظ سره یې ترې نفرت او ناخوښي پیدا کېږي. لکه حرام طعام او داسې نور.

ج: ځینې شیان طبیعت غواړي او شریعت هم نه وي حرام کړي خو عقلاً ورڅخه سړی ناخوښي ښکاره کوي. لکه په یوه مریض باندې چې د طبیب د پلوه د یوه حلال شي خوړل بند کړی شي.

په جهاد کښې کوم ډول ناخوښي ده؟

۵_ جهاد د اول صورت لاندې راځي چې طبعًا پکښې ناخوښي شته خو کله چې د الله ﷻ امر ته وکتل شي چې مونږ ورباندې مکلف یو نو دغه ناخوښي د منځه ځي. د همدې کبله الله ﷻ د جهاد څخه په ﴿ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِتَالُ ﴾ سره تعبیر وکړ چې په دوه جانبه جنګ باندې دلالت وکړي.

برسېره پر دې عقل هم د جهاد طبعي ناخوښي لرې کوي او دا څکه چې د جهاد نتیجه عزت او د پرېښودلو نتیجه یې ذلت او غلامي ده. همدې خبرې ته الله ﷻ اشاره کوي چې: ﴿ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴾ یعني: الله ﷻ پوهېږي او تاسو نه پوهېږئ.

جهاد اسان دی

۶_ که څه هم په جهاد کښې طبعي کراهیت شته خو الحمد لله د شرعي او عقلي دلایلو په رڼا کښې په مؤمنانو باندې دومره اسان دی چې طبعي کراهیت یې بالکل د منځه تللی دی. که څوک یې څه مثالونه لوستل یا لیدل غواړي نو د صحابه وو کرامو ﷺ د سرښندنې ببلګې دې په ځینو

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۳ ص۲۸

(۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۳۴۵

(۳) روح المعاني ج۲ ص۱۰۶؛ مفردات الراغب ص۴۴۷

کتابونو کښې ولولي[۱]، او د افغان مجاهدینو په شوق او ذوق سره په جهاد کښې مشغولتیا دې پکښې سمدستي په سترګو وګوري چې تول دنیا ورته ګوته په غاښ ده.

۷ـ نو کله چې پورتنۍ څېړنه په نظر کښې ونیوله شي په اسانۍ سره سړی د دې پوښتنې جواب ویلی شي چې: ایا په شرعي حکم کښې ناخوښي او کراهیت د ایمان سره منافات لري؟

د جواب حاصل دا دی چې: په جهاد کښې ناخوښي او کراهیت طبعي دی او خوښول او مینه ورسره درلودل شرعي او عقلي دي چې د ایمان سره منافات نه لري، بلکې ایمان پرې ښه ثبوت ته رسېږي داسې چې سړی د نفس او شیطان په مقابله کښې آن د توري څخه هم دریغ ونه کړي او خپله ایمانداري تولې نړۍ ته ښکاره کړي. نو هغه تکلیف ته حاجت نشته چې ځینې مفسرین کرام یې متحمل شوي دي او غیر متبادرو جوابونو ته یې لاس اچولی دی. مثلاً:

الف: دلته هغه ناخوښي مراده ده چې د مجاهدینو او هم د جهادي وسائلو د کمبود د کبله سړي ته په زړه کښې وګرځي چې مسلمانان بالکل د منځه لاړ نه شي او بېخ او بنیاد یې ونه وځي[۲].

ب: یا هغه کراهیت مطلب دی چې د سړي تمه وي چې کافران به د مسلح جهاد څخه پرته ایمان راوړي چې د یو طرفه به اسلام مخ په وړاندې لاړ شي او د بله طرفه به دوی د دوزخ د اوره بچ کړی شي[۳].

د انسان علم کم دی

۸ـ الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې بې اندازې مهربان دی د همدې کبله په هغو احکامو کښې چې په طبیعتونو باندې درانه تمامېږي لکه جهاد، د تربیې څخه کار اخلي او معقولیت، مقبولیت او ښه نتائج یې شرحه کوي او همدارنګه د انسان کم علمي بیانوي چې د هر شي په ښه او بد باندې نه شي پوهېدلی، لکه چې مونږ ورسره په خپل ورځني ژوند کښې ډېر مخامخ کېږو. د مثال په توګه:

الف: په یو وخت کښې به د یو شي په لاس ته راوړلو کښې د هرې وسیلې څخه کار اخلو خو په بل وخت کښې به وروباندې پښېمانه یو او وایو به چې څه بد مو کول چې دغه کار پسې ګرځېدو، او که لاس ته نه وي راغلی نو وایو به چې څومره ښه وشوه چې نوموړی شی لاس ته رانغی.

ب: بالمقابل په یو وخت کښې به راته یو کار بد ښکاري خو بل وخت به په همغه کار باندې خوشاله یو لکه چې د بدر په غزا کښې په مؤمنانو باندې په اول کښې جګړه درنه تمامه شوه خو په آخر کښې پرې ډېر خوښ شوه: [الأنفال: ۵].

ج: د موسی ؑ او د ده د ملګري څخه چې ماهي ورک شو وروباندې خپه شوه خو کله چې بېرته راستانه شوه او د خضر ؑ سره ملاقي شوه نو بیا وروباندې خوشاله شوه: [الکهف: ۶۲ـ۶۵].

(۱) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۹۸
(۲) التفسیر الکبیر ج۶ ص۲۸
(۳) تفسیر المنار ج۲ ص۳۱۴

نبي كريم ﷺ فرمايي: «عَجِبَ رَبُّنَا مِنْ قَوْمٍ يُقَادُونَ إِلَى الْجَنَّةِ فِي السَّلَاسِلِ»[1] يعني: زمونږ رب ﷻ (د خپل شان سره مناسب) د داسې قوم څخه تعجب کوي کوم چې په زنځيرونو کښې جنت ته راکشول کېږي، کله چې همدغه بندي کېدل او تړل یې د مسلمانېدلو سبب وګرځي.

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَكُفْرٌۢ بِهِۦ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ ۗ وَلَا يَزَالُونَ يُقَـٰتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ ٱسْتَطَـٰعُوا۟ ۚ وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَـٰلُهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ ۖ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴿٢١٧﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ وَجَـٰهَدُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أُو۟لَـٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ ٱللَّهِ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢١٨﴾ ﴾

[٢١٧] ستا څخه د حرامې مياشتې څخه په دې کښې د جنګ څخه پوښتنه کوي.

ورته ووايه چې: جنګ په دې کښې لوی (جنايت) دی.

او د الله ﷻ د لارې څخه خلک منعه کول او په هغه ﷻ باندې کافر کېدل، او د المسجد الحرام څخه (د خلکو مخنيوی کول) او (بالآخره) د المسجد الحرام څخه د هغه د اهل ويستل (هجرت ته یې مجبورول، دا هر يو) د الله ﷻ په نزد ډېر لوی (جنايتونه) دي. او (برسېره په دې په) فتنه (کښې د خلکو اچول) د وژلو څخه ډېره لويه ګناه ده.

او کافران به همېشه وي چې ستاسو سره به په مقاتله باندې بوخت وي ترڅو مو چې د خپل دين څخه واړوي (مرتد مو کړي) که وسه يې وشي. او ستاسو هر څوک چې د خپل دين څخه واوړي نو د کفر په حالت کښې مړ شي، نو د دغو کسانو (نېک) اعمال په دنيا او آخرت دواړو کښې باطل شوه، او دغه کسان د اور ملګري دي، چې دوی به په اور کښې همېشه وي.

[٢١٨] بې شکه هغه کسان چې ايمان يې راوړی وي او هغه کسان چې هجرت يې کړی وي او د الله ﷻ په لار کښې يې جهاد کړی وي، دغه کسان د الله ﷻ د رحمت اميد کوي او الله ﷻ ببنونکی (او) مهربان دی.

ارتباط او شان نزول

١ـ په دې ايتونو کښې د جهاد د فرضيت څخه وروسته په څينو وختونو کښې د مسلحې جګړې ممنوعيت بيان شوی دی.

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج١٥ ص١٦٨

۲ـ د دې ایتونو شان نزول اوږده قیصه لري(۱)، چې مونږ یې په لاندې ټکو کښې رانغاړو.

الف: د هجرت په دوهم کال د بدر د غزا څخه دوه میاشتې وړاندې نبي کریم ﷺ یو ګروپ مجاهدینو ته، چې ټول اته کسه وه او مشر یې عبد الله بن جحش ﷺ وه، امر وکړ چې تاسو د بطن نخله(۲) په طرف لاړ شئ او دا سربسته لیک درسره واخلئ، کله مو چې دوه شپې مزل وکړ نو پاکټ بیرته کړئ او څه چې پکښې لیکلي دي هغه عملي کړئ.

ب: عبد الله بن جحش ﷺ د دوه شپو مزل څخه ورسته پاکټ بېرته کړ، پکښې لیکلي شوي وه چې بطن نخلې ته لاړ شئ او هلته د قریشو ترصد وکړئ او حال او احوال یې راته راوړئ.

ج: کله چې دوی هلته لاړه د قریشو د یوه تجارتي کاروان سره مخامخ شوه چې په تجارتي مالونو باندې بار وه او څلور کسه کاروانیان یې درلوده.

د: مجاهدینو دوه کسان اسیران کړه، یو نفر ترې وتښتېده او بل یې چې عمرو بن الحضرمي نومېده ووژه، او ټوله قافله یې د غنیمت په توګه مدینې منورې ته روانه کړه.

ه: مجاهدین په دې ګومان وه چې نن د جمادي الآخر وروستنی ورځ ده او محترمه میاشت (رجب) سبا ته پیل کېږي همدا نن د جنګ فرصت دی سبا ته باید خپلې تورې په تېکو کښې وساتو.

و: کله چې دوی د غنیمتونو او بندیانو سره مدینې منورې ته ورسېده نو د ټولو څخه وړاندې ورته نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: تاسو ته خو ما د جنګ امر نه وه کړی، بې له اجازې مو ولې جنګ کړی دی؟.

ز: برسېره په دې په مدینه منوره کښې یوه هاها جوړه شوه چې د فلاني ګروپ مجاهدینو په محترمه میاشت کښې قتل کړی دی، مسلمانانو ته تشویش پیدا شو، خصوصاً د ګروپ مجاهدین په ډېر اضطراب کښې واقع شوه او عرض یې وکړ چې: ای د الله رسوله! مونږ خیال کړی وه چې دا د جمادي الآخر ورځ ده او په رجب باندې مو دا یقین نه وه چې هغه به رادبره شوې وي. ایا د دغسې خطا او سهوې به څه چاره وي؟.

ح: یهودانو ته د پروپاګند ښه موقع په لاس ورغله او ویل به یې چې مسلمانانو د رجب د میاشتې دوه زره کلن احترام د پښو لاندې کړ چې آن د ابراهیم ﷺ څخه را په دې خوا ورته په ټوله عربي جزیره کښې ثابت وه، دوی لا د ابراهیمي ﷺ ملت دعوه کوي؟

ط: مشرکانو (قریشو) هم د همدې یهودي ډول سره نڅا پیل کړه او په مسلمانانو پسې یې د اعتراضاتو خولې بېرته کړې.

ي: په ځینو روایاتو کښې شته چې قریشو یو هیئت مدینې منورې ته واستاوه ترڅو د بندیانو فدیه ورکړي او هم نبي کریم ﷺ ته د نژدې څخه د هتک حرمت پیغور واوروي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۳ ص۴۱؛ روح المعاني ج۲ ص۱۰۷؛ تفسیر القاسمي ج۳ ص۵۲۱؛ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۲۱۷؛ في ظلال القرآن ج۱ ص۲۲۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۵۲؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۸۹؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۱۹۹

(۲) د مکې او طائف په منځکښې د یو ځای نوم دی.

یا: نو د دې ټولو پوښتنو او اعتراضاتو په جواب کښې الله ﷻ ذکر شوي ایتونه رانازل کړه، چې مؤمنانو ته یې د زړونو اطمنان ورکړ او معاندینو ته غاښ ماتوونکی جواب جوړ شو چې د قیامت د ورځې پورې ترې باید مجاهدین استفاده وکړي، چې خلاصه مطلب یې په لاندې کرښو کښې لوستلی شئ:

د مطلب خلاصه

۱– یعنې ستا څخه کفار (یهود او مشرکان) د محترمې میاشتې په باره کښې بلکې په محترمه میاشت کښې د جنګ جګړې په باره کښې پوښتنه کوي چې ستا لیږلي شوي ګروپ پکښې ولې عمرو بن الحضرمي قتل کړ، ایا دا د ابراهیمي دین متابعت دی؟.

برسېره پر دې مؤمنان درڅخه د خپل اطمنان په غرض شرعي حکم غواړي ترڅو د دوی اضطراب د منځه لاړ شي او اطمنان ورته په نصیب شي.

۲_ د دوی وارخطائي لرې کول دومره مهمه خبره نه ده څکه چې د یوه پلوه نوموړي مجاهد ګروپ ته تا امر نه وه کړی او د بل پلوه هغوی هم د محترمې میاشتې د رابره کېدلو یقین نه درلود.

په دې ټولو باندې برسېره، په محترمو میاشتو کښې داسې جګړه کول چې په سرې باندې تحمیل شي (یعنې دفاعي جنګ وي) هغه خو هیڅوک حرام نه ګڼي. نو که فعلا یو مجاهد ګروپ د هغو کفارو څخه څوک مړ کړي چې آن دیارلس، څوارلس کاله پخوا یې ورباندې جنګ ورتپلی دی او پیل یې د همدوی د پلوه شوی دی نو په دې کښې څه پروا ده او د دې څه باک دی.

هو! دا بېله خبره ده چې تر اوسه پورې مجاهدینو توان نه درلود او خپله دفاع یې نشوه کولی مګر دا حق خو یې درلوده چې دفاع وکړي.

۳_ اما ډېره مهمه خبره د معاندینو د سوال جوابول دي چې هغوی غواړي په اسلام باندې تور ولګوي او په همدغسې تعنتي سوالونو باندې مسلمانان نوم بدي کړي.

۴_ نو دوی ته داسې جواب ورکړه چې:

په محترمه میاشت کښې جنګ جګړه او قتل قتول غټه ګناه ده او د هر چا دپاره ګناه ده، زه د دې څخه انکار نه کوم. او دا څه عجیبه خبره نه ده چې په دې باره کښې په ماباندې اعتراض وکړئ، مګر عجیبه دا ده چې تاسو د دې څخه د غټو-غټو ګناهونو مرتکب شوي یاست او لا مرتکب کېږئ خو د هغو نوم په خوله نه اخلئ او هغه د سره نه یادوئ؟.

که تاسو رښتیا د الله ﷻ د حکم پوره مراعات کوئ او د حضرمي مرګ درته اسماني تندر جوړ شوی وي نو مهرباني وکړئ د خپلو لاندې ګناهونو جواب راکړئ چې هره یوه د حضرمي د مرګ څخه ډېره غټه ده:

الف: د الله ﷻ د لارې څخه خلک اړول چې هجرت کولو ته یې نه پرېږدئ او د نورو عبادتونو مخه یې نیسئ او حتی غواړئ د خلکو د ایمان د راوړلو مخه بنده کړئ.

ب. د الله ﷻ سره په وحدانیت کښې شریک جوړول او په ده ﷻ باندې کافر کېدل.

ج. د المسجد الحرام څخه خلک منعه کول چې حج ته یې نه پرېږدئ.

د. د المسجد الحرام څخه د هغه اهل چې مسلمانان دي او د الله ﷻ ذکر پکښې کوي، ویستل او هجرت ته مجبورول

ایا ذکر شوي ټول واړه کارونه هر یو د الله ﷻ په نزد باندې ډېرې لوی-لوی ګناهونه نه دي؟

هـ. په دې ټولو باندې د پاسه د انسانانو تعذیبول او په فتنه کښې اچول د قتل او وژلو څخه ډېر لوی لوی ګناهونه دي، چې تاسو یې د دیارلس کلونو په اوږدو کښې مرتکب شوي یاست

و. تاسو په خپلو کړېوانونو کښې سرونه ښکته کړئ او ښه سوچ وکړئ چې په حرم شریف کښې مو کله هم په زړونو کښې تېر شوي دي چې باید د حرم شریف احترام وکړو (چې وحوش حیوانات پکښې د تعذیب څخه په امن کښې دي) او د مسلمانانو د تعذیب څخه لاس واخلو؟.

تاسو خو دومره زړه کړئ چې څومره مسلمانان مو په محترم مکان او محترم زمان کښې په قتل رسولي دي او هېڅکله مو هم د حرماتو احترام نه دی کړی.

نو په کومو خولو او کومو سترګو نن ورځ د حضرمي مرګ چې په اجتهادي خطا باندې واقع شوی دی، نه جوابېدونکی اعتراض کئ؟

۵ـ نو ای مؤمنانو تاسو څه ارشادات په نظر کښې ونیسئ او د قیامت تر ورځې پورې یې خپل دستور العمل وګرځوئ هغه دا چې:

الف. کفار هېڅکله ستاسو دوستان نه جوړېږي نو ستاسو سره به همېشه په جنګ اخته وي، ترڅو یې چې وسه او توان وي.

ب. هغوی به تر هغه تاسو سره د جنګ څخه لاس وانخلي ترڅو چې تاسو د الله ﷻ د لارې څخه واړوي او د خپلو خانونو په شان مو ګمراه او بې لارې جوړ کړي.

ج. نو پام کوئ چې د دوی په دغه یوه موافقت باندې ونه غولېږئ چې د حرماتو د احترام دعوه کوي او ستاسو خیال راشي چې لږ خو رانژدې شوه امید دی چې دوی به مسلمانان شي. او مه په دې غولېږئ چې په خپنو وختونو کښې درسره جګړه نه کوي چې په خانو کښې د جګړې وسه نه ګوري او یا یې یو بل مطلب په نظر کښې نیولی وي.

د. په یاد ولرئ چې ستاسو څخه هر څوک چې د خپل دین څخه واوړي او مرتد شي او په همدې حالت باندې مړ شي نو د دوی نېک عملونه ضائع دي، نه یې په دنیا کښې په ښه ورځې چې د مرګ څخه یې خلاص کړي او نه یې په آخرت کښې په درد خوري چې څه اجر او ثواب به لاس ته ورشي. دا خکه چې همدوی دوزخیان دي او په اور کښې به همېشه وي.

۶ـ دا و د معاندینو جواب، پاتې شوه د عبد الله بن جحش رضی الله عنه د ګروپ د مجاهدینو خبره، نو په هغې کښې عمومي حکم او فیصله دا ده چې:

بې شکه هغه کسان چې دوی ایمان راوړی وي او هغه کسان چې دوی هم د الله ﷻ په لار کښې

هجرت کړی وي او هم یې پکښې جهاد کړی وي، نو همدوی د الله ﷻ د رحمت امیدوار دي.
نو دوی باید نه نااُمیدي وکړي چې ووایې مونږ ته به الله ﷻ اجر رانه کړي او نه باید تاسو دغه سودا او تشویش ورواچوئ چې اجر به درنه کړي
او الله ﷻ بښونکی او مهربان دی. نو ځکه یې ورته اجتهادي خطا وبښله او د اجر او ثواب مهرباني یې ورباندې وکړه.

توضیحات

۱_ سبحان الله! هغه خبره چې تقریباً څوارلس سوه (۱۴۰۰) کاله پخوا مجاهدینو ته د اسلام دښمنانو کوله نن ورځ همغه خبره افغان مجاهدینو ته خلقیان او پرچمیان کوي. البته کله چې د مجاهدینو په مزایلو باندې په خطا سره کوم یو ماشوم د منځه لاړ شي نو دوی د دنیا په ټولو خورونو کښې غوغا جوړه کړي چې مجاهدین د قرآن کریم څخه مخالفت کوي او ماشومان وژني. خو دوی چې په روزمره بمباریو او اسکټ توغندیو باندې عام مسلمانان د ښځو او ماشومانو په شمول شهیدانوي، کلي، مدرسې او جوماتونه ورانوي، په ملیونونو خلک بې کوره کوي او په فتنه کښې یې اچوي، په لکونه معیوبوي، په زرونو مسلمانان لا په جیلونو کښې ساتي، د خپل وطن نوامیس په کافرو باندې د پښو لاندې کوي او وطن پرې ورانوي؛ دا او داسې نور جنایات ورته د قرآن کریم څخه مخالفت نه ښکاري، بلکې دوی غواړي چې د قرآن کریم څخه د سپر کار واخلي ترڅو ورباندې خپلو شومو اهدافو ته خانونه ورسوي.

ایا اوس هم د میاشتو احترام شته؟

۲_ په دې کښې ټول علماء متفق دي چې د ذکر شوي ایت د نزول په وخت کښې د څلورو محترمو میاشتو احترام په مسلمانانو باندې لازم وه. د همدې کبله نبي کریم ﷺ د حضرمي دیت ورکړ[۱]. مګر اختلاف په دې کښې دی چې ایا دغه احترام د قیامت د ورځې پورې باقي دی، لکه چې د ذکر شوي ایت د مضمون څخه معلومېږي، او که نسخه شوی دی؟.

ځیني علماء کرام اول قول اختیاروي چې باید د قیامت د ورځې پورې مسلمانان په څلورو محترمو میاشتو کښې د جنګ د پیل کولو څخه خانونه وژغوري. مګر جمهور علماء کرام چې د دوی د جملې څخه احناف هم دي دوهم قول غوره کوي او د جهادي ایتونو په عموم باندې استدلال کوي. که څوک د زیات تحقیق شوق لري نو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۲].

هو! د احنافو څخه علامه الالوسي وایي چې د جانبینو دلایلو د اندول څخه داسې ښکاري چې انصاف د اولې ډلې سره دی او د میاشتو احترام ابدي دی[۳].

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۳ ص۴۳
(۲) تفسیر القاسمي ج۳ ص۲۰۸؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۲۰۶، ۳۵۳؛ حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۲۲؛ تفسیر القرطبي ج۳ ص۴۳
(۳) روح المعاني ج۲ ص۱۰۸

ارتداد څه ته وايي؟

۳_ ارتداد دې ته وايي چې څوک د اسلام د يوه قطعي حکم څخه انکار وکړي، برابره خبره ده چې دا انکار په قول سره څرګند کړي او يا په عمل سره، چې د اسلام سپکاوی يا د قرآن کريم بې عزتي وکړي او يا داسې کار وکړي چې هغه د کفر پورې خاص وي لکه بوت ته سجده کول، يا د هندوانو "زينار" تړل او داسې نور.

حَبط څه ته وايي؟

۴_ "حَبط" د "حَباط" څخه اخستل شوی دی، "حَباط" د يو بوټي نوم دی چې د څارويو وريانديې ګېډه پړسېږي (تنده پړي) او د منځه ځي[۱].

نو هغه څوک چې د اسلام څخه وروسته بېرته کفر ته وګرځي داسې ګڼل کېږي لکه يو څاروی چې تنده شي او هلاک شي، څه بې چې خوړلي وي هغه يې هيڅ په درد ونه لګېږي.

په دې کښې شک نشته چې څوک مرتد شي او د ارتداد په حالت باندې مړ شي نو د هغه نېک اعمال چې د مسلماني په حالت کښې يې ترسره کړي وي ټول اوبه وړي او ضائع کېږي، مګر د هغه مرتد په نېکو اعمالو کښې د علماوو اختلاف دی کوم چې د ارتداد څخه وروسته بېرته اسلام ته راواوړي او د کفر څخه توبه وباسي.

شوافع رحمة الله عليهم وايي چې د نوموړي مرتد نېک اعمال نه ضائع کېږي لکه چې د ذکر شوي ايت شريف څخه همدا مضمون په تبادر سره ذهن ته راځي، نو په دې تقدير که د ارتداد څخه وړاندې يې حج کړی وه نو د حج فريضه يې اداء شوې ده او بل حج ورباندې نشته[۲].

احناف رحمة الله عليهم وايي چې پخواني اعمال يې ټول ضائع کېږي حتی چې دوهم ځل به بيا د حج فريضه اداء کوي[۳]. دوی په هغو ايتونو باندې استدلال کوي په کومو کښې چې د ﴿ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ ﴾ کلمات نشته، لکه: ﴿ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ ﴾ [الزمر: ۶۵] يعني: که بالفرض ته د الله ﷻ سره شريک جوړ کړې نو خامخا ضرور به دې عمل ضائع شي. او داسې نور ايتونه چې د نېکو اعمالو د ضائع کېدلو دپاره ورسره په کفر باندې د مره کېدلو قيد نشته.

څو اوليات

۵_ لاندې څو اوليات په ياد ولرئ[۴]:

الف. مسلمانانو چې د مشرکانو (کافرانو) څخه اول سری وژلی دی هغه همدغه عمرو بن الحضرمي دی. د ده څخه پخوا کفارو ډېر مسلمانان شهيدان کړي وه خو مؤمنانو يې د انتقام اخستلو توان نه درلود.

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۱۱۰

(۲) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۵۲۳

(۳) روح المعاني ج۲ ص۱۱۱؛ تفسير المظهري ج۱ ص۲۶۴

(۴) تفسير ابن کثير ج۱ ص۲۵۴

ب: مسلمانانو چې اول ځل د کفارو څخه بندیان نیولي دي همدغه دوه کسان بندیان وه چې عبد الله بن جحش رضی الله عنه مديني منورې ته لاس ترلي راوستل.

ج: اولني غنيمت چې مسلمانانو مجاهدينو د کافرو څخه ترلاسه کړ او بيا يې د خُمس (پنځمې برخې) د ويستلو څخه وروسته په خپل منځکښې تقسيم کړ د همدغه مجاهد ګروپ غنيمت وه.

په ياد ولرئ!

۶_ د ذکر شوو ايتونو څخه لاندې څو مطالب هم لاس ته راځي چې بايد مجاهدين يې د خپلو خانو سره په ياد ولري:

الف: که چېرې کافران د مسلمانانو د اسيرانو او يا د مسلمانانو د ماشومانو او زنانه وو څخه يو صف جوړ کړي او د مجاهدينو په مقابله کښې ترې د سپر کار واخلي نو مجاهدينو ته جائزه ده چې ذکر شوی صف ووژني يعنې دوی مباح الدم دي، نور نو د الله ﷻ کار دی چې د قيامت په ورځ ورسره هر څه کوي خپله خوښه يې ده بلکې دوی ټول د الله ﷻ په نزد شهيدان دي.

ب: مجاهدين بايد د حملې او فير کولو په وخت کښې د کفارو نيت وکړي که د دوی په فيرونو باندې ماشومان يا زنانه او يا حتی ځينې مسلمانان ووژل شي ورباندې نه ګنهګار برېږي.

ج: برسېره په دې بايد چې په همدې عمل باندې د الله ﷻ څخه د اجر او ثواب اُميد هم وکړي او داسې خيال ونه کړي چې ګنهګار نه يم نو اجر به مې هم نه وي ګټلی.

د: ايمان، هجرت او جهاد درېواړه چې سره يو ځای شي د ګناهونو د مغفرت ډېره لويه اميدواري پکښې نغښتې ده، بايد چې مسلمانان ورباندې خوشاله شي.

ه: الله ﷻ د مغفرت په مقام کښې د "قتال" کلمه استعماله نه کړه چې د وسلوال جهاد پورې خاصه ده، بلکې د ايمان او هجرت څخه وروسته يې د ﴿ وَجَـٰهَدُواْ ﴾ په کلمه مهرباني وکړه ترڅو د مغفرت اميدواري ټولو هغو کسانو ته هم ورکړي چې د وسلوال جهاد څخه په غير يې يو ډول اسلامي خدمت کړی وي لکه سياسي جهاد، نشراتي جهاد، مالي جهاد، راديويي جهاد، اکمالاتي جهاد او داسې نور.

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَـٰفِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَآ أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ ٱلْعَفْوَ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْـَٔايَـٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْيَتَـٰمَىٰ ۖ قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ ۖ وَإِن تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَٰنُكُمْ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ ٱلْمُفْسِدَ مِنَ ٱلْمُصْلِحِ ۚ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾ ﴾

[۲۱۹] ستا څخه د شرابو او قمار (جوارۍ) په باره کښې پوښتنه کوي. ورته ووایه چې: په دغو دواړو کښې لوی ضرر او د خلکو دپاره څه ګټې شته. او (خو) ضرر یې د ګټې څخه ډېر لوی دی.
او ستا څخه پوښتنه کوي چې هغه څه شی دی چې دوی یې نفقه کړي. ورته ووایه چې: هغه مال دی چې پخپله ورته اړتیا نه لري.
همدغه رنګه الله ﷻ ستاسو دپاره احکام بیانوي چې تاسو فکر وکړئ.
[۲۲۰] هم په دنیا کښې او هم په آخرت کښې.
او ستا څخه د یتیمانو په باره کښې پوښتنه کوي. ورته ووایه چې: دوی (یتیمانو) لره اصلاح کول (د دوی په ګټه کار کول) بهتر دي، او که دوی د خپلو خانو سره ګډ کړئ (خرڅه شریکه کړئ) نو ستاسو ورونه دي (څه باک یې نشته) او الله ﷻ مفسد سړی د مصلح سړي څخه پېژني. که د الله ﷻ اراده شوې وی نو تاسو به یې په مشقت کښې اچولي وی.
بې شکه د الله ﷻ د ارادې مخه څوک نه شي نیولی او (هر یو کار) د حکمت په بنیاد کوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ په وړاندې ایت شریف کښې د وسلوال جهاد په هکله پوښتنه جوابه شوې وه چې په محترمه میاشت کښې یې څه حکم دی، وسلوال جهاد په نفسونو باندې طبعًا درونډ تمامېږي او طبائع ورسره دلچسپي نه لري. په دې ایت شریف کښې ورسره متصله د هغو دوه شیانو په باره کښې پوښتنه مطرح شوې ده د کومو سره چې نفسونه دلچسپي لري او د هوا او هَوَس سره زیات ارتباط لري چې یو شراب دي او بل قمار، چې په هغه وخت کښې ورباندې د ځینو خواصو څخه په غیر عام خلک اخته وه، او ټولو خلکو خپل شته او دارایي د شیطان په لار کښې مصرفوله.
۲ـ د ذکر شوو دواړو پوښتنو په مناسبت د هغو خلکو پوښتنه هم مطرح شوه چې هغوی په دې فکر کښې وه چې خپله ټوله دارایي د الله ﷻ په لار کښې مصرفه کړي نو پوښتنه کوي چې د الله ﷻ د رضا دپاره به د څومره مال انفاق په کار وي؟ ایا خپلو خانو ته څه پرېږدو او که څنګه؟
۳ـ په دې پوښتنه کښې ضمنًا دې ته هم اشاره ده چې که څوک د شرابخورۍ او قماربازۍ څخه لاس واخلي نو نژدې ده چې د احتیاج څخه د اضافه مال خاوند شي چې هغه د الله ﷻ په لار کښې خرڅ او نفقه کړي هم د ده په ګوزاره به څه تاثیر نه پرېوزي او که په ذکر شوو بدو عادتونو باندې روږدی وي نو همېشه به د احتیاج او اړتیاوو سره لاس په ګرېوان وي.
۴ـ همدغو دینداره او متقیانو ته یوازې د مال په انفاق کښې تشویش نه وه چې څومره مال انفاق کړو، بلکې دوی د یتیمانو په مالونو کښې هم تشویش درلود چې (خدای مه کړه) د هغوی په مال باندې ګناهګار نه شو او د هغوی د اموالو څه برخه زمونږ سره پاتې نه شي چې الله ﷻ راڅخه ناراض شي.
۵ـ برسېره په دې مؤمنانو لکه څنګه چې د خپلو مالونو په باره کښې پوښتنې کولې ترڅو بې ځایه تصرف ونه کړي همدارنګه دوی د یتیمانو د مالونو د تصرف د غمه هم بې غمه نه وه، دوی

لکه څنګه چې د خپلو مالونو په شرعي تنمیه (مال ډېرولو) باندې کلک وه همدارنګه یې د یتیمانو مالونه هم نه وه هېر کړي. نو الله ﷻ څلور واړه پوښتنې په ډېره بلیغه توګه جوابې کړې چې خلاصه مطلب یې په لاندې کرښو کښې لوستلی شئ:

۶_ یعنې: ای پیغمبره! دوی درڅخه د شرابو او قمار په باره کښې پوښتنه کوي چې د دغو دواړو حکم په اسلام کښې څه دی؟، دغو دواړو خو په ټولنه کښې زښتې ډېرې ستونزې پیښې کړې دي لکه چې دوی د دې غوښتنه کوي چې د دواړو د تحریم حکم نازل شي.

نو ته صرف همدومره ورته ووایه چې: هو! په دغو دواړو کښې لویه ګناه ده یعنې داسې کارونه ترې صادرېږي چې د لویو-لویو ګناهونو لامل ګرځي. یا په بل عبارت: په دواړو کښې لوی ضرر دی چې باید اصلاح شي او خلکو ته پکښې څه ګټې او فاندې هم شته، داسې خلک چې هغوی ظاهر ته ګوري او حقائقو ته یې پوره فکر نه رسېږي هغوی د شرابو او قمار دواړو څخه څه استفاده کوي لکه تجاران چې شراب په لوړه بیه خرڅوي او دعاړان چې د قماربازانو په شاوخوا کښې ناست وي او هرڅوک چې قمار وګټي په هغوی باندې څه ناڅه غوښنه مننه وېشي او څه پیسې ورکوي.

مګر د دواړو ضرر د نفعې او ګټې څخه ډېر دی، د عقل خاوندان باید چې په جزئي ګټې باندې ونه غولېږي او لوی ضرر ته یې متوجه شي.

۷_ ستا څخه بله دا پوښتنه کوي چې هغه کوم یو مال دی چې دوی یې د الله ﷻ د رضاء دپاره نفقه کړي، ایا ټول مال دی چې هیڅ شی خان ته پرېنږدي او که نه د مال څه برخه ده؟.

د دې په جواب کښې ورته قاطع حکم بیان کړه چې: هغه مال نفقه او خیرات کړئ کوم چې ستاسو د خپلو اړتیاوو څخه اضافه او زیات وي، ترڅو تاسو د شرابیانو او قماربازانو په څېر خپل اولادونه د فاقې سره مخامخ نه کړئ او بل چا ته یې احتیاج نه کړئ.

په دغه ډول باندې الله ﷻ تاسو ته خپل احکام بیانوي شاید چې تاسو په دنیا او آخرت دواړو کښې فکر وکړئ، نه په دنیا پورې کلک ونښلئ لکه شرابیان او قماربازان چې آخرت یې بالکل هېر وي، او نه داسې شئ چې ټول فکر او ذکر مو په آخرت پورې مختص کړئ چې د کور هر څه خیرات کړئ او هیڅ پرېنږدئ، بلکې د دنیا او آخرت دواړو مراعات وکړئ.

۸_ بل د یتیمانو په باره کښې درڅخه پوښتنه کوي چې د دوی سره ګډ ژوند وکړو؟، او مال یې د خپل مال سره ګډ کړو او خوراک او څښاک ورسره شریک کړو؟، او که نه د یتیم هرڅه د ځانو څخه جدا کړو؟.

په دې باره کښې ورته ووایه چې: د یتیمانو دپاره اصلاحي عمل، هر یو چې وي، ډېر ښه او بهتر دی، تاسو ته هم بهتر دی او یتیمانو ته هم.

نور نو تاسو فکر وکړئ چې د یتیمانو په اختلاط کښې ګټه ده او که په بېلتون کښې یې، کېدی شي چې په خینو وختونو کښې ورته یو ګټور وي او په خینو کښې ورته بل په فائده تمام شي.

برسېره په دې د يتيمانو د ښوونې او روزنې هم ډېر مراعات وکړئ لکه څنګه چې د خپلو اولادونو په باره کښې پاملرنه کوئ دوی هم د نظره مه غورځوئ. که تاسو ته ښکاره شي چې د خوراک او څښاک په بېلوالي کښې يتيمان د وحشت سره مخامخ کېږي، د ټولني د آدابو او ښکو عاداتو څخه په امروا کښې پاتې کېږي نو د ځانو سره يې شريک کړئ. هغوی خو ستاسو ورونه دي. لکه څنګه چې تاسو په سفرونو او نورو اجتماعاتو کښې سره خوړي شريکوئ او د دې خبرې فکر نه کوئ چې فلانی ډېره وخوړه او فلانی کمه، نو د يتيمانو په باره کښې هم په تاسو باندې واجبه نه ده چې د ذرې ذرې حساب په ورسره کوئ.

۹ـ خو په دې پوه شئ چې الله ﷻ ستاسو د هر يوه عمل څارنه کوي، ستاسو اصلاحي او مفسدانه دواړه عملونه ورڅخه پټ نه دي. که يتيمان يا نور خلک وغولوئ خو الله ﷻ نه شئ غولولی ځکه چې په هر شي باندې پوهېږي.

الله ﷻ په تاسو باندې ډېر مهربان دی، د همدې کبله يې فعلاً د شرابو او قمار په باره کښې د څه وخته پورې قطعي حکم نازل نه کړ ترڅو ورته ستاسو ذهنونه اماده او تيار شي. چې په اسانی سره ترې لاس واخلئ.

۱۰ـ که الله ﷻ په تاسو باندې په دين کښې د حرج او مشقت حکم نازلولی نو درباندې فرض کړي به يې وو چې خپل ټول مالونه د الله ﷻ په لار کښې خيرات کړئ، نو ضرور به د مشقت سره مخامخ شوي وئ

که الله ﷻ درباندې رهبانيت لازم کړی وی چې يوازې د آخرت خيال به ساتئ او په دنيا کښې به هيڅ فکر نه کوئ نو هم د جنجال سره به لاس او ګرېوان وئ. او که د يتيمانو په باره کښې يې درباندې زر تولې لازم کړي وی نو هم ستاسو د کاميابۍ چانس ډېر کم وه.

دغه ټول کارونه الله ﷻ کولی شوه او هيڅ يې د ارادې مخه نه شوه نيولی خو د حکمت والا هم دی، چې د احکامو دغه ډول نازلول د حکمت غوښتنه نه وه.

توضيحات

۱ـ په ياد ولرئ هغه مائع (بېهدونکې) شی چې سړی نېشه کوي او په عربي ژبه کښې ورته خمر وايي په پښتو کښې د شرابو په نامه يادېږي. که څه هم شراب عربي کلمه ده او د څښل شوي شي په معنی ده، خو په پښتو کښې د مائعاتو په همدغې يوې نوعې پورې خاصه ده، چې خمر دي.

د جاهليت زمانه او شراب

۲ـ د يو طرفه د جاهليت په زمانه کښې شراب څښل زښت ډېر دود وه او عموميت يې درلود، او د بله طرفه اسلام غوښتل چې دغه بد رواج ته خاتمه ورکړي، نو الله ﷻ فضل وکړ د شرابخورۍ په باره کښې يې په يو خل داسې قطعي حکم نازل نه کړ چې پام کوئ شراب ونه خورئ. که دغسې يې

کړي وي نو زيات احتمال وه چې د اسلام د پرمختګ په وړاندې څه خنډ واقع شوی وي او ځينو خلکو د شرابخورۍ د کبله اسلام ته شا کړې وي.

خو الله ﷻ د شرابو په باره کښې قطعي فيصله په څلورو مرحلو کښې را نازله کړه، چې وړاندېنيو درې مرحلو ورته زمينه برابره کړه او ذهنونه يې ورته تيار کړه او په څلورمه مرحله کښې يې قطعي حکم رانازل کړ. هغه مرحلې دا دي[۱].

اوله مرحله

۳ـ په اوله مرحله کښې چې مسلمانانو لا د مکې معظمې څخه هجرت نه وه کړی الله ﷻ د شرابو په باره کښې څه لنډه اشاره وکړه چې شراب د خلکو څخه سادګان جوړوي او هوښيارو خلکو ته په کار نه دي چې په دې اړه بې فکره پاتې شي لکه چې فرمايي: ﴿ وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلۡأَعۡنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنۡهُ سَكَرٗا وَرِزۡقًا حَسَنًاۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ﴾ [النحل: ۶۷] يعني: د خرماوو او انګورو څخه تاسو نشه کوونکی (بې هوشه کوونکی) څيز او ښه ښائسته روزي جوړوئ بې شکه په دې کښې د داسې قوم دپاره چې د عقل څخه کار اخلي لوی دليل او برهان دی.

په دې مرحله کښې ځينې ډېر هوښيار خلک پوه شوه چې شراب به په يو وخت کښې حرام کړی شي، نو د مسلمانانو رغبت ورسره څه ناڅه مخ په کمېدو شو.

دوهمه مرحله

۴ـ کله چې مسلمانانو مدينې منورې ته هجرت وکړ نو يوه ورځې عبد الله عباس رضي الله عنهما، معاذ بن جبل رضي الله عنه او څه نور صحابه کرام رضي الله عنهم د نبي کريم ﷺ په حضور باندې مشرف شوه او ويې ويل چې يا رسول الله! د شرابو او قمار په باره کښې د اسلام څه حکم دی؟ ځکه چې هوښيار سړی بې عقله کوي او د مالونو او شتو بېخ وباسي. ته به وايې چې دوی د شرابو او قمار په باره کښې د تحريم د حکم غوښتنه کوله[۲]. نو الله ﷻ همدغه ايت شريف چې اوس د بحث لاندې دی، نازل کړ.

يعنې په دې ايت شريف کښې هم الله ﷻ په صراحت سره د تحريم حکم نازل نه کړ فقط عام مسلمانان يې هغو ضررونو ته ښه متوجه کړه چې ځينې خواص لا ورته په اوله مرحله کښې متوجه شوي وه، ترڅو ترې د عامو مسلمانانو توجه هم واوړي او رغبت يې ورسره کم شي. نو يوازې په همدې ټکي يې بسنه وکړه چې ګټه او ضرر پکښې دواړه شته خو ضرر يې د ګټو څخه لوی دی، هوښيارانو ته په کار دي چې د هغه شي څخه خان وساتي کوم چې دغه ډول صفت ولري.

د همدې کبله په دغې دوهمه مرحله کښې هم ځينې شراب خواره د شرابو څخه لاس په سر شوه ځکه چې د کوم شي تاوان د ګټې څخه ډېر وي به هغه کښې به څه خير وي؟[۳].

---

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۱۹۱

(۲) التفسير الكبير ج۶ ص۴۲؛ زاد المسير ج۱ ص۲۱۶؛ اسباب النزول للواحدي ص۴۴

(۳) تفسير الطبري ج۲ ص۳۶۱؛ تفسير البغوي ج۱ ص۱۹۱

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې په ايت شريف کښې خو د ﴿ إِثْمٌ ﴾ کلمه استعماله شوې ده چې په عمومي توګه ګناه ته ويله کېږي، او ښکاره ده چې په کوم شي کښې ګناه وي هغه حرام وي. نو بايد چې ټولو صحابه وو کرامو ترې اجتناب کړی وی. يا په بل عبارت: دا ايت بايد قطعي تحريم وګڼل شي؟

مونږ وايو چې:

الف: په دې مقام کښې "إِثم" د ضرر څخه عبارت دی او دا څکه چې په مقابل کښې يې د "مَنَافِعُ" کلمه استعماله شوې ده، که "إِثم" د ګناه په معنی سره وی نو په کار وه چې په مقابل کښې يې د اجر او ثواب کلمه راغلې وی؛ د همدې کبله ځينو صحابه وو کرامو ﷺ ترې لاس وانخست[1].

ب: په ايت شريف کښې ويل شوي دي چې په دغو دواړو کښې لويه ګناه ده يعني څوک چې دغه دواړه کارونه کوي هغه د داسې افعالو مرتکب کېږي چې د ګناه او عصيان سبب جوړېږي، چې سرې د الله ﷻ د ذکر څخه غافلوي، خپله خوله يې د اداري لاندې نه وي، اوتې بوتې وايي، په لمانځه کښې يې نواقص پېښېږي او بالآخره عداوت او دښمني خو پکښې په پوره پيمانه پرته ده[2].

ج: ځينې مفسرين کرام وايي چې دلته د ﴿ إِثْمٌ ﴾ څخه هغه ګناه مطلب ده چې د تحريم څخه وروسته ورباندې مرتبېږي. نو معنی به يې داسې شي چې په دغو دواړو کښې د تحريم څخه وروسته لويه ګناه شته که څه هم فعلاً پکښې ګناه نشته چې لا د تحريم حکم يې نه دی نازل شوی[3].

مګر مونږ ته دغه جواب ډېر کمزوری او غير متبادر ښکاري او د صحابه وو کرامو ﷺ د سوال سره هيڅ سمون نه خوري څکه چې هغوی خو د دې پوښتنه نُه وه کړې چې د تحريم څخه وروسته پکښې څومره ګناه ده بلکې هغوی خو يې د قطعي حکم پلټنه کوله او بس، او په ايت شريف کښې د قطعي حکم د نزول دپاره څه مقدماتي جواب ورکړی شو.

د: په دې ټولو باندې د پاسه وايو چې صحابه کرام ﷺ اهل اللسان وه هغوی د قرآن کريم په مراد باندې ښه پوهېده نبي کريم ﷺ هم په دوی کښې موجود وه چې ځينې غامض مطالب به يې ورته شرحه کول. د ذکر شوي ايت څخه نه صحابه وو ﷺ تحريم فهم کړ او نه ورته نبي کريم ﷺ بيان کړ، نو معلومه شوه چې دلته د ﴿ إِثْمٌ ﴾ څخه ګناه مطلب نه ده، بلکې محض ضرر ترې مراد دی چې ټول صحابه کرام ﷺ ورباندې پوهېده.

دريمه مرحله

۶ـ يوه ورځې عبد الرحمن بن عوف ﷺ څو صحابه مېلمانه کړه چې په پای کښې يې شراب هم وڅښل خو کله چې د ماښام د لمانځه وخت راورسېد يو صحابي وړاندې شو او په قرائت کښې يې

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۱۱۵؛ تفسير المنار ج۲ ص۳۲۲

(۲) اضواء البيان ج۱ ص۱۲۳

(۳) تفسير القرطبي ج۳ ص۶۱؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۵۲۶؛ التفسيرات الاحمديه ص۱۰۰

د ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْكَٰفِرُونَ ۝ لَآ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴾ په ځای "أعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ" ولوست او د "لا" کلمه یې پرېښودله چې معنی یې بالکل غلطه شوه یعنې ورته ووایه چې: ای کافرانو! زه د هغه څه عبادت کوم چې تاسو یې عبادت کوئ. حال دا چې اصلي معنی خو یې دا ده چې: (لا أعْبُدُ) زه د هغه څه عبادت نه کوم چې تاسو یې عبادت کوئ. نو الله ﷻ دا ایت شریف نازل کړ[1] چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقْرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمْ سُكَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُواْ مَا تَقُولُونَ ﴾ [النساء: ۴۳] یعنې: ای مؤمنانو! په داسې حال کښې لمانځه ته مه ورنږدې کېږئ چې تاسو مستان او بې هوشه یاست ترڅو چې په هغه څه باندې پوه شئ چې تاسو یې وایئ:

د دې واقعې په پېښېدلو سره ټول صحابه کرام رضي الله عنهم د شرابو په اضرارو باندې ښه پوه شوه او د علاقمندانو علاقه ورسره ډېره کمه شوه ځکه چې د لمانځه وختونه خو سره اکثره اتصال لري نو ډېرو صحابه وو کرامو رضي الله عنهم ورځخه د لمانځه د خاطره خان ساتنه وکړه.

لنډه دا چې د شرابخورۍ دپاره صرف دوه وختونه پاتې شوه او بس، یو د ماسخوتن د لمانځه څخه وروسته چې تر سهار پورې به نېشه کوونکی په خان باندې پوهېده (په خود کېده به)، او بل د سهار د لمانځه څخه وروسته چې د ماسپښین د لمانځه پورې به د نېشې زور کېناسته.

څلورمه مرحله

۷ـ یوه ورځ عتبان بن مالک رضي الله عنه څو صحابه وو کرامو رضي الله عنهم ته مېلمستیا وکړه چې سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه هم پکښې شامل وه، کله چې دوی د خوراک او څښاک څخه وروسته شراب نوش جان کړه نو د مستۍ او بې هوشۍ په حالت کښې یې په اشعارو او اوتو بوتو پیل وکړ، تردې چې وهل او ټکول پیل شوه او یوه انصاري رضي الله عنه د سعد رضي الله عنه ککرۍ سخته ټپي کړه.

نو د یو پلوه سعد رضي الله عنه نبي کریم ﷺ ته د خپل زخم شکایت وکړ او د بل طرفه عمر بن الخطاب رضي الله عنه الله ﷻ ته سوالونه کول چې: «اللَّهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانًا شَافِيًا»[2] یعنې: ای الله! د شرابو په باره کښې مونږ ته واضحه حکم رابیان کړې. نو الله ﷻ لطف وکړ او قطعي تحریم یې رانازل کړ چې په [المائدة: ۹۰ـ۹۳] ایتونو کښې پوره واضحه شوې دی[3].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۸ـ که څوک وایي چې: د شرابو منافع څه شی دي؟

مونږ وایو چې: د شرابو منافع چې په هغه وخت کښې خلکو پېژاندل لاندې شیان وه:

الف: په تجارت کښې یې خلکو ته لویې ګټې وې چې د یو طرفه شرابي سړی په نرخ کښې چندان نه کلکېږي، کېدی شي چې تجاران وربانډې څو چنده ګټه وکړي. د همدې کبله یې د ګټو نسبت

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۲

(۲) سنن النسائي ج۲ ص۳۲۲

(۳) تفسير الطبري ج۲ ص۳۶۳؛ تفسير البغوي ج۱ ص۱۹۱

خلکو ته کړې دي چې ﴿ وَمَنَـٰفِعُ لِلنَّاسِ ﴾؛ او د بل پلوه خپل خان نه شي اداره کولی چې شراب خریداري نه کړي او لاس ترې واخلي.

ب: د لږ وخت پورې (ترڅو چې بې هوشه او نیشه وي) سړی د ټولو غمونو څخه بې غمه کوي.

ج: څوک چې ورباندې عادت وي د هغه ورباندې تسکین حاصلېږي او د څه وخته پورې بې ورباندې تنده ماتېږي.

۹ـ اما د شرابو ضررونه که څه هم په هغه وخت کښې خلکو چندان نه پېژاندل، زښت ډېر دي لکه اخلاقي، اجتماعي، اقتصادي، او بالآخره صحي او داسې نور اضرار، خکه په احادیثو کښې د "أم الخبائث" په نامه باندې یاد شوي دي، نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «اجْتَنِبُوا الْخَمْرَ فَإِنَّهَا أُمُّ الْخَبَائِثِ»[۱] یعني: د شرابخورۍ څخه خان ساتنه وکړئ خکه چې دا د خبائثو (پلیتیو) مور ده.

د همدې کبله په خینو کفري دولتونو کښې هم په قانوني توګه شراب ممنوع ګرځول شوي دي که څه هم په عمل کښې ورباندې عام کافران اخته دي[۲].

خینو مفسرینو کرامو بې د ضررونو اوږد نوملیک لیکلی دی[۳]، که څوک بې شوق لري نو هلته دې مراجعه وکړي. مګر مونږ بې دلته صرف لاندې دوه حادثې رانقلوو:

الف: یو سړی په شرابو باندې مست وه چې د خولې څخه بې لاړې او ځګونه روان وه، سپي بې خوله څټله نو شرابخور ورته دعا کوله چې "أكْرَمَكَ اللهُ" یعني: الله ﷻ دې تا مکرم وګرځوي چې خوله دې راپاکه کړه[۴].

ب: یوه ورځې یوه شرابي په خپله لپه کښې متیازې کولې او خپل مخ بې ورباندې وینځه او دا دعاء بې لوستله چې: "الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ الْإِسْلَامَ نُورًا وَالْمَاءَ طَهُورًا"[۵] یعني: هغه الله ﷻ ته حمد او ثناء ده چې اسلام بې رڼا ګرځولی دی او اوبه بې پاکوونکې ګرځولې دي. تا به ویل چې د رود په غاړه ناست دی او د لمانځه دپاره اودس کوي.

د نامه بدلون ګټه نه لري

۱۰ـ هیڅکله یو شی د نامه په بدلون سره حقیقتًا نه بدلېږي لکه چې په تېر شوي مثال کښې شرابخور سړي په خپلو متیازو باندې د پاکوونکو اوبو نوم کېښود.

افسوس چې نن ورځې داسې خلک شته چې په شرابو باندې بل نوم ږدي، لکه د "بیر" په نامه باندې بې یادوي او وایي چې مونږ خو بیر څښو، شراب خو نه څښو.

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۳۳۰
(۲) الجواهر للطنطاوي ج۱ ص۱۹۹
(۳) تفسیر المراغي ج۲ ص۱۴۰؛ تفسیر القاسمي ج۳ ص۲۱۳
(۴) تفسیر القرطبي ج۳ ص۵۷
(۵) روح المعاني ج۲ ص۱۱۴

نبي کريم ﷺ رښتيا ويلي دي چې: «لَيَشْرَبَنَّ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي الْخَمْرَ يُسَمُّونَهَا بِغَيْرِ اسْمِهَا»[۱] يعني: زما د امت څخه به ځينې خلک هرومرو شراب وڅښي خو په بدل نوم باندې به يې يادوي.

"مَیْسِر" څه ته وايي؟

۱۱_ د "مَيْسِر" کلمه د "يُسْر" څخه اخستله شوې ده. "يُسْر" اسانی ته وايي، په قمار او جوارۍ باندې څکه دغه نوم ايښودل شوی دی چې د خپل خان دپاره په اسانۍ سره ثروت او پانګه ګټلی شي او يا د بل چا اساني او ثروت د منځه وړلی شي او د (عُسُر) مشقت سره يې مخامخ کولی شي[۲].

قماربازي او د جاهليت زمانه

۱۲_ د جاهليت په زمانه کښې قماربازي هم ډېره دود وه مګر د شرابو درجې ته نه وه رسېدلې خو ډېر خلک ورباندې عادت وه او فسادونه يې شرابخورۍ ته ورنژدې وه نو څکه صحابه وو کرامو ﷺ د شرابو سره قماربازي يو ځای کړه او د دواړو د حکم پوښتنه يې د نبي کريم ﷺ څخه په يو کرت وکړه[۳].

د قماربازۍ د تحريم تدريج

۱۳_ د قماربازۍ په تحريم کښې هم الله ﷻ په يو ځل قطعي حکم نازل نه کړ لکه د شرابو په دوهمه مرحله کښې چې واضحه شوې ده، يو ځل يې عام مسلمانان صرف د قمار بازۍ اضرارو ته متوجه کړه چې ضرر او ګټه پکښې دواړه شته مګر ضرر يې په ګټه باندې ډېر دی، او په دوهم ځل يې په قطعي توګه حرام وګرځول او د [المائدة: ۹۰_ ۹۲] درې ايتونه يې نازل کړه.

د قماربازۍ اضرار

۱۴_ د قماربازۍ اضرار د شرابو د اضرارو څخه چندان کم نه دي، خو لاندې څو اضرار يې د مثال په توګه ولولئ:

الف: قمار د عداوت او دښمنۍ د اسبابو څخه دی، خصوصاً کله چې قمارباز خپله دارايي د لاسه ورکړي نو که وسه يې وشي نه په وهلو ايله کوي او نه په وژلو. لکه چې مونږ په خپل ژوند کښې دغسې واقعات ليدلي دي.

ب: قمارباز سړی د کار او کسب سره هيڅ علاقه نه لري ټول ذکر او فکرېې د قمار په ګټلو او بايللو کښې وي، د قمار څخه مهم کسب ورته بل څه نه ښکاري. نو د دغسې سړي څخه د وطن او وطندارانو د خدمت تمه کول عبث دي، نه ورسره د فقيرانو د مړولو غم وي او نه په يتيمانو کښې چرت وهي.

د همدې کبله الله ﷻ د قمار او شرابو د سوال د حل کولو څخه وروسته د فقيرانو او يتيمانو د

---

(۱) سنن ابي داؤد ج۲ ص۱۶۳

(۲) التفسير الکبير ج۶ ص۴۸

(۳) التفسير الکبير ج۶ ص۴۲؛ زاد المسير ج۱ ص۲۱۶

مشکلاتو د حل کولو سوالونه مطرح کړي دي، ترڅو مسلمانان دې ته متوجه کړي چې د شرابو او قمار څخه خانونه بچ کړئ او د فقیرانو او یتیمانو غم وخورئ.

ج: قمار د بې عقلۍ او سادګۍ ډېره لویه نښه ده چې خپله شته دارایي محض په دې توهم او ګومان په خطره کښې اچوي چې ګټه به وکړم او د بل چا دارایي به خان ته راکش کړم.

د: قمارباز سړی همېشه د لمانځه او د الله ﷻ د ذکر او فکر څخه غافل وي کله چې په قمار کښې مشغول شي نو بیا د هیڅ شي پرواګیر نه وي.

هـ: د قماربازۍ څخه د اعصابو بیمارۍ پیدا کېږي، چې برسېره په ډېرو نورو جنایاتو د انتحار (خان وژنې) لامل هم ګرځي.

و: قماربازان زړه سوی او ترحم نه لري حتی کله-کله خپل ټول مال او عیال په قمار باندې بایلي او چا چې ترې ګټلي وي هغه ته یې په لاس ورکوي، کېدلی شي چې هغه یې په بل چا باندې بایلي او د غلامانو په څېر یې بل ته په لاس ورکړي. دا ډول قمار د جاهلیت په زمانه کښې هم رواج وه[۱].

د قماربازۍ منافع

۱۵_ که څه هم په قماربازۍ کښې څه داسې مهمې ګټې نشته چې د یادولو وړ وي خو الله ﷻ د خلکو د تانیس دپاره وفرمایل چې څه ناڅه لږه ګټه هم پکښې شته.

که بالفرض دغه ناچیزه ګټه یې نه وي یاده کړې نو د وخت خلکو خصوصاً یهودانو به په ډېر لوړ اواز سره ویلې چې قرآن کریم څومره بې سنجشه کتاب دی چې د قماربازۍ منافع یې لا تر اوسه نه دي درک کړي او په لاندې منافعو یې بالکل سترګې پټې کړي دي:

الف: امکان لري چې په یوه دقیقه کښې یو فقیر سړی د قمار په ذریعه د ملیاردونو-ملیاردونو څښتن شي، حال دا چې نه به وربانديې سترې شوی وي او نه به وربانديې په تکلیف شوی وي.

که بالفرض ذکره شوې سرمایه په کسب سره ترلاسه کوي نو باید چې لسګونه کلونه عمر یې په لاس ته راوړلو کښې تېر کړي.

ب: په قمار کښې د فقیرانو دپاره څومره ګټه ده، چې هرڅوک یې وګټي ګردچاپېر ناست فقیران بې برخې نه پرېږدي او ضرور په هغوی باندې څه ناڅه انفاق کوي، خصوصاً د وخت په مروج قمار کښې چې د ګټلي شوي اوښې ټولې غوښې به یې په فقیرانو باندې وېشلې او پخپله به یې ترې هیڅ استفاده نه کوله.

د قمار ډولونه

۱۶_ که څه هم قمار څه منحصر صورتونه نه لري بلکې د زمانو او وختونو په لحاظ او بلکې د وطنونو او ممالکو په اعتبار سره په بېلوبېلو څېرو کښې څرګندېږي، خو لاندې څو ډولونه یې محض د مثال په توګه ولولئ، نه د انحصار په توګه:

---

(۱) الجواهر ج۱ ص۱۹۹

الف: په عربو کښې د قرآن کریم د نزول په وخت کښې د غشو قمار ډېر مروج وه چې دوی د قمار بازۍ دپاره لس غشي درلوده چې ځینو ته یې برخه تعینه کړې وه او ځینې پکښې بې برخې وه. دوی به په دغو غشو باندې په لاندې ډول قمار کاوه:

چې څو کسانو به اوښه په یو ټاکلي نرخ باندې خریداري کړه او بیا به یې د ذبح کولو څخه وروسته لس برخې کړه، بیا به یې ذکر شوي لس غشي په یوه کځوره کښې واچول او د دوی په نزد به یې یوه عادل سړي ته ورکړه چې هغه به د یو پلوه د یو شریک نوم اخست او د بله پلوه به یې د کځورې څخه د هغه په نوم یو غشی راویسته، د چا په نامه باندې به چې برخه وال غشی راووت نو هغه به برخه اخسته خو د اوښ د قیمت څخه به معاف وه، مګر ګټلې غوښه به یې پخپله نه خوړه او صرف په فقیرانو باندې به یې وېشله او دا کار به یې مېړانه ګڼله یعنې په دې ډول قمار کښې به یوازې د فقیرانو ګټه وه او بس.

د اوښ قیمت صرف د هغه چا په غاړه لازمېده چې د هغه په نوم به بې برخې غشی راووت، نو دغه شخص به ټول قیمت پرې کاوه او د غوښې څخه به محروم وه[1].

ب: ځینې قماربازان په شطرنج او پچوس باندې قمار کوي.

ج: ځینې خلک د حیواناتو په جنګ اچولو باندې قمار ترسره کوي، مثلاً چرګان یا مرزان سره په جنګ اچوي، د چا چرګ یا مرز چې په جنګ کښې مغلوب شو نو خاوند یې تعین شوې روپۍ بایللې وي.

د: ځینې د کاغذاتو په قطعاتو باندې همدا عمل ترسره کوي چې قطعه بازي ورته وایي.

ه: ځینې د هګیو جنګولو په صورت کښې قماربازي عملي کوي.

و: ډېر مشهور یې د لاټرۍ صورت دی، چې حتی د حکومتونو په کچه وریاندې په دې عصر کښې خلک اخته دي.

لنډه دا چې د قمار ټول صورتونه حرام دي برابره خبره ده چې په اوسنۍ زمانه کښې مروج وي او که لا وروسته به رواج ته راوړاندې شي، حتی چې ماشومان وریاندې لوبې کوي او ګټل او بایلل پکښې تحقق مومي هغه ټول حرام دي[2].

د عفوې معنی

۱۷ــ که څه هم د "عَفْوَ" کلمه د ګناه څخه د تېرېدنې او هم د زیادت په معناوو باندې استعماله شوې ده، مګر په دې مقام کښې د عبد الله بن عباس رضی‌الله‌عنهما د تفسیر په مطابق هغه مال ته "عَفْوَ" ویل کېږي چې د سړي د حاجت څخه اضافه وي[3].

لکه چې همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا

(۱) البحر المحیط ج۲ ص۱۵۵؛ حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۲۴

(۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۲۰۹؛ التفسیر الکبیر ج۶ ص۴۸؛ روح المعاني ج۲ ص۱۱۴

(۳) مفردات الراغب ص۳۵۱؛ زاد المسیر ج۱ ص۲۱۹؛ تفسیر القرطبي ج۳ ص۶۱

كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ»[1] يعني: په خيراتونو كښې هغه خيرات بهتر دى چې د غنا د پلوه وي، او په هغه چا باندې شروع وكړه چې ستا په عيال (نفقه خورو) كښې شامل وي.

سوال جواب

۱۸ ـ كه څوک وايي چې په دې مقام كښې كوم ډول انفاق مطلب دى؟، كه فرضي انفاق مطلب وي نو هغه خو پوښتنې ته حاجت نه لري ځكه چې د هغه اندازه خو په شريعت كښې معلومه ده، او كه نفلي انفاق مراد وي نو هغه خو د همدې سورت په [۲۱۵] ايت كښې جواب شوى دى ځكه چې هلته د نفلي انفاق څخه پوښتنه شوې وه، لكه چې د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه همداسې تفسير روايت شوى دى[2].

مونږ وايو چې: دلته د مطلقې صدقې پوښتنه مطرح شوې ده چې دواړو ته شامله ده[3]، په فرضي انفاق كښې هم پوښتنې ته حاجت پېښيږي چې كه چرته نفقه كوونكى وغواړي چې د تعين شوې اندازې څخه اضافه او يا ټول نصاب صدقه كړي.

نو د جواب حاصل به داسې كيږي چې كه د معينې اندازې څخه اضافه صدقه كوئ نو بايد چې خپل خان او اولاد په احتياج كښې واقع نه كړئ بلكې هغه څه صدقه كړئ چې ستاسو د حاجت څخه اضافه وي ترڅو داسې نه شي چې نن صدقه كوئ او سبا ته د صدقې غوښتلو ته مجبور شئ: لكه چې فرمايي: ﴿ وَٱلَّذِينَ إِذَآ أَنفَقُواْ لَمْ يُسْرِفُواْ وَلَمْ يَقْتُرُواْ وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ﴾ [الفرقان: ۶۷] يعني: او مومنان هغه كسان دي چې كله انفاق كوي نو نه اسراف كوي (چې خانونه احتياج كړي) او نه تنگي كوي او په همدې منځكښې كلک ولاړ وي.

كه څه هم په وړاندې ايت كښې د نفلي انفاق څه اجمالي جواب شوى وه چې: ﴿ قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ ﴾ [البقرة: ۲۱۵]، خو په دې ايت شريف كښې به پوره تفصيل بيان شوى دى.

او كه ووايو چې د سوال په تكرار سره جواب هم تكرار شوى دى يا دا چې هغه د يوې ډلې د سوال جواب وه او دا د بلې ډلې، هم بده نه ده لكه چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت شوى دى[4].

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۹ ـ كه څوک وايي چې: د پورتني بيان څخه څرگنديږي چې د ټول مال خيراتول او يا د خپل احتياج څخه د بل احتياج وړاندې كول بهتر كار نه دى، حال دا دى چې الله ﷻ په بل ځاى كښې دغسې كار د مومنانو د ښو صفاتو څخه گڼلى دى لكه چې فرمايي: ﴿ وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ﴾ [الحشر: ۹] يعني: او دوى نورو ته په خپلو خانونو باندې غوره والى وركوي اگر

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۸۰۶
(۲) تفسير ابن كثير ج۱ ص۲۵۱، روح المعاني ج۲ ص۱۰۶
(۳) تفسير الطبري ج۲ ص۲۱۵
(۴) روح المعاني ج۲ ص۱۱۵

که په دوی پورې د فاقې حالت وي (چې ډېر احتياج لري).

په همدې مضمون باندې د نبي کريم ﷺ څخه ډېر احاديث هم روايت شوي دي. لکه چې ځينو مفسرينو کرامو يې يوه مجموعه راغونده کړې ده[۱].

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې د انفاق دپاره يو عام تشريعي قانون بيان شوی دی چې په ټولو مسلمانانو باندې په ټولو زمانو کښې د تطبيق وړ دی، او د ايثار (په خان باندې د بل غوره کول) ايتونه او احاديث استثنائي حيثيت لري چې خيني خواص ورباندې عمل کولی شي چې احتياج يې حوصله نه خرابوي او استقامت يې نه کمزوری کوي او د صحابه وو کرامو ﷺ په څېر صابرين وي.

دنياوي کسبونه کفائي فرض دي

۲۰ـ ټول دنياوي اکساب او حرفې لکه انجينري، زراعت، تخنيک او داسې نور فرض کفائي دي. که يوه ډله مسلمانان يې زده کړي د ټولو ورباندې غاړې خلاصېږي او که نه نو ټول گناهگاران دي[۲]، خکه چې الله ﷻ مونږ هڅوي چې په دنيا او آخرت دواړو کښې فکر وکړو: ﴿ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ۝ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْآخِرَةِ ﴾.

په همدې مضمون باندې د دې سورت [۲۰۱] ايت هم دلالت کوي چې مونږ ورباندې هر يو لمونځ ختموو چې: ﴿ رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى ٱلْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴾ الآية.

د انډيوالۍ قانون

۲۱ـ د دې ايت څخه مونږ ته د انډيوالۍ ډېر په زړه پوری قانون لاس ته راځي چې الله ﷻ په خپل فضل سره د يتيمانو په باره کښې بيان کړی دی هغه دا چې:

که څو کسه انډيوالان په مساوي اندازه څوری جوړ کړي او د همغې څوري څخه په شريکه توگه خرڅ کوي هيڅ باک يې نشته[۳]، که څه هم خينې به ژر مړېږي او خينې به ډېره خوري او خېتور به وي. که الله ﷻ لطف نه وی کړی نو مونږ به په ټولو سفرونو کښې د سخت جنجال سره مخامخ وی خکه چې د هيچا د وسې پوره نه ده چې کېونه او غړپونه هم وشمېري او هم يې په اندازه کړي ترڅو يوه ملگري ته د بل حق ورنه شي.

يادونه

۲۲ـ په دې مقام کښې الله ﷻ وړاندې او بېرته شپږ سوالونه د خلکو د پلوه مطرح کړي دي خو په اولنيو درېواړو کښې يې ورسره عاطف "و" نه دی نازل کړی او نور درېواړه يې د ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ ﴾ عاطف "و" په شمول نازل کړي دي.

(۱) تفسير المظهري ج۱ ص۲۷۳
(۲) تفسير المنار ج۲ ص۳۳۹
(۳) التفسيرات الأحمدية ص۱۰۲

مفسرین کرام وايي چې امکان لري چې د وروستنيو درېوارو سوالونو زمانه به يوه وي، چې خلک درځخه د فلاني او فلاني شي پوښتنه کوي نو دغسې-دغسې جوابونه ورته ورکړه، والله ﷻ اعلم[1]. البته چې د ځينو مناسباتو د کبله يې په منځو کښې ځه نور احکام هم بيان شوي دي.

﴿ وَلَا تَنكِحُوا۟ ٱلْمُشْرِكَٰتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ۚ وَلَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ ۗ وَلَا تُنكِحُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا۟ ۚ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ ۗ أُو۟لَٰٓئِكَ يَدْعُونَ إِلَى ٱلنَّارِ ۖ وَٱللَّهُ يَدْعُوٓا۟ إِلَى ٱلْجَنَّةِ وَٱلْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِۦ ۖ وَيُبَيِّنُ ءَايَٰتِهِۦ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾ ﴾

[۲۲۱] او مشرکانې ښځې تر هغه په نکاح باندې مه اخلئ چې ترڅو ايمان راوړي. او خامخا ايمانداره وينځه درته د مشرکې (اصيلې) ځخه ډېره بهتره ده اګر که هغه (مشرکه اصيله) تاسو په تعجب کښې اچوي (هغه مو خوښېږي).

او مشرکانو ته تر هغه (مؤمناني ښځې) په نکاح مه ورکوئ چې تر څو هغوی ايمان راوړي. او خامخا ايماندار غلام درته د مشرک (اصيل) ځخه ډېر بهتر دی اګر که هغه (مشرک اصيل سړی) تاسو په تعجب کښې اچوي (هغه مو خوښېږي).

دوی (مشرکان او مشرکانې) اور ته بلل کوي. او الله ﷻ جنت او مغفرت ته په خپل توفيق سره بلنه کوي. او (الله ﷻ) خپل احکام خلکو ته بيانوي شايد چې دوی تذکر وکړي (پند ترې واخلي).

ارتباطونه او شان نزول

۱_ که ځه هم ځينې مفسرين کرام وايي چې دا مقام د احکامو د بيان دی او حاجت نشته چې د هر يوه حکم د بل سره ارتباط ولټوو[2]، مګر مونږ ته د احکامو بيان هم بې ارتباطه او بې پيونده نه ښکاري. نو ځکه په دې باره کښې لاندې وجوهو ته د لوستونکو پام رااړوو:

الف: په وړاندې ايتونو کښې د شرابو او قمار په باره کښې مقايسوي بحث وه چې اضرار يې د منافعو ځخه اضافه دي.

په دې ايت کښې هم مقايسوي بحث دی چې د مسلمانې ښځې او مسلمان سړي ازدواج د مشرک سړي او مشرکې ښځې ځخه خير او بهتر دی مګر دلته د مقابل طرف په تحريم باندې صراحت وشو چې مشرکه ښځه مه په نکاح کوئ او مشرک ته مسلمانه ښځه په نکاح مه ورکوئ او هلته يې په مقابل طرف باندې صراحت نه وه شوی.

---

(۱) التفسير الکبير ج۶ ص۶۶؛ تفسير ابي السعود ج۱ ص۲۲۲

(۲) تفسير المنار ج۲ ص۳۴۷

ب: په دې ایت کښې د وړاندې ایتونو د مضامینو موانع د منځه وړل شوي دي، چې که بالفرض تاسو د مشرکانو سره ازدواجي ارتباط ولرئ نو ممکنه ده چې د هغوی د شرابخورۍ او قماربازۍ خاصیت او په فقیرانو او یتیمانوباندې عدم ترحم تاسو ته هم درانتقال شي، په اختلاط کښې دا خطر شته.

۲ـ مفسرینو کرامو د دې ایت په شان نزول کښې متعدد روایات لیکلي دي[1] چې د هغو د جملې څخه مونږ په یوه روایت باندې اکتفاء کوو چې لنډیز یې لاندې لوستلی شئ:

الف: أبو مرثد ﷺ یو زړور صحابي وه چې نبي کریم ﷺ به مکې معظمې ته استاوه ترڅو هغه مسلمانان چې د هجرت کولو لارې چارې ورته نه وې معلومې او یا یې د هجرت کولو توان نه درلود، د مشرکانو څخه راپټ کړي او دار الهجرت مدینې منورې ته یې په غلا راورسوي.

ب: نوموړی صحابي ﷺ مکې معظمې ته لاړ، هلته ورته یوې مشرکې ښځې چې "عناق" نومېده د نکاح وړاندیز وکړ، ده ورته "هو" وکړه خو په دې شرط چې د نبي کریم ﷺ څخه اجازه واخلي.

ج: کله یې چې د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه نو ذکر شوی ایت شریف نازل شو[2]، چې خلاصه مطلب یې دغه دی:

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: د مشرکو ښځو د نکاح کولو څخه خانونه وساتئ ترڅو چې ایمان راوړي او مسلمانې شي. او دا ځکه چې ایمانداره وینځه د اصلي مشرکې ښځې څخه ستاسو دپاره بهتره ده او د مشرکې وینځې څخه خو په طریق آولی بهترې لري.

ممکنه ده چې د یوې مشرکې ښځې ښایست او یا نور شیان ستاسو خوښ شي او رغبت مو د هغې طرف ته زیات شي خو هغه به هیڅکله د مؤمنې وینځې ښېګنو ته ونه رسېږي او نه به ورسره سیالي وکړی شي.

۲ـ همدارنګه ایمانداره ښځه مشرکانو ته په نکاح مه ورکوئ دوی هغوی ته جواز نه لري ترڅو چې هغوی ایمان راوړي او ستاسو سره همعقیده شي، نو که د یوې مسلمانې ښځې مشرک سړی خوښ شي چې یا ښه ځواني ولري او یا یې مال او ثروت نظر جلب کړي نو تاسو یې مخه ونیسئ او مه یې پرېږدئ چې په نکاح باندې یې واخلي.

دا ځکه چې ایماندار غلام د مشرک اصیل څخه بهتر دی او اصیل مسلمان خو بالکل د مشرک سره باید مقایسه نه شي، که څه هم د هغه راښکون ډېر وي او ستاسو توجه خان ته اړوي.

۳ـ دغه مشرکانې ښځې او مشرکان سړي برسېره په دې چې ښایست، مال، چوکۍ او نور د اعجاب شیان یې عارضي دي دوزخ ته هم بلنه کوي، ممکنه ده چې په خوله باندې یا په اختلاط او ناستې ولاړې باندې مو اور ته وبلي، که نور هیڅ ونه شي د دې خبرې خطر خو زښت ډېر دی چې

---

[1] البحر المحیط ج۲ ص۱۶۳؛ روح المعاني ج۲ ص۱۱۸؛ زاد المسیر ج۱ ص۲۲۱؛ تفسیر القرطبي ج۳ ص۶۷

[2] تفسیر البغوي ج۱ ص۱۹۵

حرامو کارونو او ګناهونو سره مو حساسیت کم شي، شراب او قمار به درته دېر بد نه ښکاري، چرس او چلم سره خو به اموخته شئ، او د سګرټو لوګي به درباندې بد نه لګېږي، په فقیرانو باندې به مو زړه دېر درد نه کوي او په یتیمانو باندې به مو ترحم کم شي.

۴ـ بالمقابل الله ﷻ تاسو جنت ته دعوت کوي په داسې احکامو باندې مو مکلف ګرځوي چې هغه ستاسو دپاره د جنت د داخلولو سبب ګرځي او د دوزخ څخه مو لرې کوي.

برسېره په دې الله ﷻ تاسو ته د مغفرت لارې دربښيي چې د ده ﷻ په توفیق سره ورباندې لاړ شئ او د ګناهونو څخه خلاص شئ؛ نو د مشرکانو کړنلاره بالکل د اسلام د کړنلارې سره تفاوت لري، باید چې خانونه د خطري مواقعو څخه بچ کړئ او ورنژدې نه شئ.

۵ـ اوس خو پوه شوئ چې د الله ﷻ احکام د خلکو دپاره څومره ګټور دي او په څومره مستنده طریقه باندې یې درته بیانوي چې په زړونو کښې خای ونیسي او سرونه مو پرې خلاص شي. د الله ﷻ په احکامو کښې ګټې او حکمتونه دومره څرګند دي چې چندان فکر ته یې حاجت نشته هر عاقل ورباندې پوهېږي که څوک په څه غفلت کښې واقع وي نو همدومره تذکر ورته کفایت کوي لکه چې تېر شو.

توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې د ښه پوهېدلو دپاره باید لاندې مطالب په ذهن کښې وساتل شي:

الف: مسلماني ښځې ته په قطعي ډول باندې حرامه ده چې د کافر په نکاح کښې شامله شي برابره خبره ده چې نوموړی کافر مشرک وي او که اهل الکتاب. الله ﷻ په دې باره کښې فرمايي چې: ﴿ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ ﴾ [الممتحنة: ۱۰] یعنې: نه دوی (مسلمانې ښځې) هغوی (کافرانو) ته حلالې دي او نه هغوی دوی ته حلال دي. په دې متعلق أحادیث هم زښت دېر دي او د ټولو مسلمانانو اجماع هم ورباندې انعقاد موندلی دی[۱].

ب: کومه ښځه چې په اسماني کتاب باندې عقیده لري لکه یهودیه او نصرانیه، د هغې نکاح مسلمان سړي ته جائزه ده. الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَٱلْمُحْصَنَٰتُ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكُمْ ﴾ [المائدة: ۵] یعنې: پاک لمنې ښځې هم (تاسو ته روا دي) چې دوی د هغو خلکو څخه وي چې ستاسو څخه لا پخوا کتاب ورکړی شوی دی.

په همدې مضمون باندې احادیث هم شته او د امت اجماع هم ورباندې راغلې ده[۲]، چا چې ترې مخالفت کړی دی هغه دومره شاذ او نادر دی چې په اجماع باندې تاثیر نه شي اچولی[۳].

ج: خو په دې کښې اختلاف دی چې د مشرک نوم اهل الکتابو ته شامل دی او که نه، که څه هم

(۱) تفسیر المراغي ج۲ ص۱۵۳؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۹۶؛ البحر المحیط ج۲ ص۱۶۵
(۲) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۹۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۵۷؛ البحر المحیط ج۲ ص۱۶۴
(۳) تفسیر المنار ج۲ ص۳۴۹

په دې اختلاف باندې كوم اساسي مطلب نه دى مرتب محض د يوه شرعي حكم د استخراج په طريقه كښې څه تفاوت لري او بس، چې:

اول: يوه لويه ډله علماء او مفسرين كرام وايي چې اهل الكتاب چې په قرآن باندې ايمان رانه وړي هم مشركان بلل كېږي د همدې كبله ورته الله ﷻ د شرک نسبت كړى دى: ﴿ سُبۡحَـٰنَهُۥ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ﴾ [التوبة: ٣١] يعني: پاكي ده الله ﷻ لره د هغه شي څخه چې دوى (اهل الكتاب) يې ورسره په عبادت كښې شريكوي. يعني: يهودان ورسره عُزَير ﷺ شريكوي او نصارا ورسره عيسى ﷺ شريكوي.

نو د دې ډلې علماوو كرامو په نظر باندې همدغه ايت شريف چې اوس پكښې بحث روان دى اهل الكتابو ته شامل دى، خو د كتابيه ښځو په باره كښې د [المائدة: ٥] ايت باندې صرف د اهل الكتابو ښځو په هكله منسوخ شوى دى[1] او د مشركانو په باره كښې محكم دى.

دوهم: يوه بله لويه ډله علماء كرام وايي چې كه څه هم په قرآن كريم كښې د شرک نسبت اهل الكتابو ته شوى دى خو د يو مصدر د نسبت څخه نه لازمېږي چې د همغه مصدر څخه ورته لقب هم جوړ كړى شي. لكه چې الله ﷻ خپل ځان ته د تعليم نسبت كړى دى: ﴿ عَلَّمَ ٱلۡإِنسَـٰنَ مَا لَمۡ يَعۡلَمۡ ﴾ [العلق: ٥] يعني: انسان ته يې هغه څه ورزده كړه چې د هغه نه وه زده. خو څوک حق نه لري چې الله ﷻ د معلم په لقب ياد كړي.

همدارنګه بايد چې اهل الكتابو ته هم د مشركانو لقب ورنه كړى شي، كه څه هم دوى الله ﷻ ته شريكان ګرځولي دي. يا په بل عبارت: د دوى شرک دومره نه دى چې د بوت پرستانو په شان ورته تري لقب جوړ كړى شي او د مشركانو نوم ورباندې كېښودل شي.

كه وواېو چې دا د قرآن كريم اصطلاح ده چې اهل الكتاب د مشركانو په نامه باندې نه يادوي لكه چې فرمايي: ﴿ مَّا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَـٰبِ وَلَا ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴾ [البقرة: ١٠٥]، هم څه لري به نه وي[2].

لنډه دا چې دوى وايي چې دغه ايت اهل الكتابو ته شامل نه دى ترڅو نسخه راشي، بلكې په دې مقام كښې د اهل الكتابو خبره مسكوت عنه ده چې په نورو ځايونو كښې بيانه شوې ده چې • كتابيه ښځې نكاح كول روا دي مګر كتابي سړي ته مسلمانه په نكاح وركول ناروا دي، لكه چې وراندې شرحه شوه[3].

شرعي احكام د حكمتونو څخه ډک دي

٢ـ څرنګه چې الله ﷻ حكيم دى نو احكام يې هم د حكمتونو څخه ډک دي، خو مونږ په ځينو باندې پوهېږو او ځينو ته مو فكر نه رسېږي.

---

(١) تفسير كبير ج٦ ص٥٩، زاد المسير ج١ ص٢٢٢

(٢) تفسير المراغي ج٢ ص١٥١، تفسير القاسمي ج٣ ص٢١٨

(٣) تفسير القرطبي ج٣ ص٦٨، روح المعاني ج٢ ص١١٨

په کورني نظام جوړولو کښې چې د مشرک او اهل الکتاب په باره کښې الله ﷻ په څه فرق باندې قائل شوی دی ډېر حکمتونه پکښې نغښتي دي، دا لاندې تشریح ولولئ:

الف: ښځه د مېړه د توابعو څخه ده. نو که مسلمانه ښځه کافر ته په نکاح ورکړی شي د کافر کېدلو خطر یې ډېر قوي دی او دا ډېر کمزوری احتمال دی چې نوموړې ښځه به کافر مېړه مسلمان کړي. برسېره په دې ښځه په عمومي توګه پوخ عقل هم نه لري چې په مقابل کښې یې مقاومت وکړی شي او نه دومره توان لري چې د هر ډول دسائسو پوره مخنیوی وکړي او خپل ځان د غولونې څخه بچ وساتي نو د سړي په نسبت یې په تصمیم کښې بدلون راوستل اسان دي.

ب: قانون جوړونه عمومي حالت په نظر کښې نیسي که په ښځو کښې کومه یوه هوښیاره وي او خپل ځان د خطر څخه بچ کولی شي قانون د هغې نه شي تابع کېدلی، هغه شاذه او نادره ده.

ج: علاوه په دې دا هم مشکله ده چې د ښځو عقل وتلل شي چې د فلانۍ ښځې عقل په کنډه برابر دی، مقاومت کولی شي، او د فلانۍ کم دی مقاومت نه شي کولی نو ځکه مسلمانې ټولې ښځې په کافرانو باندې حرامې وګرځولې شوې.

د: څرنګه چې په ښځو کښې د دین څخه د اوښتلو احتمال قوي دی نو که مسلمان سړی کافره کتابیه ښځه په نکاح واخلي، قوي امید شته چې هغه به مسلمانه شي او په ایمان به مشرفه شي، او دا احتمال ډېر کمزوری دی چې مېړه به کافر کړي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: کله د ښځې د مسلمانېدلو احتمال قوي شو نو باید چې مشرکه ښځه هم مسلمان سړي ته روا شوې وی؟

مونږ په جواب کښې وایو چې:

الف: مشرکه ښځه د مسلمان سړي سره د دین په اساساتو کښې جدا ده چې هغه په توحید باندې قائله نه ده او په هیڅ اسماني کتاب او هیڅ پیغمبر باندې عقیده نه لري، نو د مسلمانېدلو امید یې نسبت کتابیه ښځې ته ډېر کم دی چې د مېړه سره د دین په اساساتو کښې متفقه ده خو محض د مذهبي مشرانو په تحریفاتو او انحرافاتو سره د مسلمانۍ څخه لرې پاتې شوې ده، ډېر قوي امید شته چې په اصل حقیقت باندې پوه کړی شي نو مسلمانه به شي. همدې وجې ته د ایت شریف وروستنۍ برخه اشاره کوي چې: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ يَدْعُونَ إِلَى ٱلنَّارِ﴾ الآية.

ب: ترڅو اهل الکتاب ترغیب کړی شي چې تاسو هم زمونږ په څېر په ټولو اسماني کتابونو او په ټولو پیغمبرانو علیهم السلام باندې ایمان راوړئ ترڅو دوه طرفه د مناکحې سلسله جاري شي تاسو خو مونږ ته د مشرکانو څخه ډېر رانژدې یاست، د دوه طرفه مناکحې بل هیڅ مانع نشته فقط همدا یې مانع دی چې تاسو ټول پیغمبران علیهم السلام او ټول اسماني کتابونه حق نه بولئ او په تبعیض باندې قائل یاست که دا تبعیض د منځه یوسئ زمونږ ورونه یاست او د اسلام د ټولو حقوقو څخه استفاده کولی شئ.

یو تحلیل

۴ـ د "خَیْرٌ" او "شَرٌ" دواړه کلمې په عربیت کښې د تفضیل اسمونه دي چې په اصل کښې "أخْیَرُ" او "أشْرَرُ" وې خو د زیات استعمال د کبله په دواړو کښې تخفیف لازم ګرځولی شوی دی چې په اصل باندې بالکل نه دي استعمال شوې[1].

د تفضیل اسمونه په لاندې دوه ډولونو باندې استعمال مومي[2]:

الف: چې دوه شیان سره په اصل مصدر کښې اشتراک ولري خو یو د بل څخه پکښې زیات او بهتر وي چې په زیادت او بهترۍ باندې نوموړی اسم دلالت کوي. لکه زَیْدٌ أجْهَدُ مِنْ عَمْرٍو" زید د عمر څخه کره مجاهد دی.

ب: چې د دوه شیانو په اشتراک باندې دلالت نه کوي بلکې په داسې ځای کښې استعمالېږي چې په یوه خوا کښې بالکل هغه وصف نه وي چې اسم تفضیل ورباندې دلالت کوي او صرف د یوې خوا پورې اختصاص ولري لکه "فُلانٌ أسْمَعُ مِنَ الْجِدَارِ وَأفْقَهُ مِنَ الْحِمَارِ" یعنې: فلانی سړی د دېوال څخه ښه اورېدونکی دی او د خره څخه ښه فقیه او عالم دی. ښکاره ده چې دېوال او خر د فلاني سره په اصل مصدرونو (سَمْع، فَقَاهَة) کښې هیڅ اشتراک نه لري.

په دې مقام کښې که د ﴿خَیْرٌ﴾ کلمه په اول ډول استعمال سره وګڼله شي نو د معنی حاصل بې داسې کېږي چې: په مشرکانو کښې هم څه دنیاوي بهتري تحقق موندلی شي لکه چې ښایست ولري، مال ولري، مَنصب ولري او داسې نور. خو د مؤمنانو بهتري ورباندې ډېره زیاته ده چې په ایمان باندې ښکلي دي او دنیا او آخرت یې دواړه رڼا دي.

او که په دوهم ډول استعمال باندې وګڼله شي نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: که مشرکان څه دنیاوي محاسن ولري خو هغه د ایمان د محاسنو په مقابل کښې هیڅ دی لکه چې د سره یې نه لري یعنې په مشرکانو کښې هیڅ خیر نشته.

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ ۖ وَلَا
تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ
ٱلتَّوَّٰبِينَ وَيُحِبُّ ٱلْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾ نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا۟ حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ۖ وَقَدِّمُوا۟
لِأَنفُسِكُمْ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُم مُّلَٰقُوهُ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾ ﴾

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۲۶۴، ۴۰۰
(۲) البحر المحیط ج۲ ص۱۶۵

[۲۲۲] او دوی درځخه د حیض په باره کښې پوښتنه کوي. ورته ووایه چې: هغه ضرر (او پلیتي) ده، نو د خپلو ښځو څخه د حیض په محل کښې اجتناب وکړئ او مه ورنژدې کېږئ ترڅو چې (د حیض څخه) پاکې شي. نو کله چې ښې پاکې شوې نو هغوی ته د هغه محل څخه ورتګ وکړئ چې الله ﷻ درته پرې امر کوي (او اجازه درکوي).

بې شکه الله ﷻ توبه کوونکي هم دوست ګڼي او خپل خانونه ښه پاک ساتونکي هم دوست ګڼي.

[۲۲۳] ستاسو ښځې ستاسو دپاره د کښت (زراعت) خایونه دي، نو خپلو زراعت خایونو ته ورتګ وکړئ په هر کیفیت مو چې خوښه وي. او د خپلو خانونو دپاره (اجرونه، اولادونه) وړاندې واستوئ. او د الله ﷻ څخه وډار شئ (غیر زراعتي محل ته ورتګ مه کوئ) او پوه شئ چې بې شکه د الله ﷻ سره ملاقي کېدونکي یاست. او (ای پیغمبره!) مؤمنانو ته زېرې ورکړه.

ارتباط او شان نزول

۱_ دغه ایتونه د وړاندې ایتونو سره خکه اړوند لري چې هلته د مشرکانو سره ازدواجي ارتباط ممنوع ګرځولی شوی وه، او دلته د همدغه حکم څه حکمتونه بیانېږي چې ستاسو او د هغوی ازدواجي ارتباط ډېر مشکلات راولاړوي دا خکه چې تاسو مکلف یاست چې د یو طرفه د حیض په حالت کښې د جماع څخه خانونه بچ وساتئ او د بل طرفه د خپلو منکوحو سره د لوط ﷺ د قوم عمل ونه کړئ. اما هغوی د دغسې قیدونو او شرطونو پروا ګیر نه دي، امکان لري چې د ازدواج په صورت کښې به سره همېشه په شر او شور کښې اوسې.

۲_ هېله ده چې محترم لوستونکي د همېشه دپاره په یاد ولري چې د ایتونو شان نزول محض د مطلب په ښه وضاحت باندې تاثیر اچوي او بس، خکه چې د مفهوم عموم ته اعتبار دی او د مورد خصوص اعتبار نه لري.

د همدې کبله مونږ د ځینو ایتونو شان نزول بیانوو ترڅو مطالب ښه څرګند شي او په ځینو خایونو کښې د غلطو تفسیرونو جواب شي، چې د همدې جملې څخه د ذکر شوو دواړو ایتونو شان نزولونه هم دي.

په دې مقام کښې مفسرینو کرامو متعدد روایات لیکلي دي چې د هغو ټولو د جملې څخه مونږ په لاندې روایتونو باندې اکتفاء کوو:

الف: أنس ﷺ وایي چې په یهودانو کښې عادت وه چې کله به په ښځو باندې حیض راغی نه به یې ورسره ډوډۍ خوړه او نه به یې په کورونو کښې د خانو سره پرېښودلې، نو صحابه وو کرامو ﷺ د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې مونږ څنګه وکړو؟ نو الله ﷻ په جواب کښې د ذکر شوو دواړو ایتونو څخه رومبنی ایت شریف نازل کړ، نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «اصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا النِّكَاحَ»[1] یعني: تاسو ورسره هر څه وکړئ غیر د جماع څخه.

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۱۴۳

ب: يهودانو او مجوسيانو د حائضو ښځو په باره کښې بالکل تفريط کاوه چې د کورونو څخه یې بهرون ويستلې، او نصاراوو ورسره افراط کاوه چې حتی د جماع څخه یې هم خانونه نه په څنګول. نو الله ﷻ په دې باره کښې مسلمانانو ته معتدله لاره وښودله چې د افراط او تفريط په منځکښې ده، چې د جماع څخه په غير یې ورته نور ټول کوائف جائز کړه[۱].

ج: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او جابر ﷺ څخه روايت دی چې يهودانو به ويلې چې د ښځې سره چې د زراعت په محل کښې د شا د خوا څخه جماع وکړی شي نو اولاد یې کوږ سترګی راځي[۲].

د همدې کبله په مدينه منوره کښې دغه ډول جماع کول رواج نه وه، نو کله چې قريشو مسلمانانو مدينې منورې ته هجرت وکړ او د هغو مسلمانانو سره یې د ښځو راکړه ورکړه پيل کړه چې هغوی د يهودانو کرښلارې څخه متاثر وه نو دوی ته پوښتنه پيدا شوه چې د کيفيت په تغيير سره به رښتيا اولاد کوږ سترګی جوړيږي او که څنګه؟

برسېره په دې د يو مهاجر مېړه د يوې انصارې منکوحې سره لانجه هم پېښه شوه[۳]، نو الله ﷻ ذکر شوی دوهم ايت نازل کړ چې که د زراعت محل خطا نه کړئ په هر کيفيت باندې درته د خپلو ښځو سره جماع کول روا دي او په اولاد باندې تاثير نه اچوي.

د: يوه ورځې صحابه وو کرامو ﷺ د جماع په کيفيتونو کښې بحث کاوه او يو يهودي ورته نژدې ناست وه چې د دوی خبرې یې واورېدلې نو پيغور یې ورکړ چې تاسو خو د چارپايانو او ځناورو په شان جماع کوئ يعنې انسانې جماع خو په يوه کيفيت باندې وي، نو الله ﷻ په جماع کښې ټول کيفيات جائز وګرځول چې دا د انسانيت سره منافات نه لري[۴].

د مطلب خلاصه

۱_ ای پيغمبره! مسلمانان درڅخه د حيض په باره کښې پوښتنه کوي چې په دغه حالت کښې د زنانه وو سره په څه دستور عمل وکړو؟، ايا د يهودو په شان ورسره بالکل ناسته ولاړه او راکړه ورکړه پرېږدو او که د نصاراوو په څېر ورسره بالکل کُلي اختلاط وکړو چې حتی د جماع څخه هم خپل خانونه ونه ژغورو؟.

نو ورته ووايه چې حيض ضررې شی دی که څه هم تاسو ته به په دغه حالت کښې څه ناڅه فائده په نظر درځي خو عاقبت یې د امراضو او اضرارو څخه خالي نه دی. نو مه د يهودانو په شان تفريط کوئ او مه د نصاراوو په شان افراط، بلکې د اعتدال په لار باندې لاړ شئ چې د ښځو څخه صرف د حيض د محل څخه خانونه بېل کړئ او د جماع په نيت تر هغه مه ورنژدې کېږئ چې د ذکر شوې پليتۍ او ضرر څخه پاکې شي، نو په کوم وخت کښې چې خپل ځانونه ښه پاک کړي او غسل وکړي

(۱) تفسير القرطبي ج۳ ص۸۱
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۶۴۹
(۳) سنن ابي داؤد ج۱ ص۲۹۴
(۴) تفسير الطبري ج۲ ص۳۹۳

نو بیا هغوی ته د هغه ځای ښځه ورشي؛ چې الله ﷻ ورباندې تکویني امر کړی دی او ستاسو په فطرت کښې يې ورته میلان اچولی دی او هم يې اجازه درکړې ده چې هلته د اولادونو تخم وکړئ.

۲ـ الله ﷻ نه غواړي چې ستاسو غرائز د مړی ښځه ونیسي او طبعي شیان درباندې بالکل حرام کړي، بلکې الله ﷻ په هر کار او هر عمل کښې تاسو پاکو او سپېڅلو لارو ته راکاږي ترڅو تاسو الله ﷻ ته رجوع کوونکي اوسئ؛ چې په هر کار کښې د همده ﷻ هدایت ته ناړې کېږدئ او ترڅو تاسو د خپلو خانونو پاک ساتونکي اوسئ. الله ﷻ هم ډېر رجوع کوونکي خوښوي او هم د خپلو خانونو د ښه پاک ساتونکو سره محبت لري.

۳ـ نو نارینه وو ته په کار دي چې د نجاست په محل کښې او هم د نجاست په حالت کښې زنانه وو ته ورنژدې نه شي، او هم زنانه وو ته په کار دي چې د نجاست د دورې د تېرېدلو څخه وروسته خپل خانونه پاک وساتي او لمونځونه، اودسونه وکړي، هسې نه چې د حیض د تېرېدلو څخه وروسته هم غسل ونه کړي او یا بې لمانځه توب ته ادامه ورکړي.

۴ـ په یاد ولرئ چې جنسي ارتباط ځکه تاسو ته جائز ګرځولی شوی دی چې په دې باندې ستاسو د نسل بقاء تحقق مومي او ستاسو دپاره زنانه د یوې زراعتي ځمکې حیثیت لري، زارع په خپله زراعتي ځمکه کښې هغه وخت تخم کري چې د زراعت دپاره قابله وي او د حیض په حالت کښې زنانه د زراعت قابلیت د لاسه ورکوي.

نو کله چې د حیض د حالت پای ته ورسېږي نو خپلو زراعتي ځمکو (زنانه وو) ته په هره طریقه مو چې خوښه وي ورتګ وکړئ، په کیفیت کښې په تاسو باندې قید او شرط نشته فقط د زراعت محل مه خطا کوئ.

۵ـ په هر حکم کښې د خانونو دپاره اجرونه او ثوابونه وګټئ؛ او ورانديې يې ولېږئ چې د دې جملې څخه د صالح اولاد لاس ته راوړل هم دي چې صرف په زراعتي کرنلاره باندې مرتب کېږي او بس.

۶ـ د الله ﷻ څخه وډار شئ؛ اوامر يې په ځای کړئ او نواهي يې د نظره مه غورځوئ. د خپلو حلالو ښځو سره د لوط ؑ د قوم عمل مه کوئ او هم د حیض په حالت کښې ورسره جنسي ارتباط مه نیسئ؛ په دې متعلق د زور څخه کار مه اخلئ؛ چې په کمزورو زنانه وو باندې ذکر شوی بد عمل په زور ترسره کړئ، الله ﷻ په هر چا زورور دی.

۷ـ که څه هم تاسو خپل ډېر ګناهونه د خلکو څخه پټولی شئ؛ خو د الله ﷻ څخه يې نه شئ پټولی. په دې باندې پوه شئ؛ چې تاسو ضرور د هغه ﷻ سره ملاقي کېدونکي یاست په هیڅ وخت کښې مرګ مه هېروئ او همېشه د مجازات او مکافات قانون په ذهن کښې وساتئ؛ او د ایمان په زړه د خواهشاتو مقابله وکړئ.

۸ـ د ټولو په آخر کښې ای پیغمبره! مؤمنانو ته بشارت ورکړه چې هغوی به هیڅکله بې اجره پاتې نه شي او د نېکو اعمالو اجرونه به ومومي.

توضيحات

۱ـ د لاندې څو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د "حَيض" كلمه اصلاً د سيلان (بهېدلو) په معنى سره ده، د همدې كبله هغه ځاى ته چې هلته اوبه وربهېږي او پكښې ډنډ كېږي د "حوض" نوم اخلي، كه څه هم دلته د "ي" په عوض "و" دى خو د عربو په نزد باندې "ي" او "و" سره خور او ورور دي، يو د بل په ځاى كښې استعمالېږي[۱].

او په شريعت كښې د هغې وينې نوم دى چې په فطري توګه د ښځو نه وو په رحم كښې راټولېږي ترڅو پكښې نطفه تغذيه شي او جنين ترې جوړ شي.

څو كله چې ذكر شوې وينه په جنين جوړېدنه باندې مصرفه نه شي نو تقريباً د مياشتې په اوږدو كښې د رحم څخه په وتلو او بهېدلو باندې پيل كوي.

د امام ابو حنيفه رحمه الله په نزد ذكره شوې وينه د رحم څخه په وتلو كښې لږ تر لږه درې ورځې نيسي آن تر لسو ورځو پورې. كومه وينه چې د درې ورځو څخه كم وخت واخلي او يا د لسو ورځو څخه اضافه شي هغه د رحم وينه نه ده او شرعاً هغې ته حيض نه ويل كېږي. البته چې هغه د كوم مرض د كبله روانه ده او اصل منبع يې رحم نه دى لكه چې كله-كله د سوزک او يا نورو امراضو د كبله وينه جريان پيدا كوي بلكې په ځينو وختونو كښې د اميدوارې ښځې څخه هم وينه جريان پيدا كوي.

دغه ډول وينه فقهاء كرام د "اِستِحَاض" په نامه باندې يادوي چې د هغو احكامو مانعه نه ده چې د حيض وينه يې مانعه ده.

ب: د "مَحِيض" كلمه دلته دوه ځله استعماله شوې ده، ظاهره خبره دا ده چې په اول ځل كښې يې معنى د دوهم ځل څخه جدا ده، د همدې كبله يې دوهم ځل په ضمير سره ذكر نه كړه.

نو په اول ځل كښې ميمي مصدر دى چې د حيض معنى وركوي او په دوهم ځل كښې اسم ظرف دى چې د حيض د محل معنى ترې اخستله كېږي[۲].

ج: د "أذى" كلمه مطلق ضرر ته وايي، برابره خبره ده چې هغه جسمي وي، نفسي وي، د عرض او آبرو وي، دنياوي وي، اُخروي وي او يا داسې نور؛ لكه تعفن (بد بويي) او نجاست[۳].

دلته چې د حيض وينې ته د "أذى" نوم اخستلى شوى دى نو مطلب يې دا دى چې دغه وينه ډېره غليظه ناپاكي ده چې د بدن رسوبات (خيري) پكښې راغونډ شوي دي او دواړو جانبو (ښځې او مېړه) ته د ډول-ډول امراضو سبب ګرځي لكه سوزک، عقم (شنډوالي)، جِلدي امراض او داسې نور.

د: "اِعتِزَال" د يوه شي څخه په څنګ كېدلو ته وايي خو دلته ترې صرف د جماع څخه ځېل ځان په څنګول مطلب دي، همدارنګه د ﴿ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ ﴾ څخه صرف په جماع سره عدم تقرب مراد دى،

(۱) تفسير القرطبي ج۳ ص۸۲؛ روح المعاني ج۲ ص۱۲۱
(۲) التفسير الكبير ج۶ ص۱۶۸
(۳) مفردات الراغب ص۱۱

په همدې باندې د امت اجماع واقع شوې ده[۱].

مګر د احتیاط په غرض مېړه ته په کار دي چې د خپلې ښځې څخه په همدې حالت کښې د نامه څخه ښکته او د زنګنو څخه پورته محل څخه استفاده ونه کړي، هسې نه چې په حرامو کښې واقع شي[۲].

ه: که څه هم دا خبره واضحه ده چې "طُهر" پاکوالي ته وايي خو په دې مقام کښې دوه خله استعمال شوی دی چې يو مجرد دی: ﴿ يَطْهُرْنَ ﴾ او بل مزيد فيه دی: ﴿ تَطَهَّرْنَ ﴾، او دا هم واضحه ده چې د حرفونو په زيادت سره د معنی قوت اضافه کېږي؛ نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: تر هغه يې د قربت څخه خانونه په ځنګ ساتئ؛ چې هغوی د حيض څخه پاکې شي او کله چې خپل خانونه ښه پاک کړي يعنې غسل وکړي[۳] نو بيا هغوی ته ورشئ؛

مګر امام أبو حنيفه رحمه الله عليه وايي چې که د حيض موده لس ورځې وه نو د حيض په مجرد ودرېدلو سره د جماع جواز شته اګر که لا غسل يې نه وي کړی او يا ورباندې د کامل لمانځه وخت نه وي تېر شوی هم، چې په کتابونو کښې يې دلايل پوره مشرح ذکر دي.

د حيض احکام

۲ ـ که څه هم د حيض مفصل احکام د فقهې په کتابونو کښې پوره ليکلي شوي دي مګر په دې مقام کښې يې لاندې څو احکام محض د نومليک په توګه ولولئ:

الف: حيض د لمانځه مانع دی چې قضائي راوړل يې هم نشته.

ب: د روژې د صحت مانع دی مګر قضائي راوړل يې واجب دي.

ج: حيض جومات ته داخلېدل حراموي.

د: د بيت الله شريف د طواف مانع دی.

ه: جماع حراموي.

و: په همدغه حالت کښې ښځې ته طلاق ورکول بِدعي دی او ګناه ده.

ز: د قرآن کريم لوستل او مسح کول ټول منعه کوي.

ط: حيض د انقطاع په وخت کښې د غسل موجب هم دی. يعنې په حيض سره ښځه جُنبه ګرځي.

سوال جواب

۳ ـ که څوک وايي چې: د حيض وينه خو د استحاض د وينې څخه فرق نه لري دواړه نجسې دي، نو په دې کښې څه حکمت دی چې په ذکرشوو فقهي احکامو کښې ورڅخه حيض جدا دی؟

مونږ وايو چې: په ذکر شوي احکامو کښې د نصوصو په اعتبار سره فرق لري چې د حيض په باره

---

(۱) تفسير المظهري ج۱ ص۲۷۷

(۲) تفسير ابن كثير ج۱ ص۲۵۹

(۳) تفسير القاسمي ج۳ ص۲۲۲؛ تفسير البغوي ج۱ ص۱۹۷

کښې وارد شوي دي او د استحاض په متعلق نه دي وارد شوي. د انسان عقل دومره توان نه لري چې د ټولو احکامو حکمتونو ته ورسېږي.

مګر ځینو مفسرینو کرامو یې داسې فرق کړی دی چې د حیض وینه د رحم د داخل څخه په سیلان شروع کوي چې د بولو (متیازو) غوندې بدبویي پکښې زیاته وي. اما د استحاض وینه د وینو رسوبات (خیري) نه دي، په هغې کښې ډېره بدبویي نه وي[1].

د حیض په حالت کښې جماع

۴ـ څوک چې د حیض په حالت کښې جماع وکړي په دې باره کښې د امام أبو حنیفه رحمه الله علیه په شمول د اکثرو علماء کرامو نظر دا دی چې کومه معینه جزا ورته په شریعت کښې نه ده ټاکلې شوې، په کار دي چې د الله ﷻ څخه د ګناه ښښنه وغواړي، امید شته چې ګناه ورته وبښله شي[2]. که څه خیرات ورکړي نو ډېر به ښه وي.

عجیبه اشاره

۵ـ الله ﷻ د جنسي ارتباط نوم په صراحت ذکر نه کړ بلکې کنایةً یې د إتیان (ورتګ) په نامه باندې یاد کړ او هم یې د هغه محل څخه چې هلته جنسي ارتباط صورت نیسي په ﴿ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ﴾ سره تعبیر وکړ ترڅو حیاناکه پیغله هم وکولی شي چې قرآن کریم په جهر سره قرائت کړي.

د الله ﷻ امر څه معنی؟

۶ـ د ﴿ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ﴾ څخه یا تکویني امر مطلب دی چې د ټولو انسانانو په خټه کښې د "کُنْ" په امر سره جنسي ارتباط ته میلان اغګل شوی دی، او یا تشریعي امر مراد دی چې په ﴿ فَأْتُواْ حَرْثَكُمْ ﴾ کښې ورته اشاره شوې ده.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې: امر خو د وجوب دپاره وي نو ایا د حیض څخه وروسته جنسي ارتباط نیول په مېړه باندې واجب دي؟

مونږ وایو چې: هر امر چې د نهي څخه وروسته راشي په هغه باندې هغه کیفیت مطلب وي چې د نهي څخه پخوا موجود وي[3]، نو که پخوا اباحت وه وروسته به هم اباحت وي لکه ﴿ وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَٱصْطَادُواْ ﴾ [المائدة: ۲] یعنې: کله چې تاسو د احرام څخه حلال شوئ نو ښکار وکړئ. یعنې ښکار کول درته مباح دي لکه چې پخوا درته مباح وه.

په دې مقام کښې هم د حیض د انقطاع څخه وروسته د جنسي ارتباط حکم هغه دی چې د حیض

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۶ ص۶۸؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۲۸

(۲) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۲۸؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۵۹؛ البحر المحیط ج۲ ص۱۶۸

(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۶۰

څخه پخوا وه یعنې د مېږه په غاړه باندې هغه حق بیا جریان پیدا کوي چې د حیض په سبب باندې یې توقف موندلی وه.

د "أنّی شِئْتُمْ" معنی

۸ـ په دې مقام کښې ځینو بې فکره خلکو د "أنّی" کلمه د "أیْنَ" په معنی اخستې ده، یعنې "أیْنَ شِئْتُمْ" په هر ځای کښې مو چې خوښه وي برابره خبره ده چې د توالد او تناسل محل وي او که نه وي. مګر صحیح خبره دا ده چې "أنّی" کلمه د "کَیْفَ" په معنی ده. یعنې "کَیْفَ شِئْتُمْ" څنګه مو چې خوښه وي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: تاسو ته اجازه ده چې د خپل اهل په خاص محل کښې چې د توالد او تناسل محل دی په هر کیفیت سره جنسي ارتباط قائم کړئ باک یې نشته که په ولاړه وي، په ناسته وي، په ملاسته وي، په اړخ وي او یا په نورو ممکنو کیفیتونو سره وي. دا ځکه چې:

الف: د جمهورو صحابه کرامو ﷺ، تابعینو او علماء کرامو په نزد د زنانه وو سره د لوط ﷺ د قوم عمل کول داسې حرام دي لکه د نارینه وو سره چې حرام دي[۱].

د طاوُس رحمةالله علیه څخه روایت دی چې د لوط ﷺ قوم هم په اول کښې دغه شنیع عمل د خپلو زنانه وو سره پیل کړ او ځانونه یېورباندې اموخته کړه[۲].

ب: بلکې دغه شنیع عمل په اجماع سره حرام دی هیڅوک یې مخالف نشته او د چا څخه یې چې د جواز قول نقل شوی دی هغه غلط دی او صحت نه لري[۳]، لکه چې امام مالک رحمةالله علیه وایي چې: "کَذَبُوْا عَلَيَّ، کَذَبُوْا عَلَيَّ، کَذَبُوْا عَلَيَّ"[۴] یعنې: په ما یې دروغ تړلي، په ما یې دروغ تړلي، په ما یې دروغ تړلي دي، ما یې د جواز خبره نه ده کړې.

ج: د شان نزول روایتونه هم دلالت کوي چې دلته فقط د کیفیت بیان مطلب دی لکه ځینې روایات یې چې وړاندې بیان شوي دي.

د: پخپله د قرآن کریم د سیاق او سباق څخه هم څرګندېږي چې دلته د ﴿ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ﴾ څخه فقط "کَیْفَ شِئْتُمْ" مطلب دی. لاندې څو وجې یې ولولئ:

اول: طبعي ارتباط د حیض په حالت کښې ځکه موقت حرام کړی شوی دی چې: ﴿ هُوَ أَذًى ﴾ یعنې: هغه نجاست او پلیتي ده. نو په کار دي چې غیر طبعي ارتباط خو د همېشه دپاره حرام وي ځکه چې هغه محل د همېشه دپاره پلیت او نجس دی.

دوهم: هر څوک پوهېږي چې په دې مقام کښې حل او حُرمت په یو محل باندې وارد شوي دي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۳ ص۹۳؛ اضواء البیان ج۱ ص۱۲۵

(۲) تفسیر القرطبي ج۳ ص۹۶

(۳) البحر المحیط ج۲ ص۱۶۹

(۴) تفسیر القرطبي ج۳ ص۹۵

نو ځرنګه چې د حرمت محل د جنسي ارتباط محل دی نو د حل محل هم باید همدغه محل وي، چې په هر کیف سره وي.

دریم: دغه جمله ﴿ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ﴾ مطلب ښه مشخص ګرځوي چې الله ﷻ د انسان په شمول په ټولو حیواناتو کښې د نسل د بقاء په خاطر طبعي میلان پیدا کړی دی او په غیر طبعي ارتباط باندې خو د نسل بقاء تحقق نه شي موندلی. لکه چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او خو نورو علماوو کرامو همداسې تفسیر کړی دی[1].

څلورم: ځرنګه چې په ﴿ فَأْتُوا۟ حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ﴾ کښې د إتیان د محل (زنانه) ښځه په "حَرْث" سره تعبیر شوی دی نو معلومه شوه چې دلته طبعي ارتباط مطلب دی، په غیر طبعي ارتباط باندې خو حَرْث (زراعت) نه مرتبېږي او د توالد او تناسل سبب نه ګرځي.

په صحیح إسناد سره روایت دی چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ښځه يوه سړي د غیر طبعي ارتباط په باره کښې پوښتنه وکړه، نوموړي جلیل القدر صحابي ﷺ جواب ورکړ چې: «تَسْأَلُنِيْ عَنِ الْكُفْرِ»[2] يعنې: ایا د کفر پوښتنه راڅخه کوې؟!. دغه کار یې دومره بد وګاڼه لکه څوک چې کفر بد ګڼي.

يو بل سړي ورته راغی او ورته یې وویل چې زه د خپل اهل سره غیر طبعي ارتباط نیسم ځکه چې الله ﷻ فرمایلي دي: ﴿ فَأْتُوا۟ حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ﴾، نو زه ګومان کوم چې ماته به جائز وي. نوموړي صحابي ﷺ (رئیس المفسرین) ورته وویلې چې: «يَا لُكَعُ! إِنَّمَا قَالَ أَنَّى شِئْتُمْ قَائِمَةً وَقَاعِدَةً وَمُقْبِلَةً وَمُدْبِرَةً فِيْ إِقْبَالِهِنَّ لَا تَعْدُوْا إِلَى غَيْرِهِ»[3] يعنې: اى لوچکه! تحقیقًا الله ﷻ خو فرمایلي دي چې ځنګه مو خوښه وي په ولاړه، په ناسته، مخامخ، د شا د طرفه په مخکني محل کښې؛ د همدې محل څخه بل محل ته تجاوز مه کوئ.

پنځم: دغه جمله ﴿ وَقَدِّمُوا۟ لِأَنفُسِكُمْ ﴾ دا مطلب بالکل په ډاګه کوي چې غیر طبعي ارتباط مراد نه دی. يعنې خپل زراعت ته ورشئ او د ځانو دپاره اجرونه او صالح اولادونه وړاندې واستوئ.

شپږم: د ایت شریف وروستنی برخې دلالت کوي چې د ﴿ فَأْتُوا۟ حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ﴾ څخه دا مطلب دی چې د طبعي ارتباط درته اجازه ده چې د توالد او تناسل محل دی، او د غیر طبعي ارتباط څخه په کلکه ځانونه وساتئ؛ لکه:

﴿ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ﴾ يعنې: د الله ﷻ څخه وډار شئ د طبعي ارتباط څخه غیرطبعي ته تېری مه کوئ.

﴿ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُم مُّلَٰقُوهُ ﴾ يعنې: او پوه شئ چې تاسو د الله ﷻ سره ملاقي کېدونکي یاست او د تېښتېدلو ځای نه لرئ چې د جنایت د جزا څخه پناه درکړي.

---

(۱) اضواء البیان ج۱ ص۱۲۷

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۶۲

(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۶۲

﴿ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴾ يعني او مومنانو ته زيري ورکړه چې د شريعت مطابق عمل کوي.

نو که د ﴿ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ﴾ معنی د هر محل اجازه وی نو بيا د دغو تعقيباتو ته حاجت نه وه.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۹ـ که څوک وايي چې د منکوحې د بدن د هرې برخې څخه استفاده جائزه ده او هيڅوک پکښې شک نه لري نو بايد چې غير طبعي ارتباط په ﴿ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ ﴾ کښې شامل شي او جائز وګڼل شي؟

موږ وايو چې اتيان، چې د ﴿ فَأْتُوا ﴾ مصدر دی او د توالد او تناسل په محل پورې خاص کړی شوی دی، د هغه دخول څخه کنايه دی چې د دواړو محلونو څخه په يو محل کښې تحقق ومومي.

نو کوم فعل چې د دخول څخه په غير د بدن په يوه برخه کښې صورت ونيسي او د غريزي اشباع ورباندې راشي هغه ته استمنا، (مني توېول) وايي، نه ورته د جماع نوم اېښودل کېږي او نه ترې په اتيان سره تعبير کېږي.

لنډه دا چې دغه ايت شريف د توالد او تناسل په محل پورې جماع مختصه ګرځولې ده او د کنايې په توګه يې ترې په اتيان سره تعبير کړی، د استمنا، دپاره يې کوم خاص محل نه دی ټاکلی، نو هغه بايد په دغه باندې قياس نه کړی شي چې په کوم محل کښې استمنا، جائزه وي نو هلته به اتيان (جماع) هم جائزه وي

﴿ وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾ لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ ۖ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾ ﴾

[۲۲۴] او تاسو د الله ﷻ نوم د قسمونو د کبله د دې مانع مه ګرځوئ چې نېکي وکړئ او تقوی وکړئ او د خلکو په منځو کښې اصلاح وکړئ. او الله ﷻ اورېدونکی دی او پوه دی.

[۲۲۵] الله ﷻ تاسو په قسمونو کښې په لغو قسم (د دروغو په قسم) باندې نه نيسي، مګر په هغه دروغژن قسم باندې مو نيسي چې زړونو مو ورته قصد کړی وي.

او الله ﷻ بښونکی (او) د حلم والا دی.

[۲۲۶] خاص هغو کسانو لره چې د خپلو ښځو څخه ايلا، کوي د څلورو مياشتو انتظار دی (نه زيات)، نو که يې (خپلو ښځو ته په همدې موده کښې) بېرته رجوع وکړه (او د خپل قسم څخه تېر شوه) نو بې شکه الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی

[۲۲۷] او که طلاق ته یې قصد وکړ (همدغه حالت ته یې ادامه ورکړه) نو بې شکه الله ﷻ اورېدونکی (او) پوه دی

شان نزول او ارتباط

۱ـ په دې مقام کښې د شان نزول په اړه مفسرینو کرامو ډېر روایات لیکلي دي[۱]، موږ د لاندې روایاتو په رانقلولو اکتفاء کوو[۲]

الف ابو بکر الصدیق ؓ قسم کړی وه چې د مسطح ؓ سره کومک ونه کړي ځکه چې ده ؓ د بي بي عائشې (رضي الله عنها) پورې په تهمت کښې څه برخه اخستې وه

ب عبد الرحمن بن رواحه ؓ قسم یاد کړی وه چې د خپل اوښي بشیر بن النعمان ؓ سره نه خبرې وکړي او نه ورسره څه ناسته ولاړه وکړي ځکه چې د ده خور یې طلاقه کړې وه او غوښته یې چې دوهم ځل یې په نکاح کړي

په هر تقدیر، الله ﷻ حکم وکړ چې د الله ﷻ نوم د نېکو کارونو دپاره مانع او حجت مه ګرځوئ چې ما دا قسم کړی چې فلانی نېک کار نه کوم

۲ـ او د وړاندېنیو ایتونو سره یې مناسبت او ارتباط د لاندې وجوهو د کبله په نظر راځي

الف په وړاندې ایتونو کښې فعلي احکام بیان شوي وه چې دا کوئ او دا مه کوئ. او په دې ایتونو کښې قولي احکام بیانیږي چې په دې قول نیول کیږئ او په دې نه نیول کیږئ، په دې قول طلاق واقع کیږي او په دې نه واقع کیږي

ب هلته احکام بیان شوي وه، او دلته د احکامو د نه عملي کولو بهانه او پلمه د منځه وړله شوې ده چې د مستحقانو سره کومک نه کوم د خپلو منکوحو سره طبعي ارتباط نه نیسم او یا داسې نور، ځکه چې ما قسم کړی دی

ج وړاندې ویل شوي وه چې ﴿ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ﴾ یعنې د الله ﷻ څخه وډار شئ، او دلته د تقوی یو صورت بیان شوی دی چې د الله ﷻ د نامه څخه د غشو ویشتلو هدف مه جوړئ چې په هره وړه او غټه خبره یې په نامه باندې قسمونه خورئ ترڅو ستاسو تقوی او دینداري قوي شي په دې تقدیر به د الله ﷻ عظمت ستاسو په زړونو کښې ځای ونیسي او شریعت به په ښه توګه عملي کړئ

د هلته الله ﷻ د حیض څخه وروسته په جنسي ارتباط باندې امر کړی وه ﴿ فَأْتُواْ حَرْثَكُمْ ﴾، او دلته د ایلاء (د خپلې منکوحې د جنسي ارتباط څخه په سوګند یادولو سره امتناع کول) حکم بیانیږي چې حاصل یې داسې راځي

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې د الله ﷻ څخه وډار شئ او د نامه څخه یې د غشو ویشتونکو په شان د قسمونو دپاره

---

(۱) زاد المسیر ج۱ ص۲۴۷

(۲) روح المعاني ج۲ ص۱۲۶، تفسیر ابي السعود ج۱ ص۲۲۳، تفسیر البغوي ج۱ ص ۲۰

نښه مه جوړوئ چې په هره وړه او غټه خبره باندې د الله ﷻ نوم یادوئ او قسمونه کوئ.

او مه دالله ﷻ نوم د خپلو ځانو دپاره حجت او پلمه جوړوئ چې فلانی کار ځکه نه کوم چې ما ترې قسم کړی دی

نو که په همدې هدایت باندې عمل وکړئ نو همېشه به نېکي کوئ. د الله ﷻ څخه به داربېږئ. د الله ﷻ عظمت به مو په زړو کښې ځای ونیسي او هم به د خلکو په منځو کښې روغه جوړه او صلحه کوئ چې د دوی په سترګو کښې به باوقاره ښکارېږئ او په خبرو باندې به مو اعتماد کوي خصوصاً چې کومه یوه خبره ورته په قسم سره تائید کړئ

۲ـ الله ﷻ ستاسو د ټولو خبرو او اقوالو اورېدونکی دی او ځارنه مو کوي چې یو حرف هم بې حسابه او بې محاسبې نه پاتې کېږي، او برسېره په اقوالو باندې ستاسو زړونه هم ورته معلوم دي چې ظاهر او باطن مو سره سمون خوري، او که نه د څه مطلب دپاره قسم کوئ او د څه وجې څخه د قسم کولو څخه ابا، کوئ (منعه راوړئ)؟

۳ـ الله ﷻ تاسو په قسمونو کښې په لغوه قسم باندې نه نیسي چې د خپلو معلوماتو په رڼا کښې په یوه خبره باندې قسم وکړئ خو په واقع کښې خبره په هغه ډول باندې نه وي لکه چې تاسو ورباندې قسم کړی وي، او نه مو په هغو قسمونو باندې نیسي چې بلا قصده مو د خولې څخه خارج شي او د قسم کولو نیت مو نه وي محض د ژبې د تېزی د کبله پرې تلفظ وکړئ

۴ـ بلکې الله ﷻ مو په هغو قسمونو باندې نیسي چې قصداً یې د واقع په خلاف د خلکو د غولونې په غرض د خولو څخه راوباسئ، خو یوه شئ چې الله ﷻ بښونکی دی که څوک دغسې د دروغو قسمونه وکړي نو باید چې بښنه ترې وغواړي او په همدې دنیا باندې خپل ځان د مظلمې څخه خلاص کړي. که الله ﷻ درته د دروغو د قسمونو سره متصله جزا درنه کړي نو ګومان مه کوئ چې ګناه به یې درته ضرور بښلې وي ځکه چې الله ﷻ حلیم دی په کارونو کښې عجله نه کوي

۵ـ د ذکر شوي مقدمې څخه وروسته اوس د منعقد قسم یو مثال ولولئ: چې ځینې خلک د خپلو ښځو د جنسي ارتباط څخه قسم وکړي او یا غواړي چې په دې طریقه باندې د ناشزې (بې اطاعته) ښځې د رام کولو دپاره چاره سنجي وکړي، نو دوی د جاهلیت د زمانې په شان نه شي کولی چې په قسم خوړلو سره به یې د ښځو څخه زوړنده تېره جوړه کړه چې نه به یې بل ته پرېښودله او نه به یې پخپله حقوق اداء کول

۶ـ دوی (قسم کوونکي) صرف څلور میاشتې وخت لري چې د څلورو میاشتو په داخل کښې دننه به ورته قولاً یا عملاً رجوع کوي او د خپل قسم کفاره به ورکوي. الله ﷻ خو بښونکی او مهربان دی چې په کفارې سره یې د ګناه څخه خلاص کړه او هم یې ښځه په ایلاء سره ورباندې په دائمي توګه حرامه ونه ګرځوله او د جاهلیت حکم یې تائید نه کړ چې په اسلام کښې یې د دغسې واقعاتو په باره کښې حُونه وی نازل کړي. ځکه چې الله ﷻ په نارینه وو او زنانه وو دواړو باندې مهربان دی.

۷ـ او که رجوع یې ورته ونه کړه او څلور میاشتې تېرې شوې په داسې حال کښې چې دی پوهېږي

چي د خلورو میاشتو څخه اضافه د طلاق معنی ورکوي نو په واقع کښې نوموړي د طلاق عزم او قصد کړی وه نو باید چي څېله ښځه په همدې صورت کښې طلاقه شوې وګڼي او څه نوري ستغې سپورې خبرې ورته ونه کړي او نه باید چي زنانه څه شور او شغب وکړي، ځکه چي د دواړو خبره سره فیصله شوه.

بې شکه الله ﷻ هم د دوی اقوال اوري او هم په زړو باندې عالم دی.

توضیحات

۱ـ په عربي ژبه کښې د دغو درې تورو (ع، ر، ض) څخه د هغه شي دپاره نوم اشتقاق مومي چي د بل شي یا شیانو مخه بې نیولي وي مثلاً:

الف: وریځي ته "عَارِض" وایي ځکه چي د لمر د وړانګو مخه نیسي.

ب: هدف (نښې) ته "عُرْضَة" وایي ځکه چي د غشو ویشتونکو په وړاندې نصب کړی شوی وي ترڅو هغوی وړاندې د غشو د ویشتلو سره خانونه اشنا کړي.

ج: عریضه هغه کاغذ ته وایي چي د هغه په ذریعه د آمر مخې ته غوښتنې وړاندې کېږي، او داسې نور.

خو په دې مقام کښې د ﴿ عُرْضَةً ﴾ د کلمې مفسرینو کرامو لاندې دوه معناوې کړي دي:

اول: تاسو د الله ﷻ نوم د قسمونو د کبله د خپلو خانو دپاره پلمه او حجت مه جوړوئ چي د نېکیو، تقوی او د اصلاح څخه بې مانع وګرځوئ چي مونږ دغه کارونه نه کوو مونږ د الله ﷻ په نوم قسم کړی دی اول خو د دغسې قسمونو څخه خانونه وساتئ او که چېرې درڅخه واقع شوه نو ذکر شوي نېک کارونه وکړئ او د الله ﷻ د نامه د احترام دپاره کفاره ورکړئ، د الله ﷻ د نامه احترام او تعظیم دغه دی هاغه نه دی، الله ﷻ په دې خوشالېږي په هاغه نه خوشالېږي[1].

دوهم: د الله ﷻ د نامه څخه د غشو ویشتونکو نښه مه جوړوئ چي په هره وړه او غټه خبره باندې قسمونه خورئ، ترڅو تاسو نېکوکاران شئ او تقواداري مو زیاته شي او تاسو وکړی شئ چي د خلکو په منځو کښې اصلاح او روغه جوړه وکړئ.

که په ډېرو قسمونو باندې مو خوله اموخته شي نو امکان لري چي د الله ﷻ د نامه په تعظیم کښې درڅخه قصور واقع شي او هم لري نه ده چي جرئت مو زیات شي او د الله ﷻ په نامه باندې ناحقه قسمونه وخورئ نو د یو پلوه به مو تقوی او دینداري کمزورې شي او د بله پلوه به مو د خلکو په منځ کښې اعتبار د منځه لاړ شي او د اصلاح دپاره به مو څوک خبره نه مني، بالآخره ماشومان به د قسمونو په خوړولو باندې اموخته کړئ او قسم خواره به ترې جوړ کړئ[2] ځکه چي د مشرانو خوی او عادت ماشومانو ته سرایت کوي.

---

(۱) تفسیر الفیضي ج۲ ص۹۷؛ زاد المسیر ج۱ ص۲۲۸؛ التفسیر الکبیر ج۶ ص۸۱

(۲) التفسیر الکبیر ج۶ ص۸۰؛ تفسیر المنار ج۲ ص۳۶۵؛ تفسیر القاسمي ج۳ ص۲۳۶-

یادونه

۲ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ عُرْضَةً ﴾ د کلمې اوله معنی اَحسنه ګڼلې ده او ځینو نورو يې دوهمې معنی ته ترجيح ورکړې ده، مګر مونږ ته دا ښه ښکاري چې دواړه معناوې مرادې دي يعنې تاسو د الله ﷻ د نامه څخه "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْعُرْضَة" هغه شی مه جوړوئ چې هغه د "عُرْضَة" په نامه باندې ياد شي، برابره خبره ده چې په اوله معنی وي او که په دوهمه.

د قسم ډولونه

۳ـ قسم (سوګند) د ګناه په اعتبار سره په درې ډوله دی: يمين اللغو، يمين الغموس، يمين المنعقد. مونږ غواړو چې د هر يوه تعريف او حکم محترمو لوستونکو ته وړاندې کړو:

يمين اللغو

۴ـ يمين د قوت په معنی سره دی، د همدې کبله ښي لاس ته يمين وايي چې د چپ لاس په نسبت قوي وي[1] او د الله ﷻ په نوم باندې د خبرې تاکيدول هم د يمين په نامه يادېږي.

لغو هغې خبرې ته وايي چې څه ارزښت نه لري او څه ګټه او فائده پکښې نه وي، برابره خبره ده چې ضرر پکښې وي او که نه[2].

د يمين اللغو په حکم کښې ټول اسلاف متفق دي چې ګناه پکښې نشته او څوک ورباندې نه نيول کېږي. مګر په تعريف کښې يې سره اختلاف دی چې تقريباً پنځو يا اوو تعريفونو ته رسېږي[3]، مونږ ترې صرف لاندې دوه تعريفونه رانقلوو چې دواړه پکښې مشهور دي او نور د دغو دواړو لاندې د داخلېدلو امکان لري، هغه دا دي:

الف: يوه ډله صحابه کرام ﷺ لکه بي بي عائشه رضي الله عنها او نور وايي چې: يمين اللغو دا دی چې بلا قصده د سړي د خولې څخه ووځي چې "بَلَى وَاللهِ، لا وَاللهِ" يعنې: هو قسم په الله ﷻ، نه قسم په الله ﷻ او د انعقاد نيت يې نه وي او محض د تکيه کلام په دود يې استعمال کړي[4].

همدا تفسير امام الشافعي رحمه الله غوره کړی دی.

ب: يوه بله ډله صحابه کرام ﷺ د ابن عباس رضي الله عنهما او ابو هريره ﷺ په شمول يمين اللغو دې ته وايي چې سړی د خپلو معلوماتو په بناء په يوه خبره قسم وکړي چې دا خبره داسې ده او يا داسې نه ده خو د خبرې واقعيت د هغې په خلاف وي د "هو" په ځای "نه" وي او د "نه" په ځای "هو" وي.

دغه تفسير امام ابو حنيفه رحمه الله غوره کړی دی او روايات يې ورته قوي ښکاره شوي دي[5].

---

(۱) تفسير المظهري ج۱ ص۲۹۰؛ تفسير القرطبي ج۳ ص۹۹

(۲) لسان العرب ج۱۵ ص۲۵۰

(۳) احکام القرآن لابن العربي ج۱ ص۱۷۶؛ زاد المسير ج۱ ص۲۲۸؛ التفسير الکبير ج۶ ص۸۱ـ ۸۴؛ تفسير القرطبي ج۳ ص۱۰۰

(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۹۸۶

(۵) تفسير ابن کثير ج۱ ص۲۶۷؛ تفسير الطبري ج۲ ص۲۴۲؛ تفسير کبير ج۶ ص۸۲

تبصره

۵ـ مونږ ته داسې ښکاري چې په دې مقام کښې الله ﷻ د یو طرفه هغو مسلمانانو ته عدم مواخذه اعلانوي کوم چې د جاهلیت په زمانه کښې یې په قسمونو خولې اموخته شوې وې او قسمونه بې د تکیه کلام په توګه بلا اراده او بلا نیته استعمالول. او د بل طرفه مسلمانانو ته توصیه کوي چې د جاهلیت د زمانې په شان د الله ﷻ د نامه څخه تکیه کلام مه جوړوئ، وقار او عظمت یې مه هېروئ او بې ضرورته قسمونه مه کوئ. نو په دې تقدیر د ذکر شوو امامانو اختلاف هم د منځه خي او د وړاندې ایت سره ښه سمون هم خوري.

یعنې الله ﷻ تاسو په هغو قسمونو باندې نه نیسي چې د جاهلیت په زمانه کښې وړباندې عادت شوي یاست، مګر خپل ځانونه اداره کړئ او د الله ﷻ د نامه څخه عُرضَه مه جوړوئ.

مونږ ته همدا تفسیر ښه ښکاري چې په قرآن کریم کښې نظیر هم لري. هغه دا چې:

۶ـ د جاهلیت په زمانه کښې به چې چا یوه اجنبي ماشوم په زوی ولی سره ونیوه نو هغه به یې حقیقتاً زوی ګڼل کېده او د "یَا ابْنِيْ" ای زما زویه!، په خطاب سره به یې وړباله خو الله ﷻ دغه دود او دستور حرام کړ: ﴿وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَآءَكُمْ أَبْنَآءَكُمْ﴾ [الأحزاب:۴] یعنې: او الله ﷻ ستاسو بلل شوي ستاسو زامن نه دي ګرځولي. نو د زامنو خطاب ورته مه کوئ.

مګر د خلکو خولې ورسره اموخته وې او بلا اراده به یې د خولو څخه د "یَا ابْنِيْ" خطاب خارجېده. نو الله ﷻ لطف وکړ اودغه غیر ارادي خطاب د نیونې څخه ورته تېر شو: ﴿وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَآ أَخْطَأْتُم بِهِۦ وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ [الأحزاب: ۵] یعنې: او په تاسو باندې په هغه خطاب کښې څه ګناه نشته چې په هغه سره خطا شئ مګر په هغه خطاب باندې نیول کېږئ چې زړونو مو ورته قصد کړی وي، او قصداً یې د "یَا ابْنِيْ" په نامه باندې دروبلئ.

یمین الغموس

۷ـ د دروغو قسم ته یمین الغموس وایي، لکه چې د قیامت په ورځ به کافران وایي چې: ﴿وَٱللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾ [الأنعام: ۲۳] یعنې: په الله ﷻ، چې زمونږ رب دی، قسم دی چې په دنیا کښې مونږ مشرکان نه وو. او یا لکه چې په دنیا کښې کافران قسم وکړي چې "وَاللهِ لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ" یعنې: په الله قسم دی چې د قیامت ورځ به رانه شي.

دغه ډول قسم ته ځکه غموس وایي چې غموس ډوبېدلو ته وایي او د دروغو په قسم باندې هم سړی په ګناهونو کښې داسې ډوبېږي ته به وایې چې په دریاب کښې ډوب شوی دی.

هېر مو نه شي!

۸ـ هېر مو نه شي چې په دې مقام کښې د ﴿بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ څخه همدغه د دروغو قسم مراد

دی چې الله ﷻ تاسو په دې باندې نیسي چې قصداً د کاذب کلام سره د خلکو د غولونې او یا د حرام خورۍ دپاره د الله ﷻ نوم ملګری کړئ او عظمت يې د پښو لاندې کړئ[1].

د ﴿ وَٱللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴾ څخه څرګندېږي چې دلته د آخرت نیونه مطلب ده.

ابو حنیفه رحمه الله علیه وايي چې د دروغو د قسم ګناه ډېره غټه ده او په کفاره باندې ترې سړی نه خلاصېږي د همدې کبله الله ﷻ دلته د کفارې په باره کښې څه نه دي ذکر کړي. که د یمین الغموس د ګناه چاره په کفاره باندې ممکنه وی نو د حرام خورو دپاره به طلائي فرصت لاس ته ورغلی وی نو د دروغو په قسمونو باندې به يې د خلکو مالونه خانو ته راکش کولی او بیا به يې ترې ډېره جزئي برخه په کفاره کښې مصرفولی او د ګناه څخه به يې ورباندې خانونه خلاصولی.

یمین المنعقد

۹ـ یمین المنعقد د هغه قسم نوم دی چې څوک عقد وکړي او د الله ﷻ نوم ورسره یاد کړي چې فلانی کار کوم یا فلانی کار نه کوم.

د دې ډول قسم حکم دا دی چې که قسم کوونکی په خپل عقد باندې وفا وکړي هیڅ مواخذه ورباندې نشته او که وفا يې ورباندې ونه کړه نو په هغه باندې دنیاوي مواخذه شته چې د کفارې په نوم باندې یادېږي، چې پوره تفصیل يې په [المائدة:۸۹] ایت کښې نازل شوی دی.

امام الشافعي رحمه الله علیه څه وايي؟

۱۰ـ امام الشافعي رحمه الله علیه وايي چې د ﴿ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ﴾ څخه یمین الغموس او یمین المنعقد دواړه مراد دي[2]، ځکه چې دواړه په قصد او اراده باندې صورت نیسي. مګر دغه مواخذه او نیونه دلته نه ده بیانه شوې بلکې په [المائدة: ۸۹] ایت کښې بیانه شوې ده.

سوال جواب

۱۱ـ که څوک وايي چې: په یمین المنعقد کښې هم په ځینو صورتونو کښې سړی ګناهګارېږي او مواخذه ورباندې شته لکه څوک چې په قماربازۍ او شرابخورۍ باندې قسم وکړي، او تاسو پخوا ذکر کړه چې د وفا په صورت کښې ورباندې مطلقًا سړی نه نیولی کېږي؟

مونږ وايو چې: دغه مواخذه د قسم په اعتبار سره نه ده بلکې د حرام فعل (قمار، شراب) په اعتبار سره ده.

د یمین المنعقد ډولونه

۱۲ـ یمین المنعقد لاندې ډولونه درلودلی شي:

---

(۱) تفسیر المظهري ج۱ ص۲۸۹

(۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۴۱۶

الف چې وفا کول ورباندې واجب وي او نه وفا يې ګناه وي لکه چې څوک ووايي چې په الله ﷻ مې دې قسم وي چې پنځه وخته به لمونځ وکړم او د رمضان مياشت به روژه ونيسم

ب. چې وفا کول ورباندې حرام وي او نه وفا کول يې عبادت وي خو د وفا کولو په صورت کښې د کفارې وجوب پکښې شته، لکه چې څوک په قمار کولو يا د بلې ګناه په تعميل سره سوګند ياد کړي.

ج. چې وفا کول ورباندې عبادت وي خو نه وفا کول يې ګناه نه لري. لکه چې څوک ووايي په الله ﷻ باندې مې دې قسم وي چې دغه يوه شپه تهجد لمونځ به وکړم. نو که تهجد لمونځ وکړي عبادت دی او که يې ونه کړ کفاره ورباندې لازمه ده.

د: چې په وفا کولو باندې ورته څه مواخذه نه متوجه کېږي خو په بې وفائی کښې يې عبادت او کفاره وي. لکه چې څوک ووايي چې په الله ﷻ مې دې قسم وي چې يوه شپه تهجد لمونځ به ونه کړم. نو د نه کولو په صورت کښې ورباندې څه نشته او د کولو په صورت کښې ورته اجر او ثواب دی خو کفاره پرې لازمېږي.

ه: چې د وفا او هم د بې وفائی په دواړو صورتونو کښې ورته نه اجر وي او نه ګناه، خو د بې وفائی په صورت کښې يوازې کفاره لازمېږي او بس. لکه چې څوک قسم وکړي چې سبا ته به ښکار وکړم، په دې صورت کښې محض فعل (ښکار کول) مباح شی دی نه يې په کولو کښې اجر شته او نه په نه کولو کښې، مګر په نه کولو کښې يې کفاره شته.

"ايلاء" هم سوګند دی

۱۳ـ په دې مقام کښې الله ﷻ د يمين المنعقد د صورتونو څخه صرف د يوه صورت په بيان باندې اکتفاء وکړه چې هغه د ايلاء صورت دی او وروسته يې بيان راخي. دا ځکه چې:

الف: ايلاء د حيض سره مناسبت لري چې په ايلاء کښې په جنسي ارتباط باندې بشري سانسور لګول کېږي او په حيض کښې پرې د الله ﷻ د پلوه حکم شوی دی.

ب: ايلاء د يمين اللغو سره هم زيات ارتباط لري چې په دواړو باندې أخروي مواخذه نشته.

د: په هغه وخت کښې د ايلاء شنيع رواج په ټول عربستان کښې عموميت درلود او الله ﷻ وغوښتل چې مسلمانانو ته هدايت وکړي او د دغه بد رواج مخه ونيسي.

ايلاء څه ته وايي؟

۱۴ـ د ﴿يُؤْلُونَ﴾ کلمه د "ايلاء" څخه اخستله شوې ده، چې په لغت کښې محض قسم کولو ته ايلاء وايي. مګر په شريعت کښې هغه خاص قسم د ايلاء په نامه يادېږي چې څوک د خپلې ښځې د جنسي ارتباط څخه د څلورو مياشتو او يا د دې څخه د زياتې مودې دپاره قسم وکړي[۱]، چې

(۱) التفسير الکبير ج۶ ص۸۵

مفصل بیان یې د فقهي په کتابو کښې ذکر دی.

په جاهلیت کښې ایلاء یو ډول طلاق وه چې نه به یې ازدواجي حقوق ښځې ته ورکول او نه به یې بالکل پرېښودله چې بل مېړه یې کړی وی نو په ایلاء سره به ښځه "کَالْمُعَلَّقَةِ" لکه زوړنده ګرځېدله، نه هغې خوا او نه دې خوا[1]. عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وایي چې د جاهلیت په زمانه کښې به ایلاء د شپږو میاشتو پورې بلکې د دوه وو کالو پورې دوام کاوه او ښځه به هکه پکه حیرانه ناسته وه[2].

په هر تقدیر، الله ﷻ لطف وکړ او دغه شنیع رواج یې تر څلورو میاشتو پورې راټیټ کړ، ترڅو په دغو څلورو میاشتو کښې د یو طرفه مېړه ښه فکر وکړي چې په طلاق کښې ګټه ده او که بېرته رجوع کښې یې فائده ده؟، او د بله طرفه ښځه هم که بالفرض ناشزه (بدګوزاره) وي لږ څه تادیب شي او په مېړه باندې د کلانکارۍ څخه لاس واخلي.

هو! کومه ښځه چې په څلورو میاشتو کښې هم تادیب نه شوه او عقل یې سر ته رانغی نو د هغې ایل کول مشکله خبره ده، او همداړنګه د کوم مېړه چې د څلورو میاشتو په اوږدو کښې هم په ښځه باندې زړه ونه سوزي او ترحم یې پرې رانه شي نو ضرور یا به یې زړه د تیږې په څېر کلک وي او یا به د خپلې ښځې بدې ګوزارې همدې مرتبې ته رسولې وي. په هر تقدیر، په دې صورت کښې د دوارو دپاره بېلتون په ګټه دی، باید چې یو تربله سره جدا شي.

په یاد ولرئ!

۱۵_ په یاد ولرئ چې که د څلورو میاشتو څخه کمه موده څوک د خپل قسم دپاره وټاکي نو دغه قسم شرعًا ایلاء نه ګڼله کېږي او جدائي ورباندې تحقق نه شي موندلی. مثلًا یوه سړي یوه میاشت د جنسي ارتباط د پرې کولو دپاره وټاکله نو که په خپل قسم باندې یې وفا وکړه نه ورباندې کفاره شته او نه ورباندې ګناه، او که د میاشتې د پوره کېدلو څخه وړاندې یې ورسره ارتباط قائم کړ نو فقط کفاره ورباندې لازمه ده او بس.

د یوې میاشتې ایلاء نبي کریم ﷺ هم کړې وه خو وفا یې ورباندې وکړه، لکه چې مفصله قیصه یې د [الأحزاب: ۲۸] ایت لاندې مفسرینو کرامو لیکلې ده.

د جدا کیدلو طریقه

۱۶_ امام ابو حنیفه رحمه الله علیه وایي چې محض د څلورو میاشتو تېرېدنه د طلاق معنی ورکوي او ښځه په مېړه باندې په بائن طلاق سره طلاقېږي. او امام الشافعي رحمه الله علیه وایي چې د څلورو میاشتو د تېرېدلو څخه وروسته باید د مېړه څخه وغوښتل شي چې ښځې ته رجوع وکړي او که رجوع ونه کړي نو باید چې قاضي ورباندې امر وکړي ترڅو طلاق واچوي او که بیا هم د طلاق څخه یې بالکل منعه وکړه نو قاضي باید د ښځې په طلاق باندې حکم او فیصله وکړي.

(۱) التفسیر الکبیر ج۶ ص۸۵، حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۳۲
(۲) تفسیر القرطبي ج۳ ص۱۰۳؛ زاد المسیر ج۱ ص۲۳۰

د دوارو دلایل

۱۷_ د دوارو امامانو نقلي دلایل او د صحابه کرامو ﷺ او نورو اسلافو روایات او آثار په دغې موضوع کښې متعارض ښکاري چې په پوره پیمانه تفاسیرو رانقل کړي دي[۱]. اما عقلي دلایل یې لاندې لوستلی شئ:

د الشافعي رحمة الله علیه دلایل

۱۸_ د الشافعي رحمة الله علیه عقلي او اجتهادي دلایل دا دي:

الف. چې په ﴿فَإِن فَآءُو﴾ کښې د "ف" کلمه د تفریع دپاره ده او په ﴿تَرَبُّص﴾ باندې مرتبه ده. نو معلومه شوه چې هغه رجوع مطلب ده چې د څلورو میاشتو د تېرېدلو څخه وروسته وي، نه هغه چې په داخل کښې یې وکړي.

ب. د ﴿وَإِنْ عَزَمُوا﴾ په جزا کښې الله ﷻ د خپلو صفاتو څخه د ﴿سَمِيعٌ﴾ کلمه استعماله کړې ده، چې د طلاق اچولو سره سمون خوري نه د عزم کولو سره. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: که د طلاق عزم یې وکړ او طلاق یې واچاوه نو الله ﷻ اورېدونکی دی. که محض عزم د طلاق معنی ورکولی نو د ﴿سَمِيعٌ﴾ کلمه ورسره مناسبه نه ښکارېده، په کار وه چې یوازې په ﴿عَلِيمٌ﴾ باندې یې اکتفاء کړې وی.

د ابو حنیفه رحمة الله علیه دلایل

۱۹_ د ابو حنیفه رحمة الله علیه عقلي او اجتهادي دلایل دا دي چې:

الف. په ﴿فَإِن فَآءُو﴾ کښې د "ف" کلمه د تفریع دپاره نه ده چې په تراخي (وروسته والي) باندې دلالت وکړي بلکې د تفصیل دپاره ده، لکه په ﴿وَنَادَىٰ نُوحٌ رَّبَّهُۥ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ٱبْنِى مِنْ أَهْلِى﴾ [هود: ۴۵] کښې. یعني او نوح ﷺ خپل رب ته نداء وکړه نو ویې ویل چې: ای زما ربه! بې شکه زما زوی زما د اهل څخه دی. چې ﴿فَقَالَ﴾ د ﴿وَنَادَىٰ﴾ دپاره تفصیل دي او بس.

ب. د ﴿سَمِيعٌ﴾ معنی داسې نه ده چې د طلاق اورېدونکی دی، بلکې معنی یې داسې ده:

اول. د وَدَاع او رخصت په وخت کښې د مېړه او ښځې خبرې اترې اوري، چې په سپکو سپورو خبرو سره جدا کېږي او که په انسانیت او شرافت سره.

دوهم. د ښځې سوال زاری یې هم واورېدلې او قبولې یې کړې چې د لانجې څخه یې خلاصه کړه.

درېیم. د انتظار په موده کښې یې هم د دوارو خبرې اورېدلې دي چې کوم یوه د فساد خبرې کړې دي او کوم یوه د خیر.

څلورم. د دوارو په منځکښې چې هر چا د شیطانت خبرې کړې وي هغه یې هم اورېدلې دي او د اصلاح خبرې یې هم اورېدلې دي.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۶۸، تفسیر المظهري ج۱ ص۲۹۳

پنځم: ځلور میاشتې پخوا چې مېره د ایلاء کلمات استعمال کړي وه الله ﷻ اورېدلي دي چې د طلاق حکم يې ورکړ، بل تازه طلاق ته يې حاجت نشته.

ج: د ایتونو مقتضی دا ده چې د ایلاء موده تحدید کړي ترڅو د جاهلیت د زمانې رواج د منځه يوسي، که طلاق واقع کېدل په قاضي پورې مربوط شي او د ځلورو میاشتو څخه وروسته يې بندوبس نیول کېږي نو د ایلاء موده د تحدید څخه خارجېږي، ځکه چې:

قاضي به يا موجود نه وي، يا به عادل نه وي، يا به په حادثه خبر نه وي، يا به په نورو فیصلو باندې مشغول وي، يا به ښځه د مطالبې جرئت نه لري او موانع به موجود وي او يا به د نورو اسبابو د کبله د نومورې معلقې ښځې فیصله ډېره موده د تعلیق په حالت باندې پاتې شي.

د: علاوه په دغو ټولو وجوهاتو باندې د شان نزول د روایاتو سره همدا خبره ډېره ښه مناسبه ښکاري چې د ځلورو میاشتو تېرېدنه شرعاً طلاق وګڼل شي، نه دا چې بیا طلاق ورکړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲۰_ که څوک وایي چې: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ وَلْيَفْعَلِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ»[١] یعني: هر څوک چې په یو شي باندې قسم وکړي بیا د هغه شي څخه په غیر په بل شي کښې خیر وګوري نو د خپل قسم څخه دې کفاره ورکړي او هغه کار دې وکړي چې په هغه کښې خیر وي.

نو په کار وه چې د ایلاء په خاوندانو باندې د همدې حدیث مطابق امر شوی وی چې ایلاء ماته کړي او کفاره ورکړي، نه دا چې د ځلورو میاشتو په داخل کښې به د دوی خبره فیصله شي.

مونږ وایو چې: دغسې حکم ځکه ورباندې ونه کړی شو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د ښځو د تادیب دپاره په خینو وختونو کښې ایلاء ته ضرورت پېښېږي نو د ایلاء حکم استثنائي حیثیت لري.

هو! د ځلورو میاشتو څخه د اضافه مودې مخه ونیوله شوه ځکه چې د جنسي ارتباط څخه نور هم صبر کول په ښځو باندې ډېر مشکل تمامېږي، امکان لري چې بد اخلاقۍ ته لاس واچوي.

یوه عجیبه

۲۱_ أمیر المؤمنین عمر بن الخطاب ﷺ د خپل خلافت په وخت کښې د مسلمانانو د حال پلټنې دپاره یوه شپه په دوره باندې وتلی وه، د یوه کور څخه يې د ښځې په اواز باندې څو ابیات واورېدل چې د ښځې پوره حسرت او زیاته بې صبري يې تمثیلوله؛ یو بیت يې دا دی:

تَطَاوَلَ هَذَا اللَّيْلُ وَاسْوَدَّ جَانِبُهُ :: وَأَرَّقَنِي أَلَّا خَلِيلَ أُلَاعِبُهُ[٢]

یعني: دغه شپه ډېره اوږده شوه او څنډې يې راتورې شوې، او زه دې خبرې بې خوبه کړې یم چې اندیوال نشته تر څو خپله سات تېرې ورسره وکړم.

(١) صحیح مسلم ج٢ ص٤٨
(٢) السنن الکبری للبیهقي ج٩ ص٥١

سیا خلیفه د نوموړي ښځي څخه د دغو حسرتناکو اشعارو پوښتنه وکړه، نو هغې وویلې چې مېړه مي تا عراق ته د جهاد دپاره لېږلی دی او د سفر موده يې راباندي اوږده شوه

نو خلیفه نوري ښځي وروغوښتلې او پوښتنه يې ورڅخه وکړه چې څومره موده بوه ښځه د خپل مېړه څخه صبر کولی شي؟ هغوی وویلې چې دوه میاشتي بنه صبر کولی شي، او په دري میاشتو کښي يې صبر کمېږي، او په څلورو میاشتو کښي يې صبر بالکل پای ته رسېږي

نو خلیفه د غازیانو د غزا موده څلور میاشتي وټاکله او د چا به چې څلور میاشتي په جهاد کښي تېري شوې هغه به يې کور ته راغوښت او په ځای به يې بل مجاهد ورلېږه[۱]

افغان مجاهدین او د جهاد دوره

۲۲_ افغان مجاهدینو ته هم په کار دي چې په جهاد کښي د څلورو میاشتو څخه زیات مسلسل وخت تېر نه کړي او هغه مجاهدین چې کور ودانې لري باید د نوموړي مودې د پوره کېدلو څخه وروسته خپل کور ته ورشي او خپل کورنی حالت وګوري او بیا دي بېرته جهاد ته راشي، او سربېره پر دې، دې د خپلو کورنیو حالت ته هم پاملرنه وکړي، تر څو د بل مجاهد سره ګډ جهاد وکړي.

وړاندي یو حل د خپل کورکهول دوره وکړي او حال يې واخلي

﴿ وَٱلْمُطَلَّقَٰتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَٰثَةَ قُرُوٓءٍ ۚ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَن يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِىٓ أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنَّ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۚ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِى ذَٰلِكَ إِنْ أَرَادُوٓا۟ إِصْلَٰحًا ۚ وَلَهُنَّ مِثْلُ ٱلَّذِى عَلَيْهِنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ۚ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾ ﴾

[۲۲۸] او طلاق کړی شوي ښځي دې خپل ځانونه (د بل مېړه څخه) د دري حیضونو په موده کښي منتظر کړي

او دوی ته حلاله نه ده چې هغه شی پټ کړي چې الله ﷻ د دوی په رحمونو کښي پیدا کړی وي (حیض یا ولد)، که دوی وي چې ریښتیا يې په الله ﷻ او په وروستنی ورځي باندي ایمان راوړی وي (نو دا کار به نه کوي)، او په همدغې موده کښي د دوی مېړونه د دوی د بېرته ورستنولو مستحق دي (د دوی خوښه وي او که نه) که مېړونه يې د اصلاح او خیر نیت لري (نو دا کار دې وکړي)

او دوی (ښځو) لره په هغوی (مېړونو) باندي په شرعي چوکات کښي داسې حقوق دي لکه چې هغوی (مېړونو) لره په دوی (ښځو) باندي دي او خاص سړیو لره په دوی (ښځو) باندي درجه (فضیلت) دی.

او الله ﷻ غالب دی (د ارادې مخه يې څوک نه شي نیولی او) د حکمت خاوند دی

د مطلب خلاصه

کله چې مېړونو د ایلاء په صورت کښي څلور میاشتي تېري کړې او ښځو ته يې مراجعه ونه کړه او ښځي شرعا طلاقي وګڼلې شوې او یا د ایلاء د سلسلې څخه په غیر مېړونو ښځو ته طلاق ورکړ، نو په دواړو صورتونو کښي د ښځو فریضه ده چې

۱- تفسیر القرطبي ج۳ ص۱۰۸، تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲٦۹

۱ـ خپل خانونه تر درې حیضونو پورې منتظر کړي او دوی ته جائزه نه ده چې د خپلې غوصې د سړولو په غرض او یا د بل مطلب په بناء د درې حیضونو د تیریدلو څخه وړاندې بل میړه وکړي، او نه ورته دا حلاله ده چې دوی هغه څه پټ کړي چې الله ﷻ د دوی په رحمونو کښې خلق کړی دی او صفا حال ونه وایې. چې حیضونه یې تیر شوه او که پاتې دي؟، د طلاق ورکوونکي میړه څخه په ګېډه باندې اولاد لري او که نه؟. دغسې ریښتیا ویل د ایمان غوښتنه ده.

۲ـ که دوی ریښتیا په الله ﷻ او د قیامت په ورځې باندې ایمان راوړی وي نو د خپلو رحمونو په باره کښې به هم دروغ نه وایې او حال به نه پټوي ترڅو د پټوالي په صورت کښې یا د میړونو څخه د زیاتې مودې نفقه ترلاسه کړي او یا ژر ژر دوهم میړه ته خپل خانونه تیار کړي.

۳ـ لکه څنګه چې د ایلاء په موده کښې میړونو استحقاق درلود چې ښځو ته بېرته رجوع وکړي همدارنګه د طلاق په صورت کښې هم میړونه مستحق دي چې خپلو ښځو ته بېرته ورو ګرځي او د طلاق څخه صرف نظر شي. البته دغه کار هغه وخت صورت نیسي چې عدت نه وي تیر شوی، که درې حیضونه تیر شوه نو بیا د بېرته رجوع کولو استحقاق د لاسه ورکوي.

مګر میړونو ته مناسب دي چې دغه کار په هغه وخت کښې وکړي چې د اصلاح اراده لري او غواړي چې ښځې د دربدرۍ څخه وژغوري، او که اصلاح یې پکښې مطلب نه وه او محض د ښځو د تکلیف کولو او ضرر رسولو مطلب یې وه ـ که څه هم رجوع یې شرعًا صحت لري ـ ورته مناسبه نه ده چې د ضرر په نیت ورته رجوع وکړي.

او دا څکه لکه څنګه چې ښځې په میړونو باندې حقونه لري، میړونه یې هم په ښځو باندې لري، نو کله چې سړي خپل حقونه پوره غواړي او په ضرر باندې نه راضي کیږي همدارنګه دوی ته په کار دي چې هغوی ته هم خپل حقوق ورکړي او ضرر ورته ونه رسوي.

۴ـ هو! داسې نه ده چې دوی دواړه سمسمکي دي ترڅو کورنۍ ژوند د مشکلاتو سره مخامخ شي، بلکې نارینه وو لره په ښځو باندې فضیلت او بهترې شته چې سړي په هغو باندې رئیسان دي او د کور واګې د دوی په لاس دي. دوی باید د خپل رجولیت او فضلیت د کبله د ښځو سره په ورو-ورو خبرو باندې نیونه ونه کړي او ورته عفوه وکړي او باید چې د خپل ریاست څخه بده استفاده ونه کړي چې ظلم او تیرې ته ملاوې وتړي او د ښځو په حقوقو باندې پښې کیږدي.

الله ﷻ په هر چا زورور او غالب دی، که کمزورې ښځې خپل حقوق نه شي اخستلی نو الله ﷻ به یې ورته واخلي او ظالمانو ته به جزا ورکړي.

۵ـ علاوه په دې، الله ﷻ دا هم کولی شوه چې واکداري یې ښځو ته ورکړې وی او سړي یې د هغوی د لاس لاندې کړي وی خو دا کار د حکمت غوښتنه نه وه او الله ﷻ د حکمت والا دی، نو باید چې سړي خپله واکداري د غرور او تکبر باعثه جوړه نه کړي.

توضیحات

۱ـ د "قُرُوْء" کلمه د "قُرْء" جمعه ده او "قُرْء" په عربي ژبه کښې په دوه معناوو باندې استعماله

شوې ده، چې يوه معنى يې حيض دى او بله معنى يې طُهر دى[۱].
امام ابو حنيفه رحمه الله عليه ورڅخه په دې مقام كښې حيض مرادوي او امام الشافعي رحمه الله عليه يې په طُهر سره ترجمه كوي. د دواړو امامانو نقلي او عقلي دلايل كتابونو ليكلي دي[۲].
د اختلاف نتيجه يې دا ده چې په اول مذهب باندې د عدت د تېرېدنې دپاره د دريم حيض پوره كېدل ضرور دي، او په دوهم مذهب باندې محض په دريم حيض كښې شروع كول د عدت تېرېدنه ګڼله كېږي[۳]. مونږ په دې مقام كښې د دواړو امامانو د دلايلو د رانقلولو ضرورت نه وينو، كه څوک شوق لري هملته دې مراجعه وكړي.

سوال جواب

۲_ كه څوک وايي چې: د ﴿ يَتَرَبَّصۡنَ ﴾ كلمه خو د إخبار معنى وركوي چې حاصل يې داسې كېږي چې طلاقې شوې ښځې تر درې حيضونو پورې بل مېړه ته انتظار وباسي. نو كه بالفرض كومه يوه بې تقوى ښځه انتظار ونه باسي او بل مېړه وكړي نو د الله ﷻ په كلام كښې دروغ نه راځي؟.
مونږ وايو چې: دلته إخبار د امر په معنى سره دى يعني الله ﷻ په دوى باندې امر كوي چې انتظار دې وباسي چې الله ﷻ ورته اجر او ثواب وركړي، دغه انتظار د دوى عبادت دى.
د إخبار په صيغه باندې خكه اداء كړى شو چې په دغې طريقه كښې زيات تاكيد راځي يعني دوى په امر باندې دومره كلكې دي ته به وايي چې امر يې لا پخوا اجراء كړى دى.
او بل خكه چې عدت تېرېدنه د زنانه وو د اختيار پورې اړه نه لري. بالفرض كه يوه ښځه د خپل مېړه د وفات يا طلاق څخه هيڅ خبره هم نه وي او عدت يې تېر شي نو بل عدت وروباندې نشته. كه د امر په صيغه باندې ابتداءً عدت فرض شوى وى نو د ځينو خلكو خيال ته به ورغلې وى چې د عدت په تېرېدنه كښې به د ښځې علم او خبرتيا شرط وي.

عدت څه ته وايي؟

۳_ د "عِدَّة" كلمه د عدد څخه اخستله شوې ده چې د شمارولو معنى وركوي.
اما په شريعت كښې "عِدَّة" د هغو شپو ورځو څخه عبارت دى چې د مېړه څخه جدا شوې ښځه په هغو كښې بل مېړه نه شي كولى او كه ويې كړي نو نكاح يې فاسده ده او صحت نه لري.

د جدائي اسباب

۴_ په لاندې اسبابو سره ښځه د مېړه څخه جدا كېږي[۴]:
الف: چې مېړه يې وفات شي.

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۱ ص۲۷۰، حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۵۳۴
(۲) روح المعاني ج۲ ص۱۳۱؛ تفسير المظهري ج۱ ص۲۹۵
(۳) تفسير البغوي ج۱ ص۲۰۴
(۴) فتح القدير شرح الهدايه ج۴ ص۳۰۷

ب: چې طلاق ورکړي او یا د مېړه کړنلاره شرعًا طلاق وګڼل شي، لکه د ایلاء صورت.

ج: چې شریعت یې په جدا کېدلو باندې حکم وکړي مګر طلاق یې نه ګڼي، مثلًا:

اول: چې د دوی دواړو څخه یو کس مرتد شي، العیاذ بالله.

دوهم: چې نکاح یې فاسده وي لکه په عدت کښې چې یې نکاح کړې وي.

دریم: چې ښځه د ورو کتوب په حالت کښې د پلار او یا نیکه څخه په غیر بل چا په نکاح ورکړې وي او کله چې بالغه شي مېړه خوښ نه کړي. دغه سبب ته خیار البلوغ وایي.

څلورم: چې د سړي ښځه وینځه وي او ازاده شي او بیا خپل مېړه خوښ نه کړي، چې دغه سبب ته خیار العتق وایي.

د عدت په اعتبار د ښځو ډولونه

۵ـ د عدت په اعتبار سره زنانه په لاندې ډولونو وېشلې کېږي[1]:

الف: چې مېړه یې وفات شي او حمل ونه لري یعنې امیدواره نه وي. نو د دې عدت څلور میاشتې او لس ورځې دي، چې د [البقرة:۲۳۴] ایت کښې بیان شوي دي.

ب: چې ښځه امیدواره وي. نو د دې عدت د حمل په وضعه کولو یعنې د اولاد په تولد باندې خاتمه پیدا کوي که څه هم څو ورځې او یا څو ساته پکښې تېر شي، چې د [الطلاق:۴] ایت کښې بیانېږي، برابره خبره ده چې په هر سبب باندې د مېړه څخه جدا شوې وي.

ج: چې د وفات څخه په غیر په بل سبب سره جدا شي خو د حیض والا ښځه وي. نو د دغې ښځې عدت په همدې ایت کښې چې سمدستي د بحث لاندې دی بیان شوی دی، چې په درې حیضونو باندې پوره کېږي.

د: چې په همدغه صورت کښې ښځه د حیض خاونده نه وي چې یا بالکل ورباندې حیض نه ورځي او یا د حیض وخت ته نه وي رسېدلې او یا یې د زوړالي د کبله د حیض څخه تمه قطعه شوې وي. په دې ټولو صورتونو کښې یې عدت په درېوو میاشتو باندې تېرېږي، لکه چې د [الطلاق:۴] ایت کښې پوره بیان شوی دی.

هـ: چې ښځې ته طلاق ورکړی شي په داسې حال کښې چې نه واده شوې وي او نه ورسره خپل مېړه د اعتبار وړ خلوت کړی وي چې د فقهې په کتابونو کښې ذکر دي. نو په دغې ښځې باندې هیڅ عدت نشته او د طلاق د ورکولو سره سمه حق لري چې بل مېړه وکړي، لکه چې د [الأحزاب: ۴۹] ایت کښې بیانېږي.

سوال جواب

٦ـ که څوک وایي چې: په جدا شوې ښځې باندې خو د دې کبله عدت پوره کول لازم شوي دي چې څرګنده شي چې د پخواني مېړه څخه یې په ګېډه باندې څه حمل پاتې نه وي. نو څرنګه چې دغه

---

(۱) تفسیر تیسیر الرحمن ج۱ ص۸۲

مطلب په یوه حیض باندې هم ښکاره کېږي نو په درې حیضونو کښې څه حکمت دی چې د عدت دپاره ضرور ګڼل شوي دي، علاوه په دې خینې ښځې د حمل احتمال هم نه لري لکه صغیره، نو په هغې باندې په کوم منظور عدت تېرېدنه ضرور ګڼله شوې ده؟.

مونږ وایو چې: په عدت کښې ډېر حکمتونه نغښتي دي خو دا ضرور نه ده چې په یوه عدت کښې دې ټول حکمتونه موجود وي، که بعضې پکښې تحقق لري هم کفایت کوي.

د عدت د حکمتونو څخه دغه لاندې د مثال په توګه ولولئ:

الف: ترڅو په یقین سره معلومه شي چې د پخواني مېړه د پلوه حامله نه ده او یقین هله راځي چې درې حیضه و رباندې تېر شي، یو یا دوه یقین نه فائده کوي ځکه چې احتمال شته چې هغه استحاض وي خو ښځې ورباندې د حیض ګومان کړی وي چې نسبونه د اختلاط او ګډوډۍ څخه په امان وساتل شي[۱].

ب: ترڅو د اولني مېړه احترام په ځای شي، هسې نه چې نن د یوه مېړه څخه خلاصه شي او سبا یې بل کړی وي.

ج: ترڅو مېړه او ښځې ته فرصت ورکړی شي چې د جدا کېدلو مخه پخپله ونیسي او بل عقد ته یې حاجت پاتې نه شي. که بالفرض د طلاق سره سمه ترې جدا کېدلی نو د مراجعې حق به یې هم نه درلودلی بلکې د عدت په تشریع کښې د مېړه دپاره د رجوع کولو غټ فرصت موجود دی[۲].

"بُعُولَة" څه معنی؟

۷_ د "بُعُولَة" کلمه د "بَعْل" جمعه ده او "بَعْل" ډېرې معناوې لري لکه سید، مالک، مباشرت کوونکی او داسې نور[۳].

په دې مقام کښې الله ﷻ د مېړونو څخه په "بُعُولَة" سره تعبیر وکړ ترڅو مېړونه رجوع کولو ته ترغیب کړي او هم زنانه وهڅوي چې د مېړونو د زړونو د میلان دپاره په خپله وضعه کښې څه نرمښت ښکاره کړي ځکه چې د دوی مېړونه لا تر اوسه د دوی مالکان او بُعولة ګڼل کېږي.

د جاهلیت د زمانې طلاقونه

۸_ د جاهلیت په زمانه کښې د طلاقونو حد او اندازه معلومه نه وه، یوه مېړه به کولی شو چې آن تر زرو طلاقونو پورې ورکړي ځکه چې هغوی ټول طلاقونه رجعي ګڼل، یو طلاق به یې ورکړ او ښځه به یې په عدت تېرولو باندې مشغوله کړه خو چې عدت به یې ختمېدلو ته نژدې شو بېرته به یې ورته رجوع وکړه او بیا به یې نوی طلاق ورکړ. دغه وضعیت هیڅ انتهاء نه درلوده[۴].

(۱) تفسیر المراغي ج۲ ص۱۶۵
(۲) تفسیر المنار ج۲ ص۳۷۴
(۳) تفسیر القرطبي ج۳ ص۱۲۰، تفسیر البغوي ج۱ ص۲۰۵
(۴) التفسیر الکبیر ج۶ ص۱۰۲، حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۳۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۷۱

د اسلام په ابتداء کښې مسلمانانو هم په همدې دود او دستور باندې عمل درلود تر دې چې یوې مسلمانې ښځې نبي کریم ﷺ ته د خپل مېړه د لاسه شکایت وړاندې کړ[۱]، نو الله ﷻ د یو طرفه د طلاقونو عدد او شمار تر درېوو پورې منحصر کړ لکه چې په راتلونکې ایت شریف کښې بیانېږي، او د بله طرفه یې د رجوع کولو فرصت تر دوه طلاقونو پورې منحصر کړ، لکه چې په همدې ایت شریف کښې ورته اشاره شوې ده.

د رجوع کولو طریقه

۹ـ د امام الشافعي رحمه الله په نزد رجوع کول یوازې په ژبه باندې صورت نیسي او په عمل باندې صحت نه لري لکه څنګه چې نکاح صرف په ایجاب او قبول باندې انعقاد مومي او په عمل باندې نه منعقده کېږي.

امام أبو حنیفه رحمه الله وایي چې ترڅو پورې چې عدت نه وي تېر شوی پخوانۍ نکاح باقي ده، نو رجوع کول لکه څنګه چې په قول باندې صورت نیسي همدارنګه په فعل باندې هم تحقق مومي، چې یا ورسره جنسي ارتباط قائم کړي او یا په شهوت سره لاس ورووړي او داسې نور. د همدې کبله یې د مېړونو څخه په "بُعُولَة" سره تعبیر وکړ یعنې چې تر اوسه لا د مالکیت څخه نه دي خارج شوي او ریاست یې لا باقي دی[۲].

سوال جواب

۱۰ـ که څوک وایي چې: د ایت شریف څخه معلومېږي چې رجوع کول په اصلاحي نیت پورې مشروط دي که د چا دغه نیت نه وي نو باید چې رجوع یې صحت ونه لري؟

مونږ وایو چې: د ټولو علماوو کرامو په دې خبره باندې اجماع ده چې اصلاحي نیت د رجوع کولو په صحت باندې څه تاثیر نه اچوي[۳]، ځکه چې په زړونو باندې یوازې الله ﷻ پوهېږي او بس. نو په دنیا کښې شرعي احکام په دغسې شرطونو باندې نه شي مشروط کېدلی.

شاید چې د ﴿إِنْ أَرَادُوٓاْ إِصۡلَٰحٗا﴾ کلمات به الله ﷻ د دې دپاره نازل کړي وي چې ترڅو په عدت کښې د هغه اوږدوالي مخه ونیسي چې په درې طلاقونو کښې یې هم امکان درلود او ترڅو مېړونه ترغیب کړي چې د اصلاحي نیت څخه په غیر دغه کار ته اقدام ونه کړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱ـ که څوک وایي چې: د ﴿وَٱلۡمُطَلَّقَٰتُ﴾ کلمه خو عامه ده د هر ډول طلاق خاوندانې ښځې پکښې داخلېږي نو په کار دي چې هرې یوې ته رجوع کول هم صحت ولري ځکه چې په ﴿وَبُعُولَتُهُنَّ﴾

(۱) تفسیر القاسمي ج۳ ص۲۴۷

(۲) تفسیر المظهري ج۱ ص۲۹۸

(۳) روح المعاني ج۲ ص۱۳۳؛ حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۲۵

کښې همدغې عامې کلمې ته ضمیر راجع دی؟

مونږ وایو چې: که په قرآن کریم کښې ځینې نور ایتونه په دې باره کښې نه وی نازل شوي نو هرې یوې مطلقې ته به رجوع کولو صحت درلودی، مګر د [الأحزاب:۴۹] ایت ناواده مطلقه ښځه د دې حکم څخه وباسي ځکه چې په دې باندې عدت نشته او د رجوع کولو دپاره د عدت موجودیت ضرور دی او د همدې سورت راتلونکی [۲۳۰] ایت ورڅخه د دریو طلاقونو خاوندانې ښځې ویستلې دي او د جاهلیت د زمانې ناکاره رواج ته یې خاتمه ورکړې ده.

د ښځو حقونه په مېړونو باندې

۱۲ـ د ښځو د حقوقو څخه په دې مقام کښې لاندې حقوق د مثال په توګه ولولئ:

الف: باید چې مېړونه ورسره ښه ګوزاره وکړي: [النساء: ۱۹].

ب: باید چې د طلاق په حالت کښې وربانديې عدت اوږد نه کړي: [البقرة: ۲۳۱].

ج: باید چې جامه او نفقه د خپلې وسې په اندازه ورکړي: [البقرة: ۲۳۳].

د: باید چې مهر ورکړي او چل او فریب ورسره ونه کړي: [النساء: ۴].

هـ: باید چې ورکړی شوی مهر ترې د طلاق په بدل کښې بې ضرورته بېرته وانخلي: [البقرة:۲۲۹].

و: باید د ښځو د تعدد په صورت کښې هرې یوې ته خپل نوبت پوره ورکړي: [النساء: ۱۲۹].

د مېړونو حقوق په ښځو باندې

۱۳ـ په دې مقام کښې د مېړونو د حقوقوڅخه لاندې څو مثالونه ولولئ:

الف: باید چې ښځه د خپل مېړه په غیاب کښې د هغه په کورکهول باندې حفاظت وکړي: [النساء: ۳۴].

ب: باید د خپل مېړه امارت ومني او اطاعت یې وکړي: [البقرة: ۲۲۸].

ج: مېړه حق لري چې تر څلورو ښځو پورې نکاح کړي او ښځه وربانديې د اعتراض کولو حق نه لري: [النساء: ۳].

د: د فراق په حالت کښې باید ښځه عدت تېر کړي چې د مېړه احترام یې په ځای شي او د ده کرل شوی زراعت بل چا ته انتقال نه شي: [البقرة: ۲۲۸].

هـ: طلاق، رجعت، په سفر باندې بېول، خپل کور ته را انتقالول او داسې نور ټول د مېړونو حقوق دي چې په شریعت کښې ځای په ځای بیان شوي دي.

په همدې ځای باندې د الله ﷻ په مرسته او توفیق اول توک پای ته ورسېد.

د لومړي ټوک محتویات

